

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLVIII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Павле Ивић, др Драгољуб Пејровић,
др Асим Пецо, др Слободан Ремейић, др Драго Ђујић*

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
2001

Секретар часописа
др Никола Рамић

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Ђуре Јакшића 9

Израда програма и компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.yu

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

САДРЖАЈ

	Стр.
Радивоје Младеновић: Говор шарпланинске жупе Гора	1-606
Асим Пецо: Консонантизам босанскохерцеговачких говора	607-696

РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ
ГОВОР ШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ ГОРА

Рад *Говор шарџанинске жупе Гора* представља делимично измењени текст докторске дисертације *Говор Призренске Горе*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 15. јула 1997. године, пред комисијом коју су сачињавали професори: др Асим Пецо, др Радоје Симић и др Недељко Богдановић.

У прикупљању грађе за овај рад имао сам помоћ многих Горана, како мојих стрпљивих саговорника тако и оних који су ми помогли у избору аутентичних представника горанског говора. Највећу захвалност дугујем породици Хаци из Брода, породици Ибро из Глобочице, Гафуру Есе из Рестелице, Вехалу Скендерију из Враништа, Харуну Хасанију из Баћке, Амеру Сејранију из Крстеца, Хамиду Исљамију из Рапче — без чије несебичне помоћи овај рад не би имао овакав облик.

И сада се сећам пријатних дана у кућама гостољубивих Горана, разговора са сточарима и косачима на зеленим падинама Шар-планине. Имена неких саговорника налазе се у одељку са текстовима. На овом месту сећам се с највећом захвалношћу Ватиме Хаци и Асибе Мазникар из Брода, Рајме Ибро из Глобочице, Зељије Љико из Рестелице, Зекије Хасани из Баћке, Ајрије Шабани из Орчуше, Васвије Зејбеки из села Мљике.

Захвалност дугујем члановима Комисије — проф. др Радоју Симићу и проф. др Недељку Богдановићу, а посебно ментору академику Асиму Пеци, чији су савети помогли у обликовању рада. Разговори са проф. др Слободаном Реметићем, добрим познаваоцем оближњих јужнометохијских говора, утицали су на формирање неких погледа на дијалекатске прилике у Гори и око ње.

Посебну захвалност дугујем академику Павлу Ивићу, који је пажљиво прочитао рад и чија су упутства била од великог значаја за коначно обликовање текста за штампу.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
С К Р А Ћ Е Н И Ц Е	13
Техничке скраћенице	13
Скраћенице часописа и публикација	13
Литература	15
У В О Д	31
Име области	32
Географски положај Горе	35
Привредни живот	41
Становништво	42
Исељавање	44
О пореклу и етничком бићу Горана	45
Исламизација	53
Досадашњи помени о Гори, Горанима и њиховом говору	56
Етничко биће Горана	56
Досадашње проучавање говора	60
Народно стваралаштво	69
Напомене о истраживању	70
П Р О З О Д И Ј А	73
Природа акцента	73
Емфатичност остварена нефонолошким квантитетом	74
Емфатичност остварена местом акцента	78
Место акцента	79
Фразеолошки (синтагматски) акценат	80
Место акцента и члан	83
Нефонолошке дужине	84
Компензацијске дужине	84
Контракцијске дужине	85
Траг ранијег акценатског система	85
Дужење вокала по категоријама	86
Ф О Н Е Т И К А	89
ВОКАЛИЗАМ	89
Вокалски систем	89
Отварање, затварање, супституције вокала	91
Вокал <i>A</i>	92
Супституције вокала <i>A</i>	92
Вокал <i>E</i>	94
Отварање (<i>e</i>)	94
Затварање (<i>e</i>)	95

Супституције вокала <i>E</i>	96
Вокал <i>И</i>	99
Супституције вокала <i>И</i>	100
Вокал <i>О</i>	101
Затварање (<i>o</i>)	101
Супституције вокала <i>О</i>	102
Вокал <i>О</i> (аналошки) у сложеницама	108
Вокал <i>У</i>	108
Супституције вокала <i>У</i>	108
Редукције вокала у <i>ə</i>	109
Вокал <i>Ђ</i>	111
Н а з а л н и в о к а л и	113
Назални вокал <i>А</i>	113
Назални вокал <i>Ж</i>	114
С л о г о в н е л и к в и д е	119
Вокална ликвида <i>Љ</i>	119
Једнофонемски континуанти <i>Љ</i>	121
Двофонемски континуанти <i>Љ</i>	122
Вокална ликвида <i>Р</i>	126
<i>Р</i> у медијалној позицији	127
<i>Р</i> на почетку речи	128
<i>Р</i> на крају речи	128
П о л у г л а с н и ц и	129
Полугласници (јерови) <i>ь, њ</i>	130
Вокализација јерова	131
Секундарни полугласник	133
Полугласник турског порекла	136
Полугласници у слабом положају и сличне појаве	138
В о к а л с к е г р у п е	138
Вокалске групе од истих вокала	139
Вокалске групе са - <i>А</i> - у првом делу	140
Вокалске групе са - <i>И</i> - у првом делу	142
Вокласка група - <i>ЕА</i> -	142
Вокалске групе са - <i>О</i> - у првом делу	142
Вокалске групе са - <i>У</i> - у првом делу	143
Контракције вокалских секвенци	144
Факултативно уклањање вокалских група у говорном низу	145
Вокалске појаве које немају карактер супституција	145
Покретни вокали	145
Редукције вокала	146
Афереза	146
Апокопа	147
Синкопа	148
Испадање више гласова	149
КОНСОНАНТИЗАМ	153
Консонатски систем	153
Глас <i>Х</i>	153
О природи <i>Х</i> у горанском говору	154
Чување <i>Х</i>	155
Почетак речи	155
Средина речи	156
Крај речи	158

Испадање <i>X</i>	158
Почетак речи	158
Средина речи	158
Крај речи	159
Неетимолошко <i>X</i>	159
Супституције <i>X</i>	160
Глас <i>J</i>	163
<i>J</i> на почетку речи	163
<i>J</i> на крају речи	164
<i>J</i> у унутрашњости речи	164
Глас <i>B</i>	168
Фонетски контекст и судбина <i>B</i>	168
<i>B</i> у интервокалној позицији	169
<i>B</i> у групама <i>C + в + V</i> и <i>в + V</i>	174
<i>B</i> испред сугласника	174
Група <i>вѣ</i> у предлогу	176
Глас <i>Ф</i>	178
Супституенти <i>Ф</i>	180
А ф р и к а т е	181
Неутрализација парова африката	184
Африката <i>S</i>	187
Глас <i>Њ</i>	188
Неетимолошко <i>Њ</i>	192
Л а т е р а л и	194
Глас <i>Л</i>	194
<i>Л</i> на крају слога	196
О судбини <i>Л</i> на крају слога	199
Глас <i>Љ</i>	200
Латерали у позајмљеницама	203
Поремећаји у алтернацијама успостављеним палатализацијама	205
Ј о т о в а њ е	210
Старо јотовање	210
Групе <i>*tj</i> , <i>*kt'</i> , <i>*dj</i>	212
Резултати јотовања у глаголским основама	213
Ново јотовање	214
Сложенице глагола <i>ИД-ТИ</i>	217
Јотовање у неким глаголима	218
Подновљено јотовање	218
Палатализовање финалних консонаната <i>Т, Д, Л, Н</i>	219
Умекшавање фрикатива <i>Ш, Ж, (З)</i>	222
Алтернације <i>К-Ћ, Г-В</i> у гласовним групама	223
Метатеза	225
Протетички гласови	228
Антиципацијска палаталност	229
Обезвучавање, озвучавање сугласника	232
Обезвучавање звучних сугласника	232
Озвучавање беззвучних сугласника	233
Аналошки беззвучни сугласници у унутрашњој позицији	235
Испадање сугласника	235
Испадање сугласника у интервокалном положају	235
Испадање неких сугласника	237
Губљење сугласника у сугласничким групама	237

Асимилативни — дисимилативни процеси у сугласничким групама	248
Африкатизација фрикатива	257
Африкатизација <i>Љ, Ј</i>	260
Деафрикатизација	260
Судбина старих сугласничких група	262
Епентеза	263
Геминате	264
Односи између појединих сугласника	265
М О Р Ф О Л О Г И Ј А	269
ПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	269
И м е н и ц е	269
Деклинациони обрасци	269
Именице мушкога рода на <i>-ø, -o, -e</i> (деклинациони обрасци 1 и 4)	275
О појединим именицама	276
Облици	278
Именице мушког рода на <i>-o, -e</i>	290
Деклинациони образац 2	295
Именице женскога рода	295
О појединим именицама	295
Облици	295
Именице мушкога рода	302
Именице средњег рода (деклинациони обрасци 3 и 4)	303
О појединим именицама	303
Именице средњег рода без проширења основе	304
Именице средњег рода са проширењем основе	307
Деклинациони образац 5	313
Бројне именице	314
Облици	316
Збирне именице	317
Именице <i>pluralia tantum</i>	319
Облици именица у партитивним синтагмама	321
Партитивне синтагме типа <i>основни број + њарђиђиђивна дођуна</i>	322
И м е н и ч к е з а м е н и ц е	326
Личне заменице 1, 2. и 3. лица	326
Облици	328
Пуни и удвојени облици личних заменица	337
Лична заменица сваког лица <i>себе</i>	340
Упитна заменица за лица <i>кој</i>	340
Општа заменица <i>свакој</i>	341
Неодређене заменице <i>некој, њој</i>	342
Одрична заменица <i>никој</i>	343
Именичка заменица <i>ш(ш/ћ)о</i>	344
Неодређена заменица за ствари <i>нешћо/нешћо</i>	345
Неодређена заменица за ствари <i>шћогодер/шћогодер</i>	346
Одрична заменица за ствари <i>нишћо/нишћо</i>	346
Општа (одређена) заменица за ствари <i>свешћо/свешћо</i>	346
Д е к л и н а ц и ј а п р и д е в с к и х р е ч и	346
П р и д е в с к е з а м е н и ц е	349
Присвојне заменице	349
Присвојне заменице од личних заменица	349
Облици	351

Опште присвојне заменице	353
Упитне присвојне заменице	354
Одричне присвојне заменице	355
Неодређене присвојне заменице	355
Присвојно-демонстративне заменице	355
Показне заменице — демонстративне заменице и препозицији	355
Систем	355
Заменице са <i>овъ-</i>	360
Заменице са <i>шъ-</i>	361
Заменице са <i>онъ-</i>	361
Промена демонстративних заменица	363
Заменице за каквоћу	364
Показне заменице за каквоћу	365
Заменице за питање	366
Неодређене заменице за каквоћу	366
Опште заменице за каквоћу	366
Заменице за негирање	366
Количинске заменице	366
Демонстративне количинске заменице	367
Упитне показне заменице за количину	367
Општа заменица за количину	367
П р и д е в и	369
Придевски вид	369
Промена придева	371
Компарација придева, прилога, именица	372
Напомене о појединим придевима	374
Б р о ј е в и	376
Основни бројеви	376
Редни бројеви	379
Промена редних бројева	380
Дистрибутивни бројеви	381
Мултипликативни бројеви	382
О д р е ђ е н и о б л и ц и и м е н с к и х р е ч и (чланска морфема)	383
Члановање именица	386
Члановање придевских речи	388
Промена чланованих именица	392
Промена чланованих придевских речи	394
Г л а г о л и	396
Напомене о глаголима и глаголским облицима	396
Класификација глагола према односу основа	398
Глаголи презентске <i>-а</i> групе	399
Глаголи односа основа <i>-а</i> : <i>-а</i>	399
О односу основа у појединим глаголима <i>-а</i> групе	400
Глаголи презентске <i>-и</i> групе	402
Глаголи односа основа <i>-и</i> : <i>-и</i>	403
Глаголи односа основа <i>-и</i> : <i>-а</i>	405
Глаголи односа основа <i>-и</i> : <i>-е</i>	405
Глаголи презентске <i>-е</i> групе	406

Глаголи с односом основа <i>-e</i> : <i>-a</i>	407
Глаголи с односом основа <i>-e</i> : <i>-ø</i>	410
Глаголи с односом основа <i>-e</i> : <i>-e</i>	412
Глаголски облици	413
Презент	413
Имперфекат	417
Аорист	420
Императив	425
Глаголски прилог садашњи	427
Радни глаголски придев	428
Трпни глаголски придев	429
Футур	431
Перфекат	432
Плусквамперфекат	434
Потенцијал	435
Конструкција <i>би</i> + радни глаголски придев	436
Конструкција <i>би</i> + перфекат	436
Конструкција <i>би</i> + аорист	437
Помоћни глаголи	438
НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	442
Прилози	442
Прилози по значењу	443
Прилози за место	443
Прилози за време	449
Прилози за начин	454
Прилози за количину	456
Прилози за узрок	460
Речце	460
Речце-партिकуле (срасле са заменицом или прилогом)	460
Речце	461
Речце за потврђивање и одрицање	461
Упитне речце	462
Показне речце	463
Императивне речце	463
Вокативне речце	464
Речце за истицање, појачавање значења	464
Речца за допуштање <i>оно</i>	466
Речца за издвајање <i>само</i>	466
Повратна речца <i>се</i>	466
Модалне речце	466
Предлози	466
Напомене о неким предлозима	466
Предлошки скупови	469
Везници	471
Напомене о неким везницима	471
Узвици	472
Узвици за казивање емоционалних стања	472
Узвици подражавања звукова	474
СИНТАКСА	475
Конгруенција	475
Ред речи	477

Упитне реченице	481
Безличне реченице	481
Пасивне конструкције	483
Поредбене конструкције	484
Употреба слободних падежа	484
Удвајање слободног датива, удвајање слободног општег падежа/акузатива	487
Положај заменичких енклитика — неудојених и удојених	490
Етички датив	492
Плеонастичка употреба личних заменица	492
И з синтаксе глаголских облика	492
Презент	492
Имперфекат	494
Аорист	494
Перфекат	495
Плусквамперфекат	497
Футур	498
Императив	499
Потенцијал	501
Нелични глаголски облици	502
З А В Р Ш Н А Р А З М А Т Р А Њ А	503
Говорни типови горанског говора	503
Бродски говорни тип	506
Рестелички говорни тип	509
Долоиштански говорни тип	513
Генерациско раслојавање горанског говора	517
Раслојавање условљено полном припадношћу	519
Горански говор у односу на околне говоре	519
Балканизми	536
Настанак дијалекатског типа горанског говора	540
Т Е К С Т О В И	543
Рапча	543
Крстец	547
Драгаш	549
Радеша	551
Кукаљане	553
Љубошта	558
Лгештане	560
Мљике	561
Враништа	563
Орчуша	569
Диканце	572
Баћка	576
Глобочица	580
Крушево	584
Рестељница	587
Брод	592
С п и с а к к а р а т а	598
RESUME	601

СКРАЋЕНИЦЕ

1. Техничке скраћенице

а) За врсте речи:

им. ... *именице*, пред. ... *предлози*, прид. ... *придеви*, везн. .... *везници*, гл. ... *глаголи*, зам. ... *заменице*, прил. ... *прилози*, бр. ... *бројеви*, узв. ... *узвици*.

б) За глаголске облике:

през. ... *презент*, фут. ... *футур*, аор. ... *аорис*, импф. ... *имперфекат*, перф. ... *перфекат*, плускв. ... *илусквамперфекат*, пот. .... *поштенцијал*, импр. ... *императив*, р. прид. ... *радни глаголски придев*, т. прид. ... *трпни глаголски придев*, г. прил. ... *глаголски прилог садашњи*.

в) За падеже:

Н ... *номинатив*, Г ... *генитив*, Д ... *датив*, А ... *акузатив*, ОП ... *ойшти падеж*, В ... *вокатив*, И ... *инструментал*, Л ... *локатив*.

г) Остало:

јд. ... *једнина*, мн. ... *множина*, м. р. ... *мушки род*, ж. р. ... *женски род*, с. р. ... *средњи род*, л. ... *лице*, пад. ... *падеж*, V ... *вокал* (у формулама), С ... *консонант* (у формулама), м. ... (у) *место*, стр. ... *сѣрана*, т. ... *тачка*, в. ... *види*, в. т. ... *види тачку*, в. к. ... *види карту*, дем. ... *деминутив*, хип. ... *хипокористик*, топ. ... *топоним*, ЗПМ ... *западномакедонски говори*, П-Т ... *призренско-тимочки говори*, П-Ј ... *призренско-јужноморавски говори*.

д) Скраћенице насеља

у Србији:

Ба ... *Бања*, Бр ... *Брод*, Вр ... *Враниште*, Гл ... *Глобочица*, Ди ... *Диканџе*, Др ... *Драгаи*, ЗлПо ... *Злојток*, Крс ... *Крстев* (Г. и Д.), Кру ... *Крушево*, Ку ... *Кукањане*, Ле ... *Лештане*, Љу ... *Љубојшта*, Мл ... *Мљике*, Ор ... *Орчуша*, Рад ... *Радеша*, Рап ... *Рајча*, Ре ... *Рестелица*.

у Албанији и Македонији:

Бо ... *Борје*, За ... *Зайто*, Је ... *Јеловјане*, Ко ... *Кошариште*, НС ... *Ново Село*, Орг ... *Оргоста*, Оре ... *Орешек*, Па ... *Пакиша*, Цр ... *Црнојево*, Ур ... *Урвич*, Ши ... *Шишицеве*.

2. Скраћенице часописа и публикација

АнФФ	<i>Анали Филолошког факултета у Београду</i> , Београд
Балк	<i>Balkanika</i> , Годишњак Међуакадемијског координационог одбора за балканологију савета академија наука и уметности СФРЈ и Балканолошког института, САНУ, Београд
БХДЗБ	<i>Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник</i> , Институт за језик и књижевност, Сарајево

ВГл	<i>Врањски гласник</i> , Народни музеј у Врању, Врање
ГГ	<i>Глас Горе</i> , Драгаш
ГЗБФФС	<i>Годишнен зборник</i> , Филозофски факултет на универзитет во Скопје. Историско-филолошки оддел, Скопје
ГЗС	<i>Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића</i> , Београд
Глас	<i>Глас Српске краљевске академије</i> (заклучно са свеском CLXXXVIII); <i>Глас Српске академије наука</i> , Београд
ГлЕИ	<i>Гласник етнографског институтуа Српске академије наука</i> , Етнографски институт Српске академије наука, Београд
ГлМКос	<i>Гласник Музеја Косова и Метохије</i> , Музеј Аутономне Косовско-метохијске области, Приштина
ГлСГД	<i>Гласник Српског географског друштва</i> , Српско географско друштво, Београд
ГНЧ	<i>Годишњица Николе Чуйића</i> , Задужбина Николе Чупића, Београд
ГСКА	<i>Годишњак Српске краљевске академије</i> , Београд
ГСкНД	<i>Гласник скойског научног друштва</i> , Скопље
ГлССлов	<i>Гласник Друштва србске словесности</i> , Друштво србске словесности, Београд
ГлСУД	<i>Гласник Српског ученог друштва</i> , Српско учено друштво, Београд
ГСкФФ	<i>Годишњак скойског Филозофског факултета</i> , Скопље
ГФФНС	<i>Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду</i> , Филозофски факултет, Нови Сад
ДШип	<i>Dialektologjia shqiptare</i> , Tiranë
ЂАл	<i>Gjurmime albanologjike</i> , Prishtinë
ЈП	<i>Јужни преглед. Часопис за науку и књижевност</i> , Скопље
ЗБВИ	<i>Зборник радова</i> , Византолошки институт, Српска академија наука, Београд
ЗБВПШ	<i>Зборник радова</i> , Виша педагошка школа у Призрену, Призрен
ЗБПТО	<i>Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката</i> (зборник радова са научног скупа, Нишка Бања 1992); Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ у Београду, Центар за научна истраживања САНУ и универзитета у Нишу, Ниш 1994.
ЗБЈК	<i>Зборник за језик и књижевност</i> , Друштво за српскохрватски/српски језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград/Подгорица
ЗБПАП	<i>Огледи и искуства — Зборник радова наставника Педагошке академије у Пироту</i> , Пирот
ЗБФЛ	<i>Зборник Матице српске за филологију и лингвистику</i> , Матица српска, Нови Сад
ЗБФФП	<i>Зборник Филозофског факултета у Приштини</i> , Приштина
ЗБФзФ	<i>Зборник Филозофског факултета у Београду</i> , Београд
ИсЧ	<i>Историјски часопис</i> , Историјски институт Српске академије наука, Београд
ЈФ	<i>Јужнословенски филолог</i> , Институт за српскохрватски/српски језик САНУ, Београд
КиЈ	<i>Књижевност и језик</i> , Друштво за српскохрватски/српски језик и књижевност, Београд
КМЗБ	<i>Косовско-метохијски зборник</i> , Међудодељенски одбор за проучавање Косова и Метохије САНУ, Београд
ЛитЗБ	<i>Литературен збор</i> , Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература на СР Македонија, Скопје
МЈ	<i>Македонски јазик</i> , Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
МФ	<i>Македонски фолклор</i> , Скопје
НИН	<i>НИН (Недељне информативне новине)</i> , Београд
НЈ	<i>Наш језик</i> , Институт за српскохрватски/српски језик САНУ, Београд

- ОБ *Обележја*, Приштина
- ОП *Ономастолошки прилози*, САНУ. Одељење језика и књижености. Одбор за ономастику, Београд
- Пзб *Пиройски зборник*, Новинско-издавачка установа „Слобода“, Пирот
- Прил *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Семинар за српски језик Филолошког факултета у Београду, Београд
- ПР-Б *Прилози*, Научно друштво, Битола
- Пр-МАНУ *Прилози*, Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје
- ПрПЈ *Прилизи проучавању језика*, Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад
- Р-АНУБиХ *Radovi, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo*
- РЈА *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb
- РФФЗ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Filozofski fakultet, Zadar
- СДЗБ *Српски дијалектолошки зборник*, Институт за српскохрватски/српски језик САНУ, Београд
- СЕЗ *Српски етнографски зборник*, Српска академија наука и уметности. Одељење друштвених наука, Београд
- СкГл *Скојски гласник*, Скопље
- СКГлас *Српски књижевни гласник*, Београд
- СрпЈ *Српски језик*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд; Филолошки факултет у Београду, Филозофски факултет у Никшићу, Београд
- СрпНГ *О српским народним говорима*, 1997, Научни скуп Дани српскога духовног преображења IV (Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Деспотовац
- СпСКА *Сјоменик*, Српска академија наука. Одељење друштвених наука, Београд
- СФ *Славянская филология*, Академия наук СССР, Москва
- Стр *Стражилово. Лист за забаву, йоуку и књижевност*, Нови Сад
- ШЖГОС 1 *Шарпланинске жупе Гора, Ојтоље и Средска. Одлике природне средине*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 40/1, Београд 1994.
- ШЖГОС 2 *Шарпланинске жупе Гора, Ојтоље и Средска. Антиројогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 40/2, Београд 1995.
- ШЖГОС 3 *Шарпланинске жупе Гора, Ојтоље и Средска. Друштвено-економски развој (пршлост — садашњост — будућност)*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 40/3, Београд 1997.

3. Литература

- ААБис Албијанић, Александар, 1980, *Распрострањеност облика бисам, биси, бису у грађењу њошенијала у ѡредуковској и вуковој ѡиси*, ЗФЛ XXIII/1
- ААБисам Албин, Александар, 1968, *Пошенијал и облици бисам, биси, бису*, ЗФЛ XI
- АДЕтИд Антонијевић, Драгослав, 1995, *Ешнички иденитет Горанаца*, ШЖГОС 2
- АдТПр *Административно-територијалне промене у НР Србији 1834–1954. године*, 1955, Завод за статистику НР Србије, „Прикази“, бр. 13, Београд
- АИПр Ајети, Идриз, 1965, *Прилог проучавању шийтарско-српских језичких односа*, ЂАл 2
- АИШС Ајети, Идриз, 1963, *О неким узајамним шийтарско-српским језичким односима*, ЗФФП 1

- АЈБл Арсовић, Југослава, 1973, *Главне фонетске особине Блага и околине*, ПрПЈ 9
- АкЛК Аковић, К. Лакић, 1986, *О историјекту и националном сјатајусу Горанаца*, ОБ XV, бр. 5
- АлРТа Alexander, Ronelle, 1975, *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner, München
- АР-СВАБ Алексић, Р. — Вукомановић С., 1966, *Основне особине александровачког и бруског говора*, АнФФ 6
- БААорИгл Белић, Александар, 1925–1926, *Аорист и имперфективних глагола*, ЈФ V
- БАГД Белић, Александар, 1935, *Галички дијалекат*, СДЗБ VII
- БАДИЈС Белић, Александар, 1905, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I
- БАДК Белић, Александар, 1905, *Дијалектологическај карта сербског језика*, Петербург
- БАДМ Белић, Александар, 1926–1927, *Мисли о прикуљању дијалекатског материјала*, ЈФ VI
- БАИсД Белић, Александар, 1962, *Историја српскохрватског језика II*, св. 1: *Речи са деκли-нацијом*, Научна књига, Београд
- БАИсК Белић, Александар, 1969, *Историја српскохрватског језика II*, св. 2, *Речи с конјуга-цијом*, Научна књига, Београд
- БАИсФ Белић, Александар, 1972, *Основи историје српскохрватског језика I*, *Фонетика*, На-учна књига, Београд
- БАМС Белић, Александар, 1935, *Михаило С. Стевановић: Источноцрногорски дијалект*, ЈФ XIV
- БАПС-Х Белић, Александар, 1958, *Периодизација српскохрватског језика*, ЈФ XXIII
- БАСС Белић, Александар, 1912, *Стара Србија са историско-језичке тачке гледишта*, СКГлас XXIX
- БАСхД Белић, Александар, 1908, *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА LXXVIII
- БАУВр Белић, Александар, 1926–1927, *О ујошреби времена у српскохрватском језику*, ЈФ VI
- БАШД Белић, Александар, 1929, *Штокавски дијалект*, Енциклопедија Станојевић, књ. 4, Београд
- ББЛД Весі, Bahri, 1974, *E folmja e Luznisë së Dibrës*, ДШип, II, Tiranë
- БВПК Бован, Владимир, 1997, *Петар Костић*, Народна и универзитетска библиотека у Приштини, Приштина
- БВНПрип Бован, Владимир, 1995, *Народно приповедање код Горанаца*, ШЖГОС 2
- БДГСр Барјактаревић, Данило, 1979, *Говор Срба у Метохији*, Јединство, Приштина
- БДДИ Барјактаревић, Данило, 1977, *Дијалектолошка истраживања*, Јединство, Пришти-на
- БДИБ Барјактаревић, Данило, 1964–1965, *Средњоибарска говорна зона*, ЗБФФП II
- БДИРаз Барјактаревић, Данило, 1968, *Историјски развој косовско-метохијских говора*, Ака-демија наука и уметности Косова, Посебна издања, књ. 9, Одељење језичких и књи-жевних наука и уметности, књ. 7, Приштина
- БДЈзо Барјактаревић, Данило, 1967, *Јужноморавска говорна зона у светлу Белићевог иста-ињања и данас*, Посебно издање САНУ, књ. СДХVIII, Одељење језика и књижев-ности 28 (Белићев зборник), Београд
- БДКос 1 Барјактаревић, Данило, 1971, *Косовски дијалекатски шии*, ЗБФФП VIII
- БДКос 2 Барјактаревић, Данило, 1972, *Косовски дијалекатски шии*, ЗБФФП IX
- БДНСгов Барјактаревић, Данило, 1966, *Новојазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI
- БДПП Барјактаревић, Данило, 1970, *Удвајање предлога и одвајање предлога од именске ре-чи*, ЗБФФП VII
- БДПр Барјактаревић, Данило, 1967, *Приштина у говору Срба старинаца*, ЗБФФП св. А

- БДФМ Барјактаревих, Данило, 1965, *Фонетске и морфолошке особине врањског говора*, ВГл I
- БДиКК Богдановић, Димитрије, 1990, *Књига о Косову*, Књижевне новине, Београд
- БДУнатпис Бојанић, Душанка, 1998, *Транслијерација и превод на српски језик девет записа и најновија са тла Косова и Метихије, писаних арапским писмом*, КМЗб 2
- БрДДСл Brozović, Dalibor, 1968–1969, *Dijalekatska slika srpskohrvatskoga jezičkog prostora*, РФФЗ 8–9
- БрДКрит Брозовић, Далибор, 1960, *О структуралним и генетским критеријумима у класификацији српскохрватских дијалеката*, ЗФЛ III
- БМВлас Благојевић, М., 1957, *Властелинство манастира Св. Арханђела код Призрена*, ИЧ VII
- БуМЈМ Букумирић, Милета, 1984, *Из ономастике Јужне Метихије*, ОП V
- БНАП Богдановић, Недељко, 1987, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб XXXIII
- БНББП Богдановић, Недељко, 1979, *Говори Бучума и Белог Појока*, СДЗб XXV
- БНГИ Богдановић, Недељко, 1990, *О говору и именима*, Просвета, Ниш
- БНИз Богдановић, Недељко, 1992, *Изглосе југоисточне Србије*, Просвета, Ниш
- БНСТ Богдановић, Недељко, 1979, *Говор села Трговишта у сокобањском крају*, „Развитак“ 1
- БНДод Богдановић, Недељко, 1996, *Језичке појаве на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта*, СрпНГ
- БОДи Broch, Olaf, 1903, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Wien
- БРГХ Бошковић, Радосав, 1931, *О природи, развоју и заменицима гласа Х у говорима Црне Горе*, ЈФ XI
- БРРег Бошковић, Радосав, 1966–1967, *Рефлекси група tj, dj, tьj, dьj, stj, zdj, skj, zgj (sk', zg')* у дијалектима јужне и југозападне Истре, ЈФ XXVII
- БРСуф Бошковић, Радосав, 1936, *Развојак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, ЈФ VI
- БРЧР Бошковић, Радосав, 1978, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Посебни радови, књ. 1, Титоград
- БРУпГ Бошковић, Радосав, 1972, *Основи ујоредне грамастике словенских језика I, Фонетика*, Научна књига, Београд
- БРУпМ Бошковић, Радосав, 1985, *Основи ујоредне грамастике словенских језика II, Морфологија*, Универзитетска ријеч, Никшић
- БеССел Бернштајн, Б. С(амуил), 1987, *Селицев — славист-балканист*, Академија наук СССР, Наука, Москва
- БеСДе Бернштајн, Б. Самуил, 1995, *О процесе деназализације гласних в македонских говорима*, МЈ 40–41
- БСТН Babić, Stjepan, 1965, *Torlačko narječje*, Jezik, Zagreb
- БСРР Babić, Stjepan, 1974, *O redu riječi u južnoslovenskim jezicima*, МЈ 25
- ВБАкС Видоески, Божидар, 1970, *Акцентна системи во македонскије говори*, ЛитЗб, год. XVII, кн. 3
- ВБАкцСрп Видоески, Божидар, 1994, *Акцентна системи у јужним српским говорима*, ЗФЛ XXXVII
- ВБВо Видоески, Божидар, 1953, *За вокална система во кривојаланечкиој говор*, МЈ 4
- ВБВС Видоески, Божидар, 1978, *Вокалните системи на македонскиој литературен и дијалектен јазик*, Пр-МАНУ III 1
- ВБГВр Видоески, Божидар, 1951, *Белешки за говорој на селата Мечница и Горно Врановци во Велешко*, МЈ 2
- ВБГГ Видоески, Божидар, 1986, *Горанскиој говор*, Пр-МАНУ XI–2
- ВБГПр

- Видоески, Божидар, 1991, *Формите на глаголскиот прилог во македонскиот дијалектен атилас*, Пр-Ману XVI-1
- ВБДГ Видоески, Божидар, 1986, *Дебарскиите говори*, МЈ 19
- ВБДГр Видоески, Божидар, 1960–1961, *Основни дијалектни групи во Македонија*, МЈ 11–12
- ВБДијД Видоески, Божидар, 1984, *Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Зборник во чест на Блаже Конески, Скопје
- ВБЗФ Видоески, Божидар, 1965, *Заменскиите форми во македонскиите дијалекти*, МЈ 16
- ВБКГ Видоески, Божидар, 1962, *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик, Скопје
- ВБКИГ Видоески, Божидар, 1957, *Кичевскиот говор*, МЈ 8
- ВБКор-Л Видоески, Божидар, 1970, *Конјунуантните на вокалните Р и Л во дијалектните на македонскиот јазик*, ГЗБФС XII
- ВБЛГ Видоески, Божидар, 1983, *Леринскиот говор*, МЈ 34
- ВБМак Видоески, Божидар, 1952, *Местито на акцентот во крайовскиот говор*, МЈ 3
- ВБМДиј Видоески, Божидар, 1962–1963, *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*, МЈ 13–14
- ВБМК Видоески, Божидар, 1993, *Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Скопје
- ВБМл Видоески, Божидар, 1984–1985, *Фонолошкиот систем на с. Млике*, ЗБФЛ XXVII–XXVIII
- ВБОУС *Охридско-стирушкиите говори*, 1984, Пр-Ману IX 1
- ВБПГ Видоески, Божидар, 1961–1962, *Кон разграничувањето на јолошкиите говори* ЗБФЛ IV–V
- ВБПМКонт Видоески, Божидар, 1973, *Проблеми на меѓудијалектниот контакт во преодни говорни области*, Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје
- ВБПрГ Видоески, Божидар, 1982, *Пресијанскиите говори*, Пр-Ману VII 2
- ВБПрД Видоески, Божидар, 1955, *Прилози за македонската дијалектологија*, МЈ 6
- ВБСелЕ Видоески, Божидар, 1987, *Фонолошкиот и ѓрозоидскиот систем на говорот на селото Елеиница (Разлошко)*, Пр-МАНУ XII 1
- ВБСМГ Видоески, Божидар, 1954, *Северните македонски говори*, МЈ 5
- ВБСФа Видоески, Божидар, 1968, *Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори*, Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, Скопје
- ВБТГ Видоески, Божидар, 1958, *Говорот и топонимјата на кичевските села од тајмичката група*, МЈ 9
- ВБУЈ Видоески, Божидар, 1973, *Говорот на јолошкиите села Урвич и Јеловјане*, Зборник „Кирил Пејчиновиќ и негово време“, Тетово
- ВБФМак Видоески, Божидар, 1982, *Фонемата /ǎ/ во македонскиот дијалектен јазик*, МЈ 32–33
- ВБФХ Видоески, Божидар, 1982, *Фонемата /X/ во дијалектните на македонскиот јазик*, Пр-МАНУ IV 2
- ВБИСлМ Видоески, Божидар, 1998, *Говорите на исламизираниите Македонци во Западна Македонија*, МЈ 42–44
- ВаЈМус Василевић, Ј. Х., 1924, *Муслимани наше крви у јужној Србији*, Свети Сава, Београд
- ВЈИст Vuković, Jovan, 1974, *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika*, Naučna knjiga, Beograd
- ВЈМост Вуковић, Јован, 1937, *Карактеристичне особине моштарског говора*, Зборник „Мостар и Херцеговина“
- ВЛП-Д Вуковић, Јован, 1938–1939, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII

- ВЈРеф Vuković, Jovan, 1963, *Refleksi međujezičkih dodira u fonetskim osobinama bosanskohercegovačkih govora*, Sarajevo
- ВЛЕГ Вујовић, Лука, 1963–1964, *Je ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији*, ЈФ XXVI
- ВЛМД Вујовић, Лука, 1969, *Мрковићи дијалект*, СДЗБ XVIII
- ВЛПер Вујовић, Лука, 1967, *Један периферијски старобуњгорски говор (мрковићи) у свјетлости историје језика, међудијалекатских и међујезичких појава*, НЈ, н.с., XVI/4
- ВМОК Вукићевић, Милосав, 1971, *О говору околине Куршумлије*, ЗбФФП, VIII
- ВаММузФ Васиљевић, М. А., 1950, *Југословенски музички фолклор I, Народне мелодије које се певају на Космету*, Београд
- ВеМШар Веселиновић, М. Б., 1890, *Шар са ортографског, хидрографског и пољопривредног гледишта*, Братство 4, Београд
- ВМиЛек Вујакија, Милан, 1980, *Лексикон стараних речи и израза*, Просвета, Београд
- ВСИМО Вукомановић, Славко, 1994, *Трагови старих именичких облика у призренско-тимочким говорима*, ЗбГПТО
- ВСФинС Вукомановић, Славко, 1996, *Порекло основа са финалним сибилантима у множини код именица мушког рода*, СрпЈ 1–2
- ВуСДру Вукосављевић, С., 1953, *Историја сељачког друштва, I – Организација сељачке земљишне својине*, Посебна издања САНУ ССЦХ, Институт за изучавање села, књ. 1, Београд
- ВТЕт Вукановић, Татомир, 1974, *Етногенеза Јужних Словена*, Врање
- ВеТМЈ Вендина, Татјана, 1995, *Македонски јазик в его отношении к другим южнославянским языкам (словообразовательный уровень)*, МЈ 40–41
- ВеТПТ Вендина, Татјана, 1994, *Призренско-тимоски говори в южнославянском диалектном контексте*, ЗбГПТО.
- ГВМан Гирпић, В., 1909, *Манастир Св. Тројице у Призренском Округу*, ГДЧ XXVIII
- ГЗвП-Л Голомб, Звонимир, 1957, *За некои сличности међу полскијте и македонскијте говори*, МЈ 8
- ГЗвСР Голомб, Звонимир, 1970, *За механизмот на словенско-романскијте односи на Балканској Полуострв*, МЈ 21
- ГЗИст Gołąb, Zbigniew, 1958, *Неколку белешки врз историјата на македонскиот јазик*, МЈ 9
- ГЗПал Gołąb, Zbigniew, 1957, *Неколку белешки за палатализација на согласкијте во македонскиот јазик*, МЈ 8
- ГИБИстр Грицкат, Ирена, 1982, *О могућим правцима балканистичких истраживања*, МЈ 32–33
- ГИИЈ Грицкат, Ирена, 1975, *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека Ср Србије, Београд
- ГИЈЗ Грицкат, Ирена, 1989, *Нека зајажбања о јужнословенском језичком заједништву*, ЈФ XLV
- ГИПер Грицкат, Ирена, 1954, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Институт за српски језик, Српска академија наука, Београд
- ГИСБ Грицкат, Ирена, 1968, *Неколико синтаксичких балканизама у српскохрватском језику*, НЈ, н.с. XVII/1–2,
- ГМБањ Грковић, Милица, 1986, *Речник имена бањског, дечанског и призренског властелинства у XIV веку*, Научна књига, Београд
- ГМПрВ Грковић, Милица, 1984–1985, *Имена у влашким кайунима Призренског властелинства*, ЗбФЛ XXVII–XXVIII

- ГСБС Георгијевић, Светозар, 1967–1975, *Балканолошке студије, I–IV*, Ниш
- ГоССМ Гопчевић, Спиридон, 1890, *Стара Србија и Македонија*, Београд
- ГуССла Gunnar, Svane, 1965, *Slovensko-arbanaške izoglose*, ЂАЛ 2
- ДААл Десницкая, А(гния) В(асильевна), 1968, *Албанский язык и его диалекты*, АНСССР, Ленинград
- ДВРП Деспотова, Вангелија, 1980, *Кон прашањето на развојниот процес од синтетизам кон аналитизам во македонскиот јазик*, МЈ 21
- ДБИО Даничић, Буро, 1864, *Историја облика српскога језика до свршетка XVII вијека*, Београд
- ДЗСвадО Дивац, Зорица, 1995, *Свадебни обичаји у Средачкој жупи и Гори*, ШЖГОС 2
- ДеЈКос Дедијер, Ј., 1913, *Косовска стара Србија*, Нова Србија, Београд
- ДЈРеч 1 Динић, Јакша, 1988, *Речник тимочког говора*, СДЗБ XXXIV
- ДЈРеч 2 Динић, Јакша, 1990, *Речник тимочког говора*, СДЗБ XXXVI
- ДНОД Doklje, Nazif, 1995, *Odakle, zašto, kada*, ГГ 6, 7
- ЂЈДиј Gjinari, J., 1989, *Dijalektet e gjuhës shqipe*, Tiranë
- ЂПСЈ Ђорђевић, Петар, 1975, *Старословенски језик*, Нови Сад
- ЂРГл Ђуровић, Радослав, 1994, *Гласови Ђ : Џ и Ѓ : Ч у говору Сукова (код Пироџа) и Бучума (код Сврљига)*, ЗБППО
- ЂТМак Ђорђевић, Р. Тихомир, 1990, *Македонија*, Култура, Београд (репринт издање из 1929)
- ЕГВП Елезовић, Глиша, 1911, *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи*, СДЗБ II
- ЕГДАР Елезовић, Глиша, 1950, *Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебра и његове околине*, СДЗБ XI
- ЕГОГ Елезовић, Глиша, 1949–1950, *Један оглед нашег говора из Ораховца у Подрими код Призрена*, ЈФ XVIII
- ЕГРеч 1 Елезовић, Глиша, 1932, *Речник косовско-метохиског дијалекта I*, СДЗБ IV
- ЕГРеч 2 Елезовић, Глиша, 1935, *Речник косовско-метохиског дијалекта II*, СДЗБ VI
- ЕЈуг *Enciklopedija Jugoslavije (I–VIII)*, 1955–1971, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb
- ЖЈСрп Живановић, Ј(ован), 1887, *Српски језик у околини Призренској, Пећкој, Моравској и Дибарској*, Стра 35, 36 и 37
- ЖНРеч Живковић, Новица, 1987, *Речник џиројског говора*, Музеј Понишавља, Пирот
- ЗАОсоб Zareba, Alfred, 1984–1985, *Osobliwa zmiiana rodzaju naturalnego w dialektach polskich*, ЗБФЛ XXVII–XXVIII
- ЗКос *Задужбине Косова: споменци и знамења српског народа*, 1987, Призрен: Епархија Рашко-призренска; Београд: Богословски факултет
- ЗМТур Златановић, Момчило, 1981, *Турцизми у говору јужне Србије*, ПрПЈ 17
- ЗОВП Зиројевић, Олга, 1972, *Вучитрнски и Призренски санџак у време владавине Сулемана Величанственог*, ИсЧ XIX
- ИВМБ Илић, Војислав, 1961–1962, *Мијачко-брсјачке варијанте деназализације у једном микродијалектском померању и асијектиу*, ЗБФЛ, IV–V
- ИВМГ Илић, Војислав, 1961, *Малорекански говорни тип на новом централномакедонском дијалектском шерењу*, ГФФНС VI
- ИВГС Илић, Војислав, 1959, *Извештај о исјекцији говора Смилева*, ГФФНС IV
- ИВОрПа Илић, Војислав, 1960, *Извештај о исјекцији говора Ореше и Паирадиштва*, ГФФНС V
- ИВЧлП Илић, Војислав, 1960, *Питање порекла заменичке чланске позиције у јужно-словенској језичкој ареи*, ГФФНС V

- ИЈБА Ивановъ, Йордан, *Българско-албанска етничка граница*, Македонски преглед, год. I. кн. 4
- ИЈСМ Ивановъ, Йордан, 1909, *Съверозападнитъ македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско*, Минало I, София
- ИМГП Ивић, Милка, 1982, *О неким ѓринцијима глаголске ѓрефиксације у словенским језицима*, ЈФ XXXVIII
- ИМПК Ивић, Милка, 1957–1958, *Систѣм ѓредлошких констѣрукција у срѣскохрватском језику*, ЈФ XXII
- ИМПo Ивић, Милка, 1951–1952, *О ѓредлогу ПО у срѣскохрватском језику*, ЈФ XIX
- ИМСПр Ивић, Милка, 1963, *Рейертѣоар синтѣаксичке ѓроблемѣтике у срѣскохрватским дијалектѣима*, ЗФЛ IV
- ИМНеуд Ивић, Милка, 1995, *О грамаѣтичком разликовању неудаѣтих ѣженских особа од удаѣтих у неким ѓoљским дијалектѣима*, у: Милка Ивић, *О зеленом коњу*, Словограф, Београд
- ИМПрТуђ Ивић, Милка, 1996, *Оѣшѣти ѓоглед на ѓроблем ѣуђица*, у: *О лексичким ѓозајмљеницама*, Зборник радова са научног скупа *Стѣране речи и изрази у срѣском језику*, са освѣртом на истѣи ѓроблем у језицима националних мањина, Суботица–Београд
- ИвМСВ Ивковић, Милош, 1934, *Извешѣјај о дијалекатѣским исѣиѣивањима*, ГЗФФС I
- ИвМАкц 1 Ивковић, Милош, 1921, *Акѣенатѣски системѣ срѣско-македонских говора*, ЈФ II/3–4
- ИвМАкц 2 Ивковић, Милош, 1924, *Акѣенатѣски системѣ срѣско-македонских говора*, ЈФ IV
- ИМиКултБ Ивановић, Милан, 1995, *Култѣурна башѣина Горе, Ојoља и Средачке жѣује*, ШЖГОС 2
- ИПДД Ивић, Павле, 1961–1962, *Основни асѣектѣи дијалекатѣске диференцијације*, МЈ 11–12
- ИПДѣј Ивић, Павле, 1985, *Дијалектѣологија срѣскохрватског језика, Увод и шѣокавско нарѣђе*, Матица српска, Нови Сад
- ИПДекл Ивић, Павле, 1959, *О деклинационим облицима у срѣскохрватским дијалектѣима*, ГФФНС IV
- ИПГе Ивић, Павле, 1972, *О дијалекатѣском облику ГЕ „где“*, ЗБЖК 1
- ИПГС Ивић, Павле, 1957, *О говору Галиѓoљских Срба*, СДЗБ XII
- ИПИњв Ивић, Павле, 1962–1963, *Инвентѣар ѓроблемѣтике шѣокавских говора*, ГФФНС VII
- ИПИО 1 Ивић, Павле, 1991, *Изабрани огледи I, О словенским језицима и дијалектѣима*, Просвета, Ниш
- ИПИО 2 Ивић, Павле, 1991, *Изабрани огледи II, Из исѣторије срѣскохрватског језика*, Просвета, Ниш
- ИПИО 3 Ивић, Павле, 1991, *Изабрани огледи III, Из срѣскохрватске дијалектѣологије*, Просвета, Ниш
- ИПКлас Ивић, Павле, 1963, *О класификацији срѣскохрватских дијалекатѣа*, КиЈ 1
- ИПКН Ивић, Павле, 1982, *Књѣжевни и народни језик код Срба*, у: *Исѣторија срѣског народа II*, СКЗ, Београд
- ИПКС Ивић, Павле, 1995, *Однос између карашевског и свиничког говора*, МЈ 40–41
- ИППВр Ивић, Павле, 1953–1954, *Систѣм значења основних ѓреѣтеритѣалних времена у говору Галиѓoљских Срба*, ЈФ XX
- ИППрд Ивић, Павле, 1968, *Развој ѓринција дисѣрибуције фонема у срѣскохрватском језику*, КиЈ 2
- ИППред Ивић, Павле, 1957–1958, *Систѣм ѓредлошких констѣрукција у срѣскохрватском језику*, ЈФ XXII
- ИП-РАРе Ивић, Павле — Alexander Leibman, Ronelle, 1974, *Рефонологизација количества гласногo в качестве в одном югoвосточном сeрбском говоре*, Зборник, Общеславянский лингвистический атлас, Москва

- ИПСлП Ивић, Павле, 1987, *О рефлексима слоговног Л у призренско-тимочкој дијалекатској области*, у: *Dona Slavica Aenipontana, München*
- ИПСрН Ивић, Павле, 1971, *Српски народ и његов језик*, СКЗ, Београд
- ИП-СРРефл Ивић, П., Реметић С., 1990, *Рефлекси акцентиваних вокала Е и О у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине*, КМЗБ 1
- ИПСхД Ивић, Павле, 1994, *Српскохрватски дијалекти*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад (превод са немачког)
- ИПФПр Ивић, Павле, 1962–1963, *Инвентар фонетске проблематике шикоавских говора*, ГФФНС VII
- ИПХис Ивић, Павле, 1973, *Хијерархија сродства међу језичким и дијалекатским типовима на словенском југу*, Реферати за VII међународни скуп слависта у Варшави, Филозофски факултет, Нови Сад
- ИПК-Р Ивић, Павле, 1996, *Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта*, у: СрпНГ
- ИППрИст Ивић, Павле, 1998, *Преглед историје српског језика*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад
- ИПФОН Ивић, Павле, 1998, *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад
- ИлПТрАкц Илијевски, Петар, 1981, *Внатрешни и надворешни фактори во развојот на македонскиот третосложен акцент*, ЛитЗБ, год. XXVIII, кн. 4
- ИПеБал Илиевски, Хр. Петар, 1962–1963, *Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик*, МЈ 13–14
- ИПеОК Илиевски, Хр. Петар, 1973, *Описната комбинација во балканските словенски јазици*, Реферати на македонските слависти за VII међународен славистички конгрес во Варшава, Скопје
- ИПе-ПК Илиевски, П. Хр. — Пеев, К., 1983, *Необична иновација во Долновардарските говори*, МЈ 34
- ИССлГ Ivšić, Stjepan, 1970, *Slavenska poredbena gramatika, Školska knjiga, Zagreb*
- ИсСН *Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981–1983.
- ЈВАрх Јовановић., В. С., 1988, *Археолошка истраживања и налазишта на Косову*, Зборник Округлог стола на научном истраживању Косова САНУ, Београд
- ЈДКИ Јовић, Душан, 1982, *Мозаичност и дометни контрастивних изучавања*, МЈ 32–33
- ЈДПри Јовић, Душан, 1961–1962, *О проблему именица III врсте у неким шикоавским говорима*, ЗБФЛ IV–V
- ЈДСтар Јовић, Душан, 1967, *О стирини косовско-ресавског дијалекта*, ЗБФЛ, X
- ЈДТГ Јовић, Душан, 1968, *Трстенички говор*, СДЗБ XVII
- ЈДФен Јовић, Душан, 1960, *О једном гласовном феномену српскохрватског језика у прошлости*, ЗБФЛ III
- ЈЉЕтНПр Јанковић., Ђ., 1993, *Етнички простор Срба на Балкану у Средњем веку у светлу археолошких и писаних извора. Етнички простор Срба*, књ. 1, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд
- ЛИОби Јastreбов, И(ван) С(тепанович), 1886, *Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ (въ Призрѣнѣ, Инекѣ, Моравѣ и Дибрѣ). Изъ путевыхъ записокъ И. С. Ястребова*, Типографія В. С. Балашева, С. Петербургъ
- ЛИПо Јastreбов, И(ван) С(тепановић), 1879, *Подаци за историју српске цркве*, Државна штампарија, Београд
- ЛИССер Јastreбов, И(ван) С(тепанович), 1904, *Старая Сербия и Албания. Путевые записки И. С. Ястребова*, СпСКА, књ. XLI, Одељење друштвених наука — књ. 36
- ЈТопР Iorgu, Iordan, 1963, *Torontia Romineasca*, Editma Academiei Reublicii populare Romine, Bukurești
- ЈКИСр Јиричек, Константин, 1952, *Историја Срба* (превод с немачког и предговор Ј. Радонића), Београд

- ЈНОЛекс Јашар-Настева, Оливера, 1974, *Лексичкиџе балканизми во македонскиот јазик*, МЈ 25
- ЈН-К-В Nasteva, O. Jařar; Koneski, B.; Vidoeski, B., 1974, *Les contacts entre les parlers macédoniens et albanais*, Séminaire de langue macédonienne, littérature et culture, Publié à l'occasion du Troisième Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes à Bucarest, Skopje
- ЈЦСГ Јahić, A. Dževad, 1984, *Izoglosa i faktor međujezičkih kontakata (na primjeru sonantne geminacije dn > n, dn' > n'n', dl > ll u dijalektima slovenskih jezika)*, ЈФ ХЛ
- КБГр Конески, Блаже, 1996, *Грамаџика на македонскиот лиџературен јазик*, Култура, Скопје
- КБИНВ Конески, Блаже, 1948, *Загубаџа на инџервокално В во западномакедонскиџе говори*, ГЗБФФС I
- КБИст Конески, Блаже, 1966, *Историја македонског језика*, Просвета — Кочо Рацин, Београд
- КБМЛ Конески, Блаже, 1957, *Зайџврдњувањеџа на мекоџа Ј*, МЈ 8
- КБНеХ Конески, Блаже, 1954, *За неорганскоџа Х во македонскиот јазик*, МЈ 5
- КБПГ Конески, Блаже, 1957, *Маџеријали за џресјанскиот говор од збиркаџа на С. Н. Томиќ*, МЈ 8
- КБПрГ Конески, Блаже, 1949, *Прилејскиот говор*, ГЗБФФС II
- КБТЧ Конески, Блаже, 1957, *Тројниот члан*, МЈ 8
- КБФП Конески, Блаже, 1962–1963, *За некои морфолошки џречки на фонейскиџе џромени во македонскиот јазик*, МЈ 13–14
- КБрТе Кавкале, Бранко, 1985, *Недојусџиво изосџављена џема*, у: НИН 1985, бр. 1785, стр. 6
- КВГо Кънчов, В., 1900, *Гора*, Трудове на българското природоизпитателно дружество, I, София
- КГПТ Клепикова, Г. П., 1974, *Славянская пастушеская терминология*, Москва
- КДКос Ковачевић-Којић, Д., 1973, *Косово од средине XII до средине XV*, у књизи: Косово некад и сад, Kosova dikur e sot (стр.109–128), Приштина
- ККЗИ 1 Конески, Кирил, 1973, *Значењаџа на имџеративот во македонскиот јазик*, МЈ 24
- ККЗИ 2 Конески, Кирил, 1974, *Значењаџа на имџеративот во македонскиот јазик*, МЈ 25
- КМДГ Кушевски, Методи, 1958, *Делчевски градски говор*, МЈ 9
- КОПашъ Крстић, Орестије, 1956, *Планински и џумски џашњаџи Југославије*, Институт за економику пољопривреде, Минерва, Суботица
- КПАут Костић, Петар, 1997, *Ауџиобиографија*, Призрен
- КПЖПр Костић, Петар, 1928, *Црквени живоџа џравославних Срба у Призрену и џеговој околини у 19. веку*, Народна мисао, Београд
- КППКЖ Костић, Петар, 1933, *Просвејино-кулџурни живоџа џравославних Срба у Призрену и џеговој околини у XIX и џочейџком XX века*, Графичко-индустриско предузеће Крајничанац А. Д., Скопље
- КФФЈ Каваев, Филип, 1968, *Неколку бегли забелешки врз фолклорот на Гора и јазикоџа на горани*, Пр-Б, 9/1968
- ЛАТоп Лома, Александар, 1994, *Језичка џрошлост џугоисточне Србије у свеџлу џаџономастџике*, ЗБГПТО
- ЛМГО Лутовац, Милисав, 1955, *Гора и Оџоље*, СЕЗ LXIX/35
- ЛМПрГ Лутовац, Милисав, 1948, *Привредна географија шарџанинске Горе*, ГлСГД XXVIII/2
- ЛНМС Нешић, Петар, 1985, *По други џуџи међу својима* (интервју са Н. Лимановским), у: „Интервју“ 1985, бр. 114, стр. 16–18, Београд
- МАСВи Младеновић, Александар, 1979, *О вокалском сисџему џироџског говора друге џоловине 19. века*, Пзб 8–9
- МА-ПДПол Младеновић, А. — Петровић, Д., 1955, *О судбини џолугласника у неким зейџским говорима и сџоменицима с осврџом на џризренско-џимочку сџиџуацију*, ГФФНС XVIII
- МАНМК Корончевски, Анђеј, 1979, *Македонскаџа консџрукција имам + participium praeteriti како балканизам*, МЈ 30

- МБИМН Марков, Борис, 1973, *Именскиите настјавци со аугментативно и пјејоративно значење во современите словенски јазици*, Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје
- МБСИште Марков, Борис, 1962–1963, *Основните значења на суфикс -иште*, МЈ 13–14
- МиБИзг Милетић, Бранко, 1933, *Изговор српскохрватских гласова*, СДЗБ V
- МиБФо Милетић, Бранко, 1952, *Основи фонетике српског језика*, Знање, Београд
- МиБЦГ Милетић, Бранко, 1940, *Црмнички говор*, СДЗБ IX
- МлБПл Милојевић, Б. Ж., 1937, *Високе планине у нашој краљевини*, Београд
- МБрРеч Митровић, Брана, 1984, *Речник лесковачког говора*, Лесковац
- МВФист Мареш Вацлав, Франтишек, 1983, *Историскиот развој на македонскиот вокални систем*, МЈ 34
- МВФВок Мареш Вацлав, Франтишек, 1982, *Вокализацијата на македонските секундарни слабочки сонанти и нејзиното значење за фонолошкиот систем*, МЈ 32–33
- МВФрЛикв Мареш Већеслав, Фрањо, 1984–1985, *Судбина српскохрватских слоговних ликвида у светлу развоја вокалног система*, ЗбФЛ XXVII–XXVIII
- МВАНГ Марков, В. М., 1967, *Замечания о неорганических гласных в македонском и русском языках*, МЈ, 18/1967.
- МГНот *Notice sur la Serbie septentrionale*, Ministère de la guerre, Paris
- МЈМЗА Миндак, Јоланта, 1987–1988, *Морфосинтаксички зајадномакедонско-албански паралели*, МЈ 38–39
- МаЈДат Марковић, Јордана, 1994, *Датив у зајлањском селу Велики Крчимир*, ЗбГПТО
- МиЈЛ Михајловић, Јован, 1977, *Лесковачки говор*, Лесковац
- ММЦР Марковић, Миодраг, 1986, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗБ XXXII
- ММаМост Milas, Matej, 1903, *Današnji mostarski dijalekt*, Rad JAZU, knj. 153, Zagreb
- МиМСтСрб1 Милојевић, Милош С., 1871, *Путопис дела јаве-старе-Србије*, Књижара Јована Д. Лазаревића, Београд
- МиМСтСрб2 Милојевић, Милош С., 1872, *Путопис дела јаве (старе) Србије*, II свеска, Државна штампарија, Београд
- МлРАкцПр Младеновић, Радивоје, 2000, *Место акцената именица на југозападу Косова и Метохије*, ЈФ LVII/1–2
- МлРАкцПр Младеновић, Радивоје, 2000, *Акцентни придевских речи на југозападу Косова и Метохије*, СрпЈ V/1–2
- МлРСГ Младеновић, Радивоје, 1990, *Говор Срба у Сиринићу* (магистарски рад), Филолошки факултет у Београду (рукопис)
- МлРТГ Младеновић, Радивоје, 1986, *Горански говор у односу на граничне македонске и граничне српске говоре*, ЗбВПП XII
- МлРТгв Младеновић, Радивоје, 1987, *Горанци говоре горански*, у: „НИН“ бр. 1884/15
- МлРТгОго Младеновић, Радивоје, 2000, *Горански говор, у: Горанци, Муслимани и Турци у шариланинским жупама Србије*, Српска академија наука и уметности, Одбор за проучавање Косова и Метохије; Географски институт „Јован Цвијич“ САНУ, Зборник радова књ. 50, Београд
- МлРТгорГ Младеновић, Радивоје, 1995, *Горански говор*, у: ШЖГОС 2
- МлРПадД Младеновић, Радивоје, 1996, *Падежне дистинкције у говорима Шариланинске области*, у: СрпНГ
- МлРПерГ Младеновић, Радивоје, 1997, *О једном периферном српско-македонском говору*, СрпЈ 1–2
- МлРСудБЛ Младеновић, Радивоје, 1999, *Судбина -л на крају слога у српским говорима на југозападу Косова и Метохије*, СрпЈ 4/1–2
- МлРФПИ Младеновић, Радивоје, 2000, *Футур, поштенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије*, ЗбФЛ XLIII

- МРаСрпЈ Маројевић, Радмило, 1996, *Српски језик у породици словенских језика*, СрпЈ 1–2
- МСБЕ Младенов, Стефан, 1979, *Историја на българският език*, Българска академия на науките, София
- МТГЈ Маневић, Тодор, 1953–1954, *Прилог проучавању говора Јурука у Македонији*, ЈФ ХХII
- МТОГ Маневић, Тодор, 1952, *Забелешки за овчешкојскиот говор*, МЈ 3
- НБУп Николић, Берислав, 1965, *Училишник за испитување акценција у штиокавским говорима*, ЈФ ХХVII
- НВАНт Недић, Владан, 1969, *Антиологија лирских народних песама*, СКЗ, Београд
- НГрч *Та веа ελληνικα γιὰ ξενους*, 1985, Αριστοτελειο πανεπιστημιο, Θεσσαλονικησ
- НДЕткСтер Николић, Десанка, 1995, *Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе*, ШЖГОС 2
- НаМФОс Наумовић, Милорад, 1977, *Неке фонетске особине ипиројског говора*, ЗБПАП 3
- НМШС Ndreca, Mikel, 1980, *Fjalor shqip – serbokroatisht/Albansko – srpskohrvatski rečnik*, Rilindja, Priština
- НРМет Новаковић, Р., 1966, *О неким ипштањима ипдручја данашње Метохије крајем XII и иочетком XIII века*, ЗБВИ 9
- НиРШар Николић, Р.Т., 1914, *Ширење Арнауџа у Српске земље*, ГлСГД 3–4
- НСГран Николић, Срећко, 1995, *Шарпланинске жупе Гора, Ојоле и Средска и њихове границе*, ШЖГОС 1
- НоСЂиЋ Новаковић, Стојан, 1889, *Ђ и Ѓ у македонским народним дијалектима*, Глас XII
- НоСЗСпом Новаковић, Стојан, 1912, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, Београд
- ОВМак Oblak, Vatroslav, 1896, *Macedonische Studien*, Wien
- ОЛАл *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная, выпуск 1*, 1988, Животный мир, Москва
- ОЛАф *Общеславянский лингвистический атлас, Серия фонетико-грамматическая, выпуск 1, Рефлексы ђ*, 1988, Белград
- ОССло Ожегов, С. И., 1987, *Словарь русского языка*, Русский язык, Москва
- ПААка Ресо, Asim, 1989, *Zapadnohercegovačko akanje*, R-ANUVIH, knj. LXXXIV/23
- ПА-МБРес Пецо, А. — Милановић, Б., 1968, *Ресавски говор*, СДЗБ XVII
- ПАГИХ Пецо, Асим, 1964, *Говор Источне Херцеговине*, СДЗБ XIV
- ПАГП Пецо, Асим, 1994, *Савремена акценциуација говора Пољанице*, ЗБПТО
- ПАДП Пецо, Асим, 1984, *Једна дијалекатска ипаралела*, ЈФ XI
- ПАЂе Пецо, Асим, 1972, *Говор ђердајске зоне*, ЗБФЛ XV
- ПАИзг Пецо, Асим, 1961, *Изговор звучних сугласника на крају речи у српскохрватском језику*, ЗБФЛ IV–V
- ПАИкшћ Пецо, Асим, 1974–1975, *Из фонетске ипроблематике икавскоићакавских говора за иадне Босне*, ЈФ ХХXI
- ПАИФ Пецо, Асим, 1995, *О једном ипроблему ипторијске фонетике српскохрватског и македонског језика (О судбини фонеме Х у ипим јужнословенским језицима)*, МЈ 40–41
- ПАКС Пецо, Асим, 1987, *Језички контјакти и језички системи*, ЈФ ХLIII
- ПАОакц Ресо, Asim, 1980, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd
- ПАПА Пецо, Асим, 1961–1962, *Природа африкајта српскохрватског језика*, ЈФ ХХV
- ПАПГо Пецо, Асим, 1981, *Прилог проучавању ирелазних говора*, Радови АНУБиХ, књ. LXX, Сарајево
- ПАПрН Пецо, Асим, 1972, *Промене неипалатјалних сугласника у вези са Ј на српскохрватском ипдручју*, ЈФ ХХVIII
- ПАСДиј Ресо, Asim, 1989, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd
- ПАСУт Пецо, Асим, 1966, *Сјирани уипицаји на фонетику српскохрватског језика*, АНФФ 6

- ПАУгТ Пецо, Асим, 1966, *Ујицај шурског језика на фонетику штокавских говора*, НЈ, н.с., књ. XV, 3
- ПАФП Пецо, Асим, 1974, *Из фонетске проблематике српскохрватског и македонског језика*, МЈ 25
- ПАШћак Ресо, Асим, 1982, *Ikavsko-šćakavski govori zapadne Bosne*, БХ-ДЗ6 III
- ПАРГК Поповски, Аритон, 1970, *Македонскиот говор во гостиварскиот крај*, Гостивар
- ПАРИГ Поповски, Аритон, 1972, *Изменување на групата Р+вокал меѓу согласки*, МЈ 23
- ПаАРГ Павловски, Аритон, 1959, *Рекански говор*, МЈ 10
- ПБСБС Попов, Бојан, 1984, *Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу*, ЈФ XL
- ПВБКомп Пјанко, Влађимјеж, 1985–1986, *Словенските извори на балканскиот компраратив*, МЈ 36–37
- ПВКв Пјанко, Влађимјеж, 1960–1961, *Квантитет како фонолошки фактор во македонскиот јазик*, МЈ 11–12
- ПДАкС Петровић, Драгољуб, 1980, *Основни акцентиски систем у српскохрватским дијалектима — историјска перспектива и актуелно стање*, ЈССС
- ПДАС Петровић, Драгољуб, 1973, *Главније особине акцентиског система у говору Врачана*, ЗФЛ XVI–2
- ПДГЛО Петровић, Драгољуб, 1972, *Гласовне особине Врачана у Зети*, ГФФНС XIV–1
- ПДГМ Петровић, Драгољуб, 1982, *Из проблематике говора Мрковића*, МЈ 32–33
- ПДМО Петровић, Драгољуб, 1973, *Морфолошке особине у говору Врачана*, ГФФНС XVI–1
- ПДСП Петровић, Драгољуб, 1974, *Из синтаксичке проблематике говора Врачана*, ГФФНС XVII–1
- ПЂГора Раупковић, Ђорђе, 1958, *Gora*, у: ЕЈуг, књ. III, стр. 491
- ПЗ-СИЗО Павловић-Стаменковић, Звездана, 1982, *Консонантске групе СЦ, ШЧ у штокавском дијалекту*, ЈФ XVIII
- ПЗ-СКС Павловић-Стаменковић, Звездана, 1968, *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*, ПрПЈ 4
- ПИИСхј Поповић, Иван, 1955, *Историја српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад
- ПИПро Поповић, Иван, 1958, *К вопросу о происхождении словян северной Албании*, СлФ 1
- ПИВПТМ Поповић, Иван, 1995, *Положај, територијални развој и морфогенетске карактеристике сеоских насеља шарљанинских жупа Горе и Средске*, ШЖГОС 2
- ПКДЛекс Пеев, Коста, 1970, *За македонската дијалектна лексика*, МЈ 21
- ПКор *Поменик Коришки*, Архив САНУ (није објављен).
- ПКос *Поменик Косовски*, Универзитетска библиотека, РС — 46, КИ бр. 23694, Београд (није објављен).
- ПМДГ Павловић, Миљивој, 1940, *О исјитивању дебарске групе говора*, ГСКА L
- ПМДиј Павловић, Миљивој, 1937, *Како су изгледали дијалекти при досељавању на Балканско полуострво*, СлГл IX
- ПМДрим Павловић, Миљивој, 1940, *О резултатима исјитивања говора Дримкола*, ГСКА XLIX
- ПМГЈ Павловић, Миљивој, 1970, *Говор Јањева*, Матица српска, Нови Сад
- ПМГСЖ Павловић, Миљивој, 1939, *Говор Срећечке жупе*, СДЗ6 VIII
- ПМГТ Павловић, Миљивој, 1937, *Говор Торбеша из околине Скопља у еволутивној перспективи*, Белићев зборник, Београд
- ПМММ Павловић, Миљивој, 1977, *Миксоглојске анализе и балканистичка ономастика*, ЈФ XXIX
- ПМПЗ Павловић, Миљивој, 1957–1958, *Перспективе и зоне балканистичких језичких процеса*, ЈФ XXII
- ПМПКо Павловић, Миљивој, 1930, *Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативности дијалекатских црта Горњег Повардарја*, ГСкФФ I

- ПМММ Павловић, Миливој, 1977, *Миксоглојтске анализе и балканиситичка ономастичка*, ЈФ ХХХ
- ПМПЗ Павловић, Миливој, 1957–1958, *Персијективе и зоне балканиситичких језичких процеса*, ЈФ ХХII
- ПМПКо Павловић, Миливој, 1930, *Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативности дијалекатских црта Горњег Повардарја*, ГСкФФ I
- ПМПС Павловић, Миливој, 1933, *Извештај о дијалекатском иситивању у Пологу и Срецој*, ГСкНД XII
- ПМРИ Павловић, Миливој, 1961–1962, *Услови развјика и периодизација историје српскохрватског језика*, ЈФ ХХV
- ПМСЗ Павловић, Миливој, 1934–1936, *Међудијалекатски проблеми староситокавске зоне*, ГСкФФ III
- ПМСПр Павловић, Миливој, 1966, *Симбиоза процеса и диференцирање прасл. tj, dj*, ЈФ ХХVIII
- ПМТГ Павловић, Миливој, 1932, *О шейовском говору*, ГСкНД XI
- ПеМЗМ Пешикан, Митар, 1984, *Неке зейске дијалекатске паралеле појава у македонском глаголском систему*, MJ 34
- ПеМЗХР 1 Пешикан, Митар, 1983, *Зейско-хумско-рашка имена на почетку турског доба* (први део), ОП III
- ПеМЗХР 2 Пешикан, Митар, 1983, *Зейско-хумско-рашка имена на почетку турског доба* (други део), ОП IV
- ПеМПрг Пешикан, Митар, 1985, *О прошлости Горанаца*, у: НИН бр.1783/2
- ПеМСкљ Пешикан, Митар, 1965, *Староцрногорски средњокайтунски и лешански говори*, СДЗБ XV
- ПеМДПод Пешикан, Митар, 1986, *Стара имена из доњег Подримља*, ОП VII
- ПеМТоП Пешикан, Митар, 1981, *Из историје топонимје Подримља*, ОП II
- ПеМФР Пешикан, Митар, 1958, *Неке најомене о фонетском развоју група stī, zdi, ski*, ЈФ ХХIII
- ПеМСлГ Пешикан, Митар, 1996, *Историјски основи неких односа у систему словенског глагола*, СрпJ 1–2
- ПуМПоп Пурковић, Миодраг Ал., 1940, *Попис села у средњовековној Србији*, ГСкФФ IV
- ПСКАт Pulaha, Selami, 1974, *Le cadastre de l' an 1485 du sandjak de Schkoder, II*, Tirana
- ПСАлСт Pulaha, Selami, 1984, *Popullsia shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV–XVI*, Tiranë
- РБГор Ристовски, Блаже, 1969, *Горански народни песни*, МФ 3–4
- РБЕтн Ристовски, Блаже, 1985, *О етничком саставу Горанаца*, у: НИН бр. 1785/7–8
- РубГора Rusić, Branislav, 1958, *Gorani*, у: ЕЈуг, књ. III, стр. 491
- РиJIстр Рибарић, Јосип, 1940, *Размјештај јужнословенских дијалеката на полуотоку Истри*, СДЗБ IX
- РЈЈК Русек, Ј., 1974, *Кон проучавањања на јазичниште контакти међу Грциште и јужниште Словени*, MJ 25
- РЈЛБ Рајковић, Љубиша, 1982, *Лексичко богатство шимочко-лужничког говора*, Лексикологија и лексикографија (зборник реферата), Београд — Нови Сад
- РМГеЕтГе Радовановић, Милован, 1994, *Географски, етнографски и геополитички положај шарпланинских жупа*, ШЖГОС 1
- РМАЕГОС Радовановић, Милован, 1995, *Антропогеографске и етнодемографске особености шарпланинских жупа Гора, Опоље и Средска*, ШЖГОС 2
- РеМКСХС Речник места Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца, I-II, 1925, Београд
- РМиАЕФ Радовановић, Миљана, 1995, *Антропогеографска, етнографска и фолклорна грађа о Гораницима, Опољцима и Срејтанима у изворној литератјури*, ШЖГОС 2

- РПДС Радић, Првослав, 1984, *Именички деминутивни суфикси -ЧЕ и -ИЧЕ у говору села Милошева у Великом Поморављу*, ЈФ XL
- РПКГр Радић, Првослав, 1985–1986, *О консонантској групи ШЧ на морфемском сјоју у српскохрватским и македонским говорима*, МЈ 36–37
- РПЛП Радић, Првослав, 1993, *О српско-македонским лексичким паралелама*, ЈФ XLIX
- РПТВС Радић, Првослав, 1987, *Творбено-семантичке особености изведеница са суфиксом -че на делу балканизираних јужнословенских говора*, АнФФ 18
- РСГЦШ Реметић, Слободан, 1985, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ, XXX
- РСПГов Реметић, Слободан, 1994, *Акцентски систем у призренском говору*, ЗБГПТО
- РСПГ Реметић, Слободан, 1996, *Српски призренски говор, I (гласови и облици)*, СДЗБ XLII
- РСИнтер Реметић, Слободан, 1996, *Српски призренски говор у светлу језичке шиферференције*, у: СрпНГ
- РаСПопСт Радовановић, Светлана, 1995, *Оцене обухвата и усјешности јојиса сјановништва 1991. године за Гору, Ојоље и Средску*, ШЖГОС 2
- САМОчерк Селищев, Матвеевич Афанасий, 1918, *Очерки по македонској диалектологи*, Казань
- САМПол Селищев, Матвеевич Афанасий, 1929, *Полог и его болгарское население — исторические, этнографические и диалектологические очерки северно-западной Македонии*, Издание Македонского научного института, София
- САМСлав Селищев, Матвеевич Афанасий, 1931, *Славянское население в Албании*, Издание Македонского научного института, София
- САНКатП Соболев, Н. Андреј, 1991, *Категорија надежа на периферији балканословјанског ареала*, ЗБФЛ XXXI
- САНЧЦ Соболев, Н. Андреј, 1994, *Тимочко-лујнички говори у јужнословенској Ч, Ц зони*, ЗБГПТО
- САНСинт Соболев, Андреј, 1996, *О синтакси јужноцрногорских и источносрбијанских говора са гледишта балканологије*, у: СрпНГ
- СВГП Стевановић, Владимир, 1969, *Говор Пољанице*, ВГл 5
- СВЦТ Стевановић, Владимир, 1978, *О неким фонетским и морфолошким особинама данашњег говора Црне Траве*, ЗБФЛ XXI
- СтВБал Станишић, Вања, 1985–1986, *Балканизми у српскохрватском језику*, Балк XVI–XVII
- СтВЛек Станишић, Вања, 1994, *О неким призренско-тимочким примерима српско-албанских лексичких односа*, ЗБГПТО
- СтВСА Станишић, Вања, 1995, *Српско-албански језички односи*, САНУ — Балканолошки институт, посебна издања 59, Београд
- СДАБр Чупаревић, Благоје, 1963, *Уједињеник за српскохрватски дијалектолошки атлас (Брод)*, Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, Београд
- СДАВр Цоговић, Алија, 1987, *Уједињеник за српскохрватски/хрватско-српски дијалектолошки атлас (Враниште)*, САНУ, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе, Београд
- СтД-САХ Шафарик, Јанко, 1862, *Хрисовоула цара Стефана Душана којом оснива манастир св. Архангела Михаила и Гавријла (у Призрену године 1348?)*, ГлССлов XV
- СтДе-Хил Стојановић, Љубомир, 1890, *Краљ Стефан Дечански прилаже нека села Хиландару, у: Стари српски хрисуљци, биографије, лешојиси, штишци, поменици, зајиси и др.*, СпСКА III
- СтДе-Лев Јастребов, Иван Степанович, 1881, *Хрисуљца Дечанског краља од године 1326*, ГлСУД XLIX
- СЖ-ЉПГр Станојчић, Ж., Поповић, Љ., 1992, *Грамашика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства — Београд, Завод за издавање уџбеника — Нови Сад

- СЈПТг Sureja, Jusuf, 1987, *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština
- СЈБТГ Станковска, Љубица, 1968, *Тешово и неговата шћононимја*, МЈ 19
- СМАСТ Станојевић, Маринко, 1911, *Северношћимочки дијалект*, СДЗБ II
- СМИДФон Стакић, Милан, 1988, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Филолошки факултет Београдског универзитета, књ. LXIV, Београд
- СМБГ Ствановић, Михаило, 1950, *Ваковачки говор*, СДЗБ XI
- СМИсМ Стевановић, Михаило, 1938, *Извештај г. — др. Михаила Стевановића о дијалектском исшћивању Мешћохије*, ГЗС VI
- СМИЦГ Стевановић, Михаило, 1933–1934, *Исшћочноирногорски дијалект*, ЈФ XIII
- СМССрп Стевановић, Михаило, 1969, *Савремени српскохрватски језик, I-II*, Научна књига, Београд
- СПБуг Скок, Петар, 1933, *О бугарском језику у свјешћлости балканисшћике*, ЈФ XII
- СПЕРеч 1–4 Skok, Petar, 1971–1974, *Етимологиски рјесник hrvatskoga ili srpskoga jezika (I-IV)*, ЈА-ZU, Zagreb
- СПасПа Срећковић, Пантелија, 1865, *Синан-шћаша*, Државна штампарија, Биоград
- СР-БОФо Симић, Р., Остојић, Б., 1981, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Никшић
- СРДПр Симић, Радоје, 1976, *Из дијалектиске шћроблематиске*, ЗФЛ XIX
- СРЛГ Симић, Радоје, 1972, *Левачки говор*, СДЗБ XIX
- СРМП Симић, Радоје, 1994, *Морфонолошки шћроцеси у српскохрватском језику*, Београд — Никшић
- СРПКонстр Симић, Радоје, 1982, *Присшћуй контрашћивном изучавању јужнословенских језика*, МЈ 32–33
- СРСлР Симић, Радоје, 1976, *Теоријско-методолошки шћроблеми у шћиологији словенске реченице*, ЈФ XXXII
- СРСТ Симић, Радоје, 1978, *Сшћруктурно-шћиолошке каракшћерисшћике исказа у словенским језицима*, ЈФ XXXIV
- СРТипП Симић, Радоје, 1977, *О шћиолошким шћроблемима шћериферних сшћрукшћура словенске реченице*, ЈФ XXXIII
- СРУСсеоб Симић, Радоје, 1990, *Ушћицај сеоба на сшћрукшћурну еволуцију српскохрватиске шћиокашћишћине*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/1, МСЦ, Београд
- СРаКМ Самарцић, Радован ... (и др.), 1989, *Косово и Мешћохија у српској исшћорији*, СКЗ, Београд
- СРаСрП Самарцић, Радован, 1985, *Средњевековна шћрошлосшћ данашњег Косова*, ЗФЗФ XV
- ССАТ Стијовић, Светозар, 1980, *Преглед аншћрононимиских шћишћова код „Бошњака“ у Мешћошћиском (Пешћком) Подгору*, ЈФ XXXVI
- ССТМ Стијовић, Светозар, 1982, *О једном сшћецифичном шћиономасшћичком моделу у сливу Белог Дрима*, ЈФ XXXVIII
- ССтПор *Сшћановнишћиво словенског шћоријекла у Албанији*, 1991, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград
- ССаМузИг Станковић, Сања, 1995, *Основне музичко-играчке каракшћерисшћике Горе*, ШЖГОС 2
- ССтБД Стојков, Стојко, 1962, *Бшћгарска диалектологија*, София
- ССТАЛИ Станојевић, Станоје, 1928–1929, *Лична имена и народносшћ у Србији средњег века*, ЈФ VIII
- СТЈе Стаматоски, Трајко, 1959, *Од лексикашћа на шћешћовскошћ говор*, МЈ 10
- СТТГ 1 Стаматоски, Трајко, 1956, *Градскошћ шћешћовски говор I*, МЈ 7
- СТТГ 2 Стаматоски, Трајко, 1956, *Градскошћ шћешћовски говор II*, МЈ 8
- ТБДшћП Трагур, В., 1972, *Dvoglasno pjevanje u prizrenskoj Gori*, XXVIII kongres SUFJ, Poreč

- ТБНМуз Треруп, Бирта, 1974, *Народна музика Призренске Горе*, Рад XIV конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије (Призрен 1967), Београд
- ТоВНВ Томановић, Васо, 1950, *Асс. рл. личних заменица првог и другог лица: ни, ви (пу, ву)*, ГЗБФФС III
- ТЗСАк Тополињска, Зузана, 1960–1961, *За словенскиот слободен и нејподвижен акценит*, МЈ 11–12
- ТЗИнф Тополињска, Зузана, 1994, *Инфинитив VS ДА — субјонктив, у формули VELLE — фуйура*, ЗБГПТО
- ТаЈТГ Тасевски, Јордан, 1952, *Зборови од шетовскиот говор (с. Једоарце)*, МЈ 3
- ТЈУЈ Трифуноски, Јован, 1952, *Урвич и Јеловјане*, ГлЕИ I
- ТЈКос Трифуноски, Јован, 1961, „Косовци“ у северној Македонији, ГлМКос VI
- ТМГР Томић, Миле, 1987, *Говор Радимаца*, СДЗБ XXXIII
- ТМГС Томић, Миле, 1984, *Говор Свиничана*, СДЗБ XXX
- ЋДГБ Ђупић, Драго, 1977, *Говор Бјелойавлића*, СДЗБ XXIII
- ЋДЛат Ћурић, Драго, 1984–1985, *Laterali и говорима Crne Gore*, ЗБФЛ XXVII–XXVIII
- ЋЛГЛ Ђурић, Љубисав, 1983, *Говор Лужнице*, СДЗБ XXIX
- ЋССтП Ђирковић, Сима, 1974, *Студеничка повеља и студеничко власителинство*, ЗБФзФ XII — 1
- УРГл Угринова-Скаловска, Рада, 1957, *Глаголи со два и повеќе префикси во македонскиот јазик*, МЈ 8
- ФО *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, 1981, Posebna izdanja ANUBiH LV/9, Sarajevo
- ХБСЗан Храбак, Богумил, 1972, *Сеоске занатлије на Косову и суседним областима средином XV столећа*, ГлМКос XI
- ХЈСГ Нам, Josip, 1970, *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- ХКМН Хоралек, Карел, 1957, *Кон најстарија историја на македонските наречја*, МЈ 8
- ХХГор Хасани, Харун, 1987, *Горанске народне песме*, Јединство, Приштина
- ХХМигС Хасани, Харун, 1995, *Миграције становништва Горе*, ШЖГОС 2
- ЦГБалк Цыхун, Г. А., 1981, *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Минск
- ЦЗБП Цвијић, Јован, 1966, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд
- ЦЈГЧ Цвијић, Јован, 1921, *Говори и чланци, I*, Изд. књижара „Напредак“, Београд
- ЦЈМетК Цвијић, Јован, 1922, *Метанастиазичка кретања, никови узроци и последице*, СЕЗ XXIV
- ЦЈОсн Цвијић, Јован, 1911, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. 3, Посебна издања Српске академије наука (књ. XIX. Одељење природно-математичких наука) (књ. 5), Београд
- ЧЕФон Сабел, Е., 1960, *Нурја не историн е гjuhës shqipe, Fonetika historike e shqipërs*, Tiranë
- ЧНКГ Чудева, Нина, 1975, *Анализа на јочетините и крајните консонантски групи во македонскиот јазик*, МЈ 26
- ЦАНаС Цоговић, Алија, 1988, *Нови погледи на народно стваралаштво Горана* ОБ XVIII — 3
- ЦАОГ Цоговић, Алија, 1996, *Ономастика Горе*, ОП XII
- ШАТур Шкалjić Abdulah, 1985, *Turcizmi и srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, „Svjetlost“, Sarajevo

УВОД

1. Прва верзија *Говора шарџланинске жупе Гора* замишљена је као магистарски рад. На предлог проф. др Асима Пеце, ментора у изради магистарског рада, грађа је остављена за докторску дисертацију, а за магистарски рад узета је друга тема.

Ова верзија *Говора шарџланинске жупе Гора* знатно се разликује од оне која је понуђена као магистарски рад — по обимности, али и по прилазу грађи. У овом раду горански говор се посматра као део језичког континуума у области коју чине западномакедонски, шарпљанински и неки јужнометохијски говори, области коју везује низ заједничких изоглоса (експираторни везани пенултимски или антепенултимски акценат, судбина старих група *tj, **kt'*, *dj, африкате *ћ*, *ђ*, личне заменице *ја*, *он*, *она*, *оно*, *они*, померања у глаголским групама итд.). У објашњавању појединих језичких особина горанског говора, затим, полази се од језичке интерференције словенског и несловенског, пре свега словенске основице горанског говора и арумунског, турског и албанског утицаја.

Из верзије која се штампа изостављена су поглавља о деривационој морфологији, синтакси падежних облика и синтакси реченице, а нека значајнија места из ових области поменута су у делу о морфологији облика и синтакси. Поменута грађа, као и она из лексике и фразеологије, биће презентована у будућим радовима.

2. Предмет овога рада је горански говор, и то говор оног дела Горе који се налази у СР Југославији (в. т. 7). Говор горанских села у Албанији (в. т. 7) и говор Урвича и Јеловјана, насеља са делимично горанским становништвом у Македонији, није обухваћен овим истраживањем, а поједине црте из ових насеља само су поменуте.

а) У у в о д у говори се о имену области, географском положају, становништву, историји, досадашњим поменима о Гори и горанском говору.

б) Централни део рада представља о п и с горанског говора.

Прозодија је описана како на нивоу појединачних речи тако и у синтагматским спојевима. Посебна пажња посвећена је појавама у емфатичком истицању делова реченице.

Опис фонолошког система праћен је објашњењима судбине појединих гласова и гласовних група.

Опис облика организован је тако што се грађа везује за поједине врсте речи.

У поглављу о синтакси обрађена су само питања интересантна са дијалекатске тачке гледишта (положај енклитика, удвајање слободних падежа, синтакса глаголских облика).

в) З а в р ш н а р а з м а т р а њ а садрже објашњења у вези са дијалекатском диференцијацијом унутар горанског говора, прати се однос горанског говора са оближњим говорима, саопштава се, затим, закључак о настанку горанског говора, балканизмима.

г) На крају наводе се дијалекатски текстови из различитих пунктова ГГ.

ИМЕ ОБЛАСТИ

3. Жупа Гора помиње се у српским средњовековним споменицима.

а) Најстарији поуздани српски средњовековни извор о Гори је повеља манастира Светих арханђела код Призрена, којом цар Душан 1348. године оснива манастир и даје му многа села у посед. У Повељи су поменути и нека насеља Горе, одређене су њихове међе и утврђене посебне и опште обавезе.¹ Општа обавеза Горана била је да чувају манастир и дају стражу око манастира и Призрена, а назначене су и посебне обавезе неких села. Тако је одређено да Брођани напасају црквене овце, и да су ослобођени плаћања траварине за коришћење планинских пашњака; село Рапча је давало луч манастиру.

б) Постоји, додуше, и један препис Студеничке повеље којом Стефан Немања оснива манастир Студеницу и дарује јој властелинство у које могу спадаати и нека села Горе. Пошто је Повеља до нас стигла „у веома касном препису и свакако јако прерађена“², претпоставља се да је фалсификат.

Како сведоче поуздани извори (СтД-САХ, СтДе-Лев) део студеничких поседа био је у непосредном суседству са Гором.³ „И село Радеша, које и данас постоји и лежи источно од Драгаша, имало је међу са неким делом студеничког властелинства, вероватно баш негде око Драгаша (...) Студеница је имала и своје планине на северним обронцима Шаре. У околини Радешке планине и већ споменутог села Радеше граничиле су се са планинама Душанове задужбине.“⁴

в) Стефан Урош III Дечански, краљ Србије, 1326. даје село Пустомулчу (данас ополско село Ренце) властелинству Призренске епископије и припаја га Опољу. „И кеште прида кралевство ми селиште Поустомолчу да си је насели црквѣ и да си је приложи к шпольноу, а мегта моу до хрисовоула Богородичина до локве низ врьдо долоу оу велию фѣкоу шпольскоу.“⁵

¹ И њ сиѡзи селѣх оу црковнихъ оу горѣ. що се нахоуи коупленица и прикиа жоупска да ю дръже а що се оврѣта оу жоупѣ коупленица или прикиа црковныхъ людуи. да си ю такоже дръже. а мегта да стон како је оуписана оу хрисовоула (СтД-САХ, 282).

² ЋССтП, 311.

³ Село Пакиша граничи се са територијом хрисовуље Богородичине (Студеничке). Према Опољу Радеша се граничи са Богородичиним хрисовуљом (СтД-САХ, 281).

⁴ ЋССтП, 316–317.

⁵ СтДе-Лев, 365.

Иако се Гора непосредно не помиње у Повељи, припајање насеља Опољу подразумева жупу из које је узето, а то, с обзиром на положај Пустомулче, може бити само Гора.

г) У турском пореском попису из 1452/55. године⁶ помиње се Нахија Гора.

д) И. С. Јастребов ову област такође зове Гором.⁷

ђ) А. М. Селищчев⁸ и Павле Ивић⁹ област називају Призренском Гором.

е) У војном приручнику француског Министарства рата из 1916. године саопштава се тачан положај шарпланинских жупа и етноконфесионални састав њихових становника:

„Celui de Gora est exclusivement peuplé par des musulmans qui ne parlent que le Serbe et vivent en hostilité constante avec les Albanais“¹⁰

ж) И у другим текстовима аутори ову шарпланинску жупу зову Гором.¹¹

з) Горани област зову Гором.

4. Иако је у докторској дисертацији област називана Призренска Гора због географске окренутости Призрену, у овој верзији та се шарпланинска жупа зове Гором пошто највећи број аутора територију назива овим именом, а и становници је тако зову, затим у географском одређењу постоји основно географско својство — припадност шарском планинском масиву.

5. Становници Горе себе зову Горанима. У новије време у журналистици и научној литератури у употреби је и назив Горанац.¹² У самој Гори *Горанец* је присутно само у говору млађих образованих Горана. У овом раду користи се аутохтони назив Горанин.

У међусобној комуникацији Горани себе зову још и *нашинци* а свој говор *нашински* и *нашенски*.

Име краја и његових становника свесловенско је и прасловенско.¹³

Етници и ктетици:

Гора: *Горанин, Горанка, Горанче, Горани, Горанке*; ктетик: *горански* и *горски*.

Рапча: *Рајчанин, Рајчанка, Рајчанче, Рајчани, Рајчанке*; ктетик: *рабечки* и *рајчански*.

⁶ ПедПод, 63–64.

⁷ ЛИПо, 134.

⁸ САМПол, 29, 74, 303 итд.

⁹ ИПСхД, 38; ИПИО 3, 216.

¹⁰ МГНот, 38 („Тако је Гора насељена искључиво муслиманима који не говоре друкчије него српски и који су у константном непријатељству са Албанцима“).

¹¹ КФФЈ, 7–19; КБГо, 99–103; ЛМГО, 233–339; ПМГСЖ, 48, итд.; ВБГ, 45; ВБИСлМ, 5; ЕЈуг, 491.

¹² Уп. са ШЖГОС 1, 2, 3. *Горанац* је настало према *Призренцу*.

¹³ СПЕРеч 1, 589–590; ЛМГО, 234.

Крстец: *Кршчанин* и *Крчанин*, *Кршчанка* и *Крчанка*, *Кршчанче* и *Крчанче*, *Кршчани* и *Крчани*, *Кршчанке* и *Крчанке*; ктетик: *кршчански*, *крчански* и *кршечки*.

Драгаш и Кракошта¹⁴: *Драгашанин* и *Драгашил'ија*, *Драгашанка* и *Драгашил'ика*, *Драгашанче* и *Драгашил'иче*, *Драгашани* и *Драгашил'ије*, *Драгашанке* и *Драгашил'ике*; ктетик: *драгашки* и *драгашил'иски*.

Кракошићанин, *Кракошићанка*, *Кракошићанче*, *Кракошићани*, *Кракошићанке*; ктетик: *кракошки*.

Љубошта и Љубојшта: *Љубојшићанин* и *Љубошићанин*, *Љубојшићанка* и *Љубошићанка*, *Љубојшићанче* и *Љубошићанче*, *Љубојшићани* и *Љубошићани*, *Љубојшићанке* и *Љубошићанке*; ктетик: *љубојшићански*, *љубошићански* и *љубошки*.

Радеша: *Радешанин*, *Радешанка*, *Радешанче*, *Радешани*, *Радешанке*; ктетик: *радешки*.

Кукалјане: *Кукалјанин*, *Кукалјанка*, *Кукалјанче*, *Кукалјани*, *Кукалјанке*; ктетик: *кукаљски* и *кукаљчански*.

Мљике: *Мљичанин*, *Мљичанка*, *Мљичанче*, *Мљичани*, *Мљичанке*; ктетик: *мљички*.

Враништа: *Вранишићанин*, *Вранишићанка*, *Вранишићанче*, *Вранишићани*, *Вранишићанке*; ктетик: *вранишки*.

Орчуша: *Орчушанин*, *Орчушанка*, *Орчушанче*, *Орчушани*, *Орчушанке*; ктетик: *орчушки*.

Л'ештане: *Л'ештићанин* и *Л'ештићанин* и *Л'ештићанец*, *Л'ештићанка* и *Л'ештићанка*, *Л'ештићанче* и *Л'ештићанчанче*, *Л'ештићанчани* и *Л'ештићани* и *Л'ештићанци*, *Л'ештићанчанке* и *Л'ештићанке*; ктетик: *л'ештићански* и *л'ешки*.

Баћка: *Баћкофчанин* и *Баћкофец*, *Баћкофчанка* и *Баћкофка*, *Баћкофчанче* и *Баћкофче*, *Баћкофчани*, *Баћкофке*; ктетик: *баћкофски* и *баћкоски*.

Глобочица: *Глобочанин* и *Глобочићанин*, *Глобочанка* и *Глобочићанка*, *Глобочанче* и *Глобочићанче*, *Глобочани* и *Глобочићани*, *Глобочанке* и *Глобочићанке*; ктетик: *глобочки* и *глобочићански* и *глобочечки*.

Крушево: *Крушевјанин* и *Крушијанин*¹⁵, *Крушевјанка* и *Крушијанка*, *Крушевјанче* и *Крушијанче*, *Крушевјани* и *Крушијани*, *Крушевјанке* и *Крушијанке*; ктетик: *крушеечки*.

Рестељица: *Рестељићанин* и *Рестељчанин*, *Рестељићанка* и *Рестељчанка*, *Рестељићанче* и *Рестељчанче*, *Рестељићани* и *Рестељчани*, *Рестељићанке* и *Рестељчанке*; ктетик: *рестељићки*.

¹⁴ *Кракошића* је друго име за Драгаш. Име је мотивисано узвиком *крак крак*, карактеристичним за жабе, пошто су поред насеља баре.

¹⁵ А. Цоговић наводи и *Крушевјанин* (ЦАОГ, 104), облик који у мом материјалу није потврђен.

Зл'ипоток и Зл'опоток: *Зл'ийої́очанин и Зл'ий́очанин, Зл'ийої́очанка и Зл'ий́очанка, Зл'ийої́очанче и Зл'ий́очанче, Зл'ийої́очани и Зл'ий́очани, Зл'ийої́очанке и Зл'ий́очанке*; ктетик: *зл'ийої́очки и зл'ий́очки*.

Діканце: *Дикáнчанин, Дикáнчанка, Дикáнчанче, Дикáнчани, Дикáнчанке*; ктетик: *дикáнечки*.

Брót: *Брóјанин и Брóђанин, Брóјанка и Брóђанка, Брóјанче и Брóђанче, Брóјани и Брóђани, Брóјанке и Брóђанке*; ктетик: *брóчки и брóјански*.

Становник нижих села: *Долої́шїанин и Доло́јшїанин и Доло́шїанин, Долої́шїанка и Доло́јшїанка и Доло́шїанка, Долої́шїанче и Доло́јшїанче и Доло́шїанче, Долої́шїани и Доло́јшїани и Доло́шїани, Долої́шїанке и Доло́јшїанке и Доло́шїанке*; ктетик: *долої́шїански, доло́јшїански и доло́шїански*.

Становник виших села: *Горой́шїанин и Горóшїанин, Горой́шїанка и Горóшїанка, Горой́шїанче и Горóшїанче, Горой́шїани и Горóшїани, Горой́шїанке и Горóшїанке*; ктетик: *горой́шїански и горóшїански*.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ГОРЕ

6. Гора се налази на крајњем југозападу Србије, јужно од Призрена, на падинама Шар-планине, на тремеђи СР Југославије, Р Македоније (Полог) и Р Албаније (област Љума), између Тетовске и Призренско-метохијске котлине (в. к. 1, 2). „Границе су ове жупе, од северозапада: кланац планине Коритник, који раздељује Гору од Љуме; од југозапада: огранци брда Галић у правцу к планини Кораб; од југоистока: Кланац Шар-планине, која заклања Гору од Рјеке, жупе у Дибри (...); од истока опoљско село Планик; од североистока: села истог Опoља: Шајновача и Брезна.“¹⁶

Рељеф Горе, као и других шарпланинских жупа, изразито је брдско-планински. У Шар-планину са северне стране усекле су се дубоке речне долине које су у непосредној вези са планинским корутинама унутар којих су се формирале шарпланинске жупе. Гора се простира у правцу југ — север са усеченим речним долинама, пре свега долином Бродске и Рестеличке реке које, уливајући се у Плавску реку, представљају природну везу Горе са доњим током Белог Дрима.

Са југоисточне стране Гора је ограничена највишим шарским врховима, с висином између 2.322 и 2.623 метра; са северозапада Коритником (2.394 м); од Призрена је одвојена ниским побрђем Цвилена.¹⁷

Према географском положају насеља у Гори, Горани их деле:

- а) Нижа села: *Довњóсефске сéла, Долошїи́а, Дóлојшїи́а, Дóлошїи́а; Жóйа;*
- б) Виша, планинска села: *Горњóсефске сéла, Горóшїи́а, Гóрошїи́а.*

¹⁶ ЈИПо, 134.

¹⁷ ЛМГО, 233.

7. Гора обухвата површину од 385,6 км², али у целини не припада СР Југославији (в. к. 2).

Непосредно после Балканског рата, 1913, формиран је Горски срез са седиштем у Враништу, у саставу Призренског округа. У састав Горског среза ушла су сва горанска насеља. 1925. године, када је утврђена државна граница између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Албаније, Гора је подељена у два дела, мада то не оправдавају ни географски, ни језички, ни етнички разлози. У састав КСХС ушла су следећа горанска села: Драгаш, Љубојшта, Кукаљане, Радеша, Љештане, Мљике, Диканце, Враништа, Орчуша, Глобочица, Крушево, Злопоток, Рестељица, Брод, Баћка, Рапча, Крстец (Горњи и Довњи). Са јужне стране Шар-планине, у Македонији, у Пологу, налазе се Урвич и Јеловјане, села са делимично горанским становништвом (в. т. 20).

У Албанији су горанска насеља: Пакиша, Запот, Кошариште, Оргоста, Црнољево, Борје, Орешек, Шиштевец. Из Новог Села је у новије време горанско становништво исељено, па сада у њему углавном живе Албанци. У осталим селима је аутохтоно словенско становништво сачувано¹⁸, мада је, због непо-

¹⁸ Подаци се наводе према казивању Горана из горанских села у Албанији са којима сам разговарао у Драгашу и Призрену.

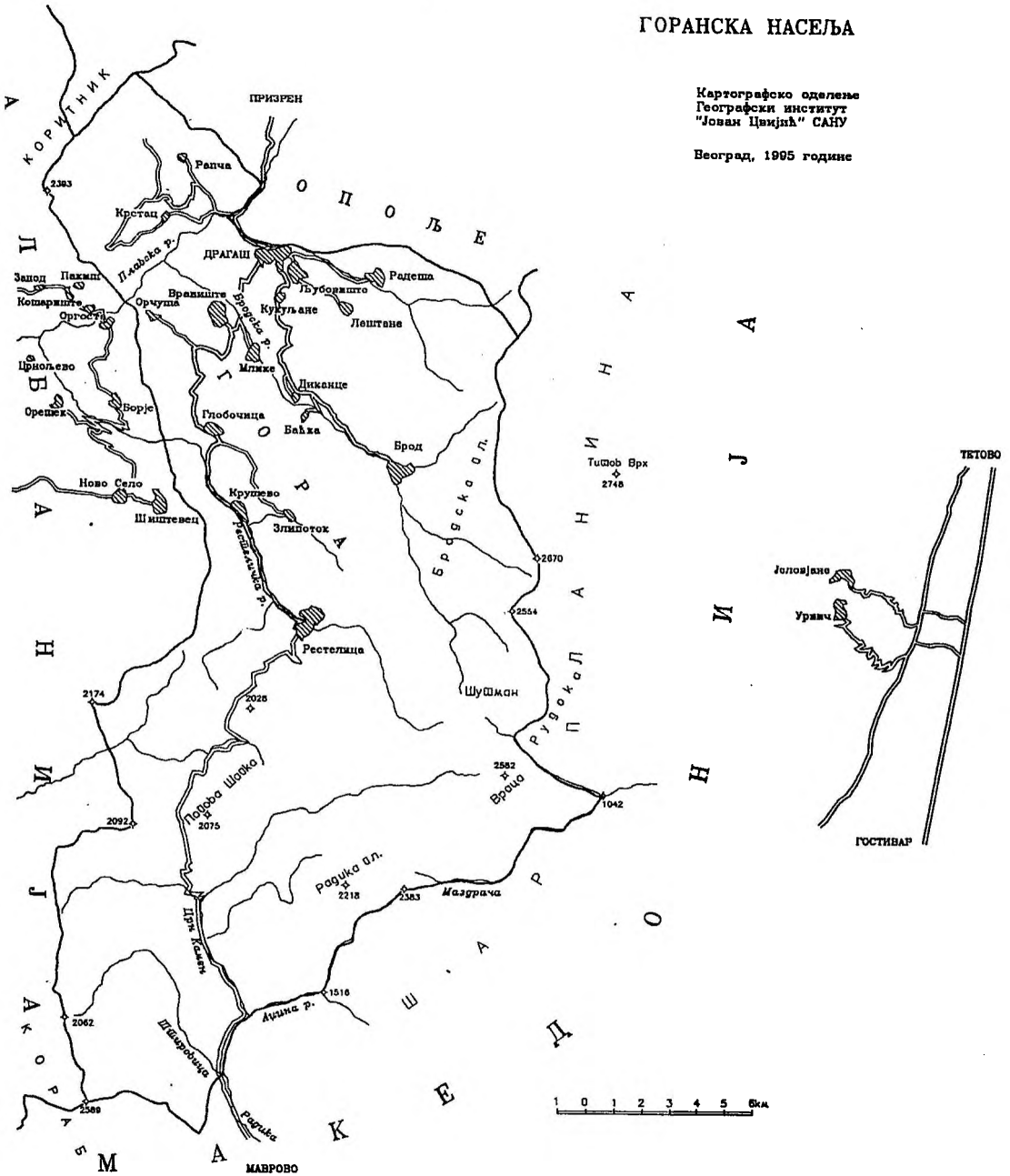

Карта 2

ГОРАНСКА НАСЕЉА

Картографско одељење
Географски институт
"Јован Цвијак" САНУ

Београд, 1905 године

вољних историјских околности, уочљива етнокултурна и језичка асимилација према Албанцима.

По подацима И. С. Јастребова¹⁹ крајем XIX века у ополским граничним селима — Шајновцу и Плајнику, становници су говорили горански, а Горани из осталог дела Горе имали су са њима женидбене односе. Сада су ова села албанизована, па се у раду неће сматрати делом Горе.

Гора је некада обухватала већу територију него сада. На ово упућује КР 1452/55. за Нахију Гора. По том попису Гора има 30 насеља са типичним српским именословом (в. т. 25). У турско време, рубна села, пре свега она која не припадају црквеним метохијама²⁰, албанизована су: Љомја, Топољани, Зрзе, Пустомулча (сада Ренце), Бучје, Соколовац (сада Шайновац).

8. Облици имена неких села у Гори у различитим историјским документима подударни су са данашњим, у неким се разликују. Разлике су последица промене дијалекатског система условљеног језичким и историјским променама, али и писарским прилагођавањима.

а) У Душановој хрисовуљи (СтД-САХ, стр. 282) *орчуша*, у КР 1452/55 у Нахији Гора *Орчушиа* (ПеМДПод, 64). Сада — *Орчуша*.

б) Садашње село *Шишићевец* у Душан Хиландару (НоСЗСпом, 434) *сиштѣвѣц*; у КР 1452/55. *Шишићевѣц* или *Шишићевѣца* (ПеМДПод, 40).

в) Садашње село *Љѣшићане* у СтД-САХ *лѣштани* (стр. 281). У КР 1452/55. *Лешћан* (ПеМДПод, 31).

г) Према садашњем имену *Црнољево*, у Душан Хиландару (НоСЗСпом, 434) светогорско село *Црнѣвево*; у КР 1452/55. *Црнаљево* или сл. (ПеМДПод, 46).

У ПеМДПод наводе се имена горанских села у Албанији преобликована према албанском изговору, иако су аутохтона горанска имена сачувана у говору Горана ових села. М. Пешикан тако наводи *Цернаљев* (стр. 46), *Кошаришић* (стр. 29; аутохтоно *Кошаришиће*), *Пакиш* (стр. 34; аутохтоно *Пакиша*).

д) Садашње село *Зайош* у СтД-САХ у међама села Пакише гласи *запогани* (стр. 281); у КР 1452/55. *Зайош* или *Зайод* (ПеМДПод, 27).

ђ) Дводелно светоарханђелако село (*оба крѣтца*, СтД-САХ, 281), сада *Горњи* и *Довњи Крѣтѣц*. У КР 1452/55. неочекивано *Крѣтѣс* (ПеМДПод, 29).

е) Данашња *Рајча*, која се у истом облику јавља и у СтД-САХ (стр. 281), у СтДеХил (стр. 25) потврђена је као *вѣвѣча*. У КР 1452/55. *Рабча* (ПеМДПод, 37). Није јасно да ли је иницијално *в-* у имену писарска грешка и да ли облик *Рајча* одражава упрошћену иницијалну групу *вр-*, или се наслања на корен *раб-* (в. т. 401).

¹⁹ ЛИССер, 96.

²⁰ Светоарханђелска метохија обухвата део горанских села: Рапча; оба Крстеца са засеоцима; Пакиша; Кошариште; Бучје; Радеша, са засеоком Радешницом; село Брод и други Брод, са засеоком Грмљани (СтД-САХ, 280–282); Светогорски (хиландарски) поседи: Шиштевец, Црнољево (НоСЗСпом, 434); Зашлужје и Пустомулча (пре припајања Опољу) припадали су властелинству Призренске епархије (СтДе-Лев, 362–363, 365).

ж) Садашње село *Зл'ийоџок*, *Злојоџок*, јавља се као *Злојоџок* у КР 1452/55 (ПеМДПод, 27). У СтД-САХ помиње се река *Зли Потокъ* (стр. 282).

з) Садашње село *Љубошиџа* у КР 1452/55. гласи *Љубовић* (ПеМДПод, 63).

и) Садашње село *Диканце*, које је у СтД-САХ поменуто као *дрoуџи вродъ с попови дикановики* (стр. 281–282), у КР 1452/55. јавља се као *Диканица* или сл. (ПеМДПод, 64).

9. Горанска насеља смештена су на вишим теренима западног подгорја Шар-планине. Најнижа села су на надморској висини нешто нижој од 1.000 м (Ор, Рап, Мл, Вр). Остала су изнад ове висине: између 1.100 и 1.200 м (Љу, Ди, Ку, Кру, Крс); између 1.200 и 1.300 м (Ба и Гл); између 1.300 и 1.400 (Рад, Ле, ЗлПо, Бр). Највише насеље је Ре на 1430 м.²¹

Насеља су, углавном, збијеног типа, а у њима се уочавају целине за себе — махале. Овакав тип насеља условљен је географским околностима, али и потребом заштите од разбојника. У насељима обично постоји средишњи део села („стрéдало“), у коме су чесма, цамија, продавница. Према овом делу села воде уске и кривудавае уличице. Иако старих традиционалних кућа које описује М. Лутовац²² у Гори скоро и нема, оваква структура села је остала.²³

10. Планински карактер Шарпланинске области „колико год представљао географску баријеру процесима културногеографског прожимања и изједначавања, толико није био сметња вековним кретањима предузимљивих сточара — старобалканских Влаха, Срба, македонских Словена, Арбанаса и Јурука, који прате простране зоне планинских пашњака и сезонски се премештају са стади-ма на великим растојањима.“²⁴

С обзиром на микрорегионални положај у централнобалканском подручју између Метохије, Косова, горњег (полошког) и централног (скопског) Повардарја, Шарпланинска област, и Гора као њен део, у етнографском и етнокултурном смислу у непосредној је вези са етничким групама и етнографским процесима који су се дешавали у њеном окружењу.²⁵

11. И поред знатних висина, великог пространства и разуђености, Шар-планина је проходна у готово свим правцима. Преко бројних планинских превоја водили су каравански путеви између Полога и Горе према Опoљу и Метохији. Ови превоји, који се најчешће јављају на развојима планинских река, од посебног су значаја за успостављање комуникативних веза између појединих предела. Знатно је више превоја на јужном делу Шар-планине на простору од Караниколице до Радике. Поред Бродског седла на Ђинибегу, Косовића и Ђуле, због свог ранијег саобраћајног значаја, посебно се издваја превој Враца, и то између Тихе воде, притоке Маздраче у Македонији, и Шерупске реке, јед-

²¹ ПИВПТМ, 321–322.

²² ЛМГО, 266–268.

²³ Детаљан опис насеља — положај, величина, махалске поделе у ПИВПТМ, 320–346.

²⁴ РМГеЕтГе, 11.

²⁵ Више о етничким и етнографским процесима в. у РМетГеЕт, 11.

не од саставница Бродске реке у Гори. Управо је преко овог превоја у прошлости вршена главна комуникација са западномакедонским залеђем.²⁶

Везе Горе са Метохијом, и Призреном као значајним трговачким и административним центром, погодне су пошто је Гора одвојена од ове области ниским побрђем Цвилена, а и пут је проходан највећим делом године.

Иако је Гора — према правцу Белог Дрима — упућена на Албанију, овај правац је без значаја за Гору, пошто ову жупу од Албаније одвајају високе планине и клисуре.

Гора и Опоље су две жупе без јасне природне границе. Обе леже између планинских била Шар-планине, Кораба и Коритника у сливу Плавске реке, притоке Љуме, односно Дрима, па су ове жупе упућене ка доњем сливу Белог Дрима. Рана исламизација и албанизација Опоља, а опстанак словенског живља у граничним западномакедонским областима (в. т. 26), упутили су Горане на западномакедонско залеђе. Кретање, затим, западномакедонског становништва са југа ка Гори због богатих пашњака, непосредно је утицало на формирање ГГ.

12. Шарпланинска пашњачка област највећа је на Балканском полуострву, једна је од најизразитијих у Европи. Највећих је ширина и посебно богата травом и водом на крајњем југозападу, на подручју Горе.²⁷ Захваљујући томе Шара је од најстаријих времена била планина развијеног сточарства уз присуство различитих народа, а Шарпланинска област била густо насељена од средњег века до данас.²⁸

Гора је, због богатих пашњака, могла примити много већи број оваца него што их је она имала, па је то разлог бројног уселјавања из оближњих македонских области у XV и XVI веку, када је за 140 година становништво Горе петоструко увећано (в. т. 18), и када је могло доћи до појачаног утицаја из македонског правца на шарпланинске и метохијске говоре кроз знатнији прилив становништва из македонских предела²⁹, али и до присутности влашког, арбанашког и јуручког етничког елемента.

13. Без довољно обрадивих површина, становништво Горе се од давнина оријентисало на сточарство. У прошлости су код сточара Шаре била уобичајена кретања не само преко гребена ове планине него и знатно даље. У време сушних година сточари тетовске подгорине су током лета користили пашњаке у Гори, а у зимским месецима су Горани терали стада до Овчеполске котлине и Солунског поља³⁰, па су зимовишта била растурена по многим областима ондашње Турске — од Метохије и Мораве до Мале Азије, а најчешћа зимовишта су била у околини Дојрана, Велеса, Ларисе, Солуна.³¹ Ова кретања нису имала са-

²⁶ О географским предусловима за комуникацију Горе са околним областима в. НСГран, 18–19, 21.

²⁷ ЛМГО, 235–237; НСГран, 20–21.

²⁸ ЛМГО, 238–239.

²⁹ ПеМПод, 94.

³⁰ НСГран, 20–21; ЛМГО, 243.

³¹ ЛМГО, 243.

мо економски него и културни значај. Иако географски услови са затвореним путевима у зимском периоду утичу на изолованост Горе, мешање људи омогућавала је сточарска привреда која је увек подразумевала већу покретљивост становника.

ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ

14. Захваљујући природним условима, основно занимање Горана у прошлости било је **сточарство**, посебно у вишим селима. У средњем веку сточарство је било развијено, а са доласком Турака оно је добило још већу важност. „Разлога за то било је више. Ту је, најпре, стимулативна турска пореска политика, па растуће потребе европског тржишта за вуном, а турског за месом и, при свему томе, у порасту је и несигурност у царству, посебно у планинским крајевима, па земљорадници стално узмичу пред сточарима.“³² Све до средине XIX века Горани се са стадима крећу слободно — пошто су већим делом прешли на ислам — на великим просторима јужно од Горе, стижући са стадима до Солуна. У другој половини XIX века, међутим, почиње опадање сточарства, пошто је у турској царевини у то време дошло до анархије, па Арбанаси из оближње области Љума отимају стада.³³ У Гори је и сада живо памћење о овом времену.

Средином XIX в., саопштава Пантелија Срећковић, „у Броду, Рестелици и т.д. највише се занимају стоком, и често један човјек има 5.000 — 10.000 оваца.“³⁴ После 1912. године, повлачењем нових граничних линија, горански сточари су остали без зимовника према Солуну, Тракији и Анадолији, па је сточарство почело да опада.

Данашње сточарство је ситно, и стада се крећу само у оквиру локалних пасишта. У вишим селима, посебно у Ре, пашњаци су пространији, па је и више оваца.

15. Како наводи М. Лутовац „једна од таквих области, у којој су доскора били заступљени **ковачки и пушкарски занати**, јесте Гора. У њој су села Баћка, Враниште, Рапча и Крушево била главна средишта те радности (...) По казивању Бајрама Мурсела, стогодишњака из Лештана, преци данашњег становништва овога села бавили су се у прошлости ковачким занатом.“³⁵ У поменим селима пушкарство је било развијено још средином XIX века, а у Рапчи пушкарски занат био је присутан до почетка Другог светског рата.³⁶

16. У Крстецу, Горњем и Довњем, до пре тридесетак година, због близине борових шума, било је живо **дрводељство**. И сада у овим селима има разног посуђа од дрвета.

³² СРаКМ, 80.

³³ ЛМГО, 244; ЦЈОсн 3, 1096.

³⁴ СПаСПа, 69–70.

³⁵ ЛМГО, 249; в. и ЛМПрГ, 103.

³⁶ ЛМГО, 250.

17. Становништво Горе, као и становништво суседне Сретечке жупе, склоно је печалбарењу пошто су природно-географски услови неповољни, па су, отуд, после опадања планинског сточарства, Горани постали врло покретљиви. Сада се већина Горана бави **посластичарским занатом**. Ово занимање је новије у горанској традицији, а подстакнуто је контактом са оријенталним слаткарством. У прошлости „било их је у Русији, Средњој Европи, Малој Азији и Египту. Кад је један пронашао пут у зараду, за њим су ишли други из истог села.“³⁷

Већ средином XIX в., како сведочи Пантелија Срећковић, „има овде у Биограду много Злипоточана а и из других ових села“³⁸ и обично су бозације.³⁹

До пре двадестак година, по казивању Горана, у печалбу су ишли сами мушкарци, а зарађени новац слали породици која је остајала у Гори. Ретки су били случајеви да је читава породица одлазила из краја. У новије време, међутим, у печалбу одлазе, све чешће, читаве породице, а у Гору се враћају после пензије или у време годишњих одмора. У Гори, отуд, има много нових кућа које су највећим делом године празне. Има случајева да су Горани, чији су се преци иселили у Турску првих деценија XX века, саградили куће у Гори, у које долазе у време летњих месеци.

СТАНОВНИШТВО

18. По истраживању М. Лутовца из средине XX века, горанско становништво је у огромној већини староседелачко⁴⁰: „Од 208 родова и 2.200 домова, колико их има у Гори, на староседеоце долази 184 рода и 1.855 домова, а на досељенике 22 рода и 358 домова (...) Неколико родова који својим презименима подсећају на Цинцаре — Влахе (Зиза — Зизинци, Ренда, Бајмаковци, Мандаковци и др.), вероватно су давно досељени као сточари и претопили су се у Горане. На то упућују Дутевци у Драгашу, који су досељени из Крушева у Македонији. (...) Ваља овде напоменути да се у народу за неке родове говори да су циганског и другог порекла. То не мора бити тачно, јер становници често дају надимке по боји коже или по ковачком занимању а још чешће бркају појмове Цинцарин и Циганин.“⁴¹

Структура досељеног становништва је следећа⁴²:

³⁷ ЛМГО, 253.

³⁸ Из претходног текста је јасно да П. Срећковић мисли на Радешане, Брођане, Кршчане, Рапчане, Пакишане.

³⁹ СПаСПа, 68, нап. 1.

⁴⁰ Истраживање је обављено у делу Горе који се налази у Србији.

⁴¹ ЛМГО, 272–274.

⁴² Исто, 273.

	Родова	Домова
Досељеници непознатог порекла	2	39
Хас, Подримље	7	202
Околина Тетова	3	32
Крушево (Македонија)	1	11
Кичево (Македонија)	1	12
Љума	4	38
Албанија (уопште)	4	41

„Већина досељеничких родова дошла је у Гору крајем 18. и почетком 19. века.“⁴³

Подаци из турских извора XV и XVI в. упућују на знатно усељавање у Гору у том раздобљу. Поређењем броја пописаних кућа у КР 1452/55.⁴⁴ и пописом из 1591. године⁴⁵ уочава се петоструко увећање становништва Горе. Овакав прираштај претпоставља усељавање из околних територија — из Опоља (неисламизовано православно становништво могло се померати ка православној Гори), али главнину присељеника могли су чинити, с обзиром на богате пашњаке у Гори, становници из сточарских области западне Македоније.⁴⁶ На кретање становништва с југа упућује и поређење именослова Горе из КР 1452/55. са садашњим (в. т. 25).

Дијалекатска микродиференцијација (в. т. 1103–1117) указује на усељавање из околних ЗПМ области.

19. До јуна 1999. године у делу Горе у Србији живело је око 17.000 становника.⁴⁷ Изван Горе, највећим делом у Србији, пре свега у Београду, живело је око 12.000 Горана.⁴⁸ У осам горанских села у Албанији живи око 12.000 душа.⁴⁹ Без становништва Урвича и Јеловјана, које је делимично горанско, укупна популација ове етнокултурне групе износи око 41.000.⁵⁰

После јуна 1999. године, након завршеног бомбардовања НАТО-а СР Југославије, етничка и језичка слика Косова и Метохије знатно је измењена, пошто је словенско становништво изгнано највећим делом. Према подацима Ваи-та Ибра, председника Етничке заједнице Горанаца, из Горе се део житеља иселио, а у самој Гори, у априлу 2001. године, било је око 11.000 Горана.

⁴³ ЛМГО, 274.

⁴⁴ ПеМДПод, 63–64, 81 итд..

⁴⁵ ПСАлСт, 828.

⁴⁶ „Поменуто петоструко увећавање пописаног становништва Горе од XV до XVI в. могло би значити и да је било доста присељавања са југа“ (ПеМД Под, 88).

⁴⁷ РМГеЕтГе, 13–14.

⁴⁸ ХХМигС, 158. Детаљније о новијим миграцијама Горана в. у ХХМигС, 149–166.

⁴⁹ Исто, 149.

⁵⁰ О становништву Горе у последњих стотинак година в. РМАЕГОС, 30–44.

ИСЕЉАВАЊЕ

20. Из Горе у прошлости није било знатнијег исељавања све док није поремећена равнотежа између летњих пашњака у Гори и зимовишта у Повардарју.

У Урвич и Јеловјане, села са јужне стране Шар-планине, крајем XVIII века — из Рестелице, Борја, Брода, Крушева, Лештана — у опустела села населило се горанско становништво.⁵¹ У Горњој Реци, такође, има усељеника из Горе.⁵² Исељавања су се кретала и према Призрену, Сиринићу, према Тетову и полошким селима Доње Палчиште, Теарце.⁵³

У селима северне Македоније Ј. Трифуноски је пронашао православне пресељенике из Горе, чији су се преци доселили крајем XVIII и у XIX веку избегавши примање ислама.⁵⁴

Становништво се знатно проредило између 1912. и 1919. године. После ослобођења ових крајева од Турака 1912, део Горана иселио се у Турску. У време Првог светског рата Гора је била под аустријском окупацијом, Призрен и Тетово, места из којих су Горани добијали жито, под бугарском. Пошто су Бугари забранили извоз жита, а 1915. и 1916. биле неродне године, велики број Горана умро је од глади, а многи су отишли у суседне области у потрази за храном.⁵⁵

21. Број домова у Гори (део у Србији)⁵⁶

	1856.	1948.	1961.	1971.	1981.	1991.
Брод	500	397	326	288	285	331
Баћка	56	46	52	51	63	54
Враништа	60	127	142	161	180	145
Диканце	---	61	67	66	55	66
Кукаљане	---	94	85	97	120	81
Мљике	48	74	91	99	104	75
Орчуша	---	75	81	80	69	56
Драгаш	30	83	143	153	221	244
Д. и Г. Крстец	73	85	84	97	122	148
Љештане	55	90	95	110	121	108
Љубојшта	44	54	60	76	108	164
Радеша	50	105	116	143	181	193
Рапча	170	141	156	186	258	299
Глобочица	83	125	133	146	161	178
Зљипоток	210	95	84	106	105	113
Крушево	118	47	58	84	107	121
Рестељица	350	257	289	396	498	651
У к у п н о	1847⁵⁷	1956	2062	2339	2758	3027

⁵¹ ТЈУЈ, 413.

⁵² НиРШАр, 119.

⁵³ ТЈУЈ, 413; ЛМГО, 275.

⁵⁴ ТЈКос, 173–180.

⁵⁵ Према сведочењу самих Горана; в. о овоме и у РМАЕГОС, 24–25.

⁵⁶ Подаци за табеле о броју домова и броју становника преузети су из: РеМКСХС, 148; АдТПр, 43–44; ЛМГО, 279–280.

⁵⁷ Укупан број домова у Гори за ову годину не одражава стварно стање због недостатка података за поједина насеља.

Број становника

	1913.	1948.	1961.	1971.	1981.	1991.
Брод	2624	2248	1604	1488	1578	1588
Баћка	410	222	259	311	381	210
Враништа	634	755	815	884	924	726
Диканце	450	318	349	392	281	256
Кукаљане	506	543	482	605	777	629
Мљике	326	461	428	455	505	335
Орчуша	376	415	395	431	427	219
Драгаш	224	408	612	694	1088	1008
Крстец (Г. и Д.)	637	465	475	562	798	832
Љештане	417	537	598	658	755	666
Љубојшта	316	344	384	541	692	794
Радеша	457	753	837	884	1277	1215
Рапча (Г. и Д.)	711	889	885	1125	1647	1797
Глобочица	607	648	757	813	1012	957
Зљипоток	914	486	532	568	625	609
Крушево	405	281	377	513	646	710
Рестељица	2279	1393	1772	2576	3473	4011
У к у п н о	12331	11166	13497	16886	16580	16562

О ПОРЕКЛУ И ЕТНИЧКОМ БИЋУ ГОРАНА

22. По једнима Горани су етнички Бугари, по другима Македонци, по трећима Срби, а има и оних који их сматрају потомцима Богумила.

У одређивању припадности Бугарима или Македонцима узима се као једини критеријум говор који, истина, показује низ сличности с говором оближњих западномакедонских области.

А. М. Селишчев Горане сматра етничким Бугарима: „В близкой связи с населением юго-западного Полога и Дебрскогo края (Горной Реки) находились предки торбешей призренской Гори.“⁵⁸ На дијалекатској карти бугарског језика у истој студији Горани су део бугарског језика и бугарског народа.

Б. Видоески, одређујући Горане као Македонце, наводи: „Една поголема компактна група исламизирано македонско население со македонски мајчин јазик живее во областа Гора на српската и албанската територија.“⁵⁹

23. Крајем осамдесетих година у СР Македонији, пре свега кроз институције Македонаца-муслимана, тврдило се да су Горани етнички Македонци, а да је њихов говор најаутохтонији македонски говор. На овакав став Горани, који су се настанили у Македонији, без већег одзива, прихватили су овакво одређење. Изван Македоније, најчешће у дневној штампи, тврдили су да нису Македонци, да су Горани, а било је и мишљења да су српског порекла. У већини ових иступа и нема много значајних аргумената па, осим оваквог помена, не заслужују детаљнији осврт.

⁵⁸ САМПол, 129.

⁵⁹ ВВИслМ, 5.

24. Бројни историјски извори упућују на то да су Горани у етничком смислу пре исламизације били Срби.

У Арханђелској повељи Стефана Душана из 1347–48. године (СтД-САХ), али и другим српским споменицима XIV в., непосредно или посредно, помињу се: Рапча, оба Крстеца са засеоцима, Пакиша, Кошаришта, Радеша са засеоком Радешицом, Лештани, Враниће (сада Враништа), Брод и Други Брод, Грмљани, Крушево (река Крушевска), Орчуша, Глобочица, Запођани (сада Запот); село Бучје, које је сада у Опољу, убројено је у горска села. У СтД-САХ горанска села су етнички диференцирана као српска према влашким насељима и арбанашким катунима.

Топонимија забележена у СтД-САХ, већим делом сачувана до данас, говори о континуитету горанског становништва, а топонимија је највећим делом српска⁶⁰, што сведочи о етничком бићу Горана средином XIV века.

И турски споменици упућују на српско порекло Горана, пошто је граница српског и албанског именослова и етнојезичка српско-албанска граница⁶¹:

„Узорак имена из Горе у КР 1542/55 од посебног је значаја, како због простора о коме сведочи тако и због старине, јер представља део најстаријег сачуваног турског пописа који је захватио и српске земље.“⁶² У КР 1452/55. уочава се српски именослов, а од албанских имена забележени су *Бин* и *Бон* по једном.⁶³

25. М. Пешикан, поредећи имена у Гори са српским и македонским словенским узорцима у XV в. закључује да у именослову Горе доминира изванредно висок проценат имена од словенских основа, преко 80%. По овоме Гора је у изразитом контрасту са македонским узорцима у којима је удео словенских имена испод половине. Стање слично горанском из средине XV века констатује се тек на северу области Бранковића и даље по старој Рашкој, Хуму и Босни. Изразиту подударност са македонским узорцима Гора показује у високој заступљености словенских основа *Сџа-* (*Сџан-* и модификације).⁶⁴

Творбена прерада и експанзивност скраћених имена, што карактерише македонски ономастикон XV века, нису значајније захватиле именослов Горе онога времена.⁶⁵ У XV веку скраћена имена на *-о* у Гори ређа су од имена на *-а* (4 на *-о* и 8 на *-а*), што упућује на везу горанског именослова са низијским делом Подримља у коме доминирају скраћена имена на *-а*.⁶⁶

Садашњи именослов Горе, међутим, указује на то да су се у каснијим вековима са оближњих македонских територија ширила скраћена мушка имена на *-о* и *-е*, тако да сада у Гори доминирају двосложна имена на *-о*, а хипокори-

⁶⁰ ПеМПрГ

⁶¹ ПеМДПод, 2

⁶² Исто, 74.

⁶³ Исто, 99.

⁶⁴ ПеМДПод, 75.

⁶⁵ Исто, 75–76.

⁶⁶ Исто, 79.

стици и пејоративи на *-е, -ље* (в. т. 512–513), што упућује на уједначавање са македонским моделом, који је ојачан бројним уселјеницима са југа после средине XV века (в. т. 18).

Промена творбеног модела двосложних мушких имена и продуктивност имена на *-е* и *-че* могла је бити потпомогнута и из влашких средина, на шта упућује продуктивност имена на *-е* (*Добре, Живе*) у доњем Подримљу, и имена на *-че* (*Бојче, Рајче*) у влашким селима источно од Призрена.⁶⁷

Најчешћа имена у Гори XV века су: Богдан, Бојко, Радослав, Рајко, Доброслав, Ђурђ, Новак, Радич.⁶⁸

26. „По грађи из XV века без албанских насеља су били на српској страни Гора, а на македонској вилајети Горњи Дебар, Кичево, Тетово (са Пологом и Гостиваром) и Скопље, док је предео Река (око речице Радике под Корабом) имао мешовити живаљ.“⁶⁹ После исламизације и албанизације Опоља словенска Гора је упућена према Горњем Дебру, Пологу, Гостивару и Тетову, словенским хришћанским областима, па је и сам словенски карактер Горе опстао захваљујући овим оближњим ЗПМ територијама.

27. На етничко порекло Горана упућују бројне српске православне цркве на територији Горе. Историја српског народа у средњем веку на територији Косова и Метохије, па и Горе и суседних области у данашњој Македонији, у најближој је вези са судбином цркве.

О српским православним црквама у Гори сведоче како српски извори из XIV в. тако и каснији записи, али и горанско колективно памћење. Тако се подаци налазе у Светоарханђелској повељи Стефана Душана (СтД-САХ), И. С. Јастребов у више записа лоцира и описује цркве у Гори (ЈИССер, ЈИПо), П. Костић наводи детаљан попис (КПЖПр). Од новијих аутора треба поменути М. Лутовца (ЛМГО), М. Ивановића (ИМиКултБ). Најпотпунији попис је у Задужбинама Косова (ЗКос). А. Џоговић (ЦАОГ) у ономастичком материјалу из Горе наводи низ топонима који упућују на некадашње цркве.

У Поменику Коришком (ПКор, лист 66), који је настао у XV веку, помињу се *раба Пејџра* и *раб Пеја* — село *Радеша*. У Поменику Косовском (ПКос, лист. 39) из XV в. уписано је: *Помени Госјоди рабу своју ... Јелачу, село Бро(д), Јанеку и раба Кир(и)ка; Помени Госјоди раба Кирика*, поред чијег имена је написано на маргини *Рестјелица*.⁷⁰ У Поменику манастира Св. Тројице код Муштушта, који се води од 1465. године, уписани су Срби приложници из више горанских села: Враништа, Лештана, Орчуше, Радеше.⁷¹

Међу неисламизованим Брођанима у XIX в. било је истакнутих духовних лица. Познат је монах Никодим из породице Шотановића, који се закалуђерио

⁶⁷ ПеМДПод, 71–72.

⁶⁸ ПеМДПод, 74–75. В. и попис имена из Нахије Гора КР 1452/55 у ПеМДПод, 99.

⁶⁹ ПеМДПод, 94.

⁷⁰ Уп. са ИМиКултБ, 457, 476.

⁷¹ ЗКос, 417, 469, 514; КПЖПр, 162–165.

1854. и провео у манастирима Св. Марка више Корише и Св. Тројице више Муштутишта педесет и једну годину. Умро је 1905.⁷²

Гедеон Горанин, монах манастира Хиландар у Светој Гори, из бродске породице Чучуљевић, прешао је 1859. године у цркву Св. Богородице крај Муштутишта, где је и сахрањен.⁷³ Монаси Јеротије и Гедеон Горанин „привредили су тој цркви нешто имања и, помоћу сељана муштутишке парохије и прилозима појединих Призренаца подигнута је у новије време једна нова зграда, у којој је школа.“⁷⁴

28. Цркве, црквшта и други српско-православни трагови у Гори

Рапча: У селу су биле две цркве — једна у Горњој Рапчи на месту *Црквине*, а друга посвећена Св. Петки у крају Маринцу. На темељима ове цркве у Рапчи је подигнута цамија. И. С. Јастребов бележи да је изнад Рапче 1861. године видео развалине мале цркве на којој је још било трагова фресака.

На њиви *Црква*, у западном делу села, по предању, био је православни храм.

Крстец: У Крстecu постоје темељи цркве Св. Пантелејмона. Друга црква је била на брду *Ђула*. На месту *Рудина*, има трагова црквшта и православног гробља (топ. *Црквистије*).

Драгаш: Недалеко од села, на месту *Чукаре*, има трагова цркве и гробља око ње. Потес се зове *Црква*.

Љубојшта: По предању село је имало девет цркава, сваки заселак своју богомољу, а сви су имали заједничку. Сада се могу видети остаци цркве на месту *Дџи*. Становнике овога села, због бројних цркава, у осталој Гори зову *Црквари*.

У селу се налазе два потеса с именом *Црква* (у махалама *Дриндовци* и *Једрашофци*). На овим местима су по предању биле цркве.

Кукаљане: У селу је топ. *Црква*.

Радеша: У Душановој Арханђелској повељи помињу се две цркве: Св. Николе и Св. Илије.

У селу се мањи потес на коме је по предању била богомоља зове *Црква*.

Љештане: И. С. Јастребов помиње да је у селу 1861. видео разрушену цркву.

На месту *Цркоф*, ниже села, има трагова гробова, а по предању на том месту била је црква.

Враништа: Црквшта: *Будевф рий*, *Црквистије*, *Ђуро̀ва црква* и *Марин-дџф*.

Орчуша: *Црквистије*.

⁷² ГВМан, 181.

⁷³ КПЖПр, 150.

⁷⁴ ГВМан, 181.

Мљике: 1861. И. С. Јастребов затекао је темеље цркве. Северно од села, у засеоку *Ђурђојца* постоје црквиште и православно гробље.

Диканце: У Душановој Арханђелској повељи помиње се поп Дикановић. У ували *Појово-рује*, источно од Диканца, има развалина цркве.

На месту *Црквиштие* (пашњак на источном крају села), по предању, била је црква.

Баћка: На данашњем месту *Вакуф* била је црква посвећена Св. Варвари.

Глобочица: Топ. *Црква* изнад села. На месту садашње џамије била је црква.

Мањи потес у селу зове се *Црква*.

Крушево: Недалеко од црквених развалина подигнута је џамија у делу села који се зове *Кућниша*.

Злопоток: На месту *Збориштие* била је црква Преображења.

На ледини *Цркоф*, изнад села, била је по предању црква.

Брод: У селу су постојале три цркве: Св. Димитрија, Св. Пантелејмона и Св. Николе. Изнад цркве Св. Николе је топ. *Појоф гроб*. Крај цркве Св. Пантелејмона сахрањена је 1865. Божана, последња хришћанка у Броду. Црква Св. Николе одржала се све до 1861. године.

У северозападном делу села налази се потес и чесма на њему с именом *Црквиче*.

Рестељица: У југоисточном делу села, на месту *Крстиине*, било је православно гробље и у њему црква Св. Варваре.

29. И сада у горанској традицији има трагова хришћанских обреда, иако су они због преласка на ислам делимично промењени, што говори о новини исламизације, посебно у Броду. По православном календару слави се Божић (*Божјећ*); за Бадњи дан (*Бодњи дењ*) вари се жито и воће; обележава се Богојављење (*Водице*), када се у зору захвата вода из потока и река и њоме прскају укућани; за Ђурђевдан већина Горана — без обзира на место живљења — долази у Гору; време се и сада рачуна по православном календару: *Ђурен*, *Мишро(в)ен*, *Благоец*, *Средзима* (време св. Трифуна).

Ђурђевдан је највећи горански празник, „који у себи обједињује паганске и хришћанске елементе. Једну од најважнијих улога у Ђурђевданском обичају Горанаца заузима култ вегетације.“⁷⁵

„На Божић се кува кукуруз и дели комшијама. Храстовим гранчицама ујутру на Божић ките врата на кући и економским зградама. Меси се божићни колач у који се ставља метални новчић. Онај ко добије комад колача у коме је новчић, сматра се да ће бити срећан целе године. На Божић се такође кува једна врста култног јела. тзв. 'пачке', од овчјих или говеђих ножица.“⁷⁶

⁷⁵ АДЕтИд, 84; в. детаљан опис Ђурђевдана у АДЕтИд, 84–86.

⁷⁶ АДЕтИд, 83. По сведочењу старијих Албанаца из ополских села Шаиновце и Бродосавце, Божић се у овим местима обележавао на сличан начин по православном календару до Другог светског рата.

О Светом Трифуну (локални назив *Бабџин-дењ*) младићи штаповима терају зиму („*Баба*“) из села. У овом обичају крије се пагански супстрат.⁷⁷

У горанској традицији присутан је св. Атанасије. „Овде треба нагласити да се овај хришћански светац изразито везује за традицију балканских сточара Влаха, који њиме обележавају средину зиме.“⁷⁸

У сахрањивању су Горани сачували неке хришћанске православне обичаје. У Броду се пали тамјан док је покојник у кући. Задушнице се дају четири пута у првој години од смрти покојника.

30. Најстарији запис о траговима хришћанске традиције у Гори наводи П. Срећковић у књизи *Синан-џаша*: „Сви дукађинци, а нарочито жупљани⁷⁹ потпуно су сачували своје обичаје српске и хришћанске.“⁸⁰ Наводи, затим, песму певану уочи Божића у Гори (в. т. 73) и додаје: „Ову пјесму највише пјевају у горама Шар-планине. Њу пјевају дјевојке. Овакве дјевојке српкиње, негледајући на то, што су турске вијере скупљају се по кућама на Богојављење и кропе и куће и људе чистом водом.“⁸¹

31. Значајне податке о чувању предисламске традиције у Гори XIX века дао је руски конзул у Призрену И. С. Јастребов:

„Не гледајући на то, што су Горани постали мухамеданци, држе се многих српских обичаја. Осим тога што им жене певају песму уочи Божића, забележену у књизи господина Срећковића (стр. 72), имају обичај ставити бадњак у очи истог празника у неким кућама, н. пр. у селу Броду. И сад још међу њима има вештијих од многих хришћана да кажу н. пр. кад се почињу ове године Петрови пости и кад се свршавају, кад је велик-ден те или друге године, кад је овај или онај празник.“⁸²

„Учесталост назива Марин до, Маринац и придева 'марин', уз микротопониме као што су: Марин до у троуглу села Баћка–Диканце–Глобочица; Марин до између села Млике–Враништа–Кукољане, Горњи и доњи Марин до у Мликама, Марина млака под доњом махалом села Радеше, утрина Маринац код Кукољана, Маринац, извор и чесма и део села са данашњом школом и цамијом на бившем црквишту у Рапчи — упућују на могућност некада веома раширеног култа Богородице, Свете Деве Марије као 'источника живота' — животодајућег извора и, уопште, култа воде.“⁸³ Поменути микротопоними означавају места издашна травом, влажна места, изворе, и део су култа воде у горанској традицији.⁸⁴

⁷⁷ АДЕтИд, 84.

⁷⁸ Исто, 84.

⁷⁹ П. Срећковић Гору зове Жупом, а Горане Жупљанима.

⁸⁰ СПаСПа, 72.

⁸¹ Исто, 73.

⁸² ЈИПо, 139.

⁸³ ИМиКултБ, 454. У мом материјалу топ. гласе: *Марџн-доф* Ба Вр Ку, *Горњи Марџн-доф*, *Довњи Марџн-доф* Мл, *Марина-млака* Рад, *Маринец* Ку Рап. Уп. са: ЦАОГ, 58, 67, 81, 111, 133, 143, 151.

⁸⁴ За воду многих извора у Гори верује се да односи болест када се болесник њоме умије или окупа.

32. О евентуалној присутности влашког етничког елемента⁸⁵ сведоче неки топоними и трагови у антропонимији. Тако се јављају топоними *Влашка* Вр, *Влашки-йойок* Вр, *Лџики-йуйи* ЗлПо, *Бџбула* Ре; у антропонимији родовска имена типа *Јанкулофци*, *Чучуџефци*, *Мандакофци*, *Рџнда*, *Бајмакофци*; надимак братства *Зџза* из Брода — *Куџовласи*.

Топоними *Гура* (извор источно од Гл), *Гура* (извор северно од ЗлПо, пањака око извора), *Гур-мџало* (Крс, врело око кога је најстарија махала), *Гурел'* (Ре, извор и махала око извора)⁸⁶ са значењем изворишта или насеља поред извора, упућују на раширени румунски топ. *Gura*⁸⁷ истога значења. Није искључено, међутим, ни наслањање на албанско *gurr*, са значењем *извор*, *врело*, како претпоставља А. Цоговић.⁸⁸

У српским средњовековним повељама има података о Власима сточарима. С обзиром на географски положај Горе и на начин живота, вероватан је контакт словенског горанског становништва са Власима. „На планинским рубовима ове територије (Метохије) налазили су се трајно или периодично 'катуни' сточара Влаха или Арбанаса (Албанаца). Власи су у повељама овог времена главни сточарски елемент, па су и сточарске обавезе прописиване у виду „Закон Влахом“ (Закон за Влахе) у манастирским повељама.“⁸⁹ Појава топ. *Влашка* сведочи о присутности Влаха у Гори, али и о томе да се Горани разликују од Влаха, пошто етнички маркиран топ. говори о свести о различитој етничкој и језичкој припадности. Детаљна истраживања топонимије, антропонимије, сточарске и пастирске терминологије, ботаникосемизама — дала би одговоре на обим присутности у Гори Влаха и других етничких скупина.

33. Иако је Гора средином XV в. насељена компактним српским становништвом (в. т. 26), иако су шарпланинске жупе са српске стране и граничне области са јужне стране Шар-планине насељене компактним словенским становништвом (в. т. 26), предео Река (око речице Радике под Корабом), у непосредном суседству са Гором, имао је мешовити словенско-арбанашки живаљ, а између ових области постоји географска комуникација. Не треба пренебрегнути антропогеографску реалност да је, и поред присутности српско-словенског етничког слоја „све до Скадарско-љешког приморја, било у области етничке амалгамације са арбанашким етносом (...) Према томе, шарпланинске жупе су — иако у непосредном контакту са средишњим метохијско-призренско-косовским областима најгушће концентрације српског живља и насеља — истовремено ипак биле на јужној ивици етнографског простирања српског народа, као и у непосредном западном суседству са крајевима латентних етногенетских процеса између Срба и Арбанаса (Љума, долина Дрима и суседни крајеви).“⁹⁰ Ни Гора није била

⁸⁵ ЛМГО, 272–273.

⁸⁶ Уп. са ЦАОГ, 86, 99, 127, 157.

⁸⁷ ЈЈТопР, 71–73, 408.

⁸⁸ ЦАОГ, 86.

⁸⁹ СРасКМ, 33.

⁹⁰ РМГеЕтГе, 13.

поштеђена арбанашке етничке експанзије. Тако су рубни делови Горе, који су средином XV в. српски (в. т. 7), албанизовани. Средишњи део Горе, после професионалне мимикрије испољене исламизацијом, остао је изван снажнијег албанског утицаја, што не значи да појединачних усељеника није било.

34. Са стадима су на пашњаке Горе стизали и Јуруци, који су појединачно остајали, али се и брзо асимиловали, остављајући трагове у горанском антрополошком типу.⁹¹ Иза њих су остали етнички маркирани топонимима, и то око Ре: *Јурука* (пашњак) и *Јуручке гробишта* (омање гробље јужно од Ре).⁹²

35. „Српска гробља из VII и VIII века су археолошки констатована и испитивана на обронцима Шаре, на Језерској планини, као и на српско-албанској граници, у Врбници на обали Белог Дрима, односно источно и западно од Горе и Опоља.“⁹³ О евентуалном присуству словенског живља у овом периоду у Гори, међутим, не може се ништа поуздано рећи.

Време раног средњег века на овој територији тамно је, тако да се о етничкој слици може просуђивати посредно, преко одређених историјских догађаја, пошто писаних споменика о Гори пре XIV века нема. „Присуство Словена у раном средњем веку у овом делу Балканског полуострва (Косово и Метохија) поуздано је посведочено археолошким налазима и именима места и предела, која се од 11. века јављају у све већем броју. Нису, међутим, познате појединости о распореду племена, организацији, о међусобним односима словенских група и њиховим везама са староседеоцима и њиховим потомцима.“⁹⁴

36. Због политичких и историјских околности, пре свега исламизације, дошло је до померања у свести о националној припадности. Горани себе сматрају Словенима и Горанима, одређујући се локално, али и диференцирајући се од истоверних Турака и Албанаца. Себе не сматрају ни Србима ни Македонцима, али инсистирају на словенском, ређе на српском или македонском пореклу.

У попису становништва из 1991. године преко половине становника Горе изјаснило се за Горане, не као припаднике региона већ као чланове етничке групе, а у приближно истој сразмери (54,8%) Горани су изјавили да им је матерњи језик *горански* или *нашински*, а мањи део (43,8%) српски сматра матерњим језиком.⁹⁵ Пошто државна статистика није предвидела горански етнички модалитет, Горани су у обради података службено представљени као Муслимани у етнонационалном смислу са српским матерњим језиком.

Да би се етнос идентификовао, он се мора разликовати од других етноса збиром знакова и симбола којима се разграничава са суседним етничким групама. „Најјачи идентитет чини сам *горански језик* — зову га „нашински“.“⁹⁶ Код Горана

⁹¹ ЛМГО, 281.

⁹² Уп. са ЦАОГ, 158.

⁹³ ИМнКултБ, 452–453. О присутности Срба на овом простору в. и: ЈВАрх, 27; ЈЂЕтнПр, 22, 24.

⁹⁴ СРАСКМ, 22.

⁹⁵ РМАЕГОС, 28, 47.

⁹⁶ АДЕтИд, 81.

је, такође, присутна и свест о заједничком етничком наслеђу по коме се горанска етничка група „по свом културном и етнопсихичком ентитету битно разликује од свих осталих муслиманских популација у земљама претходне Југославије.“⁹⁷

Мимикрија, као начин очувања етничког идентитета Горана, манифестује се примањем ислама (в. т. 37–41), прихватањем одеће, а у новије време различитим етничким изјашњавањем. За Горане није суштинско административно, већ горанско одређење.

37. Горани припадају посебној етнокултурној групи муслиманске конфесије у чијој је основи словенска православна популација која је била у дуготрајном контакту са балканским несловенским становништвом — Власима и Арбанасима, а после примања ислама, и са оријенталним утицајем. То има за последицу преплитање три слоја у горанском етничком бићу: словенски, старобалкански и оријентални. На стварање горанског етнокултурног типа пресудно је утицао и вишевековни сточарски начин живота са живим контактом са оближњим ЗПМ областима, шарпланинским жупама, јужном Метохијом. Ово су околности које су утицале на то да Горани не сачувају сва обележја словенског (српског) етничког континуитета, већ да се развију у посебну етничку групу која се одупрла албанизацији чувајући аутохтони словенски говор и многа културна, па и православна обележја из предисламског периода.⁹⁸

ИСЛАМИЗАЦИЈА

38. Становништво Горе је исламизовано.⁹⁹

Исламизација словенског живља и стварање тампон зона између православних Срба и Македонаца, с једне стране, и Албанаца, с друге, спречили су надирање Албанаца. Шарпланинска и суседне тампон зоне исламизованог словенског становништва спречиле су, заправо, потпуно албанизовање Косова и Метохије и суседних територија Македоније. Исламизовани словенски појас „је омогућавао да се наш народ у суседним областима одржи. Кад су Арбанаси заузели Љуму, гора Призренска се исламизовала и — одржала. То је доста могло да се одрже наша села у Средској и Сиринићу.“¹⁰⁰

Прелазак на ислам био је услов опстанка Горана после исламизације и албанизације суседних области — Љуме и Опоља. Од друге половине XV в. до средине XIX в. словенско-православни ентитет Горана преиначен је у словенско-муслимански етнички и културни ентитет. Исламизација је, заправо, представљала уклапање конфесионалне мимикрије православних Срба у албанском окружењу у горански етнокултурни сунстрат.¹⁰¹

⁹⁷ РМАЕГОС, 14.

⁹⁸ РМАЕГОС, 13, 56; АДЕтИд, 83, 88; МлРПерГ, 246.

⁹⁹ У околним градским насељима — Призрену, Тетову, затим у Сиринићкој жупи, Пологу — има потомака православних Горана (в. т. 20).

¹⁰⁰ ВуССДру, 49; в. и РМАЕГОС, 16.

¹⁰¹ РМАЕГОС, 17–18.

39. Поузданих извора о почецима исламизације нема. Једно је сигурно — 1455. године у Гори нема муслимана, што потврђује КР 1452/55.¹⁰² „У селу [Млике] је најстарија горанска џамија¹⁰³, на којој се виде две плоче с натписима на арапском језику. Први запис на плочи која је привезана уза зид каже да је џамија подигнута 1353. године. Међутим, други узидани запис се односи на обнову џамије 1751. године; пре ће бити да је она тада подигнута, док је прва плоча однекуд донета, или произвољно написана, јер у то време Турци нису били заузели ни Косово.“¹⁰⁴

Душанка Бојанић (БДунатпис) урадила је транслитерацију и превела на српски језик четири натписа из Горе писана арапским писмом: натпис на џамији села Љештане, натпис на минарету џамије села Мљике, натпис на надгробном споменику у селу Мљике, натпис на надгробном споменику у селу Злопоток. Натписи нису већег обима, а настали су око средине XIX века, осим оног у селу Злопоток који је из 1790.

Ново читање натписа на арапском језику на минарету џамије у селу Млике¹⁰⁵ коригује године које наводи М. Лутовац¹⁰⁶ говорећи о овој плочи. Нема дилеме да је џамија обновљена 1882/83. године. У тексту се помиње, затим — са могућим читањем — да је на месту данашње џамије била црква 1288.¹⁰⁷ У прилог читању „Најпре црква (?) године 688/1288“ подизање је џамија у Гори на местима на којима су биле цркве и чување сећања на то у Рапчи, Глобочици, Крушеву.

Ј. Цвијић¹⁰⁸ сматра да су Горани још у XV веку почели прелазити на ислам.

И. С. Јастребов почетак исламизације везује за крај XVII в.: „По казивању истих Горана, које сам брижљиво испитивао, у Гори пре 200 година није било ни једног Турчина. По овоме се може рећи, да су се почели турчити још од бегства Арсенија Јовановића 4-ог, али да турска пропаганда онда није још била ухватила силан корен у Гори.“¹⁰⁹

М. Лутовац каже да су Горани почели примати ислам знатно касније од својих суседа — „тек после Прве велике сеобе 1690. године.“¹¹⁰

Подаци из 1571, који се наводе за Нахију Гора, казују да је између 1452/55. и 1571. исламизација започета у Гори¹¹¹, али да је већина Горана (више од 80%) крајем XVI в. још била православно-хришћанска.

102 ПеМДПод, 74–76.

103 Позданих података о старини појединих џамија у Гори нема.

104 ЛМГО, 289.

105 БДунатпис, 45.

106 ЛМГО, 258.

107 „У читање речи 'црква' нисам сигурна, али је година тачна. По мом знању ово би био јединствен случај да се бележи у вези с једном џамијом некадашње постојање цркве“ (БДунатпис, 45).

108 ЦЈОсГ, књ. 3, 1098.

109 ЛИПо, 139.

110 ЛМГО, 269.

111 ПСАлСт, 828; ПеМДПод, 93.

40. Исламизација је у Гори дуго трајала, и за разлику од суседних области Љуме и Опоља, у којима је завршена до почетка XVIII века, у Гори православних хришћана има до 1856, када је умрла Божана, како сведочи њен знаменити потомак Петар Костић, професор Призренске богословије¹¹², а М. Лутовац¹¹³ наводи да је почетком овога века у селу Враништа живела хришћанка Тодорица.

По подацима које је добио од Симе А. Игуманова, П. Срећковић наводи 1865. да су се неки Горани „изтурчили давно, а неки тако недавно, да још до данас има 4 брата бројанина и њихна сестра Мара, пак су два брата турске а два друга брата и Мара српске вере.“¹¹⁴

Горани су исламизовани у већем броју после масовног егзодуса Срба из суседних области 1690. и 1737. На убрзање исламизације утицало је укидање Пећке патријаршије и потпадање под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Активност грчких попова и грчке цркве утицала је врло неповољно на одржање православља у Гори.¹¹⁵ Горани, како наводи Ј. Цвијић — „напоследку су се последњи у масама турчили поглавито у првим двама деценијама 19. века.“¹¹⁶

41. Исламизацијом су најпре захваћена нижа села, а најкасније Брод. Села у непосредном суседству са Опољем, после ране исламизације ове српске средњовоковне жупе¹¹⁷, била су под најснажнијим притиском, па су и најпре прешла на ислам.

На поступност и правац исламизације указују имена братстава у Гори. Словенских и уопште хришћанских имена нема у Рап, Крс, Љу, а највише их је у Бр:

Драгаш: *Драгашефци*; Кукаљане: *Ђуровци*, *Миљофци*; Радеша: *Ђурашкофци*, *Миљкофци*, *Томефци*, *Мешкофци*; Враништа: *Тодорофци*, *Јованофци*; Орчуша: *Тодорофци*, *Станкофци*, *Пејкофци*; Крушево: *Ђуљефци*; Брод: *Љекофци*, *Томофци*, *Богданофци*, *Миљенкофци*, *Смиљанофци*, *Вељанофци*, *Аврамофци*, *Пујефци* (< Попевци), *Вељашефци*, *Ђурђефци* итд.¹¹⁸

У нижим селима је више топонима турцизама.

42. Има аутора који исламизацију словенског живља у овом делу Балканског полуострва везују за богумилски покрет и за назив „торбешци“, којим се обележава словенска исламска етничка група у дебарском, скопском и полошком крају. А. М. Селишчев¹¹⁹ Горане назива Торбешима који су, можда, по

¹¹² КПЖПр, 47–48; КПМАут, 260.

¹¹³ ЛМГО, 269.

¹¹⁴ СПаСПа, 72.

¹¹⁵ П. Срећковић (СПаСПа, 92–93) детаљно описује „турчење“ у Гори налазећи да су недозаказ свештеника из Призрена и зулум опољског Кукли-бега натерали Горане да пређу на ислам; о овоме в. и ЈИПо, 140–141.

¹¹⁶ ЦЈОсн, 1098.

¹¹⁷ С. Пуљаха (ПСАлСт, 828) наводи да је у Опољу 1571. исламизовано 83% становника, док је у Гори проценат испод 18%. Ако се из Опоља изузме српска Билуша, проценат исламизације у Опољу је 95% (ПеМДПод, 93).

¹¹⁸ Уп. са ЦАОГ, 162–208.

¹¹⁹ САМПол, 406.

пореклу богумили.¹²⁰ Н. Докље¹²¹ сматра да су Горани пре примања ислама били богумили и име „торбеш“ објашњава погрдним називом за богумиле. Наводи као кључни доказ да се у околини Шиштевца, горанског села у Албанији, налазе два топонима који потврђују богумилско порекло Горана: Бабуни и Кудуђери. Од два информатора из овог села, у јулу 1995. године, нисам добио потврду да тих топонима има.

Н. Докље наводи и псовку *Ти гоним њоја и калуђера*.¹²² „Ово у смислу кад су обе стране слабе. Претпостављамо да овај извор потиче из времена буђења националне свести на крају сукоба између цркве (поп) и јеретика (калуђер).“¹²³ Претпоставка није убедљива, а псовка је, свакако, настала после примања ислама, док је у Гори још било хришћана, и то као последица религиозног антагонизма.

Као доказ о богумилском пореклу наводи се одсуство националне свести код Горана. „Ни код богумила није постојало одређено национално одређење нити посебна национална свест. Они себе не сматрају и не називају ни Србима, ни Бугарима, нити пак Македонцима.“¹²⁴

Одсуство националне свести узроковано је исламизацијом, а не богумилством. Горани који су се из Горе иселили као православни хришћани имају националну свест припадности српском или македонском народу (в. т. 20, 23, 27, 50, 57).

ДОСАДАШЊИ ПОМЕНИ О ГОРИ, ГОРАНИМА И ЊИХОВОМ ГОВОРУ

ЕТНИЧКО БИЋЕ ГОРАНА

43. Најстарије етничко одређење Горана налази се у Арханђелској повељи Стефана Душана из 1347–48 (СтД-САХ).¹²⁵ У Повељи су горанска села убројана у српска и супротстављена етнички влашким селима и арбанашким катуницама.

44. У најстаријем познатом турском поименичном попису који залази у српске пределе (КР 1452/55, оригинал у ВВА, Малије 12), а који захвата неке делове Повардарја, Подримља, Поибарја и Потарја, пописани су и предели од

¹²⁰ У горанском колективном памћењу нема трагова о богумилству. Горани себе не сматрају Торбешима, нити их Срби, Албанци, Турци овако називају. У Призрену и околини, у новије време, Торбешима зову словенску исламску групу у Сретечкој жупи.

¹²¹ ДНОД, ГГ бр. 6, стр. 3–4; ДНОД, ГГ бр. 7, стр. 3; в. и: ГГ бр. 7, стр. 3–4.

¹²² Провером на терену псовка није потврђена.

¹²³ ДНОД, ГГ бр. 7, стр. 3.

¹²⁴ Исто, ГГ бр. 7, стр. 3.

¹²⁵ Први оснивачки примерак повеље није сачуван. Друга верзија оснивачке хрисовуље написана је, како претпоставља М. Грковић, одмах након настанка прве (ГМПрВ, 189). Иако је хрисовуља нестала 1915. године, она нам је доступна пошто је у XIX веку двапут објављена — најпре је печатана 1862 (СтД-САХ) заслугом Јанка Шафарика, а други пут је штампана 1865. године у књизи Панте Срећковића *Ситан-пашиа* (СПаСпа).

Паштрика до јужног дела Шар-планине. Део овог пописа је и Нахија Гора. У КР 1452/55. набрајају се само лична имена, без икаквог придевка.

Део Дефтера који се односи на Нахију Гора превели су М. Пешикан и О. Зиројевић. М. Пешикан, после анализе ономастике Горе и суседних области, у ПеМДПод закључује да је антропонимија Горе из средине XV века несумњиво српска (в. т. 24–25).

45. И. С. Јастребов, руски конзул у Призрену, у другој половини XIX века обишао је Гору и о њој у два рада оставио обиље етнографских, историјских, географских података. Оба текста су слична, мада је онај из књиге *Старая Сербия и Албания* (ЈИССер) са више података. У *Податцима за историју српске цркве* (ЈИПо) нема много етнографског материјала.

У обе књиге за И. С. Јастребова Горани су Срби, а у етнографском смислу не разликују се много од Срба у Сретечкој или Сиринићкој жупи.

У ЈИСер (стр. 91) И. С. Јастребов наводи да су у време његових обилазака у граничним селима Горе, Шајновцу и Плајнику¹²⁶, становници говорили српски и да су Горани са њима имали женидбене односе. У истој студији је и податак да је у Гори, у другој половини XIX века, било случајева да је син био муслиман, а отац хришћанин (стр. 96).

46. Путописац Спиридон Голчевић (ГоССМ, 204) оставио је помене о Горанима у XIX веку. Подаци су оскудни и из друге руке, а о области и Горанима дошао до података у Галичнику:

„На једном огранку Шар-планине живе други српски одметници, који су такође делимично заборавили свој језик, те говоре неком мешавином српског и арбанашког наречја. Ови се називају Горанима.“

47. Пантелија Срећковић у СПаСПа упућује на чување српске православне традиције у Гори средином XIX века (стр. 72–73).

48. М. Б. Веселиновић наводи 1890. године (ВеМШар, 204):

„У главноме на шарским обронцима живе Срби у већини, сем на западној страни доњег Дебра и Љуме а и они су већином као они у Гори и Опољу (жупама између Призрена и Љуме) поарбанашени Срби који се због тога зову Арнауташима за разлику од правих Арнаута.“

49. Јефто Дедијер (ДеЈКос, 247) наводи податке према књигама И. С. Јастребова:

„Горани представљају српско муслиманско становништво које се од околног арбанашког и арнауташког становништва знатно разликује и по језику и по целој духовној култури.“

¹²⁶ Именослов села Плајаник (сада Плајник) из 1571. је, како наводи М. Пешикан, албански (ПеМДПод, 3), па овај податак И. С. Јастребова треба прихватити с резервом с обзиром на експанзивност албанског етничког елемента на овој територији.

50. Петар Костић, пореклом Горанин из породице Лековаца¹²⁷, чији су се преци средином XIX века из Брода преселили у Призрен да би избегли исламизацију, у КПЖПр на више места говори о Гори.

„Пре 50–60 година путници за Свету Гору имали су за вођу Марка Чучулевића, родом из Брода у Гори, који их је спроводио до манастира у Светој Гори“ (стр. 45).

„1820–1821. у Броду је живело још неколико српских породица које нису примиле ислам: Јанкулићевци, Тољовци, Куковци, Чучулевци, Штањовци и други“ (стр. 47–48).

На стр. 100–101 налази се списак православних српских цркава у Гори.

1934. године, у часопису *Јужни преглед* IX (стр. 259–266), штампана је *Моја аутобиографија* П. Костића (КПМАут). Аутобиографија садржи како личне податке тако и опис друштвених, националних и политичких прилика у којима је аутор живео.

1997. год. објављена је *Аутобиографија* П. Костића (КПАут). Основни текст није аутограф П. Костића, већ, како је назначено на крају рукописа: „Ове аутобиографије писао је по упутству“ Добривоје Нешковић, ученик четвртог разреда Призренске богословије. Иако рукопис није датиран, на основу текста може се тврдити да је настао 1929. и 1930. године.

Од интереса за рад *Говор шарџанинске жује Гора* је део *Моја старина* (стр. 21–25) у коме П. Костић говори о Гори, исламизацији, о исељеним православним српским породицама.

51. Ј. Х. Васиљевић (ВаЈМус) наводи:

„...мада је сва Гора српског порекла“ (стр. 23).

„Потурчењаци у призренском Броду су до скоро празновали св. Пантелејмона по православном календару“ (стр. 42).

52. За схватање еничког бића Горана значајна је студија Милисаву Лутоваца *Гора и Ојоље* (ЈМГО). На основу историјских извора и резултата детаљних теренских истраживања, М. Лутовац закључује да су Горани српског порекла. Студија пружа, поред географских, и обиље етнографских података.

53. *Enciklopedija Jugoslavije* (ЕЈуг, одредница Gora): „Stanovnici, najvećim delom starosedeoci srpskog porekla, održali su se primanjem islama u XVI, XVIII i početkom XIX v. Docnije su asimilovali srpsko stanovništvo potisnuto iz Albanije, jedan broj doseljenih stočara Makedonaca i nekoliko arbanaških porodica.“¹²⁸

¹²⁷ Петар Костић је највиђенији Горанин православне вере. Родио се у Призрену 1852. године. Био је наставник Призренске богословије, вршилац дужности ректора и ректор Богословије од 1873. до краја XIX века, а од почетка XX века до 1920. год. секретар Рашко-призренске епархије.

П. Костић је један од најзначајнијих Срба у Старој Србији, посебно је значајан његов рад на ширењу просвете и националне свести.

Објављивао је чланке из историје цркве и етнологије.

О животу и раду П. Костића в. БВПК.

¹²⁸ ПЂГора, 491.

54. Лакић К. Аковић (АкЛК), аутор студије која је настала као реакција на тврдње да су Горани Македонци, Албанци, Турци, Власи, сматра да је порекло Горана несумњиво српско, а то образлаже српским и турским историјским изворима, затим посматрањем ширег историјског контекста и места Горе у њему.

55. Митар Пешикан (ПеМПрГ), говорећи о топонимији Горе времена Стефана Душана, наводи да су топоними типично српски и да се на основу тога може тачно просудити да су Горани пре исламизације били православни Срби. Наводећи и податке из турских дефтера из 1455. године, аутор закључује да је антропонимија у њима чисто српска.

За одређење етничке припадности Горана у XV веку од највећег значаја је студија М. Пешикана *Сџара имена из Доњег Подримља* (ПеМДПод). Аутор детаљно разматра српске и турске изворе из XIV, XV, али и каснијих векова, о именима у доњем делу слива Белог Дрима. Анализирајући историјску ономастичку грађу из Горе XIV–XV века, М. Пешикан закључује да су имена Горе из овог времена српска (стр. 74–75).

Више о ПеМДПод в. т. 24–25.

56. У књизи *Задужбине Косова* (ЗКос) налази се попис свих места Косова и Метохије са српским споменицима. Обрађена су и села Горе са подацима о црквама, манастирима, црквиштима, гробљима.

57. Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ објавио је три књиге научноистраживачких резултата Пројекта *Развојно-програмске и фундаментално-апликативне научне основе убрзаног развоја шарпланинских жупа Гора, Ојоље и Средска*.¹²⁹ Рад на Пројекту одвијао се између марта 1991. и јуна 1994. Објављени резултати тичу се различитих научних области и дисциплина. У монографијама су обухваћени: геологија, физичка географија, геоморфологија, биогеографија, екологија итд., затим антропогеографија, демографија, фолклористика, социологија, дијалектологија, културологија итд.

У првој монографији (*Шарпланинске жупе Гора, Ојоље и Средска. Одлике природне средине*) (ШЖГОС 1) за проучавање ГГ од значаја су подаци о географским условима за формирање шарпланинских жупа, затим о географским предусловима за етнојезичке контакте и правце таквих контаката. У ШЖГОС 1 од значаја за проучавање ГГ су прилози РМГеЕтГе и НСГран.

У другој књизи пројекта (*Шарпланинске жупе Гора, Ојоље и Средска. Антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*) (ШЖГОС 2) у средишту пажње је стварање и опстанак посебних етничких група Шарпланинске области, њихова етногенетска сродност и етнокултурна слојевитост. Поред ових тема, које су интердисциплинарно објашњене, посебна пажња посвећена је миграцијама становништва. У ШЖГОС 2

¹²⁹ Сиринићка жупа, као део Шарпланинске области са српске стране, истражена је између 1988. и 1990, а део резултата тих истраживања објављен је као Посебно издање Института „Јован Цвијић“, св. 37/1–III — *Општина Шћирце (Сиринићка жупа) — комплексна научна студија о природним, демографским, друштвено-економским и културним основама развоја*.

о Гори и Горанима говори се у 16 прилога. Од посебног значаја за схватање дијалекатског стања ГГ су прилози: РМАЕГОС, АДЕТид, МлРГорГ, НДЕткСтер, ИМиКултБ.

У трећој књизи Пројекта (*Шарџанинске жупе Гора, Ојоље и Средска. Друштвено-економски развој (и прошлости-садашњости-будућности)*) (ШЖГОС 3) објављени су резултати научностручних истраживања о објективном сагледавању друштвено-економског развоја Области у ближој и даљој будућности.

58. Осамдесетих година овога века у Македонији је дошло до знатног интересовања за Гору и Горане. Повремено је долазило до полемика о етничком бићу Горана у дневним листовима Македоније и Србије, па је број новинских чланака знатан. У тврдњама да су Горани Македонци-муслимани полази се од лингвистичке чињенице о сличности горанског говора са западномакедонским, а занемарују се историјски извори — српски, турски, истраживања Ј. Цвијића, М. Лутовца, пренебрегава се чињеница да су Горани већ стотинама година живели у српској држави пре исламизације и да у традицији има трагова свести о српском пореклу.

Други аргумент у доказивању о македонском пореклу Горана у овим написима је фолклор, у коме има много балканистичког.

а) Посебно је у македонизовању Горана био активан Нијази Лимановски, који је 1985. покренуо својим интервјуом (ЈНМС) низ етничких и језичких питања са ставом да су Горани Македонци-муслимани.

б) Бранко Кавкале (КБрТе) Гору сматра интегралним делом македонске етничке и језичке територије.

в) Блаже Ристовски (РБЕтн), тврдећи да су Горани Македонци, одбацује резултате истраживања М. Пешикана (ПеМПрГ) о српској топонимији и антропониими Горы у српским и турским средњовековним изворима релативизујући историјске споменике, истраживања М. Лутовца, закључак Ј. Цвијића о етногенези становништва Горе, западне Македоније и суседних предела Албаније.

г) Божидар Видоески Горане сматра Македонцима: „Една поголема компактна група исламизирано македонско население со македонски мајчин јазик живее во областа Гора на српската и албанската територија.“¹³⁰

ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ ГОВОРА

59. В. Кънчов 1900. године наводи:

„Говорътъ имъ е много чистъ, замазенъ е от арнаутски примѣси и носи всички отличия на дебърското българско нарѣчие.“¹³¹

Јордан Иванов дефинише вокалски систем и лексику:

¹³⁰ ВБислМ, 5.

¹³¹ КВГо, 102.

„Вокалната система е като во скопската Блатия и во Каршијака. Речникот е сжшо такв.“¹³²

Стефан Младенов:

„Во околноста на Призрен треба да се изткне наличието на чисто бугарски елемент во планинската местност Гора, кадето направих моите записи през 1916. г.“¹³³

У карти приложеној уз ову студију горански говор је у оквиру бугарског језика.

60. А. М. Селишчев у двама студијама, располагајући оскудним подацима¹³⁴, навео је неке особине ГГ. На основу поменутих имена горанских села може се претпоставити да аутор није био у Гори. Тако се наводи: Млика (м. Млике), Диканци (м. Диканце), Кукољане (м. Кукаљане), Врапча (м. Рапча).

а) У САМПол (стр. 408–409) наводи се да су *tj, *dj дали *k', z'*, а, како мој материјал говори, вредности су африкате *h, h'*; наводи се да се чува *йьс* и *йас*, а лексема гласи *йес*; наводи се редовна декомпозиција *p* у *эp*, а *p* — осим факултативно у иницијалној позицији, чува фонолошки статус; наводи се да је присутна аналитичка конструкција *на* + ОП у дативском значењу, а оваква конструкција није потврђена у ГГ.

За илустрацију ГГ наводе се стихови који нису из овог говора:

„Твоје роци две бувалки,

Твоје лико два колапа“ (стр. 313).

Иначе, добро је уочена судбина назалних вокала, полугласника, неки глаголски наставци, прозодијски систем.

А. М. Селишчев ГГ у дијалекатској карти уз САМПол смешта у северозападне македонске говоре.

На више места А. М. Селишчев одређује припадност ГГ западномакедонском наречју, и још ближе полошким говорима:

„И во далеком прошлом и во более, позднее время эти говори находились во близкой связи между собой. К ним примыкали говори за Шар-планиной, во Призренской Горе“ (АМСПол, 401).

ГГ је, закључује А. М. Селишчев, најближи говорима Горњег Полога (САМПол, 74).

б) И у другој студији (САМСлов) аутор наводи да Горани говоре онако како се говори у северозападној Македонији. Утицај албанског језика и Албанаца на Горане изразит је, тврди Селишчев, због заједничке религије (стр. 3).

¹³² ИЈБА, 43.

¹³³ МСБЕ, 360.

¹³⁴ САМПол, 408.

61. И. С. Јастребов саопштава опште оцене о ГГ:

а) „Становници горе свих поменутих села Горске жупе говоре чистим српским језиком; особито су жене њихне сачувале тај језик у његовој првобитној чистоћи. Мушки већ мешају у говору турске или бугарске изразе; ово је стога, што се они скитају по Румелији сваке године по неколико месеци, где продају салеп и бозу, да би тиме коју пару стекли за издржавање. Од скоро су почели више се привикавати турском језику, јер им је потребан у војсци. Али ипак они не могу оставити свој језик, јер им жене другог језика не знају.“¹³⁵

б) У ЈИСер (стр. 95), поред општег става о ГГ као српском говору, И. С. Јастребов наводи и неке дијалекатске црте ГГ. Подаци су непоуздани. Тако наводи да Горани кажу *дожд* (м. *dósh*), *њас* (м. *њ́с*), *сос* (м. *со*).

62. Спиридон Гопчевић (ГоССМ, 204) пише 1890. да Горани говоре неком мешавином српског и арбанашког језика, што језички материјал не потврђује.

63. Ј. Дедијер (ДеЈКос, 248) 1913. парафразира И. С. Јастребова и С. Гопчевића:

„Нарочито лепо српски говоре њихове жене. Мушкарци, идући по гурбетлуку и мешајући се с Арбанасима, почели су да кваре свој српски језик.“

64. М. Лутовац саопштава интересантан закључак да „горански говор је по речнику врло сличан српском у Средској жупи. Међутим, по другим језичким особинама он држи средину између говора и на једној и на другој страни Шар-планине.“¹³⁶

Добро је уочено и да је ГГ доста уједначен, а да су разлике присутне на релацији: планинска села — долојштанска села (жупска) (стр. 54).

Продор језичких црта из околних говора, ближих или даљих, М. Лутовац објашњава утицајем других средина на печалбаре (стр. 54).

У мом материјалу није потврђен закључак: „Радни придев има две варијанте. У Броду, Диканцу, Баћкој, крајње *Л* претвара се у *У*: *био=биу*, а у Враништу између *Ф* и *В*: *био=биф*, *бив*“ (стр. 54).

65. У Енциклопедији Југославије у одредници *Gora* наводи се: „Sačuvani su stare tradicije i običaji, kao i čist srpski govor“¹³⁷, да би у одредници *Gorani* било саопштено: „Narečje im je vrlo blisko makedonskom govoru Donjeg Pologa.“¹³⁸

66. Р. Младеновић о ГГ говори у неколико радова.

а) У раду *Горански говор у односу на граничне македонске и граничне српске говоре* (МлРГГ), упоређујући стање у граничним македонским и српским говорима са оним у ГГ, доноси закључак о ГГ као прелазном говору.

б) У раду *Горански говор* (МлРГорГ), на основу истраживања дела ГГ у Србији, описан је ГГ, саопштен је закључак о пореклу говора, анализирана је

¹³⁵ ЈИПо, 138

¹³⁶ ЛМГО, 282.

¹³⁷ ПЂГора, 491

¹³⁸ РубГора, 491.

лексика. Уочава се да постоји видна подударност у лексичи северних и северо-западних македонских говора са П-Ј, К-Р и архаичним црногорским говорима, а ГГ својом лексиком представља део ареала.

в) У раду *Падежне дистинкције у говорима Шарпланинске области* (МлРПадД) разматра се именска флексија у сретечком, горанском и сирињском говору и закључује да је опстанак неких падежних облика (Гјд., Љд. и мн.) у ГГ чување старине под утицајем сличног стања у оближњим српским говорима. Наставци неких падежних облика (-м у Дмн., -и у Дјд. им. на -а) упућују на везу ГГ са оближњим македонским говорима.

г) У раду *О једном периферном српско-македонском говору* (МлРПерГ) размотрен је однос ГГ и околних говора и језика кроз језичка прожимања, како словенско-словенских тако и словенско-несловенских. Износи се закључак да ГГ показује низ сличности са северозападним македонским, шарпланинским српским говорима, а неке подударности постоје и са јужнометохијским.

д) У краћем прилогу *Горанци говоре горански* (МлРГв) саопштен је став да је ГГ специфичан језички систем који се не може сврстати само у македонске или српске говоре.

ђ) У МлРСудБЛ разматра се судбина -л на крају слога у говорима на југозападу Косова и Метохије. На овом простору сучељавају се две иновације: П-Ј -(j)a и иновација оближњих македонских говора -ј. ГГ се — судбином овога гласа — посматра као ивица једног дијалекатског и језичког подручја.

67. а) А. Цоговић у раду о горанској народној поезији (ЦАНаС) узгред говори и о ГГ, парафразирајући неке наводе из МлРГГ. На основу материјала из књиге Х. Хасанија *Горанске народне њесме* износи и своја запажања о говору. Замера што је негде *њива* а негде *нива*, затим што је у песмама негде *вечера* а негде *већера*, не уочавајући поремећаје у дистрибуцији африката. Наводи неколико примера за деклинацију: „*дур ми дојде од Кавала*“ сматрајући подвучени облик Гјд. им. *Кавал*, а *Кавала* је ОПјд. им. *Кавала*; у „*дојди дома*“ прилошку јединицу *дома* сматра флективном формом именице *дом*.

б) У раду *Ономастичка Горе* (ЦАОГ) А. Цоговић је објавио обимну ономастичку грађу која пружа, највећим делом, поуздану слику из овог сегмента ГГ.

У *Уводу* аутор бележи и „више верзија о пореклу Горанаца, која су у ствари народна предања, научним изворима непотврђена.“

Анализирана ономастичка грађа пружа интерсантне закључке о великој разуђености именских форми, али и других облика антропонима.

Други део *Увода*, у коме А. Цоговић разматра говор, парафразирајући, не увек успешно, прилоге МлРГГ и ВБМл, не пружа поздану слику ГГ. Тако се наводи да је одсуство *x* општа карактеристика овога говора (стр. 41), па се овај глас не бележи ни у ономастичком материјалу, где га, на основу грађе којом располажемо има, посебно у Броду. Наводе се *k* и *z* као алофони *ћ*, *ђ* (стр. 48–49). Не уочава се различита палаталност *љ*, већ се изводи закључак „фонема *љ* је очврсла и даје *л*“ (стр. 47); наведени рефлекс *ол < љ* (*јаболко*) (стр. 47)

нема потврда у мом материјалу. У грађи којом располажем нема потврда са опстанком сугласничких група од два опструента различите звучности, које А. Џоговић наводи (*Абка, Ибка, Рабч'е*) (стр. 50–51).

Није у систему, по мом материјалу, ни синтетички компаратив *сѡареја* (стр. 42), затим *сонце* (стр. 42); *-и-* у *Млике* сматра се икавизмом (стр. 42–43).

У навођењу ономастичког материјала наводе се примери са преношењем акцента са тросложне речи на ултиму претходне (в. т. 95), што мој материјал не потврђује.

68. Павле Ивић ГГ сматра говором са изразитим несрпским особинама.¹³⁹ На другом месту наводи: „Најзад, муслиманско словенско становништво у Призренској Гори, у крајњем јужном делу Покрајине, говори дијалектом чија је западномакедонска подлога очигледна.“¹⁴⁰

69. Првослав Ралић¹⁴¹ ГГ убраја у македонске говоре, пошто одредницу: Харун Хасани, Горанске народне песме (в. XXГор) убраја у македонске изворе (стр. 131).

70. Божидар Видоески је о горанском говору писао у више радова.

а) Први рад — *Говор на њолошкије села Урвич и Јеловјане* (ВБУЈ) — односи се на горански исељенички говор у полошким селима Урвич и Јеловјане, али и на остали део ГГ. У студији су саопштени и закључци који у мом материјалу нису потврђени. Тако се саопштава да у ГГ *д* редовно прелази у *-ов* (стр. 23), затим да *-л* на крају слога редовно даје *-в* и у Броду (стр. 27), *х* се среће само у издвојеним лексемама (стр. 24). Наводи се да се *чеј* јавља само у Урвичу и Јеловјану, док је у осталим горанским селима *чи* (стр. 29), а *чеј* је, поред *чи*, како је у материјалу којим располажем, присутно у целој Гори. Саопштава се да се у 3л. мн. презента свих глагола уопштио наставак *-еиѡ*, а да се *-иѡ* губи само у урвичко-јеловјанском говору глагола *-а* групе (стр. 29), што мој материјал не потврђује (в. т. 800).

б) У раду *Фонолошкиоѡ систем на село Млике* (ВБМл) дат је фонолошки опис говора села Млике урађен по принципима Југословенске комисије за Општесловенски лингвистички атлас.

Иако су закључци донети на малом броју примера, овај рад пружа поуздану слику фонолошког система дела ГГ.

Неки закључци изнети у раду нису потврђени у мом материјалу:

Изворна сугласничка група *вн* у *сѡовна, сѡовниче* објашњена је дисимилацијом у групи *мн* (стр. 130);

Сугласничка група *вн* у медијалној позицији није стабилна, како се наводи (стр. 131), пошто су у ГГ уочени, како мој материјал говори, поред облика са *вн*, и облици са групом *мн* (в. т. 412).

¹³⁹ ИПИСхД, 38.

¹⁴⁰ ИПИО 3, 216.

¹⁴¹ РПЛП.

в) У раду *Горанскиоѝ говор* (ВБГГ), најпотпунијем и најпоузданијем прилогу овога аутора о ГГ, на тридесетак страна разматра се фонологија, прозодија, именска флексија, глаголска флексија, лексика. На крају су три дијалекатска текста, сва три из Брода.

Слабости овога рада произилазе из непоузданог дијалекатског материјала којим је аутор располагао, пошто су му главни информатори били млађи мушкарци, печалбари, од 40 и 17 година, који су већи део живота провели у Македонији. Користи се, затим, фолклорни материјал (в. ХХГор, РБГор). Истраживање је вршено, како аутор наводи, у малом броју места — у Броду, делимично у селима Млике и Диканце.

Неки закључци о ГГ нису потврђени у мом материјалу:

У раду се уместо *ћ* и *ђ* бележе *к', з'* (в. т. 258–261);

Није потврђен закључак о генерацијској неутрализацији *к, з* у групама са *и, е*, затим о томе да је ово општа особина ГГ (стр. 49) (в. т. 344–348);

Нису потврђени закључци о судбини *х*, засновани на фолклорном материјалу. Наводи се *х* нормалне фрикации за долојштанска села (стр. 48). Наводи се, затим, звучни спирант *γ < х* пред сонантима (стр. 48); у мом материјалу је потврђено само *з* (*јагна, Магмуѝ*);

Без потврда је *снага < снага* (стр. 51);

Није потврђује закључак о фонолошкој неутрализацији *њ* фонемом *и* „во поголемиот дел на горанските села“ (стр. 51) (в. т. 272–275);

Није потврђено да је етимолошко палатално *љ* „затврднало до степен на алвеоларен глас /Л'/“ (стр. 52) (в. т. 288–295);

У *ѝлајнина* се *ј* пре може објаснити антиципацијском палаталношћу (в. т. 357г), него извођењем из *ѝладнина* (стр. 55), пошто порекло именице не упућује на *ѝладне*¹⁴²;

У прозодији се не уочавају поремећаји у антепенултимској акцентуацији (стр. 57–58);

У именској флексији је добро уочен систем, али има и навода који нису потврђени у мом материјалу. Тако се наводи и *двојца л'уѝе* (стр. 59), а мој материјал потврђује само *двајца љуђи*;

Није уочен деклинациони тип *Суљо — Суља — Суљу*, већ се наводи, као општа особина, тип са проширењем основе (стр. 60);

Нису потврђене у мом материјалу форме чланованих именица *чујекуному* (стр. 61) (в. т. 743–744);

Нису потврђени ни неки облици личних заменица који се наводе на стр. 64: *нејзи гу, њима ги, ни гим*. *Гим* је, по мом материјалу, дативна множинска енклитика.

¹⁴² СПЕРеч 2, 675 „planina“

У одељку о глаголској флексији добро је уочен систем облика и њихово грађење, али има и закључака који нису потврђени у мом материјалу:

У свим местима у 3л. мн. гл. *-а* презентске групе нема наставка *-и* (в. т. 800), а не само спорадично у селима Брод и Млике (стр. 66);

Није потврђено грађење одричног футура конструкцијом *нема да* + презент (стр. 69), пошто ова конструкција има модално значење, а одрични футур гради се конструкцијом *неће* + презент (в. т. 837).

На крају рада саопштава се закључак о природи ГГ: „Тој ни се представува како преоден међу призренскиот и тетовскиот“ (стр. 73).

г) У раду *Говорише на исламизиранише Македонци во Зайадна Македонија* (ВБИСЛМ) Б. Видоески разматра говор исламизованог словенског становништва у неколико географских региона у албанско-словенском пограничју на територији која се једним делом наслања на Гору. Рад пружа обиље података о жеровничком, дебарском, дримколско-голобрдском и горанском говору. ГГ је представљен као периферни ЗПМ говор: „Говорот на набројаниве села по неговиот фонолошки систем и по граматичката структура во целина и на синхронен и на дијахронен план влегува во состав на македонскиот дијасистем“ (стр. 9). Аутор закључује да се ГГ, по извесном броју црта, везује за ЗПМ периферне говоре на правцу Гостивар–Река–Дебар–Струга–Охрид, или са једним његовим делом, а делом својих особина наслања се на доњополошке и оближње П-Ј говоре (стр. 10–11).

У раду су наведене дијалекатске особине које су већ поменуте у другим радовима овога аутора, па се тако наводе и неке карактеристике које нису потврђене у материјалу којим располажем (*викајей*, *берат*, *ња гу*, *сџарцишому* итд.).

д) Б. Видоески и у другим радовима помиње ГГ. Тако ГГ дефинише као „торбешки говор, сосема периферен“ у прелазној српско-македонској области.¹⁴³ На другом месту добро је уочена чињеница: „Во областа Гора, на западната страна од Шар-планина, има поголемо говорно шаренило.“¹⁴⁴

71. Проф. А. Пецо, говорећи о судбини *x* у српскохрватским и македонским говорима, ГГ дефинише као „својеврстан прелаз између два сусједна и братска језика, српскохрватског и македонског језика.“¹⁴⁵

72. За Српскохрватски/хрватскосрпски дијалектолошки атлас обрађена су два пункта ГГ — Брод и Враниште. Слабост оба упитника је у недовољно поузданим информаторима, па и некритичком односу према грађи.

а) Брод је обрадио Благоје Чупаревић, августа 1963. године. Анкетирани су Горани рођени 1878, 1881. и 1895. Овакав избор информатора могао је да пружи интересантан материјал за поређење са актуелним стањем, пошто су они владали системом усвојеним пре више од столећа. Чини се да је у говору анкетираних било неаутохтоних црта, а испитивач је према њима био некритичан.

¹⁴³ ВБПМКонт, 13.

¹⁴⁴ ВБМК, 34.

¹⁴⁵ ИАИФ, 420.

У Упитнику се наводе црте које нису потврђене у мом материјалу:

Наводи се *чул*, *чуф* (у Бр само *чуу*);

Наводи се да *-л* на крају слога даје *w*;

У примерима који се наводе финална вокалска група *-oi* редукује се у дифтоншку секвенцу *-oi* (у мом материјалу вокалска група је стабилна);

Смије и *смјеје* (у мом материјалу само *смије*);

Наводи се *p* с декомпозицијом *рѣ* (*рѣбей*); полугласност се, по мом материјалу, развија испред *p*;

У 1л. јд. аориста не бележи се наставак *-x*, који је иначе у бродском говору изразито стабилан (в. т. 812); *x* се не бележи ни у другим позицијама ни примерима, у којима је, иначе, присутно (*ме*, *сѣра*, *видо*, *имаме* м. *мех*, *сѣрах*, *видох*, *имамхе*);

У мом материјалу није потврђено *-фме*, *-фѣе* (*кујуафме*, *видофме*) у наставцима за облик. Није потврђено ни *идесме*;

Ѣ се бележи: *ћ*, *ћѣ*, *ћк*, *к*; у мом материјалу нису потврђене последње две вредности;

Не уочава се фонолошка неутрализација *к*, *г* (+ *и*, *е*) (*руке*, *ноге*, *руки*, *ноги*);

Бележи се група *-дн-* у *оѣидне*, *сѣдне*, која у мом материјалу није потврђена;

Бележи се *глаћ* и *глад*, *нокоћ* и *нокѣи* (у мом материјалу само *гладћ*, *нокоћ* — *нокћи*);

Огењ према *ођен* у мом материјалу;

Фонолошка неутрализација *л* (+ *и*, *е*) факултативна је (у мом материјалу доследна);

Цѣѣла према *цѣфѣла* у мом материјалу;

Дѣбина према *длѣбина/длѣбина/длѣбина* у мом материјалу;

Окић, према *оћек* (в. т. 353д) у мом материјалу;

свѣзди (*цвѣзде* у мом материјалу);

Дѣждои (*дѣжои* у мом материјалу);

Шѣесе/шѣјесе (*шијесе* у мом материјалу);

У 3л. мн. през. глагола *-а* групе наводи се *шѣѣаеѣ*, *цѣлѣаеѣ*, *даѣаеѣ*.

Обадве (*обедве* у мом материјалу);

Поред *сѣкој*, *сѣи*, наводе се и облици који нису потврђени у мом материјалу — *сѣѣе*, *сѣкој*;

Наводи се само *чи* (у Бр доминира *чѣј*);

Кѣде/каде није потврђено у мом материјалу, већ је само *ћѣде*;

Заменица-речца *се* је у мом материјалу, скоро по правилу, испред глагола; у Чупаревићевом је скоро по правилу иза.

б) Враниште је обрадио Алија Џоговић 1987. године. Информатор је млађи мушкарац који је средњу школу учио у Београду.

Неке језичке црте које се наводе за Вр нису потврђене у мом материјалу:

А. Џоговић не уочава *x* у фонолошком систему;

Не уочава се флукутирање у артикулацији *љ* (етимолошког, *л + и, е*), мада се констатује фонолошка неутрализација *л (+ и, е)*;

Изводи се закључак о доследном умекшавању *ш, ж, ч, џ (+ и, е)*, а појава је факултативна и без много потврда;

Присутна је несигурност у бележењу слоговних ликвида у вокалној служби, али се добро уочава развијање полугласничког призвука испред *р* у иницијалном положају, па и његовом декомпоновању (*љрбеш*). Бележи се *дљгаиша* и *дљга* са декомпозицијом у двофонемски скуп;

Облици с јотовањем лабијала (*љсљавл'ен*) без потврда су у мом материјалу;

Поред *внљка* наводи се и *унљци*;

Бележи се *а м. э* у *бакардан, јаганца, љомљвзена*;

Црљшн'а и *чрљшн'а* (у мом материјалу само *црљшн'а*);

Пајк (у мом материјалу *љајак*);

Цвљшала (у мом материјалу *цљфљшала*);

ѐшљер (у мом материјалу *љсљер*).

Наводи се двадесетак синтагма са синтагматским акцентом типа *малова-л'исица, малового-медведа*. У мом материјалу, међутим, преношење са тросложне именице на ултиму детерминативне речи у Вр није потврђено.

Наводи се за Зл. мн. личних заменица систем: *ѐни, ѐне, ѐна*. У мом материјалу је уопштено *ѐни* за све родове, ретко је *ѐне* за ж.р., непознато је *ѐна* за с.р. (в. т. 594);

Није потврђено наведено П-Ј гу;

Датив заменице *шѐму* није потврђен у мом материјалу;

Није потврђено у ОПјд. *муш (< муж)*;

У мом материјалу нису потврђени *жњљшва, љљсна*, већ само *жљшва, љљсма*;

Без потврда су бројне именице типа: *чљшворојца, љљшоројца, љриљшоројца* итд.

Нису потврђени збирни бројеви *двујљ-деца, љријљ-деца*;

Није потврђен наставак *-љш* у Зл. мн. презента глагола *-а* презентске групе. Наводи се *зљриљш, љљл'љш*, а оваквих облика, по мом материјалу, има само у Рап, Крс, Ор;

Не уочавају се наставци *-љме, -љше, -ља* у мн. аориста и имперфекта, а у мом материјалу је обиље примера с овим наставцима;

У мом материјалу нема потврда за имперфекат типа: *ја седљеше, седљеме, седљљше; љљчљеше, љљчљљше*;

У примерима А. Цоговића некада се у истој парадигми наводе облици различитог глаголског вида (*ја њана, ти њанујеш*); оваквог поремећаја у глаголском виду нема у мом материјалу;

Нису потврђене ни језичке црте присутне у примерима: Они су кажал'е, Они су го дигнал'е — пошто у 3л. јд. и мн. перфекта нема помоћног глагола; у мом материјалу нема имперфекта *бѣсме, бѣсѣ*;

У мом материјалу Дјд. придевских речи није потврђен с наставком *-ом* (*н'еговом, њосѣаром*), већ само са *-ому*.

НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО¹⁴⁶

73. П. Срећковић, позивајући се на неког путника, наводи песму певану уочи Божића у Жупи (Гори).¹⁴⁷ Песма не припада горанском говору, а може се везати („Да се родив мушка дјеча/, „А и женски јагањчићи./амин.“) за сиринићи или јужнометохијски говор, највероватније призренски.¹⁴⁸

74. Песма, игра, инструментално извођење, као духовни облици колективног испољавања Горана, садрже различите слојеве и утицаје.¹⁴⁹

Етнографске и етномузиколошке карактеристике Горе најпотпуније су осветљене у ШЖГОС 2 у низу прилога.

а) Горански традиционални свадбени обичаји описани су у ДЗСвадО. 3. Дивац закључује да постоје бројне варијације у различитим селима и да су разлике највеће између најудаљенијих села. За Гору је, закључује она, карактеристично да се традиционална свадба — са малим изменама — добро одржала (стр. 200).

б) Етномузиколог Сања Станковић (ССаМузИг), разматра музичко-играчке карактеристике горанског фолклора. У раду су саопштени резултати истраживања двогласног певања жена, затим инструментално извођење на шупељки, кавалу, полукавалу и певање уз тамбуру — својствено само мушкарцима.

Закључује се да се са сигурношћу може рећи „да горанско вишегласје припада двогласном певању старије сеоске традиције која је карактеристична за Србију, Босну и Херцеговину и Македонију“ (стр. 206). Поредити начине певања у Гори са певањем народа који окружују Горане, пре свега певањем Арбанаса, аутор уочава битне разлике (стр. 206).

в) Миодраг Васиљевић, етномузиколог, први је у већем обиму прибележио горански фолклор. У књизи *Југословенски музички фолклор I* (ВаММузФ) објављено је 46 горанских једногласних мушких песама без музичке анализе

¹⁴⁶ О антропогеографској, етнографској и фолклорној грађи о Горанима в. РМиАЕФ.

¹⁴⁷ СПаСПа, 72–73.

¹⁴⁸ Књига *Синан-џаша* настала је, како аутор наводи: „Осим дипломе душанове, која је намињена србима у Старој Србији све ми је остало набавио и казао г. Сима А. Игуманов, што он зна, или што је чуо од своје мајке и бабе, или што знају сви људи у Косову, или што се нашло записано у дневнику његовог брата игумана Аксентија“ (СПаСПа, 2).

¹⁴⁹ ССаМузИг, 202.

грађе. М. Васиљевић наводи да су Горани у Гору доносили певачки материјал са ширег балканског простора, где су боравили у печалби или се кретали са бројним стадима.

г) Данкиња Бирте Треруп (В. Траегур) музичку традицију Горе истраживала је двадесетак година после М. Васиљевића и том приликом забележила разноврсну и етномузиколошки значајну грађу. Објавила је два рада о музици Горе на српском језику: *Dvoglasno pjevanje u prizrenskoj Gori* (ТБДВП) и *Народна музика Призренске Горе* (ТБНМуз).

д) У *Анџологију народних лирских њесама* Владан Недић (НВАНт) уврстио је и део песама из књиге М. Васиљевића (ВаММузФ).

ђ) Институт за фолклор у Скопљу је између 1967. и 1970. године снимио већи број горанских народних песама. На основу овог материјала настала је студија Б. Ристевског *Горански народни њесни* (РБГор). Аутор сматра горански фолклор македонским. Уз студију су штампане и 133 песме.

е) 1987. године појавила се значајна књига *Горанске народне њесме* Харуна Хасанија (ХХГор), Горанина из Баћке. Књига садржи велики број песама — 421, успешно класификованих у десет мотивских целина; од значаја је и то што су некада бележене и различите варијанте истих песама. Наведени су основни подаци о казивачима песама (укупно 161). На крају је речник мање познатих речи, највећим делом турцизама.

Књига Харуна Хасанија, поред тога што сведочи о горанској разноврсној и богатој поезији, без сумње, нуди и значајну грађу за различита истраживања. За опис горанског говора, међутим, *Горанске народне њесме* нису много коришћене, пошто записивачи нису увек поздано бележили грађу, а и лингвистичко знање приређивача није увек било довољно. Овде се мисли на небележење фонолошке неутрализације *л* у групама *ли, ле*, на не увек јасан став према фонолошком статусу *њ*, на одсуство *х* и из позиција у којима је иначе стабилно, на небележење гласа полугласничке вредности (који је, додуше, факултативно записан апострофом), на недоследан став према обезвучавању звучних гласова на крају речи или у гласовним групама, итд. Одређени недостатак за употребу у дијалектолошком опису говора представља и то што није наведено место у коме је песма (или варијанта) записана.

НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

75. Докторска дисертација *Говор Призренске Горе* настајала је, с мањим или већим прекидима, између јануара 1986. и јуна 1995. године. Посебно значајна била су истраживања обављена 1987, 1988. и 1993. и 1994. године, када је аутор боравио сваке године по 30–40 дана на терену у континуитету, а краћих посета, када је провераван материјал, било је, посебно до 1989. године, петнаестак.

Аутору говор Горана није био потпуно непознат пре почетка истраживања, пошто је, живећи у младости у Призрену, био у прилици да чује горанску реч од Горана настањених у граду.

У припремном делу за рад на терену обављени су дијагностички разговори са супружницима Хаци — Хатицом и Митатом, Брођанима настањеним у Призрену. Ови разговори, а и студија Б. Видоеског *Горанскиот говор* (ВБГГ), затим упитници (ИМСПр, ИПФПр, ИПИнв), помогли су да се направи упитник о ГГ.

76. Материјал је сниман на магнетофонске траке, преписиван и анализиран, а део грађе забележен је и из разговора који нису звучно записани. Аутор је био у прилици да по неколико дана борави у истој породици, да присуствује свадбама и обичајима везаним за свадбу, сахранама, ђурђевданским и божићним свечаностима, да живу реч чује на пијаци и у личном разговору, да са сточарима борави на бачилима — што му је помогло да уочи говор у различитим манифестацијама.

Због ограничености територије коју је требало испитати, материјал је бележен у свим селима, што је омогућило учовање микродијалекатског раслојавања. Исељенички говор Урвича и Јеловјана није обухваћен истраживањем. Горанска села у Албанији аутору нису била доступна, а до оскудних података о овом делу ГГ дошло се на основу разговора с малим бројем Горана из ових горанских села. Због непоузданости, материјал није унет у рад.

77. По правилу тражени су информатори који су рођени у месту чији се говор истражује. Пошто су старије жене најчешће остајале у Гори док су мушкарци боравили у печалби и ту били под утицајима других дијалекатских система, највећи део дијалекатске слике понуђене у раду заснива се на „женском“ материјалу. Не значи, међутим, да је материјал мушкараца игнорисан, посебно ако је бележен од сточара који нису дуже боравили изван Горе.

Језички материјал записан од млађих Горана коришћен је опрезно, посебно када је бележен од мушкараца, пошто у њихов аутохтони дијалекатски систем продиру особине српског или македонског књижевног језика, у зависности од тога где су боравили или учили школе, или особине неког другог дијалекатског варијетета са којим су били у контакту. Још је један разлог опрезног прихватања материјала млађих информатора — поједине дијалекатске диференцијалне црте унутар ГГ у говору млађих неутралишу се. На овакве појаве указује се у поглављу *Генерациска дијалекатска диференцијација* (в. т. 1118–1121).

Због прегледности дијалекатских диференцијалних црта унутар ГГ, одређене појаве представљене су на картама.

ПРОЗОДИЈА

ПРИРОДА АКЦЕНТА

78. Акценат горанског говора је динамичан, али без изразите експирације.

Дужење вокала под акцентом или иза акцента, затим квалитет који се приближава дугосилазном или дугоузлазном акценту¹⁵⁰ — не утичу на закључак о експираторној, динамичној природи горанског акцента, пошто је функционално оптерећење квантитета без фонолошке вредности.¹⁵¹ ГГ има, дакле, један акценат са широким варијацијским пољем.

Дужење вокала под акцентом уочено је на различитим тачкама бугарског и македонског језика, посебно у ЗПМ говорима¹⁵² па оно изазива утисак о певању¹⁵³, а слична се појава бележи и у неким П-Т говорима.¹⁵⁴

Граматицка функција је неутралисана. Тако је у рестеличком говорном типу (*vikaitē* у 2л. мн. презента и 2л. мн. имперфекта) акценат без дистинктивних вредности, а дистинктивну функцију преузима, најчешће, прилог или прилошки употребљена именичка јединица.

Семантичка функција акцента није уочена, а хомонимија се отклања другим језичким средствима: *град* „насељено место“, *градушка* „ледене капи кише“.

Пошто је акценат ГГ без снажне експирације, вокали у неакцентованим слоговима не редукују се¹⁵⁵, па оваква експирација изазива спорији темпо.

79. Типолошки акценат ГГ везан је, без изузетака морфолошког или морфолошко-лексичког карактера. Акценат се фиксира, стабилизује када је без морфолошке мотивације, кад друга обележја преузимају дистинктивну функцију.¹⁵⁶

80. Речи на којима је реченични акценат разликују се од осталих квантитетом или местом акцента, слог или реч се дуже изговарају, а остале речи често постају атоничне.

¹⁵⁰ О сличној појави у галичком говору в. БАГД, 146–150.

¹⁵¹ П. Ивић (ИПИО 1, 77) дефинише горански акценат као тип у коме место акцента, квантитет и интонација немају дистинктивну вредност.

¹⁵² ИлПТрАкц, 36–38.

¹⁵³ ММБЕ, 187;

¹⁵⁴ БАДИЈС, 271; СВГП, 410–411; ПАГП, 167.

¹⁵⁵ Уп. са сличним стањем у ЗМП говорима (ИлПТрАкц, 36, МТОГ, 193).

¹⁵⁶ ТЗСАк, 73–79

ЕМФАТИЧНОСТ ОСТВАРЕНА НЕФОНОЛОШКИМ КВАНТИТЕТОМ

81. Емфатичност се остварује, најчешће, дужином вокала под акцентом, ређе местом акцента.

Полудуги или дуги вокали под акцентом мелодијски су обележени.¹⁵⁷ Најчешће тон у првом делу расте, у другом опада (*ǎa*). Знатно је ређи акценат у коме је тон у почетку раван па расте, или у почетку пада а у другом делу расте (*ǎa*).

Тип *ǎa/ǎa* има највише потврда у двосложним речима, ређи је у једносложним, тросложним или четворосложним.

Дужење вокала под акцентом — најчешће у једносложним и двосложним речима — условљено је експираторном природом акцента ГГ, пошто је за изговарање тросложне речи потребна снажнија ваздушна струја него за изговор једносложне или двосложне.¹⁵⁸ Овакво дужење слога под акцентом карактерише и ЗПМ говоре, и то оне у којима је интензитет експираторног акцента слабији.¹⁵⁹

На дужење вокала, под акцентом (в. т. 81–85) или иза акцента (в. т. 100–105), утиче и квалитет вокала: отворени вокал *a* дуже се изговара од затворених вокала *e*, *u*, *o*, *y*, а дужењу су — због лакоће изговора — подложнији отворени слогови.¹⁶⁰ Када су варијације условљене фонетским разлозима ојачане потребом емфатичког истицања, вокал се изразитије дужи и мелодијски се обележава.

Реч овако истакнута најчешће је на крају или близу краја реченице, што је условљено интонацијом целе реченице а не комбинацијом тоничности и акцента, па је овакво дужење без фонолошке вредности.

Интонација реченице зависи од објективних и субјективних околности, од личног става говорника, од комуникативних функција (обавештење, питање, заповест, жеља итд.), од темперамента говорника.

Акценат *ǎ* најчешћи је на глаголу или прилогу, тип *ǎ* је нешто чешћи на именским речима.

Акценат *ǎ* је на двосложним глаголима у презенту или у конструкцијама *ће + њрезентѝ*. Футур има овакав акценат када је употребљен за казивање радњи које су се у прошлости више пута понављале (в. т. 1090). Када је *ǎ* на императиву, онда је то, скоро по правилу, императив временски употребљен за казивање прошлих доживљених радњи. Знатно је мање потврда са аористом и перфектом под овим акцентом.

¹⁵⁷ Дужење вокала под акцентом и изван акцента биће обележено само у овом поглављу и дијалекатским текстовима. У осталом делу рада бележи се само експираторни акценат.

¹⁵⁸ Уп. са објашњењем Б. Конеског (КБГр, 140) и П. Илијевског (ИлПТрАкц, 36).

¹⁵⁹ „Додека во источните, особено југоисточните македонски говори, акценатот е повеќе експираторен и причинува низа редукиции на вокалите, во западните тој е поставожен н вокализмот е постабилен. Но интензитетот во акценатот варира и во самиот западен акценатен систем во зависност од должината на зборот. Едносложните и двосложните зборови се изговараат со продолжен акценат, а во повеќесложните акценатот е поенергичен“ (ИлПТрАкц, 36).

¹⁶⁰ Уп. са сличним стањем у ЗПМ говорима: ИлПТрАкц, 36–37.

Уочава се да је овакво истицање обележје доживљености. Илустративан је пример:

За њравдина — њјна Раџмица — њравшуж, жџлај, каџшуж, њравшуж, жџлај, каџшуж Ба.

Говорник инсистира на значају и драматичности ситуације у којој непосредно учествује.

а) Г л а г о л и у п р е з е н т у:

Нé-можем веће ја да *хџдим*; И оно зело да *џаце*; Нџге да нџмам и џчи ако ве *маџим*; Та да го *сиџеш*, да го *џрџесеш*, да го *варџиш*, па да го *џрџесеш*, да го *џрџедеш*; Те насипеш каџце за зџма да ти *сџди*; Брџл'е рџсуљке па да *јаџдеџ* Вр, Све ги џсклал'е да ги *јаџдеџ* Ор, Те зџмет рџкџја да *џџјеџ*; Ти не *зиџнеш*; И да *јаџдеџ*; Пџре *саџам* Крс, Мџти *кџка*, џтец *кџка*, свџ Рап, И крос чџршија жџна не ил'изала да *шеџша* Бр, Дџца саџаје да *јаџдеџ* Ку, Те џнесет шо *јаџдеџ*; *Се саџа* со гл'едџника Гл;

Ми бџл'е ке мџтере, ке бџвајка да *се наџмиреџ* Ре.

б) П р е з е н т у ф у т у р с к о ј њ е к о н с т р у к ц и ј и:

Че им *џџјеџ*; Че ја *снџсе*; Ка че го *фџџиш*, џгин Гл, Те га *џрџедџ* џснуа; Да зџмеш от Имџтофци, ако нџ, ће те *џџрим* Вр, Оно ће *џџџса*; Дџца ће *јаџдеџ* пригџнице Крс, И шџма ће *бџре* Ди, Јџна ће *рџди* мџнистре Ле, Вџка ће го *фџџи* Љу, Отвџриље зџт, ће го *кџрџедџ* кџва Ре, Е ка ће *јаџде* мџсафир — „*диџ-софџо*“, и џна ће дџне саџа Рап;

Нџкуа жџна шо је стџра ће ни го *зџвије*; Јџпе ће *сиџеме* јџсено шо трџбе; Те *џрџеџиме* во јџсењ жџто Вр.

в) И м п е р а т и в:

Дџџди, џна јџпе га *каџрај* Вр, Он *џџ*, рџгој рџсти; џн *џџ*, глава рџсти Крс, Јџно ти *џмри*, друго *рџди* Др.

Примере в. и у т. 1093.

г) А о р и с т:

Па ка го *фџџи*, џдри, џдри Крс, Рџфат *џмре*, Зџадин *џмре*, Рџсим *џмре*; И бџбо на Цџрина за јџл'ече га *фџџи* Вр, И, сџрома, *зџ* да жџла Ор, Јџл'енов *дџџде* јџпе Крс.

д) П е р ф е к т

Овакво истицање у перфекту потврђено је само на непрефиксованим глаголима. Особина је условљена слоговном, а не морфолошком структуром:

Пџсл'е *сме се брџл'е* за свџбда; Чџјекоф мџсл'им му *каџжаф*, а он не мџ-ка-жаф Ре, *Се џрџџаф* со дџца сџтне, мџлџве; Рџсим трџесет и четири-гџдине џфџе *џџсоф*; Па џил'им *џкал'е* дџџџиџа, па чџрапе *се џл'џл'е*, све тија *се џл'џло* на рџке Вр, Жџна мџжу му *рџкла*; Мџје во водџница *сме мџџџе*; Пни ка *наџл'е* пџнеф Крс, Јџ, вџљи, *сом дџџила* Рад, Он брџф јџтими, ге *брџф* тџјка фукарџ-љџџи Вр, Нџкој бџсма *зџф* Ре;

Она тамо *сирѐмила* за даане Гл, *Сме вайцѹал'е*; Три недеље таке све сом *жѐлала* Вр.

82. Дужење вокала под акцентом најчешће је на двосложним и једносложним и м е н и ц а м а, и то претежно када је именица у субјекатској или објекатској служби.

а) Слововна структура у личним именима није од пресудног значаја за дужење вокала под акцентом, пошто је процентуално број потврда са *а́* на тросложним и четворосложним именима знатно већи него на именицама других семантичких типова:

Се рóдила *Фйвда Мѐјрина*; *Сáъа* сом ому́жила Вр, *Вика Сэзáира* Ку, *Гáмиъ*, брáт *Абазоф* Ор, *Оди, Вáјдо*, ка вáмо Ди, *А́баз* не íспрати Ба, *А́змеиша* го зýала Бр, *А́меиша* да вíкнеш Др, *Мѐмеишу* л'и си óнесла Крс, *А Мáмуи* со мáгаре Вр.

б) Заједничке именице са *а́*:

Ил'и *мла́де* ће се закарáје. Тé за *крѹе*, тé за *мѐишл'е*, тé за тѹја, тé за óвија Ле, Ако íмаш да мѐтиш, ти ће стáнеш прѐт-сви да íзмѐтиш да не ти рáзбудет *сѹбóка* тебе, тí-да-гим рáзбудиш њим *сѹбóка*; *Свѐкор* дóвец, мíје *мла́де* Ле, Трí-јесет *дѹше* на врáтава ће бíдет; Стóка сом íмала трíесет брáвје. Трíесет *брáвје* стóка ми изгóрела Ор, Да нóсим *жѹишо* во водéница Рад, Шéадин дóшоф, мó-љаф — *љу́ђи* да го óнесет дóма. Ка го óнесље, го нáшоф дáјцо најстáрујет *на врáиша* Рап, Ама *глáс* не ти преговорнýаље нíкако, и *глáва* ће зáвртит Рап, И Сáјбија ка пúшти јенóго-óвна, дéте го трнаф Крс, И дрúк-пут ги стаило *и́ил'е* во грóзје кóскиће одт *брáиша*; Нáмачкај *врáиша со кáишран*; *Ймаф* óтец *сѹна*, му рé-коф *сѹну* Крс, Нé ће го дáем *љу́ђим* Ди, Поiграхме и *кáрѹше*; Нéвиден ми óтиде *бáбо*; *Со брáда* вол'икава; Нéма ни за *вóла*, ни за *рáло* Бр, *Ош* све *сѐла* дóшл'е Рад, Ка úмреф, ми óстајф три-*сѐсѹре*, два-*брáиша* Др, Зељéнило, трáва, ако пáне во *мљéко*, е тија да се цéди на íљадо цéдила, сѹрене ће биде прл'аво Кру, Он нéмаше, дéмек, *сѹна*, во *ћѐрка* сéдаф; Па *крáве* по двé, по трí *љу́ђи* íмаље Ба, Крос некóлико *врѐме*, недеља, двé; Е, и óна тóје че им дáде, чóрапе, *крѹе* Гл;

сéдет *на и́рáк*; Го дáдоме да ни úчи во *грáиш*; Нáјглавно *л'ѐи* држаф дíрек во кúћа, *л'ѐи* нéмало Вр, Тíја во *ѹм* ни остáнало Бр, Пéнефот гим остáнуаф *ка и́рáкe*; Тýје пиф *вўк*, *вўк* ће се нáпраш Крс, *Ймаф* јен-*вўк* и јена-л'исица. *Вўк* биф дóмаћин. Со л'исица *брáиш* Ди;

íма^хме још-л'ек-*и́арѹице* Мл.

83. При л о з и и п р и д е в и у позитиву често имају полудуге или дуге вокале под акцентом. Компарирани придеви или прилози имају најчешће антепенултимски кратки акценат, али је потврђено и *а́* на антепенултими:

Кúће со плóче бíл'е *сѹáре*, нéмало ка сéга¹⁶¹; Нéкуа жéна шо је *сѹáра*, ће ни ге зáвије; *Рáде* се дéца кáша да јáдет Вр, Се нрáј боже је *ѹлаф* Љу, *Рáде*, прéраде Мл, Дрва сме тéрал'е ако је *рáвен* пут Др, Ја *сáма* ће се óужим Гл, И они рíпнал'е *рáде* от тáван; И пóсл'е јена бáка *сѹáра* га измáмила Крс;

¹⁶¹ Говорник инсистира на разлици између нових — великих кућа, и старих.

л'ѣн је *најмучен*; Ну́ро ће биде *најубаф* во Вр́аништа Вр;

отец ошоф *шамо*. Мије тринице сме биле *дѣма*. А Рѣфик се ожењиф *шамо*. И отец ми се ожењиф *шамо*¹⁶² Крс, Пóсл'е, ка сом попорасла *мáло*, сом óрала, сом кóпала Рад, Сме мѣгл'е *ноћа*, сме пѣкл'е *ноћа*; Óвде шо пуал'е во двóроф, тојá-двор ва́ш Вр, Е, *вамо* ручек им спрѣмаје Гл, *На илáдно* гýједа ће тѣраме Мл, По пѣпѣфот дóшл'е *дѣма*; Ка ошоф *дѣма*, ви́кнаф јена мáјка Крс.

Све, употребљено у заменичком, придевском или прилошком значењу, често има *á*:

Па веће се сóбраа *свѣ* Ре, Тíја *свѣ* ка бѣ Вр, Јáрма *свѣ* Ор, *Свѣ* от себе ће мѣтне Ди, *Свѣ* стока шо га зѣл'е на́горе, кóјни, *свѣ* дошл'е јóпе на́заћ Вр, Сýљо и́даф *свѣ* со гýједа Мл, Мáти кúка, óтец кúка, *свѣ*; *Свѣ* дур го извáдила Рап, *Свѣ* дóјала Љу, Они *свѣ* злáто на́двор Ле.

84. У материјалу нема много з а м е н и ц а с а *á*:

Тíј гóре, óн дóлу; Ама сѣрота га жал'им *ња*, млáда је Вр, Брáт *нејзин* Гл, *Јá* тíја не-можем ништо Рап, *Иá* га зáклаф Крс, *Во на́с* а си бѣф Др, *Во на́с* је кáбајет Ле.

85. Као средство посебног истицања користи се *áа*. Овакво тонско обележавање је знатно ређе од типа *áа*:

И го óнесоф Имѣр-дајцо *дѣма* Рап, И тија пѣтнаесе кóпице. *Сáма* Ба, Ка отíдо^хме, *ѣ^х*, мáјко мýла Ба, *Омлáдинци и́ујейи*, *на́рои^д* гл'ѣда; Чáдэр му је на́китен со *иáре*, сóцаде на рúка; Ка ће и́дет на *Кáрйеш*, ће зѣмет рáкија да пíјет; Ће му удáраје *нибейи*; *Вáрии* казани áћије Крс, Ти ће кýиш брáшенце; Нѣкој ће га *скрýје* Ре, Он бѣф во *Кýла*; Па кога ће го на́јет, да кýиш Рап, И Сáла^а по *мáло* го пáмтим Ба, Ће му стáи *врник* Ре.

Потврђени су и примери у којима је *-á* на ултими:

Ó^х, ја *сирошá*, ја сѣрота, ја сѣрота Ба.

Пример је, вероватно, настао аналогíјом према типу у коме се као знак посебног истицања среће *á* на ултими, поред акцента испред ултима, па се јављају речи са два акцента:

Јена *шýјѣ*, јена *шýјѣ* Ба, Ми го дóнесла, алараметѣл'есен, *ýнá*. Е ка ми го дóнесѣ, во кúћата íмаме нѣшто. Нѣкује скутáчиште ми даде да *нóсѣм*¹⁶³ Ба.

á се јавља на ултими и у вокативу¹⁶⁴:

Јáмѣн, врати се; *ýнó*, шó-желаш; *Ашциó*, стáни мóри, *дáдѣ*, преговóри ни Ба, *Ајшѣ*, сум го на́шоф; Нѣмојте, *мбрý*¹⁶⁵ Рап, *Вýкѣ* Ди.

¹⁶² Инсистира се на просторном одређењу ситуације.

¹⁶³ Информатор је узбуђен, сећа се с поштовањем особе на коју се ситуација односи.

¹⁶⁴ У ГГ је дужење факултативно; карактерише ситуације које говорник снажно доживљава. О дужењу ултима у другим говорима в.: ТМГР, 323; ЈДТГ, 36; СТТГ, 1, 242; у сретчком (према мом материјалу).

¹⁶⁵ Речца *мóри* замењује вокатив именице женскога рода (в. т. 1002а).

ЕМФАТИЧНОСТ ОСТВАРЕНА МЕСТОМ АКЦЕНТА

86. На нивоу речи акценат ГГ' је антепенултимски. У тросложним и вишесложним речима емфатичност је остварена пенултимским акцентом који је по квантитету кратак. Овакво истицање најприсутније је у Броду:

А млого *убáво* бiло дућан. Шо ће ти пóтребe *h[e]* идеш ће кúпиш. *Дућáни* бiл'е. О[т] ћеде сáкaш ће купиш. Шо нéје *убáво*, не ће кúпиш. *Свећéде* дућани имал'е; Да се л'ечет *ош̄ туберкулóза*; Млáде, јáко *црисиáл'е*; Шо је чýјек *иобóгаиш̄*, пáре има; *Дућáни* óни имал'е, млого *богáше* бiл'е; *Овдéка* је лáдно; Друђе *работáл'е*; Па пóсол'и *наокóло*; *Се осиромáши* инсан; *модерл'еисáло*; *кандисáл'е*; *Нé се мешáло*; *Имáла* слáма рáжана; *мугл'исáно*; двá *вечéри*; *убáво* јáдене; Ёште јéден *имáше*; да га *исираша*; тóја *учишељ*; *гајл'ина*; на *Вештишићи* вiр; *Шишишевјáнин*; *зимóвник*; *Јéни имáл'е* во *Ћустендил*; *иомáл'екáва*; *кол'икáва*¹⁶⁶ Бр, *Ће дóјет ионедевникáрке* в гóсти; *Ћинои имáље*, стáре кáжујет. *Ћинои* имáље нáпре¹⁶⁷; *Сме бiље* преко грóбишћа, па сме трáжиље кóн'а; сом се *уилáшиф*; *А зiмаа Арнаутиш̄*; тiја *гољемише* кáмени; *мужóва* дéца; *гљеданикóва* шо је; *се иошш̄уáло*; *Ће го врзе ш̄ерезéја* со сiђим; *Óна* је *иобуљéна* Ре, *Јá* ка сом се мýжила *ош̄ иешнаéсе* гóдине; *Ми умре в деведéсе* гóдине óтец; *Се нáбраха иешнаéсе* дýше; *Ке бáшчa ош̄идо* Гл, *Тáва* јéна, од^т бáкэр, *вол'икáва*; *Та кол'икáва* си тi; *Пусиш̄иче* Бúлгар нé-пушта; Чýјек нé-може да се прéкрој. *Никáко*; Шо си гó-зела таке *дешенцéшо* Ба, *Зéф ош̄ иешнаéсеш̄* гóдине дéјче Крс, *Аљексáндра* ка го утéпаше; *Бáеги* тiја *одáвно* бiло Рап, *Пóљај* ге *свайш̄ои*; *Болóи* имам Ди, *Ёто, овáке*, лjáј *Љу*, *Сме стáвaље нушáлке* Ку, *И л'ивада* се *ош̄осн'ује* Ор, *Л'эк* мл'éко сом тýрила ал'и *иушш̄иáло* зéл'ено Рад, *Ће дóјет иешнаéсеш̄* дýше; *Тиквишића* ће му стáваје Крс, да *измáш̄им* Ле, *сабáл'е* Др, *Мураш̄офско* ке вiкаме Ба, *Знэш̄ кол'икáва* је, Па за нiве *Имéтофске* л'и *кажýјеш̄*; им *наш̄рjла*; *Ош̄иде* вóјска; *Не ош̄ворија*; *ће иомáвзиш̄* Вр.

Све ове речи изван поменутих услова имају антепенултимску акцентуацију.

87. Ултимски акценат емфатичког карактера уочен је само у турцизму *јазэк* (А шо вiдеф и зáбрајф, *јазэк* Ба), а што може бити чување изворног акцентског лика.

Условно овом типу припадају и новије речи:

Шо сом бiф *револуционáр*, *командáниш̄* бiф Др, дóнела со *камш̄он* Мл, му се *исабиф магнеш̄офон* Љу.

Новија лексика је, иначе, потпуно прилагођена антепенултимском ритму, па је број потврда са ултимским акцентом врло ограничен.

¹⁶⁶ Из Брода имам већи број потврда са пенултимским акцентом на заменицама типа *кол'икáва*, *вол'икáва*.

¹⁶⁷ Када је ситуација саопштена први пут, говорник инсистира на *имáље*, пошто саговорник не верује у то. Када је реченица поновљена, функционише неутрални антепенултимски акценат пошто је поновљена информација неутрална.

МЕСТО АКЦЕНТА

88. „Ограничавање места акцента на последња три слога речи стара је карактеристика несловенских балканских језика. Такво акцентовање налазило у грчком, румунском и албанском језику.“¹⁶⁸

Акценат ГГ је антепенултимски, и у основи се наслања на акценат западномакедонског наречја.¹⁶⁹ И у ГГ „у питању је деловање једног ритмичког принципа који не допушта да се иза акцента нађу више од два слога.“¹⁷⁰ По овој особини ГГ припада већој области јужнословенских говора са фиксираним акцентом без фонолошке вредности — од Сиринића и Призрена до Корче у јужној Албанији.¹⁷¹

Правило антепенултимске акцентуације на нивоу речи нарушава се емфатичким истицањем на пенултими (в. т. 86), факултативно у резултату контракција и десилабизација вокала, затим у парадигматском везивању акцента.

Дужење вокала иза акцента, најчешће у неким глаголским облицима (в. т. 100–105), затим пенултимски акценат као средство емфатичког истицања упућује на то да је макар део ГГ некада могао имати пенултимску акцентуацију¹⁷², а дужине могу бити траг претходног места акцента (тип: *ймала* — *йм̄ала*).

89. Антепенултимски ритам знатно је стабилнији у нижим селима. У овом делу ГГ ређе се користи пенултимски акценат као средство истицања. Трећесложни акценат најнестабилнији је у Броду.

У тросложним и вишесложним речима јављају се четири могућности места акцента: *аааа*, *аааа*, *аааа*, *аааа*. Први тип је основни, остали ретки и факултативни.

Поред акценатског типа *рукајца* (: *рукáица* < *рукавица*) јавља и тип *рукáјца*. Овакво колебање уочено је у нижим селима. У вишим селима, Броду и Рестелици, *-и-* се у групи са претходним вокалом најчешће чува (в. т. 125) па антепенултимски ритам остаје стабилан, уколико није нарушен емфатичким истицањем.

90. Административна горанска презимена слична су албанским презименима на *-и*, а уколико су тросложна и четворосложна имају некада акценат на пенултими под утицајем оваквог акцента у албанским оближњим говорима. На појаву пенултимског типа у презименима могао је утицати и контакт са срп-

¹⁶⁸ КБИст, 95. О страном пореклу динамичног и везаног акцента у словенским говорима насталим на полуроманизованим и хеленизованим деловима Балкана в.: ИлПТрАкц, 39–42; БАГД, 46.

¹⁶⁹ КБИст, 12, 94; ВБАкС, 1–4; ВБКиГ, 60; ВБИслМ, 6; ВБМДиј, 89; ИПИО 1, 41; САМ-Пол, 381–382; ПаАРГ, 118; СТТГ 1, 241.

¹⁷⁰ КБИст, 94

¹⁷¹ ВБАкС, 1–11. Без обзира на генезу, фиксирани акценат — пенултимски или антепенултимски — у српским јужним говорима не може се посматрати изван одговарајућих модела на македонској језичкој територији (ВБАкцСрп, 130).

¹⁷² Уп. са пенултимским акцентом у овчеполском говору (МТОГ, 193), српским граничним говорима (МлРСГ, 125–127, РСПГ, 346–348; јужнометохијски подгорски говор — према мом материјалу).

ским призренским градским говором. Уочено је, затим, да је акценат на антепенултими у овој категорији обичнији у нижим селима, што указује на евентуалну везу са суседним албанским говором Опоља: *Данија́ли, Еми́ни, Зену́ни, Ајра-ди́ни, Аза́ри, Ба^xџија́ри, Невза́џи, Реџе́џи, Камбе́ри, Неџа́џи, Сељи́ми, Име́ри.*

91. Парадигматско везивање акцената, којим се ремети антепенултимски ритам, факултативно је.¹⁷³ Најчешће је у Броду:

Шо ми *ка́жуала* ста́рица па да ти *ка́жујем; рабо́шаше*; На Панте́л'еица је *зако́џана* о́вдека; *ћа́јалари; зе́љаникоџи; Бо́л'еникавф* сом го *за́текла; ма́ђејава; ће се о́кџаје; де́л'еници*; Во *Глу́хџирофци* о́на живу́ала. *Глу́хџер* и *би́џ де́вер; џе́л'еграма*; От срце не́је *убава Ђазимица*; За́јено *за́идал'е* во шко́љо; *Пос'те те́кра се џо́џурчил'е* и *зе́л'е фе́реде* да *о́бл'ичаје* Бр, *Ка́џиџиџа* ге преполо́јла; *Ће ил'еземе* на *ри́т'џето*; *Оџркаџеш-Ваљеш; и́мин'ава*; *Сом за́идала* во шко́ло Ди, А *де́јче а се ра́шеџало* Гл, *сом о́граисаф*; И ста́ре га запáљил'е *оџ Арнауџи* Ре, *џе́џнаесе* ко́пице Ба, *Они вра́та оџвораје*; Он *се о́џоравиџ*; *Ви́је ми сџе о́џоравил'е* Ор, Па да *о́несеме; је́џимџиџа*; *Иди ги о́неси Абазици; Ко́кошкеџе* зе́а да но́сет; *Измџарџиџа* сме *би́л'е* Вр.

ФРАЗЕОЛОШКИ (СИНТАГМАТСКИ) АКЦЕНАТ

92. Место акцената у ГГ зависи од слоговне структуре речи, од синтаксичког односа речи у реченици, од распореда тоничних и атоничних речи у говорном низу. Отуд речи у синтагматским скуповима и ритмички рељеф реченице одређују померања акцената и стварање синтагматских интонационих целина у којима скупови речи своје појединачне акценте прилагођавају антепенултимском ритму, али на нивоу конструкције. Овакво померање условљено је претходним уништавањем покретности акцената мотивисаног морфолошки.¹⁷⁴

Правило синтагматског акцената остварује се у ГГ у оним условима у којима се остварује у ЗПМ говорима¹⁷⁵: *деџтерминаџивна реч + уџравни џојам, џредлог + именичка јединица*. Овакве акценатске целине факултативне су у говору. Најређи су синтагматски акценатски спојеву у бродском говору, а знатно су обичнији у долоиштанском говорном типу. Овакав однос у корелацији је са стабилношћу — нестабилношћу антепенултимског акцената у говорним типовима ГГ (в. т. 86, 1106, 1110, 1114).

О факултативности ове појаве сведочи пример: *Ти́ја ни́кој не да́ва (...)* *Кра́ва ко́л'ко-мл'еко да́ва?! (...)* Да гл'едам *ко́л'ко мл'еко да́ва!* Гл.

У антепенултимском синтагматском акценту (тип *белá-брада*) чува се старо место акцената. Синтагме тога типа могле су бити важан образац у стварању антепенултимског синтагматског акцената.¹⁷⁶ Оваквих акценатских целина у

¹⁷³ Парадигматско померање акцената јавља се у полошким говорима (САМПол, 381–382).

¹⁷⁴ ТЗСАк, 79; ИПИО 1, 78.

¹⁷⁵ САМПол, 383–384; ВБМДиј, 89; СТГГ 1, 241–242.

¹⁷⁶ КБИст, 91.

ГГ има, али су њихови спојеви, врло често, условљени емфатичким истицањем. Обично свака јединица чува свој акценат уколико је именица семантички истакнута.

93. У синтаagmaма типа *придевска реч + именица* придев је у обичном редоследу претежно испред именице. У синтагматским акценатским спојевима акценат може бити на финалном слогу придева, а именица постаје атонична:

Старé-жене, на мајтерина́-кућа ме зéф Крс, Везин-грој, до јенá-чешма, иресéн-љей Ре, даф старí-мајки, свá-зима ће ткаје, нејзино́-рухо Гл, шо ни је наша́-њива, до Белá-Црква Рап, Дујéн-камен (топ.), гол'ém-бакшиши Бр, за вол'ицкó-мл'еко Гл, гол'емó-име Ба, w наша́-кућа, свујé-н'иве Кру, брежнó-местíо, го зéф во свујé-царстíво Ку, самó-месо во кућа нí-дошло, колом-боћнó-брашн'о, во Врбничкó-йóље, на ојá-извор, шóјзí-војски, Ајдарóф-йóшок, Сўх-йóшок, Грашнá-л'еска, Широké-н'иве (топ.) Вр, Кракошкó-йóље Ор, остíер-камен' Ре, Караџина́-река, Драгашкá-река (топ.) Др.

94. Када је прилог детерминатив именичких речи, синтагматски акценат може бити на њему:

Се пóкоси малó-нешíо Ор, шóлкó-йаре Ре.

95. У Броду су забележена, од истог информатора, два примера преношења са тросложне именице на финални слог придевске речи:

Вáрила слáн-суйл'ијач, шурсћé-имена.

А. Цоговић у ономастичком материјалу из Горе наводи већи број примера са преношењем акцента са тросложне именице на ултиму претходног члана синтагме:

Мирина́-л'ивада, Рада́-л'ивада, Пазарскó-йушшиши, Даушóвó-чешимиче, Ајванскé-гробшиша итд.¹⁷⁷

Провером материјала нисам нашао овакав фразеолошки акценат, већ је, по правилу, како и сам А. Цоговић (стр. 54–162) бележи за део топонима-синтагма, присутан тип *aaa áaa* (*Јул'ица мáало*).

96. Преношење на број:

Шéз-деца Вр, шри́-йуши Гл, двá-камна Бр, ке шри́-буке Ре, на шрећí-извор, обедвé-њиве Крс, на другó-местíо Ле.

Знатно су чешће бројне конструкције у којима сваки члан чува свој акценат:

Пéш дéца, дéсeш дéна ЗлПо, двá кáмна Вр.

97. Када је друга реч синтагме тросложна, први члан — факултативно — постаје атоничан и са следећим чланом чини интонациону целину:

Дeшeчка-рáбошá, шри́-мéсеци, чeшири-рáзреди Бр, Сeљман-Л'и́кина, на Свeши-Нíкоље Ре, шри́-кáрљице Ле, бíље јене-скўйин'е, две-брáш'ића, две-гóдине Рап, шeшкa-Вáјрија за Мéмиша шо бíла, за цeла-гóдина Вр, шeш-кáрљице, шéс Ба.

¹⁷⁷ ЦАОГ, 57, 59, 60, 62 итд.

Оваквог везивања има и када је именица двосложна У таквим акценатским синтагматским спојевима емфатички је истакнута двосложна именица, чији је први слог обележен квантитетом (*ā*):

Посл'е ми умре *јена-ћѣрка* Кру, а и врник *со две-ѿрѣске* л'ѣп ће го испечеш Ди, *осом-дѣше* Ре, *е, море-дѣше* Рап, *ѣво два-дѣна* неје *убава*, сме се *собрал'е* *ѿод јена-сл'ѣва* Гл.

98. У ГГ акценат појединачних речи, без фонолошке вредности, подређен је антепенултимском ритму па отуд, факултативно, различита преношења акцента на клитике, груписање семантички повезаних делова реченице у једну интонациону целину са интонационим врхом на алтепенултими такве целине:

Убавѣ-им-се јако Ди, *ѿромѣњи-се* Рад, *ѿреговѣри-ни*; во *ѿри-и-ѿов* Ба, *ма-ти како-ѿи-је* Бр, *ѿромѣњај-се*, *ћѣрко* Крс, па *посл'е* *н'ива-л'и-ће* *прѣдава*, *л'ива-да-л'и* Ре.

Оваква преношења у различитим синтаксичким спојевима различите су доследности па ће због прегледности бити класификована према речи на којој је фразеолошки акценат:

а) Преношење са глагола на заменичку енклитику у објекатској служби:

Та-кој-мѣ-вика Ди, *не-га-давам*; *жѣната не-му-гѣ-ѿрима*; *шо-ви-гори*, *шо-ви-смрди* Крс, *матери гѣ-вел'и*; *шо-си-гѣ-зела* таке детенцѣто Ба, *не-ѿм-даље њѿм* Љу, *тија сом-гѣ-зела* ЗлПо, *шо-да-ѿѣ-лѣжѿим* Рад, *не-ни-ѿребе* Гл, *кѣјн'и не-гѣ-газѣѿ* Вр, *мѣжи не-нѣ-виѣѣѿ* Ре.

б) У материјалу се нашла само једна потврда за преношење са глагола на заменицу у субјекатској служби:

Мажка — *ја-вел'им* — *убава бѣше* Гл.

в) Ретко је преношење акцента са глагола на глаголску енклитику:

Оно *ћѣ-ѿиѿиѿи*, *ћѣ-ѿиѿиѿи* Мл, ја свѣ паметим ка *сум-ошла* надулу, ка *сум-дошла* нагоре Рап, *не-сѣм-рекла* Ле, *шо-ћѣ-чиним* ѿвде Крс, *ке-ћѣ-идеш* Вр, *ке-сѣ-била* Др, *шо-сѣ-дошла*, *дѣјко* ЗлПо, *ка-смѣ-ѿрел'е*; н'ѿм *не-им-сѣм-рекла* Ре.

г) Преношење акцента са двосложних речи на предлог није доследно¹⁷⁸, без обзира на то да ли је предлошко-падежна конструкција с прилошким¹⁷⁹ или неким другим значењем. Има много примера без преношења¹⁸⁰:

Оѿ-хоѿа зѣ класје да бѣре; *ѣјуп ѿѣ-мене* је; *бѣс-ѿаре* Мл, *жѣто исѿрѣѿ-село*; *дѣјка* ако *ѿде ѿѣ-сокак* Ре, *ѿѿ-село*, *на-село* Рап, *ѿѣ-сѣѿока* трчи Рад, *Пѣѿ-село* (топ.), *Пѣѿ-ѿѣѿок* (топ.) Бр;

¹⁷⁸ Уп. са ВБГГ, 58

¹⁷⁹ У ЗПМ говорима се са сваке једносложне или двосложне речи акценат преноси на предлог ако предлошко-падежна конструкција има прилошко значење (КБИст, 92).

¹⁸⁰ Слично је у полошким говорима (САМПол, 382–383; СТГГ 1, 241–242). Факултативност преношења добро илуструју примери: *И ѿѣ-село*, и *на рѣка* долу Крс. *сом била на бѣнар, ѿ-ѿѣѣ* Бр.

идет *йо йоље* Ре, дошла до овде Ба, ја тужека *йри ња* Мл, сестра *йри њего* Рап, шо ми требе за *кућа*, мало со *йаре* Љу, се скупћиф^в до *зійи* Ре, *йред^т* ња ЗлПо.

д) Предлошки скупови имају акценат на другом предлогу, уколико се факултативно акценат са именичке речи пренесе на предлог:

Он ће дојде тако *около стиред-зима* Вр, овде, на *стирей-село* Ре, *йри више-њего* Рап (в. т. 1011–1016).

ђ) На речцу *не* уз глаголе акценат се најчешће преноси ако је глагол једносложен или двосложен:

Па и *сеа не-можем* да-седим Ба, *никој не-носи* Гл, *не-знайе* ништо; *не-можаш* Ре, *дома не-идеи* Ле, оно *не-било* јарина; да *не-служи* војска Вр, *не-могл'е* да нобет Ор, е та *не-знаме* Крс, *никој не-иде* Др.

У примерима типа: *Йнсан не ни се йосмијаш* Ле — *не* је под акценатом. Оно је траг глаголског облика *неје*.

е) Везник *ил'и/ел'и* ретко је под акценатом, још ређе и везник *само*:

Аргати ће *викаш ил'и сам* Вр, *арамија си ељ* дељја Ре, ништо нећем, *само* сакам на горња-дуња да ме *извадиш* Рап.

На везнике акценат се ретко преноси са једносложне или двосложне речи која следи:

Нема *ке-да-бегаиш*; *шо-да-чиним* Ор, *шо-да-сакам* Рап, па ће не *напудет и-нас* Ба, ме *зе и-мене*, во две недеље *две-дејке* ги омујиме, *и¹⁸¹-Саља* и *Вајда* Вр.

ж) Када су удвојене пуна и енклитичка форма личних заменица, ортогични облик је увек акценатован, а са њега се акценат не преноси (в. т. 609–612)

МЕСТО АКЦЕНТА И ЧЛАН

99. Члановане именске речи подлежу антепенултимском ритму (в. т. 734–751). Потврђени су, међутим, и примери у којима чланована именска реч чува место акцента јединице без члана. Овакви случајеви су последица чувања демонстративног значења заменице у постпозицији.

а) *Кокошкейе* зѐа да нобет Вр, *јэгэнцайа* Ле Вр, *млајнесџава* ће *изигра* Др, *маћејава* сака Бр.

б) Члановане именске речи подлежу фразеолошком акценту знатно ређе од нечланованих:

И ће дојет *утре-вакат w другужэф-ноћ* Рап, *н'инујей-син* Ре, *нејзинайа-дејка* га *вађа* Бр, *другавого-мужа* Рап.

в) Мада су члановане именске речи семантички обележене, па отуд на њима нема знакова емфатичког истицања, потврђени су и ретки примери пенултимског емфатичког обележавања:

¹⁸¹ Некада је присутно и значење речце за истицање.

Дејка нóсила кáмени, двá гóљеме бíље, и тóје ги остáила, тíја гóљемíице кáмени Ре, шо си гó-зела тáке деи́енце́ишо Ба.

НЕФОНОЛОШКЕ ДУЖИНЕ

100. У ГГ се јављају факултативне поста акценатске дужине.¹⁸² Није уочен однос типа: *víka* (Зл. јд. презента) — *víkā* (Зл. мн. аориста и имперфекта), како је у кичевском говору¹⁸³, а разликовање глаголских облика одређено је другим средствима (гл. вид, наставак за облик или лице).

„У неким јужнословенским дијалектима где је наслеђени квантитет доследно уклоњен, касније су се појавиле нове квантитетске опозиције у резултату појединих процеса из области сегментарне фонологије. Две су основне врсте таквих збивања: контракције ($aa > \bar{a}$) и компензације (нпр. приликом испадања *x*, ређе *л*, или приликом десилабизације одређених вокала, нпр. неговите $>$ негџте). Овакве промене регистроване су у многим македонским и бугарским дијалектима, изгледа без територијалне повезаности. У српскохрватским призренско-тимочким говорима такви случајеви нису чести.“¹⁸⁴

101. Неакцентоване дужине јављају се у поста акценатској позицији, углавном на пенултими — иза слога са кратким акцентом, најчешће у глаголским облицима.

По пореклу дужине су у ГГ, под акцентом или изван њега:

- а) Компензацијске;
- б) Контракцијске;
- в) Траг ранијег акценатског система;
- г) Емфатичке.

Поста акценатске дужине под а) и б) могу бити комбиноване с акцентом.

У описима других говора помињу се нефонолошке дужине под а) и б). У ГГ нефонолошке дужине могу бити и траг ранијег пенултимског акцента, на шта упућује стање, пре свега у бродском говору, где у неким глаголским облицима често алтернира тип: *имала* — *имāла* — *имāла*. *Имāла* — *имāла* везује се за емфатичко истицање, *имала* је неутрална антепенултимска структура.

КОМПЕНЗАЦИЈСКЕ ДУЖИНЕ

102. Оваквог дужења има после испадања *x* у именицама у финалној и медијалној позицији:

¹⁸² У досадашњим радовима о ГГ ова особина се не помиње.

¹⁸³ ПВКв, 205.

¹⁸⁴ ИПИО 1, 159. О квантитету развијеном углавном компензацијом за изгубљено *x*, ређе *v* у бугарским, македонским, П-Т говорима в. и: ИПИО 1, 54 (в. и библиографију за бугарске говоре на овом месту); ВБЛГ, 34; ВБСелЕ, 29; ВБПрД, 114; БАДИЈС, 133, 274; СМЋГ, 96–98.

Грá, сѣрá, мѣ Вр, најпосл'е *грá* Крс, *мѣ* го зáбол'е Гл, ће вáриш *грá* Др, *мáћѣа* Др, *мáћија* Бр Вр Ре, *вр* Ре.

Када се -х чува, вокал се не дужи, осим ако реч није емфатички истакнута: *Сѣрáх, мѣх, грѣх, врх* Бр.

У аористу и имперфекту — ретко — бележен је дуг вокал после испадања х из наставка за облик, пошто се, осим у Ре и Кру, у осталим горанским насељима х у овим глаголским облицима у наставку чува (в. т. 224):

Се фúкнāме Рап, *урабóшāме* и *дóјдбме* Вр.

У речима из којих је испало *ј* или *в* дужења нема (*сúној, вóлој*).

КОНТРАКЦИЈСКЕ ДУЖИНЕ

103. Контракцијских дужина нема много пошто се вокалске групе, ако ни су уклоњене вокалским супституцијама, добро чувају. Оваквих дужења под акцентом има у малом броју лексема:

Плáјна (поред *ѣлáнина/ѣлáјнина*), *дѣјка, дѣјче* (< девојче), *кáне* (< како да не) *нáм* (< на ум), *лáј* (< гл'едај; значење речце *гле*) Гора, *дѣјке* ће пúјет, *дѣјкем* ће дáдеш Рап, *кáне*, клáњам Ле, *вѣк* (в. т. 249ђ) сме се плáшил'е Ре.

Наведене лексеме често се јављају са дугим или полудугим вокалом под акцентом.

ТРАГ РАНИЈЕГ АКЦЕНАТСКОГ СИСТЕМА

104. Дужине изван акцента јављају се на пенултими када је акценат на антепенултими.

Слогови под акцентом, и онда када су кратки, дужи су од неакцентованих кратких слогова. У процесу стварања антепенултимског ритма, акценат се са пенултима помера напред а дужина је траг претходног акцента. Чување структуре *áāa* у емфатичком истицању контрастирање је са типом *áaa*, који је неутралан.

„У низу македонских говора налазимо квантитет и ван акцента, али с тим да само један слог речи може бити дуг. Ту је најчешће правило да се квантитет може јавити под акцентом на пенултими, а такође и на ненаглашеној ултими иза пенултима под кратким акцентом.“¹⁸⁵

У ГГ нема дужина на ултими, осим у Вјд., када алтернирају *aaā* — *aaā* (в. т. 85).

¹⁸⁵ ИПИО 1, 52.

ДУЖЕЊЕ ВОКАЛА ПО КАТЕГОРИЈАМА

105. а) В о к а т и в¹⁸⁶:

Оре-мужсѣ, мије дѣцава требе да ге загинѣме Крс, Ёсмѣ, Задѣниѣ, мазник ни го јадет Вр, Мужсѣ, кѣ-ти-се ѓфце Ре, а^х море-мужсѣ, мори-мѣшиѣ Рап.

б) Г л а г о л и су категорија у којој су неакцентоване дужине на пенулти-ми најчешће.

С највећом доследношћу, када је то комбиновано с емфатичким истицањем, неакцентована дужина јавља се у 3л. мн. презента глагола презентске групе на -а:

Манесте ће *гл'ѣдѣе*, ће *шѣшѣе* нис чаршија, тамо *йѣльѣе*, ноће ми *се шѣбѣе*, ће *жѣлѣе*, *нѣмѣе* да јадет Бр, и не те *давѣе* Ба, абери *до'ѣхѣе* Рап, ке *ѣмѣе*; бѣс-паре нѣшто а *давѣе* Мл, *ѣшѣе*, ће *работѣе* Ди, грабна^ха да *се мѣчѣе* Ор, во Мл'ѣке *нѣмѣе* старѣ-љући, бѣбета *сакѣе*, ка га *вѣкѣе* таја, ѓни шо *ѣмѣе* гумно Вр, со пѣре га *засѣвѣе*, тиквићѣе ће му *сѣвѣе*, *вѣкѣе*, *шукѣе* тамока Крс, Араѣије да *не ѣмѣе*? Јене *вѣкѣе* — тѣрај, јене — *нѣмѣе*, јене — *ѣмѣе*; дѣца вѣмо *ћѣкѣе* глѣдне Ре. Примере в. и у т. 800.

У осталим лицима презента дужине су знатно реће, посебно у једнини (в. т. 69а–б):

И дѣјчича *шѣшѣе* Рап, л'ѣгнаф да спѣје, да *ѣрѣсѣе*, да *вѣкѣе* да го *зѣшѣе*, мѣшама сом тѣрала па да *се зѣкрѣе* Вр, шо *работѣе*, и ме нѣвикаф да *зѣбрѣе* Ре, *ѣмѣе* Ор, мѣје го *јадѣе* Бр, *ћ[е]* ѣдеме ће *се ѣшѣе* Рап, да *се рѣшѣе*; оре-муже, мије дѣцава требе да ге загинѣме Крс, шо ће *чѣнѣе* Рап, ће *зѣсѣе* крѣмит Вр.

У перфекту, на радном глаголском придеву, дужине су најчешће на глаголима презентске -а групе. Такав распоред дужења у 3л. мн. презента гл. -а групе и глагола -а групе у радном гл. придеву треба довести у везу:

Сме ѣрѣл'е н'ѣве, со вѣлон *сме ѣдѣл'е*, *работѣл'е*, *изработѣл'е*, и ѓвде *ѣмѣло* Бр, *се работѣло*, ка сѣа шо *се фѣшѣл'е* Ор, вѣда *сѣшѣе* Ба, а Нѣзѣма ка *шѣшѣл'е*, ка *сме сакѣе* да бѣгаме Мл, таке *работѣл'е* Ди, па *ѣдѣе* старѣ, и тѣј ге *фѣшѣе* гѣјѣда Ре, пѣслѣ ѓни *работѣе*, а мѣје тѣљко нѣ *сме работѣе* Крс, *се зѣшѣе* Рап.

Изван презента и радног глаголског придева, укључујући и глаголске именице, нема много потврда са дужењем вокала:

Брго во Маљѣкофци *се фѣкѣе*¹⁸⁷, *ноћѣвѣе* Рап, *исѣурѣо* Ор, пѣсл'е *се рѣзѣшѣе*, пѣсл'е *ѣрѣрѣе* кѣће, Ёсма — *изѣрѣе*-ме, и *сѣдѣ*¹⁸⁸ седом-гѣдине, па *ѣрѣсѣе* Вр, *ѣрѣнѣе*, мѣло *се зѣдрѣжѣе* Бр, не *ѣскрѣе* свѣ Ре, *жѣлѣн'е*, *кѣрѣн'е*, *шѣшѣн'е* Бр, свѣ ѣдѣе по *ѣрѣсѣе* Крс.

¹⁸⁶ Финални слог у Вјд. дужи се у тетовском говору (СТТ1' 1, 242), а јавља се и у српским говорима (ТМГР, 323; ЈДТГ, 36).

¹⁸⁷ У аористу и имперфекту дужина може бити и компензацијска.

¹⁸⁸ Нема много потврда са дужином на двосложним речима.

в) Неке тросложне именице, када је на њима антепенултимски акценат, имају дуг наредни вокал:

Па во *ма̄ӣѣре* Ба, ме *о̄несоф ма̄ӣѣре* Ор, тѣ си *ф̄ӯк̄ара* Рап, во *ма̄ӣѣре* њмала *не̄куа ма̄ӣја* Бр, *ма̄ӣѣре* не̄ сме њмал'е, *ће* ја *оста̄ љри бе̄ѣара* Вр, *ма̄ӣѣре* да вӣђим Др, *та̄мо њма џанд̄ари* Рад, *мла̄јнеста со бо̄ка̄ри*, њмае *на ве̄ѣера*, *ће* га *но̄си со т̄упани ма̄ӣѣре* Крс, *па̄порци ста̄иџ w ма̄га̄ре*, *ма̄ӣѣре* да му га *го̄њим*, *све̄ на до̄к̄ӣура* Ре.

У свим именицама вокал је у фонетском контексту између *ѣлозива/африкаѣе* и *р* па, осим у емфатичности, и у фонетској позицији треба тражити објашњење за дужину.

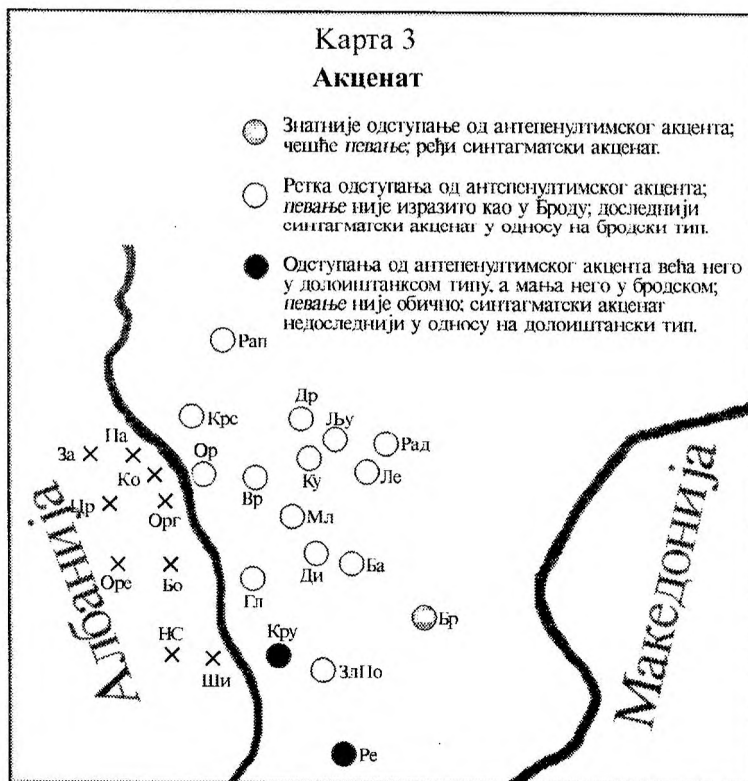
г) У материјалу су само две потврде са дужином на антепенултими после померања акцената са ње на слог испред:

П̄ар̄ӣѣзани ка *бе̄ше до̄шл'е* Бр, да *бӣдем ѣзм̄ѣарка* Вр.

д) Придеви и придевске заменице на *-ова*, *-ава* имају овакву дужину:

Кол'ѣка̄ве *к̄ӯчишта* Бр, со *бра̄да кол'ѣка̄ва*, *ѣол'ѣка̄ва* сом *бӣла* Вр, *мал'ѣк̄а̄ва* је, *де̄ца мал̄ове* Др, *ва̄ша* је *ѣба̄ва* Ре.

ђ) Ретки су примери чланованих именица са дугим или полудугим вокалом на неакцентованој пенултими:

Ч[е] њде *роднінāша* ке сестра Гл, они дошл'е ноћа, *їаквѣїше* Вр, насїпало *дѣјчѣїо* и *дѣїшѣїо* Крс, а^x, море мѹжѣ, да се *дѣцавā*¹⁸⁹ сѣга Рап.

е) Када се акценат са именичке једносложне или двосложне речи, у којима је често *ā*, пренесе на реч у синтагми, онда је слог са ког је акценат пренет кратак. Забележени су, међутим, и ретки примери са *ā*:

Во две недеље *двѣ-дѣјке* ги омујиме, ја *зā-њā*, вѣл'и Вр, и тїја *двѣ-дѣјке* ге онесоф Рап, не че му бїде н'ему *свѣ-дѣјка* Ре, їскочїф на пѹт *їрѣд-њā* Ле.

ж) У материјалу је мало примера са пенултимом прилога под неакцентованом дужином:

Онāмо, мāзāла, нāїшāмо на ће Тијā-вода Бр, *нїкāко* Ре, шб-знам *нāїшāмо* кѣде је Белā-Црквa Рап.

¹⁸⁹ У примеру дужина може бити траг контракције вокала (*деца-ова* > *деца-ава* > *децава*), али је вероватније да је дужење смфатичког порекла, пошто је реченични акценат на овој именици.

ФОНЕТИКА

ВОКАЛИЗАМ

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

106. У ГГ функционише положени шестовокалски троугао, а вокалску службу врше и слоговне ликвиде *р* и *л*:

и   ə   у
е   а   о + р   л

Фонема *ѝ* посведочена је у *мишема* у говору двеју старијих жена, које су у детињству, живећи у Призрену, биле у контакту с турским језиком. Информатори су били свесни да ова фонема није аутохтоно горанска, па се отуд *ѝ* у раду не сматра јединицом фонолошког система горанског говора.

Има аутора који *ѝ* у српским говорима у јужној Метохији (Призрен — Подрима — Ђаковица)¹⁹⁰ с разлогом сматрају јединицом вокалског система.¹⁹¹

У српске говоре *ѝ* је стигло са турском лексиком, али је — посебно изван градских центара — значај албанског језика за продор овог вокала био пресудан, пошто се овај глас јавља у заједничким позајмљеницама у оба језика.

Гора је због географске издвојености остала изван снажнијег контакта са турском фонетиком, иако су мушкарци, боравећи у турској војсци и крећући се са стадима, појединачно знали поред горанског и турски, албански и арумунски језик.

107. Развој горанског вокализма у духу је промена у осталим словенским језицима — смањење броја фонолошких јединица на пет класичних вокала.¹⁹² Од специфичних вокала јавља се *ə* — глас полугласничке вредности, који није континуант јерова у јаком положају, па се отуд може говорити о балканистичком пореклу *ə*.¹⁹³

¹⁹⁰ СМЂГ, 35–36; РСПГ, 356, 365–366; ФО (Ораховац), 583; *ѝ* је у мом материјалу потврђено и у другим местима у Подрими.

¹⁹¹ ФО (Ораховац), 583; РСПГ, 356, 365–366.

¹⁹² ИПИО 1, 8.

¹⁹³ В. Станишић (СтВБал, 247–248) сматра да је појава полугласника у П-Т и источноцрногорским говорима балканизам пошто се полугласник јавља и у албанском језику са којим се ови

Вокалски систем сличан горанском констатује се у делу македонских и српских говора који су доживели знатнији утицај несловенских балканских језика.¹⁹⁴

108. У дистрибуцији класичних вокала нема позиционих ограничења.

а) У дистрибуцији *ə* постоје ограничења, али у мањем броју примера и она нестају под утицајем употребе сличнога гласа у турском и албанском језику. Иако је у највећем броју потврда, без обзира на порекло, фонема полугласничке вредности у медијалној интерконсонантској позицији, јављање полугласничког призвука испред *ʁ*, па чак и његова декомпозиција у иницијалну двофонемску групу (*əʁ*), антропоними с иницијалним *ə*, затим употреба *ə* у узвику за мамљење коза — *кџџə*, *кџџə*, упућује на то да и у употреби ове фонеме нема ограничења у дистрибуцији, осим што *ə*, за разлику од класичних вокала, не може чинити слог:

џвзија, *џвзо* (хип. од *џвзија* < *Хивзија*), *џвбија*, *џвбо* (хип. од *џвбија* < *Хавзија*) Ре Кру Др Ку Мл.

Наведени антропоними бележени су од млађих Горана, а потврђени су и облици са иницијалним *x*, што указује, с обзиром на генерацијску дистрибуцију, да су облици с иницијалним *ə* (*Хџвбија/Хавзија/Хџвбија*) Гл Бр, новији, унети, највероватније, из албанског антропонимијског система.

У Ку је од млађих записано *џс* (топ.; пашњак, превој на планини), стока на *џс*.¹⁹⁵ У говору старијих је *хџс* и *хџс* (Беше на *хџс*, Бр).

б) *əʁ* од *ʁ*:

џрш, *џржан*, *џрбеш*, *џрка* („део женске ношње“), *џркам* („хрчем“), *џрђље* Бр Ре Кру Ди Ле.

На то да *ə* нема пуну вокалску дистрибуцију указао ми је академик Павле Ивић. Наиме, *кџџə* је вабљење, на ивици комуникативног система (нормална комуникација је човек — човек, а не човек — животиња), а у именима се *ə* јавља само код млађих Горана.

в) *ʁ* је потврђено у интерконсонантској позицији.

г) *ʁ* јавља се у медијалној и финалној позицији, с полугласничким призвуком или без њега. У иницијалној позицији и позицији *џрефикс* + *ʁ* — *ʁ* се делимично, ређе и потпуно, декомпоује са развијањем полугласничке компоненте (в. т. 168–174).

говори границе. Полугласник турског порекла у метохијским српским говорима, тврди В. Станишић, сачуван је под албанским утицајем.

¹⁹⁴ ИПИО 2, 24–25; ВБДГ, 65; ФО — македонски говори: (Вруток), 637; (Теарце), 646; (Љубанце), 661; (Шлегово), 687; (Пештани), 695; (Извор), 705; (Дихово), 711; (Витолиште), 723; (Радовиш), 732; (Берово), 734; (Фурка), 745; (Вамбел), 765; (Тиолишта), 775; (Тремно), 783; (Кронцелво), 791; (Секавец), 811; (Плевна), 817; српски говори: (Радовићи), 524; (Орахован), 579; (Пљачковица), 587; (Доњи Душник), 589; (Кална), 590; (Свиница), 619; ПМГСЖ, 19–23.

¹⁹⁵ У ЦАОГ, 113 бележи се *џс*.

109. Број вокалских јединица под акцентом не разликује се од броја јединица изван акцента, тј. ненаглашени вокали не редукују се.¹⁹⁶

Иако је *ə* најчешће под акцентом, не треба занемарити ни фонетски контекст који утиче на „затамњивање“ пуних вокала. Илустративан је однос *знѐм* — *нѐ-знам* у коме управо акценат одређује присутност *ə*.

ОТВАРАЊЕ, ЗАТВАРАЊЕ, СУПСТИТУЦИЈЕ ВОКАЛА

110. Затварање, отварање, дифтонгизација и супституције вокала најизразитије су у периферним говорима у којима се унутрашњи развој и фонетски контекст комбинују са страним утицајем.¹⁹⁷

У ГГ на затварање и супституције битно утиче фонетски контекст. На отварање, међутим, не утиче положај вокала у речи, већ емфатичко истицање — *е* је, факултативно, отвореније у слогу речи на којој је реченични акценат.

111. Затварању и квалитативним променама подложни су, пре свега, вокали средњег реда¹⁹⁸:

<i>и</i>	<i>у</i>	<i>е</i>	<i>е</i>	<i>о</i>	<i>ə</i>
↑	↑				
<i>е</i>	<i>о</i>	↑	↓	↓	↑
↑	↑				
<i>е</i>	<i>о</i>	<i>а</i>	<i>е</i>	<i>а</i>	<i>а</i>

„Затамњивању“ је подложен вокал *а*, ретко други вокали.

112. Не може се казати за ГГ да се некадашњи дуги вокали затварају или супституишу¹⁹⁹, а да се кратки под акцентом отварају. Нема, дакле, рефоноло-гизације квантитета у квалитет, присутне у неким српским говорима.²⁰⁰ То може значити да је ГГ изгубио квантитет раније него неки говори јужноморавског дијалекта.²⁰¹

Не треба сматрати рефонологизацијом у ГГ супституцију *о* са *у* у позици-јама у којима је пасивнија артикулација *в*, *ј* изазвала лабијализацију (в. т. 128–134).

Затворени вокали (*о*, *е*) имају напрегнутију артикулацију, а јављају се, углавном, уз лабијале и назале.

Померање у изговору вокала углавном је везано за акцензован слог.

¹⁹⁶ „У дијалектима без фонолошке улоге места акцента вокалски систем [je] по правилу једнак у свим позицијама. Тако и у пољском и у западномакедонском најчешће сви вокали који долазе под акцентом долазе такође и ван акцента“ (ИПИО 1, стр. 44, нап. 15).

¹⁹⁷ О стабилности вокала у свим позицијама у ЗПМ говорима види и КБИст, 12.

¹⁹⁸ БАДИЈС, 17, 23–24; ИПИО 1, 26; ПАСут, 322, 327.

¹⁹⁹ О кретању супституција по вертикали в.: СМИСМ, 60–61; БАДИЈС, 17–18 и даље; ПМГСЖ, 133–139.

²⁰⁰ В. о условима за овакву дистрибуцију у БНАП, 68–69, 76.

²⁰¹ ИП-СРРефл, 170.

²⁰¹ Исто, 170.

113. Дифтонгизација вокала није својствена ГГ. Појава дифтоншких секвенци јавља се у двома позицијама:

а) Када је *-л* на крају слога дало *-љ* у Бр па је створена финална секвенца *V+љ* (*ијељељ*, *виђељ*, *сољза*)²⁰²;

б) У секвенци *V+и* када се *и* редукује у неслоготворно *ј*, које се у неким позицијама реализује као *ј*.

ВОКАЛ А

С у п с т и т у ц и ј е в о к а л а А

114. А > О

Вокал *а* је нормалног образовања (неутрални ка задњем), осим у бродском говору у позицији *а+љ*, када се под утицајем истосложног *љ* модификује у вокал затвореније артикулације (*а^о*) у м.р. јд. радног гл. придева:

Има^ољ, *и^ораша^ољ*, *г^ориза^ољ*, *ма^ожа^ољ*, *и^ореба^ољ*, *си^оприжа^ољ*, *и^ода^ољ*.

У другим говорним типовима у овом глаголском облику *а* није подложно асимилацији:

Се и^орезуаф, *и^орашаф*, *ма^ожаф*.

У бродском говору, поред вредности *а^о*, потврђена је и супституција *а* са *о*:

Имо^ољ, *г^оризо^ољ*, *ма^ожо^ољ*, *се и^орезуо^ољ*.²⁰³

У *лас^отио^оница/лас^отио^ојца*²⁰⁴, у Рад ретко и *лас^ота^ојца*, чува се свесловенски облик са *-о-*.²⁰⁵

У *м^онис^отире* Вр — *а* је после лабијализације под утицајем *м* (*а > о*) даљим затварањем дало *у*.²⁰⁶

Имена држава на *-ска* имају и облике на *-о*, које је морфолошког порекла: *Турско*, *Грчко* (в. т. 543в).

Асимилацијом *а* према *о* из суседног слога, *а* је дало *о* у *иан^отио^олоне*.

У прилозима *о^ошовде/о^одовде*, *о^ошонде* чувају се старији облици (*од+онде*).²⁰⁷

²⁰² У јужнометохијском подгорском говору оваквих секвенци има у Зл. мн. презента и Зл. мн. имперфекта (*носи^ољ*, *има^ољ*; *рабо^ота^ољ*), а *V+љ* познају шарски говори (в. т. 285–287). В. и: БАДИЈС, 514 (са довршавањем процеса).

²⁰³ Овакав асимилативни процес уочен је и у сиринићком говору (МлРСГ, 11, 82–83).

²⁰⁴ Исто и у мрковићком говору (ВЛМД, 125, 176).

²⁰⁵ СПЕРеч 2, 273–274 „lastavica“.

²⁰⁶ У српским говорима око Призрена (сиринићи, сретечки, говор Подрине — према мом материјалу) именица гласи *манис^отире*. Исто и у ЕГРеч 1, 160.

²⁰⁷ БАДИЈС, 29.

Према косовско-метохијском *ѡирајка*²⁰⁸ („пракљача“) у горанском је *ѡи-ројка* Рад Крс Бр. На примарно *ѡирајка* упућује облик с прегласом *ѡирејка*.²⁰⁹

115. А > Е

а) У појединим лексемама *а* у вези са меким предњонепчаним сугласницима (*ј, њ, љ, њ, њ*) прегласом даје *е*²¹⁰:

*Чѣљећ, чѣљећу*²¹¹ (< *čel-jadъ*) Ле Др Рад Рап Мл Ди Ку, *ја се зачѣљећу* Мл, *чѣкеј* (обичније *чѣкај*) Ба, *сабѣље*²¹² Рап, *јерѣбица*²¹³ Др Вр Ба Мл ЗлПо Крс Рап. У Вр и *јарѣбица*.

У *занајѣѡ* (< тур. *sanat*) Бр Др Мл Ре *-је-* је секундарно.²¹⁴ Секундарно је и *инајѣѡ* (< тур. *inat*) Бр Кру Мл Ле Ор.

На замену *а* са *е* у *ѡојека* (< *ѡоја+ка*) могла је да утиче дисимилација према *-а*, које је у партикули преузело морфолошко обележје облика, а преласку *а* у *е* припомогло је и *-ј-* (в. т. 668).

У *ћерѣмида* Ле Бр Др Мл Рад Љу Ку нема даљинске асимилације, како се претпоставља²¹⁵, пошто се облик наслања на турски лик *keremid, keremit* (< грч. *cheramis, cheramidos*).

*Грѣбуља*²¹⁶ је мотивисано глаголом *грѣбе*.²¹⁷

Мѣунка Бр Рап Ор Крс ЗлПо више аутора објашњава асимилацијом *а* у *е*.²¹⁸ Именица се, међутим, може извести и из **мѣњъ* (> *мех*).²¹⁹

У *Рифѣѡ* (< тур. *Rifat*), *Рифѣѡа* го виђе Вр, *Рифѣѡове* Ор — *а* из турског облика замењено је са *е*.

б) Секундарни полугласник у вези са лабијалима дао је *о*, уз нелабијалне сугласнике (*љ, њ, р*) дао је *е* у *чѣшељ, шѡиѣљ, ѡгењ, дѡбер, вѣѡер* (в. т. 184–185).

²⁰⁸ ЕГРеч 2, 75 „пирѣјка“.

²⁰⁹ Уп. са оваквим обликом у Скопској области (СПЕРеч 3, 25 „prati“).

²¹⁰ Број примера са прегласом у ГГ знатно је мањи од оног који се констатује за неке оближње македонске говоре (ВБДГ, 68; ВБМК, 37), пошто је у горанском: *ѡдаја, чѣкија, јѣсен, гр-кљан* итд. Преглас је потврђен у многим говорима: БАДИЈС, 18–19; ЋДГБ, 18; ВЛМД, 94–95; ВБМК, 37.

²¹¹ Исто и у: ВБМК, 37 (дебарски говор); ВБДГ, 68; ВБСелЕ, 20; БАДИЈС, 18–19 (*чѣљед*).

²¹² У осталим селима *сабѣхал'е/сабѣал'е* (< тур. *sabahile*).

²¹³ БАДИЈС, 18–19; ЋДГБ, 18; ВЛМД, 139.

Нејасно је порекло овог *е*, пошто су, можда, јужнословенски језици имали два корена: *ѣгѣбъ* и *ѣгѣвъ* (ВЛМД, 139; в. и литературу о овом питању у нап. 48).

²¹⁴ А. Белић (БАДИЈС, 18–19) *-е* изводи из *а* асимилацијом.

²¹⁵ БАДИЈС, 30; БНАП, 79.

²¹⁶ БНАП, 79; ЋДГБ, 18; у сретчком, сиринићком, метохијским говорима (према мом материјалу).

²¹⁷ БНАП, 79.

²¹⁸ БНАП, 79 (*а+ј > еј, мејуна*); АР-СВАБ, 295.

²¹⁹ СПЕРеч 2, 356 „ma(h)una“.

в) Зл. мн. презента глагола „јесам“, осим у Бр, гласи *се* (< *са* < *сж*), са *-е* из 1. и 2л. мн.²²⁰

г) У малом броју примера *ж* је замењено са *е*:

Кéде, кéдеља/кéдељка, мећéница, јéтjок (в. т. 156).

д) Некада *а* > *е* даљинском асимилацијом:

Два éкjтера Ор. Могућа је и аналогија према финалној групи *-ер* (*вéтjер, мóдер*);

Им. *цeйéница* Гл Ре Кру ЗлПо наслања се на т. придев (*цeйен*) и на презент (*цeйем, обичније цeйим*) (в. т. 770а).

Óфчерец Кру.

116. А > И

У *мiкнем, мiкнала*²²¹ Гора *-и-* је аналошко према односу *макнем — ми-чем*.

У односу *кiйика — кáйка/кайкáица* („кап“) *-и-* је из глагола *се искiйáла* („испрљала се“), који је у вези са гл. *кiйе: кáйка* („кап чисте течности; кап кише“), *кайкáица* („кап кише“) : *кiйика* („кап прљаве течности“) Ле Крс Др Ор Ди Ку. У Бр *ћiйика* : *кáйка*. У Ре и Кру *кiйкáица* значи „капавица“.

У прилогу *дóсiйи*, како је и у сретечком и сиринићком (према мом материјалу), *-и* је морфолошког порекла.²²²

117. У *куртiуљисаф, се искуртiуљиса* Рап гл. се наслања на турски облик *kurtulmak* а не на *kurtarmak* (ШАТур, 427).

118. У дистрибуцији старог дублета *-ра-* : *-ре-* у ГГ потврђена је само група *-ра-*:

Трáва, шрáфка, шрáвица, рáсiе, рáсiем, óра(x), óрахе/óраје, óраси.

ВОКАЛ Е

О т в а р а њ е (е)

119. Од вокала благо се отвара само *е*.²²³ Нису потврђене супституције *е* отворенијим вокалом *а*.²²⁴

Е се отвара под акцентом, и то, скоро увек, у речи на којој је психолошки акценат, па је *е* заправо средство емфатичког истицања. Овакво *е* је највероват-

²²⁰ КБИст, 163–164.

²²¹ ПМГСЖ, 132; сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу); АР-СВАБ, 295; СРЛГ, 140; БДНСГов, 40.

²²² СПЕРеч 3, 245 „sit“.

²²³ Отворени (е) и затворени вокали (е, о) биће обележени симболима само у овом одељку.

²²⁴ У *јáде* чува се стари превојни одос *esti са вокалом *е* на западу, а *а* на истоку јужно-словенских језика (СПЕРеч 1, 776 „jesti“). *Јáде* је и у оближњим македонским говорима (ВБПГ, 345).

није траг ранијег алофона, који је сачуван захваљујући интонационој маркираности.

По правилу *ɛ* је нешто дуже од неакцентованог *e* и *e* под неутралним антепенултимским акцентом, а неретко је емфатичко истицање комбиновано с квантитетом.

Отварање је уочено у свим местима, чешће у нижим селима, најређе у Броду. *ɛ* је обичније у говору старијих жена, док га млађи неутралишу.

Најчешће је у двосложним речима на иницијалном слогу.

Фонетски контекст не утиче на отварање, пошто је уочено и у позицијама у којима се овај глас затвара:

Јен кúп зѣље — нити мѣсо, нити мл'ѣко, ка сѣга, таке-тога, таке сме иѣкл'е; н'ѣма, латице н'ѣма; нѣмало, сом вáрила дѣцам, иѣчем, мѣсим; óвде наóколо сме покóсил'е, во плáјна н'ѣ. Н'ѣма трава. Пóла н'ѣма лánешњо; дѣца пет жíвет во сѣло, сѣдеи, обóл'ел'е; пóмлат одт мѣне Рад, тíја на срѣде; вода от рѣка, иѣбе; л'ѣгал'е ке овијá-офце; ка óшоф да не гл'ѣда Крс, íзвaдиф за сѣбе; ка óшло, вíдело сѣло; óна га осѣтила мѣсоио; мѣсо не ни стíгнало; óна — гак, оно мѣсо; зѣми га сѣстрада; и жѣна му вíкнала мýжу; жѣна му је слѣйа; сѣнаф при н'и да је гл'ѣда; њѣго го úдри; а знѣш да жњѣиш Рап, одт нѣкој врѣме, бáбо ће трне да дојде Мл, íспројде нѣкује врѣме Ор, рѣико нѣкој Лбу, мѣсец мáј; двá-тројца Н'ѣмци íмал'е; со баш-мáрамче јсно бѣло Др, н'ѣ, бáбо Ку, а он седом жѣне ни прѣтераф; по вѣчера ће ги иѣрем; шес дѣца сом íмала јá Ле, три сѣсѣре сме бíл'е; сѣло било пúно; свѣ со сѣкура ће се мýчиш; от све сѣла дóшл'е љуђи по кóнити; жѣне арнаúцке; јѣдва жíве сме пóрасл'е; свѣћник сме íмал'е со свѣће; во кóлетник вл'ѣзоме; ајде вáвна ће ирѣдеи; и пóсл'е рѣка ће прегáзује во Драгаш да íде на врѣме; па ће ге иѣрем цѣв-ден; а ће мóжеш да рáботаш со дѣца; мѣне ме бѣндиса Вр, ка је врнл'иво врѣме, ја ће мѣтем; за тебе — нѣма Бр, он бíф дѣше, ка биф дѣше; ће мѣси; девет мѣсеца во Трст сѣдаф; сѣно набѣри-им; зѣа да откúпујет сѣна; ми зѣла дѣтево; Áзим бѣћар дóбер беше; ће га њѣка; воденичаре, мѣљи жíтиво; дѣјке ће се понúшаје во рѣка; ни беше мѣрак сваки-пут Ре.

З а т в а р а њ е (e)

120. Вокал *e* ређе се затвара од вокала *o*; *e* се затвара под акцентом, ретко изван акцента.

а) Н а з а л + e (в. т. 143):

Ако óстане нѣкуј тѣл'е, нѣкуј вѣф, нѣкуј кóн' Рад, плáћаје нѣшѣо Рад, нѣкуј Áднан Гл, кáко да нѣма чујек Вр, вáше мѣсо, ако је не прѣверим њíве све на мѣне, јутре сабáал'е мѣше Вр, да не учини нѣкој нѣшчо Ре, нíшто нѣћем Рап.

б) Л а б и ј а л + e:

Да га иѣреш, шúма да бѣре Вр, се бѣреш Крс, иѣишца ме бóљи Мл, нѣје иѣшок Бр.

в) Ф р и к а т и в + е:

Сѣсѣтра се уплáшила Вр, *сѣчейѣ*, *сѣсѣтре* Крс, *сѣди*, по *сѣла* Др, беше *зѣла* Ре, иде со јена *жѣна* Вр, она не-знаје *сѣбе* Рап.

г) О с т а л е п о з и ц и ј е:

Ме стаја на *рѣза*, па ће *рѣдеѣ* дѣђнића, па ће *ирѣдеѣ* Вр, *аѣрл'ија* Др, со *дѣца* Ре, *Манѣстѣчки* извор (топ.) Бр, *ирѣва* га зáтекл'е Вр.

С у п с т и т у ц и ј е в о к а л а Е

121. Е > И

Замена *е* са *и* врши се када је *е* у контакту са неким прењонепчаним су-гласником.

а) *иј* < *еј* (< Ћј) доследно је у глаголским основама:

Ке шо *сијеш*²²⁵ Др, *сијала* брашно Ре, *сијане* н'иве Ор, сме *сијал'е* Рад, сме имал'е *сијаница* („засејана земља“) Кру, жими сáнцево шо *грије*, да ме не *огрије* Ор, месѣчина *грије* Гл, *сијеме* Кру, сн'ѣк *вије*, се *смѣјем*, се *гријеме* Ку, ни *додѣјала*, *огријало*, *сије*, *оѣсијала*, *смѣјен'е* Бр, га *ѣосмѣјала*, *њиве насѣјане*, *сијем* жѣт'це Рап, *смѣ се*, *гри се*, *ће оѣсијеш* Рад.

У групи *еј*, са хијатским *ј*, долази до асимилације и супституције са *и*:

*Мађија*²²⁶ (и: *мађаа* Бр, *мађаха* Гл, *мађе^ха* Крс) Бр Ре Ор Др Ле, *огл'ијало* (< *огл'ејало* < *огл'едало*) Гл Бр Кр Мл Ку Др, *Крушијанин* (< *Крушејанин* < *Крушејанин*) Ре Гл Бр Ле.

И облик *шијесе*²²⁷ Гора — може се објаснити асимилацијом.

б) *е* + *ђ*, *љ*, *њ*:

Зѣћир (< тур. *Zekir*; ШАТур, 649) Ба, со *Зѣћира* Рад, *Зѣјниљ* (< тур. *Zeynet*; ШАТур, 650) Бр, *Зѣјниљового* сина Ре, *чѣнгиљ* (< тур. *çengel*; ШАТур, 171) Ре Кру Рад Ле Љу, *огѣњ* Рап Мл Рад Ле Љу, *огѣн'* Вр. У Ре и Бр *огѣн/огѣн*.

в) Прилог *ѣовеће* има више облика (в. т. 988):

Пѣѣојће Бр Гл, *ѣѣѣѣћи* Ре, *ѣѣѣѣћи* Вр Крс, *ѣѣѣѣћи* Др, *ѣѣѣћи* Мл Ле Др, *ѣѣѣћи* Ба, *ѣѣће* Бр.

У свим облицима *е* (+ *ћ*) > *и*, *ј*.²²⁸ Рестелички облик *ѣѣѣѣћи* новија је реконструкција према глаголском прилогу садашњем (в. т. 988).

²²⁵ Уп. БАДИЈС, 22.

²²⁶ *Мађија* у мрковићком говору Л. Вујовић (ВЛМД, 164) објашњава наслањањем облика на им. *маѣи* са појавом хијатског *ј*. Чини се убедљивијим да је у именици дошло до асимилације, пошто се у ГГ јављају и форме *мађе(х)а/мађаа*, што значи да је именица *маѣи*, иначе присутна у говору, ирелевантна за облик *мађија*.

Могућа је и асимилација према *ћ*.

²²⁷ Тетовски облик *шијесе* Б. Конески (КБИст, 149) објашњава аналогијом према *ѣриесе*. Облик се може извести из *шејесеѣ* (бележи се и у БАДИЈС, 461) асимилацијом *е* према *ј*.

²²⁸ Оваква судбина *е* у прилогу констатује се у западним и централним мак. говорима (СТТГ 1, 221)

Нису уочени други примера са преласком *e* у *и* после испадања *v*.²²⁹

г) *h̄ + e*

Ови се примери могу објаснити прогресивном асимилацијом:

Маћидонец, *Маћидонка*, на *ћи* језерчица Бр, *маћија*²³⁰, *ћиментио* („цемент“) Ре Бр Кру Крс Ле ЗлПо.

Облик *Маћидонец* Гора (осим Бр) настао је према бродском *Маћидонец*.

д) У *нивестиа* Бр Гл Ор, *-и-* је потврђено само у песмама.²³¹ Ако није унето као готов облик, могло је настати затварањем артикулације под утицајем назала.

ђ) У *јидинаесе(ӣ)/ђидинаесе(ӣ)* Гора — дошло је до асимилације у различитим слоговима²³², али је могућа и асимилација према *ђ* (*ђидинаесе*).

е) *Дивојка*, потврђено само у народним песмама²³³, лексичка је позајмица (в. т. 148в) стигла у ГГ преузимањем фолклорног материјала.

ж) Према *сијеш* је *ојисиваш* Бр Мл Гл Ор, али је могућ и продор итеративног суфикса *-ива*.

з) У прилогу *још* чува се стари превојни однос *o : e*.

Још(ӣе), *ешӣе*, *ӣшӣе/ӣшӣо/ӣшӣе* (в. т. 971).

У Броду се чува свесловен. и прасловен. облик *ешӣе* (**ešće*). У Ре и Кру асимилацијом *e* према *ш'ћ* настало је *ӣшӣе/ӣшӣо*. У Ба је потврђено, поред обичног *још(ӣе)*, и *ӣшӣе*. *Ӣшӣе* је контаминација *ӣшӣе* и *још(ӣе)*. Пошто се *ӣшӣе* јавља и у неким дебарским и струшким говорима, могућ је продор из тог правца. Објашњење облика *ӣшӣе* упутније је тражити у превојном степену **ešće*, а не у *још(ӣе)*.²³⁴

и) У гл. *ӣобстӣљам* („намештам постељу; ширим веш, чаршаве“) Гора — чува се стари превојни однос²³⁵, мада је *и* продрло и у презентску основу (*ӣобстӣљам*, *ӣобстӣљах*).²³⁶

ј) О аналошким заменама у глаголским основама в. т. 769.

122.Е > А

Нема много потврда са заменом вишег вокала нижим.

²²⁹ Пошто у ГГ нема других примера типа *гојдо* < *гоедо* < *говедо*, који су обични у тетовском говору (СТГГ 1, 221), прилог *ӣојојђе* је лексичка позајмица из ЗПМ говора.

²³⁰ *Маћија* и у: БАДИЈС, 22; ЋЉГЛ, 41; БНАП, 80; Н. Богдановић (БНАП, 80) облик објашњава асимилацијом према околним предњонепчаним сугласницима.

²³¹ *Невестиа* је потиснуто лексемом *мланесџа/млајнесџа/манесџа*.

²³² ХЈСГ, 150.

²³³ У књизи Харуна Хасанија (ХХГор) *дивојка* је забележено у више песама: 126, 272, 343, 367, 370, 377.

²³⁴ Б. Видоески *ӣшӣе* објашњава: *још(ӣе) > јеш(ӣе) > јиш(ӣе) > иш(ӣе)* (ВБВо, 119–120).

²³⁵ СПЕРеч 3, 331 „stelja“.

²³⁶ Превој се чува у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 200: застелџат, застелџем, застилџат, застилџам, застилџ, застилџак).

У *кафџана* (< тур. *kahvehane*) Бр Ре Мл Гл Рад *e* > *a* асимилацијом према *a* у околним слоговима.

Асимилацијом према *a* у околним слоговима, настао је облик *мањаа* Др Бр, *мањаха*, *мањахи* не-рекла Гл (в. т. 1946).

Поред обичнијих облика *кóрен/кóрењ*, *кóрење*, бележено је и *кóран* Ор Вр Ба Мл, *кóрањ* Рап Крс, *кóрање* Рап Крс, *кóран'е* Ор Вр Ба. У примерима је могућа дисимилација у различитим слоговима у збирној именици са аналошким продором у облик једнине. Именица *кóрњак* („кутњак“) Рап Крс има основу *корњ-* (*кóрењ* — *кóрњи*, два *кóрња*, в. т. 502).

У *гасаница*²³⁷ („гусеница“) Рап *e* је замењено са *a*.

У *фанаља/фанала* Рап Крс Мл *e* > *a* асимилацијом у различитим слоговима. *Фануља* Гл може се довести у везу са суфиксом *-уља*, иначе присутног у ГГ (*смрекуљка*, *рисуљка*).

123.Е > О

У Ре је *поне́довник* („пенедељак“)²³⁸, *поне́довника́рке* („жене које у понедељак посете невесту“), у Бр је *пóноу́ник*. Оба облика настала су преласком *e* у *o* лабијализацијом под утицајем *-в/-ў*. Из бродског *пóноу́ник* испао је слог *-де-*.

И у *мармóлада* Ор Ле *e* > *o* лабијализацијом према *m*, а у *мáрмула́дића* Ре *o* је асимилацијом према *m* прешло у *y*.

У *бóсиљок*²³⁹ Гл Ба Др Мл Крс *o* је аналошко према суфиксу *-ок* (< *-џк*).

124. У секвенци *C+V*, услед веларизације консонаната постало је могуће да *o* дође иза некада меких сугласника, што је у парадигми довело до померања у односу на стару расподелу аломорфа.²⁴⁰

Аломорф *-e* сачуван је у облицима придевских заменица с.р.:

Во *наше́*-село, *ва́ше* де́те, *му́је*, *шв́ује*, *св́ује*, *ку́је*, *не́кује*, *чи́је*, *му́јему*, *шв́ујему*, *на́шему*, *ва́шего* (в. т. 646, 647, 649б, 652а, 656, 657).

У придевима и прилозима *e* је замењено са *o* када је *-e* на отвореној ултими:

Да *би́де* *врúћо* Ку, *о́фчо*, *кра́вјо*, *ло́шо*, *сти́ређњо/сти́ређно*, *го́рњо*, *до́вњо*, *га́дишњо*, *сéгашињо*, *шóгашињо*, *љéтињо*, *јéсењо*, *ди́вјо* Гора.

У зависним падежима уопштава се *-o* из Н. Ретки облици типа *ло́шего*, *ло́шему* говоре о већој отпорности унутрашње позиције.

У *и́ладно* („подне“) *-o* је аналошко према другим прилозима, пошто је именица пришла адвербима.

²³⁷ На *гусаница* у српским дијалектима указао ми је П. Ивић.

²³⁸ У осталим местима је *поне́девик*.

²³⁹ О им. в. СПЕРеч 1, 116 „basilek“.

²⁴⁰ КБИст, 21. Појава захвата многе говоре, како македонске тако и српске (БАДИЈС, 430; ИПДиј, 115; БДДИ, 403; ЋЛГЛ, 30; РСПГ, 389–390).

У присвојним придевима изведеним суфиксом *-ев/-ов* скоро је потпуно уклоњен позициони аломорф *-ев*: *Мужоф, краљоф, царова, Царофци, Бурђовдењ* Гора.

Ретки су примери у којима се стара контекстуална опозиција чува: *очевá-сестра* (увек са групом *-ев*) Рап, *Бурђевдењ* Мл, *мужевó-дете*, во *царевá-башћа* Ре, дејка *цáрева*, злато *цáрево* Вр, *Царевé-чешме* (топ.) Бр, *Бурђевден*, мéска *Аслан-Туђева* Ре.

Док је у *дóждољец* Мл Др Љу, *-ев > -ов*, у Бр је сачуван аломорф *-ев* иза некада меке групе *-жд*: *дúждевак* („даждевњак“). Иста именица има и облик *ђúждевец*.

У Нмн. им. м.р. на *-ø* са проширењем основе формантом *-ов/-ев* дошло је до уопштавања *-о*: *мúжои/мúжои́, чéшъои/чéшъои́* (в. т. 504).

Позиционо *-е* је остало у Вјд. им. ж.р. на *-ица*: *Имéтице, сéстирице* (в. т. 531a).

У именици *с(ш)врдље* Гора — финално *-е* је из деминутивног суфикса (уп. са: *кóшље, óрље*).

ВОКАЛ И

125. У делу Горе у новоствореној вокалској групи после испадања *-в-*, *и* се десибиларизује у *ј* и са вокалом образује дифтоншку секвенцу (*ој, ај*).²⁴¹ Некада се *и* реализује као *ј*.

По овој особини Гора се дели у два дела. Док је у вишим селима — Бр и Ре, *и* знатне стабилности, па је: *рука́ица, с́иáиш, на́йра́ила, дóжои, с́и́вáрои, ѓáмои, јáлоина, лас́и́о́ица, крас́и́а́ица*, у осталим местима *-и* се често редукује:

С́иној, с́и́вáрој, дóжoј, ѓáмој Гл, *со цáрој* Ле, *ридој* Рад, *во́лој* Ди, *и́лáишoј* Ор, *грáдој* Ба, *ри́ишoј* Др, по *во́лој* Љу, *љéбој* Мл, *и́вьи́ишoј, рóгој* Крс (в. т. 244, 531);

ће ми *с́иáј* (< *с́иáви*) Ор, *óс́иáј* (< *о́с́иáви*) Ба, се *у́с́ио́с́иáј* влác Др.

У унутрашњој позицији редуковано *и* је са снажнијом фрикацијом па је по акустичком утиску *ј*:

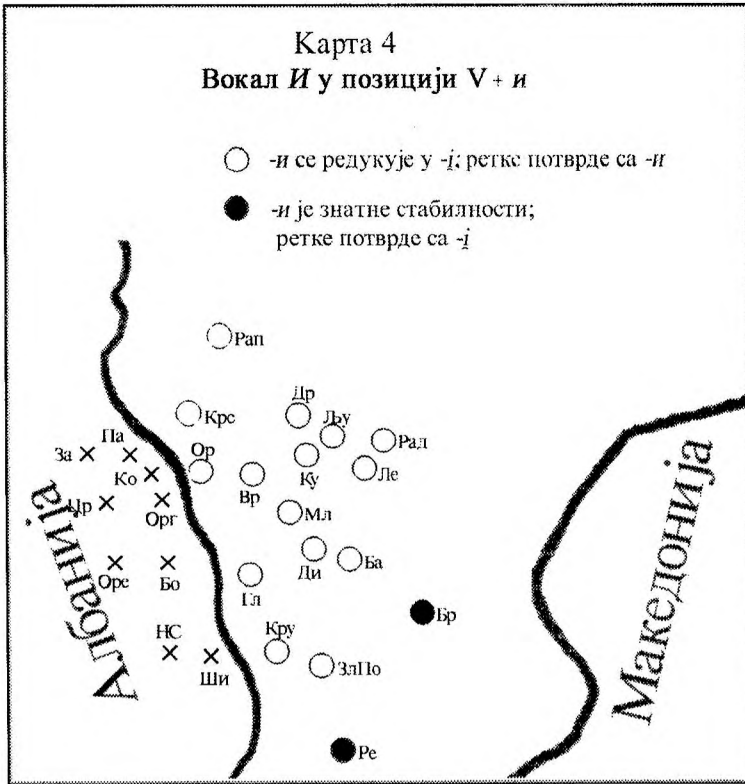
Кукајца, и́олојна́-пут Мл, *и́олојна, на́йрајла, на́йрајф, на́йојла, кукајцем, кáйкајца, крас́и́ајца, рукајца* Ди, *и́олојна, јáлојна* (< *јáловина*) Бр, *лас́и́ојца, кáйкајца, ће с́иáји* Ле (в. т. 195, 244).

Сачуване вокалске групе потврђене су и изван Бр и Ре:

Не сме *и́раи́л'е* Др, *јáло́ица* Вр, сме *и́раи́ље* Рап, и га *с́иáи́л'е* Ор, ако се *зáбаиш* Ди (в. т. 195, 244).

У бројним именицама на *-ица* у вишим селима, пре свега у Бр и Ре, спорадично и у Ди и Кру, сачувано је *-и-*: *и́рóица, и́рóицам*.

²⁴¹ Овом особином ГГ је део веће територије коју чине ЗИМ говори (ВБЛГ, 25; НаАРГ, 113; СТТГ 1, 221; ВБПГ, 351), шарпланински говори са српске стране (МлРСГ, 10, сретечки), јужнометохијски говори (РСПГ, 399; у мом материјалу из Подрме и Призренског Подгора има потврда с овом цртом).

У им. *обáдвајца* редукација је извршена у свим местима.

Трójца арамије Ба, *двáјца*, *штрójца*м Крс, *двáјца*, *обáдвајца*, *штрójца* Др (в. т. 562).

У сандхију се *и* редукује у примерима:

Нé-јдем Бр Ба Рад Гл Рап Ле. У *винојжсишо* („дуга“) Бр пре стапања у сложену сандхијска група *-ои-* замењена је групом *-ој*.

Показне заменице *óвија*, *óнија*, реализују се и као *о́нја/о́ња*, *о́вја/о́ја*. У Ре и Бр *óвија*, *óнија* стабилни су у множини, а у једнини се обично користе *óвја*, *о́нја*. Ни у овим местима, међутим, нема строге дистрибуције облика *óвја* — *óвија* условљене граматичким бројем управне именице. Сам поремећај може бити траг односа: *ов+ја*, *он+ја* (јд.); *ови+ја*, *они+ја* (мн.) (в. т. 661, 665, 669–670).

Супституције вокала *И*

126. *И* > *Е*

У позицији *е + љ, ħ* — у малом броју примера — затвореније *и* дало је отвореније *е*. Супституција, и иначе, нема много у овом смеру, а могу бити нефонетског порекла.

У именици *Бóжећ*²⁴² -е- може бити из прилога *бóжем/бóже*, а пошто у ГГ нема деминутивног суфикса -ић, могућ је и продор деминутивног суфикса -е.

У: *рѐзељ* сме нап्राјл'е Кру (< тур. *rezil*; ШАТур, 535) према и у изворнику у ГГ је е.

Везник *ељи*²⁴³, који у Крс и Рап има и облик *иљи*, могао је настати дисимилацијом у различитим слоговима.

У *ћелибарка* Ба Мл Ди Ре облик се наслања на тур. *kehlibar* (ШАТур, 193). Исто је и у *бѐрећей* (< тур. *bereket*; ШАТур, 188) Ба Бр Др Мл Кру Гл.

127. И > У

У *главуца* („главица“) Крс -у- је, можда, аналошко према суфиксу -уљка (*рѐсуљка*, *смрѐкуљка*) пошто је деминутивно значење суфикса -ица ослабело. На могућу позајмицу из романске структуре (румунски суфикс -иџа), скренуо ми је пажњу академик П. Ивић.

ВОКАЛ О

З а т в а р а њ е (о)

128. *О* се најчешће затвара у интерконсонантској позицији.²⁴⁴ Затварање без супституција факултативно је, затварање са супституцијама најчешће доследно, и тада је *о* дало у.

Затварање *о* у ГГ резултат је — пре свега — фонетског контекста. И у оним говорима у којима се *о/у* < *о* објашњавају изванакцентским положајем²⁴⁵, *о* се најчешће затвара у контакту с лабијалима и назалима.

У ГГ *о* је најчешће под акцентом.

129. Л а б и ј а л + о, о + л а б и ј а л:

Ако је *ѿвде* Љу, *вѿда*, бѐгај *дѿма*, идеме *дѿма* Др, *вѿљко* дѐбеф, *дѿма*, дѐјче *сѿм* Ба, *иѿсл'е* Ле, *иѿљај*, ће не *иѿља*, *иѿсл'е*, *кѿйем*, *иѿсѿар*, *кѿмѿир*, *дѿма* Вр, *иѿљам*, *иѿсл'е*, *крѿмиѿи*, *дѿма*, *сѿдом*, *бѿл'ен*, ни за *вѿла* Гл, да го *иѿља*, *иѿсл'е* го зѐ, *иѿмлаѿи*, *дѿма*, *бѿмба* (и *бѿмба*), *сѿм* дѿшла, ѿспи *вѿда* Бр, *иѿсл'е* сме се брál'е, дáј ми *кѿмѿир*, *гѿљем*, *дѿвн'о* мáало, во *иѿље* Ре, *иѿсл'е*, *дѿма*, *сѿм* прѐсекоф, прѐстен *мѿј*, *бѿвна* је, *вѿљко* Рап, *крѿмиѿи* бнесла *дѿма*, *иѿмока* гл'ѐдаје, брáте *мѿј*, *сѿм* (и *сум*), дл'боко је *наѿдолу* (и *наѿдулу*), му се пáла *вѿда* Крс.

²⁴² У нижим селима напоредна су два облика у говору старијих информатора — *Бóжећ* и *Бóжић*. У вишим селима уопштено је *Бóжећ*.

²⁴³ *Ели* и у ЕГРеч 1, 174, „ели“; МлРСГ, 107; БНАП, 78; у сретечком говору (према мом материјалу).

²⁴⁴ ВБВо, 119; ВБДГ, 69; ВБМК, 38; ВБСелЕ, 5, 10; МСБЕ, 93–95; ВБКиГ, 37–38, 39, 42–43; СТТГ 1, 222; БАДИЈС, 14 и даље; БНАП, 81; ЋЉГЛ, 31–32, 75; ЋД'Б, 22–23; ТМГР, 347; ВБЛГ, 29; СРЛГ, 146; ПА-МБРес, 251–252; СМИсМ, 65.

²⁴⁵ ВБЛГ, 29; ВБСелЕ, 10; МСБЕ, 93–94; ТМГР, 347.

130. *к, з + о, о + к, з:*

Кѳжишиѳе, кѳсач, нѳга, со кѳјна, сѳѳѳка, сом рабѳтала млѳго, кѳла Љу, да останеме гѳл'е Ди, со кѳња, да го кѳљеш, со кѳла дрва, гѳл'ем јѳл'ен, сѳѳѳка, кѳ-зе, кѳса Крс, дѳшље млѳго, кѳмѳир, да пои кѳња, ѳе дѳне кѳса, кѳзем, кѳжа, кѳ-шоѳ Рап, кѳсим, кѳпиф кѳња, за сѳѳѳка Др, кѳжа прѳдади, нѳга Ле.

О у другим фонетским позицијама, пре свега с назалом:

Нѳња, само ѳреш Ле, ѳрѳшка Др, нѳге, ѳе ѳѳне, нѳња Вр, нѳсим Гл, дѳ-шље, дѳшоф Крс.

131. *о + ј*

У позицији *-о + ј (+ С)*:

Ѐмаше нѳкој, мѳј, ѳѳѳј, свѳј Ба, ѳе дѳјеш Бр, ѳе дѳјеш Ор, ѳе дѳјде Љу, нѳкој дѳнар Ре, лѳј да кѳпиш, нѳкој Ди.

132. У новоствореним вокалским групама, насталим после испадања *х, в, ј* — са *о* у првом делу, *о* прелази у *у* у коренској морфемѳи (*о + в/ј + V > у + V*; в. т. 133–135).

Финалне групе *-ов + V* (са придевским суфиксом *-ов*), и *-о(х)а* (из Зл. мн. аориста и имперфекта), осѳм у Бр, сачуване су (в. т. 134а, 135).

У облицима показних заменица с партикулом *-ва*, ако заменице *ѳѳѳгоа, овѳѳгоа* настају с овом партикулом, група *-ова > -оа* или *-уа*. О могућем морфолошком објашњењу облика *овѳѳгоа/овѳѳуа* в. т. 672а.

С у п с т и т у ц и ј е в о к а л а О

133. *О > У (о + ј + V)*

Група *о + ј + V* уклања се преласком *о* у *у*. У ГГ, а тако је и у словенским говорима југоисточног дела Балканског полуострва, *ј* се реализује с полуредукованим ступњем²⁴⁶ па је пасивнија артикулација утицала на затварање *о (> ѳ > у)* у овим говорима.²⁴⁷

а) Именице: *ѳрѳсује, ѳсује* (у Ре и *осѳјница, ѳрѳсѳјница*) Бр Гл Ди Крс Ре Кру, на *Прѳсује* (топ.) Крс, ѳреме *Прѳсује* Вр, на *ѳсује* (топ.; ливада) ЗлПо, *ѳсујни дѳф* ЗлПо, во *Прѳсује* (топ.; шума) Рад, *ѳуас* Бр Ре ЗлПо Ба Љу Мл Др, заврзаф *ѳуас* Гл, тури *ѳуас* Кру, пѳстар *ѳуас* Рад.

Прѳсује и *ѳсује* могу бити и из групе *-ове*, на шта упућују топ. *Прѳсово*, недалеко од Враништа, затим *ѳсовник* Рап.

Група *-оји-* остаје у: на Стѳро *гнѳишиѳе* (топ.) Бр, на *Гнѳишиѳе* Ре.

б) Супституција у заменицама с овим групама извршена је у свим местима: *нѳкуа, нѳкује, мѳјему, ѳѳѳјему, свѳје, кѳје, кѳјем, свѳкује, нѳкујем* (в. т. 616, 617, 619, 621, 623).

²⁴⁶ САМПОл, 291; СТТГ 1, 235–236; БАДИЈС, 126–127, 130 и даље; ИИДѳј, 114; СРЛГ, 98–99; ЈДТГ, 57; СМЃГ, 28.

²⁴⁷ БНАП, 81; ЕГОГ, 139–140; ЃЉГЛ, 75; ТМГР, 347.

У групи $o + j + V$ ретко је потврђено и o : *неко̀ра* кра̀ва; *неко̀је* ју̀ниче Ба, *неко̀ра* А̀нифа Вр, *мо̀а* ма̀ти Рап, до̀шла *неко̀ра*-жѐна Рад, *ко̀а* го̀дина Бр, тр̀мка *неко̀ра* Ба, *иско̀ра* Мл.

У групи $o + j$ на крају речи или са сугласником иза j , o се често затвара у o , а $u < o$ је ретко. Забележени примери са преласком o у u условљени су реченичним акцентом: *неку̀ј-во̀ф*; *неку̀ј-ко̀н'* Рад, *ку̀ј-зна* ке ге о̀несље Ре.

Група се чува у присвојним заменицама *шво̀јоф*, *мо̀још*, *сво̀још* (в. т. 739б, 742а), али је и: *му̀јево*, *му̀јешо* (в. т. 742а).

в) У чланованим придевским речима у Нјд. м.р., осим у Бр, јављају се два облика: *друго̀јеш*, *сидро̀јеш* (ретки облици) и *друго̀јеш*, *сидру̀јен*, *л'еву̀јеш*, *малову̀јеш*. (в. т. 738–742).

г) Глагол *йу̀је*, *йу̀ала* („поје“) пришао је после преласка o у u у глаголима с односом основа *-ује* : *-уа*.

134. $O > U$ ($o + v + V$)

После испадања v новостворена вокалска група уклања се преласком o у u . Пре замене o са u — o се под утицајем пасивније артикулације v/w већ реализовало као o . Овакве замене најдоследније су у Бр. ГГ, иначе, познаје групу *-оа-* на границама морфема (*йо̀арно*).

Овакву промену квалитета познају и неки македонски говори. Тако је *квач*, *негво*, *гведо* у струшким и говору неких охридских села²⁴⁸ даље затварање ($o > y > w > v$).

а) $o > u$ у придевима изведеним суфиксом *-ов + V* само у Бр:

Рамизуо, *Абазуо*, гла̀јце *кромиду̀је*, гла̀јце *луку̀је*, *јечмену̀је*, *овезу̀је*, Са̀јда Чучу̀ља, За̀руа мѐана, *баба̀јкуа*, *јуна̀куа*, *негуа*, во *роду̀а*-ку̀ћа, *букуо* дрво, *бра̀шуо*, *йо̀йуа* ћерка²⁴⁹;

Топоними: *Козаруо*, *Курйу̀о*-дере, *Мануо*, *Кал'инку̀а*-чешма, *Волуарница*, *Вејселѐуа* чешма, *Врагуа* воденица, *Врагуо* минаре, до *Синану̀је* н'иве, *Маркуо*, *Душку̀а*-река, *Феризуе* орнице, *Музафэруе* орнице, *Абдиу̀је* ливадиче, *Бажмакуо* бачило, *Банду̀је* млаће, *Курйу̀о*-дере, *Амишуо* л'ескиче, *Даљиву̀је* дугло, *Краљуа* ливада, *Тешу̀је*.²⁵⁰

Тешу̀је је могло настати из форме *Тешове*, која се може извести из албанског лика имена овог насеља *Tetovë* са вокализацијом полугласника албанског језика реда *e*.

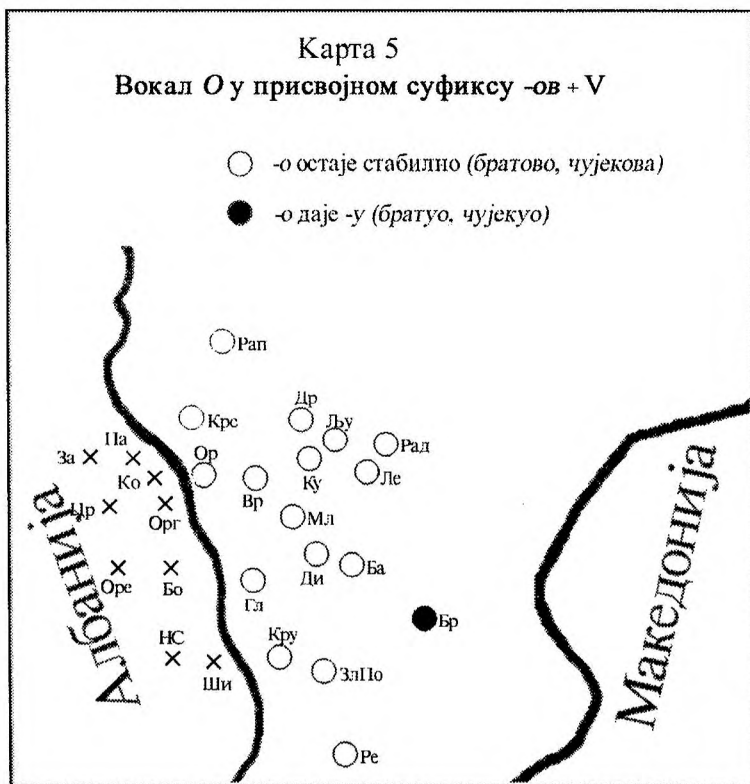
У мом материјалу није потврђен топ. *Фејзуд-ч'ешма*²⁵¹, који се наводи за Гл, већ је *Фејзовá-чешма*.

²⁴⁸ ВБПрД, 140–141; ВБМДиј, 88; ВБМК, 36–37.

²⁴⁹ Овакви су облици потврђени и у Сиринићу, и то само у Штрпцу (МлРСГ, 13).

²⁵⁰ В. и примере у ЦАОГ, 61–72.

²⁵¹ ЦАОГ, 88.

У облицима типа *браџоф*, *Абазоф* *о* остаје у свим местима.

б) У именицама (и речима мотивисаним њима) *о* даје у у свим местима:

Гоџуанец, *гоџуанка* (< *гоџованка*), *чујеку*, *џуар дрва* Гл, *чујек*, *гуједар*²⁵², *гуједа* Вр, *џуар*, *џуари*, *оснуа* („основа за ткање“), *гујечко-месо* Крс, *џргуач* (< *џрговач*), *на накуало* (< *наковало*), *леџуанци* (< *леџованци*; „они који раде годину дана, лето“) Бр, *чујечец* (< *човечец*; „ресица“) Рап, до *Кујчева* чешма Рап, беше *куач* Рад, *волуарник* (< *воловарник*; „стаја за волове“), нека ти је *векуечна* (< *вековечна*) Мл, на *Гуједарник* (топ.) Ба, *сџбери гуједа* на *Гуједарник* Ба, *пасље* на *Гуједариштие* Ку, *Волуарница* (топ.; извор, појило, пашњак око појила) Бр, *Лџгује*²⁵³ (топ.; ливаде и шуме) Крс.

в) У глаголима с односом основа *-ује* : *-уа* (*кујујем* : *кујуала*) остварен је аналошки продор *-у-* из презентске у аористну основу (в. т. 783–784).

Глагол *зујем*, *зуала* („зовем“) пришао је глаголима односа основа *-ује* : *-уа*, па је *зуанец*, *зуаница* („званица“) изведено из аористне основе.

²⁵² БАДИЈС, 26: *гуведа*. Пример који наводи А. Белић говори да је у њему *о* > у асимилацијом према лабијалној артикулацији *в*. Исто у БАДИЈС, 27: *булес*, *крумиџ*.

²⁵³ Уп. са ЦАОГ, 75. Именица *сс*, можда, наслања на *лџе* („луг“) са мн. *лџове*.

135. O > Y (o + x + a)

Вокалска група *-oa* у 3л. мн. аориста и имперфекта после испадања *x* из наставка, осим у неким вишим селима, остаје стабилна или се *o* реализује као *o*. У Бр, Ре и Кру потврђени су и облици са групом *-ua*:

Дáдуа, дóјдуа, укрáдуа Бр, ни *дáдуа* Кру, *ошíидуа* во Бéљиграт Ре (в. т. 817).

136. O > Y (у издвојеним лексемама)

Замене *o* са *y* врше се у истим фонетским условима у којима се *o* реализује као *o*.

y < o (+ м): *бúмба, кúманда* Ле, *сédум, óсум, сум*²⁵⁴ Крс Рап, *дéте богúано* (< *богом дано*; „јединац, жељено дете“) Рап Крс Бр Кру Рад Мл, *дétету богúаному* Др Ку.

Прилози на *-ом* јављају се и са *-ум*²⁵⁵: *бр́гум, скрíишум, о́ишодум, грéхум, кри́ишум* (в. т. 854, 957, 958).

У контакту са *k* затвара се *o* у *вóсук, мóзук*. Обичнији су облици са сачуваним *o* (в. т. 184а).

Могуће је да су *вóсук, мóзук* лексичке позајмице из дебарских говора у којима је некацентовано *o* склоно затварању.²⁵⁶

У Ре је *у́гнишиће* („огњиште“), у осталим местима *о́гњишиће*.

У Бр је антропоним *Јáгуда* (: *Јáгода*).

Кúфер Гора.

У *кáкуљ* (< **kɔkolj*) Ор Рап Вр Др Рад могуће је наслањање на суфикс *-уљ* (уп. *смрéкуљка, рéсуљка*).

У контакту са билабијалима *й, б*:

У *йúйу́унка* („пупољак“) Гл могућа је и метатеза (< *йу́йуљка*)²⁵⁷;

у гл. *у́язиф* Крс вероватан је префикс *y-*, како је и у *се усúшила* Ре;

у бáрјак *йодуби́иће* („пободите“) Ди *o > y* после метатезе (< *йодобии́ће*), али је могућа и мотивација именицом *дúйка* („рупа“).

У финалном слогу је према *дóкйур* Гора, и *л'éййур* („лептир“)²⁵⁸ Бр Ре Кру.

Можда се у *дúждевак* Бр, *ђúждевец* („даждевњак“) Бр Ре чува стари превојни однос.²⁵⁹

Поред *ћóше* Бр потврђено је и *ћуше* (< тур. *köşe*) Ре Ку Мл Рад.

²⁵⁴ Облици ових лексема са сачуваним *o* потврђени су и у Рап и Крс. У осталим местима нема много потврда типа *седум, сум*.

²⁵⁵ О овој појави у македонским говорима в: КБИст, 30; ВБДГ', 69; СТТГ 1, 222.

²⁵⁶ ВБДГ, 69. В. и ВБЛГ, 29; ВБМК, 38; ВБСелЕ, 10.

²⁵⁷ Уп. са *йу́йуљка* у левачком говору (СРЛГ, 146).

²⁵⁸ Облик је добијен преко *л'éййор*, на шта указује деминутив *л'éййорче*, поред *л'éййурче*.

²⁵⁹ П. Скок (СПЕРеч 1, 386 „dažd“) објашњава *-y-* у *дуждевњак* превојним вокалом.

Им. *ѡанѡѡлоне* јавља и као *ѡанѡѡул* Гл. Потоњи облик се може извести из *ѡанѡѡлоне*, а могуће је и наслањање на влашки суфикс -ул.

Прилози често имају на отвореној ултими -у, које може бити изворно или секундарно:

Дѡлу, *бл'изу*, *ѡѡѡздолу*; *ѡѡлѡку*, *вѡлѡку*, *кѡлѡку*, *наѡколѡу*, *наѡкулѡу*, *брѡгу*, *ѡзгорѡу*, *маљичицу* (в. т. 854, 865, 866, 869–872, 972–975, 979, 983).

Ови се прилози јављају и са финалним -о или -е (*ѡѡлѡко*, *вѡлѡко*, *дѡл'е*, *брѡго* итд.).

Даљинском асимилацијом у неким прилозима *о > у* у пенултими ако је на отвореној ултими -у: *ѡкулѡу*, *наѡкулѡу*, *наѡдулѡу* Рап Ор Вр Ку Др Гл, а јављају се и дублети без промењеног -о.

О предлогу *ѡу*²⁶⁰, који се јавља и с обликом *ѡо* в. т. 1009ђ: не ѡспратиѡ *ѡу* ка ке Брѡт Бр, *ѡу* Бѡѡгрѡт Ре, *ѡу* Шѡѡѡфци Рап. Осим у Бр, у коме нема *ѡу*, у осталим местима јављају се оба облика (*ѡо* и *ѡу*).

У Рап предлог *крѡс* има и варијанте *крѡс* и *круѡс*. Није јасно порекло *ј* у *круѡс*, али је оно могло да затвори артикулацију *о*. У другим местима, ако је сачуван предлог (в. т. 1009в), он има облик *крѡс*.

Везник *ѡор/ѡѡри*²⁶¹ потврђен је и у облику *ѡур/ѡѡри* Ди Крс Бр Ор Мл Љу Рад.

137. О > А

Замене *о са а* има у многим говорима.²⁶² А. Белић²⁶³ појаву тумачи отварањем *о* изван акцента. Л. Вујовић²⁶⁴ промену објашњава артикулацијом неакцентованог *о* како испред, тако и иза акцента. Б. Видоески²⁶⁵ а м. *о* у бројним примерима у корчанско-костурским говорима тумачи утицајем албанских говора који познају овај фонетски процес.

Примери из ГГ показују да се *о* отвара, углавном, у контакту с лабијалима, па *а < о* представља дисимилативни процес, у коме се група која садржи затворене гласове по начину артикулације (*ѡ, м* — потпуно затворени; *о* — лабијализован вокал) уклања отвореним вокалом.

Д о м а њ е р е ч и: бѡла на *ѡѡѡјѡла*, *ѡѡсинку* мѡсила Рап, *ѡѡѡјѡло* Бр, два *ѡѡсинка* Ле, за *ѡѡсинка* Ор, от *ѡѡсинка* Крс, за *дѡмазѡлак*, *ѡѡсинцим* Гл, *ѡѡѡја* Др, *наѡѡѡжена* Рап, *ѡругѡнако* Др;

²⁶⁰ Упореди са *кѡд < код* у ГГ; исто и у БНАП, 81.

²⁶¹ СТТГ I, 222 (*ѡѡри*); у сиринићком само *ѡѡри* (МлРСг, 122); у сретечком оба облика (ПМГСЖ, 186); у градском призренском *ѡѡр*, *ѡѡри* (РСИГ, 385).

²⁶² ВБМК, 43; ЋДГБ, 31, 32; ВЛМД, 137–138; БНАП, 65; СРЛГ, 135; ПА-МБРес, 253; ПАГИХ, 38; ЈДТГ, 50.

²⁶³ БАДИЈС, 32–33.

²⁶⁴ ВЛМД, 137–138.

²⁶⁵ ВБМК, 43.

Им. *могила*, која има мало потврда са *-о-*, јавља се са *э* (*мэгила*) и са *-а-* (*магила*) (в. т. 145, 353): две *магиље* камење Рап, на *магила* Вр, при *магила* Др, *магил'е* на *н'ива* Ор.

П о з а ј м љ е н и ц е: *ајерација*, *ајеришује*, *ајерајтор* Гора, *јамаранца*, кућа ни је покрјена со *салани* („салонит-плоче“) Гл.

У примерима *јамаранца*, *салани*, *дамазлак* могућа је и даљинска асимилација.

У *јасинок* („посинак“) *а* у иницијалном слогу може бити аналошко према *јашитрка* („усвојена кћи, пасторка“).

У *аваја* (обично *оваја*) Др, *навожена* Рап (у осталим местима *новожена*) делује дисимилативни процес: *ов-* > *ав-*.

Прилог *друганако* (< *друго+онако*; „другачије“) Др могао је *а* добити даљинском асимилацијом према следећем слогу.

У придеву *бавен*, *бавна*, *бавно* („болестан“) Ре, који се јавља и као *бавен*, најпре је остварена аналогија према другим облицима исте речи са *в* (*бавна*, *бавно*), па прелаз *о* у *а*.²⁶⁶

Према *вамо*, (*о*)*намо* настали су прилози *одаваде*, *оданаде* — *одоанаде* Бр Ди (в. т. 888, 889).

У *квачка*²⁶⁷, *квачке* сме имаље Крс, ти *квачи* *квачка* Ле — им. је мотивисана ономатопејом *ква*²⁶⁸ или се чува стари дублет под акцентом.²⁶⁹

138. О > Е

Потврђена су само четири глагола са префиксом *јре-* уместо *јро-*²⁷⁰:

Да *јреживи* живот Ди, сом *јреживела*, *јреговори*-ни Мл, а ги *јреговорнала*, не ги *јреговорнуље* Рап, да *јреговорим* Ле, се *јребод* со нош Ре, го *јребоди* Рад, мл'еко ће се *јрецеди* Кру, да *јрецедиме* мљеко Рап, *јрецеди* Др.

Свесловенски суфикс категорије *k* — *-ако* јавља се у ГГ с финалним *-о* (*како*, *вако*, *онако*). У прилозима *јаке*, *ваке* Гора — *о* је замењено са *е* према прилозима на *-е*.²⁷¹

У придеву *офсеве* Др Ку Ле Љу *е* је аналошко према *овес*.

139. О > И

Асимилацијом у суседним слоговима *о* > *и* у *дињиофчек* („доњи део наћава“) Крс. Асимилација према *и* у суседном слогу поспешена је потискавањем им. *ковчек* именицом *санджк*.

²⁶⁶ У осталим местима чува се однос *бол'ен* — *бавна*.

²⁶⁷ БАДИЈС, 368; сретечки, сиринишки, јужнометохијски говори (РСПГ, 386, 456; према мом материјалу); БНАП, 65; ЋЈГЛ, 32.

²⁶⁸ БНАП, 65.

²⁶⁹ ЋЈГЛ, 32.

²⁷⁰ Упореди са *јрезборимо* у БНАП, 86; оваквих продора има у сиринишком (МлРСГ, 13) и јужнометохијским говорима (РСПГ, 373; Подрима и Подгор према мом материјалу).

²⁷¹ У речима другог значења не јавља се *-е* у *-ако*.

У *чиколада*²⁷² Ре Кру Гл Мл о > и.

В о к а л О (аналошки) у с л о ж е н и ц а м а
и и з в е д е н и ц а м а

140. Вокал *о* јавља се између основе и суфикса турског порекла у *ја-гól'ика* (< тур. *yağlı*; „млад сир“) Гл ЗлПо Бр Ре Кру Мл Рад Љу. Инфикс у *горól'ија* могао је имати подстицај у *горóцвеће* („јагорчевина“) Бр Ди Ба Ор, *горóсвеће* Ре, ми донесла *горóцвеће* Ку.

Као спојни вокал *о* је присутно и у: *новóжена/новóжења, новóженске, младóжења, веку́ечно* (< *вековечно*), *кривошија* (врста цвећа) Гора.

ВОКАЛ У

С у п с т и т у ц и ј е в о к а л а У

141. У > О

Мало је примера у којима је у дало *о*. Замена се могу објаснити аналогичном или асимилацијом у различитим слоговима.

Туберкóлозен Бр, *туберкóлоза* Ре Рап Др Мл Рад Крс Вр, *óшодо* („отуд“) Вр, *óшодe* Бр Ор Ле Рад Гл ЗлПо.

Óшодо се може наслањати на *óшовде, óдонде*, а могућа је и асимилација према *о* из суседних слогова. Облик је, међутим, могао бити позајмљен из македонских говора који знају за *о* < ж (в. т. 154).

Нáзојће („оно што се назува“) Бр има аналошко *о* према *јóбојће/óбојће* („обојци“).

*Пóдојри, йóдóйрeла*²⁷³ („подупрети“) Ба Бр Мл Др Рад Рап Ор, *йóдојри* со кáмењ Крс, *ће йóдојрeш* Кру, *не сме йóдóйрeље* Ре.

У: *се óмила, óмџен, дéте сом óмила* Др, *óмиxме* рúке Ле — присутан је префикс *о-*.²⁷⁴

Им. *смóк, смóкои* во дúпка Ре, погољéмому *смóку* Рап, за *смóка* Ку — има само овај облик. Ширина простора на коме је *смoк*²⁷⁵ говори да се горански облик наслања на стари у — *о* однос.

142. У > И

У им. *цумбиш* (< тур. *çitbüş*; „велико весеље на свадби“) Бр Кру Гл Др Рад, напраихме *цумбиш* Бр, гóљем *цумбиш* Крс — најпре је *й* у оба слога дало у па је после дисимилацијом у различитим слоговима у дало *и*.

²⁷² У Левчу *чикулада* (СРЛГ, 146); уп. и са *чиолада* у ТМГР, 345.

²⁷³ Исто и у сретечком, сиринићком, метохијским говорима (према мом материјалу).

²⁷⁴ РСЛГ, 389; БНАП, 80; ПА-МБРес, 252; ЈДТГ, 50; ИПГС, 101–102; сретечки, сиринићи, метохијски говори, говори јужног Косова (према мом материјалу).

²⁷⁵ П. Скок (СПЕРеч 3 296, „stuk“) наводи да је *смoк* у Лужници, Смедереву, Шумадији, Крушевцу, Краљеву, Нишу, Куманову, у бугарском језику; према мом материјалу у свим српским говорима око Призрена и градском призренском говору; СТТГ 1, 223 (за тетовски говор).

Поред *сүруйика* (немаме *сүруйика* Др, дадохме *сүруйика* Бр), потврђено је и *сүруйика* (нашава *сүруйика* Вр, донесле *сүруйика* Ор, постаре *сүруйике* Ре).

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА У *ə*

143. У ограниченом броју лексема вокали су — најчешће то је *a* — у контакту са назалом дали глас полугласничке вредности, који се по свему изједначио са *ə* другог порекла. „Прва фаза деловања назалних сонаната асимилаторна је, тј. суседни вокал се назализује. Каснији путеви развитка тог вокала најчешће воде затварању.“²⁷⁶

„Затамњивање“ је потврђено обиљем примера у оближњим ЗПМ говори-ма²⁷⁷, па је ову особину ГГ развио заједно са њима. Број лексема у ГГ, међу-тим, знатно је мањи, а има и дублета са секвенцама *-ам* и *-ам*, што говори пре о лексичким позајмљеницама него о назализацији група *вокал + назал* као системској појави и њиховој заједничкој судбини са *ж*.²⁷⁸

„Затамњивање“ *a* у македонским говорима објашњава се сличним појава-ма у албанским и арумунским дијалектима.²⁷⁹

Ова особина знатно је присутнија у македонским²⁸⁰ него у српским гово-рима²⁸¹, а територијални распоред појаве упућује на њено страно порекло.

Редукције вокала у ГГ, а тако и у јужноморавском²⁸² и, мада се не конста-тује, у македонским говорима, најчешће су остварене у слогу под акцентом. У том смислу илустративни су примери из ГГ:

Знám, знáјем — *не-знам, не-знајем; шáмám* (< тур. *tamat*) Бр Ре Ор Др Вр Рап, *шáмán* Крс Ре — *шáмам* Рад Ку Љу Ба.

Осим у суседству с назалом, класични вокали дају *ə* у мањем броју лексе-ма у другим позицијама, пре свега у суседству с плозивима, када снажна фона-циона струја после артикулације плозива изазива редуковање вокала.

144. А > *ə*

а) С н а з а л о м:

Знám, знáјем Ди Бр Др Ор Крс Вр Рад ЗлПо Љу, *кáмеса*²⁸³ („косир“) Ре Рад Рап Мл Др Ор, *мáйика* (и *мáйика*) Др Љу Ди Бр, *кáнџар* (< тур. *kantar*)

²⁷⁶ „Доста често, на пример, у разним македонским и српскохрватским говорима, назални сонанти су изазивали затварање или централизацију вокала који следи“ (ИПИО 1, 26). В. о овом питању и: БАДИЈС, 67.

²⁷⁷ ВБВо, 118–119; ВБИСлМ, 18.

²⁷⁸ „За процесите сврзани со рефлексацијата на носовката *ж* во западните македонски го-вори се сврзани и промените на секвенцата (ан, ам) во кореновите слогови на примерите *знám, знáје*“ (ВБГГ, 51).

²⁷⁹ КБИст, 37; ВБМК, 42.

²⁸⁰ СТТГ 1, 220–221; ВБВо, 118–119; КБИст, 37; ВБМК, 42; ВБИСлМ, 29.

²⁸¹ БАДИЈС, 15, 46–47, 67, 252–253, 471.

²⁸² Исто, 15.

²⁸³ У сретечком *кáмеса*, у сиринићком *кáмеса* (према мом материјалу).

Рап, *сáндáк* (< тур. *sandık*; и: *сáндак*, *сáндáк*) Др Рап Ор Вр, *сáнице* (< *sanь; „саонице“; и: *сáнице*, *сáњице*, *сáњице*, *сáниче*, *сáниће*) Ре Кру Гл, *мáвзерка* (: *мáвзерка* < *маузерка*; „врста пушке“) Гора, *йáрáндафиљ*²⁸⁴, брát *Кáмбер*, *Мáсáиан*, *Мáсáиáнице*, ке-сá-била Вр, *јéнáк* („одмах“) Ор.

Овога порекла може бити *э* у примерима *мáгла*, *мáгљиво*, *мáска*, *јáгáнца* (в. т. 183а).

У мом материјалу није потврђено *снáга*²⁸⁵, *мáкеа*²⁸⁶, већ само *снáга*, *мá-ћија*/*мáхеа*/*мáхе^xа*/*мáћаа*.

У ГГ је и: *мáмење*, *мáнгал*, *кáндило* итд.

б) С п л о з и в о м:

Ми *бáкйиса* (у сретечком: *бáкйиса*; „досади ми, смета ми“) Бр, *бáш* (в. т. 1003г) (< тур. *baş*) Бр Ре Кру Ди Ку, *зáдно* („задње“) Ба, *найáрјла* (и *найáрајла*) Ре.

У *Сáдишиџа*²⁸⁷ (ливаде) ЗлПо, *Сáдишиџа* Кру, ако је топ. мотивисан глаголом „садити“ („раније су мештани на овим теренима нешто садили“²⁸⁸), *а* је замењено са *э*. „Затамњивање“ је могло бити олакшано одсуством лексеме „садити“, пошто је у ГГ *сйјем*, *сйјала*.

в) С ф р и к а т и в о м / а ф р и к а т о м:

Зáђно Ре Гл Кру Ди Бр, *нáзэћ* (обичније *нáзаћ*) Мл Ку Бр Ре Кру ЗлПо Гл Др Вр Ор.

Овог порекла може бити и *лáжсeм*, *лáжсље* (в. т. 183а).

Па сме се криље во *Лáсце* (топ.; ливаде и шумица) Ку, *Лáсце* (топ.; њиве и ливаде) Ор Рап. Потврђено је и — сме *кóсил’е* во *Лáсице* Ор. Облик може упућивати на ранији топоним са испадањем *в* из иницијалне групе *вл-*, а *э* се може наслањати на *Лáшки пúт*²⁸⁹ (< *Влашки йуџи*)²⁹⁰ (в. т. 400).

145. О с т а л и в о к а л и, осим *а*, ретко се „затамњују“.

Е > э:

Сáзаир, *Сэзáира* го најдо Вр, *Сэзáирица* Ор, мори *Сэзáирице* Др, дáди го *Сэзáиру* Ле, га вíде *Сáмка* (хип. од *Сéмира*) Рад.

У топ. *Лéнишиџе* (: *Л’éнишиџе*)²⁹¹ у другим местима), није сачуван полугласник (в. т. 180–181).

²⁸⁴ У осталим местима овај балкански грецизам гласи *йáрáндафиљ*.

²⁸⁵ ВБГГ, 51; ВБИслМ, 10.

²⁸⁶ ВБМК, 36.

²⁸⁷ Уп. са ЦАОГ, 102.

²⁸⁸ Исто, 107.

²⁸⁹ Исто, 101.

²⁹⁰ У Сретечкој жупи — између Богошевца и Мушникова — постоји топ. *Лáсице* (ливаде) (према мом материјалу).

²⁹¹ ЦАОГ, 57, 95, 106, 111, 117, 127, 133, 143.

У > э:

Кóлцэс Ре (у осталим местима *кóлсус*), *мáзика* („усна хармоника“) Рап, *францáски јéзик* Ре.

У — мој брат *Кáсэм* Ре, со *Кáсэми* Бр, *Кáсэм* Ку Мл — полугласник је турског порекла (АШТур, 399).

О > э:

У *мáгила* (и ретко *мóгила*) вокал је можда „затамњен“ преко *мáгила* („гомила“), које је потврђено као апелатив у Рап, Вр, Ор, Др. Забележени су само топ. са *мэг-*.

Мáгиље камење Крс, *мáгиље* по поље Крс, на *Мáгиљишиће* Др, на *Мáгиље* Др, ће сијеш *Мáгиљице*²⁹² Ку, о^т Чéбова *мáгила* Љу, во *Мáгил'е* имаје Ле;

бéше *бáвен* Ре (у осталим местима *бóл'ен*), дéтенце бiло *бáвно* Ре, *кáнойец* (можда и аналогijом према *кáнай* Рап), *сáсшаим* Ре (в. т. 1816).

У *кáшар* (< тур. *kitir*; ШАТур, 194; „пржењем распукло зрно кукуруза, кокица“) Бр чува се изворни састав. У Бр је и *шúшир*, у осталим местима *кúшир*.

У неким примерима није поуздана етимологија, па се не може рећи да ли има редукције, или су то лексеме ономатопејског порекла:

Кáка („омиљена, весела, насмејана тетка“; мотивисано узвиком *ки*, *ки*²⁹³, или, што је вероватније, узвиком *кэ кэ кэ*), *зэнгр'љица* („ледена вода“), *шáгносан* („убуђан“) Бр, ће ти се *скáндиса* Ди, му је *шáлосан*²⁹⁴ („тешко, досадно“) Кру, зéмња ни бiла *нашáйка* („утабана“) Кру, *нашáйкај* Др, дéте му *шáйка* („замуцкује“) Ку, *шáйка* Вр, *шáйкало* напре Др, *Мáздач'а*²⁹⁵, óфце на *Мáздача*, при *Мáздача* (речица источно од Ре) Ре, од^т *Мангáрице*²⁹⁶ (топ.; чесма) Крс.

146. Поред *Грнчáрице* (топ.) Вр потврђено је и *Гáнчáрице*.²⁹⁷ Потоњи облик је могао настати декомпозицијом *р* (> *эр*) па испадањем *р* из новостворене групе даљинском дисимилацијом.

ВОКАЛ Ћ

147. Вокал *ћ* фонолошки је неутралисан са *е*:

Дéца, *м'леко*, *шобéгнала/шобéјнала*, *врéме*, *дéдо*, *шетишáнци*, *шéса*, *здрéло*, *ждрéбе*, *сúрé(х)а*, *нéдеља*, *двéнице*, *кéдеља*, *шéшил'е*, *сéно* Гора.

148. а) Значајна дијалекатска црта ГГ је доследна замена старе групе *-ћј*-групом *-иј-* у глаголима: *сијe*, *засијe*, *шрóсијe*, *се смијe*, *се нáсмијe*, *се шосмијала*

²⁹² А. Цоговић бележи *Мьгил'це* (ЦАОГ, 111).

²⁹³ СПЕреч 2, 73 „keketati se“; ЕГРеч 1, 290, „ки, ки, ки“.

²⁹⁴ У сретечком *шóлосан* (према мом материјалу).

²⁹⁵ ЦАОГ, 117.

²⁹⁶ А. Цоговић наводи *Мангáрице* (ЦАОГ, 133)

²⁹⁷ Уп. са ЦАОГ, 80.

(„подсмехнула се“), *грије, загрије, вије, додија*; у им. *вијавица* Гора. По оскудним подацима исто је и у горанским селима у Албанији. Примере в. и у т. 121а.

Пошто се и у сиринићком говору јављају дублети: *сијем — сејем, гријала се — грејала се, насми се — насмеј се*²⁹⁸, *-иј-* < *-еј-* у глаголима може се сматрати локалном иновацијом шарпланинских говора.

У 3л. јд. презента одричног глагола *неје е* остаје неизмењено у групи *-еј-* пошто је подупрто парадигмом (*не сом, не си*).

Вредност *иј* < *ћј* у коренској морфемии наведених глагола асимилација је *е* према *ј*²⁹⁹ остварена после преласка *ћ* > *е*, што потврђује и прелаз *е* > *и* у позицији *е* + предњонепчани сугласник (в. т. 121б-г).

У досадашњим радовима о ГГ не уочава се и не анализира ова значајна дијалекатска црта, осим што Б. Видоески бележи: „Од дијалектна гледна точка интерес претставуваат несвршените глаголи од типот *грије* (сање да грије), *сије* (да засијеме), *се смије*“.³⁰⁰

б) Облици показних заменица *овија, шија, онија* могу бити траг преласка *-еј* (< *ћј*) > *иј*.

в) У говору старијих Горана, поред обичног *дејка*, бележено је и *дивојка*, које је потврђено само у песмама. *Дивојка* је могло бити преузето из косовско-метохијских говора³⁰¹, а у овим говорима је могло настати наслањањем на *дивно, дивити се*.³⁰² На позајмљивање указује присутност облика у фолклору, али не и у говорном језику. Наводе се примери који су потврђени у мом материјалу³⁰³:

Јунак спије међу две *дивојке* Ди, јунак спије миђу две *дивојће*, ја ти имам л'ика *дивојћина* Бр, та имаше л'ика *дивојкина* Ба, извадиф *убава дивојка* Мл, ој *дивојко*, душо муа Др, на рогај носи *дивојка* Рап, све *дивојке* со алтани Ле.

Дивојка је увек *дејка* изузетне лепоте, па је облик оваквом семантичком маркираношћу отпорнији на прилагођавање горанском систему.

г) У Дјд. свих именица деklinационог обрасца 2, осим ретких изузетака, уопштен је наставак *-и*: *жéни, сéсџри, дúши* (в. т. 530).

У Дјд. личних заменица наставак је *-е* (*мéне, шéбе*), а потврђени су и ретки *мéни, шéби, сéби* (в. т. 597, 609 б, 613а).

д) У глаголима су бројни продори једне основе у другу па се *-и* м. *ћ* у *живила, л'éшила, се црнила* не сматра рефлексом *ћ* (в. т. 769).

У 2л. мн. императива свих глагола уопштено је *-и* морфолошког порекла.

ђ) У им. *мéунка* чува се екавска замена *ћ* (в. т. 115а).

²⁹⁸ МлРСГ, 18.

²⁹⁹ БАДИЈС, 22, 495; ИПИО 3, 95–96; ИПИО 2, 139–140.

³⁰⁰ ВБИТ, 65.

³⁰¹ ЕГРеч 1, 135 „дивојче“.

³⁰² ИПИО 3, 97.

³⁰³ У ХХГор *дивојка* је потврђено у песмама 126, 272, 343, 367, 370, 377.

е) У *шрава*³⁰⁴, *орах*³⁰⁵, *јала*³⁰⁶ Ћ је дало -а. Облици са -а могу се објаснити „само ако се претпостави да је иза одређених консонаната некадашње отворено Ћ прелазило у а, док је у главнини примера дало затворенији глас.“³⁰⁷

НАЗАЛНИ ВОКАЛИ

149. Некорелативности у рефлексацији ж, затим континуанти назалних вокала а и ж показују да је ГГ настао у резултату етнојезичких мешавина.

Континуанти назалних вокала ГГ приближавају горњополошким говори-ма, мада потпуне подударности нема.³⁰⁸

У ГГ није продрла из ЗПМ говора иновација мешања назала у иницијал-ној позицији њ-.³⁰⁹ Одсуство оваквог мешања у говору Торбеша у Г. Попрад-нику³¹⁰ говори о евентуалној вези ГГ са овим говором, пошто остали дебарски говори, и други ЗПМ, познају рефлексацију *ја*-.³¹¹

НАЗАЛНИ ВОКАЛ А

150. А је у ГГ доследно дало -е:

Језик, јечмено брашно, јечмен, јетрва, заец, јастреј, ијеток, име, имена, девейт Бр, *јечменово, језик, заец, гуједо, шегнем, мек, време, ће ицпредем, жед-нем* жéнем Ре, *ијица* („задњи део стопала, пета“), *ији* сина, *меко, себим, себајца, икља* („пџља“), *ић* („пед“), *месо, жетварка* Гл, *десеи, девейнде-сеи, жетвар, реишице, л’едина, иређа* Ор, *редои, јечмен’, иовенало* (**ved-*), *месечина* грије, *реи* (*reřь), *ићои, десетому* Ди, *јеребици, ијеток, свец, чедо* мýје, *пољај ме, мене ме дади* ЗлПо, *име, имена, јечмен, двем јетрвем, заец* (*zajęсь*), *жедному дешетому, иредем, иређа, три месеца, јетрвам* Вр, *гуједо, шегнем* („вучем, теглим“), *меко, кл’екнала* (**klek-*), *ће л’егнеш* Лбу, *трава иовенала, л’едина, себајца, ми се јаде месо, на јастреба* (*astrębь), *ијеток* Ку, *језик, нарани гуједо, чедо* материно, *јетрва, кљкни* Мл, *јеребица, језик, јетрва* гим умрела во *ијеток, јастреј, месецу, месечина, се очешвала* Крс, *ујемел*³¹² („ујам“) Ба.

³⁰⁴ У *шрава* није морало бити „јат“.

³⁰⁵ СПЕРеч 2, 563 „*orah*“.

³⁰⁶ СПЕРеч 1, 776–777 „*jesti*“.

³⁰⁷ ИПИО 2, 12–13.

³⁰⁸ Уп. са ВБПГ, 345.

³⁰⁹ КБИст, 41.

³¹⁰ ВБДГ, 66.

³¹¹ Чини се неубедљивим објашњење Б. Видоеског (ВБДГ, 66) да је доследна рефлексација *ја*- у *је*- у говору Торбеша у Г. Попраднику секундарна вредност изведена из: *ја* > *јж* > *ја*- > *је*- прегласом, пошто је -е < ж у малом броју лексема особина унета у овај говор, а и горански, као лексикализована појава из говора који познају е < ж иза нелабијалног сугласника (в. т. 156).

³¹² СПЕРеч 1, 777 „*jeti*“.

У Гјд. им. на *-a* продро је ОПјд. (от *сѣсѣтра*, од *дѣша*). Потврђени су, међутим, и примери чувања *-e* < *-a* у Гјд.:

Жими *дѣше* матѣрине Ба, жими *дѣше* бабајкуе, жими *дѣшице* матѣрине Бр, жими *дѣше* бабове Ди (в. т. 525–527, 536).

НАЗАЛНИ ВОКАЛ Ж

151. Рефлекси назалног вокала ж су: *ə*, *y*, *a*, *o*, *e*.

Вредношћу *e* (< ж) у коренској морфеми ГГ наслања се на ЗПМ, пре свега на торбешке говоре у македонско-албанском пограничју, на гостиварски и дебарски говор.³¹³

Уочава се да ГГ познаје у највећем делу примера две рефлексације: *ə* — бугарско-македонску и *y* — српску. Присутност различитих континуаната ж у ЗПМ говорима претпоставља билингвалну ситуацију или доминацију говорника српског или бугарско-македонског језика у појединим деловима данашњег македонског језика.³¹⁴ Наслањање ГГ на западномакедонске треба посматрати у том контексту.³¹⁵

Вредности *y*, *ə*, *o*, *e* не јављају се никада у граматичким морфемама или суфиксима, а се јавља у граматичким афиксима.

152. Ж > ə

„Фонемата /ă/ представува постара фаза од развојот на ж. За нејзиното конзервирање во споменатите македонски говори на македонско-албанското пограничје можеле да придонесот албанските и аромунските дијалекти.“³¹⁶

Вредност *ə* < ж у ГГ најчешће је између два пловива, или је пловив испред или иза. Континуант *ə* је, затим, најчешће под акцентом. Услови у којима се јавља сугеришу редукацију континуанта ж, био он *y* или *a*, у истим или сличним условима у којима се и други вокали редукују (в. т. 143–145):

Кѣсај („залогѣј“), *кѣсни*, ме *окѣсало*, *ѣѣюк* (< *pqrъ), *Пѣйка* (топ.), *ѣѣюлъак*, *сѣбоѣша*, *зѣйче* (< *zrbъ), на *кѣйна*, *дѣѣ* — *дѣѣю* (< *dqbъ), во *нѣѣшра* (< *nptra), *гнѣсна* (< *gnosъnъ), *ѣѣѣ* (< *tqrъ), *мѣѣшм*, се рашѣтахме во *Сѣѣшеска* (< **sq-*; топ.; клисура којом тече Лева река), па во *Сѣѣшеска*, не *сѣѣѣйнала* (< **stqr-*), *сѣѣдоу*, *гѣс*, *сѣбоѣша*, *зѣѣ*, *ѣѣюк* (и *ѣѣѣљунка*), *кѣѣшник* („кутѣак“, али *куѣћа*, *куѣћаница*), *зѣбец*, да *окѣѣам* дѣца (< *kqratī), *кѣѣине*, *дѣѣбу*, *гѣсѣница* (< *qsъ)

313 ВБМК, 34; ВБИСлМ, 9, 10, 29; ВБМДиј, 100 (јужно од линије Охрид–Ресен, Лерин–Демир Капија–Петрич; Горњи Полог, Дебарски крај, Струмица, град Охрид са селима око језера, Преспа); ФО — Вруток, 642; Пештани, 695; Тиолишча, 763, 775; ИвМСВ, 27 (јабланичко-голубрдски).

314 Уп. са стањем у ЗПМ говорима (КБИст, 13): Говори са *y* (Скопље–Тетово), говори са *o* (Дебарски крај), говори са *a* (централна Македонија), говори са *ə* (Охрид–Преспа, Горњи Полог).

315 Б. Видоески (ВБВо, 163–165) различите континуанте ж у кривоपालаначком говору објашњава дијалекатским мешавинама. Присутност *y* < ж у коренској морфеми, а *a* < ж у граматичким у неким македонским говорима, исти аутор (ВБПМКонт, 16) тумачи резултатом дијалекатских мешавина.

316 ВБМК, 41. О овоме в. н: МСБЕ, 123; КБИст, 36; ПМСЗ, 223; ИССлГ, 112.

Бр, *сáдој*, *гáс*, *йáйок*, *сáбошa*, *зáби*, *шáй* Рад, *кáкуљ*, *гнáсна*, *сáбоше* Ор, *сáш*, *сáдој*, *гáзечки*, *йáйок*, *кáкљика* („кукољ“) Др, *сáш*, *сáдој*, *йáйоци*, *мáйно*, на *кáћник*, *сáбошa*, коњскý-зáй, ме *кáснаље* Рап, *сáдој*, *сáбошa*, да *ókáйеш*, *кáсáница* („гусеница“, мотивисано глаголом *кáса*) Кру, во *гáс*, *йáйок* му пресе-кла, *кáкуљ*, *кáћник* Вр, мýје *зáби*, го *ókáйала*, сéкоф *дáбој*, влéзи во *нáшра*, *сáдоиварник* („место на коме се чувају судови“), *мáйна-вода* Гл, *кáшњик*, два *сáда*, *зáби* Ба, *кáћник*, *зáй*, *кáйна*, до *сáбошa* Крс, пóкосиф *Кáкљишa*, *Пáйок*, *Дáбице*, *Дáбојна* плáфска (топ.) Рап, *Дáбове* рýпе (топ.) Мл, во Дóвње *Дáбице*, Стрéјне *Дáбице*, Гóрње *Дáбице* (топ.) Крс, сýјеме во *Дáбје*, *Дáбје* млáке Вр, го утéпa³¹⁷ во *Дáбје* (топ.; шума) Ле, *Дáбове-рупе* (топ.) Мл, до *Дáйна* (топ.) Ор, *йди* ке *Дáбице* (топ.; ледина на којој има неколико дубова), *Дáбојна* Рап, *Лáгује*³¹⁷ (<*lǫgъ; топ.; ливада и шума) Крс Рап, чéшмиче на *Лáк* (<*lǫgъ) Гл, *Лáжине*³¹⁸ (топ.; ливаде и њиве; некада је била шума) Ди.

У топ. са значењем њиве или ливаде поред воде, земље у неком куту — потврђено је *Лáка/Лáк* (<*lǫкъ)³¹⁹:

Пóкóсихме *Лáка*³²⁰ Бр, до *Лáка* Гл, *Лáка* Ди ЗлПо, дéсет тýара от *Лáка* Ле, *Лáка* до рéка Љу, бýље во *Лáка* Ре, сéно от *Лáке* Крс, *йди* ке *Лáке* Ор, нé-чинет *Лáке* Вр, *Лáк* Рад, Дéјкоф *лáк* Ку, Јéла *лáка* Ор.³²¹

У неколико лексема са секвенцом -рж- (*йрш*, *грђи*, *сýрга*, два *сýрка*) ж > э које заједно са р даје секундарно р (в. т. 175).

153. Ж > А

Рефлекс а у некоренским слоговима потврђује блиске везе ГГ са ЗПМ за-лејем.³²²

У мом материјалу није потврђен облик *сáдои*, који се наводи за ГГ³²³, већ је *сáш*, *сáдои*, а само у Ре и Кру и *сáдои*.

а) У коренској морфеми ж > а у издвојеним лексемама. Оваква вредност у неким примерима може се објаснити каснијим променама или лексичким позајмљивањем. *Пáйонка* („пупољак“) Крс може бити изведено из облика *йойонка*; поред *гáсáница* („гусеница“) Крс, јављају се и *кáсáница*, *гáсáница*, који се наслањају на *кáсам*; *нáраче* — али редовно *рýка*, *рýчек*, *обруч*.

б) Суфикс -нж дао је у аористној основи -на: *угáснала*, *л'эгнала*, *наврнала* Ба, *кýкнаф* („закукурекао“), *рйинало* Ре, *грáбна*, *заминал'е*, *ййсна* Бр, му *остáнала*, *йобегна* Др, се *навенаф*, *љэгнаље*, *ййсна* Крс, *шрнахме*, *оглухнаф* Гл (в. т. 778).

в) У Ајд. им. на -а и зам. и прид. ж.р., ж > а:

³¹⁷ ЦАОГ, 77.

³¹⁸ Исто, 91.

³¹⁹ СПЕР 2, 280–281 „lecati se“.

³²⁰ Уп. са *лýка* у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 371–372 „лука“).

³²¹ Уп. са *Лýка* у ЦАОГ, 66, 75, 81, 87, 91, 101, 111, 117, 122, 127, 137, 143, 150, 159.

³²² ВБИСлМ, 10.

³²³ ВБГ, 46.

Ожењиме посл'е и *Рѣмзија* Ле, виђим *нана*, *дада*, *жѣна* Ре, за *н'а*, во *свуа-кућа* Вр, *сва-зима* Бр, иде во *свуа-кућа* Др, *ња га зѣф* за *жѣна* Рап, *сѣстира* ђмужиѣ за *газда* Крс.

г) У финалном слогу прилога именичког порекла:

Дѣјна (: *дѣња*) Ор, *дѣња*, *ноћа* Др, *ноћа* ће игра Крс, скита *ноћа*, *дѣна* Гл, *ноћа* не-спије, *дѣња* спије Рап, *ноћам*³²⁴ Ор.

д) У глаголским облицима граматичке морфеме са -ж на отвореној ултимима имају -а:

У 3л. мн. гл. „јесам“, редовно у Бр, у осталим селима спорадично: Да *са* ђни Бр, *мужи* ни *са* Вр (в. т. 850а).³²⁵

У 3л. мн. аориста и имперфекта:

Пил'ића зайуаа, *пѣтлој закука^а* Вр, *ил'ѣиѣа*, *имаа* Бр, *има^а* Ба (в. т. 810, 817).

Стари наставак -*ртѣ* замењен је уопштавањем наставка -*еи* у 3л. мн. презента (в. т. 797, 798).

У 1л. јд. презента уопштен је основински вокал (*нећем*, *можем*) (в. т. 792а).

ђ) У им. *ѣја^к*³²⁶ (< *ра-ркѣ), *ѣа^ачина* Гл Бр ЗлПо, *ѣја^ачина* Ре, *ѣја^аци*, *ѣја^ачина* Крс вероватна је и даљинска асимилација према *а* у суседним слоговима.

154. Ж > О³²⁷

Ретки примери са *о* < *ж* у ГГ лексичке су позајмице из ЗПМ говора који ову иновацију познају.³²⁸ На ово упућују и дублети са *о* или *ѡ*:

Сѡш, *сѡдои*, *содоиварник* Ре Кру (у осталим местима *сѡш*, *сѡдои*), *клѡйко* Бр Ре Кру Гл (у осталим местима *клѡйко*), *ѡѡпук* („пупак“) Кру, *ѡѡпунка* (али *ѡѡпѡнок* у Др Рап и *ѡѡпѡунка* у Гл), *ѡѡпук* Вр, *ѡѡоде*, *ѡѡодум* (и *ѡѡуи*) Рап.

Им. *сѡшка* („теснац; узан пролаз између зидина, стена; уска планинска стаза“) лексичка је позајмица из ЗПМ говора са оваквом рефлексацијом *ж*:

Аврамуа *сѡшка* (узан пролаз између зидова), Прве *сѡ^{ше}* Бр, *Сѡшка*³²⁹ (планинска стаза према пределу Равен) Крс.

³²⁴ У прилогу *а* може бити од *о* у наставку -*ом* (уп. са *кришом*), а може бити и контаминација *ноћом* и *ноћа*.

³²⁵ Као лексикализовани нанос *са* је продрло и у јужнометохијске говоре: ђаковачки (СМВГ, 46–48), призренски градски говор (РСПГ, 369).

³²⁶ *Пајак*, *ѣја^ачина* бележи се и на целој територији дебарских говора (ВБДГ, 66).

³²⁷ Вредност *о* < *ж* у македонским говорима у македонско-албанском пограничју објашњава се вокализацијом *ѡ* у *о*, највероватније посредством албанске фонетике (САМОчерк, 44; САМПол, 317; КБИст, 36).

³²⁸ ИвМСВ, 27 (*голај*, *собоѡа*): јабланичко-голобрдски; ВБМДиј, 100: Мала Реска, Голо Брдо, Дримкокл, Доња Преспa, Нестрам; ВБДГ, 65, 66; ВБТГ, 20; ПаАРГ, 108; ВБКГ, 34–35; ВБИслМ, 29.

³²⁹ ЦАОГ, 77.

Сóйка је у непосредној вези са *Сóйеска* (в. т. 152).

Топоним *Глобóчица*, који се изводи из корена *glqb-*, тумачи А. М. Селишчев на два начина: као вокализацију *ъ (< ж) > o*³³⁰ или као просту деназализацију *ж*.³³¹

А. М. Селишчев наводи за ГГ неаутохтони облик *роци* (в. т. 60а).

Глагол *бóбоџи*, у чијој је основи индоевропски ономатопејски корен **bqb*³³² могао је *o* добити преко узвика *бо*, или се наслања на редупликован слог *бо-бо-џи*. Пошто је *бóбоџи* и у метохијским и сиринићком говору (према мом материјалу), а у овим говорима *ж* је дало *у*, затим у сретечком говору (према мом материјалу), горански облик је вероватно мотивисан узвиком *бо*.

155. Ж > У

О језичкој мешавини у процесу формирања ГГ сведоче различити континуанти у истим коренским морфемама: *йáйок*, *йúйљунка*, *йóйунка* (**rqrъ*); *рука*, *рúчек*, *óбруч*, *нáраче*; *шúй*, *шáй*; *клуýко*, *клоýко*; *óйкуй*, *ош кéде*; *кукољ*, *кáкуљ*.

Облици *гнúсно* Ле Ку Рад Љу — *гнáсно* („прљаво“) Бр Ре Кру Гл Ди Ба Крс могу бити и траг старог дублета, наслеђеног из прасловенског језика: *gnq-siti se* — *gnousiti se*.³³³

Фонетски контекст, условно, одређује дистрибуцију континуаната *ж*. Нема, међутим, општег правила³³⁴, пошто су, осим фонетских, деловали и изванјезички фактори. У географском положају могу се наћи разлози за већу присутност *у* у нижим селима него у вишим, и на више примера са *o* у вишим.

У делу примера *ж* је дало *у*³³⁵:

Óйкуй, *йúйљунка*, *óмујсих*, *мујсен'е*, *йúйник*, *шúјсне* са, *óкругло*, *скуýо* мýто, *врúно*, *гóлуби*, *мúдро*, све *куће*, *рудина*, *гúсúо*, *јујже*, *мúдо*, *гúска*, *грубе* са, *йúкни*, *гúнга*³³⁶ („чворуга на глави“), *шúјсној* жéни Бр, *клуýко*, *мука*, *мúчење*, *мујживим*, *скуýоћа*, *кућница* („домаћица“), *гúска*, *се шрућа*, *рудина* Рад, *клуýче*, *мујна-вода*, *огрубéнице*, *йúкни*, *óйкуй*, не *исýуди* Ку, *мука*, *мúчење*, *се мучим*, *клуýчића*, три *шрућа*, Пáзарско *йúйшишúе*³³⁷ Ба, Брoцкí-йúй, Диканечкí-йúй,

³³⁰ САМПол, 318.

³³¹ САМСлов, 290.

³³² СПЕРеч 1, 223 „bubanј“.

³³³ КБИст, 43.

³³⁴ Б. Видоески (ВБГТ, 50) наводи да се у < ж „јавува (...) во горанскиот говор најчесто зад лабијална согласка, иако не и доследно.“ На овом месту наведен је и облик *бубоџи*, који у мом материјалу није посведочен, већ је само *бóбоџи*.

³³⁵ Распоред *у* говора у Македонији показује да су они уз територију српског језика и под снажнијим српским утицајем (пре свега северна дијалекатска област). У < ж у македонским говори-ма објашњава се српским утицајем (САМПол, 315; СТТГ 1, 224–225; ВБМК, 34–35; ВБМДиј, 100).

³³⁶ П. Скок (СПЕРеч 1, 633 „gunga“) наводи значење придева *gogъn* „mucati, govoriti kroz nos“. У Ре је збележено и *gъngam* са значењем „говорим кроз нос“. Није јасно да ли је у примерима *гúнга/гáнга* дошло до метатезе *gn > ng* или је ово лексичка позајмица унета из мак. говора који познају назализам типа *ан/џн*, *ам/џм* < ж (в. КБПрес, 179). Може се, ипак, тврдити да је извршена метатеза, пошто се јавља и *гúнга*, а *гáнга* је могло настати редукцијом пуног вокала.

³³⁷ Уп. са ЦАОГ, 58.

Злипоточкі-йуи (топ.), *иззубен*³³⁸ („наборан, са дубоким борама“), *мућкаво* јајце, *ће се грубим, шруи, мудар, врућо* јадене, *мучна* сом била, по *йуи, Ошуде*-поток (топ.; предео преко потока југоисточно од села, чесма на овом пределу³³⁹) Гл, *йуиљунка, мџи, се иремџила*, злипоточкі-йуи, *йуишића, мџа, оскуиела*, на *рудина* („пропланак“), *врућина* Ре, *клуко, мудре* љући, *шџен, кућа, рудине*, два *голуба, густо, муино, мућкаво, јџица, јџе, мудо, гускам, грубе* гим се *мџи, судија* Крс, *гџе* се, *шџному* дџету, *йкни, шџи* нџш (али и *шџи*), *йкнише* Љу, *Дубишића* (топ.; њиве; некада је било дубова)³⁴⁰, *рука, рџајца, рџише, рџаве, се рџујем, йоручок, рџок, обрџ, се исџрџиф* (*prǫǫǫ) Др, *шџан, шџанџија* Гора, *шџанџи* нџси Др, ни *шџаље шџанџије* Рап, се скрџа во *Тујан-завор* (топ.; шумица) Др.

156. Ж > Е

У неколико лексичких позајмлџеница из ЗПМ говора, које се јављају у свим местима Горе, ж је дало е:

Кџе/ћџе, ке/ће, обџкеде/обџеде (и *обџи*), *јџок, кџеља, мећџица*.

а) *Кџе* карактерише дебарске и полошке говоре.³⁴¹

А. М. Селишчев³⁴² сматра да је *кеде*, *ке* настало, можда, посредством албанске фонетике на простору између Девола и Шкумбе, а као доказ наводи албанску суспституцију -џн- са -џн- у топонимима словенског порекла.

У ГГ е < ж јавља се у малом броју лексема, и то претежно у примерима са е у следећем слогу, па је могућа и даљинска асимилација.

На појаву *кеде* могао је утицати и синтаксички моменат — у ГГ, у процесу упрошћавања система, неутралисана су значења и употреба прилога *кџ (упитни прилог за правац кретања по површини) и упитног прилога за мировање *кџе*. Облик *кеде* може бити хибридни са финалним е < џ (*кџџ*)³⁴³ и могућом даљинском асимилацијом континуанта ж према финалном е. На могућност да џ може бити доста старо и у *кџџ* указао ми је академик Павле Ивић упућујући ме на стање у српским дијалектима (*куде, кудије*).

У мрковићком³⁴⁴ и црмничком говору³⁴⁵ упитни прилог за место гласи *ге*. Л. Вујовић³⁴⁶ наводи употребу *ге* у служби предлога *код*. Стање је интересно за ГГ пошто се *ке* јавља у њему у истом значењу и функцији, па се може сматрати последицом мешања падежа места и падежа правца и уплитањем *ка* у овај процес.

³³⁸ Од свесл. и прасл. *goba* (СПЕРеч 1, 628 „guba“).

³³⁹ ЦАОГ, 87.

³⁴⁰ Исто, 95.

³⁴¹ САМПол, 378; ВБДГ, 80; ВБТГ, 22; ПаАРГ, 111; ВБУЈ, 23.

³⁴² САМПол, 379.

³⁴³ У прилог оваквог мишљења је појава *кџе*, паралелно са *кеде/кеј/ке* у дебарским говорима (ВБДГ, 66).

³⁴⁴ ВЛМД, 260–270.

³⁴⁵ БМЦГ, 372, 434.

³⁴⁶ ВЛМД, 269–270.

Уп. и са *ge* у Алексиначком Поморављу.³⁴⁷

Трагова старије диференцијације упитних прилога има у ГГ у сложеним прилозима *нигде*, *ошкун* (поред *ошкеде*).

б) У *кедеља*³⁴⁸ (< *kǫdelʲ), *кедељка* Рап, *ћедеља* Бр, *твѹа кедельа* Др, Иметичине *кедел'е* Ле — могућа је даљинска асимилација према *-e-* из потоњег слога.

в) *Јейок*³⁴⁹ (< *ǫtǫkъ) је лексичка позајмљеница пошто је редовно *јуже*, *јужница*.³⁵⁰

г) У *мећеница*, које се не уочава у досадашњим радовима о ГГ, нити се бељежи у оближњим ЗПМ и српским говорима, не мора бити превојни вокал *ж*³⁵¹, пошто *e* из иницијалног слога може бити континуант *а* из превојног односа *а* — *ж*. *Мећеница* се може наслањати и на *тет-ти*³⁵² (*мећем*).

Иначе је у свим околним српским говорима *мућеница* (према мом материјалу).

д) У неким глаголским облицима *e* < *ж* аналошког је порекла. Тако је, осим у Бр, *се* < *сж* у 3л. мн. презента (в. т. 115в). У 3л. мн. презента у глаголима типа *сечей*, *йечей* *-e-* је основински вокал.

СЛоговне Ликвиде

157. У ГГ *p* чува фонолошки статус, а *ʒ* се, и поред малобројних потврда, уклања из фонолошког система, што је и особина ширег словенског језичког простора.³⁵³ Оваква некорелативност у судбини *p* и *ʒ* последица је тежње фонолошког система ка симетричности. „Можемо дакле са оправданом мером вероватноће закључити овако: српскохрватско /*ʃ*/, кратко и дуго, у књижевном језику и у већини дијалеката заузело је место у средини вокалског система. Појава да је слоговно /*ʃ*/, не имајући адекватног симетричног места у систему, скоро на целом подручју уклоњено из вокализма, логична је последица тога.“³⁵⁴

Вокална Ликвида *ʃ*

158. У ГГ *ʃ* развијало се дивергентно (в. к. 6, 7, 8).

У малом броју лексема *ʃ* чува фонолошку индивидуалност. У највећем броју примера, међутим, нетралисано је на два начина:

³⁴⁷ БНАП, 55–56.

³⁴⁸ *Кедел'а* и у дебарским и костурско-леринским говорима (ВБМК, 37–38).

³⁴⁹ Посведочено на ширем простору западномакедонског наречја (ВБДГ, 66; ВБМК, 37–38).

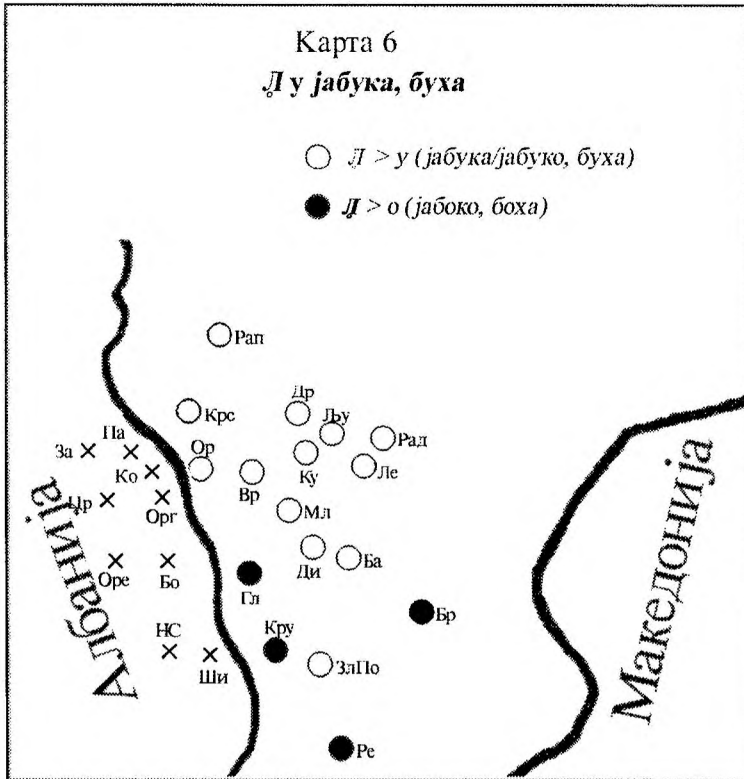
³⁵⁰ Уп. са *јеже*, *јеглен* у говору Торбеша у Г. Попраднику (ВБДГ, 66); *ейок*, *еглен*, *едица*, *ежица* у леринском говору (ВБЛГ, 29).

³⁵¹ СПЕРеч 2, 414 „*mesti*“ (IV).

³⁵² Исто, 410–414.

³⁵³ ИПИО 1, 9.

³⁵⁴ МВФрЛикв, 434.

а) Вокализацијом (> у, оу, о);

б) Деконпозицијом у две фонеме: вокал–сонант (ав/ов) или сонант–вокал (лу, лә).

в) Друге вредности (л'е, л'и, ул) не треба сматрати континуантима (в. т. 167). Вредност *э* (сѣнце, сѣбице) резултат је упрошћавања тешке сугласничке групе (сѣнце > сѣлнце > сѣвнце > сѣнце).

Распоред континуаната одређен је, условно, природом претходног сугласника. Тако је у ГГ *ј* иза лабијала давало *у*, што је појава која се уочава у ареалу који захвата делове српске, бугарске и македонске територије.³⁵⁵ Ово, међутим, у ГГ није доследно пошто се *у* јавља и изван овог контекста³⁵⁶ (дужна, жу́ч, жу́ишица, кѹк), а забележени су и двофонемски континуанти иза лабијала (моу́зем, ма́взем, вѣвна, ѿо́ун, ѿѣвжал'ен).

³⁵⁵ ИПИО 1, 25.

³⁵⁶ О појави *у* < *ј* у торлачкој области в. у БАДИС, 118–113; А. Белић (исто) оспорава мишљење Олафа Броха (БОДи, 20–22) да се *у* < *ј* јавља само иза лабијала. Стање у ГГ даје за право Броху, мада има појединачних примера који то оповргавају. Од интереса може бити и то да се примери са *у* < *ј* изван позиције иза лабијала у ГГ јављају и са *ав/оу*.

159. Богатство континуаната *л* у ГГ говори о међујезичким контактима у процесу формирања дијалектског типа. Тако су у процесу стабилисања система ушле вредности које су својствене оближњим српским говорима (*у*, *лу*) или су то вредности које се наслањају на ЗПМ говоре (гостиварски, дебарски, и даље — струшки, охридски)³⁵⁷ у којима је *л* > *ал*.

ЈЕДНОФОНЕМСКИ КОНТИНУАНТИ *л*

160. *л* > *у*

Примери са *у* < *л* у ГГ, али и неким македонским и бугарским говорима, утицај је српске рефлексације³⁵⁸:

Јабука („стабло“), *јабуко* („плод“), *буа*, *вук*, *вучица*, *Дубен камен'* (топ), *Медина-дуйка* (топ.) *Ба*, *буха* („бува; мува“), *бује*, *вуче*, *вучића*, за *јабукe*, *Вукова-дуйка* (топ.) *Вр*, ке *вуча*, *йустиому животу*, стучи *буха*, *јабука*, *жуч* *Рап*, *вучица*, *вучица*, *јабуко*, *буха*, се *йрејунила*, *Милашинова дуйка* (топ.) *Крс*, *буа*, *вучи*, *вучим*, *вучица*, *вучова дуйка*, *дужен* је *Ре*, во *вр јабука*, *бухе* ће не *изедет*, *ће йрејуним* *Др*, *тетофске јабукe*, *буји*, *вучица* *Ор*, *Даутово јабуче* (топ.) *Гл*³⁵⁹, *Дубен-камен* (топ.) *Бр*.

У *дубалка* („дубак“) није јасно да ли је реч мотивисана именицом *дуйка* (< *дубок*; „рупа“) или глаголом *дубим* („када дете стоји на ногама, али још не хода“). Иначе је *длџбина*, *длџбок*.

Им. *дугло* („место на коме је заграђена вода за купање“) *Бр Ба Ди*, потврђена и у топ. Дал'йвие *дугло*³⁶⁰, може представљати композицију двеју основа — *дубоко* и *глобоко* (< *дуйка глобока*). Слично мешање се може претпоставити и за сретечки облик *глум* (према мом материјалу) са истим значењем.

Провером на терену није потврђено *йужој*, *Бугар*, *вуна*³⁶¹, већ је: *йоўжал'ен* /*йџвжсан/бџвжсан/йџвжсан/йџвжсељ*, *Булгарин*, *вџвна/вџвна*.

161. *л* > *о*

У им. *буха* и *јабука* *о* < *л* односно *у* < *л* двоји Гору на два дела (в. к. б): у вишим селима (*Бр Ре Кру Гл*) именице су са *о* — *бџ(х)а*, *јабџо* (осим у *Бр*, у коме је *јабџојко*); у нижим селима је *бу(х)а*, *јабука*.

Им. са *о* < *л* могу бити лексичке позајмице из ЗПМ говора³⁶², али је могућа и аналогија према бродској вредности *оў* < *л* из које је испала неслоготворна компонента.

³⁵⁷ ВБМК, 34–35.

³⁵⁸ Б. Видоески (ВБМК, 34) *у* < *л* у ГГ сматра српском особиниом.

³⁵⁹ Уп. са ЦАОГ, 86.

³⁶⁰ Исто, 64.

³⁶¹ ВБГГ, 51; ВБИСЛМ, 12.

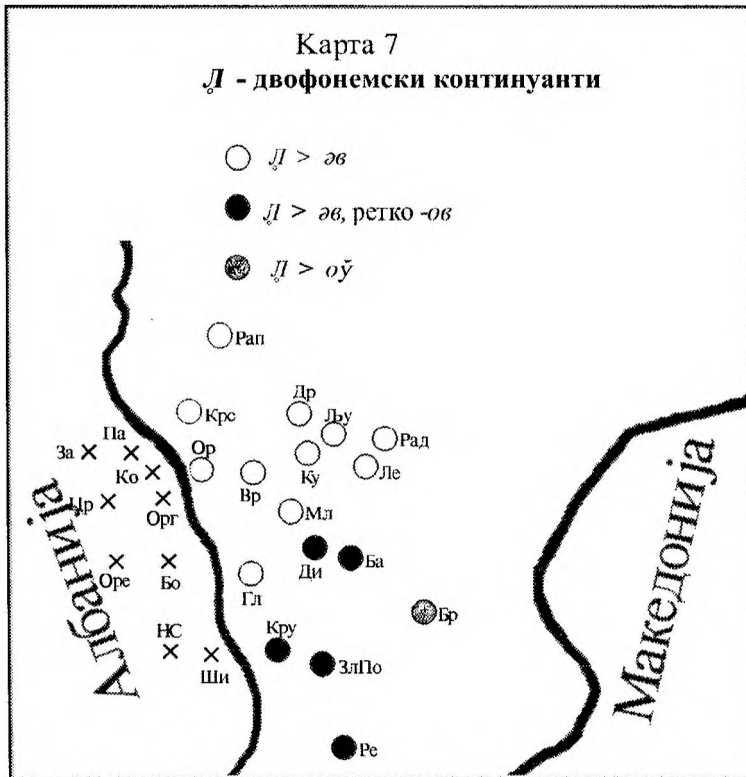
³⁶² БВМДиј, 101.

ДВОФОНЕМСКИ КОНТИНУАНТИ *л*

162. Континуант *эв* настао је после декомпозиције *л* > *эл*³⁶³ и лабијализације антеконсонантског и финалног *-л*.³⁶⁴

Декомпозиција *л* у секвенцу *V + њ/в* наслањање је на вредност *ол*, или *эл*, која је карактеристична за крај македонске западне границе.³⁶⁵ Овом особином ГГ укључио се у процесе који су захватили шири простор македонског језика.³⁶⁶

а) Међувредност између (*э*)*л* и (*э*)*в* било је (*э*)*љ*, које се чува у Бр, а карактеристично је за појас Тетово — Кратово.³⁶⁷ У новоствореној групи се, заправо, *л* нашло на крају слога и лабијализовало (в. т. 286).

³⁶³ ВБУЈ, 23; ВБГГ, 51; ВБИСЛМ, 9.

³⁶⁴ А. М. Селищев (САМПол, 309–310) претпоставља да је у Доњем Пологу пут био: *л* > *ъл* > *љ* > *ољ* после лабијализације полугласника под утицајем *л/љ*.

³⁶⁵ САМПол, 309–310; КБИст, 33; ВБМДиј, 101; ВБКиГ, 35, 48–50; ВБТГ, 19; ВБДГ, 67; ВБПГ, 346; ВБИСЛМ, 29; ВБЛГ, 28; СТТГ 1, 231–232; ИПДиј, 119; ИПИО 1, 213.

³⁶⁶ ИПИО 3, 213.

³⁶⁷ ПМТГ, 176; СТТГ 1, 231–232.

Л > əВ:

Кѣфк, сѣвза, вѣвна, кѣвнем, мѣвзе Др, *мѣвзим, кѣфк, се зѣкѣвни, жѣфѣица, ѡвѣжсан* („пуж“), *ѡвѣно, ѡрѣѡвна, вѣвна, вѣвнене* Ре, *кѣфк* (и *кѣк*), *вѣвна, вѣвница, ѡвѣно*, га *кѣвне, жѣфѣе* Крс, *жѣфч* („жуч“), го *ѡрѣѡвни, вѣвне, жѣфѣо, Жѣфѣа-вода* (топ.), *кѣфк, се зѣкѣвни* Вр, *вѣвница, кѣвне, жѣфѣе* Гл, *сѣвзе, кѣвне, жѣфѣо* Ди, *кѣфкои, мѣвзѣницем, жѣфѣица, кѣвнем, сѣвзе* Кру.³⁶⁸

У *жѣвѣчка* („жуманце; жуч“), *јѣце* има бѣфта и *жѣвѣчка* („жуманце“) Гл — дошло је до метатезе и уклањања тешке сугласничке групе после преласка *л > əв*.

б) У малом броју примера место *л* јавља се *ə*. Овакву вредност не треба сматрати континуантом (в. т. 158) који је стигао из македонских говора у којима је *ə < л* основна вредност.³⁶⁹

Им. *сѣнце*, у оваквом облику, бележена је у свим местима. Од старијих Горана у Рап и Крс потврђено је и *слѣнце, слѣнце*.

У Рап је *слѣбице*, у Крс су напоредни *слѣбице* и *слѣбице*, у осталим местима *сѣбице*, осим у Бр, где је *сѡјбице*.

У Др је *гѣшка* („гутљај“). Облик је интересантан пошто глаголски облици у корену имају редовно *глѣиш-*.

Л > ОВ

163. У настанку *-ов-* треба претпоставити најпре декомпозицију *л > əл* па потом лабијализацију *ə > о* под утицајем *л/љ*.³⁷⁰ Могуће је да је *ов* хибридни облик горанске вредности *əв* и бродског *ољ*. Вредност *-ов-* јавља се у трима лексемама³⁷¹:

Вѡвна, вѡвне најскупе, *вѡвнено, бѡвжсан* („пуж“) Кру, *ѡвѣжѣљ* („пуж“), от *ѡвѣжѣљи, нѣ-било ѡвѣжѣљи, вѡвна* Ба, *ѡвѣно, ѡвѣсен* („пуж“), *вѡвна* Ди.

Уочава се да су то виша села, географски близу Бр, посебно Ди и Ба, затим да се група *-ов-* јавља иза лабијала, па је могућ прелаз *ə > о* под утицајем претходног гласа.

Л > ОЎ

164. Најзначајнија бродска дијалекатска диференцијална црта у односу на остали део Горе је *ољ < л*. Оваква судбина *л* у Бр приближава овај говор тетовском³⁷² и уопште доњополошким говорима.³⁷³ Континуант *ољ* се у Бр јавља и у лексемама у којима је у осталим местима у (*јѡбољко*) или *ə* (*< əв* у тешкој сугласничкој групи): *сѡљнце, сѡљбице*, поред *сѡјбице*:

³⁶⁸ Пошто је стање у осталим местима, осим у Бр, исто, не наводе се примери из свих насеља.

³⁶⁹ ВБМДиј, 101; ВБСелЕ, 6; ВБФМак, 97; ВБЛГ, 28.

³⁷⁰ САМПол, 309–310.

³⁷¹ Облик *жѡфѣчка*, који Б. Видоески наводи за Ди (ВБГГ, 51) није потврђен у мом материјалу. Бележено је само *жѣфѣшка*. Није потврђено ни *јѡбоко, мѡвзе* (ВБИСлМ, 11).

³⁷² СТТГ 1, 231.

³⁷³ ИПДиј, 119.

Моўземе ђфце, моўзѣнице, соўзе, жоўйше, на Жоўйица (топ.; пашњаци на којима расте жуто цвеће), *йђўжал'ен* („пуж“), *йђўн, найђўни, го коўнем, воўна, истоўчен камен, коўк, ймаме йђўно.*

Љ > Лѧ : Љ : Љ^о

165. У мањем броју примера, иза денталног сугласника, у иницијалном слогу, *љ* је сачувало фонолошку индивидуалност.³⁷⁴ Знатно је више потврда у којима се иза *љ* у истим лексемама развија полугласнички призвук, којим се у индивидуалној реализацији *љ* фонолошки неутралише двофонемским скупом *лѧ*.

Б. Видоески у раду о горанском говору³⁷⁵ наводи две вредности *љ* у овој позицији: *лѧ* (*длѧк*) и *ѧл* (*дѧлге*). У мом материјалу потврђени су само *л^о* и *лѧ*.

У дистрибуцији гласовних група у ГГ *л* из двофонемске секвенце *V + л* (< *љ*) редовно даје *ѧ/в* па је и то разлог што је вредност *ѧл* < *љ* у ГГ немогућа. У другом раду исти аутор наводи само вредност *лѧ* (*длѧго*).³⁷⁶

А. Цоговић наводи само примере са двофонемским континуантом: *Длѧга* л'ивада, *Дѧлга* млака Ба.³⁷⁷

Без потврда су у мом материјалу примери са *-лѧв-* < *љ* у топ. *Длѧвга* л'ивада³⁷⁸ ЗлПо и *Длѧвге*³⁷⁹ Ле.

Број примера са сачуваним *љ* или декомпозицијом у *лѧ* већи је у најнижим селима — Рап и Крс. У Крс се јавља и *слѧбица, слѧза*³⁸⁰, у Рап *слѧза*. Интересантно је да се у овим селима јавља и *лу* < *љ* у наведеним лексемама.

Длѧђе/длѧђе, длѧго, длѧбок/длѧбок, длѧбина/длѧбина Бр, *длѧк, длѧбина, слѧза, задлѧбђчује, задлѧбђчујем* („удубљујем“) Рап Крс, *слѧбице* Рап, *длѧк, длѧбоко, длѧбина* Ре Кру Рад Гл Др Мл Вр Ор Ди Ба ЗлПо Ле, отиѧдо^хме *длѧбоко* Рад, *слѧзе* ни тѧчет Рап, па по *слѧбице* Крс, *длѧбина* бѧло Бр.

Вредност *л/л^о/лѧ* у истој фонетској позицији у истим лексемама констатује се и за полошке говоре.³⁸¹

Љ > ЛУ

166. У најнижим горанским селима, у позицији иза денталног *с*, у неколико лексема јавља се призренско-јужноморавско³⁸² *лу* (< *љ*). Облик *слѧбице* једи-

³⁷⁴ МлРГорГ, 118; МлРПерГ, 251.

³⁷⁵ ВБГГ, 51.

³⁷⁶ ВБМК, 34–35.

³⁷⁷ ЦАОГ, 56, 90, 148.

³⁷⁸ Исто, 101.

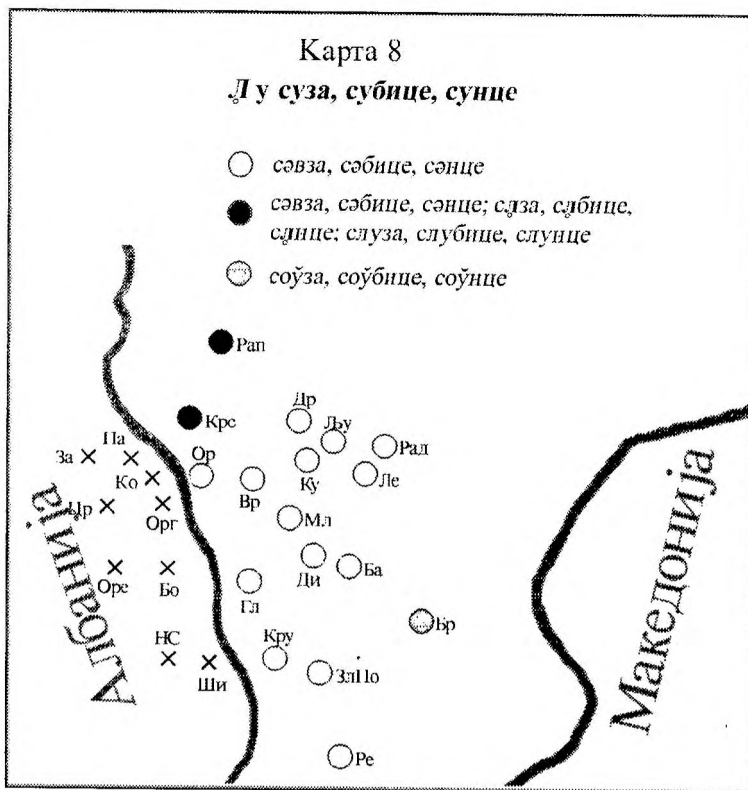
³⁷⁹ ЦАОГ, 116.

³⁸⁰ У осталим местима: *сѧвза, сѧбице; соўза, собѧице/соўѧице.*

³⁸¹ А. М. Селишчев (САМПол, 310) наводи: *длѧг, слѧза, слѧнѧце, длѧбоко.* СТТГ 1, 232. Уп. са оваквом појавом у северноисточној Македонији и југоисточној Србији (САМОчерк, 71; БАДИЈС, 90–91, 102, 109; ПИИСхј, 91; ЋЉЈЛ, 25–26; ИПИО 2, 67, нап. 67; ИПИО 3, 213).

³⁸² РСПГ, 373–374; ПМГСЖ, 73–75; МлРСГ, 20; у јужнометохијским говорима (према мом материјалу); БАДИЈС, 114–115; МиЈЛ, 10.

ни је у Рап; у Крс су напоредни *слубице* и *слѣбице*. У Рап од поузданих информатора забележени су и *слуза*, *слунце*:

Слунце не не огријало, не-било *слунце*, ни тѣчет *слузе*.

У говору млађих Горана у Рап чује се и *сэвза*, *сэнце* (в. т. 1119).

Присутност *лу < л* у најнижим горанским селима сведочи о дијалекатском типу у нижем делу Горе пре албанизације Опоља. Долоиштански говор наслањао се на говор Опоља, за који можемо претпоставити, на основу континуанта *лу < л*, затим трагова Зл. мн. аориста на *-ше*, да је био у ближим контактима са јужнометохијским говором.

167. У неким примерима дошло је до не ф о н о л о ш к е з а м е н е *л*:

Гл. *гл'ийам* („гутама“) има *л'и* м. *л* у свим местима: *гл'ийни* („прогутај“), *гл'ийај* („гутај“), *ће гл'ийнем*, *гл'ийна(х)* Гора, *ће гл'ийам* љѣп Рап, да *гл'ийам* Мл.

*Глий*³⁸³ је потврђено на ширем српско-македонском простору.³⁸⁴

³⁸³ А. Белић (БАДИЈС, 122–123) облик *поглиине* у П-Т говорима објашњава аналогичом према типу *кунем — закљинѣм*.

³⁸⁴ БАДИЈС, 122–123; СТТГ 1, 232.

У *вл'ечем, обл'ече, свл'ече, свл'экла* Гора -л'е- је из корена *vlek.³⁸⁵

У *Булгарин, Булгáрија, бұлгарски*³⁸⁶ Гора — укрштена су два континуаната: у и *ол/эл*.

Топ. *Глобóчица* (и изведеним речима *Глобóчанин, глобóчичански* и сл.) изводи се из *glʊbokъ (в. т. 154) или из превоја *glъbokъ*.³⁸⁷

ВОКАЛНА ЛИКВИДА Р

168. У досадашњим радовима о ГГ судбина *р* тумачена је различито. А. М. Селишчев³⁸⁸ наводи да се *р* декомпоновало у *ър* у свим позицијама. Истог је мишљења и М. Павловић.³⁸⁹ Б. Видоески³⁹⁰ на више места закључује да функцију силабеме у ГГ врши и овај сонант. Р. Младеновић³⁹¹ сматра да је *р* сачувало фонолошки статус.

Стабилношћу *р* ГГ удаљава се од дебарских и горњополошких говора³⁹², у којима је декомпозиција у двофонемске скупове изразита. Стабилност *р* у ГГ неочекивана је због језичког окружења, пошто се у ЗПМ декомпонује, албански и турски језик су без сонаната у вокалској служби, у градском призренском говору³⁹³ *р* се делимично декомпонује. Чување фонолошког статуса *р* у ГГ може се објаснити дијалекатским закутком овога говора, али и наслањањем на шарске говоре — сретечки³⁹⁴ и сиринићи³⁹⁵, затим на стабилно *р* у оближњем доњополошком вратничком говору.³⁹⁶ У ГГ се, под утицајем турског и албанског језика, код неких говорника, уочава факултативно развијање полугласничког призвука испред па се има утисак о појави дифтоншке секвенце.

169. У дистрибуцији *р* постоје ограничења: не јавља се иза *л, н, љ, њ, ј, ћ, ђ, ш, џ*³⁹⁷; не може бити иза вокала, ако није на морфемској граници; у једној речи може се јавити само једном.

Р може бити у свим позицијама у речи. Веће стабилности је у средини и на крају. На почетку речи и на морфемској граници са вокалом у морфеми испред *р*, *р* се факултативно реализује као *ър*³⁹⁸, а има и потврда декомпозиције у

³⁸⁵ СПЕРеч 3, 634–635 „vući“. Љ.Тирић (ЋЉГЛ, 26) лужнички облик *навлечу се* објашњава рефлексацијом *л* у *ле*.

³⁸⁶ У мом материјалу није потврђен облик *Бугарин*, који се наводи за ГГ (ВБГГ, 51).

³⁸⁷ СПЕРеч 1, 450–451 „dubok“.

³⁸⁸ САМПол, 409.

³⁸⁹ ПМПЗ, 215; ПМГСЖ, 72.

³⁹⁰ ВБГГ, 51; ВБМл, 128; ВБМК, 35;

³⁹¹ МлРГГ, 98; МлРГорГ, 118–119; МлРПерГ, 251

³⁹² ВБМДиј, 100–101; ИвМСВ, 27; ПаАРГ, 112; ВБДГ, 67; ПМПЗ, 215; ВБИслМ, 19, 29.

³⁹³ РСПГ, 375–376; ИПИО 2, 106–107.

³⁹⁴ ПМГСЖ, 68–72.

³⁹⁵ МлРСГ, 21.

³⁹⁶ ВБМК, 34.

³⁹⁷ ИПИО 2, 70.

³⁹⁸ ВБГГ, 51; ВБМК, 35.

двофонемску секвенцу (в. т. 108г, 174). Примери са *ар* у унутрашњој позицији, који се наводе за ГГ³⁹⁹, у мом материјалу нису потврђени. У *йрсиџи*, *срце*, *црвен р* се не декомпоунује, мада се код дела говорника уочава слаб призвук дифтоншког карактера.⁴⁰⁰

Р У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

Црн-камен, *йрво*, *йрчиље*, *йрло*, *врне*, со *свѣква*, *Крсиџила* (топ.), *врзује* Ре, *неврзана*, *дрво*, *мршоф*, се *огрџа*, *чѣйврџок* Ор, *црџало* („део рала којим се одређује дубина орања“) *Др*, *врба* („врба; општи појам војке), *зангрџица* („веома хладна вода“), шо *изврвело* („оно што је прошло, десило се“), *йрнахме*, се *задрџахџе*, *йрмка* („пчела“), *йрекрсијује* нође, *врх*, *врхои*, *крвник* је он, *бркаје* („претресају“), *йрџежник* („платно на коме се меси хлеб“), *црвенá*-земна, *Црквиче*, *Црмница*, *Црмица*, *Црн*-камен, *Цршин доў* (топ.) Бр, *дрџаље* („дршка“), *издрџуаф*, *скрџила*, *црвец*, *црн*, *Црџавница* (топ.; њиве), *крс*, *Крсиџец*, *Крчани* Крс, ка се *избркало*, *мршофци*, *йрвем*, на *врба* Рап, *дрчна* година („кишовита и родна година“), *грло*, *грлце*, *бакрдан*, *йрсиџен*, *грми* Ба, *Црквиџиџе* (топ.), се *йбџиџка* („опрџи се“), *наврнало*, *врне* дош, *црно* Ди, *црница* („плод дуда црне боје“), *врзи* коња, *хрбџи*, *мрша* Рад, *црвенка*, *црвџника* зџмн'а („земља црвене боје“), *срџи* *йрџфрљен* на рамо, *йрло* ЗлПо, *хрџу* ће даде, *мрзи*, *Црнкоџица* (топ.; њиве), *црне*, *йрсиџен* Ку, *грмџи* („грмљавина“), *крџиџи*, си *дрџала*, *врнал'е*, *мрша* („тело“), *мрсно*, *крџи* Вр, *бакрдан*, *црним* љуђим, *скрџила* Љу, *дрчка* („дршка“), ни се *скрџило*, *йрви*-вечер Вр, во *црква* Ор, *Црквари*, *бркове*, о' *Црн'ило* (топ.; ливада), не *сџ-брчкај* Вр, *дрџ* го Др, го *задрџиџе* Ку, *Грмкин* грџп (топ.) Гл, *Врбје*, *Грмјане*, *Пџдбрђе* (топ.) Гл, *сијал'е* во *Врџиџиџа*⁴⁰¹ (топ.; вртови и баштице) Рад, *Гркоџец*, *Грло* (топ.) Ле.

Примере са иницијалном групом *цр* + *С* в. у т. 444.

Из ЗлПо се наводи *Осџри-вор*, *Поџ Црнџи-вор*, *Црнџи-вор*⁴⁰², са декомпозицијом *р* у секвенцу *ор*, која може имати упориште у сличној појави у оближњим ЗПМ говорима.⁴⁰³ У мом материјалу је *вр/вр'х*.

170. Придев *градне*⁴⁰⁴ потврђен је и са *р*⁴⁰⁵ (*грдне*). Облик *градне* унет је као готова иновација из ЗПМ говора, а једно поређење у народној поезији сугерише и аналогију — доводе се у значењску везу *градне соўзе* и *градушке* („град“): *Градне соўзе* рџни, *градне* ка *градушке* Бр.

³⁹⁹ ВБГГ, 51 наводи: *йрсиџи*, *срце*.

⁴⁰⁰ Уп. са призренским градским говором (РСПГ, 375–376).

⁴⁰¹ Уп. са ЦАОГ, 139.

⁴⁰² Исто, 99.

⁴⁰³ ВБИСЛМ, 18, 30.

⁴⁰⁴ У овом облику јавља се у свим местима у устаљеној синтагми *градне сџвзе* („велике, честе сузе“), и то у народној поезији.

⁴⁰⁵ У значењу „велике, честе сузе“ забележен је и облик *грдне сџвзе* Ре Кру Гл Ди Ба.

У балканском грецизму *īrāndaфиљ* Ре, који је бележен и као *īrāнда-фиљ* Ре Кру и *īrāндафиљ* Бр Ди Ба Љу Рад Ку Др Крс, дошло је до редукције $a > ə$.⁴⁰⁶

У *с(ī)рѣбрѣн*, *с(ī)рѣбрѣн'ија* Гора — могућ је продор суфикса *-ен* (< *-ѣн*) или је *-ре-* аналошко према трпном придеву *īосребрен*.⁴⁰⁷ Продором презентске основе у аористну (*мрѣм*, *јмрѣм*, *соīрѣм*) настају *јмрѣла*⁴⁰⁸, *соīрѣла* („сатрла“) Бр Ба Ор Мл Вр Гл Ре.

171. Положај афикса на морфемској граници утиче на судбину *р* у унутрашњој позицији.

Када се испред слога са *р* употреби префикс који се завршава вокалом, *р* се реализује с призвуком испред (*р*): *По'рбено*⁴⁰⁹ („порубљено“) Ре Кру, *за'рђало* Бр Ре Кру Гл Рад Љу Крс.

Стабилно је *р* када је иза слога са *р* афикс: *В'рои*, *в'рош*, *в'рон* Ре Кру.⁴¹⁰

Р НА ПОЧЕТКУ РЕЧИ

172. На почетку речи испред *р* јавља се полугласнички призвук у свим местима:

Негоф *р'риш* („ловачки пас“), *р'ржан*, *р'ржане* снопчика Бр, *р'риш*, *р'ркићића* („део невестине ношње“), *р'рмаљина* („део девојачке ношње“), *р'рђа*, *р'рђље* („прљавко“) Ре, *р'ржаник* („хлеб од ражи“) Рап, *р'риш* (исти информатор и *р'ришу*), *р'ржол* уздреле Ку, *р'ржш*, *р'ржаник* ка тѣпција Рад, *р'рж'аного*, от *р'риш* Ба, *р'ржан*, *р'рж'анове* сламе, *р'ржане* јуџице, *р'рђа* Крс Ор Мл Вр.

За *р* у иницијалној позицији без призвука у материјалу има мало потврда: *р'ржан* л'ѣп, *р'риш* сме с'јјаг'е Крс, имала некуа к'ућа *р'риша*, *р'рка* („део девојачке ношње“) Бр, *р'риш* је ка к'уче Мл.

Р НА КРАЈУ РЕЧИ

173. На крају речи *р* је уочено само у им. *в'р* (: *в'рх*), ђѣце бѣа во *в'р* Вр, па на *в'р* Ба, под *в'р* Ку.

174. На почетку речи потврђени су ретки примери са изразитом полугласности испред *р*. Њихова присутност у вишим селима упућује на ЗПМ говоре:

Да ни к'упите *р'риш*, *р'ржои* Ре, *р'рђл'е* Кру, *р'рка*, *р'рца* на жѣл'езо Гл, *р'рж'аници* сме пр'јл'е, *р'ркићића* Ба, *р'рбѣш*, *р'рмѣл'ина*, *р'рђо* јѣна Ди.

⁴⁰⁶ СПЕРеч 3, 490 „trandafio“.

⁴⁰⁷ О уметању вокала као аналошкој појави в. СРЛГ, 72 (в. и тамо наведену литературу о овом питању); в. и објашњење у ПМГСЖ, 72.

⁴⁰⁸ СМБГ, 48; СРЛГ, 72; РСГЦШ, 119.

⁴⁰⁹ У местима у којима *х* није игубљено лексема гласи *īох'рбено* Ди Бр Др Вр Крс Ор. Једном је у Бр забележено и *īор'бено*.

⁴¹⁰ Због усамљености примера, не могу се донети поузданији закључци.

175. После губљења вокала из групе $p + V$ у неколико лексема потврђено је β секундарно.⁴¹¹ Процес вокализације се може илустровати именицом *џрндафиљ* Ре, у којој је најпре $a > \text{ə}$ а потом је група $p\text{ə} > \beta$. Да је пут стварања β управо овакав, сведоче и услови у којима се овај глас јавља — то је по правилу у групи $p\text{ə}$, најчешће из $p\text{ж}$.⁴¹² У ГГ је број примера са оваквим β мањи од оног у оближњим македонским говорима⁴¹³:

*Грђи*⁴¹⁴ („груди“), *сџрџа* („струга“; балкански пастирски термин), *џрџи* (*proџь), *џрђе*, *џрџче*, во две *сџрке* (*stroкь), *дво̀сџрчно* („двоструко, од две струке“) Гора, во *грџи* Гл, на *сџрџа*, смѣти со *џрђуаљка* („метла од пружа“), *дво̀сџрчно* Бр, со *џрџче* Ди.

У Ре и Кру је *се џсџрџиф* (*proџь), према *се џсџруџиф* у осталим селима.

*Трндафиљ*⁴¹⁵ Ре, *џрндафил'* во ба̀шча Вр, *џрџеза*, *џрџеџник*⁴¹⁶, ће се *сврџиџе*⁴¹⁷ („зауставити се у неком месту, окретати се у неком месту“) Бр Ба Мл Ор Крс. Сличан ресавски облик горанском *сврџиџе* објашњен је испадањем вокала.⁴¹⁸ Могуће је, међутим, да је у основи *се сврџим* корен *врџи*.⁴¹⁹

У *џрџи/џрџи* (и изведеницама) не треба видети β ⁴²⁰, пошто је *рџи*, *рџоџи* генерализовано према Г *рџи*.⁴²¹

ПОЛУГЛАСНИЦИ

176. У вокалски систем ГГ улази и глас полугласничке вредности који је корелант фонеме a .

„Се образува во средниот дел на усната празнина со нешто повисоко издигнување на грбот на јазикот отколку при изговорот на вокалот /a/ и без учество на усните, кои заземаат неутрална положба.

По местото на образувањето вокалот /ǎ/ е од заден ред, по учеството на усните — нелабијален (незаокружен), по обемот на отворот во усната празнина тесен, а по степенот на издигнувањето на јазикот е среден.“⁴²²

⁴¹¹ Секундарно β констатује се на широком простору српских и македонских говора: ВБКор-Л, 541; ВВВо, 146; ПАИГ, 243–244; ЋЛЈГЛ, 28; СРЛГ, 72; РСГЦШ, 119; ПА-МБРес, 255; ВЛМД, 143.

⁴¹² Лексема са $\beta < p\text{ж}$ јављају се у тетовском говору, али и на целој јужној страни мак. језика (ПАРИГ, 243–244).

⁴¹³ У ПАРИГ, 243–244 наводе се и примери са $\beta < p\text{ж}$ у мак. говорима (*џрба*, *обрџ*, *дрџ*). У овим лексемама у ГГ је група *ру*: *џрџба*, *обрџ*, *дрџ*.

⁴¹⁴ У мом материјалу нема примера који се наводе за ГГ типа *грџи* (ВБИСлМ, 10).

⁴¹⁵ *Трндавила* (име овце) у Лужници (ЋЛЈГЛ, 28–29).

⁴¹⁶ СПЕРеч 3, 492 „trapeza“.

⁴¹⁷ ЕГРеч 2, 210; сретечки, сирниџки, метохијски говори (према мом материјалу); ПА-МБРес, 255.

⁴¹⁸ ПА-МБРес, 255.

⁴¹⁹ СПЕРеч 2, 210 „vrtjeti“.

⁴²⁰ Лужнички облик *рџ* објашњава се овако (ЋЛЈГЛ, 28).

⁴²¹ СПЕРеч 3, 116–117 „raž“.

⁴²² ВБФМак, 95.

Слично је описан *ə* у дебарском⁴²³ и сретечком⁴²⁴ говору. По подацима А. М. Селишчева⁴²⁵ појас Кратово — Скопска Црна Гора — Тетово има глас овакве вредности, а потврђен је и у српским говорима.⁴²⁶

177. Пошто су јерови доследно вокализовани у ГГ, *ə* је у ГГ ушло из језика и говора који су овај глас имали у фонолошком систему.

У ГГ *ə* је различитог порекла:

- а) *ə* < *ʔ*₂ (секундарни полугласник);
- б) *ə* < вокал, редукцијом;
- в) *ə* < *ж*;
- г) *ə* < *ʒ*, декомпозицијом у секвенцу *ал* > *əв*;
- д) *ə* < *ʀ* декомпозицијом у секвенцу *əр*;
- ђ) *ə* < *џурски њолугласник*.

Порекло *ə* не утиче на његову фонетску вредност.

О дистрибуцији *ə* в. т. 108.

ПОЛУГЛАСНИЦИ (ЈЕРОВИ) Ђ, Љ

178. Вокализација јаких јерова (*ʔ* > *е*, *ʔ* > *о*) изразита је македонска особина у ГГ.⁴²⁷ Чување тоналитетске опозиције, али и неке друге особине, поуздано сведоче да је овај говор доста рано имао заједничку развојну фазу са македонским говорима на правцу Гостивар — Река — Струга — Охрид.

179. Садашње *ə* на месту некадашњих јерова настало је редукцијом *о*, *е* после вокализације, а у појединим примерима могуће је и лексичко позајмљивање из говора који чувају полугласник. Број таквих примера своди се, заправо, на однос *лэко* (придев) — *њолоко* (прилог), мада се и овај пар неутралише пошто је дистрибуција облика са *ə* или *о* различита у појединим местима:

а) *Лэк*, *лэка*, *лэко*⁴²⁸ Ди Ба Ку Рап Крс Вр Ор Мл, *лэко* сом урабóтала, а има *њолоко* Вр, *лэка* ка л'эптур Ба, била *лэка* Ку. У Крс Рап Ку Ле Др Љу *њолоку* се везује за прилог у неутралном облику, а *њолоко* за компаратив прилога *њолоку* и придева/прилога *лэко*:

Ѐди *њолоку* — Рабóта *њолоко* („спорије“) — Дéнеска ми је *њолоко* („лакше“).

У Рап и: Ѐди *њоњолоко* („још спорије“).

⁴²³ ВБДГ, 65.

⁴²⁴ ПМГСЖ, 50–51.

⁴²⁵ САМШол, 294–300.

⁴²⁶ РСНГ, 359; БАДИЈС, 42–89; БПБП, 6.

⁴²⁷ КВИст, 10; ВБИслМ, 9; МСБЕ, 107–117; БАГД, 38; БАИсФ, 81; САМШол, 294–298; ПМПКо, 306; ПМГСЖ, 67.

⁴²⁸ Интересантна је судбина *ь* у овом придеву/прилогу пошто је континуант за *ь* — *о*. Уп. *lvǝvǝkǝ (СПЕРсч 2, 262–263 „lak“).

У Крс Ор Вр потврђен је прилог *йóлоко* у основном облику, и компариран облик *йóлэко*.

У грађи су и примери: Нёје *лэко* Ди, *йóлэж* нёсом Ба.

У Бр је *йóл'эко* (прилог „полако“).

Прилози са *о м.* њ могли су настати лабијализацијом *е* под утицајем *л* или аналогјом према придевском суфиксу *-ок* (< *-њк*).

б) Нема много примера са *э* на месту некадашњег полугласника:

Мóмэж, му се кáзало во *сán* Крс, се насáдил'е *вэшке*, *сáс'тйавам*, *сáс'тйаим* Ре, во *йáмница*, *йáмнан* (< *њтiан*) Бр, *лэн*, *лэнишије* Вр.

Поменуте речи јављају се знатно чешће са *о/е*. Им. *мóмэж* скоро је истиснута турцизмом *бéђар*, обично је *сón*, *вóшка*, *сóс'тйавам*, *йéмница*, *йéмнан*, *л'эн*.

Уочава се, даље, да се у наведеним примерима са *э* на месту некадашњих јерова, овај глас јавља у фонетском контексту у коме се стандардни вокали редукују у *э* (в. т. 143–145).

А. М. Селишчев⁴²⁹ наводи *йэс* идући за материјалом И. С. Јастребова.⁴³⁰ И М. Павловић⁴³¹, прихватајући податак поменутих аутора, помиње именицу с полугласником. У мом материјалу редовно је *йэс*. Им. је из ГГ потиснута лексемом *кúче*, осим у Бр, а и овде се јавља изван основног значења (Он је *йэс* — „зао, без осећања“).

ВОКАЛИЗАЦИЈЕ ЈЕРОВА

180. а) њ > е у корену:

Тéмнан, *йóл'эко*, *Пéйтровден*, *Кр́с'тйовден*, *Пéйтроен*, *Мий́т'роен*, *йéмница*, *йéмно*, се *с'тйемáило* („стамнило се“), *óвес*, се *раздéнило*, *дéнеска*, *вэзден*, *йóшéмнело*, *óйенка*, *Дéница*, *Ђур́ђевден*, *сéга*, *л'энено* Гора, *чéј* Гл Ба Бр Кру Ку, *јáрем* Рап Крс Ор Др Рад Ле Ку Мл, *Дени́чино* мáало⁴³² (топ.) Мл.

б) њ > е у суфиксима:

Бра́йшанец, *јúнец*, *вра́нец*, *дóвец*, *мр́тйовец/мр́тйоец*, *йáл'ец*, *йра́йорец*, *с'тйуденец*, *лóвец*, *јáдец*, *здрáвец*, *цр́вец*, *глу́шец* („миш“) Гора, *колóмбочец*, *зеља́ничец*, *ше́ћерец* Ре Кру Ле Др, *л'эсен* Бр Ре Кру Гл ЗлПо, *дóждол'ец* во трава Вр, со *бóдл'ец* („жаока“) Ор, *глу́шец* побегна Ди, *на́йрешен*, *ýмен*, *йу́жсен*, *злáштен*, *гладен*, *жéл'езен*, *мáзен*, *одморен*, *благóбечен*, *мíлосен*, *йáкосен*, *жéден*, *с'йштен* Гора, *ка́чкаљен*⁴³³ („скакавац“) Ре, *дéнес*⁴³⁴, *нóћес*, *нóћеска* Гора, га *на́јдо*ме на *Вршек* (топ.) Вр.

⁴²⁹ САМПол, 408.

⁴³⁰ ЈИССер, 95.

⁴³¹ ПМГСЖ, 62.

⁴³² У мом материјалу није потврђено *Данич'ино* маало (ЦАОГ, 131).

⁴³³ Мотивисано глаголом *ска́ка* („скаче“). У сретечком *ска́чка* (према мом материјалу).

⁴³⁴ Стара показна заменица у постпозицији у прилозима временског значења осећа се као суфикс.

Суфикс *-ец* продуктиван је у грађењу топонима: Сом била на *Почивал'ец*, на *Стјуденец*, *Крстиец* Ба, Братанов *венец*, *Тойл'ец*, на *Царевец*, на *Боровец* Бр, сме браље на *Брајтоец* Ку, *Гркојец*, при *Тойљец* Лс, *Бачевец*, *Врчевец*, *Гоздец* Љу, *Крстиец*, *Мачкоец*, *Окљетиец* Ре, Делји *стјуденец*, на *Гоздец*, от *Врничец*, *Ђурљец* Љу, чешма *Црљивец* Ор, *Ридец*, *Стјуденец* Рап.

У мом материјалу није потврђен топ. *Кладинац*⁴³⁵, већ је у Гл *Кладенец*, *Кладинец*.

в) У броју *јединастии* Кру *-и-* је из превојног степена.⁴³⁶ Иначе је *једен*, *јен*.

181. а) њ > о у корену:

Вошка, *дожсои*, *кога*, *некога*, *иџога*, *сон*, *сонујем*, *ноћви*, *Бодни*⁴³⁷ вѣчер Гора.

б) њ > о у префиксу:

Сомели, *сошије*, *собе*, га *сошрев*, се *сошреа*, *ће сошнем*, *ће соштаим*, *изошка*, *ће изошкам* Гора, дур *зovre* („узавре“) Бр Ди Ба Мл Вр Ор Др.

У Ре је и *саштаим* са *ə < о* редукијом вокала (в. т. 145). Вероватно је у бродском *саштавам -а-* у префиксу настало асимилацијом према суседним слоговима пошто је у осталим сложеним глаголима с префиксом *сѡ-* редовно *со-*.

Из префикса глагола *се скрџла*, *избери* испада полугласник.

в) њ > о у суфиксу:

Во *чѣшврџок*, *иѣшок*, *иѣсок*, *обојок*, *оѣенок*, *нѣзок*, *иѣварок*, *иѣенок*, *иѣшенок*, *иѣшок*/*иѣшок*, *лакоћ* (*olkъtъ), *нокоћ* (*nogъtъ) Гора, *оѣенок* нѣ-виђим Др, *иѣшенок* нека бине Вр, на *иѣсоци* Ди, *нѣзок* Бр, во *Песочииша* (топ.; њиве поред реке) Ку, *Песоци* (топ.; неплодна, песковита земља) Мл, *Песочииша*/*Песочииша* Ор.⁴³⁸

У *кѣрњак* („умњак“, зуб) Рад *-а-* је из суфикса *-ак*; исто као у *дѣждевак*.

У *рѣчек*/*рѣчок* (али увек *иѣрѣчок* „дорѣчак“) у свим местима напоредни су *-ек* и *-ок*. *Рѣчек* је чешће у вишим селима, *рѣчок* у нижим. Однос *рѣчок* — *рѣчек* могао је настати према односу *бѣсињек* — *бѣсињок*.

г) њ у предлозима *со* и *во* вокализује се у *о*. Предлог *во* јавља се и с варијантама *w* и *ву* (в. т. 1009ђ-е), предлог *со* увек овако.

д) У *снаха* (*snъha) њ > а. У ГГ именица је ушла као готова иновација⁴³⁹, али је *а* могло настати и даљинском асимилацијом.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Уп. са ЦАОГ, 80.

⁴³⁶ СПЕРеч 1, 766–768 „jedan“. Уп. са оваквим превојним степеном у македонским (КБИст, 126; СТТГ 2, 102) и српским говорима (БАДИЈС, 242, 460; ТМГС, 85; ИПГС, 327; ББДИ, 215; БНББП, 76; итд.).

⁴³⁷ Из корена *бѣд-* (СПЕРеч 1, 127 „bdjeti“).

⁴³⁸ Уп. са ЦАОГ, 138.

⁴³⁹ За *а* у *сна(х)а* знају многи македонски и западнобугарски говори (САМОчерк, 22; ВБВо, 175).

⁴⁴⁰ ОВМах, 15.

СЕКУНДАРНИ ПОЛУГЛАСНИК (Ъ)

182. Нови полугласник⁴⁴¹ у примерима типа *магла* (у ГГ *ма́гла*) објашњен је различито.⁴⁴²

У речима *ма́гла*, *ма́ска*, *ла́же*, *ла́жље*, вероватно, полугласник никада и није испадао, пошто би његовим губљењем била створена тешка сугласничка група чије би упрошћавање ишло преко губљења једног сугласника, а не појавом нове полугласности.⁴⁴³

183. Ђ је у ГГ давао различите вредности у зависности од положаја у речи (први слог — последњи слог), затим од природе следећег сонанта.

а) Иницијална група *сонантӣ + ојсѣруенӣ* отклоњена је, ако је уопште и стварана, појавом вокалског гласа између:

Ма́гла, *ма́гљиво*, *ма́гљишиѣ*, *ма́ска* („мазга“), *ма́скино*, *ма́скиче*, *ла́же*, *ла́жље* („лажљивко“), *ла́жјица*⁴⁴⁴, *ла́жјичарник* („место где се чувају кашике“) Гора, со *ла́жјице* Др, бiло *ма́гл'иво* Гл, *ма́ске* прoдаде Ди, ће те *изла́же* Бр, *Ма́скина-чешма* (топ.) Вр.

Полугласничка вредност у наведеним примерима може бити секундарна, настала редуковањем пуног вокала у контакту с назалом (*ма́гла* и сл.). У *ла́же*, *ла́жље* јавља се *ə* у истом фонетском контексту у коме је у *ла́жјица* вокал *o*. У *ла́жјица -o-* може бити резултат лабијализације која је захватила шири простор, а у ГГ је именица могла бити унета као готова иновација.

ə у првом слогу, али не на апсолутном почетку речи, захвата шири простор говора⁴⁴⁵ који су били у контакту са несловенским балканским језицима, па овој особини треба тражити подстицај у несловенској језичкој структури.

б) *ə* м. њ јавља се и у *ја́гѣнца*⁴⁴⁶, Нмн. од им. *ја́гѣ* (< **agnьсь*⁴⁴⁷). И у овом примеру је *ə* < њ у суседству са гласовима уз које се вокал редукује.

в) У *ја́збец*⁴⁴⁸ (< *jazвьсь) није развијен њ: Да *ўтепа ја́збеца* Др, *то́му ја́збецу* Мл, *ја́збеци* *їмал'е*, *ја́збецам* Вр.

⁴⁴¹ БАИсФ, 85.

⁴⁴² БАИсФ, 85; ИПИО 2, 200; ИССлГ, 110.

⁴⁴³ Уп. са мишљењем П. Ивића (ИПИО 2, 200) о чувању полугласника у слабом положају у одређеним гласовним условима.

⁴⁴⁴ *Ложјица* захвата српско-македонско подручје (ВБГГ, 50; ВБПол, 374; ПМГСЖ, 104, 137, 166; МлРСГ, 17; ЕГРеч 1, 337; јужнометохијски говори — РСПГ, 365, 369, 462; у Подрими и Подгору према мом материјалу).

⁴⁴⁵ ВБДГ, 67; САМОчерк, 54 (ареал: Костур, Лерин, Охрид, солунска област, Воден, Кукуш, Скопље, Кратово, Тетово. Особина је из ових говора прешла у метохијске говоре и шире); ПМГТ, 442; МТОГ, 190; БАДИЈС, 53, 54, 55; СРПГ, 358–359; МлРСГ, 16–17.

⁴⁴⁶ Нмн. *јагѣнца* и у: СТТГ 1, 230; МТОГ, 190; БАДИЈС, 67.

⁴⁴⁷ СПЕРеч 1, 746 „jagnje“.

⁴⁴⁸ У тетовском *јазоец* (СТТГ 1, 230); *јазбец* је у сретечком, метохијским српским говори-ма (према мом материјалу); СРПГ, 358–359, 360, 393.

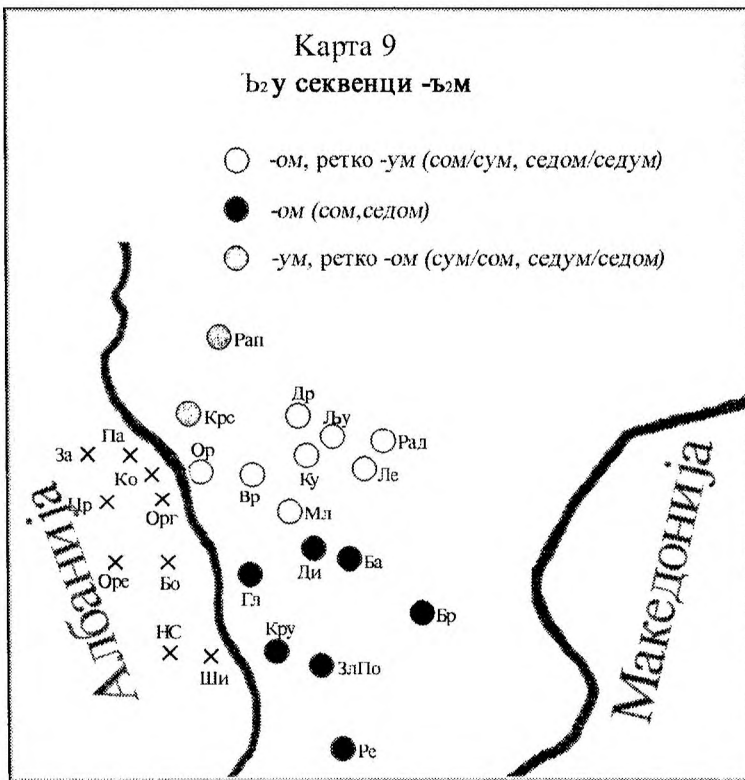
г) У иницијалном слогу глагола *цафѣило* и *сѣвало/сѣмвало* развијен је њ²⁴⁴⁹, који је могао настати и метатезом *свѣ-*, *цвѣ-*⁴⁵⁰ (в. т. 351б-в). Овакви облици су, иначе, присутни на већем простору југоисточних словенских говора.⁴⁵¹

184. У ф и н а л н о м с л о г у њ² имао је различиту судбину у ГГ.

а) У им. *вѣсок*, *мѣзок*⁴⁵² извршена је адаптација према суфиксу *-ок* < *-ѣк*.⁴⁵³

У позицији њ² + *м*, *ѣ/в* (< *-л*), *в* — њ² дао је *о*, које је у неким речима факултативно прешло у *у*:

Сѣдом, *ѣсом*⁴⁵⁴, *осѣдесѣи*, *сом*, *мрѣшов*, *ѣбл'ѣкоф*, *свл'ѣкоф*, *мѣгоф*, *ишоф*, *ѣшоф*, *ѣрѣсоф*, *рѣкоф* Гора. У Бр у р. придеву *ѣшоѣ*, *мѣгоѣ*.

449 КБИст, 48–49.

450 РСПГ, 441.

451 ВБИСлМ, 12; ВБКТ, 49; ВБДГр, 23, 28, 93, 347, 352; БАДИЈС, 55–56; БДДИ, 367; МлРСГ, 17; ПМГСЖ, 53, 141, 220 итд.; призренски градски говор (РСПГ, 359–360, 361, 418, итд.)

452 У нижим селима присутно је и *мѣзук* са преласком *о* > *у*.

453 КБИст, 48. А. Белић (БАИСФ, 85) објашњава *восак*, *мозак* аналогијом према *гласак* — *гласка*.

454 *Сѣдом*, *ѣсом* и у оближњим метохијским говорима (према мом материјалу); в. и: ПАС-Диј, 48; РСПГ, 365; ПМГСЖ, 59–60; БАДИЈС, 73, 82–85; ВБИСлМ, 10.

У р. придеву забележена су и одступања од вредности $-o (+ в/\у) < \text{Ъ}_2 (+ в/\у)$: *грѝзаоу, сѝрѝжаоу* Бр, *грѝзаф, сѝрѝжаф, моѝжаф* Гора (осим Бр). У овим примерима *-а-* је подупрто облицима типа *грѝзала, сѝрѝжала, моѝжала*.

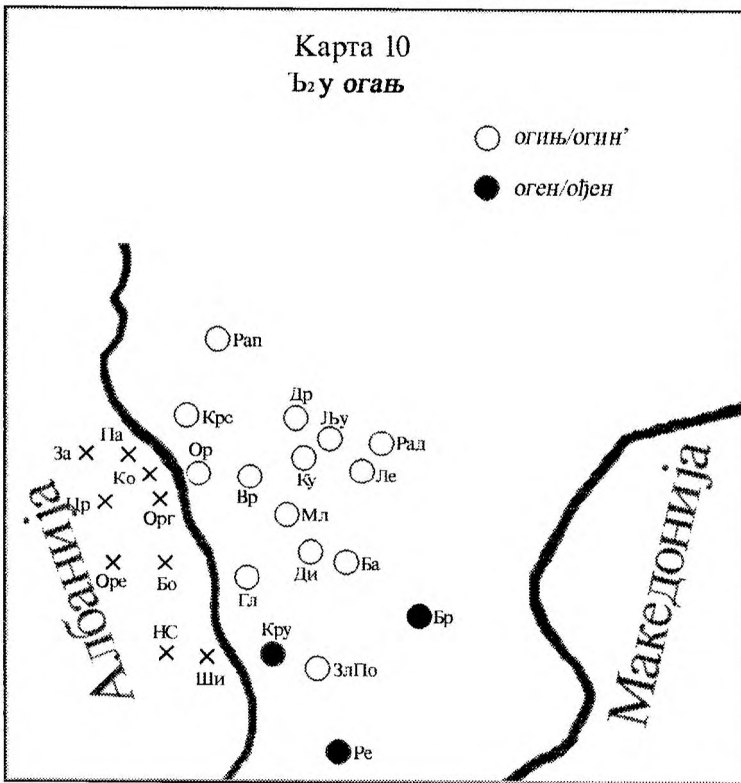
б) $\text{Ъ}_2 + \text{љ, њ (н), р}$:

У секвенци са нелабијалним сугласницима Ъ_2 даје *е*:

*Чѝшел*⁴⁵⁵, *шѝѝел, шѝѝелка* Гора, *ођен* Бр, *оген* Ре Кру, *моѝдер, оѝѝер, моѝкер, вѝѝер, хѝѝер* Гора.

Нису потврђени у мом материјалу *мудар, оѝѝар*.⁴⁵⁶

Судбина Ъ_2 у им. „огањ“ дели ГГ у два дела (в. к. 10): *оген* Ре Кру, *ођен* Бр и *огињ*⁴⁵⁷ у осталим местима. У *огињ -и-* је секундарно, добијено је из *е* асими-

⁴⁵⁵ Л. Вујовић (ВЛМД, 97) бележи у мрковићком говору *кашел, чешел*. Није искључено да је и овде Ъ_2 ако се искључи македонски утицај, рефлектовало у *е* под утицајем *љ* пре његове веларизације.

⁴⁵⁶ ВБГ, 50.

⁴⁵⁷ *Огин* се јавља на већем простору мак. језика и изван оближњих мак. говора (ВБМДиј, 92–93; САМПол, 308; ВБВо, 181; ПКДЛекс, 203). Појава облика *огон* у говору Торбеша (ПМГТ, 442), у кичевском говору (ВБКГ, 20), али *шѝѝелка* — говори о томе да је у говору Торбеша депалатализација *њ > н* била завршена у време вокализације Ъ_2 а да је *љ* било стабилне палаталности.

лацијом према њ.⁴⁵⁸ Чување облика *ógen* у селима у којима је њ најизразитије депалатализовано потврђује изнето мишљење (в. т. 1216).

185. Уз лабијалне сонанте њ₂ се лабијализује⁴⁵⁹, уз предњонепчане асимилацијом према њ, љ даје *e*.⁴⁶⁰ Уз *p*, глас предње артикулације, њ₂ > *e*. Не може се утврдити да ли је најпре њ₂ > *a*, глас реда *a* или сам вокал *a*⁴⁶¹, па је после лабијализацијом или палатализацијом вокал *a* прелазео у *o* или *e*, али се може закључити да је природа следећег сонанта утицала на вокализацију њ₂.

По судбини њ₂ ГГ се знатно приближава оближњим македонским говори-ма — вредношћу *-ep* (*móder*) гостиварском, вредношћу *-ом* (*сéдом*) реканском.⁴⁶²

ПОЛУГЛАСНИК ТУРСКОГ ПОРЕКЛА

186. Податак М. Павловића⁴⁶³ да се у ГГ полугласник турског порекла вокализује углавном у *o* није потврђен у мом материјалу. Осим у им. *муштилoк* Гл, која је обичнија у облику *муштиулак/муштиулэк*, других потврда нема. Полугласник турског порекла дао је *a*, затим *a*, у неколико лексема *e*.

Вокал *a* наслања се на особине *a* (в. т. 176). Неочекивано *e* м. полугласника турског порекла у малом броју лексема могло је стићи посредством албанског језика у коме је полугласник реда *e*.

187. *a* м. полугласника турског порекла потврђен је у свим позицијама.⁴⁶⁴

Вредност *a* (< *i*, турски полугласник) јавља се у оним условима у којима се и вокал *a* најчешће редукује (назал, к/г), па је могуће да је то и био позициони услов да се турски полугласник оствари као *a*.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ *Ogin* (поред *ožen*) у полошким говорима А. М. Селишчев (САМПол, 308) објашњава као вредност изведену из секундарног полугласника предњег реда (*ogn' > ogein' > ogin'*). Б. Видоески (ВБВо, 181) прихвата објашњење А. М. Селишчева за северномакедонско *огињ*. Ф. В. Мареш (МВФВок, 433) *огињ* објашњава: прасл. *ognь > ogn > ogin > ogin*.

⁴⁵⁹ А. Пецо (ПАСДиј, 48) облике *седом*, *осом* у тимочко-лужничком говору објашњава утицајем суседних гласова. Исто се тумачи у ЂЉГЛ, 20.

На македонској територији *o* < њ₂ у вези са *v*, *m*, *ŷ* (< *l*), *l* присутно је у многим говорима (САМПол, 307, 308; СТТГ 1, 230; ВБДГ, 67).

⁴⁶⁰ О утицају предњонепчаних сугласника на судбину полугласника различитог порекла интересантан материјал пружа и оближњи призренски говор примерима *jéч'ем*, *óгењ*, *рúчек*, *ка-шел'* (РСПГ, 364–365).

⁴⁶¹ Упореди са *осџар*, *иџар* у говору скопских Торбеша, пресељених из дебарског краја (ПМГТ, 442, ВБДГ, 67), затим у дебарском жеровничком говору — *бисџар*, *сам* (ВБИСЛМ, 18).

⁴⁶² СТТГ 1, 230; ВБДГ, 67; ВБИСЛМ, 10.

⁴⁶³ ПМГСЖ, 61.

⁴⁶⁴ У П-Т дујалекту *a* се јавља обично у речима страног порекла, најчешће на месту турског полугласника (ИПДиј, 111).

⁴⁶⁵ У том смислу интересантан је контакт турских вокала *u* и *ü* са *k* и њиховог редуковања у *a* (БАДИЈС, 73).

$a < i$:

Алијан, бакар, балдэза, јасијак, калэй, сандак, чакер, чадар Бр, *ајт бакалам, јасијаци, кэнай, анэма* (< тур. *hanım*), *бакар, сандак, чадар* Ре, *налэнке, сэцаде, чакэрочна* („плавоока“) *дејка* Вр, *кэносане рúчице, кэна, сандак, бакар* Гл, *сандак, сэкьей, јасијак, со кэнай* Рап, *јазак, јасијак, алијан* Мл, *бакар, бакарно, ханэмом* Ба, *сэкл'ей, кэна*, зат *сандэци, чадар, сэкьей* Рад, *калэй, алијан, свэ чадари* Ку, да речеш *Алијани* Др, *Јолдэза* Др Ку Мл Рад, *Јолдэска* Др Крс Кру, *Јалда* (хип. од *Јалэдза*) Др Рад Бр, *Касам* Др Кру Рап Ди, *кэбрес* („шара“), *кэсией* („део пеливанске одеће“), *фэсијан* Др Вр Рад Ку;

*ацилэк*⁴⁶⁶, *бэћарлэк, калйазанлэк, йазарлэк, йерзилэк, каршилэк, домаћинлэк* Бр, *рајиллэк, сабаалэк, каршиллэк, бэрберлэк* Ди, *калабалэк, ацилэк, фукаралэк* Вр, *дóмазлэк, јéшимлэк* Рад, *дóмазлэк, фукаралэк* Рап, *калабалэк, фукаралэк, јéшимлэк* Ди.

Турски суфикси *-lik, -luk, lík* свели су се на *-лак*. Свођење је ишло преко редуковања *и* и *й* у *э*⁴⁶⁷ а појава аломорфа *-лак* објашњава се тенденцијом да се *э* елиминише из система.⁴⁶⁸ Изнето мишљење није убедљиво пошто се фонема полугласничке вредности у ГГ, али и у другим говорима који ову фонему имају, добро држи па се чак и шири редуковањем пуних вокала. Отуд је упутније *-лак* у ГГ, али и другим говорима који га познају, довести у везу са суфиксом *-lak* у турском језику. У том смислу интересантна је ситуација у призренском турском говору⁴⁶⁹, у коме је стање у односу *-lak* : *-lík* врло слично оном у ГГ, затим у метохијским српским говорима.⁴⁷⁰

188. $a < i$:

Сандаци пúне, *пристала кадана, алијан, цанам, чадар* Бр, се крало *бакар, алијан* Крс, *чадар, алијан, тúри јасијак, бакар* Др, *цанам, чадар, јасијак* Вр, *кадана, наш калай, пún сандак, алијан* Гл.

189. $e < i$:

Јасијек Гл Ба, *нишадер* (< тур. *nişadır*) Ре Кру Гл, *х'ајер* да вићиш Мл Ба Др Рад Рап Крс, *анема* Ку Љу Др, *х'ајер* Гл Ди Ба Мл Вр Ор ЗлПо Др.

Вредност $e < i$ у малом броју примера може се објаснити албанским утицајем (в. т. 186), али и резултатом аналогичности: примери са финалном групом *-ер* (*х'ајер, х'ајер, нишадер*) према *в'ејер, мóдер, óштер; јасијек* према *ћуштек, ћуштек*. *Анема* се може објаснити и даљинском дисимилацијом ($a > e$), а уочава се да се у свим примерима са $e < i$ јавља у претходном слогу *а*, што може сугерисати дисимилацију и изван *анема*.

⁴⁶⁶ САМШол, 337 (у полошким говорима напоредни су *-лок* и *-лэк*); БАДИЈС, 68; МлРСГ, 17; јужнометохијски говори (према мом материјалу).

⁴⁶⁷ БАДИЈС, 73.

⁴⁶⁸ КБИст, 27.

⁴⁶⁹ СЛПГ, 80–84.

⁴⁷⁰ Пошто се *-лак* јавља и у говорима у којима је *-эк* давало *-ок*, какав је ГГ, на ове говоре се не може применити објашњење С. Реметића (РСПГ, 363) о аналошком пореклу *а* у *-лак* (према *йешак*).

ПОЛУГЛАСНИЦИ У СЛАБОМ И СЛИЧНЕ ПОЈАВЕ

190. Полугласници у слабом положају губе се. У неким именицама, међутим, дошло је до аналошког продора вокала:

Деној, соној Вр Ор Крс Рап Ба Гл, *сонои* Бр Ре, *дењој* Др Љу Ку Рад, *лакоћи, нокоћи* Крс Рап Ре Кру Ба, *јесоци, мозоци, возоци, момоци* Ре Ди Ор Вр Мл Рап.

Им. *сонои, момоци, јесоци* имају само облике множине с аналошким вокалом. Остале именице потврђене су и са изгубљеним полугласником у слабом положају:

Нокћи, лакћи Бр Ба Вр Гл, *лакћои* Рад Др Љу Ку Ле, *дні* Бр.

Иначе је: *кóйлои, óрлои, свéкрои* Ре Бр Рад Рап Др, *óфсове*⁴⁷¹, *йéйл'и* Ле, *двá сѣуденца* Ре Бр Кру Др, *сéдмина, óсмина* Рад, *мрѣвeц* Ре.

191. У неколико именица са суфиксом *-ен, -ѝн* продро је суфикс *-ен (< ѝн)*:

Двá кáмна Ба, *сéдом кáмноа* Ре Кру, *три кáмња* Рап Крс Рад Љу Ку, *кáмнои, два кáмна, йлáмна, кóрња* Рад Ку Љу Крс Рап Др, *сéдом кáмноа, йлáмноа, кóрноа* Ре, *трѣ кáмна, кóрн'а* Ор Вр, *кóрнои, кáмнои, йлáмнои* Вр Ор Бр Ди Ба Мл Ре, *кóрњи, йлáмњи, кáмњи* Рад, *йлáвнои* (: *йлáмнои*) Вр.

Овакви облици налазе се и у тетовском говору⁴⁷² а изгубљено *е* изводи се из *ь*.

Б. Конески⁴⁷³ облике *йејлишиѝе, камни, рамни* објашњава аналогijом.

Бележени су у ГГ и облици са сачуваним *е* из суфикса:

Двá кáмена Бр Вр Ор, *два кáмења* Др Рад Љу, *йлáмени* до нас Бр, *йлáмењи* до нéбо Рад.

Из им. *йéйлои* (: *йéйеф*) Ре Кру Ба ЗлПо Гл *-е-* је изгубљено аналогijом према именицама типа *йéйеф — йéйлои*.

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ

192. Групе вокала различитог порекла, примарне или новостворене после испадања сугласника, различито се понашају не према пореклу, већ према саставу.

Неке вокалске групе су стабилне, а неке се уклањају прогресивном или регресивном асимилацијом и сажимањем, развијањем прелазних гласова, десилабизацијом једног члана. Врсту уклањања вокалске секвенце представља и супституција једног вокала другим (в. т. 110–142).

⁴⁷¹ Придев *овéзово* саграђен је додавањем суфикса *-ов* на ОПјд.

⁴⁷² СТГГ 2, 230.

⁴⁷³ КБИст, 87. В. и објашњење А. Белића (БАГД, 84) и П. Скока (СНЕРеч 2, 26 „корјен“).

По судбини новостворених вокалских група ГГ разликује се од дебарских, и неких других ЗПМ говора, пошто се у њима новостворене групе најчешће сажимају.⁴⁷⁴ По обиму чувања вокалских група ГГ приближава се призренском градском⁴⁷⁵ и другим јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

193. Вокалске секвенце сачињене од истих вокала, на морфемској граници или у другој позицији после губљења сугласника, често остају. Ово се посебно односи на новостворене групе настале испадањем х.

Стабилност оваквих секвенци условљена је присутношћу х у фонолошком систему, а и скорашњим испадањем х из ових гласовних група.⁴⁷⁶

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ ОД ИСТИХ ВОКАЛА

194. а) Г р у п а -ОО-:

Ка ће *ѡоосѡјареѡе* Ор, *доорала*, *ѡоодрасѡеѡе*, *ѡоосѡјарела* Гора, *ѡооѡѡегни* јуже Ре Кру, *дооѡјае*, *дооѡјам* Ди ЗлПо Бр Крс Ку, сме *доорал'е* Др, *ѡоосѡјарела* Ку.

Некада се група -оо- уклања групом -ои-, продором и из глагола *иде*: *доуѡјае*, *ѡроуѡјам* Др Рап Крс Мл, *ѡроуѡјал'е* на сокак Др, не *доуѡјае* Ди.

б) Г р у п а -АА-:

Саан, *кафаана* (< тур. *kahvehane*) Бр, от *Алаа*, *осѡјанаа* Вр, се *ишколуаа* деца, *маана*, *наше маало* Гл, *мааше*, *маало*, *сабааље* се работа, *сабаала*, *ћајаја* ми биф, *снаа*, *којна јаам* Ре, *ѡовикаа*, *осѡјанаа* прет-кућа, *ѡрашјуаа* Ор, *коња јааного*, *маанѡија* Мл, *јанаа*, *засѡјанаа* коњи Крс, *дoвњо маало*, *горњо маало*, *горњомаалици* Рап.

Им. *сааѡѡ* потврђена је и са секундарним х (*сдхаѡѡ*, в. т. 224а): *сааѡѡ* два Вр, *сааѡѡ* седом Мл, два *сааѡѡа* Крс, тражеа *сааѡѡ*, *сааѡѡ* ми зѡа Ре, *сааѡѡчија* Др.

У им. *раоѡѡ и изведеници на -ина вокалска група најчешће се уклања хижатским гласом: *ѡјаѡ*, *ѡјаѡци*, *ѡјаѡчина* Гл Ре Кру Ба Вр Крс Мл Ди, ка *ѡјаѡци* Ба, во *ѡјаѡчина* Рап, има *ѡјаѡци* Др, зат *ѡјаѡчина* Ку, на *ѡјаѡчина* Кру.

У Бр, Гл и ЗлПо, али само у изведеници, јавља се х (*ѡахаѡина*), као резултат поремећаја у дистрибуцији х. Сам облик је могао бити подстакнут односом *снаха/снаха/снаа*; *имаха/имаха/имаа*.

Поред *маћаа* (в. т. 122), бележено је и *маћаја* Др Јбу Мл, *маћаја* неће ка маѡи Ку, со *маћаја* Рад.

⁴⁷⁴ ВБДГ, 88.

⁴⁷⁵ РСПГ, 378–383.

⁴⁷⁶ Стабилност оваквих секвенци после испадања х у јужнометохијским говорима (СППГ, 378–382; СМБГ, 84–85), у говору Торбеша прилепског и кичевског краја (ВБПрД, 114–115) условљена је доскорашњим чувањем х.

Поред чешћег *снаха* и *снаа*, бележено је и: *снава* рабџташе, *снавам* Кру, *снаве* Гл; *снаја* Кру. Група -*aa*- уклоњена је аналогijом према хијатском *i/j* из групе -*ae*-: *снаје*, *снајем* Кру Ле Љу Ку.

У *сџсџајам* Ре Кру новостворена група -*aa*-, после испадања *в*, уклања се хијатским гласом. Потврђено је и *сџсџавам*. У *сџсџајам j* може бити хијатско, али и траг упрошћене сонантске груне -*ej*-. Пошто се *сџсџајам* јавља само у Ре и Кру, вероватно је облик унет с готовом иновацијом из других говора, или је настао аналогijом према перфективном глаголу *сџсџајим*.

в) Г р у п а -ЕЕ-

Новостворена вокалска група у глаголском прилогу садашњем на основински вокал *e* (-*e+eћи*) уклања се развијањем прелазног гласа *j*, или се чува (в. т. 824–825). Није уочена условљеност судбине вокалске групе насељем.

Новостворена група -*ee*- после испадања *в* чува се или, ређе, уклања хијатским *i/j*: *Шишиџејец* Рап Крс Ор Вр Мл, во *Шишиџејец* Др, от *Шишиџејец* Ку. Хијатско *j* је подупрто именицом *Шишиџевјанин*.

Поред *Царевец*, посведочено је и *Цареец* Ба.

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -А- У ПРВОМ ДЕЛУ

195. Г р у п а -АИ-:

а) Група -*ai*- (< *ави*) — осим у Ре, Бр, ретко и у другим местима — уклања се у свим позицијама десилабизацијом *и* (> *i/j*; в. т. 125, 195, 244, 531). На тај начин двовокалска група постаје једновокалском са редуковањем пуног вокала у дифтоншку компоненту која се у индивидуалној реализацији и у одређеном фонетском окружењу једначи са *j*. Ова особина — присутна у македонским језику, посебно карактеристична за ЗПМ говоре⁴⁷⁷ — прелила се и у метохијски српски говор (*исџајм*, *најрајм*, *забрајм*)⁴⁷⁸, у сретечки и сиринићки (према мом материјалу).

Папорци *сиџиџ* Ре, *џаџиџа* („балавица, лудакиња“) Бр, *сме џраџиџе* Вр, да *сиџиџи* Ку, *џолџина* пџт Бр, *џраџим* Рап.

У Бр и Ре поменута група се факултативно разбија хијатским *j*: *џе сиџиџи*, *џаџиџа џраџи*, *џрмџиџа* („џрмљавина“) Ре, *џе исџраџи*, *џе се најраџиџи*, *осџиџиџа* Бр. Примере в. и т. 244а.

б) Група -*ai*- (< *ахи*) у муслиманским именима (и изведеницама) стабилнија је од групе -*ai*- (< -*ави*-), пошто се ова имена јављају и са сачуваним *х* у интервокалном положају: *сиџиџа*, *сиџиџуо деџе* Бр, *сиџиџовому сиџу*, *раџима* Крс, *раџиму* Рап, *џтишоџ* *раџим* Др, *раџиму* Кру, *немој* *раџиме* Мл, *сиџиџ* Крс Рап Ле.

Група се ретко уклања развијањем хијатског гласа: *раџими џнесоџ* Вр, *раџима* Др, *сиџиџово* Ку.

⁴⁷⁷ ВБПрД, 135.

⁴⁷⁸ РСПГ, 379, 398–399; СМЪГ, 62.

На чувању или уклањању групе *-ai-* почињу да се диференцирају лична имена, мушко и женско, исте основе: *Ráima* (< Рахим): *Rájma* (< Рахима) Рап, *Ráima* брата Рад, се омужила *Rájma* Ку, *Rájmi* Гл. Мада у Нјд. постоји и граматичка разлика, у ОП оба облика имају исту граматичку морфему па се односом *и : j* отклања хомонимност.

в) Група *-ai-* у *dáico* (< тур. *dayi*) чува се у Бр, Ре, Кру. У осталим местима се елиминираше: *Dáico* шо ми беше Бр, мјему *dáicu* Ре, *dájmo* Др, *dájmoфци* Мл.

г) У Др је потврђен топ. *Љивајца* (< *Ливаица* < *Ливадица*). Пошто је прекинута семантичка веза са ранијим значењем (топ. је потврђен као назив за део насеља), а и промењено грађење деминутива — суфикс *-иче* (*ливáдиче*) потискује суфикс *-ица*, олакшано је испадање *д* у интервокалном положају. Иначе је: Гóрња *ливáдица*, Дóвња *ливáдица*, Стрѣјна *ливáдица* Ор.

196. Г р у п а -АЕ-:

а) Група *-ae-*, различитог порекла, разбија се с високом доследношћу хијатским гласом: је *сидáен*, *дáе* колко *дáе*, *имае*, *ипрáе*, *бездáећи* Бр, *кућа наипрáјена*, *ће дáем* Ор, *кóсајец* (: *кóсавец*), *ипрáет* Гл, *ће му сидáет*, нека *шуйáе*, *немој да је*⁴⁷⁹ прэкинеш Ре, да га *дáем* ЗлПо, *тэкра је зэф да је* гине (: *ге*) Крс, *имаећи*, *гледáећи*, *дáваје* Рад. Примере в. и у т. 800.

б) Група *-ae-*, настала испадањем *д* из бројева, стабилна је:

Двáесе, *йетáнесе*, *деветáнесе* (в. т. 717).

в) Група *-ae-* (< *axe*) затвара се хијатским гласом: *ораје* Вр Ре Кру Др⁴⁸⁰, три *снае* Крс, прóдади *ораје* Мл, *наше ораје* Ку.

г) У презенту сложених глагола од „ићи“ уместо групе *-jd-* често се јавља *-j-*: *ће надем* Рап (в. т. 328).

197. Г р у п а -АО-:

а) Група *-ao-* остаје у *граои*, *сипраои* Гора, шо *сипраои* сом *изела* Ди, *граои* на *кóломбоћ* Рад, за *сипраои* Ре, ка *граои* Рад, *свэ со сипраои* Ле.

б) Именица *зáвор* („узвишење између две њиве; бразда између њива“) Рап може бити мотивисана глаголом *заорем*, и то би онда било затварање вокалске групе на морфемској граници: браф *Висóк-завор* (топ.; њиве) Крс, во *Тупán-завор* (топ.; шумица; некада њива) Вр, *Високе зáвори* (топ.; ливаде) ЗлПо⁴⁸¹, *ће сијеме Висóк-завор* (топ.; њива) Ре.

П. Скок⁴⁸² *завор* објашњава сложеницом (*за+вор*), сматрајући да је *завор* мотивисано као *извор*. У ГГ очигледна је значењска веза између именице и глагола, мада хијатско *в* није често у ГГ.

⁴⁷⁹ Из заменице је испало *г* из *ге* у интервокалном положају у сандхију. Пример се овде разматра пошто проклитика и енклитика заједно са глаголом чине интонациону целину.

⁴⁸⁰ Али је — два *ораа*. Група *-ae* разбија се хијатским гласом, па је уочен и однос: *орах* — *ораје* Бр Гл, поред *орахе*.

⁴⁸¹ Уп. са ЦАОГ, 99.

⁴⁸² СПЕРеч 3, 18 „porov“.

198. Г р у п а -АУ-:

а) Група се добро чува на морфемској граници: *науџим, науџујем* Гора, у личном имену *Рауф, Рауфу* Др, оти́доме на *Рауфове сџџге* (топ.) Ба.

б) У позајмљеницама *мавзерка, афџџобус* група је уклоњена редуковањем другог вокала (в. т. 253).

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -И- У ПРВОМ ДЕЛУ

199. Г р у п а -ИА-:

а) Група *-иа-* (< *иха*) у Зл. мн. аориста и имперфекта уклања се развијањем хијатског гласа: *се заиџџџрија, се скрија* Бр, н'а га *џосџнија, се враџџија* Ор, *се искриџија* Мл, му се *учџнија, се скрија, враџџија* Ре, га *џрифаџџија, наџџарија* Гл (в. т. 810а, 817).

Осим у Ре и Кру, ови се облици факултативно јављају и са сачуваним *х* (*наџџариџа, учџниџа*).

б) Група *-иа-* у глаголима *џам* (: *џам; џам џфце, џам сџрење, џам мџсо* Крс; *џаме свџ* Др) и *зџем* (: *зџем*) сачувана је. Иначе доминирају облици са *-м-* (*џам, џаме, зџеме*). Примере с групом *-иа-* в. у т. 373.

в) У глаголу *џријаџи* (: *џриваџи*) после испадања *в*⁴⁸³ у интервокалном положају новостворена група отклоњена је хијатским гласом. Знатно је више потврда са сачуваном групом *-ива-*: *џријаџи* Бр, *џријаџи* тџпала Крс, *џријаџи-ла* Др, *џријаџиџме* Ку, да се *џријаџим* Вр.

200. Г р у п а -ИЕ-:

После испадања *џ* новостворена група *-ие-* (< *иде*) уклања се факултативно: *џријесџи, чеџиријесџи* (в. т. 371а), *џ[е] џе* на мџс Мл (в. т. 371б).

ВОКАЛСКА ГРУПА -ЕА-

201. а) Група *-еа-* (< *еха*) најчешће опстаје: *џраџеа саат, саат ми зџа, кџна ми зџа* Ре, од *мџана, сџреа* Рад.

Група се уклања хијатским гласом: *Вџјаџ* (: *Вџхаџ*), *сџреја* Ре Кру, сџљам ти *чџнеја* Бр, *маџеја* Рап (в. т. 228, 231г, 810а, 817).

б) Група *-еа-* (< *е* + *пловив* + *а*) уклања се: *џосџјала* шо *џосџјала*⁴⁸⁴ (: *џосџјала*) Ди, *огл'џјала* (< *огледало*, в. т. 121а) Гл Кру Др Мл, кџј џе доџе *сџја* (: *сџја*) Др, *сџја* је најџбаво Мл, а си *сџјала* Гл.

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -О- У ПРВОМ ДЕЛУ

202. Овакве вокалске групе често се уклањају:

⁴⁸³ Највеће промене у вокалским групама извршене су после губљења сугласника у интервокалном положају, како је и у ЗПМ и доњовардарским говорима (ВБПрД, 150).

⁴⁸⁴ Облик није хомониман с глаголом *сџјем*, пошто он у ГГ гласи *сџјем*.

а) *Тóгуа, овóгуа* (< *шóгоа, овогоа*) (в. т. 672).

б) Група *-оа-* (< *оха*) остаје: *цубе чо́ано* Ку Ле Рад, *чо́а* Ре Кру, *и́рójдоа, до́јдоа, ои́и́доа* Ре Кру Др Рад Гл.

У Зл. мн. аориста и имперфекта група се спорадично замењује групом *-уа* у Бр, Ре, Кру (в. т. 135, 817).

в) Група *-оа* (< *-ога*), после испадања пловива, остаје стабилна: *и́о́а* (: *и́о́-га*) сом рекоф Ре, *ко́а* (: *ко́га*) Бр, *ко́а*-било Др.

Стабилност је подстакнута облицима *ко́га, и́о́га*, али и избегавањем хомонимије са заменицом *ку́а* (< *која*).

г) О понашању групе *-оа-* (< *-ова-*) в. т. 134.

203. Г р у п а -ОИ-

а) О група *-ои-* (< *-ови*) у Нмн. им. м.р. на сугласник в. т. 125, 244, 531.

У Дмн. група се чува у свим местима: *си́ноим, во́лоим, бра́шoим, свéишoим* (в. т. 511).

б) У изведеним именицама група се често неутралише преласком и у *j*: *Брезо́ја* (< *Брезовица*; топ.; њиве на којима има бреза) Вр, *Букојна* (топ.; букова шума), *Смрекојна* (топ.; њива на којој је раније расла клека), во *Габроица* (< *Габровица*; топ.) Вр (в. т. 2446).

в) У *Гно́ишише*⁴⁸⁵, *Стáро гно́ишише* (топ.; пашњак на коме су некада били торови за овце), на *Стáро гно́ишише* Бр — из групе факултативно испада *j*, а вокалска секвенца опстаје.

204. Г р у п а -ОЕ- (< *-ове, -оје*) у граматичкој основи уклања се преласком *о* у *у*, а у новоствореној групи *-уе-*, факултативно, развија се хијатски глас (в. т. 134).

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -У- У ПРВОМ ДЕЛУ

205. Г р у п а -УА-

а) Група *-уа-*, различитог порекла, стабилна је:

Су́а, му́абети, му́абетим, ру́а пристал'е, *глу́а, му́а, бу́а, ду́ало* („мех у ковачници“) Ре Кру Др Ди Вр Мл, *глу́а* му била Др, под *бу́а* Кру, *и́омуабéтишме* Бр, *су́а* му остáнала Ре, éво га *бу́а* Рад.

б) У сандхију: ка *му а зéл'е* да *му а* прајет Крс.

в) О секундарној вокалској групи *-уа-* в. т. 134, 135.

206. Г р у п а -УО- (< *-ухо-*) остаје без хијатског гласа: *ру́о, су́о, глу́о, му́о, бу́о* (Вјд. им. *бу́(х)а*) Гора.

207. Г р у п а -УЕ-, различитог порекла, најчешће се отклања развијањем хијатског гласа:

⁴⁸⁵ Уп. ЦАОГ, 63.

Чујен (< чувен), чујена Ре, маћи му је чујена Др, чујено Ку Рад Љу.

Исто се понаша и група -уе- < -ове-: чујек, гуједо (в. т. 134).

208. Г р у п а -УИ- (< ухи) у шрбуји Рап Крс Рад Ку Мл уклања се хијатским гласом.

КОНТРАКЦИЈЕ ВОКАЛСКИХ СЕКВЕНЦИ

209. На овом месту ће бити забележени примери сажимања вокалских група после асимилације према првом или другом вокалу.

а) *Найако*⁴⁸⁶ (< *наојако*) Др, све *најако* Бр, *најако* га тури Ба, све-било *најако* Рад. Облик је могао настати дисимилацијом у групи -ој- (в. т. 137) па контракцијом.

б) У *санице* („саонице“) нема сажимања вокала, пошто је облик чување старине (< саннице).⁴⁸⁷ Слично је и у оближњим српским говорима.⁴⁸⁸

Санице Др Љу Мл Ре Рад, на погълеме *санице* Ку, *саанђе* Бр.

в) Ће *засџане*⁴⁸⁹ Др, ни *засџана* Рап, а ће *засџанеш* некој дењ Ку. Облик се не мора наслањати на глагол *осџане*, већ на *сџане*, на шта указује и значење глагола *засџане* („остати дуже време“).

г) Поредбени везник *ка* (< *како*) (в. т. 1019и): *ка* љуђи паметне Бр, *ка* Ор-чушани *ка* во јарина шо се фрљал'е Вр, *јаде ка* аждерана Ре, *ка* суо-дрво Мл.

Примере в. и у т. 1053.

д) Зам. *чи* у 1л. јд. м.р. има сажету вокалску групу (в. т. 655–657).

ђ) У породичном термину *зова* Кру, најстара *зова* Др, со *зова* Крс, каза *зови* Мл, *зovo* Бр, *зова* Дестаџница Рад — после вокализације њ у о група -оо- дала је о. Облик са сажетом групом констатује се на већем простору.⁴⁹⁰

е) У 3л. јд. перфекта у примерима типа *Не* ни имала Др — сажето је *неје* у *не*, на шта указује акценат.⁴⁹¹

ж) Из прилога *кога*, после испадања г у интервокалном положају (в. т. 372а) и асимилације, група -оа- сажима се у а или о (в. т. 217г, 372а).

⁴⁸⁶ *Најако* и у ТМГР, 418.

⁴⁸⁷ СПЕР 3, 200–201 „sani“.

⁴⁸⁸ У сретечком именица гласи *санице* (према мом материјалу), у јужнометохијским говорима *сање/сајне* (РСНГ, 373, 394, 397, 464 итд.); в. и ЕГРеч 2, 220 (*саник, санице*); в. и ЋЈЛГ, 35; ЈДТГ, 45.

⁴⁸⁹ Исти је облик у оближњим српским говорима — сретечком, сиринићком, подгорском и подримском (према мом материјалу), призренском градском говору (РСНГ, 368, 513). Уп. и са ЋЈЛГ, 36.

⁴⁹⁰ *Зова* је у оближњим српским шарским и јужнометохијским говорима (према мом материјалу; РСНГ, 362, 483); Уп. и са БАДИЈС, 305; СРЛГ, 152; ЈДТГ, 45; ИПГС, 87.

⁴⁹¹ БАДИЈС, 631.

ФАКУЛТАТИВНО УКЛАЊАЊЕ ВОКАЛСКИХ ГРУПА У ГОВОРНОМ НИЗУ

210. Појава⁴⁹² захвата велики ареал балканских словенских говора.⁴⁹³

а) Оваквих елизија, иначе факултативних, има у додиру проклитика и глагола који почињу вокалом, и — ретко — у контакту заменичке енклитике и глагола. Доминирају облици са сачуваним вокалом енклитика и проклитика, а када се елизије врше уклања се први од два самогласника :

Д[а]⁴⁹⁴ *измешеш*, *д[а] њвезеш*, *д[а] њведеш* Ре, ми вел'и *д[а] њдем*, *д[а] њнесеш* Гл, не-можем *д[а] њнесем*, *д[а] њншешам* деца Вр, *ћ[е] њдем* Ре, *ч[е] њде*, во рода *ч[е] ње сѣа* Гл, *ћ[е] њл'езе* свѣкор Ди, *ћ[е] њдеш* Вр, *ћ[е] њде* пре^т тупани Крс, он *ћ[е] њмира* Др, *ћ[е] њбл'ечем* Ди, *ћ[е] њдујеш* Крс, *ћ[е] њдеш* на работа Бр, *ћ[е] њнесем* Др, па *з[о] њнесе* Рад, *з[о] њншешаље* Ку, *з[о] њдрила* Др.

Елизије *а* (из *да*) и *е* (из *ће*) нема ако је следећи вокал *а*, *у*, *е*. Елизија је најчешћа у контакту са *и*. Објашњање може бити у предњој артикулацији *д*, *ћ*, *и*. Уочено је, затим, да се *о* (из *го*) губи једино када је следећи вокал *у*. И овде се могу повезати задње артикулације гласова *з* и *у* и овакве елизије објаснити дисимилативним процесима.

б) Предлози *со*, *во* — предлог *со* увек, предлог *во* најчешће — имају *-о*. Када следећа реч почиње са *о-*, секвенца *-о о-* бива факултативно контрахована, па није вероватно да се у предлозима *с*, *в* чувају облици са полугласником у слабом положају: и *в[о] њрчуша*, *с[о] њобедвѣ-очи* Мл, *в[о] њодаја*, *с[о] њобедвѣнице* Бр, *в[о] њншешино* Ре, *в[о] њобил'ич* работам Гл, вљѣзи *в[о] њодаја* Др, *с[о] њонаја* Ре.

ВОКАЛСКЕ ПОЈАВЕ КОЈЕ НЕМАЈУ КАРАКТЕР СУПСТИТУЦИЈА

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

211. Покретних вокала у ГГ скоро да и нема у области морфолошких категорија.⁴⁹⁵

а) У ОПјд. м.р. заменичко-придевске промене редовно је *-го* (*сѣарого*, *мујего*). У Дјд. овакве промене — увек *-му* (*сѣарому*, *мујему*) (в. т. 634–636).

б) У ОП и Дјд. м.р. демонстративних заменица алтернирају облици са *-а* (*овогоа*, *шогоа*, *овомуа*, *ономуа*) и без *-а* (*ового*, *шого*, *овому*, *шому*, *оному*) (в. т. 672, 674).

⁴⁹² Б. Конески (КБИст, 22) овакве елизије објашњава арумунским и новогрчким утицајем. М. Стевановић (СМБГ, 30) овакву особину у ђаковачком говору тумачи сажимањем вокала, а П. Ивић (ИПДјј, 114) елизије типа *д[а] њдеште* у П-Т говорима објашњава редукцијом и губљењем вокала изван акцента.

⁴⁹³ КБИст, 22; ВБКГ, 38; БАДИЈС, 248–249; СМБГ, 30; ЈДТГ, 47; ПА-МБРес, 254; СРЛГ, 157; ТМГР, 344; ИПГС, 85–95; БДЦИ, 381; ПИДјј, 114.

⁴⁹⁴ Између угластих заграда су елидирани вокали.

⁴⁹⁵ Уп. са стањем у призренском говору (РСПГ, 384–385).

в) Покретни вокали у прилозима нису уочени, осим у *сéга — сéк*. Облик без *-а* скоро је истиснут. У прилогу *шúје* (: *шúј*) *-е* је продрло из других прилога на *-е*.

Прилог *вéће* има само овај облик.⁴⁹⁶

г) Неки везници имају облике с финалним вокалом и без њега⁴⁹⁷: *дор — дори*⁴⁹⁸, *ељ — ељи*, *аљ — аљи* (в. т. 2146).

д) У допунама уз бројеве у прилошкој речи *йуӣ*- алтернира *-а* и *-и*: два *йӯ-ӣи*, пет *йӯӣи* Ре Кру Бр Гл ЗлПо, два *йӯӣа*, седом *йӯӣа* Вр Ор Лју Др Рад Мл Крс Рап (в. т. 582, 728).

Нису уочени облици типа *йрӣ йӯӣ*.

ђ) Предлог прилошког порекла *йозади* потврђен је и без *-и* (*йозаӣ*): *йозаӣ* кон'и шúкаје : *йозади* кон'и шúкаје Ре.

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

212. Ову групу елизија издвајамо од претходне (в. т. 210) пошто је доследна, а претходна факултативна и условљена темпом говорења.

А ф е р е з а

213. Редукција иницијалног вокала потврђена је у малом броју примера.

а) А. Белић⁴⁹⁹ елизијом објашњава облике *године-ве*, *шарабе-не*. Облик се, међутим, може објаснити и аналогично према *-ша* или асимилацијом и контакцијом (*жена-она > жена-ана > женана*). У ГГ, како је у македонским и српским говорима који познају постпозитивни члан, из морфема *-ова* и *-она -о* редовно испада.

б) Из иницијалног слога *ов-* из неких заменица испада *о-*, у другима остаје. Нема потврда факултативног испадања или чувања.

У демонстративним заменицама *овија*, *овја*, *овому*, *овогоа*, *овејзи* (в. т. 659–676) *о-* остаје. Исто се понаша *о-* у присвојно-демонстративним заменицама *овомуаф*, *овомуава*, *овојзин* (в. т. 658).

Без иницијалног *о-* потврђене су показне заменице за каквоћу *вакоф*, *вакво*, *ваквому* (в. т. 677–679) и демонстративне заменице за количину *вољикаф*, *вољиква*, *вољикавого* (в. т. 686), затим прилози *вољко*, *вамо*, *ваке* (в. т. 860, 953, 972).

Облици заменица и прилога без иницијалног самогласника могли су настати аналогично према заменицама и прилозима типа *шија*, *шолко*, *шако*, али испадање може бити подстакнуто и затварањем у *у* вези са *в*.

⁴⁹⁶ Исто у сретчком (према мом материјалу), у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 79).

⁴⁹⁷ Д. Јовић (ЈДТГ, 47) однос *ил'*: *или*, *ал'*: *али* објашњава аналогично према покретним вокалима.

⁴⁹⁸ БАДИЈС, 266.

⁴⁹⁹ Исто, 249–250.

Прилог *згора* може се извести из прилога *озгора*. Између ових прилога јавља се семантичка диференцијација: *озгора* — „одозго“, изразито месно прилошко значење; *згора* се јавља у значењу „осим тога“: И још *згора* две краве Мл.

в) Афереза је уочена и у: *џриџик* (< *арџаџик*) Бр Ре Кру Др Љу Рад Крс Рап, *некџија*⁵⁰⁰ (< *инџекџија*) Бр Ба Ди Вр Ор Крс Рап ЗлПо Гл, *некџија* ми љдрила Др, *мал'ин* (< *ималин*) Бр Ба Ди Ор Крс Гл Кру Ре, *црн-маљин* Ку.

г) О *шорник*, *нук*, *дравица* в. т. 249.

Апокопа

214. а) Испадања крајњег вокала има у императиву глагола *ћуи*, *беш*, *дрш*⁵⁰¹, *дик се*:

Ћуи! Ништо неси Гл, *ћуи* Др Мл Рад Ле, *беш* од^т мене Ку, *беш* пред^т нас Др, *дрш* ђва Кру, *држ* го Ди, *беш* бе Др, *држ* га Вр, *беш* од^т нас Рап.

Р. Симић⁵⁰² *дик* у левачком говору објашњава хаплоглијом. Ако је облик у ГГ, али и другим говорима, изведен из основе без суфикса *-нж*, пример се — што је могуће — може објаснити апокопом. У прилог оваквог мишљења је и императив *се дџни* у ГГ, сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу), у коме се препознаје траг суфикса:

Дџ се Крс Рап Ор Бр, *дик се*, *чујеку* Ба, *дик се*, *шб-седиш* Др, *дик се* Ди, *дик*, *софро* Рап.

У *љеш*, *љеш* — и *умре* Крс чува се траг ранијег императива *лежи* (< *лези*). *Љеш* је бележено у нижим селима, док је у вишим *л'егај*.

б) Апокопа је забележена и у: *ајџ* (< *хајде*) Бр, *ајџ*, *брго* Рад, *аљ* (< *да л'и*) си Гóранин Мл, *дал* (< *да л'и*) ти донесл'е Ре, *ти ељ*⁵⁰³ (< *ел'и*) ја Вр, *ел* *каљаво ељ* *гнусно* Ле, *аљ* (< *ал'и*) *јопе* не гим *веруаф* Ку, *трећи дењ иљ* (< *ил'и*) *четврти* Ле.

в) Им. *џролећ* у говору Алексиначког Поморавља објашњена је апокопом.⁵⁰⁴ Могуће је, међутим, да је именица изведена суфиксом *-ј*⁵⁰⁵ (в. т. 470), или да је уједначавање извршено према *јесен*, а можда и према македонском облику *џролећ*.

г) У примерима *двџстоџин* *џфце*, *двџстоџин* *гүједа* Бр сачуван је окамењени стари Гмн (в. т. 535).

⁵⁰⁰ БНАП, 87; СРЛГ, 161; сретечки, сиринићки, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

⁵⁰¹ Оваквих облика има у многим српским говорима. Објашњење појаве у СРЛГ, 392–394 (в. и тамо наведену литературу); РСЛГ, 384; ЈДТГ, 46; ЊЛЈЛГ, 37; сретечки, сиринићки, јужнометохијски говори (према мом материјалу)

⁵⁰² СРЛГ, 173.

⁵⁰³ ЊЛЈЛГ, 37; БНАП, 87; СРЛГ, 167.

⁵⁰⁴ БНАП, 87.

⁵⁰⁵ Таквог су порекла и именице *џкић* („иње“), *вић* (< *вић*; „вићење“), *џревић*.

Синкопа

215. Испуштање вокала у унутрашњости речи обухвата већи број примера у ГГ:

а) И м п е р а т и в:

Денеска *јајише* Ре, *бешше*⁵⁰⁶ Крс, *бешше* од^т нас; *иде*, *бешше* Мл, *дршше* вука Др, *дршше* коња Рап, *ишше*⁵⁰⁷ Ор, *ишше* дома Др, *ишше* Гл, *сешше*⁵⁰⁸ со здравје Ба Гл Ре Кру Рап, го *задршше* Др, *дршше* прешње Мл, *дикше* се Др Рад, *ошше* со нас Др, *ошше*, не седите Рад.

Глаголи *јајише*, *ишше*, *сешше*, *ошше* имају и несинкопиране облике (*јајише*, *идише*, *седише*, *одише*), глаголи *бешше*, *дршше*, *удрише* само синкопиране.

б) О с т а л и п р и м е р и:

*Удрило*⁵⁰⁹ и оно Рап, го *удрише* Крс, га *удрих* Бр, *забрајла*⁵¹⁰ Ку, а *ће забрајш* Вр, *не забраваје* они Бр, *ће забрајш*⁵¹¹ Ор, *угошвила*⁵¹² пита Рап, *се гошвила* за мужење Рад, *ће ни угошви* Др, да му *сиомнем* Гл, *сиомнала* Ре Бр Кру Мл Рад Крс Ор ЗлПо, *орница* (< *ораница*) Др Рад Мл Ку Љу Бр Ре Кру Ор, *Феризуе орнице*, *Музафэруе орнице* (топ.) Бр, *свирла* („свирала“, мотивисано гл. *свирим*, *свирала*) Бр Ди Ба Кру Ре Ор, *иуиљунка*⁵¹³ Бр, *какљика* („кукољ“) Бр Ди Ба, два *сицма* (: *сицим*), *ћиљмои* (: *ћиљим*) Рад Љу Вр Мл Крс Рап Ре Кру Ба Ор, *мацири* (тур. *тихасир*) Гл, све *надље* (< *надоле*) Мл, *надл'е* Вр Ор Ба.

в) Група *рэ* < *рж* синкопира се у *р* (в. т. 175).

г) Од различитих основа граде се количинске заменице (*кол'икаф*, *вол'икаф*, *онол'икаф*) и количински прилози (*кол'каф*, *вол'каф*, *онол'каф*).

Количински прилози су настали синкопом (из основа типа *кол'ик-*), на шта упућују дебарски облици заменица типа *кол'каф*.⁵¹⁴ Облици са синкопом могли су настати под утицајем двосложних прилога *вако*, *ијако*, па се тако усталила једна основа у једној, а друга у другој граматичкој врсти.

Примере в. у т. 292в, 972–975.

д) О прилогу *ендибоже* (< једини боже, „тобоже“) в. т. 354в, 965.

ђ) Поред уобичајеног *четири*, бележено је и *четири* Бр Ди Ба Кру Ре Мл Ор Др, *четири* деца Рад, *четири* офце Ле.

506 РСПГ, 383; СРЛГ, 164; БДИБ, 14; в. и ЋЛЈГЛ, 36.

507 БАДИЈС, 255, 593; ЋДГБ,31; АР-СВАБ, 297.

508 ЋДГБ, 31.

509 БАДИЈС, 595; ЋЛЈГЛ, 91; сретечки, сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

510 СМБГ, 30; сретечки, сиринићи, говор Подрима (према мом материјалу); ВЛМД, 136; ПемСкљ, 116. М. Пешикан облик објашњава положајем вокала под акцентом.

511 У Рап и Крс и облик без синкопирања *заборајш*, *сум заборајла*.

512 ЋЛЈГЛ, 36; сретечки, сиринићи говор (према мом материјалу).

513 Могуће је и наслањање на корен **ррр-* са суфиксом *-љунка*.

514 ВБДГ, 75.

е) Демонстративне заменице *óвија*, *óнија* потврђене су обиљем примера типа *óвја/óја*, *óнја/óња* (в. т. 660, 665, 669–670).

ж) *Трójца* се може објаснити синкопом. У *двájца*, међутим, вероватнија је редукција *и* у *ј* (*два+ица*).

з) О примерима типа: *двá кóрња*, *й́лámња*, *кámња*; *кóрњои*, *й́лámнои*, *кámњои*; *й́ейдуарник* (мотивисано им. : *й́ейф*) в. т. 191, 499.

Именица *кóрњак* („зуб умњак“) Рад настала је према *кóрењ* — *кóрњои*, два *кóрња*.

По моделу *кóрењ* — *кóрњои* направљено је и *ћи́љмои* (: *ћи́љим*) Гл Ре Кру Бр Др Рад.

и) У ГГ је *фурна* („пекара“), *фурна́џија* („пекар“), во *фурна* Бр, прет *фурња* Ле, *фурња́џија* Ле, *фурна́џије* Ре.⁵¹⁵ Мада се може претпоставити испадање другог -у- због истог вокала у претходном слогу (тим више што је у призренском турском говору *furun*⁵¹⁶), могуће је да је посредник био албански језик у коме је *furrë* („пекара“).⁵¹⁷

Испадање више гласова

216. Осим у им. *й́ол'й́и́танке* Др Мл Рад Ку Ор, овакво испадање није потврђено у иницијалном слогу. Појава је обимнија у медијалној и финалној позицији.

а) М е д и ј а л н а п о з и ц и ј а — г л а г о л и :

Óшла, *óшло*, *óшл'е* (< *о́йишла*). Облик може бити аналошки према *до́шла*⁵¹⁸, а могао је настати и после губљења сугласника у интервокалном положају (*о́йишла* > *оишла* > *оошла* > *ошла*): на *вóда óшла* Бр, *óшоф* Ре, *óшла* сéстра Вр, *óшље* Крс, ни *óшла* Кру, бй́ *óшла* Ба.

У гл. *й́óљај* и *љáј*⁵¹⁹ -л- је палатализовано пре испадања *г* у процесу асимилације *л* (*л'*) према *г*⁵²⁰ и *е* (*й́огледај* > *й́оглеај* > *й́ољаај* > *й́óљај*): *й́óљај* аљ *дóођа* Ре, си *й́óлала* Рап, нека *й́óља* Крс, ће не *й́óља* Ле, не *й́óља* Рад, га *й́óлала* Др, ће *й́óљам* Бр.

Љáј се употребљава само у императиву, са нијансом речце за истицање, али и са значењем узвика; *й́óљај* има све личне глаголске облике које може имати глагол свршеног глаголског вида: *љáј* *ка*-било Вр, *љáј* *шо* сом ти *дóнела* Ку.

У: Ја, *гл'éј*, не сом *враћала* Ба, па *тй́*, *гл'éј*, *шо* ће *рабóташ* Др — из *гл'éдај* је испао слог -да-, аналогјом према *љáј*, *љáјше*.

⁵¹⁵ РСПГ, 384.

⁵¹⁶ СЛПГ, 169.

⁵¹⁷ НМШС, 89. У оближњем албанском опoљском говору је *furna* (према мом материјалу).

⁵¹⁸ Љ. Тирић (ЊЛГЛ, 37) лужнички облик *ошъл* објашњава: „Пример *ошъл* је аналогјиског порекла: преко *иде* — *ишъл* створен је *оде* — *ошъл*, *а*, *о*.“

⁵¹⁹ Р. Симић (СРЛГ, 152) облике *глец*, *й́оглец* у Левчу објашњава прогресивном асимилацијом.

⁵²⁰ Уп. са *вóљко*, *шóљко* у истој позицији.

б) Медијална позиција — именице:

Ђурђевден — Ђурен, Ђурђијен, а ке *Ђурен* Вр, за *Ђурен* Ор, на *Ђурен* Ре Ди, за *Ђурен* дошоф Др, се радује за *Ђурен* Ба, *Ђурењ* Ле.

Им. *џланина* ретко је потврђена у овом облику. Обичније је *џлájна*⁵²¹: *џлájна* кукаљска Вр, па *џлájна* Рад, *наша џлájна* ЗлПо, во *џлájна* Др, нис *џлájна* Ле.

Им. *дејка*⁵²² има често, као траг испадања слога, дужину под акцентом (в. т. 103): *дејка*, *дејче* (< девојче), *дејчића* Ди, *дејка*, *дејђе* (Нмн.), *дејче* Бр, *дејки* Гл, *дејче* за мене Ле, *дејкеве* Вр.

Поред обичнијег *жйиџенце*, потврђено је и *жйиџце* Рап Крс Ор Др Ле, мало *жйиџце* Ку, *немаме жйиџце* Рад — које је, највероватније, изведено суфиксом *-це* (уп. са *месце*, *дрџце*).

в) У неким именицама са значењем становника горанских села губе се финални слогови творбене основе⁵²³: *Зл'ијочанин* (: *Зл'и-Поџок*), *Зл'ијочанка*, *Злијочани* ЗлПо, *Глобочани* (: *Глобочица*) Гл, *Кукаљци* (: *Кукáљане*) Ку, *Кукáљчанам* зéље Рап, *немамо* за *Глобочанина* Ба.

Из *Крчанин* (: *Крчџеџ*), *Крчанка* Крс, *отец* му је *Крчанин* Ле, *Крчанке* Мл — испала је консонатска група *-сџ-* (*Кр-сџч-анин*).

Ктетици: *плájна кукаљска* Вр, *шума глобочка* Гл, *кукаљско*, *крчански* Ле Ку Рад Бр, *глобочке* Гл, *зл'ијочко* ЗлПо.

г) Прилог *озгора*⁵²⁴ има и облик *оџозгора*; *оздола* и *оџоздола*.

Ибрањница (: *Ибрањница*) Вр, во *Ибрањнице* Бр.

Ћ[е] њ[д]еме со *Исмаа* (: *Исмањља*) Вр, пред^т *Исмаа* Ор, *викни Исмаа* Ба.

Поноуњик (< *џонедоуњик*) Бр.

д) У *мојзи* (: *мојојзи*), *џвојзи* (: *џвојојзи*) има хапологије: *мојзи*-мајки ЗлПо, *мојзи*-сестри Гл, *мојзи*, *џвојзи* Др, *џвојзи*-жени, *мојзи*-дејки Љу, *мојзи*-офци Ре (в. т. 649 б).

ђ) Везнички скуп са узрочним значењем *заџо иџо* према грчком моделу има облик *заџџо*⁵²⁵: *ћути заџџо* се *плáши* Бр, се *љути заџџо* ме *лэже* ЗлПо.

е) У бржем говорењу, казионално, само у Бр, у глаголском придеву радном м.р. јд. глагола на *-ави-* испада слог *-ви-*:

Сахат му *џраў* (< *џравиў*), *сџаў* (< *сџавиў*).

⁵²¹ Исто је и у сретчком говору (према мом материјалу). М. Павловић (ПМГСЖ, 23, 44, 53) бележи само *џланина*, *џланина*, облик који је, како садашњи материјал говори, у сретчком редак.

⁵²² Упореди са *ђојка* (< *ђевојка*) у црногорским говорима (ПеМСкЈ, 126).

⁵²³ Али је: *Ресџел'ијчани*, *Лешџијчани*, *Враниџијчани*, *Орчушани*, *Баћкофци*.

⁵²⁴ ЕГРеч 2, 20–21; у сретчком исти облик (према мом материјалу).

⁵²⁵ КБИст, 103.

217. Ф и н а л н а п о з и ц и ј а

а) Финални слог испада из императива глагола *чѣк* (: *чѣкај*)⁵²⁶: *чѣк* да дѣ-
јет Др, *чѣк*, мѣри Ор, *чѣк*, ако те уфатим Рад, *чѣк* да дѣнесе Др.

Знатно је обичније *чѣкај*, *пѣричѣкај*.

Из облика јединине презента глагола *мѣжеш* често испада финални слог:
А *мѣж* да ге нѣсиш Вр, *нѣ-мѣж* да ги испрај Крс, *нѣ-мѣж* да ја дѣнесеш Крс,
ти *мѣш* со јенá-нога Др, ја *мѣж* да му кáжем Ор.

б) *Зáш* — *зáшѣо*.⁵²⁷ — Прилог без финалног слога обичнији је у емоцио-
налном говорењу. Облик *зáш* поспешен је избегавањем хомонимије са *зашѣо* у
функцији везника узрочних реченица: *Зáш* не-си-била Рап, *зáш* не-би-тѣ-зела
Гл, *зáш* не се ѳжени Вр, *зáш* не си кáжала Др, *зáш* си го дáла Ба, *зáш* му ѣл'езло
ЗлПо, а *зáш* Мл, *зáш* нѣсте вáрил'е Ор, *зáш* пѣјала Др, *зáш* не тѣпала Рад, *зáш* да
ми пáне Ле.

в) *Бѣжеш* — *бѣже* — *бѣш*.⁵²⁸ Облик *бѣш* је најчешћи: *бѣш* ће дѣјде Ба,
бѣш нѣ-виђиш Рап, *бѣш* ти рѣкла Др, *бѣш* ће ти учини Бр, *бѣш* ће бѣгате Мл, та
бѣш ће дѣнесе Ба, *бѣш* нѣ-виђи Ре, *бѣш* ће ни кáже Рад. Примере в. и у т. 964.

г) Прилог-везник *кога* има и сажете облике *ка*, *ко*, који су настали после
испадања -з- у интервокалном положају (в. т. 372а), прогресивном или регре-
сивном асимилацијом у вокалској групи и сажимањем истих вокала. У нижим
селима обичније *ка*, у вишим *ко* (в. к. 11):

Па *ка* ѳшоф да ћѣка Ре, *ка* сом бíла дѣјће Ре, дѣјче во рѣка *ка* ће пѣрет Гл,
свакѳ-пут *ка* дѣѳжа Кру, *ка* ће ге бѣре Ба;

се сѣти *ко* ми дѣјде Ди, *ко* ми гáзна нѳга, се сѣти; *ко* го вíдоа Бр, *ко* ће стá-
неме сабáал'е, мíје пѣјеме Ле.

д) Прилог *кáко* има и облик *кá*:

Кá-беше Ре, Дѣјна *ка* ўмрела мláда Вр, љáј *кá*-било Ор, *ка* мѣ-остај мáло-
ва Ди, да гим пѣкаже *ка* сѣ-краде Ле, *ка* шо знáје, нека дѣје Ба, *ка*-мѣ-даде
дáл'еко ЗлПо, *ка* трѣбиме жíто, *ка* (< *како*) сме вр'ял'е лѳпате Ре.

До свођења *како* на *ка* могло је доћи испадањем финалног слога, али и
укрштањем са *ка* („када“) преко примера у којима су значења *како* и *кога* могла
бити укрштена: *Кá* ће га прѣжал'им Ле, *ка* во сѳн ми сѣди во кѣћа *ка* си сѣдала
Вр, *ка* се наљўтује, свѣ би ге пѳтепаф Ре, го вíдела на кѳња *ка* јáнаф Ку.

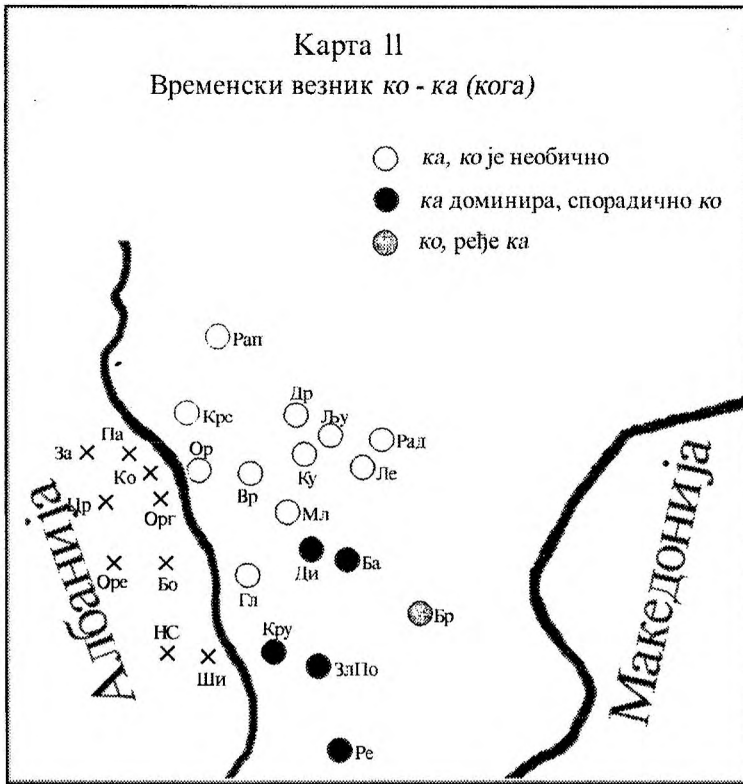
ђ) Упитни прилог за место *кѣде/ћѣде* (в. т. 356) јавља се и као *ке/ће* у при-
лошкој и везничкој служби. Краћа форма је чешћа. Оба се облика могу извести
из *кждѣ, а *ке* је могло настати после испадања унутрашњег плозива⁵²⁹ (в. т.

⁵²⁶ СРЛГ, 173.

⁵²⁷ *Заш* је често у сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу).

⁵²⁸ У сретечком и сиринићком говору стање је једнако горанском (према мом материјалу).
У метохијским говорима често је *бѣжеш*, ретко *бѣже*, необично *бѣш* (према мом материјалу); уп.
и са ЕГРеч 1, 52.

⁵²⁹ Уп. са *де* у свим оближњим српским говорима (према мом материјалу); в. и ЕГРеч 1,
126; ПМГСЖ, 185; МЛРСГ, 100.

156а, 876): *Ће си-била Бр, ке-си-го нашла Ба, Мусе, ке-ти-се оџе Ре, ке сом са-каф, не ми си дала Ор, ти ми си дала ке сом нејћела Вр, виђим го ке оре Гл.*

Ке је и у прилошким спојевима: ош ке („одакле“), ду ке („докле“): Ош ке да ти вл'езем Ди, ће те испратим ду ке ге праћаје путници Ле.

У наредним примерима *ке* се наслања на предлог *к/ка* у значењу правца, а као последица поремећаја у односу падежног значења правца и значења места: *Ја сом ошла ке бавајка мујего Ре, ти ће идеш ке оца Вр.*

На месту старог предлога у јављају се два предлога: *во* и *ке* (в. т. 10096): *Јусуф беше ке-мене Ре, ке-нас ваке се работа Гл, ке брата спала Рад.*

е) У *кәне* (у значењу потврдне речце, в. т. 998а) израз *како да не* сведен је на први и последњи слог интонационе целине. Траг сажимања је факултативно дужење вокала иницијалног слога (в. т. 103):

— А *ћ[е]* идеш? — *Кәне* Бр, *кәне*, била Крс, *кәне*, имам Мл, — А се виђи?
— *Кәне* Др.

ж) Речца *можда* је готово увек без финалног слога: *мош* ће ил'изаме Ле, *мош* ће ни рече Др, *мош* ће работа Рад.

КОНСОНАТИЗАМ

КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

218. Фонолошки систем консонаната ГГ разликује се од фонолошког система околних словенских говора по чувању фонеме *x* у свим позицијама, али не и у свим лексемама.⁵³⁰

Део фонема јавља се с различитим алофонским варијацијама интересантним за опис говора (*x*, *v*, *j*, *љ*, *њ*, *ћ*, *ђ*, *ч*, *џ*), а уочава се и фонолошка неутрализиција свођењем двеју јединица на једну (*ћ*, *ч* > *ћ/ч*; *ђ*, *џ* > *ђ/џ*). У говору млађих фонема *њ*, у оном делу Горе у коме се реализује као фон са смањеном палаталношћу, факултативно се једначи са *н*.

Инвентар консонаната ГГ чини 26 јединица:

С о н а н т и:

в   *м*
л *р* *н*
ј *љ*   *њ*

О п с т р у е н т и:

ѵ *б* *ф*
ѿ *д*
џ *с* *з*
ћ *ђ*
ч *џ* *ш* *ж*
к *г* *х*

ГЛАС X

219. У досадашњим радовима о ГГ на фонолошки статус *x* различито се гледа. Б. Видоески наводи: „Во горанскиот (...) *x* се загубило во сите позицији.“⁵³¹ У истом раду (стр. 24) наводи се да се *x* може срести у издвојеним лексемама. Исти аутор у другом раду о ГГ коригује претходни закључак наводећи низ примера са сачуваним *x*.⁵³² У раду о фонолошком систему села Млике Б. Видоески не уочава ову фонему.⁵³³ У прилогу *Говорише на исламизиранише Македонци во Зајадна Македонија*⁵³⁴ наводе се примери који потврђују присуство овог фрикатива у свим позицијама. Р. Младеновић⁵³⁵ бележи *x* као јединицу са сачуваним фонолошким статусом. А. Пецо⁵³⁶ на основу рада Б. Видоеског (БВГГ) и фолклорног материјала из књиге Харуна Хасанија (ХХГор) наводи да се *x* ретко јавља у народним песмама.

⁵³⁰ Нема га у сретечком (ПМГСЖ, 105), сиринићком (МлРСГ, 28), призренском градском говору (РСПГ, 402–406) и низијским српским говорима око овог града (према мом материјалу).

⁵³¹ ВБУЈ, 31.

⁵³² ВБГГ, 48.

⁵³³ ВБМл, 127–137.

⁵³⁴ ВБИСлМ, 12, 14.

⁵³⁵ МлРГГ, 100; МлРГорГ, 121; МлРПерГ, 252.

⁵³⁶ ПАИФ, 424–425.

У исељеничком горанском урвичко-јеловјанском говору x се понаша као у матичном делу ГГ.⁵³⁷ Судећи по наведеном материјалу, на основу кога се може закључити да се x чешће јавља него у Гори, може се тврдити да је одсуствовање x из неких лексема ГГ у Гори млађе од краја XVIII века, и да је испадање x из фонолошког система рестеличког говорног типа новијег датума.

220. Из оближњих ЗПМ говора x је испало с трагом (ϕ , v) или без трага.⁵³⁸ А. М. Селишчев⁵³⁹ наводи да се у Пологу ретко чује „придыхание“ као траг ранијег x . Из „придыхания“ А. М. Селишчев изводи супституент ϕ . Овакво x (x^*) у полошким говорима, мада је необично, има фонолошку вредност, пошто је носилац морфолошког обележавања: *иматиџе* — *има^xџе*.⁵⁴⁰

ГГ је остао изван ЗПМ иновације супституисања x са ϕ , настале у резултату контаката у фонетици граничних ЗПМ и албанских говора.⁵⁴¹

221. Опстанак x у фонолошком систему словенских балканских говора везује се углавном за утицај турског и арапског језика.⁵⁴² Турски језик није реконструисао изгубљену фонему већ се „утицаји турских освајања и исламизације огледају једино у изоловању овог дела етникума и конзервацији старијег стања, а не никако и у прихватању страног фонолошког елемента.“⁵⁴³

Чување x у ГГ подупрто је, свакако, контактом с турским језиком, али присутност овога гласа у географски блиским албанским говорима басена Белог Дрима⁵⁴⁴ — говору Тропоје⁵⁴⁵, дебарском албанском говору⁵⁴⁶ — сугерише и непосредни утицај ових говора на ГГ у чувању x .

И недоследно $\phi < x$ у неким оближњим ЗПМ торбешким говорима⁵⁴⁷ упућује на дуже чување x , које је могло бити подупрто околним албанским говорима.

О ПРИРОДИ x У ГГ

222. Сачувано x има различите алофонске вредности, а по судбини и природи гласа x Гора је подељена у три дела (в. к. 12):

- а) У рестеличком типу x је испало из система;
- б) У вишим селима, Бр и Гл, x је нормалне фрикациије;

⁵³⁷ ВБУЈ, 24; ВБислМ, 14.

⁵³⁸ КБИст, 77, 81; СТТГ 1, 236–237; САМПол, 290, 323.

⁵³⁹ САМПол, 290, 323.

⁵⁴⁰ БАГД, 118; МТОГ, 191; в. и: ВБМДиј, 103; ВБПГ, 344; ВБДГр, 21.

⁵⁴¹ КБИст, 77.

⁵⁴² ИПИО 2, 87–88 (в. и овде наведену литературу); ПАУтТ, 128; ПАСУп, 329; ПАШћак, 240; ПАХКон, 107–112.

⁵⁴³ СРМП, 44.

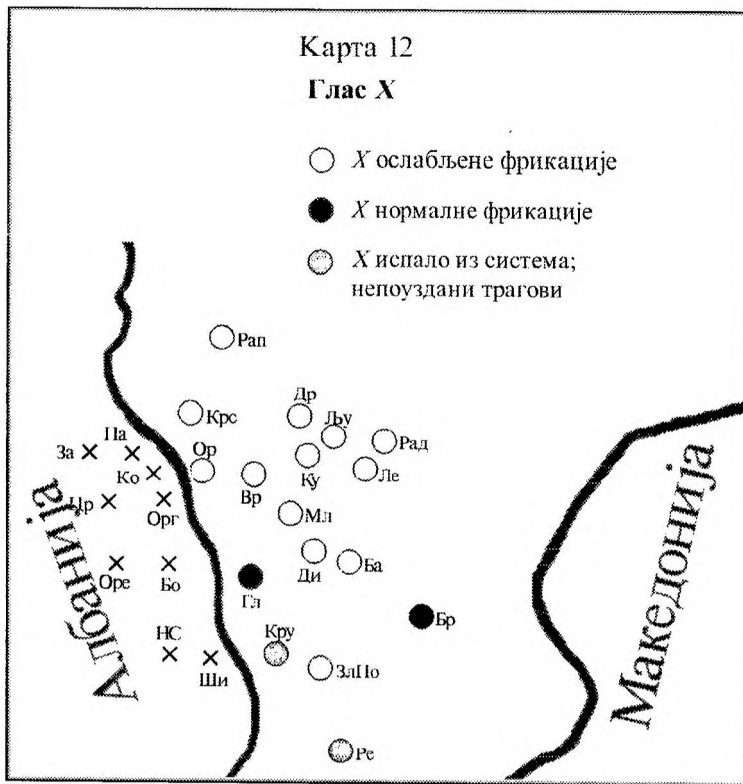
⁵⁴⁴ ДААл, 116.

⁵⁴⁵ Исто, 120.

⁵⁴⁶ Исто, 183–184.

⁵⁴⁷ ВБислМ, 20, 33, 38; ВБДГ, 89.

в) У осталим местима, у долоиштанском типу, *x* се реализује са редукованом фрикацијом. И у овим селима *x* је сачувало фонолошки статус, и није само проста аспирација.⁵⁴⁸

ЧУВАЊЕ X

Почетак речи

223. Овај фрикатив најнестабилнији је на почетку речи, али има и бројних потврда са овим гласом, посебно са *x* слабије фрикације.⁵⁴⁹

а) X нормалне фрикације:

Храс, пот *храсџои*, на *храсџои*, *храсџује* дрва, оберуал'е *хајдуци*, *хајде*, *хрикаво* („храпаво“), *хрикаво*-дрво Бр, дваесе *хиљаде*, ни би *хоџа*, *хајде*, да *ходим*, *хишро* дете, *хрикаво*, *Хишница*, донесоф *хоџи*, нека ти је *халаф* (< тур. *he-*

⁵⁴⁸ Уп. с аспирацијом у полошким говорима (САМПол, 290, 323), љаквачком (СМЂГ, 76), градском пећком говору (БДГСрб, 117), кумановском (ВБКГ, 75), зетско-сјеничким (ИПДиј, 161), муслиманским македонским оазама у западној Македонији (ВБИСЛМ, 41-42).

⁵⁴⁹ У ВБГГ, 48 не бележи се *x* у иницијалној позицији. У новијем раду истог аутора (ВБИСЛМ, 12) износи се закључак који потврђује и мој материјал — *x* је најређе на почетку речи, али је посведочено.

lal), да *хóдиш*, *хáјван*, *хáйс*, *хáлва*, *Хáјдар*, во *хáмбари*, *Хáјдáрици* нé-може, *хáјдуцим*, *хáмбар* ка кúћа, *хи́вáдарке*, бéше *Хáйи́ца*, тíја се *хал'и́ишари*, *хал'и́иша*, *хал'и́ишари* се вíкаје Гл.

Изван Бр и Гл *х* нормалне фрикации ретко је бележено: *Хáйи́ца* нáша Вр, *харáмије* а íмаје Ор, *Хúсен* ЗлПо, *Хáвице*, ке-сá-пошла Крс.

Већина примера су позајмљенице из турског језика. Чињеница, међутим, да се *х* јавља и у словенској лексици (*хрáс*, *хóдим*, *хрýкаво*) говори да је *х* у овој позицији било присутно у време контакта са турским језиком.

б) *Х* с а о с л а б љ е н о м ф р и к а ц и ј о м (х):

хАјдáрица, *хáмбар*, *хрýкаво*, *хóца* ни пúје, *хáлва*, *хáнеме* íдале, *хáл'и́ише*, *хАйи́ца*, *хóди* да ви́иш, нé-*хóдиш*, да *хóди*, во *хрбей*, па ће *хи́ишаме*, *хóдала* Рап, *хАва*, *хАвице*, *хóдал'е*, *хáјде* тí, *хíзмеи* (< тур. *hizmet*; ШАТур, 332), ће íдет *хал'и́ишари*, дајцо-*хАли́и*, *хáјде*, на *хрýкаво* Крс, нóве *хáл'и́иша*, прет *хАјдара*, *хóдење* Љу, *хи́вáдарка* ми плáти, ће *хóдим*, *хáјде*, мýже Рад, *хóца*, со *хóдење*, ће *хи́ишам* Др, *хал'и́ишарам* дáрој, *хáмбар*, *хáнуми*, со *хáјвана* Ле, *хи́ишáј* на рáбота, *хóди*, на *хрбей* Ку, *хАсан*, *хáл'и́иша*, *хóи́ише* дó-мене, *хáјер* (< тур. *hayır*), нáша *хАшима*, *хóдала*, *хóдаф*, со *хóца* Мл, *хАсан*, *хОча* (топ.), во *хáн*, *хáл'и́иша* да кú-пујем, *хóди* Ор, *хи́вáдо* óфце, *хАва* рамéтл'ија, ако *хóдеи*, *хóди*, да *хóдим*, *хóдал'е*, на *хáк* (< тур. *hak*), íграл'е *хоро* (< грч. *хороζξ*), *хи́ишáје*, *хи́ишам* Ди, све *хáнеме*, *хáл'и́ише*, *хал'и́ишари*, *хрýкаво*, *хАрун* ми се рóди, *хАсанчейи* óнесл'е, *хáјде*, ка *харáмија*, *халал*, и *хóца*, *хóдиме* до нóћ Ба, *хáји* прéd-мене, *хал'и́ишарим*, прет *хáн* ЗлПо, стíгла *хóдеећи*, *хи́ишра* Гл⁵⁵⁰, *хáј*, лéгните, *хáи́ишá* Ре⁵⁵¹, *хóди* ке мéне Кру.

С р е д и н а р е ч и

224. а) *Х* у и н т е р в о к а л н о ј п о з и ц и ј и :

Мáхало (< тур. *mahalle*), *мáхала*, дóхића ке нáс, *махáнл'ија* (< тур. *bahane*, вулгарно *mahana*; ШАТур, 440), лóша *мáһаха*, *óрахе*, *сáхан*, *мáхаф*, *глухé-жене*, *ýхо*, дéте *захóдало* („проходило“), ће *зáхода*, *рýхо*, *сýха* ти остáнала, ке *снáха*, *снáхи*, *грéхойи*, во *јýха* („расолница“), *бóха*, *бóхе* („буха“), *јóхе* нé-сечи, *јóха* („јова“), *јóхинке*, со *сóха*, *дóхођа*, *чóха*, *мýхабей* ће прáјме, се *нáбраха*, нејзи-нó-*рухо* Гл, *и́и́хо* му збóреше, *и́рóха*, ни *и́рóхе*, нá ти *óрахе*, со *снáха*, *сáхан*, *су-хé-дрва*, *грéхойи* је, *јóхе* во Мл'ике, со *сóха* Бр, *мáһеха*, некуа *снáха* Вр, га *и́аха-је*, мало *и́рóхе* Крс, *и́маха* (в. т. 810а) Ба.

Позајмљеница *сáхай* (< тур. *saat*), са секундарним *х*, потврђена је већим бројем примера, а у материјалу има и потврда са вокалском секвенцом *-аа-* (в. т. 1946): до три *сáхай*, два *сáхайи*, кúпи *сáхай*, во пéт *сáхай* Бр, му се íса-биф *сáхай* Гл.

⁵⁵⁰ У Гл је знатно обичније *х* нормалне фрикациије.

⁵⁵¹ Овакви примери у Ре и Кру одвећ су необични.

б) *Х* у средини речи испред сугласника:

Се *фајихме*, *видехије*, со *Ахмеџа*, *Мехмеџи*, *кихнаф*, *н'ихна* била, *оглухнаф* Гл, шо *страх видохме*, *џрчахије*, *џрјдохије*, *зехије*, *маха* („маше руком“), со *Глухџера*, *Глухџерофци* (братство у Броду), *Бахџа*, *измужихме*, *се заисџраихме*, *забораихме*, *се врајихме* Бр, *н'ихна*, *јахчија* („јахач“) Вр, *њихна*, *њихне-деца*, *њихнојси*, *ноћевахме*, *дојдохме*, *ојидохме*, *џреџерахме* и свадба Рап, *глухџар* Крс, *њихне* гуједари, *њихне-деца* Др, ке *Бахџа* Ор, *н'ихно* Ба. Примере в. и у т. 815–816, 808–809.

У овој позицији *х* нормалне фрикације у долоиштанском типу нешто је чешће од таквог *х* у другим позицијама, што говори о већој отпорности *х* у овом положају.

в) *х* у интервокалној позицији

У овој позицији *х* смањене фрикације (*х*) добро се држи:

Саба^хал'е Кру, зџф да *ма^ха* Ре, *ме^хои*, *су^ха* ЗлПо, *су^хо*, *гра^хољ*, *јо^ха*, *дадо^ха*, *дојдо^ха*, *најдо^ха*, *ма^хало*, *ја^хам*, *сна^ха*, *саба^хал'е*, *осџана^ха*, *доса^ха^ха*, *џовика^ха*, и *Са^ха^ха*, *е^хџ*, со *сна^ха*, чџетири *вра^ха*, десет *вра^ха*, *џрома^ха* Ба, *сна^ха*, *мојзи-сна^хи*, по десџтина *вра^ха*, *о^хо*, *осџана^ха* Ди, *сна^ха*, *бу^ха*, *јо^ха*, *а^хар* зџмн'а (< тур. *ahır*; ШАТур, 74), *не-бе^ха*, *џрса^ха* жарџхата, ни *осџана^ха*, *а^хд* Вр, три *а^хара*, *Ра^хоџица*, *јо^хе*, јџна *џро^ха*, ме *искџа^ха*, ми *обл'џчо^ха* Ор, џе *до^хо^хам*, *џма^ха*, *разбра^ха*, *сна^ха*, *сна^хам* Мл, *џро^ха*, *бу^ха*, *му^ха*, *су^ха* *јо^ха* Ку, *саба^хал'е*, по триџсет *вра^ха*, *сна^хам*, *џро^хи^хам* Ле, *ора^хе*, во *ма^хало*, *сна^хам*, *гре^хоџа*, *јџа*, *џро^ха*, *глу^ха* доба, *саба^ха^хе* Др, *јо^хе* до пџт, скрџила *ора^хе*, *глу^хо-куче*, *ја^хам*, *ја^хаше*, *џро^хо^хџам*, *до^хала*, *су^хо* ка б^арут, *а^ха*, *ма^хало*, најмлада *сна^ха* Рад, *џро^хица*, *бу^ха*, *бу^харџиџ* чџџек, *со^ха*, во *глу^ха-доба*, *сна^ха*, *до^хо^ха* баба, *џро^хо^хам*, се *забрка^ха*, *нарасџо^ха*, *ма^хе^хи*, и *ма^хе^ха* в^арила Крс, *осџана^ха*, не не *видо^ха*, *окџа^ха* дџца, *ма^хе^хаџа* Љу, *ма^ха^ха* ми била, *сна^ха*, *јџа*, *џро^хице* дџве, *су^хе* за зџма, *ма^хало* дџте, *до^хи^ха*, на *ора^хе*, *сна^ха*, *Шџадин*, *му^харебе* јџчи, *со^ха*, *јо^ха*, *јо^хе* (али *јоџнке*), *осџана^ха*, *дојдо^ха*, *рабоџа^ха*, го *исџџера^ха*, *џма^ха*, *ма^хе^хаџа*, на небо *џе^хари^ха* Рап, *ора^хе*, *сна^ха* Бр, три *сна^хе*, со *со^ха*, во *глу^ха-доба*, *саба^хал'е*, со *Ра^хима*, *џо-вџча^ха*, да си *ра^хаџа* Гл, сџдум *са^хаџа* Рап, м^ло^го *са^хаџа* Ку.

Ретки примери са *х* у Гл и Бр забележени су у овој позицији. У Ре и Кру *х* се, условно, дефонологизовало. Ретки примери са *х* у Ре и Кру, у овој позицији, говоре о отпорности *х* у интервокалном положају, али сведоче и о томе да је испадање *х* из фонолошког система у рестеличком говорном типу новија појава.

г) *х* у средини речи испред сугласника:

Се *одоџ^хме*, *се учџни^хме* Гл, *ја^хнуџем* Крс, *ма^хнаџи* чџџек, *Мџмеџи*, вџкајте *А^хмеџа*, *њ^хна-њива* Рап, *осџа^хи^хме* дџца Љу, *џрчахије*, *најдо^хме* вода Др, ве *чу^ха^хме*, *сџа^хи^хме* во кл'џ, ге *џуџиџи^хме* Ор, *Мџмеџи*, *ја^хнала* Ди, *бе^хме* бил'е, *оџидо^хме* ке *сна^ха*, *џма^хме*, *се џреџуџка^хме*, *осџана^хме*, тџје а *ноћева^хме*, *џрино^хе-ва^хме*, *оџидо^хме* во Тџтово Ба (в. т. 808–809, 815–816).

К р а ј р е ч и

225. а) Х на крају речи

На крају речи *x* се чува у Бр и Гл, како у 1л. јд. аориста и имперфекта (в. т. 804, 806, 812а), тако и у облицима именица и придева:

Орах со кón'и, мéне ми је *сѣрáх*, *сѣромах*, ће *нѣх*, *н'ѣх* њи úтепа, *грáх*, ме бóл'и *мéх*, нáјгол'ем *грéх*, со *смéх*, јен *врáх*, нé-беше *глýх*, *смéх* во сéло, и *н'ѣх*, со *ѣрáх* бѣло, на *врх* дрво, *ѣмáшох*, нá га *вѣдох*, го *сѣрéѣшох*, нáјдох Бр, од *брýх*, гóл'ем *грéх*, во *мéх*, со *смéх*, *сýх* л'éп, бéше *глýх*, *орáх* во двóр, во *грáх*, *éх* (уз-вик), *вѣдех*, *мѣсл'ех* Гл.

б) *x* н а к р а ј у р е ч и:

Мéх ка врéћа, *грéх*, *грáх*, ке *вр'х*, беше *Сáлах*, рéче *глýх*, јéн *óрах*, *éх*, *вѣдех* Ба, *мéх*, *грéх*, *вр'х*, *ѣрáх* ЗлПо, *грéх* нáпрај, *мéх*, во *врáх*, *óх*, *сѣрáх* сме ѣмáл'е Ди, *смéх* во чкóло, *грéх*, свáри *грах*, *мéх*, *сýх*, *óх*, *éх* Вр, мал'ѣчкава *бéх*, на *н'ѣх*, гóл'ем *мéх* Ор, *мéх*, *óрах*, *смéх*, *грéх* нáјгол'ем Мл, *éх*, какó-бѣло; *грáх* Ку, *врáх*, *грáх* Ле, со *нѣх*, *сѣрáх* нéмај, *óрах*, *сѣромах* чýјек, *глýх*, *сýх* л'éп, *грéх*, *смéх* Др, *áх*, *éх*, *óрах*, *глýх* Рад, *сѣрáх*, *мéх*, *смéх*, *грéх*, *сýх* Љу, гољéм-*мéх*, *сýх*, *сѣрáх*, на јен *óрах*, *глýх*, *грáх* без мéсо, во *мéх* Рап, до *вр'х*, на *нѣх*, *óх*, морé ѣўјек Крс, *грéх*, *мéх* Гл.

ИСПАДАЊЕ *x*

226. *x* испада у свим позицијáма, у свим селима, али у различитом обиму. Нáјстабилније је у морфемама за облик.

У делу Горе у коме се *x* артикулише са смањеном фрикацијом, део млађих га елиминише из система⁵⁵² (в. т. 1119).

П о ч е т а к р е ч и

227. Ладóвина, *ѣрѣаво*, лáдноћа, лáдно, *ѣѣро* је, *ѣѣам*, оцѣница, *áмбар*, *ѣвáдо*, *óѣељ*, *áнэма*, *áн*, *áѣер* Бр, бѣла лáдноча, *ѣвáдо*, *одéѣѣи*, *óди*, *áброи* Гл, *óди*, *љéѣ* ѣзела, лáдно пáсеѣе Крс, *áлал*, *áнѣар* Рап, на *рѣѣѣи*, *рѣѣѣои*, *áјд* бре Др, *áнэма*, *óдáље* Ку, во *áн*, *Áсан*, *ѣѣра* си Мл, *ѣвáдо* дáди Ба, *áјмáѣѣѣа*, во *áѣс*, *áбер*, нека ти бѣде *áлал*, нóсил'е л'éѣ Ре, óни л'éбóѣѣ, *Áјро* Тóдор (< тур. *Наурѣ*; ШАТур, 301), пóд-*лаѣѣка*, *Áл'ѣѣѣу*, на *ѣвáдо* кѣла, на *ѣвáдо* камѣона, во *áн*, бѣл'е *рѣсјани* Вр, со јéного *рѣсјанина* Ор, *рѣсјанинам* Др.

С р е д и н а р е ч и

228. а) И н т е р в о к а л н а п о з и ц и ј а:

Глýоном, *ýо*, *јóа*, нáјскупа чóа, *ѣмаа*, *изгáснаа* вѣдела Гл, *муáребе*, Зáруа *мéана*, *ѣѣрнаа*, *зáѣдаа* Бр, *Вéаѣ*, ме *ѣўála* (: *ѣўáла*), *сáбáал'е* дóјде, ће ми вáриш *мáунке*, *рýо* дéјкино, му *ѣánaа* Вр, рéкоф *сѣáѣѣа*, *нáѣѣа* цéла, од *грéоѣѣа* Крс, *вѣдоа*, *нáјдоа* óфце Рад, на *муáребе*, *јáа* кóња Ку, *дўаф* вéтср, *мáаше* Мл, *Рáвѣѣѣа*

⁵⁵² Слична појава бележи се у кичевском говору (ВБКГ, 55).

(: Ра^ховица), му^аребе Ор, со снаа, го донесоа, ми дадоа Ба, јоа, суа, на оја-уо гл^а, гр^{ео}ша, видоа, чоа, снаи, јал'е кон'и, с^ир^еа, с^ир^ее, дуан, ма^унке Ре, ма^ћија Бр Ре Ор Др Ле.

У Зл. мн. аориста и имперфекта глагола -а групе из финалне групе -аха у Бр х испада, у долоиштанском типу напоредни су облици с финалном групом -аха и облици типа имаа (в. т. 810а, 817).

б) И с п р е д с у г л а с н и к а:

М^ем^еша ви^кни, А^ме^иу, ни^{на} (: њихна Гл), о^злуна, на^ран'е^иша, к^инала (: кихнала Гл), ма^на^и (: ма^хна^и Гл) Ре, А^ме^и, тетка Ва^јрија (тур. Fahriye), го о^же^њиме Рап, и^ле^зоме, дон^есоме, и^ст^иина (: и^ст^ихна; „охладох се; издахнух“) Др (в. т. 808, 809, 815, 816).

К р а ј р е ч и

229. В^р, њ^ра⁵⁵³, о^{ра}, гр^е, ме ф^атиф с^ир^а, гр^а, о^дма до^јди Гл, до о^{ра}, по њ^и, о^дма Крс, гр^а, нем^ај-с^ира, на в^р Рад, о^дма, от њ^ра Др, о^дма ми да^ди Мл, до тија о^{ра}, како-ти-је м^е, с^ир^а Кру, во в^р Др, ке в^р Ку.

НЕЕТИМОЛОШКО Х

230. Неетимолошко х на почетку речи испред вокала може се сматрати протетичким гласом. Такво х среће се, углавном, у говору исламизованог словенског становништва⁵⁵⁴, па се може довести у везу са турским утицајем. У турском призренском говору, како је и у другим косовско-метохијским турским говорима, међутим, х испада с високом доследношћу⁵⁵⁵, вероватно под утицајем те појаве у српским говорима. На евентуално турско порекло неетимолошког х на почетку речи у ГГ указује присутност оваквог гласа у градском турском призренском говору.⁵⁵⁶ Појава неетимолошког х може се довести у везу са мешањем језичких система у формирању дијалекатских типова — оног у коме је х испало и оног у коме се х сачувало до контакта са турским језиком.

Неетимолошко х је углавном са смањеном фрикацијом, чак и у Гл, месту у коме је неетимолошко х често, а где се етимолошко х најчешће реализује с нормалном фрикацијом (в. т. 222):

х^улаф, х^убава Ба, х^убав^а-жена Кру, х^ом^ла^дина п^ује Ле, х^оцак, х^убаво ни б^еше Др, х^оцак, на х^ас^тал, х^убаф, х^улава л'и б^еше, х^улош, х^оцак Крс, х^оцаци, х^а-с^талче, на х^ас^тал, х^убаво^го ч^ујека, х^улаф, х^убаво^ј ж^ени Гл, х^убаво Вр.

⁵⁵³ О факултативном дужењу вокала у овој позицији после губљења х в. т. 90.

⁵⁵⁴ А. Белић (БАДИЈС, 207–208) констатује за П-Г да се ретко, на почетку речи, обично у турским речима, чује слабо, редуковано х. Д. Барјактаревих наводи: „Аспирантна вредност доследно се чује само код муслимана не само на месту ишчезлога гласа х него и где га није било“ (БДНСгов, 64–65). Б. Видоески (ВВПрД, 114) саопштава да се у говору прилепских и кичевских Торбеша јавља призвук х на апсолутном почетку речи испред вокала. Аспирантно х на почетку речи бележи се и у говору исламизованог словенског становништва у западној Македонији (КБИст, 76).

⁵⁵⁵ СЛПТг, 62–64.

⁵⁵⁶ Исто, 63–64.

У малом броју примера, само у Гл, потврђено је неетимолошко *x* нормалне фрикациије: *хоџак* дими, *хоџак* ћушел'ија, *хасџал*, *хубавé-љуђи*.

У описима говора помиње се неетимолошко *x* у речима испред иницијалног вокала. Највећи део примера у ГГ таквога је типа. Потврђени су, међутим, и примери с оваквим *x* испред *p*: *уши* *xрђаве*, *јарá-xри* Ле.

У издвојеној лексеми *xбóс* (: *бóс* < *бзова*) Гл испред сугласника.

Неетимолошко *x* забележено је и у унутрашњој позицији, у сложеницама на морфемској граници: *аљина* је *йохрбена* („порубљена“), *најxубава* Гл, *йохулава* жéна ЗлПо, *обéxнице* („обе“) Рап.

Секундарно *x* затвара вокалску групу *-aa-* у *йахáчина* Бр ЗлПо Гл и *сá-xаӣ/сáxаӣ* (в. т. 1946, 224а).

Број лексема са неетимолошким *x* ограничен је, а облици без оваквог гласа доминирају.

СУПСТИТУЦИЈЕ X

231. Супституције нису обимне, а супституенти су: *к*, *г*, *в*, (*ј*). Обичније је испадање *x* без трага.

а) X > K

Број лексема с оваквим супституентом мали је и, по правилу, *к* од *x* среће се у речима преузетим у новије време.⁵⁵⁷ Не треба занемарити ни чињеницу да се *к* јавља и у неким именицама чија би основа после испадања *x* била изван система граматичких основа ГГ — *йеӣи(x)*, *вазду(x)*:

Дéвет *киљаде* (обичније — *иљаде/хиљаде*), *йеӣик* (отуд — *йеӣици*), *напиши закџеф* Ре, *йеӣик*, *ил'екано*, *ваздук* је *убаф* Ба, *стó киљаде*, *мóј закџеф* Др, *во кодник*, *ладен ваздук* Рап, *ил'ек*, *алкокол*, *кодник*, *даде закџеф*, *ваздук* Гл, *два йеӣика*, *йеӣици*, *ваздук* Вр, *јен йеӣик*, *пét киљаде* Крс, *вэвнен йеӣик* Мл, *во иљекане* *кóрита*, *на кодник*, *ваздук* Крс, *Оркан*, *Мендук*, *Фáкреџа* Бр Ди Др Мл.

У глаголу *крчим* („хрчем“) Гора — *к* може бити ономатопејског порекла.⁵⁵⁸

б) X > Г

Број лексема с оваквим супституентом ограничен је на енклитику *ги* (< *их*), ако облик није морфолошког порекла (в. т. 602, 604, 605, 607) и *г* < *x* + *назал*:

Агнеӣ (< тур. *Ahmad*), до *Агмеџа*, *Магмуџ* (< тур. *Mahmid*), *Агнеџа* и *Магмуџа*, *свéкор Агмеџ*, *јáгнаа* *кóна*, *јáгни* *кóбила*, *магна* (: *магна*) со *рука*, *оглугнала* (: *оглухнала*), *н'игне* (: *њихне*) Бр, *јáгнаф* на *кóјна*, *нигно-дете* Гл.

⁵⁵⁷ А. Белић (БАДИЈС, 210–211) наводи да су речи с овим супституентом у П-Т говорима ушле из цркве, школе, администрације. У новијим речима *к* < *x* бележи се у многим говорима: ВБСМГ 2, 148–149; РСПГ, 405; БНАП, 101; ЂЛЈЛ, 41; ЈДТГ, 62; ТМГР, 350; СРЛГ, 117; МлРСГ, 28; ПАСДиј, 45; БДГСрб, 116.

⁵⁵⁸ *Крчим* је и у сиринићком (МлРСГ, 28), сретечком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

У личном имену *Мѣјмеѣ* Бр, које се јавља и као *Мѣзмеѣ* Бр, затим у глаголу *се ѿосмѣјује* (< *ѿосмегнује* < *ѿосмехнује*; „подсмева“) *ј* је из сугласничке групе *gn* (в. т. 416, 429), а не непосредни супституент *x*.

За ГГ се наводи *мул'исано*.⁵⁵⁹ У мом материјалу потврђена су два облика: *мул'исано* и *мѣл'исано* („убуђано“) Бр, са могућим наслањањем друге лексеме на *мѣгла*, а прве на *муха*.

Б. Видоески⁵⁶⁰ бележи за ГГ звучни спирант γ (< *x + м, н, л*), наводећи да се *x* артикулише фарингално пред сонантима. У мом материјалу, међутим, овакав закључак није потврђен, пошто је супституент за *x* у овој позицији *z*. Звучни спирант вероватна је међувредност између *x* и *z*, али је замењен пошто таквога гласа нема у гласовном систему ГГ.⁵⁶¹

Из крајњих северних полошких говора, у којима се јавља звучни спирант⁵⁶², у ГГ је стигло $z < x + назал$.

Соноризацију *x* у зетско-сјеничким говорима П. Ивић⁵⁶³ објашњава утицајем албанског језика. Б. Видоески⁵⁶⁴ вредност у ГГ у одређеним позицијама поистовећује с албанским изговором овога гласа. Пошто се $z < x$ јавља и у оним словенским говорима који нису били у ближем контакту са албанским језиком⁵⁶⁵, може се претпоставити утицај назалне артикулације на соноризацију *x* независно од стања у албанским говорима.

Иако се $z < x$ јавља и у неким исламским именима, нема турског или арапског утицаја, зато што ови језици не познају такву соноризацију. Пошто примери припадају значењски маркираној категорији, они су вероватно лексичке позајмице из говора који озвучавање *x* у овој позицији познају.

Када је *x* конструктивни елемент у парадигми, и у бродском говору остаје стабилно (*бѣхме, вѣдохме*).

в) $X > \Phi/V$

Иако су везе ГГ са ЗПМ знатне, ϕ/v од *x* посведочено је само у малобројним лексичким позајмљеницама. Разлози одсуства ϕ/v налазе се у стабилности *x* у фонолошком систему ГГ, у близини српских говора који не познају ϕ/v (< *x*), али и одсуством иновације ϕ, v (< *x*) у ЗПМ говорима Македонаца муслимана у неким категоријама и примерима.⁵⁶⁶

⁵⁵⁹ ВБМК, 40.

⁵⁶⁰ ВБГГ, 48; ВБМК, 40; ВБислМ, 12.

⁵⁶¹ Говорећи о судбини *x* у црногорским говорима Р. Бошковић наводи: „Гласови ове врсте не карактеришу гласовни систем нашега језика уопште. Исп. факат да оно ξ у староцрногорским говорима већ млађе поколење аперципује гласом z .“ (БРГХ, 185).

⁵⁶² САМПол, 323; ВБПГ, 348.

⁵⁶³ ИПДиј, 161.

⁵⁶⁴ ВБМК, 44.

⁵⁶⁵ Беровски (КБФП, 9), елешнички источномакедонски (ВБСелЕ, 17). Уп. са овом особином у мрковићком говору (ВЛМД, 165–166).

⁵⁶⁶ ВБислМ, 20, 24, 33, 38.

На крају речи *ф/в* (< *x*) посведочено је у им. *кóжуф*, *кóжуви*⁵⁶⁷ и изведеницама: *Ћеде је кóжуф* Бр, *кóжуф* Вр, *дај ми кóжуф* Гл, *убаве кóжуви* Крс; *кóжуфче* Бр, *кожувишиа* Ор, *кожувишиа* óстајље Ре.

Б. Видоески⁵⁶⁸ наводи и придев *суф* (< *сух*). У мом материјалу је само у Ре забележено од млађег информатора *суф*, у осталим местима редовно: *сух*, *су^x*, *су*. У Ре је, иначе — *су*, *суа*, *суо*, *сује*.

Придев *сувикаф* Рап Крс Кру Рад Мл, *сувикаве* дрва Др, *сувикава* била Ку преузет је из говора који познају овакву супституцију.

Само је у Рад, поред обичнијег *гра^x*, потврђено и *граф/граф^ф*, што може бити лексичка позајмица.

Нису уочени облици типа *видофме*, који се наводе за бродски говор.⁵⁶⁹

О пореклу облика *бóфчалак* (< тур. *bohça*) в. т. 431ђ.

Лично име *Мéндуф* Бр има и знатно обичнији лик *Мéндук*. *Саљиф* је потврђено у Бр и Рад. Имена у овом облику су лексичке позајмице из албанских или ЗПМ говора. На позајмицу упућују, поред нетипичне замене *x*, и знатно обичнији ликови личних горанских имена *Мéндо*, *Саљо*.

г) X : J

У финалној позицији, у једносложним речима, потврђено је само: *грéх/грé^x/грé*, *мéх/мé^x/мé*, *смéх/смé^x/смé*. Нема потврда типа *греј*, *меј*, *смеј*.⁵⁷⁰ Примере в. у т. 255, 229.

У заменике не треба убројити хијатско *jʃ*, које се факултативно јавља, тако да није необичан однос: *óra^x* — *óra^xe/óra^{je}/óraје* Др, *óra* — *óraје* Кру, *му^xa* — *му^xe/му^{je}/мује*, *бу^xa* — *бу^xe/бу^{je}* Рап, *órax* — *óraxe/óraје* Бр (в. т. 195 б, 196в).

232. Судбина *x* у ГГ намеће одређена питања:

Зашто се у истој позицији, чак у истим лексемама, у различитим селима *x* чува или губи? Зашто су алофонске вредности тако различите на малом простору, на територији која представља компактну географску целину? Зашто је из неких локалних говора *x* испало, а у другима се добро држи? Зашто је *x* изразите стабилности у Броду, а у овом селу је исламизација најкасније вршена и довршена (в. т. 41)?

Одговор на ова питања треба тражити у настанку горанског дијалекатског типа — говор је настао мешавином система који су у време исламизације имали стабилну фонему *x*, и говора у коме је *x* већ испадало из система реализујући се с ослабљеном фрикацијом.

⁵⁶⁷ Им. с оваквим континуантом *x* продрла је и у сретечки, сиринишки, јужнометохијске говоре (РСИГ, 449; према мом материјалу).

⁵⁶⁸ ВБГГ, 55; ВБМК, 40.

⁵⁶⁹ ВБУЈ, 24.

⁵⁷⁰ Б. Видоески (ВБГГ, 55; ВБМК, 40) наводи за ГГ именице с оваквим замеником *x* на крају једносложних речи. У ЗПМ говорима, у којима *x* > *ф/в*, јавља се и *j* < *x* (*греј*, *смеј*, *меј*; полошки говори, ВБПГ, 348).

ГЛАС *Ј*

233. Природа *ј* у ГГ зависи од фонетског контекста. Потврђени су *ј* пуног изговора (*ј*), полуредуковано *ј* (*ʎ*) и неслоговно *ј* (*ɨ*), које у односу на *ј* оставља мање прецизан фонетски утисак, посебно у интервокалном положају.⁵⁷¹ Фонетске разлике између *ј* и *ј* нису велике, па ће због тога у раду бити бележене две вредности — *ј* и *ј*. Знаком *ј* биће бележена пасивнија артикулација, знаком *ј* глас нормалне артикулације.

Реализација *ј* условљена је, осим гласовном околином, артикулацијом говорника, темпом говорења.⁵⁷² У пасивнијој артикулацији и бржем говорењу *ј* је нестабилно, чешће него у другим ситуацијама реализује се као *ј* или испада.

Није потврђена условљеност места акцента и судбине *ј*⁵⁷³, што је корелативно са стабилношћу вокала у ГГ без обзира на место акцента (в. т. 78).

Ј на почетку речи

234. а) У овој позицији *ј* је стабилно испред вокала. Није уочена пасивнија артикулација, осим у издвојеном примеру *јишићо* Ре, и то факултативно, пошто се прилог јавља и са *ј* — *јишићо* Ре:

Јаре, јарића, во *јарина* Гл, он браф *јѣшми*, *јарѣбице*, до *Јасојке* (топ.) Вр, за *јѣл'ече*, *Јагода* Ба, *Јусуфу*, му се *јавује*, *јошиће* (в. т. 971), брат *јесе* постар Рап, *јунак* ка он, *јунаци*, *јунацим* Мл, *јан'е* сисафче, *јарина* има Ор, *јесењ*, *јанџића*, твўјем *јанџићам*, *јена жѣна*, *јѣмиуи* (в. т. 728), *јалова-крав*а Др, на *јѣл'ена*, *јоје* (в. т. 940), *јоџа* Ба, *јамѣир* (: *вѣмѣир* Ор) Ре, *јѣчи Јован*, *јунакуо*, *јунак*, *Јагуда*, *ја* ће рѣчем Бр, да *јадеш*, му *јавује*, *јесењ* Рад.

б) Из копуле *је*, када се она интонационо наслања на претходну реч која почиње вокалом, *ј* се реализује као *ј*: Студена-*је*, шоб-*је* Бр, брат-ми-*је* Ба, сега дѣјка-*је* Кру, ка-*је*, шоб-*је*, мирно-*је*, скупоча-*је*, она-*је*, тоја-*је* Ре, и тогуа-*је* тако, нѣ-ми-*је* Гл, шоб-*је*, шоб-*је* тѣфчиња, шоб-*је* јунци Рап, она-*је*, Гора-*је* изгорена Љу, она-ми-*је* јѣтрва Ле, кѣде-*је* Др, муш-ми-*је* жиџ, три године-*је* помлат Рад.

У материјалу има мало потврда са *ј* пуног изговора у овој позицији: шоб-ни-*је* наша-њива Рап, н'ино-*је* Кру, бовно-*је* Ба.

Када се реч на коју се копула интонационо наслања завршава сугласником, *ј* је најчешће пуног изговора: послаб-*је*, понѣможен-*је* Рад, повисок-*је*, голѣм-*је* Љу, брат-*је* постар Др, он-*је* јѣтим Ле, гуједар-*је* Бр.

Али и: таков-*је*, ваков-*је* Љу.

⁵⁷¹ Н. Богдановић (БНАП, 94) констатује овакве варијације за говор Алексиначког Поморавља. Уп. са оваквим стањем и у: РСПГ, 392–397; САМПол, 291; СТТГ 1, 235–236; МТОГ, 192; КБИст, 62; БАГД, 117–118; ФО: (Теарце), 649; ВБСМГ 1, 17–18; ВБСМГ 2, 148; БАДИЈС, 126–133; БДГСрб, 115; СМЋГ, 57; ПМГСЖ, 93–94, 103; МлРСГ, 26–27; СРЛГ, 81, 98–99; БНББЦ, 30–33; ЊЈГЛ, 39, 42–45; ПА-МБРес, 268–271; ЋДГБ, 39–43; БДНСгов, 60–61; ВЛМД, 184–188; АР-СВАБ, 298; ИПДиј, 114; ПеМСкЉ, 119–120.

⁵⁷² О условима настанка различитих варијација *ј* в. ЈДТГ, 56–57. В. и РСПГ, 74–75.

⁵⁷³ О условљености судбине *ј* местом акцента в. ЈДТГ, 57; ИПГС, 104–105.

У материјалу нема потврда с испадањем *j* у овој позицији.

Ј н а к р а ј у р е ч и

235. Судбина *j* у овом положају зависи од природе претходног вокала.

а) Иза вокала *a, e, o, y* — *j* се добро чува, мада су забележени и примери с редукованим *j* ⁵⁷⁴:

Не ме *záдевај*, не ме *йóдевај* (в. т. 820а–ж) Ди, *чај*, *чишај*, *некој* чујек, *брóј*, *гној*, *лој* Гл, *мој* муш, *насисај* дете Мл, *кој*, *свој*, *никој* (в. т. 615, 618, 621, 625, 643, 644, 652), *брóј* Др, *оседлај* Рап, *свакој* чујек, *некој* пријатељ Ре, *задој* го, *кажуј*, *испој*, *гној* за н'йва, *чеј* којн Бр, *некој* зна, *некој* не-зна Ку, *кој*, *изброј* óфце Крс, *мој*, *швој*, не ми је *свој*, *некој* ако йма, *лој*, *ймај*, *йрашуј* Љу;

мој брат биф Крс, *никој* не-знаје Бр, *гној* Рап, *йшейнај* змија Др, *найој* коња Крс, *лај*, *лај* ка куче Рад, *свој* ми је Ле, *некој* донеф Рап.

б) Иза *и-* *j* испада из 2л. јд. императива⁵⁷⁵:

Óтиси брашн'о Рад, *йóсми* ми се Др, он *йи* — рогој расти, он *йи* — ноге расти Крс, *óтиси* брашн'о Вр, *йреви* го, *се наји* Ре, *óгри* се Ди, *óтиси* за љеп Мл, *йи* рађија, *йи* каве Бр, ми се *насми*, *заси* н'йва, *йóйи* ладна-вода Ба (в. т. 820з).

Овакав облик 2л. јд. императива преноси се и у 2л. мн., па *j* испада и у унутрашњој позицији: *óйсише* све Мл, *се йóсмише*, *йише*, *йревише*, *се óгрише*, *се насмише* Гора.

Мало је потврда са *j* у овом положају: *йише* мећеница Гл, *се óгрише* Ба.

Ј у у н у т р а ш њ о с т и р е ч и

236. И н т е р в о к а л н и п о л о ж а ј

а) *V + j + a*

У групи *-аја-* *j* се добро чува, али су забележени и ретки примери са *j* или са испадањем овога гласа:

Таја жена, *оваја*, *ћајалари* Крс, со *маја* се сѝри, *оваја* ка *шаја* Кру, *ћајаја*, *онаја* била Ре, *шаја* самóвила, *шаја* држава Рап, со *ћахаја*, *оваја*, *онаја*, *ћајалари* ймал'е Бр, *оваја* Ограда Мл, во *шаја*-кућа Ор, *маја* за сѝрен'е, *шаја* и *оваја* Ди;

Абидин-ћаја, *оваја* држава Бр, *шаја* рабóта, *оваја* Гл, *онаја*-л'и-је Ре;

оваја-жена, *шаја* снаха ка *оваа*, *онаа* Бр, *оваа* гóдина пóмало Гл, *оваа* гóдина Ле.

б) У групи *-ија-* *j* се добро држи:

Óнија арамије, *цамија*, наш *Акија* Ре, *зијан*, со *Акија*, *свечија*, *огријало*, *се смѝјала* Ба, не-тй-сом-се *йосмијала*, *сијала*, *вијаф* сн'ек Др, со *кóмишија*, ми *крóија*, *змија* Вр, л'еђен *сребрэн'ија*, *срмал'ија*, *јирмикл'ија* Бр, *маханл'ија*, *шија*,

⁵⁷⁴ БАДИЈС, 13 и даље; РСРПГ, 396; БНАП, 99; СРЛГ, 86; ЈДТГ, 57; ПеМСкЉ, 119–120.

⁵⁷⁵ РСРПГ, 396; БНАП, 99; ВЛМД, 184, 185; ТМГР, 413.

свѣчија, инаѣчија Гл, *зијан, ракија, кијам, огријала* месѣчина Рап, *ијјана* је, во *Булгарија*, јена *змија* Ле;

муниција нѣсима Др, за^а *цѣмѣ* Рад, *Акија* Рап.

в) Група *-оја-*, из које је испало *j*, дала је *-уа-*. Испадање *j* у овој позицији бележи се у полошким говорима⁵⁷⁶, али без преласка *о* у *у*.

Пуас, муа, ѿвѣа, куа, свѣа, ѿуала (в. т. 133, 616, 617, 619).

г) Нема примера с групом *-ја-*.

д) Група *-еја-* потврђена је са *j* хијатског порекла у 3л. мн. аориста и им-перфекта: *знајеа* (< *знајеха*) (в. т. 810а, 817), *маћеја* (: *маћеа*) (в. т. 121а).

237. V + j + e

У већем броју говора у интервокалном положају, када је *e* на другом месту, *j* се пасивно изговара или испада.⁵⁷⁷ ГГ се не разликује од околних говора по овој особини, мада је, чини се, *j* нешто стабилније.⁵⁷⁸

а) Из групе *-aje-* *j* ретко испада. Најчешће се реализује као *j*:

Паре ће *зимаје, имаје* (в. т. 800), *сѣремаје* Гл, *немаје* постарѣ-љући Ди, *зѣ-јец* Гл, *зѣјец* љтепан Ди, *не-знаје зѣјец* Ба;

се слѣшаје, чекаје Ре, *имаје* прекѣвише, *бѣгаје*, на *зѣем* Мл, *зѣец* љзеф Ку, *не-знаје*, да *знајеш, немаје* Бр, *зѣец* пѣткван, да *знајеш*, *нема* *знајеш* Вр, *бѣгаје* љђи, *зѣем, зѣец* Др;

знаеш ѣрује *паре* Бр, *зѣем, зѣнаеш* Др Ди Ба Крс Рад.

б) У групи *-еје-* *j* је, углавном, с пасивнијом артикулацијом, ретко је потврђено као *j*, а нису уочени примери с испадањем:

Неје љграчка Ре, *неје*, *не-*била Гл, *свѣјено* Ди, *неје* со мѣне Ба, *свѣјено* ра-бота Рап;

неје Гора, *неје* ѣтровно Кру, *неје* во мѣне Бр, *свѣјено* ми бѣше Крс.

в) У групи *-ије-* *j* је знатне стабилности. У материјалу нису потврђени примери са испадањем, али нису ретки ни примери са *j*:

Те *сѣијеш*, *се смѣјем, ијјем* Вр, *кријење, ијјење, бијење, *арѣмије, лѣвци-јем* не ги успѣвало Крс, *некѣије*, ће се *скрије*, *се мијеш*, *вије* трѣјете („ћутите“) Ре, *сије, мије* зѣорихме, *вије* ће пѣјете Бр, не-мѣ-знам *ѿѣбијеш*, да *ѣмијеш*, ће *ѿсѣијеш* Рад, *сијем, ијјеш, ѿѣбијеш* Љу;

ће *зѣвије, арѣмије* Ре, *мије* бѣш, ни *мије* Крс, *вије* сте, ће *ѣмије* Др, ће се *на-ије, ѣмије* Ку.

г) Група *-оје-* дала је групу *-у(j)e-*. У новоствореној групи *j* може бити хи-јатско по пореклу⁵⁷⁹:

⁵⁷⁶ ФО — (Теарце), 649.

⁵⁷⁷ СТТГ 1, 235–236; МТОГ, 192; БАДИЈС, 130 и даље; СМѢГ, 28; СРЛГ, 94–98; ЈДТГ, 59; ПА-МБРес, 270; СМЦИГ, 28; БДНСгов, 60; ВЛМД, 188.

⁵⁷⁸ Таква стабилност потврђена је и у српском призренском говору (РСЦГ, 394–395).

⁵⁷⁹ Уп. са *чѣјек, зѣједар* (< *човек, говедар*); *муа, свѣа* (< *моја, своја*).

Некује деца Др, на *свује*-ноге, со *некује* љући Рап, *мује* браћа Бр;
некује љући Мл, *свује*, *некује* Др (в. т. 133, 616, 617, 619).

д) Из групе *-ује-ј* не испада⁵⁸⁰, мада му је изговор, у делу примера, нешто пасивнији. Овако се понаша *ј* и у секундарној групи *-ује-* (< *-оје-*, *-ове-*):

А *бидује*, а не *бидује* Ре, *иоклоњуем* (в. т. 783–786), *иује* *иујеш* Гл, *кон'а* *кује*, *кон' иодигрује*, *осијанује* *иујека* Бр, *иује* *пиф*, *иујека*, *чујем*, *кујем* Крс, *чујем*, *иоигрује* Рап, *осијанујеш*, *живујеш*, *снужем* *оснуа* Ба, *куиујеште*, *ће* *накуиујеште*, *чујеш* Рад; *чујек*, *зужедар*, *иујем* Гора;

иоминујеш *убаво*, *виујене*, *постар чујек* Ре, *чујеку* Ди, *мене* *ме зујеш* Ор, со *некује* љући *иујека* Крс, *некује* муаребе Кру, *свује* сте Рад, *осијанује* Ле.

238. V + j + u

У овој позицији *ј* је нестабилно⁵⁸¹, па често испада. Ако је сачувано, онда је то *ј*. У материјалу има мало потврда са *ј*.

а) *-ији-*: *Ал'ијина* *жена* Гл, *Абдији*, *Ајрији* Вр, да *кажем* *кочији* Ба;

кућа маијина, *сајбијино*, *змијина* *праса* („дивљи лук“), *судијино* Бр, *змијина* *дупка*, *кочијине* ЗлПо, *Ал'ијина*, *мати Шанијина* Рад, *Јусуф-аџијина* *песма*, *Пендијина*, *Акији*, *Зекији* *сом* *нарачала* Ба, *јабанџијиче*, *шарзџијечету* *не-давам* Ре, *змијин-отроф*, *Ал'ији*, *Ајрији*, *Шућријин* *брат* Љу, *мати Шанијина*, *судијина*, *кочији* Вр;

Аџијинам *носеше* Вр, *Јусуф-аџијина* *песма* Кру, *Аџијина*, *кочијине* Бр, *си-мијичи* Ба, *Амдијина* *жена* Др, *куџијиче*, *кочији* *ка* *брату* Рап, *Акијина* *најголема*, *змијина* *дупка* Ба.

У заменици *чи* (и сложеним са њом) група је контрахована после испадања *-ј-*, а потврђени су и облици типа *ничи*, настали из вокалске групе *-ии-* редуковањем првог вокала. Примере в. у т. 655–657.

б) У групи *-оји-* нису уочени примери са *ј*, а бројне су потврде са испадањем. Ако није испало, артикулација му је ослабљена:

Те *иојим* *кона* Гл, *бројим* ЗлПо, *некоји* *шо* *влачет*, *кродија* Вр, *некоји* *љући*, да ми *избројиши*, *ме дојила* Крс, *свекоји* Рап, да *иоји* Љу;

че издовоим Гл, *гношијше*, *иојило* Рап, *го дојила*, *нека изброји* Ор, *ијројца* *браћа* Бр, *ијројцам* Ре.

У делу примера група *-ои-* (< *-оји-*), после испадања *ј*, дала је *-ој-* (*броји* > *броји* > *број* > *број*): *брат број* *офце*, *надојла* *дете*, *ће најојм* Рад, *ће изброји* Ку, *ијројца* Др Љу Ор Вр Крс, да му *одвојм* Гл.

⁵⁸⁰ У овој групи се у различитим говорима, па и оним око ГГ, *ј* различито понаша. У призренском српском говору је знатне стабилности (РСПГ, 395). У тетовском (СТТГ 1, 235–236) и овчеполском (МТОГ, 192) алтернирају *куиује* : *куиује* : *куиуе*. Уп. са добрим чувањем *ј* у *-ује-* у мрковићком говору (ВЛМД, 182), и потпуним испадањем у новопазарско-сјеничким (БДНСгов, 60).

⁵⁸¹ Уп. са САМПол, 291; МТОГ, 192; РСПГ, 394–396; СРПГ, 98–99; ВЛМД, 185; БДНСгов, 60.

в) У *двáјца, обáдвaјца, óбaјца* — и из суфикса *-ица* (*два+ица > двáјца, обадва/оба+ица > обáдвaјца/óбaјца*) даје *j* (в. т. 560).

г) *J* у групи *-аји-*:

Одáииче Крс Рап Вр Ор Ди Љу Мл, па малóвoму *одаиичешу* Др;

одаииче Крс Рап Бр Ба Љу Рад Ку Др.

д) Нису уочени примери с групама *-еји-* и *-уји-*.

239. V + j + o

а) У групи *-ојо-* у Нмн. им. м.р. типа *брóј, гнóј, лóј*, насталој после уопштавања *-ов* у овом падежу и испадања *в* у интервокалном положају (*број-ев-и > број-ов-и > број-о-и*), *j* се добро држи, а потврђени су и примери са *j*:

Брóјој, лóјој, гнóјој Гл ЗлПо Вр Ба Ди, *гнóјои, брóјои, лóјои* Бр Ре, *гнóјој* мéта на њíве Крс;

брóјој, лóјој Вр Крс Ор Рад.

б) У материјалу нема примера с групама *-ајо-*, *-ејо-*, *-ијо-*, *-ујо-*; *-ају-*, *-еју-*, *-ију-*, *-оју-*, *-ују-*.

240. Између вокала задњег реда *j* се боље чује, артикулација му је слабија између вокала предњег реда, а посебно је ослабљено испред и иза *и*, када се и најчешће губи.

241. J у вези са сугласницима

а) C + j + V

J се не употребљава иза предњонепчаних сугласника: *óфчо, офча*-кожа Гора, *áнђел бóжи* Бр.

Нема примера за друге предњонепчане сугласнике.

Из полошких говора преузети су *кóље* и *йрђје* (в. т. 323).

Иза осталих сугласника *j* је нормалног изговора: *кóзјо сирење* Мл Рад Ле Ку Др Крс Рап, *козја*-кожа, *козјó*-месо Гл, *кóзјо сирен'е, козјó*-месо Ре Кру Бр Ди, *дивјо* („дивњач“) Бр, *дивјé*-љући ЗлПо, *л'исје, снóйје* (в. т. 326).

б) V + j + C

У овом положају *j* је стабилно, осим у групи *-ијс-*:

Сíнојка, нéмојше, не досáђајше Бр, *хáјдук* Ди, *дéјкем* Др, *зáјца* úтепаф Мл, *мáјка* („бака“) *хáјде, дéјка*, се *óдвојхме* Гл, *úдрила дúша л'éйóјна* Вр, *лáјненце*, да *óбјдеш* Ре, да *óдвојш* Кру, *шиљејна, йрол'éйóјна* (< *йролейшовина*) Ди, *крујс* (: *крос*) Рап, *ýстíројник* („просилац“) да му *óдвојш, избројш* Гл, *глáјца* (< *главица*) Гл ЗлПо Ба Др, *нéјнеш* Гл Рад Мл Ку.

У групи *-ијс-*, у прецизнијем говорењу, када семантичка веза између мотивне и мотивисане речи није прекинута, чује се *j* слабијег изговора: *кóмишиско* исáбил'е Гл, *комиши́ска*-л'и-је Др, *кóмиши́ском* Вр, *зми́ско*-цвеће Рап Крс Ор, *зми́ска* глáва Крс Рап, *зми́ском* цáру Ле.

Знатно је више потврда са испадањем *j*: *кóмишко* Бр Ди Ба Кру Ре Мл Рад Ку, *кóмишке* кóкошке Гл, *зми́ско*, *кóмишка*, *арáмиско* Ку, *зми́ска* кóшуља Рад Ку Љу Др, *кóмишки* гуједар Др.

ГЛАС В

242. Варијацијско поље гласа *v* у ГГ широко је — од лабиоденталног (*v*), до фона са билабијалном артикулацијом (*w*).

Пасивнија артикулација *v* (*w*) захвата знатан ареал српских⁵⁸² и македонских⁵⁸³ говора. Овакав изговор је посебно изразит у интервокалном положају, па *v* у одређеном вокалском окружењу испада.

Може се претпоставити да на простору наведених говора у одређеним позицијама старо билабијално *v* (*w*) није дало лабиодентално *v*.⁵⁸⁴ Губљење *v* у одређеним гласовним групама казује редослед преласка *w* у *v* — *v* испада из оних речи у којима је билабијални глас најкасније замењен лабиоденталним, а то је интервокална позиција.⁵⁸⁵

У ГГ *v* је лабиодентални фрикативни парњак гласу *ф* (*v* + безвучни сугласник > *ф* + безвучни сугласник; *v* > *ф* на апсолутном крају речи). Сонантска природа, међутим, сачувана је у сугласничким групама: *безвучни сугласник + v* (*жéйтварка*, *твѝа*, *свѝа*, *квáчка*), што значи да је *v* само делимично интегрисано у систем шумних сугласника.

Ову иновацију ГГ развио је заједно са ЗПМ говорима⁵⁸⁶, иако се особина спорадично среће у српским јужнометохијским говорима и шире.⁵⁸⁷

ФОНЕТСКИ КОНТЕКСТ И СУДБИНА В

243. *В* је најподложније испадању у неким интервокалним позицијама; знатне је стабилности испред једних сугласника, знатне нестабилности испред других; најчешће испада из глаголских облика, стабилније је у именицама; веће је отпорности када је морфолошки релевантно.

582 РСПГ, 397–399; БАДИЈС, 153, 154, 156 итд.; ИПДиј, 146; ПМГСЖ, 103; СМЪГ, 62; БДДИ, 321–322; БНАП, 102; ВЛМД, 172, 175, 180; СМЦГ, 31; МБЦГ, 298–314; ЂДГБ, 37–38; НемСкљ, 117; СРЛГ, 109; РСГЦШ, 154; ИПГС, 109.

Од оближњих српских говора билабијално *v* често је у говору Сиринића и Призренског Подгора, нешто је ређе у местима поред Белог Дрима. У овим говорима, посебно у подгорском, и финално *-v* се често изговара као *-w* (*n'égow*, *h'énw*; према мом материјалу).

583 БАГД, 123–125; ВБПГ, 344, 351; САМПол, 300; КБИст, 62–63.

584 А. М. Селищев (САМПол, 300) полошке облике *вдовец* и *вишорник* објашњава чувањем старине.

585 СМЪГ, 62.

586 КБИст, 50, 68–69; ПаАРГ, 116; БАГД, 123.

587 РСПГ, 401–402; СМЪГ, 61; БНАП, 102 (*афшобус* < *авшобус* < *аушобус*); ПА-МБРес, 287 (*офца*); ВЛМД, 181.

В у и н т е р в о к а л н о ј п о з и ц и ј и

244. Природа вокала у гласовним групама V + в + V утиче на судбину в.

а) а + в + и

Из групе -ави- в испада с високом доследношћу у глаголским облицима, како је и у многим македонским и српским говорима⁵⁸⁸:

Те *осџаџиме*, *осџаџила*, ће го *осџаџим*, она *сџаџила*, напакo *сџаџила*, вук ће се *наџраџи*, *исџраџф* (< *исџравив*) Крс, му *наџраџла*, ће *сџаџиш* Мл, ће *џраџиш*, да *наџраџм*, *осџаџила* две, *џраџим*, *наџраџ* јужнице, и го *сџаџила* Рап, му *сџаџил'е*, ће *наџраџи* Ле, *осџаџ* го, *наџраџље* кућа Др, ће *сџаџиш*, *наџраџ* Рад, *осџаџла* деџам Љу, ће се *обораџиме* Ба, *џраџиш*, ће *сџаџиш* Ор, сом *бораџила*, сме *џраџил'е*, ће се *џдаџиш*, *сџаџиме* саџари, се *наџраџиџ*, се *исџраџи* Бр, ће *сџаџим*, аџети *наџраџме*, *наџраџл'е* зулум Гл, ће ги *сџаџ*, сме *џраџил'е*, ће *џраџиме*, да *сџаџиш*, *џраџи* сапун, ће ме *осџаџ*, ће *наџраџме* со л'еп, се *усџосџаџ* влас, им *наџрџла*, ги *осџаџље*, *џриџраџме* кућа Вр, ги *осџаџила*, *сџаџило*, ће *исџраџиш*, *наџраџила*, ће му *сџаџи*, се *забаџф* со нас Ре.

Из нижих села ретки су примери с пасивнијим w: ка се *џзбаџи* Рап, не сом *сџаџила* Крс, се *џдаџи* Др.

С високом доследношћу в се губи из изведених именица с групом -ави-:

Нoгаџица, *ласџаџица*, две *рукаџице*, *џреџаџице*, *џалаџица* (< *џалаџица*) Ре, *кукаџица*, *рукаџица*, *рукаџице* за зџма, *бљуваџица* (< *бљуџаџица*), *киџкаџице* кџпет Гл, бџла *џалаџица*, *џреџаџица*, од *грмџаџица* („грмџавина“), *красџаџице*, *кукаџице* Бр, *красџаџице* нoсит, *кукаџици* Ор, *рукаџице*, *нoгаџице* Ле, сме нoсилџе во *џваџаџица* („џваџао-ница сукна“) Крс.

Поред обичног *убаџина* (< *убаџина*; „лепота“), у Ре је и *убаџина*.

У им. на -аџа, затим у деминутивима и пејоративима ових именица, в остаје:

Глаџиче кџпус, па *глаџиче*, *кравиче*, шо *кравичиџе* Др, от *кравиче* Крс, лџ-дому *глаџиџиџу*, *кравичиџе*, *глаџи*, *кравџи* Ре, *кравичиџу* даџи Гл, *глаџиџиџу* Ле.

б) о + в + и

В је нестабилно у суседству са о.

Из множинског -ови-, -џ- доследно испада, пошто је релевантно морфолошко обележје -и:

Сџноџ, *браџиџ* Крс, *л'ебоџ* пекл'е Ле, во *кoшoи* Ба, *л'исџоџ* панаџ'е, *грџдоџи* Ор, *болoи* џмам, пџт *сџноџ* Ди, *сџноџи* трџ Гл, *џлоџим* по мало, *чеџшџоџи*, се тепа-ље со *сџаџиџо* Ре, *сџноџим* Кру, *саџоџи* ће oмиџем Вр, *џлаџмноџи*, *каџмноџи* Бр. Примере в. и у т. 125, 531.

⁵⁸⁸ САМШол, 319; КБИНВ; СТТГ 1, 235 и даље; КБИст, 62–63; ВБКГ, 58; ВБДГ, 70; РСПГ, 399; СМБГ, 62; БАДИЈС, 534–535; ПА-МБРес, 278; ВЛМД, 175–180.

Из демонстративне заменице *овија/овеја*, која је обично у овом облику, факултативно испада *в*: *оја*-љуђи Ле, *оја* рíдој Рад, *оја*-млеко Гл. Примере в. у т. 661, 665, 667, 670.

Топ. *Љубовишића* има облике: *Љубошишића*, *Љубојшића*, *Љубошића*. Други лик је бележен у Љу, први у осталим местима. Исто и у: *Љубојшићанин*, *Љубошићанин*.

Из изведених именица с групом *-ови-* испада *в*: *јалобина*, *л'етиобина* (< *летиовина*; „летина“), *йолобина*, *йолојна*-небо Ре, на *йолојна*-небо, *ласстојца* (< *ластоовица*) Ор, *секојна* (< *сековина*; „гранчице које се одсеку са стабла“), *л'еиојна* удара Гл, *краве јалобице*, *јалобица*, *Долоишићанин* Бр, *Долојшићанке* Рап; топ.: *Долоишића* Бр, *Брезојца*, *Букојна*, *Бурђојца*, *Бурђојица*, *Смрекојна* Вр, *Смилојна*, *Вофкојица* Гл, исечите во *Брезојна* Мл.

Из им. *самовила* („вила“) *в* не испада: *ймал'е самовил'е* Ор, *јена самовила* Рад, *побеже самовила* Гл, на *Самовила* (топ.; овећи брег) ЗлПо, се *напрај самовила* Ку.

У гл. *каћићића* ге *йрейолобила* Ди.

У прид. *Лекојија*-вода (топ.) Ре, *Лекојића* вода (топ.; извор) Вр.

в) *е + в + и*

Група је потврђена само у *зајчејца* (< *зајчевица*; „зечица“) Гл, ако изведеница није мотивисана именицом *зајче* на коју је додат суфикс *-ица*.

245. V + в + е

У овој позицији *в* је нешто стабилније.

а) Из групе *-еве-* *в* факултативно испада у топониму *Шишишеец* (: *Шишишевец*) Рад Др Гл Крс, во *Шишишеец* Ле. Топ. је потврђен и са *в/в*: *Шишишевец* Бр Гл Рад Ку Мл, *Шишишевец* Рад Љу Мл Ор Ба Бр. Исто и у: На *Цареец* (топ.) Бр, али и *Царевец*.

Из придева *в* факултативно испада у: *жéне крушéечке* (: *крушéевечке*) Вр, *крушéечки*-пút Др, *ишишиéечке* њíве Рад Крс, *крушéечкем* óфцем Кру.

Група је стабилна у⁵⁸⁹:

Те *йреверим* Вр Ор Крс Др, за *девера* Вр, *деверу* Др, *свé деверим* Рап, *девери* трóјца Ре, *девети* Ор, *деведесети* гóдине Крс.

б) Из групе *-аве-* *в* испада у глаголским облицима према формама истих глагола с групом *-ави-*:

Сидáейи, *ће йрáейи* кúћа Гл, *ће* ни *найрáейи* Кру, да ни *сидáейи* Ре, нека *найрáейи* Ди, *йрáейи*, *сидáейи*, *найрáейи* Рад Ку Љу.

У другим примерима с овом гласовном групом *в* остаје:

Дéјка га *улавеа* Мл, *голóглаве* ЗлПо, *ће слáвейи*, *главе*, *краве*, *рукаве* Ре, *се навенаф* Крс, *кол'икаве*, *йол'икаве*, *онол'икаво* Бр, *зéла краве* Рап, *убавé-*дејке

⁵⁸⁹ Већу стабилност *в* иза *е* констатује Б. Конески (КБИст, 63) и у ЗПИМ говорима.

Рад, *дрѿаве*, *мал'екаве* Вр, *кэсавец*, на *Рáвен'* (топ.) Гл, *пáсет* на *Давéница* (топ.; пашњак) ЗлПо, *давéница* Рад, *Давéница* (топ.; клисура), *Давéнице* (топ.; поток који тече кроз клисуру *Давéница*) Ре.⁵⁹⁰

У материјалу је по један пример са *w* или *s* његовим испадањем и развијањем хијатског гласа: и јен *кэсавец* Гл, *кэса'ец* Гл Кру Мл.

в) У групи *-иве-*: *њíве*, *крíве*, *сл'íве*, *искрívена* Гора.

г) У групи *-ове-* *v* је нестабилно и у говорима у којима је иначе стабилно.⁵⁹¹

У коренској морфемима група *-ове-* редовно се замењује групом *-ује/-ује*: *Чујек*, *чујечец*, *гуједо*, *гуједар* (в. т. 134б).

Изван коренске морфеме *v* се чува, ретко реализује као *w*, још ређе испада:

Тéшовец, *бра́шове*, *синовем* офцем, *гуједáрове* Ба, *дóвец*, *Ваíшове*, *чујéкове* Гл, *мр'шовец*, *Тéшовец* Ре, *шрговец*, *дóвец* Др Мл Рад Крс Рап Ку, *Мíлове* јечéништа⁵⁹² Ба, *Дáбове* рупе (топ.) Мл, *Сúкове* кóрита (топ.) Крс;

мр'шовеца ће виђиш Рад, *йóкровец* Вр, гра^x *шéйтовец* Др, *Блáговец* („Благовести“) Рад, *Бра́шовец* Ку, *Маслáровец* Гл;

Бра́шоец (топ.) Ку, *Маслáро'ец* (топ.) Гл

У Бр је група *-ове-* замењена групом *-ује/-ује-* и изван коренске морфеме: *Тéшује* (< *Тéшове*), *бра́шује* (в. т. 134а).

У Бр је у речима сакралног карактера сачувана група *-ое-* (< *ове*): *Блáгојец*, *мр'шојец*; напоредни су, затим, *йандивек'јечна* и *йандивекóечна* (< *йандивекóвечна*).

Оно што важи за групу *-ове-* изван коренске морфеме, важи и за групу *-ово-*:

Бра́шово, *чујéково*, *де'шéшово* Гора (осим Бр);

гóшово Гл.

246. V + v + a

а) У групи *-ава-* *v* је стабилно, ретко се реализује с билабијалним изговором, још ређе испада.

Најстабилније је у именским речима, колебања има у глаголским облицима и прилозима:

Ўм во *глава* Ре, *к'рава* Рап Рад, *йáван* Ди, во *кáвал*, на *глава* Гл, *пéстотин* *бра́ва*, со *глава*, *шрáва* за стока Бр, *главава*, се чује *јéкава*, во *глава* Ди, *убава*, *голóглава*, *йáлава* („луда“), бéше *косму́лава* („космата“) Ре, *голóглава*, *убава* вéчера Ди, *ћóрава* Мл, *кол'икава*, *мал'ичкава* сом бíла Вр, *срédњава* Рад, *йоубава* нека бíде Ле, не гá-дава Крс, *навáљила*, му *давам* њéму Рап, *дава'ше*, *йрóда-*

⁵⁹⁰ ЦАОГ, 157.

⁵⁹¹ Чоек у: СРЛГ, 109; ПА-МБРес, 277; ПeМСкЉ, 117; РСГЦШ, 154;

⁵⁹² А. Цоговић наводи *Мíлој јечéниш'та* (ЦАОГ, 57).

ва Гл, *навамо* Мл Крс Др Мл Рап, *главава* Крс, *Тоїлава*-вода (топ.) Вр, на *Морава* (топ.; пашњак) Рап, *цвѣће морава* Мл, на *Морава* (топ.; ливада) ЗлПо;

сом *прóдаваф* Др, *испрóдаваф* свѣ Ку, *наваљила* Др, не те *познавам* Др, не *гѣ-давам*, *голóглава* Мл, *навамо* Др Љу Рад Кру Крс;

наамо трна*ме Мл, па *наамо-наатамо* Рад, *наамо* Ор, *наатамо-наамо* Рап.

б) Из групе *-ева-* *в* не испада, а ретко је *-ева-*:

Ће га *задеваје* Вр, не се *задевај* Ре, *усијевало* тѣја Др, *ће си ноћевала* Бр, сом *ноћевала* Ба, *ноћевај* во нас Ку;

шо *задеваш* Бр, сви се *задеваје* Мл, *усијевал'е* Др.

в) Нема потврда са испадањем *в* из групе *-ива-*:

Сљива не рóдила, на *њиве* Крс, пот *сл'ива* Гл, *муа-н'ива* Вр, не *одбива* Ор, сом *жсива* Крс, од *Гóсѣивар* Ре, не-била *крива* Кру, *љивађе* Рад, свѣ *љивађе* Љу, на *Почивал'ец* (топ.; место за одмор) Ба.

г) Група *-ова-*. — У речима у којима је *в* део морфолошки релевантног форманта, сонант не испада. Уочени су и ретки примери са *w*:

Ћсма *Абáзова*, *Салова*-кућа, *мáлова* Вр, *áцова*, *шејѣнова*, *јѣлова* врата, *новá-дејка* Гл, *Вайѣова*, *Рамíзова*, *Раиѣова* Др Љу Ку, *недóварен* Ре, *óваја* Мл, во *Ал'имáнова* водѣница ЗлПо, *Кэмбѣрова* стока Кру;

óшла во *вуковá*-⁵⁹³ кућа Вр, *брајѣова*, *сiнова* Крс, *чујѣкова* Ре, *Мемѣѣова* сваћа Др.

О групи *-ова-* у Бр в. т. 134а.

д) На знатну нестабилност *в* у групи *-ува-* утиче природа претходног вокала.

Из глагола с односом основа *-у(в)а* : *-ује в* скоро доследно испада:

Измрзнýал'е надвор Мл, не *ушѣйýал'е* Крс (в. т. 783–784);

те *прашýвал'е* Ор, га *милýваље* Мл, те *виђýвала* Ба, *дершýва*ме* Др, *гајљува* Љу;

љýђи *измрзнýваље* Ре, *ушѣйýвал'е* Др, *бендисýвала* Крс, се *радýвала* Рад.

Глаголи с групом *-ува-* у обема основама најчешће имају *w*. Посведочени су и примери с испадањем *в*, а у материјалу се нашло и мало потврда са групом *-ува*:

Чувај мýжа Ле, *причувала* Рап, да га *чуваши* дѣјка Гл;

чувајѣ, да *óчува* Ор, нека *чува* Бр, *чувало* Вр, го *чувала* Рап, она го *чувала* Љу, *зачувај* Др, га *чуваши* Гл, óфце ге *чувам* Кру, *ће чуваје* Ре;

⁵⁹³ У сретечком говору *в* је у овој позицији нестабилно, па нису необични примери са испадањем (ПМГСЖ, 96–97). Српски метохијски говор познаје однос *ова* : *ова* (БДГСР, 114). У ЗПМ говорима у овој позицији *в* се углавном губи (КБИст, 63). О нестабилности *в* у групи в. и БДНСгов, 58.

чу'ај, чу'а, не се чу'аје Ре, ме чу'аф, ће ја ѿо'љуа Крс, да чу'аш Бр, ме чу'ал'е Ди, чу'аф Ор, да чу'а, чу'а'ше Љу, чу'аш л'и Кру, чу'аш за деца Ба.

247. V + в + о

У овим групама *в* је нешто веће стабилности.

а) У групи *-аво-* *в* најчешће опстаје, ретки су примери са *w* или са испадањем *в*:

Ўбаво јабуко, јавор, убавому дѳтету, бравој Рап, убаво, косму'аво, луда главо, краво, јавори Рап, убаво збори, до јавори Ре, на јавор Кру, мужу улавому, бравој Гл, много убаво, беше убаво, ѿ'лаво дѳтиште Бр, убавого, на јавор Др, во Висок-завор (топ.; њиве) Крс, П'лаво гумно (топ.) Ба, било ѿ'лаво Др, ѿ'лавој-зи жени Ле;

убаво Ор, убаво беше Вр, ѿди ѿ'раво Мл, бравоу Ре, убаво збори Гл, продааш бравој Кру;

влачет убаво Вр, гологлао Ле, ѿсечи ѿ'рао Др, збори ѿ'рао Ди.

б) У групи *-ево-*, осим у именици *дѳјка*, која може бити лексичка позајмица из ЗПМ говора⁵⁹⁴, у другим речима *в* остаје:

Царево азно Гл, ће зимаје дѳвојка (обичније дѳјка) Рап, мужев'о-дете Ре, дѳте царево Рап, во злато царево Вр, Рамчево Крс, Мил'ево Бр, на Рамчево трло Рап;

цареве Бр;

дѳјка (< девојка), дѳјче, дѳјкино Гора.

в) У групи *-иво-* : *криво, сл'иво, њиво, дивојка* (в. т. 148в) Гора.

г) У групи *-ово-* *в* најчешће остаје када је морфолошки релевантно:

Г'ош'ово да јадеш, Тѳш'ово, н'ово Ре, Екрѳмово, Миш'аш'ово, Рам'озово, Мил'ѳш'ово, Рѳцово Др, ов'омуа Ал'иту, ов'омуа Мур'атова Вр, че се дог'оворѳш, Нов'о-Село, Тѳш'ово Гл, не се дог'оворујѳш, ѳрж'аново, њѳгово, м'алово Крс, њѳгово, браш'ово Ле, во Тѳш'ово Ор, во Бѳрово Љу, п'ут за М'аврово Кру, браш'овому, с'инову, Крушево Ку, Су'ово Рап;

ћѳрће баб'ово Вр, Тѳш'ово Кру, Тѳш'ово, Саиш'ово, њѳг'ового Рап, а'омово било Ба, во М'аврово Др, браш'ово, Мур'аш'ово Ле, М'аврово Ре;

во Тѳшоо Рап, браш'оо Гл, г'ош'оо Мл.

О понашању групе у Бр (*Миш'аш'уо, н'ѳзуо, г'ош'уа, бабајкуо*) в. т. 134а.

д) Најнестабилније је *в* у групама у којима је други вокал *и*, најстабилније у групама са *а* на другом месту, осим у групи *-ова-*.

Знатне је нестабилности *в* ако се нађе иза *о* у неким гласовним групама, у другим позицијама иза овог вокала остаје.

⁵⁹⁴ Б. Видоески (ВБПрД, 146) *дѳјка* у македонским говорима објашњава: *девојка > деојка > дејка > дѳјка*.

Нестабилно *в* у интервокалном положају у непосредној је вези са понашањем овога гласа у ЗПМ говорима, пре свега дебарским.⁵⁹⁵ Нешто већа стабилност *в* у ГГ него у дебарским условљена је стабилним *в* у оближњим ЗПМ говорима — жеровничком и малореканском⁵⁹⁶, али и дијалекатским закучком и близином српских говора.

В у групама *С + в + V* и *в + V*

248. На почетку речи или у средини у групама *С + в + V — в* је стабилно:

Водена-плоча (топ.), тија-вода Ре, во воденица, ваљајчара Вр, вађа, виђи, нема видело Рад, от ваљира Бр, вујиро Ре; се сивори, сиварои Гора.

В испред сугласника

249. На почетку речи

Судбина иницијалног *в* (< *вѣ*) условљена је природом потоњег сугласника.

а) Из глагола с фрикативима *с, з* — почетно *в* испада:

Сом сѣанала (< *всѣанала*) Ба, сѣанаме Вр, ка че сѣане Гл, рано сѣанује Ор, а си сѣанаф Ре, да сѣанеш Ле, посп'е сѣанаме Бр; ће зѣмам (< *взимам*) Рап, заш не би те зѣла Гл, сом зѣу Бр, ће те зѣмам Ор, га зѣа Кру, ме зѣ Љу, ми ге зѣф Ре, им ге зѣмал'е Вр, ни зѣл'е матере Бр; дур зѣвре (< *взовре*) вода Бр, а ће зѣвре Ди, нека зѣвре Ба.

Ретки су примери са *ш*: *шсѣанал'е* Вр, *шсѣани* Ор.

б) *В* у *фаѣшил'е* испада после асимилације и контракције групе: дрѣмке го *фаѣшил'е* Ба, ги *фаѣши* Кру, се *фаѣши* Ди, го *ваѣшихме* Бр, *фаѣших* кучића Гл.

в) *В* се чува у гл. *вл'ѣгох*: ја *вл'ѣгох* Ор, ги *вл'ѣгоха* ЗлПо, *вл'ѣзи* Гл, *вл'ѣзе* ке нас Кру, *вл'ѣзох* Бр.

Забележен је само један пример са *ш*: *шл'ѣзи* да виђиш Ле.

У иницијалној групи *вл-* *в* се добро чува и у глаголима *влѣчи*, *влѣчила*, *вл'ѣчим* (в. т. 400).

г) У гл. *внѣкнала*, који је већ перфектизован суфиксом *-на*, удвојена је морфолошка обележеност свршености префиксом *в-*. На овакав закључак упућује одсуство *в-* испред имперфективног *ниѣнала* и знатно колебање облика *внѣкнала* — *нѣкнала*:

Трава *внѣкна* Ре, *внѣкнала* Др, *внѣкнал'е* Ба, *вѣѣкина* (в. т. 412а) Ку, ће *внѣкне* Крс, да *внѣкнеш* Ле;

шнѣкнала Ку;

нѣкнала Љу, *чѣница* не *нѣкнала* Рад, ка ће *нѣкне* Ку.

⁵⁹⁵ ВБИСлМ, 31

⁵⁹⁶ Исто, 18–19.

д) Иницијално *в-* (< *вѣ-*) у речима које почињу денталима *ѡ, ђ*, лабијалом или алвеоларним *н* губи се, у неким лексемама факултативно, у неким доследно.

Именице *ѡѡрник* и *дѡвѡц* потврђене су само у овом облику: *дѡвѡц* („муж покојничин; разведени мушкарац“), *дѡвица* („жена покојникова; разведена жена“), *ѡѡрник* Бр, најстар *дѡвѡц*, со *дѡвица*, *дѡвици*, *дѡвице*, *дѡвицем* Гл, *дѡвѡц*, старо *дѡвишиѡе*, неје *ѡѡрник* Ре, *дѡвица* Ди, *дѡвишиѡе* Ба, младому *дѡѡци*, *ѡѡрник* Ку, свѡкра *дѡѡца* Ле, во *ѡѡрник* Др.

ђ) У прилозима *вѡчѡр* („увече“) и *вѡк* („увек, дуго“), после испадања полу-гласника из иницијалне групе *вѣ-* новостворена група *-вѡ-* сажима се: *вѡк* бѡгаф Крс, *вѡк* спѡје, *вѡк* пѡје Др, *вѡк* сом ѡмала Ди; *вѡчѡр* ѡе дѡнесе Бр, *вѡчѡр* ѡе ни даде Мл (в. т. 917, 931).

е) У именици *внѡк в-* се чува, осим у Ре и Кру:

Со *внѡче* Вр, *внѡка* држим Гл, *внѡку*, ни *внѡцим* ни *внѡкам* Крс, за *внѡке* Ба, ѡе ми граби *внѡка* Ди;

се тѡпала со *внѡка* Гл, со *внѡци* Љу;

нѡк бѡф, *нѡки* ѡе дадеш Ре, пред *нѡче* Кру.

250. В испред сугласника у унутрашњости речи

а) Испред безвучног сугласника *в* се обезвучава (в. т. 3626):

ѡѡца објагнета, *ѡѡчару*, *чаѡфа*, на *Траѡфа* ѡдеме Ре, *ѡѡчар*, *ѡѡчарско* Гл ЗлПо Ди Мл Рад Вр, стрѡжет *ѡѡце* Бр, *ѡѡцем* Др, *сѡѡски*, *сѡѡскому* Ба Др Крс Рап.

Ретки су примери са *в*⁵⁹⁷:

ѡѡчари Бр, *ѡѡце* пасет Ди, *ѡѡчарам* Гл.

У придевима типа *Муминоски* *в* се најчешће неутралише са *ѡ*, а потврђени су и примери са *вѡ*. Чувању звучности је могла допринети морфемска и слоговна граница између *-ов* и *-ски*:

Сејранѡвѡског овѡгуа, *Весѡљѡвѡска* Вр, за ѡјиве *Имѡѡвѡске* Мл, *Бајраѡвѡске* Др;

Баѡкоѡске ѡиваѡе Др, *Бајраѡѡска* Мл, *Тѡѡѡске* ѡѡце зѡ Ре, *Пољаѡкоѡци*, *Гаѡѡци* Вр, *Авраѡѡци*, *Баѡѡѡци*, *Кал'ѡкоѡци*, *Помаѡкоѡци*, *Чучѡл'ѡѡци*, *Бајмаѡкоѡци*, *Бѡгдаѡѡци*, *Вел'ѡѡци*, *Ђурѡѡци*, *Дрѡѡци*, *Жѡл'ѡѡци*, *Мазниѡкоѡци*, *Цѡроѡци*, *Кѡл'ѡѡци*, *Кѡрѡѡци*, *Лѡмѡѡроѡци*, *Л'ѡл'ѡѡци*, *Мѡл'ѡѡци*, *Мѡл'ѡѡѡци*, *Пѡѡѡѡци*, *Рѡѡѡѡци*, *Тѡмеѡѡци*, *Шѡѡѡѡци*, *Шѡѡѡѡѡци*, *Шуѡѡѡѡѡкоѡци* Бр, *Бајроѡци*, *Балабаѡѡѡци*, *Драгаѡѡѡци*, *Пѡѡѡѡѡци*, *Шѡѡѡѡѡци* Др, од *Бајраѡѡска* чѡшма Љу, *Скедѡроѡски*⁵⁹⁸ Ре, *Амета Беѡѡѡѡѡског* Рад, *скендѡроѡске* куѡе Бр, *даљѡѡѡѡѡске* ѡјиве Ку. Примере в. и у т. 505.

⁵⁹⁷ У оближњем подгорском јужнометохијском говору *в* је чешће у овом положају (према мом материјалу).

⁵⁹⁸ У мом материјалу није потврђен податак А. Цоговиѡа о доследном испадању *в* из главне групе (ЦАОГ, 162–208).

б) Из групе *-овс-* в факултативно испада:

*Бећироски, Курћоски, Скендѐроски Бр, Бећироски, Далђијоски Др, бајрамоска чеџма Љу, Дриндоске љиваде (топ.) Љу, рамаданоске гүједа Ди, Курћоски-задеф, Ѐбоско маало, Јеминоско маало Ба.*⁵⁹⁹

251. Још неке напомене о понашању *в*:

У сандхију: *ће Љајкџм-мос Бр* — *в* се реализује као *w*, пошто се нашло у интонационој синтагматској целини.

Крушевјанка (: *Крушево*) Крс Рап Др Мл Љу. У вишим селима из ове лексеме *в* испада : *Крушијанин, Крушијани* (в. т. 121а).

Кавгаџија Бр.

Г р у п а в њ у п р е д л о г у

252. Овај предлог у ГГ употребљава се с различитим значењима: правац кретања (*Иде во кућа*); боравак, мировање (*Спије во слама*); казује време (*Била во стрѐда*).

Функцију старог предлога *у* са генитивним значењем преузео је предлог *во* (в. т. 5256, 10096). У овом значењу напоредни су *во* и *ке*.

Група *в њ* у предлогу потврђена је с вредностима: *во, в, w*. По континуантима *во* и *в* ГГ наслања се на оближње ЗПМ говоре.⁶⁰⁰ Континуант *w*, међутим, може бити траг вредности *у*, али и пасивније полошко *w*.

Аломорфи нису условљени значењем предлошко-падежне везе с предлогом *в њ*.

а) *в њ* > *во*:

Во н'йва Бр, иде во село Ре, вл'ѐзи во кућа Гл, во грат ЗлПо, во Приздрен Ре, во Врбничкџ-поље Вр, тамока во плајна Крс, дџдохме во село Бр, спије во трџн Ле, во водѐница Рад.

б) *в њ* > *w*

У досадашњим радовима о ГГ није уочено *w* < *в њ* у предлогу, префиксу. Пошто је *w* у предлогу потврђено обиљем примера, не треба искључити различите континуанте *в њ* у појединим насељима Горе у време формирања горанског говора, тим више што је у тетовском⁶⁰¹ и вратничком⁶⁰² говору, са којима ГГ показује одређене сличности, *в њ* у предлогу дало *у*. На ово упућује одсуство вредности *в*, осим ретких потврда, па су два основна континуанта *в њ* у предлогу *во* и *w*; први — горњополошки, други — из оног дела Горе који је, можда, у време формирања дијалекатског типа имао *у/w* < *в њ*.⁶⁰³

⁵⁹⁹ ЦАОГ, 56.

⁶⁰⁰ САМПол, 299; ВБПГ, 344; ВБМДиј, 94.

⁶⁰¹ ВБПГ, 347.

⁶⁰² Исто, 352.

⁶⁰³ А. Белић (БАДИЈС, 160) *w* у предлогу у П-Т говорима изводи из *у* (< *в њ*).

Није уочена законитост у репартицији — *w* је употребљено за казивање различитих односа, пред различитим самогласницима или пред различитим сугласницима. Број примера с овом вредношћу пред самогласницима знатно је мањи него пред сугласницима.

W пред самогласником:

Муж ги је *w ásker* Мл, краве зéа *w óткуй* Рад, *w óца* сом сéдала Ор, íдал'е *w Óрчуша* Ор, л'éжи *w óдаја* Бр, да бéреме круше *w Óрчуша*, га стаја *w óдаја* Вр, и *w óдаја* Мл.

W пред сугласником:

Сом óшла на жéтва *w Рамадáници*, сме бíл'е ми *w Пољакофци*, *w река* сме нóсил'е, ге пóљал'е *w йоложна*-пут, пíљића *w сáндак*, óшло *w йлајна*, свé изгóре-ло *w Пољаковфци*, па *w йлајна*, *w Ресйéл'ица*, мýжи ни са *w Далмáција*, *w Бéл'играй*, тáмо *w шу́ма* глóбочка, *w рул'ек*, отíдоа мýжи *w йарййизани*, *w Дал-мáција* мýжи ни бíл'е, и ми вéл'и *w мáјчина* Вр, ће дóјет понедевикáрке *w гó-сйи*, *w йаквó-село* си, се става *w рáзбој*, ће сл'éземе *w Бурђéвишйа*, пóсл'е *w Негóшйино*, стаиф *w мáгаре*, ће íдујет *w сéло*, óтерај кóјн'и *w Љивађе*, го прија-вила *w мил'иција* Ре, *w нашá-кућа*, ће те зátече *w йóсйеља* Кру, ми ўмре *w девé-десе* године, и *w Райча*, *w йóсйеља*, му йл'езло *w мéсо* тíја, свí *w куй*, нé-вл'егоф *w йóсйеља* Гл, сом бíла *w Мазникáрофци*, ће íдет *w Богóвино*, *w Госййиварско* óнамо, донéсохме *w нашá-кућа*, тéбе ће те *w ййемељ* зазídaје Бр, *w јесењ* ће íде, *w йрóл'ећ* ће дóјде Ди, *w ййеф*, *w нáйрешно*, *w Бéл'играй*, јéна *w Бéограй*, јéна *w Призрен*, јéна *w Пришйина* Ор, *w сáхатй* чéтири, *w градушке* сом пл'йвала Ба, а не сéбиш *w сн'ек* Рад, сом óшла *w шу́ма*, *w йóсйеља*, *w Призрен* íде Др, да íде *w хал'ишйари*, *w нашé-село* Ле, *w другујéф-ноћ*, го стаила *w креветй*, óшло јо-ште *w дуйња*, нá го извáдила *w гóрња*, ги собéрује *w кáмара*, натýариф *w мáгаре* Рап, *w рáбечко* тáмо, íди *w миљиција*, *w нашá-кућа*, *w нáхија* цéла Крс, бáба остáнала *w йлајна*, *w скуйиња* сме óшл'е, ка мéчка *w дуйка*, *w Кукáљане* је мýже-на, сом óшла јопе *w кућа* свýа Мл.

в) Предлог *v* < *вь*:

Ймам дете *v нáраче*, рýл'ек *ф кóл'ейка* Гл, пóседа *v грай* Вр, дéца *ф шкóло* Ор.

г) Ретко *ву*⁶⁰⁴ (< *вь*) у предлогу у ГГ може се извести из *во* затварањем *o* > *y*, али је могућ и хибридни облик двеју вредности — *во* и *y*:

Ву рóда не га пúшháла Кру, íди *ву брайа* Гл (в. т. 252б, 254г, 1009ђ).

253. У унутрашњој позицији иза вокала а испред сугласника, у малом броју примера, *y* је, преко *w* дало *v*:

Мáвзерка Вр Ор Крс Рап Др Љу, со *мáвзерка* Ди, *мáвзерка* Ре Кру, *áфййо*, *áфйбуска* стáница, *áфйобус* Гора.

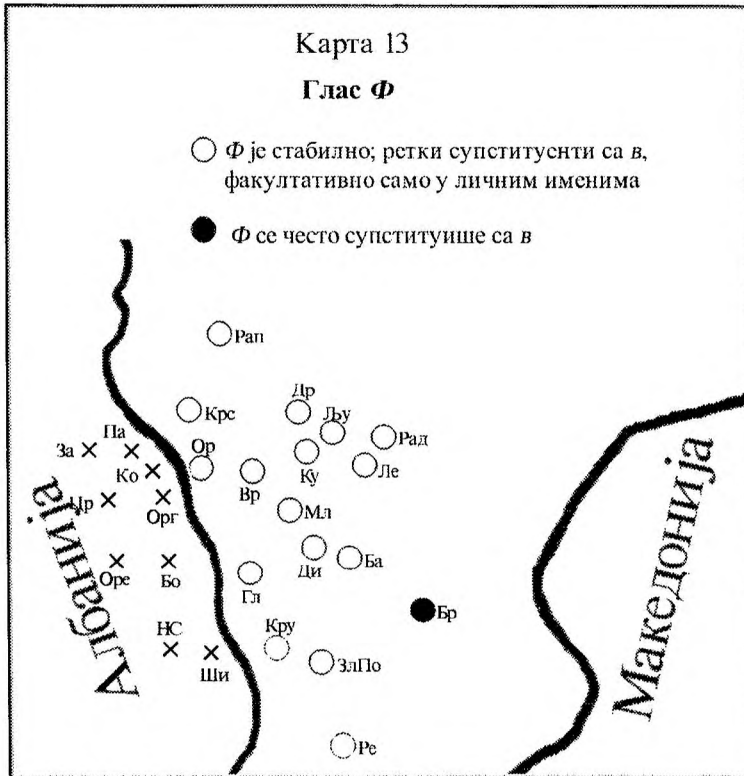
⁶⁰⁴ Мало је говора са предлозима типа *ву*, *ув*. П. Ивић (ИПИО 2, 150) кајкавски предлог *ву* објашњава као побочни облик који се развио под акцентом.

За *ув* у предлогу у уском појасу југоисточне Македоније А. М. Селишчев (САМОчерк, 36) каже да му је порекло нејасно.

Особина је уочена у новијој лексици, која је највероватније унета из јужнометохијских говора у којима је затварање у у *в* обимније.⁶⁰⁵

ГЛАС *Ф*

254. Констатација да је у неким горанским локалним говорима употреба *ф* ограничена на неколико туђих лексема⁶⁰⁶ није потврђена у мом материјалу, пошто се *ф* у ГГ добро чува.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ РСПГ, 500, 506; СМБГ, 60–61 (са *w/v/φ < -у* у 3л. мн. презента). А. Белић (БАДИС, 156–157) бележи у П-Т говорима, најчешће у глаголским облицима *w < у*. Н. Богдановић (БНАП, 102) наводи из алексиначког Поморавља *ауџобус/авџобус/афџобус*.

⁶⁰⁶ ВБГГ, 49.

⁶⁰⁷ *Ф* се добро чува у говору исламизованог словенског становништва или у говору Словена-хришћана који су били у интензивнијем контакту са турским језиком (ИПИО 2, 85–86; РСПГ, 400–402).

На стабилан статус *ф* у јужнометохијским и ЗПМ говорима могли су утицати албански говори у непосредном суседству. Уп. са РСПГ, 392.

Широка присутност *ф* у ГГ очекивана је, пошто оближњи македонски⁶⁰⁸ и оближњи српски — шарски и јужнометохијски — говори⁶⁰⁹ добро чувају овај фрикатив.

Супституције са *в* и *ѣ* нису обимне.⁶¹⁰

255. Однос дистрибуције фонема *ф* и *х* у појединим говорним типовима ГГ не показује корелативност:

У Бр се *х* најбоље чува, *ф* најчешће прелази у *в*;

У Ре и Кру *х* је испало из фонолошког система, *ф* је стабилно;

У Гл је остварена корелативност — добро се чувају оба фрикатива;

У долоиштанском говорном типу *х* чешће испада, а *ф* се добро чува.

а) *Ф* на почетку речи:

Фарије ти дојдоа, *фамиљиа*, *фукара*, *фесои* скинал'е Ре, дај ми *фрѣаљ*, *фишеци*, нема *фајда*, *фенер*, со *фес*, *фукаре* сме бил'е, *фурунџиа*, *фурнаџиа*, пун *фил'ман*, *фил'ија*, вовнена *фанул'а* Гл, гол'ем *фукара*, *фукаралек*, викните *Фатѣима*, *Феѣма*, *фукниѣе-го*, *фурунџије*, пушке *фрљае* Вр, *фен'ера*, *фесои*, за *фереџа*, на *факулѣѣш* Кру, *фамил'ија* нејзина Ба, се *фукни*, *фесој*, шо *фајда* Ди, *фрѣаљ* масло, со *фамиљиа*, *фукарам*, два *фишека*, *фес*, ни два *фен'ера*, со *фијакери*, *франџуѣи*, *фино* ни беше Бр, пушка *фрљи*, два *фишека* Рап, *Фатѣино*, *фукаралак* голем Крс, *фишеци*, *фесој* Рад, *фрљиље* на нас, *фенер*, *фајда* голема Ку, во *фабрика*, немам *фереџа* Г, не-мү-турај *фиѣме* Др.

Већи број антропонима има *ф* на почетку речи:

Фадил, *Фадѣља*, *Факреѣа*, *Фарија*, *Фатѣмира*, *Февзија*, *Феланџиа* Ди Ба Ре Кру Др Мл, *Фатѣима*, *Фатѣика*, *Фердана*, *Ферида* Рад Ле Љу Вр Ди Ку, *Фешанка* Кру, *Фиџидија* Др, *Фифа* Вр Др Ор Рап, *Фурка* Ре; надимци: *Фитѣо*, *Фифи*, *Фолко*, *Форко*, *Фугара*, *Франџи*, *Фурна*, *Фуџко* Бр Рап Крс Вр.

Мало је топонима са *ф*-:

Фудѣница Кру, *ѣеде* са *Феризује* орнице Бр, *Феѣмове* плоче Ле, *Фазл'ѣина* рупа, *Фазл'ѣино* дере Ор, от *Ферашоф* кајнак, *Фурна* Ре, при *Фејзова*-чешма Гл, *Филибине* кућарице Рап.

б) *Ф* у средини речи:

Прајла *ѣуфѣе*, на *софра*, *Афеѣу*, речи *Афеѣики*, *Рифаѣи* Крс, за *Рифаѣиа*, стаѣље *софра*, л'ѣвада *Аниѣина*, некуа *Аниѣа*, стар *мүфѣѣија* Вр, голема-*софра*, *ѣељефон*, *офиџири*, со два *куфера* Ре, *кафѣѣани*, *аферим* Ба, два *лафа*, не се *зафрркавај*, се *сѣрѣфила* тјјека, *кафаана*, сине *Јусуфе*, *магнѣѣофон*, *бнеси Афеѣу* Бр, готви *софра*, *аферим*, два *Цафера*, во *кафес* (< тур. *kafes*), *Аниѣа* Гл, *Јусуфу*, *Афеѣу*, *Афеѣики* Рап, *кафѣѣан*, *куфер*, *софре* Рад, *Аниѣи*, двајца *Ца-*

⁶⁰⁸ ФО — (Лазарополе), 631, (Вруток), 639, (Теарце), 647; ВБИслМ, 5–44 (у примерима).

⁶⁰⁹ РСПГ, 400–402; ФО — (Ораховац), 580; подримски и подгорски говор (према мом материјалу); ПМГСЖ, 249–347. У сиринијском говору (МлРСГ, 23) *ф* је потврђено углавном у новијој лексици, у старијем слоју знатна је супституција *ф* са *в*.

⁶¹⁰ В. о супституцијама у: ИПДиј, 102; ПАСДиј, 45; ВБСМГ 1, 18; БНГИ, 13.

фэрофци Ку, два *лафа*, пйље во *кафес*, *аферим* Др, *мүфтијам*, на *сóфра* Ба, *му-сафири*, во *Сóфија* Др, на *иэфтиер*, *официри* Крс, пóвикај *Љаишифа* Мл, *чифчије* Гл, до *Музафэрује* óрнице (топ.) Бр.

в) Ф н а к р а ј у р е ч и :

Ариф дóшоф Гл, *Раиф* ЗлПо, а *Јусуф* како је Вр, *чаршаф* (< тур. *çarsaf*) Бр, *Ариф*, *Раиф*, *Јусуф* Др, *Раиф* Ку, *Љаишиф*, млого *ћэф* Ку, изеди *кадаиф* Рап.

256. Ф (< в)

а) Н а к р а ј у р е ч и в се обезвучава у ф:

Такоф, *вакоф*, *браишоф* Гора, *нашоф*, *дóнеф* Гора (осим Бр), *дóф*, *Óрлоф* кáмен', *Рáдоф* кáмен' (топ.) Кру, *Мргоф* кáмењ (топ.) Ку, *Крсиоф* *дóф*, Црэшн'ин *дóф* Кру (в. т. 250а, 362).

б) У сугласничкој групи са безвучним опструентом иза, в прелази у ф:

Óфца, *óфчар*, *чафка* (в. т. 250а, 362а).

в) *Секундарно* ф (< в) устаљено је аналошки у унутрашњој позицији (в. т. 367–368):

Кљука *иéишефец* (: *иéишеф* < *иéише* < *иéишел*) Рап, *иéишефец* кўка Вр, *иéише-фи* Крс, *нарафл'ија* Др, *дифои* (< тур. *dev*).

У Бр је *диф* — *дйвои*.

СУПСТИТУЕНТИ Ф

257. а) Ф > В:

У делу примера, углавном у Бр, ф је дало в, најчешће у антропонимима и речима мотивисаним њима:

Ваишима, сестри *Вајрији*, *вајда*, *вэнер*, *вэрман* дóјде, *виљман*, го *врљи*, *ћэде* је *Вéишија* (< тур. *Fethiye*), *Вајриине* шо бйл'е, мўш *Вајриш'ин*, *Анивине* са, *Цáвер*, *Цáвер-Цáфчэва* бўка (топ.), *Ваиша*, даицо-*Вуаишу*, *Мўсишава*, учитељу *Мўсишави*, *сóвра* (< тур. *sofra*), нáпре *сóвре*, *Аривује* дéте, *Раивује* (али *Раиф*, *Ариф*), *Анива*, *Аишива*, *Аишивине* дéца, *Аишивинам* дéцам, *Мусишавица*, *Мўсишава*, *Вэриш*, *Вэрида*, *Вэрка* (хип. од *Вэрида*), *Сáвија* (< тур. *Safiye*), *чаршави* (: *чаршаф*), *Даљивује* дéтенце Бр;

тетка-*Вајрија* Вр, *избарцаф* *вэс* Ба, *нэ-врљај* тйја Ле.

Интересантни су примери са в < ф на крају речи с обзиром на обезвучавање в (> ф) у овој позицији и с обзиром да су забележени у местима у којима је ф стабилно:

Се жéниф *Јусув* Ашимофски Вр, а *Раив* на сóкак Др, *Арив* рéкоф Ле.

У свим местима је *каве* (< тур. *kahve*): *испихме* јéно *каве* Бр, дéсет *кавића* Ди, по јéно *каве* Мл, *нэ-пијем* *каве* Ку, пóслатко *каве* Рад, пóпи *каве* Ле, скупó *каве* Рап.

б) Ф > П:

У малом броју речи *ф* је замењено са *ѡ*:

Прл'ен (< тур. *firlatmak*) је негде, не *сѣ-ѡрљај* (: *фрљај*) Ор, трава да *ѡрљима* Рап, се *ѡрљила* сама Ре, *ѡрл'и* го Гл, било *ѡрљено* Др, от прѡљећ *зѡјркна* (< *зафркна*) Ба, *ѡрћил'е* („фрчали“) со нѡс Рап, сме сѣнаље на *сѡѡра* (: *сѡфра*) Рап, тури на *сѡѡра* Крс.

Прћил'е се може објаснити и узвиком *ѡррр*.

А Ф Р И К А Т Е

258. Систем африката у ГГ симетричан је и трочлан:

<i>ц</i>	<i>ћ</i>	<i>ч</i>
<i>с</i>	<i>ш</i>	<i>ш</i>

Све африкате могу бити у иницијалној и медијалној позицији, на апсолутном крају речи само безвучне (в. т. 360–361).

259. У неким од досадашњих радова о ГГ африкате *ћ*, *ш* бележе се као медиопалатали *ќ*, *џ*.⁶¹¹ М. Павловић⁶¹² наводи да се код неких представника средњег говора — досељеника из Горе, уочава *ћ^к*. Овај податак садашње стање ГГ не потврђује. Део говорника *ћ*, *ш* артикулише са нешто смањеном фрикацијом, али то су, без сумње, палатодентални гласови. У опису фонолошког система села Млике⁶¹³ наводе се африкате *ћ*, *ш*.

За артикулацију *ќ*, *џ* у ЗПМ говорима Б. Конески⁶¹⁴ каже да су то гласови блиски српским африкатама. Т. Стаматоски⁶¹⁵ наводи да у тетовском говору то нису палатализовани *к*, *џ*, већ гласови у чијој се артикулацији јасно чује фрикативни елемент, који није толико изразит као у српском језику.

260. Медиопалатали албанског језика *q* (*ќ*), *gj* (*џ*) у албанским говорима око горанског прешли су у палаталне африкате *ћ*, *ш*.⁶¹⁶ Овај прелаз медиопалатала у *ћ*, *ш* у северним албанским говорима у непосредној је вези са српским стањем, пошто је то територија на којој је остварен историјски контакт Срба и Албанаца.⁶¹⁷ У јужнијим албанским говорима, где није било оваквог контакта, медиопалатални *ќ*, *џ* остају неизмењени.

У западној Македонији, у македонским и албанским говорима, посведочене су африкате *ћ*, *ш*, па је тако створена једна компактна територија српских,

⁶¹¹ САМПол, 408; ВБГГ, 48; ВБУЈ, у навођењу материјала; ВБМКонт, 13,14; ВБИслМ, 9–17.

⁶¹² ПМГСЖ, 23, 33.

⁶¹³ ВБМл, 128. Р. Младеновић бележи *ћ*, *ш* (МлРГГ, 95; МлРГорГ, 121; МлРПерГ, 254–255).

⁶¹⁴ КБИст, 70.

⁶¹⁵ СТТГ 1, 233.

⁶¹⁶ ДААл, 93, 140, 160, 171, 178, 187, 190, 192; ЂЛДиј, 54; СтВСа, 54.

⁶¹⁷ СтВСа, 54.

северозападних македонских и северноалбанских говора, територија која је од јужних албанских и осталих македонских говора одвојена овом цртом. „Северногегијски говори би овде сведочили о једној фонетској црти језика ишчезлих северноалбанских Словена, које геоллингвистички повезује Црну Гору и северозападну Македонију и баца ново светло на стару Белићеву претпоставку о староштокавској основи поменутих македонских говора.“⁶¹⁸ ГГ је африкатама *ħ*, *ħ̣*, заправо, део ове шире територије.

261. Изговор африката *ħ* — *ч*, *ħ̣* — *џ* у ГГ флотантан је.⁶¹⁹ Фонетска природа може да одступа од стандардне норме „што је последица међујезичких прожимања на Балканском полуострву.“⁶²⁰ За дијалекатско одређење ГГ значајно је да су африкате *ħ*, *ħ̣* сачувале свој фонолошки статус; да је у њиховој артикулацији, у већој или мањој мери, фрикативна компонента увек присутна; да континуанти старих група **tj*, **kt'*, **dj*, нису медиопалатали *ќ*, *џ*, већ типичне африкате, или *ħ^w* (*ħ̣^w*), *ħ^d* (*ħ̣^d*), што може бити чување старине.⁶²¹

Основна вредност меких африката ГГ разликује се од стандардних српских африката по нешто смањеној фрикативној компоненти. Овакви су *ħ^w* и *ħ^d* у Гори, осим у Гл, Вр, Ор. У овим селима су *ħ* и *ħ̣* са изразитијом фрикацијом, а у *ч* и *џ* фрикативна компонента је слабија него у осталим местима. Евентуални језички и етнички ексклузивитет наведених села није уочен, па за сада нема објашњења овој појави. Глобочком стању донекле је слично оно у Ба, Ди, мада су у овим селима вредности *ħ^w*, *ħ^d*, *ч'*, *џ'* присутније него у Гл, Вр и Ор.

262. И изговор африката *ч*, *џ* флотантан је — артикулацијске вредности крећу се од *ч*, *џ* нормалног образовања⁶²² до *ч'*, *џ'*, африката с појачаном фрикацијом. Највише примера је са *ч'*, *џ'*. Овакви алофони присутни су у свим местима.

Појава *ч'*, *џ'* може бити подстакнута утицајем турског језика, који је могао да потпомогне уопштавање палаталније артикулационе компоненте гласова, како се објашњава слична појава у централној Босни.⁶²³

263. Уочена је корелативност у померању фонетске природе парова африката: *ħ^w* — *ч'*, *ħ^d* — *џ'*; *ħ* — *ч*, *ħ̣* — *џ*; *ħ̣^w* — *ħ*, *ħ̣^d* — *ħ̣*.

Овакав однос говори о чувању фонолошке опозиције, а флотантност у изговору траг је различитих утицаја у процесу формирања дијалекатског типа. У флотантности изговора — иста фонема јавља се у алофонским вредностима које у другим местима, па и у других говорника, представља другу фонему — *ч* : *ч'* : *ħ* — може се наћи подстицај за свођење парова африката на појединачну јединицу.

⁶¹⁸ СтВСА, 55.

⁶¹⁹ Уп. са оваквим изговором у П-Т говорима: БАДИЈС, 166; ИПИО 2, 77.

⁶²⁰ ПАСДиј, 44.

⁶²¹ Л. Вујовић (ВЛМД, 195) свако *ħ̣^w*, *ħ̣^d* у мрковићком говору објашњава чувањем старине.

⁶²² СМССРп 1, 84.

⁶²³ ПАИкшћ, 217.

264. П о т в р д е:

а) Ч: *Орчуша*, да ге *чешем*, сестра *Задел'ичина*, отец *Ал'иничин*, *минџанче*, *ће рече*, *шума глобочка*, *мајчина*, *ће га завлачиш*, *мал'ичкава*, *дечица* Вр, *сечко*, *Глобочанин*, *Глобочанка*, *четири вѣчери*, *вучица*, *вуче*, *чўјека*, *чужекџога*, *чешма*, *се чешам*, *учиниф*, *чекаме* Гл, *дечицава*, *дејечка работа*, *мучење*, *се мучи*, *четиринице*, *јуниче*, *куче*, *кучеџу* Ба, *рѣчи*, *се обљечене*, да се *йомочам*, *чаршаф*, *кучеџу*, *магарче*, *кравиче*, *довичино*, *Наимичина* Ор, ако се *чукнеџ*, *Мљичанин*, *Диканчанин* Ку, *Диканчанка*, *диканечки*, *офчар*, *офчарам*, *йѣчалба* Ди, *Мљичанин*, да *вечѣраје* Мл, *йриганичарке* („жене које пеку приганице“) Ре.

б) Ц: *Нецаџиница* дошла, *џуџар*, *маџир* (< тур. *tihasir*), *Цафер*, *Хџиџа* сом сакаф, *ке хоџа*, до *йѣнѣри* Гл, *аџилак*, *аџилаџи*, *аџица* ми бѣше, *мѣрџан*, *Цафера*, *џамадан*, *сџаде* Ор, *Цуџа*, *Цѣмаџ*, *џуџанџиџем*, *џемаџеџ*, во *џамиџе*, *џам*, *кавџаџиџа* Ба, ти је *бѣрџава* („прљава“), *синџири*, *аџаџиџа*, *џеџ*, *џебоџ*, *аџинџам*, *йма џандари*, *јесирџиџа* Вр, *Цафер*, *Цѣмиџа*, *бѣџаџиџа* Мл, *хоџа*, *аџиџа*, *хоџилџ* Ди.

в) Ч⁶²⁴: *Мл'ич'ка*, *Глобоч'иџа*, *јѣч'и*, *бѣшч'а*, *сѣч'ем*, *скуџтач'а* Др, *ч'ѣшма*, *ч'ѣшме*, *јѣч'и му'ѣребе*, да *уч'иним*, во *ч'ѣшма*, *јене орл'ич'иџа* Рап, *куч'иџа*, *куч'ка*, *бач'илари*, *ће ми уч'иниш* Рад, сом га *скоџич'ила*, *се йомоч'ам*, *ч'ѣџири* Ба, *доџмч'иџа*, *доџрч'ала*, *ће се уч'иниш* вук, *ће се уч'иниш* мѣч'ка, *се ч'ѣшљала*, *йоч'ел'е* јопе да *сѣч'еџ*, *ч'вѣра* Крс, *ч'ѣџириѣсѣџ*, *скуџтач'е*, на *бач'иџа*, *јѣч'менобрашно*, ка *йграч'ка*, *Водена-йлоч'а* (топ.), *џјде бѣбач'ко* Ре, *влач'ариџа*, *ће влач'еџ*, *ч'ѣшарке* друге *ће ч'ѣшеџ*, *ч'ѣршаф* Вр, *ће сѣч'еш* коломбоџ, некој *ч'ўјек*, *ч'ўри* огењ, би се *ч'ўдила*, *јѣч'иџа* Љу, *руч'ек*, му се *ч'ини*, *језѣрч'ика*, во *Ч'ерѣино* (топ.), *мѣшч'е* ме бол'и Бр, *двѣ дѣч'иџа*, ка *йграч'ка*, *н'йвич'е*, *се ч'ўдила* Ди.

г) Ц': Два *сиџ'ма*, *џ'ѣба*, во пун *џ'ѣџ* Рад, *сиџ'им*, *ће ти йскршет йѣнѣ'ер*, *нашему оџ'и*, *Неџ'иџ* Кру, *аџиџ'а*, *Ц'ѣмаџ*, *фиџ'џ'ан*, *хоџ'иџа* Др, со *џ'ѣр*, море *Ц'ѣфер*, *ч'ириџ'иџе* йшље Ку, *сиџ'им*, *двѣ сиџ'ма*, *виџ'џ'ан*, *Аџиџ'а*, *мѣнџиџа*, *аџиџ'ам* сме прѣтил'е Бр, пот *йѣнѣ'ер*, *сџ'ѣдина*, *н'йве џ'ѣмиске*, *хоџ'а* бѣф Вр, *ловџ'иџеџе*, *йѣнѣ'ери* Крс, све *џ'ѣмиџе*, *џ'ѣмаџеџ*, *џ'ѣмадан*, *скўп* је *џ'ѣм*, со *синџ'ир* Мл, *џ'ѣмбиш*, *џуџанџиџа* тўпа, *босџанџиџе* Ле, *йѣнѣ'ери*, *фурўнџиџа*, *џ'ѣмадан* рѣскопч'а Рап, *аџиџ'а* Гл.

д) Ц⁶²⁵: *Бѣџ'ар*, *ноџ'џ*, *ноџ'џа* дошље, *маџ'џиџа*, *џ'ѣрџава* Крс, *џ'ѣ* помѣа-је *бѣџ'арам*, за *Бѣџеџ'џ*, во *ноџ'џви* је *мѣџ'ѣниџа*, *срѣдноџ'џ*, *йѣвноџ'џ*, *сѣџ'ѣ* („цвѣће“) *мѣџ'ѣва* Ре, по *воџ'џка*, *јено џ'ѣѣбе*, *џ'ѣрџино-дете*, *џѣџ'џе*, *куџ'џа* Рап, *куџ'џа*, *сѣџ'ѣ*, на *врѣџ'џа*, бѣла *врўџ'џина*, *доџмаџ'џин*, *сѣџ'ѣ* ми дошла, *гѣџ'џе*, *мѣџ'ѣва*, *йл'ѣџ'џи*, во *маџ'џиџе* сом бѣла, *мѣџ'ѣниџа*, прет *йѣўноџ'џ*, *йлаџ'џам*, *врѣџ'џаје* Бр, *донеси мѣџ'ѣниџа*, *нѣје врўџ'џина*, пред *Бѣџеџ'џ*, *ноџ'џева* Мл, *йрѣџ'џа* дѣџам, *сѣџ'ѣ*, *сѣџ'џник*, *џ'ѣ*, *нѣџ'џе* Ор, *врўџ'џина* му бѣло, прѣд-*Бѣџеџ'џ*, *џ'ѣрџем* Ку, *бѣџ'џам*, *стѣнала ноџ'џа*, *не-тѣ-врѣџ'џам* Љу, *оѣѣџ'џи*, *носѣ-*

⁶²⁴ Алофони ч', џ' биће бележени само у овом одељку. У осталом делу рада биће бележене фонеме ч, џ.

⁶²⁵ Осим у овом одељку, у осталом делу рада биће бележене фонеме џ, џ.

eh̄̄u, *ih̄̄vnoh̄̄u*, по јено *h̄̄u*éбе Гл, *domáh̄̄u*ину и *sváh̄̄u*, *noh̄̄u*, *h̄̄u*érкино ЗлПо, имама *meh̄̄u*éница, *muh̄̄u*каво јájце, во *noh̄̄u*ви, со *svéh̄̄u*, турам во *svéh̄̄u*ник Ба.

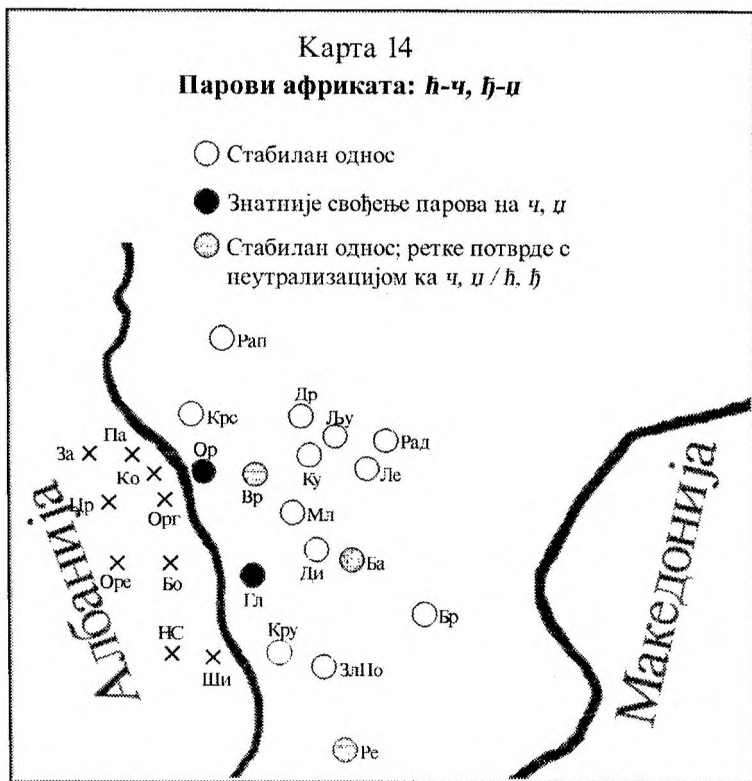
ђ) Део лексема, углавном именице, има *h̄* и *h̄* према *u* и *d* у околним македонским и метохијским говорима (в. т. 334–338).

Само је у Бр *kómañ* — *kómañi*, према *kómai* — *kómai*и у осталим местима.

е) Б^д: *véh̄̄a*, удара *véh̄̄a*, *méh̄̄a* во н'йва, *meh̄̄u* н'йх, ми *dócah̄̄a*, *gáh̄̄am*, *cháh̄̄a* Бр, *ih̄̄uh̄̄a*, *kolóvoñh̄̄a*, га *viñh̄̄u*јем, *ih̄̄reh̄̄a* Гл, *váh̄̄a* вода, *vóh̄̄a*, *viñh̄̄a*, *ráh̄̄a*, се праи *gráh̄̄anin*, *ih̄̄reh̄̄e* Рап, *véh̄̄u*, *véh̄̄a*, *chéveh̄̄u*, *ih̄̄ah̄̄a* Љу, копем во *Ógrah̄̄e*, по *l'ívañh̄̄e*, до *méh̄̄a* Мл, *dócah̄̄a*, *gáh̄̄a*, *luñh̄̄im* зборим, *viñh̄̄u*, *viñh̄̄u*јеш Ба, *ih̄̄uh̄̄a*—кућа, *meh̄̄u* мýжа и *meh̄̄u* жéна Ор, *meh̄̄u* браћта, *kolóvoñh̄̄em*, по *l'ívañh̄̄e* Крс, *naráh̄̄a*ла шéз-деца, ни помериџ *méh̄̄a*, *véh̄̄a* нека го удри, *viñh̄̄u*иш л'и Др.

НЕУТРАЛИЗАЦИЈА ПАРОВА АФРИКАТА

265. Троредни систем африката опстао је у шарским говорима⁶²⁶ захваљујући македонском залеђу, пошто у ЗПМ говорима опозиција *k̄* (*h̄*) — *ç*, *é* (*h̄*) — *ç*

⁶²⁶ ПМГСЖ, 249–347; МлРСГ, 30.

није истрвена. У јужнометохијским српским говорима⁶²⁷ и многим северноалбанским⁶²⁸ трочлани систем своди се на двочлани, па је тако створена једна компактна српско-албанска територија са двочланим системом африката.⁶²⁹

266. Као последица флотантног изговора и малог функционалног набоја фонема *ч* — *ћ*, *ђ* — *џ*, и у ГГ почиње свођење парова африката према предњим (*ћ*, *ђ*) или задњим (*ч*, *џ*) члановима.

У досадашњим објашњењима свођења парова африката занемарује се слаб функционални набој⁶³⁰ — често нема ни минималних парова у којима би ове фонеме обележавале разлику у значењу — а инсистира се на страном утицају. Да није било услова, пре свега слабог функционалног набоја ових фонема, ни подстицај других фонолошких система не би био могућ, а страни утицај је само могао да убрза фонолошку неутрализацију.⁶³¹ Уочава се, затим, да је свођење парова африката у ГГ новијег датума и да се везује углавном за млађе говорнике.

Свођење парова африката на појединачне јединице тежња је да се упрости систем, да се троредни сведе на дворедни са једним редом африката чије је поље артикулације знатно напред (*џ* — *s*) и другог — чије је поље артикулације више уназад — (*ћ/ч/ч'* — *ђ/џ/џ'*).⁶³²

267. Поремећај у паровима предњонепчаних африката је започет. Свођења нема у Бр, а систем је највише нападнут у Ре, Гл, Ор. Стабилан однос у употреби африката у Бр може се објаснити наслањањем на стање у тетовском говору.⁶³³

Некада је тешко, због флотантности у изговору африката *ћ* — *ч*, *ђ* — *џ*, тачно одредити да ли је употребљен алофон или фонема. Наводе се, стога, само они примери где дилема није било.

а) Ч > ћ:

Знајет *дејћућава*, *кућућа* Мл, *дејћућа*, *Баћка*⁶³⁴, *дејћућам* Ба, *йећућућа* — *ћа*, *корићућа*, две *браћућа* друге, *дејће* Рап, ми се *ћуни*, *јмам* *ћећури* *деј-*

⁶²⁷ РСРГ, 407–411; ФО — (Ораховац), 580, 584; подримски и подгорски говор (према мом материјалу); ИПИО 2, 83.

⁶²⁸ ДААл, 140–141, 160, 171 итд.

⁶²⁹ МлРПерГ, 254.

⁶³⁰ В. о овоме у: МлРПерГ, 254–255.

⁶³¹ Турски језик познаје гласове сличне словенским *ч*, *џ*, али не и *ћ*, *ђ*. В. ПАСДиј, 18–19; БДГСр, 107–108; ИПДиј, 139; ИПСрН, 78–79; ВЈРеф, 9. Р. Симић (СРМП, 43–44) оспорава утицај турског језика. У призренском турском говору има африката *ч*, *џ*, али не и пара *ћ*, *ђ* (СЛПТГ, 54–58); африкате се у турском призренском говору артикулишу са смањеном фрикацијом (према мом материјалу).

Померање *ћ* ка *ч* и *ђ* ка *џ* може бити утицај албанског језика који је медиопалатале *к'*, *з'* африкатизовао изједначивши их са *ч*, *џ*. О овоме в.: ПИИСхј, 136; БДГСр, 107–108; ИПДиј, 139; СМБГ, 70–74; БДДИ, 239–241; ВЛМД, 208.

⁶³² ИПИО 2, 83.

⁶³³ СТТГ 1, 223.

⁶³⁴ Топ. је мотивисан именицом *бач*, *бачило*. Пошто је прекинута семантичка веза са мотивном речи, *ч* је дало *ћ*. Иначе је: *бачило*, *бачилар*.

ћића и *ћешури* деца, шо да-ћиним Љу, *крџе*, *дејће* Кру, *гурабућића*, *дејћи-ћам*, *јелећића* (: *јелече*), *дејћића* играље, на *већера*, *седум навећер*, *шиквџића*, *ћекаме* старе-жене Крс, *риџе*, *каћићића*, *диканећке* Ди, *ал'ишћа* *мла-нестећке*, со *гунће*, *шенећин'а*, *већера*, *џусијићића* пүсте, ка *көзиће*, *ћешури-есеи* и *трџа*, по *Воденá-џлоћа*, *јунће*, *ћүјек*, *наћисџо*, *зайећене* óпенке, ка *џешџиће*, *воденићара*, *ћешуринице*, до *ћардаће*, да га *сећем*, *најћисџа*, и мије *дејћића* *џрћиме*, *ће већерүјеме* Ре, во *кућићево*, *џећица* Ле, *дејћића*, *күћића* Рад, *дејћићам* не се дава Ор, вамо *већера*, ви *ћиниме* Гл, *мајћице*, *ћерће* бабо-wo, *дејћића* ге дадоме, се *мућиф*, *рөшћића* пүштиф, *ће искоћим*, да го *ол'ећим* Вр.

Своћење на предње африкате углавном је у позицији *ч*, *џ* + *и*, *е*. Највише је потврда из мн. им. с.р. на -*че* (*дејћића*, *браџића*). *Ћ* у наредном слогу могло је припомоћи преласку *ч* у *ћ*.

б) *Ћ* > *ч/ч'*:

Прчје („пруће“), *Чазим*, *күча* а *има*, *зеç* (: *зећ*; „зет“), *дејчића*, *че* ви ва-ти, *күчича*, *џовечаха*, *че* прџе, *нөчева*, ја сом *нејчела*, *јөпе брача* түј *че* óстанет Гл, *көчник*⁶³⁵ Вр;

дејч'ич'а трџ *Ба*, *дөмач'ин ч'е* бидеш, *ч'е збóрет*, *ч'ел'еч'* (: *че'лећ* < *чел'ећ*), *ч'е* пијем, *ч'е* ги үмре, *брач'а* двá Ор, *күч'ич'е* („кућица“), *көломбоч'*, *көлом-боч'еç* Ле, *скүйоч'а* гөл'ема, во *күч'а* көј *ч'е* става, во пет *брач'а*, *ишч'о* Ре, и *дејч'ич'а* Рап, *ке-ч'е-идеш* Др.

в) *Ц* > *ћ*:

Зићир-амића, *ћинои* имаље, *Ћамиљ амића*, и *ке* вратиће *Ўсен-амићиско*, *сићим*, *фиљћан*, *мерћан*, брџ *Баçфер*, пот *џенћер*, *оћак* („јамица у земљи за саће-ње кромпира“), на *ћамија* Ре, *амићи* вељи, *јен дућанћија*, *џућанћим* по *јен* пџкир, *јен* *ћин* Крс, *Рећей*, се *викаф* *Рећей* Вр, во *ћейћића* Рап.

Ц је стабилније од *ч*.

г) *Ђ* > *џ/џ'*:

Мецу мүжа и *мецу* жөна, во *џуца*-куча, ка *че* *вициш*, *грацинин*, *се* *нарацаа* Гл, не *дөçоца*, *наше-љуци*, от *краца* Ор, не ми *дөсацај* Мл;

шо не *нарац'а* Ле, *вец'а*, *рац'ала* деца, и *ја* сом *нарац'ала*, на *мец'а* Ре.

Иако је највећи део примера забележен од млаћих Горана, чињеница да малобројних потврда има и у говору старијих упућује на то да је своћење парова африката започето у претходним генерацијама, а да је у говору млаћих узна-предовало.

⁶³⁵ У им. је изгубљена семантичка веза са мотивном речи (**kot-*), а можда је облик стигао као лексичка позајмица.

АФРИКАТА S

268. S у ГГ није континуитет прасловенске африкате.⁶³⁶

Пошто се јавља у оним словенским говорима и језицима⁶³⁷ у којима и други фрикативни сугласници прелазе у африкате (в. т. 433–438), прелаз з у s у раду се сматра африкатизацијом.

269. Г р у п е у к о ј и м а з, ц > s

S је потврђено на почетку и средини речи.

а) У к о н т а к т у с а с о н а н т о м :

Hejsinoj, mójisu, negóvojsu (в. т. 6506, 675), *svézda* (и *ивézda*), *bénsuľ, Ámsó, Rémsó* Вр, *n'ějsu, nékojsu, vójsu* Ку, *Rémsó, svóno* Ор, *svézda, svónило, Ámsó, Ámsóфци, n'únojsu* Др, *nějsu* ги рékла, *њ'хноjsu, његóвоjsu, свакóвоjsu* Рап, *svézda, svóно, Ремс'и'ина* ма́ти, *mójisu, n'únojsu* Ба, *bénsuľ, во кóнсола'и* Љу, *svézde, к'упи бénsuľ, svóно* на црква Крс, *űénsu'ja* нéмам, *Rémsu'ja, њójsu* Мл, *врс'у'јен'е, svóно* Ле, *űос'т'ароjsu, м'л'адоjsu* Гл, со јén *врсзу'љ* („чвор“), *sénsa* („цупка“), на *svézde* Вр, *nejsiné*-деца Др, *Аmsó, Аms'и'ница*, пóвикај *Svéздија* Ор, нéкуа *Svéздија* Љу, *Svéзди'и* Крс, во *Аmsóфци, Аmsa* (презиме) Љу, *Аmsова* ба-шча, *Аmsине* н'íве Ди, *Ténsu'ља* Ре, *Hásmија* Бр Ре Кру Ди.

У Бр није потврђено *svézda*⁶³⁸, већ *ивézda*: *ивézде* на нéбо, нéма *ивézде*, *ивézде* нéса љу'ђи па да се збори *ивézдам*.

б) З + V + с о н а н т / п л о з и в :

Sébala, mlósина, sánгара (ономатопеја за звук прапораца) Ре, *mlósина* збóрет, *mósук* нéмам, *séбем* Ба, *oséбнала, móсук* Рап, *séбиш, mlósинам* рékна'е, *séбаф* Вр, *súп'и*⁶³⁹, *súдои*, а ми *űoséбнало* Бр, *mósук, mlósина*, ми *séбе* Гл, *Súraй*, ке *Sу'љ'фикара* Рап, *Séјнеи* нé-рече, *Sу'љ'фикар*⁶⁴⁰, *Sу'љ'фикарица* б'ила Вр, *Séна* (хип. од *Зéјна*), *Súra* (хип. од *Sурофка*) Ди, *Sу'ки* (хип. од *Зéадин*) Вр, *Sу'љбија* (женско лично име), *Sу'љбеар* (мушко лично име) Мл, *Sу'љбо* (хип. од *Sу'љбеар*) Рап, *Sури'фине* дéца, *Sури'финоjsu* сéстри Др, *Sу'љбер* Кру, *Sу'кове* кóрита (топ.) Крс, *Sу'љ'икарица*⁶⁴¹ (топ.; њива) Мл.

⁶³⁶ ИПИО 2, 79. Б. Конески (КБИст, 67–68) s у македонском језику објашњава арумунским утицајем. А. Белић (БАДИЈС, 145, 203–205) s у П-Т говорима тумачи чувањем старијег стања, али и резултатом иновација. Л. Вујовић (ВЛМД, 202–204) сматра да је s у мрковићки говор ушло из италијанског и албанског језика. А. М. Селишчев (САМОчерк, 158) најближи је Белићевом објашњењу: s у македонском, бугарским и југоисточним српским говорима или је чување прасловенског s или је супституент за z.

⁶³⁷ САМОчерк, 158; САМПол, 333; КБИст, 66–68; КБГр, 111–112; МТОГ, 192; БАДИЈС, 200–206, 217; РСИГ, 406–407; ФО — (Ораховац) 581–584, (Кална) 590–593, (Вругок) 639–645, (Теарце) 647–654, итд.; БДДИ, 245; СРЛГ, 119; ЈДТГ, 64; ЕГРеч 1, 213–216; ПА-МБРес, 271–272; ПАСДиј, 44; ЊЛГЛ, 46; ЊДГБ, 47; БНГИ, 13; БНАП, 104; ВЛМД, 202–204.

⁶³⁸ ВБГГ, 49.

⁶³⁹ Изван Бр нису бележени примери с африкатизацијом у овој именици.

⁶⁴⁰ Види и примере антропонима са s у ЦАОГ, стр. 239–240.

⁶⁴¹ ЦАОГ, 132.

в) *S* у антропонимима *Háse, Hása* (хип. од *Házмија/Hásmија*) настало је африкатизацијом у интервокалном положају или, што је вероватније, према *Hásmија*.

У хип. *Óse* (: *Óсман*) Бр Ре Кру Ба пре африкатизације *s* је у интервокалном положају озвучавањем прешло у *з*.

У интервокалном положају, са назалом иза другог вокала, *з > s* у топ. *Ба-љáсина* мláка (топ.; барљив предео; њиве и шума) Љу.

Потврђено је *мóзок/мóзук/мóсук*, али само *вóсок/вóсук*.

Већина наведених лексема јавља се и са *з*: *Звéзда, његóвојзи, звóно, зéбе, мlóзина, йéнзија, врзујење* Мрс Рап Мл Др Ба Ди Гл Бр, *сйáројзи, швóјзи* Др Ор Рап Рад, *Зуљбеар, Зурифа, Зуки, Зирофка* итд.

г) V + *ц* + V

У делу именица м.р. које у Нмн. имају *-ици, ц* се факултативно озвучава у *s*:

*Бенéбреси*⁶⁴² (: *бéнебрек*) Гл, *бенéвреси* Крс Рап, *шéрљиси* Ба, *бúбреси* ме бóл'ет Вр, *нéма бúбреси* Др, *бúбреси* Рад. У топ. *Кóшле'sи* (ливаде и вртови поред реке у селу; потеси као котлови)⁶⁴³ Љу.

Обичније је: *бенéбреци* Рад Др Вр Ку, *шéрљици* Ре Кру Бр Ба Др Ку, *бúбреци* Мл Рад Др Ба Ди Рап.

Поред чешћег *некол'ицина*, бележено је и *некол'усина* Крс Др Ор Вр Рап Бр Ди Ре, *некол'усина* нáше Мл, *некол'усинам* мúжам Ку.

ГЛАС Њ

270. Шарски говори са српске стране — сретечки⁶⁴⁴, сиринићи⁶⁴⁵ и, у једном делу ГГ — разликују се од највећег дела западномакедонских⁶⁴⁶ и српских метохијских⁶⁴⁷ говора по чувању палаталне природе њ различитог порекла.

Процес депалатализације њ различито је захватио поједине делове Горе (в. к. 15).

642 Облици множине са *s* чести су у дебарским говорима (ВБДГ, 69; ВБИСЛМ, 30).

643 ЦАОГ, 21.

644 ПМГСЖ, 113, в. и текстове на стр. 249–294.

645 МлРСГ, 29.

646 У ЗПМ говорима *н'* није потпуно неутралисано због утицаја северних македонских говора, али је дефонологизација њ у *н* остварена у многим примерима (КБИст, 59). Уп. и однос *коњ* — *нива* у тетовском говору (СТТГ 1, 238), затим *н' < њ* у Пологу (САМПол, 291); уп. и са БАГД, 114–115; ВБПГ, 344, 348, 353. У ЗПМ говорима њ се добро чува у дримколско-голобрдском (ВБДГ, 89) и вратничком говору (ВБПГ, 348); уп. и са ФО — (Лазарополе), 633, (Вруток), 641, 643.

647 У српским метохијским говорима дошло је до делимичне депалатализације њ > *н'*. Ово је захватило призренски градски говор (РСПГ, 415–419) и околне говоре Подрима и Призренског Подгора (према мом материјалу). У призренском градском говору уочена је и фонолошка неутрализација са *н*: *негоф* (РСПГ, 415–416). Појава се констатује и за зону Пећ — Ђаковица (ИПИО 2, 103; ИПДцј, 117; СМИСМ, 62; СМЂГ, 66–67; БДГСр, 110–111).

271. Делимично губљење палаталности и дефонологизација њ у словенским говорима уз територију албанског језика, или на територији на којој су они измешани, упућује на утицај овог језика на словенске.⁶⁴⁸ Подстицај је могао доћи и из турског језика, како у босанско-херцеговачким говорима⁶⁴⁹, тако и у западномакедонско-метохијској зони, пошто систем турског језика нема фонолошки пар чије је маркирано обележје палаталност — непалаталност.⁶⁵⁰

272. Судбина *њ* у ГГ, па и северније од Горе, не може се посматрати изван судбине овога гласа у већини македонских говора.⁶⁵¹ Територијални распоред присутности алофона *њ* (*њ* — *н*) или његовог неутралисања сугерише правце утицаја — у највишим горанским селима, која су територијално најближа ЗПМ говорима, основна вредност је *н*, а није непозната ни дефонологизација; у најнижим селима чува се предњонепчани глас *њ*, *н* је ретко, није потврђена фонолошка неутрализација са *н*.

648 ПИИСхј, 136.

649 ММамост, 56; ВЈМост, 93; ИПИО 2, 103; РСПГ, 419.

650 СЛПГ, 54–62.

651 РСПГ, 419; в. овде наведену литературу.

Нигде у Гори фонема њ није доследно изједначена са *н*. Примери са *н* < њ бележени су претежно од млађих Горана (в. т. 1119), и то најчешће у местима у којима је *н'* основни алофон. У говору старијих Горана необично је *н* < њ.

Материјал којим располажем не потврђује податак⁶⁵² да се у неким горанским селима њ уопште не јавља. Исти аутор у опису фонолошког система горанског села Млике⁶⁵³ наводи да је у говору Мличана редовно *нива*, *него*. У овом месту, како говори мој материјал, основна вредност је њ, *н'* је ретко, а није потврђено *н* од њ. У опису иселјеничког говора Урвича и Јеловјана Б. Видоески⁶⁵⁴ констатује да њ у овом говору има знатно ширу употребу него у полошким говорима. У говору нижих горанских села њ се чува у оном обиму у коме се овај глас чува у Урвичу и Јеловјану. Иако Дебар није у непосредном суседству са овим делом Горе, стабилност њ у говору овога краја⁶⁵⁵, са којим су Горани могли имати контакте, могла је утицати на судбину њ.

Стабилност њ у урвичко-јеловјанском говору сведочи да је депалатализација њ у ГГ новија појава, не старија од XIX века, пошто је становништво ових полошких села из оног дела Горе (в. т. 20) у коме данас доминира алофон *н'*, а има и потврда са *н*.

273. Без обзира на порекло, њ се понаша исто, што упућује на то да депалатализације није било пре новог јотовања.

По стабилности иницијалног њ пред предњим вокалима, ГГ се удаљава од гостиварског горњополошког говора⁶⁵⁶, а приближава доњополошком вратничком.⁶⁵⁷ Чување њ је особина која карактерише шарпланинско или полошко изоглосно огњиште.⁶⁵⁸

У ГГ њ је различитог порекла — резултат различитих јотовања, асимилација у гласовним групама *н + и*, *е* (*њекња*, *жéњила*) или је аналошко (*камењ*, *рамења*).

У делу лексема њ је неутралисано двофонемском секвенцом *јн* (*којн*) (в. т. 357).

П о т в р д е:

а) Њ:

Ке *ња*, се *жњело*, *овдешњи*, не-им-даље *њим*, *пrikaжње*, *њиве*, *њéјзина* Љу, *пандивéкошње*, *пrikaжња*, сом *жњела*, *ланешња*, *скујиња*, *вогóдишње*, *коњи*, *довња-њива*, *ња*, пред *него*, *óгињ*, *óгњишће*, *викање* Рад, *óгњица* („болест; вруница“), од *него*, на *него*, натуарила *коња*, на *њиве*, *негово*, па *смíјење*, *скујиња*, *напрешњо* има, *играње* Мл, *кошишање* („кестење“), на поткуаного *ко-*

⁶⁵² ВБГГ, 47.

⁶⁵³ ВБМл, 134.

⁶⁵⁴ ВБУЈ, 25.

⁶⁵⁵ ВБИслМ, 30.

⁶⁵⁶ ВБПГ, 353

⁶⁵⁷ Исто, 348.

⁶⁵⁸ ВБМДиј, 98.

ња, со њиџ, отец његоф, со коња Др, њине шо се, њиве, жњеме, сѣгашиње дѣца ка најрешње нѣ-биље, огињ, књиџа („писмо; папир“), дѣњ, ња, њему, њѣјси, њѣго, на њивица, кућа му била во Сѣњак (топ.; део села; раније су на овом месту биле ливаде) Рап, камене, шрње, новожења ильиза, на њиве, со коњи нѣси, по њего, от коња, викање, годиишиње мланесте Крс, њим гим, Бурењ (: Бурђевдењ), од-њего, ће мењујеме, со њего, со ња, некња ѡжњевала Ле, њива, јагње, се прѡгњела⁶⁵⁹ („пробила се“), новожења, со ња, њѣјси, задњи сáхат, њему му, њива, коњ, зборѣње, мамене („лагање“) Ку, двѣ-и-по карљице њива, на фурња, пүсте бѡгиње, мучење, коњ Ба, вогѡдишњо сѣно, дѡвњо мáало, сѡгѡдишње, кѣде је дѡвњо, кѣде је дѡвња Врáníшта, чури огењ, некња, њиве, дѡвњѣше свѣ Вр, гѡдишњо, сѣгашињо, сирѡишиња нѣма, на косење, на брање, коњи, огињ, жњѣиѡ, бүүишиѣ Ди, со коња, дѣњ, огињ, огињѡиѡ, со коњи Ор, погѡлѣма њива Крс, ймам зѣмња во Њивииѣ, Гѡрња рүдина, Гѡрња рудиница, Дѡвња рүдина (топ.) Крс.

б) Н' (< њ):

Ће жн'еме, н'иве, н'а, и н'их, кн'иџе, гѡрн'о, дѡвн'о, го зѣл'е н'ѣго Бр, прѣд-н'а, н'игно, н'инујѣиѡ, н'егѡвојзи, н'егови-жени, шенећин'аѡа, чѣтири кѡн'и, чѣтири шенећин'а, со кѡн'и, сме жн'ѣл'е, ка се крн'и дѣн, годиишн'иџе мланесте Ре, на н'их, н'ѣму, прѡсен'е, шѣл'ин'а, кѡн'а ймаме, ѡран'е, н'иваѡа, јесѣн'-вакат, се ѡѡсн'ује, н'а га посин'ија, кѡн'им, шѡгаши'е, сѣгаши'е Ор, н'ѣгово, маѡи н'ѣгова, от-пѡт-н'его, ѡгин'ѡиѡ Ди, мамен'е, рабѡшан'е, маѡи н'ина, во н'ѣго, јагн'е, н'ино је, сирѡиши'а, сирѡиши'ем да дáде, во н'ѣго Кру, йѣшл'ин'а, јагн'е, н'ихно, син н'ѣгоф, н'ива, на н'ѣго, кѡн'у, ће фáтим бѡгин'е, бѡгин'е фáтил'е, за кажүван'е, за забраван'е, л'ѣшн'ѡ-време, се пүштиф кѡн', жн'ѣла, жн'ѣм јá Ба, жѣлан'е, каран'е, н'ихна, шрн'е, н'ива, кн'иџиџа, клáин'е, сирен'е, ѡгн'ишиѣ ймало, јагн'е, ѡвдешн'о, кѡјн'и, н'а га Вр, јагн'е, н'ѣјси, со н'а, некн'а, сирен'џе, над н'а, нѣ-жн'е, врсујен'е снѡпој Ле, биље јене скүүин'а Рап, во н'ива Др, кѡн', најрешен' жівѡт Рад, срдн'ујѣиѡ, да го зѣме н'ѣго, н'им, со н'и, пүштил'е кѡн'а, ѡгн'ило („иструлело“), жн'ѣм, жн'ѣла, н'ивиче, н'ива, н'ѣго Гл, го најде во Црѣшин'иџа (топ.) Гл, во Црѣшин'ин-доф (топ.) Кру.

в) Н (< њ):

На кѡна, обл'ѣчене („облачење; одећа“), нигни, јагње, кѡјн, дѡвно, нива била матѣрина, нѣго, па јѣно виѡкане, новѡжѣна Гл, нѣјзино, вѡзѣне, ѡфца ѡбјáгнеѡа, на нива, ѡране со кѡни, кѡјна, смйјѣне Вр, кѡн, нива, нѣго Ба, сирѣне за йрѡдáване, со кѡна, йл'ѣвна, кнйџа ми нáписа, нѣје ѡвдешна, гѡл'еме камене Кру, кѡсене, кѡране (: кѡран; „жорѣње“) Ор, новѡжѣни, үгншиѣ („огњиште“), свѣ гнйде по нáс, камене, кѡна күүиф, во йл'ѣвна, за нá, за нѣго, шүүжѣне во Приздрен Ре, нѣму му, ни ййјѣне ни йгране, нйх ѣи, нѣга га, кѡшйане, кнйџишиѣ, сирѣне, ѡћен Бр.

г) О шрнје Ре в. т. 323.

О бродском облику шрнје в. т. 439.

⁶⁵⁹ гњ < гн (СПЕРеч 1, 578 „gnjesti“).

д) О -њ у *дењ* и *јесењ* и лексемама мотивисаним њима в. т. 338: *Ђурђевдењ* је Мл, *Ђурђовдењ* Рап, *дењ* Крс Рап Мл, *Ђурењ*, *дењ*, *дењеска* Рад Ле; *јесењ* Ди Мл Рап Крс Др Рад; *јесен'*, *ден'* Ди Ре Кру Љу Ба Ди.

НЕЕТИМОЛОШКО Њ

274. За настанак неетимолошког њ пресудни су морфолошки и гласовни узроци.

А. Белић⁶⁶⁰ помиње овакво њ у П-Т говорима, сматрајући да на његову појаву утиче позиција *к, г + н*, а да су вокали *и, е* без значаја за прелазак *н* у њ. Примери који се наводе, међутим, имају *и* и *е* иза њ, па се не може искључити ни асимилативни утицај предњих вокала.

Позиционог умекшавања *н* има у српским говорима око ГГ.⁶⁶¹

Њ/н' < н + и, е:

Ја сом била *цењетиџа*⁶⁶², *њекња*, *рањила*, сом се *цењила* Мл, *рањетиџ* биф, се *ожењиф* Ку, *њекња*, *жењетиџ*, *рањетиџого*, биф *кањетиџ*, во *Камењиштиџе* (топ.; торови за овце) Рад, *Гумњиштиџа* (топ.), *гњила* („глина“, в. т. 3536), ка се *жењиф*, *дрењина*⁶⁶³, *црвењикава*, *зељењикаво* (и *црвеникаво*, *зељеникаво*), *црвењило* Крс, сом *жењила*, она *жењила*, *рањим* оџце, ће гим се *испрόμεњетиџ*, да се *испрόμεњим* Ле, ће *ињегъеме*, *гњездало* Рап, матере да му га *гоњиме* Ор, *гњила*, на *Равњиштиџе* (топ.), *јеного* *рањил'е*, *сањице* Др, сом *ожењила* Ба, на *Равњиштиџа* (топ.) Ку, *пола* *Равњиштиџина* (топ.; њива на заравни) Љу, *све* *њиње* шо *биље* Рад, *њиње-деца* Др;

*н'е*⁶⁶⁴, *н'ема*, *сн'ек*, *сн'егој*, *н'икој*, *н'ећем*, *н'екакоф*, *н'е* *уздрива* Рад, се *жен'иф*, *н'е*, *н'ема* Гл, *н'а* га *посин'ија*, и ме *посин'ил'е*, *посин'етиџ*, *н'ема* *још* Ор, *ојосн'ела*, *избун'етиџа* Ди, *н'е-знам*, *н'е* — *н'ема*, *илан'ина* Крс, *Н'емци* не *тепал'е*, ми се *ожен'иф*, *гн'ездо*, *н'е*, *н'ема* Др, сме *бил'е* *чел'ећн'е*, *сн'ек* *панаф*, *н'ећетиџ* Бр, *н'екој* *динар*, *ран'етиџ* биф Ба, беше *сн'ек* Кру, *н'е-збори*, и да *н'ема* *гүједа* да *пасет* во *Црн'ило* (топ.; ливада), па ће донесеме *гн'ила* од *Гн'ил'иштиџе* (топ.; место где мештани копају глину) Вр, сега се *жен'иши* Рап, *илан'ина*, *н'икој*, *н'екуа*, не ће го *жен'иши*, *гн'ездо* Вр, *ран'и* *две-краве* Ле, *н'е* Ку.

275. Изван позиције *н + и, е* неетимолошко *њ/н'* јавља се у резултату аналошких процеса у финалном слогу.⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ БАДИЈС, 220–224.

⁶⁶¹ ПМГСЖ, 115–116; МлРСГ, 29; БДГСр, 111; БДДИ, 50, 53; РСПГ, 418.

⁶⁶² Облике типа *жењетиџ* у урвичко-јеловјанском говору Б. Видоески (ВБУЈ, 25) објашњава јотовашем групе *нј > њ*.

⁶⁶³ У примеру *њ* може бити траг аналогije према збирној именици *дрење*, које сада нема у говору, ако није резултат асимилације у групи *-ни-*.

⁶⁶⁴ У одричној речци *не н-* се делимично умекшава када је речца емфатички истакнута. Уочено је да је палаталност у *н'е*, *н'ема*, *н'икој* мања него у *ран'етиџ*, *сн'ек*.

⁶⁶⁵ ПМГСЖ, 135; МлРСГ, 29; ВБПГ, 348; ВБСелЕ, 13; СТГГ 1, 238; ЈДТГ, 75.

а) П р е м а з б и р н о ј м н о ж и н и:

Пламењ, кућа со *камењ*, *корењ*, *кórњи*, два *кórња*, *грумењ*, *йрстјењ* Рад, *корењ*, *кórњои*, *пóљај йламењ*, со *камењ*, а бeше на *Кремењ* (топ.; кршевит предео) Крс, *йламењ*, *корењ*, *йрстјењ* ми даде Др, *йсеко два јасења* (< *aseпъ), *јасењи* Рап, сме *сeкље* во *Јасењ* (топ.; шума) Рад, дади ги *йрстјењ*, ни донеси *камењ* Ба, по *кórњои* Мл, два-*камња*, *йламња*, Мргóф-*камењ* (топ.) Ку;

пóгол'ем *јасен'* Ба, Вел'йк-*камен'*, Орлóф-*камен'*, Радóф-*камен'* (топ.) Кру, Млáјнестин *камен'* (топ.) Ку.⁶⁶⁶

б) П р е м а н а с т а в ц и м а з а м н о ж и н у -иња:

Млóзиња Др Рад Љу Ку Мл, над *Гúмен'а* (топ.; раван у селу) ЗлПо, сме вршилие на *Гúмења* (топ.; сеоско гувно) Љу, *Гúмења*, *Гúмењца* (топ.; гувна) Рап, *имења*, *рамења* Др Рад Љу Ку Мл Рап Ба (в. т. 549).

в) У муслиманским именима преузетим посредством турског језика финално турско *л* замењено је палаталним *љ* (*Зéјниљ*, *Адиљ*, *Фáдиљ*). Аналогијом је финално *н* замењено палаталним *њ* у *Усењ* Крс Рап Др Рад Љу, ако није прогресивно јотовање у групи *јн* (< тур. *Húseyн*; ШАТур, 337).

г) Именица *брашњо/брашн'о*⁶⁶⁷ најчешће гласи овако (в. т. 428).

д) У *брéжњо/брéжн'о* Рап Крс Ба Др Мл, *брéжн'е* (: *брéжне*; „стрме“) н'йве Љу, *њ* може бити аналошко према придевима изведеним суфиксом *-ји* (*дéнешњи/дéнешењ*), али и резултат асимилације у групи *-жн-*.

ђ) У *кóњшија*⁶⁶⁸ Рап Крс дошло је до асимилације *н* према *ш* (уп. тур. *копш*).

е) У неким лексемама група *мј* замењена је групом *мњ* (в. т. 410): *зéмња*, *зéмњишије*, *црејња*⁶⁶⁹ („земљани суд за печење хлеба“), *црејња́рица* Рап Крс Др Рад Ле Љу Ку, *зéмн'а*, *зéмн'ишије*, *зéмн'ено*, *црејн'а* Ор Вр Ди Ба Кру Ре.

ж) О групама *јњ/јн'/јн* < *њ* в. т. 357.

з) У топ. *Рáвењ* Ку, пáсет на *Рáвен'* (равна ледина) Гл, *Л'éви рáвен'* (пашњак, раван) Кру⁶⁷⁰, *Рáвен'* (пашњак, раван предео) Бр, сéно от *Рáвењ* Рап — *њ* је могло настати аналошки према *Рáвњишије*. Није много вероватно јотовање придевским суфиксом *-ј* пошто у основи топонима није апелатив који означава живо, а и значење не указује на лично име.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ А. Цоговић бележи само *камен'* (ЦАОГ, 57, 65–66, 74–75, 81, 86, 91, 100, 105, 110, 116, 121, 127, 132, 137, 142, 149–150, 158).

⁶⁶⁷ ПМГСЖ, 52, 114, 116 итд.; МлРСГ, 29; РСПГ, 359, 364, 376, итд.; СРЛГ, 182.

⁶⁶⁸ РСПГ, 436; ВБПГ, 348; ЕГРеч 1, 310.

⁶⁶⁹ Уп. са *цреј'уља* у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 2, 424). У основи горанског облика је *цреј'+ја*, а могуће је и грађење суфиксом *-ња*.

⁶⁷⁰ ЦАОГ, 107.

⁶⁷¹ СПЕР 1, 741 „ј“.

ЛАТЕРАЛИ

276. Систем латерала у ГГ различито је описан у досадашњим радовима. Ово се односи како на судбину *л* (+ *и*, *е*), тако и на физичка својства *љ*.

ГЛАС *Л*277. *Л* + *а*, *о*, *у*, сугласник

У позицији *л* + *а*, *о*, *у*, сугласник горанско *л* слично је сретечком⁶⁷² — врх језика додирује горњи део горњих предњих зуба, и нешто је веларније од *л* у стандардном српском језику.⁶⁷³ Није потврђено веларно *л*, какво се констатује у неким црногорским и македонским говорима.⁶⁷⁴

278. У позицији *л* + *и*, *е* — *л* се умекшава у различитом степену. У неким местима, и у неких говорника, реализује се као алвеоларно палатално *л'*, у неким селима и неким гласовним групама *л* је у овој позицији изједначено са *љ*.

Прелаз *л* у *љ/л'* условљен је изразитим асимилативним деловањем вокала предњег реда на сугласнике.⁶⁷⁵

Распоред македонских и српских говора у којима је неутралисана опозиција *л* и *љ* испред палаталних вокала упућује на албански утицај⁶⁷⁶, а има аутора који особину објашњавају арумунском фонетиком.⁶⁷⁷ На ГГ оба су утицаја могућа, пошто је у окружењу било и Влаха и Албанаца (в. т. 10, 18, 29, 32).

а) *Л* + *и*:

Пѣтљи закука^{ха}, *орљи*, *коџљи*, *љивадиче* Рап, *љивађе*, те *мољим*, на *јуљица* („улица“) Крс, во *Бѣлиграјџ*, да не *уџаљи* Љу, не-г^о-*џоља*, на *љице*, *љично* Рад, му *вѣљим*, га *љџе* Др, на *љице*, се *љџга* Ку, свѣм *Мљичаним*, *Рестѣљичану* Мл, *љивађе*, да *љи* дошоф *Ле*, *Рестѣљича*, да не *сѣ-џаљи*, аљи они *стрѣмљиве* бѣље, ми *вѣљи* Вр, *свѣљичаље* („свлачили“) Ба, ис *коџљиче*, *љиваде* Ди, *маљичкаво* дѣјче Кру, *некољџина*, *мољим*, *коџљџића* зѣф, *сѣољича* Ре;

џѣтљина не *кукаље*, душа *џџиза* Вр, *љивада*, по *љивађе*, те *мољим*, *џџи*, *љџе* Бр, *мџи* брѣте, *сѣољича*, *љџе*, *Рестѣљичанину* Ба, на *љџе*, *Рестѣљича* Ку, во *Мљџе*, ве *мољим* Мл, *коџљиче* Ле, *Рестѣљичани*, го *џџџи*

⁶⁷² „У овом говору не постоји *л* високо, веларно, а ни *л'* полумекко, као у неким говорима чији су представници узели учешћа у композицији говора Сртечке Жупе; то су нормални гласови *л* и *љ*“ (ПМГСЖ, 22).

⁶⁷³ СМССрп, 1, 76.

⁶⁷⁴ БАГД, 48.

⁶⁷⁵ Особина је захватила говоре средње зоне Балканског полуострва: БАДИЈС, 190, 220–222; РСПГ, 412–414; ФО, 583, 633, 641, 650, 672; ПМГЈ, 20; АР-СВАБ, 301; ПМГСЖ, 113; СМБГ, 66–67; БДГСр, 110–111; ЋДГБ, 49; ПАСДиј, 51; ИПДиј, 117; ПеМСкЈ, 102; ЊЈГЛ, 48 (љ < л + и, е, ретко); ВЛМД, 157, 161; СТТГ 1, 237; ВВДГ, 75; ВБЛГ, 25; ВБМДиј, 88; ВБСелЕ, 14; ВБПГ, 351; ВБСМГ 1, 18–20; ВБМК, 39; БАГД, 47; КБМЛ, 28.

⁶⁷⁶ ИПДиј, 161–162; БАМС, 172–173; ПИИСхј, 135; СМЦГ, 44; БДНСгов, 56; ВЛМД, 159 (в. на овом месту наведену литературу).

⁶⁷⁷ ПМГЈ, 21.

Ор, во *Вл'ице*, *рест'ел'ички* Ба, *л'исица*, *л'исичин* брат, ми *вел'и* Ди, *Л'ија*, *Сел'ишија* (топ.) Љу, н'иџа *л'и*, *л'ивада-л'и*, да виђет *ал'и* је способен *ал'и* неје Ре, *ш'ерл'ици*, не *одбул'и*, му *вел'им* Бр.

Из речце *л'и*, затим везника *ил'и/ел'и* најчешће испада *-и*. Траг овог самогласника је у меком латералу (в. т. 214а): *ел* (: *ел'и*) каљаво *ел* гнүсно („прља-во“), *ал* (: *да л'и*) му рекоф Ку, *да љ* (: *л'и*) се офце *ил* (: *ил'и*) камење Крс, *да љ* на офце Ре, *не љ* беше Кру, *не љ* ти реко Вр, па *да љ* може Ор.

б) *Л + е*

Сме *биље* Бр, *идаље*, *јељени*, *јељенитому*, *уијеијаље*, сме *имаље*, *вљеэла*, *вљеџи*, *љеца*, *љеф* (< *леви*), се *љеџиф* Ре, *зељенило*, га *љедал'е*⁶⁷⁸ Кру, во *јрољећ*, сме *шеџаље*, сме *јасље*, *јошекле* воде, *јосље* Ба, *јосље* го зела, *биље* Вр, *носале* сено, сме *биље* Ле, сме *обљекл'е*, сме *сакала*, *дошље*, се *собраље*, се *сибобољеф*, *надље* *ошље*, за *љеџина* Мл, *слегоф*, го *љеџиф*, *гледај* Ку, *јрољећ*, ни *дошље* Рад, сме *идаље*, *тамо* *сијаље*, *раб'иџаље*, *имаље*, *имаље* *имање*, *калабалек* *биље* Љу, *љебец* немало, *јене* *рекле*, *јушишље* *шеље* Крс, не *онесље*, сме *јрејејраље*, *јљеџња* Рап;

го *уијејрал'е* Крс, сме *бидуал'е*, сме *јреминуал'е*, сме *живуал'е* Љу, *л'еј*, *јосл'е*, *л'еја*, *зимал'е* Др, сме се *јрибрал'е*, *уијејал'е* Мл, сме *орал'е*, *сијал'е*, *вршил'е* Ле, *мл'еџе*, *л'ек* („мало“), *јушишил'е*, *раб'иџал'е* Ба, во *Л'еска* (топ.) Љу, *глеам* (: *гледам*), *собрал'е*, сме *имал'е*, сме *идал'е*, *жујрил'е* Ди, *л'егало*, *л'ејојна*, не-се-*гледа*, *јушујал'е*, сме *учинил'е* Гл, *џијел'е*, *вијал'е*, *сил'ен*, *гол'ема* Ре, *јошурчуал'е*, *зел'е*, *обл'ечено*, се *модерлеисало* („постало модерно“), *зел'ено*, *л'евичар*, *л'еса*, *надл'е* Бр.

Примере в. и у т. 839, 844б.

279. По подацима Б. Видоеског горански исељенички говор Урвича и Јеловјана не познаје палатализацију *л* у овој позицији. „Овој факт упатува на закључок дека палатализацијата на /Л/ во споменатата фонетска позиција во горанските села се извршила по миграцијата на жителите во Урвич и Јеловјане од старите огништа.“⁶⁷⁹ Доследност појаве и компактност македонско-српске територије са умекшавањем *л* у наведеној позицији претпоставља да је *љ/л'* (< *л + и, е*) у овим говорима старије од краја XVIII и почетка XIX века. Доследно елиминисање група *ле*, *ли* из ГГ у новије време претпостављало би знатнији број усељеника са таквим ограничењем у дистрибуцији гласовних група, а обимнијег усељавања у Гору у новије време није било.

280. Мој материјал потврђује опис *љ/л'* Б. Видоеског у ГГ: „Во северозападните говори на правецот Гора — Вратница (во Полог) — Скопска Црна Гора пред предните вокали /и, е/ сонантот /л/ се изговара со нагласена мекост како

⁶⁷⁸ Када се у речи у суседним слоговима нађу две групе *ле*, обично, ако се латерал потуно палатализује, то чини *л* из првог слога у низу а *л* из другог има вредност *л'*. Ово је својеврсна дисимилација по палаталности. Исто и у: Сме га *издејвил'е*, *јл'еџње* Рап.

⁶⁷⁹ ВБИСЛМ, 14.

фон близок со српското штокавско /љ/.⁶⁸⁰ И у другим радовима⁶⁸¹ Б. Видоески уочава позиционо *л'*, дајући му статус алофона *л*.⁶⁸²

У ГГ функционише двочлани систем латерала (*л — њ/л'*) са палаталном јединицом која у себе укључује алофоне различите палаталности. Дистрибуција алофона *њ/л'* није условљена пореклом, на шта указују примери са *њ/л'* од етимолошког *њ*, и бројне потврде са *њ/л'* из група *ли*, *ле*. У овом раду се, стога, сматра да се у групи са предњим вокалом *л* изједначило са фонемом *њ*.

Љ/л' у ГГ мекше је од *њ/л'* у највећем делу македонских говора, па и српских јужнометохијских⁶⁸³, у којима се, и поред варирања у изговору *љ* (< *њ*, *л* + *и*, *е*) стабилизује двочлани систем латерала: *л — л'*.

Л НА КРАЈУ СЛОГА

281. У дистрибуцији *л* у ГГ постоје ограничења: не може се јавити испред предњих вокала (в. т. 278–280); осим у ретким изузецима, нема га на крају слога. На почетку и у средини речи, ако не затвара слог, опстаје.

Л на почетку и средини речи (када није на крају слога):

Лóзје, *лóј* Ре, *лáкоч*, *лáдно* Гл, *лáстóјца* Мл, *лáшка* Ди, *лáстóицáм* Бр; *и́лóш*, *и́гла*, *смóла*, *глáва* Бр Ди Ба Др Мл Рад Крс, *клóйче*, *клóйчика*, *огн'ило* Бр, *слáнá-вoдa*, *и́лáдно* Рад, *и́лáмењ*, *и́лáмњoи* Ба, *óглаф*, *вiдeлa* Др, *бáчило*, *и́рло*, *бáчiлари* ЗлПо, *и́ишћи* *и́ело* Кру.

282. После декомпоновања *л* у секвенцу *ал*, латерал из новостворене групе нашао се на крају слога (в. т. 162–164) и дао *љ* (> *в*).

На крају слога *-л* је дало *-љ* (у кратко, са вокалом испред гради дифтоншку секвенцу) само у Бр.⁶⁸⁴ У осталим местима, укључујући и горанска насеља у Албанији и Македонији, на месту овога гласа је *-в* (в. к. 16).

а) Н а к р а ј у р е ч и

Л > *в*:

Пéйеф, *кóшеф*, *вóф*, *бéф* (< *бел*), *цéв-ден*, *вéсеф*, *и́рчаф* Ре, *óравф*, *си́јавф*, *óткуп* *дáвaвф* Кру, *и́ејеф* се фрл'а, *и́рчиф*, *и́анаф* от *кóјна*, *цéв-живот* Гл, ме *вi-каф*, *и́маф*, *и́ејеф* ЗлПо, *каф*, *и́рчаф*, *и́анаф*, *зи́даф* Др, *цéвф* *вéк*, ни *óраф*, ни *си́јаф* Ку, *óца* *и́мавф*, се *вiкавф*, *вiдеф*, *цéв-ден*, *дéбеф* Вр, *кóшеф*, *вóф*, *рéкоф* Ор, *би́ф*, *кри́ф*, се *вiкаф*, беше *óшоф*, *мóљаф*, *дóшоф*, *áкал* *и́мавф*, *пáре* *нéмавф*,

⁶⁸⁰ ВБМК, 39.

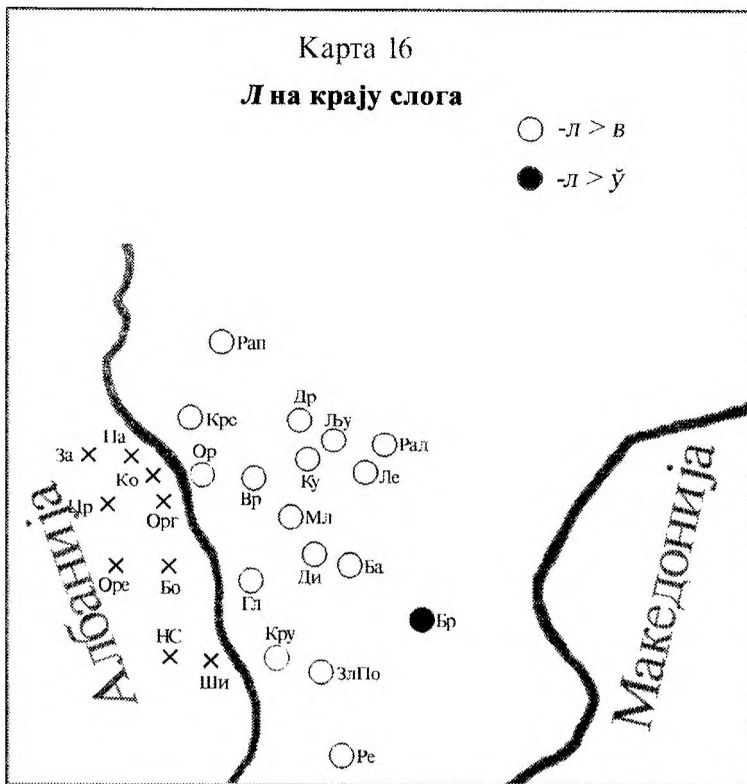
⁶⁸¹ ВБМл, 134; ВБГГ, 52; ВБИслМ, 13.

⁶⁸² „Во горанскиот /Л/ пред предните согласки се реализира како палатален фон, сп. *мол'и*, *се сел'и*, *сл'ива*, *иш'е*, *јасл'е*, па тако имаме цела редница алофони условени од фонетското опкружување: *бец* (*беф*) — *бела* — *бел'и*“ (ВБИслМ, 13).

⁶⁸³ РСПГ, 412–414.

⁶⁸⁴ Овако се понаша *л* које затвара слог у тетовском говору (ПМПКо, 308; СТТГ 1, 229).

викаф по пѣнцири, *наџрајф* *каф*⁶⁸⁵, *Паџин-доф* (топ.) Рап, им *рековф*, зѣл'е *џеџеф*, ге *фаџиџ* ноћ, тџе *џивф* Крс, во три-и-џовф, *немаф*, *џеџеф* Ба, Кр-стџов-доф, Црешн'ин-доф (топ.) Кру, а си се *џријаф*, сом *сиџф* Ди, *наџрајф* кџ-ћа, *воф* га *џџеџаф* Ле, *викаф* на гџсти Мл, *здрџф*⁶⁸⁶ кџломбоћ Ре Кру, во Марин-доф (топ.) Ба, *меф* (< *мел*; „мекан, растресит терен“) Рад, кџде је Довн'и-меф Рад, *Меф*, Довн'и-меф, Пџд-меф Рад.⁶⁸⁷

У речи *жаф* Гл л је дало в само у Гл. У осталим местима је *жаљ* (в. т. 337). Могуће је да је *жаф* лексичка позајмица из сретечког⁶⁸⁸ и сиринићког говора.⁶⁸⁹

Л > љ:

Кџшеу, *џеџеу*, *воу*, *сџџоу*, *беу*, *весеу*, *дебеу*, дивји *џреу*, *џиу* раћија, *џшоу*, *рекоу* Бр. Примере в. и у т. 882.

⁶⁸⁵ У неким местима је л у овој речи (СПЕРеч 2, 37–38 „као“) сачувано или, можда, реконструисано преко турског *kal* (ШАТур, 385; „*obara, rastvor u lončarstvu*“).

⁶⁸⁶ У мом материјалу нема потврде *здрел* (уп. са ВБИСЛМ, 11).

⁶⁸⁷ ЦАОГ, 143.

⁶⁸⁸ ПМГСЖ, 46, 81, 173 (*жав*).

⁶⁸⁹ МЛРСГ, 33 (*жаин*).

б) *Л* које затвара слог у унутрашњости речи

Л > *љ/w/v*:

Поноуник (< *йонеделик*), *коуче*, *йоуноћ*, *сеуче* (< *селче*), *сеући*, *сйеуна*, *криуче*, *риуче* (< *рилче*), *доуно* махало, *доуне* гробишта, *Тојоуник*⁶⁹⁰ (< *Тојолник*; топ.; место са неколико топола), *цедаука* (< *цедалка*) Бр;

на *доуно* Рап, *сйеуна* крава Др, *шйеучиња* Вр, *сеуске* се Рад, *йонеделик* Ди;

сефске гүједа, *сефце*, *рифце*, *масофце* (< *масолце* < *маслоце*; в. т. 353к), *огледафце* (< *огледалце*), на *йовноћ* Ре, *сйеуна* крава, *равник* Кру, *крифце*, *сефце*, *кофце*, *огл'ијафце* (< *огледалце*), *рифце*, *грфце*, кравава је *сйеуна*, ми си *бовникава*, на *Вофкоуца* (топ.) Гл, *доуно* путиште, *йовноћ*, *сефске-офце* ЗлПо, *боуно* је, *йонеделик*, *доуно* л'иваје, до *йовноћ* Ба, *боуни* б'л'е, *шйеучиња*, *доуно*, *сйеуна* Мл, *йонеделик*, си *боуна*, *доуна* Вр'аништа, *доуно* све Вр, *боунаша*, *йовноћ*, со *равници* Ор, *боуна-ти-сом* Ле, *йонеделици*, *боуне* се деца, *доуно* је Рад, *боуноји*, *сйеуноји* Љу, *сефце*, на *равник*, *боуно*, *йовноћ*, *доуно* Др, *йисйафшиина* (< *йисйалишина*; „лепота“), *шйеучињам*, *йонеделик*, *боуне* се, на *доуна-дуна* Рап, *доуна* јапија, *йонеделик*, дошле до *Цријавница* (топ.; њиве и пашњаци) Крс, *доуно-њиве*, *доуна* рудина Крс.

У *сйен* („силан“) Гл *в* је аналошко према *сйна* (< *силна*).

283. У турцизмима се *л* на крају слога замењује са *љ/л'* или чува, а у мањем броју примера и ова лексика је захваћена променом *л* у *љ/w/v*:

Сйамбоф сом га шетаф Гл, *Сйамбоф* Др Ку Рап Крс Мл, *сйамбофско* Др, *алаф* да ти се Ди, *алаф* да ти је Др, *алаф* Ре Кру, *шаувари*, *аува* Бр.

У овим примерима обичнији су облици са сачуваним *л*: *имаше* во *Сйамбол* Рад, *сйамболски* Гл, *алал* ви било Ку, *напрај* *аува* Мл, *шалвари* Ре Др Ба Вр.

284. Н е и з м е њ е н о *л* н а к р а ј у с л о г а

а) П о з а ј м љ е н и ц е :

Телал вика, *амал*, *алка*, *кавал*, по *калдрма* Бр, *амал* носи, *игбал*, *маршал*, *халка* на врата Гл, *аува*, *малйер*, на *асйал* ЗлПо, *бокал*, *калдрма*, *халал*, *белки*, *кавал* Ба, по *калдрма*, *асйал*, *генерал* Вр, *сйамболска*, *ишчепила* *шалвари* Ор, *кавал* Ре, прет *оушел* (и *оушељ*) Др, *колсузи* Ди, *Зјнил* (и *Зјниљ*) Ба.

Неизмењено *л* у новијим позајмљеницама говори да је процес преласка *л* у *љ/w/v* у овој позицији већ био завршен у време контакта са турским језиком и да овај језик није могао утицати на заустављање иновације.

б) Р е ч и с л о в е н с к о г п о р е к л а

У малом броју речи словенског порекла *л* на крају слога није захваћено деконсонантизацијом:

Силна Др Ди Ба Љу Крс, ка беше *силна* Вр, *силна* ка никој Гл, *силне* волои Бр, *грлце*, *крилце* Ба Вр Ор, *рилце* Др, за *грлце* Ба, се скрпило *крилце* Рад.

⁶⁹⁰ ЦАОГ, 71.

У наведеним примерима *-л* је подупрто парадигмом (*грл-о, -у, -а; крил-о, -у, -а; рил-о, -у, -а; сил-ен*).

Присутност облика *риџце, грџце, криџце* Гл Ре Кру у вишим, а облика са сачуваним *л* у нижим, може бити траг веће стабилности *-л* на крају слога у унутрашњости речи у нижим селима. У овом смислу је интересно стање у шарском сиринићком говору, у коме *л* у унутрашњости речи често остаје неизмењено, а на крају речи се скоро редовно мења.⁶⁹¹ Сиринићкој ситуацији слично је стање у јужнометохијским српским говорима око Призрена (према мом материјалу) — *сѣлски, сѣлсна, дѣлба*.

Изнето објашњење потврђује бродски говор, у коме је *криџче, риџче*, са деминутивним суфиксом *-че* (према *грџце, риџце* у нижим селима).

У *криџце* Др Љу Рад, *Дбљци* (топ.; мање увале са шумом) Рап, во Камењ-долџче (топ.; кршевита увала) Крс — *л* је дало *љ* асимилацијом према *ц*.

Асимилације има и у групи *-лк-* (> *љк*) у *Кобиљкина вода* (топ.; извор) Крс.⁶⁹²

О СУДБИНИ *л* НА КРАЈУ СЛОГА

285. На крају слога *л* је имало у јужнословенским говорима две различите развојне тенденције — у једнима се деконсонантизовало дајући различите вредности (*о, љ, в*), у другима је сачувало своју фонолошку вредност. ГГ припада првој групи.

Иновација *љ/в* (< *л* на крају слога) захватила је шарпланински предео српског и македонског језичког подручја⁶⁹³, али и шире.⁶⁹⁴

286. М. Павловић⁶⁹⁵ узрок промени *л* у нове вредности види у померању артикулације *л*, које постаје „тврдо“, „високо“, па за последицу има већи степен лабијализације и пасивизацију језика у артикулацији, што изазива изразиту лабијалну артикулацију гласа, који се реализује као фон⁶⁹⁶ близак неслоготворном *љ*, које са претходним вокалом гради дифтоншку секвенцу. Неслоготворна компонента се у неким говорима вокализацијом развија у вокал, у другима се затварањем (преко *в*) консонантизује дајући *в*.

287. Промена *л* у *в* на крају слога настала је у микроиновационом огњишту шарских говора: сретечком, сиринићком, горанском.⁶⁹⁷ Док је у сретечком и горанском говору (осим у Бр) свако *љ* (< *л*) > *в*, дотле је у сиринићком појава захватила доследно само унутрашње *л* (ако је у лексеми захваћеној променом),

⁶⁹¹ МлРСГ, 33.

⁶⁹² Уп. са ЦАОГ, 75.

⁶⁹³ ВБГГ, 53; ПМГСЖ, 80–92; МлРСГ, 32–33.

⁶⁹⁴ САМПол, 331; САМОчерк, 151–152; СТГГ 1, 237–238; МТОГ, 192; ВБМДиј, 88; ВБСМГ 1, 18–20; ВБПГ, 354; ВБКГ, 59–60; ВБМАк, 61; ИПДиј, 208.

⁶⁹⁵ ПМУВ, 132; о овоме в. и: БАПС-Х, 10; РиЈИстр, 40.

⁶⁹⁶ Уп. са ВБИСлМ, 13.

⁶⁹⁷ ВБМКонт, 13; МлРСГ, 33; ПМГСЖ, 80–92.

док на крају речи алтернирају *йѣѣѣоу/йѣѣѣо/йѣѣѣо*.⁶⁹⁸ Условљеност судбине *-л* на крају слога његовим положајем у речи у сиринићком може објаснити и стање у сретечком и горанском говору — монофтонгизација дифтоншке секвенце са *ѣ* (< *л*) вршила се најпре у позицији *V + ѣ + С* а тек касније у позицији *V + ѣ*.

ГЛАС Љ

288. Предњонепчани палатални сонант *љ* јединица је фонолошког система ГГ. У материјалу је, такође, доста потврда с алофоном *л'* (палатални глас чија се артикулација помера ка алвеолама, али чија је палаталност и даље знатна). Овакво алвеоларно палатално *л'* ГГ развио је са ЗПМ говорима, пре свега гостиварским.⁶⁹⁹

На употребу алофона не утиче порекло *љ/л'* (в. т. 278–280).

У досадашњим радовима горански палатални латерал је различито описан. Б. Видоески у студији о урвичко-јеловјанском говору⁷⁰⁰ каже да се овај глас изговара с већом палаталношћу, док у раду о горанском говору наводи да „етимолошкото палатално (*l'*) затврднало до степен на алвеоларен глас (*L'*) со статус на посебна фонема.“⁷⁰¹ Латерал је исто описан и у најновијем раду овога аутора.⁷⁰²

У радовима Р. Младеновића наводи се да је палатална природа *љ* опстала, али да је процес отврдњавања започет.⁷⁰³

289. Смањење палаталности *љ*, у неким говорима и дефонологизација, на ширем македонском и српском простору, доводи се у везу са утицајем несловенских језика. Највећи део аутора *л'/л < љ* у словенским говорима објашњава утицајем албанског језика⁷⁰⁴, пошто се особина јавља у непосредном суседству с овим језиком — у црногорским⁷⁰⁵, метохијским⁷⁰⁶ и македонским⁷⁰⁷ говорима.

Палатална природа *љ* и *њ* у ГГ најбоље се чува у насељима која су у непосредном суседству са албанским говором Опоља (в. к. 17), што не потврђује објашњење о албанском пореклу депалатализације *љ — њ* у словенским балканским говорима.

⁶⁹⁸ МлРСГ, 33.

⁶⁹⁹ ВБИСлМ, 11.

⁷⁰⁰ ВБУЈ, 26.

⁷⁰¹ ВБГГ, 52.

⁷⁰² ВБИСлМ, 11.

⁷⁰³ МлРГорГ, 120; РМлПерГ, 256.

⁷⁰⁴ ВЛМД, 157 (в. на овом месту наведену литературу); ИПИО 2, 102; ИПДиј, 161–162; ЋДЛат, 815.

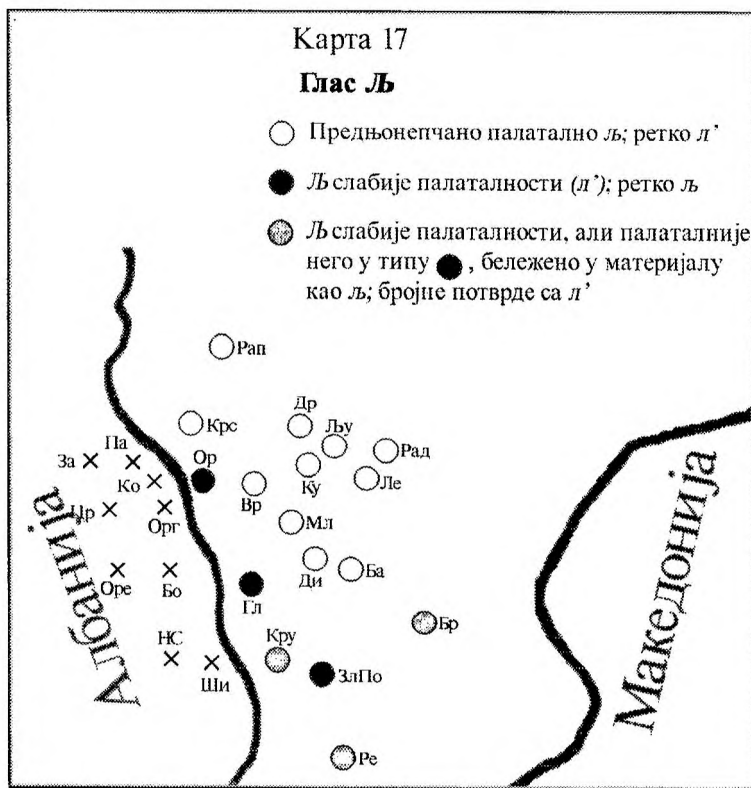
⁷⁰⁵ ИПИО 2, 102; ПИИСхј, ИПДиј, 161–162; 135; ВЛМД, 157, 161; ЋДЛат, 813–814.

⁷⁰⁶ СМВГ, 66–67; РСПГ, 411; ЋДЛат, 813–814; ИПДиј, 117; ПАСДиј, 51; ПИИСхј, 136.

⁷⁰⁷ Депалатализација *љ* у алвеоларни глас захватила је све македонске говоре, осим северних (КБИСт, 56). В. и: ВБДГр, 19; ВБКГ, 35; ПаАРГ, 115.

Почетни подстицај за губљење палаталности љ могао је стићи из примера са групама: *ље, љи — ле, ли* (> *л'е, л'и*), а евентуални контакт са албанским полумеким *л* могао је припомоћи природу *л'* у *љ*. Изнето мишљење поткрепљује чињеница да се *љ* у ГГ не дефонологизује у *л*, како је у албанском језику.⁷⁰⁸

290. У судбини палатала *љ* и *њ* нема корелативности у рестеличком типу, пошто је *њ* склоно депалатализовању, а *љ* је релативно палатално. У најнижим селима корелативности има — чувају се оба палатала.

291. На почетку речи *љ* је знатне палаталности, али су бројне и потврде са *л'*:

От *Љума*, и со *љући* Крс, фукарé-*љући*, *љуџо*, *љуџила* Вр, за *Љуманка*, га *љуљаше*, *љуџина* Рап, *љуљу*, *љуљу*, *мати ће го љуља* во шарена *љуља* Бр, *љуџо*, *љуџим* Рад, не-сé-*љуџи* на *љући* ЗлПо, *млого љући*, *љуџки*, *љуџо* Ку, *љуџки збори*, *љући* *јздошље*, *Љуманин*, *Љуманина* *Љу*, се *љуџише*, *љуџим* Ле, *љући*, *љуџи*, *љуџо* *јаден'е* Ре;

л'уџо *куче*, *Л'ума* Бр Гл Вр Ор, *л'уџила* Вр, *л'уџина* Бр Гл Вр Ор Др, *л'ај* (< *гледај*) Ор, *л'уџике*, *л'уџого* *мужа* Ди, *л'уџим*, да *л'уџим* Бр.

⁷⁰⁸ ВЛМД, 197; ПИИСхј, 136.

292. У с р е д и н и р е ч и љ у групи љк добро чува палаталност, како је и у метохижским говорима⁷⁰⁹, али је процес отврдњавања започет и у овој групи:

Смрѣкуља („смрека“), *бóљка*, *бубаљка*, *жéљка* („корњача; пуж; дуга“), *зéљка* Вр Ор Рап Ку Рад Љу Др Мл Ре Кру, до *кљун* Ре, *врзуљка* („жена која вежује снопове“) Рап, го *кљукаје*, свíри со *шуйељка* („свирала од дрвета“) Кру, *кљука*, да *закључим* Ле, *ћкљаново* („чвораво“) Ре, *рѣсуљке*, *кэкљика* Вр, *гркљан*, *гркљаново*, *кључичајша*, *закључи* врате, *шкљанљив* („чворав“) Гл, *шрѣјаљка* („трепавица“), *шуйељка*, *мандуљка* Бр, *бóљке*, *Очикљани*, *нушаљка* Ку, со *бóљке*, *бубаљка*, на *нушаљка* Рад, *дéбелко* Љу;

рѣсул'ка, *шрѣјал'ка*, *нушал'ка*, за *дéбел'ка* Бр, нé-виђим *дéбел'ка* Гл, *дéбел'ко* Др ЗлПо Вр Ор Ди, *закључи* врата Вр, *кóлсус* *зайекљује* Ор.

в) Прилози за количину *шóљко*, *вóљко*, *кóљко*, *нéкољко* (в. т. 215г, 972–975) имају групу -љк-/л'к:

Колкó-мл'еко, *шóљко* Гл, *кóљку* гóдине Ба, *вóљко* Ре, *вóљко* нáрот Рап, *кóљко* нáм, *шóљко* њíм Мл;

кóл'ку Ба, *шóл'ко* Гл, *шóл'ку*, *кóл'ко* ћи пóтурчи Бр.

293. У п о з и ц и ј и љ + а, о, у — љ је различите стабилности. Уочено је да се л' најчешће јавља у групи -ља-. Разлози могу бити у облику говорног апарата у артикулацији потоњег вокала.

а) Г р у п а -ља-:

Те *шóља*, *нéдеља* Ди, *Кукаљане*, *чучка начешљана*, *грéбуља* Мл, *кéдеља*, *шóстѣља*, *шóстѣљам*, *шрѣшóстѣља* Бр, *рáсчешљај* кóсма, јуже је *врзуљаво*, *врзуљава* врба, *космуљава* Ре, *кéдеља* Кру, *ваљајчар*, *кóсмужаф* Гл, во *кóшуље*, *зельáници* Ба, *шóстѣља*, со *шрѣјаљ* Рап, *грéбуља*, *кéдеља* Крс, *Кукаљане* Ор, *ваљајчар*, до *ваљајчара*, мéсíme *зельáници*, *родитѣљам* Вр, *зельаник*, по *шóља*, *нéдеља* Ле, сви *сельани*, *зельаник*, *начешљан* Др, по јена *нéдеља*, *шóстѣља* да *шрѣшóстѣљам* Рад, *Кукаљане*, во *нéдеља* Љу, го *шóљај*, *изеди зельаник* Ку;

сел'ани, *грéбул'а* Др, *зел'аник* Ле, *л'áј*, *шóстел'а*, *нéдел'а*, *кéдел'а* Ор, *кóшул'а*, до *нéдел'а* Рап, нáс не *шóл'а*, *шрѣл'ане*, *кóшул'ава*, *цéла нéдел'а*, *кóсмужава* Гл, *шрл'аво*, во *нéдел'а* Кру, *шóстел'а*, *нéдел'а* Ре.

б) Г р у п а -љо-:

Се *шóснола* Ре, *бóсил'ок* Мл Ре Кру Рад Др Љу, му се *шóсноло* Ку; *бóсил'ок* Гл ЗлПо, ни *бóсил'ок* Вр, со *бóсил'ок* Бр.

в) Г р у п а -љу-:

Љуђи Бр Ди Ре Др Рап Крс Рад Љу Ку Ле, ти се *нажáљује*, а те *шóљуала* Рад, се *нажáљује*, се *начешљуала* Ку, *мéљујем житце*, *рáшчешљуј*, *ољујена* Крс, нé не *шóљуала* Рап, *ољуји* Ле, *шóљка* Ре Ор Ди Ба ЗлПо Рад Ку Др, ме *шóљукује*, *шóљује* Мл, *шóљуала* Крс Рап Мл, му се *здебéљује* Рап, *бљуваше* („повраћаше“) Крс Рап Др Рад, *шóљунка* („пупољак“) Бр;

⁷⁰⁹ РСНГ, 414; у подримском и подгорском говору (према мом материјалу).

ол'уїена Гл ЗлПо Ор Вр, не не йол'ује Гл, се нажсал'ује Вр, ће исїл'ука Гл Ор.

294. Г р у п е -љи-, -ље-

У позицији *љ + и, е — љ* се понаша као и испред „тврдиx“ вокала, мада је уочено нешто веће колебање према *л'*:

а) Г р у п а -љи-:

Сомељи Мл Ди Др Рад Љу, иријашељи Вр, каменљиво Ре Кру Рад Љу, му-
љива Рап, родишељи своји Крс, родишељи Ор;

родишељи Гл Ор Вр Ба Бр ЗлПо, каменљива н'ива Гл ЗлПо Ор Бр, иријаше-
ли Бр Гл Вр Ор, сомел'ише Ба, бол'езл'иф Вр Ор, врн'иво, дожл'иво-време Ор.

О им. сл'ива в. т. 445.

а) Г р у п а -ље-:

Ткаљеш, Ваљеш⁷¹⁰, безеље, ће мелеме, сомелеме Ди, Кукаљец, шиљејна Мл, две недеље, ће закољем Бр, меле, во йоле Ре, ће йосиелеме Вр, ће мелем, йољешо, недеље, йосиеле Рап, да го кољеш, кеделе, три недеље Крс, недеље Ор, зеље, весеље Ле, кракошкó-йоле, шес кошуље Љу, челеђи, зеље Др;

йол'е Вр Ор Гл ЗлПо, челеђи Ди Ба Вр Гл, дај кошул'е Др, по две недел'е Гл, кедел'е, недел'е, кошул'е, изм'ела Вр, шил'ејна, йол'е Бр, Кукал'ец дошоф Ди.

О пореклу облика *коље/кол'је* в. т. 323.

295. Н а к р а ј у р е ч и *љ* се реализује са знатном палаталношћу, али су уочени и примери са *л'*:

Му било жаљ⁷¹¹ Ку, солъ, жаљ Др, сїеђељ („стожар“), чешел Мл, краљ збориф Ди, два-кила солъ Ле, учишељ Вр, иријашељ, чешелъ, солъ Крс, учишељ беше, со солъ, жаљ ми беше Ре, учишељ не-рекоф Кру, ми је жаљ, солъ Бр;

жал' ми је Ор, ймам сол', бїф учишел' Гл, со чешел' Ба, какул' Вр, сол', сокол' (в. т. 450м) Бр.

ЛАТЕРАЛИ У ПОЗАЈМЉЕНИЦАМА

296. У процесу адаптације позајмљеница из турског језика, турско полу-меко *л* замењено је палаталним *љ/л'* у различитим позицијама у речи:

Салъ (< тур. *salt*) ЗлПо, фиљџан (< тур. *fincan*, вулгарно *fiscan*; ШАТур, 283) Ре Кру Ба Др Мл Крс Рад Ку Ле, гајље иреггајља (< тур. *gaille*), гајље да одгајљујеш Ди, гајље Др Рап Љу Ку Рад Крс, Туље (топ.), Ђуљбеар, Ђузелъ (презиме), Абдуљ, Селвер Ре, мајасилъ (< тур. *mayasil*) Вр Мл Др Крс Рад Бр, селамеш (< тур. *selamet*) Др Вр Крс Ба Рад Ле Ку, селам (< тур. *selat aleyk*) Гл Мл Др Рад, буљук оџце (< тур. *bölök*) Бр Ди Мл Рад Ре Ку Ле, на буљук уздрел'е

⁷¹⁰ Антропоними су мотивисани глаголима *йкала*, *ваљала*.

⁷¹¹ У мом материјалну нису потврђени *жал'ба*, *мол'ба* (ВБИСЛМ, 11), већ *молба*, *жалба*. Именице не спадају у аутохтону горанску лексику.

Вр, упал'и-го *кандиљчеџо*⁷¹² (< тур. *kandil*; ШАТур, 391), *џрефрљено* (< тур. *firlatmak*) Ре Др Ку Ле Бр Мл, *фрљаје* пушке Ди, *фрљаме* Ле, *зџнгил*⁷¹³ (< тур. *zengin*; ШАТур, 651) чујек Рап, *Сељмановић*, ако си *зџнгил* Вр, *џељ-сџтарке* (< тур. *tel*), *џљачи* (< тур. *ilaç, ilac*) Кру Др Мл Крс Ку Љу, *Џџмиљ*, *Џџмиља* (< тур. *Setile*) Рад Љу Др Рап Мл Ку, *Зџнџиљ* (< тур. *Zeupel*) Бр Ди Мл, *Зџнџељ* Рап Ре Кру Крс, *Ћамиља*, *Ђуљдеран*, се поваљи *Суљи* (< тур. *Suleyman*) Бр, *Суљо* Бр Ре Др Ба Рад Ку Рап, *Аљил* (< тур. *Halil*) Бр Ре Др Ле Ку Мл, *Аљо* Ди, *Бџљуљ* (< тур. *Behlul*, ШАТур, 132) Ба Мл Крс Рад Љу, *Ћамиљ* (< тур. *Kamil*; ШАТур, 184) Др Ле Ку Рад Ди Вр, грџп *Ћамиљџф* Ба, *Ћамиљ-амиђа* Ре, *Фадил* (< тур. *Fadil*; ШАТур, 275) Др Ле Ку Ба Крс, *Џџмаљ* (< тур. *Cemalüdin*; АШТур, 236) Ба, *Џџмаиљ* Др Мл Љу Ле Ку, *Њљмија* (< тур. *Hilmi*) Гл Мл, *Зуља* (< тур. *Zuleyha*; ШАТур, 655–656) Мл Рад Крс, *каџиљ* (< тур. *katil*; ШАТур, 400) Бр Рап Рад Др Мл Ба Вр, *ђузелка* (< тур. *güzeli*; ШАТур, 259) Ба Ле Ку Др Љу, *ђузел* Рап Мл Ле, *бељајџика* (< тур. *bela*; ШАТур, 134) Крс Рап Ба Ку Љу, *биљмес* (< тур. *bilmez*; ШАТур, 143) Др Љу Ле, *резиљ* (< тур. *rezil*; ШАТур, 535) Ле Крс, *резељ* Ле, *ћџлибарка* (< тур. *kehlibar*; ШАТур, 193) Ба, *ћџлим*, *ћџлџмоу* (< тур. *kilim*) Др Мл Рап Крс Рад Љу, *ченгел* (< тур. *çengel*, ВМиЛек, 1037) Др Мл Гл Ре, *Абдуљзафур*, *Ђуљбеар*, *Њљбер*, *Њљвер*, *Љуџвуш*, *Мџвљан*, *Ђуљдана*, *Ељфида*, *Сџљвеџа*, *Абиљ*, *Ебиљ*, *Ергуљ*, *Тафиљ* Гора, *Ћељо* Ре, *Сџмбиља*, *Биљсема*, *Сџљвер* Др Рад Ле;

ћил'мој Гл ЗлПо Ба Вр Ор, от *Суљ'еџа* Ор, *Џџмаил'у*, *каџил'* Др, со *буљ'ук*, *фрл'и* го, *гајл'е* Бр, *Џџмил'а*, *зџнгил'*, *Џџмил'и* Вр, *биља* *ђузел'* ЗлПо, *бељ'ајџика*, *Џџмаил'* Гл, *Суљ'о*, *бил'мес*, *ченгел'* Вр, *ће* *фрл'аје* Ба, *Ћамил'а* и *Фадил'а* рџди Др, *сџлам* ти пратила Ку, от *мајасил'* Рап, *Ељ'фида*, *Сџл'веџа* Бр, *Ћамил'ица*, *Исмаил'ица* Ди, брађа *Ђул'беарџе* Ба.

Им. *фануља*⁷¹⁴ (< фр. *flanelle*), *фанул'а* Гл, *фануље* Ре, мајкина *фанул'а* ЗлПо, *фануља* Кру, *фанџеља* Бр Ди Ба — потврђена је са *љл'*.

У грецизму *џрндафиљ/џрандафиљ* -л је замењено са -љ/л'.

У *џшељ* м. л је *љ* (< фр. *hotel*) Бр Др Рад Крс Ле, во *џшељ* Рап, има *џшељ* Мл, до *џшељ* Ку.

Супституџија *л* са *љ* у турцизмима позната је косовско-метохијским српским и албанским говорима⁷¹⁵, сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу), али и шире.⁷¹⁶

⁷¹² Лексема је могла бити преузета посредством турског језика, мада је вероватније да је у систему постојала пре контакта са турским језиком, тј. да је преузета из грчког језика у време док су Горани били православни хришћани.

⁷¹³ Облик је настао наслањањем на вулгарни турски, у којем је дисимилаџијом у различитим слоговима *н* супституисано са *л* (уп. са, према мом материјалу, *zengilj* у призренском градском говору). А. Шкаљић (ШАТур, 651) наводи облике *zengin*, *zenђin*, *zenђил*, што указује на присутност дисимилативног процеса и у другим говорима.

⁷¹⁴ У сретечком, сиринићком и метохијским говорима именица гласи *фанџела* (према мом материјалу), иако се *л* у позајљеницама супституише са *љ*.

⁷¹⁵ ЕГРеч 1: *бељај*, *биљбиљ*, *иљач* итд.; ЕГРеч 2: *Фадил/Фадил'* итд.

⁷¹⁶ Упореди са *дембељ* у говору Алксиначког Поморавља (БНАП, 117).

Промена *л* у *љ* могла је започети у албанском језику, који има двочлани систем латерала са јединицом блиском турском полумеким *л'*⁷¹⁷, па се потом проширити на словенске говоре кроз лексику која је заједничка.

ПОРЕМЕЊАЈИ У АЛТЕРНАЦИЈАМА УСПОСТАВЉЕНИМ ПАЛАТАЛИЗАЦИЈАМА

297. Резултати алтернација *к, г, х — ч, ж, ш — ц, з, с* поремећени су аналошким уопштавањем алтернаната.

К, Г, Х — Ч, Ж, Ш

298. У в о к а т и в у јд. им. м.р. на -*в* са -*к, -г, -х* на крају граматичке основе, у експанзији је наставак -*у* (в. т. 494):

Вóјнику, чўјеку, јўнаку Бр, *шўжнику, вра́гу* Ре, *пази, јўнаку* Ле, *гљедáнику, вóјнику, сирóма*^ху Рап, *бóгу, јўнаку, чўјеку, вра́гу* Рад, *тéгни, вўку, кóрен* ти Ди. Примере в. и у т. 496а.

Вјд. ових именица ретко је од старијих Горана бележен с наставком -*е*: *вўче, вра́же, чўјече* Бр, *вўче* Кру Ку, *чўјече* Рад.

Од именице *Бóг* Вјд. је на -*е*, са чувањем алтернанта -*ж*: *Бóже, сáчувај* Ор, *немој, бóже* Ба, *дај* ми, *бóже* Бр, *дај-боже*⁷¹⁸, да га *ўтепа* Ор; *енди́боже* (в. т. 215д, 965) Ре, *енди́боже* пўје Бр, *енди́боже* дошла Гл, *бóже, бóже* (у чуђењу) Бр.

Вјд. *бóже* треба разликовати од хомонима *бóже/бóжем/бóш* (в. т. 964).

Ретки облици Вјд. *вўке* Ди, *вра́ге* Ба, *вóјнике* Ку настали су продором наставка -*е* из Вјд. им. м.р. у већ преструктуриран облик типа *вўку, чўјеку*.

299. Именице *ўхо/ўо/ўо* и *óко* у множинским облицима чувају *ш, ж*:

На *ўши* Бр, *óчи* да немам Ди, *ўши* расти Крс, не-чујем на *ўши*, на *óчи* Рап.

300. У и з в е д е н и ц а м а се резултати алтернације делимично чувају, а потврђени су и дублетни облици.

а) Некада је дистрибуција алтернаната условљена чувањем или слабљењем семантичке везе мотивисане и мотивне речи. Тако је, с високом доследношћу, у свим местима:

рўчица: „део рала“ — *рўкица*: дем., хип. од *рўка*;

нóжице: „маказе“ — *нóгице*: дем., хип. од *нóга*;

Ретко са хип. значењем и: *нóжице, рўчице*.

Када је семантичка веза очигледа, *к, г* из творбене основе уопштава се и у изведеници.

⁷¹⁷ А. М. Селишчев (САМСлов, 301–303) наводи албанске топониме са словенском основом, у којима је словенско предњонепчано *љ* замењено албанским палаталним сонантом *ј*, а не полумеким *л'* (*Уљаник* < *Уљаник*, *Велијој* < *Велијоље*). Словенски топ. *Ојоље* у албанској варијанти гласи *Ороја* (према мом материјалу).

⁷¹⁸ *Бóже* је некада са ослабљеном или прекинутом везом с именицом *Бог*. Тако у овом примеру *дај-боже* значи *желим*.

б) У *зајкиња* („зечица“) Крс Рап Ор Др Вр нема услова за палатализацију ($u < y$). Према *зајкиња* је и *вўкиња* Крс Рап Ор Др Вр, *вўкињи* ги *ўтепа вўчића* Вр, *вўкиње* Мл.

в) У грађењу именица најчешћи су поремећаји у извођењу деминутива и хипокористика од им. ж.р. на *-а*:

Рёкиче тёкло, со *рўкиче*, *мáлово нóгиче* Гл, *рёкица*, *рўкица*, ни *кнiгиче* нё-пратиф Ре, *рёкица*, *йўшкица* Крс, *нóгица* га бóљи Др, *нóгица*, свё *кóскице*, *кóскиче* Мл, на *рёкица* Рад.

г) Аугментативи и пејоративи изведени суфиксом *-ишiте*, затим именице са значењем места на коме је оно што значи именица у основи изведене суфиксом *-ишiте* — имају, поред облика са предњонепчаним алтернантима, и облике с веларима:

Нóгишiте, *рўкишiте*, *брёгишiте* Др Вр Љу Ку Рад Ле, *йесóкишiте* Др Ку Рад Мл Ди.

д) Именице ж.р. изведене моционим суфиксом *-ица* чувају предњонепчани алтернант:

Вўчица óшла Рад, *вўчицем* да зéме Гл, али су потврђени и примери: *вўкица* Ди Мл Ор Ле Крс Рад ЗлПо, *вўкица* дóшла Вр, за *вўкице* Др, *йўи́никица*, *йўи́никице*, *йўи́никицем* Гл, от *Поља́кица* (топ., чесма) Вр.

Увек је *йўшкар* Гора.

ђ) И з в е д е н е и м е н и ц е са сачуваним предњонепчаним алтернантом:

Рёчиче, *рўчиче*, *чўјече* („човечуљак“), *вўчиче* („вучић“), во *Сiйóжје* (топ.; поток поред истоимене ливаде) Ре, *јабóченце* („јабучица“) Бр, *грáнчица* (: *грáнка*), *нóжице* Гл, *рóшiћића* (дем. од *рóг*) пўштиф Вр, *Бóжсић* Рап Крс Ор, *Бóжсећ* Бр Ди Гл Рад Др Ку ЗлПо Ре Кру, мори *мáјчице* Вр Ку Бр Кру Ба Ре, *ћёрчица* Кру, *рўчице* ни се окiнаље Ку, до *Гљивни́чица* (топ.; шума, брдо; мотивисано именом некадашњег села *Гљивник*) Рап, *рўи́ице*, *рўчице* колчóсане, *рёи́ица* се усўшила Ре, твўје *рўчице*, *рўчица* Гл, *нóжице* ни се óсекље Ку, *мўшица* („муха“) Ре Гл Кру Др Ку Мл, *Зл'ийóчица* (: *Зл'ийóйóчица*; топ.) ЗлПо, *чўјечец* („ресица“) Гора, *мáлово јóшиче* (дем. од *јóха*) Ле, *йсечи јóшиче* Др, *грáшец* (: *грáx*) Вр, *Горњй-вршек* (: *врx*), *Довњй-вршек*, *Вршкој* (топ.) Мл⁷¹⁹, по *Вршец* (топ.; брежуљак) Ку, *пáсет по Лáжине* (: *лáк*, *лáгои*; топ., ливаде, лугови) Ди, до *Лáжсење* (топ.; торови) Рад, *лáжса* Гора, *лáжља*, *лáжље* („лажљивац“) Бр Ди Ба Крс Рад, *сiйрáшље* („страшљивко“), *сiйрáшља* Бр Ди Ба Крс Рад, *врáжaљка* (: *врáк* — *врáгои*; „гатара“) Ре Кру Гл ЗлПо Др Ку Мл Ор, *мóч* (: *мок-*; „мокраћа“) Ре Кру Гл ЗлПо Др Ку Мл Рап Крс Рад Ле Ку, *влáчар* (: *влак-*) Бр, *гóрчајца* („оно што је горко, горка материја“) Гл, *йóдношка* („доњи део разбоја, под ногама“) Рад Ле Ку Љу Др Гл Рап Крс Ор Ре Кру Мл, *Мл'ичанин*, *Мл'ичанка* Гора, *гљушко* (: *гљуx*; „глувак“) Ре Кру Гл Бр Др Рад, *ушник* (: *ухо*;

⁷¹⁹ Уп. са ЦАОГ, 131.

„наушница“) Бр Ди Ба Ку Др Ле, *грашка* („зрно пасуља“) Ку Ле Др Љу Рад Мл Рап, *дашка* (: *дах-*) Др, *џрошка* (: *џроха*) Гл ЗлПо Ре Кру Ку Ле Вр, *џрашина* Гора, *јошина* (: *јоха*) Ба Ди. Према *мо́ч*, *љут мо́ч* Рад — изведена је именица у топ. *Мо́чавник* (мокре, барљиве ливаде) Крс⁷²⁰, стока му била на *Мо́чавник* Крс;

чујечишће Вр Бр Др Рад Рап, *ручишће* Гл Ор Кру Ле Мл, *руђишића* њма, *кн’јжишиће*, материно *јун’ђишиће* Ре, *кн’јжишће* Др;

џесочишће Бр Вр Ди Ба Рад Љу Ку Рап Крс, во *Песочишћа* (топ.; њиве и ливаде покрај реке) Ку, *воденичишће* (неј. „место где је била воденица“) Бр Ди Ба, грах во *Грашишћа* (топ.) Бр, *Грашишћа* Ле Рад Ба Вр⁷²¹;

вучица, *зајчица* Др Љу Ку Рад Крс Рап Мл;

дал’чина, *дл’бочина*, беше *височина* Вр, *џесочина* („земља пескуша; место с песком“) Рап Крс Ор, *џајчина* („паучина“) Бр Крс Рап Ор Вр Гл, *дружина* Вр Др Бр Ди Ба Рад Мл.

301. У изведеним придевима резултати палатализације чувају се у:

Вучека кожа Ре Кру Гл Бр ЗлПо Ку Рап, *шума мл’чка* Др, *мљичке*-дејке Мл, *з’џијошочки* Ре Кру Бр Гл Др Рад Ку Ле, *жена з’џијошочка* Ба, *џандивекоче*на Бр, *мла́чно* (: *мла́ка*) је место Ку, *мучен*, *мучна*, *џомучно* Гора, *Јуручке* гробишћа (топ.) Ре, *брежно* (: *брег-*; „стрмо“) Крс Ба Ку Рап Љу Др Гл, во *Брежне-њиве* (топ.) Ку, *в’лажљиф*, *б’лажљиф* (: *б’лаго*) Рап, *б’л’ежна* (: *б’л’ек*; „обележена“) Гл, *на’џежена* (: *џег-*; „наслоњена“) Рап Крс, *сиромашен*, *д’ужен*, *ј’ужен*, *џонеможен* је (: *мог-*; „без снаге, немоћан“) Рад, *а’нђел б’ожи* Бр, *г’орч’ливо јаден’е*, *најг’орч’ливо* Вр, *З’џијочка*-река, *З’џијочки*-пут (топ.) ЗлПо, по *з’џијочки*-пут, *ош’ле* по *глобочки*-пут Гл, *Л’ички*-поток (топ.) Вр⁷²², *Л’џи*ки по́ток (< *Влашки џошок*; топ.) ЗлПо.

У материјалу има мало потврда са веларом у присвојним придевима (и речима мотивисаним њима):

Дејкин Гора, *дејкина* ма́ти Др, *мајкинци* („родбина по мајци“) Ба, *мајкин* пуас Гора, *ћерко мајкина* Ба, *рукино*, *дејкина* Гл, *кокошкин*, *мајкин*, *ћеркин*-дете, *вошкине* Др, *Трмкин*-грок (топ.) Гл, *снахино* дете Гл, *сна’ино* било Др, *дејкино*, *мајкине* се Ди, *џејкина*, *а’гине* њиве, *војскинојзи* Рап, *мајкино* било Крс.

302. У мултипликативним бројевима (< *stroќь*) посведочење су само облици са ч:

Дв’ос’ирчно ми џспрела Вр, *дв’ес’ирчно*, *џир’ис’ирчно* Бр, *дв’ес’ирчно* џспреди Гл, *ш’ес’ирчно* Рап (в. т. 729).

303. У резултату аналошких уједначавања основа (в. т. 757) неки глаголи с алтернацијама *к*, *г*, *х* — *ч*, *ж*, *ш* уклонили су предњонепчане алтернанте (в. т. 757):

⁷²⁰ ЦАОГ, 75.

⁷²¹ Исто, 56, 63, 80, 120, 141,

⁷²² Исто, 82.

Стрүгам в́ар, *јахам* ко́jna Гл, ти *ма́хам* ЗлПо, *бегам* Др Љу Ку Рап Ре Бр, *в́ика* о́н, *д́ига* (обичније *д́иза*) Др, *п́ил'е* *зүга* („гуче“) Ба, ни *ма́ха* Бр.

Изван ове групе, резултати палатализације чувају се у глаголима:

Печем, *сечем* Гора, да *дүшине* (: *дү́ала*; „помирише“), сом *намүчена* Ор, да *йоднóжмие* („ставимо нешто испод ногу“) Рап, *вра́жала* („гатала“) Ре Кру Бр Ку Љу Ле Крс Рап, *се лóжиие* Ор, *цич́еећи* (: *цика*) Ди, *сушила* Гора, сом *л'эжала* Бр, *се мучим* Гл, *дэнеска в́ришм* Др, *осиромáшила* Ре Кру Гл ЗлПо Рад, *се занүшал'е* („зањихале се“) Ди Ба Ор Др Рад Ку Ле Вр.

У Зл. мн. презента и облицима императива глагола с основом на *к*, *з*, *х* уопштен је предњонепчани алтернант⁷²³:

С́ечей Гл, *с́ирүжсэй*, *й́ечей* Др, *с́трүжсэй* Бр, *с́трүжси*, *óврши*, *с́ечи*, *й́ечи* Гора (в. т. 798, 821).

Аналошког је порекла *ч* у:

Не му *й́ресећуј* пүт Кру, *й́ресечујем* Др Рап Крс Мл Ди.

Однос основа *óбл'ечем* — *óбл'еко(х)а* стабилан је, али су забележени и ретки примери с продором *ч* у аористну основу:

Ми *обл'эчо́ха* кошул'а Ор, му *обл'эчо́хме* Ку, ме *свл'эчо́ха* Ди.

К, Г, Х — Ц, З, С

304. Алтернације *к*, *з*, *х* — *ц*, *з*, *с* чувају се у неким облицима, у другима се уклањају у корист *ц*, *з*, *с*.

а) У Нмн. им. м.р. на -ø јављају се резултати сибиларизације, без обзира на порекло лексике:

Рүчеци, *мо́суци*, *во́соци*, *вүци*, *йóйшоци* Рап, *сирóмаси*, *йáсинци* (: *йáсинок*) Гл, *ау́йлаци* Ле, *й́мал'е војници*, *сирóмасим*, *дошл'е вүци*, *вүцим* Вр, за *йүйшници* Ку, *йáјаци* Гл Бр Ди Ку, *зарéдоци*, *устйрóјници* ће ни дојет Бр, *рáвници* (: *рáвник* < *ралник*) Ку, *кофчези* Ре, *Пéсоци* (топ.; песковит предео) Мл.

Позајмљенице из турског језика:

Бáрјаци Ре Кру Рад, *кајнаци* Рап Крс Бр, на *чáрдаци* Бр, по *со́каци* Ку, скитате по *со́каци* Бр, по *кајнаци*, *Јүруци* бйље и *Јүрука* га *в́икае* Ре, *бүбреци* ме бóл'ет Гл.

Облици множине са -*ц*- (*бүбреци*, *бүбреце*) бележе се у оближњим српским говорима.⁷²⁴ У примеру је остварена алтернација *к* — *ц* наслањањем на турски облик *böbrek* (ШАТур, 150).

После испадања *х* са краја основе у једнини, према именици *сүрома* уједначена је основа у мн. *сирóмаи* Ре Кру. У другим местима однос је *сүрома(х)* — *сирóмаси*. У свим селима је *й́рбу(х)* — *й́рбуи*.

б) Резултати сибиларизације чувају се и у:

⁷²³ БАДИЈС, 480; ПМГСЖ, 189; СМБГ, 119; ЕГВП, 418; СРЛГ, 197; ПсМСкљ, 168; БДНСгов, 68.

⁷²⁴ РСПГ, 435, 454, 455; ЕГРеч 1, 63 „бүбрек“.

Некол'ицина, млóзина (: *млого*) Ре Кру Бр Ди Ба, *млóзина, некол'исина* (в. т. 269) Гл са *s < з, ц*.

в) У Дјд. им. на *-а* уопштени су *к, г, х*:

Дéјкиџи, џеџи, сна'чи Вр, *óнесе ћерки, дéјки, војски* трéбе, *руки* Мл, *ноги, сна'и* Др, *ма'иш, дéјки* Ре, *кóљейки* да се даде, *џеџи, војски, мајки, ноги* Крс, *џеџи* не збóрила Ба, *сна'чи, мајки* ЗлПо, *мајки* Др.

305. а) П р и с в о ј н и п р и д е в и на *-ин* мотивисани именицама апелативима (в. т. 301) немају облике с извршеном сибиларизацијом.

У *блáзе* ги Рап алтернира з са *г* као траг старог локатива.⁷²⁵

б) У присвојним придевима мотивисаним личним женским именом по мужу (*Миџаџица, Амéџица*) алтернант *ч* остаје стабилан:

Дени'чино маáло, *Ѓамиљичина* дéца Мл, *Садики'чино, Миљичина* ћерка Крс, *óтец Ал'иничин* Вр, *Миџаџичинога* брáта, *Амéџичине* Ди, во *Ваџи'чине* ћерке, *Бајрамичиному*-брату Гл.

Опстаје *ч* и у: *Лисичина*-дупка (топ.) Бр, во *л'исичина* дупка Кру, се скрџф во *Љисичина*-дупка (топ.; пећина) Ре⁷²⁶, *Л'исичина*-софра (топ.; овећа камена плоча) Вр.

По овој особини ГГ разликује се од неких оближњих српских говора⁷²⁷, у којима се у придевима уопштава *ц* из именице.⁷²⁸

в) Сачувани су резултати палатализације у придеву *очева*-сестра Рап, *óчево* бíло Крс.

306. У и з в е д е н и м и м е н и ц а м а према финалном *ц* у творбеној основи алтернира *ч* у изведеници:

Пчени'чарка („жена која жање пшеницу“) Гл, *ложичарница* („место за лóжице“) Бр Ди Ба Ор Рад Ку Рап, *месечина* („небеско тело; месечева светлост“) Гора, *љевичар* („лèвāк; во упрегнут са леве стране“), *дéсничар* („дешњак; во упрегнут са десне стране“) Ре Кру Гл Др Ку Љу Рад Рап, *Кршчанин* („становник Крстеца“) Гл Ре Кру Др Рап, *крџичина*⁷²⁹ („кртичњак“) Бр, *воденичар, óфчар* Гора, *óфчерец* („крушна гусеница“) Кру.

307. Према *кóџица* је: Сом ге *искојичила* Ба, трéбе да ге *скојичим* Ди.

⁷²⁵ СПЕРеч 1, 166 „blag, blaga“.

⁷²⁶ ЦАОГ, 157.

⁷²⁷ Македонски говори уместо ових придева имају аналитичке конструкције *на + ОП*.

⁷²⁸ У сретчком говору напоредни су облици типа *Слави'чино* и *Слави'чино*, у низијским говорима око Призрена уопштава се *Слави'чино*, мада има трагова с алтернантом *ч*; у призренском градском говору стабилни су облици типа *Мил'ич'ино* (РСИГ, 463).

⁷²⁹ Облик придева указује на мотивну реч *крџица*. У мом материјалу потврђено је само *крџи*.

Ј О Т О В А Њ Е

СТАРО ЈОТОВАЊЕ

308. Старо јотовање у трпном глаголском придеву уклоњено је у духу такве појаве у словенским југоисточним говорима⁷³⁰:

Кућа му је *накићена* Крс, било *наићено*, *извадено* Вр, *кићене*, *часћен*, *почасћен* Гл, *ојросћен* Ле, *ћићенојзи*, *заградена*, *родено* Бр, *дејка извадена*, *разљућен*, *кићене* Рад, ка *угодена* погача, *заградена* ми је Ба, *дејка зарудена* („зарумењена“) Ре, и она *фајћена* Др, *носене*, *изгазена* трава, *враћена* Рап, *бешпе носено*, *фајћеному* Љу, *квасен*, *йазен*, *обесеному* чујеку Ор, *одредено* Ба, *враћен*, *носенојси*, *газена* Ку. Примере в. и у т. 832, 841.

Резултати јотовања истрвени су у облицима глаголских именица:

Косење, *возење*, *носење* Крс (в. т. 546в).

309. У Вр је *кићена* (али и: да го *накићитије*). Облик може бити лексичка позајмица из песме са синтагмом *кићени свайтови* из неког другог дијалекатског типа.

У: *цењеџи*, *жењеџи*, *рањеџи* (в. т. 274) Крс Рап, *идет йромењеџије* Вр, њ је из гласовне групе са *н + и, е* (уп. са *рањим*, *цењим*, *жењила*).⁷³¹

Несумњиви траг јотовања у трпном гл. придеву је у им. *мећеница* („мућеница“). У примеру је *ћ* сачувано пошто је прекинута семантичка веза глагола и именице.⁷³² Иначе је *мућим/маћим*, *мућен/маћен*, *замућена*. На кидане значењске везе утицали су, свакако, и различити континуанти *ж* у овим лексемама.

310. Трпни глаголски придев глагола с основом на лабијални сугласник:

Остаен (< *оставен*), *кућене* дрва Гл, *остјајена* Вр, *испрајен*, *напрајен*, *остјајене*, *поостјајено* Ре, *јавено* мги је ЗлПо, *кућене* са Бр, *мамена*, *кућен* Ку (в. т. 408, 832).

У Бр је у народној песми забележен усамљени пример са групом *-вј-* у трпном гл. придеву: *Мије руће крвавјене*, *оми руће крвавјене*.

311. Г л а г о л и с основом на лабијал- + *и-* (*остави-*, *забрави-*), а изведени суфиксом, отклонили су двосонантску групу испадањем другог сонанта. Основа суфиксованог имперфективног глагола, заправо, аналошки је уједначена према основи мотивног перфективног глагола:

⁷³⁰ О различитим објашњењима преобразовања у грађењу трпног придева, очигледно морфолошког порекла в.: БАДИЈС, 15; САМОчерк, 232; КБИст, 55; ПМГСЖ, 111; СМЪГ, 65; БНАП, 114; ВЛМД, 192–193.

⁷³¹ А. Белић (БАДИЈС, 152–153) овакве примере у П-Т говорима сматра траговима ранијег јотовања у трпном гл. придеву.

⁷³² Овакав однос (*мућеница* — *мућен*) уочен је у сретечком (ПМГСЖ, 41, 58, 141 итд.), синринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

Остава, најправа, забрава (< *заборава*) Гл, ги *сѣвал'е, се сѣва* Вр, *сѣва* напакo Крс, *сѣсѣвај, рѣсѣвај* Ре, *свѣ забравам* Др, им *остава* нешто па *забрава* Ди, се *рѣсѣраваш* со њѣ Рад, не го *сѣвала* Бр, *сѣваје* пошиф Ба.

312. а) Пошто је компарација придева аналитичка, уклоњени су резултати старог јотовања у овој категорији.

б) У *иљука* Ре Др Мл, га *исѣљука* Рад, ме *исѣљукује* Мл, *иоѣљуала* Крс Др Рад — није сачувана група *-иљ-* настала јотовањем у групи *иј*⁷³³ пошто „*suglasnik lj* u infinitivu je analogički prijenos iz prezenta prema stcslov. *plъvati, pljujo; l* nije erentetsko.“⁷³⁴

в) У *сѣрамљива* Др Мл Ку Рад Ле, *сѣрамљиве* љуђи Вр, *сѣрамл'ивому* мљжу Ди — група *-вљ-* настала је на морфемској граници творбене основе и придевског суфикса *-љив*.

г) У примерима: му се *здебѣљује* жѣна Рап, *дебѣљача* („дебела жена“) Крс, *дебѣљак* Мл — група *-бљ-* разбијена је уметањем аналошког *e* из *дѣбеф, дѣбела*.

д) У *бљувам* („повраћам“) Крс Рап Др Рад *-бљ-* је траг јотовања лабијала.⁷³⁵

ђ) Група *-иљ-* у *иуиљунка* Бр није настала у резултату јотовања, већ је резултат метатезе: (пу)иољ- > (пу)љо- > (пу)иљу- (в. т. 353ђ).

е) У именици *сѣбља*, која је „*ušla u slavine u 12. i 13. v. za mongolskih provala*“⁷³⁶, чува се јотована група *бљ*.

Именица с јотованом групом продрла је и у говоре северне Македоније, западне Бугарске, Полога.⁷³⁷

У мом материјалу потврђено је само *сѣбља*⁷³⁸: *имам јѣна сѣбља* Ку, *имало сѣбл'е* Ба, се *кљал'е сѣбл'е* Ди.

313. У изведеним именским речима јотују се алвеоларни (л, н) и дентални (ш, џ, с, з):

Наше шо беа *сѣљани* Ре, *отец сѣљак* Ку, *иѣѣљасѣа* (< *иѣѣл*) бѣја Бр, *гѣсѣођа* Бр Ди Крс Ку, *Брѣђанин* Ди Крс Ку Ле Ор Вр Љу, *свѣђа* (< *свѣи+ја*; „прија“) Бр Ди Ор Ба Љу, цљни *свѣча* Гл, *свѣђинци* Рап Крс Ор Др Ку, во *свѣђинци* Ре, *цѣћ* (< *цѣћ* < *цѣд+ј*) Бр Ор Ку Др Ле со *цѣћ* Ди, *иѣвић* (< *иѣвић* < *иѣв-вид+ј*; „прво виђење после удаје“) Ре Кру Гл ЗлПо, ка сме *идаље* во *иѣвић* Ле, *вић* (< *вић* < *вид+ј*; „виђење детета после рођења“) Др Ку Љу Вр Мл Рап, *ѣкић* (< *ѣкић+ј*; „ињѣ“) Ре Кру Гл Др Мл Рап Љу ЗлПо, *ѣћек* (: *ѣкић*, метатезом) Бр, *л'ѣђа* Гора, *ѣѣаш* (< *ѣѣас+ј*; „реп“) Рап Крс Др Љу Ку Бр, *кљче* со *ѣѣаш* Бр.

⁷³³ А. Белић (БАДИЈС, 149) овде види остатак старог јотовања.

⁷³⁴ СПЕРеч 2, 692 „*pljuvati*“.

⁷³⁵ А. Белић (БАДИЈС, 149) пример објашњава старим јотовањем.

⁷³⁶ СПЕРеч 3, 181 „*sablja*“.

⁷³⁷ САМОчерк, 150; САМШол, 333; МТОГ, 191.

⁷³⁸ ВБГГ, 55 (*сѣбја*).

ГРУПЕ *tj, *kt', *dj

314. Групе *tj, *kt', *dj дале су у ГГ с високом доследношћу *ћ*, *ђ*. Овакви континуанти говоре да су преци Горана пре запоседања данашњег станишта припадали западном делу јужнословенских језика, пошто су неке од данашњих разлика између источнојужнословенских и западнојужнословенских језика настале још пре досељавања Јужних Словена на Балкан. Једна од основних диференцијалних разлика је судбина старих група *tj, *kt', *dj.⁷³⁹

Иако се формирао у најужој вези са ЗПМ говорима, и развио многе типичне особине ЗПМ периферних говора, у ГГ нема трагова мешања континуаната *ћ* — *шч/шиј*, *ђ* — *жц/жд*, обичног у већини македонских говора, па и оним географски блиским.⁷⁴⁰

а) *tj, *kt' > *ћ*:

Бóжећ, *кућа*, *кућна*, *кућаница*, *дóмаћин*, *ћерка*, *ћеркино*, *ноћ*, *ноћеска*, *мéћава*, *врéћа*, *сваћа*, *гаће*, *сѝрéћен*, *маћуја*, *ѝл'éћи*, *свéћа*, *свéћник*, *ће*, *оће*, *нэјће*, *вéће*, *носéећи*, *викаéћи*, *врúћина*, *ѝмоћник* Гора, *куће* со плóче, па ће стáнеш *ноћа*, *свéћник* со *свéћа*, *маће*а Вр, да *ноћевам*, че *ночева* Гл, *ноћа* ме óнесоф Др, *ноћеска*, мúш *неврѝикућа* Ба, *ноћевала*, *ноћви* ЗлПо, *ноћа* ће ѝграје Крс, ге фáтиф *ноћ* Рад, *ноћа* во стрéд-ноћ, *сѝрéћа* нé-била Ре, *свéћа* изгóрела Кру, *ноћеска* врнало Ле, до *ѝоуноћ*, *Бóжећ*, *сѝрéћен-чујек*, со *ћерка*, крпи *врéће*, *моћне* љуђи Бр, гóљеме *ноћви* Рап. Примере в. и у т. 266д, 276б.

У „помоћ“ м. *ћ* јавља се *ш*: *ѝомош* (али увек *ѝмоћник*, *моћен*). Им. са -*ш(ѝ)* < *tj лексичка је позајмица из оближњих македонских говора⁷⁴¹ у којима има више примера са *шиј*, *жд* < *tj, *kt', *dj, највероватније из торбешких говора дебарског краја.⁷⁴²

б) У примерима *ноћешењ*, *сѝношењ/синóјкашењ*, *ш* је настало асимилацијом по месту изговора (*љéѝос-*, *зимос-*, *ноћес+њи* > *љéѝошњи*) па пренето аналошки у фонетски контекст у коме нема услова за јотовање (*најпрешењ*), а не траг континуанта *шиј*, *жд* (< *tj, *kt' *dj), како се објашњавају слични облици у оближњим ЗПМ говорима.⁷⁴³

в) У топ. *Пéшићерка* (њива и камењар) Ба⁷⁴⁴, *Пéшићера* (пашњак на песковитом терену) ЗлПо, *Пéшићер* (њиве и ливаде са песковитом земљом) Рад — облици са -*шиј*- наслањају се, судећи по значењу („песковит предео“) на *ѝвсѝкѝ*, са дисимилацијом у групи -*шч*-.

г) Група -*шиј* у топ. с именицом *ѝéш*, потврђеној само у Бр, судећи по значењу („каменит, кршевит предео“), може бити источнословенског порекла: ѝдехме до Бајѝн-*ѝеш*, Сел'манóф-*ѝеш*, Мрчóф-*ѝеш*, óтиде до Сéљманóф *ѝéш*.

⁷³⁹ БАИСф, 102; БАДИЈС, 180; БАГД, 48–49; ПМСЗ, 320–321; ИПДѝј, 67; ИПИО 1, 182.

⁷⁴⁰ ВБИслМ, 19, 30.

⁷⁴¹ СТТГ 1, 233; ВБДГ, 69; ПаАРГ, 113–114.

⁷⁴² ПМТГ, 441, 446–447.

⁷⁴³ ВБДГ, 69; СТТГ 1, 233.

⁷⁴⁴ Уп. са ЦАОГ, 58, 68, 101, 144.

д) У ГГ је велики број микротопонима на *-иштие*: *Врџиштиа*, *Ђурђевиштиа*, *Љубоштиа*,

Рањиштиа, *Гумњиштиа*, *Коњиштиа*, *Собљиштиа*, *Песочиштиа*, *Газиљиштиа*.
Примере в. и у т. 546б.

Није јасно да ли је у неким топ. (*Љубоштиа*, *Ђурђевиштиа*) *-иштие* < **-itje* или од **-išče*. Пошто велики број топ. има *-иштие* < **-išče*, могуће је да се овај суфикс ширио на рачун **-itje*. Претпоставку може оспорити име данашњег села *Љубоштиа* потврђено у XV в. као *Љубовић* (в. т. 83), али и неки топ. северније од Горе. Суфикс *-ић* у овом топ. може бити писарско прилагођавање према топ. на *-ић* северније од Горе, а могуће је и новије преобразовање топ. на *-ић* према продуктивном моделу на *-иштие*.

На *-иши* < **tj* у топ. упућује име горанског села у Албанији *Шишишевец*, потврђено у XIV в. као *Сишишевец* (в. т. 86).⁷⁴⁵ Овај топ., а можда и неки други (*Љубоштиа*, *Ђурђевиштиа* и сл.), упућују на старији слој са *-иши*, *-жд* < **tj*, **dj* у топ. Горе, што није неочекивано, пошто је и северније од Горе — око Призрена — „запажена висока концентрација архаичних и рано потврђених топонима са источнојужнословенским гласовним одликама (*Скоробиште*, *Милиште*, *Сњожештани* итд.).“⁷⁴⁶ Овакви трагови могу бити поуздана топономастичка илустрација језичког стања прошлих времена, сведочанство померања становништва и смењивања српских и бугарских утицаја на овој територији, али могу, ако су то пренети топоними, изазвати и заблуду.⁷⁴⁷

315. **dj* > *ћ*:

Већа („муња“), *већ* — *већи* („обрва — обрве“), *грађанин*, *ирећа*, *шућо*, *чаћа*, *мећу*, *вић* — *вићи*, *рћа* Гора, удара *већа*, *меће* Бр, *већа* ка сјђим, *шуће* коњи Рап, *шућа*-кућа Гл, *шућо*, *шуће* л’ивађе, ка *госпоћа* Ди, *мећу* *већи* Кру, *мећу* њи^х Рап, *мећу* оца и матере ЗлПо, *ирећа* Др, *иреца* Гл, *госпоћем* Љу. Примере в. и у т. 266е, 267г.

У Ор је потврђено *рожден’е* (али је *раћам*, *раћан’е*). Пример је или лексички нанос из ЗПМ говора или је траг црквенословенског језика. Иначе се облик употребљава само у фразему *довичино рожден’е не-зимај*.

РЕЗУЛТАТИ ЈОТОВАЊА У ГЛАГОЛСКИМ ОСНОВАМА

316. Глаголи с фрикативним (*с*, *з*) у аористној основи и предњонепчаним (*ш*, *ж*) у презентској, уклањају ову алтернацију уопштавањем предњонепчаног алтернанта у обема основама (в. т. 779):

Пишем — *ишала*, *ошашем* — *ошала*, *кажем* — *кажала*, *кажујем*, *мажем* — *мажала*, *вржем* — *вржала*.

⁷⁴⁵ Уп. са *Сићеве*, *Сићевац* или *Сићевци* на више места српске језичке територије (ЛАТоп, 118).

⁷⁴⁶ ЛАТоп, 115–116.

⁷⁴⁷ Уп. са топ. *Глобчица* и *длбина*, *длбоко*, *длбчина*, *дујка* у ГГ.

317. Асимилацијом у групи $л + е$ истрвена је разлика између $л$ и $љ$ у:

Ће *сόμεљеш* — *мъѣла* Гора, *мъѣме* кóломoћ Мл, *и́змељи* житце Др, сом *м'ѣла* Ди, *мъѣве* во њи Рап.

Однос се чува када иза $л$ није вокал предњег реда:

Кóљем — *клáла* Гора, *ће закóљеме* Рап, *зáклахме* јáрића Бр.

Резултати јотовања чувају се у изведеном глаголу *клáњам*.

НОВО ЈОТОВАЊЕ

318. Ново јотовање захвата сугласнике $\bar{и}$, δ , $л$, $н$, а изван асимилативног процеса остали су лабијали и $с$, $з$.

Оваква судбина сугласничких група са $ј$ захвата највећи део П-Г⁷⁴⁸ и део македонских говора. Тако се ново јотовање јавља у северним, западним и централним македонским говорима, али га нема у јужнијим.⁷⁴⁹

319. У збирним именицама $\bar{и} + j > \bar{н}$, $\delta + j > \bar{ђ}$, $л + j > љ$, $н + j > њ$:

Се бeрет *брáча* Гл, нeјзине *брáћа* Рад, *цвѣће* Гл Др Ди Рад Крс Рап Ор ЗлПо Ку, *и́рће* („пруће“) Гора, *свѣће* (: *цвѣће*), *горóсвѣће* (: *горóцвѣће*; „јагорчевина“) Бр, мýје *брáћа* Др, по *л'и́ваће* Ор, *л'и́ваће*, *óграће*⁷⁵⁰ Бр Ди Ба Рап Крс Ре Кру Ле Рад Ор, ка *љи́ваће* Рад, низ^с *л'и́ваће* Ле, ста́ва *óграће* Бр, преко *л'и́ваће* Др, и́дет до *Пóдбрће* (топ.; место ниже брежуљка) Гл.

За ГГ се наводи и збирна именица *и́уи́ке*⁷⁵¹, која провером материјала није потврђена. Вероватно је *и́уи́ће* деминутив именице *и́уи* са преласком $ч$ у $\bar{н}$.

Није потврђен ни продор $\bar{ђ}$ у облик једнине у топ. Вír во *л'и́ваћа* Рамада́нова.⁷⁵²

320. Категорија збирних именица је практично морфолошки ликвидирана (в. т. 564–570), али трагова у јотованим облицима има. У том смислу интересантна је употреба топ. *Л'и́ваће* и *Óграће*. Топ. *Л'и́ваће* односи се на збир ливада више власника, а *л'и́ваде* се везује за системску множину; *Óграће* је топоним који означава збир башта уз село, а *óграде* се везује пре свега за системску множину. Иако је овај однос поремећен, одсуство топонима *Ограде*, *Ливаде* сведочи о ранијој употреби облика на *-е/-је*. У садашњем стању напореда егзистирају изван збирног значења, *л'и́ваде* — *л'и́ваће* и *óграде* — *óграће*:

Сом била во *Л'и́ваће* Бр, сом сл'езоф во *Л'и́ваће* Ре, Гóрн'е *л'и́ваће*, Дóвн'е *л'и́ваће* Ди, Кадрíине *л'и́ваће*, Крајн'е *л'и́ваће*, Кóљчеве *л'и́ваће* Кру, Брóчке *љи́-*

⁷⁴⁸ БАДИЈС, 137, 141–145; ИПДнј, 114; БНАП, 115–116; ЋЉГЛ, 51.

⁷⁴⁹ КБИст, 76; ВБДГ, 69; СТГГ 1, 234; ВБСелЕ, 6; ПаАРГ, 113–114.

⁷⁵⁰ Б. Видоски (ВБГГ, 59) наводи да ГГ познаје само облик *ограде*. У мом материјалу јотовани облик ове именице има већи број потврда.

У бродском говору (сличном по неким особинама тетовском, који не познаје јотоване групе *-дъј-*, СТГГ 1, 234) обично је *óграће*, *љи́ваће*, *љу́ђи*.

⁷⁵¹ ВБГГ, 52. Потврђена је само системска множина *и́уи́ои*.

⁷⁵² ЦАОГ, 125.

вађе Ку, Дриндофске љивађе Љу, Цекове љивађе, Мангове љивађе Крс, Бучине љивађе Мл, Више л'ивађе Ор Рад Ле, Шерифоске љивађе Рад, Гóрње љивађе, Дóвње љивађе, Јакúпове љивађе Рап, Óграђе Ба Ди Бр Др Ле Љу Рап, ба́шча во Óграђе Вр, при Óграђе Ку;

сом пáсоф óфце во свúје л'ивађе Др.

У Бр је *кóмаћ* — *кóмаћи*. *Кóмаћи* је настало после поремећаја у односу збирног значења (*комаши+је*) и значења системске множине.

У именицу *љúђи* (< *људ+је*) после јотовања продро је наставак *-и*: *вiкните љúђи* Др, да *кажеш љúђам* Рад, *млóго љúђи* Ре (в. т. 501).

321. Редни број *и́рeћи*, *и́рeћа*, *и́рeћо*; *и́рeће*:

Трeћа гóдина Ре, на *и́рeћи*-извор Крс, *и́рeћава* страна Ба, *и́рeћи*-прт Гл, *та́ја и́рeћа*-жена Ди, *и́рeћому* Др, *и́рeћојзи* сна́хи Бр, *и́рeћем*, *и́рeћого* мужа Рад.

322. Алвеоларни *л*, *н*:

Зeље („купус“) Рад Др Љу Ку Мл Рап Крс Вр, *зeљка* (< *зeљ+ка*), кiло *зeљки* Гл, *зeљка* ће сeчеме Вр, *кóље* Др Рап Крс Мл Рад Ку Вр; *и́рње* Рап Крс Ку Рад Љу Мл, се скрi во *и́рње* Мл, *и́рн'е* Гл Кру Ре Ди Ба, *сiрење* Рап Крс Мл Др Рад, *сiрен'е* iзело Вр, *камење* Рап Крс Мл, *камење* ће не *úтепа* Рап, *н'и́ва* се *вiка Трн'е* (топ.) Ле.

О именици *кóши́тањ*, *кóши́тање* в. т. 568.

323. Због утврђивања контаката с околним говорима, интересантне су фонолошке комбинације *љ/л'ј*, *нј*, *ћј*, посведочене, пре свега, у вишим горанским насељима:

Не-сe-седи на *и́рнје* Ре, на *и́рнје* Кру, ни дóнесла *кóл'је* Ре, *кóл'је* наскла Др, *кóл'је* за ба́шча Гл, *кóље* Мл, *Рáздол'је*, *Рáздолје* (поред *Рáздолје*, топ.) Љу, *и́рђе* прет *кућа* Ре, со *и́рђе* Кру. У мом материјалу није потврђено *зел'је*.⁷⁵³

Према *Прiи́јаница*, које наводи А. Цоговић⁷⁵⁴, у мом материјалу је *Прђáница*, *Прiи́јаница*, *Прђјаница* Бр. Топ. је мотивисан именицом *и́рђе* (< *и́рiје*).

Облици *кóље*, *и́рње*, *и́рће* доминирају и у местима у којима су забележени примери са секундарним суфиксом *-је*.

Прђје није потврђено изван рестеличког типа. Сам облик са *-ћје* подстакнут је избегавањем хомонимије *и́рче* (< *и́рi+че*) — *и́рће* (< *и́рi+је*).

Наведени облици (*кóље* — *кóље*, *и́рђе* — *и́рће*) у ГГ не представљају траг незавршеног и нестабилизованог процеса јотовања, већ су лексички нанос из оближњег ЗПМ жеровничког говора⁷⁵⁵, у коме су уобичајени двојни рефлексни група *иј*, *дј* < *иъј*, *дъј* (*цветије* — *цвете*), али са локалним горанским творбеним моделом у коме се *-је* додаје на основу са извршеним јотовањем.

⁷⁵³ ВБМл, 130.

⁷⁵⁴ ЦАОГ, 69.

⁷⁵⁵ ВБИслМ, 19.

Облици *зел'је*, *крил'је* у ЗПМ говорима са *л'* објашњавају се као позициона појава: „Тоа што во овие говори срекаваме денеска изговор: *зел'је*, *седел'је*, *шил'је*, *крил'је* и сл. сведочи дека во нив, како в прочем и во другите западномакедонски говори, никогаш не било извршено новото јотовање на л.“⁷⁵⁶ У ЗПМ извршено је, ипак, овакво јотовање, о чему сведочи *л' < љ (< л+ј)*, а *л'ј* је подновљено јотовање.

Бродски облик *џрн'је* могао је настати из *џрнје* (в. т. 439).⁷⁵⁷ Гласовна група *нј* чува се и у заменици *џнја* (: *џнија*), а потврђени су и облици с јотовањем *џна*. Облик *џнја* подупрт је заменицом *џва* (: *џвија*) (в. т. 660–667, 669).

324. У збирним именицама *с*, *з* не јотују се⁷⁵⁸:

Л'исје, *грџје*, *закосје* Гора, *метни л'исје* Кру, *со љисје* Рап, најслатко *грџје* Др, *кילו грџје* Рад, *љај закосје* Мл, по *закосје* Др, *имало грџје* на *Лџје* (топ.; некадашњи виногради) Крс, *Лџје* (топ.) Рап.

Имам само једну потврду: Нема го нигде, оно подт *л'исџје* Вр. Облик је лексичка позајмица из оближњих ЗПМ говора у којима се чува финална група *-сџ* у једносложним речима.⁷⁵⁹

325. У глаголским именицама *н* се јотује:

Смијење, *играње*, *иујење* на свадба Крс, *ијерење*, *мијење*, *вољко жџелање* Рап, *јадење*, за *носен'е*, *сијење* пченица Ба, *бљујен'е*, *каран'е* Вр, *жџелан'е*, *каран'е*, *џејан'е* Бр, *џрање*, *џкајење*, *играње* Рад, *џкаен'е*, *бџган'е* Ор, *било џејан'е* Љу.

У вишим селима — претежно у говору млађих мушкараца — *њ* је неутралисано (в. т. 272, 1119): *грџене* трава Ре, *мџвzene* крава Кру, па *бџгане*, *мијене*, *бес каране* Ре, *сијене*, *мџлене* Бр.

326. Г р у п е *лабијал + ј*:

Иди со здравје, *сџди со здравје*, *џстани со здравје* Мл, *здравје* је најважно Ку, *кравџо*, *дивџо*-месо, *сноџје* Гора, *дивџо* Гл Бр Кру Ре, *дивџа* врба Кру, *сноџје* пџврзи Кру, *Руџје* (топ.) Ре, *Жуџјанин* Гл Ре Кру Ди Ба Бр, *Шишиџевјанин* Бр Ди Ба Ор Вр Др, во *Дивџач* (топ.; кршевит предео) Крс, *Дџбје* (топ.; њиве; некада је било дубова) Вр, *Дџбје* (топ.) Ле Крс⁷⁶⁰, *пџбегни* во *Руџје* (топ.; увала) Рап, *пџбегнаа* од *Грмјане* (топ.; ливаде), *Врџје* (топ.) Ди.

Из групе *мј* испало је *ј* у *Љуманин*, *Љуманка* (: *Љума*).

У мом материјалу је *Грмјанско дџере* Ди.⁷⁶¹

⁷⁵⁶ KBML, 29.

⁷⁵⁷ На могућу позајмицу форманта *-џе* из оближњег жеровничког говора упућују облици дсминутива *бреџе* (: *брег*), *сџџџе* (: *сџџџ*) у овом ЗПМ говору (ВБИСлМ, 19). Уп. са сличним стањем у дебарским говорима (ВБДГ, 70; ВБИСлМ, 30).

⁷⁵⁸ БАДИЈС, 144–145; ЋЛГЛ, 51; СРЛГ, 193 (*грџџе* — *грџје*).

⁷⁵⁹ ВБИСлМ, 19

⁷⁶⁰ ЦАОГ, 116, 126.

⁷⁶¹ А. Цоговић наводи *Грмјанско-дџере* (ЦАОГ, 90).

327. Им. *весеље* има јотовано *л*, и онда када је на већ изведена именицу додат суфикс црквеног порекла *-није* или суфикс *-ње*: *весеље* („веселе; судбина“) Бр, има *весеље* Крс Рап, во нас *веселење*⁷⁶² Мл, *веселење* Ре Кру, за *веселење* не-питај Гл.

У бројној именици *иљаду/иљадо* (в. т. 719) јотује се *л*.

СЛОЖЕНИЦЕ ГЛАГОЛА *ИД-ТИ*

328. У сложеницама глагола *ид-ти* сачувана је група *-јд-*.

У презенту доминира *-јџ-* уместо групе *-јд-*, док су примери са сачуваном групом ретки, а у материјалу има и мало потврда са извршеним јотовањем. Овакав однос *јд/ђј* у сложеницама глагола *ид-ти* говори о могућем јотовању у облицима презента и одсуству јотовања у аористу, императиву, трпном гл. придеву. Могуће је, такође, да је из групе *-јд-* испало *-д-*:

От пут ка ће *доје* Вр, *дојеш*, *ијројеш*, *најем* Гл, ће *ијројеш* Ба, да *најеш* паре Ди, сви ће *ијројеме* Ди;

душа ни *дође* Вр, ће *ијријем* Гл, да *дођеш* тужка Крс, да *ијрођеш* Рап;
ће го *најдем* Гл, ће *ијројдем*, ће *ијројдете* ЗлПо.

У сретечком говору, у коме је група *-јд-* јотована (*дођеш*, *нађеш*), јављају се и *најем*, *дојем*⁷⁶³, а облици типа *дојем* бележе се и у другим говорима, ближим или даљим од горанског.⁷⁶⁴

Облике типа *најеш* П. Ивић⁷⁶⁵ објашњава слабењем артикулације („само у небрижљивом изговору“). С. Реметић⁷⁶⁶ прихвата у основи објашњење П. Ивића („резултат је пасивнијег изговора *ћ*“).

За ГГ могу се понудити и другачија објашњења, која, као и претходна, полазе од *ћ* (< *ђј*):

а. Африката *ћ* супституисана је сонантом *ј* под утицајем албанског дебарског говора (уп. са *Бројанин*, *грајанин*, *сирејно*; в. т. 441). И промена *ћ* у *ј* у *синојка* може бити овог порекла.

б. После јотовања групе *јд* испред *ћ* појавила се антиципацијска палаталност, која је јачала и изазвала испадање африкате дисимилацијом по палаталности. Ово потврђује обиље примера типа *дојеш*, *најеш* у оближњем подгорском и подримском говору (према мом материјалу).

⁷⁶² У јужнометохијским говорима Подрме и Призренског Подгора потврђени су (према мом материјалу) *весел'џн'е*, *весел'џн'е*.

⁷⁶³ М. Павловић (ПМГСЖ, 107–108) не наводи облике са *ј* у сретечком говору.

⁷⁶⁴ П. Ивић у говору Галипољских Срба бележи *дођеш/дојеш* (ИПГС, 134–135); у говори-ма централне Шумадије, поред обичног *дођеш* и ретко *дојеш* (РСГЦШ, 177); у северномакедонским говорима напоредни су облици са *јд* и *ј* (ВБСМГ 2, 153).

⁷⁶⁵ ИПГС, 134.

⁷⁶⁶ РСГЦШ, 177.

в. Избегавање хомонимије може бити фактор недоследности фонетских промена.

ЈОТОВАЊЕ У НЕКИМ ГЛАГОЛИМА

329. Из 1л. јд. презента гл. *вићим* пренето је *ћ* у основу осталих лица презента: *вићим, вићииш, вићи, вићиме, вићиише, вићейи* Гора, да *вићи* Ре, н'а га *вици* Гл, *вићи* матере Ди, дај да *вићим* Љу, *вићиме* Бр, не-*вићим* Мл.

Императив је потврђен од основа *вид-* и *вић-*: *вићи* му работа Бр, *вићи* шó-имам Др, *вићиише* Бр Мл Ди Ку, *видиише* дејка Рад, *вици* Ку.

Облици с основом *вид-* забележени су од млађих Горана.

У осталим глаголским облицима у основи је - δ^{767} (*видела, видео, виден*).

У имперфективном итеративном глаголу *вићујем* уопштено је *ћ* у основи свих глаголских облика. Африката је могла продрети из *вићим*, може бити траг односа *видим* — *вићам*, а може се претпоставити и утицај односа *родим* — *раћам, вадим* — *ваћам*.

330. У имперфективним глаголима изведеним суфиксом -а од перфективних глагола презентске -и групе јотују се *и*, *џ* основе:

Праћам, се враћа, ираћанци (мотивисано гл. *ираћам*) Гл, да го *дофаћам* Ба, не ни се *илаћало*, вуци *фаћал'е, обрћа* Љу, ће не *враћа*, ће *иреврћавање* Мл, не-*фаћај* кусур Ба, *ваћам, враћам, исираћам* Бр, не *ираћал'е* Кру, се *враћаје* Крс, ме *фаћа* Ре, ће *илаћам* мито Ди;

се *наоћало* жито, *дооћање* Ре, *до^ооћање* Крс, ти *ваћаје* Ку, главе *враћаје* („окрећу“), *ваћам*⁷⁶⁸ вода Гл, *ваћииш* ЗлПо, кóмпири ће *ваћање*, не му *раћала* Вр, ће ја *раћам* Љу, го *гаћаје* Ба, се *дóсаћа* Ре, сом *до^оићаф* Ле, *до^ооћа* Крс, *нараћала* седом Др, ми се *свићаиш, ваца, иро^охоца* Гл, *дооћа* ЗлПо, *наоћам, ваћам, раћам* Бр.

331. У нижим селима јавља се *њ* у глаголу *равњам*⁷⁶⁹, да *изравњам* зéмња Рап, ће *равњаише* Крс, *рамњало* туже Рад, *равњање* Ку, не *израмњала* Љу, *равњајше* Ку, *рамњам, не-седим* Рад, *Равњишише/Рамњишише* (топ.) Рад Рап Крс Ку, истéра^хме гужеда на *Рамн'ишише* Др.

О пореклу *њ* у примеру в. т. 274.

ПОДНОВЉЕНО ЈОТОВАЊЕ

332. У изведеним глаголима од основа свршених глагола на -*ишии* (<-*сиши*) дошло је до подновљеног јотовања. У глаголима перфективног вида уопштено

⁷⁶⁷ Овакав однос познаје и сретечки говор (ПМГСЖ, 53, 114, 115, 197, 200 итд.).

⁷⁶⁸ *Вадим* — дуративни, *ваћам* — итеративни.

⁷⁶⁹ Р. Симић алтернант *њ* у левачком говору (СРЛГ, 187) објашњава јотовањем коренског сугласника; *равњам, равњишише* је и у сретечком говору (ПМГСЖ, 122); исто и у сиринићком (према мом материјалу).

је *-ши-* из суфиксованих имперфективних глагола после дисимилације у групи *шћ* (> *ши*)⁷⁷⁰:

Дур *најушићаље* Ба, *ће* га *намешићаш* Љу, *јушићаш*, *јушићала*, *сијушићање*, *намешићале* Др, *јушићам* оџце Ку, *јројушића*, *јушића* Рад, се *јремешића* Рап Крс Ор, *исјушића* вода Вр, *намешићам* нога Бр, *јојушићала* деџам Љу.

Однос *-ши-* (перфективни глагол) : *-шћ* (имперфективни глагол) стабилан је: *јушићило*, да *јремешићим*, *исјушићим*, *намешићим* Гора (осим Ре Кру). У рестеличком говорном типу сугласничка група *шић* различитог порекла дала је *шћ* (в. т. 383–384).

Мало је потврда са аналошким продором групе *шћ* из имперфективних у перфективне глаголе: *јушићи* корен, *јушићиф* корен Ди, *ће* га *намешићииш* Љу, се *исјушићила* Ба.

Јотовања нема у трпном гл. придеву ових глагола: *најустиен*, *јустииен*, *исјустиен*, *крстиен* (в. т. 308).

Облици трпног гл. придева говоре да је продор аналошког *ши* у основе перфективних глагола новији од реструктурираног грађења трпног гл. придева.

Ретки примери са *шћ* у трпном придеву⁷⁷¹ продор су из основе са подновљеним јотовањем: *јушићено* куче Рад, *намешићено* Вр, *јушићене* оџце Ба.

333. М. Павловић⁷⁷² бележи за ГГ *ђејче* — *д'ејче* (: *девојче*), објашњавајући *д'* општом умекшаношћу сугласника. Наводи, затим, за сретечки говор однос *ђејче* — *ђојче* тумачећи облике јекавским јотовањем. Данашње стање у ГГ и сретечком не потврђује наводе М. Павловића, пошто *д* у контакту са „меким“ вокалима није подложно умекшавању. Актуелно стање у ГГ потврђује само *дејче*, у сретечком *девојче*, у говору исламизованих Сречана и *дејче* (према мом материјалу).

ПАЛАТАЛИЗОВАЊЕ ФИНАЛНИХ КОНСОНАНАТА *т, д, л, н*

334. Значајна локална дијалекатска црта шарских говора са српске стране Шар-планине је појава предњонепчаних палаталних сугласника (*ћ, ђ, љ, њ*) у низу лексема.⁷⁷³ У околним говорима, на месту палаталних у ГГ, уопштени су непалатални (*ш, д, л, н*).

Меки сугласници настали су из крајњих консонаната иза којих је историјски било *ь*.⁷⁷⁴ Полумеки гласови су се уклањали на два начина — очвршћава-

⁷⁷⁰ РСПГ, 422–423; СРЛГ, 186; ПА-МБРес, 276, 285; ЈДТГ, 68; БНАП, 115; СМЦГ, 32; СМИСМ, 63; у сиринићком, говору Подрме и Призренског Подгора (према мом материјалу).

⁷⁷¹ Уп. са оваквим облицима у трстеничком (ЈДТГ, 68), левачком (СРЛГ, 186–187), ресавском говору (ПА-МБРес, 285).

⁷⁷² ПМГСЖ, 111–112.

⁷⁷³ У сретечком (ПМГСЖ): *смрћ* (24, 33 итд.), *клећ* (116, 117, 231 итд.), *јајраћ*, *јећћ*, *глаћћ*, *сољ*, *јесењ* (према мом материјалу); у сиринићком је ова особина потврђена само у *јећћ*, *клећ*, *јајраћ* (МЛРСГ, 40).

⁷⁷⁴ ВБГ, 52; ВБПМКонт, 13; ВБСелЕ, 6, 8; ВБУЈ, 27; ВБИслМ, 12; МЛРГорГ, 122; МЛР-ПерГ, 259.

О морфолошком објашњењу в. ПМГСЖ, 117.

њем (у највећем делу македонских и српских говора) или развијањем пуне палаталности (малобројни говори, географски врло удаљени).

Ову појаву, али с алтернацијом *ī* — *k*, познаје македонски пирински говор.⁷⁷⁵ У благоевградском, разлошком, петричком, негованском говору *t је супституисано са *k* на крају речи: *зек*, *џак*, *госџок*; то је солунски сноп који иде право на север правцем Кукуш — Берово.⁷⁷⁶ Наведени изоглосни сноп не иде према шарским говорима, а, поред тога, у шарским говорима јављају се и палатални *љ*, *њ* (*јесењ*, *дењ*, *сољ*, *жаљ*), којих нема у солунском изоглосном снопу.

а) *Зѣћ* — им. *i* деклинације⁷⁷⁷, пришла им. *o* деклинације чувајући измењени полумеки глас. Уп. са руским *зятъ*.

Зѣћ се *вѣка*, *зѣча* *вѣкала* Гл, *зѣч* се *крѣје* ЗлПо, *зѣћ*, *зѣћоу* Ре Кру, *даруала зѣћа* Мл, *домазећ* Бр, *домазећу*, *домазећи*, *домазећим* Рад.

б) *Лáкоћ* (< *olkъtъ) — им. *i* деклинације.⁷⁷⁸ Уп. са руским *локотъ*.

Лáкоћ *џбарцаф* ЗлПо, *лáкоч*, *лáкчи* Гл, *лáкћи* да *омије* Бр, два *лáкћи* Кру, два *лáкћа* платно Др, *лáкоћ* Рад.

в) *Кл'ѣћ* („брачна соба младенаца, издвојена од осталих, поред стоке; просторија за стоку“). Уп. са руским *клетъ*.

Прет *кл'ѣћ* Др, до *кѣѣћ* Рап, со *дејка* во *кл'ѣћ* Бр, *свѣ кѣѣћо* Ди, прет *кл'ѣћ* Ба, *спáље* во *кѣѣћоу* Ре, во *кѣѣћ* Рад.

г) *Пѣћ* (: два *џѣћа*; „педаљ“). Уп. са руским *пядъ*.

Два *џѣча* Гл, по јен *џѣћ* Рад, *десет џѣћа* Љу, *јѣно* два *џѣћа* Др, ка јен *џѣћ* Бр, со *џѣћоу* Ре.

д) *Прѣѣћ* („папрат“). Уп. са руским *попоротъ*, чешким *paprač*. У косовско-метохијским говорима *Паѣраћ* (топ.).⁷⁷⁹ *Паѣрач'* је и у јужнометохијским⁷⁸⁰, *џаѣраћ* у сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу).

Дејка да *џде* на *џѣрѣѣћ* Крс, *дѣнеси џрѣѣћ* Рап, на *џрѣѣћ* Љу, *џѣрѣѣћ* Бр, во *џрѣѣћ* Др Ре.

ђ) *Грћи* (< *grъdъ). Им. *i* деклинације. Уп. са руским *грудъ*.

Покри *грћи* Вр, во *грци* Гл, со *грћи* Ре, на *грћи* Др, *тури* на *грћи* Ди, *грћи* Мл.

е) *Смрћ*. Им. *i* деклинације.⁷⁸¹ Уп. са руским *смертъ*.

⁷⁷⁵ ВБСелЕ, 20.

⁷⁷⁶ ВБМДиј, 96.

⁷⁷⁷ СПЕРеч 3, 651–652 „zet“.

⁷⁷⁸ СПЕРеч 2, 263 „lakat“.

⁷⁷⁹ П. Скок (СПЕРеч 2, 602 „paprat“) косметски облик *џаѣраћ* објашњава суфиксом *-j*. На истом месту и „reduplikacijom и prijevoju perfektuma *porpor-* koji је raširen sufiksom *-ћ* за apstrakta.“ Забележени облик *џрѣѣћ* у ГГ указује на чување редупликације.

⁷⁸⁰ РСПГ, 436; Подрима, Призренски Подгор (према мом материјалу);

⁷⁸¹ СПЕРеч 2, 427 „-t“.

От *смрћ* не побегна никој Мл, *смрћ* Рад Ди Мл Гл, разне *смрћои* Ре, за *смрћ* Ку, прет *смрћ* Ди.

Потврђено *смрћ* у више места (Рап Крс Ку) може бити траг раније дијалекатске слике.

ж) *Чѣљећ* (: *чѣљећи*). Им. *i* деklinације⁷⁸², има суфикс *i* деklinације (*-jadь*). Исто и у *се зачел'ѣћила* („родила, имала децу, чељад“). Уп. са руским *челядь*.

Чѣљећ не се бстава Др, *чѣљећем* Ор, *чѣљећу* Ди (в. т. 469, 564а, 1028).

335. У неким именицама финални *-и*, *-д* замењени су меким *-ћ*, *-ђ* аналогично, а могуће је и јотовање суфиксима на *-ј*:

а) *Глаћ* (< *глаћ* < **goldъ*⁷⁸³) могло је настати продором суфикса *-i(a)* у именицу. Иначе је *гладен*, *гладна*. Оваквим јотовањем могу се објаснити и именице *окић* (< *окии+ј*), *вић* (< *вић* < *вид+ј*), *и́рвић*.

Од *глаћоси* Вр, од *глаћ* Др, и од *глаћ* мрел'е Ба, *глаћ* во село Ле, за *глаћ* Др.

б) *Нóкоћ* (< *ногътъ) настало је суфиксом *-i(a)* или аналогично према *лакоћ*.

Исекоф *нóкоћ* Крс, *нóкћи* Вр, *нóкоч*, *нóкчи* Гл, по *нóкћи* Рап, свé со *нóкћи* Рад, исеци *нóкћи* Мл, два *нóкћа* Ле.

Из нижих села у материјалу има ретких потврда:

Нóкћи ће ни панет Рад, ни за *нóкћи* Ле, под *нóкћи* Крс, со *нóкћи* Рап.

Присутност облика са *-и* у нижим местима, а одсуство у вишим, може упућивати на то да су облици с палаталима у време формирања горанског говора унети из виших насеља.

336. Палатални алтернанти *ћ*, *ђ* м. *и*, *д* јављају се и у прилозима просторног значења, а за разлику од именица, у којима су *ћ*, *ђ* потврђени само на крају речи, у прилозима се јављају у медијалној и финалној позицији.

У *назаћ* (< *назаћ*) *ћ* је могло настати угледањем на *сѣрѣћни*, *зѣћни*. На аналогично указује облик предлога месног значења *зад*. М. Павловић⁷⁸⁴ сретички облик *назаћ* доводи у везу са *назај*, које је забележено и у другим говорима. Није, међутим, јасно овакво евентуално јотовање *д*.

Назаћ се врати Вр, *назаћ* Др Рап (в. т. 897).

У *сѣрѣћно*, *зѣћно* и *и́рѣћно* — *д* је јотовањем после регресивне метатезе палаталности из њ дало *ђ* (в. т. 357е) (*средњи* > *средни* > *срѣћни*):

*Зѣћно*⁷⁸⁵ време Ре, било *зѣћно* Ку, *зѣћно*-дете Др, *зѣћно* Вр Ле Ор Ба Рад Кру; бнела *сѣрѣћно* Бр, *сѣрѣћне* камнои Ре, *сѣрѣћна*-дејка Рап, до *сѣрѣћно* Ди, *и́рѣћного* и *сѣрѣћного* Бр, *и́рѣћни* Ку, *и́дри и́рѣћного* Кру, во *Сѣрѣћница* (топ.; пашњак између два потока) Рад.

⁷⁸² СПЕРеч 1, 8 „-ad“.

⁷⁸³ СПЕРеч 1, 563–564 „glad“.

⁷⁸⁴ ПМГСЖ, 116.

⁷⁸⁵ *Зáц'но/зáц'н'о* у говору Призренског Подгора (према мом материјалу).

Полумекко *ш* у *ојѣш*⁷⁸⁶ уклоњено је испадањем сугласника па прилог гла-си у ГГ, како је и у сретечком, сиринићком, неким метохијским говорима око Призрена (према мом материјалу), *јојѣ/ојѣ*.

337. У *сољ* и *жаљ*, им. *i* деклинације, финално полумекко *л* замењено је палаталом:

Сољ за *офце* Др, *скуп сољ* Мл, два *кила сољ* Гл, во *сољ* Рад; *жаљ*⁷⁸⁷ ми је Рап, им било *жаљ* Мл, *жаљ* за дете Др, *жал'* Бр Ди Ор Ба Рад Гл ЗлПо.

338. У *јесењ* и *дењ* њ је могло настати из *-њ*⁷⁸⁸:

Во *јесењ* Вр, *јесењ* Ди Мл Рап Крс Др Рад, по *јесен'* Ба, *јесен'* беше Бр, во *јесењ* Мл, во *јесен'* Ре; трећњ-дењ Мл, *пократке дењои* Ку, два *дења* Рад, по *десет ден'а* Кру.

УМЕКШАВАЊЕ ФРИКАТИВА Ш, Ж, (З)

339. Фрикативни *ш, ж* претежно се стварају на задњем делу предњег непца. У мањем броју примера потврђени су *ш', ж'*.

Највећи број потврда са померањем артикулације ка предњем делу предњег непца забележен је у позицији *ш, ж + и, е*:

а) *Каж'и* Кру, *јена ж'ена* Гл, *ће се омуж'им* Љу, *ж'ишо*, и *ж'ена, муж'и, ми каж'и, ж'ишо* о^т Тетово, *ж'ивуаф*, не *мож'еше* да *издрж'ише*, *тежок ж'ивош*, му је *ж'ена* Ре, а је *ж'иф*, со *ж'ена*, се *ж'ениф*, *ж'енишише*, да *каж'е, не-мож'ем* Вр, за *ж'ена*, да ти *каж'ем*, да *ж'ивши* Крс, да ти *каж'ем*, *ће ти каж'ем*, *ће закаж'ем*, *стара-ж'ена* Кру;

да се *јуси'и, ш'исеши*, *ће изврш'и, ка-беш'е, беш'е зел'е*, ни *каш'ел, браш'енце, наш'е ш'о* беа Ре, на *беш'ика*, да *наш'ош'име*, се *ш'еша* Вр, *ш'ешаф* Крс.

б) У глаголима *кажем* и *можем*, *ж* је у презенту, факултативно, замењено са *ј*, можда преко *ж'*: да ти *кајем* Вр, а *мојеш* Бр, *ће ти каје* Бр (в. т. 359, 374).

У свим местима је *шиљејна* (< *шиљежина*): *истеррајте шиљејна* Бр, *пасл'е шиљејна* Ди, *шиљејнам* Мл, прет *шиљејна* Рап, за *шил'ејна* Ба (в. т. 374).

340. У рестеличком говорном типу у групи *шћ* артикулација *ш* је, факултативно, померена напред асимилацијом према *ћ*: ни *ниш'ћо*, *свеш'ћо*, *бунши'ће* Ре, *свеш'ћо*, *жениши'ће*, *кавши'ће* Кру (в. т. 383–384).

У групи *шиш* има мало потврда са *ш'* и изван Ре и Кру. Овакво *ш'* може бити траг утицаја рестеличког дијалекатског типа: *ниш'шо*, *неш'шо* Гл, *ниш'шо* друго, *ја иш'иш'им*, *немало ниш'шо* Вр, *ниш'шо* Љу.

⁷⁸⁶ Уп. стцслов. *опеть*, руско *опять* (СПЕРеч 2, 648 „peta“).

⁷⁸⁷ У ГГ именица се употребљава прилошки; у сретечком говору полумекко *л* у именици отврдио је па је прешло у *в* (ПМГСЖ, 46, 81, 173). У *сољ* полумекко *л* развило је пуну палаталност и у сретечком говору (ПМГСЖ, 81, 88, 115 итд.).

⁷⁸⁸ Интересантно је да се ове именице, као и многе са *ћ, њ* м. *ш, д*, јављају и у руском језику.

У Ре и Кру потврђени су напоредни облици *ш'ћо* — *ш'о*: *наше ш'о бѣа, ш'о* ти *каж'ујем Ре, ш'о* ти је Кру.

341. У групи *шк* потврђено је *ш'* у:

Пѣш'ки одиме Ре, *йѣш'ки* Кру, ни *йѣш'ки* Вр, *йѣш'ки* сом *йшла* Ор.

342. Умекшано *ш'* ретко је бележено и изван наведених позиција: *крос ш'ума* Ор, *ниш'ан* иде Ре, *не-ћѣ-вићииш'Јбу*.

Иако је број потврда са *ш'* у позицијама у којима нема услова за асимилацију мали, оне могу оспорити објашњење о позиционом пореклу *ш'*, *ж'*.

343. У Ре, ређе у Кру, само у глаголу *зѣмам* бележено је умекшано *з'*:

Кóлани з'ѣф, ж'ито ће *з'ѣмеш, бáсма з'ѣф, пáре з'ѣ, з'ѣф* ораје, *з'ѣф* трава, *з'ѣми, з'ѣф* да праи Ре, *з'ѣла, сом з'ѣла, ми го з'ѣла* Кру.

Чињеница да је највећи број примера са *ш'*, *ж'* забележен у вишим селима (Ре Кру Гл), а *з'* само у Ре и Кру, указује на то да су умекшани фрикативи стигли у ГГ из рестеличког говорног типа.

АЛТЕРНАЦИЈА К — Ћ, Г — Ђ У ГЛАСОВНИМ ГРУПАМА

344. Гласовне групе *ки, ке, ги, ге* у бродском говору замењене су групама *ћи, ће, ђи, ђе* под утицајем ове особине у тетовском говору.⁷⁸⁹ Такво неутралисање *к, г* захвата већи простор, без континуитета — југоисточних српских⁷⁹⁰, македонских⁷⁹¹, бугарских⁷⁹² говора.

Неутрализација *к, г* у балканским словенским говорима који су били у живом контакту са несловенским језицима сугерише утицај ових јазика на словенске у развијању иновације.⁷⁹³

345. *Ћ, ђ < к, г + и, е* настају асимилацијом велара према предњим вокалима (*рука — руће, нога — ноће, дејка — дејће*). Нема у бродском говору неутрализације *к, г* у позицији *ј, љ, њ + к, г*⁷⁹⁴:

Турсће имена, *ваће* покријене, *йдаг'е шаће, ћеде*, от *свѣћеде, ће* воденица, *обојће, назојће, руће* врзане, *широће, слáмће* óвсуе, *ваће* не бидује, *асћер, измѣ-ћарће*, во *руће, њл'иѣће оѡенће, меће* пригáнице, *шáјће* не-може;

ће го даде *ћѣрћи, вѣшћиишћи (< вешћички)*, ће *ћиишме ћиишка, рáћија, сѣ-ћира*, цубе *оћинала, ѡѣшћи* óди, крпа *наћииена, мајћи* ће óнесе, *жѣљћи, измѣ-ћарћи*;

⁷⁸⁹ СТТГ 1, 234.

⁷⁹⁰ БАДИЈС, 191–198; ПАСДиј, 48; ИПДиј, 162; ИПИО 2, 140; БНГИ, 14; ЋЉГЛ, 48–49; ВЛМД, 153; ФО — (Кална), 593.

⁷⁹¹ САМОчерк, 144; САМПол, 293; ВБСелЕ, 9; КБИст, 70; ВБМДиј, 88, 96; ВБКТ, 51; ВБПГ, 352; ВБСМГ 1, 18; ВБСМГ 2, 155; ВБЛГ, 24; ФО — (Теарце), 650, (Родожда), 672.

⁷⁹² ССТБД, 108–109; САМОчерк, 144.

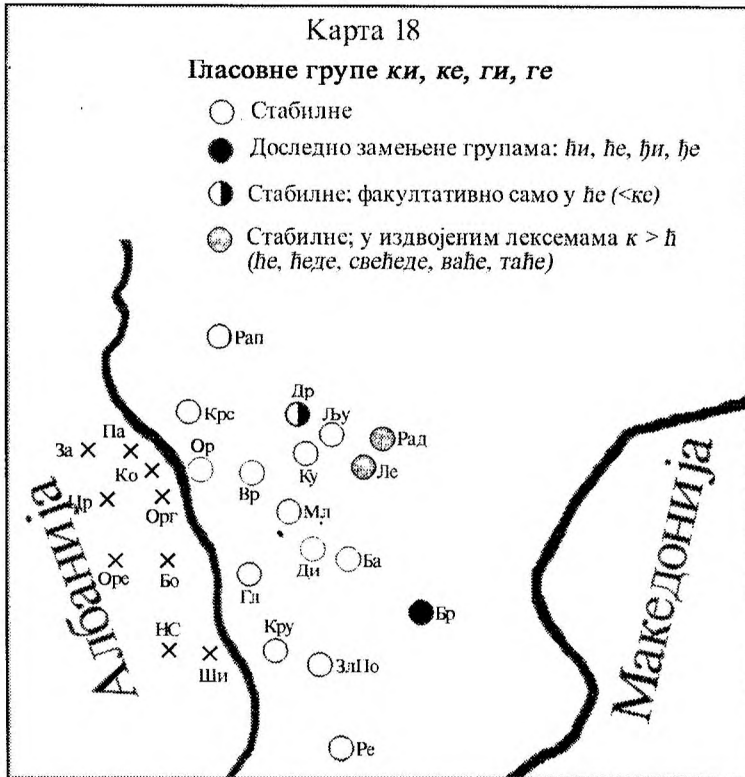
⁷⁹³ Уп. ИПИО 2, 140.

⁷⁹⁴ Уп. са овом појавом у неким П-Т говорима: БАДИЈС, 191; ПАСДиј, 48; ЋЉЛГ, 49; БНГИ, 14.

др^уђе, н^ође, њ^олође, допаме др^ађе, с^аанђе (< саанге < саанке, после озвучавања к; „саонице, санке“), ђе пот^ераа, б^исађе, л'е^нен, с^нађе (< снаге);

з^ел^е да *ђи* пот^урчујет, м^уж^ш *ђи* пристана, з^ен^{ђи}љ љ^уђи, н^их *ђи*, за^{ђи}нала, *ђе* *ђе* за^{ђи}на.

346. Судбина група *ки, ке, ги, ге* није условљена генерацијском припадношћу, већ је територијално везана за Брод (в. к. 18), па мој материјал не потврђује закључак: „Ваков изговор на споменативе гласови почесто се слушају во говорот на помладото поколеније.“⁷⁹⁵

Осим у Броду, где је неутрализација *к, г* (+ *и, е*) системска, *ђ* м. *к* јавља се као лексикализована појава у Ле и Рад у прилозима *ђеде, свеђеде, до ђеде, ђе* си била, а у Др само у *ђе* (*Ђе* си бнела): *ђе-ђе-идеш, ђе твуа-кућа, ђеде* Ле, *иде ђе* м^ужа, *ђе-има, свеђеде* Рад.

Изван Бр ови прилози јављају се и с групом *ке*.

За Кру и Ре наводи се *ђе* (Амн. зам. *он*).⁷⁹⁶ У овој позицији *к, г* су у рестеличком говорном типу, како мој материјал казује, стабилни.

⁷⁹⁵ ВБГГ, 49.

⁷⁹⁶ Исто, 64.

347. У вези са неутрализацијом *к* (+ *е*) у Љу су примери са *ке* < *ће* („хтети“): А *ке* идеш. Редовно је, међутим: *Ке* *ће*-идеш:

Деца ако се овде, *ке* им кајеш, ако не *ке* да ге најем; *ке* го тражи; *ке* доје; *ће* земеш сољ да ге крмиш, *ке* земеш шо ти требе за кућа.

Последњи пример је добра илустрација факултативности појаве пошто говорник на малом растојању употребљава *ке* — *ће*.

Из горанског села Борје у Албанији имам следеће потврде: *ке* работам, *ке* донесеш, *ке* *ће* спијете.

348. Из Ди и Крс у материјалу имам три потврде са *к* у *кеде*. Ово може бити траг ранијег стања када је *хеде*, као лексикализована појава, могло захватити знатно већи простор ГГ од данашњег:

Сегашњо *кеде* је, тогашњо *кеде* је Ди, *кеде* отишоф Крс.

349. *К* и *г* у позајмљеницама:

Маћина, *ћурија*, *ћеса*, *Шаћур*, *шећер*, *шућур*, *ћиљим*, *ашићаре*, *бећар*, *белћим*, *берећеш*, *Тамил*, *ћар*, *ћарује*, *ћаја* (< тур. *кеһаја*), *ћелибар*, *ћибрити*, *дучан*, *ићиндија*, *мелеч* Гора;

ћердан, *ћерис*, *ћубре*, *ћузум*, *Буљизарка*, *ћушуре*, *зештин* Гора.

МЕТАТЕЗА

350. Примери с метатезом, највећим делом, бележени су у свим насељима. Број лексема с метатезом нешто је већи у рестеличком говорном типу.

Метатеза се најчешће врши у средини речи.

351. М е т а т е з а у г л а с о в н и м г р у п а м а

а) Група **въс-*, осим у прилогу *везден*, јавља се с метатезом:

Сви тражет, *сви* желаме Мл, изеф *све* Гл, си изоткала *све* Вр, *све* офце Ди, *све* зуала Бр, *сви* офчари Ба, *сва*-зима Др, *све*каква Љу, *сва*кој Ди, *свешто* Ор, *сваки*-ден Рап, *све*кога („свакад“) Ре, *сва*кога („стално“) Кру, *за*пркна *све*, *со*свем друго Ба.⁷⁹⁷

Примере в. и у т. 618–619, 632, 652–654.

б) Група **svъ-* > *свъ-*:

*Сав*нало, *ће* *сам*не, *сам*нује, *сам*нуало Гора.⁷⁹⁸

⁷⁹⁷ Метатеза групе, осим српске, захватила је и неке оближње ЗПМ говоре: ВБДГ, 74; МТОГ, 192; ВБМДиј, 16, 98; ВБПГ, 344, 349, 353.

⁷⁹⁸ Метатеза групе захвата велики простор словенских говора у југоисточном делу Балканског полуострва: РСПГ, 359, 426; БАДИЈС, 55, 56, 225; ИПДиј, 106; ЋЈГЛ, 55; ЈДТГ, 52; ПМГСЖ, 53; МлРСГ, 34; ЕГРеч 2, 199; МСБЕ, 161; ВБДГр, 23, 28; ВБМДиј, 93; ВБПГ, 347; итд. Уп са: „Стара диференцијална црта на македонскиот ареал е појавата на сек. њ во секвенците *цвъ-* и *цвъ-*, сп. *цафити*, *савне*, *савнује*“ (ВБИСЛМ, 12).

У ГГ нема трагова западномакедонске иновације су- (< *svb-*), цу- (< *cvb-*).⁷⁹⁹

в) Група **cvb-* > *цѣв-*:

Цвѣће *цѣфѣи*, *цѣфѣила*, *ће ѿроцѣфѣи* Гора.

Метатеза ове групе највећим делом прати метатезу **svb-*.⁸⁰⁰

г) У групи *-зј-* није извршена метатеза:

Грѓзје, *лѓзје* Бр, *грѓзје* Др, *лѓзја* Рап, *лѓзја* во Гѓра Крс, ѿмало *грѓзје* на *Лѓзје* (топ.; некадашњи виногради) Крс, *Лѓзје* (топ.) Рап, *Лѓзјишѣа* (топ.) Ор.⁸⁰¹

Облици без метатезе карактеристични су за полошке говоре⁸⁰², па се ГГ овом особином наслања на њих, пошто је у околним српским говорима⁸⁰³ метатеза извршена.

д) Група *-јр-* у турцизмима остаје:

Бѣјрак, *Бѣјрам* Кру, со *Бѣјрама* Др, дошоф *Бѣјрамѣија* Ре, *Бѣјрија* Др, *Бѣјрушѓице*, *ћеде* си; море *Бѣјруше* Бр.

ђ) Група *-јд-* у глаголима сложеним са *ид-* опстаје (в. т. 328): *ѿрѓјдо*, *најде*, *најдоха*.

352. М е т а т е з а у г л а г о л и м а

а) *Чука*, *чукам*, *чуќна*, *чуќнује*, *ѿочуќнује*, *чуќање* Гора.⁸⁰⁴ У овом примеру, највероватније, и нема метатезе пошто се глагол може наслањати на узвик *чук*, а не *куц*.

б) У неколико глагола *-и-* је постало формантом имперфективности:

ѐбл'ичам — *ѐбл'ечем*, *сл'изам* — *сл'езем*, *ѿл'изам* — *ѿл'езем*, *вл'изам* — *вл'езем* Гора.

в) У *ѿѣшегни* Ре Кру Др Ба Гл, *ѿѣшејни* Бр метатеза је извршена у префиксу. У нижим селима глагол је без метатезе — *ѿѣшегни* Крс Рап Ор Вр.

г) *Подубише* Кру, *ѿѓдуби* дрво Ба, *ће ѿѓдубиме* Ре, *ѿѓдубиѣ* бабо Ди — може се објаснити метатезом у различитим слоговима са преласком *о* у *у*, али је вероватније да је реч мотивисана именицом *ѓујка* („рупа“), пошто значење глагола подразумева да се нешто што је пободено налази у рупи (*ѓујка*).

У Ре је забележен пример: шо ми си се *ѿѓдубиѣ* („подбочио си се“), са значењем сличним оном које је изнето испред.

⁷⁹⁹ ВБДГр, 21; ВБПГ, 344.

⁸⁰⁰ БАДИЈС, 55–56; БНАП, 133; МлРСГ, 34; ПМГСЖ, 53, 220; МСБЕ, 161; ВБПГ, 347, 352; ВБДГр, 23, 28; ВБМДиј, 93.

⁸⁰¹ А. Цоговић наводи *Лѓзишѣа* (ЦАОГ, 137).

⁸⁰² ВБПГ, 352.

⁸⁰³ ПМГСЖ, 110, 159; МлРСГ, 34; метохијски говори (према мом материјалу).

⁸⁰⁴ У оближњим говорима је *чуќа* (ПМГСЖ, 19, 221; МлРСГ, 34; РСПГ, 368; ВБПГ, 352; ЕГРеч 2, 457 „чукат, чукам“. Уп. и са *цук* у СМИЦГ, 57; БДНСгов, 74; ЋДГБ, 58.

д) *Перцедује* (< *йрцедује*) Ба, *йрцедујала* мл'ёко Ди — метатезе има у префиксу.

ђ) У гл. *се намуриџиф* (< *наймуриф*) и попридевљеном гл. придеву *намур-шен* чујек Гора.

е) У *џијује*, *џијала* (< *йсује*) Гора метатеза је извршена после африкатизације групе *йс*, пошто је група *сй-* стабилна у ГГ (*сйије*, *сйомни*, *се сйобол'еф*).

Глагол с извршеном метатезом потврђен је у околним говорима.⁸⁰⁵

353. М е т а т е з а у и м е н и ц а м а

а) *Крушум*⁸⁰⁶ (< тур. *kurşut*) Бр Ре Кру Ди Гл ЗлПо. У нижим селима чува се *күришум*.

б) *Гнила* (< *глина*) ЗлПо Гл Бр, сме нóсил'е *гнила* Ре, нéмаме *гнила* Вр, во *гнила* Кру, *гњила* Др Рап Крс Рад, црeпње од *гњила* Ку, *гњила* до сéло Љу.

в) *Свабда* Ре Кру Ди Мл Ба, нáпрај *свабда* Ре, *свабде* Кру, на *свабда* Мл. У осталим местима је *свабда*.

г) *Авла* (< тур. *helva*) Ре Кру, јáдеме *авла* Ре, *авл'е* се јáло Кру. У осталим местима је (*х*)*áвла*.

д) *Ајмáл'ија/хајмáл'ија* (< тур. *hamail, hatayli*; „хамајлија“) Гора, јéна *ај-мáљија* Рап, *ајмáл'ије* нéмало Ди.

ђ) У *йујљунка* Гл могућа је метатеза са лабијализацијом (*йујољ > йујљу*), али је вероватније да је *-унка* суфикс (уп. са *мéунка*) а да је *-о-* елидирано. О им. в. и т. 56а, 154.

е) *Плáдно*, које је у ГГ адвербијализовано, има облик с метатезом.⁸⁰⁷ Примере в. у т. 921.

ж) *Бáвлани* (< *балвани*; „попречне дашчице на плафону, које се постављају преко греда“) Мл, тураме *бáвлани* Др.

з) *Óћек* (< *óкић*) Бр. У осталим местима *óкић*.

и) *Крунде* (< тур. *kundura* < грч. *kondoronos*, ШАТур, 425) Рад, Др, Љу, Ку.

ј) *Мрџивоец* (: *мрџивец*) Др, бéше јен *мрџивоец* Ку.

к) *Мáсофце* (< *масолце* < *масло*) Ре Кру, зéмите *мáсофце* Гл, дикáнечко *мáсофце* Ди.

л) Метатеза није извршена у *мáгила*⁸⁰⁸ Гл Ре Кру ЗлПо, *мóђила* Бр, *мáгила* Вр Ор Крс Рап Др Гл Бр Љу, *мóгиље* до пúт Ре, л'áј *мóгил'е* Гл. Примере в. и у т. 145.

⁸⁰⁵ ВБПГ, 352; РСПГ, 424, 441.

⁸⁰⁶ БАДИЈС, 237; ПМГСЖ, 141; ВБСелЕ, 28.

⁸⁰⁷ БАДИЈС, 237; ЕГРеч 2, 79 „пладне, пладна и пладне“; МлРСГ, 34; ПМГСЖ, 52, 141, 148 итд.

⁸⁰⁸ БАДИЈС, 370; ПМГСЖ, 140; ВЛМД, 209.

љ) Им. *бл'узнак*, *бл'узначе* без метатезе је пошто је мотивисана придевом *близ* на који је додат суфикс *-(н)ак*: со њего сум *бл'узнак* Рап, *бл'узнаци* Др, *се обл'узнала* Кру.

м) Није потврђена метатеза у именици *чѐвра*.⁸⁰⁹

354. М е т а т е з а у п р и л о з и м а

а) *Чвѐра* (< *вчѐра*) Ре Кру Гл Крс Др Ку Рап Ле. У Бр Ди Ба Вр — *чѐра/фчѐра* (в. т. 923). Метатеза се јавља и у придеву мотивисаном овим прилогом: *чвѐрашењ* Ре Кру Гл Крс Рап Ле.

б) *Одваде* (< *одавде/одовде*) Вр Ор Крс Рап Др. Облик *одаваде* траг је метатезе, ако није аналошко а.

в) *Ендѐбожсе* („тобоже“) Бр Ди Ба. Сложеница је настала из синтагматског споја *једини божсе*. После метатезе у различитим слоговима (*једини* > *јениди* > (*ј*)*енди*) испао је вокал: *ендѐбожсе* работа Бр, *ендѐбожсе* ће донесе Ди, *ендѐбожсе* ткаје Ба (в. т. 215д, 965).

ПРОТЕТИЧКИ ГЛАСОВИ

355. Протетичким гласом *j-*, који карактерише све околне српске и део ЗПМ говора⁸¹⁰, ГГ се удаљава од неких оближњих ЗПМ говора.⁸¹¹

а) Протетичко *j-* испред *e-*:

Јесењ, *јена жѐна*, *јерѐбица* Др, *јѐл'енофѐ* дојде, *ке јѐл'ена*, ако сум *јѐл'ен* Крс, *три јељѐна*, *јесењи*, *брѐт је постар* Рап, *јѐљеним онеси*, *во јѐсен'* Ле, *во јѐсен'*, *јѐнем љуђим* Вр, *во јѐсен* Ди, под^г *јѐн јѐзик* Ба, *исекоф јѐзик*, *јерѐбице* Ре, *под-јѐзик*, *јѐзеро*, на *ћи јѐзѐрчика*, *јѐфѐшино сѐрен'е*, *јѐдва*, *јѐного*, *јѐйрви* рекла, *јѐл'ек*, *јѐчмен* Бр, *јѐчмѐново снѐпче*, *нашински јѐзик*, *јерѐбицем*, на *јѐзеро* Кру, *јѐсѐрције* (< тур. *esir*, ШАТур, 370), *јѐчмењ*, *јѐйрвина* Рад.

Нису потврђени примери у којима у протези алтернирају *j-* и *ø-*.

б) Протетичко *j-* испред *o-*:

*Јѐје*⁸¹² (в. т. 940), *јѐш(ѐше)* (в. т. 971) Гора, *јѐбојѐѐ*⁸¹³ Бр, *јѐбојѐке* скѐни Ди, *мужове јѐбојѐке* Ба, *јѐје* да идѐт Вр, *јѐје* ће се вратим Ку, *јѐје* пуѐф Ба, *јѐје* ће сѐјеме Др, *јѐш* јѐмпут Др, *јѐш-немам*, *јѐшиѐ* ѐмаф Вр, *јѐш* подѐбело Крс.

в) Протетичко *j-* испред *y-*:

Јужѐ је вргуљаво, *јужар* праѐи *јужин'а* Ре, *јужѐ*, *јужѐице* Рап Вр Ба, *зѐми јужѐ* Гл, *јужѐице* от слѐма Др, *јужѐице* бѐтајла Ле.

У Крс и горњој махали Рап развија се испред *y-* протетичко *j-* у *јјуљѐица*.

⁸⁰⁹ ВБГГ, 55. Вероватно је наведени пример метатеза у прилогу *чѐвра*.

⁸¹⁰ ВБИСЛМ, 10.

⁸¹¹ У оближњем гостиварском говору (ВБПГ, 344) изразито доминира протетички глас *ø-*.

⁸¹² Само је у Ре овај прилог без протетичког гласа (*ѐје*).

⁸¹³ Изван Бр, Ди, Ба именица је потврђена без протетичког гласа, а у Бр, Ди и Ба присутни су и облици без протетичког гласа.

г) Прилог (*ø-j/-e-úyire* („сутра“) јавља се са различитим облицима (в. т. 971). Доминира *yire* Ку Ба Ди Др Љу Вр Ор Рап Крс Рад Бр; *vyire* је у вишим селима — Ре, спорадично у Кру Гл Бр Вр.

Дојди *vyire* на пладно, *vyire* ће биде, тија ће биде *vyire*, *vyire* ги извадиле, *vyire* друга Вр, му вел'им — *vyire* Гл.

Jyire сабаал'е Вр, *jyire* ће доје Ор, *jyire* је Бóжећ Ба, *jyire* на Бóжић Рап.

У *vyire*, *vyiro* *v-* је из групе *в̆+ouyр̆*, *в̆+ouyро*:

Vyiro ка ће стáne Ор. Примере в. у т. 925.

д) Протетичко *j-* испред *a-*:

Jarebice ке ил'заје, *ja* сом Вр, *ja* ће ти дóнесем Крс, *jaǵнцим* сóљ Ку, *ja-буко* Др Мл Ку Љу Гл ЗлПо Ба Ор, нéма *jaбука* Ку, под^т *jaбука*, тáквете п'уал'е *jaбуки* Ле, *jaрем* му се скр̆ши Мл, *jaрем* Ку Рад Љу Ба Крс Рап Ре.

ђ) Прилог *jishi* Ре, који је потврђен и без протетичког гласа (*iishi*), могао је добити овај глас пре преласка *e* у *и*.

е) Протетичко *v-*:

У глаголу *voyšegni*, само у Гл, поред *oyšegni* (< *iošegni*). У осталим местима је *iošegni/oyšegni*. *Voyšegni* је лексичка позајмица стигла из гостиварског правца.⁸¹⁴

Именица *yjko*⁸¹⁵, која је скоро истиснута турцизмом *daico*, потврђена је без протетичког гласа у Вр Ор Рап Крс Рад Мл, а с протетичким *v-* од информатора који је детињство провео у Гостивару.

О *vyire* в. т. 355а.

АНТИЦИПАЦИЈСКА ПАЛАТАЛНОСТ

356. Гласовна група *V + њалайшални сугласник* (њ, њ̆, њ̇) замењује се у мањем броју примера групом *V + j/j + њалайшални/делимично њалайшални/веларни сугласник*. Ова ће се појава звати антиципацијском палаталношћу⁸¹⁶, пошто се палатална компонента меког сугласника антиципира испред. Процес није стар.⁸¹⁷

Особина је присутна на ширем простору словенског југоисточног дела Балканског полуострва.⁸¹⁸ Компактност територије на којој се јавља, упућује

⁸¹⁴ ВБПГ, 344.

⁸¹⁵ ВБМл, 144.; наводи се се за Мл *vyjko*.

⁸¹⁶ С. Младенов (МСБЕ, 144): „антиципацијата на палаталноста“

⁸¹⁷ КБИст, 60. О антиципацијској палаталности в. и: САМСлов, 305; БАДИЈС, 146; СМЪГ, 63–64; МСБЕ, 162; РСПГ, 419.

⁸¹⁸ САМОчерк, 94–97; МСБЕ, 162; КБИст, 58–59; СТТГ 1, 233; ПаАРГ, 109; ВБДГ, 88, 89; ВБЛГ, 24, 30–31; ВБКГ, 53; ВБПрД, 136; ВБУЈ, 28; РСПГ, 416–419; БАДИЈС, 140, 142, 146 и даље; ЋЉГЛ, 43, 168; ПА-МБРес, 248; МлРСГ, 38–39; СМЪГ, 63–64; БДГСр, 132–133; ФО — (Ораховац), 583; говор Подрме и Призренског Подгора (према мом материјалу).

на то да је изогласно огњиште на територији западномакедонских и централно-македонских говора, а да се појава ширила ка призренско-јужноморавским говорима и даље.

357. V + (j/j) + њ/н'/н

Група V + њ не уклања се у ГГ доследно антиципацијским гласом. Таква факултативност јавља се и у призренском градском⁸¹⁹ и другим јужнометохијским говорима (према мом материјалу). Нестабелисано стање у овим говорима указује на новину иновације.

а) У именима животиња — њ је, осим ретких изузетака, замењено групом *jn*:

Мркојна (< *Мркоња*), *Шároјна*, *Баљојна*, *Муројна*, *Шуџојна*⁸²⁰ Рап Крс Гл Ре Ле Др, *Муројна* биф стар Др, *Шároјна* беше Ба, удри *Муројна* Ди, кед-ти-је *Баљојна* Гл, со *Шároјна* Ди, онеси *Баљојни* Рап, Гафуроф *Шуџојна* Ре.

Забележено је и *Шároња*, *Муроња*, *Шуџоња*, *Мркоња*, али не и *Баљоња*. Док у последњој именици доследно долази до дисимилације по палаталности у суседним слоговима, у претходним примерима нема таквих услова:

А даде *Шároњи* Рап, чије се *Мркоња* и *Шároња* Ле, *Мурон'а* ел'и *Шáрон'а* Ор.

б) Именица *коњ* има облике: *коњ/кóн'/кóн* и *којњ/којн'/којн*. У истим местима бележене су различите вредности:

Кóња да ми пóткујеш, прет *којња*, постáрому *којн'у* Рап, со *којни* ће нóси-ме Кру, *кóн'а* сме кóпил'е, *којн'* ми пцóјса, *којн'а* да пóткујеш, *којн'у*, óрал'е *којн'и*, *којн'ам*, *којн'им* Вр, јахаме *којни*, *кóн'* да дóтера, ни *којна* Бр, *којн* Митá-тичин, úморен *коњ* Рад, тóраше на *кóна*, па прет *којна*, со *кóн'а* Ре.

в) Именица *дуња* („дрво и род воћке, *Cydonia vulgaris*“) диференцира се према *дуња* (< тур. *dünya*; „овај свет, онај свет“) антиципацијским гласом:

Дујн'а не рóдила Ди, јадеме *дујње* Ку, на *дујн'а* Рад, здрела *дујна* Бр.

На оваја *дун'а* и на таја Бр, свé на таја-дуња Рад, на оваја *дуња* Ку, на та-ја-дун'а Вр, оваја *дуња* Мл;

у Рап је и: на довња-дуња (< тур. *dünya*).

г) Поред чешћег *дења*, јавља се и *дејња/дејн'а/дејна*: па ће рабóтаме *дејња*, *дејн'а* не-спијем Ор, вика *дејн'а*, заш спијеш *дејн'а* Вр, *дејна* путуáље Ре (в. т. 916).

д) Испред секундарног њ (в. т. 247) јавља се антиципацијски палатални глас у неколико лексема:

Млáјнесџа (< *млањесџа*⁸²¹) Ку Др Рап Вр Крс Ор, пристал'е *млáјнесџе* Др, *млáјнесџи* и новóжен'и Вр, најубаво *млáјнесџе* Рап, била *млáјнесџа* Ор;

⁸¹⁹ РСИГ, 415.

⁸²⁰ И у јужнометохијском подримском говору њ је у овим примерима замењено групом *jn* (према мом материјалу).

⁸²¹ *Млањесџа* је и у сретечком говору (према мом материјалу).

млајн'есѿин брѧт Др, *млајнесѿиног*о брѧта Ор. У топ.: *Млајнесѿин* кѧмен' Ре Вр, *Млајнесѿин*-камењ Ку.

Поред обичнијег *ѿлајна* (< *ѿлањина*), потврђено је и *ѿлањина* Ку Крс Рап, *ѿлајн'ина* Ре Ди Ле, *Плајниница* (топ., предео на Коритнику изнад Рапче) Рап.⁸²² Облик *ѿлајна* могао је настати испадањем слога *-ни-* (*ѿлај-ни-на*). Није убедљиво објашњење да је *ѿлајнина* у ГГ настало асимилацијом у сугласничкој групи *дн* (*ѿладнина*)⁸²³, пошто се група чува у *ѿладно*, *ладно*, *градно*. Није, затим, јасна веза две лексеме, пошто се *ѿланина* наслања на **roln-+ ina*.

Поред обичнијег *водѿница*, бележено је и *водѿница*⁸²⁴ (< *водењница*⁸²⁵): *сѿдала* во *водѿница* Вр, до *водѿница* Крс, ѿмаше *водѿнице* Ку, во *водѿница* Ор.

У *сајнице*⁸²⁶ (< *сањице*): на *сајнице* Гл, чије се *сајнице* Кру, ке *сајнице* Ба, от *сајнице* Ди, брѧтуе *сајнице* Бр, се скрши^а *сајн'ице* Ку.

ђ) Поред *ѿрсѿењ*, потврђено је и *ѿрсѿењ'ѿрсѿејн'* Др, *ѿрсѿењче* Ле Др Рад, најскуп *ѿрсѿејн'* Рап, кѿпите *ѿрсѿејњи* Крс, дадоме *ѿрсѿејн'и* Ле.

е) У придевима *зѧђни*, *сѿрѿеђни*, *ѿрѿеђни* палаталност из њ пренела се на *д* јотујући га (*средњи* > *средјни* > *срѿеђни*). У Ку, Љу, Ба бележени су и облици *зѧдњо* и *зѧдњо*, што посредно потврђује претходно објашњење.

Сѿрѿеђнојзи ћерки Ле, повикај *ѿрѿеђног*о и *сѿрѿеђног*о Бр, *зѧђне* де*нои* Ре, *сѿрѿеђне* н'ѿве Ди, *сѿрѿеђног*о да виђим Ку. Примере в. и у т. 336.

358. V + (j/f) + ѧ, ѧ⁸²⁷

а) *Сѿрѿеђна* Ле Рад Ку, не-мѿ-била *сѿрѿеђна* Др, нѿмала *сѿрѿеђна* Ку, *смѿеће* Гл, овјѧ-*свеће* („цвеће“) Ре, *нѿјћем*, *нѿјћала/нѿјћела* Гора, *нѿјћем* да ти кѧжем Др, ни муѧ-мати *нѿјћала* Кру, *ѿѧће* не бѿдује Бр.

Све се ове лексеме чешће јављају без антиципацијске палаталности.

б) У неколико лексема *ђ*, *ђ* дали су *ј*. Примере и објашњење замене *ђ*, *ђ* са *ј* в. у т. 441.

О облицима презента *дѧѿем*, *ѿрѧѿем*, *наѿем* в. т. 328.

⁸²² ЦАОГ, 155.

⁸²³ ВБГГ, 55.

⁸²⁴ У ГГ унутрашња група *-ни-* остаје без метатезе, па се *водѿница* не може извести и ЗПМ облика типа *водењца* (ВБПрД, 136), тим више што се јавља у групи *-јни-*.

⁸²⁵ У сретечком говору обично је *водењница* (према мом материјалу). М. Павловић (ПМГСЖ, 114, 163) наводи *водењичар*.

⁸²⁶ Г. Елезовић (ЕГРеч 2, 200 „саница“) бележи у косовско-метохијским говорима *сањица*. У призренском градском говору је *сајне*, *сајнице* (РСПГ, 373, 394; 397; итд.), у говору Подрине *сајне/сајн'е/сање*, у сретечком *сање*, *сањице* (према мом материјалу).

⁸²⁷ Антиципацијска палаталност у овој гласовној групи обична је у полошким (САМО-черк, 97; СТТГ 1, 233), али и другим мак. говорима (ВБКГ, 53; ВБЛГ, 24).

Особина се констатује и за П-Т говоре: МлРСГ, 38–39; БАДИЈС, 142; ЋЉГЛ, 43, 168. У говору Призренског Подгора (према мом материјалу) антиципацијска палаталност у овој позицији чешћа је него у ГГ.

Муш *ме-зевф*, он *бив* бећар, *шаковф*, Чазим *Абдиљовф*, *Демировф* Гл, *бра-шовф* гроп, *овсовф* Вр, *останаф живеф*, *улав* брат Ку.

а) *В > ф* на крају речи:

Он ме *сијасиф*, и ја сом *останаф* живф Ку, *ореф*, *йејеф*, *каф*, *йејеф*, *ви-деф*, *нашоф*, *дошоф*, *вл'егоф* Ку Љу Др Рад Мл Вр Ор Крс Рап ЗлПо Ба Ди, *вл'егоф* во кућа Др, *йејеф* Ре, свё во *каф* Ди, *ореф* на карпа Ку, *видеф* љуђи Гл, *седаф* на муаребе Ре. Примере в. и у т. 839, 844а, 847.

б) У унутрашњој позицији група *в + безвучни ойструенӣ* неутралише се групом *ф + безвучни ойструенӣ*:

Не-може да оди о[д] *дебѣшишина* Др, се разбоље о[д] *дебѣшишина* Мл, *убафшишина* Др, нема више *убафшишина* Мл, *имало убафшишина* Гл, *имаше убафшишина* Ку, *офца*, *офци*, *офце*, *офцам* Гора, *Мил'ефци*⁸³⁴ Бр.

363. Звучни сугласници (и *в*) у сандхију⁸³⁵ испред звучних сугласника чувају звучност или је делимично губе:

Муж-ги-је, *од-њего* Мл, *цѣв-ден* Љу, ја *од-работа*, ретко има крос плајна ка *кроз-л'иваје* Рад, сме дошле *од-њего* Ле, *йрѣд-мене*, *зад-мене* Ре, *останаф без-матере*, во *срѣд-ноћ* Ле, *шаков-је*, *ваков-је* Љу, дојде *од-гурбет* Ку, *йрѣд-њег*-га, а *мож-да-ге* ношиш, не-могле *наштраг-да-се* вратић Крс, *цѣв-ден* оре Др, *йрѣд-врата* ч[е] *изигра* Гл, она *в град-била*, *друг-да-те* аперішује Вр;

од^м-Мл'ике Мл, *Ацо-Абаз*^с-биу, *йрвф*-гл'еданик Бр, *йрѣд*^м-нас Ку, *од*^м брух Гл, *мѣд*^м-ми турале, *зад*^г-ри'гче, *ориз*^с-на-њи Ре, *без*^с-мећеница, *од*^м-Борје Ор, *низ*^с-гумно Вр.

Звучни сугласници се обезвучавају када се у сандхију иза њих нађе вокал, а има и потврда са сачуваном звучношћу: *од*^м-ођак Ре, *муж*-и-жена Крс.

ОЗВУЧАВАЊЕ БЕЗВУЧНИХ СУГЛАСНИКА

364. Као последица поремећаја у дистрибуцији звучних сугласника у финалној позицији, у одређеном броју примера — најчешће факултативно — дошло је до озвучавања безвучних или обезвучавања звучних сугласника у иницијалној и медијалној позицији⁸³⁶:

*Ауш*обузи⁸³⁷, *афш*обузи, *йуази*, *овезово*, *мустиаје*, *цебои* (< тур. *сер*), *коломођи* (: *коломођ*), *мозои* (: *мос* < *мост*) Ре Кру Гл Др Љу Рад Вр Мл Ку Бр Ди Ба Рап Крс ЗлПо, скупе се *афш*обузи Др, па *коломођи* погл'еме Ди, со *йуази* Ба, преко *мозои* Ре, а *мустиаје* немам Ле, *цебои* со паре Ку, коа ће се *оборати*-ме⁸³⁸ („опоравимо“) Ба, *бол'езл'ива* (: *бол'есљива*) Бр Ре Ди Гл Кру Мл Др Љу Рад, деца му се *бол'езл'иве* Гл, *бол'езљивому* Рад, *бол'езљивем* Вр.

⁸³⁴ Примере овога типа в. у т. 250а, 505.

⁸³⁵ Сандхи је некада условњен антепенултимским ритмом.

⁸³⁶ О овоме в. и: МСБЕ, 148–149; ВЛМД, 201–202.

⁸³⁷ Соноризације има у бројним македонским и српским говорима: СТТГ 1, 240; ВБМАК, 107; БАДИЈС, 239; СРЈГ, 219; ПА-МБРес, 286; БНАП, 134; ВЛМД, 171; РСГЦШ, 210.

⁸³⁸ Могућа је и аналогија према *боравим*, а не корен *йор*-.

О облицима типа *бубреци* и *бубресу* в. т. 269г.

Озвучена африката налази се и у *некољѝсина* Др Мл Крс. У *сѣнѣокл'ец* („сунѣокрет“) Ле Рад Ор, која је потврђена и са *ч* (*сѣнѣокл'ец* Ле), *ч* > *џ*. Озвучавање *ч* у *џ* остварено је и у топ. *Бџѣл'ен*⁸³⁹ (поред *Бџѣл'ен*; водопад, мотивисано глаголом *бџчи*)Вр, *Песѣџишиѣ*⁸⁴⁰ (: *Песѣџишиѣ*) Ор.

Озвучени безвучни сугласник најчешће је између два самогласника, ређе између самогласника и звучног сугласника, па осим аналошких треба претпоставити и утицај звучног фонетског окружења.

За схватање појаве, посебно у ГГ због контаката са турским језиком, значајна је особина турског језика да се финални опструенти *p*, *t*, *k*, *ç* (= *ч*) озвучавају када се ове речи проширују суфиксима који почињу вокалом.⁸⁴¹ Исту особину познаје и призренски градски турски говор.⁸⁴²

365. Примери са сачуваним безвучним сугласником:

Мџсѣаће, *џџаси*, *колѣмбоћи*, *мѣсои*, *бољѣсл'ива* Бр Ди Ре Ку Гл не рѣдил'е *колѣмоћи* Ку, војска на *мѣсои* Ре, имаће *џџаси* Бр, не сме сѣјал'е *колѣмбоћи* Ди, по *колѣмбоћи* Ре.

366. У *сѣмиѣ* — *сѣмиди* Гора највероватније је сачуван турски облик са *џ*.⁸⁴³

У *џѣндивек*, *џѣндивѣкошње*, *џѣндивекѣечно* Гора, ако није народна етимологија⁸⁴⁴, могуће је озвучавање између два звучна гласа. Иначе је *џѣнѣиѣм*, *џѣмѣѣујем*.

У позајмленицама из турског језика *џѣрѣиѣја* (< тур. *töreyi*) Рап Крс Ор Др Ле и *џѣсиѣја*⁸⁴⁵ (< тур. *rusu, rusti*) Ре Кру озвучен је иницијални безвучни сугласник. Почетно *џ* озвучено је и у *бѣвѣжан* („пуж“) Кру Ре, *бѣвѣжани* искѣчил'е Кру.

У глаголу *се змѣшаље* Рап Крс, *се змѣшаље* на сѣкак Рап — *з* је, највероватније, из префикса *из-* из кога је испао вокал, пошто префикс *с-* са значењем завршетка радње остаје стабилан у другим глаголима у истом фонетском контексту (*смѣѣиѣм*).

У *лѣмба*⁸⁴⁶ Гора, *лѣмбе* бѣл'е упѣл'ене Гл, не сѣм-нашоф *лѣмба* Рад, имаље *лѣмба* Ле — чува се изворна група, пошто је облик изведен преко новогрчког прелаза $\mu\lambda > \mu\delta$.⁸⁴⁷

⁸³⁹ Уп. са *Бџѣл'ен* у ЦАОГ, 79.

⁸⁴⁰ Уп. са *Песѣџишиѣ* у ЦАОГ, 138.

⁸⁴¹ СЛПГ, 74.

⁸⁴² Исто, 74–76.

⁸⁴³ У турском алтернирају *simit* — *simid* (ШАТур, 565). Овакав се однос јавља и у тетовском говору (СТТГ 1, 240).

⁸⁴⁴ А. Белић (БАДИЈС, 239) *џѣнди свети* објашњава народном етимологијом.

⁸⁴⁵ У осталим местима бележено је *џѣсиѣја*.

⁸⁴⁶ ПМГСЖ, 127, 143, 249; ЕГРеч 1, 353 „ламба“; РСГЦШ, 210; говор Подрима и Призренског Подгора, сиринићки говор (према мом материјалу); и призренски турски говор зна за овакав облик (СЛПГ, 172).

⁸⁴⁷ РСГЦШ, 210.

АНАЛОШКИ БЕЗВУЧНИ СУГЛАСНИЦИ У УНУТРАШЊОЈ ПОЗИЦИЈИ

367. Однос *безвучни* (< *звучног*) на крају речи — *звучни* у унутрашњости углавном је сачуван:

Зій̄ — *зідои*, *ш̄ућ* — *ш̄ућа*, *гра̄ӣ* — *градои*, *гólӯй* — *гólуби*, *дóш* — *дóжои*, *гла̄ћ* — *гла̄ћои*, *й̄ећ* — *й̄ећои*, *јáс̄т̄ре̄й* — *јáс̄т̄ре̄би*, *зрӯй* чујек — *зруба*-жена Гора, не-била *ш̄уца* Гл, не-сóm-јала *гólуба* Ба, *јáс̄т̄ре̄би* л'етаје Кру.

У неким примерима безвучни сугласник из финалне позиције продро је у унутрашњу⁸⁴⁸:

Дз̄й̄ — *дз̄й̄ои*, нóсит во *Дз̄й̄ница*⁸⁴⁹ (топ.) Ор, *д̄ӣф* — *д̄ӣфои* (< тур. *dev*), *й̄е̄й̄еф* — *й̄е̄й̄ефи*, *й̄е̄й̄ефи*, *й̄е̄й̄ефец* (: *й̄е̄й̄еф* < *й̄е̄й̄ел*), *ка̄фӣш̄ӣе* (: *ка̄ф* < *кал*), *óreф* — *óreфи*, *óreфоӣ* Гора, *р̄ӣй̄* — *р̄ӣй̄ои* Др Ле Ку Рад Љу; (у Бр Ди Ба — *р̄ӣдои*, *Р̄идец* — топ. Рап), *јáс̄т̄ре̄йа* ўтепај, пáсл'е на *р̄ӣй̄ои* Ре, па јено *ка̄фӣш̄ӣе* Ба, ýмало *д̄ӣфои* Ре, и *й̄е̄й̄ефи* Ле, ýди на *р̄ӣй̄* Ку, на *р̄ӣй̄ои* седи Рад, *на̄ра̄ф̄љӣја* (: *на̄раф* < *нарав*) Др.

368. Поремећај у дистрибуцији звучних — безвучних сугласника проширио се и на оне случајеве где аналошки процеси нису могли деловати:

А̄й̄а̄й̄, *а̄й̄а̄й̄и* (< тур. *ahbab*, АШТур, 74) Гора, со *а̄й̄а̄й̄и* јаде, со *а̄й̄а̄й̄и* пије Кру, рече *а̄й̄а̄й̄у* Ку. У иницијалном слогу *й̄* је могло настати аналогijом према *й̄* (< *б*) у финалном.

У *й̄рӣфай̄но* — јóш било *й̄рӣфай̄но* Ор, рабóташе *й̄рӣфай̄но* Ре, *й̄рӣфай̄нику* не́ма Ба, рабóта *й̄рӣфай̄но* Др — *ф* може бити аналошко према односу *фа̄й̄ӣ* — *й̄рӣфай̄ӣ*, али се облик може наслањати, с обзиром на карактер лексеме, и на лик српског призренског говора.⁸⁵⁰

369. У *д̄ӯйна* врба („шупља, издубљена“) Гора, *Д̄ӯйно* јáзиште (топ.) Рад — придев је мотивисан именицом *д̄ӯйка* („рупа“). Иначе је *д̄убим*, *дл̄̂бина*.

Према *й̄зврца* („испрска“) у Бр, у осталим местима је *й̄сфрца* наслањањем на узвик *фр̄ц*. У *й̄зврца в* може бити секундарно, пошто је у бродском говору у делу лексема *ф* > *в* (в. т. 257а).

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА У ИНТЕРВОКАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ

370. У интервокалном положају нестабилни су *в*, *х*, *ј*, затим пловиви *д*, *з*, ретко *м* и *ж*. Уочава се да, по правилу, испадају звучни сугласници у окружењу самогласника. На испадање утиче и природа вокала као нелокализованих гласова, што за последицу има пасивнији изговор сугласника. У почетку су ови сугласници, што потврђују и примери из ГГ, пасивније артикулисани.

⁸⁴⁸ СМЦГ, 56.

⁸⁴⁹ Али је и: *Дз̄бове* рупе Мл, *Дз̄бице*, *Дз̄бојна* Рап.

⁸⁵⁰ РСЦГ, 402, 454.

Мада су у ГГ сугласници у интервокалном положају стабилнији него у ЗПМ говорима⁸⁵¹, не може бити дилеме о ЗПМ подстицају појаве.

Испадање сугласника у интервокалном положају у словенским балканским говорима утицај је латинског, грчког, албанског.⁸⁵² За ГГ, али и за ЗПМ говоре, пресудан је утицај албанског језика.

И с п а д а њ е п л о з и в а

371. V + *ɔ* + V

а) Из бројева *ɔ* редовно испада: шесто и *йѣсесѣи* Ба, *йѣрѣсесѣи* године Ле, *дваѣсе*, *йѣрѣсе*, *йѣесе* Вр, *йѣесѣѣина* Мл, *шѣесе* Бр (в. т. 7716).

б) За ЗПМ говоре наводи се да се *ɔ* губи у коренима глагола *клад-*, *глед-*, *ид-*, *јад*, *ход-*.⁸⁵³ Иако у ГГ појава захвата мањи број лексема, а у облицима глагола има знатно више потврда са сачуваним пловизмом, стање је у основи западномакедонско:

Сѣала (: *сѣдала*) година, *йосѣјала* (: *йосѣдала*) два дѣн'а, *ћ[е] љем* (: *љдем*) Ди, *гл'ѣај* (: *гл'ѣдај*) го, да ни *дајѣ* (: *дајде*), *ћ[е] љеме* Др, *ћ[е] љеѣи*, си се *загљѣала* Крс, неће да го *дајѣ*, ће *гл'ѣаме* Ку, а ка *ћ[е] љем* Љу, *ћ[е] љеш* во брата Ор, да ми *дајеш*, *гл'ѣаме* шо ће биде Ба, шо да *дајѣме*, да *гл'ѣаме* Ре, нѣм че им *дајѣ*, родитељи *ч[е] љеѣи* Гл, тамо *сѣала*, и ја *сѣим* жива, ће ти *дајѣи* паре, *ћ[е] љем*, *гл'ѣам* зајца Вр.

в) Мало је потврда прилога *кѣде* с изгубљеним *ɔ*, мада су обични облици с пасивнијом артикулацијом (*кѣде*): да им *кажем кѣе* сом Гл, не-мү-збори *кѣе* Је Кру (в. т. 876).

372. V + *z* + V

а) Ретко се губи *z* у прилозима *кога*, *шѣга*, *сѣга* и прилозима сложеним с њима:

Ја *ко* поља и *ко* дѣјде, *ко* ће рече Бр, *наше ко* се ѓрет, *н'јве ко* се жн'ѣт Ди, *сѣа* љмаме Кру, *сѣа* гл'ѣаме, *нѣкоа* (: *нѣкога*) Ди, *коа* ти љг'езе, *нѣма сѣа* Мл, *ка* ће ми љмре и *маѣи*, *коа* ће се ѓборѣиме, *шѣба* Ба, *сѣа* шѣ-ѣма Ор, *ка* ће прѣѣе повноћ Љу, *коа* ће виђиме, *сѣа* ће се *кажује* Ре, *сѣа*, *коа* *ћ[е]* љдеме Гл, *нѣкоа* Ле, *коа* *ћ[е]* љдеме, е *сѣа* во прѣл'ѣћ Вр. Примере в. и у т. 217г.

б) Нема много примера са испаданем *z* у сандхију из енклитика личних заменица. Највише је оваквих потврда из Гл:

Че *а* (: *га*) прѣменет *жѣне*, зѣве че *а* ѓнесет, че *а* зѣмаје, че *и* (: *ги*) ѓнесет, че *и* спрѣмет, че *и* дајѣт Гл, *Ајрији* шо *и* се згѣди, ако *је* (: *ге*) не прѣверим љѣве Вр, ка му *а* зѣље да му *а* прѣјѣт Крс, па че *о* (: *го*) *наврзиш* па на снѣпчѣто ће *о* *наврзиш* Рад, ће *о* фѣти Ба.

У енклитизи Ајд. ж.р. зам. *ѓна* можда испада *ј*, пошто се заменица *јавља* с облицима *га/ја/је* (в. т. 601, 602).

⁸⁵¹ САМОчерк, 166–167; САМПол, 335; ВБДГ, 70–71; ВБКГ, 58, 59; ВБЛГ, 33.

⁸⁵² САМОчерк, 167.

⁸⁵³ Исто, 166.

в) Из именице *шиљегарка* („млада овца која се још није јагњила“) з испада у вишим селима, док се у нижим чува:

Њмам млого *шил'еарке* Кру, дотерај *шил'еарке* Ба, даде сољ *шиљеарки* Ди, брџцке *шиљеарке* Бр, закол'и *шил'еарке*, жупске *шиљеарке* Ди;

шиљегарке ни пасље Рап, *шиљегарка* Крс, дрште *шиљегарке*, зѣми га *шиљегарка* Др.

Иначе је *шиљеже*.

373. И спа да њ е м из гру пе V + м + V

Из 1л. јд. гл. *немам* и *зѣмем* у резултату даљинске дисимилације према потоњем -м ретко се губи м. На дисимилацију упуњује стабилно коренско м у осталим облицима (*имаиш*, *имахме*, *зѣми*, да *зѣмѣше*):

А гл'еданика *ѣам* (: *ѣмам*) Вр, *неаме* стока, *неаме* ништо Мл, друго *неам* Вр, *ће зѣем* (: *зѣмем*) Крс, да *зѣем* Др. Примере в. и у т. 199б.

374. И спа да њ е ж из гру пе V + ж + V

Сугласник *ж* се факултативно губи из глагола *кажем* и *можем* у презенту: да ти *кајем* Бр, а *моѣш* да уработаш Ди (в. т. 339в).

У множини именице *шиљеже* потврђени су само облици без *ж*: *шиљеина* Бр Ре, *шиљејнам* Рап Ку, *отерај шиљејна* Бр, *зѣми шиљејна* Др, *шиљејнам* Ди (в. т. 374).

ИСПАДАЊЕ НЕКИХ СУГЛАСНИКА

375. а) Иницијално м- у усклику *мѳри*, *мѳре* (< грч. *μωρη*, *μωρε*) факултативно испада ако је усклик уз вокатив именице. Када је усклик замена за вокатив, м- опстаје (в. т. 1002а): *оре* љуђи Крс, *оре* дејко; *ѣмам*, *оре* Магмут Бр, *оре* грајанине Ре, *ори* сѣстро Рап, *оре* мѳже Рад, *ори* Скендѣрице Ба.

б) У прилогу *ѳѣ/јѳѣ* финално -ѳи могло је испасти аналогјом према брѳевима типа *дванѳесе*: *ѳѣ* дошоф Ре, *јѳѣ* назаћ Вр, во понѳедевник *јѳѣ* Гл, *јѳѣ* се грјје Ба (в. т. 940).

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

376. Групе С, З, Ш, Ж, Ф + Т, Д

Судбином финалне консонантске групе *фрикаѳив* + *денѳални оклузив* (с, з, ш, ж + ѳ, д) са испадањем плозива, ГГ не разликује се од већине околних словенских говора у којима се ове групе упрошћавају⁸⁵⁴:

⁸⁵⁴ РСПГ, 442; ПМГСЖ, 130–131; СМЪГ, 83; БАДИЈС, 140, 241–243; БДГСр, 118; БДИб, 73; ЕГВП, 468; СРЛГ, 217–218; ИПДиј, 162; ЈДТГ, 71; ПА-МБРес, 279–280; СМИЦГ, 51, 57; ПеМСкЉ, 50, 72; РСГЦШ, 217; СМасТ, 585; БНББЦ, 45–46; БНАП, 128; АРА-СВАБ, 301; БДНСгов, 72; ЋДГБ, 59; ЋЉГЛ, 51; ФО — (Ораховац), 581; (Кална), 592; БАГД, 145; ВБПГ, 352; КБГр, 134; СТТГ 1, 239; ВБСелЕ, 18; ФО — (Лазарополе), 633; (Вруток), 641; (Тгарце), 649; (Љубанце), 663; (Радожда), 677; (Звечан), 681; (Шлегово), 689.

а) *Мос*, *крс*, *несвес*, *влас* (< *власи*), *бол'ес*, *чи́с*, *жа́лос*, *мла́дос*, *сѝа́рос*, *ше́с*, *авгус*, *ѝрс*, *ѝа́кос*, *грóс* (< *грозд*), *л'ис*, *до́ш* (< *дожд*), *ѝриши* Гора, га виђим на *мос* Др, *ѝрс* пресекоф Рап, он је *најчис* Ди, збóри со *ѝа́кос* Бр, *крс* во кúћа, со *жа́лос*, *ех мла́дос* Гл, ме *нашље* во *Зáѝкрс* (топ.; пашњак) Ре, *врѝаф до́ш* Ле, *ту́ри л'ис*, *па́нала во несвес* Ку, *Горњѝ-мос* (топ.) Вр, *Бабѝн-ѝеш* (топ.) Бр. При-
мере са *ѝеш* в. и у т. 314г.

Топ. *Брѝс* Рап Ор потврђен је само са упрошћеном групом.⁸⁵⁵

Иако се у оближњим периферним ЗПМ говорима уз албанску језичку територију у једносложним речима ове групе добро држе⁸⁵⁶, у мом материјалу из ГГ нема потврда са сачуваним плозивом.

б) Финално *-ѝ* у бројевима десетица понаша се двојако — губи се или чува, а није необично да исти говорник употреби облике *двáсесѝ/двáсесе*, *ѝриесесѝ/ѝриесесе*. Највише потврда са сачуваним *-ѝ* има у Ре, Кру, Крс, Рап, Ле, Ор. У Бр су бележени само облици без *-ѝ*.

Бројева типа *двáсесе/двáсесѝ* нема у српским шарским⁸⁵⁷ и јужнометохијским говорима⁸⁵⁸, а ГГ овакве облике развио је са оближњим ЗПМ.⁸⁵⁹

Спорадична присутност облика типа *двáес*, *ѝриес* у различитим говорима⁸⁶⁰, спорадично и у ГГ⁸⁶¹, говори о могућој аналогiji облика типа *двáсесе* према облицима на *-сѝ* (*двáес*).⁸⁶²

в) *Чи́фѝ* (< тур. *çift*; „пар, двоје“) у мом материјалу има само једну потврду са сачуваном финалном сугласничком групом (Сме бѝље *чи́фѝ* Др). Иначе је: *чи́ф* кóн'и Др, *Чи́ф* дѝп (топ.; ледина са два висока храстова дуба) Рап⁸⁶³, дај ми *чи́ф* Рад, *чи́ф* вóлои Бр.

377. У унутрашњој позицији групе *-сѝ-*, *-зд-*, *-ѝѝ-*, *-жд-* опстају, ако аналошким уопштавањем према другим облицима исте речи нису упрошћене. Стање није стабилисано па су у истим насељима исте лексеме потврђене са сачуваном или упрошћеном групом:

Крсои (: *крсѝои*) *имало*, *мóзои* *однела* река Гл, *крсои*, дрвене *мóсои*, бѝше *жа́лосен*, *ра́досен* бѝше, *најми́лосен* бѝше Ре, *ми́лосен* чўјек, збѝри *ли́сје* Крс, *грóзје* нѝмало Ба, во *л'исје* се скрѝла Вр, на *мóзои* Рап, бѝл'е *на́пре рѝсјани* (< *хрисѝјани*) Кру, *ималѝе рѝсјани* Ре;

855 Уп. са *Брѝсѝ* у ЦАОГ, 136.

856 ВБДГ, 70; ВБМК, 40; ВБИСЛМ, 19, 31.

857 ПМГСЖ, 181–182; МЛРСГ, 73.

858 РСПГ, 497; подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

859 СТТГ 2, 102; КБИст, 126.

860 СРЛГ, 204; ЈДТГ, 49.

861 Од старијих Горана бележени су облици: *јѝдинајс*, *јидинајс*, *двáнајс*, *ѝѝтнајс*, *сѝдомнајс*, *ше́снајс*, *двáјс*, што говори о упрошћавању групе *-сѝ* у *-с*. Уп. са оваквим стањем у бујановачко-прешевској зони (БДДИ, 356).

862 БАДИЈС, 245–246.

863 ЦАОГ, 149.

прет *Крџтовден*, преко *моџтои* Гл, *крџтои* ги онџсоа, иди до *Крџтила* (топ.; раскрџница путева), *ће доџем до Крџтовден*, прет *Крџтоен* Ре, *моџтој*, *крџтој* Вр Рап Др, *Крџтоец*, *се љрекрџти* Крс, *гоџтиљка* ни била Мл, *ймам гоџтиљке*, *гоџти* Ку, *гоџтиљкам* да даде Др, *Пџшџерка* (топ.) Ба. Примере в. и у т. 314в.

Ове су групе нестабилне у облицима именица и придева (прилога), стабилније у глаголским основама. Разлози за овакво стање могу се наћи у облицима именица у којима су поменуте групе биле у финалној позицији у Нјд., па су облици множине с упрошћеном групом наслањање на облике једнине (*крџ* — *крџсои*). Групе у придевима упрошћавају се када су они мотивисани именицом из које је у Нјд. испао финални пловив (*жаљос* — *жаљосен*), а могућа је и аналогија према облицима у којима је пловив испао у резултату упрошћавања тешке сугласничке групе (*жаљосџина* > *жаљосна* — *жаљосен*).⁸⁶⁴

378. Унутрашње групе *-сџ-*, *-зд-* у глаголским основама:

Расџе, *џорасџе*, *сџласџује* сџно, *расџресен*, *џоџим* Гора, ка *ће џорасџе*, *не сом џоџтила* Мл, *дете ми џорасџе* Ди, *коџме му се расџресене* Ба, *ће сџласџује* Ку, да *сџласџиме* Бр, *расџресене* коџме Ди, *џорасџоџа* Др.

Стара група *-сџ-* уопштена је у свим гл. облицима гл. *оџџрим* (в. т. 443).

У Ре и Кру група *-сџ-* у *џоџим* замењена је групом *-шџ-* (*џоџџим*; в. т. 383–384).

Група *-сџ-* замењена је групом *-шџ-* у *џаџџџрма* Др Бр Ку Ле Мл Рад.

379. У сложеним бројевима и бројним именицама, затим у придевима — сугласничка група *-џсџ-* упрошћава се у *-сџ-*:

Пџџо, *шџџо*, *џџџоџина*, *џџџоџин*, *шџџоџина*, *шџџоџин*, *брџџџво* Гора, *џџџоџин* оџце Др, му *плџти шџџо* Љу, *џџџо* и *пџсџет* Кру, *џџџо* дџнара Ди.

380. У ГГ није потврђена иновација оближњих торбешких македонских говора — упрошћавање унутрашњих сугласничких група *-сџр-* > *-ср-* (*сџсра*, *осро*), *-здџр-* > *-зр-* (*зравџе*)⁸⁶⁵, већ се етимолошке групе чувају: *сџсџџра*, *џди со здравџе*, *наоџџџри*, *наоџџџрен* Рап.

381. Иницијална група *сџџ-* стабилна је: *сџџани*, *сџџоџина*, *сџџај*, *сџџајџе* Гора, па *џдри со сџџај* Др, со *сџџајџе* Ку, а си *сџџанаџ* Мл, две *сџџоџине* Рад, на *сџџоџине* оџце Бр.

Именица *сџџај*, која је по свој прилици новијег постања, према старијем *шџџај*⁸⁶⁶, има у ГГ само овај облик.⁸⁶⁷ Примере в. у т. 446.

382. Групе *шџџ*, *џд* различито се понашају у зависности од позиције.

а) У финалној позицији — в. т. 376.

⁸⁶⁴ ЈДТГ, 71; БДНСгов, 72.

⁸⁶⁵ ВБКпГ, 59; ФО — (Теарце), 649; (Звечан), 685.

⁸⁶⁶ БАДИЈС, 219; СПЕРеч 3, 412 „štap“.

⁸⁶⁷ *Сџџај* је забележено на широком простору српских и македонских говора: СПЕРеч 3, 412 „štap“; БАДИЈС, 219; ПМГСЖ, 160, 178 итд.; ЕГРеч 2, 266 „стап, стапче“; ВЛМД, 209.

б) У унутрашњој позицији у неким лексемама јавља се упрошћена група (*дóжсец, дóжсои, ѝрншои*), у другима је група сачувана (*вéшџа, вéшџе*). Пошто је семантичка веза прекинута, група *жд* је остала у именици *дóждољец* („даждевњак“) Ку, *дóждол'ец* ил'иза Др, во *дождóљеца* Рад, *дóжђол'ец* Ре Кру, *дожђóљеци* ил'изаље Ре, *дúждевец* Гл.

У унутрашњој позицији група *шџ* чува се у суфиксу *-шџџе*: *Душманшџџе, кайџџл'шџџе, ѝрншџџе, Врншџџа, сѝршџџе* Гора, *Сóљшџџа, Грóбшџџа, Кóњшџџа, Рúшџџа, Љéкишџџа, Љéнишџџе* (топ.) Крс. Примере в. и у т. 5456.

Група *шџ* стабилна је и у *кл'ешџе, шџџџкала, ѝшџџи, мушџџулак* Гл, *вéшџџџа, ѝшџџи* вéтер, *шџџџџе* óгњџџе Мл, *гушџџер, шџџџо́дер* (в. т. 630) Љу, *кóшџџање, мушџџулак, гушџџер* Крс.

в) Иницијална група *шџ-/шџ-* у *шџó/шџó* најчешће се упрошћава испадањем *ш/џ*. О ареалу *шó* в. т. 626. Заменица са сачуваном групом *шџ-/шџ-* ретко је бележена од старијих Горана:

Кéде је, *шџó* је Мл, *шџó*-било Др, *шџó*-било во грат Рад, *шџó* да ра́ботам Љу, *шџó* сте ни зазбóриље Ку, муш *шџо* ми је Ре, *шџо* да ра́ботам Рап, па óн *шџо* бѝф Рад.

Примере са *шо* в. у т. 627, 628.

У заменицама сложеним са *шџо* група се не упрошћава⁸⁶⁸:

Нѝшџо, нéшџо, свéшџо (бродски и долоиштански тип), *нѝшџо, свéшџо, нéшџо* (рестелички тип) (в. т. 629, 630, 631, 632).

383. О д н о с г р у п а *шџ* : *шч/шџ*, *жд* : *жђ/жџ*

По судбини група *шџ*, *жд* различитог порекла изван финалне позиције, ГГ дели се у два дела: рестелички (Ре, Кру), који ове групе реализује као *шџ/шч, жђ/жџ*, и остали део у коме се групе реализују као *шџ, жд* (в. к. 19).

Групе *шџ, жд*, различитог порекла, неутралисане су у рестеличком говорном типу под утицајем оближњих ЗПМ говора.⁸⁶⁹

Рестелица је географски издвојена, налази се најближе територији ЗПМ говора, па је контакт са становништвом горњег тока реке Радике био од пресудног значаја за стабилизацију ове иновације.⁸⁷⁰

Пошто се финалне групе *-шџ, -жд* у рестеличком типу упрошћавају испадањем *-џ, -д*, прелаз група *-шџ, -жд* у *шџ/шч, жђ/жџ* новија је појава.⁸⁷¹

384. Очито је да је у свим наведеним говорима извршена асимилација *шџ* > *шч, жд* > *жџ*.⁸⁷²

У рестеличком говорном типу групе *шџ, жд* замењене су различитим вредностима: *шч/ш'ћ/ш'џ*, *жџ/ж'ђ/ж'д*. Изразито доминирају *шџ, жђ*, како је и у полошким говорима⁸⁷³:

⁸⁶⁸ У подримском говору Ораховца и Велике Хоче уочава се однос *шó* — *нéшџо*.

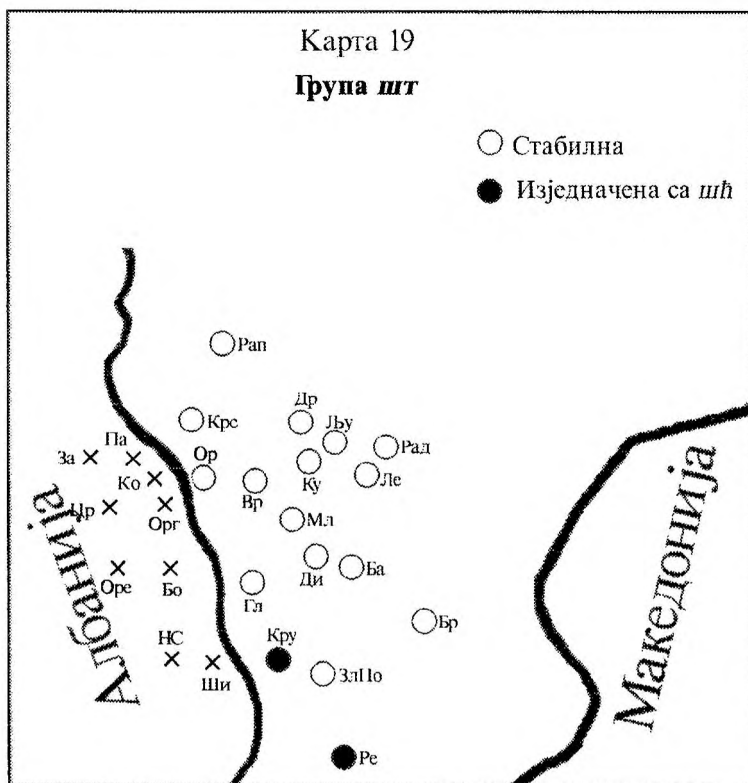
⁸⁶⁹ ВБДГ, 70, 88; ВБМК, 43; ПаАРГ, 109; БАГД, 12.

⁸⁷⁰ Уп. са стањем у торбешком говору Жеровнице, Видуше и Болетина (ВБИСЛМ, 19).

⁸⁷¹ Уп. са преласком ових група у *-шч, -жџ* у жеровничком говору (ВБИСЛМ, 19).

⁸⁷² ВБСелЕ, 18.

⁸⁷³ САМПол, 292; исто и у голобрдско-јабланичком говору (ИвМСВ, 27)

От *ошићо*, *нишићо*, *свешћо*, *шћогодер*, *угнишиће/огнишиће*, *својшч'ина*, *аљишића*, *сиришиће*, *буншиће*, *грбшишиће*, *вешћер*, *кл'ешће*, *шћавена-кожа*, *мушћулак*, *нишчо*, *вешчица*, *намешчи*, *йушчим*, *йишћим*, *йушћи* ме мене Ре Кру.

Групе опстају и у Ре и Кру када се иза њих нађе р:

Ешћиреф (али једном и *Ешћиреф*), *Ешћирефи* (презиме), *ждрéбе*, *Ешћирефа* ви́кни, брát *Ешћиреф*, *ждрéбейу* Ре, прет *Ешћирефа*, *ждрéбе* Кру.

385. О *шћ* у глаголима *сиушћа*, *намешћа*, *најушћа* в. т. 332.

У *йушћи* кóрен, *йушћиф* кóрен, ће не *йушћи* Ди, ће га *намешћим* Лју — преузето је *-шћ-* из *йушћам*.

386. Г р у п а ДН

а) Из групе *дн*⁸⁷⁴ пловив испада из глагола изведених суфиксом *-не/-на* или, иако је група створена на морфемској граници, из префиксованих глагола:

Сом *йáнала*, *óнеси* Мл, ће *сéнеме*, се *навéнала*, га *óнесох*, ка *йáнаф* Гл, да ми *йáне*, се *навени* Ле, ће *бине* (< *бидне*; обичније *биде*), *йрoйáнала* Ди, ако *йáне* Кру, све *йoйáнaло*, ме *óнесла* ЗлПо, го *oнéсоа*, *сéнује*, сн'эк *йáнује*, дућан *йрoйá-*

⁸⁷⁴ Група се понаша на сличан начин у оближњим македонским (ВБДГ, 71) и српским јужнометохијским говорима, мада је број потврда у призренском подгорском говору мањи од оног који је уочен у ГГ (према мом материјалу).

наф Ре, сѣни, не ће *й*анем, *о*нела, сѣнала Бр, ће *о*йинем Др, ће *о*йинеш Ку, да *о*йинешт, *о*неси, гáјл'е ги *й*анало Ба, се *н*авенаф, ће *о*несей Крс, па да *о*несеме, сом *о*несла, от *к*он'а *й*ана Ор, дѣте сѣнало, *о*несла, *н*авени Љу, *й*р*о*йана, не ти *й*анује Ку, бинало Вр, ће бине Ле.

У материјалу има мало потврда са групом *дн*:

*П*аднаф со сина, *й*аднуаф Гл, ако не-м*й*-*й*адне Вр, *й*аднала Др, *о*днесо^ха Ба, сѣдна Ку.

б) Број *јѣден*, и са њим сложени, затим у речима у којима је *јѣден* мотивна реч, најчешће има упрошћену групу:

*Ј*ѣн, *ј*ѣна⁸⁷⁵, *ј*ѣно, *ј*ѣм*йуи*, *ј*ѣнош, *з*ајѣно, *н*ијѣно, *с*вѣјѣно Гора, *ј*ѣно дѣте ка *н*ијѣно Гл, сом била *ј*ѣм*йуи* Ку, *з*ајѣно да крадеме Ор, *ј*ѣно прѣд-мене Ди;

јѣден, *јѣдѣн* Вр Др Ба Рад.

Облици *јѣн*, *јѣна* могли су настати на два начина:

а. Испадањем *д* у интервокалном положају (*јѣден* > *јѣен* > *јѣн*);

б. Испадањем *д* из групе *дн* у облицима с оваквом групом (*јѣдна*) и аналошким проширењем на м.р., што је вероватније, пошто се спорадично јавља *јѣден*, али не и *јѣдна*.

в) У иницијалној позицији у именици *нó* (< *дно*; „дно бурета, данце“) Рап Крс Ор Вр Мл Др Љу Ку, *нó*^х Рап испало је *д*. У овој речи можда је упрошћена група *гн-*, пошто именица у сретечком говору гласи *гнó*.⁸⁷⁶

г) Група *дн* стабилна је у *й*ладно, *й*ладниш*и*е, *й*ладнује Гора, *П*ладниш*и*е (топ.; шумица у којој стока пландује) Др. Чување групе подупрто је семантичком везом с именицом *дѣн*, *дн*и** Бр у којој се *д* наслања на облик јединице: на *й*ладниш*и*е Ле, на *й*ладно Кру, *й*ладнујѣш Љу, па на *й*ладно Ре.

387. Г р у п а ГН

Група је веће стабилности од групе *дн*, а када се упрошћава, испада плозив.⁸⁷⁷ Упрошћавање групе је факултативно у глагола:

Не-сѣ-дигна, *ш*ѣгн'е д*у*ша, да л'ѣгне Вр, се д*и*гни, л'ѣгнал'е, че *й*обегнем Гл, сме л'ѣгнал'е, сом *й*рѣгнала, *о*йшегни *к*онопец Ре, л'ѣгнујѣш, ће му *й*обегнем Ба, ми *й*обегна, *љ*ѣгнало дѣтенце Рад, *й*обдигни Кру, га д*и*гнаа ЗлПо, *й*обѣгнаа, да *ш*ѣгнем Мл, *й*обегна, да *й*омогнеш, *й*р*и*с*и*гна, *љ*ѣгнаф Рап, не-можем да *ш*р*г*нем Гл, ја *ш*р*г*на Ку;

ће се *ш*р*не* („поћи ће се“) Рад, кѣде си *ш*р*на*ф Ре, *ш*р*нала* д*о*ма Кру, *ш*р*нала* в*о*јска Вр, ће *ш*р*не*ме Крс, *ш*р*на*ф д*о*ма Ди, *ш*р*ни* Ба, *о*на го д*и*нала Рап, *ш*р*на* *к*оња Мл, д*и*ниш*и*е, *й*од*и*ниш*и*е Крс, д*и*на^хме на р*а*мо Др, ће се *ш*р*не* Бр, га *ш*р*на* Гл, ће *ш*р*не*ме Кру.

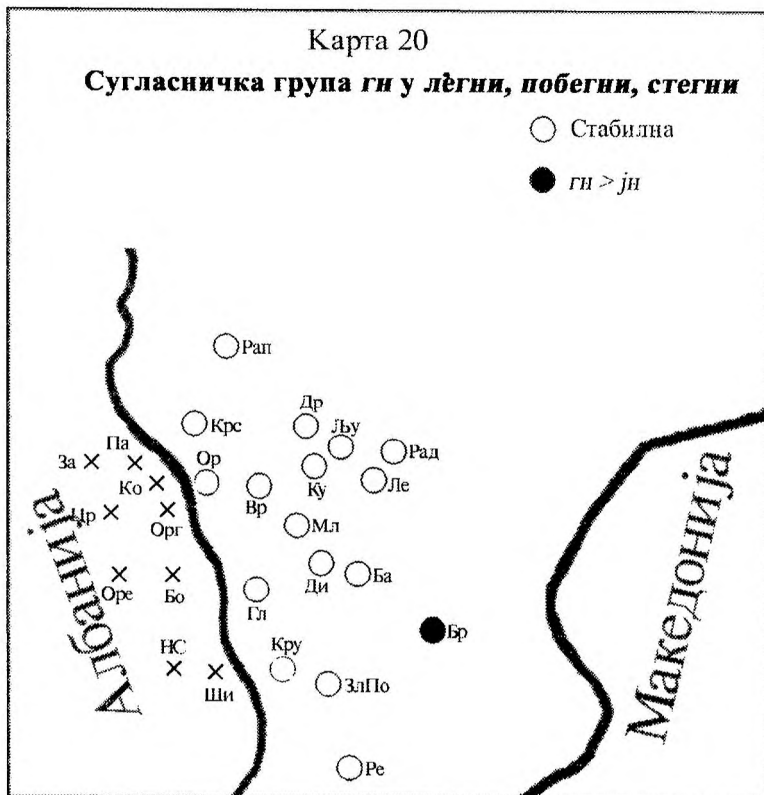
⁸⁷⁵ Шири ареал: ВБДГ, 71; ПМГСЖ, 126; РСПГ, 432; БАДИЈС, 234; ЕГРеч 1, „јен“; СМБГ, 80–81; БДГСр, 217; ИПГС, 143; ВЛМД, 145; ЈДТГ, 49.

⁸⁷⁶ ПМГСЖ, 124.

⁸⁷⁷ ВБДГ, 71; ПМГСЖ, 126; БАДИЈС, 234; ВЛМД, 152.

Група је стабилна у именицама: *гнѣздо, гнѣдало, гнѣј, магнѣѡфѡн* Гора.

Из новостворене групе *гн* (< *гњ*), уочене у говору млађих, не испада плозив: штѣице *ѡгнѣл'е* Кру, *јагнечкѡ-месо* Ре, дрво *ѡгнѣло* Гл, *гнѣда, ѡгнѣла, гнѣла* круша Ди, *јагне, гнѣда* Бр.

388. У бродском говору група *гн* у неколико глагола дала је *јн* (в. к. 20):

Ће сте *забѣнал'е, л'ѣјни, л'ѣјнала, ће ѡбѣјнеме, сѣјѣјни га, Мѣјмеѡ* (< *Мѣгмеѡ* < *Мехмеѡ*) Бр (в. т. 2316, 416).

Оваква судбина групе *гн* (> *јн*) у бродском говору може бити резултат асимилативног процеса по месту артикулације.

Група *гн* < *хн/хм*, осим факултативно у *Мѣјмеѡ*, не прелази у *јн*: *Агнеѡ, Магмуѡ, јагна* (в. т. 2316).

389. Упрощавање група *дн, гн* у периферним ЗПМ говорима објашњава се утицајем албанских говора.⁸⁷⁸ Пошто *дн* даје *нн* у многим словенским говорима⁸⁷⁹, особина не мора имати упориште у албанском језику.

⁸⁷⁸ ВБМК, 43.

⁸⁷⁹ ЈЦСГ, 76–77.

390. Г р у п а ЧН

У им. *јечéнишиџе* („јечмениште“), која се јавља и са сачуваном групом (*јечмéнишиџе*), даљинском дисимилацијом испало је *н* из групе *чн*:

Сом била при *јечéнишиџе* Ба, во *јечéнишиџе* Ди, сéфске *јечéнишиџа* Рад, Милове *јечéнишиџа*⁸⁸⁰ Ба;

наше *јечмéнишиџа* Ле, *јечмéнишиџа* Рад Ку Ор.

391. Г р у п а ТК

Окинем („откинем“) Гора — могло је настати испадањем *ш* из групе⁸⁸¹, али и продором префикса *о-*: рúке ни се *окинал'е* Ди, сме ге *окинал'е* Др, ће га *окинем* Ле, ће се *ошине* Бр.

Ако облик није морфолошког порекла, иновација се могла зачети у Броду (*ошшине* > *ошине*) па се проширити на остали део Горе.

392. Г р у п е Б, П, Т, К + Р

а) Из речце *бре* факултативно испада *р*: шó је *бе*, Раиф *Ре*, бíло, *бе* Крс, а си науциф, *бé* Ку, *бé*, дéте Др, ајде, *бе* ЗлПо (в. т. 10026).

Група је изван ове лексеме стабилна (*брго*, *брéжно*, *Брóш*, *брдо*).

б) Само у *Ре* и *Кру* им. *йрајорци* има упрошћену групу *йр*: *йајорци* стаиф *Ре*, па *йајорци* *Кру*; *йрајорци* имаше *Бр*, дóнеси *йрајорци* *Ку*.

в) Из групе (*с*)шр- у именици *сшéђел* (< *сшређел*, „стожар“) Рап Др Љу, врзан за *сшéђел* Мл, до *сшéђел'* Вр испало је *р* после слабљења семантичке везе мотивне речи и именице. У другим примерима истога корена *-р-* се чува (*сшрédина*, *сшрédно*, на *сшрédш*-село).

Сшéђел је, највероватније, лексичка позајмица из оних дебарских говора у којима се овако упрошћава група *-сшр-* (в. т. 380).

г) У *кóмшир* (< *кромшир*) иницијална група *кр-* упрошћена је на већем простору.⁸⁸² Испадање *р* могло је бити подстакнуто даљинском дисимилацијом према *р* у финалном слогу. Изван наведене именице група је стабилна: *Крсшец*, *крс*, *Крсшила*, *крф*, се *крњи*, *Кракóшшанин*, *крáва* итд.

393. Г р у п а КВ

У ГГ нема напоредних облика *бúква* и *бúка*, који се констатују за призренски говор.⁸⁸³ Горански облик *бúка*, *Бúке* (топ., ливада на којој има букава) *Крс*, могао је бити саграђен по моделу *врба*, *јéла*.⁸⁸⁴ Иначе је група стабилна (*шáквеше*, *вáкво*, *никакво*, *квáчка квáчи*).

⁸⁸⁰ А. Цоговић наводи *Милој јечéнишиџа* (ЦАОГ, 57).

⁸⁸¹ Ј. Вујовић (ВЛМД, 147) овакве облике у мрковићком говору објашњава испадањем *ш*. И стање у П-Т говорима (БАДИЈС, 521) — *окине* и *ошкине* — може указивати на упрошћавање групе *шк*.

⁸⁸² РСПГ, 431; ЕГРеч 1, „компир“; МлРСГ, 35; БАДИЈС, 238; СРЛГ, 212; ЋљГЛ, 55; РСГЦШ, 201; итд.

⁸⁸³ РСПГ, 398; *бúка* је и у сретечком говору (ПМГСЖ, 127, 166).

⁸⁸⁴ СПЕР 1, 230–231 „buk“.

394. Г р у п а МЈ

Именица *мáнестѝа*, *мáјнестѝа* (в. т. 357д) („млада, невеста“) потврђена је и са упрошћеном групом: *мáнестѝа*, *манéстѝиче*, *манестѝичино* Бр Гл Ба Мл Рад Ди ЗлПо Др, *Манестѝечки* извор (топ.) Бр, *манестѝичино* р^ухо Ба, свém *мáне-стѝем* Рад.

У ГГ је барљиво место *мláка*, *млачнó-мéсто*. У топ.: *Мláке* Ба, Бандује *мláће*, Кућине *мláће*, Чеканује *мláће*, Драђева-млака Бр, *Мláке* Др Ку Вр Крс Гл Ди Љу, *Мláчице* Гл, *Мláчје* Ди Др Ку, Ланине-млаке ЗлПо, Рамова-млака Ле, Горње *мláке*, Довње-млаке Крс, *Мláка* Мл, Мáрина *мláка*, *Мláчишиѝа* Рад, Гуљева-млака Рап, Пóпова *мláка* Ре.

395. И н и ц и ј а л н а г р у п а В + сугласник

В. т. 249.

396. Г р у п а ВЉ

У *црљиф*, *црљива* Ре Кру Гл ЗлПо, *црљива* *јáбука* Кру, *црл'иве* крúше Гл — испадање *в* потпомогнуто је дисимилативним утицајем *в* из суфикса.

Облик са сачуваном групом — *црвљив*, *црвљива* — потврђен је у Ди Ба Ор Вр Мл Рап Крс Др Ку.

Црљива је претежно у вишим селима, *црвљива* у нижим.

Недалеко од Ор је место (и чесма) с именом *Црл'ивец*. Пошто има црвен-касте земље, можда је у топ. сачувано старије значење придева.⁸⁸⁵

397. Г р у п а ЧЈ

Група се упрошћава у *óфчи*, *óфча* Гора, *офча*-кожа Рад, *óфчо* сирен'е Ди, *офчó-мл'еко* Др (в. т. 241а).

398. Г р у п а ХВ

Група је доследно уклоњена испадањем *х*. У бродском говору доминира *в*⁸⁸⁶, у осталим местима забележени су *в*, *ф*, са превагом *ф*, које је могло настати прогресивном асимилацијом по звучности (*хв* > *хф* > *ф*).⁸⁸⁷

а) У унутрашњој позицији доминира *в* м. *хв*:

Кáве, *кáвиња*, *кáвиња*, *ће* го *йриваѝи*, *се* *йовáл'ила*, *уваѝиѝила* Гора, *же*на се *йовáѝила* Крс, а га *йриваѝи* Ле, *уваѝиѝила* óфца Рад;

тѝ се *йóфаѝи* Ре, *ýфаѝиѝф* Ре Кру Мл Др Крс Ле.

б) У иницијалној позицији доминира *ф*:

Ће *фáѝиѝи* Рап, *не*је *фáѝено*, не *фáѝи* Ре, ге *фáѝиѝф* ноћ Крс, *фáла* Бóгу, *фáла* ви, *фáѝиѝло* Вр, че *фáѝи*, *се* *фáѝиѝл'е*, *фáла* ти, је *фáл'ен* Гл, ги *фáѝи* Кру, ка *ће* *фáѝиѝи* Ор, *фáѝи* тѝфус Др, ми се *фáл'и* Ба, гóл'ем *фáлција* Др;

⁸⁸⁵ СПЕР 1, 274, „см1“.

⁸⁸⁶ Б. Видоески (ВБГГ, 55) наводи да је група у ГГ доследно сведена на *ф*. Материјал којим располажем не потврђује наведену констатацију.

⁸⁸⁷ Ф < хв у источноцрногорским говорима објашњава се доскорашњим присуством фрикативног *х* (БАМС, 175).

ће ме *ва́йшеџ*, *ва́йшихме*, се *ва́л'ила* Бр, че не *ва́йџи* Гл, *ва́хан'е* Ба, се *ва́йџи* Др.

399. Г р у п а МБ

Абу́ланџа (< *амбуланџа*) Др Ре Бр Крс Ор ЗлПо Љу Рад, у *абу́ланџа* Кру, при *абу́ланџа* Др, ко́ј-беше во *абу́ланџа* Гл.

Именица *ко́ломбоћ* (са изведеницама) потврђена је са групом -*мб*- и без ње: *ко́ломбоћ*, *колóмбоћно* Вр Ре Кру Гл Др Рад, *колóмбоћен* љеп Рад, *ја́де ко́ломбоћ* Кру, *про́дади ко́ломбоч* Гл, *ко́ломоћ*, *колóмоћно* Вр Љу Ор Рап Крс.

Именица са упрошћеном или сачуваном групом јавља се и у албанском језику, одакле је, по П. Скоку⁸⁸⁸, ушла у неке српске и бугарске говоре. У оближњим српским говорима јављају се оба облика (према мом материјалу).

400. Г р у п а ВЛ (ВЉ)

Иницијална група *вл*, иначе нестабилна у неким географски блиским говорима⁸⁸⁹, у ГГ се добро чува:

Влача́рице ће *вла́чеџ*, *вла́чеџ* *убаво*, јено *вла́кно* Вр, ће *вла́чим*, *вла́кно*, *нема се́га вла́с* (< *власџ*) Ре, *вла́чим* во́уна, се *вла́чим* Бр, *вла́кна*, *вла́чи*, *вл'эгла*, *вл'изај* Ор, *вљези*, *вљегоф*, *вљегнује* Рап, *вла́кна*, *вл'езла* Др.

Група у топонимима:

Ме испрати до *Вл'е́џе*, се *со́бра*ме* на *Вла́шка*, *Влашкі-џо́џок* Вр, *Вла́к* Кру, *Вла́шка* Мл.

Топ. *Лáшки* пúт (вероватно од *Влашки*) ЗлПо, *Лáсце*, *Лáсице* (в. т. 144в) упућују на језички слој различит од данашњег.

401. Г р у п а ВР

Група је стабилна (*Вра́ниџџа*, *Врани́џџанка*, *вра́йче*, *вр́жујем*, *вра́жсалька*, *врије*, *вр́*, *вра́џа*; у топонимима: Црнй-*вр*, *Вр́шек* Ба, Црнй-*вр*, *Вра́гуа* воденица, *Вра́гуа* мйнаре, Чел'епинска *вра́џа* Бр, *Вра́новлак* Крс, *Вр́џокуље*, *Вр́шек* Вр, *Вр́биче* Гл, *Вр́џиџџа* Ди, *Вра́ноец* ЗлПо, *Вр́џешке*, *Вр́шец* Ку, *Вр́ничец*, *Вр́џиџџа* Љу, *Вра́новлак* Ор.

У топ. *Ра́йча*⁸⁹⁰ (*Ра́йчанин*, *ра́йчански*, *ра́бечки* Гора) група је упрошћена ако је топоним мотивисан именицом *вра́йче*, и не наслања се на *раб*-. *Ра́йча* има садашњи облик већ у XIVвеку.⁸⁹¹

402. Г р у п а КШ

У именици *ча́џице*⁸⁹² (< *чакиџице* < тур. *çakşir*) испало је *к*: *кúпи ча́џице* Рад, *немам ча́џице* Кру, *неде́-ти-са ча́џице* Бр, *про́дава ча́џице* Др.

⁸⁸⁸ СПЕРеч 2, 127–128 „kolomboć“.

⁸⁸⁹ ВБДГ, 71 (*лакно*), ПМГСЖ, 94, 127, 171 нтд.

⁸⁹⁰ У дебарском говору *ра́йче* < *вра́йче* (ВБДГ, 71).

⁸⁹¹ У Душановој Арханђелској повељи (1347–48) село је записано с овим именом (СтД-САХ, 280), а у СтДеХил, 25 као *Врабча* (в. т. 8е).

⁸⁹² ПМГСЖ, 126, 159; БАДИЈС, 233; АРА-СВАБ, 30.

403. Г р у п а ПЧ

Им. *йченица* јавља се и као *ченица*⁸⁹³: *йченица* Др Ку, *ченица* не рађала Гл, *ченице* има Ба, јена врећа *ћеница* Ре. Примере в. и у т. 435а.

Група је упрошћена испадањем *й* испред пловивне компоненте африкате.⁸⁹⁴

404. Г р у п а ГД

Сугласничка група *гд* у прилозима *кога*, *шбога*, *сэга* упрошћена је испадањем другог пловива (в. т. 904–909).

Ретко су бележени, само у нижим селима, и облици *кай̄*, *никай̄*, *са̄й̄*, *сва̄кай̄* (в. т. 904, 906–908).

Из везника *дека* испало је *г* из групе *гд*⁸⁹⁵: *жéлам дека* ме бóл'и Кру.

405. Г р у п а КЋ

Иницијална група *кћ* упрошћена је у *ћерка* Гора, *мојзи-ћерки* Ди, *ћеркине-деца* Ре, *ћеркинем* децам Крс.

406. Г р у п а РС

У *аслан*, *асланка* (< тур. *arслан*) група *рс*, иначе стабилна у словенској лексици (*йрс*, *крс*, *мрсно*), упрошћена је. Облик је, највероватније, ушао у овом облику из турског језика.⁸⁹⁶

407. Г р у п а ШЉ

У *мисл'ење*⁸⁹⁷ Гора група *шљ* > *сл'* наслањањем на презентску основу.

408. Г р у п е: лабијал + Ј

а) У глаголским облицима група се с високом доследношћу упрошћава испадањем *ј*: *Йме стйáвае* Ор, не *óстйавам* Бр, не те *остйáваме* Рад, не ме *зáбáвај* (од гл. *се бáвим*; „задржавам се“), *гóй̄вено*, *угóй̄вено* Гора, *кр̄й̄ено*, *некр̄й̄ено* Др Рад Мл Ди Ба.

О пореклу особине в. т. 308, 310.

Облици *най̄р̄áено*, *óстйáен*, *стйáен* Гора настали су испадањем *в* из групе *-аве*.

б) Када се у именским речима група факултативно упрошћава, испада *в*: *Шиӣт̄éјани*, *Крушӣјани* Кру Гл Ре Ба Ди, *Шиӣт̄éјани* рабóтаге Ди; *Крушéвјани*, *Шиӣт̄éвјани* Др Ор Рад.

⁸⁹³ У сретечком говору (ПМГСЖ, 48, 49, 119) и метохијским говорима око Призрена јављају се напореда *йченица* — *ченица*.

⁸⁹⁴ БАДИЈС, 232.

⁸⁹⁵ Исто, 234–235.

⁸⁹⁶ У призренском турском говору је *aslan* (према мом материјалу). Уп. са испадањем *р* у неким другим лексемама у турском призренском градском говору (СЈПТг, 65–66).

⁸⁹⁷ ТМГС, 51.

409. Г р у п а ЗЛ

Даљинском дисимилацијом фрикатив из групе *-зл-* у глаголима *и́л'изам* — *и́л'езем* најчешће испада:

Че *и́л'езети* бони Гл, *и́л'егл'е* јагџа Вр, љуђи *и́л'езе* Ор, *и́л'егла* Ди, *и́л'ези* Ре, *и́л'ези* ЗлПо, ће *и́л'езе*, *и́л'езе*, новобјена *и́л'иза* Бр, ја ће *и́л'езем* Крс, не *и́л'иза* Др, ка сом *и́л'езла* Рад;

и́л'изала со њего Рап, *и́л'ези* Кру, ће *и́л'езем* Др, *и́л'езла* ћерка Рад.

АСИМИЛАТИВНИ — ДИСИМИЛАТИВНИ ПРОЦЕСИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

410. Г р у п а МЈ (МЉ)

ГГ припада већем ареалу југоисточних словенских говора⁸⁹⁸ на коме је извршена асимилација по начину изговора⁸⁹⁹:

Зѣмн'а, *зѣмн'ишиѣ* Ор Кру Ре Ди, *зѣмња*, *зѣмњиво*, *зѣмњишиѣ* Рад Рап Крс Рап Љу Ку, најубава *зѣмња* Рап, кѹпује *зѣмњишиѣ* Крс, рађала *зѣмна*, *зѣмнено* Ре, имама *зѣмн'а* Бр, *зѣмна* не-чини Кру, *зѣмна*, остајл'е *земн'е* Гл, ектер *зѣмна* Ди, *и́оземник* („врста хлеба“) Бр, *и́амњан* Крс Рап Др Рад Љу Ку, *и́емнан* Бр Гл Ре, *дрѣмњивѣ*-деца Рап, *дрѣмњива* Крс, *дрѣмњивем* жѣнем Др, *дрѣмњива*, до *дрѣмњиве* сна^хе Рад.

Група *мј* у *и́амњан* Ре Кру Гл Вр, уочена у говору старијих Горана, може бити траг црквеног облика.

У мом материјалу није потврђена група *мл'* у *земл'а*.⁹⁰⁰

411. Г р у п а ПЈ

Потврђено *црѣйѣ* у Подрими, поред *цѣрѣйѣ* (према мом материјалу) може упућивати на асимилацију у *црѣйња* („плитак суд од земље у коме се пече хлеб“) у ГГ. Вероватније је, међутим, да је именица изведена суфиксом *-ња*, како је на широком ареалу, а да је подримско *црѣйѣ* секундарно из *црѣйѣ*.

Примере в. у т. 444.

412. Г р у п е ВН, ВЊ⁹⁰¹

а) О судбини иницијалне групе *вн*, *вњ* в. т. 249г, 412а.

Внѹк, *внѹка*, *внѹци* Гл Бр Ре Ди Ба Вр Ор Ку Рад;

мнѹкнала трава Ре Кру Гл Ди, чѣница не *мнѹкнала* Ре, мош ће *мнѹкне* Ди.

⁸⁹⁸ САМОчерк, 149–150; САМПол, 332; ВБПГ, 348; ВБДГр, 17; БАДИЈС, 149, 225–226, 231; РСЦГ, 108–109; ВЛМД, 206; ТМГР, 355, 359; ЈДТГ, 69; ИПГС, 414; АРА-СВАБ, 299; БНАП, 149; РСГЦШ, 190.

⁸⁹⁹ О фонетским условима промене в. БАДИЈС, 225; САМОчерк, 147–148.

⁹⁰⁰ Уп. са *Гн'илá-земл'а*, *Црвенá-земл'а* у ЦАОГ, 149.

⁹⁰¹ Асимилација *в* према назалу (*вн/вњ > мн/мњ*) јавља се на широком ареалу југоисточних словенских говора: КБФП, 14; КБИст, 84; ВБЛГ, 32; СТТГ 1, 240; БАГД, 142; ВБСМГ 2, 157–158; ВБДГр, 93; ПaАРГ, 117; РСПГ, 426; БАДИЈС, 225–226, 595; ТМГР, 355; БНАП, 119; ЉЈГЛ, 53; НеМСКЈ, 122; АРА-СВАБ, 299; СРЛГ, 181, 182; ПА-МБРес, 284; ПАГИХ, 94.

Овакву асимилацију у иницијалној групи *вн-* познају оближњи ЗПМ говори⁹⁰², па је облик лексичка позајмица из тог правца, на шта упућује и присутност групе *мн-* у вишим селима.

У нижим селима је група *мн* (< *вн*) дала дисимилацијом *мл'/мљ*:

Мљикнало, мљикина Др Ор Мл Љу Рад Ку, *мљикина* („ниче“) трава Мл, не *мљикнало* Рад, *мл'икинаше* Љу.

У Крс и Рап укрстили су се *вн'икина* и *мљ'икина* па је: *вљ'икина, извљ'икнаље, сáмовљик* („оно што само ниче“), *вљ'икна* коломбоћ Крс, *извљ'икнаље* ченице Рап.

б) У унутрашњој позицији групе *-вн-*, *-вњ-* подложније су промени у *-мн-*, *-мњ-* у вишим селима, посебно у Бр, а стабилност група зависи од лексеме. Отуд се може казати да у ГГ групе *вн*, *вњ* прелазе у *мн*, *мњ* у скоро свим лексемама, али факултативно:

Дáмно, óдамно Бр Гл Ре Кру Рап Др Рад Ку Љу (в. т. 936, 937), *дáмношн'е* куће Бр, *одáмношња* Рап Крс Мл, *ил'émна* Бр Ре Кру Гл, *ил'émња* Рап Крс Мл Ба, *ил'émње* изгорења Крс, *гóмно* Бр Ди Ба Крс Рад Љу Ку, во *гóмна* Бр, *глáмња* Рап Крс Мл Ку Рад, виђи *глáмн'а* Ди, *рáмно, изрáмнује* Мл Др Крс, *рáмно* Ку, ће *сáмне, сáмнуало, сáмнује* Гора (в. т. 183г, 351в); у топонимима: во *Рáмнишће* Ба, во *Рáмнишће* Бр, на *Рамне-*карпе ЗлПо;

*рáвно*⁹⁰³ Рап Крс Мл Вр Ор ЗлПо Гл Бр Ре Љу, на *рáвно* зидаше Вр, *ил'евња* во Рапча Рап, изгоре *ил'евња* Крс, *ил'евна* Бр Ре Кру Ди Ба Вр, *ил'евња* Др Рад Ку Љу, *одавно* било Рап, се омужила *одавно* Крс, *одавно* Ор Мл, *сáвнало, сáвнује* Бр Вр Др Ку Љу Рад Крс Рап; у топонимима⁹⁰⁴: *Рáвнишће* Ба Бр Крс Рад Рап Ре Ле, *Рáвњишћиа*, Вир на *Рáвњишћиа* Ку, *Зад Рáвнишће*, Мáлово *Рáвнишће* Ле, *Рáвнишћиа*, *Равњишћина* Рап, *Равне-*њиве Ор, *Мóчавник* (барљиве ливаде) Крс.

Напоредни облици са *-вн-*, *-вњ-* и *-мн-*, *-мњ-* могу говорити о новини асимилације по назалности у ГГ, пошто горански исељенички урвичко-јеловјански говор⁹⁰⁵ има стабилне групе.

Асимилација је олакшана када је прекинута веза између мотивисане и мотивне речи, како је у *главња*.

Пошто је очигледна етимолошка веза између *крв* и *крвник*, група се увек чува у *крвник* Гора, *крвник* во село Др, па ће рече *крвницим* Ле.

413. Г р у п а БН

Група *-бн-*, подложна асимилацији према назалности у ЗПМ говорима⁹⁰⁶, од оближњих мак. говора присутна само у вратничком⁹⁰⁷, у ГГ је стабилна, како је у околним српским говорима.

⁹⁰² ВБИСлМ, 20; ПаАРГ, 117; ФО — (Лазарополе) 636, (Вруток) 643, (Теарце) 652.

⁹⁰³ Б. Видоски (ВБМл, 131) за говор села Млике бележи само *равно, сáвне*. У мом материјалу из овог села потврђени су и примери с групом *мн* < *вн* (*рáмно, Рáмнишће*).

⁹⁰⁴ Уп.са ЦАОГ, 59, 69, 82, 99, 100, 118, 123, 134, 138, 143, 152, 160.

⁹⁰⁵ ВБУЈ, 27.

⁹⁰⁶ КБИст, 84; КБФП, 14; ВБПГ, 344; ВБИСлМ, 20; ПаАРГ, 117; ВБЛГ, 32; ФО — (Лазарополе) 636, (Вруток) 643.

⁹⁰⁷ ВБПГ, 348.

Грабна, грабнује, осебна Гора, *грабне* Ди, и јено *грабнујење* Мл, сме *осебна*е Др.

414. Г р у п а МН

а) Група *-мн-* остаје у: *гумно, сламнен, шемно, шемнина, осомнаес, седомнаес* Гора, во *шемнина* Бр, се *зашемне* Кру, во *шемница* Ди, на *гумно* Ку. У *гуменце, гумина* Ре из групе *-мн-* испада *н* у резултату даљинске дисимилације (*гумненце > гуменце*). На исти начин настали су и облици *брашенце, њлашненце* Ре Вр Ор; *Гумно*⁹⁰⁸ Ба Бр Ре Ку, *Палаво-гумно* Ба, *Муљово-гумно, Старо-гумно, Усењофско-гумно* Крс, *Горн'о-гумно* Гл, *Стрпчево гумно* Рад, *Гумн'ишиа* ЗлПо.

Група је разбијена уметањем *е* у топ: *Гумен'а* ЗлПо, *Гумења* Љу Рап, *Гумења* Рап (в. т. 544г).

Из топ. *Црмница* (пашњаци) Бр факултативно испада *н* дисимилацијом по назалности: *ћеде* је *Црмица*, *ошље* на *Црмица* Бр. У топ. је сачуван старији придев **сървѣтъ*, на шта указује црвена земља.

Поред *Црнкојца* (њиве) Ку⁹⁰⁹ топ. је потврђен у мом материјалу и као *Црнкојца*. Могуће је да је други облик старији, на шта упућује црвена земља.

б) У *млого, млозина/млозина*⁹¹⁰ Гора, *млого* деца Вр, *млозина* ће речет Кру — у иницијалној групи дисимилацијом назалне артикулације други назални алвеоларни замењен је латералним алвеоларним.⁹¹¹ Овакве дисимилације има у лексемама које су у вези са **тъпогъ*.⁹¹²

в) У *ѡлавен — ѡлавнои*, два *ѡлавна* (< *ѡламен*) Вр најпре је у облику множине назална група *мн* прешла у *вн* па је после *в* пренето и у облик јединине.

415. Г р у п а МТ

У резултату асимилативног процеса *ми* > *ни*⁹¹³: *зайанѣише, ѡанѣиш* Гл, сом *зайанѣила* Ре, се *ѡанѣи* Кру, *ѡанѣиш* ка се брал'е Вр.

Потврђени примери са групом *-ми-* опстају због семантичке везе са *ѡамѣи, ѡамѣиујем: ѡамѣиш, зайамѣила* Вр Бр Крс Рап Ор Рад Др Љу Мл, *не-ѡамѣиш* Ку.

Панѣиш је обичније у вишим селима, *ѡамѣиш* чешће у нижим.

⁹⁰⁸ Уп. са ЦАОГ, 56, 64, 73, 74, 86, 99, 110, 126, 141, 154.

⁹⁰⁹ ЦАОГ, 113.

⁹¹⁰ ВБПГ, 384, 352; РСПГ, 425; БАДИЈС, 230–231; БНАП, 123; БДНСгов, 69; ВЛМД, 208; ТМГС, 50; ТМГР, 356; ЈДТГ, 69; СРЛГ, 198; РСГЦШ, 184; ПА-МБРес, 288; ПеМСкЉ, 121; ЋЈГЛ, 53; АРА-СВАБ, 300.

⁹¹¹ БАДИЈС, 23.

⁹¹² СПЕРеч 2, 445 „mnogi“.

⁹¹³ „На источном штокавском терену изван домањаја ове појаве остали су практично једино Галипољци, у чијем је говору потврда са МТ — чешћа“ (РСГЦШ, 187). В. и: БАДИЈС, 594; СРЛГ, 180; ЈДТГ, 74; ПА-МБРес, 285; ЋЈГЛ, 54; АРА-СВАБ, 299; ТМГР, 355; ТМГС, 51; ВЛМД, 206; БНАП, 119; БДНСгов, 69; СМЦГ, 54; ЕГВП, 419.

Када је семантичка веза ослабљена, група *-ми-* даје *ни/нд*: *ѡандивекóечно* Ре Кру Рад Љу Ку Др Вр, *ѡándивек* (< *ѡамѡивек*) Рап Крс Ор Бр Ди Ба Гл ЗлПо Мл, *ѡандивéкошња* Рап Крс Мл Ку Рад Др Љу.

О *д* од *ѡ* у групи *-нд-* в. т. 366.

416. Г р у п а ГН

О понашању групе *гн* у Бр в. т. 2316, 388: *забéјнала, л'éјни, сѡéјни* га, да *ѡóбејнем*, се *сѡéјни* со *пúас* Бр.

Иако је у Кру потврђено *л'éјни*, пошто је то пример усамљен, вероватно је лексички нанос из Бр.

417. Г р у п е Л + К, Г + Н

Сугласници *л, н* у контакту са *к, г* развијају се у правцу палаталности.⁹¹⁴

а) *Гњéздало* („гнездо“) Рап Крс Мл, *видела гн'éздало* Ор, при *гн'éздало* Вр, *гњéздо* Рад Мл Крс, *мéтни гњéздо* Рад, во *гњéздо* Крс, *гњéзда* на *дрва* Др, *гњéѡи* Др Мл Рад Рап Крс Ку Љу, не *гњéѡе* Мл, *гњíла*⁹¹⁵ („глина“) Др, на *гњíла* Рап, од *гњíла* Крс, *гњíла* Рад Ку Љу.

Група *гњ* < *гн* јавља се у ГГ у фонетском контексту који сугерише и асимилацију *н* у контакту са предњим вокалима, пошто је *гњ* посведочено увек у групи *гњи, гње* (в. т. 274).

б) О облицима *ѡóљко, вóљко, нéкољко, вóљкава, ѡóљкава* в. т. 215г, 292, 972–975.

418. Г р у п а ДЛ

Им. *гл'éѡа* Гора, три *гл'éѡа* Др, со *гл'éѡа* Ди — има само овај облик.

У односу топ. *Глобóчица* и актуелних лексема *длбоко, длбина, дўйка* („рупа“) очигледно постоје различити корени (в. т. 154). Отуд веома раширени облик *гл'éѡа*⁹¹⁶ не мора бити дисимилација⁹¹⁷ групе *дл* у *гл*, пошто се именица не наслања на глагол „дупсти“.⁹¹⁸

О групи *дл* у *длбок* в. т. 165.

419. Г р у п а НК

После престанка семантичке везе, група *-нк-* (*ѡрн+ка*) дала је групу *-мк-* у *ѡрмка*⁹¹⁹ („пчела“):

⁹¹⁴ БАИсФ, 133; објашњење појаве и у: БАДИЈС, 220, 224; промена *гн* у *гњ* захватила је све П-Т, К-Р, Ш-В говоре; в.: СРЛГ, 181; АРа-СВАБ, 70; РСГЦШ, 182.

⁹¹⁵ Група *гн* је новија, настала метатезом у именици *глина*.

⁹¹⁶ ВБУЈ, 26; БДГСр, 129; ЕГРеч 1, „глето“; СРЛГ, 200; ЈДТГ, 70; ЋДГБ, 60; РСГЦШ, 184; ВЛМД, 104; ТМГС, 50; ЋЈГЛ, 53; БНАП, 123; ЋДГБ, 60.

⁹¹⁷ „Разбијање консонатске секвенце условљено је блискошћу консонаната по месту творбе“ (ЈДТГ, 70).

⁹¹⁸ СПЕРеч 1, 417 „dlijeto“.

⁹¹⁹ У косовско-метохијским говорима *ѡрмка* (ЕГРеч 2, „трмка“); исто и у говору Призренског Подгора (према мом материјалу).

Ќбас имаше *ѿрмке* Др, оѿ *ѿрмке* мѣт Ле, нѣмамо *ѿрмке* Бр, со *ѿрмке* Рап, *ѿрмкем*, *Трмкин-гроп* (топ.) Гл.

420. Г р у п а ТЉ

У *ѿѣкљам*, *ѿѣкљала* -*ѿљ*- је дало -*кљ*- дисимилацијом⁹²⁰: *вѣк* се *ѿѣкљала* Ку, *зѿѣкљај* тѿја Вр, *зѿѣкљахмѣ* Бр.

421. Г р у п а ДР

Именица *дрѣм* („мера за тежину“) наслања се на турски облик за тежину *dirhet* (< грч. *drachme*; ШАТур, 241): *дрѣм* бѣл'ило Рап Ди Ба Крс Др Љу ЗлПо Гл.

Дрѣм се јавља само у народним песмама, пошто је ова стара мера за тежину замењена новом — *грам*, *грамои*, два *грама* Гора.

422. Г р у п а МБ

Из *абуланѿа* Ре Кру Гл ЗлПо Ди Ба, во *абуланѿа* Др испало је м.

У *шѣнбоја* (< тур. *şat dudu*; ШАТур, 58) Ди Ба Бр Др Рад дошло је до дисимилације по месту артикулације.

О именици *ламба* в. т. 366.

423. Г р у п а КЛ

У *кљѣдем*, *кљѣник*⁹²¹, *кљѣници* во кућа Ди, до *кљѣник* Бр, *накљѣди* ѳгињ Крс, па ће *накљѣдем* Рап — иницијална група *кљ*- остаје неизмењена, пошто је *кљѣд*-коренска морфема лексема *кљѣник*, *кљѣдем*⁹²², а мотивна реч *кљѣда*.⁹²³

424. Г р у п а МШ

У турцизму *кѳњишија*⁹²⁴ Рап Крс, со *кѳњишије* Рап, свѣм *кѳњишијем* Крс, *кѳњишија*, *кѳњишки* Бр Дик Ор Ба Др Рад, *кѳњишка* рѣбота Бр — група *ни* наслања се на турски облик *konşu*. О пореклу њ у групи в. т. 275ђ.

У турском призренском говору именица гласи *koşuşi*, *koşuşıka*.⁹²⁵ Турски облик чува траг словенске или албанске фонетике, са прилагођавањем палатала *nj* (> *j*), пошто је турски језик без њ.

425. Г р у п а ТЊ

Група се чува или, дисимилацијом по палаталности, замењује групом *ѿњ*⁹²⁶:

⁹²⁰ БАДИЈС, 228–230; СРЛГ, 200; БНАП, 123; БНББП, 43; МиБЦГ, 349; ТМГР, 359; ВЛМД, 208; РСГЦШ, 194; АРА-СВАБ, 300; ЈДТГ, 76.

⁹²¹ *Кљѣдем*, *кљѣник* у сретечком (ПМГСЖ, 126, 146, 225), сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу), у дебарском говору (ВБДГ, 70).

⁹²² СПЕРеч 2, 87 „klada“.

⁹²³ Б. Видоески дебарски облик *кљѣник* изводи из *ѿљѣник* (ВБДГ, 70).

⁹²⁴ ЕГРеч 1, „коншија“; ВБПГ, 348 (вратнички говор), призренски градски говор (РСПГ, 436).

⁹²⁵ СЛПТг, 172.

⁹²⁶ А. Белић (БАМС, 175) *ѿ* м. ѣ објашњава физиолошко-фонетским разлозима. В. и: ИПГС, 147; ЈДТГ, 70.

По вођници Ор, ни коломбóчница Ба, бóжећне Бр, коломбóћница нeмало Др, несѝрећнику Бр, бóжећно Ди.

вођињик⁹²⁷ Рап Крс Мл Др Рад, имаљ'е вођињик Крс, наше вођињици Мл, несѝрећињик Рад Љу Др Мл, несѝрећињику Мл, несѝрећињицим Др, несѝрећињик ка мeне Ба, ни коломбóчињица Вр, коломбóчињица се јало Крс, бóжињио Др Мл.

Им. кáйињик („кутњак“) потврђена је и као кáћник/кáчник, кáрчник, па се може сматрати да је облик са -ињ- изведен из облика са -ћињ-. Мада је -иј при-марно у *кoрѝ, на дисимилацију по палаталности у кáйињик упућује избор палаталног или непалаталног сугласника у зависности од палаталности потоњег сугласника.

426. Г р у п а П К

У кóл'ејка („колевка“) чува се старија сугласничка група *йк*⁹²⁸: кóл'ејка Др Вр Ор Ди Ба, w кóл'ејка Гл, кóљејче Рап, шáрена кóл'ејка ЗлПо, до кóљејка Ре, кóљејка во кúћа Др.⁹²⁹

427. Г р у п а Ш М

У чéшма, чешмáција сачувана је група -шм- из турског облика *çeşte*: йди на чéшма Др, Козáруо чéшмиче (топ.), Каљинкуа чéшма (топ.)⁹³⁰ Бр, на чéшма Ди, Глухá-чешма (топ.), Рад, чешмáци му рече Ку, Јовачићофска чéшма (топ.) Вр, чешмáције шо прáље чéшме Ку.

428. Г р у п а Ш Н

У брашињо/брашињ'о⁹³¹, две кíла брашињо Рап, врећа брашињо Мл, брашињ'о нeмало Бр, под брашињо Ку, за брашињ'о Ди, дáј ни брашињ'о Ор — н је асимилацијом по месту артикулације дало њ/н'.

Ако њ није из позиције *н + и*, онда овакве асимилације има и у лéшињик⁹³², лéшињици ўздреље Мл, лéшињици Крс.

429. Г р у п е Х Н, Х М

У ограниченом броју примера, пре свега у бродском говору, ретко у Гл, под утицајем назалне артикулације, *х* је, преко *γ*, прешло у *з* (в. т. 2316): Мáзмуй, Агметй/Агнетй, нигно Бр.

⁹²⁷ БАДИЈС, 213; ЈДТГ, 70; ПА-МБРес, 288; АРА-СВАБ, 300; СРЛГ, 199; БДИБ, 74, 123; БАИсФ, 133; БДНСгов, 70; СМЪГ, 81; СМИЦГ, 54; ПеМСкЉ, 126; ПМСЖ, 124; ВЛМД, 208; ЋДГБ, 47–48; ИПГС, 147.

⁹²⁸ „Glas *V* nastao je iz *B*: kolijerka, s deminutivom kolijerčica“ (СИЕРеч 2, 125 „kolijevka“).

⁹²⁹ Старија група *йк* чува се и у оближњим српским говорима: ПМГСЖ, 121, 182, 186, 230; МлРСГ, 35; РСПГ, 428; јужнометохијски говори (према мом материјалу).

⁹³⁰ Уп. са чешма у ЦАОГ 60–61, 71, 77, 84, 88, 93, 97, 103, 108, 113, 118, 124, 129, 134–135, итд.

⁹³¹ ПМГСЖ, 52, 114, 116 итд.; МлРСГ, 29; РСПГ, 359, 364, 376, итд.; СРЛГ, 182.

⁹³² СРЛГ, 182; БНАП, 120; М. Павловић (ПМГСЖ, 167, 192) наводи за сретечки лешинке. Актуелно стање у сретечком говору по мом материјалу има два облика: лéшињик, с дисимилацијом палаталности из првог палатала (*љ*) и лéшиник с дисимилацијом палаталности из другог палатала (*ћ*).

Секвенца *хм* остаје стабилна када је *х* морфолошки релевантно: *сѣиѣгнах-ме, вѣдехме, јѣгнахме, бѣхме* Бр (в. т. 808, 815).

430. Г р у п а ЊЦ

У *јѣгѣнци* Гора дошло је до асимилације по непалаталности.⁹³³

431. С у г л а с н и ч к е г р у п е Т, Д, С, З, Х + предњонепчани сугласник/африката (на морфемским границама)

Материјал нуди низ дублета, са извршеном или неизвршеном асимилацијом или дисимилацијом. Мада се примери са извршеном или неизвршеном гласовном променом срећу у свим селима, уочава се да је чување неизмењених група чешће у вишим селима.

Чување неизмењених група подупире принцип: фонема на крају прве морфеме (*ш, д, с, з, х*) остаје стабилна (*мос — мосче*)⁹³⁴, што значи да морфемска граница битно утиче на судбину ових група. Групе опстају и када је палатални сугласник у њима *љ/л'* (< *л + и, е*).

⁹³³ БНАП, 120.

⁹³⁴ Уп. са чувањем ових група у дебарским говорима (ВБислМ, 20).

а) *с, з* + предњонепчани сугласник:

Бољезл'ива Бр, *мо́сче* Вр, се *исчудиф*, *бољесл'ива* је Ре, на јено *мо́сче*, *крсче* во кућа Рад, се *расчуло* Др Ку Љу Ор Рад, се *расчуло* свёкеде Ку, *бол'есл'иве* сме бй'е, *ми́лосљиф* Бр, *жалосљива*, ће се *расчује* Др, *мира́зција*, *гара́зција* Бр Кру Мл;

сл'ива Бр Др Рап Крс Љу, *ми́сљим* Мл, *сл'иве* Др, *йосље* Рап.

У сандхију: *нис-чаршија* Бр, *о́фце* сом *пáсоф* *нис-шуме* Гл, *бегала* *нис-шума* Вр, *кроз-жйвои* йдаф Др.

б) Сугласничка група *сц* настала на морфемској граници добро се чува, а у нижим селима забележени су и примери са испадањем *с* у глаголу *исцёйила*. Група је стабилна и у *исцёдила*, *расцёйим*, мада има и ретких потврда типа *ицёдила*, *рацёйим*.

Глагол *исцёйила* значењем је ограничен на *исцёйиф* дрва (у вези са *цёйёница*). Глагол *ишчёйила* има значење „поцепати платно, хартију“, према глаголу *чёйим*⁹³⁵:

Йсцёйиф дрва Гл, *йсцёйи* дрва Др, не сме *исцёйиље* Ре, да *йсцёйим* Кру, а *исцёйихије* Бр, *исцёйаха* Ор, да *йсцёйи* Ба, *йсцёйим*, *исцёйила*, *йсцёйиф* ЗлПо Љу Вр, се *исцёдила* вода Гл, ће се *йсцёди* Др, да се *йсцёди* Кру, не́мало да се *йсцёди* Бр, не́јћаф да *йсцёди* Рап, *исцёдујење* Крс, *исцёдила*, *йсцёдим*, *исцёдиха* Ди ЗлПо Ор Рад, да го *расцёйим* Др, да го *расцёйи* ка́мењ Рад, *Расцёйник* (топ.; овећи, расцепљен камен) Бр;

а сте *ицёйаље* дрва Рап, сом *йцёйаф* Крс, *ицёйаха* Вр, да *йцёйаиш* Мл Рад Љу Ку, *ицёдила* мљеко Рап, *ицёдишије* Љу Рад Др Ку, му *рацёйало* гла́ва Ку, се *рацёйало* Ле.

Глагол *расцёфйело* потврђен је и са упрошћеном групом *рацёфйело* Др Љу Рад Ку Рап Мл Ор Вр Ре Бр.

Група *сц* опстаје у *месце*.⁹³⁶ Из топ. *Лэсце* (ливада и шумица) Ку, Ор⁹³⁷, који је потврђен и као *Лэсице* (в. т. 144в), не испада фрикатив.

в) У новоствореној групи *сћ* (< *ск* + *и*, *е*) дентал није подложен асимилацији по месту изговора: си се *исћинишала*, *исћинала*, *асћер*, *йурсће* ймена, *йодврсће*, *йамйурсће*, *обедве солунсће*, *асћери* Бр.

г) У материјалу има много примера са извршеном асимилацијом (и контраховањем) у оваквим групама:

Се *рашчуло*, *дёнешн'и*, се *рашётаха*ме Вр, *мошче*, *рашчуло*, *ношче* (: *носче*), *рашчешљај* косме, се *ишћуриу*, *рашириу* руће, *рашчйисйишије* Бр, *ишчуље*, се *рашётлај*, *дёнешњи* Ку, да се *рашётлам*, *дёнешње* Др, *кошчица*, *кошчице*, *рашётлам*, *рашири* Гл, *мошћића*, *обрашће*, се *рашёттала*, *рашири* руке Ре, *раширим*,

⁹³⁵ В.: СПЕРеч 1, 307–308 „џера“.

⁹³⁶ Уп. са одсуством сугл. група *с*, *ш* + африката у оближњем македонском говору (ФО — Вруток, 641).

⁹³⁷ Уп. са ЦАОГ, 111, 137.

обрашче, мирáжсика, бољéшчине Мл, мирáжсијам, на мо́шче, обрашчеџу, лупна по обрашче Крс, бољéшчина ће раи́риџе Рап, ишчéпене Рад Ку Мл Ди Бр Ба Др Ку Вр, мирáжсија, гарáжсија Др Љу Крс Ку.

У Кришчанин („становник села Крстец“) асимилација по месту изговора доследна је у свој Гори

У *џри́кажња* Гора, не-знајем *џри́кажње* Рап није морало доћи до асимилације у групи *зњ*, пошто је у аористну основу продрло *жс* из презентске (*ка́жем* — *ка́жала*; в. т. 779).

У *џр́ијезник* Гл Бр Ку Рад Љу, *џр́ијезници* Ди *жс* је аналошко према неком ранијем облику са *њ*, које је стварало групу *-зњ-*.

У материјалу су посведочена и три примера са извршеном асимилацијом у новоствореној групи *сћ* (< *ск* + *и*, *е*): нис *кошће*, *ишћинаџо*, *ашћери* Бр.

Ретке су асимилације и контракције у сандхију: *бе-жéна* (< *беж жена*) Ор, *ни-шума* (< *ниш шума*) Др.

д) *ш*, *џ* + африката

На морфемској граници дентални оклузивни на крају творбене основе најчешће остају.⁹³⁸ Изговарају се с ослабљеном експлозијом (*ш̄*, *џ̄*), а има и примера из којих су испали *ш̄*, *џ̄*:

На *ри́шћено* Ди, *л'ива́шче*, на *ри́шче*, *џу́шче*, по јено *сими́шче* Вр, *ри́шче*, *ри́шћића*, *џу́шће*, *џу́шћића* Ре, по *џу́шче*, зат *ри́шче* Кру, *гурбéшчија*, ги даде *сими́шче* Мл, *гурбéшчије*, *бра́шче* мјје Ор, Сайтуо *бра́шче*, призренско *сими́шче*, *ри́шче*, *џу́шче*, *инајéшчија* Бр, мој *гурбéшчија*, *сими́шчија* Гл, на *Бр́шче* Др, *инајéшчијам* ЗлПо, бéгај на *Ри́шче* (топ.; брежуљак) Гл, *бра́шчеџу*, *џу́шче* Љу, *о бра́шче* Ку, *кори́шћића* прáјље Рап, *жи́шчено* Ба, *А́шче* (хип. од *Ашмана*), *Ља́шче* (хип. од *Љаша*) Ле Ку Др, ће те чéкам ће Првэ-со́шће Бр;

сими́шчија, *џрче* (: *џршче*), *џрчића* Ре Кру, *сими́ше* Мл, со *гурбéшчије* Ле, *сими́шчије* со *сими́ди* Гл, *бра́ше* постаро Крс, куд *ри́ше* Рап, *гу́јечки* (< *говедчки*) Гора, *ш́ишчија* (< *дъшшичија*; „даска“) Гора, лупам *иш́ишче* Гл, и *иш́ишче* Др, на *љива́ше* Рап, на *Ри́ше* Гл, ће ви́ђим на *џу́ше* Кру.

Група *ш̄*, *џ̄* + африката са *ш̄*, *џ̄* у префиксу (предлогу) опстаје: сме *кóсиље* *Пóш-чешма* Др.

Пошто се група *ш̄с* африкатизује у *ц*, из топ. *Гра́ћи* ка́мен Бр испала је африката *ц* у контакту с африкатом *ћ*.

ђ) *с*, *з*, *ш* + *ч*, *ц*

У *бóшча*, *бóшчиче* (< тур. *boşca*; ШАТур, 149) *х* > *ш*. Изведеница *бóфчак* са *ф* < *ш* (*х*) лексичка је позајмица из ЗПМ говора који познају ову иновацију. ГГ је остао изван ЗПМ иновације *с*, *з*, *ш* + *ч*, *ц* > *ф/в* + *ч*, *ц*.⁹³⁹ Стабилност ових група на морфемској граници у ГГ у вези је са чувањем *х* и одсуством ње-

⁹³⁸ Исто и у доњополошком вратничком говору (ВБПГ, 352).

⁹³⁹ ВБДГр, 21; ВБПГ, 344, 352; РПКГр, 321–322 (в. овде наведену литературу).

гове замене са *ђ*. Везу између опстанка поменутих сугласничких група и дуже присутности *х* у фонолошком систему добро илуструје оближњи ЗПМ жеровнички говор⁹⁴⁰ у коме се неизмењене групе факултативно чувају, а у исто време није завршен и стабилан процес трансформације *х*. За стање у ГГ није без значаја ни стабилност група у околним српским говорима⁹⁴¹, али и доњополошком вратничком.⁹⁴²

Прелаз групе *шч* у *хч* констатује се на узаној територији Црмнице и Зете.⁹⁴³ Наводи се, затим, да се *хч* од *шч* спорадично јавља на ширем простору српског — хрватског језика у говору муслимана, а објашњава се појавом неетимолошког *х*.⁹⁴⁴ Вероватније је да је овде дошло до дисимилације по месту артикулације са чувањем фрикативне особине претходног гласа, пошто неетимолошко *х* у унутрашњој позицији испред сугласника, није уобичајено, а регуларност појаве указује на фонетске разлоге супституције, како у ЗПМ, тако и у српским — хрватским говорима.

Иначе је у ГГ: *крушче, мѡсче/мѡшче, мѡсѡе, бѡшѡа*.

Облик *мѡсофѡе* (дем. им. *мѡсло*) Гл Ре Кру могао је настати из *масѡѡе*, после метатезе групе *ло* у *ол* (в. т. 353к).

432. Г р у п е НП, НБ

Из групе *н* по правилу прелази асимилацијом у *м*⁹⁴⁵: *јѡмѡуѡ, одјѡмѡуѡ, бѡмѡоне* Гора, *Сѡѡмѡоф* (< *Сѡѡнѡол*) Др Ку Рап Крс Мл.

АФРИКАТИЗАЦИЈА ФРИКАТИВА

433. Променом фрикативног сугласника у африкату обухваћени су: *с, з, ш, ж*.

Африкатизација се врши у контакту фрикатива с праскавим сугласником⁹⁴⁶, фрикатива са сонантом⁹⁴⁷, фрикатива са вокалом.⁹⁴⁸

Овакве супституције објашњавају се страним утицајем.⁹⁴⁹ За ГГ, али и за околне словенске говоре, од значаја су контакти са албанским и арумунским говорима.

⁹⁴⁰ ВБИСлМ, 20.

⁹⁴¹ РСПГ, 110–111.

⁹⁴² ВБПГ, 348.

⁹⁴³ РПКГр, 317 (в. овде наведену литературау).

⁹⁴⁴ Исто, 318.

⁹⁴⁵ СРЛГ, 18; БНАП, 119; БДНСгов, 69.

⁹⁴⁶ А. Белић (БАДИЈС, 217–218) сматра да претходни пловиз део струје спаја с потоњим фрикативом — најпре је то само акустички утисак африкате, потом и права африката. Б. Конески (КБИст, 61) појаву безвучних африката од фрикатива објашњава: експлозивни консонант вршио је асимилативно дејство на суседни фрикатив.

⁹⁴⁷ Африкатизацију у овој позицији Б. Конески објашњава спентезом (*жѡѡа* > *ж-ѡ-ѡѡа* > *ѡѡѡа*) (КБИст, 61).

⁹⁴⁸ Појавом је обухваћен фрикатив *з* (>*с*), уколико је у следећем слогу сонант или пловиз.

⁹⁴⁹ САМОчерк, 160; КБИст, 61, 78; ВЛМД, 202–204.

434. П л о з и в + С > (п л о з и в) + Ц⁹⁵⁰

а) Г р у п а Т С

Африкатизације има на морфемској граници творбене основе и суфикса:

*Брџка река*⁹⁵¹, *Броцки-пут*, *Грацки камен'* (топ.) Бр, *броцке ѓце*, *броцки Ре*, *гџоцке*, *броцки*, *љуцки збори*, *арнауцке жене* Гл, *броцкел*, на *Броцка-река* (топ.) Кру, *љуцки*, *гџоцки* Ку, *грацке-љуђи*, *бељиграцке паре* Крс, *арнауцке*, *гџоцки* Ди, *ливацко-сено*, *брацки* Вр, *нароцки*, *броцки*, *љуцки* сом се најала Љу, *броцко* шо беше Ба, *љуцко јадење*, *ливацко пасење*, *грацке* Рап.

Африкатизације нема када је група на граници префикса и коренске морфеме: *џиси*, *џисјала*, *џисвајше*, го *џисекл'е*, *џисечи* Гора, *џисити* брашњо Мл, *џисечи* Ди, *се џисмејнује* Бр, *џисечи* Ба, *сед* во *Сџрејсело*⁹⁵² (топ.) Гл, *тамо се вика* *Пџисело* (топ.) Бр.

Глагол *џисечи* потврђен је и са упрошћеном групом — *џсечи*, *џсекл'е* Вр Ор Мл Рап Крс, *све џсекла* Ор. Са упрошћеном групом јавља се и им. *џреседник* Вр Ор Мл Ди Ба, *џреседник* во село Мл, *џреседницам* Ор, *сме бирал'е џреседника* Др.

Африкатизације нема у сандхију: на *сџреј-село*, *зџ-село*, *џџ-село*, *џреј-село* Гора.

Група *-џсџ-* у бројевима и бројним именицама упрошћена је у *-сџ-*: *џесџџин*, *џесџџине*, *џесџо* Гора.

Исто и у *бџасџво* Гора.

б) Г р у п а П С:

Пџјсала („липсала“), *ће џџсја*, *џџје*, *џџјеш*, *џџјење*, *џџџија*, *џџџиче*, *вајџа*⁹⁵³ („боја“) Гора, *гүједа џџсал'е*, ни *џџсала* Бр, *век џџје* Мл, на *џџџиче* Ди, *џџјен'е*, на *џџџије* Ор, *ће не џџјеш* Ку, *ће џџјеш* Др.

О *џџје*, *џџала*⁹⁵⁴ (< *џџје*) в. т. 352е.

За ГГ се наводи и *џџи*.⁹⁵⁵ Ова именица, осим у Бр, и то у неким фраземама у једнини (*џџс*), није потврђена, већ је *күче*.

⁹⁵⁰ Овакве африкатизације има на ширем ареалу југоисточног дела јужнословенских језика: СТТГ 1, 24; ПаАРГ, 117; ВБЛГ, 32; ВБПГ, 352; РСПГ, 430–431; БАДИЈС, 215, 217, 218; СРЛГ, 183, 185; ЈДТГ, 74; ВЛМД, 154, 207; СМБГ, 81; СМЦГ, 50, 51, 53; ПА-МБРес, 273–274; БНАП, 120 (види овде наведену литературу); МиБЦГ, 363; АР-СВАБ, 299, 300; ЋЛГЛ, 52; ТМГР, 355.

⁹⁵¹ У мом материјалу нису потврђени облици који се наводе у ЦАОГ: *Бројска-река*, *Бројски-џуш* (стр. 55), *Бродски-џуш* (стр. 58), *Бројска-река* (стр. 62).

⁹⁵² Није потврђено *Срејело* (уп. ЦАОГ, 88).

⁹⁵³ Именица је у вези са *вајсати*. У ГГ је ова именица сачувала старо значење (СПЕРеч 3, 565, „варно“).

⁹⁵⁴ ВБПГ, 352 (вратнички говор); РСПГ, 424, 441 итд.; сретечки, сиринићи, јужнометодијски подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

⁹⁵⁵ ВБГГ, 56.

435. П л о з и в + Ш > п л о з и в + Ч

а) Г р у п а ПШ:

Пченица/ченица (са секундарном испадањем пловива), *иченичарка/ченичарка* Гора, *ченице* не биваје Кру, *иченичарке* ни рабџталџе, и *ченичарки* Ба, а *ченица* Ор, *изгоре ченица*, со *иченица* Ку.

436. Ш + п л о з и в > Ч + п л о з и в

У иницијалној г р у п и *шк*⁹⁵⁶ *ш* > *ч*, али су потврђени и ређи примери са групом *шк*-:

Чкџло/чкџло, *чкџлуан*, *чџџорей*, *чкџрајја* (: *шкџрајја*) Ре Кру ЗлПо Гл Ор Крс Мл Рад Љу Бр, *чкџмбо* Гора (осим Бр), мије не сме *чкџлуане* Ре, на *чџџорей* Ди, прајме *чкџло* Рап, јадет *чкџмбо* Ку;

шкџло, *шкџмбо*, *шкџрајја* („врста црне бубе“) Др Вр Ре Љу Ку Ле Ор, сме ишље во *шкџло* Рад, зат *шкџрајја* Крс, *шкџрајје*, најстаро *шкџло* Вр, прет *шкџло* Мл.

У унутрашњој позицији у именици *дрчка* (: *дршка*; „ручица на ралу“): *фати* за *дрчка* Рап, *дрчке* на плук Ор, *дрчке* Рап, со *дрчка*, на *дрчка* Вр. У другом местима је потврђено и *дршка*: *дршка* на плук Ку, *напрај дршке* Рад, за *дршке* Ба.

У *јушка*, *вошка*, *џрошка* (поред *џроха*) група опстаје: *јушке* пукна*а, *вошке* по нас Рад, *изела џрошке*, со *јушке* Вр, најтешко је *вошка* Бр.

У *шџембо*, *изела шџембо* Бр *ћ* је из групе *шћ* (< *шк* + *е*; в. т. 345а).

Има ретких потврда у којима је *ш* на крају речи дало *ч/ћ* у *Драгач/Драгаћ* (: *Драгаш*): рабџтам во *Драгач* Гл, во *Драгаћ* Ре, до *Драгаћ* Ди. У Бр је забележено и *сџшл'ијач* (: *сџшл'ијаш*).

437. О г р у п а м а у к о ј и м а З, Ц > С в. т. 269.

438. Г р у п е у к о ј и м а Ж > Ц

а) Ж > Ц у к о н т а к т у с а с о н а н т о м⁹⁵⁷:

Цвака, *брџно/брџно* (: *брџно*; „стрмо“) Вр, *цвакам*, *цвиждеш*, *цвиждаљка* Бр, *цвака*, *цвакаче*, *цвиждеш*, *цвиждаљке* Ре, *брџно* било Ор, на *брџно* Рап.

У топ. *Сџџџје* (ливаде) Ба, који је потврђен у другим деловима Горе са фрикативом — *Сџџџје* (пашњак, некадашња ливада) Ре, *ж* > *ц*.

У *цвџзда* Бр Ре Кру Вр Ор, на небо са *цвџзде* Бр, *цвџзде* шо има Вр, ка *цвџзда* Кру — *зв-* > *цв-* аналогијом према примерима типа *цвака*.

⁹⁵⁶ ЕГРеч 2, 452–453; БНАП, 121; СРЛГ, 177; ЈДТГ, 74; БДНСГов, 70; АРА-СВАБ, 300.

⁹⁵⁷ САМОчерк, 160; ПаАРГ, 115; СРПГ, 410, 424; БАДИЈС, 218, 395; ЕГРеч 2, 463; СРЛГ, 176–177; БНАП, 122 (в. овде наведену литературу), ТМГР, 354; АР-СВАБ, 300; СМЦГ, 52; ПеМСКЉ, 127.

б) Ж > Џ у контакту са плозивом:

*Џбун*⁹⁵⁸, *џбунои* Ре Кру, *извџбала*, *вџбај*, *вџбанка* Др Ор Ре Кру Бр Мл
Крс Рап Ди Ба Рад Љу, *џан*⁹⁵⁹ Бр.

в) Ж > Џ у интервокалној позицији⁹⁶⁰:

Шџеђе (: *шиљеже*) Ре, дотерај *шил'еце* Кру, *ноџиштие*, ни *книџица*, пра-
ћаше *книџице* Гл.

Знатно је више потврда са фрикативом у овим речима (*шиљеже*, *ноџи-
штие/ноџиштие*, *кн'џиштие/кн'џиштие*).

Примери са африкатама забележени су у вишим селима, у која су могли
стићи из ЗПМ говора горњег тока Радике.⁹⁶¹

г) Ж > Џ када је у наредном слогу сонант:

*Џандар*⁹⁶² (: *џандар*) Бр Ре Кру Љу Рад Др Вр Ку Рап, *џандари* спал'е во
нас Бр, *џандару*, *џандариштие* Ди, *џандариштие* Кру, па ти дојди *џандар* Ку, *џеље-
зо* Вр Ор Мл Ку.

АФРИКАТИЗАЦИЈА Њ, Ј

439. У Бр је према *џрн* у јд. — *џрнђе* („трње“) у мн.: *џце бил'е во џрн-
ђе*. Облик је лексичка позајмица из дебарских говора.⁹⁶³ Из дебарских говора је
у сва горанска села стигао и облик броја *џидинаесе* (: *јидинаесе*).

Б. Видоески дебарске облике *снојке*, *џрнђе* објашњава аналогијом према
типу *ограда* — *ограђе*, пошто се *-ђе* осетило суфиксом.⁹⁶⁴ На другом месту⁹⁶⁵
исти аутор *џајрнђе* објашњава утицајем албанског језика, пошто тоскијски говор
Лузине познаје алтернацију *ћ* : *ј*. Убедљивије је друго објашњење преласка *ј* у *ћ*.
Сама африкатизација може се непосредно везати за појаву *ј* < *ћ* (в. т. 460–441),
пошто се јавља и изван услова које наводи Б. Видоески, а у непосредној је вези
са понашањем ових гласова у полошким албанским говорима.⁹⁶⁶

ДЕАФРИКАТИЗАЦИЈА

440. У вези са африкатизацијом је и деафрикатизација меких африката *ћ*,
ђ > *ј*. Појавом је обухваћен мали број лексема.

⁹⁵⁸ БНАП, 121; ПА-МБРес, 284; СРЛГ, 185; ТМГР, 355; ЋЉЛГ, 55.

⁹⁵⁹ СРЛГ, 115.

⁹⁶⁰ За дебарске говоре в. ВБДГ, 69; ВБИСЛМ, 19.

⁹⁶¹ ВБИСЛМ, 18.

⁹⁶² СРЛГ, 176; ПА-МБРес, 176.

⁹⁶³ ВБДГ, 70.

⁹⁶⁴ Исто, 70.

⁹⁶⁵ ВБМК, 44.

⁹⁶⁶ ДААЛ, 190.

У ограниченом броју лексема овакве супституције јављају се у неким ЗИМ говорима.⁹⁶⁷ Захватају, затим, многе црногорске говоре⁹⁶⁸, а бележе се и шире.⁹⁶⁹

441. Сама супституција $j < \check{h}, \grave{h}$ различито се објашњава. А. Белић⁹⁷⁰ сматра да је $j < \check{h}, \grave{h}$ настало најпре у сандхију па отуд пренето у друге позиције. М. Стевановић⁹⁷¹ нуди два објашњења: прво, губљење фрикативног елемента и јачање палаталне компоненте африкате; друго, редукцијом крајњег сугласника у сугласничким групама шуштави + праскави — са преласком фрикатива у j . Сам аутор прво објашњење сматра вероватнијим.

Прво објашњење М. Стевановића убедљивије је, мада се не наводе околности у којима јача палатална компонента меких африката. Стање у ГГ потврђује ово објашњење, пошто се појава не везује за крај речи, чак је и нема у тој позицији. Јачање палаталне компоненте предњонепчаних сугласника ($\check{h}, \grave{h}$) могло је бити остварено преко антиципацијске палаталности испред ових сугласника (в. т. 356–358), а новостворена сугласничка група упрошћава се дисимилацијом по палаталности и испадањем другог палаталног гласа (*грађанин* > *грајђанин* > *грајанин*).

$\check{h}, \grave{h} > j$:

Грајанин, Бројанин, Белограјани Бр, ме зé *Бројанин* Ди, њдет *Бројани* Ба, *Бројанину*, *Бројаниново* Ре, со *Бројанина* Кру, *Белограјаним* Ди, *Београјани*, *грајани*, *ѡрејно* (: *ѡређно*), *сѡрејно* (: *сѡређно*), *зејно* (: *зѡђно*) Вр Др Рап Крс, *сѡрејна*-кућа, *Сѡрејни* рит (топ.) Бр, зéми от *Сѡрејна*-вода (топ.; извор) Крс, *сѡрејне* љивáдице Крс, *сѡрејне* њíве, на *Сѡрејни*-вр (топ.) Мл, *синојка*, *синојкашен*' (в. т. 911) Гора.

Зејно (: *зѡђно*) може указивати на утицај албанске фонетике пошто је и *э* могао бити вокализован преко албанског полугласника реда *e*, мада је вероватнија аналогија према *ѡрејно*.

Грајанин, Бројанин јављају се у вишим селима; *ѡрејно, сѡрејно, зејно* претежно у нижим.

У Гори је више потврда са сачуваном африкатом: *Сѡрејна* Врáца (топ.) Ре, *Сѡрејница* (топ.; пашњак између две планинске речице) Рад, *зѡђно* Др, *сѡрејне* дéца Ку.

О облицима презента глагола сложених са *ѡдем* (*нѡем, ѡрѡем, дѡем*) в. т. 328.

442. Претходни тип деафрикатизације остварен је јачањем палаталне компоненте. У именици *цвеће*, и изведеницама, у Ре, Кру, Бр, факултативно у

⁹⁶⁷ ВБМК, 43; ПаАРГ, 109.

⁹⁶⁸ СМИЦГ, 38–39; ЂДГБ, 51; БДНСгов, 51; ВЛМД, 157; ПеМСкЉ, 127; ИПДиј, 162; БАМС, 170, нап. 1.

⁹⁶⁹ СМИсМ, 63; ПМГСЖ, 28, 83 итд.; СРЈГ, 121 (*сина*), ПАБерд, 203.

⁹⁷⁰ БАМС, 169–170.

⁹⁷¹ СМИЦГ, 38–39.

Вр, јачањем фрикативне компоненте *ц* > *с*-. Промена је могла бити подстакнута дублетима типа *звезда* — *свезда*, *зійи* — *сийи*: *свеће*, *свечиће* („цветић“), *горосвеће* („јагорчевина“), *свеће* повенало Ре, немало *свеће*, при *горосвеће* Бр.

У Мл је *свейна*-боја („светлоцрвена боја“), со ћеремиде *свешне* („црвене, лепо обојене“). Придев се може наслањати на *свеће* (< *цвеће*), што би значило да је некада облик именице са деафрикатизацијом био раширенији. Не може се, међутим, искључити ни веза са глаголом *свнује*, пре метатезе.⁹⁷²

Деафрикатизације има и у *камишија* (< тур. *katşi*, ШАТур, 390). У облику је *ш* вероватније из *ч* (ç) него из *ц* (c).

У топ. *Стирежница*, који је потврђен и са африкатом *Стирећница*/*Стирећница* (пашњак између две планинске речице) Рад⁹⁷³, пре деафрикатизације *ћ* је прешло у *ц*.

СУДБИНА СТАРИХ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

443. Сугласничка *г р у п а* -СТР- уопштена је у свим облицима речи *остер*, *острим*⁹⁷⁴:

*Остиро*⁹⁷⁵, *остер*, да *наострим*, *наострен* Гора, *наостри* нош, беше *остер*, бил'е *наострене*, *остира* Бр, со *наострене* ножице Мл, *остиро* зборење, да *наостри* Мл, го *наостри* Ку, *Остри*-вр (топ.; планински врх) ЗлПо, *Острило* (топ.; камењар) Рад.

У мом материјалу није потврђено *Ошиер-камен*⁹⁷⁶, већ топ. гласи *Ошиер*-камењ Рад.

444. *Г р у п а* ЧР- дала је ЦР-⁹⁷⁷, и у именици *црешња*⁹⁷⁸:

Црн, *йоцрнела*, *црвец*, *црево* Ре, јена *црешња* Рад, *црвена*-земна, *црфци*, има *цреши*'е Гл, *цреши*'а, *црева* Вр, *црешња* уздрела, земња *црвенуша* Мл, *црвено*, *црешна* Бр, *црне* већи Ку, *црне*-очи, *црешња* Крс, здрела *цреши*'а Др, со *црей*, ни *цреши*ње Ку, во *цреји*'е Ле, *цреи*ња Рад Ди Крс Рап Вр Мл Др Рад, *црей*ње сме прајље Крс, таја *цреи*ња Мл, *цреји*'е Вр, л'еп во *цреји*'е Ди, *цреи*њарица („жэна шо *йраи* *цреи*ње“) Крс Рап Мл Ор Рад Ку Ба, *цреи*њарице Ку, *цреи*њарици рече Рап; у топ.: *Црвена*-земња Ку Рап, *Црвен*-камен', *Црвене* карпе Ре, *Црвен*-брек Рап, *Црвенуша* (пашњак; земља је црвенкаста) Рад; *Цреши*'ице Гл,

⁹⁷² На овакав закључак упућује и иста основа *свануши*, *свишати* и *цвешти*, *цвети* (СПЕРеч 1, 281–282 „cvasti“).

⁹⁷³ Уп. са ЦАОГ, 145.

⁹⁷⁴ У СМЦГ, 41 сматра се да је *с* у групи секундарно, настало из *ш*. Уп. и са мишљењем А. Белића о старини *слива*, *острији*, *сийи* (БАМС, 71).

⁹⁷⁵ РСПГ, 423; БАДИЈС, 219; СМЪГ, 79; СМЦГ, 41; ЕГВП, 386; ЕГРеч 2, 40 и даље; БНАП, 127; СРЛГ, 174; ЈДТГ, 74; БДНСгов, 68; ЋДГБ, 60; ЉЈГЛ, 53.

⁹⁷⁶ ЦАОГ, 158.

⁹⁷⁷ Групу *чр* < *чр*- у неким македонским говорима Б. Видоески (БВДГ, 70) и Б. Конески (КБИст, 82–83) објашњавају продором српске иновације.

⁹⁷⁸ МлРСГ, 36; сретечки (према мом материјалу); РСПГ, 425–426; ЕГРеч 2, „црешња“; БАДИЈС, 226–227; СРЛГ, 175; ЈДТГ, 75; ПА-МБРСс, 289.

Црешњице Рап Крс, *Црешн'ин доф Кру*, *Црешн'а Ди*, *Црешње Ку*, *Црешњике* (боровњак) *Ку*, *Цршин доџ Бр*; *Црн'и-вр Ба*, *Црњефци* (шума) *Рап*, *Црн'ило Вр*, *Црн'а-сѝрана Рап*, *Црн камен Ре*; *Црмница* и *Црмица* (пашњаци) *Бр*, *Црљевец Ор*; *Црѝавница* (пашњак и њиве) *Крс*.

У мом материјалу није потврђен пример *Оргошкине-црешн'е*.⁹⁷⁹

Ову црту ГГ развио је заједно са оближњим српским говорима, пошто се на целом албанско-македонском пограничју од Кораба до Јабланице чува стара група *чр-*, макар у делу лексема.

445. У им. *сл'ива/сл'ива* Гора чува се старија иницијална група⁹⁸⁰: *сл'иве* сме донесље *Ку*, по *сл'иве Кру*, здреље *сл'иве Рап*, измери *сл'иве Др*.

446. Им. *сѝаѝ* Гора потврђена је само у овом облику (в. т. 381): *ѝдри со сѝаѝ*, *сѝаѝои зѝл'е Бр*, *дај ми сѝаѝ Ку*, све *сѝаѝои Ре*, на *сѝаѝои Кру*, со *сѝаѝ Мл*, *ѝдри со сѝаѝ Ди*, со *сѝаѝои Ор*.

447. Према групи *-шѝ-* у *Ре* и *Кру*, у осталом делу *Горе* је *-шѝ-* (в. т. 384).

ЕПЕНТЕЗА

448. Сугласничке групе *ср-* (+ V) и *зр-* (+ V) уклањају се уметањем *ш*, ⁹⁸¹ а потврђени су и ретки примери са чувањем група.

а) Г р у п а СР-:

Се сѝра̀ми, *сѝра̀м* љмало, *се сѝрѐље*, *сѝра̀мује Ре*, *се ѝсѝрала*, и оѝ се *ѝсѝра̀ф*, *ће се засѝра̀моѝи*, от *сѝра̀моѝе Ди*, *ће ги сѝрѐшеш*, *че сѝра̀мује*, *се сѝра̀дуаф*, *сѝра̀м*, *ѝосѝрѐбрене* лѝжице, *сѝрѐђен-чујек Гл*, го *сѝрѐло* ма̀гаре, го *сѝрѐла*, за *сѝра̀моѝа*, *сѝра̀м*, *сѝра̀мљиф* бѐше, *се сѝра̀дуало* дѐтево *Вр*, да го *сѝрѐшем*, *сѝра̀мује*, *ће се засѝра̀моѝиш*, *се сѝра̀дуало*, *сѝрѐђно*, *сѝрѐбро*, *сѝрѐбрене*, *сѝрѐда*, *сѝра̀моѝа Бр*, *се сѝра̀мим*, во *сѝрѐд-зима*, пот *сѝра̀м Крс*, га *сѝрѐл'е Ор*, а си се *сѝра̀дуала*, *сѝрѐђне* се *Љу*, *сѝрѐбрено*, *сѝрѐда*, *сѝра̀моѝа* ми бѐло, во *сѝрѐд-зима Др*, *сѝрѐда*, *сѝрѐбро Ле*, *сѝра̀млак*, во *сѝрѐда Рап*, *ѝосѝрѐбрене*, во *сѝрѐдина Мл*, *сѝра̀мен-бѐнар*, на *сѝрѐде Рад*, *сѝра̀моѝа* бѐло, от *сѝра̀м Ба*;

срѐбрено, *срѐла* го *Ре*, *срѐбрена* тѐпција, *л'ѝђен сребрѐнл'ија*, во *срѐде Бр*, *сребрена* ку̀тија, *сребрене* ко̀лбије *Ди*, *сребрен Ба*, *срѐда*, *сребро Гл*.

⁹⁷⁹ ЦАОГ, 83. У мом материјалу је *Оргошкине-црешн'е Вр*.

⁹⁸⁰ РСПГ, 426, 519; БАМС, 71; СПЕРеч 3, 405 „šljiva“. Уп. са чувањем групе у: ЕГРеч 2, 241–242; ПМГСЖ, 166; БАДИЈС, 221; БНАП, 127; ТМГС, 50; ВЛМД, 209; СМИЦГ, 41; јужнометохијски говори, сиринишки говор (према мом материјалу).

⁹⁸¹ Појава захвата велики ареал бугарских, македонских и српских говора: САМОчерк, 164–165; САМПол, 334; МТОГ, 192; ПаАРГ, 116–117; ВБПГ, 345; ВБСелЕ, 18; ВБМДиј, 94; КБИст, 84; БАГД, 143; МСБЕ, 160; РСПГ, 438–439; БАДИЈС, 61, 218 и даље; ПМГСЖ, 120; МлРСГ, 36–37; БДНСгов, 73–74; БДДИ, 251; СМИЦГ, 55; МиБЦГ, 391; ИПГС, 141; ТМГС, 40; ПеМСкљ, 127; РСГЦШ, 214.

Група *ср-* опстаје, додуше у нешто другачијем фонетском контексту, када је *р* слоговно: *срма*, *срмено* Ре, *срча̀л'ија* Ди, *срмен*, *срце*, *Србин* Др, *срѝски* језик, *срце* ме бо̀л'и Рад, *срѝши*, *срцево*, *срмене* чо̀рапе Бр, *срмена*, от *срце* Рап.

б) Г р у п а ЗР-:

Здрело бeше, *Приздрен*, биу̀ јeн *Приздренец* Бр, во *Приздрен*, *ириздренске*, *уздрела* црeшна Гл, *здрела* Ре, н'и́ве *уздрел'е* ЗлПо, *џржџ* *уздрел'е* Ор, на бу̀љук *уздреље* Вр, *уздрела* Ор, че *уздрей* Гл, во *Приздрен* Рад;

зрела црeшн'а Гл, *ће узрей* Кру, *зрела* јабука Ди.

в) Г р у п е ШР, ЖР

Група *-шиџр-* секундарна је у личном имену *Ешиџреф* (< тур. *Eşref*): *Ешиџрефа* ви́кни Вр, ро̀ди по̀сл'е *Ешиџрефа* Ор, со *Ешиџрефа* Мл. Примере в. и у т. 384.

Група се уклања у *шиџра̀ф*, *зашиџрафи* Бр Крс Др Ку Мл Ор.

Потврђено је само *ждрeбе*, *ждрeбейу* Ор, *ждрeбића* Др Мл Ку, *ждрeбна*, *ждрeбнојзи* ко̀биљи Др.

г) Епентезом се може звати отклањање неких сугласничко-вокалских група. Ова појава није од већег значаја пошто не задире у инвентар гласовних група, а резултат је различитих аналогја:

Окџомбар Гора, се́дми *окџомбар* Др, о́вија *окџомбар* Кру — према *сеџшeмбар*.

Млoго је *брисџра*, во̀де са *брисџре* Бр, *најбрисџро* де́те Др, во *Брисџрица* Ку, *брисџро* бeше Ре — *р* је аналошко према истом гласу у суседном слогу. *Брисџро* је потврђено и у оближњим српским говорима.⁹⁸²

*Амбeл'ика*⁹⁸³ („платно од јуте пореклом из Америке“) Бр Ди Ба Др Ре Рад.

ГЕМИНАТЕ

449. Два иста сугласника контрахују се у један. Ретки су примери са удвојеним сугласником који се изговара с малом паузом па се има утисак о две артикулације.

а) Удвајање сугласника је најчешће у синкопираним облицима малог броја глагола у 2л. мн. императива. У овим примерима удвајају се *и-и*:

Јаише, *сеише*, *оџише*, *иџише* (в. т. 215а).

Ови глаголски облици јављају се и без синкопе (*јадише*, *седише*, *оџише*, *иџише*).

⁹⁸² ПМГСЖ, 205; ЕГРеч 1, „Бристрица“; у сиринићком говору, говору Подрме (према мом материјалу), РСПГ, 440.

⁹⁸³ У Призрену *амберика̀н* (РСПГ, 440). Уп. и са *Амбeрика* у сретчком говору (ПМГСЖ, 128, 143, 163, 193).

б) Исти сугласници на границама морфема које чине *й*рефикс + *коренска морфема* контрахују се у један. Потврђени су, међутим, и ретки примери у којима се јављају геминате:

Свѝ д^ругари се *иссѝбрал'е* Бр, да ми се *иссил'и* Ре, тра^ве се *раззел'енил'е* Др.

в) Геминате се избегавају унутар исте речи или у говорном низу када проклитика са акцентованом речи чини интонациону целину:

О[т] *шѝј*, о[д] *друга^вого*, о[д] *ду^ћан* Рап, бѝло кро[с] *село*, бе[ж] *жѝна* Ле, о[д] *два* мѝсеца, о[т] *шѝја* бѝл'ес, о[т] *шѝга* Кру, о[т] *шѝј* Крс, о[д] *ду^ша*, о[т] *шѝј* Гл, о[д] *дѝрѝ* Ре, бе[ж] *жѝна*, ѝо[т] *шѝмѝли*, о[д] *дѝвѝ* гѝдине, о[т] *шѝрѝш* Ор, о[т] *Тѝш^ово*, о[д] *Дѝканѝце*, о[д] *дѝлѝко* Ба, о[т] *шѝјѝка*, на[д] *ду^ћанош* Бр, сѝме *йоре[т] шѝја*, о[д] *довн'о-мѝало*, о[д] *Десѝанофѝци*, о[т] *шѝјѝка* Вр, и[с] *сѝба*, бе[ж] *жѝлос* Ку.

г) Експлозивни сугласник се у говорном низу обично чува с редукованом артикулацијом испред африкате. Уочено је, међутим, и губљење плозива:

О[д] *ћѝбре* нѝзино Кру, за[т] *чкѝло* Ре, *йре[т] чкѝлѝ* Бр, о[д] *ѝмѝја* Ре.

д) Ређе је сажимање истих сугласника у синтагмама које, с обзиром на природу акцента ГГ, представљају интонационе целине:

Девѝ[д]-деца Вр, *йе[д]-дѝчка* Бр, *йѝ[д]-деца* Др.

У оваквим спојевима потврђено је и удвајање истих сугласника:

Девѝд-дѝца сом рѝдила Ку, *йѝд-дѝца* а ѝмало Крс, *дѝвѝш-шѝлѝума* вѝда Рап.

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПОЈЕДИНИХ СУГЛАСНИКА

450. а) Б — В

У Ре и Кру дисимилацијом у различитим слоговима група *баба-* > *бава-*:

Стар *бѝвајко*, *бѝвајку* рѝчек, *бѝвајко* ме дѝрауф Ре, ке *бѝвајка*, до *бѝвајка*, ке *бѝвајка* Кру.

Дисимилација је подстакнута семантичким разлозима: *бѝбајко* „отац“ — *бѝвајко* „деда“.

Овакав однос блиских сродника функционише и у: *мѝши* „биолошка мајка“ — *мѝжа* „бака“.

б) Д — Б

Према сретечком *зѝбев* (< стсрп. *забѝль*⁹⁸⁴) у ГГ је *зѝдев*⁹⁸⁵ („шума, брањевина“): *Кушѝоски-задеф* (топ.; шума) Ба, *Сѝар-задеф* (топ.; шумица) Ку, *Зѝдеф* (топ.; њиве, на овом месту је некада била шума) Ор, *Шѝоф задеф*, *Мѝлѝкоф задеф* (топ.), Рап.

⁹⁸⁴ СПЕР 3, 422–423 „šuma“.

⁹⁸⁵ Уп. са ЦАОГ, 56, 110, 136, 149, 149.

У примеру -*д*- је могло настати укрштањем са именицом *дрво* или наслањањем на значење за *дѣл* (< *дел*).

На старији облик са -*б*- упућују топ. *Зáбeљeц*, Ђeљeзoф *зáбeљeц* (шума) Рап. в) С — Ш, З — Ж, Г — Ж, Ц — Ч (у глаголским облицима)

У глаголским групама знатна су уједначавања основа или продора сугласника алтернаната из једних основа у друге. Таквог су порекла:

Кáжсaлa, *oйáшaлa*, *рaсйáшaнa*, *брйшaлa*, *л'йжсaлa*, *мáжсaлa*, *кáжyјe*, *увр-жyјe*, ме *йушйшл'e*, *нáйушйшл*, *йшйшнйцa*, *йрйкáжсђa* (в. т. 779).

О ч м. ц у императиву глагола *йрeсeчл*, *йсйeчл*, *рeчл*, *сeчйшл* в. т. 303.

О Зл. мн. презента типа *йeчeйш*, *сeчeйш*, *йсйeчeйш*, *рeчeйш* в. т. 303.

У Ре и Кру је из презентске у аористну основу продрло з у *сл'eзoмe*, *вл'eзoмe*. У осталим местима је потврђен однос *сл'eзeм* — *сл'eгoхмe*.

У *дóнeслa* чува се с у гл. придеву радном⁹⁸⁶: ми *дóнeслa* Ре, *дóнeсoф* Крс, *дóнeслa* вóдa Вр, *дóнeслa* приганйчаркам Кру, *дóнeслa* свeкру Ку, ни *дóнeсoф* Др, не *дóнeсљe* Ку.

У глаголу, и попридевљеном т. придеву, *нaстйрцaнa* („попрскана, наштрцана“) Ди, Ба, Бр) глагол је мотивисан узвиком *сйрц*.

г) Л — Љ

У *љуйшм*, *oљуйшлa* („скидати са клипа, с махуне“) Вр Ор Ди Ба Др Крс Рап Љу Рад дошло је до аналошког продора *љ* из *љускa* у *лушйшл*⁹⁸⁷: *кóлoмoћ* ће *љу-йшмe* Вр, *кóркa* је *oљушeнa* Ре, ће *љушш* Др, *љушшлa* Ба, *изљушшф* свe Крс.

д) Љ — (К)

У глаголу *чeйрљaм* („чепркам“) Рад Љу Ле Ку Рап Крс *к* је привидно замењено са *љ*. Оваквом супституцијом објашњава Р. Симић⁹⁸⁸ левачко *чeйрљaм*, а П. Скок наводи: „Deminutivni nastavak *-kati* zamjenjuje se sa *-ljati*: *čeprljati* (Vuk, Kosmet), odatle na *-ača* — *čeprljača f* „radula“.⁹⁸⁹

Чeйрљaм се може везати за *йрљaм*, а могуће је и ономатопејско порекло глагола.⁹⁹⁰

ђ) Им. *сóшoјнa* („зао дух, ђаво“) Рап, бeгај от *сóшoјнa* Крс, зат *сóшoјнa* Др, от *сóшoјнa* Ку, мeтнл *сóшoјнл* Ле — настала је укрштањем синонима *сóшo-нa* и *шeјшaн*.

е) Поремећај у дистрибуцији звучности на апсолутном крају речи има за последицу поремећај и у унутрашњости речи:

Рйш — *рйшoш* (< *хрид*) (в. т. 367).

⁹⁸⁶ Уп. са стањем у руском језику: *принести* — *принeслa*, *нeстл* — *нeслa*; види и СПЕРеч 2, 512–513 „*nesti*“.

⁹⁸⁷ СПЕРеч 2, 331–332 „*lupiti*“. В. и БНАП, 117.

⁹⁸⁸ СРЛГ, 202.

⁹⁸⁹ СПЕРеч 1, 307–308 „*čepa*“.

⁹⁹⁰ СПЕРеч 2, 469 „*mrlj*“.

ж) Л — Р

У *йѐл'ивор* Бр (у осталим местима *йѐривој*; „башта“) после продора -р у *йѐривор*, даљинском дисимилицијом према р из финалног слога -р- из медијалног слога замењено је са л у *йѐл'ивор*.⁹⁹¹

з) Б — М

У *јасџрем* (: *јасџрей*, *јасџреби*) билабијално б замењено је билабијалним м, вероватно док још није било знатнијег поремећаја у звучности, због мањег утрошка фонационе струје у артикулацији м. Није много вероватна лексичка позајмица из македонских говора који познају секвенце $e + n < \Delta$.⁹⁹²

и) Р — Љ

Прајџљци (: *прајџорци*) Вр Др Љу Ку Рад. О облику *прајџорци* в. т. 392б.

ј) Н — М

У имену-надимку *Начмач* (< *Начнач*) Ди, мотивисаном глаголом *начнем* — *начнала*, даљинском дисимилицијом медијално н > м.

Мџдра (< *недра*) Вр Ор Ку Др, даљинском дисимилицијом према групи -др-.

к) З — Г

Прилог *брџо/брџу/брџум* потврђен је само у овом облику (в. т. 947).

л) В — Ј

У Ре и Кру је *јамџир*, у осталим местима, у Ре и Кру спорадично, и *вамџир*.

Супституент ј м. в могао је настати у време док је в било билабијално.

љ) Ј — У

У Бр је *уџџроџник* (: *уџџроџник* у осталом делу Горе). Супституција је заснована на пасивној артикулацији два гласа.

м) Л — Љ:

Турско полумеко л систематски је замењено палаталним латералом љ/л' (в. т. 29б). Словенска лексема *сокољ/сокол'* има љ/л' м. л. Облик са љ/л' ушао је у ГГ из албанског језика⁹⁹³, који је ову именицу позајмио из словенских говора.

⁹⁹¹ *Пеливор/йиливор* потврђено је и у македонском говору у селима Нестрам и Слимница у Грамосу у Грчкој (ВБМК, 51).

⁹⁹² ФО — (Радожда), 673; (Бобошница), 755; (Вамбел), 766; (Нестрам), 722; (Тиолишта), 779; (Тремно), 788; (Кронцелево), 798; (Висока), 806.

⁹⁹³ СПЕРеч 3, 303 „соко“; НМШС, 249; ЕГРеч 2, 252 „соко“ — наводи да се у албанском језику ова реч чува са љ.

МОРФОЛОГИЈА

ПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ИМЕНИЦЕ

ДЕКЛИНАЦИОНИ ОБРАСЦИ

451. Због померања у роду из ГГ ишчезле су им. ж. р. *-ј* деклинације.

452. У ГГ остварено је оно што карактерише и остале јужнословенске говоре — смањење броја облика.⁹⁹⁴ Синтетички систем замењен је у знатној мери аналитичким оног тренутка када су у новим предлошко-падежним конструкцијама са ОП предлози почели добијати нове функције и када се употреба појединих предлога проширила на нова падежна значења.⁹⁹⁵

Број падежних дистинкција у ГГ, како у једнини тако и у множини, већи је од оног који се констатује за највећи део македонских говора, пошто се, спорадично, од именица на *-а* употребљава синтетички Гјд., а има и трагова Лјд. им. деклинационог обрасца 1. Због свог периферијског положаја и природе дијалекатског закутка, ГГ је остао изван скоро потпуне аналитизације оближњих ЗПМ говора.⁹⁹⁶ Чувају се Н, ОП (у коме живи облик акузатива), В и Д.

У мн. ГГ морфолошки су обележена два облика: Н=ОП=В и Д. По добром чувању дативске форме од свих именица оба броја ГГ разликује се од свих македонских говора и већине говора П-Т дијалекта⁹⁹⁷, осим од сиринићког и јужнометохијских, у којима употреба датива оба броја није ограничена семантичким типом именице.⁹⁹⁸ Ограничења у употреби датива у оближњем средњем говору, које наводи М. Павловић⁹⁹⁹, нису потврђена у мом материјалу из овог говора, већ је стање онакво какво се констатује за јужнометохијске, сиринићки и ГГ.

⁹⁹⁴ ИПИО 3, 132–133, 134.

⁹⁹⁵ О значају балканских несловенских језика за развој аналитизма у словенским балканским језицима и говорима в.: БАДИЈС, 294; БАГД, 165; ПИИСхј, 128.

⁹⁹⁶ На чување неких флективних облика утицала је близина јужнометохијских говора (РСПГ, 448–476; СМЪГ, 102–109; МлРПадД, 142–154), затим говор Сиринићке жупе (МлРСГ, 50; МлРПадД, 142–154).

⁹⁹⁷ ИПИО 1, 176–177.

⁹⁹⁸ Уп. са оваквим ограничењима у: БНАП, 152–153; БНБП, 55; СВГП, 412–413; СВЦГ, 194.

⁹⁹⁹ ПМГСЖ, 161, 162, 165, 169.

453. У ГГ именице у оба броја разликују род, па се по овом структурном обележју наслањају на оближње српске говоре, пошто највећи део македонских говора, осим оних који су у непосредном суседству са српским, у множини неутралише разлику у роду.¹⁰⁰⁰ У множини придевских речи, међутим, синкретизам је из македонских говора¹⁰⁰¹ продро у сретечки, горански, а захватио је — у мањој мери — и сиринићи и јужнометохијске говоре.

454. У ГГ сачуван је Д оба броја у двама фунцијама — посесивној и наменској. Датив смера (циља) замењен је предлошко-падежном конструкцијом (*ке* + ОП)¹⁰⁰², у којој падежно значење преузима предлог *ке*.

Дмн. уклоњен је из свих македонских говора, а употреба му је ограничена у једнини на лична и сродничка имена, и то само у малом броју периферних ЗПМ говора.¹⁰⁰³

455. Припадност се у ГГ казује присвојним придевом када појам коме се припадност приписује није у синтагми. Присвојни датив изван синтагме нема много потврда.

Посесивна конструкција карактеристична за албанске и ЗПМ говоре типа *од* + ОП¹⁰⁰⁴ није својство ГГ.

456. Непознат је значајан балканизам за казивање дативских значења конструкцијом *на* + ОП. Конструкција типа *Била на докџура* (в. т. 487) семантички је диференцирана од Д у значењу намене и посесије, па се не може сматрати његовим синтаксичким синонимом, тим више што је значење конструкције *на* + ОП с примарним месним значењем, а изван ове семантички маркиране категорије *на* + ОП није потврђено.

457. Када су именице одређене (члановане), дативско морфолошко обележје — осим у Дјд. им. деклинационог обрасца 2 — преузима заменица у постпозицији, а именица је у ОП: *сѝарцаѝѝому, сѝарциѝѝим, жѝенеѝѝем, деѝеѝѝому*.¹⁰⁰⁵

458. Стари посесивни генитив већ је у Х веку замењиван посесивним придевом, посесивним дативом или посесивном конструкцијом *од* + *гениѝѝив*.¹⁰⁰⁶ Ареал посесивног датива упућује на његово балканистичко порекло.¹⁰⁰⁷ На евентуално исто порекло у српским и македонским говорима указује територијални континуитет ових говора.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁰ КБИст, 111.

¹⁰⁰¹ Исто, 111.

¹⁰⁰² Уп. са сличним стањем у мрковићком говору: *Аѝѝе ге куѝа* (ВЛМД, 298–299).

¹⁰⁰³ КБИст, 114–115; ВБМК, 44–45. Флективни датив општих именица оба броја очуван је само у архаичном македонском бобоштанском говору (КБИст, 140; ВБМК, 44–45; ВБИСЛМ, 31).

¹⁰⁰⁴ МЈМЗА, 158–160.

¹⁰⁰⁵ Стање слично горанском има бобоштански говор (КБИст, 140; ВБМК, 44–45).

¹⁰⁰⁶ СтВБал, 255–256.

¹⁰⁰⁷ ПБСБС, 30; БАДИЈС, 308, 335–338; БНАП, 152; ТМГС, 61; ЈДТГ, 167; ИПГС, 341–343; ПИИСхј, 130; ВБПМКонт, 16; ВБСМГ 1, 65; ВБМК, 45.

¹⁰⁰⁸ Јужноморавски говори, полошки вратнички говор, скопско-црногорски говор (ВБМК, 45).

У македонској дијалектологији овакав датив, и уопште чување датива, објашњава се стањем у балканским језицима — арумунском и албанском — у којима је жив генитивно-дативни облик.¹⁰⁰⁹ Овоме треба додати и утицај турског језика, који морфолошки обележава посебним афиксом значење које одговара словенским значењима намене и посесије саопштене флективним дативом.¹⁰¹⁰ Закључку о чувању датива под страним утицајем може се приговорити, пошто су у албанском и арумунском генитив и датив синкретизовани¹⁰¹¹, а у словенским говорима који чувају датив, највећим делом однос у структури почива управо на морфолошкој разлици Д и ОП. У ГГ, и у П-Ј говорима, затим, нема предлошке конструкције *на* + ОП која обједињава Г и Д.

459. Чување слободног акузатива и слободног датива у објекатској служби свакако је у непосредној вези са одсуством комбиновања ових облика у јединим значењима с предлозима¹⁰¹², па тако наставак остаје једини носилац падежног значења и функције, што потврђује и морфолошко обележавање вокатива. Када је инструментал престао да буде слободан, у њега је продрла аналитичка конструкција. Стога не треба чување датива објашњавати само страним утицајем, пошто синтетичка дативска форма представља чување, поред осталог, и контраста између директног и индиректног објекта.¹⁰¹³

ОП на синтаксичком нивоу у ГГ, како је у околним македонским и српским говорима, казује прави објекат, врши допунску службу у партитивним синтагмама, а у предлошко-падежним конструкцијама преузима функције зависних падежа.¹⁰¹⁴ Уз одређене предлоге јавља се синтетички Гјд., који се све више потискује аналитичком конструкцијом. У обележавању правог објекта и партитивне допуне ОП је без предлога¹⁰¹⁵, у свим осталим функцијама и значењима с предлозима.

460. У Вјд. нема уопштавања *-у* за м. р. и *-о* за ж. р., како је у неким македонским дијалектима.¹⁰¹⁶

461. Д е к л и н а ц и о н и о б р а з а ц 1

Именице м. р. на *-ø* у Нјд.;

Именице м. р. на *-о* у Нјд.

¹⁰⁰⁹ КБИст, 8, 138–139; ВБМК, 47.

¹⁰¹⁰ СЛПГ, 88–90.

¹⁰¹¹ СтВБал, 255.

¹⁰¹² ИППред, 154–155; ИПИО 3, 136.

¹⁰¹³ Овако се објашњава чување датива у бугарским родопским говорима (ИПИО 1, 114).

¹⁰¹⁴ Изван овога је остао слободни датив.

¹⁰¹⁵ БАДИС, 307; БНАП, 234; ЂЉГЛ, 63–64; ИПДј, 112.

¹⁰¹⁶ КБИст, 115.

а) Ж и в о, б и ћ а

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	(Генитив)	
Једнина	ø	-а	-у	-е, -у, -о	(-а)	чујек, браћи,
Множина	-и, -ои	ОП=Н	-им, -ам	В=ОП	ОП=Н	син, јелен
Партитивна допуна: -а, Нмн.						

Н а п о м е н а: Слаби трагови Лјд. на -у.

б) Ж и в о; мушка лична имена и имена сродника на -о (Бр, Ре)

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	(Генитив)	
Једнина	-о	-а	-у	В=ОП	(-а)	Суљо, Ремзо,
Множина	-офици ¹⁰¹⁷ -ефици	ОП=Н	-официм -официм -официм -официм	В=ОП		дедо, даицо

Партитивна допуна: -а, Нмн.

Н а п о м е н а: Слаби трагови Лјд. на -у.

в) Н е ж и в о

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-ø	ОП=Н	-у	-е, -у, -ø	ић (< ић),
Множина	-и, -ои, -е, -је	ОП=Н	-им, -ам	В=ОП	камењ, сивар

Партитивна допуна: -а, Нмн.

462. Д е к л и н а ц и о н и о б р а з а ц 2

Именице ж. р. на -а у Нјд.

Именице м. р. на -а у Нјд.

а) Ж и в о, б и ћ а

	Номинатив	Генитив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-а	-е	ОП=Н	-и, -е	-е, -о	сестра, жена,
Множина	-е	ОП	ОП=Н	-ем, -ам	В=ОП	Гафурџа, газда
Партитивна допуна: -е						

б) Неживо

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-а	ОП=Н	-и, -е	е, -о	река, вода, ложџа,
Множина	-е	ОП=Н	-ем, -ам	В=ОП	љивада, кућа
Партитивна допуна: -е.					

¹⁰¹⁷ Наставком *-офици/-ефици* обележава се системска множина имена сродника (*дедофџи, дајџофџи*). Када је наставак уз лично име, *-офици/-ефици* може значити да је, на пример, међу *Суљофџи* сваки појединац *Суљо*, али може бити и ознака братства (*Вељанофџи*). Исти се однос јавља и у именицама пејоративног значења (*пљачко* : *пљачкофџи*, в. т. 513).

463. Деклинациони образац 3

Именице с. р. на *-о, -е* у Нјд. без проширења основе

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	<i>-о, -е</i>	ОП=Н	<i>-у</i>	В=ОП	<i>село, чудо,</i>
Множина	<i>-а</i>	ОП=Н	<i>-ам</i>	В=ОП	<i>ћоље, језеро</i>

Партитивна допуна: *-а, -и*

Н а п о м е н а: Именице *деча, браћа* припадају овом деклинационом образцу (*дечам, браћам*).

464. Деклинациони образац 4

Именице са проширењем основе:

Именице с. р. са проширењем основе	<i>-ен</i>	(<i>брѐм-ен-а</i>)	<i>брѐме, врѐме</i>
Именице с. р. са проширењем основе	<i>-еи̋</i>	(<i>јџгъ-еи̋-а</i>)	<i>јџгъе, дџџе</i>
Именице м. р. са проширењем основе	<i>-еи̋</i>	(<i>дџд-еи̋-а</i>)	<i>дџдо, дџџо</i>

а) Именице с. р. са проширењем основе *-ен*

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	<i>-е, (-о)</i>	ОП=Н	<i>-(ен)-у</i>	В=ОП	<i>брѐме, врѐме,</i>
Множина	<i>-(ен)-а, -иња</i>	ОП=Н	<i>-(ен)-ам</i>	В=ОП	<i>рамо</i>
			<i>-иња-м</i>		

Партитивна допуна: *-(ен)-а, -иња* (Нмн)

Због присутности и наставка *-иња* у Нмн. (*брѐм-иња*) има више оправдања овај деклинациони тип сматрати типом с основом на сугласник (*врѐм-, брѐм-, рам-*) и проширењем *-ен*.¹⁰¹⁸ Ово тим више што и именице других типова овог деклинационог обрасца имају основу на сугласник и проширење *-еи̋* пошто се облици множине граде додавањем наставка на сугласничку основу (*брѐм-иња, врѐм-иња, рам-иња*).

б) Именице с. р. са проширењем основе *-еи̋*

Потврђена су три типа према множинским наставцима:

б1. Именице деминутивног значења:

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	<i>-е</i>	ОП=Н	<i>-(еи̋)-у</i>	В=ОП	<i>и̋џџџиче, ко̋џџџиче</i>
Множина	<i>-и̋ћа/-ика</i>	ОП=Н	<i>-(и̋ћа)-м/- (ика)-м</i>	В=ОП	

Партитивна допуна: Нмн.

б2. Именице са значењем средњег, а према којима постоји деминутив (*и̋џџџеф — и̋џџџе — и̋џџџиче*):

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	<i>-е</i>	ОП=Н	<i>-(еи̋)-у</i>	В=ОП	<i>бу̀ре, и̋џџџџе, о̀рџе,</i>
Множина	<i>-и̋ћа, -и̋ња</i>	ОП=Н	<i>-и̋ћа-м, -и̋ња-м</i>	В=ОП	<i>ко̋џџџџе, ја̀ре</i>

Партитивна допуна: Нмн.

¹⁰¹⁸ Уп. са поделом П. Ивића (ИПИО 3, 149–150).

б3. Именице — позајмљенице без деминутивног значења или значења „средњег“, а са проширењем основе:

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-е	ОП=Н	-(еџ)-у	В=ОП	ћуше, гајље,
Множина	-иња	ОП=Н	-иња-м	В=ОП	ћебе, њерде

Партитивна допуна: Нмн.

в) Због проширења основе у овај деклинациони тип убрајају се и именице м. р.: лична мушка имена, имена мушких сродника, хипокористици и пејоративи на -о, -е, мада по броју облика припадају деклинационом обрасцу 1.

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-о, -е	-(еџ)-а	-(еџ)-у	В=ОП	Суљо, дедо,
Множина	-офци/-ефци	ОП=Н	-офцам -ефцам	В=ОП	Бајре

Партитивна допуна: -(еџ)-а; Нмн.

Н а п о м е н а: Слаби трагови Лјд. на -у.

465. Деклинациони образац 5

Именица *мајџи* чини за себе деклинациони тип.

	Номинатив	Генитив	Датив	ОП	Вокатив
Једнина	-и, (-ер, -ер-е)	-(ер)-е	-(ер)-и, -(ер)-е	-(ер)-е, -(ер)-ø	В=Н
Множина	-(ер)-е	ОП=Н	-(ер)-е-м, -(ер)-ам	ОП=Н	В=Н

466. Попис морфофонематских алтернатата

Ј е д н и н а:

Номинатив: -ø, -о, -е, -а (4).

Генитив: (-а), (-е), (= ОП) (2; није системска појава; посведочени су трагови).

Датив: -у, -и, -е (3).

Акузатив=ОП: -ø, -а (м. р.), -а (ж. р.), -е (4).

Вокатив: -е, -у, -о, -ø (4).

И, Л=ОП.

Лјд. им. м. р. са значењем сродника (слаби трагови): -у (1).

М н о ж и н а:

Номинатив: -и, -је, -е, -иња/-ика, -иња, -офци/-ефци (6).

Датив: -(и)м, -(е)м, -(а)м (3).

ОП=А=Н=В=И=Л (6).

Номинатив јединице:

	-ø	-o	-e	-a
м. р.	+	+	+	+
ж. р.	—	—	+1019	+
с. р.	—	+	+	—

Номинатив множине:

	-и, -ои	-а	-е	-је	-ића/-ика	-иња	-офици/-ефици
м. р.	+	—	+	+	—	—	+
ж. р.	—	—	+	—	—	—	—
с. р.	—	+	—	—	+	+	—

Датив јединице:

	-у	-еџу	-(ен)-у	-и	-е
м. р.	+	+	—	+	+
ж. р.	—	—	—	+	+
с. р.	+	+	+	—	—

Датив множине (ОПМН. + наставак):

	-м	-ам
м. р.	+	+
ж. р.	+	+
с. р.	+	+

Вокатив јединице:

	-е	-у	-о	В=Н
м. р.	+	+	+	+
ж. р.	+	—	+	—
с. р.	—	—	—	+

Партитивне допуне (уз бројеве и друге партитивне речи):

	-а	ОПМН.
м. р.	+	+
ж. р.	—	+
с. р.	+	+

ИМЕНИЦЕ МУШКОГА РОДА НА -Ø, -O, -E
(деклинациони обрасци 1 и 4)

467. Због броја облика и јављања истих именица с проширењем и без проширења основе, на овом месту ће бити размотрене и неке именице деклинационог обрасца 4 (им. м. р. на -o, -e с проширењем основе).

¹⁰¹⁹ Само у им. *маћере*.

О ПОЈЕДИНИМ ИМЕНИЦАМА

468. Део именица женског рода са консонантском основном, а без наставка у номинативу, пришао је именицама овог деклинационог типа.¹⁰²⁰ У ГГ, а тако је и у околним говорима, ове су именице уклоњене на два начина: један део прилази именицама м. р. (*бољес, младос, сољ*), други део добија формално обељежје именица ж. р. (*кокошка, коска, лажја*):

Гољем *крѫф*, дошоф *ноћ* Др, ге фатиѫ *ноћ* Крс, цев-*ноћ*, тоја *сѡвар*, во мој *кљѣћ*, ситен *сољ*, црвен *крѫф* Рап, му дошоф *смрћ*, от гол'ем *жало*с Ди, такоф *глаћ*, ће проје *младос* Бр, Бодн'и *вечер* Бр Ре Кру Ди Ба Вр, тоја-*бол'ес* Гл, тоја-*бол'ес*, црн *ноћ*, мој *сѡвар* Кру, тоја *вечер*, *младос* је побуѫф Др, а има убаф *глаћ* Рад, негоф *смрћ*, со тоја *бољес*, твој *младос*, гољем-*ѡакос*, ладен *јесењ*, ладне бѡље *јесењи* Ку, гол'ем *чаћ* (< *чаћ*), врућ *крѫф*, *јесен'* Ба, панап'е *крвои* Ди. Примере в. и у т. 334.

С. Младенов¹⁰²¹ наводи да су именице -*ј* основе пришле именицама м. р. после отврдњавања крајњих меких сугласника. Стање у ГГ не потврђује овакво објашњење, пошто неке именице које су пришле именицама м. р. имају на крају мек сугласник (*ноћ, сољ, жало, јесењ, смрћ, глаћ* < *глаћ, ѡѣћ* < *ѡећ*) (в. т. 334). Критеријум није морао био у природи сугласника, већ у опозицији наставака: -*ѡ* : вокал (пре свега -*а*) (*чујек-ѡ, крѫф-ѡ* : *жѣн-а*).

469. Именица *чељећ* (< *чељећ*, „чѣлад“) колеба се у роду пошто се осећа именицом мушкога рода, али и збирном именицом:

Ќн ми је *чељећ* : Ќни ми се *чељећ* Бр, ка ми ѡзмреф *чељеч*¹⁰²², мије сме ѡл'егл'е от кућа Ор, па ја сама со свој *чељећ* Љу, *чељеч* ми помреф Ор. Примере в. и у т. 334ж, 469, 564а, 1028.

470. Им. *ѡрол'ећ* пришла је у једнини именицама м. р.¹⁰²³ У множини им. се колеба између мушког: *ѡрол'ећи* Гл Ре Кру Бр Ди Ба Ор Вр Рад Др, ни за *ѡрољећи* Др, во *ѡрол'ећи* траве имаје Ле, и средњег рода: *ѡрољећа/ѡрољећиња* Крс Рап Др Рад Љу Ку, во *ѡрољећа* ѡшоф Рап. Облици мн. на -*е* обичнији су у нижим селима, облици на -*и* у вишим.

471. У устаљеним синтагмама с именицама *ноћ, сѡѡѡ* (< *сѡѡд*) у материјалу се нашло и мало потврда са придевима женског рода:

Суа-сѡѡѡ^{III} Бр, *суа-сѡѡѡ* Крс, во *суа-сѡѡѡ* Ре, за *суа-сѡѡѡ* Ку, бѡла *суа-сѡѡѡ* Рад, *сва-ноћ* не-спијем Бр, *сва-ноћ* вѡка Ди, *сва-ноћ* Ле.

¹⁰²⁰ Уп. са оваквим реструктурирањем на широком ареалу: БАДИЈС, 305–306; ПМГСЖ, 159–160; МлРСГ, 46; РСПГ, 448; ПА-МБРес, 330–331; СРЛГ, 314–317; ЈДТГ, 106; ЈДПри, 195; БНББП, 52, 56; СМБГ, 108–109; БДГСр, 179; ИПГС, 197; МиЈЛ, 24; САМПол, 341; ВБСМГ 2, 166; МСБЕ, 243.

¹⁰²¹ МСБЕ, 243.

¹⁰²² БАДИЈС, 306 (*Жив ми чѣлад*).

¹⁰²³ РСПГ, 473 (*ѡрол'еч', ѡрол'ећи*); (БАДИЈС, 306; овај *ѡролећ*); ТМГС, 38; БНАП, 87; СТТГ 2, 95 (*ѡролећ*, и то само када се чланује или је у прилошкој употреби); у јужнометохијским говорима Подрине и Подгора (према мом материјалу).

Ж. р. придева је сачуван у *сва́-ноћ* пошто се израз осећа прилошким изразом. Када је уз именицу *ноћ* новији придев *цѣв*, он је мушкога рода (*цѣв-ноћ* Рад, нѣма га *цѣв-ноћ* Ди).

У множини су поменуте именице увек мушкога рода: *сѣудои*, *ноћои* Гора.

472. Им. *ѣри* има основу унету из зависних падежа.

473. Именице м. р. са *-x* на крају граматичке основе, и онда када испада *-x*, најчешће остају мушкога рода¹⁰²⁴, што говори о скорашњем губљењу *-x* из ових именица. Потврђени су, међутим, и примери са променама у роду или променама у финалном вокалу:

Їма *гољем мѣ* : чма *гољемо мѣ*, *гољем ѡрбо* : *гољемо ѡрбо* Ре, *мој ѡрбу најгол'ем* Гл, *гол'емо мѣ чмаше* Вр, *најгољемо мѣ* Крс, Вр.

Именице *гра*, *ѡра* потврђене су само у м. р.

О новијим померањима у роду именица м. р. на *-x-ø* говоре множински облици, пошто је потврђена само множина типа *-o-и*: *мѣои*, *грѣои*, *смѣои*, *грѡои*, *ѡраои* Ре. И именица *сѡрома* не колеба се у роду када је без финалног *-x* (*сѡрома* — *сѡромаа* — *сѡромау*).

474. Именица *чѡраѡ* (< тур. *çorap/çorab*) у јд. је м. р., у мн. има наставак *-е* (*ѡбаве чѡраѡе*).

475. Именица *вѣђа* („обрва, повије“), после метафорског преноса и устаљеног новог значења („муња, гром“), постала је полисемичном. Полисемичност је отклоњена тако што је однос *вѣђа* — *вѣђе* везан за значење „муња, гром“ (*вѣђе* удараје Вр, удрила *вѣђа* Бр, се плашим от *вѣђе* Ле), а друго значење је везано за однос *вѣђ* — *вѣђи*¹⁰²⁵ (чма црн *вѣђ*, црне *вѣђи* Др, ка да нѣма *вѣђи* Мл, јен *вѣђи* му је погол'ем Рад). Овакво уклањање полисемичне речи могло је бити подстакнуто продором односа *вѣђа* — *вѣђи* из македонских говора, и обличким прилагођавањем јединице (*вѣђ* — *вѣђи*, м. р.).

476. У *крѡи* је сачуван стари облик именице¹⁰²⁶ (*крѡои* во л'ѡвада Бр, два *крѡа*, Мл, ѡдри *крѡа* Рад).

477. У именици *раѡај* Ре Кру Гл ЗлПо Ба Ди чува се прасловенска радна именица на *-ѡај*¹⁰²⁷: не смѣ-биље *раѡаѡи* Ре, со јѣного *раѡаја* Кру.

478. Поред *ѡреф* („ѡрао“; Јен *ѡреф* бѣше на кѡрпа Бр), потврђено је и *ѡрл'еф* Вр Ди Ор Ба, нѣмало *ѡрл'ефи* Ле. Други облик је настао контаминацијом *ѡреф* (< *орел*) и *ѡрл'е* (са значењем умањеног, средњег; в. т. 552).

479. Облик без проширења *чѡбан* (< тур. *çoban*; ни јен *чѡбан* Кру, нашље *чѡбана* Крс) наслања се на турски облик.

¹⁰²⁴ БНАП, 141; РСПГ, 449; говор Подрине и Призренског Подгора (према мом материјалу).

¹⁰²⁵ У мом материјалу није потврђена констатација Б. Видоеског (ВБГГ, 59) да је *вѣђи* у ГГ *pluralia tantum*.

¹⁰²⁶ ЕГРеч 1, „крт“; ПМГСЖ, 69; сиринићи говор, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹⁰²⁷ СПЕР 2, 563–564 „orati“.

480. Именица *сóџон* Бр Ре Кру Гл (*сóџон* нека те óнесе Бр) пришла је им. м. р. аналошким угледањем према синониму *шејџан*. На ово упућује и облик ове именице *сóџојна* („зао дух, ђаво“): сме се криље от *сóџојна* Др, не сум ви-дела *сóџојна* Рап (в. т. 450ђ).

481. Плуралска суфиксација у неким османизмима¹⁰²⁸ ограничена је на мали број лексема, а турски плуралски афикс прилагођен је односу именичких основа (*-лар-ѝ* у јд., *-лар-и* у мн.):

Агалар, ћајалар, ба́чилар (јд.), *ага́лари, ћаја́лари, бачи́лари* (мн.) Бр Ди Ба, мије сме *бачи́лари*, он је *бачилар*, тоја *ћајалар* — тија *ћаја́лари* Ре.

У презименима неких породица у Гори сачуван је турски множински афикс *-лар, -лер*¹⁰²⁹ као ознака припадности братству, што значи да је *Реџејлар* направљено према моделу *Реџејофци, Шóљинци* Бр. Оваквих имена братстава (и презимена) највише има у месту ЗлПо:

*Асанлар, Бегл’ер, Ку́члар, Мрчлар, О́чалар, Реџејлар, Сејдилар, Це́молар*¹⁰³⁰ ЗлПо, *Бећирл’ер*¹⁰³¹ Кру, *Бећирљер*¹⁰³² Ре.

482. Према моделу *Гóранин* — *Гóрани* настао је однос *мусафир* (тур. *misafir*, „гост“) — *мусафи*: сме имаље век млого *мусафи* Рап, јен *мусафир*, шес *мусафи* Ку.

ОБЛИЦИ

483. Дистинкција *живо* — *неживо* утиче на број облика у јд. деклинационог обрасца 1. У мн. број облика није условљен категоријом *живо* — *неживо*.

У јд. им. са значењем живог разликују се четири облика: Н, Г=А=ОП, В и Д.¹⁰³³ Им. које не спадају у категорију живог у јд. разликују три облика: Н=ОП, В и Д. Уз предлог *йо* од именица са значењем живог потврђени су слаби трагови Лјд.

У мн. све именице разликују два облика: Н=ОП и Д.

У систем облика улази и *-а* форма у партитивним синтагмама (два *йејла*, десет *гуједара, тирí зída*).

О Нјд. в. т. 468–482.

484. У ОПјд. им. за живо морфолошко обележје је *-а*:

Сум óшла ке *óца* Рап, íдем ке *мајсјора* Бр, ке *Исмаи́ља* Кру, óреф — *óрла* — *óрлу* Ку, от ке *мўжа* дошла Вр, от ке *бра́ша* Гл, ће *Ма́ксуи́а* Ле.

¹⁰²⁸ ЕГРеч 2, „пашалари“.

¹⁰²⁹ СЛПТГ, 87.

¹⁰³⁰ Уп. са ЦАОГ, 181–183.

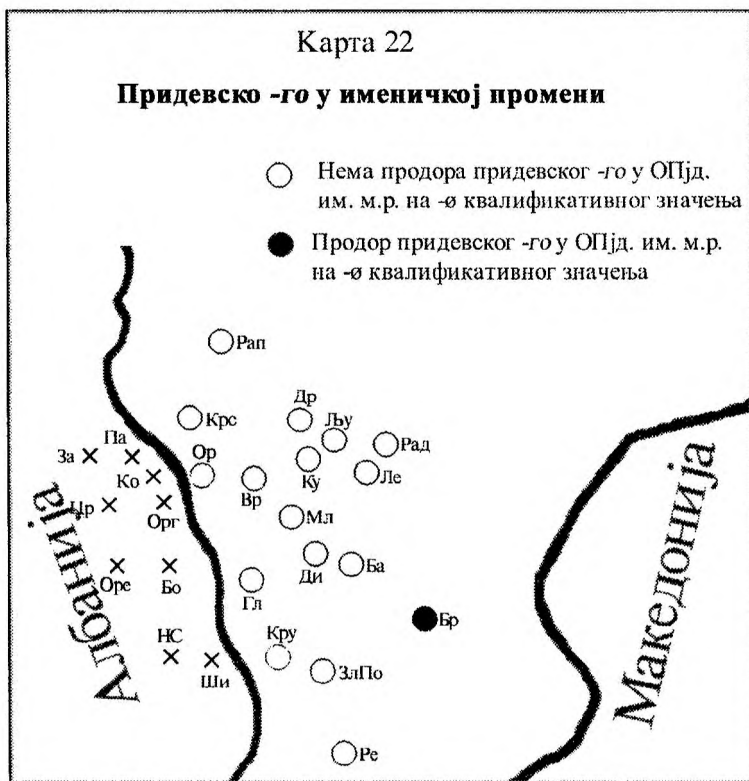
¹⁰³¹ Исто, 184.

¹⁰³² Исто, 205–206.

¹⁰³³ Нису обухваћени трагови падежних облика у прилозима и прилошким изразима.

Интересантан је, иако усамљен, пример: *Агмеџа Бурђоа* ће шо је кућата, тује они сѣдал'е Бр због могућег чувања посесивног генитива, који је, иначе, у синтагмама замењен посесивним дативом.

485. У Бр су посведочена два примера са продором једнинског придевског *-го* у именичку промену: от *сиромáаго* да зéме, викал'е на *сиромáаго*.

Овакви облици уочени су само у ОП (уп. са дај *сирóмау*, видеј *сирóмаа*) од именице квалификативног значења. Овакви наставци су, иначе, врло обични у сретечком говору од именица м. р. *дéдо*, *Кр́сџо* (*дéдога*, *Кр́сџога*)¹⁰³⁴, а придевски наставак је препознатљив, према мом материјалу, и у љубишком јужно-метохијском говору: *сирóма* — *сиромáага* — *сиромáу* — *сиромáши*.

486. Дјд. свих именица овог деклинационог обрасца обележен је наставком *-у*:

Жéна *мúжу* му рéкла, па му рéковф *сину*, *брајиу* да óнесем, *Усењу* му се пíла вóда Крс, *Аслану* му пúкна коњ, даље *мајсџору*, *мúжу* вика, му рéкла *сину* Рап, *Даушју* му вел'им, рéко *Цемаиљу* Др, *Рагишју* сме ја даље Мл, овóмуа *Ал'ишју*, *Арнаушјину*, фáла *Бóгу*, јéно *сину*, јéно *Мéмешју* Вр, му рéкоф *Рамадану*,

¹⁰³⁴ ПМГСЖ, 161.

бавајку рúчек да óнесет, тéшко ми је *мúжу* Ре, *вúку* му је тéлосан Кру, *óрлу* му збóри Ку, *сúну* наráчује, го дáл'е *бéћару* Гл, му вéл'им *Éкрему* Ор, сом сéнала *óфчару* до стап Ди, пáна нáјбаш *бéћару*, *кóн'у* бéрем, кáжи *пóбрáшиму*, па ће рéче *мúжу* Бр, *Бáјраму* кúпила Љу, *брáшму* да зáпишем Рад, му се спíје *мúжу* Др.

Дјд. им. са значењем неживог¹⁰³⁵:

Грóбу на врáта сом Ле, *кáмњу* рéкла Рап, *грáду* дáвал'е кóломоћ, не дáвал'е *сéлу* Ре, *пéнциеру* ће збóрим Др, *зúду* а се збóри Рад, му трéбе дóш *кóломоћу* Крс, *Дрáгашу* прáтила др́жава пóмоћ Ор, да дáде *сн'егу* дéјка Вр.

487. У ГГ није продрла аналитичка форма дативског значења *на* + ОП. Посведочена је, међутим, конструкција која може представљати почетак процора аналитичке *на* + ОП конструкције. Оваква употреба ограничена је на ситуацију када нешто треба однети занатлији, да појам у конструкцији *на* + ОП уради. У оваквим употреби значење намене је ослабљено, па овакви примери, заправо, могу бити траг локативне конструкције *на* + ОП. На значење места, а не намене, указује и синонимност предлога *на* и *ке* у оваквим примерима (јá ће óнесем *ке/на* *мáјсџора* Гора), па је, вероватно, први подстицај за конструкцију *на* + ОП с оваквим значењем дошао из конструкције *ке* + ОП:

Па пóсл'е ће дáјеш на *ваљáјчара* („вуновлачар“) Вр, дáла на *мáјсџора* да се урабóта Ор, óнела на *мáјсџора* Ле, ће дáдеш на *мáјсџора* Рап, свé на *дóкџу-ра* Др.

Конструкција *на* + ОП у овом значењу могла је бити унета из оближњих западномакедонских занатских и трговачких средина.

Када је значење ових именица намена, потврђен је само датив: дáла *мáјсџору* Рап, плáтила *ваљáјчару* Вр, *дóкџору* му рéкла Љу, сом дáла *мáјсџору* Ба, ће дáдеш *мáјсџору* Др.

488. Број потврда са посесивним дативом изван синтагме није велики:

Сџáриу јáгэнца шо се Љу, *Кúкуљу* бíла л'ивáдата Бр, шо му се сíноји чу-
јекáшому Гл;

њáва *брáшму* мúјему Рап, кúћа мúјему *сúну* Вр, *Амеџу* *Суљејманóвому* сíн Рап.

489. Именице са значењем живог у функцији правог објекта имају *-а*:

Ўтепа *брáва* најгољéмого и *óфчара*, виђим *óрача* Ре, *брáша* íмам, *сúна* нéмам Кру, и *Сáлаха* по мáло го пáмтим, *кóња* да кúјем, *Чíља* Ба, óн нéмаше *сúна* Рад, јá *óца* тáквога би го ўбила Ор, не сóм-видеу *мéдведа* Гл, *кóња* íмам, *свéкра* *дóфца* сме борáвил'е Ле, сíн њéгоф да ўтепа áмица и бáбета *Фéима*, пúштиф *Сáјбија* јéного *óвна* Крс, зé *Бéћира*, кóј íма *кóња* Рап, а *гл'едáника*

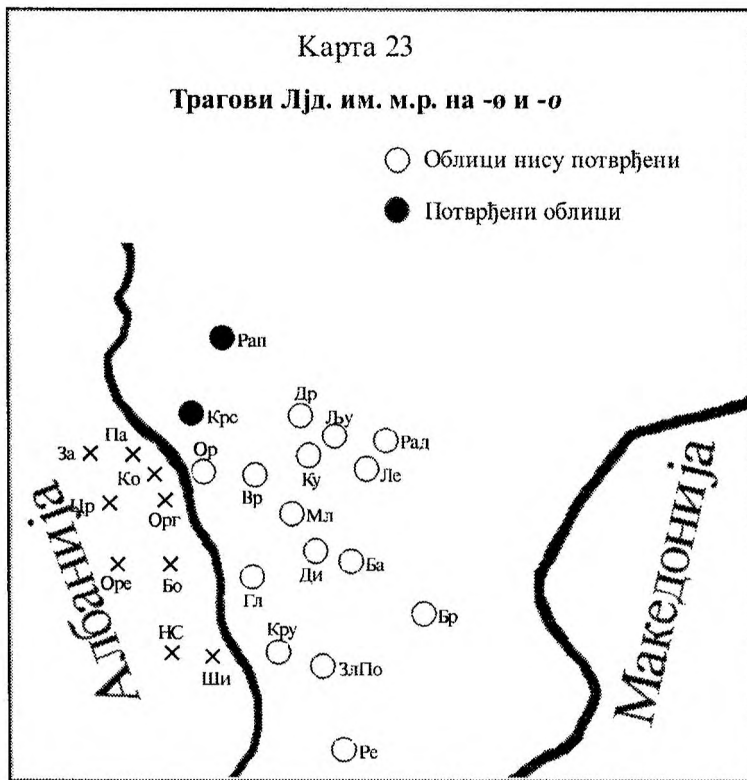
¹⁰³⁵ Б. Видоески наводи да се у ГГ синтетичка дативска форма именица на -ø чува само од личних и родбинских имена, а да је у остале именице процора аналитизам (ВБУЈ, 28; ВБИГ, 60). Ова особина у урвичко-јеловјанском говору новија је, продрла из полошких говора после пресељења Горана у ова села.

У новијем раду Б. Видоески коригује претходни закључак и наводи да се дативска флективна форма чува и од општих именица у оба броја (ВБИслМ, 16).

и[м]ам, ако имаш *аргаџа*, *зајца* не видел'е Вр, *свекра* страдујала, чекам *учиште-*
ља Мл, *брава* зајинала, *утепау* *кајетана*, *тражих* *кметџа* *Идриза*, ја сом *зеу*
брава *шил'егара*, *муџа* чекала Бр, *таквог* *муџа* не-зимам Др.

490. У Рап и Крс (в. к. 23) потврђени су слаби трагови Лјд. у предлошко-падежној конструкцији начинског значења са *џо*¹⁰³⁶:

Абери до*бџаје *џо* *очевому* *аџеџу* *Ризману* Рап, пратила *џо* *џосџарому*
браџу, па ће праџаме *џо* *Мџџаџу*, пратила *џо* *џосџарому* *зеџу* Крс.

Иако се не може у примерима искључити ни наслањање на дативски облик због глагола кретања уз које су именице употребљене, примарно начинско значење предлошко-падежне конструкције остаје.

У овом значењу доминира аналитичка конструкција *џо* + ОП (абери пратила *џо* *сина* Бр, *паре* сом пратиџ *џо* *Аџеџа* Рап).

Од оближњих говора локатив је присутан у сиринићком и јужнометохијским говорима¹⁰³⁷, али не у сретечком. Примери које за сретечки говор наводи

¹⁰³⁶ БАИсД, 196.

¹⁰³⁷ МлРПадД, 144, 150; РСПГ, 451; СМБГ, 106.

М. Павловић¹⁰³⁸, додуше за именице других деклинационих образаца, нису поздани пошто је им. *цаде* пришла с. р., *на воде* и *йо ойишине* је множинска конструкција, а *сйреде* је адвербијализовани падежни облик.

491. Без значаја су за деклинациони образац појединачни трагови падежних облика окамењених у прилозима. Тако се чува Лјд. у прилошком изразу *на зáранке*:

Ће дојет *на зáранке* Ба, *на зáранке* дошла Гл, да пујете *на зáранке* Рад.

У прилозима се инструментално *-ом/-ам* итд. осећа суфиксом:

Нóћам, дéњам, ойшудом/ойшодом/ойшодум, кришом, грéхум (в. т. 854).

492. Број примера у којима се уочава поремећај у облицима именица деклинационог обрасца 1 није велики:

Ко ће пољам — *за шр̀на* се зáchикнаф Вр. — Очекивано је *за шр̀н* („жбун“);

йдаље *йо иу̀ша* Крс. — Пример може бити траг из времена пре стабилисаноног стања, мада је вероватније аналошко *-а* из деклинационог обрасца 2;

ка ми стíгна, Црна Ара̀пина, *до гра̀да Сйáмбола*.¹⁰³⁹ — Флективни Гјд. унет је позајмљивањем фолклорног материјала.

493. Именице на *-ø* са значењем неживог разликују у једнини Н=ОП, Д и В. У Вр је потврђено: На две нéдеље јен пут *гра̀ха* ако го ви́шет дéца.

Значење је партитивно, јер је у контексту *мáло гра̀х*. Пошто је пример усањљен, он је вероватна аналогија према ОПјд. именица за живо.

494. Вјд. морфолошки је обележен наставцима *-е, -у*, а уочено је и једначење Н и В.

Стари контраст између *-е* и *-у* им. м. р. на *-ø* прерађен је у ГГ. Овакво пре-структурирање није довело до ишчезавања једног наставка, али је дистрибуција знатно промењена, како је и на ширем ареалу југоисточних словенских говора.¹⁰⁴⁰ Поремећај је у непосредној вези са губитком осећања за корелацију тврд — мек сугласник основе као морфолошком дистрибуционом принципу.¹⁰⁴¹

У овом деклинационом обрасцу доминира *-е; -у* је знатно ређе.¹⁰⁴²

495. Горанска мушка лична имена завршавају се наставком *-ø, -о* или *-а* (*Јусуф, Су̀љо, Ал'ија*).

а) Ако су морфолошки обележена, мушка лична имена на *-ø* у Вјд. имају *-е*:

Ра̀уфе, бра̀те Ди, одиме бóсе, *Мийа̀йе; т́и л'и си, Ма̀гму̀ше*; ни отвори вра̀та, *Йс̀љаме*; еште лѝ њи нóсиш, *Ймере* Бр, *Шáбане*, го дóнеси Ку, *Еса̀йе*, бе гље-

¹⁰³⁸ ПМГСЖ, 165.

¹⁰³⁹ ХХГор, 197.

¹⁰⁴⁰ КБИст, 115; БАГД, 52–53; ВБСМГ 2, 160–162; СТТГ 2, 92; БАДИЈС, 313–215; СРЛГ, 223–224; БНАП, 145–146; ЈДТГ, 79; ПА-МБРес, 303; ПДМО, 201; ЋДГБ, 74.

¹⁰⁴¹ СРЛГ, 224.

¹⁰⁴² КБИст, 115; МлРПадД, 143. О разлозима прерасподеле вокативних наставака в. и: БАДИЈС, 314; РСПГ, 453; ВЛМД, 215.

данику Мл, *Јусуфе*, дојди ке мене Др, ја те чека, *Имере* Крс, купи ми, *Назиме* Рап, *Јусуфе*, *Имере*, *Бајраме* Ба, шó је, *Мемеше* Вр, да ни донесеш, *Бајраме* Рад.

б) Зачиње се изједначавање В са Н, посебно ако су уз лично име употребљени атрибутив или апозиција, или када се уз В употреби речца *море/мори*, *бре/бе*, која постаје носиоцем вокативног значења:

Речи, *Ваиш*, *брé браше* Ку, ће умрем, *Идрис*, *бре браше* Ле, тí си ма^хнат, *Асан море* Вр, ма^ти ми је т^ује, *Абас^з*, *бе зеће* Мл, хáјде, *Хусен*, *бре сине* Гл, óј, *море Бајрам* Др, не гó-давам, *море Мамуш* Ди, сл^ушај, *Асан море* Крс, п^укни, *Осман*, *млади новóжењо* Крс, óј, *море Мураш* бéћаре Др, *Назим*, *главо ијјана* Рад, *море Гóсиош*, *море Гóсиош*, шо ће-биде Бр, да ти кáжем, *мóре Ђáфер* Ре, á^х, *мóре Вéјай* Ор.

Облици Вјд.=Нјд. шире се и на ситуације у којима је носилац вокативног значења интонациона издвојеност. Млађи говорници знатно чешће једначе В и Н:

Шó-желаш, *Бајрам* Ле, ти се м^ужи, *Омер*, гл'едáница Др, та шо си, *Јусуф*, учини^ф Вр, таја ми је, *Нециш*, жéна Ба, *Мишаш*, ^хóди Др, дáј ми, *Рамис* Гл, *Ваиш*, а ће речеш Кру, дáј му, *Бајрам*, пáре Љу, *Зубер*, иди Ба, не м^и-збори, *Идрис* Рад, дáј ми, *Мамуш* ЗлПо.

На једначење може утицати синкретизам личних имена на -о, -е у вокативу, затим овакав синкретизам у множини, али и вокативни облик у албанским граничним говорима, који је једнак номинативном.

496. У Бр је уочена специфична репартиција вокативних наставака, неповрђена у другим местима:

а) Жене не једначе вокатив с номинативом (*Мишаше*, дојди вамо; *Рамизе*, шо ће биде; не ми збори, *Јусуфе*);

б) Мушкарци једначе вокатив с номинативом (Дáј ми, *Рамис*; шó ти је, *Мураш*);

в) Када се дозива на даљину В=Н у говору и жена и мушкараца.

497. Опште именице се скоро по правилу обележавају вокативним наставком. Доминира наставак -е:

Брé, *угурсузе* Рад, брé, *óфчаре* Ре, *воденичаре*, сóмељи ми го жíтово Ле, *óфчаре*, млади бéћаре Ба, нéмој, *браше*, *браше*, нéмој Крс, мóре м^уже Рап, óре м^уже Рап, *свéкре*, дојди на кáве Др, *иријашеље* Др, бéћар дошоф и рекоф: *Кáмене*, *кáмене*, се пóмери! *Зиде*, *зиде*, се ср^уши Вр.

Вокатив на -у оваквих именица јавља се када се избегава хомонимија вокатива и деминутива исте именице у основи:

а) -к, -з, -х + у:

Брé ч^ујеку Ку, море ч^ујеку Гл, ће те ц^унем, брé г^ледáнику Крс, море ш^ужнику Ре, ј^унаку, иди Кру, вóјнику, пáзи Др, *врагу*, не мé-мами Рап, ч^ујеку, *врагу*, *в^уку*, бóгу, вóјнику, ј^унаку Ле Ку Рад Љу Рап Крс Ор Вр, *сирóма^х* Вр.

О односу облика и значења оваквих именица сведочи пример забележен у Ди. У истој причи употребљено је *в^уче* (дем.), *в^уку* (Тéгни, *в^уку*, кóрен тí), *в^уке*

(Вјд.). Вјд *вўке* интересантан је пошто се у њему чува основинско *к* као диференцијално средство у алморфима *вуч-(е)* и *вук-(е)* (в. т. 298).

б) *-л + у*:

Нé-кукај, *йéйлу* Рад, да ми кажеш, *йéйлу* Др, па ће чујеш, *кóйлу*, шó-збори Мл, *óрлу*, *йéйлу* Љу Др Рад Вр Гл Рап Крс.

в) Нема много потврда са Вјд. на *-у*, а у истим им. знатно су обичнији примери с наставком *-е*:

Стар *йријáйшељу*¹⁰⁴³, нé-иди Рап, *кóњу*, тéбе ти збóрим Ку, а да виђиш, *дéверу*, фáјда нéма Бр.

г) У ретким примерим са В=Н заједничких именица вокативно значење обележено је увек вокативним речцама *море*, *бре/бе*:

Ме натéрал'е, *бéћар море* Мл, нé ме лéжи, *бре бéћар* Ре, тй, *море чујек*, ме мáмиш Вр.

д) Са хипокористичким значењем, употребљава се вокатив *сínко*, вероватно од изведенице *синак*, која није сачувана:

Јá сом најстара, *сínко* Мл, вáке, *сínко* Ор, é^х, *сínко*, какó-било Др, нéмој, бе *сínко* Рад, нéма фáјда, *сínко* Ку, ка сом óшла ке нéго, *сínко* Крс.

498. У Нмн. дошло је до знатног поремећаја ранијег односа основа и наставака. На промену односа посебно утиче слабљење збирног значења и брисање разлике између избројане и збирне множине.

Нмн. на *-и*:

а) Вишесложне именице су без проширења основе, осим ретких изузетака:

Пóшоци, *йáјаци*, *óблаци* Бр Вр Ди Ба Гл Ор Ре, *óцаци*, *бајраци*, *бенéвреци*, *йозémници*, *кајнаци*, *йбрици*, *мéраци*, *йўжници*, *устрóјници*, *невóлници* Гора, *вéчери*, *младоси*, *бóл'еси*, *жáлоси* Гл Ре ЗлПо Кру, *младости* Ле, *јéсени* Бр, *јéсењи* Рап Крс Љу Рад Др, *йáкоси*, *сйáроси* Бр Ди Ба Ор Вр, *кóлани*, *дўшмани*, *йўйани*, *йел'ивани*, *бóстани*, *дрвари*, *воденйчари*, *жéйвари*, *йўари*, *óфчари*, *дрўгари*, *кóйчари*, *кóсачи*, *кўачи*, *јел'ени* Гора, *глўхйтери*, *нémйтури* Бр, *сйўденци*, *л'ейўанци* Бр Ди Гл Ба Вр Ор Ку Љу, *Маћидонци* Бр.

б) Именице на *-ин* и *-(јан)ин* множину граде без суфикса:

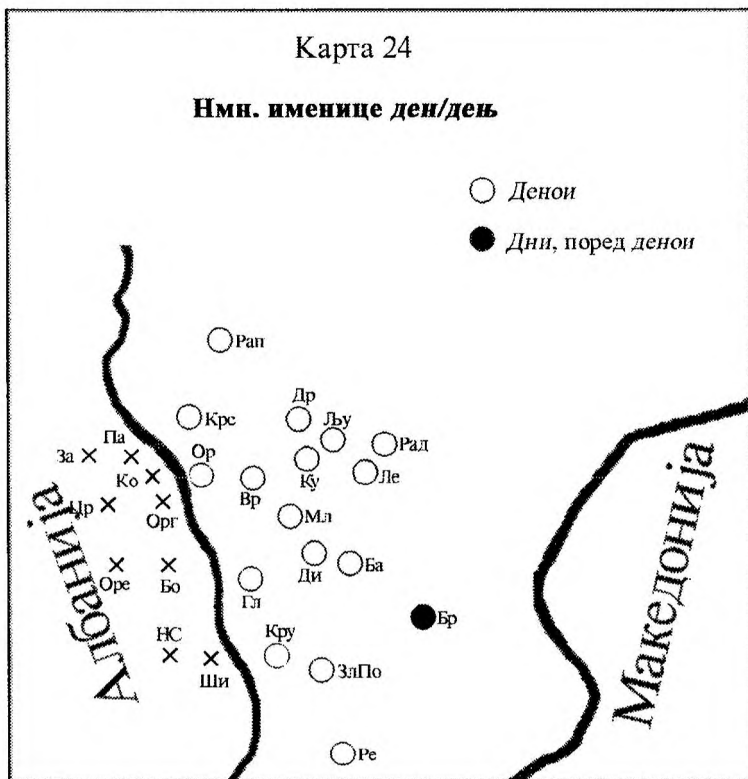
Граћани Рап Крс Др Рад Мл, *Брóјани*, *грајани* Бр Ре, *Бórјани*, *Шийишéјани*, *Гóрани*, *Глобóчани*, *Баћкóфчани*, *сéљани*, *Арнаўйи*, *Срби*, *Турци*, *Цйгани*, *Бўлгари* Гора.

в) Мали број једносложних именица има множинске облике без проширења основе: *вўци*, *мўжси*, *зéби*, *внўци/нўци* Гора.

¹⁰⁴³ У оближњем тетовском говору дистрибуција вокативних наставака различита је од оне у ГГ: *-у* се везује, углавном, за једносложне, *-е* за вишесложне именице (СТГГ 2, 92).

Именица *дѣн* у Бр има множинске облике без аналошког вокала у основи и без проширења основе — *дни*.¹⁰⁴⁴ У осталим местима, а спорадично и у Бр, уопштено је *дѣнои* (в. к. 24).

г) Генерално не важи принцип да проширење основе *-ов-* имају једносложне именице или оне двосложне које у зависним падежима када изгубе непостојани вокал постају једносложне¹⁰⁴⁵:

Лакћи Бр, Гл, *кѳѳљи* (: *кѳтеф*), *ѳрљи*, *ѳѳѳљи* Рап, *ѳѳѳл'и* кѳка'е Ле, кѳде се твѳје *ѳѳѳл'и* Гл, тѳја *ѳѳѳл'и* ЗлПо, *свѳкри* шо ће рѳчет Рап, нека рѳчет *свѳкри* Крс, *лакчи* Гл, наше *ѳѳѳљи* Рап.

Наведене именице јављају се и са проширењем основе: *лакѳои* Бр, Ре, *кѳѳлои* Бр, нека кѳка'е *ѳѳѳлој* Рап, *ѳрлој* Кру.

О облицима *кѳмњи*, *ѳлѳмњи*, *кѳрњи* в. т. 191.

д) У делу именица, у облицима множине, реконструисан је непостојани вокал, па оне, постајући двосложним, остају без проширења основе:

¹⁰⁴⁴ БАДИЈС, 323.

¹⁰⁴⁵ Уп. с овом законитошћу у П-Т говорима (БАДИЈС, 317–318).

Мóсуци, вóсоци, лáкоћи, свéкори Рап Крс Ре Кру, *рúчеци* Гора, *мóсоци, вóсоци* Гл, *мóзоци, вóсоци* Бр.

499. Богатство облика показују именице на *-ъл*: *кóйѣф, óреф, ѡѣѣѣф*. Овим се именицама, због заједничке секвенце *-еф*, придружила и именица *ѡѣѣѣф*. Наведене именице Нмн. граде на четири начина:

а) Без проширења основе из које је испао полугласник у слабом положају: *ѡѣѣл'и, кóйл'и, óрл'и, ѡѣѣл'и* Гора;

б) Са проширењем основе из које је испао полугласник у слабом положају: *ѡѣѣлои, кóйлои, óрлои, ѡѣѣлои* Рад Рап Крс Вр Ор Ку Љу Др Бр;

в) Основа за грађење множинских облика је Нјд. Овакви облици обичнији су — скоро једини — у вишим селима, знатно ређи у нижим: *кóйѣѣѣфи, óреѣѣѣфи, ѡѣѣѣѣфи, ѡѣѣѣѣѣфи* Ре Кру Гл ЗлПо Вр Ор Крс Рап Др;

г) Множински облици типа: *кóйѣл'и, ѡѣѣѣл'и, óрѣл'и, ѡѣѣѣл'и* Вр Ор Гл са аналошким *-е-* и сачуваним *-л-*.

500. Према *бóсиљек* у јд. у мн. је: *бóсиљѣци, босиљѣѣци* Ре Кру, *бóсил'ци, босил'кои, босил'оци* Гл ЗлПо.

501. Према *чúјек* у јд. у мн. је суплетивни облик *љúђи*¹⁰⁴⁶: *ће* ни донесет *љúђи* Крс, *овјá-љуђи* Рап, ни *л'úђи* Ба, *л'úђи* от Крстец Ди.

Није потврђено *љúђе*.¹⁰⁴⁷

Ретко је и *чúјеѣци*¹⁰⁴⁸: *чúјеѣци* трчет Ре, најстаре *чúјеѣци* Кру, *плáђаје чúјеѣци* Гл.

502. Именице на *-ен/-ењ* (о пореклу *-ењ* в. т. 274а): *кáмен, кáмењ; ѡлáмен, ѡлáмењ; кóрен, кóрењ* имају различите облике множине:

а) *Плáмени, кáмени, кóрени* Бр Ре Кру Гл ЗлПо Др Љу Крс Ле Ку, *кáмени* пáнал'е Рад;

б) У *кáмење* се вероватно не чува множински наставак *-е*, већ се облик збирних именица значењски изједначио с обликом избројане множине (в. т. 568);

в) О облицима типа *кáмни, кáмњи; кáмнои, кáмњои* в. т. 191:

Кáмњи, ѡлáмњи, кóрњи Др Ку Рад Љу Крс, *кáмни, ѡлáмни, кóрни* Бр, во н'íва *кáмни* Кру, *ѡлáмни* до нéбо Бр;

кáмнои, ѡлáмнои, кóрнои Бр Ре Гл, *кáмњој, кóрњој, ѡлáмњој* Др Крс Рап Рад Ку Љу, *ѡлáмнои* нéма Ре, ни *ѡлáмнои* Кру.

г) У Крс је *кóрањ* — *кóрњои*.

д) У нижим селима, мада су морфолошки збирне именице уклоњене, облици се семантички диференцирају:

Кáмњои, кóрњои „мало; бројиво“ : *кáмење, кóрење* „небројиво“.

¹⁰⁴⁶ У П-Т говорима *љуђе/љуђи* (БАДИЈС, 321, 323–324; ЋЉГЛ, 59); у македонским говорима само *љуђе/луђе* (КБГр, 250; ПаАРГ, 113–114)

¹⁰⁴⁷ Б. Видоески (ВБИГ, 59) наводи да се у ГТ поред *л'уѣи* чује и *л'уѣе*.

¹⁰⁴⁸ РСПГ, 454; БАДИЈС, 322.

ђ) Уз збирне облике конгруентне категорије конгруирају семантички, а то значи да је значење збирности формално неутралисано (в. т. 564–568, 1027).

503. Највећи број једносложних и део двосложних именица Нмн. гради по моделу: основа + о[в] + и:

Волој, џебој, синој, јадој, дождој, фесој, кл'ењој, глађој, двојој, грдој, ридој („хридови“), *џрбној* („кревети“), *гнојој* („балеге“), *бројој, џушој, смеој, меој, држдој, џењој, снојој, кључој, џрбној, џлошој; ноњој, крвој, ст'варој* Гора, *снојоу* попа̀нал'е на н'ива Бр, гол'еме *јадоу* Ре.

Потирање опозиције *-ов/-ев* доследно је у корист *-ов*¹⁰⁴⁹, а судбина множинског *-ови* у духу је иновације ЗПМ говора (в. т. 125, 2446, 531).

Ретки су облици: *ст'вари* се исáбија Ре, *крви* нé-течет Вр.

О именицама *сон* — *соноу*, *ден* — *деноу/днџ* в. т. 190.

504. Из основе неких двосложних именица испада вокал другог слога па оне постају једносложне. Нмн. граде по типу *-о-и*:

Куримои (: *курушум*) Ба Ди Ре, *деврои* (: *девер*) Ре Кру Гл, *ћиљмој* (: *ћиљим*) Бр Ди Ба Вр Ор Мл Др Рап Крс Рад Јбу Ре Кру, ми беá *деврои* Ре, тв'је *деврои* Гл.

505. Облици на *-офци/-ефци*, карактеришу и граничне македонске говоре¹⁰⁵⁰, а посведочени су и у оближњим српским говорима¹⁰⁵¹:

Ба'џијáрофци Мл, *Бајрамофци* Гл, *Мил'ефци*, *Богдáнофци*, *Чучуљефци*, *Л'екофци*, *Глухџ'ерофци*, *Љиљофци*, *Мазникáрофци* и *Мазникофци*, *Љимáнчефци*, *Мил'енкофци* Бр. Примере в. и у т. 250а.

Уп. са оваквом множином мушких надимака пејоративног значења у т. 513.

Ретки примери на *-ои* (*дајџој* Рап Крс) казују само множину, док се облици на *-офци/-ефци* односе и на групу чланова једнога братства.

506. Имена братстава на *-офци/-ефци* доминирају у Гори.¹⁰⁵² Имена на *-инци* у знатнијем броју посведочена су у Бр, у осталим местима их нема или су то усамљени случајеви:

Аџинци (према женском имену *Аџа*), *Арифóцинци*, *Арсáби'инци*, *Аџ'еминци*, *Аџуљинци*, *Ачáнкинци*, *Аџинци*, *Бал'ибóгинци*, *Вéчкинци*, *Гáзинци*, *Зизинци*, *Ибишкинци*, *Кийринци*, *Кóзинци*, *Љáлинци*, *Љушинци*, *Пáчкинци*, *Пољéжинци*, *Сéбинци*, *Торбинци*, *Цáјинци*, *Чучинци*, *Шáјинци*, *Шóлинци*, *Шуџинци* Бр¹⁰⁵³, *Оџинци*, *Тушарци* Крс, *Ајранци* Ди, *Тучкинци*, *Цркинци* Ку, *Дóдинци* Ре.

507. Мали број им. на *-ø* Нмн. гради наставком *-е*. Овакву множину имају именице које означавају предмете који чине део целине од две јединице (*ојен-*

¹⁰⁴⁹ САМОчерк, 174; ВБДГ, 72; ВБКГ, 64; СТТГ 2, 92; МТОГ, 194; ВБИслМ, 6.

¹⁰⁵⁰ САМПол, 339, 389, 390–392; ПаАРГ, 120.

¹⁰⁵¹ САМПол, 390–392; Сиринић, Сретечка жупа (према мом материјалу).

¹⁰⁵² Уп. са ЦАОГ, 162–208.

¹⁰⁵³ Уп. са ЦАОГ, 162–170.

ке, рукаве, чораје, обојке, назојке, мусџаће, бркове) или су обично у већем небројивом скупу (орахе, њологе, закосје):

Ораје Ре Кру Бр Др Љу Мл Рад, *орахе* Бр Гл, *ораџе* Крс Рап Вр Ор Ди Ба, *ојенке*, *њологе*, *чораје*, *рукаве*, *обојке*, *назојке* Гора, осим Бр, *ојенџе*, *њолоџе*, *рукаве*¹⁰⁵⁴, *чораје*, *обојџе*, *назојџе* Бр, ге избричиф *бркове*, *голџе* *бркове* му се Вр.

У овим облицима *-е* не мора бити континуитет старог наставка за множину консонантских основа, како се претпоставља¹⁰⁵⁵, већ је оно у Нмн. могло продрети из Амн. пре синкретизма Н и Амн.¹⁰⁵⁶ Оваква множина присутна је у оближњим метохијским говорима, посебно је продуктивна у градском призренском говору, има је у сретечком, спорадично у сиринићком, а констатује се и у оближњим македонским говорима, али и шире.¹⁰⁵⁷

У *ораје -ј* у наставку може бити хијатског порекла, али и наставак *-је*, како је у *закосје*.

Им. *мусџаће*, која је претежно *pluralia tantum*, има и облик *мусџаћи*, према *мусџак* Бр Ди Др Ба Вр Ор у јд., а могућ је и однос *мусџак* — *мусџаће*.

Без јасне разлике у значењу алтернирају у свој Гори *закосје* — *закоси* (: *закос*). Први облик је доминантан у вишим селима Бр Гл Ре Кру Ди Ба, други је обичнији у нижим Др Рап Крс Љу Ку Ле Рад.

508. За ГГ се наводе као остаци старе множине и именице *кундре*, *камене*, *беневреке*, *њоџоке*.¹⁰⁵⁸ Провером материјала потврђено је *беневреци* и *њоџоци*. Именица *кундре* у Нмн. женског је рода, пошто је у јд. *кундра*. *Камене* може бити траг збирне именице после депалатализације *њ*, а пример је вероватно забележен од млађег информатора (в. т. 272, 1119).

509. Суплетивну множину имају именице *брајџ* — *брађа*, *дејџе* — *дејца*. О губитку збирног значења в. т. 564б.

Именица *брајџ* има, знатно ређе, и мн.: *брајџои* ни донеље Ре, *брајџои* шо има Кру, постаре *брајџој* Др, со *брајџој* Ку.

510. У мн. се разликују два облика: Н=ОП=В и Д.

Одсуство посебне форме за Амн. им. м. р. на *-џ* особина је укупног бугарско-македонског подручја¹⁰⁵⁹, а овакав синкретизам, у већој или мањој мери, потврђен је и у српским говорима који нису били под снажнијим утицајем источнојужнословенских иновација.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁴ Уп. са *рукаве*, *орае* у тетовском говору (СТГГ 2, 93).

¹⁰⁵⁵ ВБГГ, 59; в. и БАИсД, 7, 12; КБИст, 117.

¹⁰⁵⁶ РСПГ, 457; ЂДГБ, 77; ПМГЈ, 46.

¹⁰⁵⁷ РСПГ, 453–457; СМБГ, 103–105; ПМГСЖ, 167; МлРСГ, 47; БАДИЈС, 319–322, 324–326; САМОчерк, 174 (*-ове/-еве* у Кратову, Штипу, Кочанима, Радовишу, Пијанечкој области); ВБПГ, 351; ВБУЈ, 28.

¹⁰⁵⁸ ВБГГ, 59. Уп. и *њоџоке* у ВБИслМ, 12.

¹⁰⁵⁹ ИПИО 2, 155, нап. 39.

¹⁰⁶⁰ СРЛГ, 232–238; СРСЛГ, 141, 234–236; ЈДТГ, 81; ПА-МБРес, 311–312; СМИЦГ, 67–68.

Изједначавање ОПмн. и Нмн. може бити синтаксичког или морфолошког порекла. Објашњење да се ОПјд. може градити од облика А, а у мн. од облика Н није убедљиво пошто задире у структуру¹⁰⁶¹, па се мора тражити унутарсистемска мотивација. Отуд је морфолошко објашњење¹⁰⁶² убедљивије пошто не задире у структуру. Наиме, у делу говора је у Амн. им. овог деклинационог обрасца уопштен наставак тврдих основа (*гради*), у делу говора наставак меких основа (*муже*), а у делу говора процес није доведен до краја, па се јављају оба наставка, или је, што је вероватније, накнадним мешањем различитих дијалекатских типова скристалисано стање поремећено.¹⁰⁶³

511. Дмн. ових именица обично се гради по моделу ОПмн.+м¹⁰⁶⁴ (*му́-жи-м, же́не-м, се́ла-м*). Уочава се, међутим, тенденција да се и множинска граматичка основа завршава на сугласник а да наставак за облик буде *-ам* (*му́ж-ам, же́н-ам, се́л-ам*). Оваквих тенденција има на различитим местима српског језика, која нису географски повезана, а која чувају старину — наставак *-м* у Дмн.¹⁰⁶⁵

Грађење Дмн. им. наставком *-м* који се додаје на облик ОПмн.¹⁰⁶⁶ потврђено је у П-Т говорима, а говор Свинице има систем који је најсличнији горанском.¹⁰⁶⁷

Присутност различитих наставака у Дмн. именица у ГГ, али и другим говорима, не може се објаснити чувањем старине, пошто је, очигледно, старо осећање за репартицију наставака према природи претходног сугласника основе уклоњено, а различитим аналошким уједначавањима створен је нов систем облика. Овакво објашњење подупире и чињеница да се у ГГ јавља наставак *-ем* у именицама деклинационог обрасца 2, пошто је ОПмн. на *-е*; *-им* се, затим, јавља само у Дмн. им. м. р. деклинационог обрасца 1; им. с. р. имају само наставак *-ам*, што је корелативно облику ОПмн. Да садашње стање није чување старине сведочи одсуство *-ем* у с. р. и м. р. мн. некадашње меке промене.

Ширење *-ам* у Дмн. изван ж. р. последица је губљења осећања за дистрибуцију падежних морфема, а као резултат промене морфолошког система у другим падежима. Наставак *-ам* шири се на рачун наставака *-им, -ем*, пошто се

¹⁰⁶¹ „Нет особых синтаксических оснований и причин для простой ликвидации этого различия и во мн. ч. имён существительных м. р.“ (САНКатП, 122).

¹⁰⁶² Уп. са СМБГ, 106; СРЈГ, 237–238 (в. на овом месту о различитим схватањима овог питања); САНКатП, 119–122; БАИсД, 6–15.

¹⁰⁶³ Уп. са објашњењем С. Реметића о једначењу Нмн. и Амн. у призренском говору у РСЈГ, 457–458.

¹⁰⁶⁴ Б. Видоски (ВБГГ, 60) сматра да се наставак *-м* додаје на Нмн. непосредно.

¹⁰⁶⁵ БАИсД, 7; БАДИЈС, 337; ПМГСЖ, 169; МлРСГ, 48; МлРПадД, 145–146; ПМГЈ, 79; БДДИ, 403; ИПДиј, 66, 208, 209; ПеМСкЈ, 148; ВЛМД, 105; ТМГС, 63; у јужнометохијским говорима, међутим, старина се чува: *синовима, женама/женами, децама*, али продире *-ама* и у Дмн. м. р. (према мом материјалу).

¹⁰⁶⁶ БАДИЈС, 337; МаЈДат, 285; ТМГС, 63; ВСИМО, 191–192.

¹⁰⁶⁷ ТМГС, 63.

већ налази у Дмн. с.р и ж. р., као део тенденције упрошћавања морфолошког система.

О могућем наслањању дативског *-ам* нечланованих именица на дативско *-вам, -шам, -нам* чланованих в. т. 747.

П о т в р д е:

Óнеси *љуђим*¹⁰⁶⁸ Вр, *мужим* ће рече Ле, *љуђим, докџорим, иџџлојим* Ба, *коњим* дај сено Рап, *волоим, сџноим, гујџдарим, офчарим* Бр, *иџџл'им* Вр, *бећарим* Др, *бравоим* и *кон'им* и *волоим* сољ се дава Ре, *чобаним, вуџим, жџџварим, косачим, куачим* Ди, *јунаџим, џџџуанџим* пџсме пујет Рад, *стџарџим* и *стџарџим* Вр, *војниџим* онесл'е Ор;

ће га праћаје *бећарам* Вр, тури *коњам* Ор, *коњам* до кол'ена Др, *бегоам* Гл, ће помáаје *бећарам* Ре, онјам *л'уђам* Гл, óвијам *љуђам* Кру, не ће дајет *љуђам* Крс, *коњам, џуђам, сџноам, гујџдарам, крдарам* Рап, *сџноам* поклóнује, *л'џџуанџам, орлоам* вел'и Ле, сом нóсиф *војниџам* Кру.

У Дмн. личних и породичних имена (*Бахџијар — Бахџијарофџи*) доминира *-ам*, али су потврђени и ретки примери *са-м*:

Бахџијарофџам Мл, *Богдáнофџам, Мил'џџофџам, Вељáнофџам, Чуџу'џџџам, Аџи́нџам, Баљибóгинџам, Пáчкинџам, Кóзинџам* Бр, *Оџинџам, Туџтарџам* Крс, *Туџчинџам, Црнџкинџам* Ку;

Богдáнофџим, Зујковџим, Вељáнофџим Бр Ди Ба Др Мл, *Зизинџим, Гáзинџим, Веџкинџим, Љáљинџим* Бр.

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА *-о, -е*

512. Именице м. р. на *-о, -е* представљају једним делом део деклинационог обрасца 1. Када проширују основу, припадају деклинационом обрасцу 4.

а) Значењем су именице овога типа везане за мушка лична имена, хип. од мушких личних имена¹⁰⁶⁹, и имена сродника. Лична имена су, углавном, муслиманска двосложна имена типа *Суљо, Рџмзо*, која су у ГГ без хипокористичког значења¹⁰⁷⁰:

Суљо, Рџмзо, Амзо, Ёбро, Рџџо, Бајро, Мусо, Зујко Гора, ни дошоф *Рџмзо* Ди, *Рџџо* ни рече Гл, *Ёбро* ће се мужи Ку, *Абдо* ће урабóта Др, *вџка* *Або* Рап, *Зáљко* Рап, *óшоф* *Зиђро* Рад, *рабóта* *Зуко* Рап, *стáнаф* *Зуљфо* Рад, *Ёсо* бџф Вр, *зáпуа* *Ёсо* Ку, не-знаје *Пáзо* Бр, *најпрво* *Рáмо* Крс, *ке* *ћџ-иде* *Сџјдо* Ор, *изора* *Сџјдо* Ре, *неје* *Сџјдо* Ре, *óтиде* *Ћáзо* Бр, *Фџјзо* Гл Вр Ку, *Цџџо* ни бџше Ку, *Шу'ћо* бџф поуморен Ор;

¹⁰⁶⁸ У мом материјалу није потврђено *добрем л'уђем* (уп. са ВБИСЛМ, 13).

¹⁰⁶⁹ Примере в. и у ЦАОГ, 208–231.

¹⁰⁷⁰ Уп. са оваквим именима хипокористичког значења у зетско-сјеничком дијалекту (ИП-Диј, 163), бјелопавлићком говору — *Перо, Мило* (ЋДГБ, 72), у говору Муслимана у Метохији (ССАТ, 114).

да̀ицо, дѐдо, ба̀бо, а̀цо Гора, *ба̀бо* ни у̀мре Вр, *ба̀бајко* Бр Ди Ба Др Вр Ор ЗлПо Гл, наш *ба̀бајко* Ор, твој *ба̀бајко* Др, *ба̀вајко* не́ма бра́та Ре, *а̀мицо* Крс Рап Др Вр Ор Љу Мл Др, наш *а̀мицо* Љу, *а̀мицо* ће ни до́несе Мл.

б) Хипокористици од мушких личних имена по правилу су двосложни, са финалним *-о* или *-е*.¹⁰⁷¹ Неки хип. на *-о* (*А̀бдо, Шу̀кро*) јављају се и као лична имена. Хип. на *-е* имају изразито хипокористичко значење:

А̀бдо (< А̀бдија, А̀бдиљ, Абдиљраим, А̀бидин) Др Мл Бр Рап, *А̀гмо* (< А̀гмет) ме зе́ Бр, *А̀до* (< А̀дамир, А̀дам, А̀диљ) Др Кру Рад, *Бе́ко* Ба Ди, *Бе́љчо* Ку, *Ба̀цо* (< Ба̀хтијар) Рад, *Ва̀јо* (< Ва̀ит) Гл, *Ве́бо* (< Ве́бија) Крс Гл Рад, *Да̀љко, Ди́со* Ле, *Зе́јцо, Им̀цо, Им̀чо* Ба Кру Рад, *Им̀ро, Ља̀јчо* Крс, *Ре́мо* (< Ре́мзија) Кру, *Шу̀кро* Гл Ди Бр;

А̀бе (< А̀баз) Др, *А̀фче* (< А̀днан) Кру, *А̀дуље* (< А̀днан) Бр, *А̀зе, Ам̀че* Мл, *А̀це, Ва̀јче* Љу, *Ве́ље* (< Ве́љија) Бр, *Га̀фче* Бр Ре Ба, *Е́јче* Љу, *Зе́јче* Крс Вр, *Зе́йче* Крс Бр, *Им̀ке, Им̀че* Ба Ре Ку, *Ме́це* (< Ме́цит) Рад, *Ми́ље* (< Ми́љазим) Др, *Ми́рче, Ре́мче* Ре Ди Др, *Са́ље* Бр, *Ум̀че* Рап, *Ча̀мче* Бр.

Финално *-е* је из продуктивних деминутивних суфикса *-е* (*А̀бе*) и *-че* (*Ам̀че*). У ретким хип. на *-уље* уочава се романски формант (*Ћа̀зуље* Бр).

Овом типу припада и имена коња: *Чи́љо* Ба Ди Бр Др Мл Љу, *Чи́љо* трча́ше Ле, ни пцо́јса *Чи́љо* Љу; *До́ро* (: *коњ До́рија*), *До́ро* но́си др̀ва Гл, *коњ До́ро* Ор.

в) О старини антропонимијског модела на *-о* сведоче и топоними из пре-дисламске традиције:

Ра̀доф до́ф ЗлПо, *Ра̀доф* ка́мен' Кру, *О̀дова* че́шма Ба, *Ма̀нуо* (< Маново) Бр.

г) У неколико личних мушких имена на *-е* присутна је и нијанса хипокористичности:

За́ре (< За́рија) Бр, *Ба́ље* Ре Кру Гл Љу Рад, *Му̀рше, Ба̀јре, Ку̀рше* Гл ЗлПо Др Рад Ле Др Мл Кру Ре.

513. Мушки надимци пејоративног значења у множини су на *-офци/-ефци*, независно од тога да ли се завршавају у Нјд. на *-ѳ, -о* или *-е*:

Љи́гошофци (: *љи́гош*; „онај који балави, који је *љи́гаф*“), *уло́шофци, ѿре́йкофци* (: *ѿре́йкош*), *здри́гошофци* (: *здри́гош*; „онај који стално подригује“), *каљо́шофци* (: *каљош*; „прљавко“), *ћа̀рушофци, грбо́шофци, бајку́шофци* (: *бајкуш*; „наивко; будала“) Рап Крс Вр Др Мл Ор Рад;

ѿла́чкофци (: *ѿла́чко*; „плачљивко“), *мо́чкофци* (: *мочко*; „попишанко“), *дрéмишофци* (: *дрéмиш*; „дремљивко“) Бр Ре Рап Ди Љу Крс, *глу́шкофци* Ре;

кра́дљефци (: *кра́дље*), *ма́мљефци* (: *ма́мље*), *со́рљефци* (: *сорље*; „особа која ноћу мокри у постељи“; „свађалица“), *мо́чљефци* (: *мо́чље*), *си́рамљефци* (: *си́рамље*), *ла́жљефци* Бр Ди Ку Рад Рап Др Ре.

Оваквог су типа и имена становника села по језичкој црти:

¹⁰⁷¹ Уп. са ЦАОГ, 255–307.

Јесефци (: *јесе*, Рапчани), *Ќефци* (: *ѓје*, Рестеличани), *Мгѓмкофци* (: *мги*, Злипоточани).

514. Нека имена становника по карактеристичној особини имају у Нмн. -и:

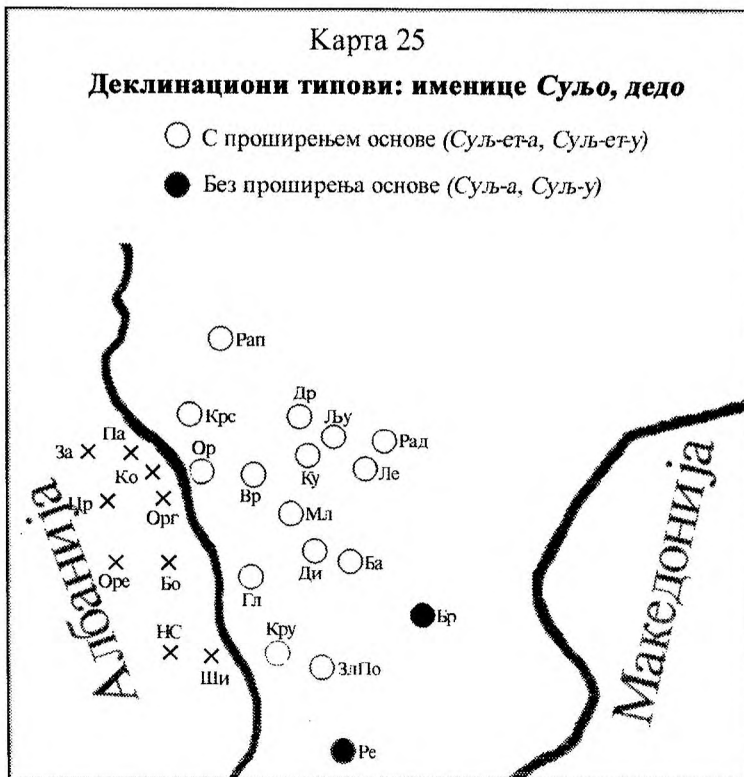
Кобљичари (Рапчани; по занату: правили су *кѓбљѓце* — судове од дрвета), *Борѓнари* (Кршчани; некада су продавали боров луч — *бѓрина*), *Црквари* (Љубоштани; по предању у селу је било осморо браће и девет цркава), *Јарѓнари* (Орчушани; по причи скакали су у маглу мислећи да је јарина).

515. По проширењу — непроширењу основе у зависним падежима мушких личних имена и хип. на -о, затим неких именица за казивање сродника на -о, Гора је подељена у два дела (в. к. 25):

а) У Ре и Бр мушка лична имена на -о не проширују основу, па припадају деклинационом обрасцу 1:

Ѓмзу му дала, да му ѓнесеш *Ѓбру*, му рекоф *Суљу*, му мѓтна *Ѓмзу* Бр, *Зуѓку* и *Ѓбру*, ѓнеси и *Ѓбру* и *Рецу*, не ѓстана *Шукру*, не-плаћај *Ѓмру* Ре;

видела *Реца* и *Суља*, земи одт *Реѓза*, *Реца* да виѓкнеш, ѓдриѓ *Ѓбда* Бр, на *Реѓза* кабаѓет, со *Ѓбра*, пред *Муѓа*, прет *Суља*, виѓкни *Суља*, одт *Реца*, па и со *Ѓбра* Ре.

Од оближњих говора особина је потврђена у реканском и галичком говору¹⁰⁷², али само за ОПјд. у објекатској служби. Констатује се, затим, за кичевски говор¹⁰⁷³ у истим условима као у реканском и галичком.

У Ба је забележен усамљен пример: А тáмо ка сом била кóња да кúјем, *Чи́ља*, мíљион и двéста ми ре́коф — са ОПјд, иако Ба припада оном делу Г у којем је у зависним падежима једине основа оваквих именица проширена (*Су́љ-о — Су́љ-ей-а*).

б) Изван Бр и Ре, укључујући села у Албанији и Македонији, мушка лична имена на *-о* проширују основу у зависним падежима форматном *-ей-* према именицама типа *кúче — кúчейа*.¹⁰⁷⁴

Могући су посредници између *Су́љо — Су́ља* и *Су́љеџа* лична мушка имена на *-е* која у свим местима проширују основу (*Кúрџе — Кúрџеџа, Кúрџеџу*).

516. Иако именице м. р. на *-о, -е* с проширењем основе не чине део овог делинационог обрасца, због семантичког типа и прегледности односа унутар ГГ, оне ће бити размотрене на овом месту:

а) Жéлала *Су́љеџа* и *Ре́цеџа* Вр, *Ре́цеџу* óнеси Др, *Ре́цо — Ре́цеџа — Ре́цеџу, Су́љеџу* мúјему Рад, *Ре́цеџа* прáтиље Рап, со *Су́љеџа* Ор, *Амзеџу* и бра́ту Ба, со *Ре́цеџа* Гл, *Су́љеџу, Ре́цеџу, Рémзеџу* Кру Ку Љу Рад Мл, от^д *Ре́цеџа* Рап, *Ре́цеџу* нóси Ле, га прóдаф *Бáјреџу* Ор, ме да́де *Бáјреџу* Др.

Им. *Бáјре* хипокористичког је значења, *Бáјро* неутралног. У Бр разлику у значењу прати морфолошка: *Бáјро — Бáјра — Бáјру; Бáјре — Бáјреџа — Бáјреџу*.

Им. са значењем сродника м. р. на *-о* у зависним падежима једине, и у Бр и Ре, припадају деклинационом обрасцу 4. Потврђени су, међутим, и ретки примери у Ре и Бр са променом ових именица по деклинационом обрасцу 1: ме чýал'е мло́го во *дáџца, дéду* („таст“) прáтиу пáрете Бр, *áџцу* изорал'е Ре.

б) П о т в р д е за деклинациони образац 4 (заједничке именице):

Сíн њéгоф да úтепа áџца и *бáбеџа* Фéйма Крс, ке *бáбеџа* Гл, *áџцеџу, нáне, óвде* а му сте рабóтаље Крс, *бáбеџа* íмам Ор, ке *бáбеџа, бáбеџа* познáваше Вр, со *бáбеџа* Ре, *дáџцеџу* пцóјсала Бр, *áџцеџа* га óбраље Рад, *бáбеџу* шо му се бра́ћа Вр, *дéдеџу* да да́деш Ре, *бáбеџа* сáкаје Др, ни зéде *бáбеџа* Бр, íмаш *бáбеџа* лóшого Рап, да вíкнеш *дéдеџа* ЗлПо.

517. Им. *бáбајко, бáвајко* у јд. имају промену по деклинационом обрасцу 1: *бáвајко — бáвајка — бáвајку, со бáвајка* Ре, *бáбајко — бáбајка — бáбајку* Бр.

518. Мушка лична имена и хип. на *-е* у зависним падежима проширују основу са *-ей-*. Оваква проширења су доследна у околним говорима.¹⁰⁷⁵ Исто се понашају и изведене им. м. р. са значењем лица, особе (в. т. 513):

¹⁰⁷² ПаАРГ, 119.

¹⁰⁷³ ВБКГ, 62–63.

¹⁰⁷⁴ САМПол, 338.

¹⁰⁷⁵ САМПол, 338; ВБДГ, 71; ПМГСЖ, 249–292; сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

Му рекоф *Баљеџу* (: *Баље*) Ре, *Зареџу* жена, *Пазуљеџу*, *Адуљеџу* Бр, *Мирчеџу*, *Рамчеџу* Ре Ди Др, *Ацеџу*, *Вајчеџу* Љу, *Азеџу* донесо Мл, му вика *Ўмчеџу* Рап, *Куршеџа* го утепал'е Кру, *ош Куршеџа* зела Ба, *w Баљеџа* Вр, *Муршеџу* Гл, *Баљеџа* збори ЗлПо, ни *Куршеџу* ни *Муршеџу* Др, побратиму *Куршеџу* Рад, пред^т *Муршеџа* Рап, не-давај *Брл'еџу* Ле, *баџеџа* не го зүјет Бр, *ош Куршеџа* Крс, го дал'е *Бајреџу* *Брл'еџу* Бр, *баџеџу* донеф Вр, *Муршеџу* панало да иде Гл, а ја желам, тражим *баџеџа*; *баџеџа*, нікого нејнем Вр, *Куршеџа* Бр, *Бајреџа* утепал'е Арнаүти Кру.

519. Вјд. ових именица једнак је с Н:

Да га виђим, *дедо*; шó је врева, *бабо* Бр, йди, *дедо* Ор, не те рањим, *дóро*, за грчање Крс, тй л'и си, *бабо*; на ти паре, *Мусо* Др, *Мусо*, ће идем дóма Ле, а си донеф, *Амзо* Ку, а ће побегнеме, *Суљо* Ди, аерл'ија, *Зујко* Вр, да најем, брe *Ремсо* Рап, не ми-збори, *Бајре* Ба.

520. У мн. ових именица разликују се два облика: Н=ОП и Д.

Мушка лична имена на -о, -е, затим хипокористици на -о и -е, надимци пејоративног значења на -о и -е (в. т. 513) Н=ОПмн. граде додавањем -офци/-ефци:

Суљофци, *Амсофци*, *Ремсофци* Гл Ор Ба Ку Ле Др Рад, *Мусофци* збрет, *Ремзофци*, *Зујкофци* Вр, *Бајрефци*, *Куршефци*, *Ремзофци* Ре Кру, *Бајрефци*, *Куршефци* Мл, *Рецофци*, *Суљофци*, *Амзофци* Бр, *Мусефци*, *Суљефци* Ди. Примере в. и т. 513.

Н=ОПмн. осталих именица овога типа — сродничка имена — гради се наставцима -(о)фци/-(е)фци, чешће, и -ои, ређе:

Дедофци, *ацофци*, *бабофци*, *амицофци*, *баџефци*, *дајмофци* Гора;
дедои, *дајмои*, *ацои*, *бабои*, *амицои* Гора.

Им. *баџе*, која се користи и као надимак-хипокористик без облика је *баџеи, што је условљено њеном употребом у значењу личног имена, али и формалном разликом: *дед-о* — *баџ-е*.

521. У Дмн. уочавају се два типа грађења: ОП+м (*Суљофци-м*, *дедофци-м*) и граматичка основа ОПмн.+м (*Суљофци-ам*, *дедофци-ам*).

Именице са значењем сродника на -о у Дмн. показују исти однос као и лична имена. Иста је употреба морфемских алтернатива и када ове именице граде Дмн. по деклинационом обрасцу им. м. р. на -о (*дедои-м*, *дедо-ам*):

Дедофцим не се збори Др, *ацофцим* Бр, мујем *амицофцим* Рап, *дајмофцим*, *бабофцим*, *дедофцим*, *амицофцим*, *ацофцим* Гора;

ацофциам узелје Рап, *амицофциам* Бр, *баџефциам* Рад, *дајмофциам* Мл Рап Рад Ле Ку Крс Љу;

дедоим, *дајмоим*, *ацоим* Гл ЗлПо Ди Ба Др, *амицоим*, твүјем *дајмоим* Крс, плаћаје *ацоим* Др;

дедоам, *дајмоам*, *амицоам*, *ацоам*, *бабоам* Гора.

ДЕКЛИНАЦИОНИ ОБРАЗАЦ 2

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА РОДА

О п о ј е д и н и м и м е н и ц а м а

522. а) Део именица ж. р. са консонантском основом, а без наставка у Нјд. додавањем *-а* или *-ка* пришао је именицама овога типа:

Лџжа, чађа, кокошка, ћерка, вошка, кайка/кййка Гора.

б) Прилог *дџма* („дом, кућа“) јавља се и у предлошко-падежној конструкцији с предлогом *во* с прилошким месним значењем. У истом значењу је много обичније *во куђа*:

Во свуа-дома Вр, во муа-дома Ку, га ђведе жџна во свуа-дома Гл, сме џшл'е во нашџ-дома Ди.

О пореклу облика в. т. 901.

в) Неке именице *pluralia tantum* (*врџџа, усџџа, грџбуља, чџза, вила*) пришле су именицама ж. р. у јд.¹⁰⁷⁶:

Ће накџтине *врџџе* Ле, зџтвори џбедве *врџџе* Крс, ће кџтине *врџџе* Ба, дрвенџ-врџџе Ди, *усџџа* ти се осуџила, ваџше *усџџе* не стџнујет Бр, со *усџџа* Ба, погџл'ема *грџбуља*, наџше *грџбуље* Ди, со ваџша *вила*, ваџше *виље* — ваџшем *вилам* Мл, *усџџе* трајет да јџдет Гл, твуа *усџџа*-да ти се џмори Ре, *чџза* — *чџзе* Др Љу Крс Рап Мл.

г) О односу *вџћ* — *вџђи*, *вџђа* — *вџђе* в. т. 475.

д) О именици *дџба* в. т. 543з.

О б л и ц и

523. У јд. им. ж. р. разликују се Н=ОП, Д, В, а уз одређене предлоге и у одређеним значењима и Гјд. По броју облика ових именица ГГ приближава се оближњим српским говорима.¹⁰⁷⁷

524. ОПјд. изједначен је са Н после преласка $ж > а$ (в. т. 153в).

525. Примери са сачуваним синтетичким генитивом на *-е* бележени су претежно од старијих Горана, пошто млађи уопштавају аналитичку конструкцију у овим падежним значењима.

а) Синтетички Гјд. аблативног значења с предлогом *оџи* потврђен је у различитим местима. Чешћи је у вишим селима, а највише потврда има из Брода:

Сом џл'егла *оџџ^д Аџице*, побџјнала *оџи Ёсме*, сом дџшла *оџи Исмеџице*, и јџно бџган'е *оџи Сабџџице*, *оџи Анифке*, од^џ *Аџе* и од *Зџјде*, зџми од^џ *Мамџдије*, и *оџи Сџфије* Бр, а си џл'егла од^џ *Зџјнеје* Ди, сом бџгала од^џ *Назмије*, побџгна

¹⁰⁷⁶ Оваквог померања у роду и броју има у сретечком, сиринићком и — у мањој мери — јужнометохијским говорима (према мом материјалу); ВЛМД, 223 (вила — виле); ЈДТГ, 158.

¹⁰⁷⁷ МлРСГ, 50; МлРПадД, 147–151; РСПГ, 458–464.

от *чёрке*, избéгала *оѡ сéсѡре*, зíмал'е *оѡ Семíрице* Гл, сом дóшла *оѡ ѡ́рке* Ор, сом зéла *одѡ Нѡјазíнице* Мл, сом íл'езоф пред^т јен сá'ат *оѡ Имéѡице* Вр, íди *оѡ Вл'ице* Ба, *одѡ Ёсме* зéми Кру, дóшла *оѡ сéсѡре* Ди, побегна *оѡ Ајке* Ор.

У материјалу су бројне потврде са аналитичком конструкцијом *оѡ* + ОП у овом значењу: побéгнала *оѡ Зéјнеѡа* Ре, зéла кóња *оѡ сéсѡра* Рап, *одѡ жéна* побегна Др, óшла *одѡ Нáзмиѡа* Рад.

Продор аналитичке конструкције ишао је преко удвојених предлога *оѡ ке*: сом íл'егла *оѡ ке Нáзмиѡа* Вр, *оѡ ке Гафúрица* сом íл'езла Ре, *оѡ ке мáјка* бéгаје Др.

Уз овај предлошки скуп аблативног значења јавља се ОП.

б) Конструкција са *во/w/y* + Гјд. има значење боравка, мировања:

Сíнојка сом бíла у¹⁰⁷⁸ *Нецаѡи́нице*; у *Аѡмане* сом бíла; сом спáла *во Аѡице*, сом рабóтала *во Анибе*, *во Мамудíје* шо бíло, *во Сóфије* ѡе рéчеш, éште *во Цáмил'е*, *во Умéане* сме јáље Бр, *во Имéѡице* ни сéал'е áскери Вр, се сó-брал'е *во сéсѡре* Ди, *во ѡ́рке* сéдаф; *во Вл'ице*, ѡе рéчеш Вл'ици; ја дóјдо, веѡе, *во ујне* Ба, *во Асáнице* бéше Рап, бíв^ф *во сéсѡре Нáзмије* Мл, јá сом бíла *во ѡ́рке* Др, че се сберет да зáидет *во сéсѡре*; *во Ибрахíмице* пóљај Гл.

Синтетичка генитивна форма уз *во* је у узмицању, па је: спáла тáмо *во је-на бáба* Рап, сом бíла *w ѡ́рка* Рад, *во Ибрáмница* сме óрал'е Ди, *во ѡ́рка* умре-ла Крс, и *во ѡ́шка* сом спáла Кру.

На везу предлога *ке* и губитка генитивне *-е* форме указује и конструкција *ке* + ОП, која истискује предлошко-падежну конструкцију *во/w/y* + Гјд (в. т. 525а): сíнојка сом бíла *ке сéсѡра* Мл, че се сберет *ке сéсѡра* Гл.

526. Гјд. без предлога потврђен је у генитиву заклетве у устаљеним изра-зима, када се заклиње душом покојника, и то већим бројем примера у вишим селима¹⁰⁷⁹:

Жими *дúше* бабáјкове Ре, жими *дúше* матéрине Гл ЗлПо Ди Ба Вр Ку Др, жими *дúше* бáбове Ба ЗлПо Вр, жими *дúше* óчеве Ку Др Рап Бр, жими *дúшице* матéрине Бр, жими *дúшице* óчеве Гл Бр Ди Ба, жими *дúше* бáбове Рап, жими *дúше* ѡ́ркине Ле, жими *дúше* Зејнéпине Ор, жими *дúше* брáтове Кру, жими *дúше* Анифине Ба.

У овој устаљеној форми у нижим селима доминира аналитичка конструкција, која није непозната ни у вишим селима, а која је заправо чување старије конструкције *Жива ми маѡи*. Флективна форма у генитиву заклетве је пренета из генитива типа *душе ми маѡерине* када је прекинута семантичка веза између *жив ми* и *жими* са значењем „тако ми“, па *жими* постаје реч за заклињање:

Жíми *дúшица* матéрина Рап Крс Др Ку Ле Мл, жíми *мáјчица/мáјка/ѡ́рка* Бр Ди Ор Др Ку Рад Рап Гл.

¹⁰⁷⁸ У Бр нема много потврда с предлогом *y*, пошто у овај предлог продире *во* (в. т. 252, 10096).

¹⁰⁷⁹ Уп. са МлРПадД, 147–148.

527. Гјд. на *-е* потврђен је у устаљеном прилошком изразу:

Те гл'едаје *оџ сѣрѣне* Бр ЗлПо Мл Ле Рап, гл'едаше *оџ сѣрѣне* Др, и ми'е ће гл'едаме *оџ сѣрѣне* Гл, пољај *оџ сѣрѣне* Ку, сме га гл'едаље *оџ сѣрѣне* Рап.

528. У Бр и Ди уз императив глагола *навикај* („позови“) у објекатској служби потврђен је, поред ОП, и Гјд. на *-е*:

Навикај ми *сѣсѣре* Бр, ми навикај *жѣне*, ми навикај *Имѣѣице* Ди.

Уз остале глаголске облике овог и других глагола потврђен је ОП.

529. У казивању посесије у ГГ доминирају посесивни придеви (в. т. 455). Забележени су и примери који могу бити траг посесиног генитива, али и дати-ва, пошто се спорадично јавља и Дјд. на *-е* овог деклинационог типа:

Сѣсѣре је њивата Рап, *друѣачице* је дѣте Љу, *учиѣѣице* је кѣћа Рад.

На могући траг дативског *-е* упућују примери:

Мѣзи сѣсѣре дѣте Гл, *ѣвојси-ћерке* шо ги бѣф свѣкор Рад.

530. У свим местима ГГ основни наставак у Дјд. је *-и*. У вишим селима је потврђено само *-и*; у нижим доминира *-и*, а ретко је — од старијих Горана — бележен и наставак *-е* (в. к. 26).

Наставак *-и* у Дјд. особина је и неких северозападних македонских говора¹⁰⁸⁰, пре свега тетовског.

Трагови наставака *-е*, углавном у нижим селима, говоре о дијалекатским приликама у овом делу Горе у прошлости, пошто се *-е* јавља у свим оближњим српским говорима.¹⁰⁸¹ Не може, међутим, бити без значаја ни присуство *-е* у неким оближњим македонским говорима.¹⁰⁸²

Уопштавање *-и* у говору Врачана¹⁰⁸³ отвара питање о настанку Дјд. у ширем појасу западне Македоније и српских говора до Скадра, и њиховим евентуалним везама (в. т. 260).

П о т в р д е:

а) Дјд. на *-е*:

Јѣл'ен ги рекоф *сѣсѣре*, *сѣсѣре* ђнеље јѣгѣнца, *снѣе* да нѣсиш Рап, ће кѣпиш *сѣсѣре* Др, *жѣне* ги ѣмреље браћа Рад, *мѣјке* ги се учѣнило Мл, да дѣнесеш *дѣјке* Ку, блѣзе тебе и *жѣне* Ре, шес дѣца *ѣѣѣке* ги ѣмреље; шо ги ѣл'езл'е *Абѣзице*; ће дѣѣш свѣкрви рѣо, свѣкру, мѣјки стѣри, тебе, *зѣве*, ако ѣма нѣкој *сѣрѣне* Вр.

Последњи пример илуструје ранију дијалекатску слику ГГ, пошто исти говорник употребљава Дјд. с различитим наставцима.

¹⁰⁸⁰ ВБПГ, 344, 353; СТГГ 2, 93–94; в. и: ВБКГ, 65 (говор рабетинских Торбеша); ВБТГ, 30 (тајмишка група говора); ВБДГр, 22. Због територијалног положаја треба искључити контакт са западнобугарским говорима (ВБДиј, 120).

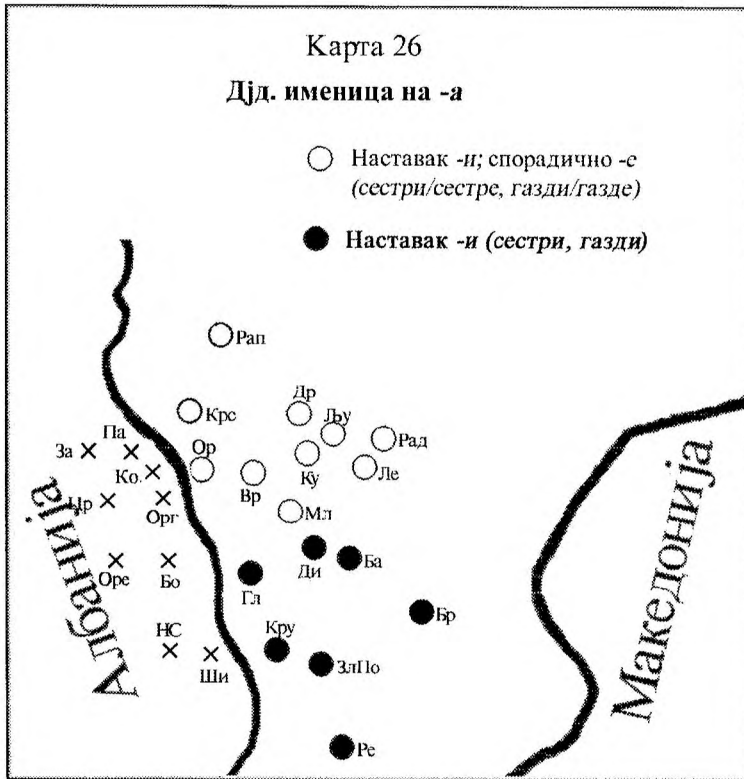
¹⁰⁸¹ ПМГСЖ, 165; МлРСГ, 50; БДГСр, 175; РСПГ, 460–461; МлРПадД, 149.

¹⁰⁸² ВБПГ, 348; ПаАРГ, 121; ВБДГ, 90; ВБИслМ, 21, 37. В. и ВБКГ, 65 (део кичевског говора).

¹⁰⁸³ ПДМО, 206.

а) Дјд. на -и:

Нáни нé-рековФ, мáчки ги рéкло, тí ги Миџáџици рéчи Ор, рéкоф нáни, старóј-мајки Ре, и ги пáнаф коњ Кобилџици, ги рéкоф сéсџири, ги вл'эзоа дéјки, прáтиф жéни, Крс, л'исици рéче в'ук, жéни не гí-кажуј Ди, и дáла свéкрви, дуак мláјнесџи ги стáвал'е, тојзý-војски, па да онéсеме вóјски, ýди ги онеси Абáзици Вр, Раими ги дóнесоф, он ги дéјки дáде Мл, јеној жéни, пóстарој сéсџири мýш Рад, Нурки да ге дáдеш, мóјси сéсџири је Др, намéсници дáва ЗлПо, дáјте мáчки, онéсите кóбил'и Ле, бáбо ги нáни збóреше Љу, водéници збóри самóвила, а сó-тојна дáваше њíви, сéсџири твóјзи Рап, Исљáмици дéјше двé ђи ýмрел'е, другáчи-ци мóјзи је, сéсџири, мајки, рýки, водéници Бр.

531. Вјд. обележен је наставцима -е, -о.

а) Им. на -ица, различитог значења, апелативи и властите именице, чувају старину:

Мíла сéсџирице, врбице, нáнице, н'ивице Бр, тáмо да викаје — Еми́нице, Скендэрице, а си знéла да ýдеш, Расíмице Вр, вéиџице, цáрице, ласџибице, а лéтиш Ре, мајчице мýа, вéиџице, шó-желаш, Бајра́мице, хАвице, ја сом јéл'ен Крс, л'исице, огрубéнице Ди, мајчице, викаје дéца; дóјди, Ваиџице Гл, ори Скендэрице, мори мајчице, Јусу́фице, врбице, врбо зéл'ена Ба, нáнице мýа, вéиџице

Ле, *ѿланѿнице*, кѣде је *ѿфчар*; *кѿчкице*, се праѿш да не-знаш Рад, *голѿубице*, *јѿнице*, *дѿвице*, *зуѿнице*, *гљедѿнице* Ле Рад Љу Мл Др Рап.

Овакву стабилност *-(иц)-е* у Вјд. показују неки оближњи македонски говори — тетовски и рекански¹⁰⁸⁴, па се овом особинѿм ГГ наслања на њих, пошто у граничним српским говорима има знатног колебања (*сесѿрице* — *сесѿрицо*).¹⁰⁸⁵

б) Им. на *-ка* имају оба наставка, а репартиција је условљена значењем: лична женска имена у Вјд. имају *-е*, ретко *-о*; апелативи претежно *-о*, ретко *-е*.

Двосложна лична женска имена, а она су хипокористичког значења, имају *-е*¹⁰⁸⁶:

Ће *ѿдеме*, *Ћѿмке* Ле, *кажи ми*, *пмке*; бре *пмке* Др, *пристала* *Нурке* Крс, *бѣгај*, *пмке* Рап, *дѿјди*, *бе пмке* Др, *та шо не си дѿнесла*, *Нурке* Ди, *Фѿљке*, *Фѿрке*, *Фѿске*, *Фѿчке*, *Фѿфке*, *Фурке* Бр Ба Рап Др Ди, *Чѣјке*, *Чѣфке* Рап Ре, *Цѿмке* Бр Ор Ре, *Цѣмке*, *Цѣјке* Ре Кру Рад Др, *Цуљке* Рад Рап Др, *мори Ѐфке* Гл, *Ѐфке* мори Рап, *Ѐјке* Рап ЗлПо Крс, *дѿјди*, *мори Вајке* Вр, *а*, бре *Влѿске* Љу, *кѣде си*, *Зѣнке* Др, *љај*, *мори Сѣмке* Ре, *ѣ*, *мори Сѿмке* Мл.

Тросложна лична женска имена на *-ка*, без хипокористичног значења, имају наставак *-о*:

Стѿни, *Ѐфѿико* Кру, *а си жѿва*, *Ѐфѿико* Мл, *зѿшто збѿриш*, *Ѐфѿико* Рап, *шѿ-прајш*, *Ѐрифко* Гл, *шо си-дошла*, *Ѐрифко* Рад, *Сѿфурко* Ба, *Фѿрдуско* Рад, *Карѿмфиљко* Љу Рап Крс Кру, *Фѣѿѿанко*, *Тридѿѿфиљко* Гл, *Сѿфурко* Мл, *Раѿимко* Бр, *Рѣфико* Ба.

Исто и: *Гѿранко*, *Турчинко*, *Булгарко*, *Приздренко* Гора.

Апелативи на *-ка*:

Мори ћѣрко, *каурко*, *дѣјко*, *мајко*, *кѿмшико*, *ѿѣѿико*, *гѿсѿѿиљко* Гора, *мори ѿѣѿико* Др, *мори дѣјко* Ди, *па вика*: *Ћѣрко* Вр, *шо не-збориш*, *кѿмшико* Рад.

в) Им. хипокористичког значења за казивање сродника у Вјд. имају *-е*:

Дѿде, *нѿне* Ба Ди Мл Вр Ор Др Рап Рад, *кѿј ће те пѿља*, *нѿне* Др, *му сом ткала*, *нѿне*, Крс, *шѿ ти је тија*, *нѿне* Вр, *дѿј ми*, *дѿде* Ре Кру Гл, *мори маје*, *сплѣти ми*, *маје*, *чѿрапе* Бр, *а му си рѣкла*, *маје* Гл, *маје* Ре, *а си дѿшла*, *мајке* Гл, *сом му дала*, *мајке* Др.

Ретке су потврде за наведене именице с наставком *-о* у Вјд:

Кѣде си, *дѿдо* Др, *нѿно* муа Ле.

¹⁰⁸⁴ СТТГ 2, 94; ПаАРГ, 121.

¹⁰⁸⁵ У јужнометохијским говорима уочљиво је колебање са тенденцијом уопштавања *-о* (према мом материјалу); слично је у Вјд. им. неких значења у призренском градском говору (РСИГ, 463); у сиринићком је највећим делом уопштено *-о* и од ових именица (МлРСГ, 50); у средњем је *-е* стабилно, мада су потврђени продори наставка *-о* (ПМГСЖ, 165–166). В. и МлРПадД, 149–150.

¹⁰⁸⁶ О наставку *-(к)е* в.: БАДИЈС, 314–315; БНАП, 147–148; ЋЉГЛ, 61; ВБКГ, 140–142.

У овај деклинациони образац убројен је Вјд. *маје* од им. *мајти*, која је део деклинационог обрасца 5, пошто облички у Вјд. припада овом типу, и пошто ова именица, када је без хипокористичког значења, има Вјд.=Нјд.

Именица *мајка* („бака“) са *-e* у Вјд. има хипокористичну нијансу у значењу, Вјд. на *-o* неутралног је значења.

г) Остале именице овог деклинационог обрасца у Вјд. имају наставак *-o*:

Ил'ези, *Аиџицо* Ба, *Аиџиано* мори Др, брѣ *Ајријо* Ле, да изметеш, *Вајдо* Рад, *хАво*, ја ће пијем вода Крс, *Есмо* Вр, *Шефијо*, *Ваџишо*, *Файо*, *Зердо*, *Гуско*, *Амидо*, *Цемљо*, *Емино*, *Ибо*, *Земијано*, *Раџио*, *Ајрано*, *Кајмо* Гора;

та како ће ге загинеме, *жéно* Рап, немај-стра, *сéсџиро* Крс, нéмој, *сéсџиро* Рад, *йди*, *жéно* Ле, *манесџо*, се насми Вр, сама сéдим, *йосéсџиримо* Ор, *ој л'ивадо*, *л'ивадо* зéл'ена Ди, *врбо* зéл'ена Кру, *месéчино*, тй гријеш во ноћ Бр, *зóво*, *свéкрво* Др Кру Љу.

У материјалу нема потврда једначења Нјд. са Вјд.

532. У Н=ОП=В мн. потврђени су наставци *-e* и *-je*.¹⁰⁸⁷ А. М. Селишчев наводи за ГГ и примере типа *сэвзи*¹⁰⁸⁸, затим стихове који нису горански:

Твоје роци две бувалки,

*Твоје лико два калайа.*¹⁰⁸⁹

Западна и источна група јужнословенских језика уопштавају различите иновације у Нмн. им. на *-a* пре XII века — у источном делу уопштен је наставак „тврде“ промене *-и* (< *-ы*), у западном „меке“ *-e* (< *-а*).¹⁰⁹⁰ У већини македонских дијалеката уопштен је наставак *-и*.¹⁰⁹¹ Наставак *-e* у неким македонским говорима (голобрдски говор, Жеровница, Тетово, Вратница, Скопска Црна Гора, северномакедонски говори)¹⁰⁹² иновација је, највећим делом, из српских говора¹⁰⁹³, на шта указују територијални распоред и низ других дијалекатских особина поменутих говора.

Интересантно је да у ГГ нема трагова *-и* у Нмн. им. на *-a*, иако неки оближњи македонски говори¹⁰⁹⁴ — дебарски, гостиварски, рекански у највећем делу — са којима ГГ показује сличности, имају уопштено *-и*. О *вeћ* — *вeђи* в. т. 475.

533. а) Нмн. им. на *-ица*:

¹⁰⁸⁷ Ова особина ГГ у досадашњим радовима углавном је добро уочена (ВБГГ, 59; МлРГГ, 102).

¹⁰⁸⁸ САМПол, 310.

¹⁰⁸⁹ Исто, 313.

¹⁰⁹⁰ БАДИЈС, 298–299; ПИИСхј, 58; КБИст, 117–118.

¹⁰⁹¹ КБИст, 117–118.

¹⁰⁹² КБИст, 118; САМПол, 340; ВБМК, 45; ВБСМГ 1, 21; ВБСМГ 2, 163–164; ВБПГ, 349, 353; ВБКГ, 141; ИвМСВ, 28; СТТГ 2, 93, 94.

¹⁰⁹³ На југозападу мак. говора не мора бити српски утицај, већ посебност периферијских закутака.

¹⁰⁹⁴ САМПол, 340; ВБДГ, 72, 90; ПаАРГ, 126.

Кóскице, рúкице, сéсѝрице, нáнице, њíвице, вр̀бице Др Љу Рад Ку Мл Ба Рап Крс, свé твѹ́је *сéсѝрице* Рад, óбедве *нáнице* Кру, íмам двé *н'íвице* Ор;

дéјке *дадéнице, небíднице, óрнице* (< оранице) Гора, *вр̀најчице* („киша“), *гр̀маице* („грмљавина“), *кукајчице* („кукавица“) Бр, *ку̀кајце, гр̀мајце* Гл ЗлПо Др Вр Ор Рад;

Аса̀нице, Миѝа̀ицице, Бајра̀мице, аскéрице, агѝнице Гора, *аскéрице* óшље во Приздрен Рад;

дóвице, гл'едáнице, вéшицице, зуáнице, сѝа̀рице, ју̀нице, голубице Гора, све *дóвице* од Брót Бр, ни дóшл'е *зуáнице* Кру, *вéшицице* ће ве íзедет Ди, *сѝа̀рице* сака́је да збрéт Ле;

крушáрнице (: *крушáрница*“), *јабоу̀карнице* Бр;

ра̀л'ице („рало“), *кошѹ́ице, ју̀жице, шѝицице* Ди Рап Ор Крс Љу Мл Ку, *шѝицице* Ре, Кру, *вил'ице* („усна“), *му̀ицице* („мува“) Бр, искр̀шене *ра̀л'ице* Кру, *вил'ице* му се умóрене Ле;

йéнице („шкољка“), *йрига̀нице* се јáл'е Бр, *кѝйкајце* Гл Вр Ор Др.

б) Нмн. им. на -ина:

Месéчине, шѹ́ђине, дл'бине, гуéдине Гора, *бол'éшицине* Бр Ди Ба Крс.

в) Нмн. им. на -ка:

Гранке, ш̀ра̀фке, цéфке, бозóвинке („зова“), *ла̀йке* („хладовина“), *кóске, жéѝварке, гóсѝиљке, Приздренке, дрéмке* Ди Ба Вр Ор Рад Љу Гл Ре, *йрайó-љенке* („прапорци“) Ор Вр Ба Ди;

кóсће, гран́ће, жéѝвар́ће, дрéм́ће (в. т. 344) Бр.

г) Нмн. немотивисаних именица:

Мéђе, íзбе („остава у земљи“), *зíме, гла́ве, бу́ке* („буква“), *жéље́ке* („корњача“), *цигере* („цигарета“) Гора, *недеље* Др Љу Мл Крс, *црéшиње* Мл Рад Љу Крс Ку.

д) Им. *л'íвада, óграда* имају у Н=ОП=Вмн. двојакe облике — наставак -е и наставак -је (*л'íваде, л'íвађе; óграде, óграђе*) (в. т. 320).

Нису потврђени облици двојине *носе/нозе, рэце*, познати у многим македонским говорима.¹⁰⁹⁵

534. Траг старог Гмн. сачуван је у конструкцији: бројна именица + именица:

Сом íмала *ш̀рисѝо̀иѝин* óфце Бр, íмаф *шéсѝо̀иѝин* óфце Крс, *йéсѝо̀иѝин* бра́ва Ле, *йéсѝо̀иѝин* шѝíљејна Ку, sóбраф *двéсѝо̀иѝин* свáто¹ Мл, *двéсѝо̀иѝин* шѝíљејна Ре.

У овим конструкцијама су облици типа *двéсѝо̀иѝин* пришли и формално бројевима.

535. Дмн. гради се на два начина: ОПмн. + -м (*жéне-м*) и граматичка основа + -ам (*жéн-ам*) (в. т. 511):

¹⁰⁹⁵ САМОчерк, 180.

Тија *кóзем* го *дадо*ме* Вр, *вél'им сна'ем*, да *пóможе* и *ћеркем* Кру, *ће до-несем жéнем*, *дéјкем* гим зборим Ле, *другачем* збори Рап, *óвијем жéнем*, *сé-стирем*, *дéјћем дадéницем*, *главем*, *гл'едáницем* Бр, *свúјем óфцем* Ди, *дајте кó-шуља другáцицем* Ба, *онеси дéјкем* Ор, *Прízдренкем* *вél'им*, *дéјкем*, *јúницем*, *вé-иш'ицицем* дéте не сé-дава Крс, *жéнем*, *мúшицем*, *дóвицием* Гл, *дадéницем* нé се смí; *голúбицием*, *јúницем* Др, *жéнем*, најпрíстаг'ем *дéјкем*, *дóвицием* Ре Кру ЗлПо, *óвијем жéнем* дéца Рад;

ама *жéнам* не *кáжујте* Рап, *дéјкам* онéсите Др, *сéстирам*, *дéјкам*, *жéнам*, *љисциам*, *óфцам* Ле Ку Љу, *шкóлам* нóсет дрва Бр, *засвирих óфцам* Гл, *сна'ам* збóреше Ба, *дóвициам* *ће* онéсеме да *јáдет* Др, *јúницам* да *дадеме* сóљ Ре.

ИМЕНИЦЕ МУШКОГА РОДА

536. Им. м. р. на *-а* у потпуности припадају овом деклинационом обрасцу, осим што се под утицајем именица м. р. на *-ø* (в. т. 4956–г), факултативно једначе В и Нјд.

Гјд. на *-е*:

Пóбејнах *ош^ø гáзде* Бр, *ош óце* Вр, бéгај от *новóжсење* Рад, бéше во *сúдије* Кру, сéдала во *гáзде* Ба.

Осим наведених ретких трагова, генитивна значења се казују предлошким конструкцијама са ОП: зíма *ош фúкара* Гл, *ош áга* побéјнала Бр.

537. У Дјд. потврђени су слаби трагови наставка *-е*:

Áге му *давал'е* *ћерка* Рап, па да *íспујем* најубаво *новóжсење* Рад, *скúпо* *прóдава* *фурнације* Др.

Наставак *-и*:

Áги *пíта* Ди, сéфском *аи'рциш*, *харáмиш* рéкни, *áциш*, *дél'иш* Гл, *óнеси гáзди* Крс, *дади Абдиш*, *Абдиш* *ће* ме *óстај* Вр, *ацáмиш*, *кэсмéйл'иш*, *гурбéч'иш* *праћала* Ба, *будáл'ини*, *новóжен'и* дéјка нé-ошла Бр, *младóжсењи* *нашему*, *новóжсењи* Рап, *гáзди* не *плáћал'е*, *áги*, *пáши*, *мáшини* *твúјејси* нíшто нé-требе Ре, *фурнациш* *продавал'е* дрва, *кавгáциш*, *дél'иш* Др, *ће* го *дáдеш* *новóжсењи* Ку, *крв* да му *тражи* *áмици* Крс.

538. Мушка лична двосложна имена у Нјд. имају *-о* и припадају деклинационом обрасцу 1 или 4 (в. т. 515, 516). Потврђени су, међутим, и примери са Дјд. ових имена на *-и*, што је траг хипокористика на *-а*:

Се *повáљила* *Сúљи* Бр, а си *порáчала* *Сúл'и* Гл, *њíве* му се *Амси* неóране Бр, не га *прóдала* *Рémзи* Ле.

538-а. У Вјд. ове именице имају наставка *-о*:

Гáздо, *ће* *плáћаш* Др, нé сом *вíдела*, *сúдијо* Ку, нé *давам*, *áго* Ре, *ћеде* са *áскери*, *пáшо* Бр, не *утéпујеш* *зáјца*, *лóвцијо* Крс, *тí*, *пáшо*, нé си *убаф* Ре.

539. У Нмн. потврђен је само наставка *-е*:

Пéндери *срчáл'ије*, *кэсмéйл'ије*, *сребрénл'ије*, *колáл'ије*, *мерáкл'ије* Бр Ба Ди Вр Мл Ор Крс Др Љу Гл Ре, *áције*, *дél'ије*, *чел'éбије* Ор Вр Гл ЗлПо Бр Љу;

гурбѣчије, кавгаџије, фурнаџије, меџије Бр Ре Кру Гл ЗлПо Рад Ле Ку; *младѡжење, новѡжење* Гора; *будал'ине* Бр Ре Кру Гл; *газде, аге, ђаје* Др Љу Рап Крс Мл.

540. Дмп. најчешће је по моделу ОП+-м, а посведочени су и ретки примери типа *газд-ам*:

Нашем *кѡмиџем* изгѡрело Ор, *кѡмиџем, новѡжењем* Рап Крс Др, *газдем* не верује, нашем *меџијем* Бр, *фурнаџијем, фукарем, љуђим меракл'ијем* Ди, *џијем, дел'ијем, газдем* Гора, не га-давам *хоцем* и *џијем, лѡвџијем* Крс, не-до-неф *агем* Рад, *фукарем* да го издаваш Ре;

џијам зборил'е сви Гл, *хоџам* ЗлПо, *газдам* Рад, *фукарам* Љу, *оџам* трѣбе Ба.

541. Н=ОП=Вмн.:

Зборила *со новѡжен'е* Гл, *искочиџ* *џреџ* *кабаџије* Ре, *ошоџ* *ке газде* Др.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА (деклинациони обрасци 3 и 4)

О ПОЈЕДИНИМ ИМЕНИЦАМА

542. Иако један део им. с. р. припада деклинационом типу 3 (*сѣло, ѡѡбе*), а други декинационом типу 4 (*куче, буре*), пошто су наставци за облик им. с. р. исти, све именице овога рода биће заједно размотрене.

543. а) Именица *рамо*¹⁰⁹⁶ има само овај облик: ме забол'е *рамо* Ди, тури на *рамо* Др, носеше на *рамо* Крс, па турај на *рамо* Ле.

б) О именици *џрол'ећ* в. т. 470.

в) Наставак *-о* у с. р. је у експанзији:

*Јабуко*¹⁰⁹⁷ (плод; стабло: *јабука*), *шкѡло, шкѣмбо* Рап Крс Др Вр Ор Мл Рад Љу, *чкѡло, чкѣмбо* Бр Ре Кру Гл, *јабѡуко* Бр, *шѡало* Љу Др Ку Ле, *ѡџиџино* (општинска зграда) Љу Ку Крс Мл, *ѡѡало* Бр, врућо је *рѣшо* Бр, *маало* ЗлПо Гл Др Крс Мл Ле, *ѡвадо* ѡфце Гора, *ѡрбо* Бр Крс Рап Др Ре Кру Ди, бѣме на *мѡро* Бр.

Географски појмови често су с. р. на *-о*:

Во *Приџиџино* Ре, *Турско, Грчко* Гора, умре во *Турско* Ле, *Бѡсно* Ор Ди Ба Вр, изгина нарот во *Бѡсно* Мл, *Бѡсно, Франџуско, Швајџарско, Немачко* Др Љу Рад Ле Ку.

г) Финално *-о* у *шкѣмбо* и *ма(х)ало* аналошко је према *-о* других им. с. р., а продор је омогућен финалним *-е* из турских облика (*mahalle, iřkembe*, ША-Тур, 440, 591).

¹⁰⁹⁶ Сретечка жупа, Сиринић, у јужнометохијским говорима *рамо* и *рамѣно* (према мом материјалу); РСЛГ, 474, 513; БНАП, 149; ПемСкЉ, 141; ЂДГБ, 74.

¹⁰⁹⁷ У *јабуко* је можда сачувана старина (в. СПЕР 1, 742 „jablan“).

д) После испадања *-x* из *ѡрбух*, нетипична основа уклања се прилазом им. с. р.: *ѡрбо* га бољи Др, во *ѡрбо* Ле, напун'и *ѡрбо* Ди. Вероватно је ова им. одскора у неутруму.¹⁰⁹⁸

В. и т. 473.

ђ) Именице на *-е*, преузете из других језика, морфолошки су адаптиране с. р.: *каве*, *ћуше* Гора, *каве* ѡспихме Бр, ѡспи *каве* Рап, погорко *каве* Др, во *ћуше* Ле, во кујé-*ћуше* Љу.

У роду се колеба *сабаал'е*: *свако сабаал'е* Вр Крс Др — *свака сабаал'е* Бр, ће ста́неме *свако сабаал'е* Ор, трчи на ра́бота *свако сабаале* Рап.

Колебање је изазвано контаминацијом им. *саба* и *сабахал'е* (< тур. *sabah* и *sabahile*), са им. *саба* у ж. р. (в. т. 6196).

е) Им. *цвеће* пришла је с. р. јд., пошто је из говора испало једнинско *цвѣт̄и*. У истом облику чува се са значењем збирности (*убавем цвѣћам*), а и множинским значењем (*цвѣће* — *цвѣћића/цвѣћиња*).

О овоме в. и т. 569, 1027.

ж) Уз им. у топонимији *Ќграђе*, *Л'ѡвађе* придевске речи су у множини (в. т. 320). У Др је, међутим, и *Горњо Ќграђе*, *Довњо Ќграђе*.

У мом материјалу нису потврђени топ. *Горн'о ограда*, *Довн'о ограда*¹⁰⁹⁹, већ су то сложенице *Горњоограда*, *Довњоограда* Др.

з) Под утицајем обележја *-а* им. *доба* пришла је именицама ж. р. Изван овог израза им. је без лексичке дистрибуције:

*Глуа́-доба*¹¹⁰⁰ Гл Крс Др Ба Ди Рад Ле Ку Љу, до́јде *глуа́-доба* Бр, во *глуа́-доба* Ре.

Ретко *глуо́-доба* Вр Ор Рап бележено је од млађих Горана.

Није уочен облик *добо*.¹¹⁰¹

и) Именица *јасл'е* пришла је им. с. р. јд., па мн. гради на *-а*:

Гољемо *јасље*, цѣло *јасл'е* Др Мл Рад Ку, ништо нѣма во *ѡразно јасл'е*, драгашке *јасла* Др.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА БЕЗ ПРОШИРЕЊА ОСНОВЕ

544. У Дјд. уопштен је наставак *-у*:

Гуједу тра́ва Бр, само́вила ће ре́че *сѣлу* Рад, да бнесем *гуједу* Др, *гуједу*, *кри́лу*, *врѣшѣну* зборим Рап, а се збо́ри *гуједу* Ку, *сѣлу* никој не по́могања Кру, те́бе ил'и *гуједу* Ле.

545. У Н=ОП=Вмн. наставак је *-а*. На овом месту ће поред облика једнине бити наведени и облици множине ових именица:

¹⁰⁹⁸ ИПГС, 189.

¹⁰⁹⁹ ЦАОГ, 76.

¹¹⁰⁰ СТТГ 2, 95.

¹¹⁰¹ РСРПГ, 474; ЕГРеч 1, 140; БАДИЈС, 307; БНББИ, 57; БНАП, 149; ИПГС, 193; ЈДТГ, 86.

а) Ч^удо — ч^уда, на^ку^ало — на^ку^ала („наковањ“), г^уједо — г^уједа, к^ол'ено — к^ол'ена, м^ес^тио — м^ес^тиа, б^ач^ило — б^ач^ила, г^рло — г^рла, ч^ело — ч^ела, с^ело — с^ела, р^ало — р^ала, к^ой^иио — к^ой^ииа, ш^рло — ш^рла, в^едро — в^едра, к^рило — к^рила, в^ре^шено — в^ре^шена, в^ла^кно — в^ла^кна, р^у(х)о — р^у(х)а, д^рво — д^рва, г^умно — г^умна Гора, в^идело („око“) — в^идела, р^ило — р^ила, к^ло^йко — к^ло^йка Бр.

б) Именице које су пришле с. р. на -о (в. т. 543в) у мн. имају -а:

Ј^абуко — ј^абука Гора, ш^ко^ла, ш^ија^ла Љу Др Ку Ле, ш^оја^ла Бр, м^ах^ала Гл ЗлПо Др Крс Мл Ле, ш^рба Бр Крс Рап Др Ре Кру Ди, ч^ко^ла, ч^ке^мба Ре Кру Бе Гл.

в) Им. с. р. на -о ретко у мн. имају и -ина, -ена/-ења, затим -иња:

Г^умно — г^умна, и г^умина Рап Крс Љу Ку, ч^удо — ч^уда, и ч^удина Ре Кру, г^умно — г^умна, и г^умина, г^умина Ре, Г^умен'а (топ.) ЗлПо, Г^умења (топ.) Љу Рап, Г^умењца (топ.) Рап, ч^ке^мбо — ч^ке^мба, и ч^ке^мбиња Ре Гл, ш^ко^ло — ш^ко^ла, и ш^ко^л'иња, ш^ко^л'иња Рад.

Множина ч^ке^мбиња траг је из времена када се ова именица завршавала на -е (< тур. *işketme*), како гласи (*шкѐмбе*) у околним говорима — сретечком, сиринићком (према мом материјалу).

г) Градивне именице на -о изван градивног значења имају множину на -а:

На лопата се фрљаг^е ж^ија Ре, м^асло — м^асла, м^есо — м^еса, м^л'еко — м^л'ека, в^ино — в^ина, с^тр^ебро — с^тр^ебра, о^лово — о^лова Гора, о^луо — о^луа Бр, најубаве в^ина Мл, м^асла ће продадеме Кру, разне м^еса сме јал'е Ди.

Именице градивног значења с^ирке и ш^рице¹¹⁰² имају само множину:

Оја-с^ирке се м^ло^го к^исел'е Гл, к^исел'е с^ирке Ре, л'исица изела ш^рице^ие Крс, с^купе се ш^рице Ор (в. т. 573).

д) Им. о^ко, у(х)о имају мн. о^чи, у^ши Гора.

546. Деклинационом обрасцу 3 припадају и им. на -е.

а) Именице на -це, -енце неким својим облицима припадају деклинационом обрасцу 3 (Нмн.), неким деклинационом обрасцу 4 (Дјд). Нмн. граде увек наставком -а без проширења основе:

Ј^ајце — ј^ајца, л'ице — л'ица, с^рце — с^рца („срце“, „стомак“) Гора.

Деминутиви на -це, -енце:

Г^рлце — г^рлца, к^рилце — к^рилца Ба Вр Ор, к^риљце — к^риљца Др Љу Рад, р^ифце — р^ифца, г^рфце — г^рфца, к^рифце — к^рифца Гл Ре Кру, с^ефце — с^ефца Гл Ор Ба Ди Др Рад Љу Мл;

д^еш^енце — д^еш^енца, ж^иш^енце — ж^иш^енца, л'и^ченце — л'и^ченца Гора, цв^ећ^инце — цв^ећ^инца, д^еш^инце — д^еш^инца Крс.

У цв^ећ^инца, д^еш^инца -и- у мн. аналошко је према продуктивном наставку за мн. с. р. -иња.

¹¹⁰² БНАП, 159.

б) Именице изведене суфиксом *-ишије/-ишиће* мн. граде наставком *-а*.

Топоними:

Во Врáníишиа Ор, Ну́ро ће бíде најубаф во Врáníишиа Вр, w Бурђевишиа, во Прайóришиа, во пéток во Рáвнишиа Ре, се рóдиф w Љубошиа Љу, жи́вела во Љубошиа Ба, Мéмет ои^д Љубошиа Др, од^ш Љубошиа му била ма́ти Рад, дошоф ои^д Љубошиа во Врáníишиа Др, Кракошиа Др Љу Мл Ре Бр, Рáвнишиа Ку Рап, Ви́р на Рáвнишиа Ку, Гум'ишиа ЗлПо, Грóбишиа на Бре́за, Грóбишиа на Локуф, Грóбишиа преко пóток, Зад грóбишиа Ле, Го́рње грóбишиа, До́вње грóбишиа, Пу́ишиа, Со́љишиа Љу, Ко́њишиа, Љéкишиа, Прóсишиа, Со́љишиа Крс, Гази́љишиа, Грóбишиа, Ла́зишиа Мл, Песóкишиа Ор, Пу́ишиа, Грóбишиа Рад, Ёброве грóбишиа, Ка́жљишиа, Пладно́ришиа, Рáвнишиа, Урвишиа Рап, Ју́рчкe грóбишиа Ре.

Облици јд. углавном су потиснути, а зачиње се померање ових именица — због финалног *-а* — према ж. р.:

Кéде је до́вња Врáníишиа Вр, Кракошиа не-била гол'емó-село Др, убава је Љубошиа Ку.

Знатно је више потврда са конгруентним речима у мн.:

Го́рн'е Врáníишиа го́рил'е Вр, сја́ре Љубошиа кé-биље, во најрешије Љубошиа Љу, сја́ре Кракошиа кé-бил'е Др, мљи́чке Ла́зишиа Мл, на љубошке Со́љишиа Ку, на́ше Со́љишиа Љу, Го́рње Гра́ишиа, До́вње Гра́ишиа Љу.

У Д су ове именице у мн., што говори да су топоними типа *Врáníишиа* мн. им. с. р.:

Врáníишам, Љубошиам, Кракошиам, Бурђевишиам Вр Ор Др Мл Ку Ле Љу Рад Крс Рап.

Именице са значењем места на коме је оно што значи именица у основи, имају однос *-ишије* у јд., *-ишија* у мн.:

У́гнишије — у́гнишиа („огњиште“) Ре Кру, љубришије — љубришиа Др, Црквишије се ви́ка тија́-место Гл, го мéтни на бу́њишије Рап, љубришиа го́љеме Рад, Њи́вишије Рад, шрнáишије — шрнáишиа Крс, на и́ладнишије Ба, ту́рајте ио иу́ишиа Крс, грóбишиа¹¹⁰³ Гора.

Аугментативи — пејоративи:

Кол'икаве кучишиа, дофчишије Бр, кожу́вишије — кожу́вишиа, но́жишије — но́жишиа, но́гишије — но́гишиа, књи́жишије — књи́жишиа Рап Крс Мл Рад Ку Ле Др, шами́ишије, во́л'ишије — во́л'ишиа Др Бр Ди Ба Рад, шо ка́и́ли'ишиа се óни Гл, сја́рчишије зéла ЗлПо.

в) Овом деклинационом типу припадају глаголске именице:

Си́јење — си́јења, уми́рање — уми́рања, ви́кање — ви́кања Крс Рап Рад Ле Ку, ко́сен'е, и́и'ен'е, бе́ган'е, кри́ен'е, гре́бен'е тра́ва Гл Вр Ор, а не́ сом за му́жен'е Вр, вли́зане Гл, во́љко жéлање Рап, не́е за зази́ран'е Кру.

¹¹⁰³ Им. је *pluralia tantum*.

г) Им. *весеље* Рап Крс Др Љу Рад има мн. *весеља*. Истом типу припада и им. *веселење*¹¹⁰⁴ (в. т. 327) — *веселења* Рап.

д) Им. *јагње* има суплетивну мн. — *јагэнца*, као траг некадашњег деминутива *јагањац*, који није потврђен. У употреби је, без семантичких ограничења, и мн. *јагњића*.

Им. *ѵрол'ећ* има и суплетивну мн. *ѵрол'ећа* (поред *ѵрол'ећи*) (в. т. 470).

Им. *деѵе* („мушко дете, син“) има суплетивну мн. *деѵа*, која се понаша као множински облик¹¹⁰⁵: *деѵам* гра дади да јадет Вр, и ја *деѵам* исто Љу (в. т. 5646, 1027).

Им. *браћа* пришла је мн. с. р.¹¹⁰⁶: *све браћа* зўала Бр, *мје браћа* Др Крс Ре, *ѵостаре браћа* Љу Ку Рад (в. т. 5466, 1027).

ђ) Им. *дружина* пришла је именицама с. р. *pluralia tantum*¹¹⁰⁷ (в. т. 571, 1027): не-знајем *ѵвјује дружина* Бр, *гољеме дружина* Ре.

На овакво померање утицало је збирно значење именице, али и суфикс *-ина*, који се поклапа с множинским *-ина* (в. т. 549).

547. У Дмн. све ове именице имају наставак *-м*, који се додаје на ОПмн., или *-ам*, које се додаје граматичкој основи:

Селам да дајет струја Др, *бачилам*, *вреѵенам*, *селам* Љу, *деѵенѵам*, *рифѵам* (< *риѵам*) Гл, *јајѵам*, *деѵенѵам*, *жѵѵенѵам* Ор Ди Мл, *Цркѵиѵѵам*, *грѵбиѵѵам* Бр, *кућѵиѵѵам*, *вољѵиѵѵам*, *дофчиѵѵам* не-требе же́на Рап.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА СА ПРОШИРЕЊЕМ ОСНОВЕ

548. У ГГ тип основе — без проширења или са проширењем — условљен је наставком у Н=ОП=Вјд. Већина именица на *-о* је без проширене основе (в. т. 545), највећи део именица на *-е* има проширену основу са *-ен-*, *-еѵ-*.

549. Именица *рамо* у Н=ОП=Вјд. припада им. на *-о* (в. т. 543а), остали облици оба броја имају проширење основе *-ен-*: *рамену* Гл Ди Ба Бр Др Рап, *на рамена* Гл, дете му је *на рамена* Бр, *на рамена* метни Крс, ме но́сила ма́ти на *рамена* Ле.

У Дјд. им. с проширењем основе *-ен-* имају наставак *-у*:

Имену, *времену*, *брэмену*, *рамену* Гора, *брэмену* на рамена не се-збори Др, најста́рому *имену* Ле.

Аналогијом према овим именицама им. *зўмно* у Дјд. има облик *зўмену* Вр Ди Гл ЗлПо Ба Бр Др Ку.

¹¹⁰⁴ Уп. са *веселење* у лужничком говору (ЂЉГЛ, 88)

¹¹⁰⁵ БАДИЈС, 311; ИПГС, 190; ЈДТГ, 86; сретечки, сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹¹⁰⁶ БАДИЈС, 311.

¹¹⁰⁷ Исто, 311.

У Н=ОП=Вмн. им. с проширењем основе *-ен-* потврђени су различити наставци:

а) *-а:* *имена, времена, бремена, рамена* Др Бр Ре Кру Гл ЗлПо Ба Вр Крс Рап Рад Љу;

б) *-ења:* *рамења, имења* Рад, *йо гумења* Ди, *кеде се Гумења* (топ., сеоско гувно) Љу, *зад Гумен'а* (топ., некадашње сеоско гувно) ЗлПо, *во Гумењаца* (топ., некадашње гувно) Рап.

Наставак *-ења* није чест у ГГ, а могао је стићи из ЗПМ говора у којима је настао контаминацијом збирног наставка *-је* и проширења *-н-*. Овакви облици су прелазни ступањ између новог суфикса *-иња*, насталог укрштањем *-ена* (*времена*) и збирног наставка *-је*.¹¹⁰⁸

в) *-ина/-иња:* *брѣмина, имина, времина, гумнина* Вр Ба Ре Кру Гл Ди Рап Крс Др.

Док је у вишим селима редовно *-ина*, у нижим напоредо долазе оба, мада је *-иња* обичније: *имиња, брѣмиња, времиња, гумиња* Љу Крс Рап Рад Др Ку, *рамиња* Др Љу Рад, *наше се имиња турске* Рад, *ме бол'ет рамин'а* Др, *сме се збрал'е на гумиња* Љу.

А. М. Селишчев¹¹⁰⁹ мн. на *-иња/-ин'а* објашњава контаминацијом суфикса *-ин* и наставка за множину *-је*. Продор овог наставка могао је бити остварен преко именичког суфикса *-ина*, чије је једно од значења колективно¹¹¹⁰ (*дружина*).

Дмн. по моделу ОПмн.+*-м* потврђен је од свих типова множине:

Именам, брѣменам, временам, раменам Др Бр Ре Кру ЗлПо Ба Вр Ор Крс Рап Рад Љу;

гумењам, рамењам, имењам Рад Ди;

брѣминам, иминам, времинам Вр Ба Ре Кру Гл Бр Рап Крс Др.

имињам, времињам, брѣмињам Љу Крс Рап Рад Др Ку.

550. Осим побројаних именица с. р. без проширења основе и с проширењем основе са *-ен-*, све остале именице с. р. на *-е* у Дјд. имају проширење основе *-еи-*.

а) Именице са значењем младунчета или нечег малог:

Јареиу дала мл'еко, *и'еи'л'еиу* се ишло на пазар Вр, *зјечеиу, и'еи'л'еиу, ја-реиу, кои'л'еиу, орл'еиу, јазн'еиу, и'и'л'еиу, дѣшеиу, и'еи'л'еиу, магдрѣиу* Гора, *орл'еиу* се л'ѣтило Гл, *буреиу* Др Мл Рап Крс, *иш'ејжеиу* Др Љу Мл Ле Ку, *иш'ејхеиу* Ре Кру, *шó* да му кажем *дѣшеиу* Љу.

Затим: *л'ицеиу, јужеиу, цвѣћеиу* Ку Ле Др Ор Вр Мл Крс. Поред обичнијег *сѣлу*, и *сѣл'еиу* Вр.

¹¹⁰⁸ КБИст, 119.

¹¹⁰⁹ САМОчерк, 176–177.

¹¹¹⁰ СПЕРеч 1, 722 „-ina“.

б) Им. *цвѣће* пришла је им. с. р. и у множини гласи *цвѣћића/цвѣћиња* (в. т. 543е).

в) Именице деминутивног значења на *-че* и *-иче*:

Пейл'ичейу, орл'ичейу Гл ЗлПо Бр Мл Ди Ба Рад Љу, *браџ'ичейу, иил'ичейу, кучейу, дѣјчейу, кориџ'ичейу, снѡйчейу, вraith'ичейу, зѣјчейу, мланестийчейу, жейварчейу, јел'енчейу* Гора, *дѣјчейу јейимчейу* Вр.

Нема последица на морфолошком плану изазваних различитим пореклом суфикса *-иче*: контаминација деминутивних суфикса *-ић* и *-че* од мотивних именица м. р. (*орл'иче*) и од *-ица* и *-че* од мотивних именица ж. р. (*џрѣвиче*).

г) Позајмљенице на *-е*:

Највећи део позајмљеница на *-е* су турцизми. По правилу у Дјд. имају *-ей-у*:

Ћушейу, гџл'ейу, кавейу Гора.

551. Именице с. р. с проширењем *-ей-* у јд., у множини имају два наставка: *-ића/-ика* и *-ина/-иња*. Употреба је најчешће условљена семантичким типом или пореклом именице. Потврђени су и дублетни облици.

а) Наставак *-ића/-ика* у непосредној је вези са овим наставком у оближњим српским говорима, али и шире.¹¹¹¹ На македонској територији јавља се у пограничном појасу северномакедонских говора.¹¹¹² У поречком говору напредо се срећу *-ики* и *-иња*.¹¹¹³ У полошким се говорима не јавља¹¹¹⁴, осим у доњополошком вратничком.¹¹¹⁵ Нема га у тетовском говору.¹¹¹⁶

Пошто је облик *бурйићиња* мн. од деминутива *буриче*, а *бурйића* мн. од *буре*, *-а* у *-ића* је уопштавање неутрумског *-а* за множину, које је истисло маскулинско *-и* у овој множини им. с. р. Није, отуд, убедљиво објашњење горанског облика *бурйићиња* контаминацијом *бурйића* и *бурйиња*.¹¹¹⁷ Контаминацијом се могу објаснити сретечки облици *џевчињчики* (*џевчињ(а)-ч-ики*).¹¹¹⁸

Док у говору старијих у Бр доминира наставак *-ића*, у говору млађих уопштава се *-ика* (в. к. 27). Оваква генерацијска репартиција говори о томе да је *-ика* новија особина настала или продором готове иновације из вратничког говора¹¹¹⁹, што је вероватније, или аналогјом према алтернацији типа *рука* — *руће*. У *-ика* не може *-к-* бити фонетско, настало дисимилацијом палаталне ком-

¹¹¹¹ ПМГСЖ, 37 (*кучики*); МлРСГ, 51 (*кучићи*); РСПГ, 467; јужнометохијски говори (према мом материјалу); СМЂГ, 109; БДГСр, 183; БАДИЈС, 366; БНАП, 150; ЂЛЈЛ, 61; БДНСгов, 88; ЈДТГ, 85; ПА-МБРес, 320; ИПГС, 190; ИПДиј, 103, 114; БДДИ, 191–104.

¹¹¹² КБИст, 119; ВБСМГ 2, 166; ВБКГ, 142–143.

¹¹¹³ ВБКГ, 142–143; в. и: ВБТГ, 30.

¹¹¹⁴ САМОчерк, 176–178.

¹¹¹⁵ ВБПГ, 349.

¹¹¹⁶ СТТГ 2, 195.

¹¹¹⁷ ВБУЈ, 28; ВБГГ, 60; ВБМКонт, 14.

¹¹¹⁸ ВБПМКонт, 14.

¹¹¹⁹ ВБПГ, 349.

поненте из *-ћ*, како се објашњава наставак *-ика* у урвичко-јеловјанском говору¹¹²⁰, пошто ГГ познаје африкату *ћ*, па није јасно свођење *ћ* на *к*.

Деминутиви на *-е*:

Пџил'ића (: *пџил'е*), *йил'ића*, *јарића*, *орл'ића*, *бурџића* (: *буре*), *коџил'ића*
 Рап Крс Ре Кру Др Ба Бр Рад Лју Ку, *йил'ича*, *јарича*, *орл'ича*, *йџил'ича* Гл Вр
 Ор, *јажнића* (: *јагне*) Бр.

Деминутиви на *-че/-иче*:

Рџићића, *кућића*, *йџџићића*, *коџџићића*, *јажнићића* Ре, *коџил'ичича*, *дџџичича*, *кућића* Ба, *дџџича* *јџџићича*, *клоџићића*, *йарчића* w река Вр, *моџчића*, *вучића*, *хастџалчића*, *коџил'ичича*, *дџџича*, *риџићича*, *кучића* Гл, *оџенџића* (: *оџенче*), *йарџића*, *зџџића*, *локуџића* Кру, *браџићича*, *йџџићича*, *кориџићича* наше-муџи праџџе, *дџџића*, *џџџића* Рап, *зџџића*, *кућића*, а миџе *дџџића* трчџме, *зеџанићича*, *сомџнићича*, *йрџџенџића* Др, *ноџићича*, *ведрићича* Ле, *меџил'ичича*, *ведричича*, *свеџнарчича* (: *свеџнарче*), *џџџичича*, *меџића* Мл, *скуџџићича*, *игџићича*, *зџџића*, *крићича* Ку, *јене орџићича* Рап, *дџџича*, *кучића*,

¹¹²⁰ ВБУЈ, 28.

кúйћића, сими^ићића, јел'ечића Бр црне кúчича Гл, úбаве скушáћића Ре, до-
шље дéјћића Рап.

О понашању ч у -чића в. т. 267.

б) Три њенџерџика, врайиџика, коўџика, ѡрсѡјѡнџика, конџика, жесѡвар-
џика, крeвeџика, за кúчича, мушѡџика, пе[т] дéјџика Бр.

552. Уочава се стварање система у коме именице имају три ступња по ве-
личини:

Ј е д н и н а:

а) Неутрално;
одрасло; нор-
малне величине:

ѡеѡѡф
о̀реф
_____
_____
_____
коѡѡф

б) Умањено; мало
у односу на а),
веће од в):

ѡеѡл'е¹¹²¹
о̀рл'е
ѡѡл'е
ја̀ре
ја̀гњe
коѡл'е

в) Најмање;
деминутивно
значење:

ѡеѡл'иче
о̀рл'иче
ѡѡл'иче
ја̀риче
ја̀гњиче
коѡл'иче

М н о ж и н а:

ѡеѡл'и/ѡеѡл'и
/ѡеѡлои
о̀рл'и/о̀рел'и,
о̀рлои
_____
_____
_____
коѡл'и/коѡл'и
/коѡлои

ѡеѡл'ића/
ѡеѡл'иња
о̀рл'ића/
о̀рл'иња
ѡѡл'ића/
ѡѡл'иња
ја̀рића/
ја̀риња
ја̀гњића/
ја̀гњѡца
коѡл'ића/
коѡл'иња

ѡеѡл'иџића

о̀рл'иџића

ѡѡл'иџића

ја̀риџића

ја̀гњѡџића

коѡл'иџића

Именице под б) граде множину двојаким наставцима *-ића, -иња*. Овакви морфемски алтернантн услови су колебањем у значењу именица — демину-
тивног су значења, али према њима су именице које су још „деминутивније“. Именице на *-е*, које су без деминутивног значења, множину никада не граде на-
ставком *-ића*, пошто се овај наставак везује само за именице с. р. са значењем
умањеног.

1121 А. Белић (БАДИЈС, 393) бележи за П-Т говоре *коѡле, орле (-е < а)*. Уп. и са трагом
оваквих именица у говору Галипольских Срба (ИП'С, 342).

Именице типа б) у мн. имају *-ића* и *-иња (-ина)* без ограничења у дистрибуцији. Уочено је да је *-ића* чешће од *-иња (-ина)*. У долојштанским селима је број примера са *-иња (-ина)* већи него у вишим селима.

Продор суфикса *-иња* из полошких говора¹¹²² омогућен је семантичком диференцијацијом: мање деминутивно (б) — више деминутивно (в):

Буриња (: *буре*), *копљиња*, *йеџљиња* Рап Др Крс, две *џел'ин'а*, *бурин'а* Ор, *цвѣћиња*, *јужиња*, *копљиња* Ку Ле, *јужиња*, *копљиња*, *буриња*, *цвѣћиња* Мл, *йеџл'ина*, *цвѣћина*, *бурина*, *јужина* Ба Гл, *йеџљина*, *џељина*, две *јарина* Ре, *јариња*, *буриња* Рад Љу Ку, *бурин'а*, *йеџл'ин'а*, *џел'ин'а* Бр.

553. Према *л'ице* у јд. у мн. је *л'ица*. Ретко и *л'ицина* Ор Вр Ба.

Одвѣј је необичан облик *сноџчиња* (: *сноџче*), потврђен у Ба.

Поред мн. *џељиња*, *џељиња*, ретко је и *џефчиња* Рап Крс. Облик је присутан и у сретчком говору (према мом материјалу).

Им. *џиљеже* има само мн. *џиљејна* Гора.

Им. *сџврџл'е* пришла је им. с. р. на *-е*. Множина је двојака *сџврџл'ина* и *сџврџл'иња* Бр Ре Кру Гл.

554. Именице на *-е*, ушле у ГГ посредством турског језика, имају у мн. *-ина/-иња*. Наставак *-ића* у словенској лексици од именица на *-е*, одсуство *-ића* у новијим позајмљеницама, говори о новијем настанку множинског *-ина/-иња* у ГГ. Овакав тип мн. турцизама сведочи и о томе да су они преузети из градских западномакедонских центара у којима они, иначе, имају овакав облик:

Ћушина (: *ћуше*, < тур. *kösk*), *ћуфџина* (< тур. *köfte*), *гајл'ина*, *йердина*, *ћѣбина* Ба Бр Гл Ре Кру, *даџриња*, *ћуџиња*, *ћѣбиња*, *шкѣмбиња*, *џенѣћиња* Др Рап Крс Рад Ку Ле Мл, *џенѣчин'а* Ре, *џеџариња*¹¹²³ (: *џеџаре*; „авион“) Рап.

Именица *каве* („кафа“) има множину *кавиња*: пијеме *кавиња* Рап, ни доне-си *кавиња* Крс, испиџме *кавин'а* Ди, во *кавиња* Рад. Ретки су примери *кавиња*: много *кавиња* Бр, горке *кавиња* Ба, шѣс *кавиња* Ди.

555. Дмн. свих именица на *-ића*, *-ина (-иња)* гради се по моделу ОПмн.+м:

Кучичам се дава мѣсо Гл, *јарићам*, *йеџл'ићам* Вр, *йиљићам*, *јагџићам* Рап Крс Рад Ку, *йеџљићам*, *орљићам*, *јарићам*, *јагџићам* Др, вук *џнеф вуђићам* Крс, *јарићам* и *јагџићам* Рад, *зајђићам*, *кучичам*, *дејђићам* Ре Кру, *кучикам* да јаџет, *йеџл'ићам*, *орл'ићам* Бр, *јел'енђићам*, *йиљ'ићам* Ди;

йеџљињам, *џељињам*, *јарињам*, *џиљејнам* Рап Др Крс Ку Ле Љу Мл, *џел'ин'ам* Ор Ди, *јужињам* Ку, *бурин'ам*, *йеџл'ин'ам*, *јарин'ам*, *џиљејнам* Ре, *раминијам* требе раџота Рап, *имин'ам* се посмејнује Бр, *ћушин'ам* Ди.

¹¹²² У тетовском говору уопштено је множинско *-иња* од свих именица на *-е* (СТТГ 2, 94). Рекански говор зна за изразиту распрострањеност наставка *-ина/-иња* (ПаАРГ, 122).

¹¹²³ У призренском турском говору — *tejare*, *tajare* (према мом материјалу).

ДЕКЛИНАЦИОНИ ОБРАЗАЦ 5

556. Именица *кћи* пришла је им. ж. р. аналошким номинативом *ћерка*.

Именица *мајти* сачувала се у овом облику. У зависним падежима додат је суфикс *-иџер*¹¹²⁴, па се у овој именици види траг ранијег деклинационог обрасца.

Присутна је тежња да се овај деклинациони образац уклони, па настају облици под утицајем деклинационог обрасца 2, што је наслањање на природни род именице *мајти*:

Нé се од^т јéна *мајџера* Ба, óни нé-бил'е од^т јéна *мајџера* Ле.

557. У Нјд.: *мајти* Рап Крс Ба Др Љу Ку Мл Ди Бр Ре Кру ЗлПо Гл, *мајти* ни дóшла Ба, рéче *мајти* Ку, мýа *мајти* Рап, ми ўмре *мајти* Гл.

Знатно су ређи облици *мајџер* и *мајџере*: *мајџер* ће ни дáде Ди, *мајџер* бй-ла млóго прíстала Др, *мајџер* не мй-збори Ба, *мајџере* жéлала брáта Бр, *мајџере* ми је пóстара Др. *Мајџере* у Нјд. наслања се на једначење ОП и Нјд. им. ж. р., а могућ је и аналошки продор *-е* из им. истог појмовног садржаја — *дáде*, *нáне*, *мáје* (в. т. 531в).

558. У јд. им. има три облика: *мајти*, *мајџере*, *мајџере/мајџери*. Образац је у превирању па су бележени и *мајџер*, *мајџера*, па се, тако, у говору појединих информатора уочава деклинациони образац од четири облика.

а) У Гјд. уз предлоге *оџи* и *во/w/y*, *бес*, у казивању одређених односа, облик је *мајџере*: сом óстанаф *без мајџере* Др, па *во мајџере* спáла Ба, сме бйл'е *w мајџере* Вр, се скрýла *оџи^д мајџере* Рад, пóбегни *оџи^д мајџере* Ку, *во мајџере* пó-љај Гл, сом јáла *у мајџере* Бр.

Обичан је и облик *мајџере* у генитиву заклетве (в. т. 526): жими *мајџере* Крс Рап Мл Ле Ку Бр, не сом го вйдела, жими *мајџере* Др, нé-знајем, жими *мајџере* Гл.

б) У Дјд. потврђени су *мајџере*, *мајџери*, што одговара односу *-и* : *-е* у Дјд. им. ж. р. на *-а* (в. т. 530):

Мајџере кáжуј Ор, ће те óнесе со тупани *мајџере* Крс, *мајџере* да рéчем Рад, нé-даде *мајџере* Ле;

мајџери да рéчеш Гл, *мајџери* ги вéл'и Ба, нéмој да дóсађаш *мајџери* Бр, онéсите *мајџери* ЗлПо, мóјојзи *мајџери* Др, *мајџери* ги рéкоа Ди, твóјзи *мајџери* Др, мóјојзи *мајџери* мáти Рад, мóјојзи *мајџери* шо ги бéше брáт Ле.

Знатно је више потврда Дјд. на *-и*.

в) У ОПјд. у функцији правог објекта потврђени су *мајџере* и *мајџер*. Дру-ги облик је знатно чешћи:

Вйђим *мајџере* Гл, *мајџере* да му га гóњим Ре Кру Ди Ба Бр Крс Мл Рад Ку, ка сé-тепа *мајџере* Љу, *мајџере* а нéмаш, нйшто нéмаш Ор;

¹¹²⁴ СПЕРеч 2, 388 „mati“.

мајтер пратила Бр, удрила *мајтер* Бр, повикај *мајтер* Др, ни туриф *мајтер* Ре.

Интересантан је пример: *Мајтер* да му *го* гоњим Ор Ди Др, пошто је удвојени објекат у Ајд. м. р. Пример је устаљена форма — псовка, факултативан је у оваквом облику, па се може претпоставити механизовање рода према финалном гласу основе.

г) Вјд.: Немој, *мајти*, да ни умреш Др, *мајти* мори, Рап, ка-умре, *мајти* Крс, остани со здравје, *мајти* Рад;

никако, *мајтер*, ама немој да кажујеш Рап.

У последњем примеру се *мајтер* у Вјд. наслања на исти облик у Нјд.

Са дијалекатског аспекта интересантан је Вјд. *маје*, који се не бележи у оближњим српским и македонским говорима: мори *маје*; спл'ети ми, *маје*; не ми си рекла, *маје* Бр, а му си рекла, *маје*; дај ми, *маје* Гл, а си запрела, *маје* Рап (в. т. 531в).

559. У Н=ОП=Вмн. је *мајтере*. У Дмн., сагласно другим им. ж. р., напредни су *мајтерем* — чешће, и *мајтерам* — ређе:

Све *мајтере* повикаа Ре, никој ка *мајтере* Рад, *мајтере* ће ни донесет Др;

мајтерем не кажујте шó-било Ор, нашем *мајтерем* Ле, па и *мајтерем* ако речење Рап, *мајтерем* не сме носил'е Гл, нашем *мајтерам* Др, *мајтерам* не им рекл'е Бр.

БРОЈНЕ ИМЕНИЦЕ

560. Бројне именице за скупину *о с о б а м у ш к о г п о л а* граде се суфиксима *-ица* и *-ина*. Употреба суфикса одређена је бројем у основи.

Двајца, обадвајца, обајца, шројца/шројца/шројца, четворјца.

Им. *двајца, обадвајца, обајца* мотивисане су основним бројевима. Без поврда су у мом материјалу облици *двоица, двоциам, обадвоица*.¹¹²⁵

Бројне именице од *петина* и даље граде се по моделу — основни број+*-ина*¹¹²⁶:

Петина, шестина, седмина, осмина, деветина, десетина, ијесет ијетина, седомдесет и осмина Гора.

Значењем бројних именица на *-ина* — тачно онолико појмова колико значи именица у основи — ГГ наслања се на П-Т и тетовски говор, пошто у македонским дијалектима ове бројне именице значе: приближно онолико колико значи број у основи.¹¹²⁷ Суфикс *-мина*, којим се у македонским говорима граде

¹¹²⁵ ВБГГ, 72.

¹¹²⁶ ПМГСЖ, 183; МлРСГ, 75; РСРГ, 498; БАДИС, 464, 467; БДДИ, 356; БНАП, 177; ТМГС, 90; КБИст, 126–127; СТТГ 2, 102.

¹¹²⁷ КБИст, 126.

бројне именице са значењем тачно онолико колико значи број у основи, у ГГ није потврђен.

Бројне именице на *-ина*, када им је у основи десетица (*десéџина*, *дваéсџина*), поред значења — тачно онолико колико значи број у основи, могу значити и — приближно броју у основи:

*Десéџина*¹¹²⁸ ће дојет Ле, бџл'е *дваéсџина* Ку, *дваéсџина* оџце Вр, јено *десéџина* Ре.

Када се бројна именица на *-ина* не односи на живо, онда је њено значење: приближно онолико колико значи број у основи:

По десéџина вра^а Ди, *џо десéџина* тўара нóсил'е Др.

Није уочена разлика у акценту условљена значењем — тачно онолико, приближно онолико.¹¹²⁹

У широј употреби су бројне именице прве и друге десетице, док се остале бројне именице у партитивним синтагмама, скоро по правилу, замењују основним бројевима.

561. Бројне именице за казивање скупине о с о б а ж е н с к о г а п о л а показују веће богатство у моделима грађења (в. к. 28) од именица за скупину мушког пола.

а) У вишим селима наставком *-нице* граде се им. ж. р. од свих бројева. Суфикс *-(и)нице* контаминација је два суфикса: *-ина* (*џéџина*) и *-ице*, који је варијанта за ж. р. суфикса за извођење именица м. р. *-ица* (*двајца*, *џрбјца*):

Двéнице, *обедвэнице*, *џрјнице*, *чéџирјнице*, *џéџјнице*, *седмјнице*, *дэвэџјнице*, *џéџнаесџјнице* Бр Ре Кру Гл Ба ЗлПо, *двэнице* дојдо^а Ба, *џрјнице* прéдет, *чéџирјнице* пл'этет, *двэнице* ткáјет Кру, *двэнице*, *седмјнице* сме прáл'е Бр, *двэнице* нé-може да изработáје ка *дэвэџјнице* ЗлПо.

б) У нижим селима је грађење ових именица корелативно грађењу бројних именица м. р.:

Двэнице, *обедвэнице*, *џрјнице*, *чéџирјнице*, *џрјнице* пўјет Др, *двэнице* ће жњéме Мл, *обедвэнице* ўмре^а Ле.

За скупину већу од *чéџири*, именице се граде суфиксом *-ине*, који је варијанта суфикса за м. р. *-ина*:

Пéџине, *шéсџине*, *сédмине*, *óсмине*, *дэвэџине* Рап Крс Рад Љу Др Ку Ле, свé *џéџине* ће жњéме Рад, *óсмине* ни работал'е Љу, ни *шéсџине* нé-могле Рап.

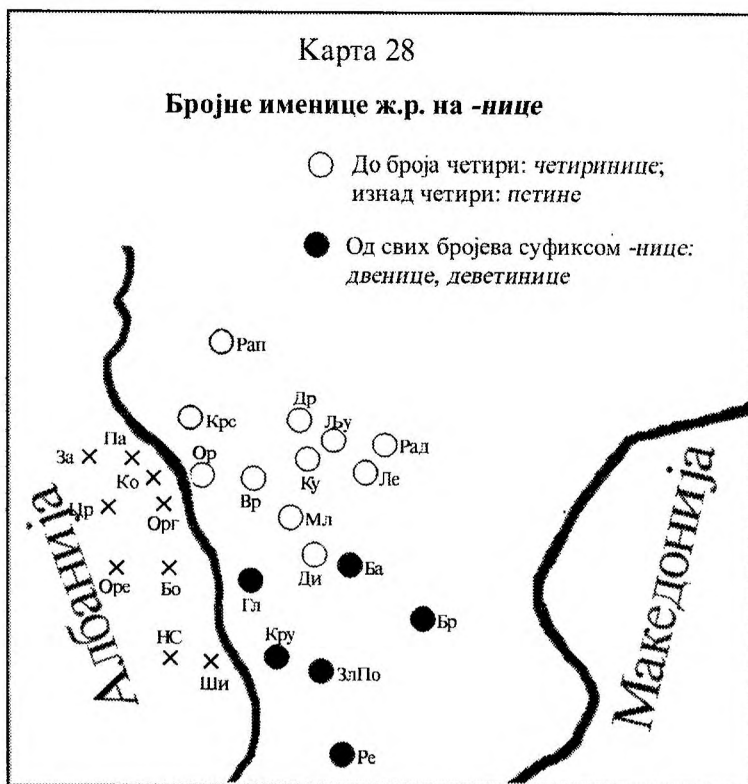
Нису потврђени примери са бројем већим од *дэвэџи*.

Именице на *-ине* у узмицању су, па је већ од броја *џéџи* знатно обичнија конструкција: основни број + именица ж. р. мн.

О *сџиоџина*, *џесџиоџина* в. т. 718.

¹¹²⁸ СТТГ 2, 102; сретечки, сиринишки, јужнометохијски говори (према мом материјалу) имају исто стање.

¹¹²⁹ Уп. *двэсџина* — *двэсџина* у БНАП, 177.

в) У Бр је *седмица* („помен који се даје седам дана после смрти“): не сџм-била на *седмица*, му даде *седмица*.

ОБЛИЦИ

562. Морфолошка обележја ових именица условљена су реалним бројем, пошто су конгруентне речи уз ове именице у множини.

а) Именице за скупину *п о ј м о в а м у ш к о г п о л а* формално су средњег рода пошто се финално *-а* осећа обележјем мн. с. р. па је, отуд, у Дмн. доследно *-(а)-м*.

Ове именице имају два облика — *Н=ОП=В* и *Д*:

Двајца, ђбајца, шрџца, четворџца Ле, *двајца* овде умрел'е Мл, тија *двајца* другари Др, *шрџца* ђшл'е, *двајца* остана'л'е Рад, *шрџца* тамо Љу, нас *четворџца* Др, *ђдвајца* мџжи Ре Вр Кру, браћа *иџшина* Ре, *седмина* дошл'е Мл;

шо ни је наша-њива свџм *шрџцам* Рап, *двајцам* мџжим, *иџшинам* браћам Кру, дади *ђдвајцам* Ре, *двајцам*, *шрџцам*, *четворџцам*, *иџшинам*, *седминам* Др Ку Ор Мл Ба Крс Љу Рад Гл ЗлПо (в. т. 1028).

б) Бројна именица *стђшина* у Д се формално једначи са бројним им. м. р.:

Има *стѡѡтина* љуђи Др, *стѡѡтина* и јѣн Крс, *стѡѡтина* ѡфце Рад, *стѡѡтина* гуједа Ре;

стѡѡтинам љуђам, *стѡѡтинам* жѣнем Љу, *стѡѡтинам* ѡфцам и гуједам Крс, *стѡѡтинам* вѡјницим Др; једном и — *стѡѡтинем* ѡфцем Гл.

О окамењеном облику старог Гмн. у сложеницама типа *шѣстѡѡтин* в. т. 534.

в) Бројне именице *двѣстѣ*, *тѣристѣ* у бројним конструкцијама чувају траг дуала (в. т. 587).

г) Бројна именица *ѡѡадо* припада јд. с. р., али и им. ж. р. — *ѡѡада*, па се према другом облику гради и множина — *ѡѡаде*:

ѡѡаде ѡфце, *ѡѡадам/ѡѡадем* ѡфцем Ку, *ѡѡаде* ѡфце сме имал'е Кру, *ѡѡаде* љуђи изгѡнаље Рап.

563. Бројне именице за скупину појмова женског пола формално се једначе са другим им. ж. р. на *-а*.

Ове именице разликују два облика — Н=ОП=В и Д:

Двѣнице, *тѣринице*, *чеѡтиринице*, *двѣѡѡинице* Бр Ре Кру Гл Ба ЗлПо, мѡје *тѣринице*, *обѣдвѣнице*, *ѡѡѡине*, *шѣстѡѡине*, *сѣдмине* Крс Рап, *двѣѡѡинице* дохѡђаје, умрел'е *обѣдвѣнице* Бр, *сѣдмине* пуал'е Рад;

дајте *двѣнице*м/*двѣница*м жѣнем, *ѡѡѡинем/ѡѡѡина*м дѣјкем Рад, *чеѡтирѡѡиница*м ћѣркам Ба, *двѣнице*м, *тѣриница*м, *чеѡтирѡѡиница*м дади Др, *обѣдвѣнице*м ћѣркем Ди.

Примере в. и у т. 561а–б.

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ

564. Збирне именице су морфолошки ликвидирани¹¹³⁰, пошто су облици у дативу обележени множинским наставком *-м*, а конгруентне речи најчешће конгруирају по реалном броју. Семантичка компонента утицала је на морфолошку.¹¹³¹

а) Осим именице *чѣљећ*, трагова других колектива на *-ад* нема:

Ка ми ѡзмреф *чѣљеч* Ор, *чѣл'еч* ми помреф Ор, и ѡна со *чѣл'ећ* Ба, па ја сáма со свѡј *чѣљећ* Љу, ѡни ми са *чѣљећ* Бр.

У наведеним примерима *чѣљећ* има збирно значење — обликом м. р. јд. казује множину. Именица се, међутим, колеба па продире и однос: *чѣљећ* (јд., једно дете) — *чѣљећи* (мн.) Гора:

Рабѡтаје *чѣљећи* зајѣно Ди (в. т. 334ж, 469, 1028).

б) Им. *брáћа* везује се за системску множину: дава *брáћам* Гора, свѣ *брáћа* дѡшл'е Др (в. т. 546д, 1027).

¹¹³⁰ ЈДТГ, 158; ИПГС, 192–193.

¹¹³¹ ПА-МБРес, 329.

О именици *дéца* (двé-дeца íма дрúге Ре) в. т. 546д, 1027.

565. Знатан је број именица изведених наставком *-је*. На новији поремећај у значењу збирне и системске множине указују дублети типа — *л'úсје* — *л'úс-шои*. Значење је, међутим, највећим делом множинско, пошто је конгруенција према реалном броју:

Пríш — *йрíшје* (: *пríшои*), *грм* — *грмје* (: *грмои*), *камен* — *камен'е* (: *камнои*), *сной* — *снойје* (: *снопои*), *грóс* — *грóзје* (: *грóздои/грóзои*), *йрш* — *йрше* (: *пртои*), *зéље* Гора, *л'úс* — *л'úсје* (: *л'úстои*) Вр Ор, *шрн* — *шрње* (: *трнои*) Рап Крс Рад Др Мл Ку Љу Ле, *шрн'е* Вр Ор Ди Ба, *шрн* — *шрнје* (в. т. 439) Бр, *шрње* (в. т. 323) Ре, *клáс* — *клáсје* (: *клáсои*) Ре Кру Бр Мл Др Ба Ди Рад, *шруйје* (: *трупои*) ће донесет Рап, стока сом íмала трíесет *брáвје*; трíесет *брáвје*¹¹³² стока ми изгóрела Ор.

Последњи пример добро илуструје поремећај у употреби збирних именица: облик на *-је* употребљен је да означи бројив скуп.

У топ. се облички чувају збирне именице: *Вúрје* (појило за стоку) Ди, *Вр-бје* (шумица, врбак) Ди, *Дáбје* (шума) Ле Крс¹¹³³, *Рујје*¹¹³⁴ (увале, рупе) Рап, подáљеко от *Сшóжје* Ре.

И ове су именице морфолошки преобликоване: *Рујје се дáљеко Рап, гóрел'е Врбје* Ди.

О именицама *л'úвађе, óграђе* в. т. 275, 322.

566. Им. *лóзје* Гора нема значење збирности, већ значење места где се налазе чокоти лозе:

Мúјему *лóзју* Др Љу Рап Рад, *Лóзје* (топ., ливада и шума; некада су на овом месту били виногради) Крс.

567. О примерима *кóљје, йрђе* в. т. 323.

568. Именице на *-ње*:

Гóл'еме *камен'е*¹¹³⁵ пáнал'е Вр, *камење* (: *камнои*) Крс Рап Мл Рад Др, *кóшшањ* — *кóшшање*¹¹³⁶ Др Мл Љу Рад Крс Рап.

О могућем утицају облика збирне множине на јединину именица типа: *камењ, йрштењ, кóрењ, кóшшањ* в. т. 275, 322.

569. Није потврђен тип грађења збирних именица суфиксом *-шшје*.¹¹³⁷

¹¹³² Уп. са добрим чувањем збирних имсница у оближњем ЗПМ жеровничком говору (ВБИСлМ, 21).

¹¹³³ ЦАОГ, 116, 126.

¹¹³⁴ Исто, 152.

¹¹³⁵ *Кáмење, грање* са значењем обичне множине и у БНАП, 157.

¹¹³⁶ Без облика множине типа *кóшшањи*.

¹¹³⁷ Уп. са продуктивношћу оваквог грађења у неким оближњим мак. говорима: КБИст, 116; ВЕДГ, 72; СТТГ 2, 93.

Нису уочени примери са збирним именицама на *-ја*, карактеристични за оближње ЗПМ говоре — тетовски и дебарски.¹¹³⁸ Лексичка позајмица из ових говора може бити прилагођено *мрџва* (јд.) — *мрџве* (мн.) Вр.

Облик *цвѣће* пренет је у јд. с. р. па се множина гради наставцима *-ића*, *-иња* (в. т. 543е).

570. Плурализација збирних именица на *-је* скоро је довршена. Ретки су примери са сачуваном формалном конгруенцијом:

Л'исје *иднало* од дрва Гл, *грџје* *расѣ* во лџје Ор, *со гџ'емо* *камен'е* Вр, *камене* *било* *мокро* Крс, *врбово* *иѣ* Рап, *су^хо-иѣ* *горило* Крс, *тија* је *муо* *иѣ* Бр (в. т. 1027).

571. Збирним именицама по унутрашњем значењу осећају се *омладина*, *рџнина*, *рџбина*, *сѣџка*, *нароѣ*, *аскер*, *војска*:

На Влашка *имаше* *аскер* Мл, *иѣ* *наша* *омладина*, *игра* Вр, *гол'ем-нароѣ* *џшоу* Бр, *иѣ* *војска* *шо* *била* Гл, *во* *муа* *рџнина* *седала* Кру, и *ваша* и *наша* *сѣџка* во плајна Др.

Им. *дрѣжина* пришла је именицама *pluralia tantum*. Слично се понаша и именица *рџбина*, мада су атрибути уз ову именицу некада у ж. р. јд.:

Ове дѣтево *рџбина* ми го *зимал'е* Бр (в. т. 5466, 1027).

ИМЕНИЦЕ PLURALIA TANTUM

572. Неке им. *pluralia tantum* уклоњене су развијањем облика једине или прилазом облика множине јединице и стварањем новог множинског облика:

Враѣта — *враѣте*, *уѣта* — *уѣте*, *грѣбуѣ* — *грѣбуѣ*, *вила* — *вил'е*, *јасл'е* — *јасла* Гора, *гѣсла* — *гѣсл'е* Вр (в. т. 522в).

Уз именицу *јасл'е*, међутим, јављају се и конгруентне речи у мн.: *во гџ'еме* *јасл'е*, *во* *мáлове* *јасл'е* Вр, *џнеси* *сѣно* *во* *вашѣ-јасл'е* Др.

Им. *вѣћ* — *вѣћи* Гора не припада овом типу¹¹³⁹ (в. т. 475).

Им. *кл'ѣиѣ* колеба се у броју само у Бр, па се спорадично развија и облик јединице: *јѣна* *гџ'ема* *кл'ѣиѣ*, *гџ'ема* *кл'ѣиѣ* има Бр, *дајте* ми *џогџ'еме* *кл'ѣиѣ* Ди, *дај* *најгџ'еме* *кѣиѣ* Рап, *кѣде* *се* *муѣ* *кл'ѣиѣ* Др.

Према *л'ѣја* у јд. развијено је множинско *л'ѣје*: све *ѣреко* *л'ѣја* *муа* Др, *ѣреко* *ѣвуа* *л'ѣја* Ку, све *шо* *било* *ѣреко* *наше* *л'ѣје* *прѣшло* Ле, *л'ѣја* *ме* *џџ'и*, *л'ѣје* *ме* *џџ'иѣ* Рап.

Ретки су примери у којима је им. *л'ѣја* у мн.: *ѣвуѣ-л'ѣја*, *л'ѣја* *ме* *џџ'иѣ* Гл.

Према мн. *нѣдра* у — Бр и Гл — у употреби је и *нѣдро*, без разлике у значењу. У осталим местима је *нѣдра*: *нѣдро* *сом* *ѣдриѣ*, *какве* *ми* *са* *нѣдрава* Бр, *ѣвуѣ* *нѣдра* Ба Ди Др Вр Ор Рап Крс Рад Ку Ле.

¹¹³⁸ ВБДГ, 72; СТТГ 2, 93.

¹¹³⁹ Б. Видоски (ВБГГ, 59) наводи да *вѣћи* у ГГ припада именицама *pluralia tantum*.

Према *вићи* („виђење, обилазак новорођенчета“), која у Бр и Гл припада им. *pluralia tantum*, у осталим местима остварен је однос — *вић* (< *вић*) — *вићи*.

Именица *мусџаће* Рап Крс Ор Љу Ра Др у нижим селима има само множину. У вишим селима однос је: *мусџак*, *мусџаћи* и *мусџаће*: *какоф⁸-мусџак* има он Бр, *пољај му мусџак* Ди, *обричиф мусџак* Гл, *џрџџал'е мусџаћи* Ре. *Мусџак* нема множинско значење пошто се не схвата као скуп од две целине.

У Бр је однос *шаџвар* — *шаџвари* (< тур. *şalvar*, ШАТур, 580): *дејкана* има *џрџџаџу шаџвар*; *дејћене* са со *џрџџал'е шаџвари*.

У другим местима *шалвари* су *pluralia tantum*.

Именица *клашње* („врста панталона од дебелог вуненог платна“) Љу Мл Рад Др Крс Ку, *клашн'е* Гл Бр Ре Вр Ор има само множину.

У функцији партитивне допуне, међутим, именица има облик на *-а*, а конгруентни атрибут је у множини, што значи да је у овој употреби *клашна* им. с. р. *pluralia tantum*: *зех јене клашн'е* Бр, *дај ми џоголеме клашње* Рап; *џеџ гол'еме клашна* Бр, *собиџ џри клашна* Др.

573. Само множину имају:

Па ће стајш *брдила* („део разбоја“) Рад, а се *убаве брдила* Ре, *сџаре брдила* Ку, *џвује брдила* Бр;

сџбице Ку Ре Кру Бр Вр Ор Гл ЗлПо, *дл'гачке слубице* Рап Крс;

наше сањице Др Ди Ба Љу, *сањице* Вр Ку Ор Гл ЗлПо, *сањке* Мл Крс Рап Рад, *комиџине сајнице* Гл;

брајтове бројанице Ле Љу Др Ку Рап.

гол'еме нџице („маказе“) Ди Гл Ре Ку Др, *со малове нџице* џсечи Рап;

бџсаге на рамена Ба, *њџсине бџсаге* Крс, *гол'еме бџсаће* има Бр;

џрџџал'е назојће („везене, разнобојне чарапе, које вереној девојци односе вереникови рођаци“) Бр, *шџрене назојке* Ре Кру Ба Гл Др Мл;

*широће џл'ећи*¹¹⁴⁰ имаје Бр, на *џвује-џл'ећи* Др Љу Рад Рап Ку Ле Гл Мл; у Бр и *широће џл'ећа*;

*нејзинé-грђи*¹¹⁴¹ Гл, *жéнинe грђи* Др Мл Рап, го погџдиље *во грђи* Ре;

мџје џрси ме *бол'еџи* Др, на *џвује-џрси* Ре;

гол'емеџе ноћви Бр, *сесџринé-ноћви* Ба, *најгол'еме ноћви* Ку;

кедé-ти-се гаће Др, *скује гаће* Ле, *новé-гаће* Љу;

џна има *убаве ал'ишџа* Бр, *нове ал'ишџа* Вр, *џрџџал'е ал'ишџа* Гл;

не сом-имаџ ни *јене џанџул'и* Вр, *џија џанџул'и се гол'еме* Др.

Градивне именице *џрице* и *сџрке* пришле су множини (в. т. 545г).

¹¹⁴⁰ РСРГ, 474; ПМГСЖ, 28; МлРСГ, 54; ПДМО, 205.

¹¹⁴¹ Уп. са *груђи* у мрковићком говору (ВЛМД, 218).

Именица *грóбишѝа* („гробље“) има само множину¹¹⁴²: *брóцке грóбишѝа* Бр, *каурске грóбишѝа* Вр, *наше грóбишѝа* Ре.

О именици *дрúжина* и *рóдбина* в. т. 546ђ, 571, 1027.

У множини је увек *сóљишѝа* („место где се овцама даје со“) Бр Ре Кру Др Мл Крс. О топ. на *-ишѝе*, *-ишѝа* в. т. 546б.

574. Судећи по облику у Н=ОП=В и Д им. *pluralia tantum* припадају де-клинационом типу према финалном вокалу:

Деклинациони образац 1: *виђи*, *шалвари*, *ѝл'еђи*, *грђи*, *ѝрси*, *нођви*, *ѝан-шул'и*.

Деклинациони образац 2: *кл'ешиѝе*, *мúсѝађе*, *клáшње*, *сáбице/слúбице*, *сáњке/сáњице/сáјнице*, *бројáнице*, *нóжице*, *бúсаге/бúсађе*, *назојке/назојђе*, *гађе*, *ѝрице*, *сирке*.

Деклинациони образац 3: *нédра*, *брðила*, *áљишѝа*, *грóбишѝа*, *сóљишѝа*, *Љúбошѝа*.

ОБЛИЦИ ИМЕНИЦА У ПАРТИТИВНИМ СИНТАГМАМА¹¹⁴³

575. Облици именица у служби партитивне допуне условљени су парти-тивном речју.

Када је партитивна реч и м е н и ц а, именица у функцији допуне има об-лик ОПмн., осим ако је реч у служби допуне својим значењем градивна, када је у Н=ОПјд.:

Најгóл'емо крдо *óфце* Бр, прóшло крдо *óфце*, Адéмово крдо *óфце* Ди, крдо *краве* Ре, па ѝстера крдо *краве* Др, за јено крдо *краве* Ле, крдо *краве* Рад Кру Мл;

дај ми јена чáша *вóда* Др, двé-чаше *вóда* Рап, чáша *вóда* Ку, две кáрл'ице *жѝшо* Рад Ди, сме ѝмаље тúар *жѝшо*, дéсет кíла *жѝшо* Ре, пét кíла *грá* Ле, двá камíона *ѝéсок* Др.

576. Када је партитивна реч п р и л о г з а к о л и ч и н у, именица се пона-ша као у синтагми с партитивном именицом у функцији главне речи синтагме:

Млóго *љуђи* Бр Мл Крс Љу, нéколико *óфце*, *гúједа* Крс Рап Мл Рад, мало *вóда*, мало *мл'éко* Гл, мало *урдица/сиренце/љéбец/вóдица/сóљец* Рап. Примере в. и у т. 971–993.

Уз прилог *мало*, чешће у нижим селима, обична је партитивна допуна с деминутивним значењем.

577. У партитивним синтагмама с б р о ј н о м р е ч и у служби управ-ног појма уочава се условљеност типа бројне речи и облика именице у служби допуне.

¹¹⁴² Уп. са *грóбљишѝа*, *грóбишѝа* у сиринићком говору (МлРСГ, 54), *грóбишѝа* у сре-тчком (ПМГСЖ, 109, 168)

¹¹⁴³ Значење термина према СЖ-ЉИГр, 260–261.

Посебан облик именице-партиитивне допуне чува се када је главна реч основни број, осим броја *јен* — два *чујека*, две *села*, седом *брава* Гора. Када је у служби главне речи бројна именица, облик именице-партиитивне допуне по правилу је у ОПмн.

Највећа постојаност посебног облика допуне уз основни број у непосредној је вези са значењем управног појма — партиитивне именице и бројне именице конкретног су значења; основни бројеви и количински прилози — апстрактног. Уз основне бројеве, дакле, посебан облик именице најотпорнији је пошто је допуна носилац значења синтагме.

Продор ОП и у синтагме типа *основни број + партиитивна допуна* утицај је структуре партиитивних синтагма *партиитивна реч + партиитивна допуна*. Овакав продор олакшан је тиме што главна реч у синтагми — број — има значење множине.

ПАРТИТИВНЕ СИНТАГМЕ ТИПА *ОСНОВНИ БРОЈ + ПАРТИТИВНА ДОПУНА*

578. Именице деклинационог обрасца 1 уопштите су форму *-а* уз све основне бројеве:

Три *сáаџа*, седом *браџа* Ор, по два-дења, два *сиџма*, четири *сóкака*, два *лоша сона*, со четири *браџа*, седом *кámња* Рад, петнаесет *брава*, два *чујека*, на њладо *цедила*, два *сона* видела Кру, сме *сијал'е* по триесет *враџа*, по триесет *враџа* ће вршине Ле, за три-дења, четири *браџа*, сто *кóња*, два *крдара*, три *гóсиа*, во два-*сџрка*, њмам пет *сина* Ба, два *бела гóлуба*, двесто *брава*, шес *јуџа*¹¹⁴⁴, десет *јуџа*, два *кóрења*, два *кóрња* Др, њма два *мéseца*, со два *чифџа* тупани, два *сиуденца*, два *чујека*, три *гóсиа*, триесет *мил'иона*, петнаесет *џуара* Ре, три *браџа*, два *јуџа*, три *гóсиџа* („гост“), девет *џулума* вода Рап, сто *сноџа*, дванаесет *сноџа*, со сто *грóша* Мл, он је на два *ума*, куће на три *каџа*, два *крдара* Крс, два-три *лафа*, триста *војника* и триста *официра* Ку, три *ноџа*, четири *чујека*, њмала четири *сина* Бр, напрајл'е девет *кóџара* Гл, обадва *сина* Др Љу Мл Ку Рад.

579. У Бр је забележена партиитивна допуна у којој именица има *-а* додато на множинско проширење *-о(в)*:- два *равна двóра*, два *пóстара синао*, два *кámноа*.

Облици типа *синао*, *двóра*, *кámноа* настали су контаминацијом: пет *равна двóра* — пет *равне двóрои*. На ово указује и присуство овакве конструкције само у Бр, а у овом селу је уочен продор ОПмн. у служби партиитивне допуне (в. т. 580).

580. У вишим селима, најближим ЗПМ залеђу, учача се продор ОПмн. у партиитивне конструкције с основним бројем. Положај ових горанских насеља упућује на утицај ЗПМ жеровничког говора, који не познаје избројану множину као граматичку категорију¹¹⁴⁵:

¹¹⁴⁴ Иако је *јуџ/јуџа* уз бројеве прилошка реч, на овом месту ће бити наведени и овакви примери, пошто се допуне формално обележавају као и именице у истој служби.

¹¹⁴⁵ ВБИСлМ, 21. О овоме в. и: БАГД, 172; БАДИЈС, 328–331; ИПДиј, 155; МлРСГ, 73.

Чѣтири *разреди*, трѣ *млади гостѣи*, сонуала два *лоши сѣнои*, преко чѣтири *ридои*, сѣдом *динари*, дваесе *коњи самарне*, обадва *кључои* Бр, сви шес *синои*, сом ѿмаф два *синои*, међу два *ридои* Ре, ѿзмела два *равни двѣрои*, сѣдом *крдари* Гл.

581. Уз *двѣсто*, *ѿрѣсто*, и у нижим селима, именица *љуђи* обично је у овом облику у служби допуне:

Двѣсто *љуђи* Рад Др Ку Мл Крс Рап, трѣсто *љуђи* Др Мл Рап Рад.

Пошто у нижим селима остале именице имају -а форму у служби допуне (*двѣсто брава, свѣѣа, аскера*), продор ОПмн. именице *љуђи* условљен је супледијом именице *чујек* — *љуђи*.

Када се у нижим селима појави -и форма именице у служби партитивне допуне, онда је уз именицу, најчешће, употребљен и атрибут. Када партитивну допуну сачињава само именица, наставак је по правилу -а.

Када се казује скупина мушкараца, квантификатор може бити основни број или бројна именица за мушки род. Уз именице којима се не казује скупина мушкараца, квантификатор је основни број.

У Бр је дистрибуција *љуђи* — *чујецѣи* у служби партитивне допуне одређена врстом квантификатора: када је главна реч у синтагми основни број, допуна

је *чујецѝ*; када је бројна именица — *љуђи*. Овакав однос може казивати да је продор множине у служби партитивне допуне најпре уопштен уз бројне именице, а да је уз основне бројеве овакво уједначавање новије, и да је остварено по моделу: *чѝтири чујецѝ* < *чѝтири чујѝка* < *четвóрица љуђи*.

582. У бројним конструкцијама с речју *јуѝи*, у мултипликативним бројевима, у вишим селима знатно су обичнији облици *јуѝи*. Форма на *-и* могућ је утицај ЗПМ говора, пре свега галичког¹¹⁴⁶:

Три *јуѝи*, óсом *јуѝи* Гл, три *јуѝи* ће му стаи Ре, сом *идаф* ја по два *јуѝи* на дѝн Кру, два *јуѝи*, шѝс *јуѝи* ни била Бр.

583. Као последица поремећаја у односу системске и збирне множине (в. т. 565), у функцији партитивне допуне забележени су и примери, од истог информатора, са допуном у облику збирне именице:

Стока сом *имала* триесет *бравје*, триесет *бравје* стока ми изгóрела Ор.

584. Именице деклинационог обрасца 2 у служби партитивне допуне имају облике с наставком *-е*:

По три *гóдине*, по две *гóдине*, вѝдех три *сѝстѝре*, от сто *гóдине* Бр, давав^Ф по пет *иѝаде* кила жѝто Кру, петнаѝсе *душе*, петнаѝсе *мрѝнице* Гл, међу две *куће* Мл, *ѝво* *има* две *гóдине*, сѝдом *арамѝје* Др, *има* јено две-три *бóљке* Ле, за три *недеље* Крс, преко три *границе* Рад, девет *мрше* мѝсо, све три *жѝне* Рап, *имаф*^В пѝт *газде* Вр, шѝс *сѝарице*, шѝс *гóдине* Рад, две *сѝобѝине* óфце Мл.

585. О сложеницама типа *двѝстоѝин*¹¹⁴⁷ в. т. 718.

586. У партитивним конструкцијама са именицама ж. р. потврђен је број *двѝсте*:

Двѝсте óфце Гора, *двѝсте* óфце ни прóдаде Бр, со *двѝсте* óфце Ре, ће му даде *двѝсте* óфце Гл, ни *двѝсте* óфце Рад.

587. У именицама с. р. деклинационог обрасца 3 уопштена је форма на *-а*:

Пет *кила* мѝсо, на две *иѝаѝина* Кру, на две-*месѝа* Др, о[д] две *сѝла* Рап, óсом *сѝла* Љу, за две *дрѝва* Крс, на пет *гумна* Рад, чѝтири *сѝла* Ку, óбе *вѝдела*, óбедѝе *риѝа*, три *чуѝа* Бр, на две *врѝшена* Ди, на дваѝсе *ѝрѝа* Ба, *двѝсте* *кила* Гора.

У облику *двѝсте* чува се стара двојина.¹¹⁴⁸ У ГГ, међутим, нема примера типа *две месѝе*, па се морфолошки архаизам чува само у облику броја. Пример *две рал'е* бѝсаге Мл Кру Рап Љу не мора бити остатак двојине, већ је *-е*, вероватно, аналошко према наставку Нмн. им. на *-а*.

588. У Крс и Рап забележени су примери у којима је партитивна допуна на *-и*, и то само од именице *сѝло*. *Сѝљи* се јавља само уз бројеве *двѝ*, *óбедѝе*:

Из две *сѝљи*, крујс³ две *сѝљи* Рап, прѝт^Д óбедѝе *сѝљи* Крс.

¹¹⁴⁶ БАГД, 172; ВБМК, 45.

¹¹⁴⁷ РСПГ, 497; БАДИЈС, 327–328; БНАП, 156; ЋЉГЛ, 69; БДНСгов, 86; ПеМСкЉ, 147.

¹¹⁴⁸ БАИсД, 58.

Сéљи је према примерима типа *сéдом му́жи*.¹¹⁴⁹ Интересантно је да се у овим селима не јављају примери типа *два њу́ши*, *сéдом њу́ши*, који би били корелативни с примерима *двé сéљи*. На евентуални контакт са оближњим српским говорима, у којима доминирају допуне на *-(е)и*-и од им. с. р. с проширењем основе¹¹⁵⁰ указује географски положај ових насеља.

589. Именице с. р. које множину граде наставцима *-ића/-ика*, *-ина/-иња*, у служби партитивне допуне имају облик Н=ОПмн.:

Остаите две *врайи́чика*, две *ко̀ил'ића* Бр, чéтири *бећа̀рчича* Ба, дваéсет *њеи́љњића*, две *ку́ћића* Ре, óбедве *ја̀рића*, трé *њéл'ића* Вр, шéс *ћéбиња*, две *ка̀виња* Крс, сéдом *њехáриња* Гл, две *бра̀вњића* дрúге Рап, три *и́мена*, две *брéмена* Гл, óбедве *ра̀мена* Гл Крс Кру, дóнеси шéс *брéмена* Ку, две *брéмена* Ре.

Уопштавање овакве допуне условљено је присутношћу *-а* у множинском наставку, а *-а* је, како је већ наведено, обележје партитивне допуне и свих именица с. р. без проширења основе. Овакво уопштавање олакшано је множинским значењем управне партитивне речи.

Уопштавање облика множине у овој функцији потпомогнуто је нестанком посебне форме у функцији партитивне допуне у неким оближњим македонским говорима.¹¹⁵¹

590. Има мало потврда у којима се у служби партитивне допуне јављају облици типа *ку́чеиша*.¹¹⁵² Ови примери могу бити траг ранијег дијалекатског стања у нижим селима, пошто су само у њима и уочени. На различите дијалекатске системе указују и различити облици бројева *два*, *óба*, *óбадва*: *двé ја̀рића* — *два ја̀реиша*:

Сéга ра̀ним два *њéл'еиша*, чéтири *ја̀реиша* Ле, два *ку́чеиша* Рад, трé *ја̀реиша* Љу, за зéма два *њéљеиша* Ку, чéтири *њéљеиша* Рап.

591. Им. *дéца*, када је у служби партитивне допуне, има облик Н=ОП:

Дéсет сом *дéца* рóдила Вр, трé *дéца* Гора.

Им. *бра̀ћа* уз бројеве веће од *чéишири* обично има овај облик, али није необично ни *бра̀ша*: мује пéт *бра̀ћа* Мл, сéдом *бра̀ћа* Др, дéсет *бра̀ћа* Кру, во пет *бра̀ћа* Ре; шéс *бра̀ша* ми рóдила мати Др, пéт *бра̀ша* Рад.

Уз бројеве *два* и *њри* потврђено је само *бра̀ша*: два *бра̀ша* дóшл'е Рап, три *бра̀ша* нé се ожéниље Ре, повýкал'е два *бра̀ша* Ди, трé *бра̀ша* Кру.

Оваква употреба облика допуне *бра̀ша* — *бра̀ћа* може бити траг старије дистинкције: до четири — више од четири.

¹¹⁴⁹ БАДИЈС, 333; ИШДиј, 115.

¹¹⁵⁰ РСПГ, 469–470; МлРПадД, 152–153; МлРСГ, 74; јужнометохијски подгорски говор (према мом материјалу).

¹¹⁵¹ БАГД, 172; ВБИСлМ, 21.

¹¹⁵² МлРПадД, 152; БНАП, 156.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ 1, 2. И 3. ЛИЦА

592. Систем личних заменица:

	Једнина	Множина
1л.	<i>ја</i>	<i>мије</i>
2л.	<i>џи</i>	<i>вије</i>
3л.	<i>он, она, оно</i>	<i>они, (оне)</i>

593. Није уочен продор показне заменице *џоја, џаја* у 3л. јд. и мн. личних заменица:

Он за-рука. Има тује *он* тетка Рап, а *он* па *идаф*^в, *он* биф за пут и на-пут, и *он* ће тера Вр, чува *он* Др, *он* гим побегнаф Крс, *он* *ге зэф* Мл, *он* дошоф Рад, и *он* в *офце* вл'изане Гл, *он* ни вел'и нам Ди;

она ми брала Кру, *она* је чу'ена Бр, *она* је јако пристала Ди, и *она* фатена; *она*, ма'ти, не го остава Ре, и *она* не-зна'е себе; *она* дојде, ма'не^а Вр, *она* w грат била Ку, *она* јопе га карај Љу, *она* че страмује, и *она* тоје че им даде Гл, *она* го динала Рап, *оцу* му рекла *она* Крс;

оно ошло Рап, и *оно* зело да пасе, и *оно* се скр'ило Вр, *оно* га пратило матере Мл, *оно* ће те поља Бр, и *оно* на сокак Ле, па *оно*, јаре, ошло Др.

Стабилност заменице *он, она, оно; они, (оне)* у ГГ у непосредној је вези са стањем у српским говорима¹¹⁵³, пошто се продор *џоја, џаја* у 3л. бележи у скоро свим македонским оближњим говорима.¹¹⁵⁴ Управо су Гора и Тетово ивичне области у којима је стабилна употреба заменице *он*.

594. Процес уопштавања облика *они* у множини за све родове¹¹⁵⁵ у току је. Само су од старијих Горана бележени: *они* (м. и с. р.), *оне* (ж. р.). Број забележених примера без синкретизма није велики, али говори о томе да је упрошћавање у множини личних заменица новија појава:

Они [скупина мушкараца] ка *идаље* навамо Рап, *они* [скупина мушкараца] се тр'ојца Ба, *они* [скупина мушкараца] се караје ЗлПо, *они* [скупина мушких и женских лица] жн'ел'е во Раздоје; *они* тамо се змешал'е, *они* се скр'ија [скупина мушкараца] Ре, и *они* [скупина мушких и женских лица] нешто че онесет Гл, *они* [деца] растурене со муке Љу, че се договорет *они* [девојка и младић], млади, да *они* се сакаје Гл, *они* [отац и ма'неха] гим дал'е, *они* му рекл'е; и *они* одозгора [деца], *они* не му пуштиље јуже нему, *они* [деца] рипнаље раде Крс, *они* со слама куће пош'иваје, *они* че га пујет сваки-ден, та *они* [жене], млади, редет Вр.

¹¹⁵³ САМОчерк, 200.

¹¹⁵⁴ ВБПГ, 344, 353; ВБДГ, 73; ВБЗФ, 29–30; ВБДГр, 22; БАГД, 184–188; ПаАРГ, 123. Заменица *он* од оближњих мак. говора јавља се у тетовском (СТТГ 2, 103), доњополошком вратничком (ВБПГ, 349), а само у делу дебарских говора — малореканском — напоредни су *џој* — *он*, *џаа* — *она*, *џоа* — *оно* (ВБЗФ, 29–30).

¹¹⁵⁵ СТТГ 2, 103; ВБПГ, 349 (вратнички говор).

Када је *они* употребљено за скупину појмова женског пола, често је уз заменицу употребљена апозитивна одредба или какав други језички знак којим се казује род заменице:

Они, млајнесте, ће пúјет Ле, они ка л'егнет, свé сéстре Ле, па они, јéтрве, се кáраје Др.

Оне за скупину појмова женског пола:

Чéтири јéтрве *оне* бил'е Вр, *оне* изóткaл'е Ћил'мои Бр, та *оне* и́грал'е Др, мóри, *оне* нéса за младóжења Крс, *оне* љи ж'ёт Рап, *оне* ће ткáјет Рад, *оне* ни бил'е Ле, *оне* пúал'е Ди, па *оне* ће збóрет Др, ни *оне* нé-јаље Рад, ни *оне* нéса за јадење Мл.

595. Заменице *ја* присутна је и југозападније од ГГ, у северозападном делу Македоније¹¹⁵⁶, пошто је данашња територија македонског језика имала у прошлости, заправо, два дела — један са заменицом *ја*, уз српску језичку територију, и — други — са заменицом *јас*.¹¹⁵⁷

Óвде ка дóјде *ја*, *ја* мал'ичкава Вр, *ја* рада Ор, *ја* нíкого не сом нéјћела, *ја* со тéбе Др, а *ја* жéлам Рад, *ја* пíштим тáмо Ку, *ја* сом држала óфце Ди, *ја* сом ги úтепаф Рап, *ја* ħ[е] íдем Ба, *ја* ти сом свој Ре, не тé-виђим *ја* Крс, *ја* ти сом рéкла Кру, *ја* сом рáботаф Др, ни *ја* нéмам Рад, *ја* со тéбе Ку.

596. Корелативни однос личних заменица 1л. *ја* — *ми(j)е* и *јас* — *ни(j)е* и територијални распоред у македонским дијалектима, говоре о вези крајњих северних¹¹⁵⁸ и периферних ЗПМ¹¹⁵⁹ са српским говорима, када имају однос *ја* — *ми(j)е*.

У ГГ је у 1л. мн. *мије*, а ретко је потврђено и *ми*, које може бити секундарног порекла, мада присутност *ми* у нижим селима упућује на траг ранијег дијалекатског стања. Посведочено је само *вије*:

Мије сме го кáрал'е, ħé ће *мије* побéјнеме Бр, *мије* во Абаза рамéтлија сме мл'ёл'е Вр, *мије* шес-седом-дúше, *мије* сме бачíлари Ре, *мије* зéме да жéламе Кру, *мије* ће га и́гра изи́граме Рад, *мије* на пúт Рап, а шо *мије* да дóјеме Др, *мије* донéсохме Ба, сме бил'е *мије* ке вáс Ку;

а *ми*, вéл'и, w мајчина, измећáрћића сме бил'е *ми* Вр, а *ми* на плáдно гúје-да сме тéрал'е Рад, *ми* јéмпут Рап;

вије млáде сте Ре, *вије* сéга не га знóте Кру, *вије* а сте бил'е Др, а *вије* Ле, и *вије* и *мије* Рад, *вије* се смíјете Крс, *вије* да исkáжете Бр, *вије* нé сте умóрене Др, ће ни збóрите *вије* Ку, зáшто жéлате *вије* Ле, ни *вије* не ће íмате Ди.

¹¹⁵⁶ САМОчерк, 191; ВБЗФ, 27; ВБДГ, 73; СТТГ 2, 103; ВБСМГ 1, 22–24; ВБСМГ 2, 176–178; БАГД, 184–188.

¹¹⁵⁷ ВБЗФ, 36.

¹¹⁵⁸ ВБСМГ 1, 22–24; ВБСМГ 2, 176–178.

¹¹⁵⁹ Правац Струга–Дебар–Полог–Гора (САМОчерк, 191; ВБЗФ, 28, 37; ВБМК, 45; ВБДГ, 73; СТТГ 2, 103; БАГД, 53).

О б л и ц и

597. Деклинациони тип личних заменица има систем од три облика у оба броја, мада се спорадично јавља и четврти облик — Дјд 1. и 2л. *шэби, мэни*.

Овакав деклинациони тип имају П-Т¹¹⁶⁰ и већи део северномакедонских и ЗПМ говора¹¹⁶¹, мада у граничним македонским говорима аналитизам у Дјд. и мн. потискује синтетичку форму.¹¹⁶²

	О р т о т о н и ч н и о б л и ц и		Е н к л и т и к е	
Н	ОП=А	Д	ОП=А	Д
<i>ја</i>	<i>мэне</i>	<i>мэне/(мэни)</i>	<i>ме</i>	<i>ми</i>
<i>ши</i>	<i>шэбе</i>	<i>шэбе/(шэби)</i>	<i>ше</i>	<i>ши</i>
<i>он</i>	<i>њэго/ н'эго/ него</i>	<i>њэму/ н'эму/ нему</i>	<i>го</i>	<i>му</i>
<i>она</i>	<i>ња/н'а/на</i>	<i>њэзи/н'эзи/ нејзи, (њојзи)</i>	<i>га, ја, је</i>	<i>и, ги/ђи</i>
<i>оно</i>	= м. р.	= м. р.	= м. р.	= м. р.
<i>мије</i>	<i>нас</i>	<i>нам</i>	<i>не</i>	<i>ни</i>
<i>вије</i>	<i>вас</i>	<i>вам</i>	<i>ве</i>	<i>ви</i>
<i>они</i>	<i>њих/ н'их/н'и</i>	<i>њим/н'им</i>	<i>ги/ђи, ге/ђе</i>	<i>ги, им, гим, мги</i>
(<i>оне</i>)	= <i>они</i>	= <i>они</i>	= <i>они</i>	= <i>они</i>

У мом материјалу нису потврђени облици личних заменица који се наводе за ГГ¹¹⁶³:

Нејзи *гу, њима ги, ни гим, ђе* (< *ге*) за Кру и Ре.

Место *гу* у употреби је *ги, и*; м. *њима* — *њим*; *гим* је енклитичка а не ортотонична форма, па нема оваквог удвајања; у Ре и Кру заменица не гласи *ђе* већ *ге*.

598. Поред наведених ортотоничних и енклитичких облика заменица, јављају се и удвојене форме:

Ортотонични облик личне заменице + енклитички облик личне заменице; именица + енклитички облик личне заменице.

О положају заменичких енклитика и удвајању в. т. 1062–1069.

У предлошко-падежним конструкцијама јављају се само ортотоничне форме.

¹¹⁶⁰ ПМГСЖ, 171–173; МлРСГ, 55–59; РСПГ, 482–486; јужнометохијски говори (према мом материјалу); БНАП, 162–168.

¹¹⁶¹ ВБЗФ, 25–26, 34; ВБДГ, 73; ВБДГр, 16, 22; ВБИСЛМ, 7.

¹¹⁶² ВБПГ, 344, 349, 353; СТТГ 2, 103.

¹¹⁶³ ВБГГ, 64.

599. У облицима енклитика 1. и 2л. остварена је корелативност:

	1л.		2л.	
	јд.	мн.	јд.	мн.
А	<i>ме</i>	<i>не</i>	<i>џе</i>	<i>ве</i>
Д	<i>ми</i>	<i>ни</i>	<i>џи</i>	<i>ви</i>

П о т в р д е:

Он ка *ме* ви́де Вр, ту́је *ме* чекај Гл, *ће ме* грабује Бр, *не ме* удриф Рап;

џе донéсохме Бр, *ма́ти џе* про́дала Крс, со ка́мењ *џе* у́дри Ле;

ми ве́љи Ре, от о́ца само бра́т *ми* би́ф Вр, *ми* да́ва Кру, ко́смаве *ми* обéл'ел'е Бр, *никој* *не ми* дошо́ф Крс, си́н а *ми* и́де Ку;

ја џи ка́жа Вр, *ке џи* се о́фце Ре, па́ре *ће џи* до́несем Бр, *џи* го зéл'е Гл;

на́м да *ни* пукне че́шма Ле, *ни* у́мре пр́во бра́т Рап, та́ко *ни* ка́жујет на́м Ди, ма́зник *ни* го ја́дет, ма́ти *ни* ил'езла, му́жи *ни* са w Далма́ција Вр, собу́л'ица („кртица“) *ни* исáбила н'и́ва Ре, о́на *ни* се огу́л'и Гл, ни́-јено де́те жи́во *не ни* је Рап, да́јте *ни* верéсије Др, свé *ни* зéа Ку, шо *ни*-смрди Крс;

да *ви* и́скажем, де́жа *ви* сме да́л'е Гл, ва́м *ви* је ле́жа Ор, ва́м *ви* је ма́ти Ба, шо да *ви* ка́жујем Ре, фа́ла *ви* Кру, чи́је *ви* је овја, шо *ви*-гори, шо *ви*-смрди Крс, *ви* и́деме Бр;

а то́га зи́маа Арна́ути да *не* зе́мет, да *не* у́крадет Ре, на́с *не* и́споља Гл, не́-мавф ко́ј да *не* чу́ва ту́јка, *не* оста́јила Вр, да *не* да́рује Крс, т́и *не* гинеш Крс;

ба́бо да *ве* ви́ђи Ре, ка *ће ве* пра́ша Бр, чу́ма да *ве* у́дри Гл, о́на *ве* ви́ка Рап, *ће ве* за́сака Крс, но́ге да не́мам и о́чи ако *ве* ма́мим Вр, *ће ве* да́рује Рад.

Енклитике *ни*, *ви*, *не*, *ве* захватају велики ареал српског језика¹¹⁶⁴ и све македонске говоре.¹¹⁶⁵

Широк ареал оваквих енклитика у српским говорима не потврђује мишљење неких аутора о њиховом македонском пореклу у српском језику.¹¹⁶⁶

600. Евентуални траг синкретизма дативско-акузативних облика заменица 1. и 2л. може бити употреба дативске енклитичке форме 1. и 2л. јд. (*ми*, *џи*) у акузативном значењу.¹¹⁶⁷ Овакав продор *ми*, *џи* у *ме*, *џе* јавља се само у конструкцијама с перфектом и потенцијалом. Разлози продора могу бити морфолошки — синкретизам ортотоничних облика. Није без значаја ни корелација са ен-

¹¹⁶⁴ РСПГ, 482–484; СМЪГ, 110; БАДИЈС, 402–404, 405; ИПГС, 201–202; ЈДТГ, 121; ПА-МБРес, 333–334; СРЛГ, 346–348; БНББЦ, 66–67; БНАП, 162–163; СМаст, 404–405; РСГЦШ, 291; ПеМСкЈ, 152; ЋЈГЛ, 71; ТМГР, 388; ТМГС, 75; БДНСгов, 88; СМИЦГ, 72; ВЛМД, 237; ЋДГБ, 81; АР-СВАБ, 306; СМЪГ, 110.

¹¹⁶⁵ САМОчерк, 195; ВБДГ, 73; ВБЗФ, 34, 90; ВБКГ, 67; ПаАРГ, 123.

¹¹⁶⁶ САМОчерк, 195.

¹¹⁶⁷ О пореклу и ареалу *ми*, *џи*, *ни*, *ви* в. ИПГС, 199–204; в. и: БАДИЈС, 402–405; СМЪГ, 112; РСПГ, 482, 486 (су у Дјд. зам. она).

клитикама Зл. мн. — *ги* (Д, ОП), *ге* (ОП), као ни механизовање према оваквим конструкцијама с дативом (Не *ми* си донела Др).

На фонетско објашњење упућује употреба *ми*, *џи* — *ме*, *џе* у зависности од следећег гласа у сандхију:

Не *џи* сом видела — не *џе-виђим* Вр;

вије *ми* сте оћоравиле Ор, ох, море чујеку, шо *ми* си уплашиф, тј *ми* си умориф, тј *ми* си дала ке сом нејчела, та кољко не *џи* сом видела, одамно *џи* сом видеф Гл, ка би *ми* си срела, шоб би *ми* си учинила Рад, не *ми* сте даље Рап, тј *ми* си дала ел' браћа ме продаге Ле, ка би *ми* си срела, шоб би *ми* си рекла Ди, не *џи* сом знала, не *џи* сом сакау, ја *џи* сом имала на место братуо Бр, *џи* сом даф Ку, чвѣра *џи* сом рекоф Ре. Примере в. и у т. 838–840, 846–848.

У Ре је забележен усамљен пример у коме је употребљена форма *мене ми* у функцији правог објекта: а *мене ми* љути зашћо збори против^ф инсана.

Употреба Д омогућена је присутношћу нијансе значења штете, а пошто је акузативна форма и у оваквим примерима уобичајена, потврда се пре може сматрати казуализмом узрокованим нијансом значења штете, него утицајем дебарског говора у коме је овакво мешање уобичајено.¹¹⁶⁸

У примерима типа: стра *ми* је от кућића Ре — *ми* је датив штете. Оваква конструкција је, иначе, присутна у свим оближњим српским говорима (према мом материјалу).

У примеру: гл'едај ме, нагл'едај-*ми*-се Рад — *ми* је дативска енклитика. Употребу етичког датива омогућава већ употребљена акузативна енклитика у функцији правог објекта.

601. У Д Зл. јд. енклитике су *ги* и *и*. Форма *ги*, настала аналогично према дативским енклитикама *ми*, *џи*, *ни*, *ви*¹¹⁶⁹, својствена је граничним П-Т говорима¹¹⁷⁰, као и тетовском¹¹⁷¹ и кумановско-кратовском.¹¹⁷² Облик *и* могао је настати испадањем *г* из *ги* у интервокалном положају у сандхију (в. т. 372б). Просторни распоред енклитика *ги* — *и* у ГГ (в. к. 30) указује и на евентуалне утицаје — *и* је скоро доследно у вишим селима (Бр Ре Кру Гл), а у њих је могло стићи из горњополошких говора¹¹⁷³; у нижим селима, осим ретких примера са *и*, уопштено је *ги*; У Ба и Ди доминира *ги*, али ни *и* није необично:

Блазе *ги*; и *ги* дала јѣна софра и *ги* преговорнала, њѣјси *ги* сум даф, муђ *ги* рекоф жѣне Рап, Рамадан *ги* реков^ф Рамаданици, нѣмој да *ги* чѣниш Рамаданици

¹¹⁶⁸ ВБДГ, 73.

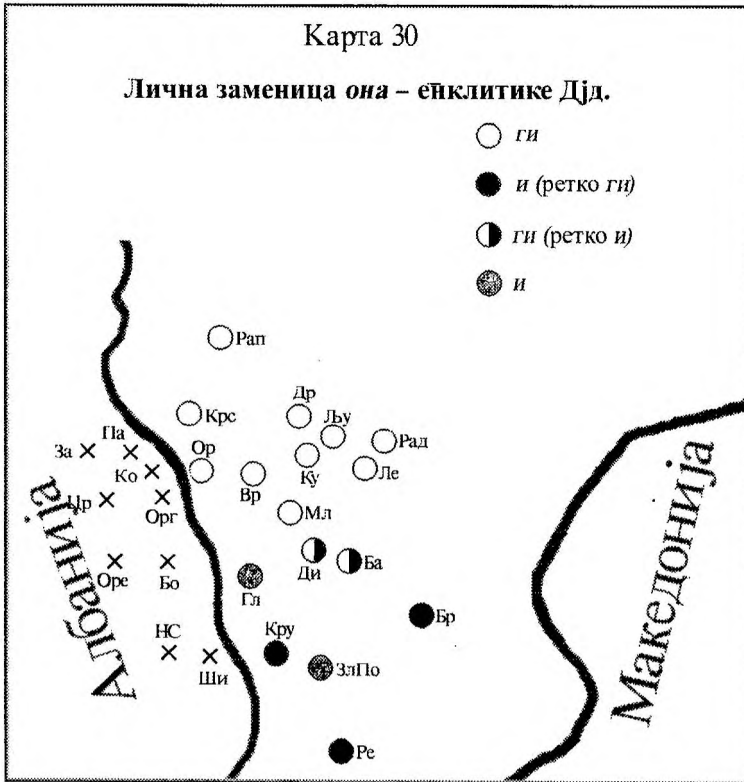
¹¹⁶⁹ БАДИС, 415.

¹¹⁷⁰ ПМГСЖ, 172; МлРСГ, 57.

¹¹⁷¹ СТТГ 2, 103.

¹¹⁷² ВБЗФ, 35.

¹¹⁷³ Исто, 35.

рѣзиль Ле, мѹж *ги* је аскер, кѣ *ги* је, пѣнцери *ги* чинет Мл, *ги* панаф коњ, шѹ *ги* си стáвала, ће *ги* стáи нѣшто Крс, та шѹ *ги* најде, *ги* сом имаф мѣрак Ба, исто *ги* тражиф и нѣјси, он *ги* рекоф Ку, ка *ги* нашоф ко̀мшије, ба̀бо *ги* порачаф, *ги* рекоф — дѣте *ги* умрело во Ра̀ѹвица Ор, кѣсмет *ги* бѣф та̀коф ЗлПо, а он *ги* вѣл'и Ба, *ги* скрши Др, мѹжш *ѹи* пристанаѹ Бр, амица *ги* је Јáкуп Вр, ће *ги* кѹпим Ди;

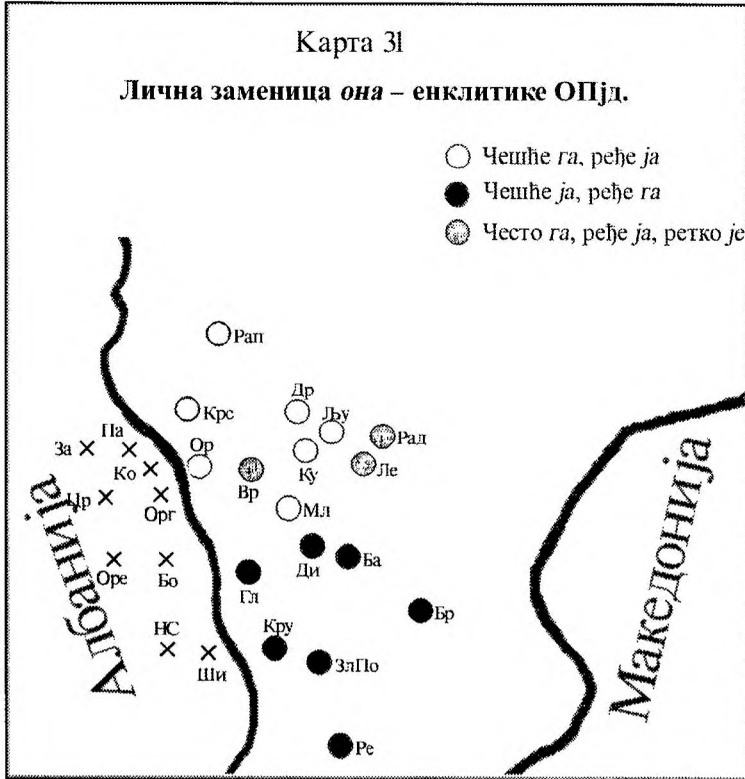
ја *и*, шо ни је јѣтрва, Имѣрици, *и* вѣл'им, ѹѣрката *и* умрела, ба̀бајко *и* се прѣжениѹ Бр, ка *и* си рекоф, шо *и*-било, ка ће *и* до̀је дѣдо шо *и* је Гл, ће *и* онесет баш-мáраме ЗлПо, вѹвне ће *и* онесет, бра̀т шо *и* је Кру, мáти *и* за̀йдује, мáти *и* нѹси брис Ре, ће *и* пѹјет млáјнести Љу, да *и* мѣриш Зѣкиѹи Ба.

602. Акузативне енклитике за 3л. јд. ж. р. у вишим насељима гласе *га*¹¹⁷⁴, *ја*¹¹⁷⁵; у нижим доминира *га*, нешто је реѹе *ја*, *је*¹¹⁷⁶ је врло ретко (в. к. 31).

¹¹⁷⁴ Облик се констатује пре свега за доњополошке говоре, али и шири простор македонских говора (САМПол, 344; САМОчерк, 196; СТТГ 2, 103; ВБЗФ, 33, 39).

¹¹⁷⁵ Облик се јавља у горњополошким, дебарским, али и јужнијим македонским говорима (САМПол, 344; ВБПГ, 344; ВБДГ, 73; БАГД, 57).

¹¹⁷⁶ Енклитика *је* бележи се на широком ареалу македонских говора, пре свега ЗПМ (ВБЗФ, 32–33; ВБПГ, 344, 353). Уп. са *је* у многим српским говорима: ИПГС, 201; МлРСГ, 57; СРЛГ, 348. Уп. са одсуством *је* у призренском (РСПГ, 485) и другим јужнометохијским говорима, сретечком говору (ПМГСЖ, 172).

У ГГ није стигла полошка иновација *њега/нега* — *га*¹¹⁷⁷, већ је продор *га* остварен само у енклитичкој форми, а ортотонични облик гласи *ња*. Овакав однос (*ња га*) паралелан је са П-Ј стањем *њу гу*¹¹⁷⁸, са рефлексом *а < ж*:

Па ваке манеста *ће ја* носет да *га* не-виђет Ба, сме дошл'е овде ке *ња* да *га* прашаме Лју, и ёво *га* дошла Ди, н'а *га* посин'ија Ор, *ће га* зимаје, куча ти *га* знајем Ба, бабо *га* сл'и́за Крс, покóси-*га* љивада Ре, и *га* извадил'е, и *ња га* прашува́л'е, т'и ако *га* не-знаш кућа Вр, коа че *га* зимаје, да *га* снесет Гл, *га* даде ЗлПо, погача *га* меси́ла Рад, не *га* давам ћерка Рап, таја *ће га* утѣпаме Др, Јусуф *га* ту́ри же́нана Бр;

ће ти ја зѣмет; *ће ми ја* не-даваш по́сле, *ће ми ја* ба́ктисаш, *ће ми ја* да́деш Рап, и сѣк Пепѣљуша *ја* да́л'е, и *ће ја* носиме н'а, скуба́ница *ће ја* ску́беме Бр, и *ће ја* побáриме, ну́са *ће ја* га́зи, до́ма не-мож да *ја* до́несеш Крс, и ре́кла да *га* кра́деме, да *ја* гра́биме¹¹⁷⁹; а шо *ја* пра́чаје, ч[е] њдет по на Гл, и *ће ја* рашѣтаје

¹¹⁷⁷ САМОчерк, 196; САМПол, 344; СТТГ 2, 103; ВБЗФ, 39; ВБПГ, 344, 345.

¹¹⁷⁸ РСПГ, 465–486; јужнометохијски говори (према мом материјалу); БАДИЈС, 412–413; БНАП, 162.

¹¹⁷⁹ Пример је илустративан пошто дистрибуција аломорфа није ограничена семантички или синтаксички.

ЗлПо, *ће ја снэсе Кру, ће ја дине Ре, нэ-можем да ти ја дадем Ку, ама како ја жёлала Ба, ка ће ја виђим Ор;*

бргу сме *је* прáјл'е Ле, водéница óвдека *је* запусте^ха Вр, ка дóшло врéме да *је* затвóрае, га затвóрил'е Крс, нэ-могла да *је* дóнесе Рад.

У следећим примерима нема продора ОП=А у Д:

Бóвна је, а нíкој *га* [жена] не вéрује Вр, нíкој ми *га* сéстра не вéрује Гл.

Рекција глагола *вéрујем* је ОП=А, како је, према мом материјалу, и у јужнометохијским говорима: Бóлна је, а нíкој *гу* не верује; у сретечком говору: Бóвна је, а нíкој не *гу* вéрује.

603. Заменице Зл. јд. м. и с. р. у ОП=А имају енклитику *го*. У нижим селима, међутим, потврђени су и ретки примери енклитике *га*:

Јá да *га* кóпем, тí би се чóдила — колóмбоћоф^в от ке дóшоф; јено от^л Рá-деша дéтенце шо *га* пóзнаам Вр, да *га* сíјем жítце Рап, áскерлак сом *га* прéтераф Крс, кóња *га* јá^хна Рад, брáта ^харáмије бéше *га* зéл'е Мл.

Ретки примери у којима је *го* продрло у ж. р. јд. могу бити траг из временна мешања *го* и *га* и поремећаја у дистрибуцији генитивно-акузативног наставка јд. м. р.:

Óни *го* вíдел'е дéјка Вр, óни *го* íзвадил'е [дéјка] Ор, мáтере да му *го* гó-њим Ор Ди Др.

604. Дативне и акузативне енклитике Зл. јд. и мн. имају у првом делу *г-*: *ги, го, га; ги, гим, ге.*¹¹⁸⁰

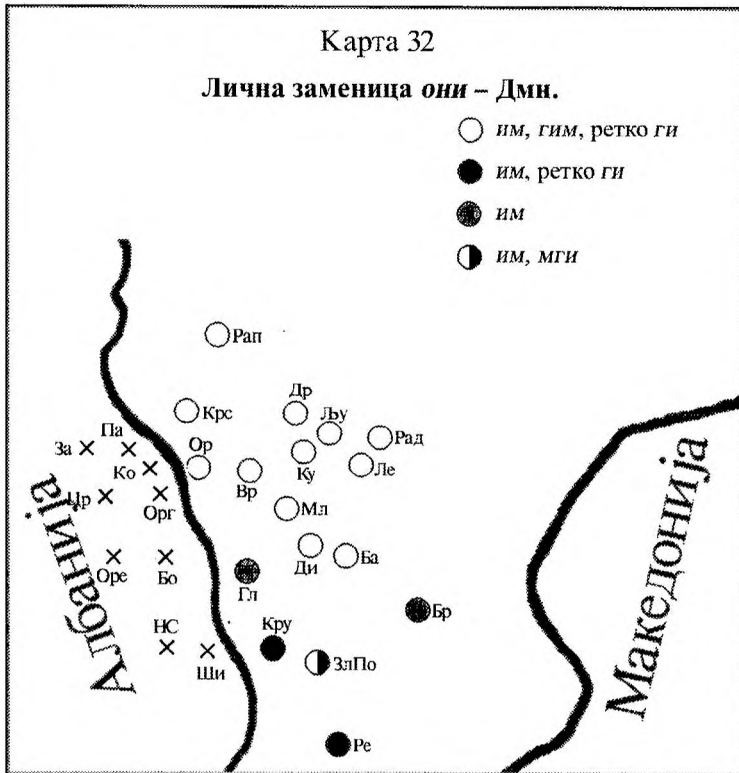
У енклитикама Зл. јд. и мн. личних заменица *г-* је аналошко, настало према *го* у ОП м. и с. р. јд. Тако је створен систем енклитика Зл. јд. и мн. у коме се *г-* усталило у коренском делу, а граматичка морфема је додата на *г-*.

605. Чување облика *го* у ОП=А јд. м. и с. р., и на тај начин ремећења новоствореног система заменичких енклитика Зл. јд. и мн. личних заменица, узроковано је двама разлозима: *-о*, обележје м. и с. р., у опозицији је са обележјем ж. р. (*-а*); обележје именица м. р. за бића у ОПјд. је *-а*, а *-а* је обележје и ОПјд. ж. р., па би продором *-а* и за м. р. јд. дошло до хомонимије. Чувањем *-го* избегава се хомонимност.

Заменица	Заменичка енклитика	Именица	Облик	Друге заменичке енклитике
<i>óна</i>	<u>га</u>	<u>жéна</u>	ОПјд.	—
<i>óна</i>	<u>ги</u>	<u>жéни</u>	Дјд.	<i>ми, њи</i>
<i>óни</i>	<u>ги</u>	<u>мúжи</u>	А/ОПмн.	—
<i>óни (óне)</i>	<u>ге</u>	<u>жéне</u>	А/ОПмн.	<i>не, ве</i>
<i>óни</i>	<u>гим</u>	<u>мúжим</u>	Дмн.	—

¹¹⁸⁰ Порекло *г-* у овим заменицама објашњава се двојачко. Б. Конески (КБИст, 79) и М. Павловић (ПМММ, 16–17, 20) облике *ги, гим* тумаче појавом неорганског *х*. Други аутори (БАДИЈС, 412; ИПДј, 115; ВЛМД, 241) образац оваквих енклитика налазе у аналошком угледању на генитивно-акузативно *га* у м. р.

606. Енклитике датива Зл. мн. личних заменица деле ГГ у два, односно три дела (в. к. 32). Највећи део Горе има енклитику *гим*, са којом алтернирају ређа енклитика *им* и врло ретка *ги*. У ЗлПо присутан је систем енклитика *им*, *ги*, *мги*. У највишим селима — Бр, Гл, Ре, Кру — *гим* је непознато, а основна је енклитика *им*. У Бр и Гл није уочена енклитика *ги*, у Ре и Кру *ги* је ретко.

Облик *гим* настао је контаминацијом двеју енклитика (*ги* — *им*) или према *њим*¹¹⁸¹, али је *гим* могло настати и из Дјд. *ги*, које се осетило основом на коју се додаје наставак Дмн. -м. Територијални распоред и однос енклитика у Дјд. Зл. ж. р. и Дмн. Зл. упућује на контаминацију двеју енклитика. Наиме, насеља у којима у Дјд. нема *ги*, нема ни *гим*, пошто нема потребе за избегавањем хомонимности. У насељима у којима је у јд. *ги*, у мн. доминира *гим*.

Уопштавање енклитике *им* у вишим селима наслањање је на ЗПМ стање¹¹⁸², док су енклитике *ги*, *гим* у духу П-Ј иновације¹¹⁸³, али без непосредног наслањања на ово стање иновацијом *гим*, пошто у оближњим српским говори-ма енклитике *гим* нема.

¹¹⁸¹ БАДИС, 415.

¹¹⁸² ВБЗФ, 35.

¹¹⁸³ БНАП, 168.

Злипоточка енклитика *мги* могла је настати из *гим* метатезом.

П о т в р д е:

Им сом рекоф, да *им* чини њмет, *им* остава Кру, не-можем да *им* се извѣсел'им Ди, и *им* рекоф, оџце *им* ге зѣа, сѣно набери *им*, да *им* докаже Ре, дајте *им*, а гроб^п да *им* го гоњим Вр, *им* дал'е Др, мѹжи л'и *им* ставае, тѹје че *им* даде Гл, кѹн'и ке *им* вл'язае Ор, ће *им* пѹје, *им* стаила, да *им* нѹси Бр, *им* рекоф Крс;

ги стаил'е оѹо, ће *ги* крадет, о[д] дѹма *ги* ѹготви Ре, ће *ги* мѣсиш нешто, ѣл'и ће *им* вѣриш бакрдан Вр, ѹн *ги* се скриф Крс, *ги* збѹрила Рад, дај *ги* дѣцам Ле, кравам ће *ги* дадет Др;

мѹжи *гим* ѡдаље на гурбет, тѣја *гим* је, Ал'ѣница *гим* вѣл'и, *гим* ѹмрела мѹти дѣцам Лѹ, и јѹ *гим* сом кажаф, *гим* сме дал'е, мѣје сме *гим* рѣкл'е, мѹжи *гим* се на гурбет, брат *гим* вѣл'и, жѣне *гим* побѣгнал'е Др, вѣтер да *гим* дѹје тѹк, да *гим* кажем, *гим* рекоф, не *гим* вѣруаф Ку, тѣ да *гим* рѹзбудиш њѣм стоѹа, ће *гим* се испрѹмењет Ле, не *гим*-даф, сѹлата *гим* прѹјме, ѹни *гим* ѹрал'е, *гим* рѣкла бѹбата стѹра, *гим* стѹнал'е мѹло трѹѣ Крс, дал'еѹо *гим* се чѹје, кѹмпири *гим* давал'е, *гим* даље њѣм Рап, њѣм *гим* ѹнесла, а *гим* дал'е Ба, а *гим* кѹпила, жѣне *гим* се промѣнил'е Ди, *гим* дадите, њѣм *гим* дава Мл, па ће ни дајет шо ће *гим* ѹстане, ће *гим* ѡдеме на вода, ће *гим* сѣпеме Вр, пѹре *гим* изгѹрел'е, неѹа *гим* ѹстане Рад;

дајте *мги*, сѣној *мги* се на рѹбота, жѣне *мги* се промѣн'ете, ће *мги* фрљим ЗлПо.

607. Иаѹо је заменица Зл. мн. синкретизована у Н, па је осим трагова заменице *ѹне* уопштено *ѹни* за све родове, у служби правоѹ објѹкта у енклитикама уочава се диференѹијација наставаѹа према роду, како је код именица у ОП:

ги: м. р., с. р. мн.; *ге*¹¹⁸⁴: ж. р. мн.

Док је ова диференѹијација знатне стабилности у Бр, у рестеличком и долоиштанском говорном типу однос је знатно поремењен (в. к. 33). Поремењај је поспешен синкретизмом облиѹа у Нмн.:

А *ђи* [љѹђи] виђиш; а *ђе* [жѣне] виђиш; дуђѹните *ги*¹¹⁸⁵ затвѹрел'е; нѣх *ђи* [каплари] утѣпаа; па јѹ ка ће *ђи* [дѣца] грабнем, ће *ђи* ѹтепам; *ђи* збѹреше; сом *ђе* [приѹажн'е] наѹчила Бр.

И у Бр се зачиње уклањање дистрибуѹије *ђи* — *ђе*, пошто је потврђено: жице *ђи*¹¹⁸⁶ вѣзоѹ.

У селима у којима је дошло до поремењаја у употреби акузативних множинских енклитика уочава се следеђа законитост:

1184 Л. Вујовиђ (ВЛМД, 241; ВЛЕГ, 512) мрѹковиђку дативно-акузативну енклитику мн. зам. за Зл. *ге* (за све родове) објашњава угледањем на енклитике *не*, *ве*.

1185 Чување групе *ги* необично је за Бр.

1186 Мешање облиѹа Д и А (*ги/ги*) у К-Р говорима Д. Јовиђ (ЈДТГ, 122) објашњава чињениѹом да ѹба падежа врше службу објѹкта, па ѹтуд и морфолошка идентифиѹација.

Када је акузативна енклитика део удвојеног објекта па је именица носилац значења рода и падежа, доминира енклитика *ги*. Када је у функцији правог објекта само енклитика уз дворекцијске глаголе уз које иду Д и ОП, онда је форма *ге* скоро доследна, пошто се њоме избегава хомонимност облика *ги* (Дјд., Дмн., Амн.):

Тамо новобрене *ги* утѣпаље, обадвајца. И *ге* донесоф Сељман-Љика во кљећ Ре.

Тује *ги* остаил'е, тија гољемите камени; шо *ги* истѣпаље осом дѹше, најако *ги* [парићћата] жаљи Ре, ка видѣље да *ги* трчи Ку, све ја сом *ги* издржуаф тија Др, по вѣчера ће *ги* пѣрем Ле, све *ги* исклал'е да *ги* јадет Ор, ти си *ги* иззела Ди, да *ги* улавим, *ги* [бѹке] исѣкоа Рад, дѣца *ги* праћам, ђвија рѣчој *ги* кажујем, и она *ги* издворила, ће *ги* уплаши нешто ноћа, че *ги* изгрл'и свѣкор Гл, да не *ги* чѹјем тупани, да не *ги* виђим Ба, синои сом *ге/ги* ижениф Кру, *ги* собѣрује w камара Рап;

пѹтера не *ге* [мѹжи] фаћаје, и туј *ге* фатиље гујѣда; о[д] цамија ка идалѣе, *ге* гљѣдал'е. Ги стаилѣ око, ће ги крадет. Ге украле; тућефскѣ-офце им *ге* зѣа Ре, бабо *ге* онесоф чѣтири кѹзе сѣстри да му *ге* очува, и *ге* пушти'ме, ја сом *ге* градила Ор, бѹгиње ја сом *ге* фатила, ја сом *ге* прѣнесла и сом ги ишчѹкала по-

слѣ Ба, ка ви́деф ше́јтан, нѣма *ге* ту́је, он ѓ́дма, брго, пра́тиф да *ге* фа́тет Ку, сѣтне *ге* [па́рице] иза́рчил'е; сто́тине ѓ́фце сме ѣ́мал'е. Де́ца *ге* па́сл'е Мл, по́љај *ге* сва́тои Ди, ја́ не *ге* знѣм; *ге* истѣра*а о[д] ду́ћан; не ти *ге*-враћа; он *ге* зе́ф Рап, па сме *ге* [ѓ́фце] да́ваље на сво́јштина Крс, ко́мпири *ге* ва́ћаме, *ге* бра́ф ту́јка фу-каре́-љући Вр, *ге* че́кала Гл, ја́ ће *ге* смѣ́рим Рад.

У Рап је, у служби правог објекта, забележена енклитика *је*, настала из *ге* испадањем *з* у интервокалном положају у сандхију:

Ка зе́вф му́жот да *је* крши, се́наф при њѣ да *је* глѣ́да; не-може да *је* смѣ́ри ни́кој.

П у н и и у д в о ј е н и о б л и ц и л и ч н и х з а м е н и ц а

608. Ортогонични облици личних заменица употребљавају се када је заменица наглашена, када заузима прво место у реченици.¹¹⁸⁷ Предлози се употребљавају само уз пуне облике. Удвојене форме употребљавају се у оној служби коју врше ортогоничне. Уз удвојене форме предлози се не употребљавају.

609. Ортогоничне форме заменица 1. и 2л. јд. имају, поред Н, и следеће облике:

а) Г=А=ОП: *мене*, *ше́бе*:

Зми́ја *мене* за но́га Ор, та ка ти *мене* на́пуди Ба, а *мене*, на́с не одре́дил'е Вр, *мене* ви́дела Др, за *мене* ба́бо да́ф четирѣсе љѣре Мл, со пу́шке на́-мене Ре, Јусуф бе́ше ке *мене* Рап, шо́-сакаш све *ош*^д *мене* Рап;

ка *ше́бе* и ја́ сом Вр, сом зе́ф *ош* *ше́бе* Ре, они се ке *ше́бе* Крс, во *ше́бе* спа́-ла Др, се у́спала чека́јећи *ше́бе* Гл, на *ше́бе* ме́тнала Кру.

б) У Д доминирају *мене*, *ше́бе*¹¹⁸⁸:

Мене — рече — ни ма́ти а́ѣница да ми бѣла Ди, не само *мене* Ор, он ве́л'и *мене* Ку, да́ј га *мене* Ре, си ѓстајла две — јѣна *мене*, јѣна *ше́бе* Ку, *мене* убаво ја́-буко се́ди на во́ћка Крс;

ѓтец *ше́бе* кога́-ошоф Крс, *ше́бе* пу́ала Др, па *ше́бе* не да́ваше Ле;

Знатно су ређи новији облици *мени*, *ше́би*, настали према дативским енклитикама истих заменица, а именичко дативско -и могло је да припомогне¹¹⁸⁹:

Мени до́несла Ди, и де́нес *мени* ве́л'и а́о Бр, *мени* у́мрел'е три́-деца Ба, *мени* да́ва да ја́дем Др;

ше́би оста́ила Бр, ма́ти ве́л'и — *ше́би* Рад.

О енклитикама ових заменица в. т. 599.

в) Удвојене форме ОП=А и Д знатно се чешће користе од ортогоничних:

Мене ме зу́јет Ор, Бе́јтула *мене ме* ви́ка, ма́ти *ме* не́-дава *мене*, *мене ме* ка́-раје Крс, *ме зе* и *мене*, и ка *ме* пу́шти *мене* Вр, *мене ме* бе́ндиса Др, ти́ да *ме ме*-

¹¹⁸⁷ БАДИЈС, 399.

¹¹⁸⁸ ВЪДГ, 73; РСПГ, 482–485; СМЪГ, 109; БАДИЈС, 403–405; СРЛГ, 345; ВЛМД, 234–236.

¹¹⁸⁹ ИПИО 3, 164.

не испратиш Ба, не *ме*-мами *мене* Бр, *мене* да ме слушаш Рад, не ме продавај *мене* Рап, тј *мене* ме остај Гл, пуши ми *мене* Ре;

шебе ше чекала Др, *шебе ше* молим Рад, *шебе ше* вика Крс, *шебе ше* збориле Ле, *ше* засака брат *шебе* Кру;

мене ми кажи, ти *мене* много ми се свиђаш Гл, *ма*ти *мене* ми кажуала Ор, *мене* ми кине душа Ба, *мене* ми је страх Бр, ка ме бнесоф, ми рекоф *мене* Вр;

да не *ши* разбудет стока *шебе* Ле, *шебе ши* пуала Др, па ће *ши* носим и *шебе* Крс, *шебе ши* дала да јадеш Ку, денеска *шебе ши* платиф Рап.

Мало је потврда са удвојеним облицима датива *мени* ми, *шеби ши*: *мени* ми збори Др, и *сеа мени* ми вељи Бр, па кућа *шеби ши* запалиле Ба.

О редоследу у удвојеним формама в. т. 1066.

610. а) У Зл. јд. м. и с. р. разликују се ОП=Г=А (*него, го, него го*) и Д (*нему, му, нему му*):

Ош^д него ми је *страм, го* фатиље *него* Ре, *харамије ош^д него* зел'е тја Вр, *дэцата* *идал'е ио-него*, *Ашима го* *стаил'е* w *апс*, *навал'ила* на *него* Рап, не *го* *сакала* *него* Кру, *го* *фатил'е* *него* Ле, и *него го* *утепала* Др, *и*ди *ке* *него* Рад, *него* *го* *викнала* Бр;

нему му било *криво* Ку, *шо му* са *пријатељи* *нему* Бр, па *му* *тражет* *нему* *сто* *брава* Рад, *ће му* *удараје* *нибет* Крс, *нокћи* *све* *от^д* *руке* *му* *панаа* Вр, *му* *пујет* *детэгому* Гл, *му* *сом* *ткала* *пуас* Др, *не му* *веруј* *нему* Ле.

б) У Зл. јд. ж. р. разликују се ОП=Г=А (*на, га/ја/је, на га/ја/је*) и Д (*нејсу/нејси, ги/и, нејси ги/и, нејси ги*):

Те *ја* *носиме* *на* Скендерици Бр, *на* *га* *посин'ија*, *на* *га* *прашувала* Ор, *сме* *дошл'е* *овде* *ке* *на* да *га* *прашаме* Љу, *со* *на* се *ожењило* Ку, *ја* *тујека* *при* *на* Мл, *сл'ени* *со* *на*, *на* *га* *заклаф* Крс, *ја* *за* *на* Вр.

На је у сретечком¹¹⁹⁰, затим у неким македонским говорима са којима се ГГ не граничи (охридски, струшки и југозападни део кичевског говора).¹¹⁹¹ У ГГ је непознат горњополошки, гостиварски облик *неа*.¹¹⁹²

У Д су доминантни облици *нејсу* (*нејзи, нејзи*), *ги/и, нејси* (*нејзи, нејзи*) *ги/и*, али се у нижим селима, користе и *нејси, нејси ги*.

Обликом *нејсу*¹¹⁹³ ГГ наслања се на оближње македонске говоре.¹¹⁹⁴ Сам облик може се извести аналошким уопштавањем према Дјд. м. и с. р. — *нему*. Партикула *-зи*, својствена и оближњим српским говорима¹¹⁹⁵, са македонске стране ограничена је на полошко и кичевско подручје.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁰ ПМГСЖ, 172.

¹¹⁹¹ ВБЗФ, 32,

¹¹⁹² ВБПГ, 344.

¹¹⁹³ Дативска речца *-зи* реализује се и као *-си* (в. т. 269а).

¹¹⁹⁴ СТТГ 2, 103; ВБДГ, 73, 90; ВБПГ, 344; ВБДГр, 22. Уп. и *нези/нејзи* у ТМГР, 387.

¹¹⁹⁵ РСПГ, 485.

¹¹⁹⁶ ВБЗФ, 34.

П-Ј форма *њóјзи*, бележена је спорадично у нижим селима. Овакав облик долази у српским оближњим говорима, али и шире¹¹⁹⁷, па и у неким македонским¹¹⁹⁸, који са П-Т дијалектолошки чине целину:

Нејзи посл'е јóпе иштé-више Ба, *нејси* *ги* рéкла, *њејси* *ги* сум даф Рап, *нејси* нé-даваф, *нејси* и збóрила Гл, *н'ејзи* нóсил'е за пáре Ле, *њејси* да збóриш Крс, исто *ги* тражиф и *н'ејси*, и *ги* бíло крíво *њејси* Ку, *њејзи* *ги* нóсил'е Рад, *нејзи* и рука прéсекоф Ре, *њејзи* *ги* мýжа утéпал'е Др, *нејзи* и Бр, *нејзи* *ги* óстана кúндра Вр, *њóјси* дéца íзмрел'е Крс, *њóјси* нoвóжења Рап, *њóјси* *ги* óнеси лóкум Др, *њóјзи* *ги* збóриље Ку.

611. Заменице 1. и 2л. мн., поред облика за Н, разликују и ОП=Г=А и Д. Ортогоничне форме се удвајају са енклитичким у истим условима по којима се удвајају и остале личне заменице.

а) ОП=Г=А (*нас*, *не*, *нас не*; *вас*, *ве*, *вас ве*):

Нас не íспол'а Гл, *ће* прéде óснуа *во нас*, *нас не* одрédил'е Вр, се стрáми *ошд нас*, *нас не* óнел'е Ре, *ке нас* вáке се рáбота Ку, *ваће* се прéде *ће нас* Бр, *нас не* нóсил'е на рýке Др;

ошд вас мéсо *ће* кúпујем Крс, *ошд вас* бéгаје Ле, а *ве* браље *вас* Љумани Вр, *вас не* вé-лэжет Рад, *вас ве* зýала Ди, а *вас ве* нéјчем, *вас* да утeпа вéца Гл.

б) У ГГ је сачувана стара дативска форма¹¹⁹⁹ *нам*, *вам*.¹²⁰⁰ Нема трагова за-падномакедонских¹²⁰¹, сиринићких¹²⁰², метохијских облика¹²⁰³ — *нами*, *вами*.

Систем чине још и енклитике (*ни*, *ви*) и удвојене форме (*нам ни*, *вам ви*):

Тáко *ни* кáжујет *нам* Ди, кóљко *нам*, тóљко *њим* Мл, *нам* да *ни* пýкне чé-шма Ле, *нам* нóсил'е л'éп, *нам ни* пáнује Вр, *нам* је úбаво Др, *он ни* вéл'и *нам* Рад, а *нам ни* је па úбаво ЗлПо, *нам ни* је стрáх Бр;

вам ви је лéжа Ор, *вам ви* је мáти Ба, *вам* нé-давам Др, *ни вам ни нам* Ле, *вам ви* дóођа ка íграчка Ре, *вам сом ви* дóнесла Ор, *вам ви* се смíјет мýжи Крс.

612. У 3л. мн. разликују се ОП=А и Д.

а) ОП=А (*њих*, *ги/ге* — *ђи/ђе*, *њих* *ги/ге* — *ђи/ђе*):

Њих ге зýала, лéгнало *јри њи* Рап, *ни* сом вíдеф, *óрис на н'и* Ре, сом вí-деф *них* Гл, *идала л'исица јо н'и*, *јо њих* фр'љиф Крс, и сéа *ће* го нóсим *ће них*, *них* *ђи* утeпаа Бр, шо сом бíла *ће* *њи* Ле.

¹¹⁹⁷ РСРГ, 485; ПМГСЖ, 172; МлРСГ, 57; јужнометохијски подримски и подгорски говор (према мом материјалу); БАДИЈС, 410; ПА-МБРес, 335; СРЛГ, 345; ТМГР, 387; РСГЦШ, 292.

¹¹⁹⁸ ВБПГ, 349 (вратнички говор), 353 (тетовски говор); МТОГ, 195 (овчеполски); в. и ВБДГр, 16 (северномакедонски говори).

¹¹⁹⁹ БАЈСД, 104–105.

¹²⁰⁰ БНАП, 164; ЂЉГЛ, 71; ТМГС, 75; ТМГР, 387. У мак. говорима синтетичка дативска форма присутна је само у неким западним говорима (ВБЗФ, 34; СТТГ 2, 103).

¹²⁰¹ ВБДГ, 73; ПаАРГ, 123

¹²⁰² МлРСГ, 57.

¹²⁰³ *Нами*, *вами* у јужнометохијском подгорском говору (према мом материјалу).

У Ре и Бр је остварен продор партикуле *-а* у ОП, што је корелативно са оваквим продором у облике показних заменица (*овогуа, шбогуа, ономуа*) (в. т. 672): и ја сом била за *ниха* Бр, *посл'е ге пушћил'е нија* Ре.¹²⁰⁴

б) Д (*њим, им/ги/гим/мги, њим им/ги/гим/мги*):

Не *им* даље *њим* Лју, тољко *њим, њим гим* даље Мл, *н'им* ће прати, чорапе јопе *ним* че *им* даје Гл, и *н'им* ће искочим, *н'им ги* збори Вр, *њим* да бнесеш јабуко Крс, *н'им* ће пујет ЗлПо, *н'им* не *им* сом-рекла в[о] бчи Ре, тј да *гим* разбудиш *њим* стока, *њим ги* покосиф Ле, не *гим* веруаф *њим* Ку, а *гим* дап'е *н'им* Ба, *гим* донеле *њим* Рап, *н'им мги* днеси ЗлПо, *њим гим* било криво Рад.

ЛИЧНА ЗАМЕНИЦА СВАКОГ ЛИЦА СЕБЕ

613. а) Повратном заменицом сваког лица *себе* различита падежна значења казују се истим обликом:

Ја *не-абим себе* Ре, и она от *пот-н'его себе* Ди, *свѣ ош себе*, сом трнала *пу-ас ио-себе* Вр, и она *не-знаје себе* Ор, *за себе* праил'е Мл, *со себе* има деца Ку, *не-груби себе* Ор, ал'и сама *во-себе* Кру, *извадиф за себе*, јеното дете *прѣш-себе* Рап, *себе* ће го остаим Крс.

У Д доминира *себе*, а ретко је, корелативно облицима *мени, шѣби* (в. т. 597, 609б), и *себи*: *муш себи* не-квари Бр, *стајила себи* да јаде Рад.

б) Није уочена дативска енклитика *си*, обична у оближњим македонским говорима.¹²⁰⁵

Ова енклитика се не јавља чак ни у устаљеном изразу *Благо си њему*.¹²⁰⁶

Одсуство дативске енклитике зам. *себе* наслањање је на стање у оближњим српским говорима, који овакву енклитику не познају.

в) Енклитика *се* саставни је део глаголских облика: *се* чѣшља, *се* насмијала, *се* умори Гора.

УПИТНА ЗАМЕНИЦА ЗА ЛИЦА КОЈ

614. Заменице *кѣшо* и *кѣи*, и оне сложене са њима, изједначиле су се па се исти облик користи и атрибутивно и именички.¹²⁰⁷

615. Када се не зна за одговор, заменица за лица гласи *кој*:

Кој работа да има, а и *кој* не работа нека има, ал'и *кој* работа да има повише Кру, ако има во шума, *кој* има; *кој* ће го бнесе Вр, *кој* ће почне да вика ЗлПо, *немав*^ф *кој* да не чува Рад, *кој* ће л'егне Ор, *не-знам кој* ће доје Др, *кој* ће

¹²⁰⁴ Уп. са оваквом појавом у северномакедонским говорима (ВБСМГ 1, 22–24).

¹²⁰⁵ СТТГ 2, 103; ПаАРГ, 129.

¹²⁰⁶ Уп. са судбином *си*, које је сачувано само у овом изразу, у оближњим српским говорима: РСПГ, 487; јужнометохијски говори Подрине и Подгора, сретечки говор (према мом материјалу).

¹²⁰⁷ РСПГ, 487–488; ПМГСЖ, 176; МлРСГ, 66–69; БАДИЈС, 424; СРЛГ, 146–147, 351; АРа-СВАБ, 306; ЋЛГЛ, 75; СТТГ 2, 104.

ти-јаде помало Ре, *кој* е онја Бр, *кој* да работа Ба, *кој* е најубаф Мл, *кој* ти даде дукат Ди, *кој* метаф Крс.

Заменица *кој* употребљена у значењу неодређене заменице за лица *некој*:

Кој — има својштина, *кој* — овна, *кој* — јагње ће ти донесет Рап, *кој* продаф кона, *кој* продаф крава, *кој* продаф јунће некује Ре, *кој* на н'ива, *кој* на л'ивада Ор.

616. Када се зна одговор на постављено питање, ова заменица има различите облике за родове:

Кја се омужила Др, *кја* умрела, *кја* три месеци, *кја*¹²⁰⁸ два Вр, *кја* ће ми офеце зачуате Кру, *кја* те сака Рад, *кује*-дете Љу, *кује* ће пује Др, а знэш *кује* је Ле; шó-ги-знам *кује*-мужи бил'е Бр, *кује* се, вел'им, љуђиви Ор, *кује* рабóтал'е Др, *кује*-села исáбил'е Бр, *кује* ће нóсет на свáбда Ре;

која видела, *коа* máти нејће Рап, *којé*-деца ти бил'е Крс.

О односу облика типа *која/кја* в. т. 1336.

617. Ове заменице имају придевску промену:

Ош *кого* ти је тија Др, сом го дала *кому* сом сакала Бр, *кому* да го дадем Ди, *кому* ће га остајм Ба, порес *кому* стó, *кому* двéста Вр, *кому* давам пченица Гл, мýжена во *кого* Ре.

Зависни падежи *кого*, *кому* гласе овако када се не зна одговор на постављено питање, а ретко су потврђени и када је *кој* родовски диференцирано: *кому* чујеку да дадем Др, *кого* брата да повикам Ле, со *кого* да идем Бр.

Када су употребљени облици *кујего*, *кујему*, онда се односе на м. или с. р., и атрибушки су употребљени: *кујего* донесл'е Др, *кујего* сина си видела Крс, со *кујего* си збориф Гл, *кујему* кучића Ре, *кујему* дётету Ди, па *кујему* брату Др.

Дјд. ж.р:

Кóјојси да нóсим Др, *којси*-жени рече Вр, *куји*-дејки Гл.

Дмн.:

Кујем децам Др, *кујем* сте даље Рап, *кујем* коњам сено Крс.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА СВАКОЈ

618. Општа заменица *свакој*, поред овог основног облика, у Ре, Гл и Вр гласи и *сваки*¹²⁰⁹:

Свакој има свој табијет Гл, *свакој* е бóвен Ре, *свакој* спáф ке нас Др, *свакој* знéје, *свакој* да има Кру, *свакој* ће ти рече Рад, *свакој* рабóташе Ди, *свакој* има некој бóл'ес Ку, а *свакој* те гл'еда Ле, гим сме дал'е *свакој* от село Др.

¹²⁰⁸ У овом примеру *кја* има значење неодређене заменице *некуа*.

¹²⁰⁹ Нису посведочени облици који се наводе за ГТ: *секој*, *секуа*, *сише* (ВБГТ, 64).

619. Ова заменица, када има именичко значење и када је општег значења које није одређено полом лица на које се односи, има облик *свакој*. Уочава се, међутим, продор придевске опште заменице у именичко значење, па се облици опште заменице диференцирају по роду:

а) *Свакој*, *сваки* (м. р. јд.), *свакуа* (ж. р. јд.), *свакује* (с. р. јд.); *свакује* (општи облик множине):

Свакуа ће знаје Бр, па *свакуа* да прашаш Рап, *свакује* во село играло Рад, *свакује* наранила, *свакује* обл'екла Ле, *свакује* не работаје тија Вр.

У овим примерима, заправо, изостављена је управна именичка реч па је придевска заменица добила именичко значење.

б) У служби придевске опште заменице у м. р. јд. напоредни су *свакој* и *сваки*, у с. р. јд. *свакује* и *свако*, у ж. р. јд. *свакуа* и *свака*:

Ни беше м'ерак *сваки*-пут Ре, *сваки*-ден h[e] идјуме, она шета *сваки*-ден, они ће га п'јет *сваки*-ден Вр, му уг'одујет *сваки*-пут, гл'едам *свакој* ноћ лоше соној Гл, *свакој*-пут Бр Ре;

свакуа жена и *свакуа* д'јка Гл, *свака*-жена знаје, *свака*-зима Бр, п'је *свака* саба Гл, *свака* саба Кру Ре;

свакује д'ете, *свако* саба'ал'е в'рне дош Гл, *свако* саба'але дои'ћа ке нас Ре, се че'шља *свако* саба'але Кру.

в) У зависним падежима доминирају форме са граматичком основном *свак*-, а нису непознати ни облици у чијој је основи сложена заменица *свакој*. У Дјд. ж. р., и то само у Гл, поред обичнијег *свакојси*, посведочено је и *свекојси*:

Ара'мија краде *ош* *сваког* Ре, на *сваког* ко'ња Ор, *ош* *сваког* Гл, *свакому* чу'јеку, *свакому* д'етету ре'кла Др, *свакому* по ма'ло Рад, *сваку'его* ће по'ља Ку, *сваку'ему* п'утнику Гл, *свакојси* да да'де Вр, и *свакој* сна'хи Рап, *свекојси* ж'бни, *свекојси* са'ка да да'де Гл, *свакујем* љу'ћим Гл Кру Ре Мл Ор.

НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ НЕКОЈ, ПОНЕКОЈ

620. Заменица *некој* употребљава се атрибуцки и именички.

621. Облик *некој* користи се за м. р. јд., затим када се не зна род на који се заменица односи. За ж. р. јд. употребљава се *некуа*, за с. р. јд. *некује*; у мн. је општа форма *некује*.¹²¹⁰ У мн. м. р. ретко је и *некуји*:

Некој ше'ерец, *некој* ба'сма зе'ф, *некој* в'вница Ре, *некуј* тел'е, *некуј* во'ф Рад, е *некој* не'маф да бе'ре, а'мица ако ймам *некој* Вр, *некој* ће ре'че Ор;

некуа ба'ба ста'ра Крс, *некуа* жена Др, *некуа* ко'шута Ре, та *некуа* ро'дила Ди, *некоа* Анифа Вр, и до'шла *некоа* жена Ор, *некоја* д'јка Др;

некује му'аребе, кој про'даф јун'ће *некује* Ре, *некује* д'ете ж'ела Кру, йспројде *некује* в'реме Ор;

¹²¹⁰ Уп. са општемножинском -и формом у ЗПМ говорима (ВБЗФ, 55).

некује пуцаље Ре, *некује* љуђи Вр, *некује* ће не виђет Др, *некује* жéне Рап, *некуи* áскери трча^а Гл, и *некуи* [љуђи] плáтил'е Бр.

622. У Ре је бележено *никој* у значењу заменице *некој*: утéпаље некуа кóшута, *никој* јéљен; па да је *никој* чўјек.

Мешање негација *не-* и *ни-* морфолошког је порекла¹²¹¹, а захвата шири ареал српских говора.¹²¹² За ГГ од значаја је продор *ни-* у *не-* у сиринићком говору, призренском градском говору и јужнометохијском подгорском говору.¹²¹³

623. Облици заменице *некој*:

а) Побéјнала *ош* *некого* Бр, и *ћ[е]* идеш *со некого*, *некођего* áргата Вр, на *некујего* коња Крс, *ош некођего* ће зé Ор, *некујему* боноји, *некујему*, áјде, пáре му зé Ре, а си видела *некујего* вўка Љу;

некојзи ги остáнала кўндра, *некојси* ништо Вр, *некојзи* јáбуке Ле, *некојси* жéни Рап, мáсло *некојси* дéјки, дáла *некојси* Циганки Ку, *некуи*-дејки Ре.

б) У Бр и Гл у Дмн. уочава се везивање облика *некуим* за м. р., *некујем* за ж. и с. р.:

Некуим љуђим Бр, *некуим* Враништанам Гл, *некујем* Горанкем Гл, *некујем* сéлам Бр.

У осталим местима у Дмн. бележено је *некујем*.

624. Сложена заменица *и ó н е к о ј*:

Пóнекој ће рáбота Ди, и *иóнекој* тáкоф је Ба, *иóнекој* Др Ор Вр Рад.

Пóнекој се не користи атрибутивно.

ОДРИЧНА ЗАМЕНИЦА *НИКОЈ*

625. Заменица *никој*:

Никој *никого* нé-може да знáје шó-има во ўм Ле, нéма *никој* да го зéме Мл, *никој* не дó^аоца Ор, *никој* не ми вéрује, и дéнеска *никој* нé-иде Рап, ноћа *никој* да не мé-виђи Ре, а нéма *никој* Вр, *никој* не сé-мучи сéга Рад, *никој* не мé-пољаф Кру;

без *никого* Вр, *никого* нéјћем Ор, јá *никого* не сом викала Рад, *никого* нé-слуша Ре, мајка је без^с *никого*; *никому*, тéбе кáжујем Гл, *никому* нéма Др, *никому* нé-дава Ле.

¹²¹¹ БАДИЈС, 15; ИПИО 3, 96; РСПГ, 372.

¹²¹² Уп. БАДИЈС, 15, 425; БНАП, 96.

¹²¹³ МлРСГ, 69; РСПГ, 371–372; 487–488; у говору Призренског Подгора овакви облици су уобичајени (према мом материјалу).

ИМЕНИЧКА ЗАМЕНИЦА Ш(Т/Ћ)О

626. У именичкој упитној заменици за ствари *ш(ш/ћ)о* чува се старији облик. Доминира форма са упрошћеном сугласничком групом *шо*, којом се ГГ нашла на галички¹²¹⁴, пошто тетовски¹²¹⁵ и дебарски говор¹²¹⁶ чувају сугласничку групу у заменици (в. т. 382в). Оближњи српски говори, према материјалу којим располажем, осим подримског, чувају групу *шш(о)*.

627. Заменица *ш(ш/ћ)о* употребљава се у упитном, неодређеном и релативном значењу.

а) Упитно и зависно-упитно значење:

Шшó је Гл, *шшó*-било Крс, *шшó*-вељи Рап, *шшó* ће ти зéмн'а Др, *шшó* га тóри жéна Рад, та *шшó*-желаш Бр, *шшó* мé-љутиш Љу, *шшó* да го рабóтаме Вр, *шшó* му је дéтету Ре, *шшó* је óвја Ку, *шшó*-било Ре; *шó*-даваш, Пéндо, ти Ба, *шó* је врéва во мáало ЗлПо, *шó* је óвја Др, *шó* је óнаја јéкава Бр, *шó* мé-љутиш Рад, та *шó* ти је, *шó* ти сóм-рекла Ди, *шó*-ћé-ти-га Ле, *шó*-зборет, *шó* кáжујет Ор, *шó* би ми си учиниф Гл, *шó* гл'éдаш нíчки Др.

б) *ш(ш/ћ)о* у осталим значењима:

Че даде нéшто како који *шо* íма, ће óнесет *шо* јáдет Гл, слóушајте *шо* ће ви кáжем Вр, гл'éдам кáкво је *шо* Ба, ка *шо* брáла зáспала Бр, ће дóнесе *шо* сáкаш ЗлПо, слóушај *шо* ти кáжујет Бр, ка *шо* знáће нека доје Ди, нíкој нíкого нé-може да знáје *шó*-íма во úм Ле, старíцете *шо* збóрет, сáкае ручек Љу, пúт за во Брót *шо* íде Бр, пáмпур во Бéл'играт *шо* ме óнесоф Мл, дéјка *шо* бéше зáспала Ба; тијá-љући *шшó* íмал'е пúјћи љући Др.

628. Поред облика *ш(ш/ћ)о*, ова заменица има још и два облика ОП: *óшшó/óшшó* и *шóго/шшóго*.

Облик *шóго* јавља се у полошким говорима¹²¹⁷, па је отуд могао стићи у ГГ. Сам облик је контаминација ОП=А и -го из ОП=А јд. других заменица, пре свега упитне заменице за лица.

Óшшó, које се бележи у оближњим српским говорима — сретечком, сиринићком, метохијским говорима¹²¹⁸, могло је настати у процесу диференцирања Н и ОП, а иницијално *о*- може бити аналошко према финалном, али је могло настати и из предлошко-падежне конструкције *ош шшó*, како се објашњава призренски облик.¹²¹⁹

Шóго/шшóго присутно је у свој Гори, осим у Бр; *óшшó* је бележено у вишим селима, редовно у Бр, па је, највероватније, у Ре, Кру, Гл — *óшшó* продрло из бродског говора. ОП, који је по пореклу облик акузатива (*ш(ш)о*), потвр-

¹²¹⁴ БАГД, 137.

¹²¹⁵ СТТГ 2, 104.

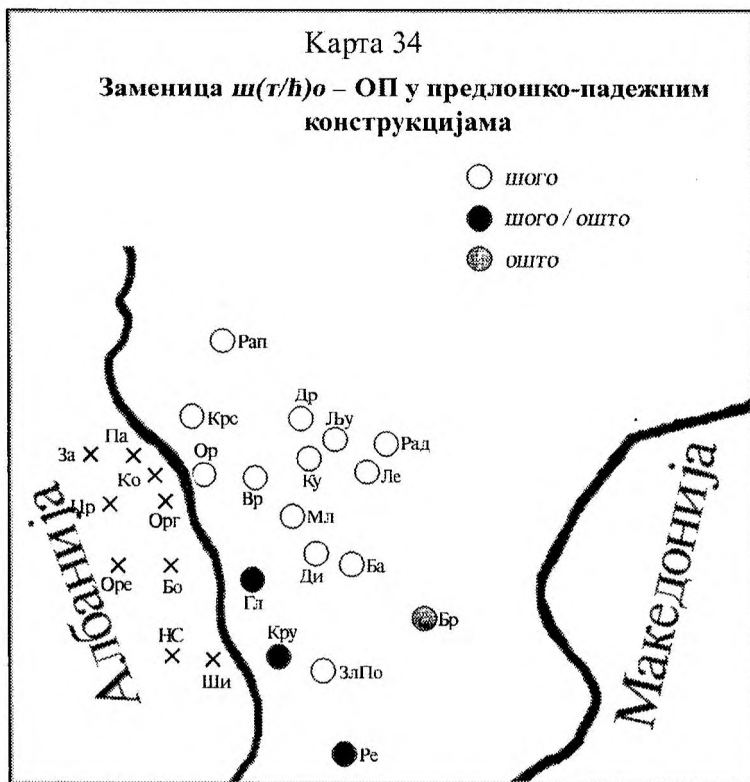
¹²¹⁶ ВБДГ, 74.

¹²¹⁷ САМПол, 349.

¹²¹⁸ РСПГ, 487, 516, 517, 520; ЕГРе 2, 48 „ошто“; МлРСГ, 66; сретечки, подримски, говор Призренског Подгора (према мом материјалу).

¹²¹⁹ РСПГ, 483.

ђен је у свим местима, мада је обичнији у вишим селима, посебно у Бр (в. к. 34).

У функцији правог објекта употребљава се ОП=Н, а *шого/ошто* само у предлошко-падежним конструкцијама:

Ош шого је бѣвна Ре, *ош шого* умрела Вр, *на шого* се ашик учинила Ди, *ош шого* си се уморила Ба, *за шого* се љутиш Гл, и *со шого*, *на шого* Рап, *на шшого*, *ош шшого*, *за шшого* Рад, *за шого* се наљутила Крс, *за шого* ми кажџал'е Ди, *ош шого* Ле, ме мажаф, не-знам *со шого* Мл;

ош ошто је бѣвна Ре, *за ошто* се караје Кру, *ош ошто* је боџна, *на ошто* гл'едаш Бр, *за ошто* си зборила Гл;

ош ш(т/ћ)о, *за ш(т/ћ)о*, *на ш(т/ћ)о* Др Вр Пап Ор Бр Ди Ба Ре Кру.

НЕОДРЕЂЕНА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ НЕШТО/НЕШЋО

629. Че даде *нешшшо*, *нешшшо* че онесет Гл, ће ги месиш *нешшшо* Вр, ће гим стаи *нешшшо* Пап, нашоф *нешшшо* Ор, *нешшо* имало во пѣривој, *нешшо* да ти кажем Ре, *нешшшо* да ти рѣчем Др, мамет *нешшшо* Ле, *нешшо* им учинил'е, *за нешшо* Кру, *нешшшо* има по воћке Крс, ме удрила *со нешшшо* Ку.

НЕОДРЕЂЕНА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ ШТОГОДЕР/ШЋОГОДЕР

630. Ова заменица има значење неодређене заменице *нѣшѣо*. *Шѣогодер* се значењем диференцира према *нѣшѣо*, које има неутрално неодређено значење, по томе што значи — нешто мало, било шта:

Ће јадеш шо ће најеш, *шѣогодер* Рап, *шѣогодер* љзеди Др, а не сом љмала да му дајем, *шѣогодер* Ле, ће најеш *шѣогодер* Рад, донеси *шѣогодер* Бр, и мѣне *шѣогодер* Ре, зѣми *шѣогодер* Кру.

ОДРИЧНА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ НИШТО/НИШЋО

631. *Нѣшѣо* ти не стасује Мл, *нѣшѣо* не мѣ-рекла Др, за *нѣшѣо* да нѣ-жалѣш Бр, а нѣ-знајем да работам, *нѣшѣо* Вр, *нѣшѣо* нѣ-рекла Ор, *нѣшѣо* жѣво нѣ-мож-да-ги љспраѣи, оно *нѣшѣо* нема Крс, тѣја *нѣшѣо* нѣје Ор, *нѣшѣо* не му остајла Љу, *нѣшѣо* нѣћем, јѣ нѣ-можем *нѣшѣо* Рап, нѣ-знате *нѣшѣо*, ба-вајко мѣтери *нѣшѣо* не донесоф Ре.

У предлошко-падежним конструкцијама предлози су испред одричних заменица:

За *нѣшѣо* не гајљује Др, за *нѣшѣо* се скаралѣе Ди, за *нѣшѣо* ме љдри Рад, на *нѣшѣо* Бр Крс Ба, за *нѣкого*, љред *нѣкого* Кру Др Ди.

ОПШТА (ОДРЕЂЕНА) ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ СВЕШТО/СВЕШЋО

632. У првом делу заменица има облик с. р. *све-*. Избор облика у првом делу условљен је формалним слагањем са другим делом сложенице *-шѣо*, који се због *-о* осећа јединицом с. р.:

Брат ми донѣф *свѣшѣо*¹²²⁰ Вр, они љмалѣ *свѣшѣо* w кућа Крс, му зборим *свѣшѣо* Ре, ће искупује *свѣшѣо* Др, *свѣшѣо* ми работалѣе Ба, купуалѣе *свѣшѣо* Ди, *свѣшѣо* сме видѣлѣе Рад.

У Вр је забележен ОП *свѣчега* (Га влѣче *со свѣчега*), који може бити траг иновације

-га у ГГ. Овакав облик корелативан је са *шѣго* (< *шѣо*).

ДЕКЛИНАЦИЈА ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

633. Разлике унутар промена придевских речи уклоњене су, што је у складу с општом тенденцијом уједначавања и упрошћавања у југоисточним балканским говорима.¹²²¹

У јд. се у ГГ чува разлика у роду, у мн. се, како је и у радном и трпном придеву, уопштава општемножински облик на *-е*.

¹²²⁰ СТТГ 2, 104; ВБДГ, 74; РСНГ, 488; БАДИЈС, 425–426; ЕГРеч 2, „свешта“; МлРСГ, 67; сретечки говор, говор Призренског Подгора (према мом материјалу).

¹²²¹ ИИИО 3, 159.

634. Табела облика

Јединица¹²²²:

	Н	Г	Д	ОП	В	Л
м. р.	- <i>ø</i> , - <i>и</i>	—	- <i>ому/-ему</i>	- <i>ого/-его</i> (за живо); = Н (за неживо)	= Н - <i>и</i>	(- <i>ому/-ему</i>)
ж. р.	- <i>а</i>	(- <i>е</i>)	- <i>ој(су)</i> - <i>и,-е</i>	= Н	= Н	—
с. р.	- <i>о</i> , - <i>е</i>	—	- <i>ому/-ему</i>	= Н	= Н	—

Множина:

	Н	Д	ОП
м. р.	- <i>е</i> , - <i>и</i>	- <i>м</i>	= Н
ж. р.	- <i>е</i>	- <i>м</i>	= Н
с. р.	- <i>е</i>	- <i>м</i>	= Н

Број падежних облика придевских речи одговара броју падежних облика именица.

635. Придевске речи м. р. јд., када су употребљене уз именице за живо, имају ОП на *-ого/-его*. Судаћи по садашњем стању — макар у једном делу у време формирања дијалекатског типа — чувајући под утицајем македонских говора генитивно-акузативно *-го*, ГГ је остао изван западнојужнословенске иновације *-га*.¹²²³

Демонстративним заменицама у неким местима у ОП и Дјд. додаје се *-а* (*ѡ̀бо̀гоа/ѡ̀бо̀гуа*, *ѡ̀бо̀муа*) (в. т. 672).

636. У Дјд. м. и с. р. сачуван је наставак *-ому/-ему*.¹²²⁴ Репартиција зависи од облика ОПјд. (*м̀у̀јего* — *м̀у̀јему*, *в̀ашего* — *в̀ашему*, *др̀у̀гого* — *др̀у̀гому*). Када је у Н с. р. поремећена репартиција *-о/-е* условљена природом претходног сугласника, тај се поремећај одражава и у зависним падежима (*ш̀рѐћо* — *ш̀рѐћого* — *ш̀рѐћому*, *к̀о̀зјо* — *к̀о̀зјого* — *к̀о̀зјому*).

637. У ж. р. јд. посебна *-е* форма за Г чува се у оном обиму у коме је сачувана именичка *-е* форма (в. т. 525, 528, 536):

Жими ду̀шице *ма̀й̀ѐрине*, спал̀е во *ѡ̀б̀с̀ѡ̀аре* Митатице Бр.

¹²²² Демонстративне заменице се због посебности у облицима издвајају из оваквог образа. В. т. 661.

¹²²³ БАИСД, 146–147; ПИИСхј, 58.

¹²²⁴ ПМГСЖ, 179; МлРСГ, 71; РСПГ, 493–494; БАДИЈС, 421–425; ВЛМД, 244–245; ВБЗФ, 57 (скопскоцрногорски говор).

638. У Дјд. ж. р. потврђена су три наставка: *-oj* с партикулом *-zu/-su* и без ње, именички наставак *-и* и, врло ретко, именички наставак *-е*.

а) Облик с партикулом доминира, а редован је када се појам придевске речи у Дјд. посебно истиче¹²²⁵ или када је придевска реч поименичена. Облици са *-zu/-su* потврђени су, међутим, и изван поменутих услова.

Облици без партикуле нису посведочени изван атрибутске службе.

б) Именички дативски наставак *-и* јавља се када је синтагматски акценат на граматичкој морфемци за датив придевске речи: *сѣарѣ*-мајки, *ѣреѣи*-жени (в. т. 697, 724).

Именички наставак *-е* у Дјд. придевских речи потврђен је у нижим селима, у којима се јавља *-е* у Дјд. именица на *-а*: па даф *ѣосѣарѣ*-ћерке Рап, *ѣнеси ѣѣмладе* Крс.

Именички наставак у Дјд. ж. р. придевских речи не бележи се у македонским говорима. У јужнометохијском говорима овакав наставак је у чешћој употреби него у ГГ.

639. Вјд. ж. и с. р. увек је једнак Н. У м. р. Вјд. је најчешће једнак Н, али се уочава у Вјд. придева м. р. на *-ѣ* нешто већа присутност придева с наставком *-и*.

640. У Н=ОПмн. придевских речи различитог рода уопштен је заједнички наставак *-е*. Овакав родовски синкретизам у множини може се сматрати структурним утицајем македонске иновације са специфичним резултатом, пошто је на македонској страни¹²²⁶ у множини уопштено *-и*, а у ГГ *-е*. Уопштавање једнога облика за сва три рода прелило се и у оближње српске шарске¹²²⁷ и јужнометохијске говоре.¹²²⁸

Трагова *-и* у Мнн. придевских речи м. р. има, а то упућује на новије уопштавање општемножинског *-е*. Примери типа *умѣрени* у Мнн. м. р. не могу се сматрати утицајем македонске придевске множинске *-и* форме, пошто је *-и* у ГГ, по правилу обележје м. р. Уочено је да се *-и* облици за м. р. мн. јављају најчешће када је именичка синтагма сведена на придев, па наставак придевске речи носи обележје рода, што значи да су придевске јединице поименичене (Ѡвја се от свѣдба, ѣдет ка *ѣѣѣани* Гл).

Придевске јединице м. р. мн. на *-и* потврђене су и у служби именског предикатива (Свѣдбари се *умѣрени*, *уѣѣѣани* Гл).

¹²²⁵ Уп. са истом појавом у мрковићком говору (ВЛМД, 230).

¹²²⁶ Тетовски говор, који чува разлику у множинским наставцима именица, у множини придевских речи има синкретизовану *-и* форму (СТТГ 2, 99).

¹²²⁷ У сретчком (ПМГСЖ, 179) уопштено је општемножинско *-и*; у сиринићком говору продире *-и* из м. р. у с. р. (МлРСГ, 70–71), али се уочава и продор *-е* (МлРПадД, 142).

¹²²⁸ У призренском градском говору уопштено је *-е* (РСПГ, 492, 495). У гсову Призренског Подгора и Подрима (према мом материјалу) потврђен је већи број примера типа *јѣке љѣди*. У поменутих метохијским говорима знатно је веће отпорности род придевских речи у предикативној служби.

Множински облици типа *умóрени* бележени су у различитим местима, али највише потврда има из Гл.

641. Дмн. придевских речи обележава се наставком *-м*, који се додаје на облик ОПмн., а спорадични облици типа *најсџар-и-м* потврђени су само уз именице м. р.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ ОД ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

642. Употреба *-о* или *-е* условљена природом претходног сугласника остала је стабилна у присвојним заменицама пошто је *-е* сачувано иза историјски меких сугласника. Чување *-е* потпомогнуто је им. с. р. на *-е* уз које ове заменице иду.

643. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 1л. јд (*мој*, *муа*, *мује*; *мује*):

Он је *мој* брат Бр, и *мој* крф Вр, ти си *мој* Ку, *муа* сестра Рад, во фамилија *муа* Ре, *муа* је Гл, *мује*-дете Бр, *мује*-село изгóрело Др, во *мује* руке Вр, *мује*-деца ЗлПо, да љ се живе *мује*-деца Кру.

644. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 2л. јд (*швој*, *швуа*, *швује*; *швује*):

Не сом *швој* Ку, ја сум брат *швој* Крс, *швојот* анамет Кру, умрела *швуа* жéна Ба, *швуа* ће биде Др, *швује* дете Бр, а ти се *швује* Гл, *швује* не ме сакал'е Ре.

Примери са чувањем посебног облика за мн. м. р.: óвија рéчoј *швоји* Гл, *швои* сiнои Бр.

645. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 3л. јд.

а) У највећем делу Горе заменица има облик *њéгоф*¹²²⁹, *њéгова*, *њéгово*; *њéгове*.

У Бр заменица гласи: *н'éгоф*, *н'éгуа*, *н'éгуо*; *н'éгује* (в. т. 134а). Изван Бр групе *-ов + V* остају стабилне у облицима присвојних придева и присвојних заменица, па нису потврђени облици који се наводе за ГГ¹²³⁰:

Њéгоф коњ Рап, óтец *њéгоф* Ди, сiн *н'éгоф* Ба, а бабо *н'éгоф* Кру, ма́ти *н'éгова* Ди, ми вел'и *н'éгуа* жéна Бр, *н'éгова* ће биде Ре, *њéгово* ма́ало Рап, *н'éговó-гумно* Вр, запóведав^Ф дéте *њéгово* Крс, *њéгове* л'и́вађе Ку, *нéгује* дрúгари Бр, *њéговé-деца* Ле.

б) *Њéјзин*, *њéјзина*, *њéјзино*; *њéјзине*. — Ова присвојна заменица са њ-присутна је у северномакедонским¹²³¹, док у осталим македонским говори-ма¹²³², па и оним у суседству са ГГ, она има *н-*.

¹²²⁹ О судбини њ у заменици в. т. 273.

¹²³⁰ Уп. *негуа* за Мл и *негуого* за Ди (ВБГГ, 65).

¹²³¹ ВБЗФ, 58.

¹²³² Исто, 53.

Фонолошка неутрализација иницијалног њ- са н- у овој заменици знатно је чешћа него у *њеџоф* под утицајем ЗПМ говора.¹²³³ Не може се, међутим, искључити ни чување старог односа основа у заменици.¹²³⁴

Наведени облици изразито доминирају, али су спорадично бележени и: *њојан*, *њојна*, *њојно*; *њојне*, са наставком *-њн*, и то у нижим селима (в. к. 35). Овакве заменице у ГГ, обичне у П-Т и К-Р говорима¹²³⁵, трагови су ранијег дијалекатског типа нижих села:

Мужш *нејзин* Бр, *нејзин* брат бѣф Гл, брат *нејзин*, *нејзин* гл'еданик Ре, *нејзин* муш Рап, фамиљија *нејзина* Кру, *нејзина*-сестра Крс, *нејзина* ћерка ми вељы Ку, *нејзина*-мати Др, о[д] љубре *нејзино* Кру, *нејзино* рѹхо, *нејзине* браћа Гл, тѣ-ја *нејзине*ше Вр, *нејзине* да доѣт Ку;

њојан муш Рад, *њојна* њѣва бѣла Ку, *њојно*-дете Др, *нејно* Ле, *нејне* деца Љу, *нејне* бил'е сватој Крс, сме онесље *нејнам* децам Рап.

¹²³³ БВЗФ, 58.

¹²³⁴ Уп. с односом у Левчу — *нејзин* — *нејзин* (СРЛГ, 355).

¹²³⁵ РСРГ, 489; ПМГСЖ, 175; МЛРСГ, 63; БАДИЈС, 21, 423; ИПДиј, 115; СРЛГ, 355; ЈДТГ, 125.

Посебног облика за означавање припадања 3л. јд. с. р. нема.

646. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 1л. мн. (*наш, наша, наше; наше*):

Живот *наш* никакоф^в бѣф Рад, *наш* брат ЗлПо, *наша*-н'ива, сестра *наша* сакаф Вр, *наша*-сестра Бр, село *наше* Др, *нашево* маало Бр; *наше*-мужи Рад, *наше* коске Вр, трчет двајца *наше*, *наше* шо беа селјани Ре, сом ошоф со *наше* Кру, овја *наше* другари Др.

Примери са -и за мн. м. р.: рѣтко некој од *ваши* љдаф на гурбет Љу, *ваши* ни донесл'е Др, *наши* немаје тѣја Рад, *ѣред наши* бѣло Љу.

647. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 2л. мн. (*ваш, ваша, ваше; ваше*):

Тоја-двор *ваш* Ре, *ваш* оѣец Крс, *вашош* којн Кру, *ваша*-земн'а Ре, *ваша* је љбава Мл, *ваше*-месо Крс, *наше* је Др; *наше* мужи рабѣтаје Ле.

648. П р и с в о ј н е з а м е н и ц е 3л. мн.

Присвојне заменице за 3л мн. изводе се из заменице *њих-(в)н*: *њихни/њѣн, њихна/њѣна/н'ѣгна, њихно/њѣно/н'ѣгно; њихне/њѣне/њѣње/н'ѣгне*.

Грађење ове заменице суфиксом -ѣн посведочено је на већем простору.¹²³⁶

Облик *њѣн* (*н'ѣн/њѣн*) опште је својство ГГ, али су бележени и облици из којих није испало *х* (*н'ѣхни* и секундарно *н'ѣгни*):

Њѣн оѣец Др, *њѣн* брат ће каже Рап, *њѣн* чујек Гл, *н'ѣн* сѣн Ре Кру Ба Вр, *нѣгни* браф; а па ја не-знам јѣзик, *нѣгни*, *њѣхна* л'ивада Гл, *њѣна*-мати, *њѣхна* бѣла, *њѣна*-кућа Рап, *н'ѣгна* мати, *н'ѣгно* дѣте Бр, *н'ѣхно* Ба, *н'ѣно* је Кру, *н'ѣхне*-жене Гл, *н'ѣгне* сѣла Бр, *њѣхна* бѣла Ба, мати *н'ѣна* Кру, *н'ѣхна* Вр, *нѣгне* јѣжице Бр.

У Др, Рад, Љу, поред *њѣ(х)не*, потврђено је и *њѣње*, облик настао асимилацијом *н* према *е* (в. т. 274): *њѣње* дѣца, па бѣл'е *њѣње* Др, дѣјке *њѣње* Љу, зарѣце *њѣње* Рад.

О б л и ц и

649. а) ОПјд. м. р.:

От^д *мујего* бавајка Ре, а го виѣде *мујего* побратима Ди, на *ѣвујего* коња Рап, от *његово* брата Рад, *наше*го ко̀мшија зѣл'е Вр, за *ваше*го сѣна збѣрила Гл, *њѣхно*го свѣкра зуала Ле.

б) Дјд. м. и с. р.:

Мујему брату Рад, *мујему* дѣтету Рап, *ѣвујему* брату ЗлПо, *његово*му дѣтету Мл, *негѣјему* ко̀мшији Бр, *нејѣино*му гл'ѣданику Крс, *нејѣино*му дѣтету Крс, даље *нашему* брату Крс, *нашему* кѣчету Рап, *вашему* сѣлу Др, *вашему* Мѣтату Бр, *њѣно*му Рад, *н'ѣгно*му во̀лу Гл.

¹²³⁶ РСРГ, 489; БАДИЈС, 21, 80, 424; ПМГСЖ, 175; БДГСр, 193; ЕГРеч 1, „њѣн“; ПА-МБРСс, 337; СРЛГ, 355; РСГЦШ, 284; СТТГ 2, 100; ВБЗФ, 58, 59.

650. У облицима јд. ж. р., поред ОП=Н, морфолошки је обележен и Д. У овом падежу уочена су четири обрасца: *мојој, мојојзи, мојзи, муји*.

а) Примери без партикуле — *мојој*, бележени су спорадично у свим горанским селима:

Сестри *мојој* Рад, *швојој* жéни Гл, *његовој* мáтери браћа Др, *н'эзуој* жéни Бр, *његовој* дéјки Љу, *нејсинóј*-мајки Вр, *нејсинóј*-сестре Рап, *нејсиној* Гл Ре Кру ЗлПо, *н'эјзиној* Бр, *нашој* мáтери Крс, *нашој* стрíни Вр, *вашој* сестри Крс.

Заменица *нејзина/нејзина* у Дјд. увек је без партикуле, пошто је партикула већ једном употребљена у мотивној речи.

б) Из Дјд. *швојојзи, мојојзи* често испада *-ој-*: *мојзи, швојзи*.¹²³⁷ Остале заменице, осим *нејзина/нејзина* (*нејзиној/нејзиној*), имају Дјд. типа *њих-н-ој-зи*:

Мојојзи сестри Рап, *мојојзи*-жени Бр, *швојојси* óнеси Крс, *швојојзи*-ћерки Крс, па *н'еговојси* Вр, и *мојојси, швојојси, негóвојси* Рад, *негóвојси* Ор, *нашојси* сестри Крс, *нашојзи*-дејки Бр, дéјки *нашојси* Мл, и *вашојси* Крс, дáј *нашојзи* Бр, *њихнојси/њинојси* Крс Рап Рад Ку Љу;

мојси-жени Рап, *мојси, швојси* Др Крс Љу Мл Ба Ре Ди, *мојси*-ћерки Вр, дáј га *мојзи*-мајки ЗлПо, *швојзи* кући Бр, *мојзи* мáтере мáти Др, *швојзи* ће урабóтаје Ба.

в) Чест је Д ових заменица са дативским именичким *-и*:

Муји-сестри, *муји*-жени и *муји*-снахи Гл, *муји* свéкрви Ре Кру, та зáшто *муји* Др, *швоји*-жени Др, *швоји* Ре Кру Ба Ор Вр, *неговí*-жени Гл, *неговí*-кући Мл, *н'еговí*-сестри Ре, *нејсини* снахи Гл, *нејсини* Рап Крс Др, сме пýал'е *наши, ваши, ни́хни* стрíни Гл, *наши, вашí*-сестри Крс, *наши*-сна́ји Ре, *њихни*-дејки Рад, *наши* мáтери Ор, *н'инí* сваћи; *наши* Рестељичанки Ре.

Три примера са именичким *-е* у Дјд. ж. р. присвојних заменица забележена су у нижим селима: сме збóрил'е *наше*-стрине Вр, и *ваше* мáтере рекоф Рад, нарáчала *ваше*-жене Љу.

651. Дмн.:

Те óнесеш *мујем* браћа́м Бр, *мујем* дру́гарам Вр, *мујем* сестрем Крс, *швојем* сéљанам Рад, *његовем* ра́ботам Рап, *нејзинем* ћеркем, *нашем* Мл'ичанам Мл, *вашем* устројницим Ди, *нигнем* Бр Гл, *њихнем* дéцам Крс.

У Дмн. ретко је посведочен формант *-ам*:

Муам жéнам Ди, *швоам* браћа́м Ор, *негóвам* дéцам Рад, *нејзинам* дéцам Гл, *нејсинáм*-децам Рап, *нејзинам* Бр, *вашáм*-мужам Ор, *њихнам* дéцам Крс, *н'инам* браћа́м Ре, *нинам* Бр, *нигнам* дéцам Гл, *ни́хнам* му́жим Гл.

Уочава се да се Дмн. на *-ам* присвојних заменица претежно јавља у синтагмама с истим наставком у управној именици.

¹²³⁷ У говору Призренског Подгора овакви облици су основни (према мом материјалу).

ОПШТЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ

652. *Свој, своја, својје; својје*

а) Ова се заменица употребљава када у реченици треба означити да нешто припада субјекту:

Свој мэх гл'едаў Бр, па ја сама по *свој* чéљећ Љу, *свој* сит срушиф Крс, ту-ра плоче на *свој* пóшиф, још дéнеска *своја*-кућа Вр, ка стíгнала ка ке *своја*-кућа, вíкнала *своја* старá-мајка Кру, га óнесе во *своја*-кућа Др, изóрал'е *своја*-њива Рад, во рóдбина *своја* Ор, íма *своја*-ћерка и Пепéљуша. *Своја*вa ћерка млого га гл'еда; ко сме íмал'е *своје*-жито Бр, го зéф во *своје*-царство Ку, стíгнала во *своје*-село Мл, *своје* дéте истéпала, нéмаје *своје*-паре Вр, нé-збори со *своје* родитељи Мл, гл'едам *своје*-деца Др, требе да стáиш на *своје*-место Вр.

У Гл су бележени и ретки облици на -и за м. р. мн. или за скупину различитог пола: родитељи *свои* да виђиш, óтишла со *свои* сíној.

б) У броју облика и наставцима ова се заменица не разликује од других придевских речи:

Íмала óфчара *својего* Ор, со *својего* сíна Ди, *својему* мýжу Др, шо сí-ре-коў *свој* жéни Бр, *својој*си ћерки Рап, *своји*-мајки Гл, *својем* браћам Крс, па со *своје* сíној Гл.

Примери продора заменице за припадање 3л. јд. и мн. у значење припадања субјекту нису уочени.¹²³⁸

653. Заменица *свој* се поименичава, а тада значи „својта, рођаци“¹²³⁹:

Óни ми се *свој* Ре, Рајма ми је *свој* Кру, мíје сме *свој* Гл, а ти је *свој* Ди.

У наведеним примерима у употреби је неконгруентан облик јд. м. р. у служби именског предикатива.

Обични су, међутим, и примери с поимениченом употребом заменице *свој*, у којима је она конгруентна са субјектом:

Вíје сте *своје* Др, *своје* си страдуаф Ди, свé со áрно *своје* нека бíне Вр, на-рачује *своје* да му дóје Ор.

654. *Свечи, свечија, свечије; свечије*

Општа сложена присвојна заменица има -е- у првој мотивној речи, па се по тој особини облички приближава оближњим македонским говорима¹²⁴⁰:

Кýћа је *свечија* Гл, тíја лýвађе се *свечије* Ре, *свечије* Рап Ор Вр Рад Др, *свечије* вáвне сом прéла Крс, *свечије* дéца ми бíл'е Ле.

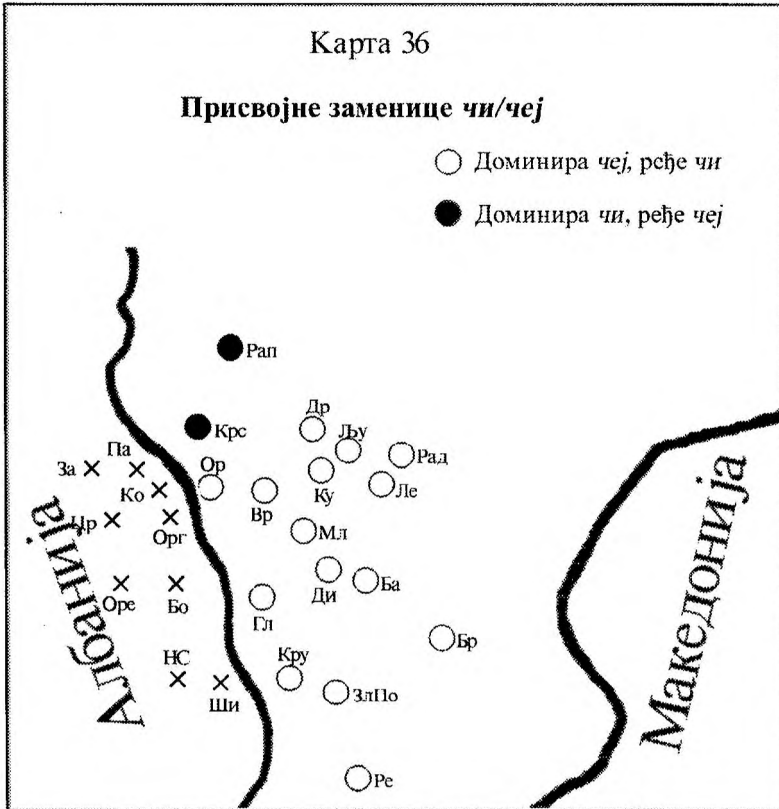
¹²³⁸ Уп. са знатним поремећајима у метохијским говорима (БДГСр, 234).

¹²³⁹ БНАП, 172; ЈДТГ, 176.

¹²⁴⁰ СТТГ 2, 104; ВБДГ, 74; ВБЗФ, 54.

УПИТНЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ (*чеј/чи, чија, чије, чије*)

655. У јд. м. р. напоредна су два облика: *чеј*¹²⁴¹ и *чи*. Други облик чешћи је у нижим селима — Рап, Крс, Мл, и *чеј* је у њима необично. У вишим селима, али и неким нижим (Др, Рад, Вр) обичније је *чеј* (в. к. 36).

Изван Нјд. м. р. потврђено је само *чи*-:

Чеј си Гл, *чеј* е браф, *чеј* Међит Ре, *чеј* е коњ Бр, *чеј* бабо Кру, *чеј* брат је ЗлПо, *чеј* да донесе, *чеј* син Ди, та *чеј* Ба, *чеј* брат Др, *чеј* си зэф Рад, *чеј* бећар Ба, *чеј* Амсо Вр;

чи си Мл, *чи* је коњ Др, *чи* коњ је најбрс Крс, *чија* је Хатица Бр, *чија* је онаја Ре, *чија*-жена Ор, *чије* је дете Ре, *чије* је дрво Гл, *чије*-село Крс, *чије*-говно је помрсно Ди, *чије* се тија Кру, *чије*-н'иве сом жн'ела Вр, *чије*-деца Ре, *чије*-му-жи на гурбет Мл;

*чије*го брата Др, за *чије*го м'ужа Ор, *чије*му д'етету п'анало Лју, *чије*ј ж'ени Вр, *чије*јси ж'ени Рап, *чије*-жени Гл, *чије*м д'ецам Бр, *чије*м да онесем Крс, *чије*м м'ужам д'авал'е Рад.

¹²⁴¹ Уп. са *чеј* у мак. говорима (ВБЗФ, 55).

ОДРИЧНЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ (*ни́чеј/ни́чи/ни́чи, ни́чија, ни́чије; ни́чије*)

656. *Ни́чеј* Гл Бр Ре Кру, *ни́чи* крдар Др, *ни́чи-офчар* Гл, *ни́чеј* áбер Вр, *ни́чи* áмбар Ле, *ни́чија-п'ива* Вр, *ни́чија-кућа* Крс, *ни́чије-поље* óфце и г'уједа го пáсет Крс, а се *ни́чије* óфце Мл, не сóм-кэснаф *ош* *ни́чије* Ре, *ни́чијему* Гл, *ни́чијојси* Гл Рап Крс Рад.

НЕОДРЕЂЕНЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ (*не́чеј/не́чи/не́чи, не́чија, не́чије; не́чије*)

657. *Не́чеј* абúкат („адвокат“) тiја збóриф Гл, *не́чи* Рап Ор Мл Рад, и óн је *не́чи* сiн Крс, *не́чеј-муш* Ре, *не́чи* сiн и он је Бр, *не́чеј* е и óн Вр, *не́чија-жена* Др, *не́чије-сено* Љу, *не́чије* се ама чiје Др, iме *не́чије* Мл, *не́чије* лáфој Рап.

У Нјд. м. р. неодређене присвојне заменице доминира *не́чи*.

ПРИСВОЈНО-ДЕМОНСТРАТИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ

658. Присвојне заменице у чијој је основи демонстративна заменица у Д не користе се често у ГГ, већ се припадност казује присвојним заменицама *мóј, швóј, њéгоф, њéјзин* итд.

У вишим селима су присвојно-демонстративне заменице непознате.

Између ГГ и оближњих ЗПМ говора постоји разлика у грађењу оваквих заменица — у ГГ оне се граде од Дјд., у ЗПМ од ОПјд. и мн., па је модел оваквих заменица у ГГ сличан оном у оближњим П-Ј говорима.¹²⁴²

Број оваквих облика у оближњим ЗПМ говорима знатан је¹²⁴³, у ГГ врло ограничен:

Овóмуаф, овомуáва, овомуáво, овомуáве; шóмуаф, шóмуáва, шóмуáво, шóмуáве Рад Рап Ле Др Крс Вр Мл, *овóмуаф* коњ Рап, *овомудвојси* жéни Крс Рап, *шóмуáве* свáтој Рап, *шóмуáва* кућа Рад;

тија је *овóјзино* Рап, *шóјзин*-брат Крс, *овóјсино* ће плáтиш Др.

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ — ДЕМОНСТРАТИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ У ПРЕПОЗИЦИЈИ

С и с т е м

659. Према систему демонстративних заменица, у препозицији и постпозицији, ГГ је подељен у два дела (в. к. 37):

¹²⁴² *Овéјзин, онéјзин* у призренском говору (РСПГ, 490); *овéјзин, шéјзин, онéјзин* у Сиринићу (МлРСГ, 63–64); *шéјзин* у сретечком (ПМГСЖ, 175, 176); *вéјзин, шéјзин* у подримском и подгорском говору (према мом материјалу).

¹²⁴³ СТТГ 2, 100; БАГД, 189; ВБЗФ, 59; ВБДГ, 75; ВЕТГ, 33. Уп. са сличним заменицама (*овогов, шогов, оногов*) у новопазарско-сјеничким (БДНСгов, 116) и источнопрногорским говорима (СМИЦГ, 97).

а) виша села — Ре Кру Гл Ба Ди Бр ЗлПо, затим села у Македонији (Ур Је) — познају трочлани систем (*овија, њоја, онија*);

б) нижа села — Мл Ор Вр Ку Ле Рад Љу Др Крс Рап и горанска села у Албанији — познају двочлани систем (*овија, њоја*).

Трочлани систем наслања се на стање у оближњим ЗПМ говорима¹²⁴⁴, затим на стање у граничним српским говорима.¹²⁴⁵ Двочлани систем демонстративних заменица познаје и албански језик.¹²⁴⁶

Албански језик својим двочланим системом показних заменица није морао пресудно утицати на ГГ, пошто су у овом језику хомонимне заменице за Зл. показних и Зл. личних заменица, а ове иновације, које иначе има у највећем делу македонског језика, у ГГ нема (в. т. 593). На албански утицај упућује скоро стабилан двочлани систем у подримском говору (*овáј — њáј*) (према мом материјалу), а чување трочланог у осталим оближњим српским говорима. Наиме, у Подрими је контакт са албанским језиком знатан, у осталим словенским

¹²⁴⁴ ВБЗФ, 42.

¹²⁴⁵ РСПГ, 489–490; ПМГСЖ, 173–175; МлРСГ, 60–62; говор Призренског Подгора (према мом материјалу).

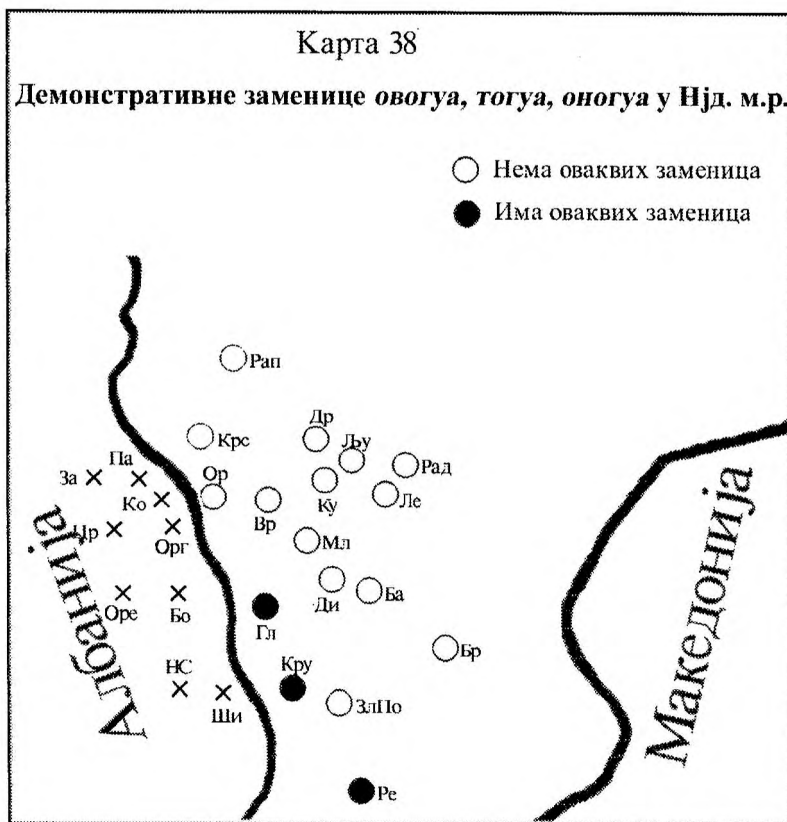
¹²⁴⁶ НМШС, XXV.

околним областима таквог интензивног контакта нема. Албанизација Опоља, на које се део Горе са двочланим системом наслања, сугерише утицај албанског двочланог система у преструктурирању горанског.

Појава двочланог система у нижим селима може, дакле, бити локална иновација ГГ настала у процесу продора демонстративне заменице *онъ*¹²⁴⁷ у Зл. личних заменица. Заменице *овъ* и *оѡъ* сачувале су се пошто нису хомонимне, а *он* се везало за личне заменице зато што је дистинкција *ѡај* — *онај* редувантна, а нема је ни у албанском језику.

660. У корелацији са двочланим и трочланим системом су и облици *ово-гоа*, *ѡо-гоа*, *оно-гоа* — *овогуа*, *ѡогуа*, *оногуа* са значењем Нјд. показних заменица. Наведене новообразоване показне заменице јављају се у селима са трочланим системом, нема их у селима са двочланим (в. к. 38). Изузетак је Бр у коме је уочен трочлани систем, али нису посведочене заменица типа *овогуа*.

¹²⁴⁷ БАИсД, 107–109.

661. П р е г л е д д е м о н с т р а т и в н и х з а м е н и ц а

	Ј е д н и н а			М н о ж и н а		
Нм. р.	<i>óвија</i>	<i>шóја</i>	<i>óнија/óнја/</i>	<i>óвија</i>	<i>шíја</i>	<i>óнија/</i>
	<i>óвја, óја</i>	<i>шóгоа/</i>	<i>óња</i>	<i>óвја</i>		<i>óнја/</i>
	<i>овóгоа/</i>	<i>шóгуа</i>	<i>óногоа/</i>	<i>óја</i>		<i>óња</i>
	<i>овóгуа</i>		<i>óногоуа</i>			
Нж. р.	<i>óваја</i>	<i>шáја</i>	<i>óнаја</i>	<i>óвија</i>	<i>шíја</i>	<i>óнија/</i>
	<i>óвја, óја</i>			<i>óвја</i>	<i>шéја</i>	<i>óнја/</i>
	<i>áваја</i>			<i>óја</i>		<i>óња</i>
Нс. р.	<i>óве</i>	<i>шóје</i>	<i>óнја/óња</i>	<i>óвија</i>	<i>шíја</i>	<i>óнија/</i>
	<i>óвја</i>	<i>шíја</i>		<i>óвја</i>		<i>óнја/</i>
	<i>óја</i>	<i>шíје</i>		<i>óја</i>		<i>óња</i>

662. Наведене показне заменице континуанти су старих заменица *овъ, ошъ, онъ* с једном или две партикуле. „Ојачање“ једносложних облика неличних заменица доследно је спроведено у ГГ, како у Н тако и у другим једносложним облицима зависних падежа, што је у вези са оваквим продором партикула на већем простору македонског језика и делу српских говора.¹²⁴⁸

663. Обележје демонстративних заменица је партикула *-ја*, која се јавља у свим номинативним облицима. Потврђени су, међутим, и примери демонстративних зам. с. р. у којима је партикула изостављена или је добила морфолошко обележје с. р. јд. угледањем на *-е* у с. р. јд. присвојних заменица.

а) *Ове* дeтeво, и *шóје* ће кóснeмe, *шóје* кa сeиp им сe брaл'e мýжи, дóнeлa *óвe*, *шóје* и бíло, *óноје* дeтe Бр, *óноје* гýјeдo Ди, *шóје* ти сoм дóнeсoф Рaп, *шóјe*-дeтe Рaд, *шóје* дeтeнцe Крс, o[ш] *шóје* ће дóлe, *шóје* бíло Гл.

У Бр су овакви облици демонстративних зам. с. р. јд. основни, у осталим местима облици с партикулом *-ја* (в. к. 39).

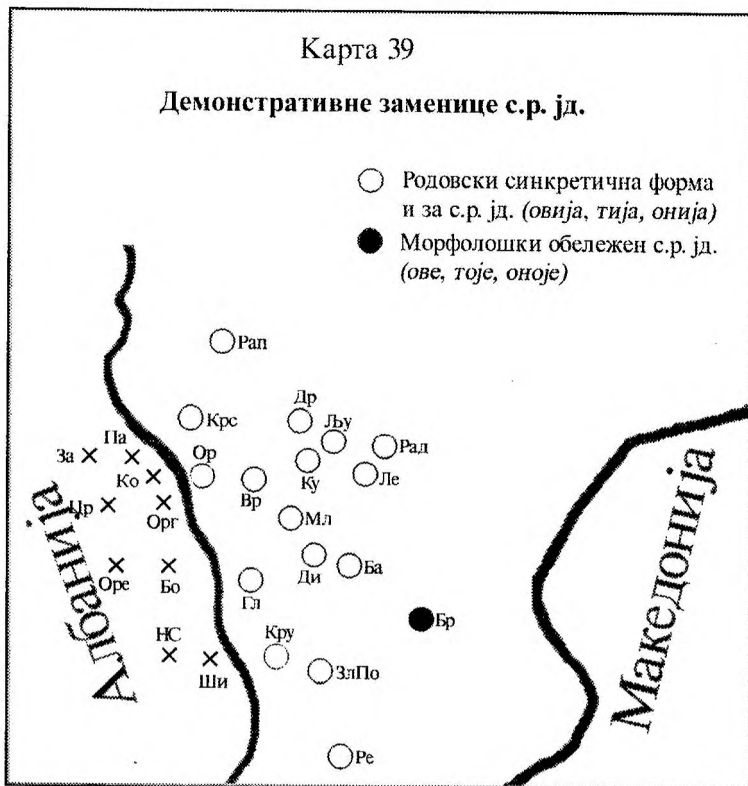
Ову особину је ГГ, пре свега бродски говор, развио заједно са дебарским говором¹²⁴⁹, а слични облици својство су и шарског сретечког говора.¹²⁵⁰

У више села потврђен је облик јд. с. р. *шíје* Вр Ор Рап Др Ку, настао контаминацијом општег облика *шíја* и облика *шóје*: *Тíје* сeно нe-чини Ор, па *шíје* мeсо Рaп, нe ћe-вишиш o[т] *шíјe*-дeтe, *шíје* дeтe ће сe мýжи Др.

¹²⁴⁸ ВБЗФ, 45–51; ВБДГ, 74; СТТГ 2, 105; РСПГ, 489–490, 531; ПМГСЖ, 175; БАГД, 56; БАДИЈС, 260, 418–426; ЋЈГЛ, 75–76; БНАП, 173; ТМГС, 81; СМаСТ, 407; СМЦГ, 79; ЕГВП, 470; БДНСгов, 91; СРЛГ, 360; БДДИ, 335.

¹²⁴⁹ Уп. са *ове*, *оне* у с. р. јд. дебарског говора (ВБИСлМ, 32); уп. са жеровничким облицима *овеа*, *онеа*, *шеа* (*дeшe*) (ВБИСлМ, 21); уп. са сличним обликом у скопскоцрногорском говору (ВБЗФ, 45).

¹²⁵⁰ ПМГСЖ, 173–174.

б) У материјалу има и мало потврда показних заменица без партикуле или само с партикулом *-и*:

Три пута че засије во *она*, *е она* [дѣјка] вутро че а променет жѣне Гл, бам, бум, тамо-вамо, *она* мѣска рикај Ре, *они*¹²⁵¹ лѣбот ѓзгора пѣчен Вр.

У првом примеру *она* има упућивачко значење. Говорник прича о свадбеном обичају па упућује да се пшеница баца (*се сије*) на *ону* о којој је било речи. Да је значење личне заменице, било би во *ња*.

У другом примеру заменицом се упућује на *ону* а не на *њу*.

У последњем примеру је показна заменица само с партикулом *-и*.

У мн. су бележени примери без партикуле *-ја* у нижим селима, у којима показне заменице у пре- и постозицији граде двочлани систем, са елиминацијом *он-*, па облици показних зам. *они* могу бити остатак ранијег система:

А *они* мајстори го зѣл'е да му прајет кућа Крс, *они* дѣцата Крс, *они* орл'ичића рипнал'е Пап.

¹²⁵¹ Пример је неочекиван у Вр, пошто у овом селу функционише двочлани систем показних заменица. Мајка информатора је родом из Гл.

664. У примерима:

а) Сџал'е сољ, *он*, сољ, се топи Вр — *он* је лична заменица, а *сољ* је апозитивно употребљена именица.

б) *Оно* не-било јарина Вр, *оно* магаре, какоф^в зајец Вр, *оно* све село тоја Рап.

У примерима *оно* је речца за допуштање (додуше, истина и сл.) (в. т. 1004).

З а м е н и ц е с а о в њ -

665. У јд. м. р. за указивање на познати појам који је најближи говорном лицу употребљавају се *овија/овеја*^{1252/оја}.¹²⁵³ Други и трећи облик се могу извести из првог редукцијом *и у ј*, а *оја* је могло настати у резултату промене групе *еј > ј*. Могуће је, међутим, и додавање партикуле *-ја* на основу *ов-* (уп. *онја*). На овакав однос основе и партикуле могао је утицати и облик постпозитивне употребе ових заменица (*чујек-ов*).

Доминира облик *овеја*.

Није потврђено у мом материјалу *вај*.¹²⁵⁴

П о т в р д е:

Овија чујек Ре Кру Гл, и *овија* Ѐсак Вр, *овија* сџн је најстар Ди, *овија* ка-мењ најтежок Рад, *овија* [сџн] шо је постар Гл, *овија* Сџзаир Ку;

Овеја брат Мл, па *овеја* [сџн] Ку, ће рече и *овеја* Кру, *овја*-камен Гл, и *овеја*, *овеја* шо збори Крс, *овеја* крдар Рап, а ће ни донесе *овеја* Др, *овеја* прецедник Вр;

Оја-пазар не сом зарадиф нишћо Ре, *оја*-чујек Гл, на *оја*-извор Крс, *оја*-ћујек паре ни те ге-враћа Рап, *оја*-пут Кру.

666. Зам. ж. р. јд.:

*Оваја*¹²⁵⁵ Гора Ди, неће ка *оваја*, *оваа* ћерка Бр, *оваја* година Ре, *оваја*-жена Крс, *оваја* је мџа јетрва Ле, *оваја*-крџа Гл, на *оваја* дуња Вр, *оваја* је ЗлПо, *оваја*-вода Рад, *оваја* (в. т. 137) Др.

Потврђени су ретки примери без партикуле:

Ова година било оџце све надвор да сџди Вр, *ова* [година] зџћна ти је Ре, *ова*-зима Др.

667. Облици с. р. јд. синкретични су с облицима м. р. јд., осим у Бр и — ретко — у другим селима (в. т. 663а):

¹²⁵² Облик се јавља у оближњим мак. говорима (СТТГ 2, 105; ВБДГ, 74), али и шире — од Скопске Црне Горе до Јабланице и Охридског језера, затим у источним македонским говорима (ВБЗФ, 46).

¹²⁵³ Облик се јавља у дебарским говорима, претежно у торбешком делу Жупе (ВБДГ, 72), одакле је, највероватније, стигао у ГГ.

¹²⁵⁴ Уп. с ВБГГ, 64.

¹²⁵⁵ ВБЗФ, 46 (Доњи Полог, Скопска Црна Гора).

Óвија српско било Ре, *óвија* помладо Др, *óвја гүједо* Мл, *овја́-дете* Крс, и *овја́-јагње* Рап, *óвја* шо жéла Др, *овја́-село* Ре, *óја* прл'е Ди.

З а м е н и ц е с а *ш*ъ-

668. За казивање појма који је присутан говорној ситуацији, али није непосредни учесник, за м. р. јд. употребљава се *шóја*, за ж. р. јд. *шáја*, за с. р. јд. *шíја*.¹²⁵⁶ У насељима са двочланим системом, зам. *шóја* преузела је и значење зам. *óнија*.

Тóја чујек ЗлПо, *шóја́-брат*, *шóја* а те вíде, *шóја́-јесен* Гл, *шóја* учитељ Бр, *шóја* го íзев^в Др, инаé^тчија је *шóја* тáмо, *шóја́-чујек* Рап, о[т] *шóја́-бољес* Кру, *шóја́-ден* Ре, *шóја* Ёсмаиљ Ба, дор дóјде *шóја*, *шóја* ће го íздеде Љу, *шóја* дóшоф Ле, сл'éзоф *шóјека*¹²⁵⁷ брát Рап, *шóјека* је Крс;

шáја фáнул'а, *шáја* шо дóшла Гл, га вíкаје *шáја* Бр, на *шáја́-врба* ЗлПо, *шáја́-вода* Ди, до *шáја* чéшма, во *шáја́-кућа* Ор, *шáја* рáбота Ре, *шáја* сéстра Бр, и *шáја* [дéјка] дéсета Ку;

шíја дéте Вр, во *шíја́-село* Др Бр Рап, *шрeш* *шíја* пóље Ба, *шíја́-дете* Рад, *шíја́-сено* Рап, сом зéф *шíја* Др, *шíја* јáгн'е Ор, *шíја* било свé во рúке Вр, *шíја́-место* ЗлПо, свé *шíја* се пл'ело Вр.

У нижим селима ретко је *шóја* за с. р. јд.:

Нáпрајф *шóја* („то“) шéјтаност Ку, на *шóја́-место* Љу, све *шóја* се рáбота Рад, *шóја* бíло зéмњено Рап.

Тóја за с. р. јд. траг је ранијег дијалекатског стања у нижим насељима, на шта указује облик ове зам. у оближњим П-Ј говорима — *шoj*.¹²⁵⁸

З а м е н и ц е с а *он*ъ-

669. За појам који је најдаље од говорног лица, а обично није присутан, и већ је одређен неким ранијим језичким знаком, употребљава се заменица *óнија/óнија*^{1259/óња}¹²⁶⁰ за м. и с. р. јд., *óнаја* за ж. р. јд.

П о т в р д е:

Óнија брát Аметоф Ре, *óнија* кóн' Ди; *óнја* [óфчар] рéкоф Гл, *онја́-син* Ре, *óнја* шо рéкоф Ба, *óња* сíн Ле, кóј е *óнја* [чујек] кáрши Бр;

зáтвори *онаја́-врата* Гл, *онаја́-вода* Кру, *онаја́-жена*, *онаја́-мајка* Ди, *óнаја* пóстара Бр;

*óнија*¹²⁶¹ сéло Гл, *онија́-дете* кóмшиско Кру; *óнја* јáгн'е Бр, прет *он'а́-дете* Кру.

¹²⁵⁶ О облицима *шóје*, *шíје* в. т. 663а.

¹²⁵⁷ Облик с партикулом *-ка* није потврђен у изван Рап и Крс. О облику в. т. 115а.

¹²⁵⁸ РСПГ, 489–490; МлРСГ, 61.

¹²⁵⁹ СТПГ 2, 105; ВЕДГ, 74; ВБЗФ, 47.

¹²⁶⁰ БАДИЈС, 422.

¹²⁶¹ О облику *óније* в. т. 663а.

670. У множини показних заменица остварен је родовски синкретизам: *óвија/óвеја/óја*, *и́ија*, *óнија/óнја/óња*. Доминирају облици *óвија*, *óнија*, па се са претежним *óвеја*, *óнја* у јд. ствара систем диференцијалних облика: *ов-*, *он-* (јд.) — *ови-*, *они-* (мн.) (в. т. 665).

П о т в р д е:

Óвија љуђи, *óвија* селјани Бр, *óвија* речој Гл, *овија*-љуђи во село Др, *óвија* воде Рад, *ои* *овија*-жене Др, а *óвија* Крстила било српско Ре, *овија*-села немаје струја Рад; *óвеја* иљачи Ба, *óвеја* довице Бр, *овја*-деца Кру; *оја*-коњи Ле, *óја* [жéне] рабóтал'е Крс;

и́ија се ви́каје праћанци Гл, *и́ија* свáтои ЗлПо, *и́ија* се ал'иштари ЗлПо, *и́ија* бећари Мл, *и́ија* тупани Др, *и́ија* рабóте Ре, *и́ија*-обедвэ-н'иве, *и́ија* неј-зинете во шума Вр, *и́ија*-н'иве Бачкоске ЗлПо, *и́ија* јáгэнца Ди, *и́ија*-дрва Мл, *и́ија*-села Др.

Тија (*и́иа*) је најраширенији облик мн. у мак. говорима.¹²⁶² Овом особином ГГ приближава се тетовском¹²⁶³, а удаљава од дебарских.¹²⁶⁴

óнија сел'ани Бр, *óнија* синои Ре, *óнија* пáше Кру, *óнија* арáмије Ре, *онија*-жене Гл; *онја*-жене Кру Ре Бр.

671. У нижим селима, поред синкретичне форме за множину (*и́ија*), потврђено је и *и́еја* за мн. именица на *-а*:

По *и́еја* кóмшије Рап, по *óвеја* жéне Крс, по *и́еја* шо ће дóјет Др.

Заменичке множинске форме *овéј*, *и́еј*, *онéј* присутне су у сиринићком говору¹²⁶⁵, јужнометохијским говорима¹²⁶⁶, а бележе се и шире у П-Т.¹²⁶⁷ Пошто се овакви облици заменица потврђени само у нижим селима, може се претпоставити траг старијег дијалекатског стања.

672. У Нјд. м. р., у вишим селима — Ре Кру Гл — продро је облик ОПјд.:

Овóгуа син ми је пóстар Кру, *и́óгуа* брат Ре, и *и́óгуа* Гл, биф ке нáс *онóгуа* тáмо Ре, рéкоф *онóгуа* Гл.

а) Финално *-а* у облицима највероватније је аналошко према *-а* у Нјд. и мн., пошто се тако остварује формално слагање *óнија* — *онóгуа*. Ово *-а* је, међутим, могло продрети и из ОПјд. им. деклинационог обрасца 1 (за живо), па се онда осетити као покретни вокал.¹²⁶⁸

¹²⁶² ВЕЗФ, 45.

¹²⁶³ СТТГ 2, 105.

¹²⁶⁴ ВЕЗФ, 45; ВБДГ, 74.

¹²⁶⁵ МлРСГ, 61.

¹²⁶⁶ РСПГ, 489–490; Подрима и Призренски Подгор (према мом материјалу).

¹²⁶⁷ БНАП, 173 (*овеја*, *онеја*).

¹²⁶⁸ А. Белић (БАДИЈС, 261, 264–265) П-Т облик *ономуја* објашњава покретним вокалом, пошто алтернирају облици са *-а* и без овог вокала.

На евентуални продор именичког *-а*, како се објашњавају сличне форме у неким мак. говорима¹²⁶⁹, указује знатна присутност типа *овогуа* када су заменице поименичене.

На могућност да је *-а* у зависним падежима демонстративних заменица од постпозитивне деиктичке партикуле *-ва* (уп. са бугарским *шова*) указао ми је академик Павле Ивић. На ово може упућивати прелазак *о* у *у* у овим заменицама, пошто *о* у групи *-ова-*, после испадања *в*, прелази у *у* (в. т. 134).

б) Потврде са *-а* у зависним падежима показних заменица:

Тогуа чујека сом видеф Вр, сом имала от *овогоа* Вр, зѐми от *овогоа* Др, *ош* *овогуа* Мустафа Бр, *овогуа* сте уфатиље Ре, *ош* *овогоа* сина почни Ле, со *овогуа* брата Ди, *овомуа* Ал'иту, и *овомуа* Мурáтова Вр, пóубаф *ош* *шогуа* Ор, *ош* *шóгоа* и *ош* *овогоа* имам дѐте, сум видеф *шóгуа* Рап, *шóмуа* л'и је жена Ре, *шóмуа*-сину Крс, *шóгоа* за *шóгоа* Ре, *шóгуа* истепај Кру, дохиђал'е *ош* *оногуа* Гл, сирење *ош* *оногоа* Рап, дáла *ономуа* хоци Гл, *ономуа* мајстору Рап, утџепал'е *оногуа* Гл, зáклала *оногуа* пѣгла Др, *ономуа* дѐтету Ле, јено њиџче *шóмуа*, јѐно *шóмуа* Мл, сѝн н'ѐгоф, *ономуа* Ба.

П р о м е н а д е м о н с т р а т и в н и х з а м е н и ц а

673.		Једнина	Множина
Број	м. р.	3 (5) ¹²⁷⁰	2
облика	ж. р.	2	2
	с. р.	2 (3) ¹²⁷¹	2

674. а) У ОП=Ајд. м. р. алтернирају *-ого*, *-огоа/-огуа*:

Ош *ового*¹²⁷² Амета Рап, *ош*^д *ового* óтишоф Др, во *ового* зѐћа Бр, *ового* чујека знѐм Ба, *ового*-брата Ле, со *ового* брáта Рад, за *ового* Мýртета Гл; от *шóго* ће зѐмеш за *овогуа* Ре, *шóго* гуједара Ле, *шóго* óфчара Др, от *оного* óфчара Бр, *оного* Амета Кру, шо го утџерал'е *оного* Гл.

У ГГ нема ЗПМ иновације — употребе *него* са значѐњем *шóго*¹²⁷³, већ је само *шóго*, како је и у оближњим српским говорима (*вога*, *шóга*, *онога*).¹²⁷⁴

б) У Дјд. м. р. наставак је *-ому* и, секундарно *-омуа*:

*Óвому*¹²⁷⁵ брáту дáдох Бр, *овому*-цару Др, да дáдем *овому* Гл; *шóму* припáнало Ле, *шóму* брату Крс; а *оному* Кру, *оному* сѝну Ре.

¹²⁶⁹ ВБЗФ, 52.

¹²⁷⁰ Са облицима са финалним *-а* (*овогоа*, *овомуа*).

¹²⁷¹ Са облицима са финалним *-а* (*овомуа*).

¹²⁷² *Ового*, *оного* у дебарским и западном делу струшких говора (ВБЗФ, 49); у ГГ нису уочени тетовски облици *овега*, *онега* (СТГГ 2, 105).

¹²⁷³ ВБЗФ, 48.

¹²⁷⁴ РСПГ, 489–493; МлРСГ, 60–61.

¹²⁷⁵ *Óвому*, *шóму*, *оному* у сиринићком говору (МлРСГ, 60–61), јужнометохијским говори-ма (РСПГ, 489–493). *Овому*, *оному* у дебарским и северним говорима (ВБЗФ, 49), *шóму* само у бобоштанском говору (ВБЗФ, 49).

в) Заменице с. р. јд. имају Н=ОП и посебну дативску форму на *-ому*, *-омуа* (в. т. 200, 721):

Овому дѣтету ма́ти Рад, овому [ја́рету] да́ди Др; ш́о́му дѣтету, ш́о́му се́лу Крс Рап Др Рад Ку; *о́ному дѣ́чету, о́ному о́рл'ету* Бр Ре Кру.

675. Заменице ж. р. у јд. имају Н=ОП и Д с наставцима *-ој*, *-ојзу/-ојсу*.¹²⁷⁶ Дативски наставак с речцом изразито доминира, а облици с наставком без партикуле могу бити наслањање на ове заменице у постпозицији.

У Д јд. показних заменица ж. р. није уочен продор из датива меких основа, већ остају облици некадашњих тврђих основа¹²⁷⁷:

а) *Овојзи-жени* продади по́скупо, *о́војзи* поје́фтино Др, *о́војзи* се́стри, *овојзи-жени* Бр, *о́војзи* гл'ѣданици Ку, *овојсу-војски* Бр, *о́војзи* Рад, *овојсу-сестри* Крс, *о́вој*¹²⁷⁸ жѣни Ле.

Поред *о́војзи*, потврђено је ретко *војсу*, свакако према *ш́ојсу*: *војсу* ва́ке Ле, *војсу-жени* Крс, не-давам *војсу* Рад.

Л'ѣбот го но́сил'е *ш́ојзи-војски*, *ш́ојсу-жени* Бр, *ш́ојзи-дејки*, *ш́ојзи-сестри* Др, *ш́ојзи*, ни́којзи ви́ше, *ш́ојси* ва́ке Ле, *ш́ојзи* жѣтварки Бр, *ш́ојси* не-давај Ку, *ш́ој* жѣни Крс.

б) *Онојсу-кучки* зѣл'е Гл, *онојзи-сестри*, вѣл'и *онојзи-жени* Бр, *о́нојзи* баш-ма́рама Ди, ће збо́ри *онојзи-жени* Кру.

676. У множини је синкретизам у роду потпун, како у Н=ОП тако и у Д.

Дмн. гради се додавањем *-м* на облик ОПмн. Овакво грађење бележи се у П-Т говорима.¹²⁷⁹ Осим бобоштанског говора¹²⁸⁰, у коме се чува синтетички Дмн. *ш́ијам*, у осталим македонским говорима у мн. постоји само један облик¹²⁸¹:

Овијам жѣнам Ле, *о́вијам* љу́ђим, вѣл'им *о́вијам* де́цам Др, *о́вијам* ку́ћи-ћам, немој *о́вијам* Ре, *о́вијам* се́љанам Ди; *ш́ијам* војницам, *ш́ијам* Враништанкем Бр, *ш́ијам-женам*, *ш́ијам* л'ету́анцам Љу, тре́бе дош *ш́ијам-пољам* Рад; *о́нијам* љу́ђим Бр, *о́нијам* си́ноим, *о́нијам* ја́гѣнцам Ре, *о́нјам* млáнестам, *о́нијам* де́цам Кру, *о́нијам* ко́н'ам Ба, *о́нјам* Враништанам Ди, *о́њам* се́стрем Бр.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

677. Све заменице овог значења проширују основу елементом *-в-*. Оваква образовања јављају се у ЗПМ¹²⁸², али и оближњим српским говорима.¹²⁸³

¹²⁷⁶ Облици са *-ојзи*, *-ојзе* бележе се на широком ареалу српских и македонских говора: РСПГ, 489–493; БАДИЈС, 421; ЈДТГ, 124; ВБЗФ, 51–52; ВБДГ, 74.

¹²⁷⁷ ВБЗФ, 52.

¹²⁷⁸ Пример је из народне песме.

¹²⁷⁹ БАДИЈС, 421.

¹²⁸⁰ ВБЗФ, 49.

¹²⁸¹ СТТГ 2, 105; ВБДГ, 74; ВБЗФ, 43.

¹²⁸² ВБЗФ, 61–62.

¹²⁸³ Ва́кав, ша́кав, ка́кав, кол'и́кав и сл. у јужној Метохији (РСПГ, 491).

У Дјд. ж. р. доминирају облици са *-zu/-su*, а ретки су примери без партикуле.

Дмн. гради се наставком *-м* који се додаје на облик ОПмн.

У мн. је у употреби синкретичан облик на *-е*. У Гл, међутим, у Нмн. м. р. бележени су и посебни облици за м. р. мн.: *ва́кви, ѿа́кви, онакви, ка́кви, не́какви, све́какви, ни́какви*.

678. Систем ових заменица чине:

Показне за каквоћу: *ва́коф, ва́ква, ва́кво; ва́кве; ѿа́коф, ѿа́ква, ѿа́кво; ѿа́кве; онакоф, онаква, онакво; онакве*.

Запитање: *ка́коф, ка́ква, ка́кво, ка́кве*.

Неодређена за каквоћу: *не́какоф, не́каква, не́какво; не́какве*.

Општа за каквоћу: *све́какоф, све́каква, све́какво; све́какве*.

За негирање: *ни́какоф, ни́каква, ни́какво; ни́какве*.

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

679. а) Заменица *онакоф*, ретка у нижим селима, у вишим насељима је нешто чешћа. И у вишем делу Горе уочљива је тенденција елиминисања ове заменице и стварања двочланог система *ва́коф* — *ѿа́коф*, што је корелативно са системом демонстративних заменица у пре- и постпозицији (в. т. 659):

Туџар *ва́ковф* не бидује Гл, *ѿа́ков* је, *ва́ков* је Љу, он ти је *ва́коф* Бр, ми требе *вако́ф*-камењ Др, *вакв́а*-зима ЗлПо, *вакв́а*-жена Ле, *вакв́е*-љуђи, *вакв́е*-жене, *вакв́е*-села Др Љу Ку Бр Рад Ле Рап Гл;

ѿа́коф је Ба, он *ѿа́коф*^с биџ Гл, да биде *ѿа́коф* Кру, *ѿа́коф* син Мл, јена ча́ша *ѿа́ква* Ба, она је *ѿа́ква* Вр, *ѿаква* година ЗлПо, *ѿа́ква* су́ша била Рад, *ѿа́кво*-село Ку, *ѿакве*-ти-бил'е ра́боте Ре, *ѿа́кве* вре́мина Бр;

онакоф сит ће прáj Гл, *онакв́а*-вода, *онакв́о*-село не́мало Ре, *онакв́е*-мужи не се ра́ђаје Рап, *онакве* гл'едáнице Бр.

б) О б л и ц и зависних падежа:

ОПјд. м. р. за живо: со *ва́квог*о крдара Гл, *ваквоѓо*-мужа Ле, *ваквоѓо*-сина Др, пре[д] *ѿа́квог*о бра́та Крс, *она́квог*о ут́епал'е Крс.

Дјд. м. р. и с. р.: *ва́кво*му, *ѿа́кво*му, *она́кво*му Др Мл Ди Ба Ле Крс Бр Ре Гл, *ѿакво*му-мужу Гл, си́ну *ѿа́кво*му Крс, не́ма *ѿа́кво*му му́жу Ди, *она́кво*му гу-једару кра́ве Ле; *ва́кво*му ја́гњету Крс, *ва́кво*му детету не́-зборет Др, *ѿа́кво*му, *она́кво*му Гора, *ѿа́кво*му ја́гњету Мл.

Дјд. ж. р.: *ва́кво*јзи до́вици не ће-идеш Бр, *ва́кво*ј мла́јнести Др, *вакво*ј-зи-жени Мл, *ѿа́кво*јзи де́јки све́ Рад, *ѿа́кво*јзи др́жави — не́ Кру, *она́кво*јзи гл'е-даници Ре.

Дмн.: *ва́квем* љу́ђим/же́нем/де́цам Бр Ди Ба Др Ор Ле, *ѿа́квем* гу́једам Кру, *онакв́ем*-офцем ни со́љ не́-требе Бр, *ѿа́квем* си́ноим Кру, *онаквем* љу́ђим да да́деш Ре.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА ПИТАЊЕ

680. *Какоф* зајец Вр, *какоф* је Ре, *какоф*^е руљек имаш Крс, а *какоф* Гл, *каква* работа оваја бй, *какво*-село Др, *какво* је Кру, и вранишке ти са, а знэш-какве в[о] обл'ечене, *какве* дукати имае Гл, *какве* времина имал'е Вр; *каквог*-сина имала Др, *какво*му мјужу Крс, *каквој*си Враништанки Ор, *каквем*-женам Рад.

НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

681. *Некакоф* офчар офце тэраше Гл, *некакоф* чујек и *некаква*-жена Рад, *некакве* војници Др Рад Мл Ор, *некакве* гуједа пасл'е Бр; *некакво*го Арнаутина Рад, *некакво*му офчару Мл, *некакво*му кучеиу Бр, *некаквој*си Мл'ичанки Мл, *некаквем* сел'анам Др, па ће рече *некаквем*-женем Ле.

ОПШТЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

682. Општа именичка заменица и општа заменица за каквоћу имају различите основе: *свакој* — *свекакоф*.

Свекакоф чујек биф Др, *свекаква* ти свила надонеу Бр, ми купил'е *свекакве* ал'ишта Рап, *свекакве*-воде Ле; *свекакво*го, *свекакво*му, *свекаквој*си, *свекаквем* Гора, *свекакво*му офчару Др, *свекаквој*си жéни Вр, па зборил'е *свекаквем* љуђим Бр, *свекаквем* љуђам дава Ку.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА НЕГИРАЊЕ

683. Суљо биф *никакоф* чујек Мл, *никакоф* абер немам Вр, *никаква*-жена беше Ле, *никакво*-дете не му-било Бр, *никакво* јáгње Рад, *никакве*-љуђи не-бил'е Ба; *никакво*го, *никакво*му, *никаквој*си, *никаквем* Гора, *никакво*му доктору Крс, *никаквем* жéнем не зборила Гл, *никаквем* љуђим не отварај Др.

КОЛИЧИНСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

684. Потврђене су:

а) Д е м о н с т р а т и в н а заменица за количину: *вол'икаф*, *вол'икава*, *вол'икаво*; *вол'икаве*; *шол'икаф*, *шол'икава*, *шол'икаво*; *шол'икаве*; *онол'икаф*, *онол'икава*, *оноли'икаво*; *онол'икаве*.

б) У п и т н а заменица за количину: *кол'икаф*, *кол'икава*, *ко'ликаво*; *кол'икаве*.

в) О п ш т а заменица за количину: *свэ*, *сва*; *сви*, *свэ*.

Нису потврђене количинске заменице неодређеног и одричног значења.

685. Речи за казивање количине, показне заменице и количински прилози, граде облике од различитих основа. Количински прилози (*шол'ко*, *вол'ко*) без облика су са -и- (*шол'е-во-ко*), показне заменице за количину имају облике са -и- (*шол-и-каф*)¹²⁸⁴ (в. т. 215г, 292в, 972–975). Једино су у рестеличком говорном

¹²⁸⁴ Уп. са *шол'кав* у дебарским и полошким говорима (ВБЗФ, 63) и шире (ЋЛГЛ, 76; БНАП, 87, 173; ТМГС, 82; ПДМО, 210; СРЛГ, 163; ВЛМД, 173; ПемСкљ, 116).

типу потврђени дебарски и полошки облици *кó.љкаф, кó.љкава, кó.љкаво; кó.љкаве (кó.љкава-шума, шó.љкаво кúче)*. И у овом говорном типу потврђени су обиљем примера *вó.љкаф, шó.љкаф, онó.љкиф*.

Везивање облика са или без *-и-* за заменичко или прилошко значење резултат је тежње да се основе семантички диференцирају.

Без потврда су заменички облици типа *оволики, колики*, већ се заменице граде по моделу: *корен йоказне заменице+ол+ик(о)+ав*.

ДЕМОНСТРАТИВНЕ КОЛИЧИНСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

686. *Вó.љкаф*^в *камењ Рад*, та *вó.љкаф* *дóнесе Рап*, *вол'икава* *њíва Крс*, *вол'икаво* *трло ни бí Ре*, *вол'икаве* *скúпиња нéмало Мл*, *вољикаве* *óфце Рап*; *шó.љкаф* *вúк Крс*, *шóл'икава* *нашоф Ре*, *шóл'икава* *а íмаш Крс*, *шóл'икаво* *гúједо Рад*, *шóл'икаве* *грóбишта Крс*; *онол'икаф* *сít Ре*, *онол'икава* *вóда ће прегáзује Кру*, *со онол'икаво дрво Гл*; *вол'икавогo сина íма Др*, *вол'икавoму*, *шóл'икавoму*, *онол'икавoму* *Бр Ди* *Ба Ре Кру Гл*, *вол'икавојзи* *вúчици Бр*, *шó.љкавојси* *крави Рап*, *онол'икавојси* *Ре*, *вó.љквем* *кúчикам Бр*, *шóл'икавем*, *онол'икавем* *Бр Ди* *Ба Ре Кру Гл*.

Мало је потврда са непостојаним вокалом у придевском суфиксу: *вó.љква* *ћерка íма Рад*, *вољиквó-дете Љу*, *шóл'иквó-дрво дóнесла Рад*, *онол'икво* *сéло Ди*.

УПИТНЕ ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КОЛИЧИНУ

687. *Кол'икаф-ти-је муш Ле*, *знóш кол'икава је*, *со брада кол'икава Вр*, *кол'икава* *њíва*, *кољикавó-дрво íсекоф Крс*, *ка плáнине дéјће*, *кó.љкаве*; *кол'икаве* *кúчишта íмахме Бр*, *кол'икаве* *краве напре Др*, *а кол'икаве* *се Ди*; *кол'икавoму* *дéтету Др*, *кол'икавојзи* *ћерћи Бр*, *кољикавем* *Мл Рап Рад*.

Заменица се користи и прилошки (в. т. 977): *кол'икаво* *да ти кажем Бр*, *кол'икаво* *ће урабóтаме Ди*, *кољикаво* *спáла Ре*.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА ЗА КОЛИЧИНУ

688. Ова заменица уопштене количине за лица и предмете има следеће облике:

а) У јд. је *свé*:

Свé *ни зíмаа Ре*, *они свé забрáваје Кру*, *íздеде свé Ре*, *свé* *нека íзгоре Бр*, *свé* *ће прéжал'им Ку*, *свé* *шо трéбе Гл*, *вóвнено си изóткала свé*, *свé* *како трéбе да зáсијеш Вр*, *свé* *лóшо да тéгнуеш Ор*, *свé* *нашкóдује Ди*.

б) У мн. се уопштава *сви* за све родове, мада се још добро чува и *свé* за ж. и с. р.

Сви, *целó-село*, *ће запáл'име óген Ре*, *сви* *шо бíл'е во Трст Ре*, *дóшл'е сви Кру*, *сви* *да íдет Ди*, *сви* *се рáдујет Ба*, *во јен вагон сви се*, *дóма íдал'е сви Вр*, *а*

ће идет *сви* Рап, *сви* [дјјке] дрва, ти софра Рап, íмам *сви* [мешовита група] Ку, *сви* јал'е Др, *сви* да рабóтате ЗлПо;

а ч[е] идет *свѐ* [жѐне] Гл, *свѐ* [деца] ги отѐрал'е Рап, *свѐ* [пáре] изгíнал'е Мл, *свѐ* [жѐне] нáдље óшље Мл, во *свѐ*-села Др, óшље *свѐ* гýјѐда Ку.

689. а) У функцији заменичког придева ова се заменица понаша као придев. Није уочен облик јд. за м. р., већ је *сав* потиснуто придевом — заменицом *цѐв* (< *цел*). У ж. р. јд. заменицу у овом значењу потискује *цѐла*, али су потврђени и примери са *свá*:

Свá-зима ће тkáје Гл, *свá*-ноћ не дрѐмнала Бр, *свá*-ноћ тражи ЗлПо, уста ти се посúшила, *свá* ти сѐдала Бр, гóл'ем стýд бíу *свá*-зима Бр.

У примеру: Ће рабóтаје *свá*-л'ето Ди облик заменице није конгруентан, што упућује на то да она почиње да се осећа прилошком речи.

Није потврђена употреба заменице *све* за с. р. у овом значењу.

б) У мн., у овом значењу, уочена је дистрибуција облика необична за придевске речи. За мн. ж. и с. р. употребљава се облик *свѐ*, за мн. м. р. и скупину појмова различитог пола — *сви*, али и *свѐ*. Обличка дистинкција у мн. ове заменице чува се боље зато што се она својим обликом (*вс-* > *св-*) разликује од исте заменице у македонским оближњим говорима, али и присутношћу облика *сви* у значењу количинске заменице. Могућ је и утицај именичког множинског *-и* преко примера у којима се ова заменица поименичава:

Уз именицу м. р.:

На свáбда дóшље *сви* сѐљани Ре, *сви* свáтои, *сви* óфчари вечѐрал'е Кру, се сóбрал'е *сви* млади бѐћари Ди, *сви* пúтници ЗлПо, *сви* л'ѐтуанци Ди, *сви* л'уђи га пóл'ал'е Бр;

све твúје дрúгари Вр, *свѐ* јесíрције издóјдоа Мл, *свѐ* твúје дрúгари, пóвика *свѐ* бѐћари, *свѐ* лúђи зúала Бр, сóбра *свѐ* дрúгари Мл, да дóјете *свѐ* пет сíнои Кру, повíкал'е *све* свáто! Крс;

У ж. и с. р. мн. је *свѐ*:

Га гл'ѐдаје *свѐ* сѐфске жѐне Гл, *све* гóрске мánесте Др, *све* мúке да тѐгњеш Крс, *свѐ*-жѐне би ге пóтепаф Ре, *свѐ*-села знá Вр, *свѐ* свује сóбрал'е Др.

Дмн.:

Свím да изиздáвате Бр, *свím* браћам, *свím* коњим Рап, *свím* ће дáем Гл, и *свím* Ор, *свém* жѐнем Рад, *свém*-дејкем, *свém* Гóранкем Вр, *свém*-селама пóмогна Др.

Заменица *свѐ* прилошки („стално“) употребљена:

Свѐ се мíсл'им, *свѐ* се чúдим Рап, *свѐ* се кáраје Вр, *свѐ* бела чѐница да јáде Ди, *свѐ* бíло пíјење Мл.

ПРИДЕВИ

ПРИДЕВСКИ ВИД

690. Придевски вид је неутралисан, а синтаксичку функцију одређених придева преузела је демонстративна заменица употребљена пре- или постпозитивно (в. т. 732в).

У Нјд. м. р. доминирају облици неодређеног придевског вида. Потискивање *-и* форме и уопштавање облика на *-ø* последица је аналошког уједначавања облика придева м. р. према именицама и заменицама м. р. На овакав закључак упућује испадање *-и* из Нјд. м. р. редних бројева — *йрв(и)*, *друг(и)*. У осталим редним бројевима м. р. јд. *-и* остаје због избегавања хомонимије које у *йрф* (: *јѣн*) и *друк* (: *два*) нема.

У зависним падежима облици одређеног вида потисли су форме неодређеног вида, па је у ГГ, како је на широком ареалу српских¹²⁸⁵ и македонских говора¹²⁸⁶, створена хибридна промена.

Придеви ж. и с. р. не разликују облике одређеног и неодређеног вида, пошто је акценат ГГ без диференцијалне функције (в. т. 78).

691. Придеви м. р. јд. на *-и* јављају се само у атрибутивној служби. У предикативној потврђени су само придеви неодређеног вида, што је чување старине.¹²⁸⁷ Када су придеви члановани, у основи су придеви одређеног вида, а овако обележени облици су у атрибутој служби (тија *гољемийше* камени Ре).

О вези слабљења категорије придевског вида и појаве члана в. т. 732в.

692. Придеви м. р. јд. на *-и* изведени суфиксом *-ски* (и дериватима):

Гóрански, крчански, райчански и рáбечки, шйурски, арнауцки, драгашки и драгачки, нашински и нашенски, ресйѣл'ички, брòчки, орчушки, йáкишки, кý-каљски, глòбочки, крушѣечки, зл'ийòйòчки, кóмшиски, магáречки, гýечки, л'ивá-дечки, кýачки, кýчечки Гора.

693. У придеве месног и временског значења изведене суфиксом одређеног вида *-њи* продире форма неодређеног вида па су напоредни *дѣнешњи* и *дѣнешѣ*.

Тип *дѣнешњи*, посведочен — поред типа *дѣнешѣ* — у нижим селима, необичан је у вишим, осим у Гл. Овакав територијални распоред (в. к. 40) говори да је иновација неутралисања *-и* придева м. р. јд. дошла из оближњих ЗПМ говора:

Дѣнешњи дѣн, л'ѣшошњи, бргошњи („скорашњи“), *зймошњи, бóжешњи, сѣгашњи, вáмошњи, шáмошњи, надвóрешњи* Рап Крс Рад Ку Љу Ле Мл, *дѣнешн'и, л'ѣшошн'и, лánешн'и, зймошн'и, надвóрешн'и* („спољашњи“), *онóмашн'и* Гл, *гóрњи, дóвњи* Рап Крс;

¹²⁸⁵ РСПГ, 476; БАДИЈС, 428–429; ПМГСЖ, 177–178; СМЪГ, 115; БДГСр, 237; ИА-МБРес, 340; СРЛГ, 324.

¹²⁸⁶ КБИст, 119–120; КБГр, 330–342; ВБКГ, 158–159.

¹²⁸⁷ БАДИЈС, 626.

денешен, л'ѣшошен, некогашен, нѣшрешен Ре Кру Вр, *вамошен, шѣмошен, онѣмошен* Ре Кру Гл Бр ЗлПо, *вамошен', шѣмошен', дѣнешен'* Ба Вр Ор, *дѣнешењ, сѣгашењ, чвѣрашењ, вамошењ, шѣмошењ*¹²⁸⁸ Крс Рап Рад Ку Мл.

У топонимији су потврђени само придеви месног значења м. р. на *-њи*:

Горњи-каф Рад, *Горњи-гроп, Горњи-мос, Горњи-пут* Ре, *Горњи студенец* Рап, *Горњи доф, Горњи-вршек, Горњи Марин-доф* Мл, *Горњи-поток* Ба, *Горњи-мос* Вр, *Горњи Кешин-доф* Гл, *Горњи-пут, Горњи-извор, Горњи-пропас* ЗлПо, *Довњи Кешин-доф* Гл, *Довњи-извор, Довњи-пропас* ЗлПо, *Довњи грѣп, Довњи-деф* Ре.

694. Изван ових категорија, *-и* у придевима м. р. јд. има мало потврда. Најчешће то су устаљене форме — топоними, устаљена фразеологија, имена празника и сл.:

Ќтиде во *Бѣлѣграш*, ка дојдоме на *Свѣши-Никоље* Ре, *живуаф во Бѣлѣграш* Кру, *Зл'ишошок, Зл'ишѣчица* (< *Зл'ишошѣчица*, поток) Гора, *злийшошѣчки-пут* Гл, *свѣши-Никола* Крс, *свѣши-Јован, Бодњи-вечер* Бр, *Бодњи-вечер* Рап, он ти је *ендибоже* (< *једини боже*; „никакав“) Бр, *диѣји* ајван Ре, *ијустии* живот

¹²⁸⁸ Присутност *-њ* указује на суфикс *-њи*.

Ре Кру Гл Др Ор Ку, не мѝ-биф *исѝи* брѝт Вр, *јужни* вѝтер Крс Рап Ку Рад, *јѝчени* л'ѝп Ре, *мѝли*¹²⁸⁹ бѝбо пред њѝ *ћ[е]* ѝде Ре, *никој*, *мѝти*, *рѝшкѝ* чѝјек Рап.

ПРОМЕНА ПРИДЕВА

695. Придеви м. р. јд. употребљени уз именице са значењем бића, осим Н, разликују ОП и Д. Најчешће је В=Н, али су бележени и посебни облици на -и, који су у опозицији са Н на -ѝ.

Гладѝн-чѝјек Гл, *мѝжѝф* брѝт, *ѝман* чѝјек Ре, *кѝмиши*н сѝт Крс, брѝт *Шућрѝин*, *ѝтец* *Ал'ѝничин* Вр, по *сѝѝр*-пут Рад;

о[д] другавогѝ-мужа *мѝшѝри*ного Рап, *со* *кѝмиши*ного сѝна Рад, *Мишѝиши*-*чи*ного сѝна Ор, *за* *манѝш*ого чѝјѝка Ле, *ѝосѝѝрому*, *ѝомлѝдому*, *најубѝвѝому* Вр, *најсѝѝрому* сѝну ѝстава Ку.

У Рап и Крс потврђени су могући трагови Лјд. у предлошко-падежној конструкцији *ѝо* + Л (в. т. 490):

ѝбери до^х*ѝђѝје* по *ѝчѝвѝому* ѝцѝту Рап. Примере в. и у т. 490.

696. Придеви с. р. јд., осим Н=ОП, разликују и Д, који је облички једнак Дјд. м. р.:

Крѝво сѝрене Гл, *дивјѝ*-месо ЗлПо, *гладно* дѝте, *вѝвнено* си изѝткала Вр, *Екрѝмово* внѝче Ор, *јѝчѝеново* снѝпче Ре, *л'ѝнено*-платно Др, *мѝгл'ѝво* врѝме Бр, *л'ѝшн'ѝ*-врѝме Ба, *ѝфчо* сѝрен'ѝ Вр, *крѝво*-мл'ѝко Ор;

ѝосѝѝрому дѝтѝту Бр, *најубѝвѝому* дѝтѝту Рад, *јѝгњѝту* *вѝгодѝшњѝому* Рап, *ѝрному* кѝчѝту Рад Мл Ку.

У придевима с. р. јд. -ѝ је иза некада меких сугласника замењено са -ѝ.¹²⁹⁰ Облик *дѝчѝо/дѝчѝје* новији је, пошто је аутохтони горански придев *дѝчинско*. Новијег је порекла, највероватније, и *ѝфчѝје*: *дѝчѝје* Бр Ре Гл, *ѝфчѝје*-месо Гл.

697. Придеви ж. р. јд., осим Н=ОП, разликују Д и, спорадично, генитив на -ѝ:

Вѝвнена фѝнуља Гл, *брѝсѝрѝ*-вода, *карѝочна* („црноока“) жѝна му бѝла, *чѝкарѝочна* („плавоока“) Ре, *мѝлова* сом бѝла, во *Салѝвѝ*-кућа Вр, *мѝл'ѝчкава* бѝ^х Ор;

сом бѝла во *ѝѝсѝѝаре* снѝхе, от *ѝосѝѝарѝ*-сѝстре, во *Мишѝиши*чине *ћѝрће* Бр.

У Дјд. уочене су форме типа *сѝѝѝројѝи/сѝѝѝројѝи*, *сѝѝѝрој* и *сѝѝѝѝри*. Последњи тип доминира када је на придеву синтагматски акценат (в. т. 6386, 650а). Мада је Дјд. с именичким наставком потврђен у свим местима, уочена је његова већа појавност у вишим селима. За тип *сѝѝѝрој* у материјалу нема много потврда (в. т. 585, 773):

¹²⁸⁹ У фолклорном материјалу синтагма *мѝли* бѝбо врло је честа.

¹²⁹⁰ Процес је захватио широк ареал: САМПол, 342; СТТГ 2, 98; СРЛГ, 326; ВЛМД, 228.

Младојси жéни Крс Рап Ор, *маловојси* ћерки Рап, ће даде *йосћаројси* Бр, ни *младојзи*, ни *сћаројзи* Рад, офци *црнојзи* Љу;

йосћарој ћерки Др, *манайој* жéни рекоф Ле, *мужовој* рóдбини Рад;

даф *сћари*-мајки Гл, *йосћари*-нани дава Ре, *црни*-офци Кру, *млади*-снахи Бр, *Имерови*-жени ЗлПо, *мужови*-сестри Ди Др.

698. У множини доминира -е форма (в. т. 640). Ретки облици на -и за м. р. мн., најчешће су предикативно употребљени:

Бóвни [вóјници] бйл'е Мл, че се сóберет тија шо се *вамошн'и*, *йáмошн'и* Гл, óнија бйл'е *йогóл'еми* Кру, *љуђи* бйл'е *йсти* Вр, дружина се *брайшови* Ди, óни бйл'е *гладни* Рад, óвја кáмењи бéа *йогóљеми* Крс, па ће бидет *йоумóрени* Др, йдет ка *йейани*, свáдбари се *умóрени*, *уйейани* Гл.

У атрибутој употреби наставак је -е, а -е изразито доминира и у предикативној служби:

Ўмне *љуђи* Кру, *йóзнайе* ми бйл'е *љуђи* Ре, и *йóздраве* бйл'е *љуђи* Кру, *йосћарé*-*љуђи* Др, нéјзина нéса, ал'и *мужове*; *раде* се дéца Вр, мэрмулáдића *црне* Ре, та óни *саме* кáжујет Вр, *руке зашáрене* Ор, *Ал'иничине* дéца Крс, *снаи*-не родитељи Рад, *сефскé*-жене нóсет Ку, *Дéјкине* кáмени (топ.) Ре, óни бйл'е *жéдне* Др.

У Дмн. највише је примера са основом на -е (*йосћарем* *љуђим*), али су бележени и ретки примери са основом ОП на -и у Дмн. м. р.:

Посћарем-*љуђим* нé-збори Рап, *йóзнайем* сом рекоф Др, *Екрéмовем* сiноим Кру, *вамошњем* дéцам Мл, *мужовем* сéстрем Крс, *дéбел'ем* офцем Гл;

најсћарим *љуђим* велет Вр, *йосћарим* сiноим Гл, *најубавим* новóжењам Рад, *йóзнайим* пријáтељам Ку.

КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА, ПРИЛОГА, ИМЕНИЦА

699. У компарацији придева и квалитативних прилога извршено је пре-структурирање из синтетичког у аналитички модел¹²⁹¹, па се по семантици поређења и по његовом формалном изражавању ГГ не разликује од околних говора.

Поред придева и квалитативних прилога у ГГ се, како је и у другим словенским говорима који припадају балканском језичком савезу, степенују и именице, и то онда када имају значење својства.¹²⁹² У оваквом поређењу именица партикуле *йо*- и *нај*- имају, заправо, значење прилога *више*, *боље*¹²⁹³, а употреба *йо* и *нај* уз ове врсте речи говори о граматикализацији партикула.¹²⁹⁴

¹²⁹¹ КБИст, 120–121; КБГр, 307–308; СТТГ 2, 99; БАДИЈС, 438–441; РСПГ, 477–478; ПМГСЖ, 179–180; ЋЛГЛ, 79; ТМГС, 71.

¹²⁹² ПВБКомп, 101; РСПГ, 479; ПМГСЖ, 180; СМБГ, 117; БАДИЈС, 440–441; ЋЛГЛ, 79; КБГр, 308.

¹²⁹³ БАДИЈС, 438–439; СтВБал, 257.

¹²⁹⁴ ИПеОК, 33.

У ГГ нема компарације глагола, која је потврђена како у српским шарпским говорима¹²⁹⁵ тако и јужнометохијским,¹²⁹⁶ већ се користи конструкција с прилогом: *и́ојћи/највише* + глагол.

Партикуле *ио-* и *нај-* срасле су потпуно са основном речи па тако у ГГ нема колебања типа *и́о јунак* — *и́ојунак*.

700. К о м п а р а т и в *придева/прилога/именица (и́о+и́озиџив)*:

Послабџ је, *и́онеможен* је Рад, ко́љко сом *и́осџара* Мл, *и́омал'екава*, *и́о-мудра* Бр, *и́оџенек* нека биде Ре, *и́оздраве* сме бил'е Кру, ја́ден'е *и́облаго* б́ило Ди, др́во још *и́одэбело* Крс, о́нија се *и́осџаре* Гл, *и́осџароџио* дете ЗлПо, *и́ома-ловујет* с́ин Мл;

и́обрго ће ура́боташ Ор, *и́одобро* да тка́ем Ре, *и́оубаво* пу́јет Бр, при́ди *и́обл'изо* Ку;

и́одомаџин от^д њего Рап, *и́ојунак* чу́јек од^г њего н́ема, *и́ора́дници* се о[г] те́бе Бр, *и́ојунаџим* и *и́осџочарим* от се́бе Кру, *и́олоџоф* а има Љу, *и́ољгош* от те́бе Ре, *и́обајкуш* н́ема Ди.

701. С у п е р л а т и в *(нај+и́озиџив)*:

Најмудер б́иџ Ба, *најгољем* не ра́бота, а ће биде *најубаџ* Др, о́н је *нај-сџар*, *најџисџа* има Ре, та шó је *најмучно*, л'ен је *најмучен* Вр, с́естра му је *нај-и́рисџала* Бр;

да тр́чиш *најбрго* Др, *најмудро* збóри Рад, *најмало* дóнесла Ре;

најрадник б́иџ во с́ело Ба, *најкуђаница* сом б́ила Вр, а ја́ сом б́иџ *најкрдар* Кру, *најофчар* во Гóра Ди, *најрадник* ка мéне Рад.

702. Окамењени прилошки и предлошки облици чувају трагове синтетичке компарације:

У прилогу *и́ојуеће*, са значењем „више“, сачувани компаратив изгубио је компаративно значење па је оно саопштено партикулом *ио*. Овакав се прилог јавља на ширем простору македонских говора (в. т. 988).

Прилог *и́овише*¹²⁹⁷, који се употребљава у предлошкој служби месног односа, иако има синтетичку форму, компариран је и аналитички. Са истим значењем и функцијом је и предлог *више*: ко́н' па́се *и́овише*-село Бр, с́енаџ *више*-село Ку.

У прилогу *и́реко́више* чува се стара форма: *и́мам и́реко́више* Др, *и́реко́више* ра́бота Ку, *и́аруаџ и́реко́више* Ле, ра́боташе *и́реко́више* Ба.

У прилогу *ве́ће*¹²⁹⁸ чува се стари компаратив *придева велик*: н́е-можем *ве́ће* да ра́ботам Ку. Примере в. и у т. 943.

¹²⁹⁵ ПМГСЖ, 180; МлРСГ, 98.

¹²⁹⁶ РСПГ, 479; СМБГ, 117; подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

¹²⁹⁷ СТТГ 2, 99; *више* и у бугарском језику (МСБЕ, 271).

¹²⁹⁸ Исти облик и у неким македонским и бугарским говорима (МСБЕ, 271).

703. Поред наведеног модела присутности — одсутности особине, ГГ зна и за друге моделе обележавања различитих степена особине.

а) Перифрастично степеновање остварује се у придевским синтагмама са прилогом у функцији зависног члана. Прилог казује степен особине придева:

Млого јака била Крс, *мало црн* Бр, *иојћи убаф* Кру, *млого уморен* биф Др, *млого ми била ирисишала* Бр, *млого висок* Ле, *мало ка бело* Др.

б) Форма блиска поредбеном степену је слагање придева с префиксом *ире-*. Овако сложени придеви казују особину у највишем степену, а од правог поредбеног степена разликују се по томе што се особина не пореди с другим предметом:

Стар, стар — веће *иреситар* Гл, *ирейерейен* је („врло оптерећен послом“) *Ор*, *мије раде, ирераде* Мл, *ја сирота, иресироша*; *ја кукајца ирекукана* Мл, *иреситарен* Ку Рап Ор Крс Вр, *не работа, иреситарен* је Ре, *не-може маћи, иреситаре-на* је Рад.

в) Изведени или сложени придеви деминутивног значења казују степен особине *in minus*:

Помал'екава била од *мене* Бр, *иомал'ичкаве* не ће *бидеме* Ле, *накисевно* Гл, *влажљиф, кисљиф, блажљива* Рап Крс Рад Мл, *мал'екаф* („омањи, ситан“), *бол'еникаф*^е сом го *затекла* Бр, *зељеникава* аљина, *црвеникава* земња, *жэфџикаф, субликаф* Рап Крс, *илавикаво, црвеникаво* Вр, *зел'енкашио, вапцује ирвенкашио* Вр, *беликаве* шо *биље, јаден'е* било *љушикаво, бавеникав* је Ре.

НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ПРИДЕВИМА

704. Придевским наставком *-ов* избегава се хомонимија придевских речи и прилога:

Прилози	Придевске речи
<i>мало</i> ¹²⁹⁹	<i>малоф, -ова, -ово; -ове</i>
<i>шако</i>	<i>шакоф, -ова, -ово; -ове</i>
<i>вако</i>	<i>вакоф, -ова, -ово; -ове</i>
<i>онако</i>	<i>онакоф, -ова, -ово; -ове</i>

По истом моделу направљен је и придев *шэмаво*, који је напоредан с придевом *шэмно* Рап, затим придев *злоф* (*Злоф* поток, топ., Вр ЗлПо, *злова*-жена Кру, *злова* ми била *зова* Др). За разлику од осталих придева на *-ов*, према придеву *злоф* нема прилога *зло*, пошто је устаљен прилог *лошо*.

705. Суфикс *-ен* продире на место *-ан*, па су у малом броју придева напоредни *-ан* и *-ен* (< *-ьн*). Није уочен продор суфикса *-ан* у суфикс *-ен*:

Ржан Гл Вр Рап Крс Бр Ди Ба Ку Ле, *ржанаова* слама, *ржануе* сламће Бр, *ржен* Ре Кру Гл Ди; али редовно *ржанаова* слама — и у овим местима;

¹²⁹⁹ Уп. са истим односом у полошким говорима у *мало* — *малово* (САМПол, 342; СТТГ 2, 100).

иман („богат, имућан“) Рап Ку Рад, брát ми бéше *иман* Крс, за *имáного* се омужила Мл, *ош йоимáного* Др, *иман* новóжења Ор, *имен* чујек Рап, *имен* домаћин Кру, *именé-љуђи* обраље Ор, *нé-беше* *имен* Вр.

706. Хомонимија именице и придева *јéчмен*, у нижим селима отклоњена је односом: *јéчмењ* (им.) — *јéчмен* (прид.). Исти однос показује и пар: *камењ* (им.) — *камен* (прид.).

У Гл хомонимија је избегнута алтернацијом *м* и *н*: *јéчмен* (им.) — *јéчнен* (прид.), *камен* (им.) — *ка́ннен* (прид.). Аналошког су порекла и градивни придеви по овом моделу: *кóрнен*, *йла́ннен* Гл.

Јéчмењ сме сијаље Рап, *нé-дава* *јéчмењ* Крс, *двé-вреће* *јéчмењ* Мл, се *óсуши* *јéчмењ* Рад; се *јáло* *јéчмено* Ку, *јéчмене* л’éбој Ку;

па *úдри со* *камењ* Рап; примере в. и у т. 275, 502;

имаг’е *јéчмен*, *нé-чини* *јéчмен*; и *јéчнено* се *јáло*, *јéчнене* л’éбој Гл, *мéтал’е* *камени*, *јен* *камен*; *зйдои* се *камене* Гл.

У Вр и Ор хомонимија није отклоњена у *јéчмен*.

707. Градивни придеви од имена житарица (*јéчмењ*, *óвес*, *áри*) граде се и суфиксом *-ов*:

Јечмéнове, *óфсове* снóпој Вр Ор Рап, *јéчмове*, *óфсоф* Крс Рад Мл, *áржуа* слáма, *áржáнуе* слáм’е Бр, *áржáнова* слáма Ре Кру ЗлПо Вр, *јечмéњова*, *овéзово* Рад Ку Љу.

Кад је придевски суфикс *-ан* семантички ослабљен, на већ изведен градивни придев додат је да ојача значење придевски суфикс *-ов* (*áржáнова*).

708. Градивно значење казано придевом:

Срéбрен, *бáкрен*, *злáйшен* Гора, *каменá-кућа* била Рап, *жéлезне* пéнцери Рап.

Необична је падежна конструкција с предлогом *од* у градивном значењу.

709. У Ре, Кру, Гл придев *сéштен* („досетљив“) мотивисан је глаголом *се сéштим*.¹³⁰⁰ У нижим селима придев има значење „сетан, тужан“.

710. Присвојни придеви изведени од именица:

-ов/-ев: *Медáшова* рáбота Гл, *Тáмиљоф*, *Гафурóвому* дéтету Ба, *млáка* *Сел’мáнова* Рап, *ду њйва* *Несййова* Рап, *Шаћибáрово* кéде је Ор, *очевá-сестра* Рап, *брáшфоф*, *синоф* Др, *цáрево*, *мúжово* Ку. Примере в. и у т. 134а;

-ин: *Деничино* мáало, *Тамиљичино* Мл, *бабйн-пуас* („дуга“) Др, *сестри-нó-дете*, *во шéшкйнá-н’ива* Ле, *дúшица* *май’ерина* Др, *май’ериного* Рап, на *ма-ш’ерина* кúћа Крс, *Рáјчина* кóшара (топ.) Рад.

Придев *сéстрично* Вр изведен је од именице *сéстрица*.

Придеви на *-ски* (са дериватима и сложеним с овим суфиксом) имају, поред присвојног и описно значење:

¹³⁰⁰ Истом моделу припада и придев *иман* („богат“).

Шу́ма је *вра́нишка*; *бо́рска* је украдена, ни *вра́нишка* ни *гло́бочка*; *њи́ве Име́тофске* Вр, *бо́рска* је Ор, *Манесѿѿчки* *и́звор* (топ.) Бр, *мл'ичкѿ-жѿне* Мл, *диканѿчкава* што је Ба;

деѿѿчка ра́бота Бр, *го́рска ма́нѿста* Ди, *де́јчѿчка* ра́бота Ба, *дечкѿ-ру**о Крс.

711. Придеви месног и временског значења мотивисани прилозима имају *и < с* после једначења по месту артикулације из облика *де́нешњи* (в. т. 693). У Крс су потврђени новији облици саграђени суфиксом *-(е)н*:

Љѿѿосен, *љѿѿосно*, *но́ћесен*, *но́ћесно*, *зи́мосно*, *де́несно*.

Облици су настали аналогijом према описним придевима на *-ен*. Појава модела *но́ћесен* олакшана је продором типа *но́ћешењ* у придеве месног и просторног значења.

712. а) Придев *и́згубен* („са дубоким борама, наборан“) Гл ЗлПо Ре Кру Бр изведен је из именице *зуба* (в. т. 155). Хомонимија с придевом мотивисаним глаголом избегнута је употребом префикса *за-* (*зазубено* *де́те* Гл), па се ствара однос: *и́згубен* („наборан“) — *зазубен* („изгубљен“).

б) У топ. *Вѿл'и доф* Ба Ди, ће бидем при *Вѿл'и-доф* Ба — није јасно да ли је *вѿл'и* чување старине или новији облик настао после испадања *-к-* у интервокалном положају и сажимања групе *-иш-*. Изван топ. *вѿл'и* није потврђено, пошто је потиснуто придевом *го́л'ем*.

БРОЈЕВИ

713. С и с т е м бројева ГГ чине: основни (прости), редни, дистрибутивни (деони), мултипликативни (множни).

Функцију збирних бројева преузели су основни бројеви или бројне именице.¹³⁰¹

О бројним именицама в. т. 560–563.

ОСНОВНИ БРОЈЕВИ

714. Број *јѿн* (в. т. 386б) ретко се јавља и у облику *јѿден*, а без потврда је форма с превојним степеном *-и* (в. т. 180в) — *јѿдин*.

Облици за ж. и с. р. јд. — *јѿна*, *јѿно*. У мн. је општа форма *јѿне*.

Јѿн, осим у означавању бројности, употребљава се и у значењу неодређене заменице *некој*, затим придева *и́сѿи*. Мења се по придевској промени:

Дѿшоу *јѿн* чу́јек и *јѿна* жѿна Бр, *јѿној* жѿни Ле, *јѿна* ви́сока пла́нина, *јѿна* ма́ти ѿи ро́дила Бр, *јѿна* ма́ти ни је Ди, *јѿна* жѿна гим мэсила Рад, сом са́кала *јѿного*, со *јѿного* Кру, мэне ме да́л'е *јѿному* чу́јеку Ба, *јѿному* Го́ра́нину Др, *јѿнојси* жѿни Рап, *јѿнем* љу́ђим збо́рим Крс;

¹³⁰¹ Уп. са стањем у македонским и српским говорима који су претрпели балканистичке утицаје: БАДИЈС, 39, 343; ЂЉГЛ, 82.

једен шо бeше Вр, ни *једен* Ор.

Када је број поименичен, а односи се на скупину мушкога пола, употребљава се и форма мн. на *-и*:

Јени имал'е во Фил'идбе, *јени* имал'е во Ћустендил, *јени* имал'е во Бургас, *јени* имал'е во Цумаа Бр, *јени* ошље во Призрен, *јени* во Турско Ку, *јени* ће носет, *јени* ће берет Ре.

715. а) Број *два* обележава количину појмова м. р., облик *две* ж. и с. р.¹³⁰², што је чување старине¹³⁰³:

Два чујека ни дошл'е Вр, *два*-сина Др; на *две*-платна Кру, *две* браћ'иња друге Рап, на *две*-места Ди, *две*-жене Мл. Примере в. и у т. 578–591.

Исто је и у: *двeста* брава — *двeсти* оџце, *двeсти* села.

б) Број *обадва* — *обедве* чува однос облика условљен родом појмова чију бројност казује:

Обадва сина Бр, дај ми *обадва* кључој Вр, *обадва* сандџи Ре;

обедве одаје Бр, *обедве* везет Ор, *обедве* сестре, *обедве*-деца во школо Мл, *обедве* котл'иња Ку.

Прост облик *оба* није уочен, а *обе* је потврђено малим бројем примера: *обе* врате затвори Крс, отвори *обе*-крила Ку, *обе*-сестре Др, *обе* умреље Рап.

в) Бројеви *два*, *две*, *обадва*, *обедве*, *обе* чувају Д, који се гради додавањем *-м* на облик ОП:

Двам синоим Гл, *двем* мланестем Ба, *обадвам* браћам Ку, дади *обедвем* Крс, *обедвем* Враништанкам Рап, *обедвем* државама Ку, *обедвем* Вр Мл Ди, *обедвем* ћерћем Бр, *обем* сестрем Крс Ку Рап Др Ди, гим зборим *двем* грађанкем Вр, *двем*-децам Ор, ка сме зборил'е — *обедвем* Ле, *обадвам* мужам Др.

г) Остали бројеви прве десетице: *џри*, *чејири* (ретко и *чејири*), *џеј*, *шес*, *седом/седум*, *осом/осум*, *девет*, *десет*.

716. Морфолошки обележен Д имају, поред *јен*, *два*, *обадва*, још и бројеви *џри* и *чејири*:

Трим децам Ле, продал'е *џрим* љуђим Др, *џрим* женем Бр, ал'ишта *џрим* децам Ди, *чејири*м арамијем матере да гим го гоњим Ку, јадење *чејири*м аскерам Ку, *чејири*м мужним, *чејири*м женем Љу Ку Мл Рад, *чејири*м оџцем солџ Ку.

За П-Т дијалекатску зону наводи се да су кардинални бројеви непроменљиви¹³⁰⁴, а променљивост се не помиње ни у описима македонских говора. ГТ је овај архаизам сачувао заједно са оближњим П-Ј говорима, у којима се мењају бројеви до *џри* (*двaма*, *двeма*, *обедвeма*, *џрима*).¹³⁰⁵ Сачуван Д основних бро-

¹³⁰² Уп. с истим односом облика у: КБГр, 325; КБИст, 126; РСПГ, 469, 496; ПМГСЖ, 181; МлРСГ, 73; ЋЉГЛ, 82; БДДИ, 355; БНББП, 76.

¹³⁰³ БАИсД, 175–176.

¹³⁰⁴ ИПИО 3, 166.

¹³⁰⁵ У мом материјалу из Подрима — свeма *џрима* синонима, *двaма* комшијама, *двeма* ћеркама; исто и у говору Љубижде, Муштушта, Лешана, Поповљана у Призренском Подгору.

јева у ГГ — али и оближњим српским говорима — потврђује отпорност овога падежа на продор аналитизма.

717. а) Број *јединáесе(̄и)* јавља се и као *ђидинáесе* (в. т. 439), *јидинáесе*, *јидинајс*, *идинáесе̄и*; *ђидинáесе* је обичније у говору старијих мушкараца, жене и млађи уопштавају *јединáесе(̄и)*; *идинáесе* је потврђено само у рестеличком говорном типу.

б) Бројеви округлих десетица до *с̄и́о* имају стање које је описано за бројеве друге десетице — напоредни су *̄и́ри́есе̄и* — *̄и́ри́есе*:

Двáесе̄и и два дéња Рап, *̄и́ри́есе̄и* бра́ва и *двáесе̄и* о́фце Ре, *че̄и́и́ри́есе̄и* ку́ће Ор, *и́еесе̄и* го́дине Крс, *ши́еесе̄и* (в. т. 121а) да до́терап Вр, *седóмдесе̄и* го́дине Кру, *осóмдесе̄и* о́терал'е Рад, живеше *дewéдесе̄и* Гл;

дwáесе д́инара Ле, *̄и́ри́есе* пóлога Ба, *че̄и́и́ри́есе* л́и́ре Мл, *и́еесе* па нóси Др, *и́и́есе* ће има Гл, а *седóмдесе*, *осóмдесе* ќила Рад, *дewéдесе* и́-два-коња имало Ба.

718. Б р о ј е в и с т о т и ц а

а) Број *с̄и́о* има само овај облик. Бројеви *дwéс̄и́о*, *̄и́ри́с̄и́о* гласе овако када су изван партитивне синтагме, док се у оваквим синтагмама облички диференцирају:

Дwéс̄и́о, *̄и́ри́с̄и́о* за м. р.; у нижим селима ретко и *дwéс̄и́а* за м. р.: *дwéс̄и́о* бра́ва тéраше Др, *̄и́ри́с̄и́о* пéтла Ле, *̄и́ри́с̄и́о* во́јници Вр, *̄и́ри́с̄и́о* устрóјници Бр, о́нел'е *̄и́ри́с̄и́о* бра́ва Ле, *дwéс̄и́а* л́уђи Рад, *̄и́ри́с̄и́а* пúтници Ку.

*Дwéс̄и́е*¹³⁰⁶ и *̄и́ри́с̄и́е*¹³⁰⁷ у синтагми с именицом ж. или с. р.: *дwéс̄и́е* о́фце има́ме Крс, *дwéс̄и́е* ќраве, *дwéс̄и́е* гúједа чу́ва Ба, *дwéс̄и́е* и *дwé* о́фце Рад, да́ј ми *дwéс̄и́е* л́и́ре Кру, *дwéс̄и́е* гúједа Гл, *̄и́ри́с̄и́е* сéла со Гóрани Ле.

*Дwéс̄и́е*¹³⁰⁸ је доследно у партитивним синтагмама, *̄и́ри́с̄и́е* факултативно, и знатно ређе од *̄и́ри́с̄и́о*, *̄и́ри́с̄и́а* и за ж. и с. р. (в. т. 581, 586).

б) Остали бројеви од 100–900: *че̄и́и́ри́с̄и́о/че̄и́и́р̄с̄и́о*, *и́е́с̄и́о*, *шéс̄и́о*, *сéдомс̄и́о/сéдумс̄и́о*, *осомс̄и́о/осумс̄и́о*, *дewéс̄и́о*.

в) Осим побројаних облика, углавном у фолклорном материјалу, срећу се и конструкције основни број + *с̄и́о̄и́ина*:

Се наредил'е *и́ес̄и́о̄и́ина* свáтој Др, нека да́де *шес̄и́о̄и́ине* о́фце Ку, éво *̄и́ри́ с̄и́о̄и́ине* да́ва Ба, *дewéс̄и́о̄и́ине* бра́ва Др.

г) Бројне су потврде са окамењеним обликом старог генитива множине:

И́маф *шéс̄и́о̄и́ин* о́фце Крс, *и́е́с̄и́о̄и́ин* бра́ва Ле, *и́е́с̄и́о̄и́ин* ш́иљејна Ку, сòбраф *дwéс̄и́о̄и́ин* свáтој Мл, прéд-ња и́шље *и́е́с̄и́о̄и́ин* ш́иљејна Рап, *дwéс̄и́о̄и́ин* л́уђи Гл, нé-чини ни *дwéс̄и́о̄и́ин*, ни *и́е́с̄и́о̄и́ин* Бр.

¹³⁰⁶ Остатак старе двојинске форме (БАИсД, 175).

¹³⁰⁷ Аналошко према *дwéс̄и́е* (БАДИЈС, 463).

¹³⁰⁸ СТТГ 2, 102; БАДИЈС, 463; БДЦИ, 404.

719. Поред обичног *иљадо*, ова бројна именица ретко је бележена и као *иљаду*: *има́м иљадо* о́фце Бр, *иљадо* шй́љејна Рад, *иљадо* кра́ве Мл, *ће* пла́ти *иљадо* ма́рке Ре; ни о́несље *иљаду* о́фце Рап, *иљаду* а́скери би́ло Крс.

Када је *иљадо* у конструкцији с бројевима већим од *јен*, има облик *иљаде*, што говори да је *иљадо* новије, а да је у конструкцијама сачуван старији однос (*иљада* — *иљаде*): *две иљаде*, *йети иљаде*, *десети иљаде*, *стйó иљаде* Гора, на *иљаде* љу́ђи измрел’е Вр, *иљадем* о́фцем Бр Ре Др Ор Рад Ку.

720. Бројне речи и конструкције од више бројних јединица јављају се као сложенице или као вишечлани изрази, као јединице синдетске или асиндетске везе. Када је веза асиндетска, десетица и јединица чине интонациону целину. У синдетским бројним конструкцијама везник *и* је по правилу између претпоследње и последње јединице. Употреба синдетских или асиндетских облика није условљена територијално, генерацијски. У бржем говорењу обичнији су асиндетски облици.

Бројеви друге десетице и бројеви округлих десетица су сложенице.

Бројеви од 21–100 имају два различита типа грађења:

а) *Два́ес и де́ветй, йе́ес и о́сом, шй́ес и шёс, седóмдесе(тй) и два́, два́есе(тй) и два́.*

У оваквом типу свака јединица чува свој акценат.

б) *Два́јстйјен, два́јстйийейтй, два́јстйишес, шй́рй́стйийейтй, йе́есстйјен, йе́есстйишес.*

У овом типу бројеви су сложенице, унутар којих долази до асимилативних и дисимилативних процеса и испадања гласова. Гласовне промене се дешавају у десетици, други део сложенице — јединица — остаје стабилан.

РЕДНИ БРОЈЕВИ

721. Редни бројеви су трородни у јд.

а) Уклањање одређеног придевског вида м. р. јд. утиче на редне бројеве *йрви*, *дру́ги*, па они најчешће имају облике *йрф*, *дру́к* (в. т. 690):

Прф^с биф јанат Ле, *йрф* бйф ке нас Крс, он ми је *йрф* гл’еданик Др, била *йрф*-пут Ди, *йрф*-син Бр, ти *йрф* си се о́жениф Ре, јен вра́х ће йл’езе, *дру́к* ће са́диме Ле, о́ца *дру́к* до́шоф Мл, *дру́к*-пут Крс, *дру́к* му́ш Рад.

б) Облици *йрф*, *дру́к* су новија иновација, а не чување некадашње дистинкције одређеног — неодређеног вида редних бројева.¹³⁰⁹ Нестанак ових бројева на -и последица је њихове знатне фреквенције, затим њихове придевске употребе. Посебно је честа употреба редног броја *дру́к*, *дру́га*, *дру́го*; *дру́ге* у значењу „остали, неко други“:

Ти л’ејни, а *дру́ђе* нека о́рет Бр, а он за́касни, *дру́к* ће до́је Др, ако ти бра́т не по́може, *дру́к* ће по́може Кру, со *дру́гого* збо́реше Мл, *дру́га* ти ва́ђаје Ре, *дру́га* [же́на] нека тра́жи Ку, *дру́ге* не ти́-носим Рап.

¹³⁰⁹ БАИсД, 185–186.

в) Бројеви м. р. јд. на *-и*:

Тí ми си *йрви*-син Гл, ел'и ми си *йрви* мéрак Ле, óвја ни је *йрви*-радос Мл, *други* гурбéтчија Рап, тóја ми је *други*-муш Ку, *други*-ден Гл, *йрви*-вечер нé, *други*-вечер Вр.

У свим овим примерима редни бројеви *йрви*, *други* употребљени су с бројним значењем.

г) Редни бројеви за м. р. јд. од *йрећи*¹³¹⁰ и даље:

Трећи дéњ ил' *чéтврти* Ле, бíf сам-дéвeтии Крс, *осми*-вечер Кру, *јединáе-сти* панаф Ку, *йриес йéти* дошоф Ре, *й'адни* ће урабóта Бр, *двéстийи* аскер шо бíf Ле.

722. а) У ж. р. јд. сви редни бројеви имају *-а*, редни бројеви с. р. јд. *-о*, укључујући и број *йрéћо*:

Прва-бољка, *друга*-бољка Др, *йрва* ће пúје Ле, и óна самá-*йрећа* л'и, самá *чéтврта* л'и Ба, *дéсeтa* врата Бр, *двáесе* и *йéтa* Рад, *шeсe* *чéтврта* Мл;

йрвó-дете, *другó*-дете Ле, вл'éгоу во *йрвó*-село Бр, во *йрeћó*-село Др, *йрeћо* за нíшто Љу, *дéвeтo* ми ўмре Вр, *седóмдесeт* и *йéтo* Ку.

б) У множини, како је и у осталим придевским речима, доминира општемножинско *-е*:

Првe-деца ни ўмрел'е Ку, *дрúге* љући Др, *другe*-жене, *йрeће* јáгэнца Ку.

Примера на *-и* у м. р. мн. нема много:

Први пéтл'и ка ће кúкаје Ле, и со *други* кóњи Ку, óни се *йрви* во Глобóчица, бíл'е *чéтврти* Гл.

Док су овакви облици карактеристични за Гл, па се у овом селу за м. р. мн. напоредо користе форме на *-и* и *-е*, у осталим местима су облици на *-и* необични.

Примери са *-и* у м. р. множине бележени су од старијих Горана, док млађи уопштавају *-е* за м. р. мн. и у Гл.

ПРОМЕНА РЕДНИХ БРОЈЕВА

723. У јд. м. р. редни бројеви имају 2, 3 или 4 облика.

а) ОП нечланованих редних бројева који иду уз именице са значењем живог: *йзл'éгох* от *йрвoгo* брáта Бр, от *йрeћoгo* сина Ле, *видeла дрúгoгo* Др, *видeла йрвoгo* брáта Гл.

б) Дјд.: *йрвoмy* гл'едáнику нé му сом рéкла Др, *йрeћoмy* зéћу Рад, *двaнáе-стийoмy*, *седóмдесeт* и *óсмoмy* Ре Кру Гл Др Бр Ку Рад Ор Рап, *дрúгoмy* ће рéчем Ба, *йéтoмy* сeљáнину Ку.

в) У Вјд. редних бројева *йрф*, *дрúk*, поред чешћих облика на *-ø* (*йрф*-сине Рап, *дрúk* óфчаре Ре), јављају се и придеви на *-и*: *йрви*-брáте, *йрви* кóмшијo, *йр-*

¹³¹⁰ О облицима са чланом в. т. 737, 742, 749, 750.

ви сине Гл, *други* зеће ЗлПо, *други* чујеку Ку, *други* гледанику Крс, *први* новожењо Рад, *први* комшијо Др.

Вјд. м. р. осталих редних бројева је на *-и*.

г) У с. р. јд. разликују се Н=ОП=В и Д (*првому* дѣтету, *првѣћому* јагњету Гора).

724. У ж. р. јд., поред ОП=Н=В разликује се Д и, ретко, Г на *-е*:

а) Сом ил'егла от *првѣ*-жене, сѣстра ми је от *првѣ* матере Бр, зѣф от *првѣ*-жене Гл, живела во *првѣ*-ћерке Ди (в. т. 525–527).

б) У Дјд. најчешћи су облици на *-ојзи/-ојси*. Знатно је мање потврда без партикуле (*првој*) и облика с именичким наставком:

Другојси-жени Гл, *првојзи* ћерки даде Др, *првѣћојзи* ништо Ку, ни *првојси* ни двѣсе *првѣћојси* Ор, *првојси*, *другојси*, *првѣћојси*, *седмојси* Вр Рап Крс Ба Др;

првој жѣни, *дванѣстѣј* кѣћи Др, *седмѣстѣј* Љу;

први-жени Гл, *седми*-дејки Ку.

725. Дмн. обележен је односом ОП+-м. Спорадично, углавном у Гл од старијих, записивани су облици чије су основе условљене родом управне именичке речи:

Првим љуцим нѣ-дал'е, *другим* путницим, *другим* бравоим Гл, *првим* комшијем Ба;

првѣм-женем, *првѣм* кѣчићам Гл, *првѣм*-ћеркем Мл, *првѣм* јагн'ићам Бр.

Тенденција да се облицима *првѣм*, *седмѣм* обележе сви родови, изразита у говору старијих, у говору млађих доведена је до краја.

ДИСТРИБУТИВНИ БРОЈЕВИ

726. Овакви се бројеви граде употребом дистрибутивног *ио* испред основног броја:

Па краве *ио двѣ*, *ио прѣ* љући имаље Ба, краве *ио двѣ-прѣ*, *ио јен* туар Рап, сме сѣјал'е *ио прѣсѣтѣ* вра'а, *ио двѣсѣтѣ* сме вршил'е Ле, *ио двѣ*-дења, *ио јена* нѣдеља ће сѣди Рад, *ио прѣ* гѣдине л'егуал'е, *ио двѣ* гѣдине Бр, *ио двѣ*-пути, *ио прѣ* ил'аде кѣла жѣто Кру, *ио јѣден* такоф, *ио јенѣ*-зрно чѣница Гл, *ио двѣ*-зрна ЗлПо, свѣм *ио јена* лѣжица Рап.

Број *јен* уз *ио* има различите облике за род у јд. и родовски синкретизовано *јене* у множини.

Број *ио двѣ* користи се за м. р., *ио двѣ* за ж. и с. р.

Од *прѣ* и даље један је облик за све родове.

727. Дистрибутивно *ио* употребљава се и испред бројних именица:

По двѣјца, *ио прѣјца* брал'е Ди, *ио чѣтворѣца* зѣмал'е Ку, вѣкал'е *ио прѣ*-шина Кру, *ио двѣнице* жн'ѣт Вр, *ио прѣнице* ће пѣјет Бр.

Дистрибутивно *йо* уз бројне именице на *-ина* када се оне не односе на живо и значе „око десет“ (*десѣтина*):

По десѣтина враѣа Ди, сме вршил’е *йо десѣтина* враѣа Ба, *йо десѣтина* тѹара Др, *йо десѣтина* коѢе Ди, *йо десѣтина* тѹара ће донесет Рад.

МУЛТИПЛИКАТИВНИ БРОЈЕВИ

728. Мултипликативни бројеви са значењем „колико пута“ јављају се као изрази типа: број + *јуѣа/јуѣи/јуѣи*, сложенице — *двајуѣи*, или изведенице — *јѣнош*. Мултипликативни бројеви у ГГ, како је и у другим говорима, заправо, имају значење бројних прилога.¹³¹¹

Нису забележени облици овога значења типа *једаред*, *дваред*.

а) У нижим селима доминира тип: број + *јуѣа*:

Два јуѣа била Вр, *седум јуѣа* Рап Крс Рад Др, па ме удриф *осом јуѣа* Ку, *седум јуѣа* шо била Крс, *ѣѣи јуѣа* сом га коѣиф, *ѣѣи јуѣа* сом га сијав^Ф Љу.

Ретка је у овим местима конструкција са *јуѣи*: *ѣри јуѣи* удрила веѣа Др, *два јуѣи* се мѹжила Ор, *ѣѣи јуѣи* раѣала Љу.

б) У вишим селима обичније је *јуѣи* у изразима, посебно у Бр, али ни *јуѣа* није непознато:

Два јуѣи да му рѣчем, *два јуѣи* на дѣн Бр, *шес јуѣи* оѢе ми тѣрал’е Кру, *ѣри-јуѣи* ће му стаи Ре, *ѣри-јуѣи* да чукаш Ди, *ѣри јуѣи*, *два-ѣри-јуѣи* Гл, *шес-јуѣи* Ба, *ѣѣири јуѣи* бѣше Кру;

два јуѣа оѢец ми биѢ, *ѣри јуѣа* Гл, ће мѣсим *седом јуѣа* Ре, и *два јуѣа* сом била Кру, ни *дваѣсе јуѣа* Бр.

в) Ретки су примери у којима конструкције са *јуѣи* нису сложенице:

Два јуѣи ни донела Ку, *ѣри јуѣи* со коѣа Др, *два јуѣи* со сина, *ѣри јуѣи* со ћѣрка Рад, *ѣѣи јуѣи* путѣала Др, ни *шес јуѣи* не ће ти поможе Бр.

Пуѣи се јавља, у изразима и сложеницама, само уз једносложне бројеве.

Сложенице са *јуѣи*: *јѣмјуѣи* ће виѣиш Бр, *двајуѣи* Ку, *ѣријуѣи* да сијѣш Рап, ни *ѣѣијуѣи* ни *шесјуѣи* ни *седом пуѣа* Рад.

г) *Јѣнош*¹³¹² („један пут“):

Јѣнош била, *јѣнош* ће донесе Гл, *јѣнош* дојди, само *јѣнош* Ди, *јѣнош* истѣпала дѣте Ре, *јѣнош* ће се мѹжи Кру.

729. Мултипликативни бројеви са значењем „коликоструко“ јављају се као изрази прилошког значења: *во* + број + *сиѣрк/сиѣрка/сиѣрке* (в. т. 152, 175) или као сложени прилози. Мултипликативни бројеви овога типа користе се само уз глаголе *снѹје*, *ѣреде*:

¹³¹¹ ТМГС, 89.

¹³¹² О пореклу и појавности оваквих облика в. БАИсД, 188; СПЕРеч 1, 463–465 „два“.

Прѣде во два *сѣрка*, во *ѿѿи сѣрка* ѿспрела Бр, се *снѣје* во *јѣн сѣрк* Гл, во *два сѣрка* Ба Ди Ор Вр, во *двѣ сѣрке* *снѣје* Вр Ре Кру Гл ЗлПо Ор Рап Крс, *прѣде* во *двѣ сѣрѿе* Бр, ни ѿспреди во *двѣ сѣрке* Ди.

У сложеницама први део је *основни број*, други део прилог *сѣрчно*:

Двѣсѣрчно ѿспрела Бр, *прѣдеш двѣсѣрчно* Ди, *дѣнеска прѣдем двѣсѣрчно* Гл, *ѿрисѣрчно* не-сѣм-прела Ба, *прѣди ѿрисѣрчно* Гл, *ѿрисѣрчно*, *шѣсѣрчно*, *сѣѣсѣрчно* Гора, *неје* *тија сѣѣсѣрчно* Кру, *виђиш* *лѿи* ка је *шѣсѣрчно* Ба.

ОДРЕЂЕНИ ОБЛИЦИ ИМЕНСКИХ РЕЧИ (ЧЛАНСКА МОРФЕМА)

730. У ГГ је развијена постпозитивна употреба демонстративних заменица које чувају демонстративну нијансу у значењу. Таква употреба показних заменица зваће се, како је уобичајено, чланом.

Овакав однос значења имају неки балкански словенски говори балканистички преструктурирани¹³¹³ — македонски говори са трочланим системом, српски, бугарски. За ГГ од значаја су ЗПМ говори.

Стање у македонским, српским и бугарским говорима са трочланим системом онакво је какво је у делу ГГ који има трочлани систем. Када се употреби *-оѿ*, поред значења члана чува се, углавном, и демонстративност; када је одређеност обележена са *-ов* или *-он*, онда је демонстративно значење изразито, чланско слабо или га нема.¹³¹⁴

Демонстративност се огледа у означавању различитих просторних релација: *-ов* „близу говорног лица“, *-оѿ* „близу саговорника“, *-он* „удаљен од оба учесника у комуникацији“. Чланска функција огледа се у одређивању познатости из говорне ситуације присутног појма. Овакву функцију има — пре свега — заменица *-оѿ*.¹³¹⁵

Развој чланске постпозиције ишао је преко постпозитивне употребе демонстративних заменица.¹³¹⁶

Географски распоред трочланог система је без континуитета¹³¹⁷, што указује на то да је процес стварања праве чланске морфеме ишао преко трочланог система¹³¹⁸, а да је прави члан у словенским говорима резултат каснијег раз-

¹³¹³ САМПол, 356; КБИст, 129–130; ПаАРГ, 122; ВБДГ, 73; ВБКГ, 65, 146–154; ВБСМГ 2, 168–172; ВБПГ, 344; СТТГ 2, 97; КБТЧ, 26; БАГД, 188; ПМГТ, 446; БАДИЈС, 293, 442, 447; ЋЉГЛ, 80; ИВЧЛП, 148; ИПДиј, 116–117; ПАСДиј, 45; СтВБал, 250.

¹³¹⁴ БАДИЈС, 23, 628–629; САМПол, 356; ЋЉГЛ, 80; ИПДиј, 116–117.

¹³¹⁵ Уп. са стањем у Лужници (ЋЉГЛ, 80).

¹³¹⁶ КБТЧ, 26; БНГИ, 112.

¹³¹⁷ Мишљење А. Белића (БАДИЈС, 294, 443) да су јужноморавски говори имали члан па га изгубили није убедљиво; Д. Барјактаревић (БДГСр, 90) наводи да је члан спорадична појава у јужној метохијској зони не наводећи друге податке. Ако се податак не односи на ГГ, а он не спада у метохијске говоре, онда члана нема у јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

¹³¹⁸ А. Белић (БАДИЈС, 444) сматра да се најпре заменица *-ѿи*, *-ѿа*, *-ѿо* употребљавала у значењу члана, а да су касније исту функцију прихватиле и друге демонстративне заменице.

витка. Присутност чланске постпозиције у српским говорима, који су могли имати контакта са бугарским, говори да је члан у тимочко-лужничким и неким заплањским говорима вероватно стигао из бугарског језика.¹³¹⁹

731. П о р е к л о ч л а н а у балканословенским језицима објашњава се, најчешће, утицајем чланске постпозиције у балканским несловенским језицима¹³²⁰, мада је у овим језицима, пошто је без демонстративности у значењу, он другог карактера и позиције — у грчком је препозитиван, у албанском и румунском и пре- и постпозитиван.¹³²¹

а) С. Младенов¹³²² сматра да је појава постпозитивног члана у бугарском и другим словенским језицима прасловенска особина, пошто су постпозитивни обрасци прасловенски (*данас, вечерас*). У прилог оваквог мишљења говори и присутност члана у северноруским говорима. Оваква тврдња поткрепљена је и изражавањем одређеног придевског вида додавањем заменица **јь, ја, је* придеву.¹³²³

б) Објашњење члана у словенским језицима А. М. Селишчева¹³²⁴ слично је објашњењу С. Младенова, пошто се сматра да присуство чланске постпозиције у руским говорима, који нису могли бити у контакту са балканским несловенским језицима, представља чување старе употребе показних заменица.

в) М. Павловић¹³²⁵ члан сматра словенском појавом донетом на Балканско полуострво, а очуваном у делу јужнијих говора, а само уобличавање се доводи у везу са балканским постпозицијама. Постпозиција је, иначе, потпуно у духу формирања одређеног придевског вида, затим прилога за време типа: *дњьсь, лѣйсь*, према претпозитивној *си-ноћ*.

г) Развијање чланске постпозиције у словенским балканским говорима било је подстакнуто несловенским језицима који су ово структурно обележје имали, а словенски систем је већ поседовао модел за овакву иновацију.

732. В р е м е и р а з л о г развијања чланске постпозиције различито се тумаче.

а) Б. Конески¹³²⁶ појаву члана везује за време пре реструктурирања синтетичке у аналитичку деклинацију. По З. Голомбу¹³²⁷ постпозитивни члан у македонском језику је компензација за изгубљену флексију, мада, сам аутор доводи у сумњу закључак, пошто има говора у којима се члан мења по моделу синтетичке деклинације.

¹³¹⁹ БАДИЈС, 446.

¹³²⁰ БАДИЈС, LXX, 445; ПИИСхј, 60–62; МЈМЗА, 154; КБТЧ, 26; КБИст, 127; СПБуг, 118.

¹³²¹ НМШС, XVII — XXII; СтВБал, 251.

¹³²² МСБЕ, 240, 273.

¹³²³ КБИст, 127.

¹³²⁴ С. Б. Бернштејн (БеССел, 65–66) наводи ове податке из необјављеног рукописа А. М. Селишчева о чланској постпозицији.

¹³²⁵ ПМПЗ, 225.

¹³²⁶ КБИст, 129.

¹³²⁷ ГЗИст, 2.

б) А. Белић¹³²⁸ сматра да придевски вид није био поремећен у време пост-позитивне употребе демонстративних заменица, а да је додавање показне заменице на одређени придевски вид непотребно.

в) Структура чланованих придева не потврђује Белићево објашњење, пошто је додавање постпозитивне заменице на одређени придевски вид управо условљено поремећајем у придевском виду и потребом да се категорија одређености саопштена придевом ојача, и пошто је очигледно да је дистинкција по познатости слабела. Демонстративна заменица је са категоријама које има — род, присутност, познато — управо погодна за овакву компензацију. Супротно мишљењу А. Белића¹³²⁹, који претпоставља да се члан у придева развио доцније него у именица, стање у дијалектима упућује на то да су најпре придеви одређеног придевског вида члановани, а да је потом систем проширен на заменице и именице. Овакво мишљење потврђује и стање у говору Свиничана¹³³⁰, у коме се чланују само описни придеви и редни бројеви од *йрви* до *десей*, када врше придевску службу.

Настанак члана не треба везивати за појаву аналитизма пошто падежна значења нису у непосредној вези са категоријом демонстративности.

733. За говоре у суседству са ГГ, који имају морфолошко обележавање одређености, констатује се трочлани или једночлани с и с т е м.¹³³¹

По броју јединица са чланском постпозицијом ГГ је подељен у два дела (в. т. 659):

а) Виша села имају трочлани систем (-ов, -оѿ, -он);

б) Нижа села имају двочлани систем (-ов, -оѿ).

И у вишим селима семантичка разлика између -оѿ и -он слаби, тако да се зачиње истискивање -оѿ чланом -он.

У нижим селима је створен, у вишим је у току стварања, двочлани систем показних заменица у пре- и постпозицији који је заснован на дистинкцији: -ов: познато, близу говорника; -оѿ: познато, даље од говорника (присутно/неприсутно).

Двочлани ситем демонстративних заменица у постпозицији наслања се на двочлани систем ових заменица у препозицији. О разлозима свођења трочланог система на двочлани в. т. 659.

Чланују се именске речи: именице, осим властитих¹³³², и придевске речи (придеви, придевске заменице и редни бројеви).

¹³²⁸ БАДИЈС, 428- 429.

¹³²⁹ Исто, 445.

¹³³⁰ ТМГС, 67- 68.

¹³³¹ Једино се за говор горњополошког села Стенче бележи двочлани систем (-ов, -оѿ). Уп. са САМПол, 354.

¹³³² Уп. са *Ленчешо*, *Марешо* у неким македонским говорима (КБИст, 128).

ЧЛАНОВАЊЕ ИМЕНИЦА

734. Постпозитивни члан именица у једнини разликује род:

а)	м. р.	ж. р., м. р., на	-а ¹³³³	с. р.
	-ов	-ва		-во
	-оџ	-џа		-џо
	(-он)	(-на)		(-но)

Чланска морфема -оџ развила се гласовним путем — вокализацијом ѓ; -ов, -он аналогичном према -оџ.¹³³⁴

б) У множини, пошто се члан понаша као наставак, родовски синкретизам или чување посебних облика за родове, зависи од врсте речи.

Члановане именице разликују род у множини:

м. р. (-ø)	ж. р., м. р. на	-а	с. р.
-ви	-ве		-ва
-џи	-џе		-џа
(-ни)	(-не)		(-на)

Познавање моције рода у множини некорелативно је са синкретизмом плуралских облика показних заменица у препозицији (в. т. 719).

в) П о т в р д е:

м. р. јд.:

Чујекоф¹³³⁵ дошоф Рад, и он, чујекоф, ги рекоф Ку, коломбоћоф^в от ке дошов^ф, пуал'е во двоороф Вр, јел'енов^ф дојде Крс, чујекоф ми даф, и дифов^ф ће те јаде Рап, чујекоф му кажаф Ре, ћујекоф вика ЗлПо, на векоф шо ће наџем Ди; џеџефоџ гим остануаф ка трак^г Крс, л'ебоџ го носил'е тојзи-војски, мазничкоџ сџ[д]и пот-клуба Вр, и нашоф некујего орла. Рањет биф орефоџ Ку, на[д] дућаноџ две одаје Бр; чујекон шо ни рекоџ Бр, конон гим пцџса Ре, зашто зидон не го-виде Кру.

Ж. р., м. р. јд. им. на -а јд.:

Овде шо ни је чешмава; А со јена дејка овде се засакаф^в. А мене ми се свиђа млого дејкава; ти — реко — кравава наша ће га купујеш Гл, ка имаш кутијава; ти даваш дејкава за жена Ку, сџсџрава шо је Ба, га сакаје Пейељушав^а¹³³⁶ устројници; маћева сака ћерка нејзина Бр, не-иде да га сџћеш црешнава Ре; софраџа сџнала прет чујека; и ги дала јена софра. И ка дошла дома, га до-несла софраџа она Рап, три саџата да врџе и водаџа со метла да расфрцате; имала сџстра во Радеша мужена. Сџсџраџа ги била могоћна млого Ор, ће ме вођаје на Њопур, на карџаџа; маскаџа га зџа Ре, ч[е] иде родниџа ке сџстра

¹³³³ У зависним падежима им. м. р. на -а имају члан м. р. (в. т. 744).

¹³³⁴ БАДИЈС, 444.

¹³³⁵ О деклинацији чланованих именица в. т. 1065–1069.

¹³³⁶ Антропоними се у ГТ не чланују, а овај пример чланован је пошто је име мотивисано особиним.

Гл, заузује *њиваџа*; како-му-је *жéнаџа* Вр, во *џлájнаџа* љмала нéкуа бáба стáра; гим рéкла *бáбаџа* стáра; и пóсл'е *дéјкаџа* óшла *куд^џ бáшчаџа* Крс, *дéјкаџа* сл'џза Љу, *дéјкаџа* живуáла Др; *жéнана* нé-рeкла мýжу Бр, *жéнана* а га виђиш Ба, со *дéјкана* збóриље Ре, му утéпал'е *дéјкана* Кру.

Именице м. р. на -а имају чланску морфему једнаку ж. р. у Н и ОП:

Ловџијава вéл'и Др, *гáздава* Мл Рад Рап Крс Ре Љу, *ловџијаџа* Др Вр Мл Ор Рад, и *џашаџа* гим вéл'и Рад, *гáздана* нé-беше тýј Ре.

с. р. јд.:

Зáшто *мéсово* вољко стáваш Гл, *дeџéнцево* љи Мл, а *дeџeво*, óвија двé-дeца Бр, *шџџáлово* ка сме прáл'е Љу, мџје, јá и *жéнчево* шо га виђиш; во *куђи́чево* Ле, жими *сáнцево* шо грџје Ор, а áко не-мџ-падне *сéлово* во рýке Вр; шо си гó-зела тáке *дeџeнчeџто*; *мљeкoџто* џзмэти Ба, Да дóјдем да го прóдадем јáгње, нџкој не га кúпује, јeфтино. А *јáгњeџто* дор пóрасло Љу, Ймала јeно дeјчe. *Дeјчeџто* остáнало маљџчкаво Кру, Áдем стáнф дeтe да кóље. Ка пýштиф Сáјбија јeного óвна од гóре, *дeџeџто* го куртýљисаф Крс, *врeмeџто* тáкво бџло Ре, *дeџeџто* а џмаш извáдено Вр, и она ги ге извáдила, *кoскџи́џeџто*; Насџпало *дeјчeџто* и *дeџeџто* пýне дómчиџа пeпeф Крс, и óна га осeтила *мéсоџто*; *дeџeџто* дóшло кe цáра Рап; *дeџeџто* ни беше бóвно од бóгин'e; џe ил'eземе на *рџџџeнe* Ди, *сeлоно* џзгоре Бр, *дeјчeно* ни џмре Кру, со *дeџeнe* óтиде Гл.

735. У множини именица са чланском морфемом нема синкретизма¹³³⁷, осим спорадично у Бр и Ре:

м. р. мн.:

Јeљeниви пџјет вóда Рап, *љуђџиви* ни рабóтаје Крс, да дóјете со *кóњиви* Мл, тџја шо бџље, *богáџашџиџи* Љу, *љуђџиџи* ни рабóтал'е Ор, *џреџџ* љуђџини бџло; Млáде кáплари. Млáде, јáко прџстал'е. *Кáџлáриџe* ме милуáл'е ка h[е] џдем во дуђан Бр, от кe ге зарáдујет *љуђџивe* двé милџџјарде Ре.

Ж.р. мн.; м. р. мн. им. на -а:

А ти је жáв за *џáреве* Гл, Љџфо, нá ти *џáреве* Ба, *óфцeве* ге укрáдоа Ре, Нáпре кe сeнет стáрице шо нeмал'е рабóта, тџја гим је. *Стџарџицeџe* шо збóрет сáкаје рúчек, вeчeра Љу, Бџље арáмије. Óна бeгала от *арáмијеџe* Ре, *кoкóшкeџe* зeа да нóсет Вр, л'џсица џзела *џрџицeџe* Крс, Óна остáнала со џeрке свује. Пóсл'е и *ђeркeџe* и се измýжил'е Гл, *жéнeнe* беше дóшл'е кe нáс Ре, и *дeјкeнe*, шо бџл'е нáпрџстал'е во Гóра, дóјдо^ха Ди, *крáвeнe* пáсет цeу дeн Бр, *дeјкeнe* нe-бил'е извáденe Ба, *ловџицeнe* нџшто нe-зборет Бр.

с. р. мн.:

Во *сeлaвa* нeмá дрвa Др, *дeчџицaвa* нáше шо рабóтал'е Крс, и *дeјђџи́џaвa* ми вéл'ет Ба, *дeцaвa* џe жeлáје Бр, свe џe прóдадем *дeцaвa* да гл'eдам, стáрци; *шeф-џeрђџи́џaвa* ге фрљил'е Мл, а^х, мóре мýже, да се *дeцaвa* сeга; мџје *дeцaвa* трeбе да ге загџнeме Рап, и му зeље пóстел'а, му зeље áљишџа, *џариђџи́џаџа*; *шeнeђџи́н'áџа*

¹³³⁷ Уп. са одсуством синкретизма у П-Т говорима: БАДИЈС, 449, 451–452; ЂЉГЛ, 80.

кúпи Ре, *каћићићаиџа* прóдаде во Драгаш Ди, *јажџицаиџа* им ге куртаљиџаа Ре, пòсл'е трса*а *јарићаиџа* Вр, да се *дечицаиџа* сџа Др, *дџана* нáше отíдоа Бр.

Именице *дџа*, *дџица*, *брáџа* пришле су и формално им. с. р. у мн. пошто се датив обележава множинским -м, а детерминативне речи уз ове именице су у множини (в. т. 546д, 564, 1027). Тако се понаша и чланска морфема.

736. Када је именска реч обележена чланском морфемом, у препозицији се не јавља демонстративна заменица. Потврђени су, међутим, и ретки примери редупликације, у којима се демонстративна заменица употребљава када се инсистира на демонстративном значењу.¹³³⁸ Чињеница да се најчешће јавља уз именске речи члановане морфемом -*ои*, -*џа*, -*џо*; -*џи*, -*џе*, -*џа*, у којој је демонстративно значење најслабије (в. т. 730), објашњава присутност демонстративне заменице:

Ове дџево рóдбина ми го зíмал'е Бр, И оно до шес мџеци има сíришџе, јáгн'е и јáре. Пòсл'е загíнује. И *џија сирíшџеџо*, оно било најубаво сíришџе Кру, се óжени пòсле *óвја сџáрујџи* Гл, кóломбоџов^Ф јџмпут не-сџ-копе, двá-пути да нџма он мúстаџе, *џија шрáвџе* шо се во њџго Вр, мајка сúшила кóломбоџ и ги бил'е *џија нејзíнеџе* во шúма Вр, њџму му било крíво, *џóму шејџанáџо-му* Ку.

Примери: Óвде шо пýал'е во *двóров*, *џоја-двор* вáш Вр, *дџава*, *óвија*, џе жџелаје Бр — показују да је удвајање можда и почело у оваквој апозитивној употреби демонстративних заменица, мада се чини вероватнијим да је пражњење демонстративности у постпозитивној употреби демонстративних заменица прави разлог удвајања.

Именичке се заменице не чланују. Забележен је један такав пример: *Аслан је на њáџа* Вр.

У примеру је чланована именичка заменица употребљена придевски. На нетипичност указује и члановање јединице у предикативној служби, што није потврђено другим примерима.

ЧЛАНОВАЊЕ ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

737. Придевске речи са чланском морфемом у једнини разликују род. У множини — када су ове јединице атрибуцки употребљене — родовски синкретизам је потпун и своди се на облике: -*ве*, -*џе*, -*не*. Када је придевска реч у мн. именички употребљена, родовског синкретизма најчешће нема:

Друѓиџи пџшки óдале Љу, *нáшиви* дóшл'е Гл, *вáшиџи* вíкните Крс, *друѓиџи* џе плáтет Др, *џостáриџи* не рабóтаје Др.

738. Значајна дијалекатска црта ГГ су форманти -*ујев*, -*ујџи*, -*ујен* у Нјд. м. р., ретко с. р., придева и редних бројева придевски употребљених.

¹³³⁸ Појаву типа *овој цароџи* у корчанском говору Ј. Миндак (МЈМЗА, 154–15) објашњава утицајем сличне конструкције у албанском језику (*ку тикџи*), а *овој цароџи* је еволутивни корак изведен из типа *овој, цароџи*, у коме је чланована именица најпре апозитивно употребљена.

М. Томић¹³⁴² облике типа *леиџен* у говору Свиничана објашњава: *леи+онъ* > *леион* > *леиџон* > *леиџен*, а е м. о тумачи аналогичном према придевима типа *свилен*.

Б. Видоски горанске облике објашњава: *босъ-и-ѡѡѡ* > *босъ-и-ѡѡѡ* > *босо-ј-еѡѡ*, а „по аналогича се преобразувани потоа и формите на -в и -н: босојев, босојен.“¹³⁴³

б) Облици типа *босујеѡѡ* јављају се у ГГ по правилу у м. р. јд., ретко у с. р. јд., у основном облику¹³⁴⁴, са slabим продором у зависне падеже, што говори о условљености оваквих облика фонетским разлозима у Нјд. м. р. и с. р., и то у придева.

Присутност чланованих придева типа *сѡѡрујеѡѡ*, *сѡѡрујеѡѡ* у насељима у којима се трочлани систем демонстративних заменица у пре- и постпозицији своди на двочлани, а типа *сѡѡруиоѡѡ*, *сѡѡруиоѡѡ*, *сѡѡруион* у селима са трочланим системом, може сугерисати везу типа *сѡѡрујеѡѡ* и свођења трочланог на двочлани систем. Наиме, последица слабењење демонстративности демонстративних заменица у постпозицији огледа се у неутралисању значења *-оѡѡ*, *-он* и њиховог свођења на *-оѡѡ*, па се премешта обележје ових заменица из препозиције — партикула *-ја* (*оѡѡѡја*, *ѡѡѡѡја*) у постпозицију, којим се ојачава смањена демонстративност. На овако створен облик додаје се чланска морфема. Одсуство облика на *-ујеѡѡ*, или њихово слабо присуство у зависним падежима, говори о вези облика демонстративних заменица у препозицији и чланованих придевских речи — у Н (*оѡѡѡја*, *ѡѡѡѡја* — *сѡѡрујеѡѡѡ*, *сѡѡрујеѡѡѡ*), у зависним падежима — Д, ОП (*оѡѡѡго*, *оѡѡѡму*, *ѡѡѡѡго*, *ѡѡѡѡму* — *сѡѡруаго/сѡѡруаго*, *сѡѡруаѡѡ/сѡѡруаѡѡ*). Само *-е-* у *сѡѡрујеѡѡѡ* могло је настати асимилацијом према *-ј-*, или аналогичном према продуктивном придевском суфиксу *-ен*.¹³⁴⁵ Овако се могу објаснити и слични облици у П-Т говорима.

Мада се понуђено објашњење порекла облика типа *сѡѡрујеѡѡѡ* чини најубедљивијим, језички материјал ГГ нуди и другачије решење. Иако су форме на *-ујеѡѡѡ* ретке од придева с. р. јд., могуће је да су се у прошлости форме на *-ујеѡѡѡ* (< *-ојеѡѡѡ*) зачеле у с. р. од придева одређеног вида (*новоје*¹³⁴⁶), а да се касније *-ујеѡѡѡ* осетило чланском морфемом и постало продуктивно у м. р.

На продор из с. р. у м. р. могли су утицати заједнички облици у зависним падежима м. и с. р., а ж. р. је из истих разлога остао без оваквих чланова.

Није искључена ни веза *-ојеѡѡѡ+чланска морфема* са чланованим присвојним заменицама м. р.: *својоѡѡѡ*, *мојоѡѡѡ*, *ѡѡвојоѡѡ*. На ово упућују зависни падежи присвојних заменица, чак и онда када је у Нјд. тип *мојоѡѡѡ*, *ѡѡвојоѡѡ*: *мујоѡѡѡѡму*, *ѡѡвујоѡѡѡѡму* сину Бр (в. т. 649–651).

¹³⁴² ТМГС, 67–68, 70.

¹³⁴³ ВБГГ, 63.

¹³⁴⁴ У истим се условима јавља и у П-Т говорима: БАДИС, 445; ТМГС, 67–68, 70.

¹³⁴⁵ Уп. са објашњењем сличних облика у свиничком говору: ТМГС, 70.

¹³⁴⁶ БАИсД, 146.

740. Садашње стање у облицима постпозитивног члана придевских речи у Нјд. м. (и с. р.) у ГГ сведочи о томе да је територија овога говора у прошлости била дијалекатски разуђенија и да су два типа одређених придевских форми створена доста рано. У Бр, који је под утицајем тетовског говора, оваквих облика нема пошто их нема у оближњем ЗПМ залеђу, у Ре и Кру се већ мешају ЗПМ облици (*сѝáриоф*) и локална дијалекатска иновација (*сѝáрујеџ*), у осталом делу присутан је само тип *сѝáрујеџ*. Географски распоред облика *сѝáриоф* — *сѝáрујеџ* говори да се иновација зачала у нижим насељима ГГ.

741. У облицима зависних падежа потврђени су ретки примери са продором номинативног *-ује-*, које се онда осећа делом основе: *младујѝѝога*, *младујѝѝому*, *ѝрвујѝѝому* Рад Ку Љу, *рóди ѝрвујѝѝога сѝна* Крс, па сом *рѝкла ѝомладујѝѝому* Рад.

742. Ч л а н п р и д е в с к и х р е ч и :

	м. р.	ж. р.	с. р.
Једнина	<i>-ујев/-ов</i>	<i>-ва</i>	<i>-во/(-ујево)</i>
	<i>-ујѝѝ/-оѝѝ</i>	<i>-ѝѝа</i>	<i>-ѝѝо/(-ујѝѝо)</i>
	<i>-ујен/-он</i>	<i>-на</i>	<i>-но/(-ујено)</i>
Множина	<i>-ве</i>	<i>-ве</i>	<i>-ве</i>
	<i>-ѝѝе</i>	<i>-ѝѝе</i>	<i>-ѝѝе</i>
	<i>-не</i>	<i>-не</i>	<i>-не</i>

Присвојне заменице се углавном чланују када су именички употребљене. Када су употребљене уз именицу, обично су без чланске ознаке пошто сама присвојна заменица детерминише по познатости.

а) Ј е д н и н а :

Се скрѝ *во ѝрвујеџ* сокак Вр, *ѝостáрујеџ* сѝн је ке мѝне Др, *бóсујеџ*, *сѝáрујеџ*, *младујеџ*, *л'ѝвујеџ*, *њинујеџ*, *ѝлавујеџ*; *ѝлавујѝѝ*, *сѝáрујѝѝ*, *ѝрвујѝѝ*, *другујѝѝ*, *нашујѝѝ*, *дѝснујѝѝ* Гора (осим Бр), *ѝостáрујѝѝ* брат ми *ѝмре* Др, *другујѝѝ* кóмшија дóјде Ку, *бóсујеџ* гúједар Мл, *нóвујѝѝ* магнетофóн Гл, *бóсујѝѝ* чúјек Рад, сѝн *малóвујѝѝ* Ба, *чѝѝврѝѝујѝѝ* дѝп и óтиде Ле; *младујен* бѝћар Гл, *ѝостáрујен* óфчар Ре; *сѝáриоф*, *ѝрвиоф* мúш бѝше óфчар, *наѝиоф* зѝћ Бр, *ѝрѝѝиоѝѝ*-муш Ре, *мóјоѝѝ*, *мóјов* Др Крс Мл Ди Ба Рад Ку;

сѝуáва ћѝрка млóго га гл'ѝда; *нејзинава*-дејка Бр, па *пóсл'ѝе друáва* Рап, *ѝрѝѝава*-жена Др, *нóвава* кућа Љу, *диканѝчкава*, сѝстра Сул'ѝемáнова шо бѝла Ба, *ѝмрела најсѝáраѝѝа* зóва Ре, *гол'ѝмаѝѝа* л'ѝвада сме ја дóнѝсл'ѝе Вр, *сѝáрана* жѝна Ре Бр, *мúава*, *ѝѝуáва*, *мúѝѝа* Гора, *муáва*-ћѝрка избѝгала Др, а за *мúѝѝа* шо збóри Ре, *ѝѝуáѝѝа* ѝѝва Рап;

сме ѝдал'ѝе *во сѝáрово* шкóло Вр, *нóво* врѝме ни дóшло Др, *најмáлово* во кóј-разрет Ре, *најмáлово* дѝте дóшло Кру, *дóвњоѝѝо* мáло Рап, *сѝдмоѝѝо* је најгóл'ѝемо, *ѝомладóѝѝо* брáч'ѝе Бр, Сме ѝдал'ѝе во старó-шкóло. Шкóло *сѝáроно* ни го прáиф бáбо Ре, *најмладујѝево* дѝте прáтила Крс, *ѝрвујѝево* дѝте *ѝмре*, *другујѝево* дѝте *ѝмре*, *ѝрѝѝујѝево*му Бóк' даде да жѝви Ку, *ѝлавујѝѝо* нѝбо Гл, *ѝостáрујѝѝо* дѝте Рад, *мúјево*, *мúјѝѝо*, *вáшево* Гора.

б) Прилог *вуйиро* ретко се чланује, и то само морфемом *-шо*. На члановање свакако утиче именица (*в*)*уиро*: *вуйирошо* дошл'е; и ја *вуйирошо* шо да работам Ре.

Пошто изван Ре није уочено члановање прилога, у говор овог села члановани облик је, највероватније, продро из ЗПМ говора у којима је члановање прилога уобичајено.

в) У м н о ж и н и чланованих придевских речи уопштено је *-е*:

Нашеве краве, *нашеве*-села, *вашеве* селјани Рап, *стјареве*-жене Др, *нашеве* Гóрани Ре, не остáјила *мáл'еве* Вр, óн има *гол'емейте* нóћви Ре, они дошл'е нóћа, *шáквейте*; *дóвњейте* свé; ги бíл'е тија *нэјзинейте* во шúма Вр, *стјарене* кúће не пáнет Бр, *мујеве*, *швужеве*, *нашеве*, *вашеве* Гора.

У материјалу има мало потврда придева и придевских заменица м. р. мн. у којима је придев родовски диференциран наставком *-и* у основи а чланска морфема је на *-е* (*најубáвиейте* лúђи). Очигледно је да је граматичко обележје на чланској морфеми:

Дéјка нóсила кáмени, (...) тíја *гољемийте* камéни Ре, *најстјарийте* лúђи во Гóра Бр, *најубáвийте* кóн'и, и óвде не бéха *нашиве* дóма Вр.

ПРОМЕНА ЧЛАНОВАНИХ ИМИНИЦА

743. Чланска морфема носилац је граматичког значења и функције, па се именска реч у основи облички неутралише сводећи се на ОП.

Број облика чланованих именских речи у оном је обиму у коме су оне сачувале флексију без члана.

Деклинација чланованих речи сачувана је у малом броју балканских словенских говора.¹³⁴⁷ Новији истраживачи тетовског говора¹³⁴⁸ не потврђују податак А. М. Селишчева¹³⁴⁹ о чувању дативне и генитивно/акузативне форме члана у овом говору.

Ј е д н и н а

744. Члановане именице м. р. деклинационог обрасца 1 у јд. зависне облике граде по моделу: ОПјд.+чланска морфема у падежном облику.¹³⁵⁰ Модел двоструког морфолошког обележавања члановане именице, у ГГ сведен је на модел у коме је морфолошка ознака само на чланској морфеми:

¹³⁴⁷ У П-Т говорима: БАДИЈС, 448, 451–455; ЂЛГЛ, 82; ТМГС, 70; БНБП, 74–76; ИП-Диј, 116; ПАСХДиј, 49, 49. У македонским се бележи за неке северне периферне говоре (ВБКГ, 147; ВБСМГ 2, 168–172; ВБПМКонт, 16; ВБМДиј, 87), затим у корчанском говору (САМПол, 351–352; МЈМЗА, 153, 157), бобошчанском говору (КБИст, 140; ВБМК, 44–45); флексија члана чува се и у неким бугарским говорима: Шумен, Родопа (МСБЕ, 274; САМПол, 353–354).

¹³⁴⁸ СТТГ 2, 98.

¹³⁴⁹ САМПол, 351.

¹³⁵⁰ Није потврђен у мом материјалу модел *стјарцшому*, који се наводи за ГГ (ВБГГ, 61–62; ВБМК, 44–45).

Мужавого а виђиш Др, со *брайавого* отишла Рад, за^и *чујекавого* сом била Бр, за *орефавого* збори Ку, ја со *сйарцавого* живеше Гл, за *брайавого* Ба, *гуједаравого* пољај Ор, во *синаного* Бр;

ајде да му дајем *паре чујекавому* Рап, *синавому*, *јел'енавому* Крс, *тому шејтанавому* Ку, *ће носи чујекавому* Рап, *све чујекавому* *ће му дадеш* Ку, *коњавому*, *гуједаравому*, *брайавому* Гора, *брайавому* збори Гл, *крдараному* не *платиље* Ре.

Им. м. р. на -а у Нјд. имају члан на -а (в. т. 734в), али у зависним падежима, сагласно облицима у препозицији, имају наставке м. р.:

Агавого, за *агавого* зборила Ди, со *газдавого* работаф Ба, *иашавого* утџ-паље Ре; *агавому*, *агавому*, *газдавому*, *газдавому*, *ловцијавому*, *ловцијавому* Бе Ре Ди Гл ЗлПо Мл Рад Крс, *агавому* му побегнаа Др, е, *иашавому* *ће му рече* Крс, со *ловцијавого* ошл'е Ди.

ГГ је, највероватније, имао облике у којима су и именица и чланска морфема биле морфолошки обележене¹³⁵¹, како је у бобоштанском и корчанском говору¹³⁵², а за схватање појаве од значаја је и стање у П-Т говорима.¹³⁵³

745. а) Именице ж. р. облик чланованог ОПјд. граде по моделу: ОП им.+ОП=Нјд. чланске морфеме:

Жџнава тџриф Вр, со *сџсйраиша* ошоф Крс, во *сџсйрана* *ће спйјет* Ре, *ћџр-кава* га жаљим Гл, *сџсйрана* не га најдох Бр.

б) Члановане им. ж. р. у Г и Дјд. чувају флективни облик именице на који се додаје падежни наставак чланске морфеме.

Ретки су примери са флективним Гјд., и то само у Бр:

Во сџсйрџе бйла; *ош сџсйрџене* ил'егла.

Дјд.:

Жџниви, *сџсйрџиви*, *кокошкџиш*, *дџјкиџиш* Гора, *иђи* ги рџчи *дџјкиџиш* Рап, *жџниви* не-требе Др, *жџниви* дрва Ку, *жџниви* и сом даф Ре, *маџи* умрџла *Пе-иџџушџиви* Бр, *жџниџиш* Мл Ор Ба, ги кажало *дџјкиџиш* Ку, *жџниви* да кџпи Мл, *ћџркиџиш* шо неџе мџжена, *дџјкиџиш* шо бйла Рад; *жџневе* даф Вр, *сџсйрџе* кџпи-ље Крс.

746. Члановане именице с. р. Дјд. граде додавањем морфолошки обележеног облика показне заменице на ОПјд.:

Дџшџевому онеси Др, *јарџевому* мало травица Крс, *орл'џшџому*, *иџшџевому* му онеџа Ле, *коњ* му се *уплашиф сйаинчџшџому* Крс, му рџкоф *дџшџшџому* Ку, *дџшџшџому*, *селџшџому*, *иџшџшџому* Бр Ре Кру Гл, *дџшџшџому* докџтур му даџе Кру.

¹³⁵¹ Показне заменице у препозицији и именице чувају синтетичке форме (*шџшџому сйарџџу*), а нема продора неутралног облика, како је у корчанском говору (*енџму сйарџџу*, МЈМЗА, 157).

¹³⁵² ВБМК, 44-45; МЈМЗА, 153.

¹³⁵³ БАДИЈС, 445, 451-453; ЉБГЛ, 82.

747. Д а т и в м н о ж и н е ч л а н о в а н и х и м е н и ц а
Дмн. чланованих именица гради се на два начина:

а) ОПмн. члановане именице+-м:

Мужси-ви/-џи/-ни+-м; жéне-ве/-џе/-не+-м; сéла-ва/-џа/-на+-м.

б) У Дмн. им. м. р. на -ø продире наставак -ам (*мужсавам, мужсаџам, мужжанам*). О могућем наслањању овога модела на ОПјд. може сведочити и одсуство облика *љуђавам/љуђаџам/љуђанам*, пошто именица има суплетивне облике (*чујек — љуђи*).

Чланске морфеме -вам, -џам, -нам у Дмн. м. р. настају према облику Дмн. демонстративних заменица у препозицији (*óвијам, џијам, óнијам*) (в. т. 676).

Типови *мужсивим — мужсавам* потврђени су у свим местима. Тип *мужсивим* нешто је чешћи у вишим селима — Бр, Ре, Кру. У осталим насељима изразито доминира *мужсавам*:

Даље *мајстóривим*¹³⁵⁴ Ре, *ваљајчаривим* рéкл'е Бр, *стíарциџим* да јáдет, *мужсиџим* нé сме збóрил'е, *медвéдиџим* Ди, *синóвним* нíшто Ба, *кóј* сме *мужсивим* нéшто да рéче Ор, *зећóиџим* дáдоме Кру, *учиџéљиним* жéне Кру, *брашóиним* дотéраме Ре, *синóиним* шó бíл'е дéца Бр;

кóњавам вóда нé-даље Рап, *мужсавам, зајцавам, аргáџавам, кóњаџам* Ку Вр Ор Ба Ди Гл Крс Рап Рад Др, *синóаџам* нема Др, *аргáџавам* гим сме дáље Рад, *кóњаџам* нáбери Ди, *учиџéл'анам* онéсоа Бр, *мужсавам* ће збóриме Крс.

Дмн. именица ж. и м. р. на -а:

А ће дáдеш *сéстíревем* Др, *сéстíревем* им сме рéкл'е, *жéневем, крáвевем* Гл, *ћéркешем, жéнешем* Љу Рап Крс Мл Ор Ку, *сéстíревем* најстарé-деца Кру, ни *крáвевем* ни *óфценем* Бр, *бáбешем* стáрем Кру; *áгешем* збóрила Гл, *ловџијевем, гáздевем, новожéњешем* Рад Рап Мл Крс Др, *гáздевем* им онéсоа Ре.

Дмн. им. с. р.:

Дéцавам, дечицавам нáшем Бр Ре, нáшем *јáгэнцаџам* Рад, *џил'иџаџам* шó пúјет, вóда *јáгњиџаџам* Ор, *иóљанам, дéцанам* Бр Гл Кру Ре, *дéцанам* сме вáрил'е Бр.

ПРОМЕНА ЧЛАНОВАНИХ ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

748. У деклинацији придевских речи м. р. чланска морфема има облике које има уз именичке речи, осим у Нјд., када се јавља и тип *стíарујеф*. У зависним облицима јд. и придеви типа *стíарујеф* имају деклинацију модела *стíариоџ*.

749. У зависним облицима члановане придевске речи м. р. јд. придевски део основе јавља се с различитим финалним вокалом:

а) *Стíара-вого, -вому; стíара-џого, -џому; стíара-ного, -ному;*

¹³⁵⁴ Уп. са оваквим типом деклинације у бобоччанском говору (КБИст, 140; ВБМК, 44–45).

б) *Сѣаро-вого, -вому; сѣаро-ѣого, -ѣому; сѣаро-ного, -ному;*

в) *Сѣаруо-вому; сѣаруо-ѣому; сѣаруо-ному.*

Модел *сѣарáвого* уопштен је у долоиштанском говорном типу.

Модел *сѣарóвого* доминира у Бр, спорадично је потврђен и у рестеличком говорном типу. И у овим селима присутан је тип *сѣарáвого*.

Модел *сѣаруóвому* потврђен је само у Бр. Не јавља се изван Дјд.¹³⁵⁵, па се може закључити да је *сѣаруóвому* или новије спајање Дјд. придева и Дјд. показних заменица у препозицији, или траг модела у коме и придев и чланска морфема чувају деклинацију.

Модел *сѣарáвого, сѣарáвому* може се извести из ОПјд. испадањем слога *-го (сѣаро-го-вого)* и продором аналошког *-а* из ОПјд. именица м. р. (*сѣарогового чујека > сѣарового чујека > сѣаравого чујека*).

Модел *сѣарóвого, сѣарóвому* наслања се на облик ОПјд. са испадањем *-го- (сѣаро-го-вого)*¹³⁵⁶, али је могуће и укрштање са с. р. (*убáвоѣо дéте, убавóѣоѣому дéтету*).

П о т в р д е:

Прáвого сина Ба, со другáвого мýжа Др, о[ð] другавогó-мужа Рап, одѣ најсѣарáѣоѣо чујека Гл, го туриг'е младáѣоѣогó-брата Мл, за сѣарáѣоѣогó-брата па пóсл'е за другáѣоѣо Рап, за другáѣоѣо Ле, убавáѣоѣо сина Рад, другáѣоѣо кр́дара Ор, младáѣоѣо бéћару Др, љевáвому ко́њу Рад, најсѣарáвому, најубавáѣоѣо љу, другáвому пáсинку Рап, пóсл'е и другáѣоѣо Ре;

зýмах оѣ ѣрвóѣоѣо, со ѣрвóѣоѣо брáта, младóѣоѣо, за сѣарóвого, прет сѣарóноѣо свáта Бр, со убавóвого зéча Ре, за другóноѣо Кру, ѣосѣарóѣоѣо Ре, високóвому мýжу Кру, младóѣоѣо, сѣарóѣоѣо, најсѣарóноѣо, ѣрвóѣоѣо брáту Бр; младуóѣоѣо бéћару, убавуóѣоѣо чујеку, сѣаруóѣоѣо брáту Бр.

750. Придевске речи с. р. Дјд. граде по моделу ОПјд. придева⁺-вому, -ѣо-му, -ному:

Најмалóвому дéтету, најубавóѣоѣо кúчету Ди, младóвому јáрету Крс, ѣѣојсанóноѣо јáгн'ету Кру, другóвому јáрету, ѣосѣарóвому дéтету, мал'екавóѣоѣо дéтету, ѣрвóѣоѣо дéтету Ба Вр Ор Мл Крс Др Рад Ре, убавóѣоѣо дéтету Др Мл Вр.

У ОП и Дјд. присвојних заменица *мóјов, ѣвóјов, свóјов* основински део има гласовну групу *-ује-*: *мујéвого, ѣвујéвого, свујéѣоѣо, мујéѣоѣо, ѣвујéѣоѣо* Гора.

751. Придевске речи женског рода у Дјд., сагласно чланованим именицама, чувају Дјд. основне речи:

сѣаројзи-

ѣрвојзи- + -ви, -ѣи, -ни

муојзи-

¹³⁵⁵ У Бр је забележен издвојен пример са овим типом у ОПјд. (Не се мýжи за најмладуóѣоѣо).

¹³⁵⁶ Уп. са стањем у II-Т говорима: *младóѣоѣога* (БАДИЈС, 454), *ѣѣѣаноѣоѣога* вола (ЋЉГЛ, 82).

Поред Дјд. типа *сѣаројзиви*, присутни су и облици без партикуле *-зи* (*сѣаројѣи*); затим облик с именичким наставком *-и* (*сѣариви*); облик без ознаке за Дјд. основне речи (*мојзѣи*), у коме је дативска ознака пренета на партикулу *-зи*. Потврђен је и модел са чувањем придевског дативског *-ој* у облику члана, а без придевског наставка придевске речи (*ѣрвоѣој*). Најређи је модел *ѣрвоѣој*:

Посѣаројзиви зборила Др, *другојзиви* Рап Крс Др Мл Рад Ба, *ѣрвојзѣи* дѣјки Ди, *мојзѣи* сѣстри Бр, *ѣрисѣалојзѣи* дадѣници Рап, *ѣвојојзѣи*, *ѣвојојзиви*, *сѣаројзиви*, *сѣаројзѣи* Др;

сѣаројѣи мајки Бр, *младојѣи*-дејки Рап, *сѣаројѣи* Др, *другојѣи* свѣкрви Рап, *ѣрвојѣи*-жени Вр, *другојѣи*-ћерки Ор;

ѣвојзиви, *мојзиви* Др Мл Ор Вр, *мојзѣи*-жени Бр;

голѣмиви Бр Др ЗлПо, *муѣивѣи*-ћерки Гл, *ѣрвѣи* гл'едѣници Мл;

ѣрвоѣој-жени оѣтајф Ку, *другоѣој* не веруѣ Др, *сѣароѣој* мајки Рад, *ѣо-младоѣој* ћерки Ор.

752. Датив множине чланованих придевских речи гради се по обрасцу: ОПмн. члановане речи+-м:

Нѣшевем љуђим/жѣнем/дѣцам Ре Гл Кру Бр Мл Ба Крс Рап Др, *сѣаревем*, *ѣомладевем* јѣрићам, *ѣѣшевем* сѣљанам Гл ЗлПо Ди Мл Крс Ре Ле, *другевем* жѣнем Мл, *мујевем*, *ѣвјујевем*, *свјујевем*, *мујѣѣм* Гора.

Ретко, у Гл, бележени су облици за м. р. јд. са односом: *нѣшивим* сме рѣкл'е, *ѣѣшивим* вије ће кажете, *сѣаривим* љуђим.

Потврђени су и облици м. р. мн. у којима придев чува облик ОПмн. м. р. а чланска је морфема синкретизована: *најсѣарѣѣм* оѣчарам Бр, *најубѣвѣѣм* сѣноам Ре, и *нѣшивем* и *ѣѣшивем* зборет Вр.

ГЛАГОЛИ

НАПОМЕНЕ О ГЛАГОЛИМА И ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

753. У употреби су следећи глаголски облици:

а) Прости: презент, аорист, имперфекат, императив, радни и трпни глаголски придев, глаголски прилог садашњи;

Сложени: перфекат, плусквамперфекат, футур, потенцијал.

б) У ГГ нису потврђене *ће* конструкције, развијене у македонским говорима (в. т. 834).

в) Конструкција *би* + *аористѣи* са значењем могућег начина¹³⁵⁷ употребљава се само у Броду (в. т. 849).

г) Конструкција *нема* + *да* + *ѣрезенѣи* са значењем одричног футура није потврђена у мом материјалу¹³⁵⁸ (в. т. 836–837).

¹³⁵⁷ ВБГГ, 70.

¹³⁵⁸ Исто, 69.

д) Нови перфекат с помоћним глаголима *имам* + *иѿранзиѿивни глагол* (*имам урабѿиано*) и *сом* + *инѿранзиѿивни глагол* (*сме дојдени*) нема много потврда у ГГ (в. т. 842).

ђ) У ГГ није развијена категорија готовости исказана презентом и имперфектом несвршених — најчешће итеративних — глагола, какву познаје македонски, турски, арумунски, албански језик¹³⁵⁹, а у употреби је конструкција с потенцијалом у управној реченици (*Би сом бшоф да ме викнаѿше* Вр).

е) У систему облика нема инфинитива, глаголског прилога прошлог¹³⁶⁰ и фyuра II.

ж) Конструкција *да* + презент (< инфинитив), балканизам¹³⁶¹ у јужнословенским језицима, присутна је и у ГГ.

з) У ГГ, дакле, нису развијене иновације карактеристичне за македонске говоре, а изгубљени су они облици који се губе и у српским и у македонским говорима.

и) Систем претерита ГГ чине: перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат. Није посведочен „перфекат са радним придевом образованим од основе имперфекта, поред нормалног образовања од основе аориста“¹³⁶², какав познају неки македонски и бугарски говори.

Добро чување аориста и имперфекта — и њихова знатна употреба, архаизам је подржан утицајем несловенских језика.¹³⁶³

ј) У множини сложених претериталних глаголских облика уклоњена је морфолошка разлика условљена родом.

к) У множини су аорист и имперфекат изједначили наставке, што је бугарско-македонска особина у ГГ.¹³⁶⁴

л) Перфекат се у ГГ употребљава чешће него у граничним македонским говорима (в. т. 1083–1088), употреба аориста је врло жива, имперфекат је знатно ређи, а од претериталних времена најређи је плусквамперфекат.

Аористом и имперфектом казују се временски маркиране ситуације. Плусквамперфекат је проширио своје значење и на немаркиране прошле ситуације значећи само прошлу радњу, када је значењем једнак перфекту.

¹³⁵⁹ КБИст, 146.

¹³⁶⁰ Глаголског прилога прошлог нема у македонским и делу српских говора. Уп. РСПГ, 511; СМИСМ, 66; БДНПгов, 106; ПДМО, 215; СРЛГ, 397–398; ЈДТГ, 149–150; ПеМСкљ, 175, 178; ВЛМД, 319.

¹³⁶¹ БАДИЈС, LXIX — LXXV, 475; КБИст, 150; ПИИСхј, 60–62, 130; ИПГС, 254; СМБГ, 130–132; ЂЛГЛ, 86; ТМГР, 403; ЈН-К-В, 3.

¹³⁶² ИПИО 1, 173.

¹³⁶³ КБИст, 8, 142. Стање у ГГ не разликује се од оног у македонским (КБИст, 165–168) и српским говорима (део источнохрецеговачких, највећи део зетско-сјеничких, К-Р, П-Т говори: ИПИО 1, 173; БАДИЈС, 546; ВЛМД, 319; ЂДГБ, 166–171; ИПДиј, 103, 163; ИППВр, 231).

¹³⁶⁴ САМОчерк, 227–228; САМПол, 364; КБИст, 167.

љ) Иако је аорист маркирано прошло време, у глаголском систему ГГ није развијена категорија посредног и непосредног саопштавања, какву познаје македонски глаголски систем.¹³⁶⁵ У ГГ се лично доживљене радње казују и перфектом, тако да нема калкирања према моделу турског језика.¹³⁶⁶

м) У глаголским основама има појединачних померања, међутим, нема радикалног разарања система, како је у ЗПМ говорима.¹³⁶⁷ Глаголи глаголске презентске *-e* групе, изразито нестабилни у македонским говорима, у ГГ су добро очувани, што је наслањање на стање у граничним српским говорима, али и архаизам сачуван на забаченој периферији.

н) Свршеност — несвршеност налазе се у лексичкој основи глагола, па је глаголски вид стабилан.

КЛАСИФИКАЦИЈА ГЛАГОЛА ПРЕМА ОДНОСУ ОСНОВА

754. У класификацији глагола на групе примењивана је подела према основинском вокалу презентске основе (3л. јд. презента) и уочавању односа презентске и аористне основе (1л. јд. аориста). Критеријуми за поделу преузети су највећим делом из: *Блаже Конески, Грамајџика на македонскиот литературен јазик*.¹³⁶⁸ У односу на поделе глагола на групе Б. Конеског, класификација примењена у овом раду разликује се у третирању глагола типа *шрџесем — шрџесох*. Б. Конески¹³⁶⁹ аористно *-o* из наставка *-оф* (< *-ох*) сматра делом глаголске основе.¹³⁷⁰ У овом раду ће бити примењен критеријум А. Белића¹³⁷¹, пошто се *-o* јавља само у аористу, а у осталим се глаголским облицима изведеним из ове основе не јавља, па је очигледно да у глаголском систему функционише као део аористног наставка за облик.

755. Померања се најчешће врше у глаголским групама у којима су основински вокали различити. Уједначавања се врше према презентској или аористној основи.

Сви глаголи су разврстани према презентској основи у три групе: *-a*, *-e*, *-u*¹³⁷², а у оквиру група глаголи су подељени у разделе према аористној основи. Одређено ограничење у оваквом приступу представља, осим ретких изузетака (в. т. 811, 1081), везивање перфективних глагола за аорист, имперфективних за имперфекат, па се од имперфективних глагола аористна основа уочава у радном гл. придеву јд. ж. р.

¹³⁶⁵ КБИст, 147–148 (непосредно виђено — аорист, за посредно саопштавање — перфекат).

¹³⁶⁶ Исто, 165–168.

¹³⁶⁷ Исто, 159.

¹³⁶⁸ КБГр, 404–409.

¹³⁶⁹ Исто, 407.

¹³⁷⁰ Према таквој подели — презентска *-e* група *-o* подгрупе: рече — реков, плете — плетов.

¹³⁷¹ БАИСК, 8–10.

¹³⁷² Б. Видоески (ВБГГ, 66) глаголе ГГ дели према презентском основинском вокалу.

ГЛАГОЛИ ПРЕЗЕНТСКЕ -А ГРУПЕ

Г л а г о л и о д н о с а о с н о в а -а : -а

756. У неколико скупина глагола с односом -а (презентска): -а (аористна) основа уочава се продор аористне основе у презентску. У ГГ, како је и у свим околним говорима, у експанзији су глаголи Белићеве VI врсте (*се чешам, ди́зам, ви́кам, си́сам*). По правилу продире -а из аористне основе у презентску -е основу, а предњонепчани алтернант бива потиснут непредњонепчаним. Потврђено је неколико група таквих глагола.

757. Глаголи с аористном основном на -к)-а, -з)-а, -х)-а уопштили су овакав однос и у презенту¹³⁷³:

*Ви́ка*¹³⁷⁴, *на́вика*, *ри́ка*, *си́ру́га*, *ма́ха*, *ја́ха* (и: *ја́шим — ја́хала*), *бе́га*, *гу́га* („гуче“), *и́ска*, *си́рига*, *ди́га* (и: *и́одизам — и́одизала*), *врэ́ка*¹³⁷⁵, *се со́йка*, *и́љу́ка*, *сви́йка*;

Уши ће *ди́га* Ре, *бе́гам* да не ме-фатет Кру, го *си́ру́гам* Ба, *ви́кам* зуанци ЗлПо, ги *ди́гам* јорган Ор, *ви́ка* Сал'ијица Вр, шо *ви́кахише* Бр, *ја́ха* овогуа којна, ми *ма́хаше* Гл, *бе́гала* от овија Рап, *гу́гаше* на црешња Рад, ме *и́скаф* Ку, *се со́йкам* на камен Гл, *и́љу́ка* ка Арнаутин Бр, *сви́йка* јако Ку, *ри́ка* крава Ди.

У итеративни глагол *ди́га* -з- је продрло из перфективног *ди́гла*.¹³⁷⁶

758. Имперфективни глаголи на -з)-а у аористној основи, које алтернира са -з у перфективним, уопштили су исту основу и у презентској основи¹³⁷⁷:

Си́и́за, *за́и́еза*, *ди́за*, *сл'и́за*, *ил'и́за*, *си́е́за*, *си́и́за*, *и́рэза*, *вл'и́за*;

Ајде, *ил'и́зајише* Ле, дјеката *сл'и́за* Крс, не-ни-*си́и́за* Др, не *се и́одиза* Рад, ја го *си́е́заше* Љу, *и́рэзај* коњи Ку, *вл'и́зах* во кл'ећ Бр, *за́и́еза* ју́же Гл, жéна му *сл'и́за* Љу, *си́и́за* афтобус Ку, *ил'и́зам* от кл'ећ Ди, ћерка не-мý-*вл'и́за* во кућа Ле.

759. Глаголи с аористном основном на -и́, -д, у којима се ови дентали у презенту јотују, уједначили су основе у однос -а : -а са продором презентског *ћ*, *ђ* у аористну и продором -а из аористне основе у презентску¹³⁷⁸:

За́грђа, *о́грђа*, *на́грђа*, *о́брђа*, *сре́ћава*¹³⁷⁹, *ва́ћа*, *за́ваћа*, *и́одваћа*, *за́йрећа*, *гло́ђа*.

Није уочено *мећа*¹³⁸⁰, већ само *ме́и́а*.

¹³⁷³ КБГР, 404–405; БАДИЈС, 483, 487, 491–492; ПМГЈ, 97; БНАП, 208; ЋЉГЛ, 90, 95; ТМГР, 416; СРЛГ, 431; ЈДТГ, 133; РСГЦШ, 360, 373.

¹³⁷⁴ Пошто су основе исте, наводи се један облик.

¹³⁷⁵ Неће бити навођено појединачно име места, уколико је пример потврђен у свим насељима.

¹³⁷⁶ *Ди́зам* (имперфективни дуративни) — *ди́гнем* (перфективни).

¹³⁷⁷ БАДИЈС, 491–492, 494; БНАП, 208; ЋЉГЛ, 89, 92, 99; ЈДТГ, 132.

¹³⁷⁸ Особина је посведочена на широком ареалу: сретечки, сиринићки, јужнометохијски говори (према мом материјалу); РСИГ, 520; ЕГРеч 1, 48, 98, 197; БАДИЈС, 492; БНАП, 208–209; СРЛГ, 187, 416; ЈДТГ, 131; ТМГР, 408; РСГЦШ, 365.

¹³⁷⁹ Глагол итеративног значења изведен суфиксом -ава- из облика са -ћ (*среће*).

¹³⁸⁰ *Мéч'а* у РСИГ, 389, итд. Уп. и са *мећа* у ТМГР, 408;.

О пореклу *-ић-* у неким итеративним глаголима (*йўишћа, се сйўишћа, наме-ишћа, дойўишћа, йрёмешћа*) в. т. 332.

760. Перфективни глаголи на *-и*, суфиксовани суфиксом *-а*, постају имперфективни. Претходни сугласник (*й, ђ, л*) јотује се, а однос основа *-а* : *-а* остаје стабилан:

Се óбаља, йрáћа, йлáћа, нáређа, врáћа.

Неки имперфективни глаголи на *-и* суфиксовани су са *-а*. Итеративног су значења:

Вађа (: вади), *йзвађа, вођа* (: вóди), *йрóхођа, дохођа, йрóиђа, доиђа*;

До^хођа бéћар Крс, *до^хођаме* Рап, *кóмпири ге вађаме* Вр, *ће ме вођаје* Ре, *млóсина дохиђаје* Гл.

761. Глаголи на *-ава-* презентску основу изједначили су с аористном:

Дáва, йздава, йрóдава, йóзнава;

Кóму дáваш Ре, *давáећи* остáнала Кру, *свé* ће ни *йздава* Рад, не го *йóзнавам* Др, не *давáе* Ре, *йрóдавам* сйрен'е Кру, не те *йóзнавам* Ди.

762. а) Итеративи на *-ива* у обема основама имају овај формант:

Óшсива, зáсива, нáвива, ўбива (и обичније: *ушйеујем — ушйеуáла*), *йóшива* („покрива кућу сламом“), *йсйива*;

Ће óшсивам брáшно Рад, *млáнеста га засйвáје* Гл, *навйвáхме* сáхат Бр, *убйвáше* бубáлка Ре, *йошивáме* дéнеска Др, *йсйива* по нéкољко пйва Ку, *йсйива* кáвића Ле, *ће го óшсиваш* Вр, *йсйивам* кáвића Бр.

б) Итеративи на *-ина/-иња* уједначили су основе:

Нйкина („ниче“), *л'эгина, шййна, йўкиња* („ниче; пуца“);

Ўбаво не йўкиња Љу, *вљйкина* трáва Крс, *йўкиња* кóломoћ Ле, *л'эгина* да спйје Ку.

Знатно су чешћи итеративи ових глагола с односом основа *-ује* : *-уа* (*никнујем — никнуáла, л'эгнује, шййнује, вникнује*) (в. т. 783).

в) Итеративни глаголи у којима се мења вокал основе (*-и*), припадају *-а* : *-а* односу¹³⁸¹:

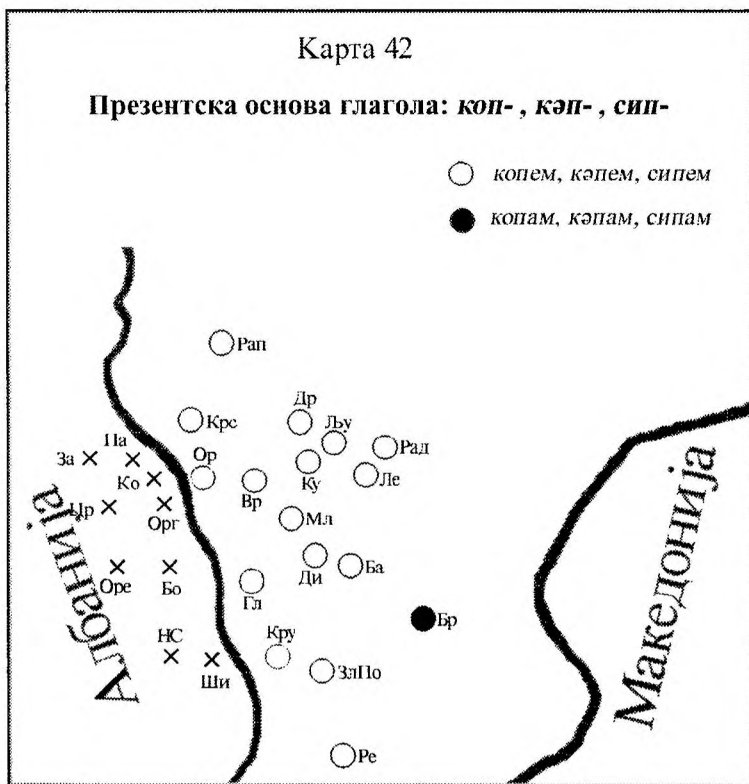
Рáзбира, ўмира, зáйиња, зáйишца, йрéйишца, йсйира, се нáйиња, се óйира, йодуйира.

763. О односу основа у појединим глаголима *-а* групе

а) Глагол *йрча* (*йрчам, йрчај, йрчáхйе*) има и обичнији однос *йрчим* — *йрчáхме* и *йрчйхме*.

б) У Бр је однос основа гл. *кáйам* — *кáйáла, кóйам* — *кóйáла, сййам* — *сййáла*. У осталим местима је: *кáйем* — *кáйáла, кóйем* — *кóйáла, сййем* — *сййáла* (в. т. 786д).

¹³⁸¹ БАДИЈС, 493; БНАП, 210.

в) Глаголи *знајем*, *ѿкајем* имају и основе на -а: *знам* — *знала*, *ѿка* — *ѿкала*, *изѿшкала*.¹³⁸²

Че го *изѿшка*, шо ће ни *ѿка* Ре, *ѿкала* ћиљим Др, она *ѿка* Бр, *не-знаише* нишћо Ре, *кој-зна* Др.

г) Глагол *ѿѿла*, *ѿѿѿла* (< *гледа*) у свим облицима уједначио је основу на -а.¹³⁸³

д) Глагол *сиса*, *ѿѿсиса* (дете *сиса* мајтер Ле) пришао је овом односу основа.

ђ) Глагол *л'ѿѿа*¹³⁸⁴, поред овог односа (*л'ѿѿам* — *л'ѿѿала*) има и: *л'ѿѿим* — *л'ѿѿехме* и *л'ѿѿихме*.

е) Уочен је само однос *кашљам* — *кашљала*, *се бријам* — *се избријохме*, *се чѿшам* — *се чѿшала*.

ж) Глагол *нуша* — *нушала* („њише — њихала“).

з) Имперфективни глаголи *ѿѿѿвора*, *заѿѿѿвора* имају аналошко -о- из перфективног *ѿѿѿворим*.¹³⁸⁵

¹³⁸² Уп. са оваквим односом у: БАДИЈС, 483, 488; ЋЛГЛ, 92–93.

¹³⁸³ ЕГРеч 2, „поглат“; ПМГСЖ, 224.

¹³⁸⁴ Уп. са *л'ѿѿала сам* (Велика Хоча, Подрима; мој материјал)

¹³⁸⁵ БАИСК, 44.

и) Глагол *рабоџа*, поред односа *рабоџам* — *рабоџала*, у презенту ретко је бележен и с основном *рабоџим*.

ј) Глагол *дува* (ветер ће *дува* Рад), са уопштеном *-а* основном, има и однос *дујем* — *задуа*.

к) Глагол *веза* (*везам* за свабда Ре, *извезах*ме свѐ Гл) са значењем „везем, везла“ јавља се и с односом основа *везим* — *везила*.

У Ре и Кру забележен је глагол *вѐжа* (ће *се вѐжаје* Ре, ге *вѐжал'е* Кру) („везем, везала“). Основа *вѐжа* наслања се на однос *везем* — *везати*. У осталим местима редовно, спорадично и у Ре и Кру, овај глагол има однос основа *врѐжем* — *врѐжала*.

л) У нижим селима — Др, Рап, Крс, Рад, Љу — поред обичнијег односа основа *забраим* (< *заборавим*) — *забраи'ме*, потврђени су и *ће заборам*, *ће забораје*, *ће заборајм*, *забора'ме*, са уопштавањем основе *забора-* у свим облицима.

љ) Глаголи *обл'ичам*, *свл'ичам* припадају овом односу основа: *обл'ичам* кошуља Ре, *се обл'ичах* Гл, *се свл'ичам* Ку.

764. Глагол „требати“, када је лично употребљен и значи „бити потребан“, има однос основа на *-а*: ми *џребаиш* Бр, ни *џребал'е* паре Ле (в. т. 792д).

Када је безлично употребљен, у презенту је потврђено само *џребе*.¹³⁸⁶ У осталим глаголским облицима, и када је безлично употребљен, глагол припада *-а* основи:

Требаше да доје Мл, *џребало* да знаје Ди, а жениште па *не џребало* дома да каже, свѐ како *џребе*¹³⁸⁷ да засијеш Вр, свѐ шо *џребе* Гл, ал'и *не-џребе* Ор, *џребе* да га донесеш Вр, мије *џребе* да позбориме Др.

765. Однос основа *-а* : *-а* стабилан је у:

Жѐла („плаче“), *игра*, *вѐчера*, *сиса*, *џура* („ставља“), *исџура* („сруши; поквари“), *џуца*, *џѐпа* („туче; бије“), *се џѐпа*, *се џѐкља*, *се зајѐкља* („запетља се“), *чѐшља*, *кол'ѐба*, *има*, *нема*, *џуја*, *чува*.

ГЛАГОЛИ ПРЕЗЕНТСКЕ *-и* ГРУПЕ

766. У презентској групи *-и* има више скупина глагола:

а) *-и* : *-и* (*наосџрим* — *наосџрих*);

б) *-и* : *-а* (*задрџим* — *задрџах*);

в) *-и* : *-е* (*осџарим* — *осџарех*).

Уочава се ширење односа *-и* : *-и*, и то продором презентске основе у аористну.

¹³⁸⁶ О пореклу облика (Д им. *џрѐба*) в. БАДИЈС, 489–490; САМПол, 367; СПЕРеч 3, 501–502, „trijeбити“.

¹³⁸⁷ Од оближњих српских говора *џребе* се јавља само у призренском градском говору (РСПГ, 53).

Глаголи односа основа -и : -и

767. Глаголи односа основа -и : -и (*крѝи-м* : *крѝи-ла*) чувају овај однос па није уочено знатније померање¹³⁸⁸:

Ноћи, њрекрстии, се крстии, расствори, враћии, њраћии, реди, кѝии, се стѝроши, ѝзмами, мами, остѝри, наостѝри, заѝвори, остѝвори, ѝраѝжи, ваѝри, сваѝри, ноци, љѝии, воѝди, остѝаи, заузѝди, врљи, мрси, жаѝљи, ѝрежаѝљи, ѝсѝраћии, коци, закоси, се стѝраѝми, се мѝжси, се ѝремуѝжси, граѝби, гаѝзи, се чуѝди, се зѝбеѝљи;

Да се *крѝим* Вр, па да *закрѝим* Ор, *ће се љѝдим, се чуѝдила, сом наостѝриф, ѝл'ѝѝвим* трава Ре, *ће заѝворим* пѝтина ЗлПо, *расствори сол'*, и *ће ти ја враћѝим* Гл, *ѝраћѝила* мѝжа Ку, да се *враћѝиѝи* они, *роѝди сѝна, ће му ја наѝкиѝиѝи* коца, *ваѝриѝи* казани аѝије, *крѝмит љѝиѝиѝи* Крс, не му *роѝдила, се зѝбеѝл'ила* Др, баѝтета *ѝраѝжѝим* Мл, *ѝраѝжѝим* да ме *ѝзваѝиѝи*, го *заѝвоѝриѝе* Рап.

768. а) Поред односа *заѝворим* — *заѝвоѝрила, заѝвоѝрих*, у Бр је посведочеано и — ги *заѝвоѝрел'е*. Продор -е основе потврђен је и у глаголу *остѝарем, остѝареш* Вр. Овакав однос основа је лексикализовани унос из дебарских говора, у којима је део глагола -и презентске групе пришао глаголима с основном на -е.¹³⁸⁹

б) Глагол *ѝчиниѝим* — *ѝчиниѝила* има овај однос основа. У Крс је забележено: *се ѝчина* јен гѝл'ем јѝл'ен. У *ѝчина -а* је аналошко према -а из суфикса -на (< нж). Иначе је у Крс: *се ѝчиниѝила, ѝчиниѝи^хме*.

в) У перфективне глаголе на -стѝи из итеративних глагола продира -шѝи, а однос основа -и : -и остаје стабилан: *ѝѝиѝиѝи*¹³⁹⁰, *сѝѝиѝиѝи, наѝѝиѝиѝи, ѝѝѝиѝиѝи, доѝѝиѝиѝи, наѝмеѝиѝи, ѝремеѝиѝи*.

Из итератива *сѝѝиѝиѝа, доѝѝиѝиѝа* и сл. у перфективне глаголе односа основа -и : -и продира -шѝи-: *ѝѝиѝиѝи, наѝмеѝиѝи* (в. т. 332).

г) У нижим селима и Бр глагол *ѝл'ѝѝи* има овај облик. У вишим селима је *ѝл'ѝѝиѝи*: *ѝл'ѝѝиѝила* баѝшча Бр, *ће ѝѝѝѝѝим* Рад Крс Рап Ку Ле, *ѝл'ѝѝиѝи* трава Ре, *ѝѝл'ѝѝиѝиѝи* баѝшча, *ѝл'ѝѝиѝиѝе* Кру.

д) Глагол *миѝсл'им* — *миѝсл'ила* потврђен је и као *миѝшѝим* — *миѝшѝила*, како је и у сретечком говору (према мом материјалу). Потоњи облик је настао после преласка *ли у љи* и једначења по месту и начину изговора (*сљ > шљ*): *све се миѝшѝим* Рад, *миѝшѝила* ће доѝе Ку, *миѝшѝи^хме* на ѝи Крс.

ђ) *Вѝл'им* има само облике презента.

е) У глаголу *остѝри, наостѝри* чува се стара основа (в. т. 443).

ж) У глаголу *виѝим* — *виѝила -ђ-* из 1л. јд. презента уопштило се у презентској основи, а ретке су потврде са презентском основном у радном глаголском привдеву. Иначе је однос: *виѝим* — *виѝела, виѝехме* (в. т. 329).

¹³⁸⁸ Уп. са знатним продором аористне основе на -е у -и : -и групу у говору Торбеша у Рабетинском у граду Кичеву и говору прилепских Торбеша (ВБКГ, 71–72). Исто и у оближњим дебарским говорима (ВБИСлМ, 34).

¹³⁸⁹ ВБИСлМ, 34.

¹³⁹⁰ ЕГРеч 2, 153–154 „пуштит“; ЂЛГЛ, 97; ЈДТГ, 133; ПДМО, 224; РСГЦШ, 369.

з) Из *гошвим* испало је *-о-* па је у основи *гoшви*¹³⁹¹ (в. т. 2156): *угoшвила* зeљњаник Крс, *гoшвим* за вeчeра Рад, *ћe угoшви* Ре.

и) Глагол *шрeбим* — *шрeбила* („чистим; одвајам“) чува опозицију глаголу *шрeбе* — *шрeбала* („нужно је; потребно је“).

769. Померање према овом односу основа подстакнуто је бројним глаголима *-и* : *-и* односа основа. На новину појаве указују дублети типа *гoрила* — *гoрела*:

Изгорим — *изгoрила* (и: *изгoрела*), *гoри*¹³⁹², *вићи* (и: *вићим* — *видела*), *живи* (и: *живим* — *живела*), *збoри*, *шрiи* (и: *шрiела*), *мрзи*, *сeди* (и: *сeдала*, *сeдела*), *врiи* (и: *врiела*), *л'eшим* (и: *л'eшам*, *л'eшала*, *л'eшела*), *држи* (и: *држала*), *врeди*;

Стрњиште *гoрило*¹³⁹³; *сом го шрiишф*, *сом го мрзишф* Гл, свeча *гoрила* Ба, *гoрило* нашe-село Ди, *тáмо живило*, *сeдила* пет гoдине Вр, *ка вићила*, *кyћа гoрила*, *сом шрeживила* Мл, *збoрила* со нiх Бр, *сeдила* во ћeрке, а *oн се oћoравишф*, *не врeдил'е* пáре Ор, *oна свe ги мрзила*, латка му *врiшила* Рап, *тiја гoрило* Ре, *сом живила* Ку, *сом шрiишф* мyке, *се врiишe* околo-нас Љу, *живившф* две гoдине Кру, *живила бес*³ мyжа, *шрiишe* Др.

Глагол (*из*)*горим* — (*из*)*горела* има овакав однос основа, али је забележена и презентска основа са аористним *-е*: *ћe изгорем* свe, нека *изгоре* Бр, нека *гoре* Ди.

Овакво померање у основама често је у дебарским говорима.¹³⁹⁴ Уп. и са *oшарем*, *oшареш* у т. 768а.

770. У највећем делу ЗПМ говора *-е* презентска глаголска група распала се. Већина глагола је пришла *-и* групи, а мали број *-а* групи.¹³⁹⁵ По стабилности глагола *-е* групе ГГ је сличан српским оближњим говорима¹³⁹⁶, а од суседних македонских говора стабилна *-е* група констатује се у дебарском говору Торбеша у Жупи¹³⁹⁷ и тетовском говору.¹³⁹⁸

Ограничен број глагола других глаголских група пришао је овом односу основа:

а) Глаголи групе *-а* : *-а*:

Закључи („закључа“), *oшкључи*, *свири*¹³⁹⁹, *цеји* („цепа“)¹⁴⁰⁰, *исцеји*, *нашари*, *заузди* („заузда“), *(х)oди*¹⁴⁰¹;

¹³⁹¹ ЋЛГЛ, 91 (*гошвим*).

¹³⁹² Наводи се само заједничка основа.

¹³⁹³ Уп. *горела/горила* у говору Врачана (ПДМО, 224).

¹³⁹⁴ ВБИСЛМ, 34.

¹³⁹⁵ КБИст, 159; ВЕДГ, 76; 77, 91; ВБИСЛМ, 21, 34.

¹³⁹⁶ ПМГСЖ, 188–209; МлРСГ, 76–78; РСПГ, 511–525; јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹³⁹⁷ ВЕДГ, 76.

¹³⁹⁸ СТТГ 2, 108.

¹³⁹⁹ ПМГСЖ, 133, 197; РСПГ, 375, 500 итд.; ЕГРеч 2, 209; БНАП, 210; ЋЛГЛ, 100.

¹⁴⁰⁰ БАДИЈС, 505; ЋЛГЛ, 100.

¹⁴⁰¹ ПМГСЖ, 105; ЕГРеч 2, „одит“; ЋЛГЛ, 92.

Дáј ми кљу́ч да *закључим* ку́ћа Гл, *сви́ри* најубаво Ба, *сви́рил'е* Ди, *исце-йишф* др́ва Ре, *сом се нашáрила* Др, *ће це́йи* со сéкира Вр, *закључила* па *ошкључи-ла* Рап, оно *не-могло* да *хóди* Рап, *зáшто не-хóдиш* Ор, *óдим* по-њего Крс.

Подстицај за прилажење *-и* групи могао је доћи из оних ЗПМ говора у којима се група *-и* шири.

б) Из ЗПМ говора продрло је неколико глагола некадашње *-е* презентске групе који су пришли глаголима *-и* презентске групе:

Вéзи (поред *вéза*), *брíши*, *ми́риши*;

Сом вéзила свá-ноћ Гл, *извезих* Бр, *вéзим*, *кане* Вр, да *óбришим* Крс, *обрí-шила* áстал Рап, *брíшиши* Ор, *ми́ришил'е* жи́це Бр, *ми́ришим* свéће Ре.

в) Глагол *јáшим* („јашем“) потврђен је у овом облику на већем простору српских говора.¹⁴⁰² Глагол има и презентску основу *јáхам*.

Јáшила црногó-коња Рад, да го *јáши* Рап, *не јáшиши*, *óдише* Кру.

г) У *йóмэвзим* — *йóмэвзила -и* је продрло из других основа после преласка *д* у *эв* и стварања тешке сугласничке групе (*-взл-*) у радном гл. придеву. У Бр, где је *д* > *оу* чува се однос: *йóмоузем* — *йóмоузла* (али је и: *йóмоузила*).

Г л а г о л и о д н о с а о с н о в а *-и* : *-а*

771. Број глагола односа основа *-и* : *-а* (*ш́рчи-м* : *ш́рча-ла*) није велики:

Нóсим — *нóсала*, *л'éйи* — *л'éйа*, *ш́рчи* — *ш́рча*, *сéди* — *сéда*¹⁴⁰³, *др́жи* — *др́жа*, *сéби* — *сéба*, *зáмени* — *зáмена*, *мóљи* — *мóља*, *лэ́жи* — *лэ́жа*, *брíши* — *брíша*, *рáбойи* — *рáбойа*.

Да те *лэ́жим* Рад, *се лэ́жиши* Ор, *ве лэ́жала* Рад, *не излэ́жаше* Ор, *свé* *не лэ́жала* Др, *обрíшала* како трéбе, *ће брíшим* Ле, *л'éйим* во сóн, *сом л'éйала* Рад, *брáт ме нóсаф* Вр, *ш́рчим*, *сом ш́рчала* Гл, *сéдала* во нáс Гл, *сéдало* на кá-мен, *не ће ти-седи* óн Ре, во грат *сéдаф*. Кру, *сом бóвна*, *сéбим* Вр, *сéбала* Рап, *сéбиш*, *сéбала* Рад, *ће рáбойиши* како знáјеш Рад, *нóсим*, *нóсаф* Ор, *ће ге зáме-ним*, *ге зáмeнала* Ди, *те мóљи*, *мóљаф* љу́ђи Рап.

Скоро сви наведени глаголи имају и другачији однос основа.

Западномакедонског су порекла облици презентске основе на *-и* (< *-е*)¹⁴⁰⁴: *лэ́жим*, *брíшим*, *сéбим*.

Г л а г о л и о д н о с а о с н о в а *-и* : *-е*

772. Перфективни глаголи са значењем „постати некакав“ имају најчешће однос основа *-и* : *-и*, али *-и* : *-е* (*óздрави-м* — *óздраве-х*):

Осйáри(х)ме, *йоцрни(х)ме*, *зabéл'и(х)ме*, *обéл'и(х)ме*, *се разбóл'и(х)ме*, *на-зрди(х)ме*;

¹⁴⁰² ПМГСЖ, 197; СРЛГ, 142, 443; ТМГР, 416; БНАП, 209; РСГЦШ, 360 (в. на овом месту литературу о особини у централним, севернијим српским говорима).

¹⁴⁰³ Уп. са *сéдала* дóма (Муштуште, Призренски Подгор); а Пéра ми *сéдаја* код нáне (Велика Хоча, Подрима).

¹⁴⁰⁴ КБИст, 159; ВБД', 76, 77, 91.

Вел'и — не ће остарим, а ја остарех Бр, да ѿцрним, сме ѿцрнел'е от сѣнце Ку, ѿцрне^хме, остаре^хше, плајне се забел'е^ха Ба, се разбол'е^хме Ди, се нагрдела за њего Рад;

Овај однос основа потврђен је и у: *ћушим — заћуи^хех, зајуши^хтим — зајуши^хи^хех, мисл'им и мишљим — мисл'ела и мишљела, ѿбомисл'ех, ошрул'им — ѿшрул'ех.*

773. Однос *-и* (презентско) : *-е* (аористно) уочен је у многим глаголима¹⁴⁰⁵, мада су знатна померања из овог односа према односу основа *-и* : *-и* (в. т. 769):

Висим — висела, врѣдим — врѣдела, загори — загорела, извейри — извѣйрела, смрди — смрдела, ѿгладним — ѿгладнела, шри^хи — шри^хела;

Не врѣдело да работа Др, висела на круша Ку, јадење ни загорело Рад, смрдело во њи Ле, ѿгладнех ка ву^к Бр, не се шри^хело Кру, кој-ће-те-шри^хи Ре.

774. Глагол *виђим*, када је имперфективног значења, има аористну основу *виде-ла, виде(х)ме*. Када је перфективног значења, у аористу има сугласничку основу насталу аналогијом према глаголима типа *крадох, ѿшидох*: го *видо* на свадба Рад, ће *видохме* Бр. Примере в. у т. 812г.

775. Глагол *седим* има аористне основе: *седа-, седе-* и *сед-*. Основа *сед-* потврђена је само у аористу. Примере в. у т. 812д, 1081.

ГЛАГОЛИ ПРЕЗЕНТСКЕ *-Е* ГРУПЕ

776. У презентској *-е* групи има више скупина глагола:

а) *-е* : *-а*:

- не* : *-на* (*засѣанем — засѣанах*);
- (j)е* : *(j)а* (*загријем — загријах*);
- ује* : *-уа* (*ѿѿикујем — ѿѿикуах*);
- увује* : *-ува* (*вечеру^хвујем — вечеру^хвах*);
- е* : *-а* (*раси^хјем — раси^хјах*);
- е* : *-а* (с превојем вокала; *б^хрем — б^храла*).

б) *-е* : *∅*:

- је* : *∅* (*дѳбијем — дѳбих*);
- (ш, д) -е* : *-∅* (са испадањем *ш, д* из радног глаголског придева: *измет^хем — измет^хо^х — измела*);
- (с, з) -е* : *-∅* (са чувањем *с, з* у радном глаголском придеву: *дѳнесем — дѳнесох — дѳнесла*);
- (ч, ж, ш) -е* : *-(к, г, х) -∅* (*исѣечем — исѣекох*);

в) *-е* : *-е* (*зајрем : зајрех*).

777. Презентска основа глагола *-е* групе стабилна је, а неки глаголи других презентских група пришли су овом односу основа.

¹⁴⁰⁵ Уп. са сличним стањем у П-Ј говорима (БНАП, 210).

Глаголи с односом основа *-е* : *-а*

778. Глаголи изведени суфиксом *-не* : *-на* (< *нж*) потврђени су само с овим односом (в. т. 153б). Овај глаголски суфикс знатне је продуктивности¹⁴⁰⁶:

а) *Врнем* — *изврна*, *шегнем* и *шејнем* — *шегна* и *шејна*, *лујнем* — *лујна*, *сџанем* — *сџана* („устане“), *засџанем* — *засџана* („заустави“), *џрегнем* — *џрегна*, *џанем* — *џана*, *л'егнем* — *л'егна*, *изл'енем* — *изл'ена*, *сџигнем* — *сџигна*, *ди-нем* — *дина*, *микнем* — *микна*, *измрзнем* — *измрзна*, *сџрџинем* — *сџрџина*, *бод-нем* — *бодна*, *џочнем* — *џочна*;

Ка ће *сџанеме* сабаал'е Вр, *сџигнахме* дома Бр, *остџанало* Др, *изврна* дош Ку, *засџанала* да се одмори Др, а ја *шејнем* дрво Бр, *џанала* на пут Др, *измр-знал'е* л'уђи Ди, ће *џрегнеме* којњи Рад, не сом *л'егнала* Рап, ме *сџрџина*, па го *боднах* во дупка Бр, ће *џочнем* Ку, *џочнахме* Рад, *исџрегнитџе* Кру, *засџана* да се одмори Ре.

б) Према аористној основи *рџкна* у презентској је *рџче*. Није потврђено *рџкнем*.

в) Поред односа *џомогнем* — *џомогна*, у вишим селима је и *џоможем* — *џомого*, *џомогнем*: и ма́ло да *џоможе* и сирóтин'ем Кру, ће му *џомогнем* Рад, ни *џомогнаха* Ку, Мл'ичанам *џомогоха* Ди.

г) Глагол „бити“ има однос *бидем* — *била*, али и *бинем* — *бинала* (в. т. 851), са продором суфикса *-не* : *-на* и испадањем пловива из групе *дн* (в. т. 386а): ће се промџнаме *живе* да *бинеме* Ре, *ће* *бине* Ди.

д) Однос између *оџруне-м* : *оџруна-ло* („отруло“) стабилан је: дрво *оџру-нало* Кру, *оџрунала* крушарница Бр, *не* *ће* *оџрунем* одма Рад.

У Ре је и: *оџрунем* — *оџрунела*, дрва *оџрунеље*, *ће* *оџрунеме*.

ђ) Није уочено *раснем* — *расна*, обично у сретечком, сиринићком (према мом материјалу), а и шире¹⁴⁰⁷, већ је однос *расџе-м* — *џорасџ-о*.¹⁴⁰⁸

е) Глагол *микнем*¹⁴⁰⁹ — *микна* („макне“): *не* *се-микна* Др, *ће* му *се* *микнем* от пут Ле.

ж) Глагол *кинем/ћинем* — *кинала/ћинала* („кидам“) пришао је овом односу основа. Из сугласничке групе *-дн-* испало је *д* (в. т. 386а): *руке* ти *се* *оки-нал'е* Др, *окинаџџе* л'и Љу, *ће* *се* *кинем* Мл, *не* *се* *ћинитџе* Бр.

779. У глаголе са *с*, *з* у аористној основи продрли су презентски *ш*, *ж*. Иновација је развијена заједно са македонским говорима¹⁴¹⁰:

¹⁴⁰⁶ Уп. са ширењем III Белићеве врсте (посебно глагола изведених суфиксом *-не* : *-на* од глагола неких основа) у призренском говору (РСПГ, 512–515).

¹⁴⁰⁷ РСПГ, 514; БАДИЈС, 486.

¹⁴⁰⁸ Уп. са *џораснаја* у призренском говору (РСПГ, 514). У мом материјалу из Ораховца (Подрима) потврђене су обе основе (да *џорасџем*, смо *џорасл'е*; *џораснаја*).

¹⁴⁰⁹ ПМГСЖ, 19, 28, 53 итд.; РСПГ, 368, 384 итд.; ЕГРеч 1, „микнут“; ЈДТГ, 94; сиринићки говор, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹⁴¹⁰ КБГр, 407.

Кáжем — кáжахме, ѿише — ѿиша, ѿиаше — ѿиаша, брiше — брiша, мáже — мáжа, нáмаже — нáмажа, iскаже — iскажа, л'иже — л'ижа, лáже — лáжа;

Да ти *кáжем* Др, се *ѿиашаф* Рад, *обрiшала* пѣнцири Љу, *намáжа*ме Ор, *искáжа*ме *прикажѣ* Ку, *ће најишем* Мл, ми *најиша* Др, *љијсало* сѳл Рап, ме *ѿиашала* со пýас Ле, и свѣ ни *iскажа* Ку.

Поред односа *мóжем — мóгла*, у Бр је и *мóжем — мóжа*оу/*мóжала* са продором -а из радног глаголког придева м. р. јд. у ж. р. и уопштавањем презентског предњонепчаног алтернанта у аористној основи.

Сачувано је -з- у *вр́жем — вр́зала* („вежем“), поред *вр́зала*, а у презенту је потврђено и *вр́зем*.

У *сти́ружем — сти́ругала* (и: *сти́ругам — сти́ругала*) чува се резултате морфонолошке алтернације.

У *лáжем — лáжала*, ме *излáжала* Др, -ж- је пренето из презентске у аористну основу.

780. Глаголи типа *ви́јем — ви́јала* стабилни су. Нема трагова продора -а из аористне у презентску основу¹⁴¹¹:

Гри́јем — гри́јала, зáгријем — зáгрија, се смiјем — се смiја, се нáсмiјем — се нáсмiја, ѿбсмiјем — ѿбсмiја („подсмехнем“), *ви́јем — ви́ја;*

Сн'ѣк *ви́јаф* Ку, *ће се зáгрије* Др, *загри́ја*ме *јадење* Мл, *се смiјала* сiнојка, *не се нáсмiјах* Бр, *ѳна ми се ѿсмiјала* Ди, *ври́јала* вѳда Ба, вѳда да *изврије* Ле, бáшча *изри́јала* Др, *ће изријем* дѣнеска Љу, *ѿоси́јала* њiва Рад, *ће ми се ѿбсмiје* Љу.

Овом односу основа припадају и глаголи *ври́јем — ври́јала* („врим“), *ри́јем — ри́јала, изри́јем — изри́јала*.

781. Радни глаголки придев глагола „ићи“ гради се од двеју основа — *иш-(ла)* и *ида-(ла)*:

Сме и́дал'е на гýрбет Вр, он пѳ-мене *и́даф* Гл, *и́даф* от^а нѣгде Ди, *и́даље* пѳ-њего Крс, *и́дала* ѳна пѳ-њи Ку, сѣстра *и́дала* Рап, дѣте *зайдало* („проходало“) Бр;

ишоф на рáбота Др, *не сѳм-ишла* во шкѳло Рап, *сме ишље* Крс.

782. Глагол *ѳне, нѣјне — ѳнала, нѣћала/нѣјћала* (в. т. 852) најчешће гласи овако, али и *нѣјћала: нѣјћела* да ѳнесе Ди, *нѣјћело* да спије Ку, *нѣјћелѣ* да идет Љу.

783. Изразите је стабилности и продуктивности група глагола, најчешће итеративног, увек имперфективног значења, типа *ѿољ-ује-м — ѿољ-уа-ла*. Није уочен продор аористне основе у презентску¹⁴¹², и по добром чувању овог одно-

¹⁴¹¹ Уп. са оваквим продором у дебарским говорима (ВБДГ, 76).

¹⁴¹² Уп. с оваквим продором у оближњим македонским говорима (ВБДГ, 77; ВБПГ, 351; БАГД, 200).

са ГГ наслања се на српске¹⁴¹³ и македонске говоре — пре свега полошке¹⁴¹⁴ — у којима презентско -уе- остаје стабилно.

Гу̀гујем — џугу̀ала, ве́рујем — ве́руа, бо́лујем — бо́луа, њу̀џујем — њу̀џуа, ва̀џујем — ва̀џуа, о̀џрујем — о̀џруа, жи́вујем — жи́вуа; да́рујем — да́руала, њреко̀џујем — њреко̀џуа, нава̀ђујем — нава̀ђуа, заје́кљујем — заје́кљуа, раше́џујем — раше́џуа, измр̀знујем — измр̀знуа;

Ре́ка ће њрега̀зује Вр, ће сѝа̀нује ра̀но па ће иду̀је Ор, зау̀зује њивата Рад, њрекр̀сџује но́ге ка се́нује Ре, се наљу̀џује Кру, јеш го њо̀џребу̀јеш Вр, ке́де њо̀жељујем Љу, све́ нашко̀дује Ку, пе́пепот гим о̀сѝа̀нуаф ка тра́к Рап, не се зами́нује Рад, да го идо̀љујем, не си ви́дуаф, исџу̀рује, ко̀н њоди́грује, тре́бе да се л'е́гнује Гл, ме́рујеш за мене, ће го на́зујеш, го назу̀ала Ди, сме иду̀аље Рап, да сѝра́мује Рап, а се жи́вује Ор, те њозра̀вујем Др, ру́чујем во њѝ Љу.

784. Презентска основа на -е стабилна је и у глаголима деминутивно-итеративног значења изведених суфиксом -увује : -ува:

Се израду̀вујем, њо̀џу̀вујем на пу́т Гл, ме њо̀љу̀вује, њоиду̀вује ка је здра́ф Вр, не њо̀љу̀вујеш Бр, *вечеру̀вује* ка има Ре.

У материјалу се нашла само једна потврда са продором аористне основе у презентску: го нбсаф ко̀ња во Брџт да го њо̀џкува Ле.

Пример је необичан пошто се чува -в- у гласовној групи у којој се иначе не чува, па је њо̀џкува, вероватно, контаминација књижевног њо̀џкува и го-ранског ку̀је.

785. Помоћни гл. „бити“ има поред основе *би́де-м/би́не-м* и *би́дује-м/би́нује-м* — *би́дуа-ла/би́нуа-ла*. Глаголом с односом -ује : -уа инсистира се на трајности: а *би́дује*, а не *би́дује* Ре, свешто *би́нује* Вр, *би́дуало* и ти́ја Рад.

786. а) Глагол *ку̀јем* — *ку̀ала*: ко̀ња да њо̀џку̀јем Ле, ће го ку̀је Крс, *ку̀а^хме* со ње́го Рад.

б) После преласка гласовне групе -ове- у -у(ј)е- (в. т. 134в) у презентској основи, глагол *зу̀јем* — *зу̀ала* („зовем“) пришао је овом типу: *ће* го *зу̀јем* Ре, не ги *зу̀а^хме* Крс, ка *ће* го *назу̀јеш* Ди.

в) Глагол *ду̀јем* — *ду̀ала* („дувам“) пришао је гл. оваквог односа основа: *ће* *ду̀јеме*, а ни *ду̀је* Мл, не си *ду̀ала* Гл, да *ду̀је* ве́тер Вр, *ће* *ду̀јеш* Ку.

г) Стара основа глагола „памтити“ чува се у *џаме́џујем* — *џаме́џуала*¹⁴¹⁵: *џаме́џујем*, ка́не Ку, а *џаме́џујеш* шо-било Рад, *џаме́џуала* шо би́ло Др.

Поред наведеног односа обично је и *џамѝѝим*, а редовно *заџамѝѝим* и *заџанѝѝим*, *заџамѝѝила* и *заџанѝѝила* (в. т. 415).

¹⁴¹³ РСПГ, 516–517; СМЪГ, 120; ПМГЈ, 107. Уп. и са: БАДИЈС, 496, 498; ЋЉГЛ, 90; ПЦМО, 215–216; БНАП, 208.

¹⁴¹⁴ Кичевски, поречки, велешки, скопски, полошки говори (САМПол, 358; ВБДГ, 91; ВБКГ, 192–193; ВБПГ, 351).

¹⁴¹⁵ Уп. са *заџаме́ѝим* у јужноморавском и мрковићком говору (БАДИЈС, 534; ВЛЕГ, 512; ВЛМД, 125; ПДГМ, 571).

д) Потврђена су оба облика презентске основе неких глагола који су припадали *-а* и *-е* основама (в. т. 7636):

*Дрѣмем — дрѣмала, кѣѣ — кѣѣа, сѣѣ — сѣѣа*¹⁴¹⁶, *расѣѣ — расѣѣа, коѣе — коѣа*;

Да *насѣѣм* вода Ку, *досѣѣи* јоште Мл, *ће коѣем* њѣва Љу, да *искоѣем* Др, *искоѣаа* Ре, дѣте да *окаѣе* Кру, *се каѣеш* Рад, ми *досѣѣи* Др, да *коѣем* Ле, дѣца сме *каѣал'е* Ба, да го *искаѣеш* Ди, ти се *спиѣе* па *дрѣмеш* Рад, не-га-коѣе Ле.

787. Глаголи с превојем вокала чувају однос основа:

Оберем — обрала, изберем — избра, дѣрем — дрѣ, ѣерем — ѣра, коѣем — клѣ, мѣѣем — мѣѣе, сѣрем — сѣра, збѣрем/сѣберем — збрѣ/сѣбра, одберем — одбра;

Трава да *збѣрем* Ре, *ће* ве *обере* Крс, не *обрал'е* Вр, ге *исѣрала* Гл, кѣ *ће сѣреме* Ди, ја *ће изберем* Ле, она го *одбрала* Ку, и *ће одерем* оѣца Др, *одбраа* мѣска Ре, кѣ *ће сомѣлеш* Кру, и тѣја *ће одбере* Љу.

Г л а г о л и с о д н о с о м о с н о в а - е : - ѿ

788. Глагола с односом *-е* (у презентској) : *-ѿ* (у аористној основи) има неколико група.

789. Глаголи чији општи део презентске основе образује аористну¹⁴¹⁷:

Пијем — ѣѣла, кријем — криј, шијем — шиј, завијем — зави, добијем — доби, чујем — чуј, ѣрујем — ѣруј, ѣокријем — ѣокри, озвијем — озви („одазовем“).

Овакав однос имају и глаголи који се јављају и са двоструком презентском основом:

Ткајем — ѣкала (и: *ѣкам — ѣкала*), *здрѣјем — здрѣла* (и: *здрѣм — здрѣла*), *смѣјем — смѣла* (и: *смѣм — смѣла*), *знајем — знала* (и: *знам — знала*), *жњѣјем — жњѣла* (и: *жњѣм — жњѣла*);

Зѣћ се кријѣ, некој *ће* ге *скријѣ* Ре, *каве ће ѣѣјѣи*, *ће ѣкаѣеш*, *се озвиѣ* Гл, да *ѣѣје*, *кријѣ* круша, *врѣе* котл'е Вр, не-можеш да *добијеш*, *ће* ни ге *завијѣ* Ор, *соѣшила* ѣѣшта, да *ѣѣјѣи* Крс, *ће омијеш* Мл, *се ѣокриѣме* Др, *омиѣѣе* руѣе, те *чуѣ* Бр, не-го-ѣрујем Ку, а го *знаѣеш* Ба, и *ће жњѣјем* ноѣа Рад, ка *ће ѣзвријѣ* Ле, *ће се озвијѣ* Кру, *се скријла* во нас Ди.

Глагол „спавати“ има однос *сѣѣјем — сѣѣла*¹⁴¹⁸: во *ѣн ће сѣѣјѣи* Вр, *сѣѣла* во сѣстре Бр, *сѣѣе* без јѣстек Гл, *сѣѣме* Бр, не-смѣ-сѣѣѣе Ку, ни *сѣѣло* Др, не-ми-сѣ-сѣѣје Љу, *ће ѣрѣсѣјѣем* ЗлПо.

790. Глаголи са општим делом на сугласник *ѣ*, *ѣ*, *с*, *з*, *к*, *ѣ*, (*х*) и презентском основном на *-е* највећим делом добро чувају овакав однос. Треба напомене-

¹⁴¹⁶ РСРГ, 516; БАДИЈС, 490; БНАП, 209; ЊЛГЛ, 92; КБГр, 407; исто, према мом материјалу, и у сретечком, сиринићком, јужнометохијском подгорском говору (*сѣѣем, расѣѣемо* воду).

¹⁴¹⁷ У дебарским говорима, у којима глаголи са презентском *-е* основном често прилазе глаголима *-а* основе, у овом разделу се основинско *-е* добро чува пошто се аористна основа не завршава вокалом (ВБДГ, 77, 91).

¹⁴¹⁸ РСРГ, 516; БАДИЈС, 507; БДДИ, 220; ЊЛГЛ, 98; ЊДГБ, 92; БНАП, 210.

нути да су због различитих аналошких процеса знатно поремећени резултати палатализације и сибиларизације (в. т. 303).

а) Глаголи са *ш*, *д* у општем делу у облицима радног глаголског придева губе денталне сугласнике:

*Мѣшем — љмѣшох, мѣла; љл'ѣшем — љсѣл'ѣшох, љл'ѣла; рѣсѣшем — љзрасѣшох, љзрасла; дѣдем¹⁴¹⁹ — дѣдох, дѣла; јѣдем — јѣдох, јѣла; љзедем — љзедох, љзела; клѣдем — нѣкладох, нѣклала („ложим“, мотивисано именицом *клада*), сѣрѣшем — сѣрѣшох, сѣрѣла.*

Није потврђен продор суфикса *-не* : *-на* у *с(ш)рѣшем*, иначе обичног у сретечком (*сѣрѣшнем — сѣрѣшинала*)¹⁴²⁰, јужнометохијским говорима, сирињком (по мом материјалу).

Дѣчица *љорѣсѣшоа* Вр, ми *љорѣсѣш^оа* синој Гл, он љљжи — дрво *рѣсѣши* Крс, *љорасло* гол'емо Др, нѣ-можем д[а] *љзедем* Љу, да *љзмѣшеш*, *љзрѣсѣш^оме* Ор, *нѣклади* огињ Рад, да *нѣкладеш* Ле, ако се *сѣрѣшеме* Ре, *ће* ги *сѣѣгнеш* Гл.

Глаголи сложени са „ићи“ највећим делом припадају овом односу основа, мада су у грађењу појединих облика знатна померања. Однос се чува у облицима презента и аориста:

Прѣјдем, нѣјдем, дѣјдем, љишдем и љишнем, љрѣјем, нѣјем, дѣјем — љрѣјдох, нѣјдох, дѣјдох, љишдох.

У радном гл. придеву, поред обичнијег *љдаф*, *љдала*, у употреби је и *љшоф*, *љшла*, *љишла* (в. т. 781).

У радном глаголском придеву глагола „отићи“, аналогijом према *љшла*¹⁴²¹, редовно је *љшоф*, *љшла*.

б) Глаголи са *с*, *з* у општем делу чувају ове фрикативе:

љзл'езем — љзл'езла, љзл'езох¹⁴²², сл'езем — сл'езох, сл'езла; вл'езем — вл'езох, вл'езла; дѣнесем — дѣнесох, дѣнесла; љнесем — љнесох, љнесла¹⁴²³; шрѣсем — љсѣресох, шрѣсла;

љл'ези нѣдвор Гл, мѣти ми *љл'езла*, мѣти ни *љл'езла* Вр, *сом сл'езоф* Ре, во кѣлетник *вл'езоме* Вр, та ка те *дѣнесл'е* Ор, *дѣнесоф* ѣбер Кру, ме *љнесоф* Вр, ка сме ге *љнесл'е* Др, прекѣвише *си дѣнесоф*, го *љнесл'е* Рап, *љсѣрес^оме* љљл'емој Рад.

У мом материјалу из Бр није потврђено Да те *љнесам*¹⁴²⁴, већ је *љнесем*.

в) Глаголи са *к*, *г*, (*х*) чувају старије алтернанте у презенту (1, 2, 3л. јд.; 1. и 2л. мн.), аористу и имперфекту, радном и трпном глаголаком придеву. У 3л. мн. презента и императива продрли су предњонепчани алтернанти.

¹⁴¹⁹ После факултативног испадања *-д-* из интервокалног положаја, презентска основа гласи и *дѣје-м* Имперфективни глагол се гради суфиксом *-(а)ва* (*дѣва*).

¹⁴²⁰ ПМГСЖ, 163, 190, 197.

¹⁴²¹ БАДИЈС, 479; ЂЈГЛ, 37.

¹⁴²² Глагол је мотивисан гл. *лази* с превојем *-е* (СПЕРеч 2, 278–279 „laziti“).

¹⁴²³ Сложени глаголи се наслањају на **несем* (БАИСК, 8; СПЕРеч 2, 512–513 „nesti“).

¹⁴²⁴ Уп. са ВБГТ, 57.

Нема потврда за гл. на *-x* пошто је гл. „врћи“ пришао глаголима VII Белићеве врсте (в. т. 770в).¹⁴²⁵ Траг изгубљеног облика *вршем* налази се у *-ш-* у општем делу.

Пéчeм — и́сѣкох, и́о̀мо̀жем — и́о̀мо̀гох, мо̀гла (и: мо̀гала, мо̀жсала), рéчeм — рéкох, сéчeм — и́секох, сѣ́ри́жем — и́о̀сѣригох, и́е́чeм — и́сѣкох, и́рéшeчeм — и́рéшeкох.

Глаголи од прасловенског *velk-ti граде се од основе *вл'ек*, како је у македонским, бугарским и неким српским говорима¹⁴²⁶:

Вл'éчим — вл'éкла, зáвл'éчeм — зáвл'éкох, и́звл'éчeм — и́звл'éкох, óбл'éчeм — óбл'éкох, свл'éчeм — свл'éкох.

Глагол *влáчим* не употребљава се са значењем глагола *вл'éчeм*.¹⁴²⁷

Аналошког су порекла *ч, ж* у облицима: *и́е́чeи, мо̀жсeи, рéчeи, вл'éчeи, и́е́чи, и́сечи, рéчи, се свл'éчи* (в. т. 303, 798, 821).

Нé-могл'е да дојет Бр, *рéко̀ме* како̀-било Ди, *и́о̀сѣриго* óфце Гл, *се óбл'еко* и појдо Ле, *ће ја свл'éчeм* Рап.

У вишим селима — Бр Ре Кру Гл — бележен је и однос *вл'éчeм — вл'éчила*.

Г л а г о л и с о д н о с о м о с н о в а *-e* : *-e*

791. Нема много глагола с односом *-e* : *-e*:

Ўмрем — ўмрех, мрé, се на́до̀йре („наслони се“), *се ўзе* („одузе се“), *зé* (<взе), *сáмне* („сване“), *и́о̀че, цáфѣше* („цвета“), *óсѣаре, и́згоре, нéјће* (и: *нéјћем — нéјћала*), *жњé, и́о̀жње, со́шре, зáйре, шрé.*

У глаголу *мрé* уопштена је основа *мрѣи*.¹⁴²⁸

*Жњé*¹⁴²⁹, поред ређег *жњéјем*, уопштено је у обема основама. У именицама *жéшва, жéшвар, жéшварка* чува се инфинитивна основа.

Глагол *шрém*¹⁴³⁰ („тарем“), *шрéш, шрé, шрéи; шрéла* припада овом типу односа.

У глаголу *цáфѣше, óсѣаре, и́згоре, шрé, со́шре, на́до̀йре*, па и *жњé*, у обема основама уопштено је *-e* из других основа.

Те ўмреме глáдне Ре, *јена жéна ће мрé* Ор, *жéна му ўмрела* Др, *јéмпут мрém* Рап, *се на́до̀йрех* Бр, *се ўзеф* во нóге Ку, *кој ће и́о̀че* да ви́ка Вр, *и́о̀чел'е* óвде Ор, *свé цáфѣше* Љу, *па ће сáмне* Бр, *ка ће óсѣарем* Ку, *ће и́згорем* Ди, *ја ни-*

¹⁴²⁵ Уп. са *вѣршим* у призренском градском говору (РСПГ, 524); *вѣршим* је и у осталим оближњим српским говорима (према мом материјалу).

¹⁴²⁶ КБГр, 407; БАДИЈС, 481–482; ЋЈГЛ, 90.

¹⁴²⁷ Уп. са оваквом употребом у лужничком говору (ЋЈГЛ, 90).

¹⁴²⁸ БАДИЈС, 482; СМБГ, 46; БНБП, 93; ПА-МБРес, 357; СРЛГ, 72; ЈДТГ, 41, 130.

¹⁴²⁹ ПМГСЖ, 81, 191; ЕГРеч 1, 182; ПДМО, 222; ЋЈГЛ, 92; СРЛГ, 414; ЈДТГ, 132; ИПГС, 284; ЋДГБ, 92.

¹⁴³⁰ У сретчком и сиринићком говору гл. гласи *шрíјем — шрíла* (према мом материјалу). Исто и у призренском градском говору (СППГ, 516).

кого не сом *нејћела* Вр, *йѡжњеље* свѣ Крс, *жњѣм* пот село Рад, бѡлес нека ве *сѡшре* Ре, а си *зѡйреф* Рап, ми *йшре* рѡка Др.

Глаголски облици

ПРЕЗЕНТ

792. У 1л. јд. презента, уопштен је атематски наставак -м¹⁴³¹, који се до-даје презентској основи с карактеристичним вокалом: *нѡси-м*, *йл'ѣше-м*, *кажу-је-м*, *бѣга-м*, се *смѣје-м*:

а) *Не-можем*¹⁴³² мрша да сѡберем Вр, *не-можем* нѡдвор д[а] *йл'езем* Крс, *не-можем* да *дѡѣм* Бр, ништо *нећем* Рап, *нејчем* таке Гл, *нејћем* да пѡјем Др, кѡћа ти га *знѡѣм* Бр, *сѣйјем*, да се *нѡйјем*, *ваћам* кѡмпири Ор, да ти *дѡѣм*, и ће те *нѡѣм* Рад, *бѣгам* от њѣго, го *сѡкам*, *зѣмам* Ле, му *нѡсим*, ги *йшрајсим*, се *кѣйш*, шо-дѡ-чиним Ре, *љѡйш* кѡломбоћ, се *чѡдим*, не *сѣ-жењим* Рап, *йдем*, се *чѣшљам*, *збѡрим* Ди, *ке-ће-гѣ-нѡѣш* Љу.

б) Гл. *дѡдем* има и облик *дѡѣм* Гора.

Само је у Бр потврђено и: *немам* да *дѡм*, *зѡшто* да ти *дѡм*, *мѡжем* да ти *дѡм*.

Није јасно да ли је *дѡм* чување старине.¹⁴³³ На новину упућују облици *дѡ-јем* и *дѡдем*, али и факултативна дужина, која може бити траг сажимања вокала.

в) У основи презента гл. *вићим*¹⁴³⁴ чува се траг ранијег наставак -јж. У 1л. јд. продрло је -м, а -ћ- је уопштено у свим лицима оба броја (в. т. 329, 768ж): *не-гѣ-вићим* Др, да *вићим* Рад, *не-вићим* Крс, а го *вићиш* Ре, он *не-мѣ-вићи* Ку; *вићиме*, *кане* Ле, да ге *вићейш* Мл.

г) Гл. *знѡм*, *знѡѣм* има и облик *знѡм*, *знѡјем*¹⁴³⁵ (в. т. 144а).

д) Гл. „требати“, безлично употребљен, у 3л. јд. презента има облик *йшре-бе*¹⁴³⁶, а употребљен у значењу „бити потребан“, има облике за оба броја презента (в. т. 764).

793. У 2л. јд. наставак је -ш:

Да ми *йзѡйкаш* Рап, да ме *рѡшейш* Ор, да *не-жал'ш*, *зѡшто* *жѣлаш* Крс, *немаш* оца Ди, да га *влѡчш*, да га *йѣреш*, да га *чѣшеш* Вр, ни се *кријеш*, ти не *гѣнеш* Крс.

¹⁴³¹ БАИСК, 57; ПИИСхј, 78.

¹⁴³² БАДИЈС, 472, 510; ИПГС, 234; ТМГС, 94 — 95.

¹⁴³³ БАИСК, 56.

¹⁴³⁴ ПМГСЖ, 114, 192 итд.; ПеМСкЉ, 174; БДНСгов, 99.

¹⁴³⁵ Уп. са односом *знѡем* — *знѡм* у тетовском говору (СТТГ 2, 109).

¹⁴³⁶ СТТГ 2, 108; САМПол, 367; ВБСМГ 2, 184; РСПГ, 53; БАДИЈС, 489–490, ЋЉГЛ, 99.

794. У 3л. јд. нема трагова старог наставка *-иѣ*.¹⁴³⁷ Без овог наставка су српски, али и многи македонски говори¹⁴³⁸:

Ми *врије* кóтл'е Вр, *чури* óгењ Рад, *новóжења ил'иза*, ми *вáри* вéчера Рап, *се враћа* Др, а *бидује*, а не *бидује* Ре, *хАрун се разбóљује* Ба, *чека, кити, ијује*, да *урабóша* Ди, *óстири* кóса да *йóкоси* трава Ор, *йрашује* за нас Љу, *и́ече* Кру, ми *йреде* Ку, нека *да́де* Мл.

795. У 1л. мн. је источнојужнословенско *-ме*¹⁴³⁹:

Гáзиме трава, *йијеме* вода Ле, *ћитиме* ћитка, *ка́жујеме, сијеме, дарујује-ме, йоуујујеме* Бр, те *йра́жсеме, сви рабóшаме* Др, да *ошвóриме, кóмпири ге ва́хаме* Вр, ми *ћекаме* старé-жене Крс, *наср́йаме* туари, да го *ћујеме* Ре, ве *йрашујеме* Ди.

796. 2л. мн.: *-иѣ*:

Д[а] *измéйтиѣ* Мл, мéне да ме *слушатиѣ* — *назаћ* да *се вратишиѣ* Бр, да го *дадеиѣ* Ди, да *до́иѣ* Гл, *йујѣиѣ* Рад, ни *ка́жујѣиѣ* ка било Љу.

797. У 3л. мн. извршена је прерасподела старих наставака *-жиѣ* и *-аиѣ*.

Из наставка за 3л. мн., *-иѣ* доследно испада у облицима гл. презентске *-а* основе¹⁴⁴⁰, док глаголи осталих презентских основа имају наставак *-еиѣ* (*но́сеиѣ, ка́жујѣиѣ, бéреиѣ*), а у делу Горе и *-иѣ* од гл. *-и* презентске групе.

Различити облици 3л. мн. презента упућују на дијалекатску разноврсност у процесу формирања ГГ.

798. Наставак *-еиѣ* генерализован је дуж границе према албанским језику, у правцу Гора — Дебар — Струга — Корча — Костур¹⁴⁴¹:

Вóвна да *йредеиѣ* Вр, они да *зéмеиѣ* Рап, *идеиѣ* во нас Бр, *йáнујѣиѣ*, да *се на́смијѣиѣ* Љу, *гријѣиѣ, сијѣиѣ* чéница, *се смијѣиѣ, јóште си́ијѣиѣ* Ку, *до́чекујѣиѣ, йоу-ска́кујѣиѣ*, не не *ви́ћујѣиѣ*, па ће не *дару́вујѣиѣ, йоу́вујѣиѣ* Бр, сви ме *йра́шујѣиѣ* Др, *расй́урујѣиѣ* пóрес Ди, сви *се ра́дујѣиѣ* Рад, *йујѣиѣ* пил'ића Гл.

Наставак *-еиѣ* уопштен је у свим местима од гл. с основом на *-е*.

Гл. *-и* презентске групе имају у 3л. мн. презента два наставка: *-(и)-иѣ* и *-еиѣ*. Репартиција је географски условљена: *-(и)-иѣ* је потврђено у Крс, Рап, Ор; у осталим местима је *-еиѣ* (в. к. 43).

-еиѣ: *йр́чеиѣ* двајца на́ше Ре, *се чу́деиѣ* Др, *но́сеиѣ* дрва Ле, *не-йра́жсеиѣ, љу́йеиѣ* Вр, га *ки́теиѣ* Гл, *га́зеиѣ, но́сеиѣ* сирен'е Кру, *йр́чеиѣ* ће вас, *но́сеиѣ, ва́реиѣ* грах Бр, *йра́жсеиѣ* сина Рад, *мéseиѣ* Мл.

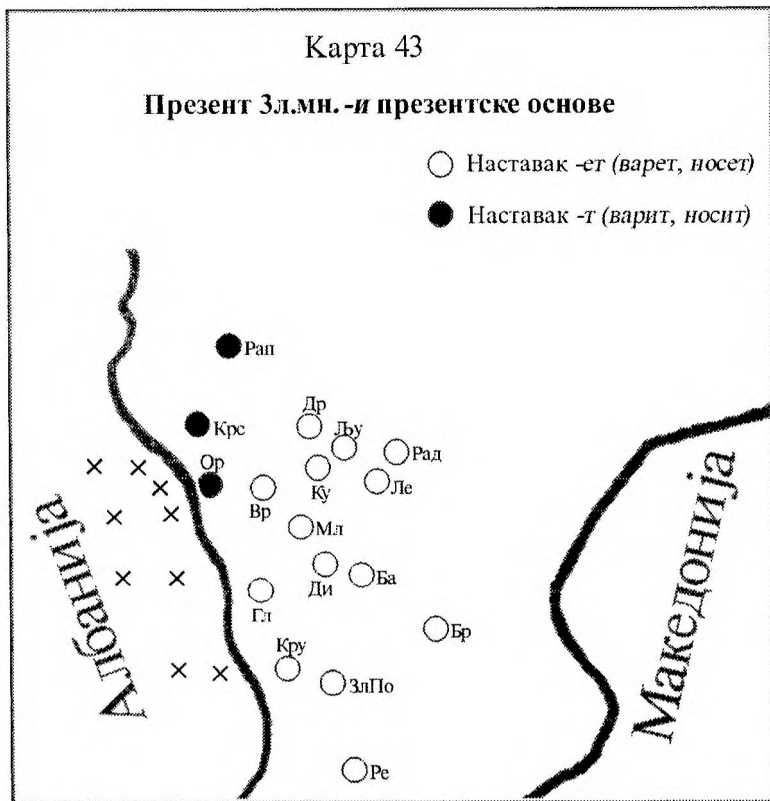
¹⁴³⁷ Уп. са чувањем овога наставка у широком појасу ЗПМ говора (КБИст, 161; ВБМК, 46; ВБДГр, 22; ПаАРГ, 125).

¹⁴³⁸ МТОГ, 198; СТТГ 2, 108–109; ВБЛГ, 43; ВБДГр, 30; КМДГ, 89.

¹⁴³⁹ ПИИСхј, 58; КБИст, 162.

¹⁴⁴⁰ У мом материјалу није потврђен податак о доминацији *-(ј)еиѣ* у гл. основе на *-а* (ВБГГ, 66; ВБУЈ, 29; ВБМК, 46; ВБИСлМ, 11).

¹⁴⁴¹ ВБМК, 46; ВБЛГ, 43; ВБИСлМ, 21–22, 32, 40; ПаАРГ, 109; КБИст, 162–163. Исто је и у средњом говору (ПМГСЖ, 195–198).

799. Уопштавање основинског наставка *-и* у читавој презентској парадигми остварено је у местима која су географски најближа метохијским говорима — Крс и Рап, затим у Ор. Сам модел *варити*, *носити* могао је у говор ових села продрети из метохијских говора¹⁴⁴², али и галичког¹⁴⁴³, који познаје овакво уопштавање основинског вокала¹⁴⁴⁴:

Млајнеста га *носи*, да *наки*, крмит *љуи*, да се *врати*, *вари*, сега се *жэни*, како-*седити* Крс, се *давит* козе, *ири*, *седити*, *носити* сено, *ири* ке брата, па ће се *изрли*, *ири*, не *мамит*, се *чудит*, *љуи* колом-боћ Рап, *вари*, *носити* за нас, *л'ири*, да ни *куи*, не *држит*, *ири* Ор.

Док је у говору старијих репартиција наставака *-еи* и *-(и)-и* стабилна, у говору млађих зачиње се нивелација према уопштеном *-еи* у осталој Гори (в. т. 1120).

¹⁴⁴² *Носив, радив, пуйи* — ФО (Ораховац), 583; РСПГ, 500–501; СМТБГ, 60–61; Подри-ма, Призренски подгор (према мом материјалу); и шире: БАДИЈС, 514–515; БНАП, 183–188.

¹⁴⁴³ КБИст, 162–163; ВБМК, 46.

¹⁴⁴⁴ Уочава се тенденција да се у прелазним говорима генерализује један основински вокал у целој парадигми (ВБПМКонт, 15).

800. Глаголи *-a* групе у 3л. мн. имају наставак *-(j)e*, који није потврђен у околним говорима.¹⁴⁴⁵

Пошто је Гора ивица дијалекатског простора који познаје *-eī*¹⁴⁴⁶, и с обзиром на знатан број дублета у рефлексацији појединих вокала и *л* у вокалској служби, може се претпоставити да је пре формирања горанског дијалекатског типа део говорника познавао наставак 3л. мн. презента без *-ī*. На овакав закључак упућује стање у тетовском говору¹⁴⁴⁷, у коме је у овом облику изгубљено *-ī*, затим испадање *-ī* и у неким другим македонским говорима¹⁴⁴⁸, а и доследно губљење *-ī* у српским говорима.

У наставку *-(a)je -e* је продрло из облика презента гл. типа *носе, њрче*, који су потиснути формама на *-eī*, пошто би, да је *-e* продрло из *-eī* унет био читав наставак. Отпорност на продор *-ī* у гл. *-a* групе треба тражити у основинском вокалу *-a*. Глаголи типа *носим — носеī* већ су имали у наставку *-e*, гл. типа *јерем — јереī* *-e* из осталих лица пренели су у 3л. мн.:

Ил'џаје дејке, *пѣтл'и кџаје* Ле, *џџаје* тупани, *удаџаје*, *ће не уџеџаје*, *нека се њоџраје*, *не ме слуџаје*, *зидаје* кућа Бр, *жѣне ге чекаје*, *они се кџаје*, *џџаје* 3лПо, *па ме кџаје*, *не даваје*, *да не имаје*, *викаје — терај*, *јѣне — немаје* Ре, *не ти осџаваје*, *ће се њџаје*, *оне не чекаје*, *вѣзаје*, *нека џџаје* Кру, *дџаје*, *бѣгаје* от страх, *сџремаје*, *тѣл'ина сџаје*, *л'ѣџаје* високо Гл, *те наоџаје*, *немаје* друго Ди, *не ми даваје*, *се враџаје* Ор, *да је заџвораје*, *даваје*, *викаје*, *џџаје* тамока, *на школа џраје*, *бајсги се задрџаваје*, *се враџаје*, *свѣтој имаје* доста, *со пѣре га засџваје* Крс, *га сџаваје* да страмује, *имаје* много Рап, *камењ фрџаје*, *бѣкшиш зџмаје* Рад, *тамо џџаје* Ку, *не се враџаје* Др, *даваје*, *имаје*, *гл'ѣдаје*, *па шеџаје* Ба.

801. Из Крс има неколико потврда типа: *ми дѣсаџаџ*, *они зидаџ*, *викнаље да жѣлаџ*, *удаџаџ*, *даваџ*.

Овакви облици 3л. мн. бележени су претежно од млађих Горана, што може говорити о новини иновације, аналошкој према моделу *носим — носџ*. Иако се не може искључити нанос са стране (рабетински и кичевски Торбеши познају *викаџ*, *седаџ*¹⁴⁴⁹), то није много вероватно, пошто је у мак. говори-ма¹⁴⁵⁰ уопштен наставак *-(a)ī* за 3л. мн. презента, а ГГ има у овом лицу различите наставке.

¹⁴⁴⁵ Уп. с оваквим обликом у шумадијским колубарским селима (РСГЦШ, 310–311) и суседним говорима ваљевске Колубаре (НБКол, 51), у Мачви (НБМач, 271–272).

¹⁴⁴⁶ ВБМК, 46.

¹⁴⁴⁷ СТГ 2, 108–109; ВБПГ, 353, 354.

¹⁴⁴⁸ ВБЛГ, 43; ВБСелЕ, 6.

¹⁴⁴⁹ ВБКГ, 71.

¹⁴⁵⁰ ВБЛГ, 43; ВБСелЕ, 7.

ИМПЕРФЕКАТ

802. Имперфекат се гради од глагола имперфективног вида. Казује несвршене радње у прошлости. Везивање гл. несвршеног вида за имперфекат а свршеног за аорист, део је опште тенденције упрошћавања система, пошто је синтаксички аорист несвршених гл. заправо имперфекат.¹⁴⁵¹

Н а с т а в ц и и м п е р ф е к а т а :

	Ј е д н и н а	М н о ж и н а
1л.	-x/-ø, -ox/-o, -шох, -ше	-(x)ме
2л.	-ше	-(x)ише
3л.	-ше	-(x)а

а) У грађењу имперфекта у једнини дошло је до преструктурирања, које је резултат тежње да се избегне хомонимија аориста и имперфекта¹⁴⁵² после једначења наставака множине (в. т. 754к). Тако се у ГГ, како је и у околним говорима, имперфекат гради од презентске основе наставцима који су резултат различитих укрштања аористних и имперфекатских наставака, а аорист не гради од презентске основе.¹⁴⁵³ На овај начин, и поред промена у грађењу аориста и имперфекта, добро се чува синтаксичка вредност оба облика.

б) Основински вокал презентске основе у облицима имперфекта добро се чува у глаголима *-а* и *-е* презентске групе. Глаголи *-и* групе граде имперфекат од промењене основе, пошто је у ове глаголе продрло *-е* из новијих образовања типа *умѣх*.¹⁴⁵⁴ Продор *-е* у глаголе *-и* групе захвата и она горанска насеља у којима је у 3л. мн. презента установљен основински *-и* вокал (в. т. 779).¹⁴⁵⁵

в) Глаголи с превојем вокала у основама имперфекат граде од презентске основе (*бѣреше, сѣреше, кољеше, мѣљеше*).

803. Присутност или одсутност *-x* у наставцима за облик одређени су насељем и фонетским контекстом (в. т. 224, 225), па у мом материјалу није потврђен податак који се наводи о дистрибуцији наставака са или без *-x*.¹⁴⁵⁶ Изван Бр *-x* је у 1л. јд. имперфекта ретко; *x* у *-xме, -xише* посведочено је у свим местима долоиштанског говорног типа, док је у рестеличком типу испало.

804. У 1л. јд. наставак *-x* потврђен је обиљем примера у Бр, и ретким потврдама изван овога места:

¹⁴⁵¹ БАДИЈС, 546–547.

¹⁴⁵² КБИст, 165.

¹⁴⁵³ О ретким примерима аориста имперфективних глагола в. т. 811, 1081.

¹⁴⁵⁴ БАИСК, 61.

¹⁴⁵⁵ Оваква преструктурирања основа у грађењу имперфекта захватила су знатан простор око ГГ (*сѣдех, сѣдеше*). Уп. са: САМПол, 364; ВБКГ, 71–72; КБГр, 426; БАДИЈС, 549; ИПДј, 115; ПМГСЖ, 203; МЛРСГ, 88–90.

¹⁴⁵⁶ „Примерите со наставките *-x, -xме, -xише* се пообични во говорот на постарите претставници на горанскиот говор; во говорот на жените редовно слушава форми со *-x* “ (ВБГТ, 67). И у мом материјалу су уочени, у говору млађих Горана, примери с наставком без *x* (в. т. 1119).

Ми́сл'ех не-ће-успе, *ви́ках* да донесе, *и́дех* по путои, *се́дех* во ћерке, *мо́жех* да го утепам, *бе́рех* дрва, *но́сех*, *и́ујех* брџке пѣсме, не-га-видех, *бе́х*, *има́х* свѣ Бр, а ја мал'ичкава *бе́х* Ор, *но́сех* дрва Гл, *се́дех* со тебе ЗлПо, *бе́рех* за зима, *ми́сл'ех* ће ни донесе Вр.

805. У 1л. јд., из 2. и 3л. јд., осим у Бр, продро је наставак *-ше*. ГГ је ову иновацију развио заједно са српским шарским говорима¹⁴⁵⁷:

Ја *има́ше* јена тѣтка, *има́ше* јено дејче, Ёсма га *ви́каше* Вр, ја *и́деше* Гл, ја *ви́каше* Рад, ја *ми́сл'еше* Др, ја *ми́сл'еше*, *но́сеше*, *љу́йеше*, ја *и́деше* со тебе Љу, ја *но́сеше*, *ви́каше* се́стри, ја *и́уи́ујеше*, ја *ко́љеше* ђфца Рап, ја *и́деше* со Ра́дета, *но́сеше* дејки, *крѝеше*, *и́ље́теше*, *и́ечеше*, ја *има́ше* јено дѣтенце Ре, *рабо́и́аше*¹⁴⁵⁸ та́мо, со ђфце ра́ботах Бр.

Продор *-ше* у 1л. јд. имперфекта аналошки је процес подстакнут стањем у једини аориста (ја/ти/он *ура́бои́а*)¹⁴⁵⁹, а мање потребом да се 1л. јд. имперфекта диференцира од 1л. јд. аориста¹⁴⁶⁰, пошто је за значење аориста и имперфекта релевантан глаголски вид. Стање у ГГ не потврђује закључак Б. Конеског: у Бр, у коме је у 1л. јд. аориста и имперфекта стабилно *-х* у наставку за облик, нема продора *-ше* у 1л. јд. имперфекта; у местима у којима је *х* испало, *-ше* продира у 1л. пошто је у јд. аориста остварен синкретизам 1, 2. и 3л. јд. после испадања *-х*.

806. У бродском говору, ретко у осталим местима (в. к. 44), поред облика *има́х*, *ви́ках*, обични су и нови имперфекатски наставци, који су настали тако што се из 2. и 3л. јд. узима *-ш* (< *-ше*) које се у исто време модификује елементом *-о-* преузетим из аориста.¹⁴⁶¹ На новостворену основу додају се наставак за облик и наставак за лице.

И овај је облик, попут *-ше* у 1л. јд., ГГ развио заједно са шарским српским говорима, пошто га јужнометохијски¹⁴⁶² не познају:

Ви́кашо́х деца, *има́шо́х* ђфце, *бе́решо́х* се́но, *се́дешо́х* прѣт-кућа, *и́дешо́х* во гра́т, *и́грашо́х* оро, *зи́машо́х* пла́та, *же́лашо́х* бра́та, го *са́кашо́х*, *рабо́и́ашо́х*, *ђе че́кашо́х* Бр, *се́дешо́* ја со Ра́хима Гл, *и́рча́шо* по н'а Кру, *бе́решо* ка до́јдо́а Вр, *и́дешо* во Ни́ш Ди, *куи́ујешо* кра́ва Ба.

Новообразоване облике имперфекта имају најчешће гл. *-а* презентске групе, па се може претпоставити да је иновација у овој групи и зачета.

¹⁴⁵⁷ ПМГСЖ, 201; МлРСГ, 88.

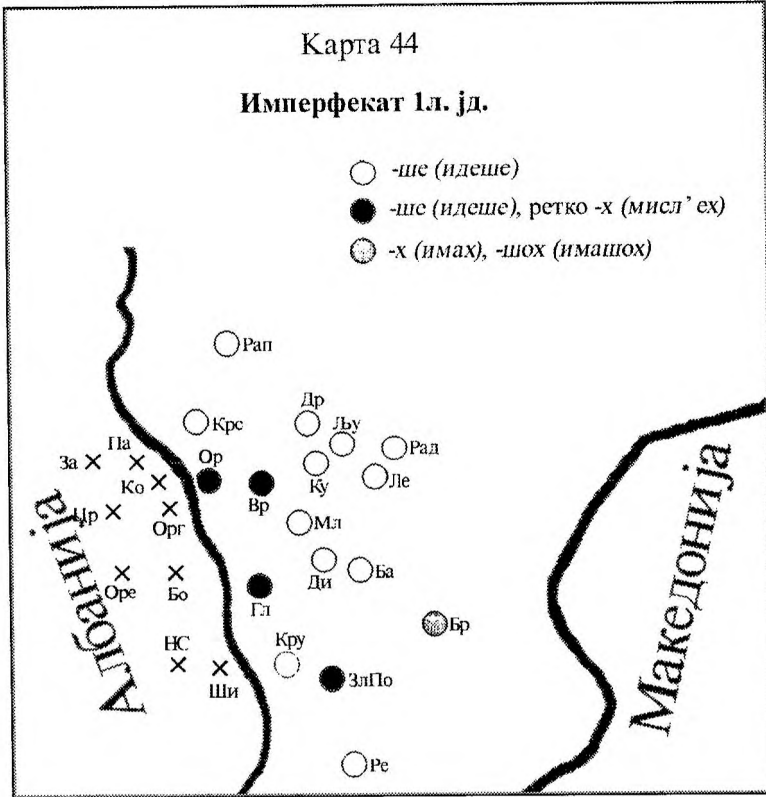
¹⁴⁵⁸ Ово је једина потврда из Бр за 1л. јд. имперфекта с наставком *-ше*.

¹⁴⁵⁹ БАДИЈС, 551.

¹⁴⁶⁰ КБИст, 166; в. исто објашњење и у: ВБПМКонт, 14.

¹⁴⁶¹ Уп. са оваквим облицима у П-Т и северномакедонским говорима: БАДИЈС, 547, 551; ПМГСЖ, 193, 195, 201; МлРСГ, 88; ВБСМГ 1, 27; ЂЉГЛ, 86.

¹⁴⁶² РСПГ, 505; подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

У Бр имперфекат с проширењем *-шо-* уочен је и у 1, 2. и 3л. мн. У самом Бр су облици оваквог имперфекта најчешћи у 1л. јд., што је корелативно стању у осталом делу ГГ: *има̀шохме де́ца, рабо̀йшохме* во н'йва, *ђе чека̀шохме*, сй-нои *сакáшохше, желáшохше* свéкра, *чека̀шоа* плáта, *има̀шоа* о́фце.

Преструктурирани имперфекат је, заправо, процес поновне морфолошке диференцијације аориста и имперфекта. У лицима оба броја у којима је само вид диференцијална ознака, јављају се облици са проширењем *-шо-*. У 2. и 3л. јд., која су морфолошки обележена диференцијалном имперфекатском ознаком *-ше*, таквог преобликовања нема изван Бр.

Овакви облици у сретечком, сиринићком и ГГ, али и шире, резултат су контаката двеју тенденција: македонско-бугарског изједначавања облика аориста и имперфекта, и — српске — чувања морфолошке разлике.

807. У 2. и 3л. јд наставак је у свим местима *-ше*:

Ймаше чéшма Кру, *йдеше* нáпре он Гл, ни *йдеше*, јен бáбета йознáваше, она во Саловá-кућа сéдеше, а он стрáмљиф^в бéше Вр, нел'и *ймаше*, *ймаше* печенó-месо, рáћнија *ймаше*, ни *йјјеше* магнетофóн Бр, *ймаше* Áврам јéден, *ймаше* јéден, *кá-беше* тога, млóго ўбаво бéше Ре, *рабо̀йшаше* Сўљо Ку, мáти ти *желáше* Ди, *ймаше* Ле, тí ме *чекаше* Гл.

808. Наставак 1л. мн. *-(х)ме* настао је из наставка *-хомо* наслањањем на аористне наставке *-смо. -сѿме*.¹⁴⁶³

Наставак *-хме* ГГ развио је заједно са полошким говорима¹⁴⁶⁴:

Мије *сѣдехме* Крс, *сѣдехме* тѹјека Бр, *сѣдехме* до чѣтири Ди, *ноћѣвахме*, *имахме* ђѿце, *викахме*, *сѣдехме* Рап, *идехме* на пазар Вр, *иујехме* Др, *мијехме* деца Љу, *носехме* аљишта Крс, не ге *иознавахме* Рад.

Изван Ре и Кру у наставцима *-хме* и *-хѿме* *-х-* се добро чува пошто отклања хомонимију презента — имперфекта и аориста.

809. Новији наставак за 2л. мн. *-хѿме*¹⁴⁶⁵ уопштен је:

А *идехѿме* ке н'и Вр, *ноћѣвахѿме*, *носехѿме*, *сѿрѣлахѿме* љуђи, ни *чинихѿме* Бр, *бѣрехѿме* сѣно, *ил'ѣшехѿме* фанул'а Гл, *имехѿме* ћѣрке Др, *чинехѿме* чѹда во сѣло Ор, *идехѿме* на пазар, *сѣдехѿме* Рап.

810. а) У 3л. мн. *-х* из наставка *-ха* нестабилније је него у 1. и 2л. мн. пошто је у наставку носилац значења *-а*¹⁴⁶⁶:

Имаха пѣ[т]-деца Ба, *хубаво* тáмо *бѣха* Рап, и ђвде *нѣ-бѣха*, *идеха* љуђи, *ѿрсаха* јарићата Вр, сѣљам ти *чинеа* Бр, *идеа* по-нас Рад, *идеа*, какó-не Рап, *мисл'еа* не ћѣ-виђи Ор, *носеа* брашњо Љу, *наше* шо *бѣа* сѣљани — *иобѣгнаа* Ре. Примере в. и у т. 224в, 228а.

б) Неки глаголи у нижим селима у 3л. мн. имају облике:

Они се *смѿјаха* Рад, *грѿјаха* кѹћа Љу, *крѿјаха*, Мљичани *сѿјаха* Мл, *сѿјаха* чѣница Ле, се *смѿјаха* Ку.

Наведени примери су од глагола који заједно са наставком имају финалну групу *-ијаха*, која може бити траг имперфекта с овим наставком.¹⁴⁶⁷

Није јасно да ли је *-а-* у (*криј*)-*а-*(*ха*) траг другачијег наставка имперфекта или је оно резултат даљинске асимилације према финалном вокалу.

Пошто се, осим *крѿјаха*, остали примери могу извести из аористне основе (в. т. 780), можда је, најупутније облике типа *грѿјаха* извести из ове основе, тим више што су потврђени само за 3л. мн., дакле у броју у коме је истрвена морфолошка разлика између аориста и имперфекта.

АОРИСТ

811. Аорист се гради најчешће од глагола перфективног вида, а малобројни примери са аористом имперфективних глагола траг су некадашње веће при-

¹⁴⁶³ БАИсК, 62; ул. и са објашњењем Б. Конеског (КБИст, 166) којим се *-аме/-фме* (< *-хме*) објашњава метатезом старог наставка *-хомѿ* са наслањањем на 1л. мн. презента *-ме*.

¹⁴⁶⁴ САМПол, 364.

¹⁴⁶⁵ КБИст, 166.

¹⁴⁶⁶ Ул. са одсуством *-ф-* у 3л. мн. аориста и имперфекта и присуством *-ф-* у осталим лицима у тетовском говору (СТТГ 2, 111).

¹⁴⁶⁷ БАИсК, 60.

сутности оваквог аориста, пошто за мешање аориста и имперфекта, у основама и наставцима, знају многи говори око горанског.¹⁴⁶⁸

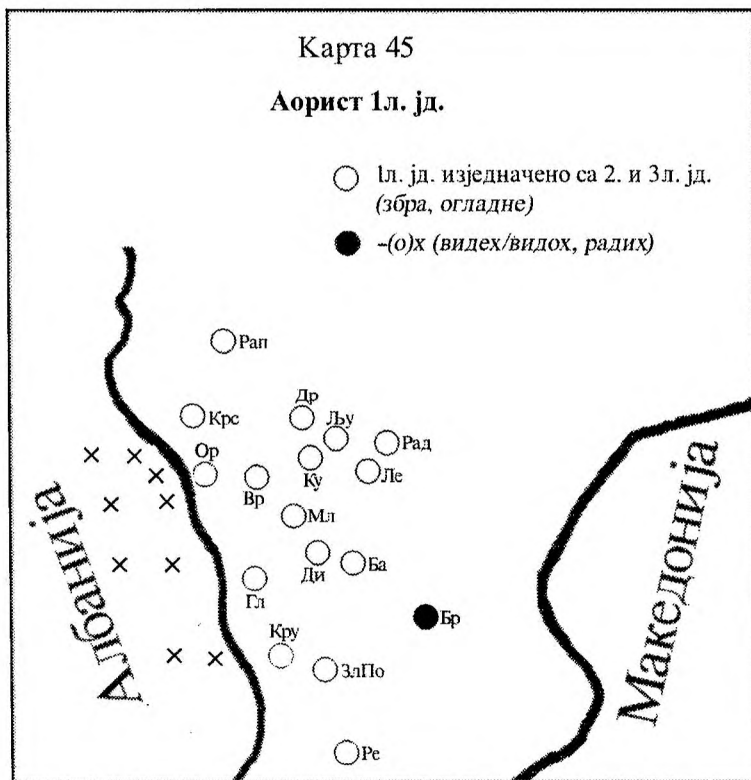
Аорист несвршених глагола потврђен је у јд. само у 1л. У мн. ретких потврда има за сва лица. Примере в. у т. 1081.

812. У 1л. јд. продире облик 2. и 3л. јд., што је корелативно са синкретизмом облика у јд. имперфекта.

У овом лицу су присутна два образовања: у Бр је облик обележен наставком *-(о)х*; у осталим местима *-х* у наставку није потврђено, већ се 1л. јд. изједначило са 2. и 3л. јд., или се, уз глаголе с аористном основом на сугласник, *-о* осетило наставком.

а) 1л. јд. глагола с аористном основом на вокал:

1л. јд. на *-х*:

¹⁴⁶⁸ РСПГ, 504–507; СМЂГ, 127; МлРСГ, 85–87; КБГр, 369–371.

У истом духу је доминација имперфекатског *-w < y* у 3л. мн. аориста, поред ређег *-ше*, у подримском говору (мој материјал): Моравци не дођоw. Продадоw теј мало земнe. Дадоше гу за деђји додатак, поклонише гу (Мала Круша), Девера ушејише старејегa... За тој па после ушејиw га, узоw га у затвор и убиw га (Велика Хоча).

Грѣбнах стап, ушерах гүједа, не йослушах брата, йрейосшел'ах, а ти кажях, йоседах, собрах свѣтои, огладнех, изгорех за Ёсма, видех, заштемнех, се вратиших, го родих, йушиших кучика, се вратиших, же исйраиших Бр.

1л. јд. на -ѳ:

Ја *гл'ийна* круша, *чүкна*, *йоседа* ма́ло, *збра́* јагѣнца Гл, *йоседа* ја Мл, *ушера* стока, *оѣаша*, *кажја*, *л'егна* Вр, *собра* се́но, *збра́* се́но, *йослуша* Ор, ка *засѣана* да гађам — *гау*, *гау* — *ушера* бра́ва најго́лемого и о́фчара, ти *грѣбна* о́фце Ре, *л'егна* по́д дрво Ди, ја ти *кажја* — *осѣана* о́вде, *огладне*, *заштемне*, *умре* Вр, се *мана* со ру́ка Ле, *огладне* ка вүк Ор, *собра* дрва и *шрна* до́ма Мл, ја се *оѣаша* и *ошиде* Крс, се *врати* во Ра́деша Рад, *л'егна*, *йадна*, *чүкна* Др Ре, ја дрва *зе*, мље́кото *измѣши*, *оми* сѣдој Ба, *огладне*, *изора* Рап, се *врати*, *роди* поста́рого, *исйуши* цѣгара Гл, *роди* Ну́рета, је́но ми *умре* Вр, ја ги *йуши* о́фце Гл, *йуши* гүједа и се *врати* Рап, о́ца, *чү*, *умреф*^в Кру.

б) Гл. *виде* у 1л. јд. аориста јавља се и у облику *видо* Вр Ор Мл Ба Ди Др Љу. Наставак *-о(х)* се додаје на општи део, па се тако ствара нови сигматски аорист аналогичном према глаголима с осномом на сугласник.

в) Глаголи с осномом на сугласник 1л. јд. аориста у Бр граде наставком *-ох*, ретко наставком *-ех*:

Га *сшрѣтох* на мо́с, га *најдох*, *рекох*, па́ре *дадох*, *ошидох*, *йрѣбодох*, *йрѣдадох*, *нарасѣтох*, *изл'егох*, *исйекох*, *дојдох*, *најдох* га же́на.

Гл. *йорасѣх*, поред овог хибридног наставка са *-е* из 2. и 3л. јд., има и облик *йорасѣтох*.

Изван Бр, у 1л. јд. аориста глагола аористне основе на сугласник, напо­редни су наставци *-о* и *-е*, а више је потврда с наставком *-о*:

Ке ба́шча *ошидо* Гл, *реко*, *йомѣвзо*, *дојдо*, *ошидо*, *ил'езо*, *йрѣбодо*, *йорасѣто*, *донесо* Гл 3лПо Вр Ор Мл Љу Рад Крс, *донесо* па́ре Рад, ја *ошидо*, ја *реко* Ба, и ја *ошидо*, *дојдо* прѣт-кућа Ор, ја *реко*, *исйеко* зељаник Мл, му *дадо*, *ошидо* ке н'его, *реко* же најдем Ре, *ошидо* до́ма, га *йрѣбодо*, и ја *реко* Др, а ти *реко* Рап, *дадо* ћерка, *исеко* дрва Ди, *йорасѣто* и *ошидо* Вр;

ја *ошиде*, *дојде*, *најде*, *даде*, *йрѣдаде*, *йрѣбоде*, *донесе*, *рече*, *исйечече*, *ил'езе*, *сл'езе*, *йорасѣте* Рап Крс Др Ор Вр Љу Рад Мл Ку Ле Ре Гл, ја *ошиде* ке же́на и ги *рече* Љу, ја *ошиде* во шко́ло Вр, *ошиде* ја Рад, *ѣјвала*, ја *ошиде* Ре, о́вде ка *дојде* ја Кру, ги *йрѣдаде* Ре, ка *дојде*, *рече* Гл, *исйѣише* чо́рапе и му ги *даде* Рад, ја *йомѣше* дво́р Кру.

г) Изван глагола с аористном осномом на сугласник, наставак *-о* у 1л. јд. уочен је у:

Видо Гора (осим Бр), *изгоро* Ку Љу Др Мл, *изгоро* за ња́ Љу, *изгоро* за ти́ја Др, ти вѣл'им — *изгоро* Ле, *видо* — *не-видо*, го о́стај Ку, *изгоро* за њи́ва Мл, *изгоро* за бра́та Рад, *изгоро* од вру́шина Вр.

д) 1л. јд. аориста гл. *йоседа* наслања се на основу са *-а* (уп. са *седала*), а *йоседа* на *сед-*: *йоседа* јен ме́сец Вр, ја ти *йоседа* је́на не́деља Ор, *йоседа* во си́на Рап, *йоседа* па о́тидо Ди, *йоседа-йоседа*, па ста́на Ба; *йоседа* Крс Мл Кру.

813. У 2. и 3л. јд. глаголи с консонантском основом имају наставак -е, глаголи с основом на вокал -ø:

Óииде во Призрен Бр, *óииде* Сéјма, *óииде* óна Вр, ми *óииде* мýш Ор, он *óииде* Ле, ни *дáде* нáново, *бáвајко* *дóјде*, нíшћо *не дóнесе* Ре, Усéница *дóјде* Кру, *јéл'еновФ* *дóјде*, до сéло *óииде* Крс, ги *дáде* Рап, *не íскраде* Љу, *óфчарец íзде* свé Ре, сýн ми *йóрасџе* Бр, *óн дóл'е рéче* Вр;

се йрéврџе óфчар, *ге врáџи* Ре, *се фáџи* за дрво Рап, *сáба се үчини* Рад, *се врáџи* и *се скáчи* на чáрдак, *íзгоре* сéно Крс, *се íзведри* Бр, *Áбас³* ме *íспрáџи*, *Éсма* — *íзгóре-ме* Вр, *се нáбл'ижи* Ре; *лýйна*, *чýкна* — нíкој нíшто Ле, *йýкна* пýшка Бр, и *йýкна* крáва Вр, *се мáна* со рýка Рап, ми *íспýра* Бр, ме *íсфрцá* Рад, *мéне ме бéндиса* Др, *óна йóседа* мáло Вр, он *збрá* кýћића Ре; *óгладне* чекáећи тéбе, *óгладне* ка вýк Гл, ги *зáџемне* мéгла Крс, *јéно ми үмре* Вр, *мáти ми үмре* Ор, *го вíде* Ре, и *óн ка ме вíде*, *ме фáџи* Вр, *ка дрво íзгоре* Крс.

814. Глаголска основа у облицима множине стабилна је. Знатно колебање -e/-o у 1л. јд. аориста глагола консонантских основа без последица је за множицу, осим у гл. *вíдехме/вíдохме*.

815. 1л. мн.:

Се врáџихме, *йосéдохме*, *йозбóрихме* јéн сáхат, *сџи́гнахме* на Черéпино, *йр́нахме* сáмари, *сџи́гнахме* пó-плáдно, *йоу́грахме* и кáрте, *се задр́жлахме* Бр, *се одóцнихме*, *сџи́нахме* сáмари, *йу́шџихме* кóн'и Ди, *се расџу́арихме*, *йроду́жихме*, *оџи́дохме*, *испродáдохме* Бa, *йýкнахме* со пýшка, *дóјдохме* во Кр-стец, *се обл'éкохме* Крс, *дóјдохме*, *оџи́дохме* во Дрáгаш, *йрешéрахме*, *в́кнахме* да пýјеме, *йр́нахме*, *сџи́гнахме*, *сл'éзохме* от кóњи Рап, *кэснахме* за вéчера, *оџи́дохме* на рáбота Ле, *ж́ито сóбрахме*, *учи́нихме* ж́ито, *гим сóбрахме*, *мије осџи́нахме* Мл, *обл'éкохме*, *сл'éгохме* во грáт, *йродáдохме*, *исџи́хме* чáј Гл, *оџи́дохме* Ор, *в́кнахме* брáћа, *сџи́нахме* Др;

искуй́уаме шо *искуй́уаме*, *йу́шџиме* гýједа, *дóјдоме* на Свети-Нíкоље Ре, *оџи́доме*, *нáјдоме* сéно, *расџу́ариме* сéно Кру, *в́кнамe* свáтој Др, *йýкнамe* Крс, *нáјдоме*, во кóљетник *вл'éзоме* Вр, *дóјдоме* дóма Ор.

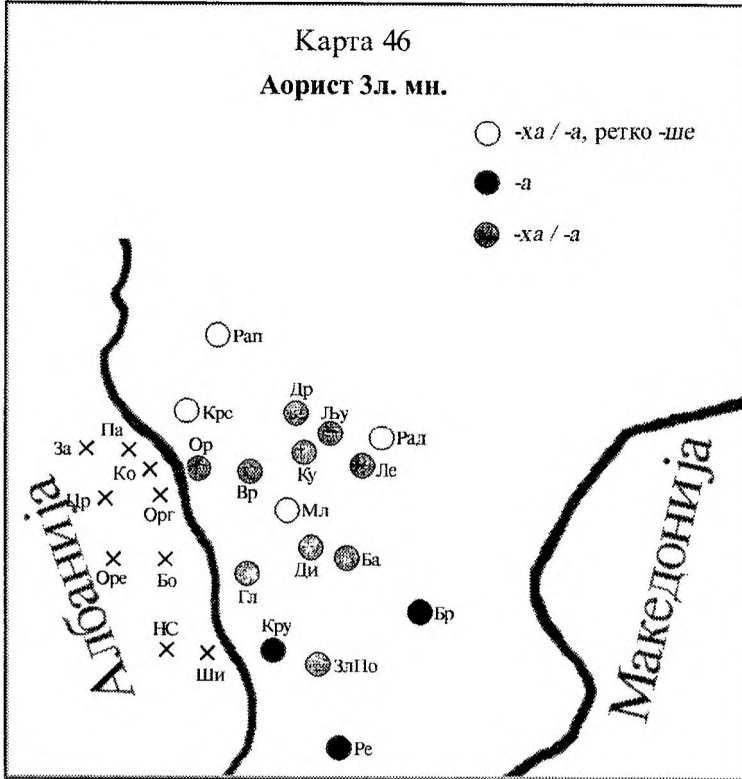
816. 2л. мн.:

Тр́нахџе по пýт, мáло *се задр́жлахџе*, *вечéрахџе*, *се одóцнихџе* Бр, *оџи́дохџе* на кóсење, *обл'éкохџе*, *в́кнахџе* лýђи Рад, *йу́шџихџе*, *нашýарихџе* кóн'њи Рап, *йродáдохџе* кýћа, *сл'éгохџе* со зóр, *ушéнахџе* Гл, *не се омúжихџе*, *не не в́кнахџе* Бa, *дáдохџе* крáва Мл, *сџи́гнахџе* на плáдно Љу;

ни *дáдохџе* óдма, *йобéгнахџе* от нђ Др, *пóсл'е йр́йрáјџе* јóпе кýћа Ор.

817. У 3л. мн. х је у наставку нестабилније него у 1. и 2л. мн. У Бр, Ре, Кру (в. к. 46) испало је из наставка, а бројне су потврде облика без х и из осталих места:

Ме *окáйахa*, ни *осџи́нахa*, *сéдохa*, вýтре го *закóйахa* Вр, му *дáдохa*, *ге обл'éкохa*, *сл'éгохa* ке нáс Мл, *в́кнахa*, *осџи́нахa*, *обл'éкохa*, *дóјдохa* Рад, *осџи́нахa* да ноћéваје, *йр́нахa* на пýт, *сџи́гнахa*, *йродáдохa* свé, *исџу́ахa* најýбаво Рап, *обл'éкохa*, *омúжихa* Рап Крс Ор, *осџи́нахa* без мáтере, *йу́шџихa* óфце Бa, *ому́-*

жи^{ха}, сийгна^{ха} во темнина, сийди^{ха} на софра, зашвори^{ха} којн^и Др, а ти дадо^{ха} Лју, сл'езо^{ха} от карпа, оийдо^{ха}, дојдо^{ха} во село, иси^{ха} по јено каве, ошвори^{ха} пенџери Гл;

се усил'ија, омуџија, нашоарија, зашворија Рад Ле Ку Др Лју Рап Крс, нашоарија коњи Рап, не зашворија Ку, осийанаа бес³ матере Др, об'лекоа, оийдоа да жв'ет, иу^кнаа со пушке Рап, јазо¹ се преки^{наа}, от руке му ианаа, ви^кнаа дејке Вр, и пушке хетири иу^кнаа, и ме врзаа, паре ни ге собраа, одбраа најубаве гужеда, иоб'эгнаа, нашоарија шо крал'е Ре, не ошворија, и ме омуџија, не се врати^ија Кру, и ме об'лекоа, ме и^родадоа, оийдоа муџи, озгора дојдоа Ба, оийдоа посл'е, офце ги украдоа Др, офцеве ги украдоа, не иси^реш'есоа Ди, ви^кнаа, осийанаа да играе, об'лекуа, свл'екуа, иу^кнаа, заги^{наа}, се врати^ија кучика, не се усил'ија, ђе зашворија, ошворија врата Бр.

818. У нижим селима — Рап Крс Мл Рад — од старијих Горана забележени су примери с наставком *-ше* у 3л. мн. аориста. Иначе се и у овим насељима стабилисање имперфекатског *-ха* у 3л. мн. аориста довршава:

Александра ка го уш'еиаше, уш'ераше гужеда во двор, па не дош'ераше Рап, го видоше во Ниш, не ни донесоше Мл, ге најдоше и ге уш'еиаше, а ге и^родадоше Крс, оийдоше на работа, и коњи и краве и^родадоше, не собраше во село Рад.

ИМПЕРАТИВ

819. Императив се гради од глагола оба вида наставцима -*ѿ*, -*ј*, -*и*: *но́си*, *и́оноси*, *и́оносуј*; *но́сиѿе*, *и́оносиѿе*, *и́оносујѿе*.

Посебних облика за императив има 2л. јд. и мн. Императивно значење за 3л. јд. и мн. казује се перифрастичном конструкцијом с презентом одговарајућег лица.

У 2л. мн. нису потврђени примери са односом -*и* : -*еѿе*.¹⁴⁶⁹ Уопштавањем -*и*- у 2л. мн. ГГ је део ширег ареала српских¹⁴⁷⁰ и ЗПМ говора.¹⁴⁷¹

820. 2л. јд.

Наставак -*и* стабилан је иза свих сугласника, осим иза -*ј*-, када се губи:

а) *Изброј* кољко-има Др, *надој* го Др, *и́рѣброј* о́фцеве Ле, *број*, шó-чекаш Бр;

б) *О́стѿани* со здравје Мл Др Гл Ку Вр Рад Ор Крс, *наки́ѿи-се*, *и́ро-мѣн'и-се*, *нашари-ге* Др, *до́неси*, *бе́ри*, *ви́кни* го брата Бр, *на́заћ се вра́ѿи*, *не-иди* Рад, ми *ка́жи*, *о́ди* вамо Ре, *не-седи*, *се́ди*, *хо́ди* ке мене, *фу́кни-ми-се* во гас, *и́ди* ги *о́неси* Абазници Вр, *о́ѿѿегни* конопец, *и́ѿи* за́ктев Ре, *за́кључи* све врате Ди, *и́родади* имање Рад, *да́ди* новожењи Ле, *иска́жи-га* тија Кру, *не-се-ѿлаши*, *се-стро*; *хо́ди* ти, *сл'ѣзи* Крс, е, *до́неси-ми* још, *ха́јт*, *и́ди*, *и́ди*, *се стѿра́ми*, *нашари*, *фр́љи*, *о́ѿвори*, *се о́мужи* Рап, *и́ди* ми *до́неси* Ор, *и́ди зе́ми* јено парче л'ѣп, *но́си*, ни *за́коси*, *и́режál'и-ге* пареве, *и́у́кни*, *сме́ѿи* двóр, *сти́јни* со ју́же, *на́мажи* со каў Бр, *и́родади* јагѣнца Мл, *и́аси*, *за́ѿаси* о́фце, *до́ѿаси* Гл.

в) Из неких глагола -*и* испада:

Ди́к се, *ле́ш* (< *лежи*), *ћу́ѿи*, не збори; *бе́ш* од мене, *дрѿи*.¹⁴⁷² Глаголи *бе́ш* и *дрѿи* потврђени су увек без -*и*, у осталим -*и* испада факултативно. Примере в. у т. 214а.

г) Гл. *на́ѿрај* има *ј* < *и* < (*а*)*и* < (*ав*)*и* (в. т. 125, 195, 244а).

д) Глаголи с основама на -*а* и -*у* имају -*ј* у наставку:

За́чекај, брѣ Ле, не га *и́родавај* Рад, *и́остѿи́љај-га* по́стѣља Рап, *јѣне* ви́каје — *ѿѣрај* Ре, дру́го — *да́ј* Ку, *нема́ј-стра* Вр, *бе́гај*, со бѣрећет *не-се-и́грај*, *че́кај* Крс, *и́о́љај* набо́лу Рап, *се и́о́и́грај*, *се ра́шеѿѿај* Бр, *за́зидај*, *до́зидај* шо по́чна, *и́зидај*, *же́лај* Др, *ви́кај*, *се че́шљај*, *зугај*, *че́кај* да до́несем, *ва́ћај*, му *и́раћај*, *зи́мај* све шо ти трѣбе, *не-се-карај*, *и́рашај* Мл, *немај* гајл'е Гл, *да́ј* ми ЗлПо, *че́кај* ме Кру, *се о́чешљај* Љу.

¹⁴⁶⁹ Д. Барјактаревих (БДГСр, 92) наводи да су облици императива на -*ѿе* чешћи у околини Призрена, а да мешања -*ѿѿе* и -*ѿѿе* има у свим метохијским говорима.

¹⁴⁷⁰ ПМГСЖ, 199–200; МлРСГ, 91; СМБГ, 125; РСПГ, 501–502.

¹⁴⁷¹ САМПол, 365–366; СТТГ 2, 109–110; БАГД, 59; ВБПГ, 345; ВБИслМ, 22, 32; ПаАРГ, 127.

¹⁴⁷² РСПГ, 502; БАДИЈС, 544–545; СТТГ2, 110; СРЛГ, 164, 166–167; ЈДТГ, 138; СМЦГ, 89; ПеМСкЉ, 175; МиБЦГ, 499; ЋДГБ, 98; ТМГР, 412.

ђ) Императив *љај*¹⁴⁷³ („гледај“) има и нијансу показне речце *ево*: *љај* ка-било Ле, и ја сеим жива, *љај*. Префиксовано *-љај*: *и*ди *пољај* тамока Вр, *пољај* во *изба* Вр, *пољај* шо *работа* Љу.

О пореклу облика в. т. 216а.

е) Гл. *и*каје, *знаје* имају императив *и*кај, *знај* Гора, *изои*кај за свадба Ку, ми *и*кај Рад, *знај* за *тија* Ле.

ж) Глаголи изведени суфиксом *-ује/-уа* императив граде додавањем *-ј* на крњу основу (*по*свиру-је-м/*по*свиру-а-ла):

*По*свируј по *мало*, *и*рашуј за *њего*, *на*шаруј, *по*минуј *убаво* Вр, *на*дигруј *ко*ња, *се* *с*и*ра*муј Рад, *на*руј *п*аре, *ка*жуј, *не* *за*сакуј *де*јка, *по*ра*бо*иуј Ре, *за*и*ек*љуј, *се* *ра*шеиуј, *по*носуј Крс Рад Мл Др, *гра*буј *де*јка Др, *ме*суј, *ку*иуј, *ка*жуј, *и*ишуј Ди Ор Ба Вр Мл Љу Гл, *ле*гнуј, *м*рсуј Кру, *о*ируј *се* ка си *та*коф Ди, *не*-г*и*-*да*руј, *му* *се* *ра*дуј Ба, *и*узуј, *ве*руј ми, *по*љуј на *со*как Мл, *и*ушуј Рап, *о*куј го Љу, *куј* *ко*ња Крс, *ве*руј — *не*-*зна*м Ле, *по*и*ду*вуј да *по*љаш Вр, *по*љивуј *ро*дитељи Ку, *по*чу-вуј *кра*ве, *о*кувуј Ре.

з) У глаголима типа *ми-је-м* — *ми-ла* императив се изједначио с основном после испадања *-ј* иза *и-*. У 2л. мн. бележени су ретки примери са *-ј* (в. т. 235б):

Се *скри*, *и*р*ес*и, *си*и, *се* *ми*, *се* *о*ми, *со*иш, *се* *с*ми, *и*с*и*и, *вр*и, *си*, *о*и*си*, *о*г-њи, *и*и, *по*и*и*, *по*кри, *се* *по*кри, *гр*и, *се* *за*гри Гора, *с*еди — *и*и; *си*и, *де*те, *си*и Вр, *о*д*ви* *шт*раф Др, *и*р*ес*и па *и*ди Ку, *и*с*и*и *ка*ве Рад, *ла*дно је, *се* *по*кри Ор, *за*гри *ку*ћа Ле.

821. 2л. мн.:

*За*чекајте, *љу*ђи, *по*чекајте Ле, *не* *и*и*а*јте Ре, брго, *де*ца, *бе*ри*и*те Рад, *ви*кни*и*те-го, *ка*ж*и*и*и*те-му Крс, *ви*кајте, *не* го *ва*ри*и*те Ре, *и*и*и*те, сви *де*јката га *по*љајте Вр, *ви*дело *у*а*л*'и*и*те, *о*и*и*те ка *ва*мо Ор, *ва*мо *да*јте Ди, *и*ро*да*ди*и*те Рап, *а*јде *и*л'*из*ајте Ба, *не* *се* *и*ла*и*и*и*те Љу, *за*чекајте-ме Крс, *но*си*и*те, *из*м*р*си*и*те, *жа*л'*и*и*и*те, *га*зи*и*те, *о*и*во*ри*и*те; *жа*лајте, *ва*ђајте, *вра*ђајте; *из*е*ди*и*и*те, *и*ди*и*те, *лу*и*и*и*и*те; *скри*и*и*те, *и*р*ес*и*и*и*и*те, *се* *о*ми*и*те, *се* *с*ми*и*те; *раз*г*л*'е*ду*јте, *по*ска*ку*јте, *и*оди*г*рујте; *ви*ђујте, *ку*иујте, *ка*жујте; *се* *ра*дујте, *ве*рујте, *и*ушујте; *за*и*у*вујте, *чу*вујте Гора.

У основи императива неутралисана је морфонолошка алтернација *к-ц*, *г-з* (в. т. 303): *и*е*чи*, *се*чи, *ре*чи, *по*можи Гора, *и*сечи дрво Ку, *му* *ре*чи Рад.

822. а) За исказивање више жеље а мање заповести, за 3л. јд. и мн. употребљава се конструкција *нека* + 3л. јд./мн. презента:

Нека *се* *на*ћи*и*и, *нека* *а*бер *о*несе, *нека* *се* *о*му*ж*и Вр, *нека* *се*ди, *нека* *и*и*је* Ди, *нека* га *о*нес*е*и Гл, *нека* *се*ди во *а*пс Кру, *нека* *из*гори Мл, *нека* *к*љу*к*не неку-је *п*аре Вр, *нека* *и*л'*ез*е, *о*фце *нека* *и*у*и*и*и* Вр, *по*тен*о*к *нека* *би*де Ре.

б) С модалним значењем жеље, али и са нијансом заповести, употребљава се конструкција за 2л. јд. и мн. *да* + презент:

¹⁴⁷³ *Гљај*, *гљајте* у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 99), у призренском градском говору (према мом материјалу); в. и: БАДИЈС, 541; БНАП, 200; МиЈЛ, 44.

Да ми донесеџе студенá-вода Мл, да ме слушаџе, дóма да се вратиџе Ба, ђ[a] измеџеш двóрои Бр, да ми исџереџе вóвна Ба, тџи да л'егнеш, да џресџиџеш Ле, мџрне да бџдеџе Ре, виџе да бџнеџе тџјка Крс.

823. У императивној служби потврђен је и футур, који је више заповест, а мање жеља:

Ће се óмиџеш Др, ће го урабóџиаш овиџа па ће џдеџ Рад, ће сџџднеш саба-хáл'е, ће се óмиџеш, ће наџиџеш, л'џп ће куџиџи, а пóсл'е мóжеш да пóџграш Бр.

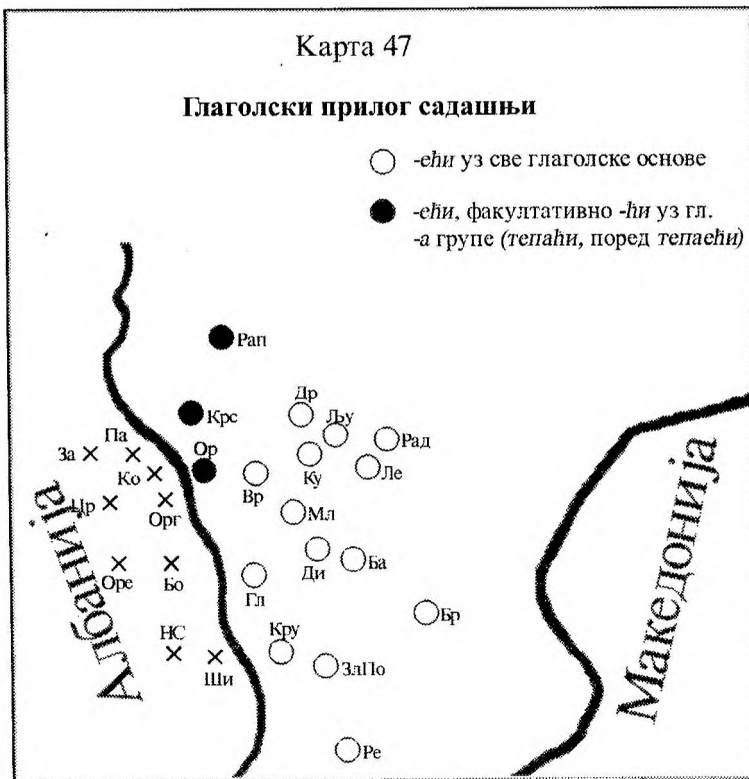
О овоме в. и т. 1091а.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

824. Глаголски прилог садашњи потврђен је само од глагола имперфективног вида.

По репартицији наставака Гора је подељена у два дела (в. к. 47):

У Рап, Крс и Ор, групи насеља у којима је уопштен основински вокал у Зл. мн. (в. т. 799), јавља се уз глаголе -а групе — поред -еџи — и знатно ређи наставак -џи.

Изван ових насеља уопштен је наставак *-eћи*¹⁴⁷⁴, са факултативним *-jeћи/-jeћи*, у коме је *-j/j* хијатско.¹⁴⁷⁵

Није потврђено полошко *-ићи*¹⁴⁷⁶, које се изводи из наставка *-eћи*.¹⁴⁷⁷

825. а) Глаголски прилог садашњи гради се додавањем наставка *-eћи* на крњи облик 3л. мн. презента глагола презентских основа *-е* и *-и*:

За Булгарија преко Тéтово *одéећи*, за Урошевец *одéећи*, во Драгаш да иде *одéећи* Вр, ге фáтиф^в ноћ *сечéећи* Крс, *носéећи* панаф, *йујéећи* умрела, све *йрчéећи* работала Ле, *идéећи* за Брót, *йоискакујéећи* Бр, се успала *седéећи* Ре, *одéећи* се умори Ди, се изгориф *йојéећи* óлово Гл, *смјéећи*, *сијéећи* Рад, *одéећи*, *носéећи* нарамо Рап.

б) Од глагола презентске *-а* групе глаголски прилог садашњи гради се од крње основе (= 3л. јд. презента) или од 3л. мн. презента наставком *-ћи* или *-eћи*:

Гл'едáећи, *йерáећи* óфце Ба, *викáећи*, *чукáећи* Ди, ме виде *враháећи се*, *бегáећи* от сина ЗлПо, *зимáећи*, *йошивáећи* кúћа Љу, све *желáећи* сом óшла Бр, *чекáећи* Рап, *работáећи* во Приздрен Др.

в) Глаголски прилог на *-ћи*:

Те те скапе *йéйáћи*, го скапаф *йéйáћи* Крс, се умориф *бéгаћи* Рап, се ус-пап'е *чéкаћи* Ор.

826. У највећем делу ареал са наставком *-eй* у 3л. мн. презента (Гора — Дебар — Струга — Корча — Костур) поклапа се с ареалом наставка *-ешйи/-ешйе/-ешчи* и сл. у глаголском прилогу садашњем.¹⁴⁷⁸ Трагова оваквог наставка глаголског прилога садашњег, међутим, у ГГ нема.

РАДНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

827. Гради се од аористне основе наставцима за облик:

	м. р.	ж. р.	с. р.
Једнина	<i>-й/-в</i>	<i>-ла</i>	<i>-ло</i>
Множина	<i>-л'е</i>	<i>-л'е</i>	<i>-л'е</i>

828. Испред наставка за облик јд. м. р. глагола с консонантском основом јавља се непостојани вокал (в. т. 184а): *йáсоу*, *йрéсеу*, *óшоу*, *рéкоу* Бр, *йáсоф*, *йрéсоф*, *йшоф*, *óшоф*, *óнесоф*, *йóмогоф* Гл Ре Кру Ба Ди Др Ле Љу Ку Рап Крс Вр.

Види и примере у т. 839, 844а, 847, 848.

¹⁴⁷⁴ РСПГ, 510; БАДИЈС, 581–583; ПМГСЖ, 193; БДДИ, 407–408; САМПол, 369; БАГД, 138; ВБСМГ 1, 27–28. У Подрими и Подгору (према мом материјалу) стање је слично призренском (*зборéйћи*; *донесéйћи* талу, падна́ла; смо ишл'е по пúту *зборéйћи*; *идéйћи*, *носéйћи*; али и: *йојеући*, *бегáћи*, *йэрháћи*, *једáћи* (Подрима).

¹⁴⁷⁵ Уп. са мишљењем А. Белића (БАДИЈС, 581) који *-јећи* у II-Т говорима везује за гл. на *-је* (*бојећи се*, *знајећи*).

¹⁴⁷⁶ САМПол, 368–369; СТТГ 2, 113.

¹⁴⁷⁷ КБИст, 154.

¹⁴⁷⁸ ВБМК, 46; ВБДГ, 78; САМПол, 368–369.

Непостојаног вокала нема у облицима за ж. и с. р. јд. и у облику мн.: *йá-сла, йáсло, йáсл'е; рéкла, рéкло, рéкл'е; йéкла, йéкло, йéкл'е* Гора.

Са дијалекатског становишта од значаја су примери типа *йресеу* Бр, који потврђују грађење овог гл. облика од нрезентске основе. *Тресеу* је продрло из тетовског¹⁴⁷⁹, у коме су, како је у многим македонским и бугарским говорима, обична образовања радног глаголског придева и од презентске и од аористне основе¹⁴⁸⁰ (*клау/кољеу, прау/переу*).¹⁴⁸¹ Осим ретких потврда из бродског говора, нема трагова оваквог ширења презентске основе у радни глаголски придев, па је: *браф, драф, праф, клаф, обл'екоф, сџанаф*. У самом Бр су знатно обичнији облици типа: *брала, сџрала, драла, мџела*.

Глаголи с аористном основом на вокал радни глаголски придев граде додавањем наставка на основу: *врзала коња Рап, не истџейала Рад, ме сакала Крс, намаџсала, најпрајла, загријала, ойруала мужа Ди*.

829. У множини глаголски придеви, радни и трпни, имају родовски синкретизовану форму *-л'е, -(е)не/-(е)ше*. Ову особину ГГ развио је са оближњим македонским говорима¹⁴⁸², који, као и већина мак. говора, знају за овакво свођење.¹⁴⁸³

Иновација се ширила и северније од Горе.¹⁴⁸⁴

Тéкл'е, најшл'е, йрeсл'е, óбрал'е, вратишл'е Гора. Примере в. и у т. 839, 8446, 847, 848.

830. Радни глаголски придев је део сложених глаголских облика, а попридевљавање није потврђено.

ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

831. У некадашњем пасивном партиципу перфекта потврђени су наставаци *-(е)н* и *-(е)ш*. Наставак *-(е)ш* проширио се на све глаголе са *-н-* у општем делу.¹⁴⁸⁵

832. Трпни глаголски придев гради се од прелазних глагола оба глаголска вида:

-(е)ш: *не-ми-је жеџеши*¹⁴⁸⁶ *брат Рад, óфца објáгнеша, дéте неже́н'еишо* Гл, *ви́кнаш, за́кэвнаш, за́шегнаш, за́шегнаш, лу́йнаш, за́сџанаш, йáнаш, сџе́гнаш*,

¹⁴⁷⁹ СТТГ 2, 112.

¹⁴⁸⁰ САМОчерк, 233; САМПол, 373.

¹⁴⁸¹ Македонски облици — *берел, носел, дерел* вероватно су настали изједначавањем основа трпног и радног глаголског придева.

¹⁴⁸² А. Белић (БАДИЈС, 626) јужноморавско *-ле* објашњава продором македонске иновације.

¹⁴⁸³ КБИст, 115, 145–146; САМОчерк, 233; САМПол, 373; ВБДГ, 78; СТТГ 2, 112; ВБЛГ, 45.

¹⁴⁸⁴ ПМГСЖ, 190, 205–207; МлРСГ, 93; РСПГ, 507–508; СМЪГ, 135–137; в. и: БАДИЈС, 626; БДДИ, 123.

¹⁴⁸⁵ КБИст, 157; ВБДГ, 78; ВБЛГ, 45; СТТГ 2, 112; ВБСМГ 2, 189–190; РСПГ, 508–510; ПМГСЖ, 207; СМЪГ, 132; БАДИЈС, 616–617; ЂЈГЛ, 88.

¹⁴⁸⁶ РСПГ, 508–509; ПМГСЖ, 208, 217; МлРСГ, 95; ЕГРеч 1, 179; СРЛГ, 397; ПА-МБРес, 358; АР-СВАБ, 309; БАДИЈС, 153; ИПГС, 247, 250.

зайнаи, дунай Др Ор Љу Вр Ле Ку Рад Рап Ре, *њива му је јошњетиа* Рап, *жн'етиа* пченица, *најун'ети, скинайо* о[д] дрво Ба, *беше јанай, дејке се про-мэн'етиа* Вр, *вэдэн мокре, изврнайе* („оквашене кишом“), *мало сом насл'инай* („прехлађен“) Ре, па да бидем *јоканетиа* Бр, *прекинайа, јанай* Ле, да ме *јосин'ети* Ор, сом била *цењетиа, жењетиа* Мл;

-(е)н: *јен-г'еп* во нџви је *стијен*, *ваће покријена, обл'ечена* Бр, ни *бил'е си-јане, зайишана* си, *закџано* Ба, во *платно обесено* Кру, сом *намучена, искршена, мијен, сијане* њиве Ор, *зајец јојкуан, кожа остијена, и сџим таке негџивена, ушетиан* је, *јрл'ен* је Вр, ама *Враца* на вр *фајшена*, *Мрамор фајшен*, вамо све *фајше-но*, *џни ушетиане, врзан* вамо сом *сл'езоф, ојруљена* круша Ре, на *рамо фрљене, накијен* Крс, *извэдена, казани искурдијане* Мл, *каце нарэдене* Ле, *џни расијуре-не* со *мука, Гора* је *изгџрена* Љу, *ишчејене* („поцепане“), *месен-обесен* Рад.

а) Глаголи презентске -и групе трпни гл. придев граде од крње презентске основе наставком -ен:

Нџсене кундре, *изгџена* трава, *врштен, кујен, нџсен, раширен, јавено, ју-шетиене* гудеда Ди, *квасен, јазен, нџсен, ћишена-дејка, врштен* Бр, *не-беше обесен*, било *ојросијено*, *мије* сме *бил'е часијене, јочасијен* Гл, *неје исираен, угџијена, сасијене* браћа, *јрајене* Ку, *измрсен, јригџивен* Ле, *мужсена* у *кого* Ре.

Уклањањем консонантске алтернације на крају основе некадашњи тип *ношен, заробљен* замењен је типом *нџсен, заробен*.

О примеру *кићена* Вр в. т. 309.

б) Глаголи аористне -а основе граде трпни гл. придев наставцима -н/-иј који се додају на аористну основу:

Врзан, јојкуаного коња Рап, *исјуцана* зџмн'а, *ушетијана, зајидано* Др, *на-мажсана* со *каф, јраћана* Ба, *јман* („богат“) *чујек* Ре, *изџрана* зџмн'а, *беше ојашана* Вр;

јирегнај, исирегнај, бџднјай, мијкнај, јџчнај Гора.

в) Глаголи консонантске аористне основе трпни гл. придев граде наставком -ен:

Зџбоден, јрџбоден Ре, *јџведен*, *њива јрџвэдена, измџијен* двџр Ле, *Суљо* је *јрџјден* *чујек* Ле, *исичен, јл'етијена, довџдена, речено, онџсено, обл'ечено* Др, *исечен* со *нџш* Ку.

г) Глаголи с односом основа -ује : -уа трпни глаголски придев граде од аористне основе наставком -н:

Дџруан, ојруан Др, *окујана, кујан* Ле, *исјурујана* кућа, *ушетијана* от *рабџота* Бр, *извџјуан, кажјујана*, *џни не-бил'е јрашјујане* Ре, *јџкол'џбујано* дџете Вр, *разбу-дуан, јџљујујан* Др.

д) Трпни глаголски придев од глагола типа *зџгријем — зџгријах* гради се од аористне основе:

џгријан, загријана сџба Гл, *насмјјана* жџена Вр, *н'ива јџсијјана* Ди, *свџе* ми се *јџсијјане* Рад.

ђ) Глаголи с превојем вокала трпни придев граде од аористне основе:

Заклана крава Кру, *набран*, *обран*, *собран* Бр, *збрана*, *исџрана*, *добране* *аљишта Ле, *ојране* Гл, а је *заклано* Ку, *одрана* Ку, *била исџрана* Др.

Само су у Бр потврђени ретки трпни глаголски придеви ових глагола грађених од презентске основе¹⁴⁸⁷: *закољен*, *закољеного* овна, *бѣрено*, *одѣрено*, *ћеде* је *одѣрена* оџца.

Није потврђен превојни ступањ мле- гл. *мељем*, па је *измељено* брашно Кру једини облик у свим местима.

Глаголске именице: *дѣрење*, *йѣрење*, *бѣрење*, *кољење*, *мељење* — не морају бити траг знатније присутности трпног глаголског придева типа *бѣрен*, пошто се у грађењу глаголских именица *-ње* осетило формантом који се додаје на презентску основу.

Таквог су порекла и именице: *врџујење*, *йујење*, *кажџујење* Рап, *уџејујен'е*, *закојујен'е* Бр.

е) Гл. *џкајем* — *џкај* има трпни глаголски придев од обе основе:

Ткана кошуља, *џкане* ћиљмој Рад, *џкајен* ћиљ'им, *џкајене* Гл, све *изоџкано* Др, *џкајен* ћиљ'им, још *не-беше џкан* Рап.

833. Трпни гл. придев употребљава се предикативно или атрибутивно.

Примере в. у т. 841, 845.

ФУТУР

834. Одсуство новијих ЗПМ *ће* конструкција у ГГ¹⁴⁸⁸ условљено је географском издвојеношћу Горе, али и одсуством оваквих новообразовања у оближњим српским говорима.

835. У грађењу потврдног фатура у ГГ остварен је аналитизам¹⁴⁸⁹, пошто се помоћни глагол свео на *ће* за сва лица оба броја.¹⁴⁹⁰

Свођење помоћног глагола на један облик настаје као последица редуванности морфолошке ознаке помоћног глагола после замене инфинитива конструкцијом (*да*) + презент. У новој конструкцији *ће* је ознака будућности, презент основног глагола ознака за лице и број.

Из футурске *ће* конструкције испушта се *да*, али у материјалу има и ретких потврда са сачуваним везником:

¹⁴⁸⁷ Уп са оваквим облицима у тетовском говору (СТТГ 2, 112).

¹⁴⁸⁸ КБИст, 171–173; КБГр, 487–489; ВБДГ, 79–80; ВБПГ, 349; ВБДГр, 23; КМДГ, 94.

¹⁴⁸⁹ ПБСБС, 40.

¹⁴⁹⁰ КБИст, 171–173; ВБКГ, 220–222; ВБСМГ 2, 191; СТТГ 2, 114; КБГр, 487–491; РСПГ, 502–503; БАДИЈС, 636; ПМГСЖ, 194; ПМГЈ, 117–124; ПА-МБРес, 353; СРЛГ, 399–400; ИПГС, 255; ТМГР, 411; ЊЈГЈ, 86; БНАП, 198.

Рањети биф орефот. И он му *слѣзнаф* от коња да му попомогне Ку, И она ги *видела* ара̀мије, *викнала* и га *си́сила* кра̀ва от ара̀мије Ре, Го *искáйала* тѣтка и го *си́сила* в кревет. Шес недеље и *умреф* он Рап, Кóмпири гим *да̀ваље*, па̀ре не *зимаље*; па̀ра не-беше, *никаква не-била* Рап.

839. У 1. и 2л. јд. и мн. уз радни или трпни глаголки придев употребљава се презентска енклитика помоћног глагола „јесам“:

Ти *сом до̀неу*, ма̀тере *сом љрашау* Бр, ти *сом мо̀л'иф*, не-ти-сом *сакаф* Ди, *сом љо̀жн'ела* н'йва гóл'ема, са̀ма *сом* ге *жњѣла* Вр, оја-пазар не *сом за̀радиф* нишћо, *сом љу̀рала*, *сом имала* за сина Ре, *сом* га *да̀ла* Рад, му *сом љка̀ла* Љу, ги *сом имаф* мѐрак Ку, *сом до̀нело* Др, на тебе *сом разљу̀шена* Ди, *сом на̀сиана* Ба, *не сом обл'ечена* Бр, *не сом у̀шејан*, жи́ф сум Крс, *сом би́ла цѐђеџа* Мл,

ко̀л'ко-офце *си др̀жала* Вр, та̀ шо *си учини́ф* Ди, ти́ л'и ми *си да̀ла*, *си шѐџаф* по со̀каци, *си гл'ѣдаф* Ор, зар га̀јље *не си имала* Ба, *кеде си љр̀нала* Љу, *не си за̀сиало*, со *адет си се ому̀жила* Мл, *не си но̀ћевала* Бр, а *си зна̀ла* да *идеш* ЗлПо, *си о̀стиајен* Др, а *си за̀гријан* Љу, *не си избáрцана* Ле;

нѐљ *сме ја̀л'е* на *јена-совра* Бр, *свује сме со̀брал'е* Ди, во н'ѣго ти *сме да̀л'е* Кру, *шо сме имал'е*, *не сме вѐћерал'е*, по̀шћим Ре, та̀ке *сме љо̀минал'е*, *вѣк сме имал'е* Вр, *сме жњѣље*, *сме ко̀сиље* Љу, *сме љро̀дадене* за па̀ре Љу, *мије сме ро̀дене* за му̀ке Рад;

а *сти́е до̀шл'е* Ди, да̀љ *сти́е чу̀л'е* Ба, ми *сти́е љро̀дал'е* Кру, *не сме забѣ̀јнал'е* Бр, *не сме ра̀збрал'е* Гл, мло̀гу ни *сти́е атер имаље* Мл, да̀љ *сти́е на̀киџене* Ор, *ћутте*, *не сме обѣ̀сене* Крс.

840. Из Зл. јд. и мн. перфекта актива изостављен је помоћни глагол¹⁴⁹⁷:

Кóј шо *имаф*, *љу̀раф*; кóј шо *немаф*, *не-љу̀раф* шѐћер; во̀јска ка *хóдала* по со̀как Мл, и ги *љанаф* ко̀њ Кобѣ̀љици Крс, ге *начнала* ка̀џиџата Ди, *до̀шла* јена ко̀њшија Рап, *се усѣаф* Ре, *никој не-дошоу* Бр, от ка *се о̀жењиф*, *не-вл'егоф* Рад, *свѣкрва* ме *љосмијала* Бр, *љорасло* дѣте, ти *до̀несла* Мл, *огријала* месѣчина, она *ро̀дила* Ба, Шѣмо *не-знаф*, ме *о̀несовф* во Приздрен Вр, *до̀шла* во̀јска о̀здола, *до̀шла* нѐкуа жѐна Ор, *идала* л'йсица по н'й, му̀жу му *рѐкла* Крс, го *зѣл'е* н'ѣго Бр;

ове дѣтево родбина ми го *зимал'е* Бр, ка го *о̀несље*, го *си́рѣл'е* трóјца љу̀ђи, *ич не збо̀риље* Рап, жѐне на̀пре *не-идаље* на-пазар Ба, *о̀шворѣље* зит, вутре ги *изва̀дил'е*, љу̀ђи *измрзну̀вал'е* Ре, ту̀је *љанал'е* трóјца Гл, *се зашѣ̀џал'е* ко̀мпшије Ди, *пѣтљиџа* ка *ку̀каље*, о̀вде *љуаље* Мл, *рабо̀џал'е* све — *љуа̀л'е*, *рабо̀џал'е*, *израл'е*; по два̀есе дѣна *љушљуа̀л'е*, два̀есе дѣна *се вра̀ћал'е*; на бу̀љук *уздрѣље* Вр, Ку̀каљци не ге *о̀стиаваље*, на во̀да не *идал'е* Ор, они гим *да̀ље*, ловци́-јете *се наљу̀џил'е* Крс.

Одсуство помоћног глагола из Зл. јд. и мн. перфекта у ГГ не појачава експресивност, пошто одсуство није контрастирано присутношћу помоћног глагола.

¹⁴⁹⁷ ГИПер, 154–167; БАДИЈС, 633–635; САМПол, 365; ПА-МБРес, 355–356; ЈДТГ, 147; БНАП, 251–252.

1л. јд.: *бѣх дошоу* во Брѣт кога снѣк панаф, ја *бѣх урабоѣау* тија Бр, *бѣх ѡасоф ѡфце*, ја *бѣше ѡанаф* Вр, *беше дошла* ке ња Рад, ја *беше засѣала* Др, ја *беше зѣла* јеного кѡн'а Ор.

2. и 3л. јд.: тѣ *бѣше засѣала* Ку, мало снѣк *беше ѡанаф*, жени шо *беше засѣала* Вр, ѡваа држава ка *беше вл'ѣгла* Бр, сѣстра ни *беше дошла* Др, најгољем *беше ѡшоф*, *Ајдарица *не-бешѣ-дошла* Рап.

1. и 2л. мн.: *Бѣхме ѡшл'е* во Тѣтуо Бр, мије *бѣхме биље* со ѡваја Садикѡјца и со *Ајдарица Рап, *бѣхме биље* во Драгаћ Љу; вије *бѣхѣ ѡуал'е* синојка Бр, вије *бѣхѣ ѡрѣсѣал'е*, ка сме дошл'е Ку, *бѣхѣ дошел'е* кѣ-нас Ле.

б) У 3л. мн. помоћни глагол, у свим местима, јавља се са два облика: *бѣ(х)а* и *бѣше*:

Браћа ка *бѣа дошл'е* Бр, свѣтој *бѣа јал'е* Др, свѣ *бѣа ѡшље* Рап, *бѣа дошл'е* свѣтои, ѡни *бѣа ѡграл'е* Гл, *бѣа ѡѡжњел'е* Мл;

јагѣнца јене *бѣше зѣл'е*, н'ѣго арамије *бѣше го зѣл'е* Ре, партизани ка *бѣше дошл'е* Бр, жѣтвари *беше дошље* Рад, и бѡш *бѣше изѡрал'е* Кру, *беше грабнал'е* ѡфце Др.

Облик 3л. мн. плусквамперфекта типа *беше дошле* бележи се у ЗПМ говорима, а *беше* се објашњава продором из 3л. јд.¹⁵⁰¹ *Беше*, међутим, може представљати траг 3л. мн. аориста из времена мешања наставака мн. аориста и имперфекта.

845. Плускавамперфекат пасив гради се од имперфекта гл. „бити“, с напоменом да у 3л. мн. није потврђен облик *беше*:

Он на кѡн'а *беше јанѡш*, Смѡилъ *беше фѡшѣн* Ре, *не-беше жѣњѣи* Абидин Ба, сѣљани *бѣа врзане* со тѣлој Рад, мије *бѣхме дадѣне* во Љѣштане Љу.

Нема много потврда са плусквамперфектом пасива с перфектом гл. „бити“ и трпним гл. придевом:

Сом бѣла дадѣна па сом се истурала Мл, *сом бѣф врзан* за врба Рап, и дѣца *бѣл'е скријане* за врата Крс, и свѣ ни *бѣл'е сијане* Ба, ја *сом бѣла дадѣна* во грѣт Ор.

ПОТЕНЦИЈАЛ

846. У ГГ постоје два типа грађења потенцијала:

а) Тип са упрошћавањем и обличким синкретизмом са једнословним обликом гл. „бити“ — *би*;

б) Тип са развојем двословних облика гл. „бити“ са посебним облицима за лице, осим у 3л. јд. и мн.

¹⁵⁰¹ КБИст, 169.

К о н с т р у к ц и ј а *би* + радни глаголски придев

847. Енклитика *би* уопштена је у свим лицима оба броја¹⁵⁰²:

Ја оца таквог *би* го *убила*, тамо *би* *остјанала* Ор, све *би* ге *сїрел'аф* Гл, ти *би* се *чудила*; њладо камјона *вар* *түриф*^в да не *би* било да *фати* *тїфус* *вамо* Вр, ка *би* *знаф*, све *би* ге *їоїейаф* Ре, да сом *знала*, *би* *јдрила* брата; а *би* ге *зел'е* Др, да сом дрво, *би* *изгорелф*; да сом *пїл'е*, *би* *їрел'ейшела* Ку, *би* му *дала* *л'еп*, *би* те *їољивала* да има аутбузи Рад, *устројник* *би* *ошоу*, да *можем*, *би* те *извадиу*; *паре* *би* ми *дау* Бр, *би* те *зела*, *заш* *не* *би* те *зела*; да се *снегој*, *би* се *расїоїиље*; све *би* не *їзело* нас, не *би* *не-нашла* овде Рап, *коњи* *би* *їраїишф*, да сом *знаф*; *би* *дошоф* *ке-нас*, ка не *би-дошоф*; да се ^хАвица и *Усењец* да *јадет*, *би* *јал'е* Крс.

Потенцијал типа *би* + радни глаголски придев знатно је обичнији него у ЗПМ говорима¹⁵⁰³, у којима се замењује новијим конструкцијама са *ке*¹⁵⁰⁴, непознатим у ГГ.

К о н с т р у к ц и ј а *би* + перфекат

848. Није много вероватно да је потенцијал с презентом помоћног гл. „јесам“ траг ранијег типа са *вимь*¹⁵⁰⁵, пошто структура облика у ГГ не указује на то. Није, такође, вероватно да је тип *би* *сом* настао аналогично према облицима аориста глагола „бити“ у множини¹⁵⁰⁶, пошто је синкретизам облика гл. „бити“ у ГГ захватио и множину. Вероватније је да је у ГГ оваква конструкција настала као компензација за лице после свођења морфолошки обележених облика помоћног глагола на неутрално *би*. Модел типа *би* *сом* *рекоф*, *би* *си* *рекоф* појавио се када у реченици није било другог језичког знака за лице. Касније је овај однос механизован и на примере у којима је лице потенцијала обележено каквим другим језичким знаком.

Овакав тип потенцијала облички се наслања на перфекат актив пошто се презент глагола „јесам“ јавља у 1. и 2л. оба броја, али га нема у 3л.:

Би ти *сом* *баїерисаф* („уништио“), *би* *сом* *баїерисаф* *чүјека* Ре, *не* *би* ми *сї-дала* Др, да *учиш*, *би* *си* *їоложиф*; *би* *си* га *зэф*, шо не *си* *га-зеф* Ре, да *знете*, тога *би* *сме* *їинил'е* *мүабет*; *би* *сом* *љице*, *море* *лүдо* *младо*, / *би* *сом* *љице* *нашарило*¹⁵⁰⁷ Ре, *ка* *би* ми *си* *срело*, *бећар*, / шо *би-ми-си* *учинило* Рап, *би* *сом* *руке*, *гледанику*, / *кола*, *кола* *нашарило* Др, *би* *сом* *дала* *све* Кру, *не* *би* ми *си* *дала*

¹⁵⁰² О старини појаве и разлозима уопштавања в. БАИСК, 86. Уопштавање захвата многе балканске словенске говоре: КБГр, 499; ПаАРГ, 129; ВБСМГ 1, 191; РСПГ, 504; БАДИЈС, 131–132, 636–637; БНАП, 199; ЋЛГЛ, 87; СРЛГ, 403; ЈДТГ, 139; БДНСгов, 104.

¹⁵⁰³ КБИст, 169; КБГр, 499–500.

¹⁵⁰⁴ КБИст, 169.

¹⁵⁰⁵ Уп. са БАИСК, 168, 177–178

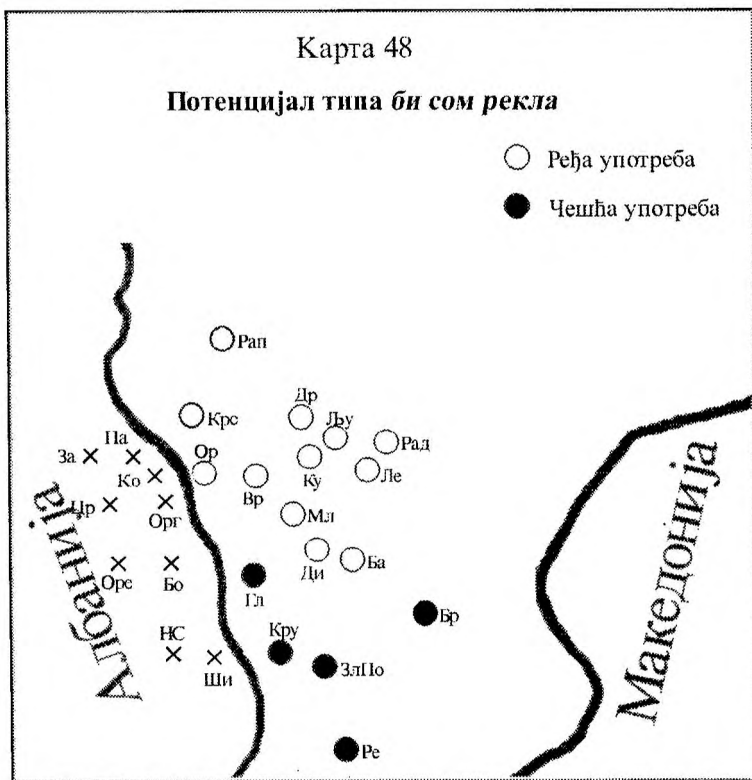
¹⁵⁰⁶ А. Албијанић потенцијал са *бисам*, *биси*, *бису* у језику српских и хрватских писаца 18. и 19. в. објашњава аналогично према *бисмо*, *бисте* (ААБисам, 18; уп. са примерима на стр. 20–22; уп. и ААБис).

¹⁵⁰⁷ Наводе се само примери из народне поезије које сам сам забележио. У књизи Харуна Хасанија (ХХГор) таквих примера има још.

Бр, *не би сѝе* ни *дóнел'е* нáм Кру, а ке *би сѝе óстѝајл'е* — реко Гл, *би сѝе* ме *зé-ље* Ре, *вије би сѝе дóнесље* Др, *не би сѝе урабóшаље* Ку.

Потенцијал у конструкцији с презентом гл. „јесам“ ређи је од потенцијала без овог глагола. Тип *би* + „јесам“ + радни гл. придев обичнији је у народној поезији, што може сугерисати да је унет у ГГ позајмљивањем фолклорног материјала, али може говорити и о већој присутности конструкције у прошлости, затим о правцу језичких контаката ГГ. У овом смислу од значаја је податак да конструкције има у оближњем реканском говору.¹⁵⁰⁸ Чињеница да је конструкција чешћа у вишим селима, ближим ЗПМ говорима, сугерише порекло облика (в. к. 48).¹⁵⁰⁹

К о н с т р у к ц и ј а *би* + аорист

849. *Би* + аорист са значењем могућег начина¹⁵¹⁰ потврђена је само у Броду. Није забележена у народној поезији¹⁵¹¹, што говори о новини иновације.

¹⁵⁰⁸ ПаАРГ, 129.

¹⁵⁰⁹ Оваква конструкција је, иначе, ретка у македонским говорима (КБГр, 499).

¹⁵¹⁰ ВБГГ, 70; ВБИслМ, 14.

¹⁵¹¹ ХХГор.

б) У Рап и Крс у служби копуле именског и прилошког предиката и потврдне речце (в. т. 998а–б), поред *је* у употреби *је* и *јесе*, које може бити остатак пуне форме: он *јесе/је* ўбаф чўјек, дѣтето *јесе* прѣд^т-врата Рап, оја *јесе/је* прѣстало Крс.

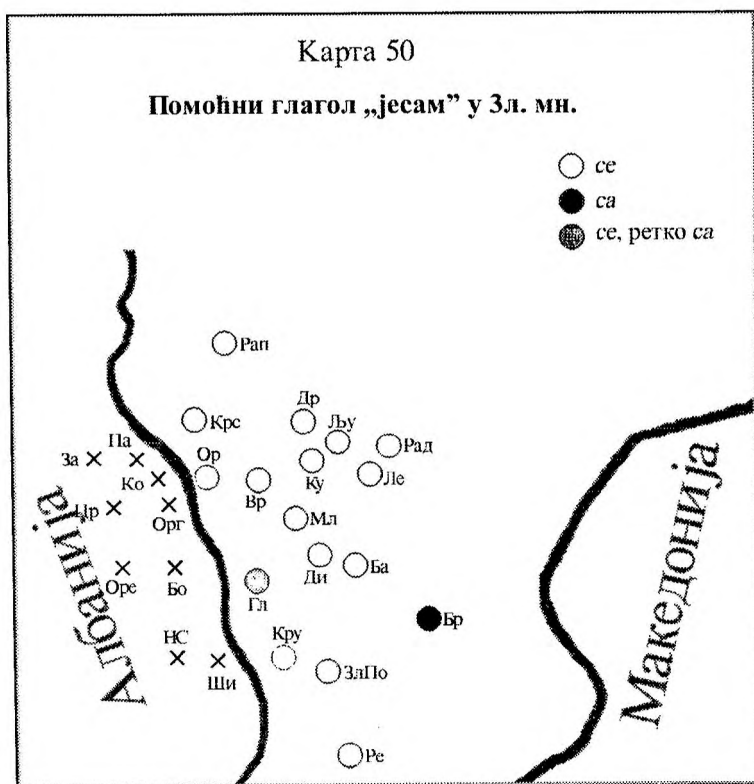
У осталим местима потврђена је само копула *је*.

Јесје/јесје у 3л. јд. у говору Алексиначког Поморавља Н. Богдановић¹⁵¹² сматра композитом од *јес(ѿ)*+*је*, а овакво порекло је највероватније када је *јесје* потврда на постављено питање. Горанско *јесје* може бити композит од *јес*+*је*, мада је могућа и веза са обликом *есѿѿ/есѿѿѿѿ* у дебарском голобрдском говору, пре свега говору Торбеша.¹⁵¹³

в) У 3л. мн. *се* је уопштено у Бр, спорадично се јавља и у Гл. У осталим местима је *се*. Више о овоме в. т. 115в, 156д.

Тија *се* во Амсофци Др, они *се* надвор Ба, па се сѣтиф да *се* шѣјтани Ре, старцу јагѣнца шо *се* Љу, вамока *се* Санија, и мајка и *Аѿица Мл.

Примере за грађење перфекта в. у т. 841.

¹⁵¹² БНАП, 190.

¹⁵¹³ ВВДГ, 77, 92.

851. У презент гл. „бити“ продрла је аористна основа.¹⁵¹⁴ Поред доминантног *би́де-м*, *би́де-ш*, *би́де-ѿ*; *би́де-ме*, *би́де-ѿме*, *би́д-еѿ*, потврђено је и *би́не-м*, *би́не-ш*, *би́не-ѿ*; *би́не-ме*, *би́не-ѿме*, *би́н-еѿ* (в. т. 386а).

а) Основа *би́не* (< *бидне*) у ГГ јужноморавског је порекла¹⁵¹⁵, а јавља се у оближњим српским говорима — сретечком¹⁵¹⁶ и сиринићком, затим у јужнометохијским говорима.¹⁵¹⁷

б) Радни глаголски придев: *бију* (само у Бр)/*би́ф*, *би́ла*, *би́ло*; *би́л'е*.

в) Имперфекат: *бѣх/бѣше/бѣшо(х)*, *бѣше*, *бѣше*; *бѣ(х)ме*, *бѣ(х)ѿме*, *бѣ(х)а/бѣше* (в. т. 844–845).

г) Аорист: *не би кѣсмет* Ле, *каква ра́бота ова́ја би́ Ди*, *та́ке би́ Ба*, *трло ни би́ во Булгáрија*, *ти́ја све́ ка би́ Вр*, и *све́ ти́ја би́ Др*, *сва́дба ка би́*, *се одмóри^хме Ле*, *о́вија не́-би Ре*.

Потврђен је само облик 3л. јд.

У аористна значења у осталим лицима помоћног гл. „бити“ продрли су облици имперфекта.

д) Помоћни гл. „бити“ употребљава се у служби копуле од свих личних глаголских облика, осим од аориста:

Њи́хна *била* ба́шча, *то́ја ми би́ла* бра́това Ба, *о́на не́-беше* бо́вна Крс, *ми́је ће би́деме* по́старе Кру.

852. а) Презент глагола „хтети“ употребљен у грађењу потврдног и одричног футура има уопштену форму *ће* (в. т. 835, 836).

б) У значењу модалног гл. „желети“ овај глагол има личне облике (в. т. 836).

У овом значењу потискује се глаголом „сакам“, посебно у говору млађих.

Презент потврдни		Презент одрични	
(ја) <i>о́ћем</i>	(ми́је) <i>о́ћеме</i>	(ја) <i>не́(ј)ћем</i>	(ми́је) <i>не́(ј)ћеме</i>
(ти) <i>о́ћеш</i>	(ви́је) <i>о́ћеѿше</i>	(ти) <i>не́(ј)ћеш</i>	(ви́је) <i>не́(ј)ћеѿше</i>
(о́н) <i>о́ће</i>	(о́ни) <i>о́ћеѿ</i>	(о́н) <i>не́(ј)ће</i>	(о́ни) <i>не́(ј)ћеѿ</i>

в) Радни гл. придев гради се од презентске основе¹⁵¹⁸:

¹⁵¹⁴ *Биде* је уопштено у македонским, али се јавља и у многим српским говорима: РСПГ, 525; БАДИЈС, 479; СМБГ, 119; БДГСр, 216; ПМГЈ, 96; ПА-МБРес, 349; СРЛГ, 457; ЈДТГ, 51; СМЦГ, 88; БДИБ, 70; ПДМО, 226; ТМГР, 404; БДГБ, 91; БДНСгов, 100; РСГЦШ, 373.

¹⁵¹⁵ ПМГСЖ, 188

¹⁵¹⁶ ПМГСЖ, 188; МлРСГ, 79.

¹⁵¹⁷ У призренском градском говору аутохтони су облици *би́дем* и *би́нем* (РСПГ, 525). У подримском говору, како мој материјал показује, напоредни су *бидне* и *би́не*, а *биде* није потврђено. У говору Призренског Подгора уопштено је *би́не*, а само једном забележено *би́де*: До во́л'е да *би́не*, *ће би́не*, да *би́не*, све́ *бину́је*; врúча *црепúл'а* да *би́де*.

¹⁵¹⁸ Уп. са *оч'áја* у призренском говору (РСПГ, 526); *hao* у ПА-МБРес, 356; СРЛГ, 458; ЈДТГ, 133; *о́áла/о́áла* и у свим српским оближњим говорима (према мом материјалу).

Óħаф, óħала, óħало; óħал'е;
Нéħаф, нéħала, нéħало; нéħал'е.
О нéјħела в. т. 782.

г) Имперфекат:

Óħа(x)/óħаше/óħашо(x), óħаше, óħаше; óħа(x)ме, óħа(x)ше, óħа(x)а;
Нéħа(x)/нéħаше, нéħаше, нéħаше; нéħа(x)ме, нéħа(x)ше, нéħа(x)а.

д) Остали облици:

Бéше óħаф, би сом óħаф.

ђ) Гл. „хтети“ није потврђен у копулативној служби.

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

853. По облицима и употреби прилога ГГ не разликује се од околних говора. Присуство дублета сведочи о стању пре формирања дијалекатског типа.

Прилози су различитог порекла: падежни (и предлошко-падежни), синтагматски, прилози настали додавањем партикула на заменички корен, прилози-позајмљенице.

854. Када су неки падежни облици изгубили своја именичка значења и пришли прилозима, падежни наставци за облик механички су се ширили и на оне случајеве када за њих није било услова. Тако је у ГГ знатне продуктивности финално -у, по пореклу локативно¹⁵¹⁹, које се налази у прилозима различитог значења, а у тежњи да се прилози формално диференцирају према придевима (*мало* : *малу*)¹⁵²⁰:

До́лу, на́долу/на́ду́лу, ош́о́здолу, бр́гу, мло́гу, о́кулу, нао́кулу, о́згору, маљи́чицу, ко́љку, не́кољку, во́љку, ш́о́љку, ма́гбулу.

Локативно -е из *го́ре, до́л'е*¹⁵²¹ вероватно се проширило и на *ва́ке, ша́ке*, мада -е у *ва́ке, ша́ке* може бити аналошко према прилозима с партикулом -де.

Инструментално -ом/-ум¹⁵²², са варијантом -м, налази се у прилозима различитог значења и порекла: *бр́гум, кри́шум, скри́шом/скри́шум, грехум, ош́о́дом/ош́о́дум/ош́удом, но́ћам, де́ћам, со́свем.*

Облици *но́ћам, де́ћам* настали су додавањем инструменталног -м на прилог падежног порекла *но́ћа, де́ња*. Прилози *но́ћа, де́ња* имају -а < -ж инструменталног.

Прилози на -ски¹⁵²³: *йе́шки, на́шински/на́шенски, ни́чки, љу́чки, го́рански, ср́йски* итд.

До́ма има прилошко месно значење (в. т. 522а).

855. Прилози сложени с предлозима имају најчешће месно и временско значење:

ош-: *ош́о́здола/ош́о́здолу, о́згора/о́згору, ош́о́згора/одо́згора, о́дма, о́довде/одо́ваде/ош́овде/одо́ваде, о́донде/одо́наде, ош́о́де/ош́одо/ош́одом/ош́уди, ош́куи*;

до-: *до́сти*;

на-: *на́долу, нао́колу, на́йправо, на́високо, на́вамо, на́шамо, на́дље* (< *на́дол'е*), *на́горе, на́рамо*;

йо-: *йо́вечера, йо́лани*;

¹⁵¹⁹ БАИсД, 248, 254; ВЛМД, 273.

¹⁵²⁰ КБИст, 30. О могућем фонетском објашњењу в. ИПИО 1, стр. 44, нап. 15.

¹⁵²¹ БАИсД, 248.

¹⁵²² О -ум од -ом в. т. 136.

¹⁵²³ О инструменталном пореклу оваквих прилога в. БАИсД, 253–254.

к-: *кнóћи*;
с-: *скрáја*;
за-: *зáјуџре*.

856. Прилози синтагматског порекла потврђени су само с партикулом *-ка*: *зѝмоска/зѝмуска*, *л'ѝтѝоска*, *нóћеска*.

857. Бројни су прилози настали додавањем партикуле на заменички корен:

-к-: *кѝде*, *свѝкеде*, *ошкѝде*, *дóкеде*, *нигде*, *ошкѝуш*, *кóга*, *свѝкога*, *никога*, *никаш*, *некога*, *како*, *некако*, *свѝекако*, *никако*, *кóљко*, *некóљко*;

-ш-: *шáмо(ка)*, *шóга*, *шáке*, *шáкец*, *шóљко*, *шóљичко*, *ошодум* (са варијантама, в. т. 891);

-с-: *сѝга*, *сѝк*, *сáш*, *сáш*;

-ов-: *óвде(ка)*, *óдовде*, *дóвде*, *вáмо*, *нáвамо*, *вáке*, *вáкец*, *вóљко*, *ошовде*;

-он-: *óнде(ка)*, *óдонде*, *óнамо*, *нáко* (< *онако*), *другóнако*, *óнамо*.

858. Уз неке прилоге користе се предлози: *ка вáмо*, *за вáмо*, *до óвде*, *ош кѝде/ош кѝ*, *ош негде*, *ка гóре*, *од дáл'еко*, *ош вѝсоко*, *ош сѝга*.

859. Прилози турског порекла:

Акишáместѝи (< *aqşat*, *aşşat*, ШАТур, 79–80), *бáдава* (< *bedava*, Исто, 110), *бáрем* (< *bari*, Исто, 120), *бáшка* (< *başka*, Исто, 124), *бóл* (< *bol*, Исто, 147), *иш* (< *hiş*, Исто, 329), *калáбалáк* (< *kalabalık*, Исто, 385), *кáршии* (< *karşılık*, Исто, 388), *кобáѝегѝ*, *бáѝегѝ* (< *bayağı*, Исто, 113), *кóлај* (< *kolay*, Исто, 412), *кóџа*, *коцáмиѝи* (< *koca*, Исто, 411), *мáзбулу* (< *takbul*, Исто, 439), *сабáхал'е* (< *sabahile*, Исто, 538), *сáде* (< *sadelik*, Исто, 540), *сáј*, *сáљ* (< *salt*, Исто, 546), *шáмам/шáмэм* (< *tamat*, Исто, 599), *шѝкра* (< *tekrar*, Исто, 607), *ћѝмбиџе* (< *kim bilir*, Исто, 193), *чáк* (< *çak*, Исто, 160).

Неки прилози (*бáрем*, *чáк*) имају претежно значење речце за истицање.

ПРИЛОЗИ ПО ЗНАЧЕЊУ

ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО

860. *Вáмо*: Они *вáмо* већера спрѝмаје; че дóјет *вáмо* Гл, врзан *вáмо* сом сл'ѝзоф^в Ре, е, *вáмо*, рúчек ће спрѝмет Рад, а ће ни прáтиш *вáмо* Ку.

Уз прилог *вáмо* потврђен је предлог *ка*, који се не употребљава уз именице, са сачуваним значењем правца, окренутости: Оди, Вáјдо, *ка вáмо* Вр, пóљај *ка вáмо* Ле, мѝтни *ка вáмо* Др.

Са сличним значењем је и предлог *за* уз *вáмо*: Пóтерај кóњи *за вáмо* Ку, тѝрај кóња *за вáмо* Крс.

У примеру: *Óвамо* се пúштиф кóн' Ба — *óвамо* има временско значење („у то време“).

861. Прилог *нáвамо* („на ову страну; у овом правцу“) близак је значењем конструкцији *ка/за* + *вáмо*:

Пољај *навамо* ЗлПо, *навамо* мэтала Рап, нека доје *навамо* Ор.

С предлогом *ка* значење „у овом правцу“ појачано је: Пољај *ка навамо* Др.

862. *Тáмо(ка)*: Óтиде *шáмо* Гл, ге ви́кнаа *шáмо* Кру, óтишоф *шáмока* во плајна Крс, тупани још *шáмо* тупаје Рад, ми óтиде му́ш *шáмо* Вр, óшло *шáмока*, ће пéреме *шáмо* Ба, óтишоф *шáмока* Љу.

863. *Нáшáмо*: Їшл'е *нашáмо* Др, трчаље *нашáмо* Ку, óшп'е *нашáмо* Кру.

Први део сложенице уноси у прилог значење „у оном правцу“.

Нáшáмо је и у прилошком изразу: Порáстоа дéца *нашáмо-навамо* („тамо-овамо“) Вр, *нашáмо-навамо* йди свá-зима Др.

864. *Óнамо*: Óнамо йдал'е Гл, бéгај *óнамо* Ле, *óнамо* йди Др, *óнамо* се скрíла Ку, w Гостíварско *óнамо* Бр.

865. *Дóл'е/дóлу*: Оñ *дóл'е* рече; тí гóре, óн *дóл'е* Вр, да йдеш *дóље* w Призрен Ку, óшоу *дóлу* во чárшија Бр, се чу́је *дóлу* Др, ће жњéм *дóлу* Крс, óфце пáсеше *дóлу* Гл, *дóлу* је Ди.

866. *Нáдол'е/на́долу/на́дулу/на́дље*. — Први део сложенице уноси у прилог значење „у правцу према доле“:

Вóшке јене нáгоре, јене *на́дол'е* Ре, пáнал'е *на́дол'е* Крс, тéкло *на́долу* Бр, *на́дулу* бéгал'е Др, и *на́долу* бéга Гл, тéрај *на́долу* Ба, йди *на́долу* Ди, све *на́дље* óшље Мл, óтиде *на́дље* Ор.

867. *Гóре*: *Гóре* шо ни је нашá-њива Рап, кó[г]а һ[е] йдеме *гóре* Вр, В́раца *гóре* на в́р фáтена Ре, гúједа пáсеше *гóре* Др, брát ми óшоф *гóре* ЗлПо.

Предлог *ка*, који није срастао са прилогом, у конструкцију *ка* + *горе* уноси значење правца: Йди *ка гóре* Рап, пóдигни глáва *ка гóре* Кру.

868. *Нáгоре*. — Први део прилога уноси значење „у правцу према горе“:

Ти тр́нала вóјска таке *на́горе*, свé стóка шо га зéл'е *на́горе* Вр, óтиде *на́горе* Гл, вóшке јене *на́горе* Ре.

869. *Óздола/ош́здола/ош́здолу*: Ће дóјет петна́есет дýше. *Ош́здола* Крс, *óздола* ће дóјет Арна́ути Ку, *óздола* бéга Др, *ош́здолу* дóшла Ор, *óздола* пúшке фр́љае Ба.

870. *Óзгора/óзгору/ош́óзгора/ош́óзгору*.¹⁵²⁴ — Прилози с префиксом *ош́* имају израженију нијансу одвајања. Обе варијанте присутне су у свим местима:

Óзгора гл'еда Кракошкó-поље Вр, *óзгора* дóјдоа јене Ор, éно го чу́јек *óзгора* Ба, йде *óзгора*, ми́је сме го кáрал'е *óзгору* Бр, *ош́óзгора* йде Вр, *óзгора*, *ош́óзгора* Рап Крс Рад Ку Љу.

871. *Óколо/óколу/óкулу*: Тра́жи *óколо* Др, *óколо* гóрило Ле, *óколо* свé-дејке Рад, *óколо* пúјет Мл, и цре́ва *окол-óколо* ги ге нарéдил'е Вр, пóљај *óкулу* Крс, *óкулу* све тра́ве би́ље Рап.

¹⁵²⁴ БНАП, 215; ТМГС, 105.

872. *Наóколо/наóколу/наóкулу.* — Овај прилог значењски се не диференцира од прилога *óколо*:

Па *пóсољи наóколо* Бр, да га прашујеме *наóколу* Љу, *наóкулу* гúједа *пáсет* Крс, *свé наóколу* Рап, *наóколу* бíл'е óни Рад, *ће* га шéтам *наóколо* по нат сéло Рап.

873. *Найраво:* Ѐди таке *найраво* Ба, тéрај коњи *найраво* Мл, ишла све *найраво* Ди, све трчакме *найраво* Бр.

Прилог *йраво* потврђен је само у начинском значењу: Збóри *йраво* Др.

874. *Високо:* *Високо* рáстеш, *високо* гл'éдаш Гл, *високо* рíпа Др, рíпна *највисоко* Ор.

Поред месног, овај прилог има и нијансу начинског значења.

У примеру: Огрíјало сáнце од^ш *високо* Ре — *високо* је поименичени придев из синтагме *високо мéсто*.

875. *Нависоко:* Ѐзвор је *нависоко* Бр, óфце *пáсет* *нависоко* Ди, куће бíл'е *нависоко* Ба.

Прилошко месно значење почива на предлогу-префиксу *на-*. На сраслост *на-* и *високо* указује и нетипичан акценат овог прилога.

876. *Кéде/ћéде/кé/ћé:* *Ке* шо *ће* ти рéче брáт, тáмо *ће* идеш Вр, *кé* *ће* идеш, *кéде* си трнаф Гл, *кé* да ни стрáмује Др, *ће-сí-била*, *ћéде* је Бр, *кéде* да спíје ЗлПо, *ке-ће-гé-најеш* Љу, *ће-сí-била* Др, та *напре кé* *ймало тíја* Крс, му знáм *кéде* бíло закóпано Ба, бéћари *ке* *ймаје* во Дрáгаш, *не-знам кéде* је Мл, старá-чешма *кéде* је Кру, от сýдбина *нема ке* *дá-бегаш*, *нема кé* да сéнеме Ор.

Прилог *кéде/кé* — *ћéде/ћé* има синкретизовано значење различитих упитних прилога месног значења (*камо, кжда, кьдѣ*). Свођење упитних прилога за место балканистичка је црта настала језичким мешавинама¹⁵²⁵, а повезана је са стањем у несловенским балканским језицима који имају само по један упитни прилог за место.¹⁵²⁶

Значења овога прилога онаква су каква су у другим говорима са синкретизованим упитним прилогом за место¹⁵²⁷:

а) Упитно („где“): *Кé*-има рáбота? Гл;

б) Упитно („куда“): *Кéде* си трнаф? Гл;

в) Упитно („одакле“): *Ош кéде* је? Мл;

г) Односно: *Најгољем* беше óшоф, *мáти* ни го óстајла во Каримáнофци, Шаћибáрово дéјће *ке* је Рап.

Кéде може имати и значење прилога *йонéкога* („понекад“): Ако го не дóтера, *кéде* прéпечен, *кéде* нéпечен Ди.

¹⁵²⁵ КБИст, 136; МСБЕ, 293; ГИЈЗ, 167–168; ГИИЈ, 271–306.

¹⁵²⁶ КБИст, 136.

¹⁵²⁷ БНАП, 55–56.

Прилог *кѣде/кѣ* део је предлошко-прилошких конструкција упитног значења:

до кѣде/до кѣ („докле“): Ду *кѣ* ге испратиџ? Ба, До *ћѣде* ишла? Бр.

оџ кѣде/оџ кѣ („одакле“): Ти би се чудила — колѣмбоћов^ф *оџ* ке дошоџ Вр, не-знам *оџ кѣ*-биџ Кру, *оџ* *ћѣде* зймала Бр.

У предлошкој функцији *ке* — *ће* јавља се у предлошко-падежним конструкцијама месног значења („код; према“): Ће га нѣсет *ке* *Исљама* Гл, чѣшма *ке* *грѣбишиа* Ди (в. т. 217ћ).

У примеру: Не испратиџ *ду ка ке* *Брѣџ* Ба, значење је „до близу“.

877. *Оџкуџ*: *Оџкуџ* кажује шѣ и је Бр, *оџкуџ*^д ће има Др, а *оџкуџ* ће ми дѣјет пѣре Ку.

Примери су записани од старијих Горана. Прилог је у узмицању па га у говору млаћих нема, потиснут је предлошко-прилошком конструкцијом *оџ кѣде/оџ кѣ*.

878. Прилог *куџ*, употребљен у значењу предлога „код, поред“, потврђен је у Рап и Крс. Иначе се и у овим селима потискује предлогом *ке*:

Пѣсл’ѣ дѣјката ѣшла куд¹⁵²⁸ *бѣшчаџа* Крс, *куџ*^д *Ѡграће* викаје Рап, ѣсл’ѣ *куџ* *џлајна*, *куџ*^д *мѣшере* Крс, чјујекоџ ѣшоџ *куџ* *џѣра* Рап.

879. *Нѣгде*: Водѣница *нѣгде* не ѣстѣнала, си зѣџ дѣјка ка *нѣгде*, жѣне *нѣгде* не ѣдаље, дѣјке *нѣгде* не ѣдаље Ре, *нѣгде* нѣмало, ду Скопје струја *нѣгде* нѣмало Вр, нѣма го *нѣгде* Др, ѣн не нѣ-пуштиџ *нѣгде* да ѣдеме Крс, *нѣгде* не сѣм-била Љу.

880. *Нѣгде*: Ћ[ѣ] ѣдет *нѣгде* Ле, пр’ѣн је *нѣгде* Вр, бѣла *нѣгде* Др, *нѣгде* ће ѣде Крс, *нѣгде* нѣмало, *нѣгде* ѣмало Ле.

Прилог *нѣгде* употребљава се, осим у просторном, и у временском значењу („отприлике“): Сѣм трѣнаџ *нѣгде* ѣко сѣѣт дѣсет ѣгодѣм Кру.

Употребљен у предлошкој конструкцији са *оџ* прилог *нѣгде* значи „однекуд“: А ѣн па ѣдав^ф *оџ*^д *нѣгде* Вр, дошла *оџ*^д *нѣгде* Др, па дошл’ѣ *оџ*^д *нѣгде* Ку.

881. *Дѣнегде*: Прѣгазујет Албѣнија *дѣнегде*, шјума је врѣнишка *дѣнегде* Вр, *дѣнегде* трчаџ Рап, и ураѣѣтала *дѣнегде* Мл.

882. *Свѣкеде*: *Свѣкеде* ишчуље („свуд“) Ку, *свѣкеде* го трѣжила Ре, *свѣкеде* бѣла Др, *свѣкеде* има глаћ Рап, *свѣкеде* ѣмало муѣребе Мл.

С предлогом *оџ свѣкеде* има значење прилога „одасвуд“: *Оџ свѣћѣде* ће се сѣберет Бр.

883. *Нѣдвор*: Ћумур се става *нѣдвор*, дѣјка *нѣдвор* не ѣграла Вр, ће ѣл’ѣзе *нѣдвор* Ре, нѣ-можем *нѣдвор* д[а] ѣл’ѣзем Мл, ѣди *нѣдвор* Ле.

¹⁵²⁸ Уп. са *куде*, *куд* у БАДИЈС, 468, 653; *куд* у овом значењу обично је у јужнометохијским говорима (РСПГ, 472; према мом материјалу из Призренског Подгора), сиринићком (МлРСГ, 112), сретечком говору (ПМГСЖ, 147, 173, 185).

884. *Во нѣѣре/во нѣѣра*: Бѣла *во нѣѣра* Вр, ће оѣтаиш *во нѣѣра* Бр, и оно је *во нѣѣре* Ба.

Прилог у Бр гласи *во нѣѣра*, у осталим местима *во нѣѣре*.

885. *Овде(ка)*: *Овде* живује Ре, *овде* дошла војска оздола Вр, га донесл'е *овде* Ди, оѣтана *овде* Ба, *овде* живи брат Крс, воденица *овдека* је запуѣте^ха Вр, *овде* ми умрела Бр.

Уз *овде(ка)* се јављају предлози *оѣи* и *до*, који модификују значење прилога: Којна *оѣи*^д *овде* ће зеѣмет, *оѣи*^д *овдека* сме идал'е Вр, ме онесоа *оѣи овде* Ре, ће доѣеш *оѣи овде* Ди; *до овде* је мује Гл, *до овде* дошла Др, *до овде* да прододем Ле, трчала *до овде* Крс.

886. *Онде(ка)*: *Онде* сме прошл'е, заѣтаните *онде* Гл, *онде* умрела Рап, зачекајте *ондека* Ба, *онде* прошлѣ такте Ре.

887. *Оѣовде/одоѣде* („одаѣде“): Зеѣф *оѣовде* Рап, и *оѣовде* гл'едам Крс, ошл'е *оѣовде* Др, бегај *одоѣде* Ку, зеѣма *одоѣде* Рад.

888. *Одаѣаде/одоѣаде/одаѣаде* („одовуд; с оѣе стране“): Трчи *одаѣаде*, па дошл'е *одаѣаде* Бр, дошла *одаѣаде* Ре, *одаѣаде* дошл'е Крс, *одаѣаде* Рап Вр Ор.

Одаѣаде, *одаѣаде*, записани у вишим селима, могу се довести у непосредну везу с оваквим облицима у реканском говору.¹⁵²⁹

889. *Одонде/оданаде/одоноде* („одонуд; с ону страну“): *Одонде* иде воѣа Крс, та *одонде* дошлѣ Ку, *одонде* Др Рап Лбу, *оданаде* иѣдет сви, *одоноде* ће доѣет л'егуанци Бр, *оданаде* каѣен'е паѣаље Ре.

890. *Туј(ка)/ѣује(ка)*: Неје *ѣује*, се омуѣила *ѣује* Ба, по Водена-плоча *ѣујека*, во Тија-воѣа сл'езоме *ѣује* Ре, *ѣује* вечерахме Бр, *ѣује* пив^ф јел'ен, пуно работе *ѣујека* Крс, *ѣује* ме чекај, брача че оѣанет *ѣуј* Гл, *ѣујека* бѣла, *ѣуј* да сеѣдиш Ор, *ѣуј* Хаѣим Вр.

891. *Оѣшуда/оѣоѣе/оѣоѣо/оѣшуди/оѣшудом/оѣоѣом/оѣоѣоѣум* („отуд; са те стране“). Није потврѣен облик *оѣаѣе*¹⁵³⁰, који би био корелативан са *одаѣаде*, *оданаде*:

Роѣшѣна пуѣштиф^в и *оѣшуда* и *оѣшуда* Вр, *оѣшуда* дошоф, виѣнала *оѣшуда* Крс, избегала *оѣшуда* Рап, ће доѣе *оѣоѣе* Ле, оно *оѣоѣе-оѣоѣе* се перѣѣдује Ба, аскери дошл'е *оѣоѣе* Бр, *оѣоѣо* трчет Вр, *оѣоѣо* има Ор, и ја се оѣел'и *оѣшуди* Бр, јена *оѣшудом* Ба, сом трнаф негде око саат деѣсет *оѣоѣоѣом* Кру, *оѣоѣоѣум* Крс, и они ка им дошлѣ, пријатељи *оѣоѣоѣум*, реѣлѣ Ре, *оѣоѣоѣом* Ба.

892. *Дал'еко*: *Дал'еко*-л'и-је Вр, шо си-дошла вољко *дал'еко* Бр, *дал'еко* ће го онесе Ре, утре ће иѣдем *иодал'еко* Кру, *дал'еко* гим пасл'е Ба.

Уз прилог се употребљаѣа предлог *оѣи*: Те насѣпеме воѣа о[т] *даљеко* Ба, зеѣу дејка о[т] *дал'еко* Бр, стиѣгна о[т] *даљеко* Ре.

¹⁵²⁹ ПаАРГ, 130.

¹⁵³⁰ Исто, 130.

893. *Бл'узу/бл'изо:* — Облик *бл'узо* редак је, а посведочен је, поред обичнијег *бл'узу*, у Рад и Љу:

Не се зборило ка *сеа бл'узу* Ре, се омужила *бл'узу* Ба, пánала *бл'узу* Крс, *éво*, *не-иди бл'узу* Кру, *бл'узу* Гл ЗлПо Рап Бр Рад Ку Ле Љу; *било бл'узо* Рад, *бл'узо* го *нашла* Љу.

894. *Скраја:* *Скраја* го фрљи Вр, го *остајл'е скраја* Ор, *седиш скраја* Бр, *седишл'е скраја* Гл.

895. *Покрај:* *Йди йокрај* Бр, *йшље йокрај* да не ге *виђит* Рап, *одите йокрај* Др, *нема ни йокрај* Ку.

896. *Найрак:* *Не-могл'е најрак²* да се *вратит*, *найрак* се *вратила* Крс, *не-иди најрак*, *могл'е најрак* Рап.

Осим у Крс и Рап, *найрак* је у осталом делу Горе потиснуто прилогом *назаћ*.

897. *Назаћ:* Ге *вратите назаћ* Ор, *св'е дошл'е назаћ* Вр, *назаћ* да се *вратиш* Ди, *йдем назаћ* Крс, *јутре ће йде назаћ* Ра.

898. *Карши* („преко пута“): *Кóј е онја карши* Бр, *карши* *била* Рап.

899. *Д'сно, л'éво:* Гл'éдам *л'éво*, *д'сно* Ди, *л'éво*, *д'сно* разгл'едујем Ба, *йди л'éво* Ре.

900. *Рóда:* *Во рóда* ће *седиш* ЗлПо, *ја сом била во рóда* Ди, *во рóда* *спála* Др.

Рóда је индеклинабилно, има месно значење, а *јавља* се само у конструкцији с предлогом *во*.

Овај прилог потврђен је у сретечком, сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу), али и шире у косовско-метохијским говорима.¹⁵³¹

901. *Дóма*¹⁵³²: *Дóјдоме дóма* Ор, *спије дóма* Ре, не *трéбало дóма* да *каже* Вр, за *млóго дóма* *не-дошоу* Бр, *трнаф дóма* Ди, *дóма* *нека йде* Др, *ја сум дóма* Рап (в. т. 522б, 854).

Дóма се користи ретко и као именица са значењем „дом, кућа“ (в. т. 522б).

Настанак прилога се не може објаснити утицајем албанског језика, како претпоставља А. М. Селишчев¹⁵³³, који *-а* у *дома* доводи у везу са албанским *shrija*. Присутност *дома* у галипољском говору¹⁵³⁴ указује на старину лексеме, па је вероватније *наслањање дóма* на именицу *кућа*.

902. *Дл'боко/Дл'боко:* *Не-иди дл'боко* Крс, и *чула дóлу, дл'боко* Др, *пánала дл'боко* Ку. Примере в. и у т. 165.

¹⁵³¹ ЕГРеч 2, „род, рода“.

¹⁵³² САМПол, 35; МлРСГ, 102; ПМГСЖ, 15, 165, 166, 206; РСПГ, 528; јужнометохијски говори (према мом материјалу); БАДИЈС, 337–338; ПМГЈ, 80; ЕГРеч 1, „дома“; БНАП, 309; ИПГС, 309; ПемСкЉ, 184.

¹⁵³³ САМСлов, 15; САМПол, 35.

¹⁵³⁴ ИПГС, 309.

903. *Чак*: Кúкаљци го оставал'е ке сака да пáсе, *чак* до Јáсојке вáмо Вр, сме стíгнаље *чак* до њéго Крс.

Овај прилог-речца, осим за истицање месног значења, употребљава се и за истицање дужине протеклог времена: Не сóм-спала *чак* седом дéна Др.

ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ

904. *Кóга/кáӣ*: *Кóа* һ[e] íдеме гóре Вр, *кóга* си дóшоф Рад, *ко*[г]а не фáти Ре, *кóа* ће се обoрáíme Ба, *кóга* úмрела Гл, *кóга* бýло Др.

У значењу упитног прилога за време уочене су несажете форме.

У везничкој служби сачувано је *кога*, али су чести и сажети облици *ко/ка*: *кога* трнаме, црешње цэфтеа Рад, *ка* стáнала, ми рече Крс (в. т. 209ж, 217, 372а).

Ретко — и то у нижим селима — у говору старијих посведочено је и *каӣ*¹⁵³⁵ (< *кад*): *каӣ* је свáдба Крс, *кад*-било тíја Крс, *каӣ* úмрела Рап, *каӣ* íз-ограф Рад (в. к. 51).

О овом прилогу в. т. 404, 906, 907.

1535 ВБГГ, 71.

905. *Некога* („некада“): Сом пасоф оџце, *некога* гуједа, *некога* кон’и Ре, не си пристала ка шо си била *некога* Гл, *некога* ће знаје Бр, пишује *некога* Рап.

Уз *некога* се употребљава предлог *ош*, а предлошко-прилошка конструкција има значење синтагме „од тог времена“: Па посл’е, од *некога*, фати он бол’ес Мл.

Удвојени прилог *некога-некога* има значење „понекад“: *некога-некога* работа Ди.

906. *Никога/никаш* („никада“): *Никога* не ће уработа Бр, *никаш* не-било овја Рап, *никаш* ништо нема Др; ја-вел’им — *никаш* Ор, и не-могоф^в *никаш* *А-ва да га сл’езе, *никаш*^д не-биф Крс, *никаш* не-ће-има Рап, тја — *никаш* Рад, та *никаш* да не-дојеш Ку (в. к. 51).

907. *Свекога/свакаш* („свакад, стално“): *Свекога* таће не-може да биде Бр, *свекога* дохија ке нас Гл, *свекога* тја да учиш ЗлПо, *свекога* израбтује Кру, *свекога* со оџце Љу, *свекога* матер да гл’едаш Ба, *свекога* ке нас Крс; он збори *свакаш*¹⁵³⁶ Крс, *свакаш* тја Рап.

Облик *свекога* доминира и, осим ретких потврда у Рап и Крс, *свакаш* је потиснуто (в. к. 51).

908. *Сэга/сэк/саш/саш*: *Сэга* рањим два тельета Ле, никој не-сэ-мучи *сэга* Вр, *сэга* је убаво Ре, *сэга* муабетиме Др, от *сэга* ће слушаш Мл; и *сэк* Пепелуша ја дал’е Бр, *сэк* ке ће-иде Ди, нека ти даје *сэк* пет кила мл’еко Ба; *саш* бил’е, он *саш* ће доје Крс.

Примери *саш/саш* потврђени су само двапут од истог информатора па их треба опрезно прихватити, тим више што и у оближњим српским говорима овај прилог гласи *сэг*.¹⁵³⁷

909. *Тога* („тада“): *Тога* дошоф Гл, *шога* припуца бабо Ле, и поздраве сме бил’е *шога* Ре, страм имало *шога* Кру, немало *шога* Др, он пр’ееше кућа *шога* Ба, *шога* немаше ни доктури Рап, га зимаје *шога* мл’јнеста Љу.

Предлошко-прилошка веза до *шога*: Они до *шога* зајца не видел’е Вр.

910. *Денеска*: *Денеска* је свадба Рап, па ће дајеш *денеска* Др, п’уала *денеска* Рад, *денеска* се м’ужи Крс, не-смé-јал’е *денеска* Ку.

911. *Синојка*: *Синојка* брат ми дошоф Гл, врнало *синојка* Мл, избегала *синојка* Ре, шо-било *синојка* Ба.

912. *Ноћеска*: Још *ноћеска* сме зајено Вр, *ноћеска* ће ткаје Др, *ноћеска* ће спијеш Бр, *ноћеска* да работа Мл.

913. *Зимуска*: Неје убаво време *зимуска* Рап, *зимуска* оџце се скупе Др, ће се омужи *зимуска* Рад.

¹⁵³⁶ *Свакаш* бележи и Б. Видоески (ВБГТ, 71).

¹⁵³⁷ ПМГСЖ, 53, 56, 81итд.; МлРСГ, 99; РСНГ, 528.

914. *Л'еџоска*: Врнаф дош *л'еџоска* Ку, шо ће урабóтаје *л'еџоска* Ле, *л'еџоска* óфце пáсоф Рад, не сме рабóтал'е *л'еџоска* Ди.

915. *Ноћа(м)*: Па да стáнеш *ноћа*, *ноћа* ме óнесоф Вр, *ноћа* не-мé-виђи Ре, мéрак ми је *ноћа* Гл, муá-мати ће дóјде *ноћам* Ор.

Ноћам је потврђено само у Ор.

916. *Дéња(м)*¹⁵³⁸: *Дéња* спије, *ноћа* скíta Рап, Бóга да мóл'иш и *дéна* и *ноћа* Бр, *дéња* сéдет прé[д]-дућан Мл, *дéн'ам* со óфце, *дéњам* не-сé-спије Ор, ни *дéјн'а* ни *ноћа* Др, *дéјна* Бр Ре Кру.

917. *Вéчер* („увече“): *Вéчер* ће дóје Бр, *вéчер* гúједа тéраме Вр, *вéчер* сме утéпане от рабóта Гл.

Из прилога је испала група *въ-* (в. т. 249ђ).

918. *Повéчера* („увече“): *Повéчера* ће се виђиме Вр, ће бíде *йовéчера* Ор.

919. *Нáвечер* („вечерас“): *Нáвечер* ће те виђи Ку, ми дóнеси *навечер* Ле, *навечер* ће ни врне Рад.

920. *Акиáместии* („довече, вечерас, ноћу“): Муá-мати *акиáместии* дóшла Ор, *акиáместии* рабóтам Ку, *акиáместии* Вр Рап Крс Мл.

921. *Плáдно*¹⁵³⁹: Ће спије на *йлáдно* Гл, на *йлáдно* óфце му пáсл'е Кру, на *йлáдно* му óнеси Рад, до *йлáдно* спије Мл, ни до *йлáдно* не урабóтује Др.

Мада је лексема индеклинабилна, чињеница да се употребљава с предлозима говори да веза с именичким значењем није потпуно прекинута.

922. *Кноћи*¹⁵⁴⁰ („увече, довече“): *Кноћи* ће дóјеш Гл, ће те ви́кне *кноћи* Кру, да бíдеш *кноћи* дóма Рад, и *кноћи* ће ми дóнесет Др, ће се виђиме *кноћи* Др.

923. *Чвéра/фчéра/чéра*: *Чвéра* сом даф Ре, *чвéра* ни била Бр, *чвéра* óшла Др, *чвéра* сом спáла Крс, бéше *чéра* Бр, *фчéра* га ви́дела, ни *чéра* нéмало Ди, нé-маше *чéра* Ба, *фчéра* пóчнаф Вр.

924. *Уй́ре/јуй́ре/вуй́ре* („сутра“): Дóјди *уй́ре* на плáдно Гл, *уй́ре* ће хó-диш ЗлПо, ће йдем *уй́ре*-вечер Вр, *јуй́ре*¹⁵⁴¹ ће ми дóје муш Ор, *јуй́ре* је Бóжећ Ба, *вуй́ре* ће го врати́ме Бр, *вуй́ре* ће врне Рап (в. т. 355г).

925. *Вуй́ро* („јутру“). — Прилог је предлошко-падежног порекла — *въ уй́ро*.

Вуй́ро ће се сóберет Гл, *вуй́роио* во нéдеља Крс, и јá *вуй́роио* шо да рабóтам Ре, óна, *вуй́ро*, че а прóменет жéне Гл (в. т. 355г).

926. *Сабá(х)ал'е* („јутру“): Рабóтала *сабáал'е* Ди, *сабахáл'е* лју́ђи дóјдоа Бр, ће стáне пóрано, *сабáал'е* Вр.

¹⁵³⁸ С варијантама *дéн'ам*, *дéн'а*, *дéна*, *дéјња*, *дéјн'а*, *дéјна*.

¹⁵³⁹ ПМГСЖ, 52, 141 итд.; МлРСГ, 34; ЕГРеч 2, „плáдне“.

¹⁵⁴⁰ Сретечки, јужнометохијски подримски и подгорски говор (према мом материјалу); МлРСГ, 100; РСПГ, 528: БАДИЈС, 340; ЕГРеч 1, „кноћи“; АР-СВАБ, 309; БНАП, 152, 217; СРЈГ, 465.

¹⁵⁴¹ ПМГСЖ, 19, 184; МлРСГ, 99; РСПГ, 528; ЕГРеч 1, „јутре“; БАДИЈС, 338, 342, 465; АР-СВАБ, 310; БНАП, 337.

О им. *саба(х)ал'е* в. т. 543ђ.

927. *Њеќња/неќња* („пре мало дана; ономадне“): *Њеќња*¹⁵⁴² сом пánала Мл, *неќња* ми прáтила Ле, *неќн'а* врнало Ле, и било *њеќња* Рад, сом пóжн'ела *н'еќн'а* Гл, *њеќња умрела* Љу, ти сом дáла *њеќња* Др.

928. *Лáни* („прошле године“): *Лáни*¹⁵⁴³ сме сíјаље Ку, *лáни* брát ми бíф Ле, сме пошíвал'е кућа *лáни* Др, ни *лáни* пémало, не рóдило *лáни* Крс.

Прилог је бележен од старијих Горана, а из говора млађих је у узмицању.

929. *Пóлани* („претпрошле године“): Јóште *йóлани*¹⁵⁴⁴ сом вршила Ле, *йóлани* бíло пóладно Ку, и мíје *йóлани* сме дóшље Рап, не-прашај шó-било *йóлани* Ба.

930. *Дóцна* („касно“): Нé-иди *дóцна* Ор, *дóцна* стíгнала Др, *йóдоцна* пáнаф Ле, *дóцна* стíгнаф Ку, ошл'е *йóдоцна* Ба.

931. *Вéк* („дуго; увек“): Ја сом држала *вéк*¹⁵⁴⁵ шíiese óфце Вр, *вéк* сме се пátил'е Ре, *вéк* ће рáбота Др, и се распрáвала *вéк* Рап, *вéк* сом се мúчила Ор.

Бележен је само облик из кога је испала група *въ-*. Траг некадашње групе је у факултативној дужини вокала *-е-* (в. т. 249ђ).

932. *Вéзден* („ваздан; стално“): *Вéзден* вéзе Кру, *вéзден* жéла Бр, рáбота *вéзден* Др, *вéзден* во кáве сéдет Мл, *вéзден*, бе, спíјем Ре, јá *вéзден* рáботам Бр.

933. *Нáйре* („пре“): *Нáйре*¹⁵⁴⁶ стрáм се ýмало Вр, *нáйре*, вéл'и, на гор-нá-софа сéдал'е бéћари Ре, сме сíјал'е *нáйре* Ор, *нáйре* се знáло Ле, свé-било по-ýбаво *нáйре* Др, тáће било *нáйре* Бр.

Прилог *йре* није потврђен.

934. *Пóсл'е*: А *йóсл'е* две брátћића дрúге мéне ми умрeље Рап, он дóшоф *нáййóсл'е* Др, *йóсл'е* кóна ни дáде Ре, па *йóсл'е* ће дáјеш на ваљáјчара, *нáййóсл'е* грá и тíкве Вр.

935. *Рáно*: Пéтеф *рáно* кúка да ме *рáно* разбúдује Рап, ће ме дíга *рáно* Бр, би сом стánала *йóрано* Кру, да стáнеш *рáно* Гл, ће íдем *йóрано* Др.

936. *Дáвно/дáмно*: *Дáвно* шо бíло сом запáнтила Ре, *дáвно* било тíја Др, *дáвно* бéше Ле, *дáмно* ни се згóди Ку.

Прилог *дáвно/дáмно* у узмицању је, а потискује га прилог *одавно/одамно*.

937. *Óдавно/одамно*: *Óдавно* ти збóрила Ку, *одавно* не ни пáнује нáм Др, *одамно* не сом га вíдела Др, ми вéл'иш — *одамно* Вр, *одавно* не-нí-била Крс.

¹⁵⁴² БАДИЈС, 467–468; Сиринић, Сретечка жупа, јужнометохијски говори (према мом материјалу); СПЕРеч 1, 379 (за Тимок, Лужницу, Лесковац), ЖНРеч, 101; ВБМак, 143; ВБДГ, 80 (*некни*).

¹⁵⁴³ ПМГСЖ, 184 (*лáњи*).

¹⁵⁴⁴ СРЛГ, 464.

¹⁵⁴⁵ ТМГС, 104 (*вавек*).

¹⁵⁴⁶ РСПГ, 352.

942-а) Тоуѝрѝф („истом, накнадно“): *Тоуѝрѝф* ће рабóтате Рап, *шоуѝрѝф* ће ни биде Ле, *шоуѝрѝф* ће се тéпате Рад.

943. Вéће („више; сада; у то време“): И óна, *вéће*¹⁵⁴⁹, о[т] туј óшла на Пе-њушката, и се распрáвала вéк *вéће* тáке óна Рап, гóдине *вéће* нé-знам да ти кáжем Ба, нé-можем *вéће* да *óдим Вр, ће го донéсете *вéће* Ку, па *вéће* ће нал'эгне-ме тујека Ре.

944. Свé („стално, све време“): *Свé* те збóрил'е Бр, *свé* викаје на мéне Ди, *свé* го жéлаје Ба, *свé* не крадет Др. Примере в. и у т. 6896.

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

945. Прилози на -ечки:

Љуђи бумбáречки збóрил'е Вр, ти учини тíја *засáечки*¹⁵⁵⁰ („уистину“) Гл, *засáечки* ће ни рече Ди, збóри *нашечки* Ре, сéди *жабечки*¹⁵⁵¹ Др.

946. Прилози на -ски:

Вóда пíла *нички*¹⁵⁵² („ничице“) Ди, шо ме *нички* гл'éдаш Вр, до Драгаш *йéшки* Кру, сом прóшоф *йéшки* Др, *йéшки* *óди Ба, да нé-одим *йéшки* Ку, сме íдал'е на гурбет *йéшке*¹⁵⁵³ Вр, *йéши* óди Бр, *нашински* речено Гл, а ће збóриш *нашински* Крс, *нашински* ће збóриме Др, *нашенски* збóрила Рап.

947. Прилози придевског порекла:

Пошíроко ми кáжи Ре, јá ће га *лóшо* прéкэвнем Кру, *чúдно* („смешно“) кáжује Ре, сóкол'и л'éтаје *високо* Гл, свíтка *јáко* Др, нéмој да *йрáво* кáжете Ди, ја бéше *слáшко* заспав, *љушо* му рече Рап, врнáјчица („киша“) *сйшно* врне ЗлПо, йшоф *намурйено* („натмурено“), дóма йде *разљушено* Ор, *йрísтало* го испрáтил'е Вр, *блáго* њéму Рад, *блáзе* кó[j] је млáт Ди, *ненауздавно* („изненада, неочекивано“) дóшла Ре, *йоубаво* бíло, *йóмучно* бíло Ди, *йóшешко* нí бíло нí ће бíде Рад, *најáко* ги жáл'им Љу, йди *йóбрго*¹⁵⁵⁴ Вр, *бргум* се скрýте Ре, бéгај *бргу* Ор, *бргум* Вр Ор Кру, йди по *йóлэко* („спорије“) Рап, рабóтај *йóл'еко* („полако“) Бр, нéје *лэко* Ди, му се чíни *л'эсно* Бр.

948. Посóбице („одвојено“): *Посóбице* трчет двáјца нáше Ре, стíгнал'е *йосóбице* Кру, а ће путујете *йосóбице* Гл.

Уочен је још само један прилог на -ицу — *мал'ичицу*, али са значењем прилога за количину.

949. Кáко/кá: *Кáко* ти знáш ја да нé сом нíшто Гл, *кáко* знáје — дóма нека дóје Бр, а Јусуф *кáко* је, *какó-му-је* жéната, жéне *какó-идет* Вр, и свé *какó* трéбе

1549 ВЕДГ, 80; РСПГ, 385, 422, 461, 514; ЖНРеч, 14.

1550 Мотивисано прилогом *сáј* (в. т. 859).

1551 Уп. с оваквим прилозима у говору Врачана (ДПМО, 212).

1552 БАДИЈС, 466 (*ничке*).

1553 Знатно је више потврда облика на -и.

1554 ПМГСЖ, 22, 44, 68 итд.; МлРСГ, 103; БАДИЈС, 667; ЕГРеч 1, „брго“; о пореклу (према односу *дуго* — *дуже*) в. СПЕРеч 1, 222 „brz“.

Ор, па *како* ти бабета си бнесоф старого Крс, љај *ка*-вел'и за тебе Мл, *ка* се избркало Рап, *ка* те наођаје све-тебе Ди, *ка* ми се мучила млого нана Ор, *ка* ме не-позна Бр.

950. *Некако*: Се живује *некако* Др, се ишколуаа *некако* Гл, *некако* ће донесем Ор, ће га познаш *некако* Бр.

951. *Никако*: Немаје своје-паре — *никако* Вр, *никако* да не-бегаш от њего; *никако*, маџер, ама немој да кажујеш; глас не ти преговорнуаље *никако* Рап, не-могаф *никако* да ил'езе Ку.

952. *Свекако* („било како; свакако“): *Свекако* жњет Рад, не-требе *свекако* Ку, и *свекако* ни уработаф Ор.

953. *Ваке/вађе/вакец*: Ми ге притиснаф *ваке* Вр, прапорци стаене *ваке* на магаре Ре, *вађе* не бидује Бр, *ваке*-било Др, *ваке* сме се боравиле Рап, сме седале *вакец* Мл, *вакец* ће работаф Др.

Облика *џаке*, *ваке* има у дебарским говорима¹⁵⁵⁵, затим у сретечком.¹⁵⁵⁶

Прилоге на *-ец* има и тетовски говор.¹⁵⁵⁷

954. *Таке(зи)/џађе/џакец*: Не могаа *џаке* Рап, *џаке*-ти-било Гл, *џаке* збори Рад, *џаке* сме поминал'е Вр, *џађе* оџце не-пасет Бр, и *џакец* ка шо ти реко Мл, *џакец* било Ба, *џакези* ти било Рад, *џакези* се ишло Ле.

955. *Нако*: *Нако* ће изотка Мл, *нако* сме жњел'е Рад, *е*, *нако* и нас не зуала Ку.

Прилог *нако* скоро је истиснут прилогом *џаке*, а бележен је од старијих Горана. Интересантно је да у овај прилог није продрло *-е* (уп. са *ваке*, *џаке*), затим да се јавља у нижим селима у којима функционише двочлани систем показних заменица из кога је истиснута заменица *онај* (в. т. 659).

956. *Другонако/друганако* („другачије“): *Другонако*¹⁵⁵⁸ пл'ете Ор, *другонако*, а не *ваке* Вр, ни напрај *другонако* Рап, *другонако* Крс Ди Вр Ба Љу, *друганако* Вр Др Ор Љу Ку.

Прилог *другојаче* у П-Т говорима тумачи се као компаратив придева.¹⁵⁵⁹ Облик овог прилога у ГГ, а и његово значење, указују на везу прилога *другојаче* са прилозима на *он-*, *ов-*, *џ-*, а не с придевом *јако*.

957. *Кришум/скришом/скришум*: Зазборила со њего *скришом* Ку, ће седиш *кришум* Рап, ће дојеме на ручек, некуа *скришум* от свекра Ле, *скришум* гл'едах Бр, ни донеси *скришум* Ди.

¹⁵⁵⁵ СТТГ 2, 106.

¹⁵⁵⁶ ПМГСЖ, 147, 185 наводи само *ваке*. У сретечком говору, према мом материјалу, присутно је и *џаке*.

¹⁵⁵⁷ СТТГ 2, 106.

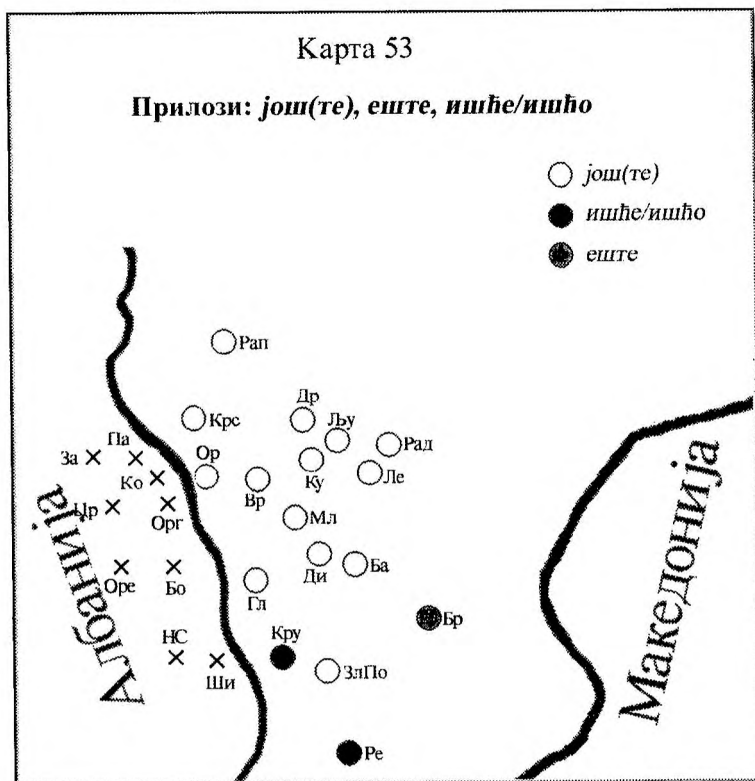
¹⁵⁵⁸ Уп. с прилозима овога типа у БАДИЈС, 467–468 (*другако*, *друговако*), 466 (*другојаче*); ТМГС, 105 (*другојаче*).

¹⁵⁵⁹ БАДИЈС, 466.

ише máло, *ише* љи се шéташ, *ише* си мláда Ре, *ише* máло па ће врне Кру; *ишо* не ўмрела Ре; *јишо* óвија Ре, нејзи пóсл'е јóпе *ишйé*-више Ба.

У Ба је уопштен облик *још(ше)*. Пример *ишйе* записан је од информатора чија је баба из Ре, па је могућа контаминација *ише* и *јошйе*.

О пореклу различитих облика прилога и распрострањености в. т. 121з.

972. *Вóљко/вóљку*: *Вóљко*¹⁵⁶⁰ си пóрасла Ре, шо сй-дошла *вóљко* дáљеко Мл, *вóљко* дóнела Ле, *вóљко* íмам Вр, *вóљко* ће плáтим Др, не сом íмала *вóљко* Бр, ни *вóљко* не тй-давам Ле, *вóљко* ће изéдеме Гл, не-давам *вóљку* Рап, *вóљку* íмала вóда Ба, *вóљку* ни дóнеси Крс, *вóљку* íма Ку.

Количински прилози на -о обичнији су у вишим селима, исти прилози на -у¹⁵⁶¹ у нижим.

973. *Тóљко/шóљку*: *Тóљко* је Др, *шóљко* сом рáботаф Рад, *шóљко* ми плáтиф Гл, *шóљко* íма Ди, *шóљко*-беше виђујене Ре, *шóљку* да ни дáдете Ку, нéмој *шóљку* Рап, ни мйје нéмаме *шóљку* Крс, не се íмало *шóљку* Ор, *шóљку* ти бйло Рад, *шóљку* Љу.

¹⁵⁶⁰ О односу *вóљк-* : *вóлк-*, *шóљк-* : *шóлк-*, *кóљк-* : *кóлк-* в. т. 215г.

¹⁵⁶¹ Уп. са *кóл'ку*, *шóл'ку* у тетовском говору (СТТГ 2, 106).

974. Кóљко/кóљку: *Кóљко са, кóљко л'эжи Бр, кóљко хóдим Ба, кóлко, кóлко*¹⁵⁶² *ћујек нé-могаф да йл'езе Ре, кóљко óфце јáлове ймаш Гл, кóљко сом пó-стара Мл, за кóљко си ја пожн'евала, кóљко сме Ле, кóљко Рад Ди, кóљку гуједа Ба, кољку-дена си сéдала Рап, кóљку ймаш Љу, кóљку се Ор.*

У примеру: *Кóљко дéсет кíла жíто ће зéмеш Ре — кóљко значи „тек, само“.*

975. Нéкољко/нéкољку: *Нéкољко омлáдинци Др, нéкољко гóдине Бр, ми дóнеси нéкољко óфце Вр, нéкољко нéдеље Др, нéкољку дéња пóслe Крс, дáј ми нéкољку Рап.*

Мало је потврда с групом -л'ик-: *Крос³ некóл'ико врéме, нéдеља, двé, че и зайдет; некóл'ико мéсеца Гл.*

976. Тóљичко („врло мало“): *Тóљичко сом дáла Ба, йóљичко зéла Ди, не-мí-давај йóл'ичко Ор, ни йóљичко нéмало Др.*

977. Кол'икаво („колико“): *Кол'икаво да ти кáжем Ба, кол'икаво ти прáтиф Ди (в. т. 6876).*

Придевска заменица врши прилошку службу после свођења синтагме на зависни члан. Оваква употреба придевских заменица одвећ је ретка у ГГ.

978. Нéкој: *Па некој врéме посéјала шо посéјала Ди, и некој врéме сом ра-бóтала Др.*

Изван синтагме *некој врéме* — *некој* у овом значењу није потврђено.

979. Млóго/млóгу: *Ће стáнује бáбо рáно млóго Вр, млóго ми сте додíјал'е Др, йрémлого кíсело Ре, сéло йгралó млóго Ор, млóгу је мíлосно Ле, млóгу скý-по Кру, млóгу спíје Бр, млóгу дáљеко Рап.*

Прилошки израз *за млóго* (*За млóго дóма нé-дошоу Бр*) део је синтагме из које је елидирана именица *време*.

Прилог *млóго* сачувао је суплетивни компаративни облик *више*, поред форме *йóмлого* (в. т. 702): *Нéјзи пóсл'е јóпе иштé-више Ба, јоштé-више се умóрује Ди.*

980. Прекóвише („врло много“): *Прекóвише си дóнесоф Рап, не рáботај йрекóвише, йрекóвише нóсиф Др.*

981. Мáло: *Мáло снéк беше пáнаф Вр, че пóседет мáло Гл, йóмáло дéне-ска јáтте, кој-ће-тí-јаде йóмáло Ре, остáнал'е мáло трóхе Крс, мáло рáћија ймáше Бр, ме пúшти мáло бóл'ес Кру.*

Уз одричне глаголе у примерима: *Мáло* не ге задéвал'е дéјке Вр, *мáло* не-нé-браље Арнáути Ре — прилог *мáло* значи „млóго“.

У дистрибутивном значењу: *Ми дáва да јáдем мáло йó-мáло Ре.*

982. Л'эк/л'екец/л'экчица („мало“): *Ймá^хме још л'эк¹⁵⁶³ пáрице Мл, да ми дáеш л'эк мéдец Ба, му дáдохме л'ек сéно Бр, л'екец ми дáди Ба, млáјнеста ће зáигра во двóр, л'екчица Вр, л'екчица да рáботам Ор.*

¹⁵⁶² Пример са -л- је усамљен.

¹⁵⁶³ Овај деминутивни суплетив прилога *мáло* посведочен је у сретечком, сиринићком, јужнотехијским говорима (према мом материјалу), али и говорима даљим од горанског (ЕГ Реч 1, 359; СРЛГ, 466; ЈДТГ, 154).

983. *Мал'ичицу* („малко“): А ће ми дадеш *мал'ичицу* Крс, дај ми *мал'ичицу* Рап, ни дава *мал'ичицу* Ор.

У прилогу је суфиксу *-ице* додато *-у* из других прилога.

984. *Мрфца* („малко“): Дај ми *мрфца* Ре, му продадите, ёто, *мрфца* Кру.

Прилог је мотивисан именицом *мрвица*, која је потиснута им. *шрџа*.

985. *Пуно*: Они панаље *пуно*, от ке Опоље *пуно* Вр, *пуно* донесље Крс, не работај *пуно* Кру.

986. *Досџа/досџи*: Ми велџи — *досџа*-ти-је Ре, *досџа* си збориф Кру, а ти је *досџа* Рап, *досџа* ћаруаф Ле, *досџи* ти било Ор, *досџи* си имаф Вр.

О пореклу *досџи* в. т. 116.

987. *Чесџо*: Ни идале *чесџо* Кру, *чесџо* иде ке-нас Рап, *иочесџо* јадите Вр, *чесџо* бега дома Ба, га виђим *чесџо* Др.

988. *Поџојће/поџујћи/поџујћи/поџујећи/појће/појћу/појћу* („много; више“): Имал'е *појћу* љуђи Др, *појћу* ни донеси Ле, *појћу* уработала от нас Мл, *појћу* немам Ба, *појће* Бр, *поџујћи* викај Вр, *поџујћи* Крс Рап, да стасе *поџојће* Гл, *поџојће* не загријало Бр, *поџујећи* Ре Кру, *поџујћи* сме имал'е Др.

Пошто прилог има значење компарираниог прилога *више* и подразумева степеновање по количини, јавља се и као виши степен прилога *млого*: Он има млого, ама ја имам *поџојће* Бр.

По пореклу је *поџојће* компаратив придева *велик*. Сачувао се пошто је придев *велик* потиснут придевом *гол'ем*.

989. *Јако* („врло“): Ја ти сом *јако* бовна Рад, *јако* рано, а ми је страх *јако* Бр, чујек је *јако* љут Мл, жена му је *јако* бовна Крс, *јако* се смије Ле, маћи ми била *јако* вредна Ба.

Значење количине прилог има када је у придевској или прилошкој синтагми. Када је уз глагол, изразита је нијанса начинског значења.

990. *Коџамитџи* („крупно; велико; много“): Имам *коџамитџи* стока Др, му покосил'е *коџамитџи* Гл, *коџамитџи* је уморен Ку.

991. *Бол* („пуно; довољно“): Мл'еко сме имал'е *бол*¹⁵⁶⁴ Бр, паре сом имаф *бол* Ре, па ће ми донесе, *бол* за мене Др.

992. *Ич* („ни мало“): *Ич* не ме чекајте ЗлПо, *ич* не-зна Ба, *ич* не-го-гљедај Ре, нема *ич* Крс, *ич* неје убавФ Гл, *ич* не-иде, *ич* не ил'изал'е Ба.

993. *Калабалџ/калабалак* („пуно; бројно“): *Калабалџ* љуђи му дошл'е, издошље *калабалџ* Рап, во кућа *калабалак* Ку.

994. Прилошког су значења и бројни изрази мултипликативног значења:

Јемџуџи, дваџуџи, шриџуџи, јенош Гора, мџи годишњо *јенош* месец дома Ди (в. т. 728).

¹⁵⁶⁴ Овај прилог турског порекла (< тур. *bol*) потврђен је обиљем примера у мом материјалу из подримског и подгорског говора.

ПРИЛОЗИ ЗА УЗРОК

995. Потврђен је само односно-упитни прилог *zášitio*, који се јавља још и у облику *záš* (в. т. 2176):

Zášitio не-рече Бр, *zášitio* желаш, *zášitio* не-си-била Др, *záš* не би го зéф Гл, *záš* не-идеш Рап, *záš* не си кáжала Вр, ме прáша *záš* не-сóm-рекла Ку.

РЕЧЦЕ

РЕЧЦЕ-ПАРТИКУЛЕ

(срасле са заменицом или прилогом)

996. Речце-партикуле у з з а м е н и ц е

а) *-j* : Ова се партикула употребљава уз упитну заменицу *кóј* и заменице сложене са њом (*некој*, *никој*, *свакој*): Нéмаф *кóј* да не чýва Вр, не-знам *кóј* Др, *никој* не кúпуаф Ре, *некој* ће рече Рад, *свакој* ýма свој тáбијет Гл (в. т. 615, 618, 621, 625).

б) *-ja*: Партикула се додаје демонстративним заменицама: *Овајá*-жена Мл, *и́ија* шо се тáмошн'и Гл, *и́ојá*-дењ Ку (в. т. 661, 663).

Партикула је присутна у многим говорима захваћеним балканистичким процесима¹⁵⁶⁵, а контакт са балканским несловенским језицима могао је да утиче и на чување старе показне партикуле *-и* (*í*)¹⁵⁶⁶ и изван показних заменица.

О пореклу *-а* у зависним падежима и Нјд. показних заменица *онóгоа/онó-гуа*, *овóмуа*, *и́бóмуа* в. т. 672.

в) *-je*: У облицима личних заменица *ви́је*, *ми́је* *-je* се може сматрати партикулом.¹⁵⁶⁷

Партикула *-je* потврђена је у демонстративним заменицама са *-e*, које је морфолошко обележје с. р. јд. (*и́оје*, *и́ије*) (в. т. 663а).

О пореклу *-e*- у *и́ојека* в. т. 115а.

г) *-p*: Ова партикула уочена је у заменици *и́и́о́годер* (в. т. 630).

д) *-ка*: Партикула се додаје прилозима месног и временског значења, и ретко демонстративним заменицама: Сл'éзоф *и́ојека* Рап, *и́ојека* је Крс.

ђ) *-zu/-su*: Ова стара партикула¹⁵⁶⁸ додаје се Дјд. придевских речи: *Мóјојсу*, *и́ојсу*, *и́рвојсу* Гл, *стíаројсу*, *млáдојсу* Крс Рап, *и́ојзи*, *мóјзи* Бр (в. т. 650б, 652б, 655, 675, 679б, 680–683, 697).

¹⁵⁶⁵ ВБЗФ, 69; БАДИС, 259–261; ТМГС, 110; ИПДиј, 115.

¹⁵⁶⁶ БАИСД, 125.

¹⁵⁶⁷ ВБЗФ, 69.

¹⁵⁶⁸ БАИСД, 130; СПЕРеч 3, 653 „-zi“; РСПГ, 485, 489, 531; ИПДиј, 163; БДНСгов., 75; ВЛМД, 210, 239.

997. Речце-партикуле у з п р и л о г е

Прилози на вокал по правилу имају партикулу.

а) *-j*: *Туј* жéне дóста се бéрет Крс, остáнала *шúј* Ре, *шúј* Ђáзим Вр, *шúј* óшла Рап (в. т. 890).

О *-j* у прилогу заменичког порекла (Па *некој* вréме Ди) в. т. 978.

б) *-je*: Прилог *шúј* потврђен је и с партикулом *-je*: *Тује* сме мл'él'е Вр, *шú-* *је* сéнала Ор, *шúје* пív^ф јél'ен Крс, *шúје* Ре (в. т. 890).

Финално *-е* може бити аналошко према прилозима *óвде*, *óнде*, *кéде*.¹⁵⁶⁹

в) *-ка*: Партикула се додаје прилозима месног и временског значења: *Óв-* *дека* Бр Ди Мл, от *óвдека* Вр, *óндека* Ба, *шáмока* Ба Ку Ле, óшло *шáмока* Вр, пóљај *шáмока* Крс, *шáмока* гл'едаје Др, *вáмока* Мл Крс Рад, *вáмока* дóјди Ор, со лúђи *шúјека* Крс, се растуáрихме *шúјека* Бр, војска све *шúјка* Вр, *ноћеска* сом збóриф Ре, *ноћеска* ће дóје Мл, *сúнојка* Ре Кру Бр Др Мл Ор Вр, *дéнеска* га тóриф Крс, *дéнеска* сл'éзоф Др. Примере в. и у т. 885, 886, 910–914.

г) *-зи*: Ова партикула ретко је бележена уз прилог *шáкези* Рад Ле (в. т. 954).

д) *-ец*: Нема много потврда за прилоге с овом партикулом (*шáкец*, *вáкец*, *л'екец*). Примере в. у т. 953, 954, 982.

ђ) *-ом/-ум/-ем/-м*: Инструментални наставак *-ом* постао је творачки (в. т. 854), па има прилога у којима *-м* није инструменталног порекла: *óшудом/óшó-* *дом/óшóдум*, *ноћам*, *дéњам*, *бóжесм* (речца), *крíшум/крíшом/скрíшум* (в. т. 891, 915, 916, 957, 958, 963).

У *шáмам/шáмám* и *бáрем* финално *-м*, *-ем* преузето је из турских облика *barım*, *tatım*.

е) *-ош*: Партикула није продуктивна у ГГ: *јéнош* (в. т. 728г).

ж) О прилозима насталим додавањем партикуле на заменички корен в. т. 857.

з) О речцама за поређење (*шó-*, *нај-*) в. т. 699–701.

и) Осим у Дјд. показних заменица ж. р. (*óвојзи*, *шóјзи*, *óнојзи*), удвајање партикула потврђено је још само у прилогу *шúјка/шúјека*.

РЕЧЦЕ

Р е ч ц е з а п о т в р ђ и в а њ е и о д р и ц а њ е

998. а) За потврђивање у свим местима у употреби је *кáне*. У ређој употреби је *какó-не*, израз из кога је речца настала:

(А си бýла?) — *Кáне* Рап Ре Мл Кру Ди Ку.

(А ће дóје?) — *Какó-не* Крс Мл Рад Гл Др.

¹⁵⁶⁹ Није много вероватно наслањање на старе партикуле с вокалом *-е* (БАИсД, 129–131).

Кáne је, према материјалу којим располажем, потврђено у свим оближњим српским говорима.

б) Речца *јесе*, *јé* употребљава се само у Крс и Рап:

(А је пред врата?) — *Јесе* Рап, (А си урабóтала?) — *Јесе*. Крс, (А имаш?) — *Јé*. Рап (в. т. 8506).

в) Речца *бóзме*¹⁵⁷⁰, бележена ретко од старијих Горана, користи се за категоријично тврђење: Биф, *бóзме*, гóл'ем цумбиш Гл, не-сóm-знала, *бóзме*, шó-било Ку, *ја́*, *бóзме*, не-сóm-била Др.

г) За одрицање користи се *не́*, *јóк* је ретко, затим *ни*.

(А ти рекоф?) — *Не́!* Др, не-ми-биф óтец Ку.

Ни плáта имам, *ни* нишћо Ре, *ни* кáмењ, *ни* нишћо Ре, *ни* да ми нáрача Ба.

(А сте пóжњел'е?) — *Јóк!* Рап.

У п и т н е р е ч ц е

999. а) *Љи*: Во Рáдеша бéше, во Мљике *љи* Рап, рáно *л'и* је Ба, от Сáјбија *л'и* Ле, жéнете грáжет *л'и*, мýжи *л'и* им стáваје Гл, сéдом миљióна *љи* сóm-даф Ре, а *искра л'и*-била, па за *њи́ве* Имéтоф^{вске} *л'и* кáжујеш Вр, тí *л'и* ми си дáла Бр.

Речца *л'и* није потврђена на почетку реченице.

б) *Дá љи/дáљ*: *Дá л'и* дóшл'е Ор, *дá љи* ти дóнеље Рап, *дá л'и* има*те Ба, *дá л'и* си бíла кé-нас Мл, *дáљ* да пóља Крс, *дáљ* да дóнесем Др, *дáљ* ће га зíмаш Ку, *дáљ* ми вíде мáтере Бр.

Упитне речце *дá љи/дáљ* на почетку су реченице, а *да* је наглашено.

в) *Не́љи/не́љ/éљи*: По пореклу је ова речца из *неје ли*¹⁵⁷¹, па је отуд увек акценатовано *не*: *Не́љи* имаш Љу, *не́л'и* сí-рекла Др, *не́л'и* бíло Кру, *не́л'и* бíдује Бр, *не́л'и* ти се нажáљује Кру, *не́љ* си го знáла Ди, *не́л'* ти рекох Бр, *не́л'* си бíла дóма Вр, *éљи* ни је првí-радос Ку, *éл'и* си бíла Ле.

Нема много потврда са *éљи*.

г) *Нáљи/нáљ*: *На-* у сложеној упитној речци је хибридно из *не* и *да*¹⁵⁷²: *Нáл'и* си се нáспаф Ба, *нáл'и* дотéрахте гýједá Гл.

д) *А*: Да пóљам плáтој тíја, *á* сéдит, *á* се жíве Ор, *а* Нáзима ка утéпал'е Мл, *а* си здрáва, *а* рáстеш, *а* слúшаш Бр, *а* ти се свóј óвија Кру, *а* го гáјље пре-гáјљуа Ре, *а* ме бендíсујеш, тóја *а* те вíде, *а* дéјче *а* се рашéгало, кúче *а* има Гл, *Јúсуф* кáко је, *а* је жíф Вр, *а* си знéла да *íдеш* Ди.

Ова упитна речца је обично на почетку реченице. На крају, да појача упитност, *а* се не употребљава ако постоји какав други језички знак упитности на почетку реченице. Када на почетку реченице упитност није обележена

¹⁵⁷⁰ ЕГРеч 1, „богме“; БНАП, 222.

¹⁵⁷¹ Уп. са ЕГРеч 1, „нели“; ЋЛГЛ, 84.

¹⁵⁷² Лужничко на *ли* сматра се варијантом *не ли* (ЋЛГЛ, 84).

речцом, упитним прилогом или упитном заменицом, потврђени су ретки примери са овом речцом на крају:

Ћ[е] идеш, *а* Вр, била ке њего, *а* Крс, сте се умóрил'е, *а* Др, Арнаути ве брал'е тога, *а* Ор.

ђ) *Зар*: Та *зар* сом здрава Рад, *зар* и њего го зéл'е Крс, *зар* била за мýжа Рап, та *зар* умреф Љу, *зар* нíкој не рáбота, *зар* нé-сије Др, па *зар* не ће-доје Мл, ја вéл'им — *зар* прáтила некуа снáха; дéца сáкаје да јáдет, *зар* ка сéга — чикóла-де Вр.

Зар није синонимно с другим упитним речцама, пошто у значењу поред упитности има и нијансу чуђења, недоумице. Чуђење, недоумица појачани су, понекад, речцом за истицање *ша*.

Показне речце

1000. Показне речце *éво*, *éшо*, *éно* имају финално *-о*, што је неочекивано пошто говори око горанског, а и шире, имају облике *éве*, *éше*, *éне*¹⁵⁷³:

Се најала и *éво* га дóшла Ди, *éво* какó-била Ре, *éво* го Крс, *éво*, сéга Кру, *éшо*, иде Ре, *éшо*, тíја Гл, *éшо*, бáбо дóиђа Рап, *éшо* го гуједар Љу, *éшо*-ти-го иде Ре, *éно* го на Љíвађе Рап, *éно* го брát Ле, *éно* ге Мљíчанке Мл.

Ретке су потврде ових речца са *-е*: *Ешé*-ти-го сóтојна Рап, *éве*, љáј Ба.

Императивне речце

1001. а) Императивне речце (*х*)*áјде* и *нéмој* имају по два облика: *нéмој*, (*х*)*áјде* — за једно лице или безлично, (*х*)*áјдеше*, *нéмојше* — за више лица.

Хáјде/áјде/áјш: *Хáјде* тí мене ми кáжи Гл, *хáјде* на пýт ЗлПо, *áјде* по прéд-мене Вр, *áјдеше*, шо чéкате Мл, *áјде* на рáбота Др, *áјш* во Дрáгаш Др, *áјш* на њíва Ку.

Овом речцом, поред императивности, упућује се и на време („тада“): *Áјде* вéвна да прéдет Вр, *áјде* во Приздрен Др, *áјде* ће не вíка Ку, *áјде*, нóћеска, ће пијет Ле.

б) *Нéмој*: *Нéмој* да не мáмиш Рад, *нéмој* да бéгаш Ле, *нéмој*, брáте Крс, *нéмојше*, мóри Рап, *нéмојше*, љуђи Др, *нéмојше* да вíкате Вр.

в) *Нека*: Речца се употребљава уз Зл. јд. и мн. презента императивног значења: *Нека* ми вáри Бр, *нека* ти дáде мéт Ба, а ћérка *нека* рéче Гл, *нека* га нóсет Др, *нека* нáпрај Мл (в. т. 822а).

г) *Ако*: Зéкијо, *áко* си дáла мóј-л'еп Ба, *áко* те истéпала Др, *áко* си рéкла Ле, *áко*, *нека* дóнесе Ку.

Речца значи одобравање, саглашавање. Значењем је блиска речци *нека*.

¹⁵⁷³ РСНГ, 387; КБГр, 542; ЕГРеч 1, „ете“; сретечки, сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу); облици са *-е* јављају се и шире: БНАП, 221; СРЛГ, 139–140; ЋЉГЛ, 84; ЖНРеч, 37; РСГЦШ, 390.

д) *Да*: У 3л. јд. и мн. у перифрастичкој конструкцији за издавање наредбе општена је речца *нека*. У 2л. јд. и мн. модалног императивног значења место императива користи се конструкција *да* + 2л. јд./мн. презента (в. т. 822б): *Мéне да ме слúшате, дóма да се вратите Ба, тí да збóриш, да му рéчеш Ле, вије да бинете дéнеска Рап.*

В о к а т и в н е р е ч ц е

1002. а) *Мóре/óre, мóри/óri* (в. т. 375а). — Употреба облика на *-е* или *-и* одређена је апострофирањем особа различитог пола.¹⁵⁷⁴ *Мóре/óre* апострофира лице мушкога пола или лице средњег рода, *мóри/óri* особу женскога пола.

Ове се речце употребљавају са или без именице на коју се односе. Када је речца употребљена самостално, има именичко значење па је под акцентом:

Сéга да ми је овјá-ум, *мóре*, пóложна ће га íздем Бр, *море* дéте Рап, íди дóма, Áсан *море* Ба, *оре* Мáгмут Бр, ме тéра, бáбо *море* Ку, мéне ме слúшај, Рá-де *море* Гл, *море* Гóранче Др, *море* Гóрани Мл, *оре* лúђи Др;

мори жéно, сом сíрома^х Др, мáти *мори* Рад, ти сом íмаф, дéјко *мори*, мé-рак Гл, сéстро *мори*, го фр́љи пот пúт Рап, *ори* дéјко Рад, стáни, *мóри*, пóрано Др, é^х, *мóри* Мл, ће му íзбега, *мóри* Др.

б) *Брé/бé*: Речца се употребљава за апострофирање лица различитог пола¹⁵⁷⁵:

Нá ти пáре, сéстро *бе* Ор, стáни, *бе* жéно Ба, áјде, *бé* стóко Др, *брé* сине; рúка ће ти цúнем, *брé* свéкре Бр, нељ тí-реко^х, *бé* дéјко Рап, бáбо *бе* стáри Др, нéмој, *брé* Ле.

Речца је уз вокатив, а ретко се употребљава самостално са вокативним значењем.

в) *Цáнум/цáнам*: Овај турцизам — узречица вокативног карактера — потврђен је само у народној поезији: Зáшто нé-дојде сíнојка, *цáнам* Ре, пољáј-те-го, *цáнум* Гл, чéшма шáрена, *цáнам*, тéчеше Рап.

Р е ч ц е з а и с т и ц а њ е, п о ј а ч а в а њ е з н а ч е њ а

1003. а) Речца-узвик *шá*: *Тá* вáко се рáбота Др, *шá* вáко сом пáнала Ди, *шá* не жн'ете, *шá* не вршите, *шá* не нóсите, *шá* не кóсите Ор, *шá* ка ги нé-даде л'ék пáрице ћéрки Ор, é^х, Шé^хадин, *шá* шо сí-станаф Рап, *шá* кáжи ми шó-сакaш Рап, *шá* нáпре кé íмало тíја Крс, *шá* кој тé-вика, л'ýсице Ди, *шá* сом го зéла Ба, *шá* зар сом здрáва Рад, Ёсмо, *шá* кá-остај дéјчића Вр, *шá* ваквé-ти-се рáботе Ре.

Тá је на почетку реченице.

¹⁵⁷⁴ ПМГСЖ, 153, 165, 213, 231; РСПГ, 360, 361, 367, 531, итд; СРЛГ, 471; ЊЉГЛ, 84–85; ЖНРеч, 86; БНАП, 222; БНГИ, 15.

¹⁵⁷⁵ Уп. са везивањем *бре* за апострофирање мушких лица у: БНАП, 222; БНГИ, 15.

У ГГ није потврђено сливање речце *ша* са облицима заменица и прилога, карактеристично за неке метохијске говоре.¹⁵⁷⁶

б) *Тé*: Ил'и младе ће се закараје. *Тé* за крпа, *шé* за мётла, *шé* за тíја, *шé* за óвија Ле, па ће се караш — *шé* за пáре, *шé* за рáбота Ку.

в) *Ама*: *Ама* нé-била вол'икава скúпиња Мл, нíкако, мáтер, *áма* нéмој да кáжујеш; *áма* нé-знам Рап, *áма* кáко ја жéлала Ба, *ама* ја за кóл'ене Гл, *ама* мíл'ина бéше Бр, *ама* Врáца на вр фáтена Ре.

г) *Бáш/бáш*: *Бáш* отíдо*ме Рап, *бáш* во л'éто Ба, *бáш* ће вл'изаме Ле, мл'éко нé-беше млóго *бáш* Гл, *бáш* сом се умóрила Ре.

д) *Таке*: Сме сл'éгл'е *шаке*-надолу Др, мíје л'éбој сме нóсн'е *шаке*-тóљко Мл, а мíје бéгај *шаке*-дóл'е Ку.

Таке у овим примерима појачава значење прилога уз којн иде.

ђ) *Дóр/дóри/дúри*: И он дóшоф да ме зéме *дúри* до óра Крс, сом бéгаф *дор* до Кракошкó-поље Рад, па ће рáботаш *дор* до нóћ Др, сме сíјал'е *дóри* до нóћ Ле.

Речца појачава значење предлошко-падежне конструкције *до* + ОП прилошког месног или временског значења. Изван ових услова речца није уочена.

е) *Бáрем*: Речца за истицање са значењем изузимања и ограничења потврђена је само у овом облику: *Бáрем* да знаје Др, *бáрем* да ни рéкла Бр, *бáрем* да је жíф Крс, *бáрем* да ни дóнеф Ди, *бáрем* да íмаше Ле, *бáрем* да рáбота Др, *бáрем* да го истéпала Гл.

ж) *А*: *А* јá жéлам, трајим бáтета Вр, а óн па úмира Крс, а óн па знаје Бр, а брáт вíка, а мáти жéла Др, а óна жн'é Кру.

з) *И*: *И* óн, бáбо, ме прáшује Вр, и пóсл'е шо да ти кáжујем; пóзнате ми бí-ље и л'уђи тúје; и óни се скрíја Ре, и че јá рашéтаје Гл, и óн ка ме вíде, ме бéндиса Вр, и, сíрома, зé да вíка Ди.

и) *Па*: *Па* тáмо, *ша* вáмо Мл, *ша* мéсо ће вíђи Ре, *ша* ће ти стáјет двá-камна Вр, *ша* шо да рáботам Мл.

ј) *Ље*: Напев *ље* потврђен је уз Вјд. им. м. и ж. р. у горанској народној поезији. *Ље* има функцију речце пошто појачава лични став говорног лица: Сáма сéдим, посéстримо *ље* Ре, *ил'ези*, *л'é* Јáно, на врáтиче Др, Ёсмо *л'е* Рап, јá ти сом íмала, Тúрчин Ал'ија *л'е*, на мéсто брáтуо Бр.

У сретечком говору (према мом материјалу) вокативу се додаје *-ле* као речца за појачавање става наклоности према појму у том падежу, како у народној поезији тако и у говорном језику (*мáмколе*, *сéсшроле*, *Сéвдоле*).

¹⁵⁷⁶ Шарски и јужнометохијски говори (С. Реметић у Призрену бележи само један пример, РСПГ, 490; у говору Призренског Подгора није уочен; врло је редак, необичан чак, у говору Подрима), затим ЗПМ залeђе — не знају за овакво сливање, па је очекивано да се у ГГ, у коме је добро сачувана речца *ша*, не јављају прилози типа *шавако*.

Речца за допуштање оно („додуше; истина“)

1004. Оно грашке л'етаје кроз^с вода; оно не-било јарина; оно магаре, какоф зајец Вр, оно све-село Рап, а оно — дете купило две ћебиња Крс, а оно пује, не-жела Ку.

Речца за издвајање само

1005. Само он се омужиф Др, само нам ни донеље Крс, само њим ги оне-си Рад, само да не-бине тија Вр.

Повратна речца се

1006. Повратна речца се употребљава се у грађењу обезличених реченица: Сеча ће се кажује тако-било Ре, бес л'еп не се живује Вр. Примере в. и у т. 1049.

Модалне речце

1007. а) Бельким/белћим/бићи (< тур. *belki, belkim*, „ваљда; можда“): Бельким ће умрем Ку, белћим ге зүала Ди, белћим ће биде Бр.

У нижим селима, у говору старијих, потврђена је и варијанта бићи: Бићи ће донесе Рад, бићи ће бине Ле, они, бићи, ће имаје Ју, бићи ће ни платет Мл.

Бићи је присутно у свим оближњим српским говорима.¹⁵⁷⁷

б) Мџда/мош: Мџда не работа Др, а ће бине, мџда, до јутре Вр, мџда и они Рад, та мџда гуједару рекље Мл, мош ће ил'изаме оваа година Ле, мош ће ни рече, мош ће работа Др.

в) Ћимбиље (< тур. *kim bilir*) („можда; ко зна“: (А било?) – Ћимбиље Мл, ћимбиље ће доје Ку.

ПРЕДЛОЗИ

1008. Потврђени су предлози:

До/ду, оти, во/ву/вју, на, над, иред, иод, зад, иозади, иоред, ири, ке/ће, куд, иреко, низ, кроз/крујз, међу, ка, около, више, иовише, ван, местшо, намесшо, крај, иокрај, ио, без, заради, со.

НАПОМЕНЕ О НЕКИМ ПРЕДЛОЗИМА

1009. а) Изостају неки сложени предлози (између, изнад, исїод, исїред, иза), а уместо њих употребљавају се одговарајући прости (међу, над, иод, иред, зад).¹⁵⁷⁸

Уп. са БДГСр, 191; ЕГРеч 2, 290, 292.

¹⁵⁷⁷ МлРСГ, 106; РСПГ, 369, 503, 523; сретечки (Бићи не умрела), подримски (Бићи и тој знаја), подгорски говор (Бич'и че ни плати) (према мом материјалу).

¹⁵⁷⁸ Овакво је стање у балканским словенским језицима захваћеним балканистичким процесима (ИПИО 3, 136).

Уместо *изнад* у употреби је предлог *йовише*.¹⁵⁷⁹

б) Морфолошка разлика између правца кретања и локационог значења уклоњена је пошто се ова значења казују аналитичким конструкцијама.

Свођење облика падежа места последица је поклапања функција места А, Л.¹⁵⁸⁰ Опозиција је уклоњена пошто је значење места примарно, како је и у упитним прилозима, а појединачна значења су секундарна.

Мада је и даље присутна предлошко-падежна конструкција локационог значења са *во/w/у* и *йри* (*во сестра/сестре спала, йри река*), у овом значењу уопштава се предлог месног значења *ке*¹⁵⁸¹ којим се казује правац (Трчи *ке кућа*), локационо значење (*Биле ке браћа*), место почетка кретања у предлошком скупу *оџ ке* (*Оџ ке сина* дошла).

На ранију дијалекатску природу дела Горе указује присуство предлога *куд* са општим значењем места у нижим селима (Трчи *куџ вода* Рап).

в) Предлози просторног односа *низ, уз, кроз* сведени су на *низ*¹⁵⁸² (Да идеш *ни[з] село* Крс — са значењем „кроз“; *нис сокак* Гл — са значењем „низ; уз; кроз“). Предлог *уз* непознат је, а предлог *кроз/круз* синониман је са *низ* у значењу кретања омеђеним простором.

г) Аблативни предлози сведени су на *оџ*, са чувањем старијег облика. „Ширење предлога *од* такође је једна од маркантних црта јужнословенске синтаксе, на југу, највероватније подстакнуто утицајем грчког *απο*, у неким положајима у вези са романским *de*, а према северу као даље трајање тог општег стања.“¹⁵⁸³

Оваква појава у говору Галипољских Срба објашњава се грчким утицајем¹⁵⁸⁴, а извориште особине у македонским говорима Б. Конески¹⁵⁸⁵ налази у грчком, романском и албанском језику. За ГГ од значаја је контакт са арумунским и албанским говорима.

д) *Genitivus originis* са *оџ* + ОП. — Оваква посесивна конструкција, врло честа у оближњим ЗПМ говорима¹⁵⁸⁶, необична је у ГГ.

О казивању припадности изван синтагме в. т. 455.

ђ) Предлог *до* има и варијанту *ду*. Други облик се може објаснити контаминацијом два предлога: *до* и *у* после испадања *-о*.¹⁵⁸⁷ Предлошки скуп *до* у није потврђен у мом материјалу.

¹⁵⁷⁹ *Повише* у говору Алексиначког Поморавља (БНАП, 235), *извише* у говору Врачана (ПДСП, 166).

¹⁵⁸⁰ ЈДТГ, 166.

¹⁵⁸¹ Уп. са конструкцијом *ге* + Н у месном значењу у мрковићком говору (ВЛМД, 297); в. о овоме и: СТТГ 2, 114, 115; ПаАРГ, 129; ВБПГ, 345.

¹⁵⁸² Уп. са: Пење се *нуз брег* — у говору Радимаца (ТМГР, 421).

¹⁵⁸³ ГИГЗ, 169.

¹⁵⁸⁴ ИПГС, 34.

¹⁵⁸⁵ КБИст, 108–109.

¹⁵⁸⁶ СТТГ 2, 114; ВБПГ, 344.

¹⁵⁸⁷ СРЛГ, 158; уп. са *ду* у ИПГС, 344.

Примере в. у т. 136.

У предлогу *ву* -у се може објаснити и контаминацијом у процесу потискивања предлога у предлогом *во*¹⁵⁸⁸ (в. т. 254г). О могућем фонетском објашњењу облика в. т. 252б.

У ГГ предлог *ву* потврђен је само, и то врло ретко, у народној поезији, па се може сматрати лексичком позајмицом примљеном из реканског торбешког говора¹⁵⁸⁹ позајмљивањем фолклорног материјала.

е) Истискивање старог предлога у предлогом *во* (< *вѣ*) скоро је довршено. Од старијих Горана бележени су и примери типа:

Сом била у *Мишѣици* Бр (в. т. 5256)

Појава *w* као супституента у и *вѣ* може сведочити о овом процесу (в. т. 252б).

Стари предлог у, настављајући се кроз *во* и *w*, чува старо значење казујући да се нешто налази код имена уз које је предлог употребљен. Слично је стање, али са чувањем вредности у, у српским оближњим говорима — сирињском¹⁵⁹⁰, сретечком, метохијским говорима.¹⁵⁹¹

ж) Дативски предлог *ка* истиснут је предлогом *ке* у предлошко-падежним конструкцијама. Уз више прилога месног значења *ка* се, међутим, употребљава са чувањем значења правца. Примере в. у т. 860, 861, 867.

Ка се јавља и као део предлошког скупа (в. т. 1010б, г).

з) Инструментално значење казује се конструкцијом *со* + ОП, као и у многим говорима у којима је дошло до веће или мање аналитизације у деклинацији.¹⁵⁹²

и) Предлог *о* замењен је предлогом *за* у предлошко-падежној вези са структурном вредношћу неправог објекта уз глаголе говорења (Сом зборила *за њѣго* Рад).¹⁵⁹³

ј) Негација никада не иде испред предлога: *за нишишо, за никога, ѿреѣд никога*.

к) У мом материјалу нису потврђени предлози *одаваде, оданаде, оѣаде, зарди*, који се наводе за ГГ.¹⁵⁹⁴ Прве три лексеме имају само прилошку службу (в. т. 888, 889), последња се јавља као сложени предлог *заради* (в. т. 1008): *Купила ђвја заради ња Крс, заради дѣте ђшла Ку*.

л) Није уочен предлог *врз*.¹⁵⁹⁵

¹⁵⁸⁸ ВБКГ, 77–78; ПаАРГ, 125.

¹⁵⁸⁹ ПаАРГ, 125.

¹⁵⁹⁰ МлРСГ, 113.

¹⁵⁹¹ РСПГ, 459.

¹⁵⁹² Особина је присутна у свим македонским и делу српских говора (РСПГ, 451–452; ЂЛГЛ, 66; БНАП, 242; ЈДТГ, 169).

¹⁵⁹³ Б. Конески (КБИст, 109) пререструктурирање објашњава утицајем грчког језика.

¹⁵⁹⁴ ВБГГ, 71.

¹⁵⁹⁵ Овог предлога нема ни у оближњим македонским говорима (ВБДГр, 22).

љ) Није потврђен горњополошки предлог *кон* са значењем правца.¹⁵⁹⁶

ПРЕДЛОШКИ СКУПОВИ¹⁵⁹⁷

1010. *Ош ке, ка ке, на ке, за ка ке, до/ду во, за во, до/ду њри, ош њод, ош зад, во с(ш)ред(е), около с(ш)ред, на с(ш)ред, њо њред, њо над, њри више.*

Предлошки скупови имају различито порекло.

1011. Прву групу чине предлошки скупови у којима је удвајање компензација за слабљење семантичке дистинкције кретања после свођења различитих месних значења и везивања општег месног значења за предлог *ке*. Такви су скупови:

а) *ош ке*: Та ёто те чекаме да дојеш *ош ке мланесџа* Ре, дојдохме *ош ке Маљёкофци* Рап, ће прати *ош ке бећара* да иде устројник; *ош ке Љёсан, ош ке Маљкоец* и таке-надолу долу наођаље Ре, ка дојде *ош ке сёно*, се покара со н'ј Гл.

б) *ка ке*: Јена жена *ка ке-мене* се враћа; трчила *ка ке њошок* Гл, бегај *ка ке сџрга* Ку.

Значење правца кретања предлога *ка* појачава се месним предлогом *ке*, а само значење се саопштва предлогом *ка*.

в) *на ке*: Отдохме на тамо *на ке Врџа* Гл, ватихме позади Раша *на ће Тужа-вода*; отдохме *на ћи језёрчика* Бр.

Значење правца кретања навише саопштено је предлогом *на* а *ке* појачава такво значење.

г) *за ка ке*: По-река има јен камењ подубен, путиште *за ка ке-Баћка* и путиште *за ка ке Диканце* Је Ба.

Нема других потврда за утројене предлошке скупове. Додавање новог предлога значења кретања последица је слабљења семантичког потенцијала, најпре *ка*, потом *за*, које у ГГ има и значење правца, па се значење ојачава општим месним предлогом *ке*.

1012. Овом типу припадају и предлошки скупови са *во* на другој позицији, а то је резултат мешања предлога *вџ* и *у*, затим продора *ке* у *во* (< *вџ*, *у*), слабљења значења изразите близине предлога *њри* и продора *ке* у ово значење:

а) *до/ду во*: *До во Приздрен* не терал'е Др, *ду во Драгаш* да пољам Ку.

У примерима се инсистира на близини. Значење места је саопштено другим чланом скупа, уже значење првим.

б) *за во*: Путој *за во Брош* шо идет ЗлПо.

У примеру *во* има опште месно значење, *за* конкретно значење правца.

в) Предлог *њри* изгубио је значење непосредне близине и почео да значи „налажење у било каквој близини“, што је општа тенденција смањивања ме-

¹⁵⁹⁶ ВБПГ, 345.

¹⁵⁹⁷ Узор за предлошке скупове у мрковићком говору Л. Вујовић налази у романској структури (ВЛМД, 300).

сних значења. У предлошком скупу *до/ду њри* (Ће ме пречекаје ка *ду њри село* Вр) — *до/ду* уноси маркирано значење непосредне близине, а *ка* је речца којом се истиче приближност.

1013. Предлог *више* има опште просторно значење „изнад“. Када се *њри* употреби испред, инсистира се на близини са горње стране: Она латка му вртила *њри* *више-њего* Рап.

1014. У предлошким скуповима месног значења *њо њред* и *њо над* опште месно значење је казано другим делом скупа, а првим делом значење је прецизирано. По чува значење компаративне партикуле *њо*: *њо њред* — „више испред“:

њо њред: Ајде *њо њред^м-мене* Вр, му го трна коња *њо њред^м-њего* Крс, рано *њо њрет^м саба* Ор;

њо над: Пахачина му је *њо над глава* Гл, ће га шетам *њо нањ село* Вр.

1015. У скуповима *од зад* и *оњ њред* предлог *оњ* прецизира аблативним значењем опште месно значење:

оњ њод: Она *оњ њод-н'его* себе Ди, се смњје *оњ њод^м мусњађе*; *оњ њоњ село* ми ма^хна Рап, *оњ њоњ кућа* викаје Вр.

од зад: Му дадоа вода *од зад* Гумена Бр.

1016. У предлошким скуповима *во с(њ)ред(е)*, *около с(њ)ред*, *на с(њ)ред* уочљив је предлошко-падежни однос прилошког значења, у коме други део скупа (*сњред*) казује опште, а први предлози (*во*, *около*, *на*) конкретна значења:

во с(њ)ред(е): *Во сњрет^м-село* ни била кућа Ди, се омушила *во среде село* Вр, *во сре^м-чело* го погодиле Рад, заста^{на}ха *во сре^м-њоле* Бр;

на с(њ)ред: Овде, *на сњрет^м-њуњ* Ку, овдека било, *на сре^м-село* Ре;

около с(њ)ред: Он ће дојде *около сред^м зима* Вр, *около сњред^м-љетњ* Рап.

1017. Предлози се удвајају када предлошко-падежна конструкција има месно значење. Оба предлога имају месно значење — први спецификује конкретно, други има неутралније значење. Отуд удвајање предлога у ГГ функционише као предлошко-прилошка конструкција¹⁵⁹⁸ која, сада као целина, казује одређени падежни однос. Удвајање предлога скоро искључиво у конструкцијама прилошког месног значења, а и појава предлога уз прилоге месног значења, не супротставља се изнетом мишљењу.

Удвајање предлога може бити узроковано различитим разлозима:

а) Када се губи диференцијални значај падежног наставка, предлог постаје носилац значења и структурне вредности. Уколико један предлог не прецизира довољно, употребљава се још један;

б) Промена падежног значења подразумева употребу новог предлога, а стари, уколико не искључује значење новог, остаје;¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹⁸ Уп. са употребом предлога уз прилоге — в. т. 860, 861, 867, 892 итд.

¹⁵⁹⁹ ЈДТГ, 172–173; БНАП, 245.

в) Предлози се удвајају у македонским¹⁶⁰⁰ и српским говорима.¹⁶⁰¹

ВЕЗНИЦИ

1018. Један везник везује најчешће једну врсту реченица. Само везник *а* везује реченице различитог субординативног или координативног односа (условне; супротне, саставне, раставне).

Субординативни везници везују само реченице; координативни, не сви, реченице, речи и синтагме.

К о о р д и н а т и в н и в е з н и ц и: *и, ни, ниџи, ња, ње, а, аљи/аљ, ама, иљи/ељи/ељ, ем, ја, само, њоку, веће, демек, сал, саде.*

С у б о р д и н а т и в н и в е з н и ц и: *кога/ка/ко, кад, чим, дор/дур/дори/дури, да, ако, а, шо/шиџо/шиџо, зашиџо, дека.*

В е з н и ч к и с к у п о в и: *како/ка шо, ке шо, како/ка да, ња да, само шо.*

НАПОМЕНЕ О НЕКИМ ВЕЗНИЦИМА

1019. а) Везници са финалним *-и* имају и облике без овог вокала: *аљи — аљ, ељи — ељ, дори — дор* (в. т. 2146).

б) Раставни везник *иљи* има и обичнији облик *ељи/ељ*¹⁶⁰² (в. т. 2146).

Није потврђен продор *али* у област употребе везника *или*, забележен у неким македонским и српским говорима.¹⁶⁰³

в) Усвајање везника из страног језика „значи нешто више од усвајања пунозначне речи, јер сведочи о разумевању туђег реченичког склопа.“¹⁶⁰⁴ Из турског језика је у ГГ, а и шире, ушао везник адверсативног значења *ама*.¹⁶⁰⁵ Турског је порекла и адверсативни везник *ја* (< тур. *ya*). Везник *ем*, који се употребљава на почетку сваке реченице координативног саставног односа, турског је порекла (< тур. *hem*). Конклузивно *демек* („дакле“) у служби везивања закључних реченица преузето је турско *detek*. Турског су порекла и ексклузивни везници *сал, салџе, саде* („само“).

г) Везник *зашиџо* везује каузалне реченице.¹⁶⁰⁶ Овакав однос облика и значења има непосредни узор у грчком $\gamma\iota\alpha\tau\iota$.

д) Везник *дека* обележје је изричних и узрочних реченице.¹⁶⁰⁷ Ретко се користи, пошто се у узрочно значењу уопштава *зашиџо*, а изричне реченице се за управну најчешће везују асиндетски.

¹⁶⁰⁰ КБГр, 533–534; ПаАРГ, 129.

¹⁶⁰¹ РСПГ, 530; МлРСГ, 107; БАДИЈС, 645; ЈДТГ, 172–174; БНАП, 244–245.

¹⁶⁰² ВБКТ, 75; БАДИЈС, 652; БНАП, 230.

¹⁶⁰³ СТТГ 2, 115; ПДСП, 175.

¹⁶⁰⁴ КБИст, 101.

¹⁶⁰⁵ КБГр, 537; ПМГСЖ, 15; ЕГРеч 1, „ама“; БНАП, 230; ЂДГБ, 177.

¹⁶⁰⁶ КБИст, 103.

¹⁶⁰⁷ СТТГ 2, 115; БАДИЈС, 649–651.

ђ) Временски везник *дор/дори/дур/дури*¹⁶⁰⁸ везује временске реченице чија је радња истовремена с радњом управне.

е) Везник *чим* зависне временске реченице везује за управне. Није потврђено *шиом* у овом значењу, присутно у оближњим македонским говорима.¹⁶⁰⁹

ж) Није уочена употреба прилога *йосл'е* у везничкој служби.

з) Временски везник *кога*, који се јавља и у сажетом облику *ка, ко* (в. т. 217г, 372а), потврђен је у свим местима. У нижим селима — ретко — потврђен је и у облику *кай* (в. т. 904). Репартиција пуне и сажете форме није условљена положајем зависне реченице у односу на управну. У репартицији облика *ка* — *ко* уочене су следеће законитости:

Оба су облика констатована у свим местима;

У вишим селима доминира *ка*, али је бележено и *ко*;

ко је најчешће у Бр, али ни у овом месту није непознато *ка*.

У нижим селима — пре свега у Крс Рап Рад Мл Љу Др Ку — форма *ко* ретка је, необична чак.

Изразита доминација *ка* у овој служби може бити траг раније веће присутности *кад(а)* у овој употреби, мада је вероватнији пут: *кога* > *коа* > *каа* > *ка*; *кога* > *коа* > *коо* > *ко*.

Релативизатор *који* истиснут је из ГГ везником *шо/шишо/шио*, па је уопштен један облик без обзира на род, број, падеж управне именске речи. Овакво свођење утицај је несловенских балканских језика.¹⁶¹⁰

и) Поредбени везник *како* има и сажет облик *ка*. Није уочено *као*.

ј) Везнички скупови су ретки у ГГ. Настају тако што се испред везника употреби неки прилог (*како шо, ке шо, како да, само шо*) или су у скупу два везника (*ја да*).

УЗВИЦИ

УЗВИЦИ ЗА КАЗИВАЊЕ ЕМОЦИОНАЛНИХ СТАЊА

1020. а) *На*. — Овај балтословенски, свесловенски, прасловенски узвик¹⁶¹¹ има значење „ево; узми“:

Љифо, *на* ти пареве Ба, *ето, на* Др, *на* ти да јадеш Ку, *на* јабука Рад, *на* ти пареве Гл, *ево* ти, *на* Ди, *зѐми* да јадеш, *на* Ле.

б) *Ја*: *Ја* ће се врати́те на́заћ, *ја* ће се врати́те на́заћ Мл, *ја* ће ни донѐсете, *ја* ће ни донѐсете Др, *ја* ће зѐмеш о́фце, *ја* ће зѐмеш о́фце Рад.

¹⁶⁰⁸ О пореклу в.: СПЕРеч 1, 418–419 „до“; Уп. и са: СТТГ 2, 115; МЛРСГ, 107, 122; ПМГСЖ, 133, 186, 196; КБГр, 538; ЕГРеч 1, 147.

¹⁶⁰⁹ СТТГ 2, 115.

¹⁶¹⁰ КБИст, 104–105.

¹⁶¹¹ СПЕРеч 2, 495 „на“.

Узвик се употребљава у поновљеним реченицама. Казује емоционално стање, али га и појачава, па се може звати узвиком-речцом.

в) *Дé*: *Бáбо дé-тамо, дé-вамо* Мл, *како-не, дé* Ба, па сом бéгала — *дé-тамо, дé-вамо* Ку, *дé* на њíва, *дé* на л'íвада, *дé* на друга рабóта Рад.

г) *Хá*: *Хá!* — ће ја граби Гл, *хá!* — ће ме úдри, *хá!* — ће ме úдри! *Хá!* — на мéне, ја — *хá!* на њéго Рап, *хá!* Љу, éто íде, ама *хá* Ле.

д) *Хéј/ехé/éј*: *Ђу́ља, éј* дéјка Ба, *ехéј*, кољкó-било Ба, *ехé* Рад, *ехé*, како-било Ле, *éј*, мори сéстрице Ре, *éј*, брáте Бр.

Акцентован је увек финални слог двосложног узвика.

ђ) *Éх/é*: *Éх*, Шé^хадин, та шо сí-станаф; *é*, море дéте Рап, ка отíдо^хме, *éх*, мајко мíла Ба, Бáјраме, *é* Ле, *é*, будáљино Ре, *éх*, сом зáпреф Рап, *éх*, како-било Др, *éх*, да íмало Ба, *éх*, да сом мláда Ку, *é*, сме пéкл'е во кúћа; *é*, тáкези, мајко, сме рабóтал'е Вр.

е) *Óх/ó*: *Ó*, мори ћерко Рад, *óх*, море чúјеку Бр, *ó*, брé сéстро Ди, *óх*, море дéте Гл, *óх*, ја сíрота Ба, *ó*, дéте траживФ Ку, па ка ће пíјеме — *óх*, *óх* Вр, *óх*, море чúјек Крс.

ж) *Ах/á*: *Ах*, бре брáте Др, *áх*, кáтиљу Ле, *áх*, брáте, шо мí-напрај Гл, *áх*, ће виђиш Кру, *áх*, ћерко Вр, *áх*, кúкава да бíдеш; *á*, ке сí-била Крс.

з) *Их/í*: Грашец ако стáиш — *í* Вр, сме пúал'е — *íх* Бр.

и) *Ахá*: *Ахá!* Ме лéже Рад, *ахá*, ако мóјеш Бр, *ахá* (са значењем сагласности) Гора, *ахá*, ће виђиме шо ће нí-биде Гл.

Финално -а под акцентом факултативно је назалисано.

ј) *Óј*: Вúке! *Óј* Ди, *óј*, море кóмшијо Ку, *óј*, мóре Др, *óј*, гујéдаре Бр, *óј*, кú-ћо Љу.

к) *Ихухú*: Ће вíкаје — *ихухú*, па *ихухú* вíкање Крс.

л) *Л'él'е*: Ка ни се усíл'íја кúчика бáчилска — *л'él'е* Бр, шó-било, *л'él'е* Др, па ка не вíде — *л'él'е* Ле, та шо сé-напрај — *л'él'е* Кру.

љ) *Охó*: Ка не сíјеме, áмбари отíдоа — *охó* Ди, па се нáјала — *охó* Бр.

м) *Уу*: *Уу*, жéно Гл, *уу*, брé лúђи, шó је Ди.

н) *Циц* (цоктаво): „Одрицање, чуђење“ Гора.

њ) *О-рук* : „Узвик за подстрек“. Потврђен је у говору мушкараца.

Н а п о м е н а :

Једносложни узвици са -х уз вокатив (*éх*, *óх*, *áх*), затим *éј*, често се користе, пошто је овај падежни облик изван синтаксичке структуре реченице, па је у основи узвик.¹⁶¹²

¹⁶¹² БАИсД, 191.

УЗВИЦИ ПОДРЖАВАЊА ЗВУКОВА

1021. У з в и ц и п о д р ж а в а њ а з в у к о в а ж и в о т и њ а :

Пéтеф/пéтеу: кукурéку, ја сакам дéјка цáрева Вр, кукурику́, пéтеу́ кúкаше
 Бр, кукурику́ Ре Кру Ба;

кóкошка: *ко̋й̋ко̋й̋ко̋й̋эдá*; *крáк-крáк*;

квáчка; шóтка: *квá*;

óфца: *бéе*;

кóза; јáре: *ме^хе^хé*;

крáва; вóф/вóу: *мúуу*;

кóњ: *иш^хи^хи́*; *ви́и*;

кóбила: *ви^ху́*;

óрљинка: Она — *гáк*, óно — мéсо; óна — *гáк*, óно — вóда Рап;

гóлуп; гúгутка: *гú гу гú*;

кукáица: *кú ку кú!*

Гúједо: *ри́ка*, кóњ: *ври́иш̄и*, кóза: *ври́ска*, кúче: *лáје*, мáчка: *мáучи/мáвчи/мáфчи*, свíња: *р̄рчи*, гáвран: *гáчи*, *грáка*.

1022. У з в и ц и з а вáбење и шéрање с̄тóка:

	Узвик за мамљење	Узвик за терање
Óфца, бра́ф	<i>й̄р̄й̄р̄й̄р̄р̄р̄; й̄у́р̄ӣ, й̄у́р̄ӣ; цá, цé</i>	<i>р̄р̄р̄р̄</i>
Кóза	<i>кóц; мéе; кэ́цэ; цáй</i>	<i>р̄р̄р̄р̄</i>
Кóкошка	<i>й̄и́ки, й̄и́ки; й̄э́ка, й̄э́ка</i>	<i>й̄иш</i>
Пíл'е	<i>й̄и й̄и й̄и; й̄и́л, й̄и́л</i>	<i>й̄иш</i>
Мáчка	<i>мáц</i>	<i>й̄иш; й̄и́с; ч̄и́ӣ</i>
Кúче	<i>кúчу</i> (близу, мало); <i>кúӣ њá</i> (далеко)	<i>ч̄и́бо; ч̄и́бу; ч̄и́мо</i>
Кóњ	<i>ђá</i>	<i>ђ̄и́; д̄и́</i>
Крáва	<i>чкé</i>	<i>óјс; áч; óа; óач</i>
Бíк, вóф/вóу	<i>бúшке</i>	<i>óјс; áч</i>

1023. И м и т и р а њ е о с т а л и х з в у к о в а :

Прапорци: Па́порци стáиф w мáгаре — *сáнга, сáнга*; ће се пра́ет јáрци со пра́порци. *сáнгара, сáнгара* Ре;

тупан: Пóслe, вéљи, тúпани — *грáн, грáн* Ре, и — *грáн, грáн* — цéв-ден Ди, се чúје тúпан — *грáн, грáн* Ба;

пуцањ пушке: И ја, вéљи, ка зáстана да гáђам — *гáу, гáу* Ре, *гáу, гáу* — пушка óзгора Др, *шú, шú* Крс, и óн — *дáнг* — на њí^х фр̄љиф Крс, *дáнг* — го утепа Љу;

звук топа: Тóпој — *грú, грú* Др, а тáмо тóпои — *грú, грú* Ре;

ударање рукама: Па úдри — *бáм, бáм* Крс, *бáм, бúм* — не истéпа^ха Вр;

ударање прозора: Мóри, пéнцири ги ч́инет — *бáм, бáм, бáм* — се искр̄шија пéнцири Мл;

звук баченог новца: Дóхођа и мéне — *фр̄р̄р̄* — ми ге фр̄љи на пóстeља Гл;

куцање на вратима: Чúка на врáта — *шáк, шáк, шáк* Ор.

СИНТАКСА

КОНГРУЕНЦИЈА

1024. Придевска јединица — атрибутивно или предикативно употребљена — у једнини увек конгруира у роду, броју и падежу с управном именичком јединицом. У множини придевских речи неутралисан је род, па оне конгруирају само у броју и падежу с контролором конгруенције (в. т. 633, 640).

Због обличког синкретизма демонстративних заменица у јд. и мн., ове придевске речи имају специфичну конгруенцију (в. т. 660).

1025. Им. *дѣше* граматичког је с. р., а природног мушког пошто се односи на мушко дете, сина.¹⁶¹³ Конгруенција с именицом *дѣше* у ГГ је граматичка: *Мујѣ-дете, ѿсѣтаро дѣте* Др, *дѣте је ѿмáлово Љу, најмáлово дѣше* ми *било* Бр.

Потврђена је и семантичка конгруенција: А *дѣтево* ка *ѿсѣтарамъѿф* Гл.

1026. Моционим суфиксом *-ка* изводи се им. ж. р. *кóњшика* (: *кóњшија*).¹⁶¹⁴ Забележен је и пример у коме се *кóњшија* односи на особу женског пола, па је конгруенција семантичка у: *Дóшла јена кóњшија* Рап.

Истог је порекла и облик ж. р. јд. придевске јединице уз именицу *сѣтарѣшина*: *Сáме! Со нѣкуа старѣшина. Ка мѣне. Шо нѣе сѣсóсобна* Ди.

Када се именица *сѣтарѣшина* односи на особу мушкога пола, конгруентне категорије су у м. р.: *Нѣкој старѣшина, сѣсóсобен биѿф, урабóшаф* тѣја Ку.

Уз именице на *-а* мушког природног рода конгруенција је, иначе, семантичка: *Дóшоф ѿсѣтар* гáзда Ку, *нáш кóњшија би рѣкоф* Крс, *најѿáмѣшен* пáша *биѿф* óн Др. Примере в. и у т. 536–541.

У множини уз им. м. р. на *-а*, конгруентне категорије имају неутрални облик на *-е*: *Пóсѣтаре кóњшије не ѿошѣуáље* Рад, *нáпре пáше нѣ-бил'е* во Гóра Др, *вранѣшѣанске лóвције не вѣдел'е* мѣдведа Вр.

1027. Збирне именице морфолошки су практично неутралисане, пошто нема разлике између реалног и граматичког броја.

Са именицом *чѣљећ*, која једина чува траг колектива на *-ад*, конгруентне речи, факултативно, конгруирају граматички: *Жѣвила со свој чѣл'еч* и со свѣкрва Гл, и *чѣљећ* да гим *се нáјаде* Ку (в. т. 334ж, 469, 564а).

¹⁶¹³ О могућем калкирању према арумунском моделу исп. ГЗвСР, 16. Уп. са: Ымам *ѿрóјца* дѣца, мѣшкарци Др.

¹⁶¹⁴ Уп. са истим односом у српском призренском говору (РСРПГ, 436).

Уз именице *дѣца* и *браћа* (в. т. 546д, 564б, 1027) слагање је према реалном броју¹⁶¹⁵: *Две њоштаре* дѣца ми *ошл'е* Ди, *нѣма* от њѣ *ѡубаве* дѣца Крс, ге *видел'е маѣерине* браћа Др, *најакѣ* браћа *имала* Ба.

Уз збирне именице на *-је* конгруенција је семантичка, и онда када је сачуван однос *камени* — *камење*: *Гољеме* камење *ѡнаље* Вр, *убаве* коштање Др, *наше* коштан'е *пѣчет* Бр, *најгол'еме* снопје Ба, *трње* не *грѣбаље* Мл, *наше се* бравје Ор, *магаречкѣ-трње* Крс.

У материјалу има ретких потврда са граматичком конгруенцијом: *Сухо* прђе Вр, *трнђе* не *огрѣбало* Бр (в. т. 570).

Им. *цвеће* пришла је им. с. р. јд. (в. т. 564–570): *Жѡфѡ* цвеће Др, *свеће* ни *ѡвѣнало* Ре.

Уз именице које су по унутрашњем значењу збирне (*војска*, *аскер*, *нароѡ*, *дружина*, *рѡдбина*, *својштина*, *сѡбока*, *инсан*) конгруентне речи су уз неке именице у јд. (*војска*, *аскер*, *нароѡ*; *Војска* ка *хѡдала* Вр), уз друге се колебају — некада је конгруенција по реалном, некада по граматичком броју:

Њѣгове дружина¹⁶¹⁶ му *бил'е* Крс, *гол'еме* дружина *имал'е* Гл, дружина му *се гол'еме*, *ѡве* дѣтево рѡдбина ми *го зѡмал'е* Бр, па *ће* бѣреме *зељѣнило* за *стока* да *имаје* *масло* Ба, *имала* *гољеме* *својштина* Рад.

Осим уз им. *дружина*, која је пришла им. *pluralia tantum*, уз остале именице обичнија је граматичка конгруенција.

1028. Уз бројне именице м. р. конгруенција је по реалном броју, па су придевске речи у атрибутој и предикативној служби, затим лични глаголски облици у множини¹⁶¹⁷:

Они *ѡбајца бил'е* во *школо* Гл, *ѡмладе* *двајца живеѡ*, *ѡштарѣ* *трѡјца ѡмрел'е* Ор, *избѡрцанѣ* *сѣдмина* *аскера* *дѡјдоха* Вр, *двајца ѡвде ѡмрел'е* Мл, *дѡјдите* *двајца ѡгољеме* Ку, *трѡјца* ми *зѡборил'е* Др, *другѣ* *трѡјца* *ошл'е* Кру, *дѡшље* *наше* *двајца* Рад.

1029. У реченицама с партитивним синтагмама у субјекатској служби предикат конгруира према реалном броју:

Два *чујѣка* *дѡшље* Др, *три-брата* му *рабоѡтаље* Мл, *три младе* *гѡсти* *дѡјдоа* Бр, *три младе* *љуђи* *дѡјдоха* Рап. Примере в. и у т. 577–591.

1030. Глаголи у предикатској служби са субјектом најчешће конгруирају семантички. У егзистенцијалним реченицама обликом Н замењен је логички субјекат у Г.

Поред примера са семантичком конгруенцијом типа: *Л'ѣѡ* *имаѡ* Др, бележене су и реченице са неконгруентним предикатом у неутралном облику (Зл.

¹⁶¹⁵ Конгруенција типа *Су биле ѡѣѡ браћа* у Метохији, приморју, Банату, македонским говорима, калкирање је према балканским несловенским језицима (ПИИСхј, 137).

¹⁶¹⁶ БАДИЈС, 624; ВЛМД, 284.

¹⁶¹⁷ БНАП, 266; БДНСгов, 146.

јд.), што је траг ранијег модела безличних егзистенцијалних реченица: *Нéмало дóкѣур во Драгаш Др* (в. т. 1048в).

Гл. „бити“ у копулативној служби факултативно има неутрални облик (в. т. 1048в).

У реченицама са сложеним глаголским предикатом модални и фазни глаголи конгруирају са субјектом. Допунски део предиката је увек у облику презента конгруентног са субјектом:

Брат *йóчнаф* кућа да *йрáи* (в. т. 1076) Ре, дóш *йрéсѣанаф* да *врне* па *йóчнаф* сњéк да *вије* Рад, *нé-можем* да *рабóшам* Кру, *о́наф* да ге *у́шеѣа* Ба, *сом* *йóчнаф* да *кóсим* млáт Кру, *мóрам* да *идем* Ку, и *сáкаф* да го *о́жењи* Ку, *зé ум* да ми се *врѣи* Ле.

1031. Када је у служби субјекта више лица, а једно од њих лице које учествује у комуникацији, у служби субјекта употребљен је облик Нмн. 1. или 2. лица. Контекст показује да је носилац ситуације једно лице које ступа у однос са другим лицем¹⁶¹⁸ а тај се однос казује конструкцијом са социјативним значењем (со + ОП).¹⁶¹⁹ Оваква конструкција нивелација је субјекта према множини предиката (*ја + њи + он = мије — предикат у мн.*):

Мије бе^хме бíље со оваја Садикóјца и со ^хАјдáрица да жњéме Рап, *мије* за Крушево ка *сме* *идал'е* со *Рáдеѣа*, *они* пó-нас *тэраје* *о́фце* Гл, *ћ[е] и́[д]еме* со *Исмаа* круше да *бéреме* Вр, *нéмој* да *се* *двóјѣе* со *^хАѣица* Бр.

Оваква конструкција настала је контаминацијом „*ја и њи рабóшаме*“ и „*ја рабóшам со њéбе*“.¹⁶²⁰

РЕД РЕЧИ

1032. У ГГ неки конституенти имају већу слободу, други мању, трећи је немају.

Глаголске и заменичке енклитике могу бити на почетку реченице¹⁶²¹, што повећава број могућности комбиновања. Енклитике, међутим, подлежу знатним ограничењима у дистрибуцији у односу на глагол.

Помоћне речи (везници, предлози, речца *не*) имају строго утврђен положај у реченици, и по овој се особини ГГ не разликује од других јужнословенских говора.

Иако позиција реченичних конституената у ГГ није строго одређена, уочава се да највећи број субјекатско-предикатских реченица са рекцијским прелазним глаголом има следећи редослед синтаксичких јединица: *ајѣрибуи* — *субјекат* — *глаголска одредба* — *глаголски йредикај* — *йрави објекат*.

¹⁶¹⁸ ИПГС, 358.

¹⁶¹⁹ Исто, 357–358.

¹⁶²⁰ Исто, 359; в. на овом месту литературу о појави у индоевропским језицима.

¹⁶²¹ О несловенском пореклу ове особине в.: КБИст, 105; в. и: РСИГ, 483–486, 502–503; БНАИ, 265.

Знатан је број примера са глаголском одредбом иза глагола, па се може казати да је положај глаголске одредбе без утицаја на обични и стилистички редослед: *Сом відеф фукара чујека при река* Гл, *Нікој не-се-мучи сега* Ре, *Че од-редеті шojá-ден* Гл.

1033. Обичније је померање конституента који се истиче ка почетку него ка крају:

Крос³ некол'ико месеца јоіе чіеіш Гл, *Наіуре, вéљи, на горна-софа сéдал'е бéћари; Пéка он; Шо ће мéље, ће сéди; Жéне јене ка шáмо йéреіш; Пóсл'е кона ни дáде нáново* Ре, *Јéш го йоірéбујеш кога імаш мáјасіџ* Вр, *Ја сом óшла ке брáша мóјего* Др, *Че ги ізгрл'и свéкор и свéкрва; Че се сóбереті брáча* Гл, *Óвде ка дóјде ја, калáбалэк мlóго* Вр, *И йушке чéштири йуќнаа* Кру, *Шес нéдеље и јмреф óн* Рап.

За истицање појединих чланова реченице знатно се чешће користи емфатички акценат (в. т. 81–87) него неуобичајен редослед конституената.

1034. А т р и б у т — и м е н и ц а. — У ЗПМ наречју, под утицајем арумунског језика, затим албанског, атрибутска реч је најчешће иза управне именице, а редовно иза, када је атрибут присвојна заменица.¹⁶²² У ГГ атрибут је претежно испред именице, а иза је када је у његовој функцији придевска присвојна заменица. Овај положај је, међутим, често условљен потребом истицања. Иначе је присвојна заменица у неутралном редоследу неретко испред именице:

Дéнешњи дéн је ўбаф Рад, јéчмени л'éй, іман чујек Ре, *Мийаіићіногo сі-на відеу* Бр, *Екрéмово внúче* Ор, *младојсі-жени* Крс, *даф сшарі-мајки* Гл, *нај-сшарим љуђим* во Враништа Вр, *óваја гóдина* Ре, *о[т] шojá-болес* Кру, *óнија кон' Ди, овóмуа Ал'ишу* Вр, *шáкоф сін* Мл, *вáквoму јáгњейу* Крс, *некакоф óф-чар* Гл, *кол'икавoму дéшеіш* Др, *он је мóј брáіш* Бр, *ми дóшла муá-сесшра* Рад, *швóјоіш анаметі* Кру, *њéгове л'івађе* Ку, *њóјан муш* Рад, *наше-коске* Вр;

во фаміл'ија муá Ре, *ја сом брáіш швóј* Крс, *óшец њéгоф* Др, *а бáбо њéгоф и мóј* Кру, *мáіш н'éгуа* Ди, *дéше њéгово* Крс, *мўжш нéјзин* Бр.

Примере в. и у т. 643–712.

1035. Прилози су чешће иза глагола, али су бројне потврде и са прилогом испред, када је он, скоро увек, на почетку реченице.

За разлику од атрибута, који је по правилу уз управни појам, између глагола и прилога могу бити интерполирани субјекат или објекат: *Óни вáмо вéћера спрéмаје* Гл, *вáмо рúчек ће спрéмет* Рад, *óздола йушке фрљаје* Ба, и *црева окол-óколо ги ге нарéдил'е* Вр. Примере в. и у т. 860–995.

1036. Глаголске синтагме се, дакле, најчешће не разбијају уметањем других јединица, именичке синтагме се не разбијају. Не разбијају се ни придевске, ни прилошке синтагме: *Сом бíф јáко бóл'ен* Др, *јáко ўбаво пўје* Крс, *сом бíла јáко умóрена* Вр, *мáти млого ўбаво пўала* Кру.

¹⁶²² КБИст, 106. У мојој грађи из Мале Круше (Подрима) има већи број примера са придевом иза именице (*Круша Мицка*).

„У многим јужнословенским дијалектима измењен је положај клитике према глаголу: *Се може* место *Може се*“.¹⁶²³ ГГ у том смислу не разликује се од околних словенских говора.

О положају енклитика у удвајању Д, ОП в. т. 1066–1068.

1037. Повратна заменица-речца *се* је уз глагол, без обзира на то да ли је ознака повратности глагола, или је у конструкцији с рефлексивним пасивом (в. т. 10526), или је у обезличеним реченицама (в. т. 1049): *Се најала* Ди, *млого ми се свиђаш* Гл, *му се ѿурило* Бр, *сме работал’е*, а *не ни се ѿлаћало* Љу, *до-тољко мајка да не се-глед*а Гл.

Се је нешто чешће иза глагола у императиву потврдних глагола, а онда се ретко између *се* и глагола интерполира замничка енклитика: *Накѿиши-се*, *ѿро-лен’и-се* Др, *фукни-ми-се* во гѿс Вр, *ѿѿруј се* ка си такоф Ди. Примере в. у т. 820–821, 1093.

Се испред глагола у императиву: *Му се рѿдуј* Ба, *назаћ се врати* Рад, *се ѿбиграј* и *се рѿшетѿај* Бр, *се рѿшетѿуј* Крс Рад Мл Ди, *се скри*, *се ми*, *се ѿми*, *се загрише* Др Ди Ба Рад Ку, *се ѿмише* на Мѿдоф ѿзвор Бр.

У императиву одричних глагола *се* је испред глагола: *Не се-ѿлаши*, *сестро* Крс, *со бѿрећет не се-играј* Крс, *не се ѿлашише* Љу, *не се-смише* Бр.

1038. Одрична речца *не* одваја се замничком енклитиком од глагола. Оваква појава у најјужнијем делу јужноморавских говора објашњава се македонским утицајем¹⁶²⁴, а таквог је порекла и у ГГ, сретечком, сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

а) На појаву уметања енклитика између партикуле *не* и глагола могли су да утичу и примери у којима је *не* (< *неје*)¹⁶²⁵ акцентовано:

Ќме не ги сом забрајла Бр, *никој не го ѿнесоф* Рап, *сме работал’е*, а *не ни се ѿлаћало* Љу, *не ми се браћа* Рс, *не га дава’е* Гл, *мало не ге задевал’е* дѿјке Вр, *жѿна не му раћала* Вр, *ловцијем не ги усѿевало* Крс.

б) За раздвајање *не* од глагола свакако је од значаја то што замничка енклитика, акузативна доследно, мора бити уз глагол, скоро по правилу испред (в. т. 1066). На тај начин *не*, које пружа секундарну информацију о глаголу, нашло одвојено.

в) Негација и енклитика гл. „јесам“ осећају се као две јединице па се у активним облицима између умећу замничке енклитике. Када *не* срасте с глаголом, онда интерполирања нема:

Ја сом го нејчела Гл, *њѿго сом го нејћела* Рап, *ѿна го немала* Др.

Због обавезности везивања замничке енклитике за глагол, *не* и глаголска енклитика функционишу као две јединице и онда када нису развојене:

¹⁶²³ ИПИО 1, 115.

¹⁶²⁴ БАДИЈС, 631; ВПИМКонт, 10.

¹⁶²⁵ БАДИЈС, 631.

Три ноћа *не сом* заспала Др, заш *не си* мајки кажала Гл, зар *гај-т'е не си* имала Ди.

г) У реченицама с одричним перфектом пасивом, посебно с перфектом резултативног значења, *не* и глаголска енклитика гл. „јесам“ не раздвајају се, а интонациона сраслост је изразита:

Неје утѣпана Др, *дејке неса* обл'ечене Ор, *вода неје* стајена Кру, *л'ицево неје* врбосано Мл.

Када је трпни гл. придев попридевљен, *не* је срасло с трпним придевом:

Јопе сом *незагријан* Др, *нејзи* ги се двојој *немѣтене* Ле, *обедве* се *недаде-не* Ку.

1039. Енклитике глагола „јесам“ иду испред глагола.

а) У перфекту је редослед енклитика: (*не*) + (заменичка енклитика у Д) + глаголска енклитика гл. „јесам“ + (заменичка јединица у А) + гл. придев:

Ти *сме одби́рал'е* Ре, *овогуа сѣе уфа́тшиѣ*, па му *сѣе зѣље* постеља, па му *сѣе зѣље* аљишћа, па му *сѣе зѣље* пари́ћћата; *сега* ми *сѣе би́ље* мланесте Ре, *ка тѣтка* шо ми *си ка́жуаф* ка и *си ре́коф*; да и *кажеш* *кѣе сом* и да и *сом и́рра-шиф* Гл, *шо ти сом кри́ф*; да ми *си зашво́рила* врата; *име не* ги *сом збрајла* Ба, *не ти сом зна́ла* Бр, *ти сом ре́коф* Крс, *па́ре шо ти сом зѣф*; *тй шо ми си сѣдсѣф* де́ца Рап. Примере в. и у т. 838–840, 848.

б) У потенцијалу је редослед енклитика: (*не*) + *би* + (заменичка енклитика у Д) + глаголска енклитика гл. „јесам“ + гл. придев:

Бй ти *сом ба́шѣрисаф* Ре, *не би* ми *си да́ла* Бр. Примере в у т. 848.

в) У футуру партикула *ће* одваја се од глагола заменичким енклитикама у Д, ОП, па је редослед: (*не*) + *ће* + (заменичка енклитика у Д, ОП) + презент основног глагола¹⁶²⁶:

Тетири́нице *ће* га *лу́ѣа'е*; *ће* га *ћѣка*; *ће* ги *засѣјеме* *кѣмпири* Ре, *ће* го *за-и́дл'име* *ѣгињ* Рад, *че* им *и́ујетѣ* Гл, *ће* ги *и́згрл'и* *свѣкор* и *свѣкрва*; *стара-жена* *ће* ги *и́зоѣка*; *не ће* го *жѣн'иш* Вр. Примере в. у т. 835–836, 1090.

Партикула *не* је по правилу испред *ће*, али је потврђен и пример у коме је *не* уз глагол: *Ће* ми ја *не-даваш* *пѣсље* Рап.

1040. Предлог се не умеће између одричне партикуле *ни-* и заменице:

За ни́шѣо, *за не́шѣо*, *со ни́кого*, *во ни́кого*. Примере в. у т. 625, 631.

1041. Речце *ѣо-*, *нај-* срасле су с речима уз које иду *и* није уочена интерполација:

Брат ни је *ѣѣубаф* Ку, *ѣни* се *најгѣл'еме* Вр. Примере в. у т. 699–701.

1042. Упитне речце различито се понашају.

а) Речца *л'и* може бити испред или иза глагола; на крају реченице, никад на почетку; од глагола може бити одвојена заменичком енклитиком;

¹⁶²⁶ Уп. са сличним редоследом у БАДИЈС, 629–630.

- б) *Да љи/даљ* је на почетку реченице, а *да* је наглашено;
- в) *Нељи/нељ/ељи* је на почетку реченице;
- г) *На љи/наљ* је на почетку реченице;
- д) Речца *а* је обично на почетку реченице;
- ђ) Речца *зар* је увек на почетку реченице, а може бити појачана речцом *џа* која је испред *зар*.

Примере в. у т. 999.

УПИТНЕ РЕЧЕНИЦЕ

1043. Комуникатива функција питања остварује се посебним синтаксичким обликом у коме је носилац функције граматичко обележје — упитна речца, упитна заменица, упитни прилог. Модел у коме је носилац упитности само интонација није својствен ГГ. Малобројни примери таквог модела бележени су претежно од млађих Горана.

Грамматичко средство упитности скоро је по правилу на почетку реченице, осим речце *л'и* која није уочена у тој позицији.

Упитна интонација у реченицама с граматичким средством за упитност није изразита.

1044. У п и т н е р е ч е н и ц е с у п и т н и м р е ч ц а м а

Уочене су следеће речце: *љи*, *да љи/даљ*, *нељи*, *на љи/наљ*, *а*, *зар*.

Примере види у т. 999.

Упитност се најчешће постиже употребом речца *а* и *љи*.

Одричним упитним реченицама с везником-речцом *да* на почетку и одричним глаголом иза њега, пита се: Да ли се вршило оно што се казује предикатом реченице?

Да не-жал'иш м'је мушкó-дете? Бр, Да не ти дéјка избéгала? Вр, Да не ви-до^хте бра́та? Ди, Да не-желаш? Др.

Упитне реченице с упитним заменицама *какоф* (в. т. 680), *кољикаф* (в. т. 687), *чéј/ч'и* (в. т. 655), *кој* (в. т. 615–617), *ш'и́б/ш'и́б'о/ш'о* (в. т. 626–628).

Упитне реченице с упитним прилозима *кеде/ке* (в. т. 876), *о́йкуи* (в. т. 877), *кога/ка́и* (в. т. 904), *како/ка* (в. т. 949), *кољко/кољку* (в. т. 947), *кољикаво* (в. т. 902), *за́ш'и́о/за́иш* (в. т. 955).

1045. У п и т н е р е ч е н и ц е б е з г р а м а т и ч к о г о б е л е ж ј а :

Го ви́де? Бр, Не њо́викаа? Кру, Ги вл'éзл'е во ку́на? Др, Се на́с'иа? Рад.

БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ

1046. Безличне реченице са неким глаголима за казивање природних појава знатно су редуковане употребом субјекта.

Савнује Бр Ре Кру Др, *савнуало* порано Ди, *самнује* Бр Ор Рап, *ће врне* Мл, *врнало* свá-ноћ Гл, *вијало* ка дéнеска Ба, *дуало* Ку, *заладнело* ноћесака Др.

Са глаголом *савнуало/самнуало*, *савнало/самнало* потврђене су само безличне реченице. Са глаголима *врнало* („кишило“), *вијало*, *дуало*, *заладнело* обичније су субјекатско-предикатске реченице са конгруентним предикатом. За појаву „грмети“ користи се лична реченица *Удара веђа* Гора:

Вéштер дуаф Др Ку Крс Рад, *Сн'эк вијаф* ка дéнеска Рад, *Врéме заладнело* Гл Бр Кру Др Вр, *А дош иа врнаф*, *дожои врнаље* Ре.

1047. Глаголски део предиката безличних реченица са ситуационим прилогом је у 3л. јд., (с.р):

Било ладно ка ноћеска Др, *Ладно је* Ор, *Те биде* дéнеска врућо Ре, *Да биде* убаво Вр.

1048. а) У безличним реченицама с логичким субјектом у Д предикат је у неутралном облику:

Му се сйáло млого Кру, *Бол'ен* је, ама му *је* подобро Крс, *Му се жéлало* Рад (в. т. 10656).

б) У реченицама с логичким субјектом у Д и граматичким у Н предикат је у безличном облику:

Ни било стрá Ре, *нам ни је* стрá Гл, им *йáнало* мýка Др.

У оваквим реченицама, додуше с другим моделом, бележени су примери са конгруенцијом према граматичком субјекту у Н:

Му шéкл'е сáвзе брáту Ди, *сéстри* ги *йушишл'е* очи Ку, *гим се шрéсеи* гá-ће от стрá Др.

в) У егзистенцијалним реченицама уопштен је гл. „имати“ у значењу „постојати“ у презенту и претериталним временима. Логички субјекат у генитиву замењен је номинативом из личних егзистенцијалних реченица.¹⁶²⁷ Траг раније безличне конструкције чува се у неутралном облику предиката¹⁶²⁸, па у оваквим реченицама нема субјекатско-предикатске конгруенције:

Врнаље дожој, градушке, воде, ама *нафака* *имало*; *Пуш* *немало*, вода тољку шо *имала* гољема; *Немало* *инсан* шо *не-сијаф* Рап, Во *Враништа* *имало* *оийишина* тога. *Немало* во Драгаш; *Ни* *йујене* ни *игране* *немало* тýјека Бр, *Немало*, *скуишња* *било* Вр, *Ймало* *јен* *чујек* во Љубошта Др, *Јена* *жéна* *имало* шо знаће Ле.

У футуру је уопштен глагол „имати“, али су потврђени и ретки примери са гл. „бити“:

Те *бине* *офце* ка ће *има* лјуђи Др, Ка ће *отине* и *он*, *не-ћé-бине* *докшур* Вр.

Примери са конгруентним обликом гл. „бити“:

Била *некуа* *дéјка* во Гóра Др, *Убаве* *свáдбе* *бил'е* Ку, *Свé* *дућан* *до-дућан* *бил'е* Бр, Два *крдара* *офце* *биље* и *јен* *крдар* *шиљејна* *биље* Ба.

¹⁶²⁷ БАДИЈС, 624–625; БНАП, 233, 252.

¹⁶²⁸ БАДИЈС, 624–625, 625–626 (објашњење појаве); ВБКГ, 241; БНАП, 233; СРСЛГ, 23.

У последњем примеру конгруенција је према члану партитивне синтагме са којим је предикат у контактної позицији.

Бројне су потврде реченица егзистенцијалног значења с глаголом „имати“ који конгруира са субјектом:

Дућани имал'е поўно; И Срби имал'е; Агалари имал'е; Ђаћини имаоў; Жан-дари имал'е; Сн'ек напре имаоў гол'ем Бр, Паре немаје овде; Много класје имаје овде Мл, Па се сѣтиф да се шејтани, имаје во Јаворике, иљизаје Ре, Имаше бољес Рап, Па имаје недеље Ор, Имаф јен вук; Имала некуа мађија Ди, На Влашка имаше аскер Мл, Имаше печено-месо, имало, рађија имаше Бр, Во плајната имала некуа баба сира Крс, Имала јена жена во Враништа Вр, И напре имаље докшурѝ Лју, Офце, само сирѝшина ако имаје Ба, Имала јена дејка Ку.

1049. У обезличеној варијанти субјекатско-предикатске реченице глагол је у рефлексивном облику с речцом *се*. Овакве безличне рефлексивне конструкције односе се на колективног или уопштеног вршиоца. Предикат је по правилу у 3л. јд, најчешће с. р.:

Се остарело, се огрубело; се рабѝшало, се орало, се жн'ело Ор, Напре не се иљизало; Ке н'его се орало; Се зборило со бећари; Не се зборило ка сѣа бл'ѝзу; За јен туар жито во Тѣтово се идало Ре, Се рабѝшало, со срп се жн'ело Лју, Со коњи се вршило Мл, На кона још се носило; Се ѝошѝјало Гл, Не се имало на *ак да дадеш, не се имало; Не се куйјало, не се имало Вр, Без^е л'ѝп не се живује Кру, се ушејјало за ништо Рад, се збори да биље Ку.

1050. Према прилошком значењу прилагођава се предикат у примерима:

Цѣла бачија на ноге било; даљина („далеко“) било; Дејка ка се водила напре, по дрўгого ѝшла, сирамоѝа било Ба, Гора на Влашка било Вр, Немало, скуѝиња („скупо“) било Крс, Све ѝнсан ваке било Рап.

1051. У примеру: *Банка било гол'емѝ-име* Ба глаголски део предиката конгруира према предикативу.

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

1052. У ГГ су присутна два типа пасивних конструкција: помоћни глагол + трпни глаголски придев и *се* + активни облик глагола. Обе се конструкције граде с транзитивним глаголима.

Више је потврда конструкција с рефлексивним пасивом.

а) Пасивне конструкције с партиципским пасивом:

Бѣше куйена крава Др, Чѣница бѣше жн'ѣѝа Рад, Брат му је ушејан Бр, Кућа во грат ни би исѝурана Лју, Бидиѝе накѣносане за свадба Ор, Кућа ће ви биње ѝошѝена Вр, Сом била цењеѝа во Тѣтово Мл, Куће се напрејене со камењ Рад.

б) Конструкције с рефлексивним пасивом:

Дејка ка се водила напре, по дрўгого ѝшла; И се ораље, и се ил'ѣвил'е два-пута па сме ге жњѣл'е Ба, Сака (...) стока да се ѝѝмѣзве. Да се нарањѝи Лју,

И тíја шо *се нáшло* Рад, Свé што *се дóнело* Ле, *Јá сом се цењила* тýје Мл, *Се чу-вало сéло*; *Офце не се чуáје*; *Не се дáвал'е* мэрмулáдића црне; па чóрапе *се ил'ел'е* (...), све тíја *се ил'ело* на руке Ре, *Не се наођало* жíто; Со кáмпшија кóн' *се шéиаф* Кру, Целó-село *ће се зáиал'и* Ди, Шб-има да *се кáже*; *Че се зíма* дéј-ка Гл, Па *се брáл'е* рéсулке; *Ћумур се сíиáва* нáдвор; Кóломбођ *јéмпут сé-које* Вр, И *се дáваље* вóлој Рап, За Бáјрам *се клáље* офце Крс.

ПОРЕДБЕНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

1053. Именичка поредбена конструкција за једнакост облички се изједначила с именичком поредбеном конструкцијом за неједнакост. Тако је према моделу с компаративом придева/прилога + *од* + ОП (поредбена конструкција за неједнакост) створена и конструкција *како/ка* + ОП (поредбена конструкција за једнакост).

Конструкцију *како/ка* + ОП ГГ је развио заједно са ЗПМ говорима.¹⁶²⁹ На продор ОП у Н утицао је облички синкретизам Н и ОП у мн. свих именица и јд. неких именица.

Доминира поредбени везник *ка*, а у материјалу има и мало примера са *како*:

Ка ишебе и *ја сум* Крс Рап, *ка брáиша* и *ти си* Др, *ка мéне* и *она је* Рад, *ка маишере* и *она била* Гл, *ка Фáрука* гóл'ем Ба, а *не ка вас* до плáдно Крс, *они ка инсана* се прáјет Ре, *кљукало, ка иáраише* се нáпрајло Вр, *вредна је ка маишере* Кру, *брáт и сéстра се ка Арнауиши* Др, *јаде ка Бáјрама* Бр, *јáдет како кóзе* Ре, *он биф ка мéне* Кру.

У нижим селима поред доминантне конструкције *ка* + ОП, присутна је и поредбена конструкција за једнакост *ка* + Н.¹⁶³⁰ Конструкције са Н у вишим селима није посведочена:

Ка ии и *ја сом* Рад, *он је ка ошец* Др, и сóтојна се нáпрајф *ка чујек* Рап, *муж ги је ка Арнауишин* Крс, *ми вéљи ка некој вóјник* Мл.

УПОТРЕБА СЛОБОДНИХ ПАДЕЖА

1054. Н о м и н а т и в се употребљава у функцији синтаксичког субјекта. Потиснуо је логички субјекат у егзистенцијалним реченицама (в. т. 1048в).

У служби именског предикатива: Он биф *чујек* за вáмо и за тáмо Рад, *мије ће бинеме најсйаре љуђи* Вр.

Уз семикопулативне глаголе у допунској служби: Брáт ми пóстанаф *док-шур* Ба, *ће го нáзујет вóиље* Ди, *ја пóстадох офчар* Бр, *постáнала дéјка дадэни-ца* Рап.

¹⁶²⁹ Уп. с овом особином у П-Т говорима јужно од Нишаве: БАДИЈС, 627–628.

¹⁶³⁰ У ову групу примера могу се, условно, убројити и примере са ОП, Н наведени испред.

1055. О п ш т и п а д е ж

Уз транзитивне глаголе глаголска рекцијска допуна је у облику ОП: *Сіна доведоа Рад, па жéна га йстепа Гл.* Примере в. у т. 489, 1063.

Нема трагова тзв. „словенског генитива“: *Немам óфце Кру, не-ћé-вији сїрéћа Др.*

1056. Са дијалекатског аспекта интересантна је рекција неких глагола уз које иде ОП.

а) Уз гл. *жéлам* („плачем; оплакујем; жалим за неким“) уочена су два облика у служби рекцијске допуне: ОП и *за* + ОП:

Сом жéлала Тáмиља во Врбничкó-поље Вр, *дéјке жéлаје бéћара* Бр, *жéла мáйшере* Крс, *сіна жéла* Кру, *жéлала мўжа* Др, *мўжа го жéла* Ба;

жéлала за бра́йа Рап, *сом жéлала за дéтје* Рад, *жéлала за мўжа* Бр, *жéлала за мўжа* и *за сіна* Вр.

Оваква рекција гл. *жéлам* потврђена је у сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу), док у јужнометохијским говорима нема глагола *жéлам*, а уз *йлачем*, како говори грађа којом располажемо, у служби допуне је ОП или *за* + ОП.¹⁶³¹

б) Поред конструкције *за* + ОП у објекатској служби уз гл. *мїсл'им* користе се и ОП:

Мўжа го мїсл'ила Кру, и она *шéбе шé мїсл'ила* Ре, *мéне да ме мїсл'иш* Гл.

в) Поред допуне у Д, уз гл. *зайóведам* („наредим“) потврђен је и ОП:

Зайóведаф дéтје њéгово Крс, *зайóведаф свўјего бра́йа* Др, *зайóведаф војници* Рап.

г) Уз гл. *ка́жујем* напредни су у допунској служби *за* + ОП и ОП:

Шó-да-ти ка́жујем шїјá-муке Ре, *ће ти ка́жујем* његове *сїрáмошe* Рад, *нé ће ка́жујем за швўје сїрáмошe* Др, *нé-ка́жуј за швўје рáбошe* Ди.

д) Гл. *збóрим* („оговарам“):

Би збóреше Бр, они *не збóрел'е* Ди, *бра́йа не ће гó-збориш* Ор, *мéне ме збóрела* Ре, *свé шé збóрил'е* Бр.

ђ) Гл. *шр́чим/шр́чам* може бити непрелазан и прелазан. Када има значење прелазности, објекат је у облику ОП:

Ка *вїдеље да ги трча* он *сáм* Ку, *кóњи ће трчим* Крс.

е) Гл. *га́љујем* („бринем“) са значењем „обухватити некога бригом“ транзитиван је, па је допуна у ОП:

Ке *ће га гáјл'ујеш* Гл, *га́љуáла деца* Ре, *ге гáјљујеш* Ку.

ж) У примерима типа *Ге шéша йлáјне* Вр могуће је померање у глаголском роду, али и казивање месног значења без предлога (в. т. 1060).

¹⁶³¹ О ширини појаве в. у СМССр 2, 370–372.

1057. П а д е ж н и а т р и б у т и уз глаголске именице изједначили су се са ОП:

Круше бeрење и *йди Рап*, *шрaвa* кoсење Рад, *oфце* мaвзeн'е, *чeница* нo-сен'е Вр, *дрвo* сeчeње Крс, *чeница* мeл'ен'е Ор, *йдет на дрвa* сeчeње Мл.

1058. Т е м п о р а л н о з н а ч е њ е има ОП у примерима:

Свe дoшл'е *шрeћиoш* дeњ Рад, *дрyгиoш* нoћ дoјдe oн Ба, *јeнa нeдeља* нe ћe вршимe Др.

1059. ОП уз к в а н т и ф и к а т о р е

Непосредно додавање именичке допуне у партизивним синтагмама уз партизивну реч констатује се за словенске говоре захваћене балканистичким реструктурирањем.¹⁶³² Морфолошка ознака допуне рeдундантна је пошто у синтагми казује само садржај квантификатора уз који иде:

Сeдoм кiлa *мeсo* Др, двa тyрa *сeнo* Кру, л'eкeц *мeтi* Ор, мaлo *шрaвицa* дoнeси Рад (в. т. 575–590).

1060. О д р e д б a з a м e с т o

а) Именичке јединице са прилошким месним значењем јављају се у предлошко-падежним конструкцијама. Уочена је, међутим, и конструкција у којој је одредба за место непосредно уз предикат. Одредбе за место изван предлошко-падежних конструкција карактеристичне су за ЗПМ говоре¹⁶³³, а у њих су ушле из арумунског.¹⁶³⁴ У ГГ ова особина доследна је само у конструкцији *йдем аскер* („идем у војску“):

Мeнe *аскер* мe *викаје* Ди, *аскер* гo *викаје* брaтa, *ћ[е]* *иде аскер* брaт Вр, *аскер* мe *викаје* Ба, *сoм oшoвф аскер* Кру, мyж ги *је аскер* Мл, кa *сoм биф аскер* Др, oн ти *oшиде аскер* Гл, *аскер шрeбa* дa *йдем* Ку.

У јeднoм пpимepу је *аскер* зaмeњeнo им. *војска*: Мyш ми *oшиде војска* Гл.

б) Изван синтагме *йдем аскер*, прилошко значење места саопштено ОП посведочено је и у примерима у којима су ове конструкције знатно обичније с предлозима. Из ових конструкција испада *во/w*, а одсуство предлога компензира се значењем глагола (кретање — мировање):

Гa *oнeсe свyа-кyћa* Кру, *oшиде ширoћe двoрoи* Бр, Рaмaдaн шo биф *во пo-љe*, *мaцир oшoф* Ре, гa *oнeљe йлaјнa* Ку, *йдује йyстии* Анaдoл Ку.

Неки примери могу бити траг ранијих конструкција („Однесе је својој кући“, „Оде својим дворовима“).

в) Није истог порекла устаљена конструкција:

Гe *шeтa йлaнине* Гл, и свe *шeтa йлaјнe* Др, *ћe шeтa йлaнине* Бр, гe *шe-шaф йлaјнe* Вр Ба.

¹⁶³² Уп. са мишљењем Б. Конеског о несловенском пореклу појаве (КБИст, 107).

¹⁶³³ КБИст, 107.

¹⁶³⁴ Исто, 107

На померање у глаголском роду указује одсуство повратне заменице из облика па *ше́там* има форму прелазног глагола, а слободни ОП удваја се пошто је у функцији објекта.

г) У примеру *Éишџе дѣјче сом за́йл'ела и све сом њл'ела* Бр чува се траг инструменталног значења „узраста“.¹⁶³⁵

1061. Д а т и в

а) Датив без предлога, стабилан у значењу намене и посесије (в. т. 454), са значењем управљености неутралисан је предлошко-падежном конструкцијом *ке* + ОП.

Уз глаголе давања и саопштавања:

Бра́шџу му да́де Бр, *њџм два́јџам онџсоа* Крс, *му њра́шџила* кн'џга Ре, *ће му ре́чџем*, ама *не-ви́-дава* Кру, *не-знаџе да ви ка́же* Кру.

Датив *сомтоди* и *инсомтоди*, који је заправо датив намене, саопштен је слободним дативом:

Бра́шџу му плáтила óфџе Рад, *сџсџџрем гим* на́прајф ку́ћа Др, *ћа́руаф* рабо-таџџи *љу́џам* Ди.

б) Уз глаголе којима се казују психолошка или физиолошка стања и процеси, у служби психолошког субјекта, у личним и безличним реченицама:

Сџсџџџри ги се нажа́љује Ба, *ми се ја́де* Мл, *љу́џим* је ўбаво *ке нас* Гл, *џо-мла́дому* не́је те́шко да ра́бота Др (в. т. 1048).

в) Припадност се, изван синтагме, казује претежно посесивним придевом, ређе посесивним дативом (в. т. 454–455). У синтагми је чест посесивни датив, а уочени су и непоуздани трагови посесивног генитива (в. т. 484).

г) О етичком дативу в. т. 1070.

УДВАЈАЊЕ СЛОБОДНОГ ДАТИВА, УДВАЈАЊЕ СЛОБОДНОГ ОПШТЕГ ПАДЕЖА/АКУЗАТИВА

1062. Мада се у описима говора који познају удвајање директног и индиректног објекта најчешће говори о удвајању личних заменица, боље је ову појаву звати удвајањем слободних зависних падежних облика или удвајањем објекта, пошто се поред типа *ње́го го* (ви́де), *ње́му му* (да́де), уместо ортотоничне форме личне заменице употребљава одговарајући облик именице,

Удвајање директног и индиректног објекта балканистичка је појава, присутна на већем простору око ГГ.¹⁶³⁶

¹⁶³⁵ Оваква конструкција јавља се у јужнометохијским говорима, затим у сиринићком говору: МлРПадД, 144; РСПГ, 462.

¹⁶³⁶ РСПГ, 482–486; БАДИЈС, LXVI, LXXIII, 293, 399 и даље; КБИст, 100; ПИИСхј, 61, 137; ЕГРеч 2 (Прилози), 548, 554, 586; ЈН-К-В, 3; ИПГС, 199–205; СМЦГ, 117; СМБГ, 113; СтВБал, 258; КБГр, 333–335; ИПеБал, 67, 71–72; ПДСП, 167; САМПол, 380; САМОчерк, 247–258; ВЛМД, 234–242; БДНСгов, 112; ПБСБС, 41; ТМГС, 77; ТМГР, 387; БСРР, 114–115.

Услови у којима се врши удвајање директног и индиректног објекта у ГГ умногоме су слични онима који се наводе за балканске језике и говоре који особину познају.

1063. У д в а ј а њ е з а м е н и ц а врши се када постоји потреба да се посебно истакне заменица или уколико треба избећи хомонимност Д — Ајд. личних заменица.¹⁶³⁷ Енклитички облици, који су морфолошки различити, диференцирају хомонимне ортотоничне облике. По истом принципу функционише и удвајање заменичке енклитике и именице, која некада остаје морфолошки недиференцирана (ОП). На тај начин енклитика преузима, условно, функцију предлога којим се обележава структурна вредност облика. Пуна форма заменице или именице у таквој конструкцији је, заправо, ОП, посебно у Д — А јд. заменица. Удвајање падежних облика који су без предлога особина је чије се исходиште може наћи у тежњи да се аналитизам доврши и у облицима који овим процесом нису захваћени. Ово могу бити услови који су учинили да словенски балкански језици прихвате структурну иновацију из балканских несловенских језика.

Тí ће ме úтепаш мéне Крс, го зéл'е н'éго во зáтвор Бр, ја му вéл'им н'éму Ор. Примере в. у т. 597–612.

У македонском, бугарском, грчком, арумунском, неким српским говори-ма који познају чланску морфему, енклитичка форма у акузативу иде са заменицом, чланованом именицом, с именицом која је одређена показном заменицом, с властитим именом (које је одређено самим значењем).¹⁶³⁸ Наводи се да неодређена форма именице не може бити поткрепљена заменичком енклитиком. У ГГ, међутим, има удвајања правог објекта и изван ових услова.

1064. Удвајање није доследно. О б ј е к а т, директни или индиректни, често је саопштен само заменичком енклитиком или именицом.

Суштински услов за удвајање објекта у свим балканским језицима је да је објекат, односно именица одређена¹⁶³⁹ неким знаком (показна заменица у препозицији или постпозицији, властито име). У ГГ, међутим, именица у удвојеном објекту најчешће није посебно одређена. Члановање именица у удвојеном објекту зависи од тога да ли је појам пре тога одређен, а не од тога да ли је у удвојеном објекту. Одсуство обележености удвојеног датива — именице у ГГ треба тражити у његовом контакту са околним српским говорима који познају удвајање, али не и члан.

а) П о т в р д е з а д и р е к т н и о б ј е к а т:

Па ва́ке мáнесѝа ће ја нóсет; ја́ ће га прóдавам бáшча Ба, и тáмо нoвóже-не ги утéпале; шúйани не ге прéкинаф; не ге ва́јаме мláнесѝе; сабаа́ље шeнe-ћин'а ге дíгнаље; га спáсила крáва от а́рамије; ја́ сом го зáбраф кóн'а; чúјека нé го оста́ваје на мýка; сéло ни го сардýсаље; лóжник прво го прéдеме Ре, óфце ге чúвам, сýрене го прóдаам; сýнои сом ги íжениф^в; óфце прво ће је пómэвзеш;

¹⁶³⁷ КБГр, 334; СМЅГ, 113; ТМГР, 387.

¹⁶³⁸ КБИст, 99; КБГр, 334; САМПол, 380; ИПеБал, 71–72.

¹⁶³⁹ КБИст, 99; ИПеБал, 71–72.

бѣс-куће *оѣце* ће *ге* изеде свѣ-вук Кру, *јушка* му *га* зѣф; за мѣне *свѣ оѣце* *ги* испродаоа Крс, *пољај ге свѣишои*; *л'ѣй* ће *го* испечеш Ди, и *го* донел'е *жшшо* Бр, *вўка* ће *го* фати; *га* зимаје тога *млајнестѣа*; да *га* продадеш *јѣгње* Љу, *глава* овде сом *га* ѣскла свѣ; не *гѣ-знајем гѣдине* Мл, ка сом *го* царнала *кона* со свѣ-врата; ће *га* ѣскршим и *враїѣа*; снаха *га* помѣвзе *к'рава*; мије *к'рава* *га* даваме Гл, *їѣйѣф* *го* тўраје и на крѣмит; бабо *ге* онесоф *кѣзе*; *ге* стѣгна *нѣге* со пўас; *враїѣа* *га* затвѣраје Ор, *м'ѣко* не *го* мѣтиме Рад, *ге* чѣкаме *сїшарѣ-жсене* Крс, ће *ги* засїјеме *кѣмїири*; *кѣн'и* *ге* сѣбраа, *їѣре* ни *ге* сѣбраа Ре, ће *го* запал'име *ѣгїнь*; не-*гѣ-знам* *їѣсма*; му *ге* украл'е *оѣце* Др, ће *га* ѣзором *н'їва*; аскер *го* вїкал'е *браїѣа*; ће *га* прѣдем *ѣсна*; *кѣјна* ће *го* рѣнет *цѣла-зима*; *млајнестѣа* во *кѣла* *га* зїмал'е Вр, *јѣ* ће *га* продавам *баїшча* Ба.

б) Директни објекат у конструкцијама заменичка енклитика + ортогонична заменичка јединица/чланована именица/именица са претпозитивном демонстративном заменицом/властито име:

Пўшћи *ме мѣне*; и *нѣ* ће *ја* забодет во *кѣпица*; и *го* пўшћил'е *арѣмије* *н'ѣго*; *н'ѣго* *арѣмије* беше *го* зѣл'е Ре, Бѣјтула *мѣне* *ме* вїка; *го* пољала *њѣго* Крс, та-ка-ће-мѣ-јадеш *мѣне*; *їѣбе* ће *їѣ* јадем Ди, *ја* нѣсиме *н'ѣ* Скендѣрици; и *н'їх* *їи* трнаа Бр, *мѣне* не *ме* потрѣфил'е Љу, *ме* зѣ *ї-мене*; и *ка* *ме* пўшти *мѣне* Бр, *го* фатил'е *н'ѣго*; и *го* сакала *н'ѣго* Кру, *свѣ* би не *їзело нас* Рап;

га дѣнела *сѣфраїѣа* она Рап, и *тўје* *ги* остѣила, *їїїја* *гол'емїиѣ* *кѣмени*; и по већера *їѣнећин'аїѣа* *ге* дѣнесоф; *їрстїенѣиш* устрѣјници *го* нѣсет Ре, *ге* начнала *каћїићїаїѣа* Ди, *дућѣниѣиѣ* *ги* затвѣрел'е; Нѣсим зѣљаник. И ће *го* ѣткријем *зѣљаникѣиш*; *го* знам *л'ѣбоїш*; *га* сакаје *Пѣйѣљушава* устрѣјници Бр, *јѣ* ће *га* тражїи *дѣјчѣш* Ба, *к'равава* *нѣша* ће *га* кўпујеш¹⁶⁴⁰ Гл, и *ге* стѣил'е *їѣрѣїѣ* тѣмо Ор, *л'ѣбоїш* *го* нѣсил'е тојзї-војски; сви *дѣјкѣїѣ* *ге* пољајте Вр;

не *га* знѣм *ѣваја* *їѣсма* да *га* пўјем Ре, не-*гѣ-знаш ѣваја* *їѣсма* Др, а *га* знајеш *їїїја* *їрїкажн'а* Бр, и она *ги* издѣвила *їїїја* *чѣшїири* *сїна* Гл;

свѣ *ги* истѣпал'е *Аусїрїјанци*; *Аїшїца* *ка* *га* зѣа; *Таїрїца* *ка* *га* грѣбиље Ре, *ѣѣ-їсмама* не сом *го* затекла; не-*гѣ-ваја* *Пѣйѣљуша*; *Сўља* *го* вїдела Бр.

в) Л о г и ч к и с у б ј е к а т у О П:

Мѣне *ѣчи* *ме* бѣлал'е Ре, *Мїшїаїѣа* *го* бѣл'и зѣп Бр.

1065. Услови у којима се удваја сл о б о д н и д а т и в не разликују се од оних који се односе на ОП. Структурна вредност слободног датива, међутим, не односи се само на индиректни објекат, већ се удваја датив без предлога без обзира на употребну вредност, што потврђује изнето мишљење о удвајању као својеврсном аналитизму. Иначе је и слободни датив без удвајања присутан, што значи да се у овој црти ГГ не наслања на ЗИМ говоре пошто се у њима индиректни објекат увек удваја.¹⁶⁴¹

¹⁶⁴⁰ Одмах иза: Мије *к'рава* *га* даваме.

¹⁶⁴¹ КБИст, 99.

а) П о т в р д е з а у д в о ј е н и д а т и в :

Он ни вел'и *нам* Бр, они не му пуштиле јуже *њему* Рап, бавајко *нам* ка шо ни кажуаф Ре, чорапе јопе *ним* че им даде Гл, ми рекоф *мене* Рад, она ни се страдуала *нам* Др, *ће ви* поможе *вам* Кру, *нам ни* верује Мл, *нејси ги* рекла Рап, и *сеа мени ми* вел'и; учитељи ми давал'е само *мене* Бр, не-*им*-даље *њим* Лју, ја му вел'им *н'ему*; *мати мене ми* кажувала Ор;

нана *сину* му рекла; му рекоф *Баљешу* Ре, *мајтери ги* вел'и Ба, и оно, дете, *дејки ги* кажало Ку, *брат ги* рекоф *сесџри* Крс, шо да му-кажем *дејтешу* Лју, и *децам* не *ги* кажуем Гл, му даваје *зећу* да цеџи дрва; му рекоф *Рамадану* Ре, ја му вел'им *Екрему* Ор, *Рамадану* му брџшим Ле, *Даушу* му вел'им Др, му сакаје *бабешу* чџзме; *муџу* му дадоа Крс;

и *ће и* каже *петоџ Пејелџушиви* Бр.

б) У реченицама с л о г и ч к и м с у б ј е к т о м у дативу, ова се језичка јединица употребљава неудојено и удојено:

Њему му пана лошо Др, *мене ми* беше жаљ Ку, *бовному чујеку* не му се-јаде Ле, и *мене ми* је жаљ Ре, *вам ви* је дости љадо Ре, му се спало *брашу* Мл, и *н'им им* је убаво Бр, и *мене ми* се спије Крс, *децам ги* се јаде; не му се-седи *Рамадану* Рад, *сеа му* се тџари *н'ему* Ди.

в) П о с е с и в н и д а т и в, употребљен атрибутски или предикативно, факултативно се удваја:

Аслану му пџкна коњ Рап, и *ги* панаф коњ *Кабџџици* Крс, шо ни је на-ша-њива *сџим џројцам* Рап, му ноћевуаље шо му са пријатељи *нему* Бр, *вам ви* је *мати* Ба.

ПОЛОЖАЈ ЗАМЕНИЧКИХ ЕНКЛИТИКА — НЕУДВОЈЕНИХ И УДВОЈЕНИХ¹⁶⁴²

1066. Заменичка енклитика је непосредно испред глагола¹⁶⁴³, осим уз императив, када је факултативно иза.

а) Ајше, сум *го* нашоф; *не* онесоф отец; *не* пољуал'е Рап, ка *не* фати јена градушка; *ме* пуштиле дома; за два дења сом *га* пожњела и сом *га* скопџчила-Ба, ја сом *ге* пренесла Ле, и *ме* посџн'ил'е, *ме* зел'е Ор, *ће га* врзе терезеја Ре, не *ми*-биф отец криф; *ни* умре прво брат; *ће ми* дадеш Рап, и му вел'им *посл'е* Ба, *мати ће ни* даде по јене чорапе Бр, не му пуштиле вода Ку, му пана лошо Кру, *гим* се нажаљује Рад.

б) Уз дворекцијске глаголе саопштавања и давања, када су прави и неправни објекат саопштени енклитикама, допуне су скоро по правилу без удвајања, а редослед је: дативска енклитика + ОП (акузативна енклитика) + дворекцијски глагол:

¹⁶⁴² О положају заменичких енклитика у македонском, грчком, албанском и арумунском језику в.: САМОчерк, 247–258; САМПол, 381; БАДИЈС, 398–417; БКГр, 334–335.

¹⁶⁴³ Појава заменичке клитике испред глагола у словенским говорима објашњава се утицајем грчког, влашког и албанског језика, у којима је управо такав однос (ИПе-КП, 109).

Мáти *ни го* óстајла; *ће ми ја* дадеш Рап, *гим ге* рече Ба, *му ге* пáсем Др. Примере в. у т. 597–612.

в) Дативска енклитика је одвојена од глагола акузативном енклитиком и у оним примерима у којима је употребљен удвојени неправи објекат:

Гим ге óнесље *њим* Крс, *жéна ми ге* óстајла *мéне* Гл.

г) Уз императив:

Фу^кн^и-*ми-се* во гáс Вр, *искажи-га* т^ија Кру, *вóди го* Ле. Примере в. у т. 819, 1093.

д) У материјалу је потврђен само један пример са акузативном енклитиком иза глагола:

Óн одбу^л-*и-не* Бр.

1067. Уз показне речце *éво*, *éшто*, *éно* енклитика је непосредно иза:

Се *најала* и *éво га*, *дóшла Ди*, *éво го* Крс, *éшто го* гуједар Љу, *éно ге* Мљ^и-чанке Мл.

Када је акузативна енклитика иза императива или показне речце, између глагола или речце могућа је интерполација дативске енклитике:

Ешó *и*и *ја* ке *нас* Др, *éво ни ге* *жéне* Ле, *одведи-му-го* Ре, *дади-му-го* Рад.

Знатно су ређи примери са удвојеним енклитикама испред императива, а тада је редослед: дативска енклитика + акузативна енклитика + императив:

Му ге *óнеси* *круше* Ор, *ни ге* *дóнеси* Ку, *му ја зéми* во г^рат Гл.

1068. У удвојеним дативским и акузативним формама учачају се следеће законитости:

а) У контакт^{ној} позицији испред глагола редослед је: ор^{тотони}чна заменица/именица + заменичка енклитика:

Враниш^танам ги успевало Мл, *сéс^треи^е ге* *пóљајте* Др, *мéне ми* *пáнало* Ку, *вám ви* *дóођа* ка *и*г^рачка Ре.

б) Није уочено удвајање у контакт^{ној} позицији иза глагола.

в) Када удвојени елементи нису у контакт^{ној} позицији, већ раздвојени глаголом, редослед је: заменичка енклитика + глагол + ор^{тотони}чна заменица/именица:

Ми *рéкоф* *мéне* Рад, *пóсл^е ће га* *прéдем* *óснау* Вр.

г) У позицији енклитика + глагол — ор^{тотони}чна заменица или именица може бити одвојена од глагола:

Га *гл'éда^е* све *сéвске* *жéне* *мл'нес^та* Гл.

1069. Нема удвајања када је номинатив апозитивно употребљен у примерима типа:

Óн ка се *рáзбудиф*, *ди^ф*, *му* *рéков^ф* Рап, *он му* *кажаф*, *и^рс^тен*, и *он* *го* *óстајф*, *ди^ф* Рап.

ЕТИЧКИ ДАТИВ

1070. Етичким дативом, синтаксички редувантним, казује се лични став према ономе што је реченицом саопштено. Ова експресивна функција саопштава се заменичком енклитиком 1. или 2. лица. Претежно је у употреби 2л. јд:

Ја *џи* се дигна, отидо тамо; па *џи* л'егинал'е Гл, и он *џи* се разбол'е Кру, и таке *џи* остана^хме; во Тёгово ка *џи* отидо^хме, тражи^хме кёде је Ба, денеска ће *џи* јадеме; тоја-ден жёне *џи* идет, манеста ће гл'едаје; *џи* сом пошла, ёво *џи* сом дошла Бр.

У примерима са Дјд. 2л. значење личног става знатно је ослабљено, а заменичка енклитика постаје део наративног обрасца.

Лични став је изразит у реченицама са дативском енклитиком 1л. јд. и мн.:

Шућур *ми* си жиф Ку, шућур *ни* сте дошл'е Др, а *ми* си ўбаф Гл, а *ми* сте се наспал'е Ор, а *ни* сте запреље Рап.

ПЛЕОНАСТИЧКА УПОТРЕБА ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

1071. У функцији појачавања исказа¹⁶⁴⁴ плеонастички се употребљава *го/га*¹⁶⁴⁵:

Нема *го* брат Др, ёно *го* чујек Мл, ёно *го* учитељ во нас Др, нема *го* афтобус Ре, ёто *га* сёстра Бр, ёно *го* дёте Ре, ёно *ге* устрóјници; ёно *го* Гафур, иде Ре, ето-ти-*га* сёстра, нема *га* Раифица, нема *га* ма́ти Ди.

Из синтаксе глаголских облика

ПРЕЗЕНТ

1072. И н д и к а т и в н и п р е з е н т :

Дёјке со бёһари *зборей* Ба, во Мл'ике *немаје* старё-љуђи Вр. Примере в. у т. 792–801.

1073. Р е л а т и в н и м п р е з е н т о м казују се прошла и будућа дејства.

Приповедачки презент за прошлост гради се од имперфективних глагола, а прошле доживљене радње од перфективних глагола саопштавају се футуrom или неким претериталним временом.

Оваквим презентом казују се ситуације које су доживљене, директно или индиректно. Приповедачки презент је, по правилу, комбинован с неким другим глаголским обликом за прошлост:

¹⁶⁴⁴ ЈДТГ, 176.

¹⁶⁴⁵ Оваква употреба личне заменице констатује се за ближе, али и даље говоре. Уп. са БНАП, 226; ПМГСЖ, 26; ЈДТГ, 176; ИПГС, 358.

Ме затворија, ме стаја на реза. Кеде *пожелујем*, кеде таке. Дóјде Усэница, не отвóрија. *Идем* преко сáбице, таке, на пáрмаци Вр, Сом óдала, *се влáчим* пó-зит. И *не-знам* мáти а ми ўмрела. Јéна Фéјма и Рајима, мал'ичкаве. Мије не-л'и-сме пýал'е, боже — *идем* на свáдба ко се жéниф Јусуф Ашимофски. Па боже на свáдба *иде*. Кад га нóсил'е да га закóпујет, *ўраам* ја, *ўраам*. Те пýјет мéвљуд Вр, Она дóјде, маћеха. Те става со нас — ја *вél'им* да не гл'еда. Јутре сабаал'е *мéше*. Усэница дóјде. *Стáваме* сóфра да јáдеме Вр, Ка ће идет на Кáрпеш, ће зéмет рáкџа да пíјет, *викаје*, *шўкаје* тáмока. Јéно пешес-сáхата дóма *не-идеи*. Ми ге *ћéкаме* старé-жене. *Прáјме* ћўфте, пригáнице, сáлата гíм *ўрáјме*. *Тéкаме* омлáдина да дóје со тўпани, до трí сáхат *не-идеи*. (...) Ћ[e] *ил'езе* свéкор прет тўпани. Те му удáраје нíбет. Пáре *фр'љаје*, нáрот¹ *гл'еда* Крс, ^хА-рун *се разбóљује*. Óвде ми ўмреф. ^хАрун Ба, мије за Крушево ка сме íдал'е со Рáдета, они пó-нас *ўераје* óфце Гл, Ни *јáде*, *вél'и*, ни *и́је* Гл, Ја *и́ишиш* тáмо, óни ме зéл'е Ор, *Прéдеме*. Пéтлои дур *не кукаје*, *не л'егíнаме* Ре, Јéне *викаје* — тэрај, јéне — *нэмаје*, јéне — *имаје*, а *бíдује*, а не *бíдује* Ре.

1074. За радње које се зачињу у време говорења, али је тежиште на ситуацији у будућности, употребљава се презент, који је синониман са футуром:

Нé ви *слýзам*, нíти ве *и́ољујем*, нíкого *нé* ве *ўрáшујем* Бр, *Нé-идем*, *нé* ми *се јáде* Ба, Ја *не-идем* сó-тебс, *не óсшáвам* дéца Мл, Водéница вóда нема — *не-ти-гá-мељем* ћéница Крс, Дрўтого *нé засáкујем* Рап, Кé да ни мáнеста *сўрáмује* Рад.

Ситуације које су целе у будућем времену казују се по правилу футуром: Јутре *ћ[e]* *идем* на рáбота Др. Примере в. у т. 1090.

1075. Презентом модално употребљеним саопштавају се дејства чија је реализација неизвесна, а односи се на жељу, намеру, заповест, могућност, услов и сл. Употребљава се од глагола оба вида.

У казивању императивности за 3л. јд. и мн. користи се перифрастична конструкција *нека* + презент (в. т. 822а, 1076).

Конструкцијом *да* + 2л. јд. и мн. презента казује се жеља са нијансом заповести (в. т. 822б).

Модални презент се ретко јавља у самосталним реченицама. Знатно је обичнији у зависним реченицама:

Óтиде на стўденец да *насíше* ладнá-вода Ди, Пéтеф кўка да ме *разбўдује* Рап, Сáкам да *дáдеш* кóшуља Ба, Тóрава да *óдиш*; Те ти рéчем ако ме *виђиш* Рад, Да ти *бíде* айрл'ија, да ти *бíде* векўечно Ку, Још јéмпут да *се виђиме*; Ўгур да ти *се ўгоди* Др, Пóарна срéћа да *наéш* Мл, Ка јабўкава да *бíдеш*; Она ће спí-је да *и́орасше* погóл'ема; А грóб^п да им го *гóњим*, да *и́рóсшиш*; Во вáр фр'љае да *не сé-йáљи* нáрот Вр, Нóге да *нéмам* и óчи ако ве *мáлим* Ор, Мўдра да *бíнеш* Рад, Ако *сáкаш* да зéмеш, трéбе да се плáти Ди, Кўкав да *бíдеш* Крс, Грéота је чўјека да *ўшэйаш* Ре.

1076. У конструкцијама с глаголима непотпуног значења, са императивним речцама *немој* и *хјде* нису потврђени примери са испадањем *да* из конструкције *да* + презент¹⁶⁴⁶:

Требе да се њлаџи; Ал'ија њочна да збори Ди, зѣа љуђи да ме шѡѡѡае Рап, ѡѡиде рѡчек да им нѡси; не-можем ѡ[а] ѡл'езем Бр, не-ѡребе да се мѣшам Ре, и све сѣло сѡанало да гл'ѣда Рап, вѡкнаље да жѣлаѡи Крс, ѡе зѣмеѡи рѡкија да ѡијѣѡи Крс, тѡѡе не-може да бѡде Бр, не-можем веће ја да *ѡдим, кокѡшкете зѣа да нѡсеѡи Вр, немојѡе да вѡкаѡе брѡта Ле, немој да кѡжеш Бр, а жѣниште па не ѡрѣбало дѡма да кѡже Вр, кѡј ѡе ѡоче да вѡка, на дѡктура рѣт^д не-можеш да дѡбијѣш Ор, зѣа да ѡѡкуѡујѣѡи Љу, не мѡжеѡе да издрѡѡѡе, мѡје зѣме да жѣламе Ре, не-можем да га ѡрѡнем Гл.

1077. О футурској конструкцији *ће* + (*да*) + презент в. т. 835, 836, 1090.

1078. Г н о м с к и п р е з е н т је редак:

Ўста кол'ку шо врѣди, пѡре не-врѣдеѡи Ле, ништа не бѡдује бес^з врѣме Др, ни дѡш не-врне без врѣме Ку, жѡр не-гори без^с мѡша Бр Ди Ба.

ИМПЕРФЕКАТ

1079. Иако се потискује перфектом имперфективних глагола или релативним презентом за прошлост, имперфекат је жив облик. У ређој је употреби од аориста.

Имперфектом се казују прошле радње с одсуством свршености, ограничености. Напоредност глаголске радње обележена је каквим језичким знаком — другом глаголском радњом, јединицом прилошког значења, говорном ситуацијом.¹⁶⁴⁷

Овим се глаголским обликом казује доживљеност:

*Вѣл'еше бѡбо мој: ѐфчар бѣс-кућа не-може Кру, ѐгмет ми рѡбѡѡаше, мѡш, во Белѡ-страна. Рѡбѡѡаше тѡмо, со ѡфце рѡбота. И ка дѡјде, јѡ се рѡдујем Бр, *Имаѡме* јѡш л'ѣк пѡрице, сѡтне ге изѡрчиме, скупиња бѣше Мл, *Имаше* јѣна жѣна јѣно дѣјче ѡраво Мл.*

Примере в. и у т. 804–810.

АОРИСТ

1080. Иако перфекат продире у значење аориста, присутност овог глаголског облика знатна је.

¹⁶⁴⁶ Уп. са испадањем *да* из конструкције *да* + презент повратних глагола у лужничком говору (ЋЉГЛ, 107).

¹⁶⁴⁷ Имперфекат у ИГ не показује особености у односу на околне говоре. Уп. са: РСПГ, 505–507; СМВГ, 129; ПМГЈ, 102–111; БАДИЈС, 546–564; МЈЛГ, 46–48; КБГр, 430.

Аористом у временском значењу казује се чин свршености или ограничености глаголске радње. Не мора казивати изразито емотивне ситуације:

Јѐн л'ѐп мѐсила во́лко дѐбеф, ама со цѐфка да го трнѐш — от ѓвес, от ѓрш, от јѐчмењ. Ги *скрши* ма́ло. Го *зѐ*, го *кѐсна* ѓна л'ѐбецот Ба, *Ноћѐвахме* во Крстец, вутро *дојдохме*, *се смири* Рап, Две године *ошидохме* во Тѐтоо, не ѓнесоф ѓтец. *Ўбаво та́мо бѐ*а. Ѐмаф свѐ. *Прешѐра*ме*. (...) Ни *умре* прво брѐт Рап, *Зѐ* да пуца пушка. А мије дѐјке сме бѐље Ре, Пѓсл'ѐ тѐја *ѓбчна* тѐфус и *се ѓрѐкина* шкѓло. *Зѐстана*. (...) И *се рѐзбоље* ѓца, ѓме му бѐло Ёштреф, мула-Ештреф Кру, И *зѐтвори* дућани све. Дућани ѓмал'ѐ свѐ во Брѓдт. Тѐто ка *дојде*, *се онѓшѓија* дућани Бр.

1081. Због значења аориста и имперфекта, свршени глаголи се везују за први, несвршени за други глаголски облик. Аористом имперфективних глагола¹⁶⁴⁸ видски несвршена ситуација временски је ограничена одредбом мере времена:

*Сѓдох*¹⁶⁴⁹ во сѓна дѐсет године Бр, *сѓдо* во Ниш три године Ба, *сѓдо* на свѓдба јѓна нѐдеља Ку, *сѓдо** во ѓи три године Ор, *ѓѓа* цѐв-ноћ Ди, два дѐња јѓ му *збѓре* Ку;

сѓдохме во постарѓ-ћерка три нѐдеље Рад, *идохме* во Драгаш со зѐћа Ба, *идохѓе* да рабѓтате Бр, *сѓдоа* во грѓт јѓно пет године Ле.

У примеру из Бр: *Ѐгмет* ми рабѓташе, муш, во Белѓ-страна. Рабѓташе тамо, со офце *рабѓѓа*. И ка дојде, јѓ се радујем — аорист од имперфективног глагола временски је омећен боравком во *Белѓ-стирана*.

1082. У материјалу је мало потврда с аористом у модалном значењу:

Ако жѐлате, ћѐ ви ѓстане, *не-сѓ-дига* Вр, Мѓри, пѓнцири ги чѓнет „бѓм, бѓм, бѓм“, *се искрѓија* пѓнцири. Ја *се ѓскина*, рѓко, ћѐ ги се ѓскршет пѓнцири Атѓмици Мл.

ПЕРФЕКАТ

1083. У временској употреби није уочен крѓи перфекат, пошто одсуство помоћног глагола у 3л. јд. и мн. перфекта актива није у опозицији с пуним облицима (в. т. 840).

У казивању прошлости перфекат је необележен, слободан, па је синониман с другим, обележеним облицима за прошлост. „Околност што је перфекат видски невезан јѓш је јѓдан фактор више који омогућава ѓегову синонимичност с другим облицима за прошлост, посебно с видски везаним.“¹⁶⁵⁰

¹⁶⁴⁸ О овоме в.: БААорИгл, 171–182; КБГр, 423–424; СМССрп 2, 609–619 (в. и овде наведену литературу).

¹⁶⁴⁹ *Сѓдох* „боравити, налазити се на неком месту“.

¹⁶⁵⁰ ЈДТГ, 187.

1084. а) Перфектом се казују како доживљене, тако и недоживљене радње. Доживљеност у прошлости чешће се саопштава аористом, имперфектом, плусквамперфектом, презентом, футуром. Перфекат за казивање доживљених радњи комбинован је са обележеним облицима за прошлост:

Те сџанује бабо рано млого, ће сџанује да вози, фукара, да йдује во Драгаш на време. Те сџанује, ће натуари кола и посл'е река ће йрегзудује во Драгаш да йде на време одеећи. Се мућиф, се йрућиф со деца ситне, малове Вр, Ја йиштим тамо, ме зел'е. Стар мифтија л'егнаф да спије, да преспије. Он браф јети-ми, ге браф тужка фукарé-љуђи. И они чекаје он да стáne, стар мифтија, со љулбе, со чу́стек, со са́ат, со бра́да кол'йкава. И он ка ме виде, мене ме бэндиса. Рече Вр, Шó-ка-сме йрчал'е?! Откут го зимал'е. И шó? Гладне, мртве. Онеси во водéница фрш. Ја мóкар ја н'екаковф. По два-дења, по јена-недеља ће седи. Немаш да јадеш. Те се вијеш ваке и ће рабóйиши. Пáни – сџáни. Таковф биф живот Рад.

б) Перфекат у казивању недоживљених радњи:

Ймаф сџној тројца от прва-жена. Умрела жена. Она ги расла, таја шо дошла. На девет ка му дошла. Девет деца. Четири сџна ймаф он и она још четири ћерке родила со него ка дошла. Све бећарке. И она ги изворила тџа четири сџна, пáсинци шо се викае. И они ка се ижéнил'е, све се издвојл'е Гл.

1085. У неким примерима с перфектом суштина није у претериталности, него у стању субјектовоу које постоји у садашњости као резултат извршене прошле радње¹⁶⁵¹:

Сом настџинала („назeбла сам“) Бр, сџе огрубел'е от тешке рабóте Др, ко-сма ги йанала Ор, сом осџарила, сом огрубела Гл, дете израснало, се омужило Ба, сме йожњел'е пченица и сме ја овршил'е Рад.

Перфекат резултативног значења гради се само од свршених глагола, пошто резултативност условљава завршену радњу.¹⁶⁵²

1086. У реченицама с именским предикативом, у којима се квалификација везује за блиску прошлост, али и за време говорења, копула је у облику перфекта глагола „бити“. Оваква конструкција на почетку има шо са значењем речце за истицање, појачавање значења:

*Шо си биф игбал'ија Ба, шо си, дете, било улавесто Крс, шо сџе бил'е лóжл'иве Ба.*¹⁶⁵³

1087. Перфекат у модалној употреби потврђен је само у 3л. јд. и мн.:

Руке ви се окинал'е, ноге ви се осекл'е Вр, пусте бил'е, пусте осџанал'е шо го утeпахте Бр, су́ха ти осџанала уста Рап, све му йојанал'е, ни јена му не осџанала Ба, уста ти се осушила Др, руке ти се осушиље Крс.

¹⁶⁵¹ СМССРп 2, 586–587; БКГр, 472–473.

¹⁶⁵² БАУВр, 121–122; в. и: ИППВр, 250–251 (в. и овде наведену литературу).

¹⁶⁵³ Овакве конструкције, судећи по мом материјалу, обичне су у јужнометохијским говорима (*Шџо си бија*, море, јунак — Љубижда; *Шџо си била* памéтна — Муштуште).

1088. У мањем броју примера потврђен је с. р. јд. перфекта актива за означавање женских, најчешће неодатих или млађих удатих жена, и, ретко, младих мушких особа. Овакви примери присутни су у народној поезији¹⁶⁵⁴, али нису непознати ни у говорном језику:

а) Девојка: *Нéл'и си се нáсýало* Крс, *шó си го л'íка мéнало*, за *кóго си се кíнало* Ди, *њéго сом го нéјћело* Крс, *три нóћа нé сом зáсýало* Гл, *сом ýобéгнуло* о^т *тéбе* Др, ка што *брáло*, *зáсýало* Љу;

б) млада удата жена: *Си се избáруало* л'éбој ка си пéкло Ле, *јá сом бíло* во мајкинци, *дéте сом кол'éбало* и *тéбе сом те чéкало* Рад;

в) момак: *Дру́га си засáкало*, а *мéне ми си остíаило* Ку.

Појава нема системски карактер какав се констатује за пољске дијалекте¹⁶⁵⁵, али се и у ГГ може уочити условљеност граматичке појаве и друштвеног положаја младих особа, пре свега девојака и младих жена, у горанском традиционалном друштву, у коме су млади чланови, а посебно девојке и *млајне-сýе*¹⁶⁵⁶, обезличени, пошто су њихови господари старији припадници који одлучују о судбини млађих. Овакво обезличавање остварено је употребом неутралног граматичког рода.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

1089. Нема много примера с овим глаголским обликом, пошто се потискује перфектом.¹⁶⁵⁷

а) Плусквамперфектом се најчешће казују дејства реализована пре неке друге ситуације у прошлости:

Оваа држава ка *беше вл'égла*, сме нéмал'е ни за *јадене* Бр, *хóца* ка *ће вíка*, *хАјдáрица не бешé-дошла* Рап, *вије бéх'ше ýрéсýаље*, ка сме *дóшље* Ку, *Смáиљ бéше фáйшен*, ка се *рóдила* Ре, *сом бíла дáдена* па сом се исту^рала Мл, он се *врати* от *грáт* ке *беше óшоф* да *рáбота* Гл, *жéни* шо *бéше зáсýала*, *дéте* ги *укра-доа* Вр.

б) Некада се плусквамперфектом само казују прошле радње:

Мало *снéк беше ýнаф* Вр, *најгољем беше óшоф*, *мáти* го *остајла* во *Кари-мáнофци* Рап, *бéх'ме óшл'е* во *Тéтуо* Бр, *мије бéх'ме бíље* со *óваја* *Садикóјца* и со *хАјдáрица* да *жéме* Рап, *свí бéх'а óшље* на *ју́лица* Рап.

¹⁶⁵⁴ Наводе се само примери из мог материјала. У књизи Х. Хасанија (ХХГор) оваких потврда има још.

¹⁶⁵⁵ О „дефеминизацији“ особа женскога пола и продору граматичког средњег рода у ж. р. у пољским дијалектима и о односу семантичких и друштвених фактора и граматичког обележавања в. ЗАОсоб, ИМНеуд.

¹⁶⁵⁶ Обезличавање удатих жена у горанском традиционалном друштву огледа се и у томе што жена удајом губи своје лично име дато рођењем, а прихвата име по мужу (*Мийáйшица*, *Вурћó-ица*) као лично име.

¹⁶⁵⁷ О разлозима ретке употребе плусквамперфекта и његовом потискивању перфектом в. ЈДТГ, 194.

ФУТУР

1090. Футур се употребљава у индикативу и релативу.

а) И н д и к а т и в н а у п о т р е б а:

Ка *ће* *и*р^оиеш тамо, зѐми попут мује ств^ари Гл, ја *ће* *и*дем да се рашетам до село Др, па *ће* ти н^осим и тебе Крс. Примере в. и у т. 835.

б) Ф у т у р з а п р о ш л о с т потврђен је обиљем примера, и то од глагола оба вида. Најчешће се користи за казивање радњи које се у прошлости понављају по неком реду или обичају.¹⁶⁵⁸ Футур се употребљава и за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на какав моменат у прошлости. У оба релативна значења футур је синониман с презентом:

Прѐт-саба *ће* ил'еземе. Шѐтаме. В^ода *ће* нас^иѐме. Па цвѐћина *ће* бѐреме, па *ће* к^иѝш^име врате, па *ће* бѐреме зельѐнило за стока да имаје мљѐко. Па *ће* нас^иѐме в^ода о[д] даљеко, па *ће* м^аѝш^име со бутин. *Ће* м^аѝш^име да ни ил'езе масло Ба, Ѐдале во Бела-Црква по ж^ито. Н^оћа *ћ*[е] *и*де^и, пѐтљи ка *ће* к^ука^е, и *ће* д^о-*ј*е^и утрѐ-вакат, w другујѐф-ноћ. Цѐв-дењ *ћ*[е] *и*де^и, саба во Бела Црква *ће* сѐ-*д*и^и к^ришум, па кога *ће* н^аѐ^и да к^упит, па по вѐчера *ће* и^рн^еи да не ге ф^аѝ^ае Рап, Бѐ^адин *ће* рѐче н^ани Рап, *Ће* вл'езем во т^ујека, *ће* се и^ск^аѝем со ладна-во-да Бр, Е, и она тоје че им д^аде, ч^орапе, к^рпе Гл, Т^оја шо је, зѐћ се в^ика, че ф^аѝи р^ука че ц^уне оцу и м^атери. (...) Посл'е т^ија ка че се з^авр^иш, че ја з^ав^икаје р^од^ни-на, во р^ода ч[е] *и*де сѐа. (...) Че се с^обѐре ј^опе ф^ам^ил^ија шо је. (...) Т^упани че и^уѝаје по н^их (...), к^аве че и^ије^и, че ј^аде^и, че вѐѐра^е Гл, Ј^ајца ка *ће* ј^адем па ме б^ол^и срце; па к^оломоћ *ће* љ^уѝи^{ме}, па *ће* и^ија^{ме} г^ра^оји, к^оломоћи, *ћ*[е] *и*деме да бѐреме г^ра; со к^ола д^рва *ће* и^ѐраме, ако је р^авен пут, *ће* га и^ош^иваме па *ће* ч^укаме ѐрш, *ће* ч^укаме па с^но^пој да изв^адиме Вр, *Ће* ј^адеш шо *ће* н^аѐш; т^ољко ге ви^ђуал'е дѐјке во рѐка ка *ће* и^ѐр^еи Рс, М^агаре *ће* и^ије в^ода и у^ши *ће* д^ига Рс, *Ће* ил'езе н^адвор па *ће* и^ије в^ода Кру, ка *ће* го в^иѝи^{ме} — он в^рзан, *ће* д^оје на з^а-ранке прѐт-село Ку, *ће* у^гасне о^гињ на з^аранке Рап, а м^ије *ће* и^оѝи^{ме} о^лово, *ће* го с^иѝваме во с^амари на к^ојни, знѐм п^отера *ће* бине по нас Вр, Ј^агѐнца ка *ће* д^оје^и на п^опаска, о^фце *ћ*[е] *и*еме *ће* зѐме^{ме}. *Ће* зѐме о^фце да с^иса^е ј^агѐнца, *ће* ги онѐсеме д^ома, во л^јвада да п^опасет; И^мала јена жѐна во В^раништа, *ће* м^рѐ Вр, *Ће* и^рѐбиме во јѐсењ ж^ито. *Ће* го о^ирѐбиме. *Ће* и^рѐбиме на с^окак. *Ће* и^о-с^иѝѐме п^окројец, н^апрешен, м^ишама, па *ће* и^рѐбиме, *ће* о^ирѐбиме дѐсет к^ар^л'ице, *ће* онѐсеме и за г^ујѐда ј^арма и за љ^уђи. *Ћ*[е] *и*деме во водѐница, св^аки дѐн *ћ*[е] и^дујѐме, рѐд^т нѐ-можеш да д^обијеш Вр.

Овакав продор футура за прошлост омогућен је испадањем инфинитива из система, па је футур са презентом којим се казује име радње и честицом *ће*, постао погодан за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на неки моменат у прошлости, и у ситуацијама када се радње понављају. Футур за про-

¹⁶⁵⁸ Уп. са сличном употребом у ЗМП и српским говорима: КБИст, 149; КБГр, 488–490; ЂДГБ, 164; БДНСгов, 136. Футур за прошлост потврђен је на југозападу Косова и Метохије у свим говорима. Чест је у сретечком говору (према мом материјалу), нешто ређи у сиринићком (МЛРСГ, 118). У говору Призренског Подгора футур за прошлост знатно је уобичајенији него у говору Подрима, у коме се у овом значењу користи потенцијал.

шлост је, заправо, преузео функцију и значење презента за прошлост. Преузимање почива на презентском облику у футуру и релативској употреби оба глаголска облика када казују прошлост.

1091. а) Мало је потврда за м о д а л н и ф у т у р императивног значења:

Јутре *ћ[е] идеш* во Драгаћ и *ће* ми *дóнесеш* њлачи Ку, *ће* *йóмэвзеш* óфце и *ће* ге *йушйиши* Рад, *ће* *најпрајш* шо си скршиф и *ће* ми *дóнесеш* Ор, *ће* *ће* *шéтиаш* по нат сéло Бр (в. т. 823).

б) Модалног је карактера футур у реченицама с каквом модалном речи:

Бóљен ти лéжим, *мóжда* *ће* ти *умрем*, зéмња *ће* ме *йóкрије* Крс, И чини ми шо *ће* мй-чиниш („чини ми што желиш“) Бр, *Мóжда* *ће* ге *најеме* Др, Да го измериш, *ће* *има* двáесе кíла Рад.

1092. Уз футур за прошлост гл. „ићи“¹⁶⁵⁹ употребљава се футур глагола конкретног значења у допунској служби. Преструктурирање конструкције *да* + презент у допунској служби у облик футура с том службом ишло је преко испадања *да* из футурске конструкције:

Ћ[е] *идеме* *ће* *йéреме* во река Ре, óфце *ћ[е]* *й[д]еме* *ће* зéмеме Вр, *ћ[е]* *идеме* *ће* *кóйеме* Ор.

У овим примерима футуром се казује садржај намере, а сама намера се већ налази у значењу управног глагола свесног кретања.

ИМПЕРАТИВ

1093. Поред основне службе, када је употребљен у модалном значењу заповести и жеље (в. т. 819–821), императив се користи и у другим значењима и функцијама.

а) П р и п о в е д а ч к и и м п е р а т и в за казивање прошлих доживљених радњи потврђен је у материјалу обиљем примера.¹⁶⁶⁰ Када императив није модално употребљен, општа форма за сва лица оба броја је 2л. јд.¹⁶⁶¹

Одсуство морфолошке ознаке за лице и број компензира се субјектом, који је у реченицама с императивом за прошлост најчешће саопштен, или се из језичког контекста подразумева. Употреба императива у релативној употреби, дакле, омогућена је чињеницом да су у личним реченицама два пута саопштене категорије лица и броја — субјектом и конгруентним предикатом — па је једна ознака редундантна.

¹⁶⁵⁹ О конструкцији *иди* + *императив* у допунској служби в. т. 1094.

¹⁶⁶⁰ Уп. са оваквом употребом у македонским и српским говорима: КБГр, 417–419; ККЗИ, 152–159; БАГД, 223; МлРСГ, 118; БАДИЈС, 631–632; СМЋГ, 147; БНАП, 252; БДНСгов, 137; БДДИ, 293; ЋДГБ, 171–172; МиБЦГ, 561; ЈДТГ, 208.

У јужнометохијским говорима Подрима и Призренског Подгора, како говори мој материјал, императив за прошлост потврђен је обиљем примера.

¹⁶⁶¹ О разлозима овакве употребе в. БАИСК, 164–165.

Приповедачки императив користи се од глагола оба вида, мада је обичнији од перфективних глагола.

Овакав императив употребљава се за дејства која се понављају по навици, обичају и слично, али и за радње које су се у прошлости вршиле само једном:

За правдина — јуна Рајмица *пращуј, жéлај, кáжуј; прáшуј, жéлај, кáжуј* Ба, Мазник сме прáл'е. *Зáпрај* кáша во кóфа, по мáло врућа да бíде, *о́шси* брашн'о во тéпција, *кáди* о́гни и *шур*и во врник Рад, Сом тkáла, ал'и вéвно. Пáмук нéмаф^в тóга. И *вáйцуј, о́йери*-го и *фр'ли* го Рад, Бíло. *Иди* во студенá-во-да, *о́йлакни* пóстеље, *сáди* нека зáмрзнет, *сáди* околó-о́гни — ће йсуши Рад, И ја *дóјди*, ти га *дáди*; Он ти *дóјди* и она ти *се рáзбол'и* Гл, Дóјдоа, га зéа. И мије *бéгај* дóма, ће се крíјеме; Шо да рáботам — *сéди*, гóтово да јáдеш; Бáм, бум, тaмó-вамо, она мéска *рикај*; *Бéгај, бéгај*, вéљи, врзан вамо сом слéзоф во Лйвађе Ре, Сéно *нáбери* им кóљко сáкаш Кру, Мíје *јáгни* кóн'а и *о́шиди* во плáјна Бр, Жíвудем — сáма *лéгни*, сáма *сáди*ни, нóћа *дóјди*; Он *лйжи* — дрво *рáстти*, он *йи* — глáва *рáстти*, он *йи* — нóге *рáстти*, он *йи* — ўши *рáстти* Крс, Ти *чүвај* кућа истурана ВесéљовФска; Ја *вél'и* — мртовец ме вл'ечи. *Тéгни, шéгни*; Бргум ја *о́шси* брашно; *Дóјди*, она јóпе га *кáрај* Вр, Го чéкам. И ја *йóљај* нáдвор, *йóљај* во н'й Ор, Он *се сл'éйти* и зá-нога га *фáйти* Ди, „Е — рече вук — на вéкоф шо ће нáјем, ће јáдем. Ме йзмами и óваја. Ка ме йзмами! Не бíдује.“ И *йди*. *Нáјди* јена-кóббила. (...). *Йди, йди*. *Нáјди* јено-мáгаре Ди.

б) У топонимима се императив јавља уз именицу *вóда* у ситуацији када она понире (*гине*), када извире или када је брза:

Дóјдохме на *Бини*-вода¹⁶⁶² (брзак), му пánало во *Бини*-вода Бр, дóнеси од *Гини*-вода Крс, кéде је *Гини*-вода (место на коме вода понире) Рап, дóјдоа до *Гини*-вода Ре;

Па зé вóда оГ *Течи*-извор¹⁶⁶³ Крс, нáјладна вóда о[т] *Течи*-вода¹⁶⁶⁴ Рап, сме се рашéтаље до *Течи*-вода Рап.

в) *Гурн'и*-камен¹⁶⁶⁵ (раван потес на камењару више села (сеоско гувно) Рад. Провером материјала потврђено је *Гурни*-камењ и *Гурњи*-камењ. Значење топ. пре упућује на императив *гурни* — пошто се са гувна склања камење које се наноси — него на везу са топ. *Гура* (в. т. 32).

1094. Императив у д о п у н с к о ј с л у ж б и јавља се у двама реченицама које чине једну синтаксичку целину. У првој, управној, употребљен је императив глагола „ићи“ у значењу гл. „желети“, у другој — зависној — императив глагола којим се казује садржај жеље¹⁶⁶⁶:

Зүбер, *йди* л'ебецот ми го *прóдади* Ба, *йди* *йóљај* во Кáтастар Ба, *йди* *нáси*-*йи* вóда Рад, *йди* *нáбери* трáва Ор, *йди* *се скрí* Др, *йди* ги *пращај* Др, *йди* л'éјни Бр, *йди* *речи*, Вáите Вр, *йди* га *йóљај* кéде је Ле, *йди* му *кáжи* Ку, *йди* *пращај* брáта Ди, *йдише* му *викајше* брáта Мл, *йди* *се ўдави* Ре.

¹⁶⁶² Уп. са ЦАОГ, 63.

¹⁶⁶³ А. Цоговић наводи *Течи*-извор (ЦАОГ, 125).

¹⁶⁶⁴ У мом материјалу није потврђен пример *Тини*-вода, који наводи А. Цоговић (ЦАОГ, 147).

¹⁶⁶⁵ ЦАОГ, 142.

¹⁶⁶⁶ Уп. са сличном конструкцијом *йди* + *фүшур* (в. т. 1140).

Овакав императив потврђен је у реченицама у којима глагол *и́ди* има значење издавања наредбе. Ретки су примери у којима је императив гл. *и́ди* употребљен за казивање прошлих радњи:

И́ди на́бери класје, две-кила пченица Ба, *и́ди се на́јади* кољко сакаш Рад.

На допунски карактер императива другог глагола указује његова синонимност са конструкцијом *да* + презент:

И́ди на́сиши вода : *И́ди да на́сиши* вода Рад, *И́ди ку́и* за јадење : *И́ди да ку́иши* за јадење Мл, *И́диши* ге *донеси́ши* : *И́диши да ге донесе́ши* Ба.

У употреби презента и императива у донунској служби уз гл. *и́ди* уочава се следеће:

- а) Тип *и́ди на́бери* јавља се у реченицама и модалног и временског значења;
- б) Тип *и́ди да на́береш* није уочен изван реченица модалног значења.

Ова законитост наговештава да се употреба императива у допунској служби уз императив гл. *и́ди* („желети“) зачела у реченицама с приповедачким императивом.

1095. Императив с негацијом *не* није чест. Категорија забране саопштава се најчешће конструкцијом *немој(и́ше)* + *да* + презент.

Императив с негацијом *не* потврђен је од имперфективних глагола:

Не-носи шо не тй-даге Ор, *не рабои́ај* тешко Ку, *не-и́ерај* офце w плáјна Ди.

1096. У конструкцији с модалним императивним речцама *немој(и́ше)* и *(х)а́јде*, речце казују заповест, жељу, а конструкција *да* + презент, од глагола оба вида, има допунску службу:

Немој дeте *да чу́ваш* Др, *немој* *да* прáво *ка́жеши* Рад, *немој* *да* ме *ма́мици* Вр, *немоји́ше* *да* *и́ујeше* Бр, *немоји́ше* *да* ме *ма́мии́ше* Ку, *немоји́ше* *да* *вика́ише* Јусу-ва, *а́јде* *да* *рабои́ам* Вр, *а́јде* *да* *и́деи́ше* во Приздрен Др, *а́јде* *да* *и́редеш* Мл.

У забележеном материјалу мало је потврда са речцом *немоји́ше* са значењем 2л. мн. Свођење на општи облик *немој* последица је редувантности морфолошке ознаке за лице и број императивне речце, пошто се иста граматичка информација понавља конструкцијом *да* + презент. Сам процес је могао бити потпомогнут речцом *(х)а́јде*, која је без морфолошке ознаке за број.

ПОТЕНЦИЈАЛ

1097. Потенцијал се употребљава у модалном значењу могућности, жеље, намере, претпоставке, уверености:

Јá да га пúјем — тй би се *чу́диф* Др, *не би* ми *си ре́кла* Кру. Примере в. у т. 846–848.

Приповедачки потенцијал за прошлост није потврђен у ГГ, а тако је и у околним говорима¹⁶⁶⁷, осим у говору Подрима и делу насеља Призренског Подгора.

¹⁶⁶⁷ КБГр, 499–502; јужнометохијски подгорски говор (према мом материјалу); сретечки говор (ПМГСЖ); сиринићки говор (МлРСГ); ЕГРеч.

1098. Новија конструкција *би* + аорист (в. т. 849) са значењем могућег начина употребљава се само у модалном значењу жеље и намере. Конструкција се јавља у сложеним реченицама супротног значења, везаним супротним везником *ама*. У мом материјалу нису потврђени примери оваквих реченица с везником *да*, који се наводе за ГГ.¹⁶⁶⁸

Конструкција *би* + аорист се увек налази у првој реченици, и њоме се увек казује неостварена жеља, намера; другом реченицом се казује сметња да се оствари радња прве. Временски се жеља и намера везују за непосредну прошлост. Овакво значење је условљено значењем аориста у конструкцији *би* + аорист:

Ја *би* го *кујих* тија, ама *не*машох *пáре*; Ја *би* га *грáбнах* гл'едáница, ама *не*-беше на *сóкак*; *Мије би донéсохме*, ама *не*махме *кóн'и*; *Вије би њóкóсихтиe*, ама *вр*неше *дóш* Бр.

НЕЛИЧНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

1099. Инфинитив је замењен конструкцијом *да* + презент.

1100. Глаголски придев радни не попривеђљава се (в. т. 830).

1101. Глаголски придев трпни попривеђљава се од глагола оба вида:

Забурена („вода заустављена неком препреком“) *вóда* Бр, *ѡресушено сéно* Рап Крс Рад Др Ор, *кукајца ѡрекукана* Мл, ми *дáде нóсене кúндре* Др, *изгáзена трáва, кишeна дéјка* Кру, *заробéного áскера, со измр́сена кóсма* Ку, *ѡѡикуáного кóња, избóрана зéмња, кúпиф наѡрáдена* кућа Рап.

Највећи број ових придева је од прелазних глагола. Ретко се граде прави придеви од глагола од којих се не користе трпни глаголски придеви у глаголском значењу (*ѡрекукан*).

О придеву *изгубено* („наборано, са дубоким борама“), мотивисаном именицом *губа* в. т. 155.

Изгубен се префиксом разликује од трпног придева *зáгубен* („изгубљен“).

Попривеђљени трпни придеви супстантивизују се:

Ушејáному *не*-збори за збóрење Рад, *жéњeи* *не*-требе да гл'еда дéјке Ку, *заробéному* не *дáваље* ни *вóда* Рад, *зéми ѡѡикуáного* Кру, *мрѡѡф* ни *јáде* ни збóри Ре, *уморен* не *сé*-смије Ле.

1102. Попривеђљених глаголских прилога садашњих, осим *врúћ*, нема:

Сом *стаила* *вóда врúћа* Вр, *врúћа*-*вóда* Бр, *врúћó*-*мљeко* *испи* Ре, *крф* *не* му је *врúћ* Ку.

Поред значења истовремености, глаголски прилог садашњи има и нијансе других прилошких значења:

Сме *óраље*, сме *кóпаље* *свé ѡјéећи* Др, Не *тéраље* *викáећи* на *нас* Рад, Се *умориф одéећи* Кру, До Брót *дóшоу држéећи* *óфца* Бр, Сме *пл'ел'е* *чекáећи* *мúжи* Вр, Го гл'едала *ћушéећи* Ле, *Нé* *ће* се *умориш зборéећи* Ку. Примере в. и у т. 825.

¹⁶⁶⁸ ВБГГ, 70.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

ГОВОРНИ ТИПОВИ ГОРАНСКОГ ГОВОРА

1103. ГГ има стабилисано стање. По низу диференцијалних црта, међутим, он се дели у говорне типове по присутности — одсутности фонетских, акценатских, морфолошких и синтаксичких црта.

1104. У овом одељку ће бити размотрена диференцијација по следећим цртама:

а) П р о з о д и ј а:

- Доследност у антепенултимској акцентуацији;
- Емфатичко истицање дужином слога под акцентом (тзв. певање);
- Синтагматски акценат.

б) Ф о н е т и к а, ф о н о л о г и ј а:

- Судбина гласова *x, ф, њ, љ, л*;
- Судбина *л* на крају слога;
- Судбина *ж*;
- Отварање вокала *е* под акцентом;
- Судбина *и* у вокалским групама после испадања *в*;
- Секундарни полугласник у *оген* — *огинь*;
- Сугласничке групе: *шй, гн, хн* — *хм*;
- Гласовне групе *к + и, е; г + и, е*;
- Епентеза у глаголу *йл'эви* — *йл'эйви*.

в) М о р ф о л о ш к и с и с т е м:

И м е н и ц е:

- Деклинација мушких имена на *-о* (*Сўьо* — *Сўьа* : *Сўьейша*);
- Присуство синтаксички обележеног посесивног Гјд. им. м. р. на *-ø*;
- Заменичко-придевско *-го* у ОПјд. им. м. р. квалификативног значења (*сиромáаго*);
- Лјд. им. м. р. уз предлог *йо*;
- Нмн. им. *дён* (*днй* : *дёнои*);
- Им. м. р. на *-ø* у партитивним синтагмама с основним бројевима;

- Нмн. им. с. р. типа *ку'че*;
- Фреквентност наставка *-иња* у Нмн. им. с. р.;
- Именице ж. и м. р. на *-а*: Гјд. на *-е*; Дјд. на *-и* и *-е*; генитив заклетве;
- Бројне именице ж. р. (*йеййници* : *йеййине*).

З а м е н и ц е:

Личне заменице:

- Енклитике: Дјд. зам. *она*; Ајд. зам. *она*; Дмн. зам. *они*; Амн. зам. *они* (диференцијација облика условљена родом); Дмн. зам. *они*.

Именичка заменица *ш(ш/ћ)о*: ОП (*шóго* : *ошйо*).

Показне заменице:

- Трочлани — двочлани систем;
- Синкретизам у једнини — морфолошки обележен с. р. (*óвија*, *ййја*, *онија* : *óве*, *ййје*, *оноје*);
- Демонстративне заменице *овóгоа*, *ййóгоа*, *онóгоа* у Нјд. м. р.

Присвојне заменице:

- *Њéјзин/нéјзин* : *њóјан*;
- *Чи* : *чéј*;
- Присвојно-демонстративне заменице.

П р и д е в и:

- *Дéнешйи* : *дéнешењ* у Нјд. м. р.

Б р о ј е в и:

- *Јединáесе* : *идинáесе*;
- Мултипликативни бројеви: два *йу'йша* : *йу'йши*.

Ч л а н с к а м о р ф е м а:

- Трочлани — двочлани систем;
- Нјд. м. р. придева и редних бројева (*-ов*, *-ош*, *-он* : *-ујев*, *-ујеш*).

Г л а г о л и:

- Глаголске основе глагола: *кóйам*, *кéйам*, *сййам* : *кóйем*, *кéйем*, *сййем*;
- Презент: 3л. мн. гл. *-и* презентске групе (*нóсеш* : *нóсий*);
- Имперфекат: 1л. јд.;
- Аорист: 1л. јд., 3л. мн.;
- Глагол „јесам“: 3л. јд. презента (*јесе* : *је*); 3л. мн. презента (*са* : *се*);
- Грађење трпног глаголског придева: аористна : презентска основа;
- Фреквентност у употреби потенцијала типа *би сом рéкла*;
- Конструкција *би* + аорист у значењу могућег начина.

П р и л о з и:

— *Jósh(šie) : éšitšie : išitšio;*

— *Pa* („опет“);

— Присуство — одсуство нрилога: *кай̄, никай̄, свакай̄, о̄йкуй̄, лани, йо-лани, на̄ко.*

П р е д л о з и:

— Предлог са значењем преласка, пробијања некога/нечега с једног краја на други: *крос : крујс : нис;*

— Предлог *до : ду.*

В е з н и ц и:

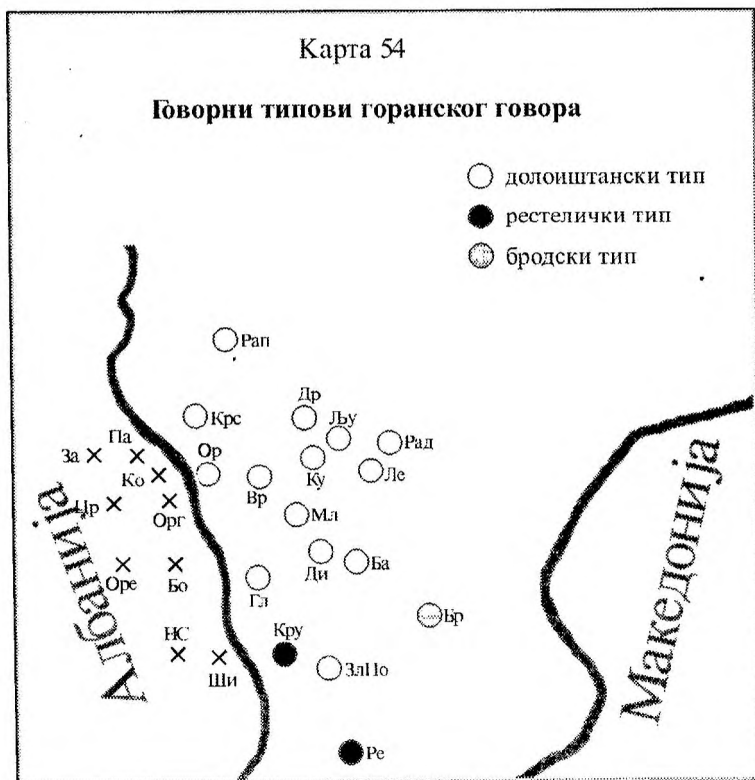
— Временски везник *кога : кай̄.*

г) С и н т а к с а:

— Поредбена конструкција за једнакост;

— Фреквентност употребе појединих претериталних времена.

1105. На основу наведених диференцијалних црта ГГ се дели у три говор-на типа:

- а) Бродски: Бр;
- б) Рестелички: Ре Кру;
- в) Долоиштански: Рап Крс Др Љу Рад Ле Ку Ор Вр Мл Ди Ба Гл ЗлПо.

Према непотпуним подацима, горанска села у Албанији припадају долоиштанском типу.

Док су бродски и рестелички тип компактни, долоиштански, територијално најраспрострањенији, диференцира се у два подтипа: у нижим селима њ је знатније палаталности, у вишим слабије; у вишим селима се не јављају неке морфолошке црте којих има у нижим селима; у распрострањању већине диференцијалних црта, међутим, оба подтипа чине целину.

БРОДСКИ ГОВОРНИ ТИП

1106. П р о з о д и ј а

1. Антепенултимски акценат је натруњен пенултимским, а присутно је и померања акцената на иницијални четврти слог.
2. Емфатичко истицање тзв. *йевањем* чешће је него у осталим типовима ГГ.
3. Синтагматски акценат је мање доследан него другде.

1107. Ф о н о л о г и ј а, ф о н е т и к а

1. *Х* је нормалне фрикације, и по овој се црти изразито издваја из осталог дела Горе, осим од Гл, где је артикулација *х* слична бродској.
2. *Ф* је у знатном броју лексема замењено са *в*, за разлику од осталог дела Горе, у коме оваквих супституција нема, или захватају знатно мањи број примера.
3. Артикулација *њ* је умерена напред па се фонема артикулише као фон слабије палаталности. Потврђена је и фонолошка неутрализација са *н*.
4. *Љ* је нешто слабије палаталности. Није потврђена замена са *л*.
5. Основни континуант *л* је дифтоншка секвенца *ој*. Ова се вредност јавља и у неким лексемама у којима је у осталој Гори у (*јабојко*) или *а* (*сојнице*). У именици *боха* — према *буа* у највећем делу Горе — *л* > *о*.
6. На крају слога *-л* је дало *-ј*, које са вокалом основе чини дифтоншку секвенцу.
7. Поред основних континуаната *ж — а, у — у клојко, ошод* потврђено је *о*. У истим лексемама и у Ре, Кру, Гл.
8. *Е* је под акцентом нормалне артикулације, а отворенији изговор потврђен је малим бројем примера.
9. У вокалским групама после испадања *в* у интервокалном положају *и* није подложно редукцији (*полоина, синои*). Заједничка црта са рестеличким типом.
10. *О* у групи *ов + V* у присвојним придевима дало је *у* (*брајуо*); само у овом типу.

11. Секундарни полугласник дао је *e* у им. *óћен*. Заједничка црта са рестеличким типом.

12. Сугласничка група *шїї* се чува. Заједно с долоиштанским типом.

13. Сугласничка група *гн > јн* у неким лексемама; само у овом типу.

14. Сугласничке групе *хн/хм* у неким лексемама замењене су групама *гн/гм*. Особина је својствена овом типу.

15. Гласовне групе *ки, ке, ги, ге* прешле су у *ћи, ће, ћи, ће*; само у овом типу.

16. Нема епентезе у гл. *їл'евим*.

1108. М о р ф о л о г и ј а

а) И м е н и ц е:

1. У деклинацији мушких имена на *-о* нема проширења основе формантом *-еїї* (*Суљо — Суља — Суљу; дѣдо — дѣда — дѣду*). Особина је присутна и у Ре.

2. Слаби трагови синтаксички обележеног посесивног Гјд. им. м. р. на *-ø*. Само у овом типу.

3. Заменичко-придевско *-го* у ОПјд. им. м. р. квалификативног значења (*сиромáго*). Само у овом типу.

4. Нису потврђени трагови Лјд. м. р. уз предлог *їо*.

5. Нмн. им. *дѣн* само је у овом типу без аналошког вокала (*дні*).

6. У партитивним синтаagmaма с основним бројевима од им. м. р. на *-ø* знатно обичнија форма ОПмн. у односу на остали део ГГ.

7. У Нмн. с. р. им. на *-че*, поред наставка *-ића*, присутан је и наставак *-ика*. Само у овом типу.

8. У Нмн. им. с. р. типа *буре* чешћи је наставак *-ића*, ређи *-ин'а*.

9. Знатан број потврда флективног Гјд. на *-е* уз неке предлоге (*во, у, оїї*) од им. деклинационог обрасца 2. Овакав Гјд. ређи је у другим говорним типовима.

10. Флективни генитив заклетве без предлога од именица деклинационог обрасца 2 (*Жими дўшице* материне) потврђен је обиљем примера.

11. У Дјд. им. деклинационог обрасца 2 уопштено је *-и* (*сѣсїри, дўши*).

12. Бројне именице ж. р. граде се од свих бројева наставком *-нице*. Особина је својствена и рестеличком типу.

б) З а м е н и ц е:

1. Енклитика Дјд. личне зам. *она* гласи *и*, ретко *ћи*. Особина је заједничка с рестеличким типом.

2. Енклитика ОП=Ајд. личне зам. *она* — чешће *ја*, ређе *га*. Особина је заједничка с рестеличким типом и вишим селима долоиштанског типа.

3. Енклитика ОП=А личне зам. 3л. мн. у објекатској служби облички се диференцира према роду: *ћи* — м. р., *ће* — ж. р. У осталим говорним типовима је оваква дистрибуција енклитика према роду недоследна.

4. Енклитика Дмн. личне зам. *они* гласи *им*. Особина карактеристична и за рестелички тип. Нема трагова долоиштанске диференицијалне црте *гил*.

5. ОП у предлошко-падежним конструкцијама именичке заменице *и(ӣ)о* гласи *ошӣо*. Црта којом се бродски тип диференцира од долоиштанског, делимично и рестеличког типа.

6. Трочлани систем демонстративних заменица у препозицији. Заједничка особина са рестеличким типом и највишим селима долоиштанског (Гл ЗлПо Гл Ба Ди).

7. У једнини демонстративних заменица морфолошки је обележен с. р.; карактеристично за бродски говор.

8. Нема показних заменица типа *овогоа* у Нјд. По овој особини бродски тип иде с долоиштанским, а разликује се од рестеличког и говора Гл.

9. Уопштена је присвојна заменица *н'џзин*.

10. У Нјд. м. р. доминира облик присвојне зам. *чџ*, а *чи* има мало потврда.

11. Нема присвојно-демонстративних заменица типа *овомаф*. По овој особини бродски тип иде заједно са рестеличким.

в) П р и д е в и:

1. Нису потврђени придеви временског значења на *-њи*, а уопштен је тип *дџнешен'*. По овој особини иде с рестеличким типом и неким вишим селима долоиштанског.

г) Б р о ј е в и:

1. Број *јединдесе(ӣ)* потврђен је само у овом облику. По овој особини удаљава се рестеличког типа, а приближава долоиштанском.

2. У мултипликативним бројевима доминира модел *два љӯи*.

д) Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Трочлани систем, као и у рестеличком типу и вишим селима долоиштанског.

2. У Нјд. м. р. придева и редних — тип *сџариоф*. По овој се особини делимично приближава рестеличком типу, а удаљава од долоиштанског.

ђ) Г л а г о л и:

1. Само у овом типу *дам*, поред *дадем*, *дџем*.

2. Само у овом типу гл. *коџам*, *кџам*, *сиџам* припадају *-а* презентској групи.

3. У Зл. мн. презента гл. *-и* презентске групе имају наставак *-еи*.

4. У 1л. јд. имперфекта пререструктурирани облик типа *имашох*.

5. Нема продора *-ше* из 2. и 3л. јд. имперфекта у 1л. јд.

6. У 1л. јд. имперфекта обичан је наставак *-х*.

7. У 1л. јд. аориста не продиру облици 2. и 3л. јд. Ово је лице обележено наставком *-(о)х*. Само у овом типу.

8. Из наставка за 3л. мн. аориста и имперфекта испада -х-.

9. 3л. јд. презента гл „јесам“ гласи *је*.

10. Пошто је у другим типовима у 3л. мн. гл. „јесам“ енклитика *се*, облик *са* је бродска диференцијална црта.

11. Потврђени су ретки облици трпног глаголског придева саграђени од презентске основе глагола с превојем вокала у коренској морфеми. Доминира тип грађења од аористне основе.

12. Чешћа употреба потенцијала типа *би сом рékла* у односу на тип *би рéкла*. По овој особини иде заједно са рестеличким типом и вишим селима долоиштанског.

13. Глаголска конструкција *би* + аорист са значењем могућег начина потврђена је само у овом говорном типу.

е) П р и л о з и:

1. Прилог *éише*. Само у овом типу.

2. Прилог *йá* („опет“). По овој особини иде заједно са рестеличким типом.

3. Нису потврђени прилози *кай̑*, *ни́кай̑*, *сва́кай̑*, *о́й̑куй̑*, *ла́ни*, *йóлани*, *на́ко*. По овој особини иде заједно са рестеличким типом и вишим селима долоиштанског.

ж) П р е д л о з и:

1. Није потврђено *ду*, присутно у осталим говорним типовима, а предлог гласи *до*.

2. Предлози просторног односа *крос*, *нис*, *ус* сведени су на *нис*. Нема предлога *крос*, *крујс* у овом значењу.

з) В е з н и ц и:

1. Временски везник *кога*, поред овог облика има и форму *ко*, ретко *ка*. Није уочено *кай̑*.

1109. С и н т а к с а

1. Поредбена конструкција за једнакост доследно је изједначена с поредбеном конструкцијом за неједнакост (*Ти са ка/како мéне*), како је и у рестеличком типу и вишим селима долоиштанског.

2. Перфекат је у ређој употреби у односу на долоиштански тип. Заједно са рестеличким типом.

РЕСТЕЛИЧКИ ГОВОРНИ ТИП

1110. П р о з о д и ј а

1. Антепенултимски акценат је доследнији него у бродском типу, али су чешћи пенултимски поремећаји него у долоиштанском.

2. Ретко је емфатичко истицање тзв. *йевањем*.

3. Синтагматски акценат је доследнији него у бродском типу, али мање доследности од долоиштанског.

1111. Ф о н о л о г и ј а, ф о н е т и к а

1. Из фонолошког система испало је *x*. Ретки примери у иницијалној позицији у турцизмима нису поуздани.

2. *Ф* се не супституише са *в*. По овој особини рестелички тип приближава се долоиштанском.

3. Фонема *њ* артикулише се као фон слабе палаталности (*н'*). Бројни су примери с неутрализацијом (*н*), посебно у иницијалним секвенцама *ње-*, *њи-*.

4. *Љ* је нешто слабије палаталности, али је то и даље фон предњонепчане артикулације. Потврђено је и полумеко *л'*.

5. *Д* је најчешће прешло у *џ*, па по овоме рестелички тип иде с долоиштанским. У малом броју лексема *д* дало је *о*: *бба, јабоко*.

6. На крају слога *-л* је дало *-в*, што је и особина долоиштанског типа.

7. Вокал *ж* дао је *о* у: *клојко, ошодде, содои*. Основни континуанти су *з, а, у*.

8. Под акцентом *е* се ретко отвара.

9. У вокалским групама после испадања *в* у интервокалном положају *и* се не редукује. Заједничка црта са бродским типом.

10. Гласовна група *ов + V* у присвојним придевима остаје стабилна (*брашво*). Заједничка црта са долоиштанским типом.

11. Секундарни полугласник дао је *е* у *оген*. Заједно са бродским типом.

12. Сугласничка група *шћ* различитог порекла замењена је групом *шћ/шч*, што је маркантна диференцијална црта овог говорног типа.

13. Сугласничка група *гн* остаје стабилна. Заједно са долоиштанским типом.

14. Сугласничка група *хн/хм* отклања се испадањем фрикатива.

15. У групама са *и, е — к, г* остају стабилни (*руке, ноге*). Црта заједничка са долоиштанским типом.

16. Само у овом типу присутна епентеза у глаголу *ил'ејивим*.

17. У овом типу има више лексема с метатезом него у осталом делу Горе.

1112. М о р ф о л о г и ј а

а) И м е н и ц е:

1. У деклинацији мушких имена на *-о* нема проширења основе са *-еи* (*Суља — Суља — Суљу*). У *Ре* је особина стабилна, у *Кру* је и *дедеиу*, поред *деду*. Заједно са бродским типом.

2. Посесивни Гјд. им. м. р. на *-џ* истиснут је аналитичком конструкцијом. Особина својствена и долоиштанском типу.

3. Нема продора заменичко-придевског *-го* у ОПјд. им. м. р. на *-џ*. Заједно са долоиштанским типом.

4. Нема трагова Лјд. м. р. уз предлог *ио*. Заједно са бродским типом.

5. Нмн. им. *дѣн* гласи *дѣнои*. Заједно са долоиштанским типом.

6. У партитивним синтаagmaма с основним бројевима од именица м. р. на -*ø* доминира облик избројане множине на -*a*, а ОПмн. ређи је него у бродском типу.

7. Нема наставка -*ика* у Нмн. им. типа *куче*. Заједно са долоиштанским типом.

8. У Нмн. с. р. им. типа *буре* доминира наставак -*ића*, наставак -*ин'а* знатно је ређи.

9. Флективни Гјд. им. на -*a* редак је. Заједно са долоиштанским типом.

10. У Дјд. им. деklinационог обрасца 2 уопштен је наставак -*и*. Заједно са бродским типом.

11. Бројне именице ж. р. граде се од свих бројева наставком -*нице*. Заједно са бродским типом.

б) З а м е н и ц е:

1. Енклитика Дјд. личне зам. *она* гласи *и*, ретко *ги*. Заједно са бродским типом.

2. Енклитика ОП=Ајд. личне зам. *она* — чешће *ја*, ређе *га*. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

3. Енклитика ОП=Амн. личне зам. *они* у објекатској служби (*ги* — *ге*) облици се не везује за род. Заједно са долоиштанским типом.

4. Енклитика Дмн. личне зам. *они* гласи *им*; нема трагова *гим*. Заједно са бродским типом.

5. ОП у предлошко-падежним конструкцијама именичке заменице *ш(ћ)ó* гласи *шóго*, ретко *óшћо*.

6. Трочлани систем демонстративних заменица. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

7. У јединици демонстративних заменица с. р. није морфолошки диференциран. Заједно са долоиштанским типом.

8. Присутне новије показне заменице у Нјд. м. р. *овóгуа*, *шóгуа*, *онóгуа*. Значајна диференцијална црта пошто се ова новообразовања јављају још само у Гл.

9. Нема трагова присвојне зам. *њóјан*.

10. Доминира присвојна зам. *чѣј* у Нјд. м. р.; ретко *чи*.

11. Нема новообразованих присвојно-демонстративних заменица типа *овóмуаф*. Заједно са бродским типом.

в) П р и д е в и:

1. Нису потврђени придеви на -*њи*, већ је *дѣнешен'*. Заједно са бродским типом.

г) Б р о ј е в и:

1. Број *идинáсесѣй*. Само у овом типу.

2. У мултипликативним бројевима доминира тип *два њуџи*. Заједно са бродским типом.

д) Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Трочлани систем. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

2. У Нјд. м. р. придева и редних бројева доминира тип *сѣарујетѣ*, ретко и *сѣариоѣ*. По овој црти рестелички тип је између бродског и долоиштанског.

ђ) Г л а г о л и:

1. Нема облика *дам*. Заједно са долоиштанским типом.

2. Глаголи *коѣем*, *кѣѣем*, *сѣѣем* припадају презентској -е групи. Заједно са долоиштанским типом.

3. Глагол *вѣжам* — *вѣжала*, поред *врѣжем* — *врѣжала*, само у овом типу.

4. У 3л. мн. презента гл. -и презентске групе наставак -ѣѣ. Заједно са бродским типом и највећим делом долоиштанског.

5. У 1л. јд. имперфекта продро облик из 2. и 3л. јд. Особина једнака с долоиштанским типом. Ретко и бродска иновација *ѣмашо*.

6. У 1л. јд. аориста продрли облици из 2. и 3л. јд. Од глагола на сугласник у 1л. јд. и тип *дојдо*. Заједно с долоиштанским типом.

7. У 3л. мн. презента гл. „јесам“ енклитика гласи *се*. Заједно са долоиштанским типом.

8. Трпни гл. придев глагола с превојем вокала гради се од аористне основе. Заједно са долоиштанским типом.

9. Чешћа употреба потенцијала типа *би сом рѣкла* у односу на тип *би рѣкла*. Заједно с бродским типом и вишим селима долоиштанског типа.

10. Нема глаголске конструкције *би* + аорист са значењем могућег начина. Заједно са долоиштанским типом.

е) П р и л о з и:

1. Прилог *ѣиѣ/ѣиѣ*. Само у овом типу.

2. Прилог *ѣа* („опет“). Заједно с бродским типом.

3. Нема трагова прилога *каѣѣ*, *никаѣѣ*, *свакаѣѣ*, *оѣѣкуѣѣ*, *лани*, *ѣолани*, *нако*. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

ж) П р е д л о з и:

1. Предлог *ду*. Заједно са долоиштанским типом.

2. Предлози просторног односа *крос*, *нис*, *ус* сведени су на *нис*. Нема трагова *крос*, *крус*, *крујс*. Заједно са бродским и вишим селима долоиштанског типа.

з) В е з н и ц и:

1. Нема *каѣѣ*, већ је *кога*, или сажето *ка/ко*.

1113. Синтакса

1. Поредбена конструкција за једнакост има поредбену јединицу у ОП (*Ти си како/ка мéне*). Заједно са бродским и вишим селима долоиштанског типа.

2. Перфекат је у ређој употреби у односу на долоиштански тип. Заједно са бродским типом.

ДОЛОИШТАНСКИ ГОВОРНИ ТИП

1114. Прозодија

1. Антепенултимски акценат је најдоследнији у овом говорном типу, посебно у нижим селима око Драгаша. Померања ка пенултими или иницијалном слогу одвећ су ретка.

2. Емфатичко истицање тзв. *йевањем* ређе је од оног у бродском типу, посебно у нижим селима око Драгаша. У вишим селима, посебно у Ба и Ди, уочено је нешто изразитије *йевање*.

3. Синтагматски акценат је чешћи, посебно у селима око Драгаша, од оног који се констатује за бродски тип.

1115. Фонологија, фонетика

1. *Х* је ослабљене фрикације, осим у Гл, где је нормалне артикулације. *Х* слабије фрикације је значајна дијалекатска црта овога типа. Млађи говорници из система елиминишу *х*, осим у Гл.

2. *Ф* се не супституише са *в*, осим у малом броју лексема. Заједно са рестеличким типом.

3. По судбини *њ* овај тип је подељен у четири целине:

а) У Рап, Крс и Мл *њ* је стабилне палаталне артикулације, необично је *н'*, нису потврђене фонолошке неутрализације са *н*;

б) У Др, Љу, Ку, Рад и Ле *њ* је стабилне палаталне артикулације, ретко су бележене и вредности *н'*, нема фонолошке неутрализације са *н*;

в) У Ор, Вр, Ди, Ба основна вредност је *н'*, *њ* је ретко, присутна је фонолошка неутрализација са *н* (пре свега у позицији *њи-*, *ње-*);

г) У Гл, као у бродском и рестеличком типу, основни алофон је *н'*, нема *њ*, има потврда неутрализација са *н* (пре свега у позицији *њи-*, *ње-*).

4. У највећем делу овога типа *љ* је предњонепчани палатални латерал, али има и бројних потврда са *л'*.

У Ор и Гл вредност *л'* чешћа је него у другим местима овога типа.

5. Основни двофонемски континуант *д* је *эв*. У Ди и Ба ретко *-ов*.

У Крс и Рап у лексемама са денталним *с*, поред вредности *эв*, *э* (<*эв*), у говору старијих бележени су и *лу* и *д/д'* (*слўза*, *слўбице*, *слўнице*; *слўза/сл'ўза*, *сл'ўбице*, *сл'ўнице*).

6. У лексемама *јáбука/јáбуко*, *бў^ха/бўа* *д* > *у*.

7. На крају слога *-л* је дало *-в*. Заједно са рестеличким типом.
  8. У *клу́йко ж* је дало *у*; само у Гл *кло́йко*. Диференцијална црта у односу на бродски и рестелички тип.
  9. Вокал *е* се под акцентом благо отвара, посебно у нижим селима. Диференцијална црта у односу на бродски и рестелички тип.
  10. У новоствореним вокалским групама *V + и*, после испадања *в* у интервокалном положају, *и* се редукује у неслоготворни глас; ретке су потврде са сачуваним *и*. Диференцијална црта у односу на остале типове.
  11. *О* у групи *ов + V* у присвојним придевима остаје (*бра́йшово*). Заједно са рестеличким типом.
  12. Секундарни полугласник замењен је са *-и* у им. *о́гињ*. Диференцијална црта у односу на остале говорне типове.
  13. Сугласничка група *шћ* стабилна (*не́шћо*, *Црквишћа*). Заједно са бродским типом.
  14. Сугласничка група *гн* стабилна, нема потврда са *јн*. Заједно са рестеличким типом.
  15. *Х* у групама *хн/хм* не прелази у *гн/гм*, осим ретко у Гл.
  16. *К, г* остају у секвенцама са *и, е*. Заједно са рестеличким типом.
  17. Нема епентезе у гл. *и́л'эвим*. Заједно са бродским типом.
  18. Број лексема с метатезом мањи него у рестеличком типу.
- 1116. М о р ф о л о г и ј а**
- а) И м е н и ц е:
    1. У деклинацији мушких имена на *-о* основа се проширује (*Су́љо — Су́љеша — Су́љешу*). Диференцијална црта у односу на остале типове.
    2. Нема синтаксички обележеног посесивног Гјд. им. м. р. на *-ѿ*. Заједно са рестеличким типом.
    3. Нема заменичко-придевског *-го* у ОПјд. им. м. р. на *-ѿ*.
    4. У Рап и Крс потврђени су слаби трагови Лјд. м. р. уз предлог *ио*.
    5. Нмн. им. *дењ/дѣн* са аналошким вокалом (*дењоу/дѣноу*). Заједно с рестеличким типом.
    6. У партитивним синтагмама с основним бројевима им. м. р. на *-ѿ* имају облик на *-а* (*шѣс чу́јека*). Ретки су примери са ОПмн. у вишим селима овога типа.
    7. У Нмн. им. с. р. на *-че* уопштен је наставак *-ића*. Заједно са рестеличким типом.
    8. У односу на бродски и рестелички тип у Нмн. им. с. р. типа *бу́ре* чешћи је наставак *-иња*.
    9. Флективни Гјд. им. деклинационог обрасца 2 уз неке предлоге бележен је само у вишим селима овога типа.

10. Флективни генитив заклетве без предлога им. деклинационог обрасца 2 ређи је у односу на бродски тип. Заједно са рестеличким типом.

11. У говору старијих, само у нижим селима, у Дјд. им. деклинационог обрасца 2, поред *-и*, бележен је и наставак *-е*. Само у овом типу.

12. Бројне именице ж. р. од *йеџи* и *даље* граде се наставком *-ине*. Дифференцијална црта у односу на остале говорне типове.

б) З а м е н и ц е:

1. Енклитика Дјд. зам. *она* гласи *ги*. У Ди и Ба, поред доминантног *ги*, ретко и *и*. У Гл и ЗлПо уопштено *и*.

Ги је дифференцијална црта овог говорног типа.

2. Основна вредност енклитике ОП=Ајд. личне зам. *она* је *га* у нижим селима, у вишим селима (Ди Ба Гл ЗлПо) *ја*.

3. Енклитика ОП=А личне зам. Зл. мн. у објекатској служби (*ги*, *ге*) облички се не везује за род. Заједно са рестеличким типом.

4. Енклитика Дмн. личне зам. *они*, поред *им*, гласи и *гим*, само у ЗлПо *мги*. Маркантна дифференцијална црта.

5. ОП у предлошко-падежним конструкцијама именичке зам. *ш(ш)о* гласи *шбого*. Само у Гл, поред наведеног облика, и *ошшо*.

6. Двочлани систем демонстративних заменица у нижим селима овога типа. Маркантна дифференцијална црта. У вишим селима (Гл Ба Ди ЗлПо) трочлани систем.

7. У јединици демонстративних заменица с. р. није морфолошки обележен. Заједно са рестеличким типом.

8. Нема показних заменица *овогуа*, *шбогуа* у Нјд. м. р., осим у Гл. Заједно са бродским типом.

9. У нижим селима, поред доминантног *њезин*, бележено је и *њојан*. *Њојан* је маркантна дифференцијална црта.

10. У делу нижих села (Рап Крс Мл) доминира облик присвојне заменице *чи*, а *чеј* је ређе. У осталим селима овога типа доминира *чеј*.

11. Присвојно-демонстративне заменице. Само у овом типу.

в) П р и д е в и:

1. У нижим селима (Рап Крс Др Љу Рад Ле Ку Мл) и Гл, поред типа придева *дешеш*, присутан је и облик *дешешџи*. Значајна дифференцијална црта.

г) Б р о ј е в и:

1. Број *јединдесе(ш)*. Заједно са бродским типом.

2. У мултипликативним бројевима доминира модел *йеџи* *йуџа/йеџи* *йуџи*. Само у вишим селима, ретко, и *йеџи* *йуџи*.

д) Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Двочлани систем. Маркантна диференцијална црта. У вишим селима (Гл Ди Ба) трочлани.

2. У Нјд. м. р. придева и редних бројева уопштен је облик *сѣарујеф, љрвујеф*. Маркантна диференцијална црта.

ђ) Г л а г о л и:

1. Презент гл. *дадем/дајем*. Није потврђено *дам*. Заједно са рестеличким типом.

2. Глаголи *којем, кѣјем, сѣјем* припадају *-е* презентској групи. Заједно с рестеличким типом.

3. У 3л. мн. презента глагола *-и* групе уопштен је основински вокал у Крс, Рап, Ор. Маркантна диференцијална црта. У осталим местима овога типа, заједно са рестеличким и бродским типом, *-еи*.

4. У 1л. јд. имперфекта продро је облик из 2. и 3л. јд. Ретки облици типа *мисл'ех* у Ор, Вр, Гл, ЗлПо.

5. У 1л. јд. имперфекта у вишим селима има мало потврда типа *имашо*.

6. У 1л. јд. аориста продро је облик из 2. и 3л. јд. Од глагола на сугласник и тип *дојдо*. Заједно с рестеличким типом.

7. У 3л. мн. аориста, врло ретко, поред наставка *-ха* и наставак *-ше* у нижим селима.

8. У 3л. мн. аориста и имперфекта чува се *-х* у наставку (*љрододоха*). Само у овом типу.

9. 3л. јд. презента помоћног глагола „јесам“, поред *је* и облик *јесе*, само у Рап и Крс. Особина само овог типа.

10. 3л. мн. презент гл. „јесам“ гласи *се*. Заједно са рестеличким типом.

11. Трпни гл. придев од глагола с превојем вокала гради се само од аористне основе. Заједно са рестеличким типом.

12. Ређа употреба потенцијала типа *би сом рѣкла* у нижим селима од типа *би рѣкла* у односу на бродски и рестелички тип. У вишим селима овога типа чешћа употреба потенцијала *би сом рѣкла*.

13. Нема глаголске конструкције *би + аорист*. Заједно са рестеличким типом.

14. У Рап, Крс и Ор, поред гл. прилога садашњег на *-(џ)ећи* и наставак *-ћи*.

е) П р и л о з и:

1. Прилог *још(ше)*. Маркантна диференцијална црта.

2. Нема прилога *ја* („опет“), само *јоје*.

3. У нижим селима од старијих Горана бележени су прилози: *кајџ, никајџ, свакајџ, оџкуш, лани, љолани, нако*. Маркантна диференцијална црта.

ж) П р е д л о з и:

1. Предлог *ду*. Заједно са рестеличким типом.
  2. Предлог *кућ* у значењу предлога *код*, *ћрема*, само у Крс и Рап. Маркантна диференцијална црта. У осталим селима потиснут предлогом *ке*.
  3. У нижим селима предлог *крос/крујс*. Маркантна диференцијална црта.
- з) В е з н и ц и:

1. Прилог-везник *кай*, поред доминантног *кога*, од старијих Горана потврђен у Рап, Крс, Рад. Маркантна диференцијална црта.
2. У нижим селима (Крс Рап Рад Мл Љу Др Ку) сажета форма везника *ка* < *кога*. У вишим селима овога типа, поред *ка* и ретко *ко*.

1117. С и н т а к с а

1. Поредбена конструкција за једнакост изједначена је с поредбеном конструкцијом за неједнакост (*Ти си како/ка мене*). У нижим селима, ретко, и модел: *Ти си ка ја*.
2. Перфекат се чешће користи у односу на бродски и рестелички тип, посебно у нижим селима.

ГЕНЕРАЦИЈСКО РАСЛОЈАВАЊЕ ГОРАНСКОГ ГОВОРА

1118. У говору млађих Горана уочава се довршавање језичких промена зачетих у говору старијих. По правилу промене у говору млађих представљају упрошћавање, како у фонолошком тако и морфолошком систему. Упрошћавање се уочава, пре свега, у говору образованих Горана, као последица контакта са српским књижевним језиком. Ово се посебно односи на испадање оних фонема чији су фониви различити у односу на вредности стандардног српског језика.

Подстицаји за овакве промене могу се наћи и у контакту са метохијским, пре свега српским градским призренским говором, у коме нема фонеме *x*, парови африката се своде на појединачне јединице.

1119. П р о з о д и ј а, ф о н о л о г и ј а, ф о н е т и к а

1. Слаби систем емфатичког истицања *йевањем*, тако да је у говору млађих знатно мање дужења вокала под акцентом и иза акцента.
2. Број забележених примера са пенултимом у говору млађих знатно је мањи од оног у говору старијих.
3. У селима у којима је *x* глас нормалне фрикации, фрикатив је и у говору млађих стабилан. У местима у којима је *x* смањене фрикации у говору старијих, млађи га елиминишу из фонолошког система.
4. Исто се дешава и са *н'* у селима у којима је ово основни алофон фонеме *њ*. Млађи *н'* неутралишу фонемом *н* или, ређе, вредношћу *њ*. У говору старијих *н'* је знатно веће стабилности.
5. У говору старијих ретка је неутрализација у паровима африката, у говору млађих уочава се свођење ка *ч*, *џ*, ређе ка *ћ*, *ђ*.

6. Благо отворено *e* под акцентом обичније је у говору старијих.

7. У најнижим селима, Рап и Крс, ретко је од старијих бележено *слѷза*, *слѷнце*, *слѷза/слѷза*, *слѷнце*, поред *сѷвза*, *сѷнце*. Млађи уопштавају *сѷвза*, *сѷнце*.

1120. М о р ф о л о ш к и с и с т е м

1. У деκлинацији из говора млађих елиминишу се они облици или она морфолошка обележја која су ређа или су везана само за мали број места.

а) У говору старијих, факултативно, чува се у Гјд. наставак *-e* (*Во сѷсѷре спѷла*; *Зѷми оѷ Миѷѷѷице*). Нема много потврда с овим обликом у говору млађих, осим у устаљеним изразима (*Жими дѷѷице маѷѷерине*). У Бр и млађи добро чувају Гјд. на *-e*.

б) Од старијих је ретко бележен посесивни Гјд. м. р. Овакви облици нису потврђени у говору млађих.

в) Од старијих, у најнижим селима, ретко је бележен флективни Лјд. (*ѷо + Л*). У говору млађих у овом значењу уопштена је аналитичка конструкција.

г) У нижим селима је од старијих ретко бележен Дјд. им. на *-a* с наставком *-e* (*Дѷава сѷсѷре*). У говору млађих уопштено је *-и*.

д) У говору млађих шири се иновација једначења Вјд. личних имена м. р. на *-ѷ* (*Рѷмис*) са Нјд. Старији ова имена обележавају, скоро по правилу, вокативним *-e* (*Рѷмизе*).

ђ) У говору старијих, спорадично, у Дмн. редних бројева чува се однос: *Прѷвим љѷђим* : *ѷрѷвем жѷнем*, мада је и у овој генерацији претеже *-e-м* форма (*ѷрѷвем љѷђим/жѷнем*). У говору млађих уопштава се *-e-м*.

е) У говору старијих, поред доминантне општемножинске *-e* форме редних бројева, потврђени су и примери са *-и* за м. р. и *-e* за ж. и с. р. Млађи уопштавају *-e*.

ж) У Нмн. им. с. р. типа *кѷче*, само у Бр, у говору старијих напоредна су два аломорфа (*кѷч-ѷђа* : *кѷч-ѷка*), које млађи свде на један — *кѷчиѷка*.

з) У Зл. мн. личне зам. уопштава се *ѷни* за све родове. У говору старијих потврђени су и облици: *ѷни* (м. р.) : *ѷне* (ж. и с. р.). У говору млађих потврђена је само *-и* форма.

и) У говору старијих, у нижим селима, бележено је *њѷјан*, поред чешћег *њѷјзин*. У говору млађих уопштава се *њѷјзин*.

2. У конјугацији су разлике у говору старијих и млађих мањег обима.

а) У Крс, Рап и Ор у Зл. мн. презента глагола презентске *-и* групе у говору старијих стабилан је тип *нѷсѷѷ*. У говору млађих врши се уједначавање према стању у осталом делу ГГ, па је присутан и тип *нѷсеѷѷ*.

б) Само у Крс, претежно од млађих, бележени су облици *зѷдаѷѷ*, *дѷсађаѷѷ*. Старији Зл. мн. презента од ових глагола граде по моделу *зѷдаѷе*, *дѷсађаѷе*.

За схватање дијалекатског типа ГГ у овом раду наводи се ареал појединачних језичких појава које су настале „как резултат его распространения из центра иновации на јужнославјанский языковой континуум.“¹⁶⁶⁹

1124. П р о з о д и ј а

1. Типолошки акценат ГГ везан је, без изузетака морфолошког или морфолошко-лексичког карактера. Овакав тип акцената карактерише ЗПМ и оближње П-Ј говоре, па је тако створена једна македонско-српска зона са фиксираним акценатом.

2. Акценат ГГ је у основи антепенултимски и наслања се на стање у ЗПМ говорима (в. т. 88). Антепенултимска акцентуација захватила је и сретечки говор. Правило овакве акцентуације нарушава се пенултимским акценатом, који је средство емфатичког истицања.

3. Синтагматски акценат ГГ мање је доследности од оног који се констатије за већину ЗПМ говора, а стање се приближава оном које се наводи за полошке говоре (в. т. 92–98).

1125. В о к а л и з а м

1. У ГГ функционише шестоугаони положени вокалски систем, који карактерише оближње македонске и српске говоре (в. т. 106–107).

2. На затварање и супституције вокала утиче фонетски контекст, што је особина присутна у словенским говорима захваћеним балканистичким пре-структурирањем (в. т. 110–146).

3. Вокал *a* у контакту с предњонепчаним меким сугласницима прегласом даје *e*, како је и у многим македонским и српским говорима око ГГ (в. т. 115).

4. У дистрибуцији старог дублета *-pa-* : *-pe-* у ГГ устаљена је група *-pa-* (*шрава, шравица, расте, брах, браси/орае*), присутна у српским и неким оближњим македонским говорима (в. т. 118, 148e).

5. Вокал *e* отвара се факултативно благо под акценатом као средство емфатичког истицања. Особина се не бележи у оближњим македонским говорима. Стање слично горанском познаје и сиринићи говор.

6. Маркантна дијалекатска црта ГГ прелаз је *e* у *u* у контакту са *j*, *љ*, *њ*, *ћ*. Од оближњих говора *uj* (< *ej* < *ћj*) посведочено је у сиринићком говору, шире и у П-Т говорима, а не бележи се за македонске говоре. Овако се понаша и група *ej* другог порекла (*огл'ијало, Крушијани, ш'јесет*) (в. т. 121).

7. У делу ГГ, после испадања *v* у интервокалном положају, *u* се иза вокала десибиларизује у *j* образујући са претходним вокалом дифтоншку секвенцу, како је и у ЗПМ говорима, а иновација се прелила у јужнометохијске и шарске српске говоре, али у мањем обиму (в. т. 125).

8. Пасивна артикулација *j* и *v* утиче на затварање *o*, па се у групама *o + j/v* + *V o* супституише затворенијим вокалом *u*. Појава захвата шири ареал срп-

¹⁶⁶⁹ ЦГБалк, 10.

ских и македонских говора (в. т. 133–136). Изједначавањем *o* са *у* у вези са *в* ГГ наслања се на ову појаву у неким ЗПМ говорима, мада ГГ не познаје ЗПМ иновацију типа *квач* (< *ковач*).

9. У ограниченом броју лексема назални сонанти изазивају затварање или централизацију суседних вокала на већем простору македонских и српских говора. Исходиште затварања вокала, пре свега *a*, судећи по ареалу, може бити у арумунском или албанском језику. Број примера са *a* < *а* у ГГ знатно је мањи од оног који се констатује за македонске говоре (в. т. 143–145).

10. Вокал *ћ* замењен је вокалом *e*. Екавски је већи део српских говора, већи део македонских и знатан део бугарских.

Стара група *ћј* доследно је замењена групом *иј* после рефлексације у *еј*.

Дивојка у народној поезији преузето је, вероватно, из метохијских говора (в. т. 148в).

11. Рефлекси назалног вокала *ж* сведоче о језичким мешавинама у формирању горанског дијалекатског типа. У начелу ГГ има ЗПМ стање: доминира *a*, али има и доста примера са *у* (в. т. 151–156).

У граматичким морфемама вредност *a* < *ж* стигла је са македонске територије.

Ретки примери са *o* < *ж* у ГГ лексичке су позајмице из неких оближњих македонских говора — дебарског, реканског (в. т. 154).

У неколико лексема *e* < *ж* стигло је лексичким позајмљивањем из оближњих полошких говора (в. т. 156).

12. Вокал *a* у ГГ редовно прелази у *e*, па је овај говор остао изван ЗПМ иновације мешања назалних вокала у позицији *ја-*, што је, свакако, условљено наслањањем на стање у српском језику, али и дијалекатским закутком ГГ (в. т. 150).

13. По особини да се слоговна ликвида *л* неутралише из система, а слоговна ликвида *р* највећим делом чува фонолошки статус, ГГ приближава се шарским српским говорима — сретечком и сиринићком, а удаљава од ЗПМ и, делом, метохијских говора у којима се *р* декомпоује (в. т. 157–174).

14. *л* се развило дивергентно.

Двофонемски континуанти *ав*, *ољ* наслањају се на декомпоновано *л* у *ал*, *ол* у македонским говорима (в. т. 162–164). Бродско *ољ* стигло је из тетовског правца. Вредност *ав* локална је дијалекатска иновација шарских говора (в. т. 163).

Континуант *у* у ГГ, српског порекла, присутан у делу примера, захвата знатан део граничних српских, македонских и бугарских говора (в. т. 160).

Континуант *o* одвећ је редак, јавља се у вишим селима, па се може сматрати позајмицом готове иновације из македонских говора (в. т. 161).

У најнижим селима у неколико лексема иза дентала *с* уочено је призренско-јужноморавско *лу* (*слубице*, *слўза*, *слўнце*) (в. т. 166).

У малом броју лексема иза денталног сугласника *д*- у иницијалном слогу, *д* чува фонолошку индивидуалност или се декомпонује у *ла*, *ла*^в. Декомпоновано *д* у овим лексемама констатује се и за тетовски говор (в. т. 165).

15. По одсуству доследне декомпозиције *р* у двофонемски скуп *ар* ГГ се разликује од горњополошких и дебарских говора, а приближава сретечком и сиринићком. У ЗПМ говорима *р* стабилно је само у доњополошком вратничком говору, који је по многим особинама сродан са П-Т говорима (в. т. 168).

У неколико лексема са секвенцом *-рж-*, после преласка *ж* у *а*, група *ра* дала је *р*. Број примера са оваквим *р* у ГГ мањи је од оног који се бележи у ЗПМ говорима. Иновација је у ГГ свакако дошла из овог правца, иако се секундарно *р* констатује на широком простору српске језичке територије, али под другим условима (в. т. 175).

16. Вокализација јаких јерова (*љ > о*, *љ > е*) маркантан је македонизам у ГГ. По судбини полугласника ГГ иде заједно са горњополошким говорима. Вредност *а* место некадашњих јерова у неколико примера може бити лексичка позајмица из тетовског или српских шарских говора, али и резултат редукције вокала у контакту с назалним сонантима (в. т. 178–181).

У судбини секундарног полугласника ГГ се знатно приближава тетовском и торбешком делу дебарских говора (в. т. 182–185).

Полугласник турског порекла најчешће даје *а*, али и *а*. Заменик *о*, присутан у полошким говорима, није потврђен у ГГ, осим у лексичкој позајмици *мушійлок*. Вредности *а* и *а*, присутне и у полошким, обичне су у српским говорима око горанског, али и шире (в. т. 186–188).

Примери у којима је *е* место турског полугласника, изван суфикса *-лак*, могу бити лексичке позајмице из албанског језика (в. т. 189).

Облици типа — два *џламња*, *кórња*, *кámња*, са испадањем *е* из претпоследњег слога, које се осетило као полугласнички континуант, потврђени су и у тетовском говору (в. т. 191).

17. Вокалске групе сачињене од истих вокала на морфемској граници или у другим позицијама после испадања сугласника, знатне су стабилности. Оваква се стабилност констатује за говор Торбеша кичевског и прилепског краја, у ђаковачком говору, у свим српским говорима око Призрена и призренском градском говору (в. т. 193–194).

У новоствореним групама *о + V (< ов/ој + V)* *о* даје у (в. т. 202–204).

Вокалске групе настале на граници проклитика и глагола уклањају се испадањем првог вокала. Појава је карактеристична за све говоре око ГГ, а обим испадања првог вокала у ГГ мањи је него у неким ЗПМ говорима (в. т. 210).

1126. К о н с о н а н т и з а м

1. *Х* је у ГГ сачувано, највероватније, наслањањем на стање у неким оближњим албанским говорима у којима је овај фрикатив присутан, али и природом дијалекатског закутка ГГ (в. т. 220–221).

X се или чува или испада, а није потврђена ЗПМ супституција са *в/ф*.

На почетку речи које почињу вокалом ретко се јавља неетимолошко *x*. Овакво *x* потврђено је у говору исламизованог словенског становништва западне Македоније, али и у П-Т говорима и говору исламизованог словенског становништва зетско-сјеничког дијалекта (в. т. 230).

Нема у ГГ звучног спиранта $\gamma < x$, већ, изван граматичких морфема, уз назале, у Бр, *x* даје *z*. Иновација $z < x$ могла је стићи у бродски говор из најсевернијих полошких говора који познају $\gamma < x$ (в. т. 231б).

2. У корелацију звучних-беззвучних сугласника делимично је укључен пар *в — ф*. Ова иновација је у ГГ стигла из ЗПМ говора (в. т. 250, 256).

У интервокалном положају *в* је нестабилно, факултативно се реализује као фон билабијалне артикулације (*w*) или испада. Нестабилно *в* у овој позицији својство је ЗПМ говора, мада је у ГГ *в* у овој позицији стабилније него у овим говорима, што може бити условљено близином српских говора (в. т. 244–247).

Група *вѣ* у предлогу реализује се као *во, в, w*. Овако је у ЗПМ говорима, а *w* може бити полошко (в. т. 252).

3. Континуанти **tj, *kt' *dj* су африкате *ћ, ђ*, што је маркантна црта која сведочи о генетској везаности овог говора за западнојужнословенску струју (в. т. 258–263, 314).

4. Због флотантности изговора *ћ, ч, ђ, џ* зачиње се дворедни систем африката: *ц — s : ћ/ч — ђ/џ*, што је особина и српских метохијских, али захвата и оближње албанске говоре (в. т. 264–267).

5. Африката *s* јавља се у оним условима у којима се јавља у околним говорима (в. т. 269).

6. У делу именица са некадашњим финалним групама *-иѣ, -дѣ, -лѣ, -нѣ*, али и изван ових услова, срећу се палатални предњонепчани сугласници (*кл'ѣћ, нѣкоћ, лѣкоћ, сѣлѣ, дѣлѣ, јѣсељ* итд.). Од оближњих говора особина је посведочена у сретечком и сиринићком. Појаву је тешко довести у везу са македонским пиринским говором, па се развијање пуне палаталности из некадашњих полупалаталних гласова може сматрати локалном иновацијом шарских говора (в. т. 334, 337, 338).

7. Депалатализација предњонепчаног назала *њ* потврђена је у ГГ. Вредност *н' < њ* захвата релативно компактну западномакедонско-метохијску територију. Дефонологизација *њ*, иначе честа у неким позицијама у оближњим македонским говорима, није значајније захватила ГГ (в. т. 270–273).

У делу нижих села палатална природа *њ* добро се чува, што је у духу стања у сретечком и сиринићком говору (в. т. 273).

Изван деналатализације остали су и неки македонски говори са којима је ГГ могао бити у контакту — вратнички доњополошки и дримколско-голобрдски.

8. У позицији *л + и, е* латерал се реализује као фон близак српском *љ*, како се понаша и етимолошко *љ*, које је у ГГ мекше од оног у већини македонских говора, осим једног појаса у северозападним мак. говорима (Доњи Полог — Вратница — Скопска Црна Гора) (в. т. 278, 288).

9. Осим у Бр, *-л* на крају слога дало је, *в*, што је иновација шарских говора — сретчког и горанског, са славим траговима у сиринићком говору. У Броду је *ǃ* (< *-л*) сачувано од даљег затварања под утицајем тетовског говора (в. т. 282).

10. Резултати старог јотовања у трпном гл. придеву уклоњени су у духу промене у околним српским и македонским говорима.

Ново јотовање (*џ, ђ, л, н*) извршено је у оном обиму у коме се констатује за П-Т говоре, али и за неке македонске уз српску језичку територију (в. т. 318–326).

Ретки облици с подновљеним јотовањем типа *кољје, њрђје* продрли су из ЗПМ говора (в. т. 323).

Група *-јд-* у сложеницама с глаголом „ићи“ остаје нејотована, што је особина македонског језика, али су бројни примери презента у коме је место групе *-јд-* — *-ј-*, које може бити, ако није резултат испадање *-д-*, траг јотовања групе, са даљим развијањем палаталности (*ћ > ј*) (в. т. 328).

11. Факултативно се јављају умекшани фрикативи *ш, ж, з*, најчешће када су иза њих *и* или *е*. Иако оваквог умекшавања има у метохијским говорима, могуће извориште појаве може се наћи у тетовском говору (в. т. 339–343).

12. Неутрализацијом група *ки, ке, ги, ге* групама *ћи, ће, ђи, ђе* бродски говор се непосредно наслања на исту појаву у тетовском говору. Уклањање ових гласовних група се не може објаснити фонетиком албанског језика, пошто се у том језику *к, г* фонолошки неутралишу са *џ/ћ* — *к/ћ* у другачијем фонетском контексту (в. т. 344–345).

13. Гласовна група **въs-* потврђена је с метатезом (*св-*). Метатеза у овој групи у неким ЗПМ говорима само сведочи о вези ових говора са српским.

Групе **svъ-* и **cvъ-* дале су *сав-, цав-*. Метатеза у овим групама заједничка је изоглоса словенских говора у југоисточном делу Балканског полуострва (в. т. 351б–в). У ГГ нема трагова ЗПМ иновације *су-, цу-* < *св-, цв-* (в. т. 351б–в).

Група *-зј-* у *лозје, грózје* без метатезе је, што је и особина полошких говора. Оближњи српски говори познају метатезу у овим лексемама (в. т. 351г).

14. Протетичким гласом *ј-*, што је својствено српским али и неким северним и западним македонским говорима уз српску територију, ГГ се знатно удаљава од горњополошког гостиварског говора, са којим показује одређене сличности (в. т. 355).

15. Антиципацијска палаталност испред палаталних *њ, ћ, ђ* забележена је на широком простору словенских говора југоисточног Балкана. Потврђена је у оближњим ЗПМ, граничним јужнометохијским говорима, у сиринићком говору. По компактности територије на којој се јавља овакав глас, њено изоглосно

огњиште је у западномакедонским и централномакедонским говорима (в. т. 356–359).

16. Појава да се звучни сугласници на апсолутном крају речи десоноризују захвата знатан простор око ГГ (в. т. 360–362). Озвучавања безвучних сугласника између звучних гласова (*џуази, овéзово, бол'éзл'ива*) има на знатном простору македонских, бугарских и српских говора (в. т. 364).

17. Мада су сугласници *в, j, х, д, з* у ГГ у интервокалном положају стабилнији него у ЗПМ говорима, не може бити дилеме о западномакедонском изворишту појаве испадања ових сугласника. Подстицај за појаву могао је доћи из албанског језика (в. т. 370).

18. С у г л а с н и ч к е г р у п е:

а) Финалне групе *фрикатив+дентални оклузив* упрошћавају се испадањем денталног оклузива. Особину познају многи српски и македонски говори. У дебарском говору, са којим ГГ показује неке сличности, ове групе се добро чувају (в. т. 376).

б) ГГ не познаје иновацију торбешких македонских говора — уклањање унутрашњих група *-сџр-, -здр-* (в. т. 377).

в) Групе *штџ, жд* различитог порекла замењене су групама *шћ/шч, жћ/жч* само у Ре и Кру, а у ова места особина је стигла из оближњих ЗПМ говора. Стабилност група у осталом делу Горе насланање је на стање у оближњим српским, али и неким ЗПМ говорима (в.т. 383).

г) Из група *дн* и *гн*, у неким лексемама, испада пловив. Особина захвата српске и македонске говоре (в. т. 386, 387).

д) Иницијална група *вл-*, нестабилна у дебарским говорима, у ГГ није подложна упрошћавању (в. т. 400).

ђ) Група *мј* асимилацијом даје *мњ*, како је на већем ареалу српских, македонских и бугарских говора (в. т. 410).

е) Група *бн*, која се у ЗПМ говорима замењује групом *мн*, у ГГ остаје стабилна, како је и у српским говорима (в. т. 413).

ж) Фонолошка неутрализација *л, н* са *љ, њ* у контакту са неким сугласницима (*гњéздо, гњíла < глина, шóљко, коњшија, брашњо*) особина је и П-Г говора.

з) Сугласничке групе *с, з, ш + ч, ц* у највећем делу ЗПМ говора замењују се групама *фч, фц*. ГГ је остао изван ове иновације (в. т. 431ђ).

и) Стара група *чр-* доследо је дала *цр-*, како је у српским говорима, али и многим македонским (в. т. 444).

ј) Африкатизација фрикатива у контакту са сонантима, експлозивним сугласницима, вокалима, врши се у ГГ у оним условима у којима се врши у околним македонским и српским говорима (в. т. 433–438).

к) У врло ограниченом броју лексема африкате *ћ, ђ, џ* деафрикатизоване су (*грајанин, љрéјно, сџрéјно, синојка, свеће, свéјино*). Осим у *синојка*, које захвата сву Гору, остале су лексеме потврђене само у неким местима. Извориште

може бити у ЗПМ говорима, у којима је особина знатно распрострањенија. Пошто сличну појаву познаје и албански језик, могућ је и утицај албанске фонетике (в. т. 440–441).

л) Етимолошке групе *зр + V* и *ср + V* уклоњене су у ГГ уметањем *ӣ*, *д*, што је особина широко заступљена у македонским и српским говорима (в. т. 448).

1127. М о р ф о л о г и ј а

И м е н и ц е:

Структурна разлика између горанског и околних говора тиче се инвентара падежних дистинкција.

1. Именице некадашње *-ĭ* промене пришле су им. м. р. на *-ø* у духу оваквог преструктурирања на ширем ареалу.

2. Број падежних дистинкција у ГГ већи је од оног у већини македонских говора, па се ГГ налази на средини између синтетичког и аналитичког модела деклинације (в. т. 452–459).

3. У ГГ чува се Дјд. и мн. свих именица, како је и у српским јужнометохијским говорима, сретечком и сиринићком говору. Синтетички Д у македонским граничним говорима користи се само од ограниченог броја значењски издвојених именица, често само у јд., а и у овим именицама синтетички Д уступа место аналитичким конструкцијама (в. т. 454).

4. У ГГ је уз одређене предлоге у Гјд. им. на *-а* сачуван флективни генитив на *-е*, што говори о скороријој распрострањенијој употреби овог облика. Генитив ових именица потврђен је у српским оближњим говорима — јужнометохијским, сиринићком, а нема га у околним македонским говорима (в. т. 484, 525–528).

5. Припадност изван синтагме претежно се казује присвојним придевом. Конструкција *од + ОП* за казивање припадности, доминантна у ЗПМ говорима, необична је у ГГ (в. т. 455).

Присвојни датив изван синтагме потврђен је малобројним примерима (в. т. 458).

6. Чување морфолошког разликовања именица у множини црта је српскога језика у ГГ (в. т. 453).

7. Стари контраст између *-е* и *-у* у Вјд. именица м. р. на *-ø* прерађен је онако како је у оближњим македонским и српским говорима (в. т. 494–497).

8. Нмн. им. *чујек* је *љуђи*. Није потврђен облик *љуђе*, карактеристичан за оближње македонске говоре.

9. Лична и родовска имена м. р. граде се формантом *-офци*, како је и у оближњим македонским говорима. Оваквих образовања има у Сретечној жупи, Сиринићу, а потврђени су, спорадично, и у јужној Метохији (в. т. 505).

10. Тенденција уопштавања *-ам* у Дмн. именица свих родова бележи се на многим тачкама српскога језика. Од околних говора карактерише шарске говоре — сретечки и сиринићки, али није непозната ни метохијским говорима (в. т. 511).

11. Именице м. р. са значењем личних имена сродника на *-o* у рестељичком и бродском говорном типу имају промену без проширења основе (*Суљо* — *Суља* — *Суљу*). Од оближњих говора особина је присутна у реканском и галичком говору, али само у ОПјд. (в. т. 515а).

У долоиштанском говорном типу ове именице у једнини имају проширење основе са *-еш*, како је у оближњим македонским и српским говорима (в. т. 515б, 516).

12. У Нмн. им. на *-a* потврђено је само *-e*.

13. У Дјд. им. на *-a* у вишим селима доследно, у нижим претежно, уопштен је наставак *-и*. Уопштавањем *-и* ГГ се наслања на оближње македонске говоре у којима има трагова флективног Дјд. — тетовски, гостиварски, говор рабетинских Торбеша, на тајмишку групу говора.

Наставак *-е* у Дјд. може бити из оближњих српских говора, пошто се облици типа *сестре*, *жéне* јављају у најнижим селима, али може бити и из оближњих македонских — вратничког, реканског, дебарског (в. т. 530).

14. Нмн. дела им. с. р. гради се наставком *-ића*, што је наслањање на П-Ј суплетивну множину на *-ићи*. У полошким говорима овај наставак је непознат, осим у доњополошком вратничком (в. т. 551).

15. Нмн. дела им. с. р. гради се наставком *-иња*, који је уопштен у тетовском говору од свих именица на *-е*. Рекански говор такође познаје изразиту распрострањеност овог наставка. Наставак *-ин'а* је, иначе, основни наставак ових именица у полошким говорима, па је у ГГ стигао из тог правца (в. т. 549в, 554).

16. Бројне именице за скупину мушкога рода од *йеш* и *даље* у ГГ граде се по моделу који је карактеристичан за П-Т говоре — наставком *-ина* (*йешина*). Нема наставак *-мина*, који се у овом значењу јавља у македонским говорима. Модел *йешина* („тачно пет“) бележи се и у тетовском говору (в. т. 560).

1128. З а м е н и ц е:

1. Систем личних заменица показује стање карактеристично за српске говоре. У 1л. јд. је *ја*. У 3л. јд. личних зам. нема продора показне заменице *шоја*, *шаја*, тако да се у горанском и тетовском говору завршава *он*, а само у малореканском дебарском говору напореда егзистирају *он* и *шóј*. У 1л. мн. је у основи српска вредност (*ми-је*) са продором македонске иновације — партикуле *-је*. У 3л. мн. уопштава се родовски синкретична форма, што је структурни македонизам, са спорадичним чувањем односа: *они* (м. и с. р.) — *оне* (ж. р.), како је и у оближњим српским говорима (в. т. 592–596).

2. У облицима заменичких енклитика уочава се шаренило.

а) Заменичке множинске енклитике *ни* — *ви*, *не* — *ве* захватају велики простор македонских и српских говора. Нема мешања енклитика *ни* — *не*, *ви* — *ве*, иначе обичне у неким оближњим македонским говорима. Стабилност у везивању *ни*, *ви* за Дмн. а *не*, *ве* А мн. наслањање је на стабилност у оближњим српским говорима (в. т. 599).

б) У 3л. јд. ж. р. енклитика *ги*, потврђена у нижим селима, облички се наслања на П-Ј стање (в. т. 601).

У вишим селима, најчешће напоредо са *ги*, јавља се и горњополошки облик *и* (в. т. 601).

в) Енклитика *га* у Ајд. зам. *она* могла је стићи из полошких говора, али се може наслањати и на призренско-јужноморавско *њу́ гу*, са *a < ж*, пошто је удвојени облик ГГ *ња́ га*, а полошка иновација *нега га/неа га*. Пуну форму *на* у Ајд. имају македонски говори који нису у суседству са ГГ (в. т. 602).

Енклитика *ја* у Ајд. зам. *она* јавља се у горњополошким говорима, али и на широј територији македонског језика. Удвојена форма ГГ *ња́ ја*, међутим, указује на П-Ј близину са *a < ж*.

Енклитика *је* у Ајд. зам. *она*, иначе врло ретка, наслања се на ЗПМ говоре (в. т. 602).

г) У Ајд. зам. *он* уопштена је енклитика *го*. Ретки примери с енклитиком *га* у нижим селима, могу сведочити о присутности српске иновације у делу ГГ (в. т. 603).

д) Енклитике Дмн. личне зам. за 3л. указују на различите утицаје. У вишим селима је уопштено *им*, како је и у ЗПМ говорима. Највећи део ГГ познаје *гим*, које је тешко довести у везу са П-Ј иновацијом, пошто оближњи српски говори не знају за овакве облике. У 3лПо се јавља и *мги* (в. т. 606).

3. Пуна форма Дјд. зам. *она* гласи *њејзи/н'ејзи*, како је и у оближњим македонским говорима. Наведени облик је једини у вишим селима, доминантан у нижим. У нижим селима је и *њојси*, како је и на широком простору П-Т и К-Р говора (в. т. 610б).

4. Пуна форма Дмн. зам. *мије* и *вије* гласи *нам*, *вам*, што је чување старине. У македонском језику синтетичка множинска дативска форма сачувана је само у неким ЗПМ говорима (в. т. 611б).

5. Није потврђена дативска енклитика личне повратне заменице *себе*, иначе присутне у оближњим македонским говорима. Овакве енклитике нема ни у једном суседном српском говору, па се њено одсуство из ГГ објашњава том чињеницом (в. т. 613б).

6. Облик именичке заменице *шо*, поред ређег *ши́о/шћо*, наслањање је на стање у галичком говору, пошто тетовски и дебарски говор чувају групу *ши-* у заменици (в. т. 626). Од оближњих српских говора *шо* је потврђено у јужнометохијском говору Подриме.

7. ОП зам. *ш(ӣ/ћ)о* у предлошко-падежним конструкцијама гласи *шóго*, како је у полошким говорима, и *о̄шӣо*, како је у оближњим српским говорима (в. т. 628).

8. Демонстративне заменице у препозицији и постпозицији чине трочлани систем у вишим селима, како је у ЗПМ и оближњим српским говорима. На стварање двочланог система могао је да утиче албански језик, а могућа је и локална иновација ГГ везивањем зам. *онъ* за 3л. личних заменица, а *овъ* и *о̄ӣъ* за демонстративно значење (в. т. 659).

9. Облицима демонстративних зам. ГГ се највећим делом наслања на оближње македонске говоре. Само у Бр, и то спорадично, бележени су за с. р. јд. скопскоцрногорски облици *óve*, *šóje*, *ónoje* (в. т. 663а).

У нижим селима, поред демонстративних зам. сличних западномакедонским, ретко су бележени у мн. и *óveja*, *šéja* уз именице на -а. Овакви облици карактеришу и сиринићки и јужнометохијске говоре (в. т. 671).

10. Локална иновација у вишим селима продор је ОПјд. у Нјд. демонстративних заменица — *овóгуа*, *шóгуа*, *онóгуа* (в. т. 672).

11. У зависне падеже једнине демонстративних зам. продире -а из номинативног облика (*овóгоа*, *овóмуа*). Оваквих продора има у ЗПМ, а бележе се и у П-Т говорима који нису у суседству са ГГ (в. т. 672).

12. Заменице за каквоћу проширују основу са -в-, како је и у ЗПМ говорима. У оближњим српским говорима оваквих образовања нема (в. т. 677).

13. Количинске показне заменице (*вóл'икав*, *шóл'икав*, *онóл'икав*) наслањају се на овакве облике у суседним српским говорима, пошто полошки и дебарски говори познају облике типа *шóл'кав*. Само су, ретко, у Ре бележени дебарски и полошки облици (в. т. 685–687).

14. Фонолошки сачувана индивидуалност *њ/н'* у присвојним заменицама *њéгоф*, *њéгова*, *њéгово* периферијски је архаизам чије је чување могло бити подупрто оближњим српским говорима, пошто сви македонски говори, осим северних, познају фонолошку неутрализају *њ* са *н* у овој заменици (в. т. 645).

15. Поред зам. *њéјзин/н'éјзин*, јавља се и *нéјзин*, што је ЗПМ иновација, мада оваквих потврда има и у градском призренском говору. У нижим селима је и *њóјан*, које се среће у оближњим српским говорима, али и шире (в. т. 645б).

16. Присвојна заменица за Зл. мн. гради се суфиксом -*ьн* (*њíхни/њíн*), како је на ширем македонском и српском простору око ГГ.

17. Продор именичког наставка -и и -е, у Дјд. придевских речи, особина је и јужнометохијских говора, али и ширег простора српског језика. У македонским говорима оваква појава није потврђена (в. т. 638, 697, 724).

18. Упитна присвојна зам. у јд. м. р. гласи *чéј*, како је у македонским, и *чи́*, како је у српским говорима (в. т. 655–657).

19. Присвојно-демонстративне заменице јављају се само у нижим селима. У основи оваквих заменица је Дјд. (*овóмуаф*, *óвојзин*, *шóмуаф*) па се по овој особини ГГ приближава српским оближњим говорима, али и другим П-Т и К-Р говорима (в. т. 658), а удаљава од ЗПМ говора у којима је у основи оваквих заменица ОП=Ајд. и мн., и у којима је број заменица у односу на ГГ већи.

1129. П р и д е в и:

1. а) Број падежних облика придевских речи у ГГ већи је од оног у оближњим ЗПМ говорима, пошто је у ГГ сачувана флективна форма за Дјд. и мн., што је архаизам подупрт добрим чувањем Д оба броја у свим оближњим српским говорима (в. т. 633–641, 695–698).

б) Генитивно-акузативно *-го* у јд. м. р. заменичко-придевских речи чување је старине потпомогнуто оваквим наставком у македонским говорима. У најнижим местима, међутим, има трагова иновације *-га*, што може упућивати на везу нижих села са јужнометохијским говором (в. т. 603).

в) У Гјд. придевских речи ж. р. јавља се, спорадично, *-е* форма, што је наслањање на оближње српске говоре, у којима је флективни Гјд. ж. р. свих именских речи потврђен обиљем примера (в. т. 634, 637).

г) У најнижим селима (Рап Крс) забележени су трагови Лјд. м. р. (*йосѣд-рому*). Ови трагови су у духу сиринићког и метохијских говора.

2. У Н=ОПмн. придевских речи уопштава се родовски синкретична *-е* форма, што се може сматрати македонизмом. У мак. говорима, па и блиском тетовском, уопштава се *-и*, а у ГГ, како је и у јужнометохијским говорима, говору Сиринићке жупе, уопштава се општемножинско *-е*, што упућује на то да је ГГ ову иновацију развио заједно са поменутиим српским говорима (в. т. 640).

Има трагова морфолошког обележавања граматичког рода придевских речи: *-и* (Н=ОПмн. м. р.), *-е* (Н=ОПмн. ж. и с. р.). Оваквог обележавања има и у оближњим српским говорима.

3. Придевски вид неутралисан је, како је на широком ареалу око ГГ.

4. Компарирају се по аналитичком моделу придеви, прилози, именице. Овај балканизам среће се у свим оближњим говорима (в. т. 699–701).

5. Придевским наставком *-ов* отклања се хомонимија придевских речи и прилога (*мáло* урабóтала — *мáлово* дете), како је и у полошким говорима (в. т. 704).

1130. Б р о ј е в и:

1. Збирних бројева нема у систему, а њихову функцију преузели су основни бројеви и бројне именице, како је и у околним македонским и српским говорима.

2. Бројем *два* обележава се скупина појмова мушкога рода, бројем *две* женскога и средњега. Овакво чување старине својствено је оближњим српским и македонским говорима (в. т. 715).

3. Датив имају бројеви: *два́, двé, обадва, обедве, обе, њри́, че́тири* (*двám, двéм, обадвам, обедем, обем, њрím, че́тирим*). Како су у оближњим македонским говорима ови бројеви непроменљиви, периферијски архаизам сачуван је наслањањем на промену основних бројева у српским шарским у јужнометохијским говорима (в. т. 716).

1131. Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Постпозитивна употреба демонстративних заменица у функцији одређености у духу је овакве употребе у ЗПМ говорима (в. т. 730).

2. Трочлани систем се наслања на ЗПМ говоре. Двочлани систем је локална иновација настала унутарсистемским разлозима, али и под могућим утицајем албанских говора (в. т. 733).

3. Чланска постпозиција уз именице у мн. диференцира се по роду (*љуђи-ви, жéневе, сéлава*) и по томе разликује од оближњих македонских говора. Спорадично, и то у вишим селима, уочава се продор *-ве, -ше, -не* и у мн. м. р., што може бити утицај тетовског говора (в. т. 735).

4. Значајна локална иновација, без потврда у оближњим мак. говорима, појава је чланске постпозиције типа *сѝáрујев, сѝáрујеш, сѝáрујен* у Нјд. м. р., ретко и с. р., придева и редних бројева (в. т. 738–742).

5. Члановане именске речи чувају синтетичку деклинацију у оном обиму у коме је чувају без чланске морфеме. Ово је свакако архаизам подупрт системом деклинације јединица без чланске постпозиције, пошто су оближњи ЗПМ говори без синтетичке деклинације именских речи са чланском морфемом. Стање у ГГ сачувана је етапа у процесу комбиновања аналитизма и продирања члана.

1132. Г л а г о л и:

1. У ГГ нису развијени новији облици карактеристични за многе македонске говоре, а изгубљени су они који се губе у македонским и српским говорима. Инвентар глаголских облика, осим малих изузетака, онакав је какав је у П-Т говорима (в. т. 753).

2. У ГГ није развијена категорија готовости исказана презентом и имперфектом несвршених, најчешће итеративних глагола, какву познају македонски, турски, арумунски, албански језик (в. т. 753ђ).

3. Перфекат се у ГГ чешће употребљава него у оближњим македонским говорима, што је условљено близином српских говора.

4. Није развијена категорија посредног и непосредног саопштавања, какву познаје македонски граматички систем, пошто се лично доживљене радње саопштавају и перфектом.

5. Свршеност — несвршеност налазе се у лексичкој основи глагола, па се по стабилности глаголског вида ГГ не разликује од околних словенских говора.

6. а) У глаголским групама има појединачних померања, међутим, није уочено радикално разарање система какво се констатује у ЗПМ говорима (в. т. 754–791).

б) Глаголи с аористном основом на *-к)-а, -з)-а, -х)-а* уопштили су овакав однос и у презентској. Продор аористне у презентску основу захвата све говоре око ГГ (в. т. 757).

в) Глагол „требати“, када је лично употребљен, у обема основама има основински вокал *-а*. Употребљен безлично у презенту гласи *шрéбе*. Овакав продор Дјд. именице *шрѣба* у презент потврђен је у полошким, у призренском градском говору, али не у граничним српским шарским говорима (в. т. 764, 792а).

г) Глаголска група *-и : -и (нóси-м : нóси-ла)* стабилна је и нема продора аористне основе на *-е* у *-и* групу, како је у неким оближњим ЗПМ торбешким говорима (в. т. 767).

д) У највећем делу ЗПМ наречја распала се *-е* презентска глаголска група. У ГГ је изразите стабилности, како је и у суседним српским говорима. Од оближњих македонских говора глаголска група је стабилна у тетовском и дебарском торбешком говору у Жупи (в. т. 776–791).

ђ) Глаголи типа *гријем* — *гријала* стабилни су и нема продора аористне основе у презентску, како је у неким ЗПМ говорима (в. т. 780).

е) Нема продора аористне основе у презентску у глаголима типа *кујујем* — *кујуала*, иначе честог у македонским говорима. Чување односа *кујујем* — *кујуала* подупрто је стабилношћу у полошким и оближњим српским говорима (в. т. 783).

ж) Чува се стара основа глагола „памтити“ — *ѿамѿѿујем*, *ѿамѿѿуала*, која је потврђена и у српским говорима (в. т. 786г).

з) Глаголи од прасловенског **velk-ti* граде се од основе *вл'ек-*, како је и у македонским говорима (в. т. 790в).

7. Западнојужнословенска иновација у 1л. јд. презента доследно је спроведена у ГГ. Појава је захватила и неке оближње македонске говоре (в. т. 792).

Наставак *-м* додаје се презентској основи с карактеристичним вокалом, како је у српским говорима, а нема трагова уопштавања *-ам* у 1л. јд. презента, карактеристичног за ЗПМ говоре (в. т. 792).

8. У 3л. јд. презента нема наставак *-ѿ*, присутног на широком простору ЗПМ говора. Испадање *-ѿ* из 3л. јд. презента, међутим, није само наслањање на граничне српске говоре, пошто и неки оближњи македонски говори — тетовски, овчеполски, на пример — познају презент типа *нóси* (в. т. 794).

9. Наставак за 1л.мн. личних глаголских облика *-ме* источнојужнословенска је особина у ГГ.

10. У 3л. мн. презента гл. презентских група *-е* и *-и* уопштен је, осим у Крс, Рап и Ор, наставак *-ѿ*, како је и у македонским говорима у правцу Костур — Корча — Струга — Дебар. Из 3л. мн. презента гл. *-а* презентске групе, међутим, *-ѿ* из наставка редовно испада, што може бити наслањање на овакву појаву у српском језику (в. т. 797–800).

У најнижим селима — Рап, Крс, Ор — уопштава се основински вокал *-и* у целој презентској парадигми. Овакво уопштавање познају сви оближњи српски говори. Особина је, међутим, могла у ГГ стићи и из галичког говора (в. т. 799).

11. Продор *-ше* из 2. и 3л. јд. имперфекта у 1л. јд. особина је П-Ј говора у ГГ, пошто македонски говори, осим кумановског, не познају ово преструктурирање (в. т. 805).

12. У Бр често, у другим местима ретко, 1л. јд. имперфекта гради се наставком *-шох*. Овакав наставак јавља се у граничним српским говорима, али и шире у П-Т. Од македонских познају га северни говори (в. т. 806).

13. У новообразовању множине аориста и имперфекта ГГ је, у духу бугарских и македонских говора, изједначио наставке за оба претерита. Наставак

-(х)ме бележи се у полошким говорима. У 2л. мн. оба претерита уопштено је -х^ии^е. Нема трагова западномакедонске иновације у наставцима аориста и имперфекта -ф^{ме}, -ф^ии^е (в. т. 808–810, 815–817).

14. У нижим селима има трагова наставка -ше у 3л. мн. аориста, што је чување старине, подстакнуто стањем у оближњим српским говорима (в. т. 818).

15. У 2л. мн. императива уклањањем -е (< ђ) и уопштавањем наставка -и у свим глаголима, ГГ се наслања на оближње српске и македонске говоре (в. т. 819).

16. Глаголски прилог садашњи гради се наставком -е^{ћи}, који је из српских продро у северне и ЗПМ говоре (в. т. 824–825).

17. Радни глаголски придев гради се од аористне основе. Нема иновације оближњих македонских говора — грађења овог облика од обеју основа, осим факултативно у Броду (в. т. 828).

18. У множини радни и трпни глаголски придев имају родовски синкретичну форму, како је у већини македонских говора. Овакав синкретизам прелио се и у српске шарпланинске и јужнометохијске говоре (в. т. 829, 832, 840, 844).

19. Прерасподела наставака -(е)н и -(е)и^и у грађењу трпног глаголског придева у ГГ у духу је промена у словенским говорима захваћеним балканистичким процесима (в. т. 832).

Глаголи с превојем вокала трпни глаголски придев граде од аористне основе. Осим ретких потврда у Бр, у осталој Гори нема трагова тетовске иновације грађења овог облика од презентске основе (в. т. 832).

20. Непознате су ће футурске конструкције с аористом и имперфектом, које су потврђене у многим македонским, па и оближњим ЗПМ говорима. Оваквих конструкција нема ни у оближњим српским говорима.

21. Нема одричне футурске конструкције типа нема + да + презент, обичне у неким оближњим македонским говорима (в. т. 837).

22. Западномакедонска иновација — нови перфекат (*perfectum resultativum*) типа *имам најравено* и *сом дојден* није чест у ГГ, посебно је редак, необичан чак, тип *сом дојден*. Уместо нових конструкција користи се *сом* + глаголски придев, како је у српским и доњополошком вратничком говору (в. т. 842).

23. а) Потенцијал типа *би* + радни глаголски придев знатно је присутнији него у македонским говорима, мада је нешто ређи него у оближњим српским говорима. У ГГ није потврђена иновација македонских говора — конструкције са *ке* које замењују потенцијал (в. т. 847).

б) Потенцијал типа *би* + „јесам“ + радни глаголски придев, иначе редак у македонским говорима, у ГГ је могао стићи из реканског говора, на шта указује и чешћа употреба оваквог потенцијала у вишим селима (в. т. 848).

в) Конструкција *би* + аорист са значењем могућег начина потврђена је само у Бр. На новину иновације упућује одсутност конструкције у народној поезији и необичност у говору старијих Брођана (в. т. 849, 1098).

24. а) Помоћни гл. „јесам“ у 3л. јд. презента, у служби копуле, у свим местима гласи *је*. У Рап и Крс потврђено је и *јесе*. Облик се може наслањати на призренско-јужноморавско *јесје*, али је могућа и веза са дебарским голобрдским говором у коме је *џсџи/џсџиџи* (в. т. 850б, 998а–б).

б) У презентску основу гл. „бити“ продрла је аористна основа, па је: *бидем*, *бинем* (< *биднем*). *Бидем* је у оближњим македонским говорима, а ретко и у јужнометохијским, *бинем* карактерише оближње српске говоре (в. т. 851).

1133. П р и л о з и:

1. Упитни прилог општег синкретичног значења за место гласи *кеде/ке, ђеде/ђе*, што је западномакедонска иновација.

2. Траг српске вредности рефлексације *ж* и чување старије дистинкције упитних прилога за место чува се у прилогу *оџкуџ*, који је у узмицању пред западномакедонским обликом *оџ кеде* (в. т. 876, 877).

3. Прилог *куџ*, употребљен у значењу предлога *код*, потврђен је само у Рап и Крс, у осталим местима је *ке*. *Куџ*, с оваквим значењем, обично је у српским оближњим говорима (в. т. 878).

4. Прилози *кеде*, *нигде*, *свекеде*, облички синкретизам прилога, укрштања значења и основа — говоре о различитим језичким утицајима (в. т. 156, 876, 879).

5. Прилози *одаваде*, *оданаде*, присутни у вишим селима, користе се и у реканском говору. Није потврђен рекански облик *оџаде* (в. т. 888, 889).

6. Прилог *дома* присутан је на знатном подручју српског и македонског језика око ГГ (в. т. 522б, 854, 901).

7. Упитни прилог за време има македонски облик *кога*, а спорадично, у нижим селима бележено је и *каџ*. И сложени прилози *никога* — *никаџ*, *свекога* — *свакаџ* показују такав однос (в. т. 904, 906, 907).

8. Прилог за време *сега*, поред оваквог македонског облика, јавља се, знатно ређе, и у српској вредности *саџ/саџи* (в. т. 908).

9. Прилог *кноџи* присутан је и у свим оближњим српским говорима (в. т. 922).

10. Прилог *јуџре* својствен је свим граничним српским говорима (в. т. 924).

11. Прилози *лани*, *џолани*, бележени у говору старијих Горана, потврђени су и у свим српским оближњим говорима (в. т. 928, 929).

12. Прилог *џоџре* присутан је у свим српским оближњим говорима (в. т. 942-а).

13. Прилог *веђе* у овом облику бележи се у дебарским, али и свим српским оближњим говорима (в. т. 943).

14. Прилози *џаке*, *ваке*, *џакец*, *вакец* јављају се и у дебарском и тетовском говору (в. т. 953, 954).

15. Прилози различитог значења на *-ом/-ум*, којих у ГГ има више него у оближњим српским говорима, али мање него у македонским¹⁶⁷⁰, наслањају се делимично за западномакедонско залеђе (в. т. 854).

16. Најраспрострањенији је српски облик прилога *jósh(še)*; *úšhē/úšhō*, како је у дебарском дримколско-голобрдском говору, јавља се само у Ре и Кру; облик *éshē* својствен је само бродском говору (в. т. 123з, 971).

1134. Р е ч ц е , п а р т и к у л е :

1. Партикула *-је* у *мије*, *вије* стигла је у ГГ из македонских говора (в. т. 99бв).

2. Није потврђена упитна речце *ал'и*, карактеристичне за ЗПМ говоре.

3. Показне речце *éво*, *éно*, *éшо* имају финално *-о*, иако говори око ГГ имају *-е* (в. т. 1000).

1135. П р е д л о з и :

1. Изостају неки сложени предлози (*између*, *изнад*, *исход*, *испред*, *иза*), а уместо њих употребљавају се прости. Такво је стање у словенским говорима захваћеним балканистичким преструктурирањем (в. т. 1008–1009).

2. Ширење предлога *ке* у казивању месног односа и потискивање неких предлога месног значења, ГГ је развио заједно са оближњим македонским говорима (в. т. 1009ж).

Присутност предлога *куи* са општим значењем места у нижим селима говори о вези са српским оближњим говорима (в. т. 1009б).

3. Сви аблативни предлози сведени су на *ош*, што је балканистичка црта свих јужнословенских говора око ГГ.

4. Ретка је посесивна конструкција *од* + ОП, иначе обична у ЗПМ говорима (в. т. 1009д).

5. Стари предлог у чува се, спорадично, неизмењен. Овај архаизам очуван је и у оближњим српским говорима.

Стари предлог у потискује се предлогом *во*, а у говору млађих замењује га све више конструкција *ке* + ОП. На знатнију употребу предлога у у не тако давној прошлости указује факултативно чување флексије уз *во < у* и доследан аналитизам уз *во < вь*. Такво је стање и у српским оближњим говорима, с напоменом да се у овим говорима предлог у чува а *вь > у* (в. т. 252б, 525б, 1009е).

6. Није уочен горњополошки предлог *кон* са значењем правца.

1136. С и н т а к с а

1. Глаголске и заменичке енклитике могу бити на апсолутном почетку реченице, што је македонизам који је продро и у оближње српске говоре.

2. У ЗПМ говорима атрибуцка реч је често иза управне именице, а редовно иза када је атрибуцка реч присвојна заменица. У ГГ атрибут је чешће ис-

¹⁶⁷⁰ КБГр, 344–350.

пред именице, ређе иза, а то најчешће када је у његовој служби присвојна заменица. Атрибут је иза именице када је ред речи стилистички. Овакав однос именице и атрибута карактеристичан је и за оближње српске говоре (в. т. 1034).

3. Одвајање одричне речце *не* од глагола заменичком енклитиком македонизам је који се прелио и у оближње српске говоре (в. т. 1038).

4. Иновација у поредбеној конструкцији за једнакост типа *Он је како мене* — стигла је у ГГ из ЗПМ говора. Присутност конструкције *Он је ка ја* — у нижим селима, говори о вези овог дела ГГ са оближњим српским говорима (в. т. 1053).

5. Рекција неких глагола (*жёлала, мисл'ила, зайовéдала*), који траже допуну у ОП, посведочена је и у оближњим српским говорима (в. т. 1056).

6. Непосредно везивање одредбе за место с именицом изван предлошко-падежне конструкције за предикат (*йдем аскер*), често у ЗПМ говорима, у које је ушло из арумунског језика, у ГГ је потврђено малим бројем примера (в. т. 1060).

7. Удвајање директног и индиректног објекта балканистичка је појава која захвата све околне говоре.

8. Члановање именица у удвојеном објекту у ГГ ређе је него у оближњим македонским говорима. Доминација нечланованих именица у овој функцији подстакнута је близином српских говора, али и периферијским положајем Горе (в. т. 1064).

9. Слободни датив у служби индиректног објекта удваја се знатно ређе него у суседним ЗПМ говорима (в. т. 1065).

10. У употреби имперфекта не уочавају се дијалекатске особености по којима би се ГГ разликовао од околних словенских говора.

11. Честа употреба релативног футура за прошлост карактерише околне македонске, али и неке оближње српске говоре (в. т. 1090б).

12. По фреквентности приповедачког императива ГГ се не разликује од оближњих говора (в. т. 1093).

13. Приповедачког потенцијала за прошлост нема у ГГ, како је и на ширем простору македонских и српских говора.

14. Не попривдевљавају се радни глаголски придев и глаголски прилог садашњи, што је особина и околних македонских и српских говора.

БАЛКАНИЗМИ

1137. ГГ припада балканском језичком савезу по многим структурним особинама које су у овај и околне словенске говоре ушле у резултату граматичких и семантичких калкова према несловенској језичкој структури у процесу језичких и етничких мешавина у југоисточном делу Балканског полуострва.¹⁶⁷¹ За одређивање супстрата и суперстрата у ГГ од значаја би била анализа

¹⁶⁷¹ БАДИЈС, 295–297; ГИБИстр, 152; ПИИСхј, 61–62, 65–66, 134; ИПДј, 122; ИПИО 2, 93–94; ВБМК, 33; ГЗвСР, 5–7, 17–18; ЗГИст, 8–9.

сточарске, земљорадничке и ботаничке лексике са уочавањем словенског и несловенског у овом језичком слоју, што није амбиција овога рада. Топонимија је, свакако, у оваквом једном проучавању од великог значаја.

Балканизми, који ГГ спајају са македонским, бугарским и југоисточним српским говорима, хронолошки су секундарни, па не могу утицати на одређење припадности овога говора македонском или српском језику. Балканизми имају типолошку вредност, али ништа не значе за порекло говора.¹⁶⁷²

Језички савез подразумева билингвизам или мултилингвизам, а у миксо-глотији преовлађује упрошћенији систем¹⁶⁷³ којим се уклања нека дистинкција у језичкој структури.¹⁶⁷⁴ Тако су у ГГ продрле иновације, које се, у основи, не разликују од оних у околним словенским говорима:

- а) Неутрализација квалитативно-квантитативних особина акцента;
- б) Преструктурирање синтетичког модела деκлинације у аналитички;
- в) Испадање инфинитива и његова замена конструкцијом *да* + презент;
- г) Аналитичка компарација придева, прилога, именица;
- д) Постпозитивна употреба демонстративних заменица (чланска морфема);
- ђ) Удвајање слободног датива и слободног ОП;
- е) Појава енклитике на почетку реченице;
- ж) Турцизми у лексици.

1138. П р о з о д и ј а

У ГГ, како је и у оближњим ЗПМ и П-Ј говорима, неутралисано је место акцента као дистинктивног средства, поред неутрализације квалитативно-квантитативних особина. У оваквом акценту реченична интонација са развијањем нефонолошког квантитета, затим ремећење антепенултимске пенултимском акцентуацијом, представљају делимичну компензацију за губитак квалитета и квантитета.

Овакво преструктурирање прозодије има упориште у околним несловенским говорима (в. т. 78, 88).

1139. Д е κ л и н а ц и ј а

У деκлинационим обрасцима ГГ, посебно у једнини, налази се између синтетичког и претежно аналитичког модела, посебно због одсуства дативске конструкције *на* + ОП, и доследног чувања синтетичког датива намене и посеције од свих именица. Факултативна употреба других падежних облика (Гјд. им. на *-а*, слаби трагови Лјд.) говоре о недовршености процеса у аналитизму именских речи.

¹⁶⁷² ИПДјј, 122–123.

¹⁶⁷³ ПМПЗ, 221.

¹⁶⁷⁴ ИПИО 3, 16.

У вези са упрошћавањем деклинационог система је и смањивање броја деклинационих образаца везивањем рода именица за финални глас (в. т. 461–465).

У деклинацији придевских речи у множини, укључујући и глаголске придеве, синкретизмом у роду неутралише се редувантна информација конгруентних речи пошто управни појам — именичка јединица — морфолошки обележава род у множини.

1140. И н ф и н и т и в

Испадањем инфинитива смањује се број облика. Функцију овог глаголског облика преузима презент. Свођење футура типа *ће + да + презент* на *ће + презент* упрошћавање је система у балканистичком духу, пошто је *ће* ознака времена а презентом се казује глаголски садржај, лице и број.

1141. К о м п а р а ц и ј а

Аналитичком компарацијом синтетички модел замењује се аналитичким, у коме је мање облика, а степен квалификације казује поредбена партикула, аналогно структурној вредности предлога у деклинацији.

1142. Ч л а н с к а м о р ф е м а

Мада у ГГ није развијен прави члан, посебно је без чланског значења постпозитивна заменица *-ов*, не може бити дилеме о балканистичком подстицају у развијању ове морфолошке категорије. Процес стварања праве чланске морфеме је у току, па је ГГ подељен у два дела: на део са трочланим, и део са двочланим системом показних заменица у препозицији и постпозицији. Развијање двочланог система се не може посматрати изван двочланог система показних заменица у албанском језику.

1143. У д в а ј а њ е с л о б о д н о г д а т и в а и с л о б о д н о г о п ш т е г п а д е ж а

Слободни датив и слободни ОП удвајају се у балканистичком духу (в. т. 1062–1065).

1144. Д и с т р и б у ц и ј а е н к л и т и к а

Најмаркантнији балканизам у синтакси је повећавање броја могућих комбинација у реченици употребом заменичких и глаголских енклитика на апсолутном почетку реченице.

1145. Т у р ц и з м и

Турски језик као престижни језик са вероватним билингвизмом хришћана у градским срединама Балканског полуострва вршио је лексичку колонизацију осталих језика са којима је био у контакту¹⁶⁷⁵, и придонео исламизацији Горана, што је, опет, утицало на обликовање стварности према оријенталном моделу (в. т. 37), са последицама на различитим нивоима језика, пре свега лексичком.

¹⁶⁷⁵ О значају географских и културно-цивилизацијских фактора за прилив туђица в. ИМ-ПрТуђ, 11–15.

Иако турцизама има и у говору хришћана у срединама око Горе, у говору муслимана њихов број је већи, па се јављају и турцизми којих иначе нема у говору хришћана, и то не само у политичкој и административној лексици већ и у лексици свакодневног живота.

*

1146. Балканистичке структурне промене у ГГ и околним словенским говорима настале су, највероватније, славизацијом дела романског становништва, можда делимично и Арбанаса, пре XIV века.

У српским споменицима XIV в. и турском дефтеру из 1455. нема потврда о присутности несловенских становника у Гори, осим што се у КР 1452/55 помињу албанска имена *Ђин* и *Ђон*, која представљају занемарљив део у српској антропонимији Горе (в. т. 25). На присутност влашког елемента и контакте са њима упућују неки топоними — *Влашка* Вр, *Влашка река* Вр, *Ђарбула* Ре, који нису неочекивани, пошто су око Горе биле настирске области претежно влашког типа: Галичица, Јама и Бистра, Кораб, Шар-планина.¹⁶⁷⁶

Присутност *ə* у ГГ, у коме су полугласници доследно вокализовани, указује на контакт са влашким, али и албанским говорима¹⁶⁷⁷, а не треба занемарити ни сродну фонолошку јединицу у турском језику.

Редукције вокала, пре свега *a*, најчешће у контакту са назалима, може бити утицај влашких или албанских говора.¹⁶⁷⁸

Васпостављање *s* могло је бити подстакнуто арумунским или албанским утицајем.¹⁶⁷⁹

Употреба *џџф*, *џџла* м. *сав*, *сва* утицај је арумунског језика.¹⁶⁸⁰

Чување датива може бити подржано влашким или албанским утицајем¹⁶⁸¹, мада су, чини се, примарни унутарсистемски разлози отпорности аналитизацији овог падежа (в. т. 459).

Суфикс *-уљ(ка)* (*рџсуљка*, *срџкуљка*, *Џуљуљ*, *Ћџзуље*) могао је ући из влашке деривационе морфологије.¹⁶⁸²

Иако у колективном сећању нема потврда о мешању са другим народима, вероватни су били контакти са Албанцима и албанским језиком, посебно после примања ислама. Дифтонгизовање вокалских група *V + и* познаје и албански језик (в. т. 125), мада у условима различитим од оних у ГГ и другим околним словенским говорима.

¹⁶⁷⁶ ЦМПЗ, 233; уп. и ГЗИст, 8–9.

¹⁶⁷⁷ КБИст, 37; ВБМК, 41.

¹⁶⁷⁸ ДААлб, 267; КБИст, 37; ВБМК, 41.

¹⁶⁷⁹ ВБМК, 43.

¹⁶⁸⁰ Исто, 47.

¹⁶⁸¹ Исто, 47.

¹⁶⁸² КБИст, 37.

Испадање δ , z у интервокалном положају познају и албански говори (в. т. 370).

Деафрикатизацију $\check{h}$ и африкатизацију $j > \check{h}$ (*грáјанин*, *с̄т̄рѣјно*, *ћидинáесе*, *ш̄р̄н̄ђе*) познају и албански говори (в. т. 439, 440, 441). Појава је без већег значаја за ГГ пошто се јавља у неколико лексичких позајмица.

1147. Иако је од времена словенске најезде на Балкан па кроз готово читав средњи век Албанија била добрим делом словенска земља¹⁶⁸³, ширењем албанског етникама после XVII в. Гора се наша у непосредном контакту с албанским језиком (в. т. 33). Они делови Горе који су били на рубним подручјима с албанским областима, пре свега Опољем, албанизовани су, али не потпуно пре краја XIX века, пошто у неким, данас опољским насељима албанског језика, још крајем прошлог века егзистирају напоредо горански и албански говор.

1148. Контакт са турским језиком, после исламизације, био је дуготрајан. Утицај овог језика значајан је у лексици, а у граматичкој структури може се огледати у конзервирању x и ϕ , у тежњи да се фонолошки неутралише $\check{h}$, зачета иновација неутралисања парова африката и преструктурирање трочланог система африката у двочлани, затим у усвајању граматичке структуре кроз усвајање појединих везника, што говори о разумевању граматичке структуре турског језика; кроз усвајање суфикса *-лэк*, *-ли(ја)*, *-чи(ја)*, *-џи(ја)*. Утицај турског језика био је снажнији на мушки део популације, који је после примања ислама — крећући се са стадима или боравећи у турској војсци — често био и двојезичан, а некада и тројезичан или чак четворојезичан (поред горанског — турски, албански, арумунски).

НАСТАНАК ДИЈАЛЕКАТСКОГ ТИПА ГОРАНСКОГ ГОВОРА

1149. ГГ је већином својих особина рубни ЗПМ говор са типичним периферним архаизмима и инфилтрацијом појединих српских црта. Високе планине одвајале су Гору од Македоније, а нижи превоји омогућавали су утицај из Опоља пре албанизације тог предела. Значај Призрена, главног економског центра, свакако је остао, али су контакти са оближњим западномакедонским градским центрима, посебно Тетовом, Гостиваром и Дебром, такође били знатни. На доминацију ЗПМ дијалекатског типа пресудно је утицао карактер пашњачке области којој припада Гора (в. т. 12), са знатним приливом становника из оближњих ЗПМ области, посебно у XV и XVI веку (в. т. 25, 26, 33).

1150. „Горанскиот говор се формира на еден поширок ареал во сливот на реката Љума и во долината на двата Дрима, а на јужната страна непосредно гранични со дебарската група говори. Со време на притисок на албанскиот етнички елемент, кој бил особено изразен кон крајот на 17. и во почетокот на 18. век, границите на овој говор се стеснувале и со албанизацијата на Горна Река се прекинала и врската со говорите на долината на Радика. Како сведочанство

¹⁶⁸³ ЦЛГЧ 1, 158, 161, 174 итд.; ССтПор, 1–1120.

на тој континуитет останале повеќе десетици топоними по долината на Љума и Црни Дрим.¹⁶⁸⁴

1151. Језичке појаве су хронолошки неподударне па отуд у ГГ има низ некорелативности источнојужнословенског или западнојужнословенског карактера. Овде се мисли, пре свега, на доследну западнојужнословенску рефлексацију старих сугласничких група **tj*, **kt'*, **dj* (> *ñ*, *h*) и македонско несвођење полу-гласника.

Гора и области око Горе биле су у различитим раздобљима под српским или бугарским утицајем, о чему сведоче и топоними са *-ши*, *-жд* (< **tj*, **dj*) у Гори, али и северније од ње (в. т. 314).¹⁶⁸⁵ Гранични српско-македонски и српско-бугарски говори са некорелативностима потврђују изнето мишљење. „Током доцнијег развоја било је овде много мешања становништва и, у вези с променљивом политичком историјом, смењивање бугарских и српских утицаја.“¹⁶⁸⁶ И сам македонски језик, посебно македонски говори са *ñ* (*k*), *h* (*z*), представљају „истински мост између западнојужнословенских и источнојужнословенских говора.“¹⁶⁸⁷

Некорелативност у подручјима македонског језика уз српску територију, у северномакедонским и делу ЗПМ говора, може значити да је западна група јужнословенских језика заузимала и део Македоније до Скопске Црне Горе, и северну Албанију.¹⁶⁸⁸ Ови говори били су под снажнијим утицајем јужнијих македонских говора.¹⁶⁸⁹ Овај јужнији талас ширио се и на простор северно од Шар-планине, па је отуд знатна зависност говора околине Призрена од кратовско-тетовског типа.¹⁶⁹⁰

1152. Заједничке развојне тенденције у П-Т и неким македонским и бугарским говорима сведоче о томе да су сви ови говори били у сталним контактима и да је заправо од Дунава, преко тимочке долине, јужноморавском долином и Повардарјем све до Солуна била једна етничка скупина¹⁶⁹¹, а да заједничке тенденције не треба објашњавати само супстратом, пошто он и није био исти на свом овом простору. „Јасна је методолошка консеквенца која из овога произилази: територије јужнословенских језика не треба посматрати изоловано, него увек као део једне веће целине, јужнословенског језичког простора.“¹⁶⁹²

Међу сродним суседним језицима често није могуће повући јасне језичке и дијалекатске границе, пошто се некада диференцијалне изоглосе не поклапају

¹⁶⁸⁴ ВБИСЛМ, 15.

¹⁶⁸⁵ Судаћи по оваквим траговима македонско-бугарски говори продирали су и северно од Шар-планине (ГЗИст, 14.)

¹⁶⁸⁶ ИШИО 1, 186.

¹⁶⁸⁷ Исто, 186.

¹⁶⁸⁸ ИПСхј, 72.

¹⁶⁸⁹ ИПДиј, 119.

¹⁶⁹⁰ Исто, 124.

¹⁶⁹¹ ВТЕг, 303; РПЛП, 123–124.

¹⁶⁹² ИПИО 1, 169.

са језичким границама.¹⁶⁹³ Отуд ГГ са специфичном дијалекатском композицијом треба посматрати као део језичког континуума околних сродних говора јужно и северно од Шар-планине. И микродиференцијација ГГ показује управо овакву ситуацију — виша села познају неке типичне иновације горњополошких и дебарских говора, у нижим селима се уочавају трагови метохијских особина којих у вишим селима нема.

1153. На формирање горанског дијалекатског типа утицали су одређени историјски догађаји и начин живота.

а) После сеобе српског становништва из Метохије 1690. године и албанизације Опоља, отежан је контакт ГГ са српским метохијским говором, пре свега у нижим селима, у којима је, потврђују то сачувани трагови, било више П-Ј особина, а уједначавање се вршило према вишим селима, у која и кроз која је стизао утицај оближњих македонских говора, чија је експанзија из околине Дебра ка истоку и североистоку била знатна, стизала је до Скопља, Велеса, Кичева, Прилепа итд.¹⁶⁹⁴ Контакт ГГ са дебарским, пре свега реканским и малореканским, био је олакшан тиме што је највећи део словенског становништва овог дела дебарских говора био исламизован (тзв. етничка група Торбеши), потом добрим делом албанизован после XVII в.¹⁶⁹⁵, а Горани су такође исламизовани.

б) На формирање ГГ свакако је утицала и трансхумација, иначе позната у јужном делу Балканског полуострва и на почетку XX века.¹⁶⁹⁶ Трансхумација је посебно била својствена вишим селима са терањем стоке према југу, до Солуна у зимском периоду, и враћањем стоке у Гору у летњем. Иако трансхумације ка југу нема већ стотинак година, њен траг сачуван је у лексеми *насолун*: *Иде насолун* Бр — са општим значењем „иде у печалбу“.

1154. Горански дијалекатски тип настао је мешавином хетерогених говора, који су, с обзиром на данашње стање, били говори са *ћ*, *ђ* пошто нема трагова рефлексације *шш*, *жд*. Гора је у прошлости, судећи по некорелативности, била састављена од мањих насебина које су дијалекатски биле разнородније него што су сада, на шта упућује диференцирање у говорне типове.¹⁶⁹⁷ Постојање алтернативних облика, различите рефлексације некадашњих гласова у различитим или истим лексемама, аломорфи у облицима, различите тенденције у развоју фонолошког система — резултат су мешавине различитих дијалекатских типова.¹⁶⁹⁸

ГГ припада типу мешавинских говора којима је својствена недоследна рефлексација у развоју гласовних црта, затим уопштавање неких типично западнојужнословенских, а некада типично источнојужнословенских црта.¹⁶⁹⁹

¹⁶⁹³ ИПИО 1, 167; ВБМКонт, 16–17.

¹⁶⁹⁴ ПМГТ, 439; ИПИО 1, 256.

¹⁶⁹⁵ САМПол, 340.

¹⁶⁹⁶ ЦЈБП, 215–221.

¹⁶⁹⁷ ИПИО 1, 260.

¹⁶⁹⁸ ПМСЗ, 218, 225–226; ИПДиј, 54.

¹⁶⁹⁹ ИПИО 3, 88; ИПДиј, 54.

ТЕКСТОВИ

Р а п ч а

Ја свѣ пámтим

Две гóдине отíдо*ме во Тéтоо, не óнесоф óтец. *Убаво тáмо бé*а. Ѐмаф свѣ. Претéра*ме. Ѐмаше бóлес. Тóга нémаше ни дóктур ни нíшто. Ни ўмре пр-во брáт. Нájгóлем беше-óшоф, мáти ни го óстајла во Каримáнофци, Шаћибáрово дéјће кé је. Се víкаф Шé*адин. Шé*адин дóшоф, мољаф лўђи да го óнесет дóма. Нíкој не го óнесоф. И го óнесље во Тéтово, во дáјцофци, ни бíље тўје. Ка го óнесље, го нáшоф дáјцо најстáрујет на врáта.

— Ё*, Шé*адин, та шо сí-станаф?

— Сум дóшоф, сум се пóбољеф.

И он зá-рука. Ѐма тује он тётка, очевá-сестра. И го óнесоф Имér-дајцо дóма. Го искéпала тётка и го стáила w крéвет. Шес нéделе и ўмреф óн.

И пóслс две-брá*ћића друге мéне ми ўмрeље, о[д] другавогó-мужа мате-рíного.

И две-гóдине сéда*ме. Ка упáзи*ме мíје, се субáвило. И дéјчича шéтáме. По тéја кóмшије шо бíље, áбери до*óђáе, по очéвому áцету Рíзмáну.

Ноћéваљци дошље млóго дóма. И óни не донéсоа.

... А скўпиња. Нíкој, мáти, рётки чўјек, шо се от стáре нéкује, ама íзмреа, ка јá.

Ја свѣ пámтим ка сўм-ошла нáдулу, ка сўм-дошла нáгоре. Свѣ на свўје нóге.

... Аљексáндра ка го утépаше, Бé*адин ће рече нáни:

— Áјше мори!

— *Á?

— А прáј свáдба?

— Кáне.

— Нéмојте, мóрй, та бáбо ни ўмреф. Ће вићите шо ће тéгъеме, ће вићите.

Е, море дéте, јена скўпíња, јена бркáница, јено му*áребе, не вéжбе. Све íнсан вáке бíло. Он се згóди во Нíш, тáмо работ*а нáше. Ге истéра*а о[д] дў-ћан. Ка се избрkáло. И дóјдо*а. Они ка íдале нáвáмо, петлўйíћића пўјет, нíне шо се. Све Крчани тује зáјено работáље.

И ка се змешаље, ка дошоф тује тѣнк, избегаље како кѳј, во Радеша беше, во Мљике љи. Нане, овде пишти. Ђљија ми беше маљичкаф, круз^с довња-страна. Натамо-наамо, ѳт-село, на-село, ѳт-село на-село го најде во Радеша. Во Мљике ноћеуаф, после дошоф во Радеша. Во Асанице беше. И ка дошоф, вика:

— Ђјшѳ, сум го нашоф!

Нана рада нагоре.

... Па после другава, Тито ка се збркаф, ка вљезе Албанија, идаље во Бела-Црква по жито. Ноћа љ[е] идѳт, пѳтљи ка ће кѳкаје, и ће дојѳт утрѳ-вакат, w другујѳф-ноћ. Цѳв-дењ љ[е] идѳт, саба во Бела Црква ће сѳдит кришум, па кога ће најѳт да кѳпит, па по вѳчера ће трнет да не ге фѳајае.

Пазар немаф. Во Бела-Црква идаље, во тѳја. И Ђслану му пѳкна коњ, Бѳадиноф. Нѳшат, Ђслан, Ђљија, пуно, пуно, свѳ-село идѳло. Е ваке сме се борѳ-виље.

Па најпосле не мога таке па корѳтѳића нашѳ-мужи прѳјље ѳвде. Тѳ[е] и[д]ѳт во плајна, трѳпје ће дѳнесѳт, па ће прѳит корѳтѳића, корѳта за пѳрење, корѳта за рѳке мијење. Во Рѳстѳлица, во Крушево, во Глобѳчица ће нѳсит. Кѳмпири гим даваље, пѳре не зѳмаље; пѳра не-беше, никаква не-била. Кѳмпири ће дѳнесѳт по јѳн тѳар и вѳ-седељ врѳа. Кѳмпири ће вѳриме, ће трѳшиме во ѳѳп. И таке. Скѳпиња! Не сме видеље да бѳдѳме гѳадне, а кѳмпири сме јѳље.

... Ама гѳлеме ѳѳве ни бѳха. Те жњѳме со недеље тамо. Од^т Мѳлака Сѳљ-мѳнова ду Шѳмофци гѳре шо ни је нашѳ-ѳѳва свѳм трѳјцам. Сме га издѳљилѳ. Гѳлѳма-ѳѳва. Све даљеко сме ѳмаље.

... Напре ѳма^а ѳскѳри, ка миљѳиѳје сѳгашње ѳвде. Ама гѳлѳс не ти прѳго-ворнуаље никако, и гѳлава ће заврѳит и ће заминѳт. Не пољѳулѳе по ѳѳве, ра^ат сме бѳље. Сме бѳље хѳбаво, јадење ѳмало. Чѳдо сме ѳмаље. И бѳреѳѳт ѳмашѳ — хѳмбари насѳпѳме, плѳѳвње, стогај, слама.

Немало ѳнсан шо не-сијаф. Свѳ-дуња, свѳ-дуња.

И се даваље воѳој, сме ѳмаље коњи. Мѳлоγο сме ѳмаље. Жѳвѳт хѳбаф.

Ђргѳти сме вѳкаље мѳлоγο.

Дѳјѳића ми се на^аѳјаље.

И стока мѳлогу сме држаље. Шо је воѳој, шо је тѳфчиња, шо је јѳнци, шо је коњи, шо је краве по двѳ-три. Све ѳмаље, напре сме ѳмаље рабѳта.

... Мѳсиљке ѳмаље. Мѳсиљка ће фѳатиш ѳт понѳдевник, ће ти мѳси, ѳљи ѳд^т недеља, ка шо ѳма калабалѳк, свѳјшѳтина. И ће ја виѳкнеш и ће ти мѳси. Во понѳдевник прѳво шо ће ѳспѳче. И дѳјке ће пѳјѳѳт, жѳто ће трѳѳиш. Дѳјкем ће да-дѳш рѳчѳк, а во стрѳда ће ѳнесѳш хѳљишѳта. А во стрѳда ће дојѳт тѳпѳни.

Те заѳкољѳш воѳој, свѳ ће вѳкаш. Нарѳт^д, мѳлоγο се брѳло. гмаф мѳлоγο ѳѳп ѳѳѳп. Наш, не кѳпѳн. Нашѳ-љѳѳѳ.

... Баѳги тѳја ѳдавнѳ бѳло. Мије бѳ^аме бѳље со оваја Садѳкѳјѳца и со хѳ^ајда-риѳца да жњѳме во Јакѳповѳ ѳѳваде. хѳ^абаво врѳме, баш ѳтѳдо^аме. Ка доје јѳн ѳблак, ка се стѳмави. Ду ѳѳва Несѳпова дојдо^аме, тѳј шо сме ѳмаље трава да

прљиме. Брго во Маљѳкофци се фукнāме. Вѳде, вѳде! О[т] тјје круз^с Ограђе сме дѳшље нāгоре. Пѳт нѳмало, вѳда тѳлку шо имала гѳлема. Ка дѳждѳме от ке Маљѳкофци, отѳзгора, па на цāмија. Ѐнсан шо бѳф овде, изѳстанаф, туј трм-ка, сме бѳље на хāјатнице од цāмија. Трмка. Нāрот. Кѳ[г]а зѳа да се дāвит кѳзе горњимāхалске, пѳно пѳ-поток. Ѐнсан рѳка, рѳка! Вѳда преко мѳс. Ѐ, тѳга бѳла гѳлемā-вода. Шѳфет беше со гѳјѳда. Кут^д Ограђе вѳкаје:

— Круз-њиве ўдри, круз-њиве! Круз-њиве ўдри!

Кāко се искуртѳљиса, кā се ѳзбави!

Нāпре имаше бѳрећет. Врнāље дѳжој, градушке, вѳда, ама нāфака имало.

Несља Арифѳ, рођѳна 1910.

Шо ни ѳспрошло преко-глава

Мори мātѳ! Та лѳј какѳв-живот ѳмāте сега. А па мѳје, како смѳ-бил'ѳ. Со кѳл'епке на рāмења преко Штѳжњѳ. Во Кѳла, во Глѳвнићѳца, па ће хѳигаме дѳма акшāмести да дѳјеме да изрāбѳтāме, да прибѳреме нѳшто за вѳћѳра. Вѳтро јѳпе тāке на рāбота ћ[ѳ] ѳдеме со кѳл'епке. Па ће не фāти дѳш.

Па ка бѳло мухāребе! Нѳбо црно от техāриња. А не потѳрал'ѳ рѳпе да кѳпе-ме во Пāхѳин-довф. Мѳје сме искѳпал'ѳ рѳпе во Пāхѳин-довф да се кријѳме. Јā сом зѳла јѳнѳтѳ-дете на рāмења, јѳнѳто прѳт-себе. И мѳжове хāлѳишта сāмо. Илѳиза-ме от кућа, вѳће ће се кријѳме. Јѳчи мухāребе. Па шо ни ѳспрошло преко-глава, па шо немāнице, па шо гѳлѳта, па шо смѳ-жн'ел'ѳ, па шо сме рāбѳтāл'ѳ.

Н. Н., рођѳна 1920.¹⁷⁰⁰

Акал ѳмаф, пāре нѳмаф (прикажња)

Ѐмаф^в јѳн чѳјѳк — акал ѳмаф^ф, пāре нѳмаф^в. И ѳшоф^в порѳт јѳна кућа. Вѳкнаф пот пѳнциѳри:

— Акал ѳмам, пāре нѳмам!

Ѐљѳзла јѳна жѳна со мѳжа да го глѳда, шо вѳка овѳјā-чѳјѳк тāке. И му рѳ-кла мѳжу:

— Пѳлѳј чѳјѳкоф вѳка — акал ѳмам, пāре нѳмам.

Мѳж ги рѳкоф:

— Ајде да му дāјеме пāре чѳјѳкāвѳму.

Жѳна му рѳкла:

— Нѳмој! Ојā-чѳјѳк пāре не ти гѳ-враћа.

— Те му дāјем, нека не гѳ-врати.

¹⁷⁰⁰ Иницијалима Н. Н. биће потписани декстови који су забележени без знања информатора или уколико није добијѳна сагласност да се порѳд текста наведе и име аутора.

Їљезоф муш от ке-н'его:

— Шó-сакаш?

— Пáре сáкам. Акэл ймам, пáре нéмам.

Чујекоф му даф пáре. Ка му даф пáре, он ти óдаф^в низ^с јено пóље, óшоф до мóре. Óшоф до мóре, зáпáлиф óгињ. И пáрете ги йзгореф. Ка ги йзгореф, сéнаф при нй да је гљéда. Од^т мóре йљезл'е кóњи нéкоји. И во пéпeфот прчиље со нóс. Свé злáто во пéпeф насипáље пúно. Ка насипáље злáто, и óн зéф мóтика, нáпрајф кáф и пљýтој зéф да прáј.

И жéна вйкнала мýжу:

— *Óди да вйђиш пáре нáше ке-ошље!

Óни ка пóльáл'е, пáре гим изгóреље. И ка праиф пљýтој и ђевайрити, ка зéф, во свáкој пљýт стáваф по јén ђевайр. Прáи кáф и во пљýт стáва ђевайр. Му се исушујет пљýтој, ги собéрује w кáмара и натуáрује мáгаре. И натуáриф w мáгаре пљýтој, ђе нóси чулeкáтому да врати пáре нáзађ шо му даф. Óшоф, го вйкнаф на врáта:

— Сљéзи дóлу!

Сљéзоф тóјека.

— Да ти врáтим пáре ши ти сом зéф.

— Áко. Те је врáтиш, ђе је врáтиш.

— Е, тóје ти сом дóнесоф.

— Óвија?

— Óвја.

Пљýтој му врáћа за пáре. Растуáриф мáгаре. И óн се врáтивф нáзађ ка му даф пљýтој.

— А ти се дóста? — му рéкоф.

— Дóста се. Прекóвише си дóнесоф.

Мýжу вйка жéна:

— Óј да вйш шо нй-вратиш нáзађ за пáре!

И она му рéкла:

— Ё па, ти сом рéкла јá — не мý-давај пáре!

Ка зéф мýжот да је крши, óни свé злáто во нéтре. И вйка пó-њего:

— Ё, донéси-ми јóш!

— Јá ти сом прáшаф а ти се дóста. Тй си рéкоф — дóста ми се. Дрýге не тй-носим.

И ка óшоф тáмо, порет мóре, нáпрајф куђа со злáто и жйвуаф тáмо и нај-пáметен йљезоф от свй.

Н. Н., рођен 1943.

К р с т е ц

Муабет

(— А овдека, нане, отец тѣбе, кога-ошоф во Турско, а знѣш? Кѡликаве стѣ-биље вије?)¹⁷⁰¹

— Отец ошоф тамо. Мије тринице сме биље дѡма. А Рѣфик се ѡжењиф тамо. И отец ми се ѡжењиф тамо. Зѣф от петнаесет године, дѣјче. Па рѡдиф тамока, го викаѣ Саћип, во Турско. А Рѣфик има две-деца: јѣно Исмаил, јѣно Саћип.

(— Амиђету, нане, ѡвде а му сте рабѡтаље?)

— Кѡне. Он не не-пуштиф^в нигде да идеме. Нигде! Све идѡље по прѡсење, по тија, он не! Не не-остајф.

... А бабо и амица ка ѡшле w Нѡзмиинец, иљезл'е двајца. „Ајт, растуарите кѡњи!“ И со пушке на амица и на бабета. Бабета Фѣима. И он пѡлоко, пѡлоко. „Ако“ — му рѣкоф. Фѡтиф^в јѣного, пушка му га зѣф. „Ти или јѡ! Ти ће ме утепаш мене!“ О[т] тѡје амица го побегнаф. Пѡбратим биф со јѣного побратима. Ка ошоф тамо, ка му кѡжаф^в хАљиту, хАљит го викаѣ, ка дѡшоф хАљит — син њѣгоф^в да утепа амица и бабета Фѣима. Тѡ, тѡ! Та ка го фѡтиф^в, га скапаф тѣпаћи. А он какѡв-биф, амица!

А јѣн ка дѡшоф крѡв-да-му тражи амиђи. Во Крстец. Јѣн дућанђија. Сѣнаље пѡд-врбе, све. И он: „Крф тражим! Кѣде је? Крф тражим!“ „Кѡгѡ-тражиш?“ „Пѣљивана!“ Па ка го фѡти, удри, удри! Он такѣ-дѡлу тѡрај сѣтре, тѡрај све такѣ-дѡлу! Пѡбегнаф.

хАјде ће дѡјет петнаесет дѡше. Отѡздола. Рѣфика да утепујет. Брата мујѣго. И Шаћип рѣкоф:

— Ке ће тѣпате? Крчани а знѣш какѡ-седит?! Све имаѣ пѡсије, до врх пѡсије!

Амица биф на врх, на пѡсија. Они шо иљезл'е, јѣн, и он — дѡнг! — на њих фрљиф. Утепаф јѣного. Та јѣно смѣјење.

... (— А њѣве а сте сијаље напре?)

— Кѡне! Све сме сијаље!

(— А Лѡзје а биље сијане?)

— Лѡзје? Ваке: белѡ-житѡ? Кѡне. На Гѡмњишта? Кѡне. На Мишѡв-завор? Кѡне. Гѡре? Кѡне. Све сме и сијаље.

(— А со шо сте нѡсиље жѣто?)

— Бабо со кѡња ће нѡси снѡпје.

(— А на рамена а сте нѡсиље?)

— Нѣ! Нѣ! Он ће врзује и ће нѡси, а мије ће жњѣме со нѡна, со свѣкрва. Пѡсље дѣјћића ми нарасто^х, пѡсље они рабѡтаље, а мије тѡљко не сме рабѡтаље.

(— Кажуј, а сте имаѣ водѣница?)

¹⁷⁰¹ Текст између заграда припада млађем информатору из Крстѣца.

- Кāне. Мије нé, áмица. Áмица дућан и водéница íмаф.
 (— А шó-мљеф на водéница?)
- Чéница, áрш, кóломбоћ... Дућáнција бíf. Он íмаф, јá ти кáжа — цéла дуња со двá-коња ка ће јáне ћ[е] íде — јéн црн, јéн бéф!
 (— А вóда за водéница от ке зíмаље?)
- Вóда от рéка, за дóлу. На рéка сме íмаље и водéница и вáљајца. Вáљајца клáшње шо прáиф^в нáпре.
 (— Бíчке а íмаф?)
- И бíчке и во сéло íмаф, и во рéка.
 (— Двé-бичке íмаф.)
- А^хá! И две водéнице. И вó-село, и на рéка дóлу.
 (— А бíла свáдба со тупани?)
- Нé! Нóћа ме óнесље.
 (— А пóсье?)
- Бíље нóћа. Му сáкаје бáбету чízме, тíја кúндре, шес рáље. И он дóшоф да ме зéме дури до óра. А чízме, тíја, во бíсáге. И óни, тáмо, се забркáха, не му трáжиље. На грáница óтíде, прóдаде бáбо, не гíм-даф. Пóсье, мóре, за мéне свé óфце ги испрóдáдоа. Да плáтим бóрч. Бáбоф.
 (— А Ђурђóвдењи нáпре каквé-биље? А пáмтиш?)
- Ђурђóвдењ? Ђе стáнеш сабáаље, пóтке ће стáваш во њíве. И ће зáко-љет јáгње, јáре.
 (— А ка си бíла дéјка тí, како гó-памтиш Ђурђóвдењ тí?)
- Тóликаф áрш! Мије ће расплéтеме кóсме па ће се тóткаме со áрш. Да ни пóрастет кóсме... А мáсло на врбе ће остáиме и дéца ће трчeт пó-нас да ни ўкрадет мáсло. А мије во кóрењ го кријеме.
 (— Некуа свáдба со тупани а бíла нáпре?)
- Кāне. Кабíљова ка зíмаље во Пáкиша. И ка дбшље во Дупéн-камењ тá-мо, и ги пáнаф кóњ Кабíљици. И ка дóјдоха, рéкоха ги пáнаф кóњ. Óна се спó-боље. Љéш, щéш — и ўмре.
 (— А вáке, во сáан, ка си íдала тí, шо ги си стáвала. А знéш?)
- Свéшто. Свé-што-је да јáдет. Нáпре ће пржиме пригáнице за сáан. Вíкa-ник ће мéси пригáнице. Во сáан нéмало шéфeр стáване нáпре. Гурабíћића ће мéсиме, свé ће мéсиме.

Пашија Саљи, рођена 1910.

Свáдба

Ка ће íдет на Кáрпеш, ће зéмет рáкíја да пíјет, вíкáје, шукáје тáмока. Јено пешес сáхата дóма нé-идет. Мí ге ћекаме старé-жене. Прáјме ћуфте, пригáнице, сáлата гíм прáјме. Ђéкаме омлáдина да дóје со тупáни, до трí сáхат нé-идет. Е

посље, ка ће дојет пијани, ништо живо не-мож-да-ги испраји... Ћ[е] иљезе свекор прет тупани. Ће му удараје нибет. Паре фрљаје, нарот¹ гљѣда, не-можеш да ги избројш кољко-нарот² гљѣда. Тија се во сѣбота. А посље ће већераје, деца ће ја-дет приганице, ће гим прѣјме, ће пијет сокои, ће викаје — и^{ху}и^у. Ракија, тутун. Пиперке луте ће јадет, кује је пијано — крѣмит. Па вутрото во недела идеме за млајнеста. Во сѣбота акшамести ће идет ^хаљиштари, па крпе ка ће дајет, све на рамо фрљене, па и^{ху}и^у викање. Па посље на Вожина ће дине кѣса со дѣјке да иде на перпљаћ. Ће му ја нажитит кѣса — јабуко, тиквићића ће му ставаје. Дѣјке перпљаћ ће донесет, зѣље. На школа играје. Бајеге се задржаваје, до са^хат седум на-већер не-мош да ја донесеш. Посље ноћа ће играје на широк.

Во недела ка ће станет, идет сабаале омладинци, омладинке. Шѣј донесу-јет, се враћаје за млајнеста. Млајнеста га носит преко Горкача. Ка ће ја донесет, свато¹ имаје доста, немaje да се изброј. Бабо га сљица от кѣња. Со лѣбо¹ га ман-цосује, со пारे га засиваје, орис, лук. Посље га ставаје да страмује, со ора га па-^хаје. И туј жене доста се бѣрет. Посље два-тринаесет софре имаје на већера, же-не, мѣжи, дѣјке. Вѣрит казани аћије двајца, тујка помѣшници имаје, крѣмит лѣ-пит, мѣсо сечет, пуно работе имаје тујека. Па Вожина иде на сеир, чадѣр му је нажитен со пारे, сѣцаде на рѣка. Тамока гљѣдаје на Вожина, камењ врљаје, бак-шиш зимаје. Посље ће доје на Вожина, тупани још тамо тупаје, он млајнеста да-љ да пѣља, тупани тупаје ка на Вожина да је тамо — он дошоф млајнеста да пѣља. Ће ги стаи нешто во пуас — машала, машала — и ће ја поплѣуа. Е, посље, осом са^хат ка ће доје, на Вожина го затвѣраје, дѣјке на врата му лѣпаје, омла-динци пѣјет, рѣтлук ће гим даде. Вутрото ка ће станеме, млајнеста со бѣкари, исто нарот. Тамо све не дарује, рѣка ми зима, га дарујеме, ко¹-има злато — злато, ко¹-нема злато — пारे. Дѣјћића играје. Ка до^хоѣаме, тупанѣгим по јен пешкир на тупан гим фрљим и идует дома.

Н. Н., рођена 1923.

Д р а г а ш

Четириесет и четвѣрта година

Ја во пѣт године сом останаф без матере. Посл'е тија и отец ми се ожен'иѣ со маѣа. Отец живуаф до тријес осма година. Ка умреѣ, ми остајф три сѣстре, два брата. Све ја сом ги издржуаф тија работајећи тамо-вамо. Све преко л'ѣѣа муа прошло.

Дошоф рѣт. Четириесет и прѣва година. Сом дошоф од Бѣл'играт. Ја не сом-биф во војска.

Четириесет и четвѣрта година бил'е вулнѣтари овде. Најпосл'е село го под-мѣрал'е да купује пушке. И село наше купило две пушке. И мене ме терал'е да се тепамо со партизани во село Глобѣчица. Пас четѣврица. Ја сом биф, Даут, Фѣвзија, Зѣћир. Зимал'е от куће тија-љући што имал'е пѣјћи лѣући. А ја сом биф сам, за инајет ме зѣл'е шо сом биф револуционѣр. И ка сме ошл'е во Шар-плани-

на. Само овја наше другари бил'е јако убаве во Општина. Не не пратил'е да се тѣпаме одма со партизани во Глобочица, не пратил'е во Шар-планина горе. И тамо сме седал'е до акшам. И акшамести, беше некој Бећир, командант биф, и акшамести сме ошл'е да се тѣпаме со партизани. И тија двајца другари, Зећир и Февзија, имал'е пушке. И мије сме гим рекл'е:

— Ѐтте дома. Зашто да загинете бадјала?!

И сме ошл'е w шума мл'ичка. Акшамести сме стигнал'е во Глобочица, во компири ке шо сијет на Равњиште. И виђим ја идет некује. Зборет шиптарски. Ја му кажујем Дауту, ја-не-сом-знаф шиптарски, Дауту му вел'им:

— Шо-зборет?

Рече:

— Бегаје. Идет партизани.

— Е, ако идет партизани, дигни пушка на рамо. Ајде дома.

Сме сл'егл'е таке-надолу со-њих. Два-тројца Н'ѣмци имал'е. Сме сл'егл'е во село Мл'ике. Они бил'е жедне, тражил'е вода. Јал'е. Им дал'е тујка вода сел'ани.

Овде, пр'аво, биф отец негоф со коња и нат'урен со муниција. А амица му биф во пошта, Цемаил'е работаф во пошта.

И тује во Мл'ике, они на тел'ефон, Н'ѣмци — „Ало, ало! Призрен, Призрен!“ Прекината вѣза. И ја реко Цемаил'у:

— Ајде, се истурила работа. Бегај дома. Ајт ћ[е] и[д]еме дома.

Комшије сме бил'е. Ка сме дошл'е дома, тоја-вечер сме преноћил'е овде. Не-знам шо-било со тија Н'ѣмци. Утрето дошл'е партизани.

Некољко омладинци сме ил'езл'е тује, кеде је Фаридинова кућа, во Адѣмова н'ива. Драгаш је слободен. Со баш-марамче јено б'ѣло. И ја гим сом кажаф тамо хил'аду л'ѣба фашистичке. Партизани зел'е хил'аду л'ѣба. Ги подѣл'ил'е по партизани. Останал'е овде седом, осом дѣна, можда до десет, одморил'е. Гим сме дал'е свакој от село, кољко што могоф, мѣсо. Ка се одморил'е, ошл'е за Жур. Ошл'е преко Дрим.

Посл'е некује време се вратил'е бал'исти. Се укопал'е во Зрзе, тамо во р'ит. Вел'ија имаше јен от Приздрен, го остајл'е партизани овде. И он одма ошоф во Албанија. Албанска бригада, некује Тоске дошл'е, кроз^с Драгаш не-дошл'е, мало дол'е, во Шаинофце. Тамо не-могл'е да пробијет фронт во шума и одма се вратил'е назаћ. Тамо гим убил'е јеного војника, јеного рањил'е. Па ошл'е ке река, Карацина га викаме, таја шо сѣди ке фабрика, со бацач ке Љубошта, Л'ѣшта-не, ил'езл'е на Радеша и от^д Радеша пуцал'е во бал'исти. И они избѣгал'е.

И ка се вратила војска во Албанија, више не-дошл'е. Се успостај влас.

Н. Н., рођен 1920.

Р а д е ш а

Муабет

(— Ка се живуало напре?)¹⁷⁰²

— Мој-живот н'икој не го-знаје. Тамо руљек. Ка сом била, ме донесоф отец ваке, во пел'ене. Ја сом желала, он рекоф^в:

— А^х, мори Пембо, доста! На гости ће идеш. Во Радеша.

Посл'е, ка сом попорасла ма́ло, сом о́рала, сом ко́пала, сом жње́ла, сом вршила, свé сом рабóтала. Сом пра́ла. Шо да рабóташ! Тешко се живуало. Пóтешко ни б́ило, ни ће б́иде! Ишчéпене ал'ишта, гóла, б́бса. Во сн'эк. Ма́лова сом б́ила. Такво.

— Ѐди да насипеш вóда!

Ја б́бса. Угур-боса. Ни чбрап, ни о́пенек. Ништо.

— Таке иди! А́јд^т б́рго. Нé-себи сéга!

А во сн'эк. А не сéбиш w сн'эк?

Таке се живуало. Млóго н'éma. Ништо н'ема. Сом рабóтала. Да нóсим жй-то во водéница, па да ми дајет јена латица. Да обл'ечем дéца. Жйвот наш н́икакоф^в б́иф на́прешен'.

(— Шó сте с́јјал'е?)

— Сме с́јјал'е эрш, сме с́јјал'е јéчмењ, пчéница сме с́јјал'е. Нéшто ће б́иде, нéшто нé-бива. Цáба да с́јјеш. И таке. Во пла́јна б́ило, нé-здРЕЛО, не ўздРИВА б́рго. Ако ўздРЕ ма́ло, вéтер ће го óтресе. Како да б́иде, ништо да н'ема.

(— Ко́лкó-деца си имала?)

— Дéца пéт. Дéјђи́на т́ри. Дванáесе сом рóдила. Ми ўмрел'е т́ија чéтири. Жйве се óсом. Жйвет во сéло. Зéмњиште рабóтал'е. Сé[г]а не рабóтаје зéмњиште. Сéдет, обóл'ел'е, б́овне се.

(— А т́и, ко́лкó гóдине имаш?)

— Па ја́ имам осóмдесет и óсом гóдине. Муш ми је жйф. Он три гóдине је пóмлат од мéне, ал'и пóслаб^п је. Понéможен је.

(— А шо сте вáрил'е напре?)

— Шо сме вáрил'е?! Гра́w, во н́ива шо рáсте. Ето т́ија сме вáрил'е. Н'émало. Кéкл'ике во н́иве шо б́ил'е. Оја нóкти ће ни пáнет, со нóшче да сéчеме. Н'éma. Дóш врнавф, замрзнало. Н'ема. Штáвель сме бра́л'е во пла́јна, па сом вáрила дéцам да јáдет. Л'эк мл'éко сом т́урила, ал'и пуштило зéл'ено. На óгињ. Ка в́идоа дéца зéл'ено, нé-јадет. Се истуткал'е и дéца, б́овне. Нé-јадет. Трáжет л'еп. Л'еп н'ема. Јен кúп зéл'е. Нити мéсо, нити мл'éко, нити ништо! Кра́ве зéа w óткуп. Мéсо ни т́урил'е млóго. Се живуало — куче пу́јни пóубав жйвот имало, с́инко. Не

¹⁷⁰² Питања између заграда постављао Радивоје Младеновић.

сом-знала ни Ђурењ ни Бајрам! Таке се живуало. Старе напре не ујдисуал'е ни Ђурењ ни Бајрам. Бајрам — ће ручаш и ајт на работа! И тија шо се нашло.

(— А ће ми искажеш јена прикажња?)

— Аха! Ја прикажње н'е-знам ништо! Ја од работа на работа не ми пануало л'еп да јадем, та децам да зборим ја. Да ги улавим. Н'е, синко. Каква-сом-била ја, мишљим во село најшкрта сом била. Живот ми прошоф. Нити младос нити старос биф убаф. А си чуф? Тешко, претешко.

Н'ема латица да закрпиш деца. Гол'е, босе. Иди во студенá-вода оплакни постиљке, стај нека замрзнет, стај околó-огињ — ће исуши. Да те лажем, не-можем ја. Деетево ме знáе! Ја шо ће ти го кажем, печат да му туриш.

(— А си ткала напре?)

— Сом ткала, ал'и вэвнено. Памук немаф^в тога. И вапцуј, опери-го и фрљи го. Ђе се вапца... Се ткаје на разбој. Ђе стајш подношке, па ће стајш нити, па ће стајш брдила, па во брдила брдо, па ће [г]о наврзиш, овде ће стајш на вратило два сицма, па ће стајш стапче јено па на стапчето ће [г]о наврзиш. И таке ће ткајеш. Пиљмој сме ткал'е како шо ће доје таке. Н'е сме угл'едуал'е мије да биде убаво. Свекако. Да биде. Да се постела. Да л'егнеш.

(— А сте имаље стока?)

— Сме имал'е стока. Н'е-важи ни стока ни ништо. По-стока трчи, а за тебе нема-ништо. Шó-ка-сме трчал'е?! Откуп го зимал'е. И шó? Гладне, мртве. Оне-си во воденица эрш. Ја мбкер ја н'екаковф. По два-дења, по јена недеља ће седи. Немаш да јадеш. Ђе се вијеш ваке и ће работиш. Пáni — стáni! Таковф биф живот. Шо да те-лэжим, ка биф такоф.

(— Ка сé-месиф л'еп напре?)

— Ка сé-месиф? Ка сѣга, таке тога. На огиште. Ђе ископеш огиште па ће го напрајш во црепња. Таке сме пекл'е. Немало — месен — обесен. Промé-њи-се па работај... Мазник сме прáл'е. Запрај каша во кофа, по ма́ло врућа да биде, отси брашн'о во тепција, клади огин' и тури во врник.

(— От стока шо имате?)

— Краве немаме. Офце. Шо ге-знам кољко се?! Они ге ружујет, ја не-јдем тамо. Ђе ми донесет готово, ја го работам вамо. Мл'еко не го мэтиме, го даваме во Драгаш. Па — плаћаје нешто. Нешто дењеска, вутре. Таке иде.

(— Здравје како-ти-је?)

— Та зар сом здрава! Ђе-има здраф-чујек сéга?! Да имаље здраве, и оја ри-дој не-седет. Све ће се работаје. Н'е-может и не работаје! Со доктура чуване.

(— Шо работаш во кућа?)

— Печем, мѣсим. Сом житарка бес-паре. Ђе смéтем, ће обришем, ће оми-јем.

Имка Рецепи, рођена 1905.

К у к а л а н е

Дéдина кúтија (прикашка)

Ѐмаф јен чúјек сýрома и трнаф да тражи рабóта во грат. Ѐдаф по пúт со кóња. И нáшовФ некујего óрла. Рањет бíf óрефот. И óн му слéгоф от кóња да му пóмогне. И го лéчиф. А бíf тóлку фúкара чúјекот, нéмаф да јáде, ал'и му бýло жáль за орефáтого. Го лéчиф три гóдине. Испрóдаваф свé што ймавФ дóма. И го излéчиф. И пóсле три гóдине óшоф да го пúшти. Ал' óрефот му рéковФ:

— Тóлку си дáф по мéне, си се трућаф околú-мене, ёто си испрóдаваф свé шо си ймаф, мóра нéкако да ти се одужим. Имам јá три сéстре. Пошто им сом брát јéдинец, ће дáет по нéшто.

И трнаф. Прво ћ[e] идет ке Звéзда. Звéзда му бýла нájстара сéстра. И ка óшље тáмо, óна ка го видела, се орадúала:

— О, брátче, от кó[г]а нé ти сом видела! Шúћур ка си дóшоф^в да те вићим.

— Сом дóшоф — ги рéкоф — ал'и чúјеков ме спáсивФ. Вáква ми бýла рабóта. Óн ме спáсиф и јá сом óстанаф живФ.

Óна му рéкла:

— Свé ће ти дáдем шó-сакaш. Стрéбро, злáто, свé шо сáкаш ће ти дáдем.

Óн ги рéкоф:

— Нíшто нéћем.

Ал' нáпре óрефот го нáучиф: „Ѓе тражиш сáмо дéдина кúтија. Дрúго нíшто нé-зимај.“

И óн, чúјекоф, ги рéкоф:

— Па, ако ми дáдеш дéдина кúтија. Дрúго нéћем нíшто.

Óна, сéстрата, рéкла:

— Дéдина кúтија нé-можем да ти ја дáдем.

— Е, ако нéћеш, сéди со здрáвје!

И йлeглe o[т] тúје. *Ајде ћ[e] идет ке Мéсец. Другá-сестра му бýла Мéсец. Ка óтишље ке другатá-сестра, йсто тáке. И óна му се орадúала. И на крáј:

— Шó-сакaш да ти дáдем?

Йсто ги тражиф дéдина кúтија и н'éјси.

— Нéћем. Сáмо дéдина кúтија.

Óна му рéкла:

— Свé тражи шо сáкаш, сáмо дéдина кúтија нé-можем да ти ја дáем.

И o[т] тúје йлeглe и óшље ке трeћá-сестра. Сэнце му бýла трeћá-сестра. И ка óшље тáмо, сéстрата му се орадúала, нájвише от свí.

— Шúћур ми си жíf, брátче! Свé што сáкаш ће ти дáдем. Свé чујекáтому ће му дáдем... Тражи шó-сакaш — рéкла чујекáтому. — Шúћур ми си спáсиф брáта.

И он исто ги рекоф:

— Ако ми дádеш дéдина кутија, јá дру́го не́ћем ништо.

É, она му га дáла. Му рéкла:

— Свé, ти сом рéкла шо сáкаш. Евó-ти-га.

И óрефот го нáучиф^в:

— Сéга, ка íмаш кутијава, мóжеш да íмаш свé шо сáкаш, шо ће зáми-
сљиш свé мóжеш да íмаш.

Само некој рéч трéбало да рéче и кутијата се отвóрала и дáвала свé шо сáка.

Се опрóстиље со орефáтого. И чýјекот óдма да íспроба. Шó-има свé на свéт да íма во грат; и грат нéгоф да бíде. И он, сáмо шо рекоф, му се ствóриф грат. И се вртиф^в чýјек, рáдг, не-могоф да véрује. Аљи зáборајф рéчот пóново да му се нáпрај кутија. Се вртиф. Дóшло више нóћ, áкшам, се стемáвило. Нé-могоф нíкако да íљезе од грат. И му íљегоф шéјтан и му рекоф:

— Шо сé-вртиш, бре чýјеку?

— Вáке и вáке ми је рáбота.

— Јá ће ти кáжем, áљи ако ми дáјеш, јá шо сáкам.

— Свé што сáкаш ће ти дáдем. Сáмо тí ми кáжи шó-требе да рéчем.

И он му рекоф:

— Áма бáш свé?

— Свé шо ће пóтражиш.

— Да не се пóкајеш (!) пóсле. Нé-знаш ни сáм шó-имаш.

— Знáјем шó-имам, сáмо ти тра́жи.

И он му кáжаф:

— Ка h[e] íдеш дóма, жéна ти је трóдна, дéтето го тра́жим.

Дóма ка дóшоф и ка вíдеф — жéна му рóдила! И тóга рекоф^в:

— Ó, дéте тра́живф!

И не́ће да го дáје дéтето. Не сé-дава дéте. Не му кáжуаф ни дéтету ни жé-
ни. Нíкому.

Пóстанаф^в бóгат. Дéтето пóрасло. Пóчело да íљиза нáдвор. И ка íљегло дéтето нáдвор, му íљегоф шéјтан, се прéтвориф^в во чýјека, и му рекоф:

— Д[a] íдеш дóма и бáбету да кáжеш да тí не си нéгоф^в, тí си мóј.

— Нé сом твој. Јá íмам óца дóма.

— Óн ти је óтец, áљи мóј си.

И дéтето óшло дóма. Рéкло óцу.

— Нéгоф^в си — рекоф^ф óтец. — Вáке и вáке бíло рáбота. Ти сом дáф^в.

И дéтето рéкло:

— Мóрам да íдем. Ја h[e] íдем.

Дѣтето ошло на исто мѣсто и чекало. И то[г]а дошоф шејтанот, го зѣф во свулѣ-царство. И тамо ка ошоф он, дѣтето, имала јена дѣјка, исто зѣмена, таке га зѣф. Дѣјката одма заборила со њего, али скришом да не ге-вији тоја, шејтанот, и му рѣкла:

— Сѣга ће те учи он свѣ шо прајет шејтани. Ће те праша посье некује време а си науциф^в. Шо си науциф, да му кажеш. Тѣ нѣмој ништо да рѣчеш. Рѣчи — нѣ-знам, ништо нѣ сом науциф.

И он го учиф дѣтето свѣ како, шó. И посье три гóдине го прашав^ф, оно израсло во бѣһара. И дѣјката исто.

— А си науциф нѣшто, бѣ?

— Ва́ла три гóдине сом учиф^ф, јóш трѣ да учим — ништо нѣ-можем да научим.

— Е па, ако је таке, ништо о[т] тебе нѣ-може да бѣде. Ја ће ти постајм три задатка, а тѣ да ги испуниш. Ако ги испуниш, ти давам дѣјкава за жѣна. Ако не ги испуниш, óтиде гла́ва.

И оно, дѣте, дѣјки ги кајало. Она му рѣкла:

— Нѣ-слушай! Тија не ће-биде таке. И да погодиш и свѣ. И јóпе он нѣ ће те óжењи, јóпе ће те утепа. Тѣ истијај па ће виђиме. Ка ће ти постај за́даци, тѣ да до́еш да ми кажеш шó.

— Прв^ф задаток ти је — му рекоф дѣтѣтому шејтан — ће ти дајем јѣного коња. Љѣт, неукротен јóште. Ако мбжеш да го укратиш — дóбро, ако нѣ — гла́ва ти иде.

И оно ги кајало дѣјкити. Дѣјката му рѣкла:

— Нѣма он никаквогo коња. Он ће бѣде коњ. Ће ти се на́прај, а тѣ ће го тѣпаш са́мо међу ўши.

И оно, дѣтето, го тијало ка шо му кајала дѣјката дѣри го оћóравеф, от камшија ка го ўдараф. Пóсье он, ћóраф ўтрето, шејтан бóлује.

Друк^г задаток му рекоф. Ѐмаф он дѣвет ћѣрке свѣје. И таја дѣсета. И му рекоф^в:

— Свѣ дѣвет ће ге прѣтворим во рибе, и твѣа дѣјката, а тѣ да ја пóзнаш.

Она, дѣјката, му рѣкла:

— Тѣ, ка ће не прѣтвори, ја со óпаш по ма́ло ће мрдам.

И на́прајф тоја шејтанот. И дѣтето погóдило. Шејтану му бѣло крѣво. На́венаф шија.

— Јóш трѣћи задаток и ће те óжењим. Ће ге на́прајм свѣ во а́неме, со цáрој на љѣце, да пóзнаш куа ће ти бѣде жѣна.

Јóпе дѣтето ги кајало дѣјкити. И она му рѣкла:

— Ја ће дѣјем по ма́ло во цáр, а тѣ гљѣдај и ће ме пóзнаш.

Оно, дѣтето, заборајло шо му рѣкла дѣјката. И се врѣтило, се врѣтило. Она дујала све-пóјако, све-пóјако, бóже да га виђи, а оно заборајло. Он рѣт, шејтанот, се врѣтиф óколу. И во задњи сáхат се сѣтило дѣтето.

— Таја — рѣкоф.

Ех, њему му било криво, тóму шејтанóтому. Дѣјката се орадóвала.

Шејтанот óдма нѣ-могоф да ге уништи.

И она óдма пóслѣ тíја го ви́кнала дѣтето. Му рѣкла дѣјката:

— Не мý-веруј њему. Он јóпе ће не тíја, и тѣбе и мѣне. А тíј óдма нóђа, ка ће пáне нóђ, да зѣмеш мáло пѣсок во цѣп и зѣмеш чѣшелъ и огљíјало.

И они таке нáпрајље и трнаље. Дóма ће íдујет. И óдаље, óдаље. Сѣнаље мáло да óдморет. Ка ви́деф шејтан — нѣма ге тóје, он óдма, брго прáтиф да ге фáтет. И они ка ви́деље — ге пристигíњаје, му рѣкла дѣјката:

— Фрљи пѣсок!

Ка фрљилъ пѣсок зáт-себе, се нáпрајло брдо, се нáпрајло гóљемо. И они нѣ-моглъ да се скáчет на брдото и се лóзгаље по пѣсок. Се врáтиље.

— Кáко не стѣ-моглъ да ге нáјете?! — јóпе кзздисаф шејтан.

— Па не-смѣ-моглъ.

— Па шó сте ви́деље нá-пут?

— Па... сме ви́деље — íмало сáмо јено брдо, се нáпрајло прѣдт-нас.

— Па óни, ёто, научилъ свѣ.

И пóслѣ он јóпе ге прáтиф пó-њи. Ка ви́деље — íсте ге пристигíњаје, дѣјката му рѣкла:

— Фрљи чѣшелъ!

Ка фрљиф чѣшелъ, се нáпрајла јена шóма. И бѣхарот се нáпрајф дѣп а дѣјката пíље на дѣп. И они дóшље до шóмата. И тóлько бíла чѣста, нѣ-моглъ ништо да ви́јет и се врáтиље. Ка се врáтиље, шејтан јóпе кзздисаф. Гим рѣкоф, ги прáшаф шо ви́деље. Они му кáжаље.

— Та óни бíље, кáко не стѣ-моглъ тíја да знáјете! Óдма пó-њи да трчите!

Аљ јóпе нѣ-гим веруаф, и сáм трчаф пó-њи. И ка кзздисаф сáм пó-њи! И трчаф, трчаф! И они ка ви́деље, они íсто бѣгаље. Ка ви́деље да ги трча он сáм, и дѣјката му рѣкла:

— Брго, фрљи огљíјало!

Ка фрљиф огљíјало, се нáпрајло јено јѣзеро. А на јѣзѣрото јен чáмац, дѣтето се нáпрајло чáмац, а она лáђар во чáмацот. Аљí он ге знóф óдма да се óни. Ка ге стíгнаф шејтанот, ка ге ви́деф — јѣзеро тóје, свѣ знóф. И се нáвенавф, и ће пíје. Рѣкоф:

— Ђе го íспивам јѣзѣрото!

И півф, півф и при крај дбошоф. Сáмо во уста шо не-мү-вльегље. И он још мáло да ге испије, и пүкнаф. И ка пүкнаф, поново они се тијаље. Се раатисаље више. Трнаље.

— Сéга ħ[e] íдеме дóма. Прво во муá-дома ħ[e] íдеме — му рéкла дéјката, — аљи ка ħе стíгнеме дóма, нé-смеш со нíкого да се пóздравиш. (Она више знóла од нéго, пүјћи бíла ке шејтанáтого). — Óвде је сéло мýје. Ка ħе стíгнеме во кúћа мýа, íмам сéстра, íмам свí, нéмој со нíкого да се пóздравиш. Ако се пóздравиш, ħе зáборајш свé шо ни бíло. Сáмо „здрáво“ мóжеш да гим кáжеш, а дрýго нíшто.

И оно ка óшло тáмо, дéтето, ка óшље, зáборајло шо му рéкла она. Се поздрáвило. И ка се поздрáвило, нé-знало више нíшто. Ни зáшто тýј се нáшло. Нíшто нé-знало. Го испрáтила дéјката.

Ка óшло дóма, óтецот му се ора́дуаф и сáкаф да го óжењи.

— Тáква свáдба ħе му пра́им — рéкоф — да не сé-памти! Гóљема.

И свéкеде íшчуље — тија-дете и тија се жéњи, во тија-село. А оно нé-било рáдо, а нé-знало шó. Ће се жéњи, шо ħе рáбота.

Аљ дéјката чýла и ги бíло крíво и нéјси. И шо да рáбота?! Óна мéсила јен кóлач и на кóлачот напíсала „Нé ме зáборај“. И дáла нéкојси Цíганки.

— Ћ[e] íдеш тáмо и тáмо, ке шо пра́ет свáдба, и ħе му го дáдеш новóжењи кóлачовф.

И Цигáнката бшла тáмо. Се прóгњела кроз^с лýђи, кроз^с íнсан, и му го дá-ла кóлачот. А сáмо шо нé-зеф млáјнеста. И оно ка го víдело кóлачот и ка прочíтало, свé óдма се сéтило, свé óдма му дóшло на пáмет. Óдма растúрило свáдба. Рéкло:

— Н'ѝ, бáбо! Не сé-жењим! Јá íмам дéјка.

И свé му искáжало шó-било, кá-било. И на крај со нá се ожењило.

Брзáлица

Тán тán тaљигán.
 Скáчи брдо на тавán.
 Сáма бúка сéдеше.
 Врáна нóга пíшеше.
 Врáна мéне сòльца,
 јá сòльца óфци,
 óфца мéне јáгн'е,
 јá јáгн'е вýку,
 вúk мéне трбушка,
 јá трбушка кúачу,
 кúач мéне српче,
 јá српче њíви,
 њíва мéне снóпче,
 јá снóпче гúмнету,

гумно мене жито,
 ја жито воденици,
 воденица мене брашно,
 ја брашно баби,
 баба мене колач,
 ја колач хрту,
 хрт мене зајца,
 ја зајца цару,
 цар мене дејка.
 Пукнала етра
 на четири петла.

Руида Есати, рођена 1959.

Љ у б о ш т а

Муабет

(— Ми се чини она је от све жене најстара жена во село наше. А ме разбра? За тија сме дошле овде ке ња да га прашаме и да ни кажује нешто.¹⁷⁰³)

— А она, старица, не-знаје.¹⁷⁰⁴

(— Знаје, знаје!)

— Сме живуал'е со стока, со м'ке, сме се мучил'е. Сме сивуал'е све што је — овес, јечмењ, ченица, хрш. Се работало, сме работале, а не ни се плаћало. Со срп се жњело. Ке ке-доје овде макина, на овја работе, брежни'е. Комбај не-идав. Мије сме се мучиле таке. Али убаво сме бидуал'е, сме поминуал'е, сме живуал'е.

Со стока сме идале. Со стока цев-ден. По којњи, по волој, по офце.

(— А си видела некујего вука?)

— Нигде. Сом остарела, ја не сом видела вука. Има, ама мене не ме потрефил'е... Кучића наше вуци фаћал'е. Вука ће го фати.

(— Да ти кажем! Она је дејче от сточарска фамилија. Таке се родила, се омужила исто во сточари. И тамо ке шо живуала, и тамо сијаље, работале млогу. Имаље стока, имаље имање, калабалек биље во кућа. И овде ке се омужила, и овде исто таке — калабалек луђи, стока, работале, жњел'е, вршиље, копаље, браље. Мужи гим идале на гурбет. Нељи?)

— Мије сме сточари. Ако идужеме, па кој ће ни работа? Никож! Сама ја не-можем.

(— Ка си се мужила, ка-било?)

¹⁷⁰³ Део текста између заграда говори мушкарац, Н. Н., рођен 1927.

¹⁷⁰⁴ Жена, Н. Н., рођена 1920.

— Ђе се омуџиш', ноћа ћ[е] идеш. Ајт ће те омуџет. Ништо не ће виђиш'. Немамо напре ништо. Немаф инсан!

Ка ће прође повноћ, тога ће идет за млајнеста. Га зимаје тога млајнеста. Само она ће јане на коња, другити све пешки одаље. Сабалае прет-саба она ће дојде и ће биде во кућа. Неје ка сега со тупани, со чуда. Па утре млајнеста ће страмује, ће и пујет, ће пааје.

(— Шó-било за Ђурен?)

— Ђе станеме, ће месиме мазник. Деца ће се изнајадет и — хјт по стока!

Овја маљичкаво ми идало по офце. Ке го трајим да не загине негде.

(— Некуа прикажња а знэш? Га искажи!)

— Ја сом ге забројла. Ё, сом ге забројла! Старе ми кажуал'е млџго. И ја децам исто. Деца, ако се фвде, ке им кајеш, ако не — ке да ге-најеш! Они растурене со мўке. Ке ће ге-најеш! Кује дете ће доје от офце, л'егнало, неће ни да јаде. Умóрено. Шо да мў-кажеш детету?! И ја сама умóрена. Сака да уготвиш да јадет, стока да се помэвзе. Да се нарањет. И кој му го кажуаф! Ја не сом кажуала прикажње, не ми пануало од рабóта. Сом рабóтала млџго.

(— Кољко дўше сте бйље во кућа?)

— Како не! Па ја сама со свој чельећ и со двајца старци и сама — дванаес дўше. Ѐмам четири дејћиња и четири деца, јено умрело, три останал'е. И двајца старе — дванаесе.

(— Ке рабóтаје деца сега?)

— Деца се[г]а по мўке. Јено рабóта во Ђакóвица, и другото во Ђакóвица, се смењујет. От-први до-први. Дор дојде тоја, тоја ће го изеде дома шо израбо-таф. А рба нема инсан да купи! Дóшл'е времиња от лошо да чу[в]а, друго ништо. Тољко шо ке-чиниш, шућур поминујеме. Мало со мўке... Гóра је изгóрена. Во ња да фрљиш убаво, не пукиња.

(— Зёмња а имате?)

— Ѐмаме. Ѐмаме, аљ шо ти кажујем — не-плаћа! Ђе га нагнојш, ће га намешћиш — не-раћа! Па не-раћа! Плаининско место, високо.

(— Шо сте сйјалје напре?)

— Кóломбоћ не бйдује овде. Ка ће-доје?! Сме сйјал'е јечмењ, óвес, фрш, ченица. Ако бйде. Мўке ке дадеме и семе, па ако пушти — ке пушти, ако не — не... Не сом го откажала, аљ мўке мўчиме.

Да дојдеш да го пробадеш јагње, никој не го купује, јэфтино. А јагњето дор порасло, не ли сакало мл'еко, жито да јаде. А ка ћ[е] ид[д]ем да го пробадем — јэфтино дај, ако не — ајде! Шо да-ћиним ја, мајко. Да пробадеш јагње, па ће зёмеш друго нешто; ће зёмем сòљ да ге крмим, ке зёмем шо ми требе за кућа. Сом ге боравила, па насипем кућа мало со пारे. Онеси-го ћáбе да го јадет, а ти гл'едај нагоре.

(— А си ткала?)

— Сом тка́ла. Нема́л'е ва́кве панто́лоне. Кла́шње. Те ги изо́ткаме, па ће се обл'ече́ме. Ста́рци сом има́ла. Де́ца ма́лове. Све́ ће се обл'ечет со во́вно. От сто́ка све́.

Ка сом рабо́тала но́ћ и де́н'. *А! Е́то ва́ке, ља́ј! Сом рабо́тала но́ћа и де́н'а. Не́ сом запи́рала.

На́пре ке се́нет ста́рице шо нема́л'е рабо́те, тија́-гим-је. Ста́риците шо збо́рет, са́каје ру́чек, ве́чера. Са́каје да ги о́переш. На́пре такé-било.

Н. Н., рођен 1927; Н. Н., рођена 1920.

Л е ш т а н е

Ђурењ

Те ста́неш ра́но саба́аље. Ћ[е] идеш пр́во на во́да. Те до́несеш не́куа вр́ба, ће на́китиш вр́те. Ако има́ш да мэтиш, ти ће ста́неш прет-сви да измэтиш да не ти ра́збудет сто́ка те́бе, ти-да-гим ра́збудиш њи́м сто́ка.

Те ста́ш колóмбо́нец, ће се ва́ри — за здра́вје, за сто́ка, за инсан, за све́. Ђурењ.

Ћ[е] идеш на Во́луарник. Те на́береш, ће на́дружиш тра́ва не́куа да на́крмиш гу́једа.

Е по́сл'е ће мэсиш ма́зник. Те го на́топиш. За ве́чера ће го́твиш дру́го. Ђурењ је.

Е́х омла́дина ћ[е] иде да се ра́шета. Же́не ће гим се испро́мењет. Ћ[е] идет не́где во некој за́вор, низ љи́вађе љи. Те се́нет та́мо со же́не, ја́јца ва́рене, мље́ко прэсно. На Ђурењ о́вја.

Тре́ћи де́њ ил' че́врти о́вде, на Бе́ф-камен, пра́јет цу́мбус ка во ва́с, ка во Врани́шта.

На́пре

На́пре сме о́рал'е, са́ме со во́лој. Са́ма је́на, са́ма ра́ло држиш, са́ма во́лој те́раш, са́ма фреш. Е́х, ћ[е] изореш, ће си́јеш. Сме си́јал'е по три́есет вра́ха, по два́есет сме врши́л'е. Те ста́неме, пр́ви пэтл'и кога ку́каје ће ста́неме, врао́ј ће са́дима. Ка ће ил'и́заје гу́једа, јен вра́х ће ил'езе, дру́к ће са́дима. Та́ке сме рабо́тал'е. Три ка́рлице њи́ва. Ми́је, о́ја шо бе́ше о́вде се́нато, же́нчето, о́на ми је је́трва. Шез де́ца сом има́ла ја́. Ја шез де́ца сом има́ла. Шез де́ца — је́но не ми ил'егло у́ши *рђаве, ељ ка́љаво, ељ гну́сно. Шез де́ца! По ве́чера ће ги пе́рем. Не́мало на́пре. По ве́чера ће ги кр́пим, по ве́чера ће ги ко́нем.

Че́тири кра́ве сме има́л'е. Пе́есет о́фце сме мэвзл'е. Ми́је, ја́ и же́нчето шо га ви́ђиш. Но́ћа ће со́лиме у́рда, но́ћа ма́сла ће ми́јеме. Ми́је две. Но́ћа. Ка ће ста́неме саба́хал'е, зе́л'аник сме мэси́л'е, ле́бој че́тири сме испекл'е, пипэри́ке сме испр́жил'е, си́рен'це — и на њи́ве ћ[е] идеме. От-саба јен са́ат да до́јде со́нце да за́јде,

јѐнага ће дојеме. Свѐкра дофца сме борáвил'е триесет гóдине. Триесе гóдине бе[з] жѐна сме го борáвил'е. А он — седом жѐне ни прѐтераф. Таквогó-дофца сме борáвил'е. Биф, ал'и шућур от Сáјбија, рѐзел не сме напрајл'е. Свѐкор довец, мије млáде! Сѐга-да-је чимбиле шо ће изработáе. А мије обѐнице.

Мије сме жењил'е. Она жењила, дѐте има, дѐте. Ноћа ће се прашујеме утре л'и ће вађаме, зајутре л'и. Никóј не-зна. Ко ће стáнеме сабаал'е, мије пујеме. Сме извáдил'е. Тáке сме помíнал'е. Инсан не ни се посмијаф. Ал'и ко сме жењил'е Бáјрама, па посл'е Рамáдана, три мѐсеца Рамáдана ка сом го ожѐњила, сом се одѐлила. Зáш? Породицава тáке да је — дá-не-ми-се кáрае. Ил'и млáде ће се закáрае. Тѐ за крпе, тѐ за мѐтла, тѐ за тíја, тѐ за бвија! Те се закáрае. Мије сме се одѐлил'е дá-не-ни-се смíје свѐт.

Óвде ми пáнало. Óвде зимовник ни сѐдаф náпре. Зимовник — кáце нарѐде-не, свѐ што се донело. Е сѐга јá мáло ка сó-руке, ка со тíја, сом го дотѐрала да сѐдима. Тíјам. Ка ми пáнало, не сом се посмíјала, не сóм-рекла — зáш да ми пáне.

Éх, ће дојеме на рúчек, некуа скрíшум от свѐкра, гóре во кућíево, рúчек ће гóтвима да не не-вићи ељ сме дошл'е от њѐго. Не-даваф... И тáке. Мије кóмшије не-знаме, мије ништо не-знаме. Мије не-знаме кóмшилак да íдеме да шѐтаме. Сме се научил'е.

Éх, ожѐњиме посл'е Рѐмзија. Е сѐ[г]а ге чу[в]ам на јенó-место две јѐтрве. Ал'и јá не-можем тóјси ваке, вóјси ваке. Мáло ће стáм ваке прсти, да не-знам свѐ. Ако знóм свѐ, ће се истѐпае. Ако знóм свѐ јá ка шо сом знѐла, и да гим чíним!

... Óсом кáрлице њíва јá сом га пожњѐвала. Кој-тѐ-тераф! Муж ка не тí-биф спóсобен да ти рѐче: „Жѐно, не работáј!“ Снáе не те тѐрал'е и сíној. Рамáдану му бришим, бѐћар, кúндре во пóтајет. Сал'и́тица проиђа. Он ми вѐл'и, Рáмадан: „Нáнице, ће ме ожѐњиш! Нѐмој да ги чíниш Рамадáници рѐзиљ — Бучкóјцата за кóљко си ја пожњѐвала?! Никóј не тѐ-тераф. Ка не-знаф, шо да тí-чиним јá!“

Сме сíјал'е. Сме сíјал'е јѐчењ, óвес, пћеница, áрш. Сме сíјал'е свѐ. Ја-рá-хрш сме сíјал'е. Кóмпири — по дванаесет тóуари сме наóђал'е, тринаесет. Не бíдује óвде кóломбоћ. Плáјна. Ёто с[о] óја, ципче, шо сѐнало. Јá ће жн'ѐм, а óно за врсýјен'е па никóј не-може да га стíгне. Пóсл'е она ће ми бѐре, ја кóпице. Стóгој! Сом работáла! Ал'и сѐга! Сом изработáна. Те се собѐреме во Кукал'ане, сѐстре, да ноћѐваме. Они ка л'ѐгнет, свѐ сѐстре, ка јáгѐнца. Ка ће ме бáрнет сѐстре, óгињ одт мѐне. Изработáна жѐна.

Н. Н., рођена 1928.

М л њ и к е

Па тáмо, па вáмо

Јá сом нáјстара, сíнко. Ёјуп је пó-мене.

А Нáзима ка утѐпáле! Ѐмаф Зуља извáдена. Муáребе. Сме се сóбраље, бош ће бѐгаме. Па тáмо, па вáмо. Шó-знам кóј го утѐнаф^в! Мáти ка ни умрела имаха, на Влáшка имаше áскер. Áскер, áскер, кáзани искурдísане пуно.

Та шó-знам ке смо сáкáље да бéгаме. Маљíчкаве.

Мáти ка ўмрела, на Влáшка све íнсан íмаф. Мáти ми ўмрела во Óрчуша, мíје сме се прíбрал'е да íдеме. Свí же́ламе. Од Мљíке в Óрчуша һ[e] íдеме. *Атица о[д] две не́деље остáнала. Па сом га гл'едала.

Вóјска ка *óдала пó-сокак! Ђскер, аскер! Двáјца óвде ўмрел'е во цáмија. Вл'егл'е во цáмија да но́ћеваје. Бóвни бíље и ўмрел'е. И бáбо óца ге зáкопаф. Ето тýје, при грóбишта.

Ђскер ка *óдаф, мíје ле́бој сме намéсил'е, таке-то́љко. Дáваме, дáваме, аскери *óдет. Српски бíф.

... Сме óшл'е со *óца и со Бúрија и со Ёјупа во Тéтово. Бáбо де-тамо, де-вамо! Ѐма*а још-л'ек-пáрице, сítне ге изáрчиме, скúпиња бéше. Ама не-би-ла вол'икава скúпиња. Óвија сéга ве́ће!... Ка сме íдал'е тáмо, w скúпиња сме óшл'е. Скúпиња óвде, скúпиња тáмо. Трóјца сме óшл'е тáмо, трóјца остáнал'е — Сáнија, *Атица и мáјка шó ни је. Ёјуп и *Урија и јá сме бíл'е со óца тáмока во Тéтово. Сме сé[д]ал'е во ку́иште не́кује исту́рано.

Во Тéтово сме сéдал'е вáкец на ўл'ица, па ка сме дóшл'е нáгоре, сме сéдал'е во Бóзофце. Па пóсл'е от не́кога фáти он бóл'ес, шúга фáти. Ѐспуј тóмуа, испуј тóмуа, испуј и фáти шúга. Е пóсл'е бíф бóл'ен, па дóјдо*ме.

Бáбо турски збóреф. И арна́уцки.

Сме трнал'е нáгоре дóма да доóђаме. Рáд бáбо. Рече:

— Ће нрóдадем нíве, óвија, тíја. Свé ће прóдадем, де́цава да гл'едам, стáрци.

Кó[г]а ти íл'езе јен чýјек прéд-нас, íмаше јен мóс.

— Свé да испрóдаваш шо íмаш, нíшто ти не стáсује.

Ће не вра́ћа нáзаћ чýјекот. Сéде прéд-нас. Нáзаћ се врати*ме.

Ка не вра́тив нáзаћ, Ёјуп же́ла.

Пóсл'е о[т] тýје бáбо на пáзар, зé јена чáпа. Ка зé јена чáпа, һ[e] íдеме во сéло Дóфишта. Ка һ[e] íдеме тáмо — во јена áвл'ија гóл'ема. Ка сме óшл'е нáјпр-во, ка ће вíкне бáбо, тáмо *óце íмаје двáјца, и бáбо ће вíкне íзан да пýје. Ка ће вíкне íзан да пýје, рáзбра*а да не́кој óца друк' дóшоф. А мíје сéдиме та́ке. Ѐзан испрa бáбо, ка ће ни дóнесе не́кој не́кује грне црно и л'еп црн. Мíје раде, прераде — ће се најáдеме. Јáдо*ме ми.

Чýјекот не врати нáзаћ:

— Јá ће се врати́те нáзаћ, јá ће се врати́те нáзаћ.

И не врати чýјекот.

И бáбо *óца бéше тýје. Óт-*óца зé клáсје да бéре. Млóго клáсје íмаје, пýно. Учíни*ме мáло жíто, сóбра*ме. Вáмока се Сáнија, и мáјка и *Атица.

Ка учíни*ме, они на плáјна да го óберет. Жíтото му го зéл'е. Арна́ути од Бóзофце.

Посл'е — вара, дура — мије остана^хме тује. Имаше јена жена јено дѣче хо-
раво. Оно ће-пишти, ће-пишти, с обедвѣ-очи хо^ораво. Ја сом се цѣњила тује. Со
дѣчето мије, и жѣната, му^ж ги је аскер, кој-зна кѣ ги је. Ја тујека при ња. Ја ће
га тражим дѣчето кѣде је, што је. Посѣда ја тује па посл'е дојдо^хме во Бозофце
вамо. Тује бабо се спобол'еф, бабо ^хоца. Шуга фати^хме. Од-њего на-њего, бабо
шуга фатиф. Дошоф вамо по корњој. Тога Пѣмба умрела, сѣстра му била. Од^т
некој врѣме бабо ће трне да дојде. Баба останала w плајна. Нѣма никој. Нѣма
никој Мл'ичанин да го зѣме. Дошоф Зѣзниљ да го зѣме. Дѣјде бабо дома. И мије
дојдоме. Бабо бол'ен млого от огњица.

Фукаралѣк гбл'ем. Тога продадо^хме Ограда. Оваја Ограда продадо^хме Ба^х-
тијарофцам. Посл'е ^хУрија ка сме да^л'е во Диканце двѣсе л'и^ре му дадо^ха.
Посл'е наза^х...

... И не-виђим, не те-виђим тебе. Очи не ми-виђет. Нѣкња сом панала да
искршим глава. Глава овде сом га расекла свѣ. Па ме мажаф овија Цѣваир. Цѣ-
ваир ме мажаф не-знам со што. Ка ми се откачил'е рѣке, ка сом лупнала, веће
сом пиштила, сом пиштила на мала. Не сом имала стап.

Мори пѣнцири ги чинет „бам, бам, бам“; се искршија пѣнцири. Ја се йски-
на, рѣко, ће ги се искршет пѣнцири Атимици. Не ме-држет ноге.

Васвија Зејбеки, рођена 1903.

В р а н и ш т а

Таке се живуало

Ће трѣбиме во јѣсен' жито. Ће трѣбиме на сѣкак. Ће постѣлеме покројец,
ста^р покројец, напрешен, мишама, па ће трѣбиме, ће отрѣбиме, десет карл'ице
ће онѣсеме. И за гујѣда јарма, и за љуђи. Ћ[е] идеме во водѣница, сваки ден ѣ[е]
идујеме, рѣд^т не-мож'еш да добијеш. Два-камна тамо се мл'ѣл'е. Чѣтири водѣни-
чари бил'е во Враништа. Мије во Абаза рамѣтл'ија сме мл'ѣл'е, и во Ибраима.
Тује сме мл'ѣл'е. Па посл'е водѣница овдека је запусте^ха, јазоји се прекинаа, во
Мл'йке сме идѣл'е, сме се трућал'е. Па ка ће донесеш брашно ће го отсиваш па
ће насипеш каца за зйма да ти сѣди. Јарма свѣ. Па коломоћ ће љупиме, па ће ти-
јаме граоји, коломођи, ѣ[е] идеме да береме гра, ѣ[е] идеме да береме компири,
ће вађаме, зѣлка ће сѣчеме во јѣсен', свѣ. Сме сијал'е напре, не ка сѣга. Па
посл'е, ајде, дрва ће крастиме, ће береме. Немало ка сѣа тѣстѣре шо йма, па да
сѣчеме. Напре со сѣкира, свѣ со сѣкира ће се мучиш, ће се трућаш, со магарина,
со кѣла дрва ће тѣраме ако је рѣвен пут, ако ^ходет. Муке напрешн'е бил'е.

Напре дѣцам сме варил'е каша со коломоћно-брашно, па сме варил'е попа-
ра, ће напрајме со л'ѣп, дѣца да јѣдет, да пијет. Па ка ће ги мѣсиме зел'аници,
кѣре ће ставаме, зѣље млого, штавѣљ ће тураме да мацаје дѣца. Нема л'ѣп, нѣма
ништо да јѣдет, калабалѣк дѣца. Компири ће вариме, компири век сме имѣл'е,
тикве. Маунке ће вариме пуно. Каша ка ће вариме, ће се потѣпаје дѣца, раде се

дѣца кáша да јáдет от коломоћно-брашно. Л'ѣп нѣма да тўриш. Па ка ће тїјаме — óх, óх. Кóраник ка ће мѣсиш! Кóраник сме вїкал'е, кóраник во црѣпн'а, зел'аници со врник ће прáиме. Дѣца сáкаје да јáдет, зар ка сѣга — чикóладе, вѣздѣн тїја. Мўке имал'е нáпрешн'е. Грашѣц ако стáиш — и! На две нѣдѣље јен пут грáа, ако го вїђет дѣца. Óно грáшке л'ѣтáје кроз^с вóда, грá — име да му бїде, со брашн'о ће го зáпржиш, со кáша ће тўриш, да ти кáж'ем, да јáдет дѣца, да сркáје. Немáница. Кисѣл'ица ће бѣреме, штáвель ће бѣреме. Па се брál'е рѣсуљке па да јáдет. Нáјглавно л'ѣп држаф дїрек во кўћа; л'ѣп нѣмало...

... Ка ће стáнеме сабаáл'е, ће нарáниме вóлој и ħ[e] їдеме на óран'е со дѣј-ће л'и, со стáрца л'и. Пóсл'е ће га їзореш н'їва дóбрó, ће га їскафкаш, ће га сїјеш, ће га зáвлачиш.

Е, сѣ[г]а, во прóл'ѣћ, јóпе ħ[e] їдеш на н'їва, ће сїјеш прво óвес, пóсл'е јѣчмен, пóсл'е кóломбоћ па нáјпóсл'е грá и тїкве, ће зáсїјеш крóмит^а и све како трѣбе и ће ге срѣдиш. Е, пóсл'е ће ге кóпеш, пл'ѣвиш, áргати ће вїкаш ил'и сáм. Вáжно — ће рáботаш.

Ка ће ўздрет пчѣнице, ħ[e] ї[д]еш на жѣтва, во áвгус ħ[e] ї[де]ш на жѣтва. Ако имаш лўђи, ће вїкнеш áргати, жѣтвари. Ђе мѣсиш л'ѣп от^а вѣчера, ал'и от^а вѣчера ће го зáмесиш. Вўтре ка ће стáнеш, ће пómѣвзиш, сáдој ће óмијеш, ће испечеш и ħ[e] їдеш на н'їва. Е, тїја се жн'ело. Па ће стáнеш нóћа, ће зáмесиш, ће изрáботаш и ħ[e] їдеш со нѣкого, ел'и нѣкоа дѣјка, ел'и бѣћар, ел'и нѣкоа млáјнеста на вóзен'е. Ђе надóнесеш на гўмно снóпој, ће нáпрајш кóпице, ће спрѣмиш, и пóсл'е ће нараниш кóјн'и и ће вршиш. Ако имаш некóјего áргата, ўбаво, ако нѣ — от кўћа шо имаш, ће сóбереш, ће їзвршиш, ће їздигаш тóк, ће дóнесеш жїто во кўћа. И тїја ти је за цела гóдина. Не се купўало, не се имало. Свѣ от сѣбе.

И пóсл'е ка ће извршїме, јóпе ће сїјеме јѣсѣно шо трѣбе — 'рш, пчѣница, белó-жито.

Е, сме пѣкл'е во кўћа. Црѣпн'а ће стáиме, пóсл'е врник. Црѣпн'е ка сме прáил'е на гн'їла ħ[e] їдеме, па ће бѣреме, ће ја гáзиме па нѣкуа ж'ѣна шо је стáра, ће ни ге зáвије. Е, тáкези, мáјко, сме рáботал'е. Сме мѣтил'е нóћа, сме пѣкл'е нóћа, ўрда сме вáрил'е, сме продáвал'е ўрда, мáсло, сїрен'е...

... Јá ко сом бїла дѣјка, їч не збóрил'е со бѣћари. Пóт-пенѣер. Тї гóре, óн дóлу. Ке шо ће ти рѣче брáт, тáмо ће їдеш. Какó-ти-је такó-ти-је. Дал'екó-л'и-ти-је, нѣ ти је 'ўбаво л'и, брáт ка шо ће ти рѣче, тáмо ће їдеш. А за гóтвен'е ће ти їзвадет крѣпе, ће ти дáдет от ке мўжа ако си зѣнгил', от ке брáта, вáвна ће ти кўпи, влачáрчице ће вїкнет нóћа па ће влачѣт дўрї до сáба на лáмба. А чѣшарке дрўге ће чѣшет, ће спрѣмујет, пóсл'е ће га прѣдеш óснуга, вáке ће прѣдеш на рўке зашáрѣне. Тїја бїло све со рўке. Тáке бїло. Па ће вапцўјеме, ће вїкнеме нѣкуа жѣна шо рáзбїра, па ће ге пѣреш цѣв-ден, вѣздѣн. Пóсл'е ће дáрујеш тáмо, ће дáеш свѣкрви рўо, свѣкру, мáјки стáри рўо, тѣбе, зóве, ако има нѣкој стрїне. За сѣбе прáјл'е десѣтина кóшул'е, десѣтина пáра рў'о, тїја сѣцáдина двѣ-три, ħїл'им, свѣкрви чáршаф двóсовен, пáмучен, свѣкру сáцаде, дѣверу шо је пóстар сáцаде. Амица ако имаш нѣкој — кáарче.

А кла́шн'е! Те викнеш не́који шо вла́чет убао вѣвна, свѣ ма́тора да б́иде. Па ће га прѣдет о́снуга, па ће га снѹјеш, па не́куа шо тка́је, шо ўме да тка́је, ста-ра́-жена ће ги изотка, па по́сл'е ће да́јеш на вал'а́јчара, е па, по́сл'е, на кра́ј, ће ги ши́јеш.

Де́јка на́двор не и́грала, во двѢр. На во́да не и́дал'е, и́дал'е свѣкор и свѣкр-ва, само́-двајца от ку́ћа лѹђи.

Мла́јнеста ће заи́гра во двѢр, л'екчи́ца, а де́јке и́грал'е на́двор, се́ло и́грало млѢго.

Мла́јнеста во ко́ла га зима́л'е, во ко́ла шо во́зиме сно́пој, и на́-којња а ча́р-шаф ће ти́-стаи. Било свѣдбе и́сто ка се́га. Ду́ак мла́јнести ги ста́вал'е.

А бе́нар и де́јка не се позна́вал'е.

... О́дал'е преко пла́јна. Ге сме спрѣ́мал'е та́рана, л'ѣп, у́рда, зѣл'аник. И љ[е] и́дет пе́шке. И не́ма кн'и́га да ти прѣ́тет. За Булга́рија преко Те́тово оде́еѣни, за Уро́шевец оде́еѣни. Ђ[е] и́дет во је́сен', а ке Ђу́рен' и́дал'е до́ма сви́. Таке а́дет билѢ. И сва́-л'ето ће жн'ѣт, ће рабо́таје, ће вршет и јо́пе по-јесен ће и́дет. Па́ре ће зима́е со фа́јда па љ[е] и́дет. Не́маје сво́је-паре ни́како.

Дру́го не́мам за пу́тници шо да ти́-кажем.

Ајша Јакупи, рођена 1914.

Зло́ва ма́ѣија, де́те и де́јче (при́кашка)

Не́мал'е ма́те́ре, и́мал'е ма́ѣеја. Ма́ѣеја му ре́кла му́жу:

— Да ге за́гинеш де́цата!

— Ка да ге за́гинем?!

— Ге за́гини!

О́тец о́шоф во шу́ма и гим ре́коф де́цам:

— И́тте ви́ ка ѡ́вде, ја ѡ́вде др́ва ће бе́рем, ви́је ка́-тамо.

Де́јчето слу́шало и ре́кло:

— Ге зе́мем пе́певф, ће ту́рам по пу́т.

×О́дал'е от се́ло. Ка и́л'езл'е, ×о́дал'е и пе́певф ту́рал'е.

— Ба́бо, ба́бо! Ба́бо, ба́бо!

Ба́бо ге о́стајвф. Ге за́гйнавф во шу́ма бра́та и се́стра.

И о́на по́-пепевф, по́-пепевф. По́-пепевф до́шл'е. Ка до́шл'е, се́нал'е на́д-врата.

А о́ни ва́рил'е ба́крдан.

— Ё́те, — ре́коф о́тец — да се де́ѣица, би ке́снал'е и о́не.

— А×а, ку́чету ће ту́рим.

— Ё́во сме, ба́бо!

— А×! Не си ге за́гинаф јо́пе!

Јопе ге зѣха, ошл'е јопе. Оно зѣло сѡљ и трѣце, дѣјче. ^хОдал'е, ^ходал'е, ^ходало и турало, ^ходало и турало ни[з] шума. И л'исица ги л'ижала тија трагови. И загинал'е.

— Бабо, бабо! Бабо, бабо!

Нема го бабо.

О[т] тужка ил'езл'е. Ка ил'езл'е от шума, оно:

— Вода ми се пије, море сѣстро.

— Немој, брагче, ђвде. Вук ће ми се учиниш — дѣјчето рѣкло брату.

Вода не го остава да пије.

— Ће пијем вода, сѣстро, шо сака нека биде!

— Вовф ће се учиниш.

Он пи — рогои расти; он пи — рогои расти. Се учинивф он вовф.

Ка ил'езл'е от шума:

— Сѣја, сѣстро, ја h[e] и[d]ем во плајњина да пасем.

На топала га скачивф сѣстра и ошѡвф.

Ка ошѡвф, она сѣдала. Дѡшовф јен со кѡјн'и. Кѡјн'и фрчет, не пијет вода. Ка пол'авф — дѣјка на топала кол'икава:

— Сл'ѣзи, море дѣјко!

— Не-сл'изам!

— Сл'ѣзи, море дѣјко!

— Не-сл'изам!

Он пративф љуђи да га сѣчет тополава. Га сѣкл'е, га сѣкл'е. За мало за вутре останало. Ка дошовф брат да поља сѣстра! И га л'ижаф, она расти; и га л'ижаф, она расти; и га л'ижаф, она расти — дебел'и-се топала. Л'ижи — расти, дебел'и се топала. И јопе ошовф во плајна. Ка дошл'е вутро, нема, не сѣ-сече.

И јена мајка имала туж:

— А можеш да га измамиш дѣјкава, мори?

— Како ће га измамим?

И она зѣла црѣпн'а, врник, дрва. И пот топала стајила да пѣче.

Она, дѣјка, ги рѣкла:

— Мори мајко, та црѣпн'а наѡпако си стајла. Таке не сѣ-става! — ѡзгора ги рѣкла.

— Та не-виђим, ма ћерко. Ако сакаш да ми го стајш нал'ице, сл'ѣзи!

Она сл'ѣгла да му га стаи. И чужековф га зѣф, дѣјкава га онесоф дѡма. Ка га онесоф, дошовф брат. Ка дошовф брат — по-ноге, по-ноге, по сестрине ножице на врата. Дошовф. Вајни брат — го врзал'е брата, го зѣл'е.

Маћѣјата со ћерка чула тамо-вамо, со ћерка ошла во н'а на гѡсти. Имала дѣвет ѡдаје. Сѣдал'е, сѣдал'е онде. Чужекот ги рѣкофр:

— Ѳсом ће ги ѡтвориш, дѣвет немој да ги ѡтвориш; ја ће ти ги ѡворим.

Маћѣја дошла со ћерка и онде, тамо-вамо. Трудна била. И она во ѡдаја — туже вѡци, туже гајци, свѣ живо от шо има во сокацке ѡдаје. Л'ѣл'е! Само змије и

смóкој! И го ђорнал'е w óдаја со све мáтере. И óна остáнала w óдаја, змије во һуше. Сѣдала, сѣдала. Га промѣн'ила һѣрка свѹа ўбawо.

Чўјек рекоф:

— Дáј кључои да ги испóљам живóтин'е шо рабóтáје.

Свѣ, свѣ, о^т таја óдаја не му гá-дала кључ.

— Дáј кључ!

Wстанав^ф óн, скршив^ф врáта. Га пóљав^ф жѣна — во стрѣд^т от óдаја му рó-дила дѣте. Сѣдй.

— Шо рабóташ, мори жѣно?! Кáко?!

— Ето вáке, — рече — мáћеја ми учíнила, змије да ме íзедет.

И га зѣф жѣна. Ка га зѣф жѣна, со све һѣрка га врзав^ф н'á. Он рекоф:

— Ќе га закóл'еме жѣнава.

И га тўрил'е во бўнар, пóсл'е јóш нерóдено. Га тўрил'е во бўнар сѣстрата. Áјт ће го пóјет брáта, вóла.

— Ќе ме кóљет — рекоф^в — на бўнар д[а] íдем.

И рекоф:

— Фáтмо, сѣстрó, трўп гóтвет, нóш óстрет, ће ме кóљет.

— А шо да тй-чиним, а Јўсуф-брáтѣнце. Já сом рибинó-срце.

И ће дóјет дóма. И јóпе һ[e] óкол ўзокол:

— Ја ће íдем да го нáпоим.

По зѣчеве нóжице, по зѣчеве нóжице тáмо, и јóпе:

— Фáтмо, сѣстрó, трўп гóтвет, ће ме кóљет.

— Та шо да тй-чиним, а Јўсуф-брáтѣнце, já сом рибинó-срце. Ѐмам дѣте во скўт.

Дóшов^ф дóма:

— Не гó-кóљем, не гó-кóљем вóла.

И нáшоф причци и рíбата га íзвáдиф од бўнарот. Ко га íзвáдив^ф, га прѣ-сети óна со дѣте вó-скут. И веће дóшов^ф дóма, га зáклаф тајá-жена и ги вика мá-тѣре на вѣчера:

— Се нáјала мáти о^т һѣрка.

Посл'е со нóге нéкако вíдела, нóге л'и, рўке л'и.

— А^х, һѣрко, шо ти сом се нáјала.

И н'á га зáкуа во кáца. И óстанаф со тајá-жена јóпе, со дѣјката тајá прва. И брáт ги óстанаф, вóф^ф шо се учиниф.

Тáке бíло

Сѣстре сме бил'е трй. Мáтѣре нé-сме íмáл'е, óца не сме íмáл'е, брáта не сме íмáл'е, тѣтка не сме íмáл'е. Измѣáрнића сме бил'е мй w Пол'áкофци. Сме сипáл'е вóде, сме жн'ѣл'е, сме рабóтáл'е, сме пóрáсл'е. Фурунције ни гл'ѣдал'е, ни дáвал'е л'ѣп.

Ѐмáл'е вóјници па ће ни дáјет шо ће гим óстане да јáдет. Вóјници во кўћа ни сѣ[d]ал'е, вóјска све тўјка. Со кóјн'и нóсил'е л'ѣп, нémáл'е ка сѣ[g]а аўтйна.

Жѣне со мѹжи. Ђе гим идѣме на вѹда, ље гим сипѣме. Све порасл'е. Кољ-кѹ-пути и гладне сме сѣдѹл'е. Па порасто*ме. А ја се фѹти да се мѹжим за Рифѹ-та старѹго.

Сом ѹшла на жѣтва в Рамадѹници. Жњѣме вѹмо. Вика Сал'ѹица:

— *Ќди вѹмо!

— Шѹ да ѹдим?

А ја — за Рифѹта ми бѣло. А ја гл'едѹника и[м]ам — Сејранѹвфскогѹ ѹвѹ-гуа, ѹмета. Со срп во рѹке во Имѣтице. Во Имѣтице. Со срп во рѹке во Весѣ-љѹвфци.

Ќтиде во кѹћа — јена тѣстија и јен сѹ*ат, јена мѣтла — ниш'то дрѹго. Дрѹ-го — дѹј! А нѣ сом за мѹжен'е, нѣмам јѹш петнаесе гѹдине.

Ќтиде Сѣјма. И сѣдѹ седом гѹдине. Рѹди Нѹрета, јено ми ѹмре, Сѹља, Ёсма — изгѹре-ме. Ђе ја рѹђам. Во нѣдел'а Рифѹт ѹмревф, во понѣдевник сом га рѹдила вѹтро. И јѹште, љѹј, сом жѣва; Ёсма ѹстарѣла, и ја сѣ[д]им жѣва, љѹј. Бѣз-мѹжа, бѣз-никогѹ. Сѹма во кѹћа. Сѣ[д]им пѣесет и сѣдом гѹдине ка ми ѹмреф мѹш. Ѐмѹм ѹсѹмдесет и сѣдом. Ѐмам гѹдине. Сѣдим сѹма.

... Ибрамница прѹјла пригѹнице ка се рѹдила Фѣвда Мѣјрина. Ќни со слѹ-ма кѹће, а искра л'ѹ-била, шѹ-било — се фѹти, изгѹрело. Све изгѹрело в Пол'ѹковфци. Пѹсл'е припрѹјме јѹпе кѹће. Рифѹт ѹмре, Зѣадин ѹмре, Рѹсим ѹмре, ја сѣдим да чѹвам. Нѹро во Ниш, Сѹља сом ѹмѹжила, ја га чѹвам кѹћа.

... Раѹма порѹсла, сѣстра, Рѹсим дѹшофв, дѣвер. А ја нѣ-знам да га сѹка Рѹ-сим. Во кѹћа наша иде; ѹн на гѹмно, ѹни збѹрет. Не ка сѣ[г]а шо идѣт дѣјњиѹа, шо идѣт со дѣца. Фѣѹма вѣл'и:

— Сѣди тѹ, ѣ[е] идѣме со Ѐсмаа круше да бѣреме в Ќрчуша.

... Она Ёсма Абѹзова је. Раѹими ги дѹнесѹф ѣѣрдан ѹт Скѹпје Рѹсим. Јѹ вѣл'им:

— Ајде дѹма! Нѣ-седи, чѣтврток је. Збѹрет љѹђи, стрѹмота је ѹвде да сѣ[д]иш.

Она нѣ-идѣ. Ќн вѣл'и:

— Сѣ[г]а ѣ[е] ѹзем сѣкира, мѹјка ље ти ја гѹњим, ље те ѹтепам.

Ѐл'езе Рѹсим на пѣнцѣр ѹт ѹдѹичѣ.

Ѐл'езѹфв Рифѣт ке Мамѹтѹвфци па се тѣпал'е. Вика Сзѹѹира, вика во Крѹ-љѣвфци, тѹмо има цѹндѹри:

— Ајде — вѣл'и — да вѹкѹме, да го зѹтвѹрет.

Пѹсл'е се разлѹтѹме, нѣ-збори ѹна со мѣне. Ђе га дѹнѣсет вѣѣе, а јѹ мѹ-зник мѣсим за вѣчѣра. Ќн дѹл'е рѣче:

— Сѣстра ље ти дѹѣ, идѹ пѹл'ѹј тѹмока!

— Нѣ-идѣм, — вѣл'им јѹ — нѣ-идѣм.

И сѣ[д]им тѹке негѹтвена на нѹѹви, мѹзникѹт сѣ[д]и пѹт-клупа. Ќн дѹјде, пѹ-сѣда в ѹдѹја мѹа, га вл'ѣче со свѣчѣга, и в ѹдѹја Задѣл'ѹчина га фрл'и тѹмо. И вѹкѹ:

— Аирл'ѹја, аирл'ѹја, иде млѹјнѣста!

Дѹјде, га стѹја в ѹдѹја.

— Ќтте вѹмо! Задѹница и тѹ.

... Мати ни умре, ја не-знам ко умрела. Малѡва сом била. Имаше јено дѣјче, Ёсма го викаше, мал'ичкава. Фати јен немоћ ка сѣга. Ја сом бѡвна, Абáзица, Мемет, от^д Љубошта му била мати, она во Салова-кућа седеше. Она, мазник месил'е-ми, вел'и:

— Ѐди ги бнеси Абáзици!

А она не-знаје себе.

Ми го зѣа мазникот. Ја доје.

— Шо ги ил'езл'е Абáзице, — вел'им — во л'ице, Мемедове от^д Љубошта?

Она вел'и:

— Бѡгин'е ги ил'езл'е.

Она умрѣла, и дѣјчето било на гѣс, седеше, и ѡна и Абáзица во јен-ден умрел'е.

Сом одала, се влачим по-зит. И не-знам мати а ми умрѣла. Јена Фѣјма и Рајима, мал'ичкаве. Мије не л'и сме пуал'е, бѡже идем на свáдба ко се ж'енивф Јусувф Ашимовски. Па бѡже на свáдба иде. Кад га нѡсил'е да га закопујет, траам ја, траам. Те пујет мѣвљут^д. И доје Устиница и мати Устиничина.

— Ёсмо, та ка-остај дѣјњићá јѣтимћића!

Умрѣла.

Фифа Рифати, рођена 1901.

О р ч у ш а

Ка ми се мучила млѡго нана

Ја сом била фукáрачка млѡго. Ка сом се омужила јá, посл'е сом видела глаћ. Три гѡдине ко држал'е муáребе, во Раѡвица сом прѡсила туже.

Тáмо ми умрела стáра мајка, ми умрело бра^тче тáмо. А мати муá што била, се здружила со јена ѡвде, се напрајл'е сѣстре. Прѡсил'е. Прѡсила, прѡсила. Имала сѣстра во Рáдеша, мужена. Сѣстрата ги била мѡгућна млѡго. Имал'е два-камна водѣница, имал'е ѡфце, имал'е ѡфчара свујего. Па ка ћ[е] идеме, мене ми вел'и сѣстра, и она ће ме најаде, ће ми даде л'ѣп, по јена тѡпка урда ће ми стај, вел'и, и по две кила, три брашн'о ће ми тური сѣстрата. И ка ће фатиме Плајнике, Бродѡсафце, вел'и, тија сѣла наѡкулу, арнауцке.

Áвл'ије шиптарске, вел'и, кѡн'и ке им вл'изаје, мати мене ми кажувала, ја дѣјче. Те викаме — мати ми вел'и — „xáло, xáло“. Јена не ил'иза на чáрдáк да даде неѡкој кѡсавец. Бѡже сачувај!

Па муá-мати ће дојде нѡхам. Старá-мајка ми била млѡгу стáра. Она не-могла. Мајката муá што ми била, од^т ова-мати, имала три л'ире. Три л'ире турске. Имал'е два-тринаесет кѡзе. Напре кѡзе имал'е бул'уци, ѡфце имал'е. Свѣ ги исклал'е да ги јáдет. Чѣтири кѡзе баѡ мѡј имаф кога се жѣниф. И тија кѡзе, ка ѡшоф да прѡси, баѡ ге бнесоф чѣтири кѡзе сѣстра да му ге ѡчува. Ка сме фатил'е Раxѡвица, она ге прѡдала, ге изела, сѣстра. Ка сме фатил'е во Раxѡвица, шо

ти-кажа, бра́тче та́мо ми у́мре, ма́јка ста́ра ми у́мрела, са́мо ја сом оста́нала. Ја́ и ба́бо. На́на му́а про́сила, про́сила и најпосл'е де́ца паросала и мене ме остајла. Ма́ти шо ми би́ла, ошла во родбина сву́а. Ра́иџ от Кука́л'ане га сл'егоф во При́зрен. Ы́мал'е ду́хан во Бо́сно. Ы́мал'е ду́хан та́мо. Она́ оца́ има́ла, бра́ча има́ла два́. И им ре́коф о́тоде: „Сл'езите во гра́т. Те на́дете да купу́јете, да ка́сина́те, а во Кука́л'ане не́ма от ке́де.“

Ка ми се му́чила мло́го на́на! То́га Бу́лгар! Бу́лгар, ће́рко, да не́-до́је. И Ау́стрија. На́на му́а шо ми те́гна́ла! Баш-ма́рама незавр́зана на гла́ва, те́рл'ик бе́з-гајтан, скута́чица.

И по́сл'е на́на во гра́т сл'егла, фа́тил'е ку́ћа со хи́рија. Мене ме остајла — де́те а у́мре, ма́јка а у́мре! Ја́ са́ма со ба́бета. А ба́бо ка ми се разбол'еф, и он да ми у́мре, ге сте́гина но́ге со пу́ас. Мене ме зу́јет во јена ку́ћа, да ме по́син'ет. Ма́лова. Ы́змреф^в инсан; та́мо ка ти́фус.

Ы́мал'е је́на ку́ћа, га ви́кал'е Ша́һир-а́гина. Ви́је не веру́јете. Тријесет ду́ше на вра́тава ће би́дет, во ре́т ће че́каје. И сви́м ће да́де.

И ме по́син'ил'е, ме зе́л'е во Са́льофци. Де́ца не́ им оста́нал'е, им по́мрел'е. И мене ме ста́ја во дво́р, ме искэ́паха во ко́рито, ми обл'эчо́ха ха́л'ишта ми́јене. Ме пра́ћаје:

— Ы́ди во таја́-ку́ћа. Ти́ја и ти́ја да ми до́несеш. Да им са́каш!

Мене ми ста́наф ба́бо. Ка ће ме ви́ђи ба́бо во у́лица:

— Ма́тер да ти го го́њим! Ма́тер да ти го го́њим! Бр́го ха́л'ишта да идеш та́мо да фрл'иш!

И ја о́тидо, h[e]́ идем.

Ка h[e]́ и́[д]еш да прбсиш, не ка́жувеш ба́бета да има́ш. А́мица има́м. Те пра́шувал'е.

Ја о́тидо јо́пе во ку́ћа ха́л'иштата да им ге да́дем. А му́је ха́л'ишта, фука́-рачке, фрл'ил'е на љу́бре, во ре́ка.

На друго́-место јо́пе да ме по́син'ет. Јена де́јка от о́вде шо сом га о́несла, н'а га по́син'ија. Ја́ не со́м-могла од ба́бета. Ба́бо не́ ме остајф. Та́мо би оста́нала.

Па на́на ка ми про́сила на ха́ча. Ка о́шл'е, ве́л'и, два́есет и пет ду́ше от о́вде, от О́рчуша, да про́сит во гра́т. А на ха́ча има ха́н. И во́де шо има́је, мло́го гол'еме́-воде ту́је има́је. Па по́сл'е на́горе је бре́цно мло́го. И шу́ме го́ре. Па го́ре ка ће ил'езеш — че́шма сту́дена, ко́рито гол'емо — сто́ка да пи́је. Ы́нсан иде со ко́њи.

Ка о́шл'е да прбсит, Бу́лгар чу́аф на ха́н. И о́вја ка се со́брал'е, ка про́сил'е два́ес пет ду́ше, два́јца са́мо му́шке. Ка до́шл'е на ха́н да но́ћеваје, Бу́лгар ге о́п-кол'иф. Ка гра́бнаф Бу́лгар Ка́рета, два́есет и пет ста́па, ве́л'и. Друга́того два́есет и пет ста́па. Па, ве́л'и ма́ти, мори ће́рко, о́гињ има́ф, но́ћно вре́ме, но́ћам бе́гал'е, не бе́гал'е де́на. Па ко[г]а гра́бнаха да се мо́чаје о́гињот да го у́гаснет! Па ка фа́тил'е же́не таке-го́ре крос шу́ма, во Ло́пушник да се со́берет. Ка́кво про́сен'е!

... Од Бóрје íдал'е w Óрчуша кóприве да бѣрет. Сíјане н'íве, нáпре, кá-
куль. Жíта бíл'е гнѣсне нáше. Ће бѣреш кáкуль, па ће го нáдробиш, ће го вáриш,
со јена рúка брашно.

И нáна мýа во рóда сéдала. Бáбо ме óнесоф мáтѣре во грát. И óни ни вá-
рил'е бáкърдан да кáснеме. Сом остáнала тýје.

Пóсл'е некује врѣме бáбо дóшоф, чýка на врáта — тák, тák, тák! Ил'íзаје.

— Дѣјчето нека íл'íза за мѣне!

Óни врáта отвóраје и мѣне ме пúштаје прѣд-врата и врáта га затвóраје. И
óн ме претрѣсује, бáбо, мѣне.

Отíдо*ме јóпе во Раóвица јá и бáбо.

Íспројде нѣкује врѣме — ће ти дóјдет — нáна ми кажúала — од Бóсно во
грát, родíтељи, браћа. Ка ће дóјдет, пáре рáнец. Зáд-врата, вѣл'и, ге стáил'е. Нá-
на ми кажúала, јá не сом вíдела со óчи. И ге стáил'е пáрете тáмо, ћѣрко, вѣл'и.

Пóпрошло муáребе, ал'и íнсан нѣма. Удри кúпуј н'íве, удри кúпуј вóлој,
кúпиф óфце.

Нáна мýа дóшла во Кукаљане. А и мíје вѣће сме дóшл'е óвде, w Óрчуша.
А јá мал'ичкава бѣ*, ал'и млóго пáметна, млóго ўмна. Сме óшл'е на л'ѣшнике, со
бáбета на л'ѣшнике. Јá да óкинем два л'ѣшника, змíја мѣне за нóга. Бáбо во нá-
раче, ме донѣсује. Óвде íмала стáра жéна, знóла од[†] змíје. Нѣмало ни л'ѣкар,
нѣмало нíшто. Во вóда стúдена. Јéна íсипи, дрúга нáсипи.

Нáпре пáзар бíф во Брót. А мóј-бабо óшов^Ф во Брót. Ка ги нáшоф кóмши-
је од мá*ало, от Кукаљане, бáбо ги пóрачаф^в, ги рѣкоф — дѣте ги ўмрело во Ра-
*óвица, *Áсан сме го вíкал'е, дѣјче че ги ўмре, змíја га укэсала. Ка ће ја вíђим,
муá-мати, акшáмести дóшла. Јá óца тákвогo би го ўбила. Тá ка ги нѣ-даде л'ѣк
пáрице ћѣрки. Па даљ мóже мýш бе[з] жéна да ствóри?! Јá-вѣл'им — нíкат!

Муá-кућа

Јá две кúће сом нáпрајла. Сом íмала кúћа нáпрајена со ћѣрамиде. Дѣвет
тúара ћѣрамиде сáма сом нáпрајла. Па пóсл'е дрва. Млóго сом работала. А óн се
оћóравиф. Вѣл'и: „Вíје ми сте оћóравил'е! Вíје! “ О[т] тѣрет, о[т] тѣрет. Íмаме
мíје н'íве, зémн'иште íмаме два ѣктера, íмаме зémн'а, и бл'íзу пót-село. Ка кú-
пуаф, вáђаф кáмене, со лóсто! Па удри, удри! Јáк бíф, млóго. Óстар, рáдник.

Стóка сом íмала трíесет брáвје. Трíесет брáвје стóка ми изгóрела. Тóга w
Óрчуша двáесет и пѣт кúће изгóрел'е. И стóка. И свѣ. И јá w óца сом сéдала, а
óн рáботаф тóга во Крагúјевац, јóш-било прíфатно. Нáјпрво сом кúпила јена
мѣтла и јен бúтин. Штó-масло ми изгóрело! Да се фр'лиш в óгин'от! Óфцеве шо
ми изгóрел'е, стóката, w пѣпѣф да се нѣ-најде ни јено кóскиче. И кóмшијем из-
гóрело. Нѣ само мѣне.

Шó-знам кој ги ўпал'иф.

Мој отец ка вл'егоф во кућа да вађа брашно, да вађа жито! И ка видеф котеф ка сом сварила урда ја, и веће котеф го исипаф, тепција во-руке и ни избегаф; сѓбице ге фатиф пламен.

Арија Шабани, 1910.

Д и к а н ц е

Вук и л'исица (прикажн'а)

Имаф јен вук и јена л'исица. Вук биф домаћин. Со л'исица брат. Л'исица дома работала она. Собрал'е, демек да речеме, ма́сло, урда, све тија, и за зима го дигнал'е. Она рекла:

— Вукѓ! Ме викаје да назујем.

— Та ка ће назујеш, л'исице?

И она ошла. Ка ошла, она ошла каћићићата да ге начне. А он, бајкуш, сѓди при огин'от, чека л'исица да доје.

Л'исица ошла, назуала тамо и дошла. И ка дошла, рече:

— Л'исице, а дојде?

— Дојдо, вуке.

— А назуа?

— Кане. Начмач.

Ге начнала каћићићата.

Па некој време посѓјала шо посѓјала. И она рекла:

— Вукѓ! Ој!

— Та кој те-вика, л'исице?

— Та некуа родила — рече. — Ме викаје да назујем.

— Ка те наођаје све-тебе?

— Шо-знам — рече. — Ка ме наођаје, ме наођаје — рече. — Ћ[е] и[д]ем да назујем.

Е, ошла. Он сѓди тамо. Она ошла и каћићића ге преполовила. Шо собрал'е. Се најала и дошла.

— А дојде, л'исице?

— Дојдо, вуке.

— А ге назуа?

— Кане. Преполош.

И некује време сѓјала. Опосн'ела, па ће иде.

— Вукѓ! Ој!

— Кој те-вика, л'исице?

— Та кој мѐ-вика, огрубѐнице? — рече — Рађаје — рече — па ме викаје да им зўјем.

И ошла. Ка ошла, ге ол'ижала каћићића. Ге тўтнала. Се најала и ёво га, дошла.

— А дојде, л'исице?

— Дóјдо, вўке.

— Ка го назуа?

— Отркаљеш Ваљеш.

— Како, бре л'исице?! Ка им ге наођаш имин'ава?

— Та-ка-ће-им-ге не-најем! Убавѐ-им-се јáко. Ка шо се рађаје, таке им зўјем.

Сѐдет. Л'исица рече:

— Ме тѐкнало — рече — да вáриме кáшица.

Свáрила кáша.

— Д[а] íдем мáсофце да зѐ[м]ем.

Ошла. Се врати́ла. Вика:

— Вўкѐ, свѐ шо си нашоф, дур сум зўала, си íзеф^в!

Сѐ[г]а му се тўари н'ѐму.

— Вўкѐ, свѐ си íзеф. Шо си нашоф, си íзеф^в!

— Нѐ јá!

— Тí!

— Нѐ јá!

— Тí!

Се закарал'е. И јáл'е тíја, кáшата га íзел'е.

Л'исици рече вўк:

— Тí си ги íзела. Оја — рече — бáш си зўала, тí си зѐла! — рече.

— Нѐ јá, вўке! Јá дур сум зўала, тí си јáф^в! Е, áјде — рече — ће ил'ѐземе на рíт'ѐно, ће се рашѐтаме. Ђе ме дíгнеш на́рамо, не-можем јá.

И га дíгнаф.

— Бóл'ен нóси здра́вогo, бóл'ен нóси здра́вогo.

Љáј сѐ[г]а! Она се[г]а здра́ва, он бóл'ен! И л'исица на́рамо.

— Л'исице, шó ти је, шó-збориш?

— Во нѐсвес, вўке. Бóвна сум. Во нѐсвес збóрим.

— Та ка ће-биде таке?!

И дўри хѐф го извáдила. Ке íмала нíет да íде. Га óнесоф.

— И — л'исица рече — тáмо ће се исѐреме. Чијѐ-говно је пóмрсно, тóја го íзеф^в.

И ошл'е до рíч'е, тáмо. И она се íстрала, а и он се íстраф^в. И она от пòт-н'его сéбе, о[т] тýје вúку. Ге замéнала.

— Вúке, — рече — пòљај ге свáтои!

Вúк ће пòља сé[г]а и свáтои. Ка пòља свáтои, она во дúпка. И он се сл'етни и зá-нога га фáти. И она му вéл'и:

— Пúшћи кóрен, фáти нóга! Пúшћи кóрен, фáти нóга!

Пúшћиф^в нóга, фáтиф кóрен. Тéгн'и, вúку, кóрен, тí!

— И не бíдује! — рече вúк.— На вéк шо ће нáјдем, ће изéдујем. Л'исица вóљко ми íзела мéне, ће изéдујем сé[г]а јá.

Ѐди, йди. Нáјди јéна óфца.

— Ё, óфцо, — рече — тéбе нáјдо, тéбе ће те јáдем.

— Та ка ће мé-јадеш мéне? — рече — Јá сум брцкава — рече. — Да йдем од бúљук да ти óдберем, а ти ме зáчекај óвде.

— Ако се зáбаиш?

— Ако се зáбаим, — рече — ме вíкни: Пáтило!

Óшла ке кр́дара. Се зáбајла óфца. Óтишла и пáсе. И он:

— Пáтило, Пáтило!

И она вéл'и:

— Да не сум пáтила, не сéнујем óфчару до стáп. Сум пáтила те сум сéнала óфчару до стáп.

— Ё — рече вúк — на вéкоф шо ће нáјем, ће јáдем. Ме íзмами и óваја. Ка ме íзмами! Не бíдује.

И йди. Нáјди јéна кóбила.

— Ё, кóбило, тéбе ће те јáдем.

— Ё ме јáдеш — рече. — Тáко мéне ми íспуни јен рабíјесет пóтокош. Па пòсл'е сéни, ме јáни.

И он сéнаф. Áмин. И она ка му дáла со чíфте — úдри, úдри, úдри! И óшла. Вúк óстанаф.

— Брé! — рече — Кáква рáбота óваја бí. Е на вéкоф^в шо ће нáјем, ће јáдем.

Йди, йди. Нáјди јéно мáгаре.

— Ё, мáгаре, — рече — тéбе нáјдо, тéбе ће те јáдем.

— Та ка ће мé-јадеш мéне? Тí — рече — мéне ме јáни, те вíкаје во сéло, кмéт да те стáјет.

Го јánaф. На мáгаре јánaф вúк! Тéка, тéка. Коа вíдел'е вúка на мáгаре. Á?! Та шо ће-бине сé[г]а?! Му ил'егл'е со сó^х. Го úдрил'е. Тéпај, тéпај. И сé[г]а ци-чéећи, он во дúпка.

— Јá — рече — ка сé-напрај и кмéт и óца. Мéне — рече — ни мáти оцíница да ми бíла — нé; бабајко да ми бíф — нé! А јá ка сé-напрај — и кмéт и óца! Свé се нáпрај!

Н. Н., рођена 1930.

Муабет

— Вóлој сме íмал'е, на óрање сме íдал'е. Кóњи сме íмал'е. Сме туáрил'е кóњи. Сме нóсил'е: á жíто да је, á сéно да је, á снóпје да је, á др'ва да је. Овде нé-ма јáко кóла. Нé-иде вóзило, нé-иде нíшто. Мíје све со кóњи сме се распрáвал'е. Е тíја.

(— Ка стé-пекл'е л'ép?¹⁷⁰⁵)

— Со вр'ник сме пéкл'е, на óгињ. И црéпња сме íмал'е. Стáре нéјнет во тéпција л'éб-да-им пéчеш. Мázāла! Во црéпња. Те прáиме црéпња па ће се мучиме со црéпњете. Па, посл'е, црéпња тéшка је и брго не угóрује на óгињ. Со малó-др-во, црéпња не угóрује со две трéске. А вр'ник со две трéске л'ép ће го испечеш. И ће зáминеш. Те виђиш рáбота... Нéјнет л'ép о[т] тéпција, нéјнет! Мázāла!

(— Поóбаво бíло во црéпња!)

— Áх! Пóмучно бíло! Л'ép íсто! Ако го дóтера кућница на óгињ, ће бíде л'ép. Ако го не дóтера, кéде прéпечен, кéде нéпечен.

(— Тéбе шо тí-било пóл'есно?)

— Тéпција и вр'ник.

(— Др'ва кој-тí-браф?)

— Бéреме сáме. Јéне на л'éђа, јéне на кóња.

(— Кој рáботаф пúђи óвде — мýжи ел'и жéне?)

— Свé рáботал'е. Како кóј. Не сéјал'е жéне. Жéне по жéтва свé, жњét. Ка се врши, по гúмења, по тáмо, по вáмо. Свé се мучиш.

Водéнице, éно ни ге, ни се истúрал'е. Се[г]а нéмаме више водéнице да мéл'еме. И да íмаме жíто, кé ће го сомéл'еме! Свé се истúрало! И дикáнећке и бáћкоске.

(— Вóда от кé сте сипал'е?)

— Јéна чéшма на крáј, тамо ке грóбишта, јéна чéшма вáмо је. Сме нóсил'е вóда со туáрија, бúтин, кóфе — свéкако. На рáмена. Сéга је л'есно. Блáзе ко је млáт. Да прéживи жíвот. Ама сéга! Вóде, свé се нарéдило сéло, канал'изáције. Свé úбаво. Куће се попрáвaе.

(— Во Дíканце куће сáме остáнујет.)

— Сáме! Со нéкуа старéшина. Ка мéне. Шо нéје спóсобна. А млáде шо се, свé се во грáдој. Рáботáе, чéл'еђи зáјено, нáјено жíвујет. Нáјено јáдет, нáјено се бóравет. Ко[г]а ће стáнеш на двé-места, трóшак! Мýжи гóдишњо јéнош мéсец дóма. Шо ће-чинет?! И жéна сáма нé-може дá-успе óвде да рáбота... Рáботал'е жéне. Ёто тáке рáботáл'е. Мýж w јéсењ ће íде на гурбет, w прóл'ећ ће дóјде к'е Ђурeњ. И ће рáботáе свá-л'ето.

(— Каква тí-била свéкрва?)

¹⁷⁰⁵ Питања постављао Радивоје Младеновић.

— Наша била злова. Наша ко се оре, она ако не-оре, она ће скэндиса во кú-ћа. Ако не-жн'е, њíве ко се жњёт, ил'и ако не-коси, не-може да стíгне до кóсе-ње, она се стéга. Гóл'ема стегáница.

(— Кá се вршило?)

— Со кóњи се вршило. На гúмно кóњи и врáх. Па wo јесењ по десéтина врáха сме íмал'е. Мíје сме íмал'е сијáница бáеги.

Áмбари сме íмал'е. Свé сме ге истúрал'е, áмбари. Ка не сијеме, áмбари отíдоа. Охó! Стáре сме íмал'е áмбари. Náпре шо ни бíл'е. Па Ыбиш ге náпрај нòве áмбари. Жíта шо ни држал'е. Па ка ће насíпеме — пòвне! Измéшано јóште óд-јесењ — чéница, ђрш, јéчмењ. И веће нóси и мéљи во водéница.

Водéничар úјем ни зíмаф.

(— А покрадúал'е мáло?)

— Кáко кој. Та шо гé-знајем сéга. Náпре глáдно бíло сéло. Ге мерúал'е нé-кој, немéрено не-носиф^в. Те го мéри па ће го óнесе. Мíје не сме мерúал'е нí-ко[г]а.

Н. Н., рођена 1923.

Б а ћ к а

Бíло во Баћка

Сме шéтаље по плајна. Сме пáсле óфце, па и гуједа. Шíљејна сме пáсле.

Ка не фáти јена градушка, тија не-знам! Рúке вољко ни пóтекље. Сом бíла во áргати.

Ме пуштиље дóма. Јá, бóжем, дóма сом дóшла. Жíва дóма сом дóшла. Ка ће дóјем, до óвде w градушка сом пљíвала. Тóлку шо наврнала, шо íмала. Та тољíкава! Ка сљíва.

... И за Ђурен ће ви íскажем:

Прét-саба ће илэземе. Шéтаме. Вóда ће насíпеме. Па цвећина ће бéреме, па ће кíтима врáте, па ће бéреме зељéнило за стока да íмаје мљéко. Па ће насíпеме вóда о[д] дáљеко, па ће мéтима со бúтин. Те мéтима да ни илэзе мáсло.

... Па сме се бúлil'е дóма. Вáке ће се нáбуљиш. Вóлко. Па вáке мáнеста ће ја нóсет да га не-виђет. Ка ће тупаје, ће íгра во двóр; врáте ће зátворет.

... Две и по кáрлице њíва бíла. За два дéња сом га пóжњела и сом га скопíчила. И тија петнáсе копице. Сáма. Мáти ми се шúткаше по Суљејмана. Бе-ше бóљен. Тија тáмо сом жн'ела, тáмо сом врзúала, сом ускопíчила. И тáке. Óвамо се пуштиф кóњ. Да го дóфахам. Мúка.

Жн'ém, жн'ém јá. Ама тóга сом íмала снáга.

... Вóда сме сипал'е. Во пóток h[e] íдеме, ће пéреме тáмо: кóтеф, кóрито, свé шо ће óнесеш. Пíројка. Стáро такé-било. Па вóвна ће пéреме, па óфце ће

стрижеме, јагѣнца. Све-било прѣстало. Сѣга нѣма стока. Оѣце? Само стотина ако имаје?! Два крдара оѣце бѣље и јен крдар шиљејна бѣље. Гүјѣда! Сто коња имаље. Па краве по двѣ, по трѣ лүђи имаље. Вѣк имаље.

Па шо сом заминала со тија ѣржој више Ограда. Сом го пójн'ела, па во снóпчиња врзүјен'е. И сом стáнала прѣт-саба, w сáхат чѣтири, во трѣ-и-повф. И на рамена. И дур напушћале краве, ја сом ге пренесла. На гүмно. И сом дошла крава да помэвзем. Крава сом помэвзла, дѣца со-себе и сом ги ишчүкала посље. Снóпчиња ѣржој. Па пушти пет кáрљице, шѣс.

Бáшча

... Бáшча Тазимóфска, нѣк'на бѣла бáшча, таја ми бѣла брáтова. Па ка дошоф Смáјл'о, сом дошла гáнчице да зéмем.

— Јá ће га прóдавам бáшча.

— Ако га прóдаваш, — рéко — јá да га зéмем.

— Нѣ-можеш да га плáтиш тѣ.

И зáмина óн.

Ја дрва зѣ, мљéкото измѣти, óми сáдо! Во нѣдра сом ге түрила песто иљаде.

— Кéде си! — рече — *Ајде!

— Ёво сом, Смáјл'о!

— Шó-даваш, Пéндо, тѣ?

— Ја давам песто иљаде. Пóјћи нѣмам.

Óн рече:

— Шѣсто и пѣсег.

— *Аирљѣја нѣка је — јá му вѣљим. — И шѣсто пѣсег давам јá. Ама — рéко — бáшча је Пендѣина. Иди пóљај во Кáтастар!

И му вѣљим посље:

— Ёво ти песто иљаде сѣга. Дѣца ће дојет, па ће га превѣдеме, на нас да бѣде.

— Убаво — рече.

Он прáеше күћа тóга.

Ферида Дервиши, рођена 1927.

Бóгин'е

А óн ги вѣл'и:

— Óри, Скендѣрице, шо си гó-зела тáке детенцѣто?

— Та сом го зѣла, бóгин'е фáтило, па грђи му се фáтил'е. И тија сом гó-зела.

Он нѣмаше, дѣмек, сýна, во ћѣрке сѣдаф.

— Ка ћ[е] идем — рече — во Вл'ице, ће речем Вл'ици да му пр'ати мало мл'екце за грлце.

И понекој такоф је — не-дава мл'екце во акшам. Чекаме, чекаме. Нема. Не-даде. Вутро ће ме пр'ати, пушта ма́ти, жена ча́ша та́ква и жена ба́нка, ба́нка би́ло гол'емó-име.

— Ѐди от Вл'ице, от Рамада́нофци, де́мек, та́мока, нека ти да́дет ме́т.

Они има́а тр́мка не́коа. Ја́ отидо та́мо.

— Л'ифо, Л'ифо, на ти па́реве да ми да́еш л'ек ме́дец.

Све за правдина, би́ло и про́шло, она не ми га зима́ла ба́нката. Ё́х, ми да́доа мало ме́дец, до́јдо до́ма. Де́тето, ма́ти му ту́ра, оно́ отоде-отоде се перце́дује.

Бе́ме во Те́гово, бе́ме во При́здрен

... А се́стра во Те́гово ми у́мрела. За Те́гово сом тр́нала ја́, ка шо́-сме. Ту́ља, е́ј де́јка, ма́зала! Ма́тери ги-вел'и:

— Мори да́де, ка ми не за́твори вра́та, до́ма да у́мрем!

От-овде ка сме тр́нал'е... Ми́је сме тр́нал'е на́тамо де́јчича три́. И *А́рун. Ма́ти го но́си во на́раче. Па л'ек са́ка за-рука ће [г]о фа́ти. Све... Од Ба́шка има́а, и од Ба́шка ка сме тр́нал'е на́тамо. Се́[г]а на́тамо. Ента има́ше јено *А́санче, бра́т ги бе́ше во Те́гово, они́. Отец гим бе́ше Са́ла^х. И Са́ла^ха по ма́ло го па́мтим.

Сме путуа́л'е, сме но́ћевал'е во Ве́шал'е. За на́тамо... Ма́ти на́ша са́ма пе́та. Ка оти́до^хме на́тамо, у́баво, пу́стинче Бу́лгар не́-пушта. *А́јде има́ме ми́је, испро́дадо^хме, не јо́ргани, не о́вија, ка од^т ко́зина, те́пик како́ф-убав, бр'е! Шо има́ме ба́кэр, бе, све́. Ја сом би́ла во Бр'от со ма́тере, не, со се́стрича *А́тица. Во Бр'от сме о́шл'е, ће ја про́давам та́вата. Та́ва је́на од ба́кэр, вол'ика́ва.

Во Ве́шал'е ту́је но́ћева^хме ке но́ћева^хме, прино́ћева^хме, оти́до^хме во Те́гово. Во Те́гово ка ти оти́до^хме, гра́жи^хме ке́де је... На́јдо^хме *А́сана, на́јдо^хме ко-го-бе́ше? Ма́ти гра́жи. Прено́ћева^хме. По́сл'е, ка прено́ћева^хме:

— Ѐма, е́во о́вде, има јено о́да'че, го да́ваје за хи́рија... Та́ке ка от вра́тата на́тамо — то́лько је.

Со хи́рија го да́ваје. Ђе го зе́меме, ће го зе́ме ма́ти. Е *а́рно го зе́ме ту́јка. Во ода́'чето, во Те́гово, се́страта шо је, пра́во шо је пра́во, Цу́ља, она, ка от ки-на́тице, ка от стегани́це у́мре. Ма́тери ги вел'и:

— Шо ме ди́гна?! Да ми си затво́рила вра́та да у́мрем, пома́гбулу је.

Ала́ра^хметел'есен да́јцо А́кија не но́си. Јен л'еп ме́сил'е во́лко де́беф, ама со це́фка да го тр́неш — от о́вес, от а́рш, от јечмењ. Ги скр́ши ма́ло. Го зе́, го кэ́сна она л'е́бецот.

Ко[г]а до́јде, мори ма́ти, шо о́шл'е по́рано — по́рано *у́баво. Се живу́јеше ту́је. Ѐди на́бери кла́сје, две кила пче́ница, две о́ка ће извадиш, со та́ја пче́ница не се-мреше. Ѐди на́бери др́фца, во Те́гово. Какве́-дрва се! Ка от кэ́пине, та́ко де́бел'е. И ти́ја се живу́јеше. *А́рно, ама шо о́шл'е по́рано, не шо о́шл'е по́доцна, ге пу́дет. Та ће не на́пудет и́-нас. Во Те́гово сме посе́дал'е, има́ше ме́сец, два́. Ка́не. Ба́ш во л'ето. Бе́ше л'етн'о-време. Ђ[е] идем не́кому гра́а да бе́рем. Ём ће

те нарани, ем ће ти даде за дѣма. Демек таке било тује. Дѣјче сом била, ама не го забравам. Ка дѣјде, ће не пудет. Шо ошл'е порано — не, шо ошл'е подоцна. Ко[г]а дѣјде, еé^х, имаше сестра Сул'ејманова, Рукиша га вика^а, име не ги сом забрајла, Сул'ејман о[д] Диканце. Не пудет. Цуља умрела во Тетово. Остаде Цуља, ка фидан била. Шо имаше косме до овде... Имала трінаесе године... Навамо трінаваме ја, ^хАтица дѣјче, дѣјче сме имал'е Санија, и ^хАрун. Ка дѣјде, мори мајчице, прикажња муа не се искажување. ^О^х, ја сирота! Ка дѣјде ке Вешал'е, диканечкава, сестра Сул'ејманова шо била, ги умре јено. Го закопа^а ке Вешал'е. Ка дѣјде другото, мори мајти, како ги жалужем, другото ће ги умре ке вр^х. А ка ће дојеме навамо ка ке Диканечка-плајна, ^ходиме, Сул'ејман, јен ^хоца. Се косеше плајната, куј-време се коси, не-знам, ранó-л'и-је, доцна-л'и-је. И до^хоѓаме во кућа празна, во кућата. Јопе гл'е[д]аме а ће наеме нешто да продадеме.

Сме ошл'е. Јена тава сме продал'е со дѣјчето ^хАтица, вол'икава, бакарна.

^хАрун се разбол'ује. Овде ми умреф. ^хАрун... Кој ће те-поља! Е^хј! И од гла^х мрел'е, и от тифус мрел'е, и от бѣгин'е.

Посл'е сме ошл'е во Приздрен. Во Приздрен ка отидо^хме, ^ѣ^х, мајко мила! И тамо, ал'и тује во Приздрен, се живујеше. По вољко л'еп дава^а, на нуфус те запишал'е тује. Запишана си по вољко л'еп колѣмбожен, исто ка нашински.

(— А сте во ан некуј ил'и во некуа кућа? Баеги стé.)¹⁷⁰⁶

— Мије баеги ка отидо^хме, имаше некој, посл'е они изл'его^а. Има^а ^хАсанофске л'и, кој-беше? Шо посéдал'е, посéдал'е! Посл'е мије остана^хме во кућата. Мије тујека сме — ја, мајти, ^хАтица, Санија. Арно даваје л'еп. Ти даваје л'еп во сарај, го вика^а, одредено је тујека. Бугар нагоре не-пушта јадење. По тољко дава^а л'еп, демек, на нуфус. Пара ће тражет, ко[г]а ће тражет, ал'и даваје, демек. Главно — даваје.

^О^х, ја сиротá, ја сирота пресирота. Дѣјчето ће се разбол'е. Ка ће се разбол'е, бовно је вѣк. Санија.

— Шó-сакаш, мори, шó-сакаш?

— Сакам л'ек л'еп нашински.

Колѣмбожен давал'е, она сака нашински. Ја, гл'еј, не сом го враћала свѣ, свѣ ^халал, за тја ^халал Зуберу не му-чиним. И Зубер, дајко.

— Зубер, иди л'ебецот ми го продади! — мајти му вел'и — Л'ек л'ебецот да земеш нашински.

Има. Сом видела на фурња. Тенок, таке, нашински. Зубер го зé. Ка го зé, нема го. Ёво го, нема го; ёво го, нема го.

Бовна је. Јараби, јараби Сájбија. Зубер не-дојде. Па она, Санија, посл'е ме кáра:

— Зéкијо, ако си дала л'еп, зашто го даде и твојот, заш'!

— Та бóш ће донесе.

¹⁷⁰⁶ Питање је поставио Харун Хасани, син Зекијин.

Ќ! Ѐмаше Ђнта јѐна, гóлѐма кољко Скѐндѐрица, дѐјка кол'икава, л'ѐ-л'ѐј!
Ђнтата дојде тѹјека. Та рѐче:

— Зѹбер ви ошоф во Тѐгово.

И Санија ѹмре. Сме остана'ѐ ја, и *Атица, и ма'ти. А ма'ти, гл'ѐј сѐга, ка ђе ми израбóта, ка ђе ми ѹмре и ма'ти. Сме сѐнал'ѐ сѐга — јѐна тѹјѐ, јѐна тѹјѐ, ма'ти на-стреде.

— Зѐкијо, Зѐкијо, збóри!

Ако има да кóсне, ђе кóсне.

— Да ти кажујем, мајчице. Ма'ти те ѹчи: т'и си порасвѐштена — нѐмој со *Атица да се дво'те! Нѐмој да се дво'те со *Атица!

Ја зѐ да жѐлам.

— Нѐ, ма'ти ве ѹчи. Нѐ ми је ништо, току ве ѹчим.

И ти л'ѐгна*ме јѐна óтудом, јѐна óтудом, ма'ти на-стреде. И ма'ти пóсл'ѐ, мори мајчице! Мори мајчице! Ка ти л'ѐгна*ме, дејчѐчка рабóта, по нѐкује врѐме, ја сом се разбѹдила.

— Даде, даде!

Даде ѹмрела. И ја:

— *Атицò, ст'ани мори, *Атицо! Дада не ни-збори!

Гр'ли га. Дада ѹмрела! Дада ѹмрела!

Ó*, ја сирóта! И таке ти остана*ме! И дѐјчѐто девет дѐња по ма'тере ѹмре. И ја сама сом остана'ла.

Ја веђе ка óстана сама, е сѐга, ђе до*ођам от Приздрен нагоре. Ѐдем, од диканѐчко имаше нѐкој, ја. И ка дојдо по-река. По-река има јѐн камењ подубѐн, путиште за ка кѐ-Бађка, и путиште за ка кѐ Диканѐе.

— Е, сѐ[г]а, кѐ ђе рдеме? — ме пра'шује Ђнтата, дајцо ги бѐше Ўдаип. — Кѐ ħ[ѐ] рдеме? Ај ħ[ѐ] рдеме во Диканѐе.

За пра'вдина — ѹјна Рајмица пра'шуј, жѐлај, кажуј; пра'шуј, жѐлај, кажуј. Свѐ искажа*ме во ѹјне. И Ђнта ħ[ѐ] рде во Удаипа. Удаип ги је дајцо, ал'и Удаип, ка кого да ти кажем — ка Скѐндѐра на'шего. Óтиде она. Ка óтиде она, нѐјзи пóсл'ѐ јóпе иштѐ-више. Боже тѹје. Дајцо нѐ-гл'ѐда. Ти óтиде во Тѐгово. Тамо ѹмрела.

Зекија Хасани, рођена 1908.

Г л о б о ч и ц а

На свадба

Ја ка сом б'ила во Вр'аништа, да ви рскажем нѐшто. Сом óшла на свадба во Вр'аништа, му'ш ме зѐвф. Он, с'ин, б'ив бѐћар тога, нѐженет. И сме се сóбрал'ѐ под јѐна сл'ива, ма'неста ђе д'игаје. На ко'на јóш се нóсило. А ја сом се зазбóрила,

ва́ке ка се[г]а, не то́лко — још по́више. А се смӣјем, а се ша́лавим, а збóрим! А ке ру́хо сом по́проста. Те́рп'ик не́ ми је но́вф — пра́н па по́уреден. И јена ж'ена ка ке-мене се вра́ћа, а не́је одг Врáníшта, от Кука́л'ане Је.

— Тӣ — рече — мене, жéно, млого ми се свиђаш. Ка ж'ена, ка домаћица, ка вéсела. А са́кам јéно да ти речем — во куча ни́што не́ си.

Ја́:

— Уу, жéно! Ја да не́ сом ни́што?!

— Ћу́т! Ни́што не́ си!

— Ка́ко ти знéш, ја да не́ сом ни́што?!

— Ја — рече — знéм, по ру́хо те виђим. Нémаш — рече — ни́што. Да си обл'ечена дóбро.

Ја́, како ми па́на те́шко, само та́ке.

Ја вéл'им:

— Жéно, ја не́ сом ни́што?! Пра́шај во Глобóчица!

— Ја — рече — нémам шо да-прашам. Ка жéна — рече — нémам шо да-кажем, ал'и да имаш хучум во ку́ћа, нémаш.

Ка да б́ила ке нáс.

Ја по́сл'е — ваке-й-ваке — жéна ми рéкла.

Ја му́жш да не се стéгне, да му тра́жиш, знéш како-ти-је — да́ј óвја, да́ј тӣ-ја, нémaф во ру́ке. Де́ца ф шко́ло трӣ, óдма јéно по дру́го, јéно по дру́го. Ма́јка ста́ра имаф, пла́те нӣске, со двé-руке, на́шински речено. Ја́, да не-биде он, да не се стéгне, па ја со зóр сом жи́вила. И ја ћеркам сом кажýала. Ћерка вéл'и:

— Ма́јнице, ка има скýп најго́лем, óвија рéчој тво́ји ги кажујем.

Нáше ко́мшије

И́маф сӣној трóјца от прва́-жена. У́мрела жéна. Óна ги рáсла, та́ја шо до́шла. На де́вет ка му до́шла. Де́вет де́ца. Чéтири сӣна имаф бн и óна јóш чéтири ћерке рóдила со не́го ка до́шла. Све бе́ћарке. И óна ги издвóрила тӣја чéтири сӣна, пáсинци шо се ви́каје. И óни ка се ижéнил'е, свé се издвојл'е. Óна остáнала со ћерке свýје. По́сл'е и ћеркете и се изму́жил'е. Остáнала со ста́рца. Е, óваа гóдина у́мре, срчана б́ила.

Сéдим, чéкам

... Сом л'эгнала во де́вет и сом угáснала ви́дело. По́сл'е не́кује де́чишта сл'ивата свé га óбра́л'е. Ка ви́дел'е ви́дело нéma. Ја дури имаа ко́мшије ви́дело, у́баво. Ка изгáснаха, то́га мене те́шко ми је. Ја сом гóре са́ма, ал'и óвде, знéм, ви́је сте. А сӣнојка ги знéм не́ са ту́је, са́ма сом. Чӣмби́ље ка сом се у́спала. Са-ба́ал'е сом се разбóдила во шéс. Јóпе сом се у́спала. Ка ће ме тéкне — кра́ва! Кра́ва не́ ми је помéвзена. И та́ке помéвзо, и́стера стóка, порáбота óвде шо има-ше. Сом б́ила на тра́вица, сом зéла брéмче, тра́вица ма́ло. Ка до́јдо от ке сéно,

се покара со н'их. Пуштил'е кон'а. Нэ-можем вр'ата да отворим. Па ка сом го ц'арнала кон'а со свэ-врата! Те да га искршим и вр'ата.

— Не ми се шуткајте — реко — со кон'а овде. Кон'а во руке и — квит! Шо ми пуштате — реко — мене да ми тура трупој, немам душа да дигам!

И с[г]а сом с[е]нала. С[е]дим, ч[е]кам. С[е] [г]а не доо'јае, реко, чим н[е]-дошл'е до два, три. Врућина.

Крава за продаван'е

... Ка била во нас да ни купује крава. Оваја шо удавала ч[е]рка. Мије имаме две-краве, ј[е]на че га продаваме. Вика сабаала р[ан]о, Екремица со Екрема. Жена и муш^ж.

— Шт[о] је?

— Крава имате да продавате.

А снаха м[о]взе. И ј[а] тољко сом се изб[у]нила.

— Хајде — вел'им — да виђиш крава кољко-мл'еко дава!

Тија никој не дава. Да гл'едаш кољко мл'еко дава!

Снаха га пом[о]взе крава. Мл'еко н[е]-беше м[л]о[г]о баш, н[е]-беше ни м[а]ло.

И она вел'и:

— Ј[а] вољко-паре н[е]-давам за вол'ицко-мл'еко. Ама — рече — мене ће ми издојет од^т Загреб, имам ј[а] вн[у]ци, маџири. Ој[а]-мл'еко — рече — да л' да им го дадем да го п[и]јет, да л'и да вађам м[а]сло од^т него, да го м[о]тим. Н[е]-можем — рече.

Муш^ж вика:

— Ж[е]но, н[е]мој ваке. Дај да виђиме!

— Н[е]! Ј[а] за вољко мл'еко!

— *Ајде — реко — ходи! Ти крава наша че купујеш и че ни гл'едаш мл'еко!

... А мије немаме да ј[а]деме. К[е]тл[а]к, неманица. И дооца туцар от^д Р[е]-стел'ица. Че га купује крава. Н[е]кој Аднан. Мл[а]т чујек. Ј[а] ч[е]кам — туцар требе да биде — трбу! Туцар! А он ка вас.

— Ш[о] си ти? Туцар ваков^ф не бидује.

— А каков^ф, мајко?

— Туцар — реко — трбу, па изгојен... Ти — реко — кравава наша ће га купујеш. Мије крава га даваме — реко — о[д] душа. Не ни-требе. Немаме оваја г[о]-дина да ј[а]де, ал'и крава кољко шо можеш да га чуваш за дамазлак. Кравава — реко — је ст[е]вна, р[ан]о че се тел'и. Ч[е] ил'езе тел'е гол'емо. Слушај вамо — крава је м[л]о[г]о сој. Ако имаш, н[е]мој да га харчиш!

Му сом кажала.

Он га воца тамо па да чека камион.

— Ама ј[а] за кол'ене — рече.

— Ти-знаш — реко.

Ка га заклаф, девет кила тѣл'е. И нејћаф^в пारे да ни доплати. Заш му ил'езло w месо тија.

Средн'ует ка се жениф

... Дóјде средн'ует да се жéни. Средн'ует мирен. А со јена дéјка óвде се засакаф^в. А мéне ми се свиђа млóго дéјкава. Она млóго сака да го зéме н'éго. А јá тóлько íмам мéрак да га зéмам! А íмам снаха, сéстра нејзина, за брата мýјего. И јá íдем ке нá стáлно.

— Мори снахо, а че биде? Нéмој дéте да ми страмите?

Дéте в Óбил'ич рáдише.

Ћ[e] íдем ке снаха јá. Рéко:

— Сéло збóри. Дéте ми íде свéјено. Ако биде — биде, нé-биде — ми кажи!

— Вéчер — рéче — гóтово.

А рéкла да га крадеме, да ја грабиме. А мáти је во Нíш. Мáти бíла премýжена.

Óна, дéјка, рéкла:

— Јá ће ил'езем, ће пóјим кóн'а, а вије да ил'езете кобајеги да ме крадете.

И мíје сме се договóриле. Че га крадеме. Шо ми је сíн, двáјца други, дрýштво. Мíје óвде чéкаме. Кúћа ни бéше стáра, тýје íма^хме пéнцер. Она, дéјка, пóји кóн'а. Ил'езе шо ми је сíн рéд-на — хá! — че ја граби. И óна — му íзбегá! Дрýгари га прифáтија, мíје óзгора ил'éзо^хме, ти га донéсо^хме.

Ка ће и дóје дéдо шо је! Кó[г]а ће дóје — на врата да крши! Кó[г]а ће дóје да кóвне!

Мíје свí w кúп сме се сбóрал'е да не не úтепа от ке пéнцери со кáмене.

Ка ће ми дóјде úтре мýш, вије:

— Јá не сóм-íмаф^в сíна да краде дéјка! Óна ако сакала да дóје, кúћа знéла. Зáш вије да га крадете, да ми óди мéне лáф — крáл'е; тáкве дéца, тáква кúћа, тáква фамíл'ија. Крáл'е дéјка!

Óстана óна. Свáдба нáпрајме.

... Ће сéнеме на сóфра петнáесе дýше. И ће ми рéче сíн шо ми је стрéђен:

— Е ка дéнеска шо сме сéнал'е, запáнтите и úтре тáке да сéнеме. Ако се измéшаме, нéма ке да сéнеме. Кóл'ена со кóл'ена. Нé-може.

Мéсо ће стáваме, мéсо да вáриме. Јá че стáим во тáва — петнáесе дýше, петнáесе мрвице. И мýш че ми рéче:

— Зáшто мéсово вóлко стáваш? Ама свé сéфска стóка да кóл'еме, не мóжеме да ил'еземе на крáј. Зíма је шес мéсеци.

Јá че му рéчем:

— Јá ће стáим пóмало, ал'и вéчер тí ће го дéл'иш. Како да го дéл'име ако је пóмало?! Трéбе да кíнеш. Óни нејчет тí со рúчишта да им кíнеш.

И ја ка ће зѐм да давам, свѝм че даѐм, чѐрки пѐмало. Сѐга га жалѝм. Да нѐ-речет — нам нѐ-дава. А чѐрка нека рѐче.

Мáти мѹжова, стáра

... Муж^ш ми се рáзбол'е од брѹх. А ђна, мáти нѐгуа, стáра. Пѐшоф на аперáција. Рѐкоф:

— Нѝкому не кáжујем ка ће ѝдем на аперáција, само тѐбе.

Јá-велѝм:

— А дѐцам?

— Ї-дѐцам не ги кáжујем.

Пѐшоф^в на стáница и им кáжаф^в. Ошоф во Прѝзрен и се апѐрисавф. Јѐн-ден, двá, нѐма го. А мáјка внѹчича ги сѐбрала, им вѐлѝ:

— Дѐмир кѐде-је?

И ђни рѐкл'е:

— Во Пѐћ је. На нѐкој сáстанок.

— Та ка не дѐђа јѐн-ден мáтере да виђи па јѐпе нека ѝде. Стáра сом.

И ја сом ђшла во Прѝзрен w пѐсета. Ђн ме прáшује мáјка кáко је.

— Мáјка — јá-велѝм — ѹбава бѐше. Ёво два дѐна нѐје ѹбава.

— Фчѐра си бѝла. Си рѐкла ѹбава... Нá — рѐче — јѐна помáранца гѐл'ема. Да и га дáјеш, на шѝја ти га ђставам, да и га ђљупиш и да и кáжеш кѐ[д]е сом, и да и сом прáтиф.

И ја дѐјди, ти га дáди.

Јá рѐко:

— Ће дѐје ђн ѹтре, зáутре.

Ђн ти дѐјди и ђна ти се рáзбол'и. Ка ти се рáзбол'е, за осом дѐна, дѐвети, ѹмре мáјка. Ђн пѹшти рáдиђн.

Јá вѐлѝм:

— Кáко?

— Јá нѐ-желам. Ће пѹштим. Сом га гл'ѐдаф^в дур била жѝва. И ти тáке да рáботаш ка ће ѹмрем.

Рајма Ибро, рођена 1925.

К р у ш е в о

От кѐга сом се рѐдиф, сом се мѹчивф

Јá ко[г]а сом бѝф двáнаесе гѐдине, и бáбо мѐј ме прáтиф^в во Глобѐчица. Тѹј бѝф мѐјтеп. Ђца не ѹчиф, и нѐшђо и шкѐло. Пѐчело тѝја четирѝсе и шѐста.

Сом спаф ја во Глобóчица ке кућа Вајтова, стáра, чéшма кеде је, сом спаф со Руждија, Руждија óцин.

Пóсл'е тија пóчна тифус и се прéкина шкóло. Зáстана. Óца ни бíf от Љубошта, Љубоште. И се рáзбоље óца, íме му бíло Ёштреф, мулá-Ештреф. Јéн чý-јек бíвф прíставф, прíставф, óчи íмаше шарене, óбричен, лýичен, чíс-чýјек. И óн ти се рáзбоље. Íмаше тýј јéно дéјче мáлово, и ка сéга га глéдам: крпће јéно стáваше на глава, úдри во глава бóлови. Се прéкина шкóло, се растрвиме дéца. Јá дóјде дóма. Óца, од некој врéме, чý, úмреф^в. Úмреф^в о[т] тојá-бољес. И во Глобóчица úмрел'е дóста млáде. Млáде íзмреа — дéјке.

Четириесе и сéдма сом учиф во Бродóсафце, во Óпоље. И сом нáучиф тá-мо вёрски. Јá мóжем да бíдем и óца, ал'и шо нéјнем, тија је друго. И јéзик сом нáучиф албански. Четириесе и óсма гóдина сом учиф^в во Рестéљица, w стáро шкóло. Ми бíf учитељ Стóјан, нé-знам от кé-биф. Ё, о[т] тоје вáмо, шкóло сом — нí-тија, нí-тија.

О[т] тýје сом пóчнаф да кóсим млáт. Од нéгде осомнáесе гóдине. И бáбо ме óженивф на осомнáесе гóдине. Бáбо мбј. Брáта нéмам, сом бíвф јéден, сéстре двé, и мóравф да ме óжени шо бíл'е стáре сáме, снáва да им чíни íзмет.

Сом íмавф дéца. Пóчeље мáло и да ми мрét дéца. Прво ми úмре. Дéјће. Се вíкало Зéјнепа. Пéесет и трéћа. Па пéесет чéтврта сом óшовф áскер, вóјник. Сом óшоф^в со нáше, да ти кáжем: Мумин, Сéљим, Јáкуп, Мúстафа. Не прáлал'е мáјке до Глобóчица, до Дрáгаш пéшки. Тија пеее чéтврта, јединаести áприл, бeше сн'эк, јена фртуна. Кúфери нáрамо ду Дрáгаш.

Сом íмаф^в дéца, сé[г]а íмаме. Ми мрeље мáло. Пóсл'е ми úмре јена ћéрка, млáда ми úмре ћéрка, ке Исмáйл'а, óвде бíла. Íмала јéно дéјче. Дéјчето остáнa-ло маљичкаво, о[д] два три мéсеци. Га глéдал'е óни млóго. Кé-н'и, н'íно је. Сéга дéјка је. И о[т] тóга ја сом пóчнаф мáло и да пýшим и пíјем. Млáда мрéшка. Ёво, Вáит знáје, пријáтељи ми се.

Па сом кóсиф^в, па сом се мúчивф^в. Во Дрáгаш сом íдаф ја по двá-пути на дéн. Со кóна сом тýариф^в дрва за вóјска. Со сижáлице сом тýариф дрва, сом нóсиф^в вóјницам. Ћирија за пáре.

... Бáбо мój жíвивф сто гóдине, óфце државф, гýјeда. Óравф, сíјавф, óткуп дá-вавф. Дáвавф по пет íладе кíла жíто. Пчéница óвде може да бíде. Мéсо по три íладе кíла. Íмаме зéмн'а мíје дóста. Триес éктара зéмн'а во Крушево íмаме.

Сéга íмаме óфце. Јá со óфце помíнујем — шућур. Свáкој да íма. Кој рá-бота — да íма, а и кој не рáбота — нéка íма, ал'и кој рáбота — да íма пóвише. Рáбота је рáбота! Со сéдене не бíдује! Јá сом шиесе гóдине, па трчим. Стáнујем јóпе во трí.

Чýјек трéбе да бíде тáкóвф. Да му бíде врáта отвóрена. И мáло да пóможе и сирóтин'ем. Ка ће вíђи некýјего на мýка, да му дáје нéшићо. Трéбе да прáшаш чýјeка. Ако не гó-прашаш, тí нé му си пријáтељ. Сáмо нáпи се, íзеди, íљези!

... От кóга сом се рóдиф, сом се мúчивф. Мáл'ичкавф сом вóдивф вóлои бá-бету. Мáл'ичкавф от седом гóдине. От седом гóдине óфце сом зáпасовф. А једи-

нец сом. Јено дѣте сом. Со ђфце сом ѡдав^ф. Нѡге мѡкре, опѣн^нѡна г^умене, ке Глобѡчица ^нѡдеме. Ст^удено. Л^тѣп ^нѡдеш. Сме ј^лѣ л^тѣп от ^рш^ж и јѣчмен. Т^ија б^ило нѣгде пѣдѣсета.

Кѡшул^а ја сом нѡсиф^в, јѣно дѣте, вѡвнена. П^латно нѣмало, м^ати ^нѡ ни ^нс-тка^ѣ.

... ђфца с^ака да се п^асе. ђфца је ^хубава а^ли ^нзмет с^ака. Д^ава ђфца, от стѡка — ђфца. Од^т зѣмн^а — л^вивада. ђфце ге ч^увам, с^нрен^е го п^рѡдаам, пом^ну-јем м^лѡгу ^убаво. Дѣнеска да нѣ ни се ђфце, к^уѡна н^аша ^нде дѡлу. К^ри^за је. Пешен^асе ч^лана во к^уѡна сме. С^ннои сом ги ^нжениф^в.

А и свѣ да ^нмаш. И м^агаре да ^нмаш, и кѡза да ^нмаш, и кѡкошка да ^нмаш. Во сѣло свѣ да ^нмаш. ^нмаме м^нје. М^нје с^нјеме ^н наш^а-к^уѡна, и г^ра, и т^нкве, и зѣлке. ^нмаме св^ујѣ-^ниве. Кѡј р^абота, ј^а го м^нлујем.

... С^ннојка сом б^нв^ф во Рестѣљица. Нѡѡа. Ке јѣного п^риј^ате^лја сом б^нв^ф, гѡре ^нмам с^нјаја. Сом т^рнаф нѣгде ^око с^аат дѣсет ѡтодом, с^ам јѣден по п^ут. С^ннојка било. Ка зѣа да в^нјет в^уци во ш^ума, ј^а с^ам јѣден. И дѡјде дѡма нѡѡа, со ст^апче во р^ука.

Со ђфце ка сом ^ндаф, м^аљѣчкаф, дванаѣсет гѡдине, ^не ми в^лѣзе в^ук, ђфца ми га в^лѣче, ја ^не п^нш^ним пѡ-^нѣго, шо ^не му ч^нним. К^уче ако ^нмам, ^не га ѡд-брани. Ако нѣ, ^не га зѣ.

Вѣљеше б^або мѡј: ђфчар бѣс-к^уче нѣ-мѡже. Да је јѣна м^алова б^убица, ако л^ане, в^уку му је тѣлосан, ^не ^нзбега. В^ук нѣ-бега ^от ч^уљека. К^уче је п^рв^а-стража. ђно ^не ^упази кѣде је в^ук. Т^н да си ђфчар, свѣр да г^лѣдаш т^нја, он се ск^рнф. К^у-че ѡдма ^не го ^упази. Бѣс-к^уче ђфце ^не ге ^нзде све в^ук. В^ук мѡже, ако в^лѣзе, за пол^а-саат пѣсто мѡже да ге з^акѡље. С^амо ге кѡље. Он је најѡпасен за стѡка. Он кѡна ^не ф^ати з^а-нос и ^не му се ѡбеси и кѡн ^не п^ане. Штетѡчинец је в^ук.

С^нрен^е

ђфце п^рво ^не је пѡмѡвзеш. ^не ѡм^нјеш р^уке ^хубаво ка ^не је мѡвзеш. ^не ст^а-иш кѡт^лѣ е^ли вѣдро. Ч^нсто да б^нде. ^не п^азиш да нѣ ти ђфца ^нљиза ^о[д] ^нубре нѣјзино. Зѣљѣнило, т^рава, ако п^ане во м^лѣко, е т^нја цѣди на ^нљадо цѣдила, с^н-рен^е ^не б^нде п^рл^аво, нѣ-иде на п^азар. Нѣ је ѡт^ровно, ^ал^ни за п^рѡд^аван^е не б^ндује.

М^лѣко ако је ч^нсто, с^нрен^е ^не б^нде ч^нсто. Мѡвзаш п^раи с^нрен^е. П^рво ти је т^нја. М^лѣко ^не се п^рѣцеди пѡсл^е на двѣ-платна. Се т^ура с^нриш^нѣ. С^нриш^нѣ н^ап^ре ^нмало — ^не з^акѡљеме ј^аг^нѣ, ј^аре, па ^не му н^ајеме с^нриш^нѣ т^амо во ѡна, ка било м^аљ^нчкаво, ка с^нсало сѣра, и ѡно до шес мѣсеци ^нма с^нриш^нѣ, ј^аг^нѣ и ј^а-ре. Пѡсл^е з^аг^ннује. И т^нја с^нриш^нѣто, ѡно било нај^убаво с^нриш^нѣ. П^рема м^лѣко с^нриш^нѣ, м^аја ^не т^уриш. ђно ^не сѣди. Ка се потс^нрило. Се потс^нрило ка ^не мѡжеш да го п^рѣсечеш со нѡш. ^не го ^нзмешаш со р^уке. ^нѡ[е] ^нл^тезе ц^нк ѡзгора. И пѡсл^е ^не зѣмеш в^ру^на-вода. ^не му ^удриш в^ру^на-вода да се п^рѣсече. Па ^не го г^рабнеш со р^уке. Ка ^не се н^ап^раи дѡбро, ^не го ст^аиш во п^латно ѡбѣсено. ^не з^н-маш от к^азан и ^не т^ураш т^амо. ^не ст^аиш дѡлу јѣно кѡт^лѣ за ц^нк. ^не се цѣди с^н-

рен'е цев-ден — от саба^хал'е до акшам ће се цѣди. Ка ће се њспеди, ће го ђнесеш да се с^уши. Ће сѣди десе[т] дѣна дор се њспече. Е, ка ће жѣфтне, тога је пѣчено.

Ибрахим Абидини, рођен 1934.

Р е с т е љ и ц а

Сељман-Љикина

Сељман-Љикина ѣво како-била. Он праѡф свѣбда, Сељман-Љика. Ка праѡф свѣбда, млѡнесте двѣ дѡнесоф. Ка дѡнесоф две млѡнесте, араѡије му зѣл'е ѡфце. И ѡн им рѣкоф:

— Не гљѣдајте свѣбда, т^упани, ѡјде да спѡсите ѡфце!

И ѡн, со новѡжене, ѡшље да спѡсет ѡфце. И тѡмо новѡжене ги утѣпѡље, ѡбадвајца. И ге дѡнесоф Сељман-Љика во кљѣћ, ѡбадва новѡжене. И ж'ѣна га вѡкнаф:

— Ѳди вѡмо да ти кѡжем! Нѣмој сѡвза да п^ушћиш, нека т^упѡје т^упани, нѣ-мој да је прѣкинеш.

И т^упани не ге прѣкинаф. Т^упѡље, т^упѡље. А он ѡшоф ке пријѡтеља. Да вѡкне пријѡтеља, новѡжене му утѣпѡље. И тѡмо рѣкоф:

— Ми утѣпѡље новѡжене, ѡјде да зѡмате млѡнесте.

И ка дѡшоф, жѣна трѡје. Ни жѣлала, ни нѡшћо. Они утѣпане во кљѣћ сѣдет. И им рѣкоф:

— Млѡнесте мѡље м^ује, бѡбо да ве вѡђи. Ёто, сѣга ми сте бѡље млѡнесте. Сѣга ће ѡдете, новѡжене ми утѣпѡље.

А т^упани т^упѡје. Новѡжене во кљѣћ.

И ѡни ка им дѡшље, пријѡтељи ѡтодум, им рѣкле:

— Нѣ! Не ге вѡђаме млѡнесте, двѣ-деца ѡма др^уге.

И ѡни пѡ т^упани т^упѡље, не ге прѣкинаф. Млѡнесте страм^уѡље. За дру-гѣ-деца ге в^рѡтиф.

Араѡије

Рѡмадан, шо бѡф во пѡље, мѡацир ѡшоф. Нат^уариф ѡљишћа, пѡстел'ѡ, свѣ. И го фѡтиље на Гѡљѣм-камен. И ка го фѡтиље на Гѡљѣм-камен, парѡћића ѡмаф. И му зѣље пѡстѣља, му зѣље ѡљишћа, парѡћићѡта. И се в^рѡтиф нѡзаћ. Му рѣкоф Рѡмадану:

— Свѣ ме ѡбраље араѡије!

— Кујѣ-биле, а ге знѡш? Тѡгоѡ и тѡгоѡ?

И му кѡжаф.

И ѡшље на Ц^рн-камен, ѡнија араѡије. Растуѡриље.

И Рамадан о[т] тујска со кон'и во Црн-камен. Ко[г]а нашље јена ћанта, паре им панало. Напре. И ка им панала ћанта паре, и он му рекоф:

— Дај га мене!

И он му ја даф.

И тамо му рекоф:

— Овогуа сте уфатиље па му сте зѣље постел'а, па му сте зѣље аљишћа, па му сте зѣље парићата. Најако ги жаљи.

И они му ге вратиље назаћ. Постел'а, аљишћа, све назаћ ге вратиље. Дóшоф дома со кон'а. И они му рекље:

— Ајде сé[г]а ти со нас. Аустријанци да тѣпаме.

О[т] туј ке Враца ошље. Ка ошље ке Враца, се тѣпале, све ги истѣпале Аустријанци. Ка ги истѣпале, Ваита утѣпале на мѣсто.

И дошље ке броцко вамо. Ка дошље ке броцко, броцке офце зѣље.

— Ааа! Рамадан-Баље броцкѣ-офце з'ѣф! — станала да жѣла.

И ја, вељи, ка застана да гађам — гау, гау — утепа брава најгољѣмого и офчара. Ето-ти-го се прѣврте офчар. И офце броцке, вељи, ге врати ке броцко вамо. Утепа, вељи, тогуа, и брава, вељи, утепа.

Краље, тѣпале, напре. Краље, тѣпале, не сме мógље да илѣземе. Па ка украље гүјѣда. Мије сме жн'ѣл'е.

— Гүјѣда обраље сѣфске, гүјѣда! — викаље.

— Кѣде се?

— Ёно ге — вељи.

И туј ге фатиље гүјѣда. Не-гѣ-зеље.

Ка зѣље тућефскѣ-офце, а биље ка кóбиље гóљеме.

Од цамија овде ка идаље, ге гљѣдал'е. Ги стаиље око, ће ги крѣдет. Ге украље. Заминаље.

И Рамадан и Адѣм-баба пошље во Гольѣм-камен. И јѣного туцара обраље. Чѣтири тенѣћин'а му зѣље масло. И шо имаф туцар, го обраље. Ка ошоф ке Гольѣм-камен, пóтера дошла. Рамадан-Баље и Адѣм-баба во Рүпица се скриље. Пóтера не ге фаћаје, ће се вратет назаћ.

И по већера тенѣћин'ата ге донесоф со мѣска. Чѣтири кон'и натуáрене и мѣске! Шо го обраље Амйћета.

И шо биф Имѣр-Љуга му рекоф Баљѣту:

— Шо рабóташ?

— Нишћо. На-вода сом биф. Мати ме пратила.

А они тенѣћин'а растуариље тује. Краље.

И вутре сабаале тенѣћин'а ге дигнаље, күј-зна ке ге онесље.

Ђинои, шејтани

Ђинои имаље, старе кажујет. Ђинои имаље напре. Рушит-баба ми кажуаф.

Он биф дѣте. Ка биф дѣте, биље браћа пѣтина. И они дојдоа, вѣљи, заг чкóло ће се прајет јарци со прапорци — зангара, зангара. Пóсье, вѣљи, тупани — гран, гран! И мије, вѣљи, от пѣнцири ће гљѣдаме. И ће вика мáти:

— Пустинћића пúсте, *ај лѣгните! Шó да ми гљѣдате тáмо?!

Т[е] идеме, вѣљи бабо, ће шѣтаме по sóкаци. Ноћа. И они ће иљезет, тија, ће тупаје, јарци со прапорци се прајет. Свѣкако. Они ка инсана се прајет. И сѣга нѣма тија, прекíнало. Ѐнсан је љин. А напре љинои биље.

Тамиљ-áмиђа шо биф, имаф Тамиљ-áмиђа, со бабета биф врсник он. Се баваје ке Врáца нáтамо. И ка се забáјф ке Врáца, и они му иљезл'е, љинои. Он на кóн'а беше јáнат. Он им прогó[в]ори. И ка им прогó[в]ори, ка кóзиће му се учи-нија. И ка кúкнаф пѣтеф, рипнало му от скúт, му рѣкло:

— Бй ти сом батѣрисаф, áма óвија шо кúкнало!

И се спáси.

... Им се забáиф кóн' во Бáрбула. Нáна сијала брашно на сíто. Ђе мѣси. Нáна сину му рѣкла:

— А кóн' кѣ ти је?

— Јá сом го забрајф кóн'а.

О[т] тúјека óшље бабо, бáте во Бáрбула. Насипаље пушка, фишеци, кóла-ни зѣф.

— Ѐдеме — вѣљи — идеме, кó[г]а ће виђиме — вѣљи — осом дúше.

Шо ги истѣпаље осом дúше.

— Шó се óнија осом дúше? — му рѣкоф бáте.

— Зáтрај! — му рѣкоф бабо.

Па се сѣтиф да се шејтани. Ѐмаје во Јавóрике. Ил'йзаје. Млогó-инсан ги видевф.

Празници

За Ђурђевден дѣјке се радујет, пúјет, ткајет, шијет, вѣзаје. Чѣкаје Ђурђевден. Пúјет пѣсме љурђевденске:

Ђурђевден óтиде.

Нѣ љи го жаљиме?

Шó ће го жаљиме,

Бáјрам ни иде.

Ђе се промѣнаме

живе да бинеме.

Кáна ће стáваме...

Нушаљке сме ставаље. Дѣјке ће пѳјет на нушаљка; ће јанет па ће пѳјет. Ђе ге нушаје јене, јене ће пѳјет.

За Бóжећ сме праиље пресѣн-љеп. Ђе мѣсима, кóломбоћ ће вáриме и млá-нестем ће нóсима кóломбоћ и пресѣн-љеп.

За Срѣдзима ће вáриме, ѓто, ће вáриме кóломбоћ. Нóге сме вáриље. Пá-ћунке. Смѣ вáриље да ни зáдује вѣтер на гúмно, да ни дѳје вѣтер ка вршѣме. Не си вáрила тѣ кóломбоћ и пресѣн-љеп, не ти дѳје вѣтер на гúмно. Ка трѣбима жѣ-то, ка сме фрљал'е на лóпата. Напре на лóпата се фрљал'е жѣта. Сѣ[г]а мáкина има, нѣма лóпата.

Зелѣија Љико, рођена 1927.

Ткајен'е

Па, ѓво, ѓвја се снуáло прво со кóнец бѣф. Рѳж'ица се вѣка. Па пóсл'е ка ће се снује, се става w рáзбој. Па се нáвива на врати́ло, па пóсл'е се увѣдује во нѣ-ти, па во брдо, па се наврзује, па се затkáнује. Па пóсл'е на кóцкице вѣжбанка се цр́та и шáрке се ставаје на нѣти. Е пóсл'е шáрке ставаме, рѣдима ка шо је најѳ-баво, ка шћо знаје. Нѣкуа пóвише знаје, пóвише ѳме. Нѣкуа пómáло. Ка шо је рáзвијен мóзок тѣја. Нѣкуа најѳбаво ткаје, па нѣкуа ѣч не-знаје.

Сом го тка́ла за ѳкрас. За новá-кућа. Е сѣ[г]а ѣл'езл'е мóде лóжници. Сме ѣскал'е лóжници. На тѣпици се ставаје лóжници. Гвја виш'е мáло попропáнал'е.

Лóжник прво го прѣдеме со мáшина, ѓснау прѣдеме, прѣдеме јѣток, па рѣ-се. Е пóсл'е ѣсто се снује, па се нáвива, па се извѣдује и во нѣти и во брдо, па се зáткава, и рѣдима рѣсе.

Свáбда

Дѣјка и бѣћар се засáкујет прво. Па ћ[e] ѣде ѳстројник тáмо, ће прáти от ке бѣћара да ѣде ѳстројник ке дѣјка. Гни пóсл'е ће се прáшаје ал' је ѳбава, кá је, шó је. Ђе прáшаје дѣте. Дѣте, ако га сáка, ће га ѣзвади. Е пóсл'е ѓна, скупá је свáбда. Áл'ишћа мланѣстећке, тупани, трóшкои. Дѣсет, пѣтнаесет ѣл'аде мáрке не кóшта.

Новóженске áл'ишћа се вáвнене: гúnче, бѣнебрек, кóшул'а шáрена, кáпа, ѓпенке, пѳас. Тѣја се за новóжен'а. А за мланѣста се: цѳбе, антѣрија, ѳркићѣћа, мѣнтани, ѳрмѣл'ина, кóлсузи, сѣтарке, цѣпел'е.

Ка ће га извáдиме нóсима цѳбина, мамѳдије w ѓквири ставаме. Пóсл'е кá-ве праѣме, тѳлумбе прајет, пригáнице прајет, нóсет ке мланѣста, нѣш'ан ѣде. Гтодо ѳстрѳјници добђаје. Вѳтрото ѣдет дѣјке испромѣнете. Пригáничарке ке мланѣста ѣдет. Мланѣста тáмо се промена, се издѳбује, ге чѣка. И ѣграје со мланѣ-неста. Пригáничарке пѳјет ка стрáмује мланѣста:

„Евó-ти-сме, ја дѣвојко, ти ѣдеме.

Ти ѣдеме мазнѣкарке, првó-сефте.“

Посл'е и рѣдет и пѹјет — ти сме одбѣрал'е, w таквó-село си. Га фál'ет. Н'е-збори млáнеста. Само тра́је и во óро ѝгра.

Е посл'е мáзник пра́ил'е. Пр́стен ѝде. Пр́стенот устрóјници го нóсет. Пáре тóга дáваје. Пет ѝладе мáрке, ако ѝма тóга, ће дáде устрóјнику. Устрóјник ге нóси тáмо ке дѣјка, родител'у ге набрóјује:

— Ёво ти пáре шо ти бѣл'е во кнѣгиче.

Тѣја во кнѣгиче свѣ се пишѹје. И се одѹжује свáт свáту. Он се спрѣма. Е посл'е веће киткáрице ѝдет, кѣтке и нóсет за рáзбој, нáна и заѹдује, и фáћа де-сна-рука. Тáмо мамѹдија и дáва.

Е посл'е партáварке ѝдет, нóсет тѣја шо угóтвила млáнеста. Тóга и пѹјет:

„Да виђиме шó си угóтвила
да би рúке ти цѣфтел'е.“

И га фál'ет:

„Си ѝмала златнѣ-руке.“

Бáбо посл'е се весел'и. Свáбда се пра́и. Кóј-има пóјњи, кóј-има пóмало. Ка-ко кóји.

И бегáница ѝсто тáке. И да ѝзбега, мóра да се спрѣми. И да н'ема — зáем ће зѣма. Ђе пра́и свáбда. Ка свѣ, и óни. Па посл'е н'ѝва л'и ће прóдава, л'ивá-да-л'и.

Ка ће нáпрајет свáбда, мáти ѝде ке дѣјка. Понедовникáрке се вѣкаје. Мáти дѣјкина и фамѣл'ѝја ѝдет ке млáнеста. Посл'е на пр́виѣ óни ге вѣкаје да им зáиде зѣѣ. Зѣѣ не ѝм-бѣф и мóра да им зáиде за пр́виѣ. Јáдене пра́јет. Е цѣпела му кри-јет посл'е. Јѣна цѣпела ће му га скрѣјет, немá-му-га, нѣ-може дóма да ѝде зѣѣ. Му дáваје зѣѣу сѣкура да цѣпи др́ва. Да виђет ал'и је спóсобен, ал'и нѣје.

Разија Ђуфта, рођена 1955.

Ка сом се мѹжила

Сѣга да ти покажујем ка мѣ-бѣф ал ка сом се мѹжила, ка сом избѣгала. Сом бѣла ке млáнеста, сом ноћевала. Ка сом ноћевала тáмо, шо ми је глѣданик, мѹш шѣо ми је, ми дóшоф во свáѣинци ке млáнеста. И ме нáвикавѣ да збрóиме. Јá-збори, óн-збори; јá-збори, óн-збори. И ми се ѝсил'иф да ме фáти. Ама јá сом го сáкала — да не сом го сáкала, и да ме фáти, јá не гó-зимам. Сом го сáкала и нѣму сом избѣгала. Ја сáма сом го натѣрала да ме фáти. Рúке ге стаѣф во цѣбои, јá го лáјем, му збрóрим свѣш'ѣо и он мóраф^в да ме фáти, да ми се ѝссил'и. И јá вѹтрито шо да рáботам? Кóшћане дóнесоф. Јá му сом дáла ѣáј да пѣје. Óн на ѣáрдаће, јá во нѣтре. В óдник сме збрóриље, блѣзу сме збрóриље. Ал'и óн нѣ-тре-баф тáке да изрáбота. Да ме фáти. И јá шо да рáботам, ка да рáботам, да ми чѹ-јет мáти и бáвајко! Му вѣљим — вѹтре вáке ѝ-ваке. Сме се договóриље — да ти ѝзбегам. Сум сáкала јá óдма тојá-ден да му ѝзбегам, ал'и óн, нѣ му знáл'е, дóцна

било, во дванаесет л'и-било, во једен саат но́ча. Че исплаши инсана, че исплаши ма́тере, ба́вајка. Свѝ. Но́ча ке че му-идеш?! И ми ве́љи:

— Ву́тре че ми избега́ш.

Ја́ не́ — де́неска. И у́баво... Ја ву́тро сом о́шла от ке мла́неста до́ма. И шо сом о́шла до́ма, о́ни та́мо се зме́шаље — ма́ти, ба́вајко, сна́а шо ми је, ће ме му́жет. Ја́ ве́љим:

— Шо рабо́тате?

— Та́, е́то те че́каме да до́јеш от ке мла́неста. Че те му́жйме.

А ја́ ве́љим — ви́је шо че ме му́жите! Са́ма че се о́мужим. А́л'и сама-во-се-бе. Н'им не им со́м-рекла в о́чи. И сом и́лезла. И ка сом и́лезла по́сле, ка че го ви́ђим со јеного дру́га́ра, му́ш шћо ми је се́га, ја́ му чиним. Чу́јекоф ми́сл'им му ка́жаф, а он не му-кажаф. Он го по́веф по-себе да не му учини не́кој не́шћо, ја́ ка че му бе́гам. Ни́кој ни́шчо не ти-чини, ја́ ка те са́кам не-може ни́кој да ти прѣ́ти. И по́сл'е сом избе́гала. Ба́бо не́ ни би́ф до́ма. Ни до́шоф. Ка́ве по́сл'е сме напра́иље. Ми би́ље ке ма́тере и ба́вајка да се на́мирет. Па ка́ве ка сме пра́иље, се чу́диф инсан какво́-било. Шо-нарот би́ф! Се сте́кло. И ето та́ке.

По́сл'е сме се бра́ље за сва́бда. Сме напра́иље сва́бда.

Па ме ка́раје ка им сом заи́дала. Ми збо́рет ма́ти и ба́вајко, бра́ћа.

На јена не́дел'а о́дма ми зазбо́риље. Ја јено де́јче им сом би́ла богу́ано. Мо́раље да ми за́зборет. Јено де́јче во пет бра́ча. И е́то та́ке.

О́фчара сом зе́ла. Да не ме-фати́ф, ја не би го-зела. За о́фчара да идеш! Пиша́ница же́нска, шо че рабо́таш!

Н. Н., рођена 1940.

Б р о д

Божана

Она ми ка́жувала дор потурчуа́л'е. До́шло вре́ме, со зор зе́л'е да ћи поту́рчујет. Она не приста́нала. Му́жш ћи приста́нау. Де́ца ће назу́вала на ту́рсће име-на. А она у́мрела и на Пантел'еи́ца је зако́пана о́вдека. А му́ш се пре́зуоу, тур-ско-име стау́. Де́ца турсће-имена. Де́јче: Мала́иша, и де́јче дру́го ка-имала, не́ сом запамти́ла то́го. Шо ми ка́жувала ста́рицата, ја́ ти́ја ти ка́жујем.

Идал'е бес ка́пути; до́ламе дл'је до́вдека. Не́мал'е обл'ечено ни́што. По́сл'е те́кра се потурчил'е и зе́л'е фе́реца да обл'ича́е. Фе́реце га ви́кал'е, ца́р, бил'е со цр́но ва́ше покри́јене. И обл'ечене идал'е та́хе. Па по́сл'е те́кра зе́л'е те́рл'ици да ши́јет. Те́рл'ик со са́птина, че́вре сме ста́вал'е, сме се бу́л'ил'е ва́ше. Те́кра не о́дбул'и, о́вдека, јен има́ше, го ви́каа Де́мир Прчко́ф, он о́дбул'и не. Не-мало о́дбул'ене. Сме идал'е све́ пребу́л'ени. И крос ча́ршија же́на не ил'изала да шѣ́та. Само тупани ко[г]а има́л'е. Имало на́пре се́ир. Има тупани, шо́ је чу́јек по-богат, па́ре има. Не ку́рдиса се́ир во лива́дата, ће́де шо бил'е, во Куку́ља. То́је ка се́ир им се бра́л'е му́жи. Од Жу́па ће до́јет, от све́хеде ће се со́берет. То́ја-ден

ти идет, мањеста ће гл'едāје, ће шетāје нис чаршија. Шо прђдава некуа жђна, ће кўпет от тўјека. Таће бїло тђга.

И жђна, ако иде во рђднина, повишђ-село ће иде. Тђга таће бїло.

Па пђсл'е се ђтвори со свђ. Сђга и кђрзо їма. Бїло затвђрено. Сђга се мо-дерл'еисало. Мђде свђ.

Врāгуа водђница

На Врāгуа водђница шо бїў неарен їнсан, кандисал'е. Ђе се окђпаје тўјка. Ни пўјене ни їгране немало тўјека.

Ђе вл'ђзеш во тўјека, ће се їскђпаш со ладнā-вода. Стўдена је, āма бђл'ес ће се тр'не.

Дупђн-камен

И на Дупђн-камен се кђпаје. И тāмо некој со слāма, ће згрїјет вђдица. Нā-пре їмала слāма ђржāна. Ђе зђмет јено снђпче и ће зђмет јено кђтл'иче, ће зā-грїјет вђда, ће сђнет тўјека, ће га искђпа некуа старā-жена, шо је бђўна некуа. И таће се л'ђчил'е.

И одт Жўпа добћал'е на Врāгуа водђница, на Дупђн кāмен, на Нāмерниче да се ђмијет тўјека, на Вештїшћи вїр, на Мїдоф^в їзвор. Свђ ћеде їмāје вђде, свђ се л'ђчет тўјека. Тāкво бїло!

Рђса некуа стāва, некој ће дђнесе шђћерец, ће стāи. Кўпиў от ђтоде, па пђ-сол'и нађколо, ће стāи шђћерец тўјека. Ђе се л'ђчи. Тїја остāнало от старе, мїје сме го зāтекл'е. Старђ шо бїл'е тїја работāl'е, пђсл'е и дрўђе работāl'е.

Нāпре

Кāко се жївило? Ка дђјдоа пāртизани, се осиромāши їнсан. Преко Богђи-но їдāл'е, ађо-āмдија ми їдађў во Богђино. Дваесђт-ћила ће дђнесе, петнаесђт-ћила жїто. Пђтешко бїло тђга.

И зāтвори дућани свђ. Дућани їмал'е свђ во Брђдт. Тїто ка дђјде, се онї-штија дућани. Дућан їмађў, ђто, на ћђше шо је пāната — тїја Ёјуп Адем го вї-кал'е. Ѐмал'е од^д Рāшит āдем дућан, їмал'е Ђејменђфци дућан, їмађў āмит-ађо дућан. Дућани їмал'е пђўно. āмит Пўпе їмађў дућан. Свђ дућан дђ-дућан бїл'е. Ка дђјде ђваја држава, дућани ћи се сђтреа, затвђрија. А млђго убāво бї-ло — дућан шо ће ти пђтребе ћ[e] идеш ће кўпиш; дућани бїл'е. От ћеде сāкаш, ће кўпиш. Шо неје убāво, не ће кўпиш. Свећђде дућани їмал'е.

Дућаните ћи затвђрел'е, онїштија тђга.

... По три гђдине л'ђтуал'е, по две гђдине. Брђјани їмал'е дућани свђћђде. Јђни їмал'е во Фїл'идбе, јђни їмал'е во Ђўстендил, јђни їмал'е во Бўргас, јђни їмал'е во Ђўмаа, во Грчко — во Кāвала, Дрāма, Сђлун. Во Кāвала ни їдађў ђви-ја дāнђо-Исāкује: ађо-Ѐсљам, āшим, шо му бїл'е сїнои дāнђо-Исāкује. Бїл'е во Ђўмаа, ђни їмал'е. Бабо-Шўћрија, бабо-āл'ит во Ђўмаа їмал'е, ађђ-Исљам. Ё,

ацо-Їслама не сом го затекла. Мамин-сутл'ијач му се јаў слан. Мама варила слан-сутл'ијач. И ће му рече ацо ка һ[е] иде да го пол'а:

— Денеска ме тэкнало. Нека ми вари Ал'илица сутл'ијач.

И ће му вари матери сутл'ијач, ће му го онесем. Ђе ме земе на кол'ено:

— Сени, ацо, овдека.

— Не, ацо! Ђе те удрвим!

— Не! Ти не ме-дрвиш. Сени ти тујека!

Па ће ме испрашује:

— А си здрава, а растеш, а слушаш?

Све ће ми збори он. И посл'е ја ће станем, ће ме вати страм. Ђе станем, һ[е] идем.

... Ацо-Абаз^с биў преседник. Бабо-Аљит биў кмёт. Агалари имал'е, шо-ги-знам кује љуђи бил'е. И Срби имал'е. Патип имаоў, жандарми имал'е, наредник имаоў. Началник биў. Во Враништа имало општина тога. Немало во Драгаш. Началника го викаоў Верат на свадба Цевдета ка жениў. Началник му дошоў, паметујем тија.

... Кафаана немала. Каве било. Имала Заруа мана. Зарету жена ка се викала, не-знам. Ђерка Весна му га викал'е. Много године биў. Имаоў згора две одаје. И доођал'е тује, му ноћевуал'е шо му са пријатели нему — нат кафаната, на дућанот две одаје имаоў горе. И тује му доођал'е, му ноћевуал'е. И овдека идал'е во Брот. Па идал'е стока феде л'ежи, тује ће се л'ечет, ће л'ежет боун'е-љуђи. Доктур ће њи испрати от отоде да се л'ечет от туберкулоза.

... Мије не сме имал'е офе. Мије сме имал'е козе и печес офе. А без-мл'еко не сме-бил'е — крава сме имал'е, коза сме имал'е. Мл'еко сме имал'е, бол.

Не сме праил'е мије сирене, сме метил'е масло. Не сме работал'е тија. Палари праил'е и продавал'е. Абидин-ћаја две-иљаде офе шо имаоў он. Бајмакофи.

... Оберуал'е хадуци, тепал'е. Ка утепал'е двајца каплари, цело село да жела. Посл'е потере. Младе каплари. Младе, јако пристал'е. Капларите ме милуал'е ка һ[е] идем во дућан. Каве имаоў ацо и со цамлаци берберница одвојена, ама со цамои. Ацо дека ги бр'ичиў, ка ме наођал'е тујка, ме милуал'е. Сом идуала ја. Ђе му онесем ручек. Дејче ка сом била, сом идала во каве. Них њи утепаа. Туј ће воденица. И ацо настрада. Го зел'е него во затвор, ацо седаоў три године. Со букађије на нође. Руће врзане. Ни кривф ни дужен. Јатак не им биў. Ђе-иде он да им биде јатак? Му се гуарило.

Ватима Хаџи, рођена 1912.

Пепељуша

Имала некуа маћија. Имала ћерка свуа. Мати умрела Пепељушиви. И ба-
бајко и се пражениу. И ка се пражениу, дејче родил'е. И сега оваја има и
свуа-ћерка и Пепељуша. Свуава ћерка млого га гл'еда, а Пепељуша га мрзи, га
неће никако Пепељуша.

И сега идет, га сакаје Пепељушава устројници. И она, маћија, не га-вађа
Пепељуша ко га сакаје, нејзината-дејка га вађа. Они н'ећет. Петоу ће кука:

— Пепељуша, нат-самари, пот-самари!

Она ће га скрјеје пот-самар, Пепељуша.

Они па ће га вађаје дејката, па петоу ће кука:

— Н'е! Пепељуша пот-самари, нат-самари је! Скријена је!

И све устројници ошл'е. И па, од некује време дошл'е, Пепељуша сакаје.
Пепељуша она га крије, не га-дава, ћерка свуа дава. А ћерка га нећет нејзина.

— Ћеде је Пепељуша? Ће-ошла? — ће викаје устројници.

— Неје-дома Пепељуша. Ошла негде.

— Н'е! — петоу ће рече. — Пот-самари, нат-самари Пепељуша је.

И Пепељуша га извадил'е. Га нашл'е тија шо га тражил'е пот-самар. И Пе-
пелуша изл'егла. Пепељуша тол'ку била пристала, тол'ку била убава! А она не-
ће Пепељуша, тол'ку је кэскан, маћејава сака ћерка нејзина некој зенђил да ја
тражи. Она га избјирује. Они га нећет нејзина-ћерка, сакаје Пепељуша.

И сэк Пепељуша ја дал'е. Пепељуша ка га дал'е, она неће да га готви, неће
да га мўжи никат (?!), никога. Ће тури отроф^в да га отрује Пепељуша. А ће и
каже петоу Пепељушиви. Ка и готвил'е јадене, петоу рекоу:

— Кукурику ам! Пепељушо, не-јади!

Ће га мол'и маћија:

— Да те поканим. Ће те мўжим, па да бидеш поканета.

Пепељуша не-става во уста. Никако.

И посл'е таке маћија га омужила Пепељуша. Јакó-зенђил љуђи ги бил'е.
Га зел'е, а ћерка нејзина останала.

Тэкра Пепељуша маћијата нећала да га пречека и да и дојде, во на. Гóсти
ка претерал'е и тэкра Пепељуша не стэпнала во кућа маћијина. Живила, тамо, и
било и млогу убаво. До живот.

Глаћ

Ка сом била w Мазникарофци, тога сме бил'е чифчије, сме орал'е н'иве, со
волои сме идал'е. Па посл'е ће жн'еме. Па суша ко ће биде — скубапица ће ја
скубеме. Све крф ће ни тече. Сме бил'е тољко гладне! Оваа држава ка беше
вл'егла, сме немал'е ни за јадене. Ће мел'еме бвес и мушичика, безелије имало
напре. Мушичика мел'еме.

И ће ја нџосиме н'а Скендџрици, имаа ће Љајкџв-мос водџница. И ја ће го нџосим жџтото — џвес и безџљије. И џна ће вика:

— Шџо си го дџнела џве, шџо ти је?

Ја ће викам:

— За кџчџка.

А нџе за кџчџка. Мије го јадџме. Ђе го сомџљеме на водџница и го јадџме. Дџцава, џвија, ће жџлаје. Нџмаје да јадџт. Ја вџзден раџботам. Афце имаше. Шо дека имаше стџ-џфце, ко ни ставаје нџкуа јагџџица ил'и сџрутка да сркнеш. Ма-џија ни бџила. Ана имаала ћџрка. Ђџрката и џмрџела и џстаила четирџ-деца. За тџбе нџма. Аве дџтево рџдбина ми го зџмал'е во матџре. Ђе го зџмет. Баба ако иде, во Богџвино напре идал'е нарамо. Давал'е басме. И џн ће го зџме басмата, ај ће идџт во Богџвино, во Гџстџварско џнамо. И ће дџнесе нарамо жџто. Ја ко џ[е] идџм, најнајадџна сом. Тоја-ден ће мџсет л'џп џг чџница, ће сомџљет и ће јадџт. А дџтево, џвија двџ-деца, Шџкрија, и џн ми биџ, џт сабаал'е ће го зџмет, џни го израсл'е. Не даваје да јадџт. Глаћ прикажа. Ти кажа — гџадна сом.

И џ[т] тџје ће мџсиме зџљаник. Жн'џт. Нџосим зџљаник и ће го џткријем зџљаникот. Нџ-можем да зџзем ни јџно џџшџе, а нџће ми се шџбаје. Да-не-ми-је пџзнајџт! Сџга да ми је џвја-џм, мџре, пџлојна ће го иждем. И ће им џнесем пџлојна зџљаник тамо. Тамо пџљаје го и ће ни кажет — јала. А гџадна сом, мџтва.

И сџк ће го нџосим, ће н'џх, вршет на гџмно со кџн'и. И тоје ће кџснџме шо ће кџснџме.

Партизани ка бџше дџшл'е, џе, тога бџло!

Ко сме имал'е своје-жито. И ка дџјдоме, Миџтате, ка сме дџшл'е и го дџнел'е жџто и сме го трџбил'е на Чџпино. Нџмало вџтер тамо да го џтребет. И на Чџпино го трџбил'е.

А шо ни је маџија, мџсила двџ-л'џба. Ја, и шо ни је јџтва, Имџрици, и вџл'им:

— Дџнеска двџ-л'џба мџсила. Дџнеска ће ти јадџме.

Ана нџ! Бахта ћџрка имаала и јџниџ л'џп ће го даје ћџрџи. Во Гџлџхџџџрофци џна живџвала. Гџлџхџтер и биџ дџвер. Муџтава. Кундраџија бџше. Во Диџканџе, тџје дуџџанџе имаше. И ја се раџџџем. А гџадне сме, мџтве. Агмет ми раџџташе, муџ, во Бџла-страна. Раџџташе тамо, со џфце раџџота. И ко дџјде, ја се раџџџем! Ја ко пџља, јџн-л'џп во нџџви је стаџен, нџџви сме борџил'е напре, а јџн, стаила врџник, џште јџн ће пџче. Ја и вџл'им Имџрици, јџтрви:

— Дџнеска ће ти јадџме! Двџ-л'џба!

И ко ће дџјдоме, тија-л'џпче ни го исџкоа — по јџна рџзинка, дрџџтото ћџр-џи го дџла.

Агмет сџ[г]а џ[е] иде на мџџс. Тамо л'џжет, со јџного. И сџ[г]а мџни ми вџл'и аџџ-Суџо, мије сме бџл'е дел'џници:

— Шџо ти је свџкрва, маџија, иди зџми јџно парџе л'џп. Вџтрџс ће го вџратџме.

Ја не-јдем, го знам л'ѣбот. Шо и је ћерка Бахта отиде, и шо ми је муш отиде на моус. А мије гладне ће л'ѣјнеме. Децава ће жѣлаје. Па ја ка ће њи грабнем, ће њи утѣпам. Немам да им дам. Гладна ја, они гладне! И ће њи тѣпам.

Офце ко ће ни л'ѣжет дома, ка је врнливо врѣме, ја ће мѣтем, ће ме ватет рѣке. Гладна. Немам да јадем. Да ми била маѣти! А свѣкрва, она ће ти даје колко даје, да кѣснем. Млѣго сме се мѣчил'е.

Шкѣло

Во шкѣло сом идѣла четири рѣзреди. Во Србија. Исто ни било старѣ-школо ћеде је нѣво. Не учиѣ, пѣмтим, Срѣћко и Живѣко. Не учил'е. Агмета Ђурђоа ће шо је кућата, тује они сѣдаље, л'ѣжаље. Четири гѣдине ја сом учила. Тѣлко учил'е.

А шо ми је сѣстра пѣстара, они заидоа јѣн мѣсец, двѣ, гѣл'еме са. И н'их њи трѣнаа.

Мије сме бил'е сирѣте, сирѣта фамил'ија ни била, ми давал'е мѣне кн'иге бѣдијала. Пѣре не ни зимѣл'е. Бѣбајко ни биѣ сирѣмах. Сме бил'е чѣл'ећн'е. От чкѣло кн'иге ни давал'е бѣдијала. Учѣтел'и ми давал'е сѣмо мѣне. Сирѣмѣштина била гѣл'ема. Двѣ-деца сме бил'е и пе[т] дѣјчика. Сѣдом. И они двѣјца — дѣвет.

Бѣеђи имѣл'е дѣца и дѣјчика во чкѣло. Пѣсл'е јѣне зѣа ѣца да њи учи, на шкѣло. И кол'ко њи пѣучиѣ, два три мѣсеци, и напушти.

Живко бѣше ка туберкѣлозен. Бол'ен бѣше ѣн. Вѣренка имѣше. Напре вѣренка не га л'ѣчил'е. Ево во наше мѣало кол'ко измреѣ! Пѣѣно. Сѣјда Чучѣљуѣ ѣмре, Аѣа Амит-Цѣрова ѣмре, Исѣѣамици дѣјће двѣ, и Дѣстан бѣше. Онѣ-две и ѣн ѣмре. Ка плѣнине дѣјће, кол'ѣкаве. И бѣћарот ѣмре. Млѣго измреѣ.

Асиба Мазникар, рођѣна 1923.

СПИСАК КАРАТА

Карта 1:	Гора и суседне области	36
Карта 2:	Горанска насеља (карта је преузета из ШЖГОС 2, стр. 150)	37
Карта 3:	Акцентат	87
Карта 4:	Вокал <i>И</i> у позицији <i>V + и</i>	100
Карта 5:	Вокал <i>О</i> у присвојном суфиксу <i>-ов + V</i>	104
Карта 6:	<i>Љ</i> у <i>јабука, буха</i>	120
Карта 7:	<i>Љ</i> – двофонемски континуанти.	122
Карта 8:	<i>Љ</i> у <i>суза, субице, сунце</i>	125
Карта 9:	<i>Ђ</i> ₂ у секвенци <i>-Ђ₂м</i>	134
Карта 10:	<i>Ђ</i> ₂ у <i>огањ</i>	135
Карта 11:	Временски везник <i>ко – ка (кога)</i>	152
Карта 12:	Глас <i>Х</i>	155
Карта 13:	Глас <i>Ф</i>	178
Карта 14:	Парови африката: <i>ћ-ч, ђ-џ</i>	184
Карта 15:	Глас <i>Њ</i>	189
Карта 16:	<i>Л</i> на крају слога	197
Карта 17:	Глас <i>Љ</i>	201
Карта 18:	Гласовне групе <i>ки, ке, ги, ге</i>	224
Карта 19:	Група <i>ши</i>	241
Карта 20:	Сугласничка група <i>гн</i> у <i>л'егни, њобегни, с'тегни</i>	243
Карта 21:	Сугласничке групе <i>хн/хм</i> морфолошки ирелевантне	254
Карта 22:	Придевско <i>-го</i> у именичкој промени	279
Карта 23:	Трагови Лјд. им. м. р. на <i>-ø</i> и <i>-o</i>	281
Карта 24:	Нмн. именице <i>ден/дењ</i>	285
Карта 25:	Деклинациони типови: именице <i>Суљо, дедо</i>	292
Карта 26:	Дјд. именица на <i>-а</i>	298
Карта 27:	Нмн. именица с. р. типа <i>куче, њеџл'е</i>	310
Карта 28:	Бројне именице ж. р. на <i>-нице</i>	316
Карта 29:	Облици им. м. р. на <i>-ø</i> у партитивним синтаagmaма с основним бројем	323
Карта 30:	Лична заменица <i>она</i> – енклитике Дјд.	331
Карта 31:	Лична заменица <i>она</i> – енклитике ОПјд.	332

Карта 32:	Лична заменица <i>они</i> – Дмн.	334
Карта 33:	Лична заменица <i>они</i> – енклитике ОПмн.	336
Карта 34:	Заменица <i>ш(ш/ћ)о</i> – ОП у предлошко-падежним конструкцијама	345
Карта 35:	Присвојна заменица <i>њејзин, њојан</i>	350
Карта 36:	Присвојне замнице <i>чи/чеј</i>	354
Карта 37:	Демонстративне заменице у препозицији и постпозицији	356
Карта 38:	Демонстративне заменице <i>овогуа, њогуа, оногуа</i> у Нјд. м. р.	357
Карта 39:	Демонстративне заменице с. р. јд.	359
Карта 40:	Придеви временског значења типа <i>денешњи – денешњ</i>	370
Карта 41:	Члан придева и редних бројева м. р. јд.	389
Карта 42:	Презентска основа глагола: <i>кој-, кџй-, сий-</i>	401
Карта 43:	Презент 3л. јд. -и презентске основе	415
Карта 44:	Имперфекат 1л. јд.	419
Карта 45:	Аорист 1л. јд.	421
Карта 46:	Аорист 3л. мн.	424
Карта 47:	Глаголски прилог садашњи	427
Карта 48:	Потенцијал типа <i>би сом рекла</i>	437
Карта 49:	Помоћни глагол „јесам” у 3л. јд. у служби копуле и потврдне речце	438
Карта 50:	Помоћни глагол „јесам” у 3л. мн.	439
Карта 51:	Прилози <i>кога – кајџ, никога – никајџ, свекога – свакајџ</i>	449
Карта 52:	Прилози: <i>џа</i> („опет”), <i>јоје, оје</i>	453
Карта 53:	Прилози: <i>још(џе), ешџе, ишџе/ишџо</i>	457
Карта 54:	Говорни типови горанског говора	505

Radivoje Mladenović

PARLER DE LA REGION DE GORA DANS LA MONTAGNE ŠARA

Résumé

1. La présente monographie décrit le parler d'un groupe de villages de la montagne Šara, connu sous le nom de Gora.

Cette région se situe à l'extrême sud-ouest du Kosovo et de la Métochie, au sud de Prizren, aux frontières communes de la Yougoslavie, de l'Albanie et de la Macédoine. La région de Gora n'appartient pas entièrement à la Yougoslavie. Bien qu'il n'existe pour cela aucune raison géographique, ethnique ou linguistique, cette région fut divisée en deux en 1925. La partie la plus importante se situe en Yougoslavie (17 agglomérations), tandis que 9 agglomérations en Albanie et 2 dans la région de Polog en Macédoine sont partiellement habitées par des Gorani.

La description de ce parler est basée en majeure partie sur le matériel rassemblé dans les villages de Yougoslavie.

2. De nombreuses sources historiques – serbes ainsi que turques – indiquent qu'avant leur islamisation les Gorani étaient, du point de vue ethnique, des Serbes.

Vu sa position dans la partie centrale des Balkans, la montagne Šara, et la région de Gora qui lui appartient, sont en relation étroite, du point de vue ethnographique et ethno-culturel avec les groupes ethniques et les processus ethnographiques qui se sont déroulés dans cette partie des Balkans.

Les Gorani constituent un groupe ethno-culturel particulier de confession islamique qui a pour base une population slave orthodoxe qui a été longtemps en contact avec des populations non-slaves des Balkans – les Valaques et les Albanais – et, après leur conversion à l'islam, avec des influences orientales. La conséquence en est la coexistence de trois couches dans l'identité ethnique des Gorani: slave, balkanique et oriental.

3. Les phénomènes linguistiques se sont produits à des moments chronologiques différents, c'est pourquoi le parler de Gora est caractérisé par une série de particularités typiques soit des parlers slaves du sud-est soit de ceux du sud-ouest. Il s'agit avant tout ici de l'évolution typique pour les parlers slaves du sud-ouest des

anciens groupes de consonnes *tj, *kt', *dj qui ont donné les affriquées serbes ć, đ, et la vocalisation macédonienne des semi-voyelles.

4. Les différences dialectales à l'intérieur même du parler de Gora indiquent qu'il est né d'un amalgame de traits linguistiques venus des parlers macédoniens du nord-ouest, des parlers serbes de Šara et de Métochie. C'est ce que prouvent de nombreuses irrégularités dans l'évolution des phonèmes anciens, puis un grand nombre de lexèmes avec le passage de $u < o$ dans les villages inférieurs, une mouillure plus marquée de lj, nj dans les villages inférieurs, $lu < l$ dans certains lexèmes des villages inférieurs, l'existence de *-še (utépaše)* à la troisième personne du pluriel de l'aoriste dans les villages inférieurs etc.

D'après certains traits différentiels le parler de Gora se divise en trois types. Celui de Doloišta (qui est le plus répandu, et s'étend à la plupart des villages situés en Yougoslavie, aux villages de Gorani en Albanie et en Macédoine), le parler de Restelica (deux villages) et celui de Brod (parlé exclusivement à Brod).

5. L'accent du parler de Gora est expiratoire et antépénultième, sous l'influence de l'accent des parlers macédoniens occidentaux.

6. a) Dans le parler de Gora fonctionne un triangle vocalique avec un phonème à valeur de semi-voyelle (qui est le corrélatif du phonème *a*). Ce genre de système vocalique est typique pour une grande zone serbo-macédonienne. Le phonème ɤ et, dans petit nombre de lexèmes ɥ également jouent un rôle de voyelles.

b) Les phonèmes vocaliques en dehors de l'accent ne se réduisent pas.

c) Au contact de $j, lj, nj, \acute{c}, \acute{d}$ – *E* se transforme en *i* dans une partie des lexèmes (*máćija, Krušijani, šijeset*). Après le passage de $\acute{e}$ à *e* dans les radicaux verbaux, le groupe *-ej-* a régulièrement donné le groupe *-ij-* (*grijem, se násmijem, síjala*).

d) Les phonèmes vocaliques *o* et *e* ont, facultativement, une articulation un peu plus fermée. Dans le radical, dans les groupes $o + j/v$ + voyelle, *-o-* est remplacé par *-u-* dans toute la région de Gora (*kúáč < kovač, gújedar < govedar, múa < moja*). A Brod seulement on observe $o > u$ dans le suffixe adjectival en *-ov* + voyelle (*brátuvo < bratovo*).

Les jer en position forte se sont vocalisés comme en macédonien: $\text{ɔ} > e$ (*dénj, ótec*), $\text{ɔ} > o$ (*vóška, pétok*).

e) Dans le parler de Gora le phonème ɥ a donné dans l'ensemble əv (*šávza, káfk, mávzem*), et seulement à Brod ou (*sóúza, sóúnce*). Dans une partie des lexèmes, ɥ a donné *u* (*vúk, búa, jábuka*). Dans une partie infime des exemples $\text{ɥ} > ov$ (*vóvna, póvno*) ou *o* (*bóha, jáboko*). Dans quelques lexèmes ɥ a conservé son statut phonologique (souvent avec une faible nuance de semi-voyelle derrière) (*dlágo, dlábina, slábice*), ou bien s'est décomposé en groupe *-lə-*.

f) La voyelle nasale ɔ est le plus souvent remplacée par ə (*sábota, zábi, mátno*), *u* (*múka, kúća, múži*). Dans les terminaisons grammaticales, ɔ a donné *a* (*dénja, ima^ha, so zéna*). Dans certains emprunts lexicaux venant des parlers macédoniens occidentaux, on trouve encore *o* et *e*.

Dans une série d'exemples on observe dans des morphèmes identiques du radical des évolutions différentes de *Q* (*ruka, óbruč : nárače, ótkut : ot kéde*).

g) La voyelle nasale *Ě* a régulièrement donné *e*, même dans la position *jĚ-* (*jézik, jéčmenj*).

7. a) Le système consonantique de ce parler se distingue des parlers avoisinants car il a gardé *H* dans toutes les positions, mais pas dans tous les mots (*hrás, hódim, méh, gráh, dónesoh, síjaha, otídohme*).

b) L'opposition dans les paires d'affriquées *č – ě, đ – dž* s'est conservée, mais on observe un processus de réduction à l'un des éléments. Dans leur articulation même *č, đ* sont des affriquées.

L'affriquée *dz* constitue la paire avec *c*, et apparaît dans les mêmes cas que dans toute la région avoisinant ce parler (*dzvóno, mójdzi, mlódzina*).

c) La dépalatalisation de *nj*, qui caractérise un territoire compact constitué de l'ouest de la Macédoine et de la Métochie, s'est répandu au parler de Gora. Le passage de *nj* à *n* ne concerne pas tellement le parler de Gora.

d) Le parler de Gora connaît un système binaire de latérales, avec un large champ de variations de *lj*. *Lj* apparaît comme phonème proche de la prépalatale štokavienne, mais on observe de nombreux exemples de déplacement de l'articulation vers l'avant vers la latérale palatale alvéolaire.

Dans les groupes *li, le L* est phonologiquement neutralisé et assimilé à *Lj*. Sauf à Brod, *L* en fin de syllabe a donné *v* (*dóvnjo, ponédevnik, idaf < idav*), ce qui est une particularité des parlers de Šara – de Sredska et Gora avec quelques traces dans celui de Sirinić. A Brod *u < L* (*séusko, rábotau*) qui n'a pas continué à se fermer sous l'influence du parler de Tetovo.

e) Le phonème *V* s'est rapproché des fricatives, puisqu'il devient le plus souvent sourd à la fin d'un mot ou à côté d'une autre consonne sourde (*brátof, séfsko*). Entre deux voyelles, il disparaît dans certains groupes (*óstaim, sínoi, stávet*).

f) Il n'y a pas de mouillure dans le participe passé passif (*róden, práten, nósen*), mais une nouvelle mouillure a eu lieu de façon semblable à celle qu'on constate dans les parlers de Prizren et du Timok, et de certains parlers macédoniens proches de la frontière serbe (*bráca, ógrađe, trínje, zélje*).

g) L'une des caractéristiques locales importantes des parlers de la partie nord de la montagne Šara est l'apparition des consonnes prépalatales à la place des phonèmes anciens partiellement mouillés (*zéc, lákoć, grđi, čéljeđi, sólj, dénj*).

h) On a constaté l'existence du groupe de phonèmes **vb-* avec la métathèse *sv-* (*sví, svákoj*), tandis que les groupes **svb-* et **cvb-* ont donné *sav-* (*sávne*) et *čav-* (*čáfti*).

i) La palatalisation anticipée devant *nj, č, đ* (*kójni, néjčela*) est aussi caractéristique des parlers macédoniens et serbes avoisinants.

j) A l'initiale, la iodisation domine nettement (*jézik, jútne, júže, jóš*).

8. a) On a constaté 5 types de déclinaisons des substantifs. En raison du changement de genre le type des substantifs à l'ancien radical en *i* a disparu (*dóšof nóć, njégof smr'ć, jéna vóška*), et ils se sont rattachés à d'autres types de substantifs.

b) Au nominatif pluriel des substantifs en *-a* on constate la terminaison *-e* (*séstre, kúce, gázde*). Le nominatif pluriel d'une partie des substantifs neutres se forme avec la terminaison *-íca* (*pétl'íca, kávića*), qui est une variante de la terminaison des parlers de Prizren et de la Morava du sud *-íci*. Une partie des substantifs a un pluriel en *-inja*, caractéristique des parlers macédoniens avoisinants.

c) Le nombre de cas dans le parler de Gora est supérieur à celui qui existe dans la plupart des parlers macédoniens, mais inférieur à celui qui existe dans les parlers serbes avoisinants de Métochie et de Sirinić. Le parler de Gora a conservé le datif singulier et pluriel de tous les mots à déclinaisons, et ne connaît pas la construction analytique *na* + cas général. Avec certaines prépositions dans certains sens il conserve aussi le génitif singulier (*u Imétice, vo póstare séstre, od mújego bráta*), et garde certaines traces du locatif singulier pour les substantifs masculins (*prátila po postáromu brátu*).

9. a) Le système des pronoms personnels ressemble beaucoup au système serbe. (*já, tí, ón, óna, óno; míje, vije, óni, (óne)*)

Dans le système des pronoms enclitiques on remarque un mélange d'influences macédonienne et serbe, mais aussi des particularités locales (*gim, mgi* – datif pluriel du pronom *óni, óne*)

On n'a pas constaté de datif de l'enclitique du pronom personnel réfléchi *sébe*

b) Par les formes des pronoms démonstratifs (*óvija, tíja, ónija*) le parler de Gora ressemble aux parlers macédoniens occidentaux. Du point de vue dialectologique, il est intéressant de remarquer la réduction du système ternaire à un système binaire, ce qui peut être le résultat de l'influence de l'albanais, ou la conséquence de raisons internes.

c) Les mots à flexion adjectivale sont caractérisés par une particularité locale: la généralisation des terminaisons pluriel en *-e* (*stáre ljúdi, stáre žéne, stáre séla*). Elle provient de Macédoine et s'est répandue également aux participes.

d) Le génitif masculin singulier des mots à flexion adjectivale conserve l'ancienne forme *-go* (*stárogo*), sous l'influence des parlers macédoniens.

e) Les adjectifs, adverbes et substantifs ont un système de comparaison analytique.

10. Le fait que les numéraux cardinaux conservent une flexion témoigne de la résistance du datif au système analytique (*dvám, dvém, óbem, óbervedem, óbadvam, trím, četirim*).

11. a) L'emploi des pronoms démonstratifs en postposition et avec une fonction d'article défini se retrouve dans les parlers macédoniens occidentaux.

L'apparition même de l'article représente un phénomène de compensation par rapport à l'affaiblissement de la distinction entre les formes définie et indéfinie de

l'adjectif. On considère que l'article est d'abord apparu dans les adjectifs définis (*stari-ov*), puis qu'il s'est répandu aux substantifs.

b) Dans les villages qui sont les plus proches des parlers macédoniens, on constate un système ternaire (*žénava – žénata – žénana*), tandis que dans les villages inférieurs on a un système binaire (*žénava – žénata*).

c) L'article postposé accompagnant les substantifs garde des distinctions de genre (*ljúdivi, žéneve, sélava*).

d) Une des particularités locales importantes est l'existence de l'article du type *-ujev (stárujev)* dans la majeure partie de ce parler.

12. a) La situation en ce qui concerne les groupes de verbes comporte dans l'ensemble beaucoup de similitudes avec les parlers serbes avoisinants.

b) Dans le parler de Gora les nouvelles formes verbales caractéristiques de nombreux parlers macédoniens ne sont pas développées et on observe l'absence des formes qui ont tendance à disparaître dans les parlers macédoniens et serbes.

c) L'emploi de l'aoriste et de l'imparfait est très vivant, et parmi les temps du passé le plus rare est le plus-que-parfait.

d) Dans les formes verbales il existe des particularités des parlers serbes et macédoniens.

A la première personne du singulier du présent on ajoute *-m* au radical du présent avec la voyelle caractéristique (*rábotam-m, síje-m, zbori-m*), et le *-t* a disparu de la troisième personne du singulier. A la première personne du pluriel la terminaison est *-me*. A la troisième personne du pluriel du présent on remarque différentes tendances (*nóset : nósit, spíjet, ímaie*).

Au pluriel, les terminaisons de l'aoriste et de l'imparfait se sont assimilées, et dans la formation de ces formes verbales au singulier on observe diverses tendances (*já ímah : ímaše : ímašoh*).

e) La formation du futur se réduit à *će* + présent (*će zborim*).

f) Le nouveau prétérit (*perfectum resultativum*) du type *ímam napráveno* et *som dójden* est rare dans le parler de Gora.

g) La forme principale du potentiel est la construction *bi* + le participe passé actif. On a remarqué aussi des constructions du type *bi* + „jesam” + participe passé actif (*bi si rékla*) et de *bi* + aoriste (*bi dónesoh*; seulement à Brod) .

13. Certaines prépositions complexes sont absentes (*između, iznad, ispod, ispred, iza*), et à leur place on utilise les simples.

Toutes les prépositions ablatives sont réduites à *ot*.

L'ancienne préposition *u* (remplacé le plus souvent par *vo*) a subsisté dans les constructions prépositionnelles avec le génitif (*u bráta spála, vo Mitátice*). Cette construction est de plus en plus souvent remplacée dans la langue des jeunes par *ke* + cas général.

Les prépositions *kroz, niz, uz* se réduisent à *niz* dans la majeure partie de la région de Gora. La préposition *uz* est inconnue, et dans une partie des villages la pré-

position *kroz / kruž* est employée comme synonyme de *niz* dans le sens de déplacement le long d'une limite.

14. a) Dans le domaine syntaxique, il existe une série de phénomènes typiquement balkaniques, qui caractérisent aussi les parlers avoisinants.

b) Les enclitiques pronominaux et verbaux peuvent se trouver au début de la phrase.

c) L'adjectif épithète se place plus souvent devant le substantif que derrière. Il se trouve souvent derrière le nom quand il s'agit de l'adjectif possessif.

d) La particularité de la structure comparative d'égalité (*Óna je kako tébe*) est venue des parlers macédoniens occidentaux.

e) Les cas obliques sans prépositions (datif et cas général) sont redoublés selon la tendance balkanique. Dans la présente monographie, le redoublement est expliqué comme une tendance balkanique aux structures analytiques, dans lesquelles l'enclitique pronominal prend une fonction de préposition.

f) C'est l'accord d'après le nombre réel qui domine, de sorte que les substantifs collectifs se trouvent neutralisés (*póstare déca, najgól'eme snópje*).

g) Dans le parler de Gora il existe deux types de constructions passives: auxiliaire + participe passé passif (*béše žnjéto*) et *se* + forme verbale active (*se čúvalo sélo*). C'est cette seconde forme qui domine.

h) Dans la syntaxe des formes verbales, on remarque un emploi fréquent du futur et de l'impératif au sens de passé. L'aoriste et l'imparfait s'emploient pour exprimer des situations vécues.

15. Par la majeure partie de ses caractéristiques, le parler de Gora peut se rattacher au parler frontalier de l'ouest de la Macédoine avec des archaïsmes typiques et une infiltration de certains traits serbes. La domination de ce type dialectal macédonien de l'ouest a été déterminée par le caractère pastoral de la région à laquelle appartient la vallée de Gora, avec un afflux important de population venant des régions avoisinantes de l'ouest de la Macédoine.

Le type dialectal de Gora est né d'un mélange de parlers hétérogènes, qui, compte tenu de l'état actuel, étaient des parlers avec *ć, đ*. A part quelques rares exemples dans des toponymes, il n'existe pas de traces de la transformation *št, žd*, typique pour les parlers bulgares et macédoniens.

La région de Gora – à en juger d'après les irrégularités des traits linguistiques – était constituée jadis de petits peuplements dont les dialectes se différenciaient plus entre eux que maintenant, ce qu'indique l'existence actuelle de divers types. Ce fait se trouve confirmé par l'existence de formes alternantes, par l'évolution différente des anciens phonèmes dans les mêmes lexèmes ou des lexèmes différents, par des tendances différentes dans l'évolution du système phonologique.